

UNIVERSAL
LIBRARY

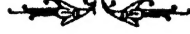
OU_184274

UNIVERSAL
LIBRARY

यजुर्वेदीय

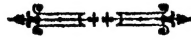
मैत्रायणी-संहिता ।

अनेकवैदिकानां साहाय्येन विविधप्राचीनलिखितपुस्तकपाठानुसारेण च
संशोध्य
भट्टाचार्येण श्रीपादशर्मणा दामोदरभट्टसूनुना सांतवलेकरकुलजेन
संपादिता

सा च
औन्धराजधान्यां
भारतमुद्रणालये मुद्रयित्वा स्वाध्यायमण्डलद्वारा प्रकाशिता ।

विक्रमीयसंवत् १९९८; शालिवाहनशकः १८६४

मूल्य ६) रु०

मुद्रकः प्रकाशकश्च- व० श्री० सातवलेकर, B. A.

स्वाध्याय-मण्डलं, भारतमुद्रणालयं, औधनगरम्, (सातारा-प्रदेशे) मुम्बई-प्रान्ते

मैत्रायणी-संहितायाः प्रस्तावः ।

इयं० विस्मृष्टिर्यत आब्रूव यद्वि वा वृधे यद्वि वा न ।

यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्त्सो अङ्गः वेदु यद्वि वा न वेदु ॥२०॥ [मै० सं० ४।१।१]

विश्वानि देव सवितर्वृत्तानि परा सुव । यद्भद्रं तन्न ऽ आ सुव ॥ [वा० य० ३०।३]

अथ प्रास्ताविकं किञ्चित् ।

प्रारम्भे कुलदेवतामिह महालक्ष्मीयुतां रेणुकाम् । भक्ताभीष्टकरां मतिस्मृतियशोऽर्थायुःपरानन्ददाम् ॥
प्रत्यूहौघविदारणक्षममथो द्वैमातुरं शारदाम् । सूर्यं शुक्लयजुःप्रवर्तकमृषिं श्रीयाज्ञवल्क्यं नुमः ॥१॥

अज्ञानवार्धिं परिशुष्य यन्मे ज्ञानं त्वदादाश्रुतितन्त्रयुग्मम् ।

यत्क्षोणिवृन्दारकवृन्दवन्द्यं नित्यं नमामो गुरुमण्डलं तत् ॥२॥

ॐ नमः श्रीमत्सद्गुरुहृदयानन्दसरस्वतीचरणकमलेभ्यः ॥३॥

पुराण इत्येव न सर्वधितस्यान्नद्यो गुणी ज्ञः किमु नार्चनीयः ।

चेदस्ति नव्येऽपि हि दोषलेशो नोपास्यते धूमयुतः किमग्निः ॥४॥

अधिकृत्य श्रुतिं चेमां मैत्रायणीय-संहिताम् । प्रस्तूयते त्विदं किञ्चित्च्छाखाबोधहेतवे ॥५॥

तथा वेद्यमवेद्यं च वेदविद्यो न विन्दन्ति । स केवलं मूढमतिर्ज्ञानभारवहः स्मृतः ॥

[म० भा० शां० प० मो० ध० १४१-५१]

सुविदितमेवैतःसुधियो वेदविद्यारहस्यवेदिनां संख्यावतां तत्र प्रविवक्षणां छात्रवृन्दानां च । इह सम्भूय संसरन्निः
धर्माधर्मतद्विपाकरूपजात्यायुर्भोगैरविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाद्यक्लेशैरधिभूताधिदेवताध्यात्मिकतापन्नयैश्च परिभूयमानैः
समस्तैः प्राणिवर्गैः—

सुखमिच्छति सर्वोऽपि भूयादेतत्सदा मम । इत्थं दुःखं तथा द्वेष्टि मा भूदेतत्कदापि मे ॥

इति मनुष्यस्वभावसुलभसंकल्पानुसारेण कुतोऽपि क्वचिदपि लेशमात्रेणापि दुःखासंस्पर्शिं सुखमर्थादभ्युदयलक्षण-
मैहिकं पारलौकिकं निःश्रेयसलक्षणं पारमार्थिकं च परमानन्दवाच्यं सुखं काम्यते । तदुपलब्धौ च प्राक्तनस्व-स्व-गुणकर्म-
प्रभावाद्यनुसारेण विविधमार्गान्वेषणपुरःसरमविश्रान्तं प्रयत्यते च ।

प्रयत्नस्य पुरुषार्थ-वाच्यत्वम् ।

प्रयत्नः पुरुषार्थ इति चानर्थान्तरम् । 'पुरुषार्थ' शब्दश्रवणं व्युत्पाद्यते शास्त्रविज्ञिर्यत् "पुरुषेण साध्यो यः कश्चन
लौकिकोऽलौकिको वाऽर्थः पुरुषार्थः" इति । ननु पुरुषार्थपदं बहुव्रीहिणा तत्पुरुषेण वा समासेन कुतो न व्युत्पाद्यते इति
चेद्द्वयमः, पूर्वत्रार्थासङ्ख्यापत्तेरुत्तरत्र योरव्यतिरिक्तविरहादिति । तेन निरुक्ता व्युत्पत्तिरेव स्पष्टायते । उक्तव्युत्पत्तिसव्यपेक्षया
साध्यं साधनं चेत्युभयमपि तयोरभेदोपचारवृत्त्या पुरुषार्थपदभागभवति । तदेव च प्रयत्नस्वरूपमिति ।

पुरुषार्थस्य द्वैविध्यम् ।

स च पुरुषार्थो लौकिकालौकिकभेदेन द्विधा जायते । ऐहिकपुत्रपशुविद्याधनदाराप्रतिष्ठामानकीर्तिराज्यसाधनाज्य-
प्रभृतिलक्षणो लौकिकोऽभ्युदयस्तत्साधनानि च । अलौकिकोऽपि द्विधा पारत्रिकाभ्युदयपारमार्थिकनिःश्रेयसभेदात् । तत्र

प्रथमो देवविघ्नादिकोकं गत्वा तत्तदात्मना यावत्पुण्यपुञ्जबलोदयं तत्रत्यविविधविषयोपभुक्तिलक्षणः पारमित्रिकोऽभ्युदय-
स्तसाधनानि च । द्वितीयं पारमार्थिकं निःश्रेयसं स्वात्मानुभवस्तसाधनानि चेति ।

पुरुषार्थ-चतुष्टये उपेयोपायभावः ।

अत एव च धर्मादिचतुष्टये पुरुषार्थतामभिमन्यमानेन मनुना विचिन्तितं—

धर्मार्थावुच्यन्ते श्रेयः कामार्थौ धर्म एव च । अर्थ एवेह वा श्रेयस्त्रिवर्ग इति तु स्थितिः ॥ इति

[मनु० २।२२४] .

कैश्चिदाचार्यैरभिप्रियते धर्मार्थौ श्रेयस्करौ कामहेतुत्वादिति । अर्थकामौ श्रेयस्करौ सुखकारणत्वादित्यन्यैरभिमन्यते ।
धर्म एव श्रेय आत्यन्तिकसुखजनकत्वादित्यपरे समाद्रियन्ते । अर्थ एव चेह लोके श्रेय इतीतरे प्रवदन्ति । धर्मार्थकाम-
लक्षणस्त्रिवर्ग एवान्योऽन्यमविरुद्धः सन्पुरुषार्थतया श्रेय इति तु वास्तविकी स्थितिरिति मनोरभिप्रायः । तन्मतेऽस्य
त्रिवर्गस्य समं परस्परानुपमर्देन निषेवणे चरमो मोक्षाख्यः पुरुषार्थस्त्वर्थसिद्ध एवेत्यभिसन्धेयम् । अन्वेषामध्यात्मविदां
मते तु परमत्वेनाभिमतस्तुरीयो मोक्षाख्यः स्वतन्त्रः पुरुषार्थः । स एव च प्राप्तव्यत्वेनोपेयपदवीमधिरोहति । इतरे चोपायाः ।
तत्रापि साक्षादुपायस्तु धर्माख्यः प्रथमः पुरुषार्थः । मध्यमयोरितरयोरर्थकामयोश्च तद्व्यापारत्वेन तदुपसर्जनत्वात् । एतेन
अर्थकामव्यापारवता धर्मेणापवर्गमधिगच्छेदिति पर्यवसानं भवति ।

वेदस्य धर्ममूलत्वम् ।

तस्यैतस्य धर्मादिपुरुषार्थचतुष्टयस्य मूलं सर्वज्ञानविज्ञानैकायतनं वेद एवेति । तथा चाह मनुः— “वेदोऽखिलो
धर्ममूलम्” इति । अस्यां च मनुक्तौ धर्मपदमितरपुमर्थप्रयस्योपलक्षणं तस्यापि यथार्थज्ञानस्य वेदाधीनत्वात् । मूलत्वं
नाम— अन्यानपेक्षत्वे सति स्वतस्त्वेनानधिगताबाधितार्थबोधकत्वम् । तच्च वेदादन्यत्र न सम्भाष्यते । वेदस्यान्यानपेक्षत्वं
पुरुषकर्तृकत्वाद्यभावात्स्वतस्त्वं च कारणदोषबाधकदोषविरहितत्वाच्चेत्यन्यत्र माध्यन्दिनशतपथस्योपोद्घाते क्षुण्णम् ।

वेद एव पुरुषार्थस्य परमं साधनम् ।

वेदोदितं कर्म कर्तुमर्हस्य पुंसः परमं पुरुषार्थसाधनं वेदशास्त्रमेवेति विश्लेष्यं—

“हविर्गम्यो ह्ययते, सोऽग्निगदित्यमुपस्पर्पति, तत्सूर्यो गश्मिभिर्वर्पति, तेनान्नं भवति,
अथेह भूतानामुत्पत्तिः स्थितिश्चेति, हविर्जायते”

इत्यस्याः श्रुतेः स्वरसात् । मनुरप्याह—

विभर्ति सर्वभूतानि वेदशास्त्रं सनातनम् । तस्मादेतत्परं मन्ये यजन्तो रस्य साधनम् ॥ इति [मनु० १२।१९]
अस्य पुरुषार्थस्येत्यर्थः ।

वेदमहिमा ।

एतावानस्य वेदस्य महिमा—

पितृदेवमनुष्याणां वेदश्चक्षुः सनातनम् । अशक्यं चाप्रमेयं च वेदशास्त्रमिति स्थितिः ॥९४॥

चातुर्वर्ण्यं त्रयो लोकाश्चत्वारश्चाश्रमाः पृथक् । भूतं भव्यं भविष्यं च सर्वं वेदात्प्रसिध्यति ॥९७॥

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः । वेदादेव प्रसिध्यन्ति प्रसूतिगुणकर्मतः ॥९८॥

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्रतत्राश्रमे वसन् । इहैव लोके तिष्ठन्स ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥१०१॥

इत्यादिरिति । [मनु० १२।१४, १७, १८, १०२]

अत एव च मैत्रायण्युपनिषद् यत्कण्ठवेणावदत् ‘यद्वेदेष्वभिहितं तत्सत्यं, यद्वेदेषूक्तं तद्विद्यास उपजीव-
यन्ति, तस्माद्वाह्यणो नावैदिकमभिधीयीत’ इति । [मैत्रा० उप० प्र० ७।१०] तत्सङ्गच्छते ।

वेदस्वरूपम् ।

वेदो नाम-- धर्माद्यतीन्द्रियार्थावबोधको वाक्यराशिः । तदुक्तं शास्त्रकृद्भिः—

‘अक्षानुमोपमाद्यैर्यो धर्माद्यर्थो न गम्यते । यस्मात्तं वेद एवाह तस्माद्वेद इति प्रथा ॥’ इति ।

भार्य-विद्या-सुधाकर-कृतृभिस्तु “वेदो नाम वेद्यन्ते ज्ञाप्यन्ते धर्मार्थकाममोक्षा अनेनेति व्युत्पत्त्या चतुर्वर्ग-साधन-भूतो ग्रन्थविशेषः । करणे घञ् बाहुलकादिति ” वेदशब्दो व्याख्यातः । स च वेदो मन्त्रब्राह्मणात्मकः ।

‘मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्’ इति कात्यायनापस्तम्बस्याषाढबौधायनकौशिकप्रभृतिप्रायः सर्वेषामृषीणां सम्मतः पन्थाः । तत्राव्याभिचरितस्वरवर्णसंस्कारविशिष्टाध्ययनाध्यापनानुपूर्वसमागतः सन्सर्वदा सर्वस्मिन्नपि भारते प्रति-शास्त्रमविभोगेन विराजमानो य एकश्छन्दोऽनुबद्धो विभागः स मन्त्रराशिः । विधिनिषेधार्थवादादिविभेदैर्मन्त्रलिङ्गादि-प्रदर्शितार्थस्य विनियोगप्रतिपादको व्याख्यानोपव्याख्यानभूतश्छन्दोविरहितो गद्यसदृशो वाक्यकदम्बकोऽपरो विभागो ब्राह्मणराशिः । उभाभ्यामप्यंशाभ्यां वेदशब्दश्चरितार्थ इति ।

वेदश्चतुर्धा ।

स चैकोऽपि मन्त्रब्राह्मणरूपो वेदः पुनश्चतुर्धा विभियते ऋग्यजुःसामाथर्वभेदात् । तथा चोक्तमाथर्वणिकश्रुतौ—

यस्माद्दृचो अपातक्षन्यजुर्यस्मादुपाकषन् ।

सामानि यस्य लोमान्यथर्वाङ्गिरसो मुखं स्कम्भं तं ब्रूहि कतमः स्विदेवः सः ॥ इति

[अथर्व० १०.७।१०]

तथा मैत्रायणीयानामुपनिषद्यपि—

एतस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतद्यद्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरसाः ॥ इति [मैत्रा० उप० ६।३२]

स्पष्टमाभ्यां श्रुतिभ्यां चातुर्वेद्यमावेदितं भवति । चरणव्यूहेऽपि—

तत्र यदुक्तं चातुर्वेद्यं चत्वारो वेदा विज्ञाता भवन्ति, तत्र ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वश्चेति, इति ।

एषां चतुर्णामपि वेदानां व्यवहारे कचिदभेदेन कचिद्भेदेन च सम्प्रयोगो दृश्यते । यथा—

‘अयमर्थो वेदेनापि ज्ञाप्यते’ ‘अत्र च वेदा एव शरणं, वेदाः प्रमाणम्’ इति चेति । अत्र च—

‘अनुद्धृतावयवभेदविवक्षया बहुवचनम्’

‘उद्धृतावयवभेदविवक्षया बहुषु बहुवचनम्’ इतीमौ न्यायावनुसर्तव्यौ । ते चावयवास्त्रयः—ऋग्यजुःसामवाच्याः तत्र नियतपादाक्षरावसाना ऋचः, अनियतपादाक्षरावसानानि यजूषि, प्रगीतसाध्या ऋच एव सामानि । अनयैवावयवत्रयस्या वेदे त्रयी शब्दो रूढः । चतुर्थोऽप्येकोऽवयवः समस्ति यदथर्वमुनिदृष्टा ऋच आथर्वणिका मन्त्रा इति । परं चेषां मन्त्राणामृ-क्ष्वेवान्तरर्हितत्वात् पृथङ्निर्देशोऽकारि वैदिकैः । एतेन ऋबहुलो ऋग्वेदो, यजुर्बहुलो यजुर्वेदः, सामबहुलः सामवेदः, आथर्वणिकमन्त्रबहुलोऽथर्ववेद इति प्रसिध्यति ।

विभाग-प्रयोजक-कारणम् ।

एतद्विभागप्रयोजकन्तु चातुर्होत्रम् । चातुर्होत्रं नाम-हौत्रमाथर्वयमौहोत्रं ब्रह्मत्वं वेति यज्ञविदो विदुः । तथा चात्र श्रीमद्भागवतं—

तेनासौ चतुरो वेदाश्चतुर्भिर्वदनैः प्रभुः । सव्याहृतिकान्सौकाराश्चातुर्होत्रविवक्षया ॥

ऋगथर्वयजुःसाम्नां राशीनुद्धृत्य वर्गशः । चतस्रः संहिताश्चक्रे सूत्रे मणिगणा इव ॥ इति

तथा वायुपुराणे—

एक एवासीद्यजुर्वेदस्तं चतुर्धा व्यकल्पयत् । चातुर्होत्रमभूत्तस्मिन्नेन यज्ञमकल्पयत् ॥
आध्वर्यवं यजुर्मिस्तु ऋग्भवे होत्रमेव च । औद्रात्रं सामभिश्चक्रे ब्रह्मत्वं चाप्यथर्वभिः ॥
ततः स ऋचमुद्धृत्य ऋग्वेदं समकल्पयत् । होतृकं कल्पयते तेन यज्ञवाहं जगद्धितम् ॥
सामभिः सामवेदं च तेनौद्रात्रमरीरचत् । राजस्वथर्ववेदेन सर्वकर्माण्यकारयत् ॥ इति

एतेन भगवता वेदव्यासेन यज्ञेषु आध्वर्यवाणास्विज्यवस्थां प्रतिपिपादयिषया एक एव वेदराशिस्तत्तत्प्रकरणशो
मन्त्राणं समुद्धृत्य चतुर्धा विन्यस्त इति ।

अनेके शाखाभेदाः ।

तत्रैकैकोऽपि ऋगादिवेदो गुरुशिष्य-प्रशिष्य-प्रणाढ्याश्रुतर्विद्वाराज्जेकाभिः शाखाभिर्विभक्तः सम्बभूव । ऋग्वेद एक-
विंशतिधा, यजुर्वेद एकशतधा, सामवेदः सहस्रधा, अथर्ववेदो नवधा समभवदिति शतपथस्योपोद्घाते सोपपत्तिकं निरूपितं
तत्तत्र द्रष्टव्यं नात्र विन्तरभिः पुनः प्रपञ्च्यते ।

यजुर्वेदस्य सङ्घाः ।

प्रकृतस्य यजुर्वेदस्य पडशीतिसंख्यावान्कृष्णयजुःशब्दाभिधेयो बौधायनापस्तम्बमैत्रायण्यादिर्ब्रह्मसम्प्रदायावरुद्ध
एकः सङ्घः । पञ्चदशसंख्यावाच्छुक्लयजुःशब्दाभिधेयः कण्वमाध्यान्दिनादिरादित्यसम्प्रदायावरुद्धोऽपरः सङ्घः । इमावेव द्वौ
मुख्यौ सङ्घौ । ब्रह्मादित्यसम्प्रदायविषयिणी विशेषचर्चा त्वसदीये शतपथब्राह्मणस्योपोद्घाते द्रष्टव्या । अनयोरपि सङ्घयोः
पुनः सूत्रभेदेन षट् सङ्घाः समभवन् । तथा चोक्तं भगवता कात्यायनेन मन्त्रभ्रान्तिहरापरपर्यायसूत्रमन्त्रप्रकाशिकायां—

शुक्लस्य यजुषः पञ्चदश शाखाश्च ताः स्मृताः । कृष्णस्य यजुषः शाखाः पडशीतिरुदाहृताः ॥६४॥
एवमेकोत्तरशतं शाखाः प्रोक्ता हि याजुषे । एतद्वेदे पदकल्पाश्च प्रोक्ताः कात्यायनादिभिः ॥६५॥
कात्यायनः कल्पकर्ता शुक्ले वाजसनेयके । बौधायनापस्तम्बौ च भारद्वाजस्तथैव च ॥६६॥
तथा हिरण्यकेशी च सत्यापाढस्तु पञ्चमः । पञ्चैव कल्पकर्तारः कृष्णे स्युस्तैत्तिरीयके ॥६७॥
कण्वादिपञ्चदशसु कल्पः कात्यायनः स्मृतः । औखेयाद्येकविंशत्सु बौधायन इति स्मृतः ॥६८॥
खाण्डिकेयाद्येकविंशत्स्वापस्तम्ब इति स्मृतः । चरकादिद्वादशानां भारद्वाज इति स्मृतः ॥६९॥
मानवाद्यद्विदशसु स्मृतो हिरण्यकेशिकः । गार्ग्यादिपञ्चदशसु सत्यापाढ इति स्मृतः ॥७०॥
एवं षट् कल्पकर्तारस्तत्तच्छाखाकदम्बके । शाखाभेदेऽपि कल्पैक्ये कर्मभेदो न विद्यते ॥७१॥
इति । एतेन कृष्णयजुर्वेदीयपडशीतिशाखासु सूत्रभेदेनावान्तरा पञ्च सङ्घाः सन्तीति सुस्पष्टमेव ।

शुक्ल-कृष्णत्व-व्यवहार-मूलानि ।

शुक्लत्वं मन्त्रब्राह्मणयोः पार्थक्येनाभिधानमूलकं, कृष्णत्वं च तयोर्ग्यामिश्रत्वेनैकप्राभिधानमूलकम् ।

तथा चाभ्यधायि— आर्यविद्यासुधाकरे—

‘याज्ञवल्क्येनादित्याल्लब्धोऽयं यजुर्वेदः शुक्ल इत्यभिधीयते यतोऽत्र दर्शपूर्णमासप्रभृति सर्वयज्ञेषूपयुक्तानां यजुर्मन्त्राणां
ब्राह्मणासङ्कीर्णानां यथायोग्यक्रमेण विन्यासेन याज्ञिकानां व्यामोहाजनानात् । प्राचीनयजुर्वेदस्य तु ब्राह्मणसङ्कीर्णत्वात्त-
त्तद्यज्ञियमन्त्राणामप्यनुक्रमेण पाठाभावाच्च ततो यज्ञकर्मानुष्ठानमार्गस्य दुर्ज्ञेयत्वात्कृष्णत्वमिति’ इति । कण्वसंहिता-
भाष्योपक्रमे सायणाचार्या अप्येवमेवाभिप्रयन्ति स्म—

प्रवर्तितः खण्डशस्तैर्न सम्यग्बुध्यते नृभिः । आध्वर्यवं क्वचिद्धौत्रं क्वचिदित्यव्यवस्थया ॥

बुद्धिमालिन्यहेतुत्वात्तद्यजुः कृष्णमीरितम् । याज्ञवल्क्यस्ततः सूर्यमाराध्यास्मादधीतवान् ॥

व्यवस्थितप्रकरणं यजुः शुक्रं नदीर्यते । पौगाणिकीं कथामेतां वेदव्याख्यान आदरात् ॥ इति ।

मैत्रायणीय-संहितायां विषयाः ।

प्रथमे काण्डे ।	द्वितीये मध्यमे काण्डे ।	६ अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।
प्रपा० विषयः	प्रपा० विषयः	तत्राग्रावैष्णवम् ।
१ दर्शपूर्णमासौ ।	१-४ काम्या इष्टयः ।	७ " " " " ।
२ अध्वरः ।	५ काम्याः पशवः ।	८ आसुरः ।
३ ग्रहाः ।	६ राजसूयः ।	९ सङ्क्रान्ताः ।
४ यजमानब्राह्मणम् ।	७-१३ अग्निचितिः ।	१० पानीवन्ताः ।
५ अग्न्युपस्थानम् ।	तृतीये उपरिकाण्डे ।	११ सौत्रामणीयः ।
६ आधानम् ।	१ अग्निचितिब्राह्मणम्	१२-१६ अश्वमेधः ।
७ पुनराधानम् ।	(जुहूमग्नीयः)	चतुर्थे खिलकाण्डे ।
८ अग्निहोत्रब्राह्मणम् ।	२ " तद्य दृशानः ।	१ पुरोडाशब्राह्मणम् ।
९ चतुर्होतारः (चातुर्होतृकः)	३ " तद्य स्तोमभागः ।	२ गोनामिकः ।
१० चातुर्मास्यानि ।	४ " तत्र वसोर्धारीयः ।	३-४ राजसूयब्राह्मणम् ।
११ वाजपेयः ।	५ " " " " ।	५-८ अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।
		९ प्रवर्ग्यः ।
		१०-१४ याज्यनुवाक्याः ।

मैत्रायणीय-संहितायां स्वर-विमर्शः ।

मैत्रायणीय-शाखायां तावच्चातुःस्वर्यं मुख्यम् । ते च चत्वारः स्वराः—

१ उदात्तः, २ अनुदात्तः, ३ स्वरितः, ४ प्रचयः चेति । तत्र स्वरितः सप्तधाऽस्ते—

१ जात्यः, २ अभिनिहितः, ३ प्रश्लिष्टः, ४ क्षेपः, ५ तैरोव्यञ्जनः, ६ तैरोविरामः, ७ पादवृत्तः, चेति भेदात् ।

तत्र जात्यादयश्चत्वारः स्वराः प्रकम्पन्तेऽतस्तद्भेदश्चतुर्धा कम्पस्वरः । इति स्वराः ।

स्वरलक्षणानि स्वरलेखन-पद्धतिश्च ।

- (१) उच्च उदात्तः— ऊर्ध्वं रक्तोऽर्थादुद्वेखितश्चोदात्तः । यथा 'प्र'
- (२) नीचोऽनुदात्तः— नीचरक्तोऽर्थादधोरेखितश्चानुदात्तः । यथा 'चु'
- (३) उपरि त्रिधारकतस्तिर्यग्रक्तो वा (ω) स्वरितः । यथा 'सुभूतायु कर्मणा, स्वरुः' (एष उपरिलिख्यते)
- (४) अकम्पस्वरितपरोऽक्षरमध्ये रक्तः प्रचयः । यथा 'त्र्यम्बकं यजामहे' (एषोऽक्षरमध्ये लिख्यते)
- (५) एकपदेऽनुदात्तपूर्वोऽपूर्वो वा स्वरितो जात्यः । अथवा व्यञ्जनैर्यवौ यत्र प्रयुज्येते ततः परम् । अपूर्वो नीचपूर्वो वा जात्यः स्वारः स उच्यते । यथा— 'धान्यम्, तुन्वः, अथवा 'धान्यम्, स्वरिति । इमं यथा प्रवृत्तिः ।
- (६) उदात्त एकार ओकारश्च अनुदात्तलोपेऽभिनिहितः । अथवा— एदो तोरुष्योर्यत्र नीचोऽकारः परो यदि । एकीभावो भवेत्तत्र स्वरोऽभिनिहितस्तदा ॥ यथा— प्रसुवेऽश्विनोः, स्कुम्भोऽसि, अथवा हेवोऽसि, येऽराः, योऽयः ।
- (७) उदात्तानुदात्तयोर्ह्रस्वयोरिकारः प्रश्लिष्टः स्वरितः । अथवा— इकार उच्चः पूर्वस्मिन्परस्मिन्निहितस्य च । प्रश्लिष्टमाहुराचार्याः स्वरवर्णविदस्तदा ॥ यथा— 'दिवीव चक्षुराततम्, अभीमम्' ।

- (८) उदात्तेकारोकारयोः स्थाने यवयोः परोऽनुदात्तः क्षैप्रः । भयवा-
इ उ स्थाने यवा जायेते उच्चयोस्तयोः । ताभ्यामुभयतः स्वारः क्षैप्र इत्यभिधीयते ॥
यथा— युयोध्युस्मत्, न्विन्द्रम् ।
- (९) उदात्तपूर्वं यत्किञ्चिच्छब्दासि स्वरितं भवेत् । एष सर्वैर्बहुस्वारस्तैरोव्यञ्जन एव च ॥
यथा— केतवो विरुश्मयो जनं अनु ।
- (१०) अवग्रहात्परो यत्र स्वरितः स्यादनन्तरः । तैरोविरामं तं विन्धादुदात्तो यच्च विग्रहः ॥
यथा— गोपता इति गोऽपतौ, यज्ञपतिमिति यज्ञऽपतिम् ।
- (११) स्वरे चेत्स्वरितो यत्र चिवृत्त्या तत्र संयुतः । एतत्तु पादवृत्तस्य लक्षणं परिकीर्तितम् ॥
यथा— ध्रुवाऽअंसदन् ।

जात्यादयश्चस्वारः प्रक्रमन्ते उदात्तस्वरितपरस्वे क्रमेण यथा—

स्वः१रिति । यो१ह्यः । ये१राः अभी१मम् । ध्ये१स्मत् । उ१किम् । वेवो१सि ।
उदात्तानुदात्तस्य स्वरितः । यथा— ' इय त्वा ' ।

नोदात्तस्वरितयोः । यथा— इषे त्वोर्जे, अश्वाक्वः ।

स्वरितासंहितायामनुदात्तानाम् । यथा— अग्निमीळे ।

नोदात्तः स्वरितयोः । यथा— शन्नो देवीः, व्यचक्षयत्स्वः ।

उदात्तवानेक उदात्तः । यथा— प्रा॑र्पयतु, क्वा॑वरम् । इति ।

एकोदात्तं पदं विन्धात्तच्छिष्टं निहतं स्मृतम् । उदात्ताग्निहतः स्वारः स्वरितात्प्रचयो भवेत् ॥
उदात्तात्स्वरितात्पूर्वो नान्यमापद्यते स्वरम् । इति । स्वरलक्षणानि स्वरपद्धतिश्च ।

प्रकृते संहितामुद्रणे उपरिष्ठात्प्रदर्शितायाः स्वरलेखनपद्धतेः कश्चित्कश्चित्स्थले विपरिवर्तनं कृत्वा स्वराणामङ्कन-
मादत्तं मुद्रणसौकर्याय । तच्च स्वरविपरिवर्तनं सङ्केतमात्रेण दिग्दर्शितमादिमे एव पृष्ठे । तदेतत्सर्वत्राप्यनुपन्धेयं
वेदवेदिभिरिति ।

वेदवेदार्थपरिज्ञाने स्वरविज्ञानस्तु परमावश्यकम् । यतः स्वरपरिज्ञाने वेदपाठः याथातथ्यः शुद्धश्च भवति । तथा
वेदार्थावबोधोऽपि यथार्थतो जायते । अत एवाहुर्विचक्षणवरेण्याः—

वेदपाठे स्वरा ह्येते शुद्धपाठप्रयोजकाः । वेदार्थस्यानवच्छेदे विशेषज्ञासिकारणाः । इति ॥

अत एव च शतपथश्रुत्या— ' श्रीर्वैस्वरः ' । [श० ब्रा० ११।४।२।१०]

इति स्वस्य वेदसम्पद्रूपता प्रतिपादिता । स्वपरिज्ञानेऽनिष्टफलमपि श्रूयते पाणिनीयशिक्षायां—

मन्त्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्याप्रयुक्तो न तमर्थमाह ।

स वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधान् ॥ इति ॥

अतोऽवश्यं स्वरपरिज्ञाने प्रयतितव्यमिति यावत् ।

ऋग्वेदसंहिताया मैत्रायणीयसंहितायाश्च स्वरलेखनपद्धतेस्तारतम्यम् ।

प्रायः ऋग्वेदसंहिताया मैत्रायणीयसंहितायाश्च स्वरलेखनपद्धतिः समाना । कश्चित्कश्चिज्ज्ञेयः ॥

स च यथा— ऋक्संहितायामुदात्तस्वरश्चिह्नहीनः, मैत्रायणीयसंहितायामुदात्तस्वर ऊर्ध्वं रेखाङ्कितः, उदाहरणं—

ते देवा रात्रिमसृजन्त [ते देवा रात्रिमसृजन्त] ।

तथा ऋग्वेदे जात्यः स्वरितः स्वरः उर्ध्वं रेखाङ्कितः, उदाहरणं-वीर्यं । स्वं ।

मैत्रायणीये तु जात्यस्वरितोऽनुदात्तपरत्वेऽधोऽर्ध्वं रेखाङ्कितः उदात्तपरत्वे त्वचिह्नितस्यङ्कपूर्वः । क्रमेणोदाहरणं—

सोऽकामयत । अ३स्वन्तः इति ।

अनेनैवं ज्ञाप्यते वैदिकानां स्वरलेखनपद्धतौ विभिन्नः सङ्केतः परस्परं शास्त्रापार्थक्यप्रदर्शनकारण इति भाति । तत्र केषाञ्चित्स्वरलेखनपद्धतिः स्वरचिह्नानामल्पपरकल्पनेन लाघवमनुसरति, केषाञ्चित्स्वरचिह्नानां बहुत्वकल्पनया गौरवमावहति । तथापि फलोन्मुखं गौरवं न दोषायते । अत उभयविधाऽपि स्वरलेखनपद्धतिः शास्त्रदृष्ट्या साधीयसीति नश्चेतसा प्रतीयते ।

काश्मीरप्रदेशे ऋग्वेदसंहिता मैत्रायणीयस्वरलेखनपद्धत्यैव विलिखिताऽऽस्ते इति केवलं श्रूयते, परम्परावाधि न सा ह्यपथमागता । इतोऽधिकविशेषस्तु मैत्रायणीयप्रातिशाख्यादौ द्रष्टव्यः ।

मैत्रायणीय-संहितायामुलिखिता ऋषयः ।

- १ कपिवनो भौवायनः [मै० १।४।५।३४]
- २ केशिनं वैदार्भ्यं गन्धर्वाप्सरसोऽपृच्छन् । [मै० १।४।१२।३४]
- ३ एतद् स वा आह केशी सात्यकामिः केशिनं दार्भ्यम् । [मै० १।६।५।४६]
- ४ ततः केशी षण्ढिकमोद्गारिमभ्यवदत् । [मै० १।४।१२।६०]
- ५ तद् स वा आह नारदः । [मै० १।५।१८]
- ६ भारुण औपवेशिः । [मै० १।५।९; ३।६।४-६; ३।७।४; ३।१०।५]
- ७ दाक्षायणाः । [मै० १।८।९।६०]
- ८ क्रीतो वैतहोत्रः कृगां क्रौत्ये । [मै० ४।२।६।४०]
- ९ वसिष्ठ एव प्रायश्चित्तिः विदाञ्चकार । [मै० १।४।१२।६१]
- १० वसिष्ठः जमदग्निः ।
- ११ भगस्तिः कश्यपः ।
- १२ एतौ वै विश्वामित्रो यज्ञस्याणी अपश्यत् । [मै० ४।८।४।७]
- १३ इति ह स्माह भरद्वाजः । [मै० ४।८।४।७]
- १४ एतद् स वा आह वासिष्ठः सारथहव्यः । [मै० ४।८।७।१४]

मैत्रायणीयोपनिषद्युलिखिता ऋषयो राजानश्च ।

१ शाकायन्यः १।१,६।३०	८ यौवनाश्वः १।५	१५ ययातिः १।५
२ कौत्सायनः ५।१	९ वध्नियाश्वः "	१६ अनरण्यः "
३ मैत्रिः १।३, २ २	१० अभ्यपतिः "	१७ अक्षसेनः "
४ सुषुम्नः १।५	११ शशबिन्दुः "	१८ मरुतः "
५ भूगिष्मः "	१२ हरिश्चन्द्रः "	१९ भरतः "
६ इन्द्रघुम्नः "	१३ अश्वरीषः "	२० बृहद्रथः १।१, २।१
७ कुवलयश्वः "	१४ स्वर्गातिः "	इत्यादिः

मैत्रायणीय-प्रातिशाख्योल्लिखिता ऋषयः ।

- १ आत्रेयः ५।३३, २।५, ६।८
- २ वाल्मीकिः ५।३८, २।६, २।३०, २।४
- ३ पौष्करसादिः ५।३९-४०, २।१।१६, २।५।६
- ४ लाक्षिः ५।४०, ९।६, २।६
- ५ कौडिण्यः ५।४०, २।५।४, २।६।३, २।६।९
- ६ गौतमः ५।४०
- ७ साङ्क्यः ८।२०, १०।२२, २।४।१७
- ८ उख्यः ८।२१, १०।२१, २।४।२५
- ९ काण्डमायनः ९।१, २।३।७

- १० अग्निवेश्यः ९।४
- ११ लाक्षायणः ९।६, २।६।२-३
- १२ वात्सप्रः १०।२३
- १३ अग्निवेश्यायनः २।२।३२
- १४ शांखायनः २।३।७
- १५ शैत्यायनः २।५।१, २।५।६, २।६।२-३
- १६ कौहलीयपुत्रः २।५।२
- १७ भारद्वाजः २।५।३

अन्यत्रोपलभ्यमानानि मैत्रायणीयश्रुतेरुद्धरणानि ।

- १ मैत्रायणी श्रुतिः- 'अयज्ञोपवीती शौचनिष्ठः काममेकं वैणवं दण्डमाददीत' इति । विश्वेश्वर्या यतिधर्मसंग्रहे ।
- २ " " 'श्रीम्वैणवान्दण्डान्दक्षिणे पाणौ धारयेदेकं वा यथेकं तदा सशिखं वपनं कृत्वा विसृज्य यज्ञोपवीतं च त्रिषु वर्णेष्वेकागारं भैक्षमश्रीयान्माधुकरिं वा' इति । विश्वेश्वर्या यतिधर्मसंग्रहे ।
- ३ " " 'अथान्यः परिघाढेकशटी परिहितो मुण्डा उदरपात्र्यरण्यनिष्ठो भिक्षार्थी ग्रामं प्रविशेत् । सायं प्रदक्षिणेनाविचिकित्सं सार्ववर्णिकं भैक्षचरणमभिषस्तवर्जम्' इति । विश्वेश्वर्या यतिधर्मसंग्रहे ।
- ४ मैत्रायणीयाः पठन्ति- 'मनुर्वै यस्किञ्चावदत्तस्तेषजमेवावदत्, इति । [मै. २।१।५] कुल्लुकादि-मनुस्मृति-टीकासु ।
- ५ मैत्रायणीया श्रुतिः- 'ततो यः सोमोऽत्यारच्यत तमग्राऽउपप्रावर्तयत् । स्वाहेन्द्रशत्रुर्वर्धस्व' इति । (मै. २।४।३) इति- 'यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात् । इत्यत्र पाणिनीय-शिक्षा-व्याख्याने ।
- ६ मैत्रायणी श्रुतिः- 'अग्निगोदानिको मैत्रायणीरिति श्रुतिः' (मानवगृह्ये १।२।१।१३)
- अत्र प्रथमानि त्रीण्युद्धरणानि प्रकृतायां मैत्रायणी-संहितायां ब्राह्मणे वा नोपलभ्यन्ते । प्रायः इमान्युद्धरणानि काठक-ब्राह्मणस्य स्युरिति भाति । यतः क्वाचिद्धस्तलिखितपुस्तकादौ उद्धरणानामग्रे- 'इति काठक-ब्राह्मणम्' इतिलेखोऽधिको दृश्यते ।
- ७ मैत्रेयोल्लेखः- 'अथातः शौच उद्गीथः तद्ध बको दालभ्यो ग्लावो वा मैत्रेयः स्वाध्यायमुद्भव्राज' इति छान्दो० (१।१।२।१)
- ८ " 'एतद्ध स्मैतद्विद्वात्पमेकादशाक्षं मौद्गल्यं ग्लावो मैत्रेयोऽभ्याजगाम, इति गोपथ्यब्राह्मणे पूर्वार्धे (१।३।१)
- ९ " सत्याषाढश्रौतसूत्रव्याख्याने गोपीनाथीये मैत्रायणीयब्राह्मणश्रुतिरुद्धृता वर्तते ।
- १० " न भालवकमस्माभिस्तथा मैत्रायणीयकम् अह्मणं चरकाणां च श्रुतं मन्त्रोपबृंहणम्' इति ऋग्वेदभाष्ये उपक्रमे वेदार्थज्ञानोपायं प्रकृत्य वेङ्कटमाधवः प्राह ।
- ११ " "शौनकः शाकुनेयश्च मैत्रेयो मैमतायनिः" इति चरकसंहितायां सूत्रस्थाने प्रथमेऽध्याये लोकोपकारिणी महर्षिसभाघटकमहर्षिसंघे ।

मैत्रायणीसंहितायाः प्रकरणबद्धता ।

तैत्तिरीय-संहितापेक्षया मैत्रायणीयसंहितायां वाजसनेयिसंहितावत्प्रकरणबद्धता विशिष्टतया दृश्यते । केवलमेका तैत्तिरीयसंहिता वर्जयित्वा प्रायः सर्वासु संहितासु प्रकरणविष्टत्वमस्ति । तत्र तावत्संहितापद्व्युत्पत्तिः पर्यालोचनीया सम्पूर्वाद्वातेः कर्मणि क्ते 'दधातेर्हिः' (पा. सू. ७।४।४२) इत्येवं संहितापदं निष्पद्यते । अर्थानुसन्धानपूर्विका व्युत्पत्तिस्तु 'संहन्यन्ते विभिन्नाधेयच्छन्दोदैवताविनियोगशालिनो मन्त्राः सूक्तानि वा यस्यां प्रकरणाद्यानुपूर्व्यां पृक्प्रीक्रियन्ते सा संहितेत्युच्यते' । तेन हि संहितात्वसमनियतवृत्तिवत्प्रकरणबद्धत्वमिष्टार्थो निष्पद्यते ।

एवं चत्तर्हि केवलमंकस्यां तैत्तिरीयसंहितायामेव तत्कुतो न विद्यत इति चेत्तत्र बीजमेतदंवाभानि, यन्—

यदैनमुक्तवान्कोपान्मुञ्च विद्यां मयेरिताम् । याज्ञवल्क्यगुरुः श्रीमान्वैशम्पायननामकः ॥१६॥
अष्टाङ्गयोगावित्तस्य शिष्यो वाजसनेयकः । करिणीकर्ममार्गेण विद्यां चच्छर्द सोऽपि ताम् ॥१७॥
भूमौ यजुंषि तान्यासन्सूर्यवर्चासि सर्वतः । मुक्तानि याज्ञवल्क्येन वैशम्पायनवाक्यतः ॥१८॥
सर्वतः स्थितमालोक्य दीप्तं तं यजुषां गणम् । वान्तं शिष्येण सम्प्राह वैशम्पायननामकः ॥१९॥
शिष्यानन्यानिदं वाक्यं विस्मयाविष्टचेतसः । यथाशास्त्रमधीतानि यजुंषि मुनिसत्तमाः ॥२०॥
याज्ञवल्क्येन मुनिना सूर्यवर्चासि तान्यतः । गृह्णीध्वं सहसा विप्रास्त्वरितं ब्रह्मणः सभाम् ॥२१॥
इत उत्प्लुत्य गच्छन्ति न्यैतान्यस्मद्भवानि भोः । वान्तानीति विचारं मा कुरुत ब्राह्मणात्तमाः ॥२२॥
शरीरान्तरतो वान्तं भक्ष्यं भवति देहिनाम् । ततस्तित्तिरिरूपाणि कृत्वा द्रष्टि योगतः ॥२३॥
दिवि भूमौ प्रसर्पन्ति गृह्णन्तु मुनिसत्तमाः । एवमुक्तं मुनिगणास्तं तित्तिरिरूपिणः ॥२४॥
यजुंषि जगृहुः शीघ्रं सूर्यभानि समन्ततः । यथा तित्तिरियो लोके पतङ्गान्सर्वतः स्थितान् ॥२५॥
भक्षयन्ति श्रुधाऽऽकान्ता भूमौ वा नभसि स्थितान् । एवं मुनिगणः सोऽयं तित्तिरिः परिकीर्तितः २६
वान्त्या च भक्षणेनापि कृष्णान्यासन्त्यजुंष्यपि । ब्रह्मविद्या च तेष्वेवा कथिताऽऽग्न्यकं सदा ॥२७॥
इत्युपनिषद्भेदे आऽमपुराणे दशमेऽध्याये तैत्तिरीये आनन्दवल्क्युपनिषद्वाक्याने ।

तथा चात्र तट्टीका—

‘ करिणीकर्म गजवर्षातस्योद्धरणं तट्टीत्या । स याज्ञवल्क्योऽधीतमत्यजद्रूपदेशात् । यजुंषि यजुःसंज्ञा मन्त्रा याज्ञवल्क्येन त्यक्ताः । अभिमानिदेवरूपेण सूर्यवद्भास्वरमूर्तयो भूमौ सर्वतोऽवकीर्णा इत्यर्थः । वान्ता इति । अत्र वान्त-
त्वमालोक्य विलम्बो न कार्यः देहान्तरेण वान्तभक्षणं दोषाभावादित्यर्थः ’ इति ।

किञ्च—

कृष्णं शुक्लमिति द्वेधा तत्कृष्णं तैत्तिरीयकम् । वैशम्पायनशिष्येण याज्ञवल्क्येन यद्यजुः ॥१॥
अधीत्य वान्तमाचार्यकोपभीतेन योगिना । गुरुः शिष्यमुवाचेत्थं कुध्वा केनापि हेतुना ॥३॥
प्रत्यर्पय मदीयां त्वं विद्यामत्यर्पयन्स च । योगसामर्थ्यतो विद्यां मूर्ता कृत्वाऽवमत्तदा ॥४॥
गृह्णीतं तद्यजुर्वीतमित्यन्यान्गुरुरब्रवीत् । अन्ये तित्तिरियो भूत्वा किञ्चित्किञ्चिदभक्षयन् ॥५॥
प्रवर्तितः खण्डशस्तैर्न सम्यग्बुध्यते नृभिः । आध्वर्यवं कचिद्धौत्रं कचिदिन्यध्यवस्थया ॥६॥
बुद्धिमालिन्यहेतुत्वाच्चयजुः कृष्णमीरितम् । याज्ञवल्क्यस्ततः सूर्यमाराध्यास्मादधीतवान् ॥७॥
व्यवस्थितप्रकरणं तद्यजुः शुक्लं तदीर्यतं । पौराणिकीं कथामेतां वेदव्याख्यान आदरात् ॥८॥

इत्यादि काण्वसंहिताभाष्योपक्रमे श्रीमायणाचार्याः ।

एवमाध्यायिकाणां तात्पर्येऽर्थे परिगृहीते यदा च याज्ञवल्क्येन वैशम्पायनमहर्षेर्गुरोराज्ञया तदधीतो यजुर्गणस्त्यक्त-
स्तदानीं स इतस्ततो भूमौ विप्रकीर्णः सन्प्रकरणाद्यानुपूर्वीविच्छेदमापद्यते स्म । तादृगवस्थ एवैव यजुर्गणोऽन्यैमुनिभिर्वैश-
म्पायनगुरोराज्ञयैव तित्तिरिपक्षिरूपमास्थाय भक्षक्यया स्वायत्तीकृतोऽतस्तत्र प्रकरणाद्यानुपूर्वीनिबद्धता नास्तीति गम्यते ।

किञ्च वेदविचारे तित्तिरीय-यजुर्वेदस्य त्रिगुणत्वं प्रकृत्य मन्त्रब्राह्मणयोर्ग्यामिश्रणेऽन्यत्कारणमुपक्षिप्तम् । तथा हि—
केचिद्वनमिश्रा मत्सरिणो वा यजुर्वेदः पूर्वं वाजसनेयिशास्त्रावदव्यामिश्रतयाऽवस्थितः । तदनन्तरं तैत्तिरीय-शाखायाः
सारस्वत-पाठवशान्मन्त्रब्राह्मणयोर्ग्यामिश्रतया त्रिगुणत्वं सम्पन्नमिति वदन्ति ।

ननु- सारस्वतपाठेन तैत्तिरीयशाखायाः को विशेषः सम्पन्न इति चेदुच्यते- काण्डेऽकाण्डान्तररूप इति । इदं कुत्र
दृष्टमित्युच्यते । तित्तिर्याचार्यकृतकाण्डानुक्रमणिकायां यजुर्वेदस्य पूर्वमेव मन्त्रब्राह्मणव्यामिश्रत्वं सारस्वतपाठात् । काण्डा-

न्तराग्यामिश्रत्वं च सविस्तरमभिहितम् ।

काण्डशेषान्यथाकाण्डं विद्ध्योक्तुं विचक्षणः । यथा सारस्वते पाठे ज्ञानमात्रमिहोच्यते ॥ इति
इत्युक्तम् ।

अध्ययनं तु सारस्वतपाठानुसारेणैव कर्तव्यमभ्यया फलाभावात् । तस्माद्यजुर्वेदस्येतरवेदवत्पूर्वं मन्त्रभागास्ततः
परं ब्रह्मभागा इत्यभ्यामिश्रता नास्ति । अत एवास्य वेदस्य त्रिगुणत्वमुपपन्नतरम् ।

एतद्विषये तु यावन्मूलग्रन्थः काण्डानुक्रमणी न दृश्यते, तावदधिकं लिखितुं न प्रभवामो वयम् ।

मैत्रायणीय-संहितायाः स्वविषये अन्यवेदपारतन्त्र्यं नास्ति ।

एषा च मैत्रायणी संहिता तावद्यजुःसंहिताऽतस्तस्या अभिधेयो विषय आध्वर्यवं कर्म । तच्च पारयितुं नास्या
अन्यवेदाश्रयणाद्यपेक्षा किन्तु स्वातन्त्र्येणैव प्रभविष्णुस्तीति ।

ननु, एतस्यां संहितायां बहवो ऋल्मन्त्रा दृश्यन्ते, तेन ऋगाश्रयत्वमस्तीति चेन्न, नार्थं नियमः यद्वेदे एव ऋचः,
यजुर्वेदे एव यजुषि, सामवेदे एव सामानीति । प्रत्युत वेदस्य त्रयीति प्रख्यापकाः 'नियतपादाक्षरावसाना ऋचः, अनियत
पादाक्षरावसानानि यजुषि, प्रगीतिसाध्या ऋच एव सामानि' इत्येतल्लक्षणविशिष्टास्त्रयोऽप्यवयवास्त्रिषु चतुर्विंशति वेदेषु
सन्तीति । तत्र विशेषस्तावदेतावानेव ऋग्वेदे ये यजुःसामनी तयोर्ऋग्वेदधर्माक्रान्तत्वं, यजुर्वेदे ये ऋक्सामनी तयो-
र्यजुर्वेदधर्माक्रान्तत्वं, सामवेदे ये ऋग्यजुषी तयोः सामवेदधर्माक्रान्तत्वं, अथर्ववेदे यान्ययजुःसामानि तेषामथर्ववेद-
धर्माक्रान्तत्वम् । धर्माक्रान्तत्वं नाम तदीयस्वरसंस्कारनिबद्धत्वमिति भावः । इतरस्मिन्वेदे इतरवेदावयवोपालम्भस्तु
तत्तदध्वरस्य प्रयोगविधिक्रमागतविनियोगप्रप्तिसिद्ध्यपेक्षामूलक इति ।

अनेनैव न्यायेनैकस्मिन्नपि वेदे बह्व्यः शाखासंहितास्तास्वन्योऽन्यमन्त्रा उपलभ्यन्ते क्वचिद्वाङ्मणेऽप्युपलभ्यन्ते,
तत्रापि एतदेव बीजमिति मन्तव्यम् ।

किञ्चैतादृशस्थलेषु एकत्र विद्यमानो मन्त्रोऽन्यत्र क्वचित्समानः क्वचिन्न्यूनः क्वचिदधिकश्च दृश्यते, तथा क्वचि-
न्मन्त्रसंख्याऽपि न्यूनाधिका दृश्यते । एतच्च वैलक्षण्यं प्रथममध्ययनाध्यापनप्रवचनमूलमग्रे तदेव च शाखाभेदप्रयोजक-
मभूदतस्तन्निमित्तकमिति चिरन्तना वैदिकाः संवदन्ति ।

नैतावता एषा संहिता पूर्वभवा, एषा च तदनन्तरभवा, एषा तु तस्या अपि समनन्तरभवेत्याद्यनुमातुं शक्यं,
किन्तु सर्वाः संहिताः समकाला एवेति ।

नच शाखाभेदप्रवृत्तिरितिहासदृशा तु पौर्वापर्यं दृश्यत एवेति वाच्यम् । तादृशं प्रवृत्तिनिमित्तकं संहिताकालान्तर्बर्ति
पौर्वापर्यं तु सर्वरूपङ्गीक्रियत एव । अत ए चास्माभिरेषा मैत्रायणीसंहिता प्राचीनेति प्राग्वोचि । यादृशं पौर्वापर्यं
प्रत्याख्यायते तच्च प्रथमं काचन संहिता जा ततो बहोः कालादनन्तरं तस्यामेव संहितायां न्यूनाधिक्यं वैलक्षण्यमापा-
द्यान्या संहिता सम्बभूव । अनयैव शीतोक्तं अरं संहिताप्रणयनं समभवदित्येतादृशम् । तेन नोक्तविरोधः ।

मैत्रायणीयानामितरद्वाङ्मयम् ।

(१) मानवकल्पसूत्रं स्मार्तं श्रौतं च ।

प्रकरणानि ।

ग्रन्थ-संख्या च

१. स्मार्तसूत्रं, द्वावध्यायौ
२. प्राक्सोमः, अध्यायाष्टकम्
३. अग्निष्टोमः, अध्यायपञ्चकम्

६२३
१०१२
८१०

४. इष्टिकल्पः, द्वावध्यायौ	५२६
५. चयनकल्पः, द्वावध्यायौ	४०५
६. वाजपेयकल्पः, द्वावध्यायौ	३००
७. प्रायश्चित्तकल्पः, एकोऽध्यायः	२२५
८. प्रवर्ग्यकल्पः, एकोऽध्यायः	१८०
९. राजसूयः, अध्यायपञ्चकम्	९००
१०. अनुग्राहिकम्, एकोऽध्यायः	२५०
११. शुक्लम्, एकोऽध्यायः	३१५
१२. प्रवराध्यायः, एकोऽध्यायः	२००
१३. श्राद्धकल्पः, एकोऽध्यायः	१००
१४. प्रतिग्राहिकम्, एकोऽध्यायः	
जननशान्तिपञ्चकरुद्रजपविधानाभ्यां सहितम्	१८०
	<hr/> ६०२६

भाष्याणि ।

१ कुमारभाष्यं प्राक्सोमीयम्, अध्यायाष्टकम्	२२००
२ अष्टावक्रभाष्यं स्मार्तकल्पीयम्, द्वावध्यायौ	२३००
३ शुक्लभाष्यम्, द्वावध्यायौ	७५०
४ सूत्रवृत्तिः, अध्यायषट्कम्	१६००
मिलित्वा ग्रंथसंख्या ६०२६ + ६८५० = १२८७६	<hr/> ६८५०

मनुस्मृतिमानवगृह्ययोः परस्परं संवादः ।

१. मनुस्मृतेरुपक्रमो द्वितीयेऽध्याये ब्रह्मचारिधर्मान्प्रकृत्येति । मानवगृह्यस्याप्युपक्रमो ब्रह्मचारिधर्मान्प्रकृत्येवेति ।
२. मनुस्मृतौ (२।२१९) 'ब्रह्मचारिणः सर्वमुण्डनं वा शिखावर्जं मुण्डनं वा जटासन्धारणम्' । मानवगृह्येऽपि (१।२।६) 'मुण्डो वा स्याज्जटिलो वा स्यादथवा स्याच्छिखामटः' ।
३. मनुस्मृतौ (२।२२०) 'सायम्प्रातः सूर्यस्योदयेऽस्तमये च यदि स्वपेतदा प्रायश्चित्तम्' । मानवगृह्येऽपि (१।३।१) एवमेव ।
४. मनुस्मृतौ (४।९५) 'श्रावण्यां पौर्णमास्यामुपाकुर्यात्' । मानवगृह्येऽपि (१।४।१) एवमेव ।
५. मनुस्मृतौ (३।४) 'गुरोरनुमतिं गृहीत्वा समावृत्तः स्यात्' । मानवगृह्येऽपि (१।२।१८) एवमेव ।
६. मनुस्मृतौ (४।४०) 'रजस्त्रया सह क्षयनादेर्निषेधः' । मानवगृह्येऽपि (१।२।१३) एवमेव ।
७. मनुस्मृतौ (२।१०४) 'ग्रामाद्वह्निर्गन्धधारण्ये एकान्ते सन्ध्यामुपासीत' । मानवगृह्येऽपि (१।२।२) एवमेव ।
८. मनुस्मृतौ (२।१७७) 'ब्रह्मचारिणो मधुमांसाशनं स्त्रीस्पर्शादिकं च वर्ज्यम्' । मानवगृह्येऽपि (१।१।११-१२) एवमेव ।

अस्मिन्मानवगृह्ये मन्त्रब्रह्मणे विनाऽन्यः कोऽपि ग्रन्थो नोद्धृतो दृश्यते ।

(२) वाराहकल्पसूत्रं श्रौतं स्मार्तं च ।

वाराहगृह्योक्ता परिशिष्टग्रन्थाः ।

अतः परं परिशिष्टं मैत्रायणीय-सूत्रस्य— १. गृह्यमगृह्यं पुरुषः प्रायश्चित्तानुग्राहिक, २. हौत्रक, ३. शुद्धिक, ४. उत्तरेशिक, ५. दैण्यव, ६. आध्वर्यविका आर्षक, ७. चातुर्होत्रिक, ८. गोनामिक, ९. अकुलपादरहस्य, १०. प्रतिग्रहयमक, ११. वृषोत्सर्ग, १२. प्रश्न, १३. द्रविण, १४. षट्कारणप्रधान, १५. सान्देहिक, १६. प्रवराध्याय, १७. रुद्रविधान, १८. छन्दोऽनुक्रमणी, १९. अन्तःकल्प, २०. प्रवासविधि, २१. प्रातरुपस्थान, २२. भूतोत्पत्तिः ।

इति द्वाविंशतिः परिशिष्टसंख्यानम् । पञ्चदशोऽखण्डे ३ (मानवसूत्रानुसारिण्यः) अष्टावक्रकारिकाः, ४ प्रातिशारुपं इत्यादयो भूयांस आर्षग्रन्थाः सन्तीति । मैत्रायणीयानां संहितायाः पदपाठः, क्रमपाठः जटाशृङ्गविकृतिपाठश्चाप्यस्तीति तच्छास्त्रीयवैदिकानां मुखतः श्रूयते ।

पदपाठः ।

मैत्रायणीयानां पदपाठो द्विधा दृश्यते । एकः पदपाठः केवलं मन्त्रभागमात्रः डॉ० श्राडरसूरिसम्पादितः पुण्यपत्तने-ऽस्तीति भाष्यते तच्छास्त्रीयैः । अपरश्चात्रम्येतच्छास्त्रीयानां सविधे वर्तमानो मन्त्रब्राह्मणोभयभागयोः पदपाठः । अयं च पदपाठः स्वररक्ष्या प्रायः ऋग्वेदसंवादीति दरीदृश्यते ।

मैत्रायणीयमारण्यकम् अथवा मैत्रायण्युपनिषद् ।

मैत्रायणीयमारण्यकम् अथवा मैत्रायण्युपनिषदेतस्याः संहिताया अन्ते परिशिष्टरूपेणाङ्कयित्वा सञ्जिविष्टमस्ति । तच्च सप्तप्रपाठात्मकमस्ति । ग्रन्थसंख्याऽनुवातनः ५४७ वर्तते ।

प्रपाठकः	खण्डाः	प्रपाठकः	खण्डाः
१	४	४	६
२	७	५	९
३	५	६	३८
		७	११

अस्यां चोपनिषदि बृहद्रथराजस्य शाकायन्यमुनेश्च संवादरूपेण शरीरमशाश्वतिकं दुःखसम्मिश्रं कष्टप्रदमित्याद्युपक्रम्य ब्रह्मविद्या न्यरूपि । तथा- 'ज्योतिःप्राणोद्गीथमूर्तामूर्तादित्यगायत्राग्निहोत्रषडङ्गसमाधिप्रभृत्यनेकोपास्तपस्तस्त्वज्ञानजनका विषयाश्च बृहदारण्यकादीतरोपनिषत्समानाश्चात्रापि निरूपिताः सन्ति । तेषु कतिपये विषया उत्तरकाण्डिकोपनिषत्समाना नवीना इव आभान्ति । तथापि न तावता इयमुपनिषत्सवीनेति वक्तुमिष्यते । यतः प्राचीनास्वायुपनिषत्सु सम्भाव्यते किल शरीरस्य दुःखमयत्वक्षणिकत्वादिवर्णनं यथा गर्भोपनिषदादिविति ।

अत्र च 'अथ किमेतैर्वा परेऽन्ये महाधनुर्धराश्चक्रवर्तिनः केचिन् सुयुञ्ज-भूरियुञ्ज-इन्द्रयुञ्ज-कुबलयश्च-यौवनाश्च-वधयश्च-अश्वपति-शशबिन्दु-हरिश्चन्द्र-अम्बरीष-ननक्तु-शर्याति-ययाति-अनरण्य-अश्वसेनादयोऽथ मरुत्-भरतप्रभृतयो राजानश्च' इति भारतीयचक्रवर्तिनां राज्ञां नामान्युल्लिखितानि सन्ति । तथा ब्रह्मणोऽनेकविधानि नामानि च निरूपितानि दृश्यन्ते ।

उपनिषद्ग्रन्थाः ।

अस्यामुपनिषदि श्रीशंकराचार्यकृतं भाष्यं श्रीरामतीर्थयतिविरचिता दीपिका, श्रीनारायणसूरिप्रणीता दीपिका, श्रीप्रकाशात्मना कृता दीपिका, श्रीविज्ञानभिक्षुविरचितो मैत्रेयोपनिषदालोकः, एवं पञ्च व्याख्याः सन्तीति श्रूयते । तत्र श्रीरामतीर्थयतिविरचिता दीपिका पुण्यपत्तनस्थानन्दाश्रममुद्रिते 'उपनिषदां समुच्चये' मूल्योपनिषदा सह सम्मुद्रिता-ऽस्तीति । एषा चोपनिषदन्यत्रापि निर्णयसागर-मुंबई इत्यादिषु अष्टोत्तरोपनिषत्समुदायेषु मूलमात्रा मुद्रिता वर्तते, परन्तु तच्च संस्करणमत्यन्तमशुद्धं पाठभेदसङ्कुलितमानुपूर्वाभ्यादिविहीनम् । एतत्प्रकृतं तु संस्करणं सस्वरमपपाठ-

वर्जितमानुपूर्वीयुतमस्यस्तविशुद्धं यथा स्यात्तथा सम्पादितमिति ।

मैत्रायणीयाणां वसतिः ।

मयूराद्रिं समारभ्य यावद्गुर्जरदेशतः । व्याप्य वायव्यदेशं वैशाखा मैत्रायणी स्थिता ॥ इति महार्णवे ।

मयूराद्रिस्तु श्रीमन्नाशिकक्षेत्रोत्तरस्यां दिशि तन्मण्डलान्तर्वर्ति-श्रीमुल्हेरक्षेत्र-प्रत्यासन्नः पर्वतः । तत आरभ्य गुर्जर-देशपर्यन्तं वायव्यप्रदेशे मैत्रायणीया निवसन्तीत्यर्थः । गुर्जर्सौराष्ट्रयोर्निवासिनो मैत्रायणीयाश्च मोठजातीया इति व्यव-हियन्ते । महाराष्ट्रेऽपि नागपूर-नन्दुरवार-भडगांव-नाशिकक्षेत्र-प्रभृति-स्थलेषु एषां भूयस्त्वेन वसतिरास्ते । तथेदानीमप्येतेषु सकलशाखापारगा आहिताम्रयश्चापि समुपलभ्यन्ते । वेदवृक्षपट्टे तु मैत्रायणीयाणां वसतिर्गोदावृक्षिणदेशे प्रदर्शिता । स्यात्कदाचिपूर्वं परमिदानीन्तु न दृश्यते । इति ।

धन्यवादाः ।

एतस्या मैत्रायणीयसंहितायां मुद्रापणे श्रीमत्परमहंस-परिव्राजकवर्य-श्रीकृष्णानन्द-सरस्वतीस्वामिमहाभागाः श्रीमन्नासिकपञ्चवटीवासिनः (पूर्वाश्रमस्था मैत्रायणी-शाखाललामभूता विद्वद्द्विरष्टाः पं० श्री० दिनकर गणेश मुठे महोदयाः) इत्येतैः सर्वविधं साहाय्यमकारीति मुदा प्रकाश्य तेभ्योऽस्माकं नतिततयो विलसन्तुतराम् ।

तथा— वे० मू० श्री० शंकर हरि जोशी अभोणकर नासिक ।

तथा— वे० मू० विनायक शिवराम पुराणिक नासिक ।

इत्येताभ्यां मैत्रायणीय-शाखीय-वैदिक-प्रवराभ्यां पुस्तकप्रदान-पत्रसंशोधनप्रभृति-साहाय्यं कृतमतस्तेभ्यो बहू-धन्यवादान्प्रदद्यः । तथा च मैत्रायणीयशाखावलम्बिनां परिषद्मन्त्रिभिः श्रीमद्भिः सखाराम-गोपाल-शेंदुर्णीकर महोदयैरनेक-विधं साहाय्यं कृतमतस्तेऽपि धन्यवादयोग्याः ।

अपि च श्रीभौधसंस्थानस्थ-स्वाध्यायमण्डलाध्यक्षैः पण्डितप्रकाण्डैः श्री श्रीपाद दामोदर सातवलेकर शास्त्रि-महाभागैर्मित्रवात्सल्यैर्नैतत्प्रस्तावनालेखनकार्यभारो मयि न्यस्तः । तदीयैषोपकृतिर्न कदापि विस्मराम्यहम् ।

प्रख्याते भुवि भारतेऽनलरसव्यालेन्दु (१८६३) संज्ञे शके । वर्षेऽस्मिन्वृषणामके भृगुदिने माघेऽसिते पञ्चमे ॥ प्रस्तावोऽभिनवो व्यलेखि समयैर्मैत्रायणीयश्रुतेः । सन्तुष्येयुरनल्पसूक्ष्ममतयो निर्मत्सरा कोविदाः ॥ १ ॥

दूरमुत्सार्य मात्सर्यं सदसह्यक्तिकारणाः । ज्ञास्तं गृह्णन्तु संशोध्य प्रार्थयामीति सादरम् ॥ २ ॥

श्रीगोदातटगार्ह्यनासिकगतो माध्यन्दिनास्त्रायवित् । श्रौतस्मार्तविधानकौशलमतिस्व्याख्यपाराशरः ॥

वारे इत्युपनाम सत्कुलजनिर्जैरामपौत्रः सुधीः । आत्यार्जसुत आस्त वेदतिलकः श्रीश्रीमदण्णाभिधः ॥ ३ ॥

श्रौतस्मार्तविधौ कुशाग्रधिषणो धर्मागमे मर्मभित् । मीमांसानयकोविदः श्रुतिकृती वेदार्थबद्धादरः ॥

काव्ये तीर्थपदं दधद् द्विजवरः श्रीश्रीधरस्तत्सुतः । सद्विद्याभरणेत्युपाधिसहितः प्रास्ताविकं व्यालिखत् ॥ ४ ॥

एतादृग्भूरिपरिश्रमेण विलिखिते प्रास्ताविकेऽस्मिन्मिमतमानुषस्वभावसुलभतया प्रमादादज्ञानाद् दग्धोपाद्वा यस्सल्लि-तमन्यथाभूतं वा तस्मिन्मत्सरा गुणग्रहणतत्पराः प्राज्ञप्रवराः संतोष्य सारग्रहणं करिष्यन्तीति तान्दयाद्वदष्टीनिबुधुषणान्पुनः पुनः साञ्जलिबन्धं सप्रभयं विज्ञाप्य विररामि ।

श्रीक्षेत्र-नासिके

मावकृष्णपञ्चम्यां श्रुगुवासरे प्रातः

शालिवाहन शकः १८६३

(ता० ६।२।१९४२ ई०)

विद्वद्भवंदः

श्रीमन्नासिकक्षेत्रनिवासी वारे इत्युपाद्वा

वैदिक-तिलक

श्रीमदण्णाशास्त्रिसूनुः श्रीधरशर्मा ।

मैत्रायणी-संहितायाः विषयसूची ।

प्रपा०	विषयः	पृष्ठं	प्रपा०	विषयः	पृष्ठं
(आदिम) प्रथमं काण्डम् ।			४	" "	(वसोर्धारीयः) २३९
१	दर्श-पूर्णमासौ ।	१	५	" "	" २४८
२	अध्वरः ।	६	६	अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः । (आग्नावैष्णवम्) "	"
३	ग्रहः ।	१७	७	" "	" २५८
४	यजमान-ब्राह्मणम् ।	२८	८	" "	(आसुराः) २६८
५	अग्न्युपस्थानम् ।	३९	९	" "	(संक्रान्ताः) २८०
६	आधानम् ।	४९	१०	" "	(पात्नीवस्ताः) २८९
७	पुनराधानम् ।	६३	११	सौत्रामणीयः ।	२९६
८	अग्निहोत्र-ब्राह्मणम् ।	६६	१२	अश्वमेधः ।	३०८
९	चतुर्होतारः ।	७६	१३	"	३१३
१०	चातुर्मास्यानि ।	८९	१४	"	३१६
११	वाजपेयः ।	९५	१५	"	३१८
(मध्यम) द्वितीयं काण्डम् ।			१६	"	३२०
१	काम्या इष्टयः ।	१०३	(खिलं) चतुर्थं काण्डम् ।		
२	" "	१११	१	पुरोडाश-ब्राह्मणम् ।	३२९
३	" "	११९	२	गोनामिकः ।	३४१
४	" "	१२७	३	राजसूय-ब्राह्मणम् ।	३५२
५	काम्याः पशवः ।	१३३	४	" "	३५९
६	राजसूयः ।	१४३	५	अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।	३६७
७	अग्निचितिः ।	१४९	६	" " "	३७६
८	"	१७१	७	" " "	३८६
९	"	१७९	८	" " "	३९४
१०	"	१८४	९	प्रवर्ग्यः ।	४०२
११	"	१९०	१०	याज्यानुवाक्याः ।	४१३
१२	"	१९३	११	"	४२७
१३	"	१९७	१२	"	४३९
(उपरि) तृतीयं काण्डम् ।			१३	"	४५६
१	अग्निचिति-ब्राह्मणम् । (जुहुमग्नीयः) २१०		१४	"	४६६
२	" " (इक्षानः) २१९		मैत्रायणी-संहितायां ऋग्वेद-मन्त्राः ।		
३	" " (स्तोमभागः) २३०		मैत्रायणी-संहिता-मन्त्राणां वर्णानुक्रमसूची		
			मैत्रायणीयमारण्यकम् ।		

मैत्रायणी-संहिताया मुद्रणार्थं स्वरचिह्नानि ।

ॐ इषे त्वा सुभूताय, वायव स्थ, देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय
कर्मणा, आप्यायध्वमघ्न्या देवेभ्या इन्द्राय भागं, मा व स्तेन ईशत माघश्च
सो ध्रुवा अस्मिन् गोप्तौ स्यात बर्ही—र्यजमानस्य पशून् पमहि ॥१॥

अत्र स्वरचिह्नान्यक्षराणामुरसि वा सिरसि वारोहन्ति । तानि तथैव मुद्रापयितुम-
शक्यानि, तादृगायसाक्षराणामभावात् । अतोऽधोलिखितानि स्वरचिह्नानि मैत्रायणी-
संहिताया मुद्रणार्थं संकल्प्यन्ते । यथा—

त्वा	=	त्वा
य'	=	यु
ज	=	जु

एतेषां स्वरचिह्नानां संयोजनेनैव मैत्रायणी-संहिताया मुद्रणं भविष्यति । यथा—

ॐ इषे त्वा सुभूताय, वायव स्थ, देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणा,
आप्यायध्वमघ्न्या देवेभ्या इन्द्राय भागं, मा व स्तेन ईशत माघश्चसो ध्रुवा अस्मिन् गोप्तौ
स्यात बर्ही—र्यजमानस्य पशून् पमहि ॥ १ ॥

अथ यजुर्वेदीय

मैत्रायणी-संहिता ।

प्रथमं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

दर्श-पूर्णमासौ ।

[श्रीगणेशाय नमः ॥ ओम् ॥ नमो यजुर्वेदाय ॥]

॥ ॐ ॥ इषे त्वा सुभूतायु, वायव स्थ, देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणा,
आप्यायध्वमया देवेभ्या इन्द्राय भागं, मा व स्तेन ईशत माघशंसो ध्रुवा अस्मिन्
गोपतौ स्यात बर्ही, — र्यज्ञमानस्य पशून् पाहि ॥ १ ॥

१

गोषदुसि, प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टारातिः ॥

२

प्रेयमगाद्विषणा बर्हिरं मनुना कृता स्वधया वितृष्टा ।

तयावहन्ते कवयः पुरस्तात् ॥

३

देवानां परिषुतमसि विष्णो स्तुपोऽतिसृष्टो गवां भागो देवस्य त्वा सवितुः प्रुसवेऽश्वि-
नोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां, बर्हिर्देवसदनं दामि ॥

४

अतस्त्वं बर्हिः शतवलिश्च विरोह, सहस्रवलिशा वि वयं रुहेम ॥

५

अयुपिता योनि, — रदित्या रास्नासीन्द्राण्याः संनहनं, पूषा ते ग्रन्थि ग्रन्थात्, सं ते मा
स्थादि, — न्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यले, बृहस्पतेर्मूर्धाहराम्यु३, — र्वन्तरिक्षं वी, — ह्यदित्या-
स्त्वा पृष्ठे सादयामि ॥ २ ॥

६

[१] मै. ४, १, १ । तै. १, १, १ । काठ. १, १ । कपि. १, १ । वा. १, १ । काण्व. १, १-३ । मा. श्रौ. १, १, १ । [मा व
स्तेन...शंसं । अथर्व. ४, २१, ७]

[२] मै. ४, १, २ । तै. १, १, २ । काठ. १, २ । कपि. १, २ । मा. श्रौ. १, १, १ । [देवस्य त्वा० । अथर्व. १९, ५१, २]
मै० १

शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे, वसूनां पवित्रमसि शतधारः सहस्रधारमल्लिद्रतनुः ॥ द्यौरसि,
पृथिव्यसि, मातरिश्चनो घर्मः ॥ विश्वहोतुर्धोमन् त्सीद ॥ पौषाय त्वा,—ऽदित्या रास्नासि,
कामधुक्षः, सा विश्वायुरस्त्वसौ, कामधुक्षः, सा विश्वभूरस्त्वसौ, कामधुक्षः, सा विश्व-
कर्मास्त्वसौ, हुतं स्तोको, हुतो द्रप्सो, ऽग्ने पाहि विप्रुषः, सुपचा देवेभ्यो हव्यं पुचा,—
ऽग्रये त्वा बृहते नाकाय स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामि,—न्द्राय त्वा भार्गः सोमेनातनचिम, विष्णो
हव्यं रक्षस्वा,—ऽऽपो जागृत ॥३॥ ७-१०

वैषाय वां, कर्मणे वां, सुकृताय वां, देवीरापोऽग्नेगुवोऽग्नेणीयोऽग्नेऽस्य यज्ञस्य प्रेतां,
—ऽग्रं यज्ञं नयताग्रं यज्ञपतिं, युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतुर्ये, यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतुर्ये,
प्रोक्षिता स्थ, संसीदन्तां दैवीर्विशो, वानस्पत्यासि, वर्षवृद्धमस्यु३,—वन्तरिक्षं वीहि,
प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टाराति,—धूरसि, ध्वरं ध्वरन्तं यो अस्मान् ध्वराद्, यं वयं ध्वराम
तं ध्वर ॥४॥ ११

देवानामसि वह्नितमं सस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं देवहूतममं,—हुतमसि हविर्धोनं, दं हस्व,
मा ह्या,—विष्णोः क्रमोऽस्यु,—रुं वाताय, मित्रस्य वश्रक्षुषा प्रेक्षे, देवस्य वः सवितुः प्रसवे-
ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पुष्णो हस्ताभ्यां, यच्छन्तु पञ्च, गोपीथाय वो नारातये, ऽग्रये वो जुष्टा-
न्निर्वपाम्यमुष्मै वो जुष्टानि,—दं देवानामिदमु नः सह, दं हन्तां दुर्या, स्वाहा द्यावापृथिवी-
भ्यां, निर्वरुणस्य पाशादमुक्षि, स्वरभिर्व्यक्षं ज्योतिर्वैश्वानरमु३,—वन्तरिक्षं वीहि,—दित्या
व उपस्थे सादयामि ॥ ५ ॥ १२

देवो वः सवितोत्पुनात्वंल्लिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः । १३

अग्रये वो जुष्टान् प्रोक्षाम्यमुष्मै वो जुष्टान्, यद्वोऽशुद्ध आलेभे तं शुन्धध्वं,—मदित्यास्त्व-
गस्य,—वधूतं रक्षो, ऽवधूतारातिरं,—दित्यास्त्वंगसि, प्रति त्वादित्यास्त्वंग्वेत्तु, पृथुग्रावासि
वानस्पत्यः, प्रति त्वादित्यास्त्वंग्वेच्च,—प्रेजिह्वासि वाचो विसर्ज्जनमां,—युषे वो, बृहद्ग्रावासि
वानस्पत्यो, देवेभ्यो हव्यं शमीष्व, सुशमि शमीष्व, कुटरुरसि मधुजिह्व—स्त्वया वयं

[३] मै. ४,१,३ । तै. १,१,३ । काठ. १,३ । कपि. १,३ । वा. १,२-४ । काण्व. १,४-७ । मा. श्रौ. १,१,३ ।

[४] मै. ४,१,४ । तै. १,१,४-५ । काठ. १,४ । कपि. १,४ । वा. १,६-८,११,१२ । काण्व. १,९-११,१७,१८ ।
मा. श्रौ. १,२,१ ।

[५] मै. ४,१,५ । तै. १,१,४ । काठ. १,४ । कपि. १,४ । वा. १,८-११ । काण्व. १,१२-१५ । मा. श्रौ. १,२,१ ।

[६] मै. ४,१,६ । तै. १,१,६ । काठ. १,५ । कपि. १,५ । वा. १,१२-१६ । काण्व. १,१६,१८-२४ । मा. श्रौ. १,२,१ ।

संघातं संघातं जेष्मै, षमावदो, र्जमावद, रायस्पोषमावद ॥ ६ ॥ १४

वर्षवृद्धमसि, प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्तु, परापूतं रक्षः, परापूतारातिः, प्रविद्धो रक्षसां भागो, ऽदित्यास्त्वंगस्य, वधूतं रक्षो, ऽवधूतारातिर, दित्यास्त्वंगसि, प्रति त्वादित्यास्त्वंगवेत्तु, धिषणासि पार्वती, प्रति त्वादित्यास्त्वंगवेत्तु, धिषणासि पार्वती, प्रति त्वा पार्वती वेत्तु, दित्या स्कुम्भोऽसि, धान्यमसि, धिनुहि देवान्, प्राणाय त्वा, ऽपानाय त्वा, व्यानाय त्वा, दीर्घामनु प्रसृतिं संस्पृशेथामा, ऽऽयुषे वो, मित्रस्य वश्रक्षुषावेक्ष्ये, देवो वः सविता हिरण्यपाणिरुपगृह्णातु ॥ ७ ॥ १५

निर्दग्धं रक्षो, निर्दग्धारातिः, समुद्रं मां धां, ध्रुवमसि, पृथिवीं दृष्ट्वा, ऽपाने-
ऽग्निमामादं जहि, निः क्रव्यादं नुदस्वा, ऽग्ने देवयजनं वह, धरुणमस्य, न्तरिक्षं दृष्ट्वा,
धर्त्रमसि, दिवं दृष्ट्वा, धर्मासि, विश्वा विश्वानि दृष्ट्वा, चिदसि, परिचिदसि, विश्वासु
दिक्षु सीद, सजातानस्मै यजमानाय परिवेशय, सजाता इमं यजमानं परिविशन्तु, वसूनां
रुद्राणामादित्यानां भृगूणामाङ्गिरसां घर्मस्य तपसा तप्यध्वम् ॥ १६

यान्ति घर्मै कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः ।

पूष्णस्तान्यपि व्रतं इन्द्रवायू विमुञ्चताम् ॥ ८ ॥ १७

देवस्य वः सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां संवपामि ।

देवो वः सवितोत्पुनत्वाह्लिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ १८

समापा ओषधीभिर्गच्छन्तां समोषधयो रसेन ।

सं रेवंतीर्जगतीः शिवाः शिवाभिः समसृक्षतापः ॥ १९

सीदन्तु विशो, जनयत्यै त्वा, घर्मोऽसि विश्वायु, घर्मं घर्मै श्रयस्वो, रं प्रथस्वो,
रं ते यज्ञपतिः प्रथतां, सं ते तन्वा तन्वः पृच्यन्ताम् ॥ २०

परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् । दधर्त्नानि दाशुषे ॥ २१

देवस्त्वा सविता श्रपयतु वर्षिष्ठे अधि नाक्ने पृथिव्या, अग्ने ब्रह्म गृहीष्व ॥ २२

[७] मै. ४, १, ७ । तै. १, १, ५-६ । काठ. १, ५-६ । कपि. १, ६ । वा. १, १६, १९, २० । काण्व. १, २५, ३१-३४ ।
मा. श्रौ. १, २, २ ।

[८] मै. ४, १, ८ । तै. १, १, ७ । काठ. १, ७ । कपि. १, ७ । वा. १, १७-१८ । काण्व. १, २७-३० । मा. श्रौ. १, २, ३ ।

[९] मै. ४, १, ९ । तै. १, १, ८ । काठ. १, ८, १० । कपि. १, ८, १० । वा. १, २१-२२; ११, २५ । काण्व. १, ३६-३८; १२,
२५ । मा. श्रौ. १, २, ३ । [परि वाजपतिः... दाशुषे । ऋ० ४, १५, ३ । सा. ३०]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसृश्वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादुदा, इन्द्रस्य बाहुरसि
दक्षिणः सहस्रभृष्टिः शततेजा, वायुस्तिग्मतेजाः, पृथिवि देवयजनि मा हिंसिषं तामोषधीनां
मूलं, ब्रजं गच्छ गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधानं देव सवितः शतैन पाशैः परमस्यां
परावति यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो मा मोचि, मा वः शिवा
ओषधयो मूलं हिंसिषं, ब्रजं गच्छ गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधानं देव सवितः
शतैन पाशैः परमस्यां परावति यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो मा
मोचि, द्रप्सस्ते दिवं मा स्कान, ब्रजं गच्छ गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधानं देव
सवितः शतैन पाशैः परमस्यां परावति यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो
मा मोचि, वसवस्त्वा परिगृह्णन्तु गायत्रेण छन्दसा, रुद्रास्त्वा परिगृह्णन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा,
ऽऽदित्यास्त्वा परिगृह्णन्तु जागतेन छन्दसा, उपारुं पृथिव्या अदेवयजनं, सत्यसदस्यु,
तसदसि, धर्मसदसि ॥

२३

पुरा क्रूरस्य विसृपो विरिञ्चिन उदादाय पृथिवीं जीरदानुम् ।

तामैरयंश्चन्द्रमसि स्वधाभिस्तां धीरासः कवेयोऽनुदृश्यायजन्त ॥ १० ॥

२४

प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टाराति, रायुः प्राणं मा निर्मार्जी, श्वश्रुः श्रोत्रं मा निर्मार्जी,

वीचं पशून् मा निर्मार्जी, र्यज्ञं प्रजां मा निर्मार्जी, स्तेजोऽसि, शुक्रमुसि, ज्योतिरस्य,
मृतमसि, वैश्वदेवमसि ॥

२५

हविरसि वैश्वानरमुन्नीतशुष्मं सत्यौजाः ।

सहोऽसि सहस्वारातिं सहस्व पृतनायतः ॥

२६

सहस्रवीर्यमसि, तन्वा जिन्वा, ऽऽज्यस्याज्यमसि हविषो हविः सत्यस्य सत्यं,
सत्याभिहितं सत्येन त्वाभिघारयाम्य, दब्धेन त्वा चक्षुषावेक्षे रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय ॥ २७

धामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनम् । देववीत्यै त्वा गृह्णामि ॥

२८

देवीरापः शुद्धा यूयं देवान् युयुध्वं, शुद्धा वयं सुपरिविष्टाः परिविष्टारो वो भूयास्म,

कृष्णोऽस्याखरेष्ठा, अग्रये घृतं भुव, वेदिरसि, बर्हिषे त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, बर्हिरसि, वेद्यै
त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, स्वाहा पितृभ्यो धर्मपात्रभ्यः ॥ ११ ॥

२९

[१०] मै. ४,१,१० । तै. १,१,९ । काठ. १,९ । कपि. १,९ । वा. १,२४-२८ । काण्व. १,४०-४५ । मा. श्रौ. १,२,४ ।

[११] मै. ४,१,१२-१३ । तै. १,१,१० । काठ. १,१०-११ । कपि. १,१०-११ । वा. १,२९-३१; २,१; ६,१३ ।

काण्व. १,४६,४७,४९; २,१-४; ६,१७ । मा. श्रौ. १,२,५ ।

पूषा ते ग्रन्थिः विंष्यतु, विंष्णो स्तुपोऽस्यु, — रुं प्रथस्वोर्णम्रदः स्वासस्थं देवेभ्यो,
गन्धर्वोऽसि विश्वावसुर्विश्वस्मादीषमाणो, यजमानस्य परिधिरिडं ईडितं, इन्द्रस्य बाहुरसि
दक्षिणो, यजमानस्य परिधिरिडं ईडितो, मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्ताः, यजमानस्य
परिधिरसीडं ईडितः ॥ ३०

नित्यहोतारं त्वा कवे द्युमन्तः समिधीमहि ॥ ३१

वर्षिष्ठे अधि नाके पृथिव्याः सूर्यस्त्वा रश्मिभिः पुरस्तात् पातु कस्याश्चिदभिः स्या,
विश्वजनस्य विधृती स्थो, वसूनाः रुद्राणामादित्यानां सदोऽसि सुचाः योनि, — द्यौरसि जन्मना
जुह्वनार्म प्रिया देवानां प्रियेण नाम्ना, ध्रुवं सदसि सीदा, — अन्तरिक्षमसि जन्मनोपभृन्नाम प्रिया
देवानां प्रियेण नाम्ना, ध्रुवं सदसि सीद, पृथिव्यसि जन्मना ध्रुवा नाम प्रिया देवानां प्रियेण
नाम्ना, ध्रुवं सदसि सीद, ऋषभोऽसि शाकरो वषट्कारस्य त्वा मात्रायाः सादयामि ॥ ध्रुवा
असदन्नृतस्य योनौ सुकृतस्य लोकै, ता विष्णो पाहि ॥ पाहि यज्ञं, पाहि यज्ञपतिं, पाहि
माः यज्ञन्यम् ॥ विष्णूनि स्थ, वैष्णवानि धामानि स्थ प्राजापत्यानि ॥ १२ ॥ ३२-३५

सूर्यमे मेऽद्य स्तः स्वावृतौ स्रपावृता, अग्राविष्णु विजिहाथां, मा मा हिः सिष्टं,
लोकै मे लोककृतौ कृणुतं, मा मादोषिष्टमात्मानं मे पातः, शिवौ भवतमद्य नो, विष्णो
स्थामासी, — त इन्द्रस्तिष्ठन् वीर्यमकृणो देवताभिः समारभ्यः ॥ ३६

ऊर्ध्वो अध्वरो दिविस्पृगहुतो यज्ञो यज्ञपतेः ।

इन्द्रवान् त्स्ववान् बृहद्भाः ॥ ३७

वीहि मधोर्ध्वतस्य, स्वाहा, स ज्योतिषा ज्योतिः ॥ ३८

वाजस्य मा प्रसर्वेनोद्राभेणोदजिग्रभत् ।

अथा सपत्नानिन्द्रो मे निग्राभेणाधराः अकः ॥ ३९

उद्राभश्च निग्राभश्च ब्रह्म देवाः अवीवृधत् ।

अथा सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूचीनान् व्यस्यताम् ॥ ४०

वसुरस्यु, — पावसुरसि, विश्वावसुरस्य, — मुभी रिहाणा व्यन्तु वयो, वशा पृश्निर्भुत्वा

मरुतो गच्छ, ततो नो वृष्ट्यावृत ॥ ४१

[१२] मै. ४, १, १३ । तै. १, १, १०-११ । काठ. १, ११ । कपि. १, ११ । वा. २, २-६ । काण्व. २, २-९ । मा. श्रौ. १, २, ६।

[नित्यहोतारं (वीतिहोत्रं) त्वा...समिधीमहि । (ऋ. ५, २६, ३ । सा. १५२३)

[१३] मै. ४, १, १४ । तै. १, १, १२-१३ । काठ. १, १२ । कपि. १, १२ । वा. २, ७-९; १६, १८, २१; ८, २१; १७, ६३-६४ ।

काण्व. २, १०, १२, १४; १४, ३५, ३९; ९, २१; १८, ६३-६४ । मा. श्रौ. १, ३; १-४ ।

स॒स्त्राव॑भागा स्थेषा॑ बृह॑न्तः प्र॒स्तरे॑ष्ठा ब॒र्हिष॑दश्च दे॒वाः ।

इ॒मा॑स् वा॒चुम॑भि वि॒श्वे गृ॑णन्तः स्वा॒हा दे॒वा अ॒मृता॑ मादयन्ताम् ॥

४२

दे॒वा गा॒तुवि॑दो गा॒तु॑स् वि॒त्वा गा॒तुभि॑त, म॒न॒सस्प॑ते सु॒धात्वि॑म॒स् य॒ज्ञं दि॒वि दे॒वेषु॑ व॒ति
धाः, स्वा॒हा ॥१३॥

४३ [४३]

॥ इति प्रथमकाण्डे प्रथमः प्रपाठक ॥१॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

अध्वरः ।

आ॒पो दे॒वीः शु॒न्धत॑ मा म॒धुम॑न्तं म॒धुम॑तीर्दे॒वय॑ज्यायै ॥

१

औ॒षधे॑ त्राय॒स्वैन॑स् स्व॒धिते॑ मै॒न॒स् हि॒सीः । या॑ ते शि॒वत॑मा त॒नूस्त॑यै॒नमु॑पस्पृश ॥

२

दे॒वश्रु॑दि॒मान् प्र॑व॒पे, स्व॒स्त्यु॑त्तरं अशीय ॥

३

हि॒र॒ण्यव॑र्णाः शु॒चयः॑ पा॒वकाः॑ प्र॒चक्र॑मुरि॒हित्वा॑व॒द्यमा॑पः ।

श॒तं प॒वित्रा॑ वि॒तता॑न्यासु ते॒भिर्मा॑ दे॒वः सु॒विता॑ पु॒नातु ॥

४

आ॒पो मा मा॑तरः स॒दय॑न्तु घृ॒तेन॑ मा घृ॒तप्वः॑ पु॒नन्तु ।

वि॒श्व॒स् हि रि॒ग्रं प्र॑व॒हन्तु॑ दे॒वीरु॑दि॒दाभ्यः॑ शु॒चिरा॑ पू॒त ए॒मि ॥

५

वि॒ष्णोः श॑र्मा॒सि, श॑र्मे मे य॒ज्ञो,—जे॒ त्वा, म॑ही॒नां प॑योऽस्य॒पामो॑ष॒धीना॑स् र॒सो, व॑र्चो॒धा
अ॒सि, व॑र्चो मे धेहि ॥ वृ॒त्रस्या॑सि क॒नी॒न्नि॒का च॑क्षु॒षो मे व॑यो॒धा, अ॒न्तर॑हं त्व॒या द्वे॑षो
अ॒न्तर॑रा॒तीर्दधे॑ म॒हता॑ प॒र्वते॑न, च॒क्षुषा॑ अ॒सि, च॑क्षु॒र्मे पा॑हि ॥ चि॒त्प॒ति॒स्त्वा पु॒नातु,
वा॒चस्प॑ति॒स्त्वा पु॒नातु ॥

६-८

दे॒वस्त्वा स॒विता॑ पु॒नात्वा॑ छि॒द्रेण॑ प॒वित्रे॑ण । व॒सोः सूर्य॑स्य र॒श्मिभिः॑ ॥

९

त॑स्य ते प॒वित्र॑प॒ते प॒वित्रे॑ण य॒स्मै कं पु॑ने॒ तं श॑केयम् ॥१॥

१०

आ॒कूत्यै॑ प्र॒युजे॑ अ॒ग्नये॑ स्वा॒हा, मे॒धायै॑ म॒नसे॑ अ॒ग्नये॑ स्वा॒हा, दी॒क्षायै॑ त॒पसे॑ अ॒ग्नये॑ स्वा॒हा,
स॒र॒स्वत्यै॑ पू॒र्णो अ॒ग्नये॑ स्वा॒हा ॥

११

आ॒पो दे॒वीर्बृ॑हतीर्वि॒श्वश॑श्रु॒वो द्या॑वापृथि॒वी उ॑रो अ॒न्तरि॑क्षः ।

बृ॒हस्प॑ति॒र्नो ह॒विषा॑ वृ॒धातु॑ । स्वा॒हा ॥

१२

[१] मै. ३, ६, २-३ । तै. १, २, १ । काठ. २, १ । कपि. १, १३ । वा. ४, १-४ । काण्व. ४, २-५ । मा. श्रौ. २, १, १ ।

[हि॒र॒ण्यव॑र्णाः (एकपादः) अथर्व. १. ३३. १] [आ॒पो (अ॒स्मान्) मा० । ऋ. १०, १७, १०; अथर्व. ६, ५१, २]

[२] मै. ३, ६, ४, ५, ८ । तै. १, २, २ । काठ. २, २-३ । कपि. १, १४-१६ । वा. ४, ७-१०, ५-६ । काण्व. ४, ८-११, ६, ७ ।

मा. श्रौ. २, १, २ । [वि॒श्वो दे॒वस्य० ऋ० ५।५०।१]

विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो वुरीत सख्यम् ।

विश्वो राय इषुष्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे । स्वाहा ॥

१३

ऋक्सामयोः शिल्पे स्थ, —स्ते वामारुमा, आ मोदचः पातः, विष्णोः शर्मासि,
शर्म मे यच्छ, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥

१४

इमा धियं शिक्षमाणस्य देव क्रतुं दक्षं वरुण संशिक्षाधि ।

ययाति विश्वा दुरिता तरेम सुतर्माणमधि नाव रुहेयम् ॥

१५

सूर्याग्नी द्यावापृथिवी उरो अन्तरिक्षापः ॥ ओषधया उप मा दीक्षायां दीक्षापतयो ह्यध्वं,

देव सवितस्त्वं दीक्षायां दीक्षापतिरसी, —त्वं मा सन्तं पा, —ह्यर्गस्याङ्गिरस्यूर्णम्रदा, ऊर्जं

मधि धेही, —न्द्रस्य योनिरसि, गोपाय मा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ १६-१७

कृषिं सुसस्यामुत्कृषे सुपिप्पला ओषधीस्कृधि ।

विषाणे विष्यैतं ग्रन्थिं यदस्य गुःपितं हृदि मनो यदस्य गुःपितम् ॥

१८

बृहन्नसि वानस्पत्यः, सुद्युम्नो द्युम्नं यजमानाय धेहि, नक्षत्राणां मातीकाशात् पाहि ॥

१९

आ वो देवास ईमहे वामं प्रयत्यध्वरे ।

यद्वो देवास आगुरि यज्ञियासो हवामहे ॥

२०

स्वाहा यज्ञं मनुसः स्वाहा दिवः स्वाहा पृथिव्याः स्वाहोरोरन्तरिक्षात् स्वाहा वातात्

परिगृह्णामि, स्वाहा ॥२॥

२१

नक्षत्राणां सकाशान्मा यौषं, व्रतं चरत ॥

२२

दैवीं धियं मनामहे सुमृडीकामिभिष्टये ।

वचोधां यज्ञवाहसं सुतीर्था नो असद्वशे ॥

२३

ये देवा मनुजाता मनोयुजः सुदक्षा दक्षपितरस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा ॥

२४

शिवाः पीता भवत यूयमापो अस्माकं योना उदरे सुशेवाः ।

इरावतीरनमीवा अनागसः शिवा नो भवत जीवसे ॥

२५

कामो हविषा मन्दिष्टोऽमे त्वं सु जागृहि वयं सु मन्धिषीमहि ।

गोपाय नः स्वस्तये प्रबुधे नः पुनस्कृधि ॥

२६

पुनर्मनः पुनरायुर्ना आगात् पुनः प्राणः पुनराकृतमागात् ।

वैश्वानरोऽदब्धस्तनूपा अपबाधतां दुरितानि विश्वा ॥

२७

त्वमग्ने व्रतपां असि देवा आ मर्त्येष्वाम् ।

त्व९ यज्ञेष्वीड्यो व्रतमस्मासु धारय ॥

२८

पूषा सुनीनां सोमो राघ्रसां, मां पुणन् पूर्यां विराधिष्ट, मां वयमायुषा वर्चसा च, रास्वेयत् सोमा, — ss भूयो भर, देवः सुविता वसोर्वसुदावा, वायुर्गोपां, —स्त्वष्टाधिपतिः, पूषा प्रतिग्रहीता, देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्य इन्द्रियावान्मदिन्तुमस्तं वो मां ऋमीष९, याः पुशुनामृषभे वाचस्ताः सूर्यो अग्रे शुक्रो अग्रे ताः ग्रहिणोमि यथाभागं वो अन्न, शिवा नः पुनरायन्तु वाचो, वायवे त्वा, वरुणाय त्वा, रुद्राय त्वा, निर्ऋत्यै त्वे, —न्द्राय त्वा, रुद्राय त्वा ॥३॥

२९

इयं ते शुक्र तनुरिदं वर्च, —स्त्वया संभव, आजं गच्छ, जूरसि धृता मनुसा जुष्टा विष्णवे, इत्यास्ते सत्यसवसः प्रसवे तन्वो यन्त्रमशिय, स्वाहा, शुक्रमसि, चन्द्रमस्य, —मृतमसि, श्वदेवमसि, चिदसि, मनासि, धीरसि, दक्षिणासि, यज्ञियासि क्षत्रियास्य, —दितिरस्युभयतः शीर्ष्णि, सा नः सुप्राची सुप्रतीची भव, मित्रस्त्वा यदि ब्रधातु, पूषाध्वनः पात्वि, —न्द्रायाध्यक्षायां, —नु त्वा माता मन्युताम, —नु पिता, ऽनु आता संगभ्यो, ऽनु संखा अयूध्यः, सा देवि देवमछेही, —न्द्राय सोम९, रुद्रस्त्वावर्तयतु, स्वस्ति सोमसखा पुनरोहि, वस्वसि, रुद्रास्य, —दितिरस्या, —दित्यासि, चन्द्रासि, रुद्रासि, बृहस्पतिश्चा सुभे रम्णातु, रुद्रो वसुभिराचके, पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्षि यज्ञिया इडायास्पदे घृतवृति- स्वाहा, ऽस्यै रमस्वा, —ऽस्यै ते राय, —स्त्व, राय, —स्त्व तव रायो, मां रायस्पोषेण वि- शौम, —स्त्वष्टीमन्तस्त्वा सपेम ॥४॥

३०

सूर्यस्य चक्षुरारुहमग्नेरक्षणः कनीनिकाम् । यदैतशेभिरीयुसे आजमानो विपश्चिता ॥ ३१

अपि पन्थामगन्महि स्वस्तिगामुनेहसम् । येन विश्वाः परे द्विषो वृणक्ति विन्दते वसु ॥३२

[पुनर्मनः पुनरा० । अथर्व. ६. ५३. २ ॥ त्वमग्ने व्रतपा० । ऋ० ८. ११. १; अथर्व० १९. ५९. १]

[४] मै. ३, ७, ५-७ । तै. १, २, ४-५ । काठ. २, ५ । कपि. १, १७-१८ । वा. ४, १७-२२ । काण्व. ४, २६-३१ ।

मा. श्रौ. २, १, ३; १, ४, २ ।

[५] मै. ३, ७, ७ । तै. १, २, ६-७ । काठ. २, ६ । कपि. १, १९ । वा. ४, ३२, २९, २४-२७ । काण्व. ४, ३२, ३९, ४४, ४१ ।

मा. श्रौ. २, १, ३-४ ।

आस्माकोऽसि, शुक्रस्ते ग्रह, स्वाहा त्वा विचिद्मः ॥ ३३

अभि त्वं देव॥ सुवितारुमोण्योः कर्विक्तुमर्चामि सत्यसवस॥ रत्नधामभि प्रियं मतिम् ।

ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवीमनि हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपां स्वः ॥ ३४

प्रजाभ्यस्त्वा, प्रजास्त्वानुप्राणन्तु, प्रजाः पाहि, शुक्रं ते शुक्र शुक्रेण चन्द्रं चन्द्रेणा-
मृतममृतेन क्रीणामि देव सोमः शक्यं यत्ते गौर, —स्ते ते चन्द्राणि, तपसस्तनूरासि प्रजापतेर्वर्णः,
सहस्रपोषं पुष्यन्ति, परमेण पशुना क्रियस्वा, —ऽस्मै ते बन्धुः सुवाङ्मन्त्राडङ्गारे बम्भारेऽस्तरहस्तः

कृशान एते वः सोमक्रयुणा, स्तान् रक्षध्वं, मा वो दभन्, दुश्चक्षा वो मावक्षत् ॥ ५ ॥ ३५

स्वजा असि, स्वभूरस्य, —स्मै कर्मणे जातं, क्रतेन त्वा गृह्णाम्यु, —तेन नः पाहि मित्रो
ना एहि सुमित्रधः सह रायस्पोषेण, —न्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमुशन्नुशन्त॥ स्योनः स्योनम् ॥ ३६

उदायुषा स्वायुषोदोषधीना॥ रसेन । उत्पर्जन्यस्य धाम्नोदस्थाममृतं अनु ॥ ३७

उर्ध्वन्तरिक्ष॥ वीह्य, —दित्याः सदा आसीद ॥ ३८

अस्तन्नाद् द्यामृषभो अन्तरिक्षममिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।

आसीदद्विष्टा भुवनानि सम्राड् विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥ ३९

वनेषु ३ व्यन्तरिक्षं ततान वाजमर्वत्सु पयो अघ्यासु ।

हत्सु क्रतु॥ वरुणं दि३क्ष्वग्निं दिवि सूर्यमदधात् सोममद्रौ ॥ ४०

धूरसि, ध्वर ध्वरन्त॥ यो अस्मान् ध्वरा, —यं॥ वयं ध्वराम तं ध्वर ॥ ४१

वारुणमसि, वरुणस्त्वोत्तभातु, वरुणस्य स्कम्भोऽसि ॥ ४२

प्रच्यवस्व भुवनस्पते विश्वान्यभि धामानि ।

मा त्वा परिपरिणो मा परिपन्थिनो मा त्वा वृका अघायवो विदन् ॥ ४३

श्येनो भुत्वा परापत यजमानस्य नो गृहे स॥स्कृतम् । देवेभ्यः सुत्यायै ॥ ४४

नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो देवाय तदृत्॥ सपर्यत ।

दूरेदृशे देवजाताय केतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय श॥सत ॥ ४५

वारुणमसि, वरुणस्त्वोत्तभातु, वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसि ॥ ४६

[अभि त्वं देवं० । अथर्व० ७, १४, १-२]

[६] मै. ३, ७, ८, ९ । तै. १, २, ८-१० । काठ. २, ७ । कपि. १, १९; २, १ । वा. ४, २७, २८, ३०, ३१, ३४-३६; ५, १ ।

काण्व. ४, ३८, ४०, ४२, ४३, ४६-४८; ५, १ । मा. श्री. २, १, ४, ५ । [अस्तन्नादयां (द्यामृषभो) वृषभो० ।

ऋ० ३, ३०, ९; ८, ४२, १] [वनेषु (३) व्यन्तरिक्षं० । ऋ. ५, ८५, २] [नमो मित्रस्य० । ऋ० १०, ३७, १]

विचृत्तो वरुणस्य पाशः, प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशो, नमो वरुणस्य पाशाया, —ऽग्रेस्तनू-
रुसि, विष्णवे त्वा, सोमस्य तनूरसि, विष्णवे त्वा, —ऽतिथेरातिथ्यमसि, विष्णवे त्वा,
—ऽग्रे त्वा रायस्पोषदे, विष्णवे त्वा, इयेनाय त्वा सोमभृते, विष्णवे त्वा, वारुणमसि,
वरुणोऽसि धृतव्रतो, वरुणस्य ऋतसदनुमासीद, वरुणाय त्वा ॥६॥ ४७

अग्रेर्जनित्रमसि, वृषणौ स्था, उर्वश्यस्या, —युरसि, पुरुरवा असि, गायत्रमसि,
त्रिष्टुमसि, जगदसि ॥ भवतं नः समनसौ समोकसौ सचेतसा अरेपसौ ॥ मां यज्ञं हिंसिष्टं मां
यज्ञपतिं जातवेदसौ, शिवौ भवतमद्य नः ॥ अग्रा अग्निरति प्रविष्टा ऋषीणां पुत्रो अधिराज
एषः ॥ तस्मै विधेम हविषा वयं, मां देवानां यूयुषाम भागधेयम् ॥ आपतये त्वा गृह्णामि
परिपतये त्वा गृह्णामि, तनूनप्ते शक्मने शाकुराय शक्मना ओजिष्ठाया, —ऽनाधृष्टमस्य, —नाधृष्ट्यं
देवानामोजः ॥ अभिशस्तिषा अनभिशस्तेन्यम् ॥ अनु म इदं व्रतं व्रतपुतिर्मेन्युतामेनु दीक्षां
दीक्षापतिरञ्जसा, सत्यमुपागां, सुविते मा धा, अग्रे व्रतपते यां मम तनूरेशां सा त्वय्य,
—अग्रे व्रतपते यां त्वं तनूरियं सां मयि, सह नौ व्रतपते व्रतिनोव्रतान्यं, —शुरं शुष्टे देव
सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविदा, आ त्वमिन्द्राय प्यायस्वा, तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामां, —प्यायय
सखीन्तसन्त्या मेधया, स्वस्ति ते देव सोम सुत्यमशीय स्वऽस्त्यौदचमेष्टा राया, एष्टा वामनि,
प्रेष मेगाय, ऋतमृतवादिभ्यो, नमो दिवे, नमः पृथिव्यै ॥ ४८--५५

या ते अग्रेऽयाशयां तनूर्विषिष्ठा गहनेष्ठा ।

त्वेपं वचो अपावधीरुग्रं वचो अपावधीः ॥ स्वाहा ॥ ५६

या ते अग्रे रजाशयां, या ते अग्रे हराशयां, या ते अग्रे रुद्रिया तनूस्तया नः पाहि,
तस्यै ते स्वाहा ॥ ७ ॥ ५७

तप्तायनी मेऽसि, वित्तायनी मेऽस्य, —वतान्मा नाथित, —मवतामथित, —मग्रे अङ्गिरो-
ऽयोऽस्यां पृथिव्यामध्यस्यायुना नाम्नेहि, वसुवस्त्वा हरन्तु गायत्रेण छन्दसा, वित्स्व यज्ञपते,
—र्यत्तेऽनाधृष्टं धामानाधृष्ट्यं तेन त्वादधे, अग्रे अङ्गिरो यो द्वितीयस्यां पृथिव्यामध्यस्यायुना
नाम्नेहि, रुद्रास्त्वा हरन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा, वित्स्व यज्ञपते, —र्यत्तेऽनाधृष्टं धामानाधृष्ट्यं तेन

[७] मै. ३, ७, १०; ३, ८, २; ३, ९, ५ । तै. १, २, १०--११ । काठ. २, ८ । कपि. २, २-३ । वा. ५, २-८ । काण्व. ५,
२-१२ । मा. श्रौ. १, ७, १; २, २, १ । [अग्नाव (अ) अग्निरति० । अथर्व० ४, ३९, ९]

[८] मै. ३, ८, ५ । तै. १, २, १२ । काठ. २, ९ । कपि. २, ३ । वा. ५, ९-१३; ३३, ३० । काण्व. ५, १३-१८; ३३, ३० ।
मा. श्रौ. १, ७, ३ । [विभ्राद् बृहत्पिबतु० । ऋ० १०, १७०, १ । सा० ६२८, १४५३]

त्वादुधे, अग्ने अङ्गिरो यस्तृतीयस्यां पृथिव्यामध्यस्यायुना नाम्नेद्यादित्यास्त्वा हरन्तु जागतेन
छन्दसा, वित्स्व यज्ञपुते, यत्तेऽनाधृष्टं धामानाधृष्यं तेन त्वादुधे, विदेरग्ने नभो नाम यत्ते,
सिंहिरसि, महिषीरसि, देवैभ्यः श्रुन्धस्व, देवैभ्यः शुम्भस्व, न्द्रघोषास्त्वा पुरस्ताद्वसुभिः
पान्तु, पितरस्त्वा मनोजवा दक्षिणतः पान्तु, रुद्रास्त्वा प्रचेतसः पश्चात् पान्तु, विश्वकर्मा
त्वादित्यैरुत्तरात् पातु, सिंहिरसि सपत्नसाही, स्वाहा, सिंहिरसि रायस्पोष्वनिः, स्वाहा,
सिंहिरसि सुप्रजावनिः, स्वाहा, सिंहिरस्यादित्यवनिः सजातवनिः, स्वाहा, सिंहिर-
स्या, वह देवान् देवायते यजमानाय, स्वाहा, भूतैभ्यस्त्वा, विश्वायुरसि, पृथिवी दृंह,
ध्रुवक्षितिरस्य, न्तरिक्षं दृंह्याच्युत, क्षिद्वसि, दिवं दृंह्या, ऽग्रैर्भस्मास्य, ग्रैः पुरीषमस्य,
ग्रैः कुलायमसि ॥

५८

विभ्राड् बृहत् पिबतु सोम्यं मध्वायुर्दधद्यज्ञपुता अविहृतम् ।

वातयुतो यो अभिरक्षति त्मना प्रजाः पिपार्ति बहुधा विराजति ॥८॥

५९

देवश्रुतौ देवैष्वाद्योषेथाम् ॥

६०

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनाविदेका इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥

६१

अप जन्यं भयं नुदु मा चक्रा अवृत्सत । गृहं सोमस्य गच्छतं गच्छदिन्द्रस्य निकृतम् ॥ ६२

इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदा । संमूढमस्य पांसुरे ॥

६३

इरावती धेनुमती हि भूतं सूयवसिनी मनवे यशस्ये ।

व्यष्कन्ना रौदसी विष्ण एते दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूखैः ॥

६४

सुवागावद देव दुर्य अरिष्यन्नरिष्यतेः ॥

६५

आ नो वीरो जायतां कर्मण्योऽभिशस्तिपा अनभिशस्तेन्यः ।

यं बहवोऽनुजीवान्यो बहूनामसदृशीं ॥

६६

वैष्णवमुसि, विष्णुस्त्वोत्तभ्रातु ॥

६७

दिवो विष्ण उत वा पृथिव्या उरोर्वा विष्णो बृहतो अन्तरिक्षात् ।

हस्तौ पृणस्व बहुभिर्वसव्यैरात् प्रयच्छ दक्षिणादौत सव्यात् ॥

६८

[९] मै. ३, ८, ७ । तै. १, २, १३ । काठ. २, १० । कपि. २, ४ । वा. ५, १४-२१ । काण्व. ५, १९-२७ । मा. श्रौ. २, २, २ ।

[युञ्जते मन० । ५, ८१, १] [इदं (५) विष्णुर्वि० । ऋ. १, २२, १७; अथर्व. ७, २६, ४; सा. २२२; १६६९]

[इरावती धेनुमती० । ऋ. ७, ९९, ३] [दिवो (वा) विष्णो० । अथर्व. ७, २६, ८]

विष्णोर्नु क० वीर्याणि प्रवोच० यः पार्थिवानि विममे रजा०सि ।

यो अस्कभायदुत्तर० सधस्थ० विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः ॥

६९

विष्णोः पृष्ठमुमि, विष्णो रराटमसि, विष्णोः शिप्रे स्थो, विष्णोः स्युरासि,
विष्णोर्ध्रुवोऽसि, वैष्णवमुसि, विष्णवे त्वा ॥

७०

प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्येण मृगो न भीमः कुचुरो गिरिष्ठाः ।

यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा ॥९॥

७१

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददेऽभिरसि, नारिर,—
सीदमह० रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामी,—दमह० यो मे समानो योऽसमानोऽरातीयति तस्य ग्रीवा
अपिकृन्तामि, बृहन्नासि बृहद्राया, बृहतीमिन्द्राय वाच० वद रक्षोहण० वलगहन० वैष्णवी०,
सम्राडसि सपत्नहे,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे समानो यानसमानो निचखान ये कुल्फदुग्ने,
निरस्तो वलगः, स्वराडस्यभिमातिहे,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे सजातो यानसजातो
निचखान ये जानुदुग्ने, निरस्तो वलगो, विराडसि रक्षोहे,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे
सबन्धुर्यानि सबन्धुनिचखान ये नाभिदुग्ने, निरस्तो वलगः, सत्रराडस्यशस्तिहे,—दमहं ता-
न्वलगानुद्वपामि यान्मे, भ्रातृव्यो यानभ्रातृव्यो निचखान ये अ०सदुग्ने, निरस्तो वलगः,
सर्वराडस्यरातीयतो हन्ते,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे सजन्यो यानसजन्यो निचखान ये
शीर्षदुग्ने, निरस्तो वलगः ॥

७२

सैमृश इमानायुषे वर्चसे च देवानां निधिरसि द्वेषोयवनः ।

युयो३ध्यस्मद्वेषा०सि यानि कानि च चकुम ॥

७३

देवानामिदं निहित० यदस्त्यथाभाहि प्रदिशश्चतस्रः । कृष्वानो अन्यं अधरान् त्सपत्नान् । १०।७४

पृथिव्यै त्वा,—ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिव्यै त्वा, शुन्धन्तां लोकाः पितृषदना, यक्वेऽसि,
यावय द्वेषो अस्मद्य,—वयाराति, पितृषदनं त्वा लोकमवस्तृणामि ॥

७५

उञ्श्रयस्व वनस्पते सज्जदेवेन बर्हिषा ।

नितानस्त्वा मारुतो निहन्तु मित्रावरुणौ ध्रुवेण धर्मणा ॥

७६

[विष्णोर्नु क० । ऋ. १,१५४,१; अथर्व. ७,२६,१] [प्र तद्विष्णु० । ऋ. १,१५४,२; अथर्व. ७,१६,२-३]

[१०] मै. ३,८,८ । तै. १,३,१-२ । काठ. २,११ । कपि. २,५ । वा. ५,२२-२४ । काण्व. ५,२८-३० । मा. श्रौ. २,
२,३; १,८,२ । [देवस्य त्वा० । अथर्व. १९,५१,२]

[११] मै. ३,८,९ । तै. १,३,१-२ । काठ. २,१२ । कपि. २,६ । वा. ५,२६-३०,२५ । काण्व. ५,३३-३८,३१,१२ ।
मा. श्रौ. २,२,३; १,८,२ ।

ब्रह्मवर्निं त्वा क्षत्रवर्निं पर्युहामि, ब्रह्म द२ह, क्षत्रं द२ह रायस्पोषं द२ह, प्रजां द२ह, सजातानस्मै यजमानाय द२ह ॥ घृतैर्न द्यावापृथिवी अपृण, विश्वजनस्य छायासि ॥

७७-७८

परि त्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतः । वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः ॥७९॥

इन्द्राय त्वेन्द्रस्य स्यूरसी, —न्द्रस्य ध्रुवोऽस्यै, —न्द्रमसी, —न्द्राय त्वा, रक्षोघ्नी वो वलगन्तः प्रोक्षामि वैष्णवान्, रक्षोहणं त्वा वलगहनमवसिञ्चामि वैष्णवम्, रक्षोहणं त्वा वलगहनमवस्तृणामि वैष्णवम्, रक्षोघ्नी वा वलगघ्नी उपदधामि वैष्णवीं, रक्षोघ्नी वा वलगघ्नी पर्युहामि वैष्णवीं, रक्षोहणं त्वा वलगहनमास्तृणामि वैष्णवम् ॥११॥

८०

विभूरसि प्रवाहणो, वाहिरसि हव्यवाहनः, श्वात्रोऽसि प्रचेतास्तु, —थोऽसि विश्ववेदा, अवस्यूरसि दुवस्वा, —नङ्गारिरसि बम्भारिरुशि, —गसि कविः, शुन्ध्यूरसि मार्जालीयः, सम्राडसि कृशानुः, परिषद्योऽस्यास्तरेव्यो, नभोऽसि प्रतक्कासं, मृष्टोऽसि हव्यसूदनः, संगरोऽसि विश्ववेदा, ऋतधामासि स्वज्योतिः, समुद्रोऽसि विश्वव्यचा, अरेजोऽस्यैकपाद, —हिरसि बुध्न्यः, कव्योऽसि कव्यवाहनो, रौद्रेणानीकेन पाहि माग्रे, पिपृहि मा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥१२॥

८१

त्वं सोम तनूकृद्भयो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः । उरुं यन्तासि वरूथ स्वाहा ॥

८२

जुषाणो अप्तुराज्यस्य वेतु । स्वाहा ॥

८३

अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ।

युयोरे ध्यस्मज्जुहुराणमैनो भूयिष्ठां ते नमउक्ति विधेम ॥

८४

उरुं विष्णो विक्रमस्वारु क्षयाय नस्कृधि ।

घृतं घृतवने पिब प्रं प्र यज्ञपति तिर । स्वाहा ॥

८५

एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तं नमस्या धीरुममृतस्य गोषाम् ।

स नः शर्म त्रिवरूथं वियं सत्पातं नो द्यावापृथिवी उपस्थे ॥

८६

उरेर्वन्तरिक्षं वीह्य, —दित्याः सदा आसीदु, देव सवितुरेष ते सोम, —स्तं रक्षस्व,

[परि त्वा गिर्वणो० । ऋ. १, १०, १२]

[११] मै. ३, ८, १० । तै. १, ३, ३ । काठ. २, १३ । कपि. २, ७ । वा. ५, ३१-३४ । काण्व. ५, ३९-४३ । मा. श्री. २, २, ४ ।

[१३] मै. ३, ९, १ । तै. १, ३, ४ । काठ. ३, १ । कपि. २, ८ । वा. ५, ३५, ३६, ३८-४० । काण्व. ५, ४४, ४५, ४८-५० ।

मा. श्री. २, २, ४ । [अग्ने नय० । ऋ. १, १८०, १; अथर्व. ४, ३९, १०] [उरुविष्णो० । अथर्व. ७, २६, ३]

मा त्वा दभन्, दुश्चक्षास्ते मावक्ष्यदे,—तत्त्वं देव सोम देवानुपावृत, इदमहं मनुष्यान् त्सह
 रायस्पोषेण प्रजया चोपावर्ते, नमो देवेभ्यः, स्वधा पितृभ्यो, निर्विरुणस्य पाशादमुक्षि,
 स्वरभिर्यक्ष्यं ज्योतिर्वैश्वानरं,—मग्ने व्रतपते या तव तनूर्मय्यभूदेषा सा त्वं,—यग्ने व्रतपते या
 ममु तनूस्त्वय्यभूदियं सा मयि, पुनर्नो व्रतपते व्रतिनोव्रतानि, यथायथं नौ व्रतपते व्रति-
 नोव्रतानि, वि व्रतानि सृजावहं ॥ १३ ॥ ८७

अत्यन्यानुगां, नान्यानुपागाम,—वीक् त्वा परेभ्यः परोऽवरेभ्योऽविदं, तं त्वा जुषामहे
 देवयज्यायै जुष्टं विष्णवे, विष्णवे त्वा ॥ ८८

उरुं विष्णो विक्रमस्वोरुं क्षयाय नस्कृधि ।

घृतं घृतवने पिव प्र प्र यज्ञपतिं तिर । स्वाहा ॥ ८९

ओषधे त्रायस्वैनं स्वधिते मैत्रं हिंसीः । या ते शिवतमा तनूस्तयैनुमुपस्पृश ॥ ९०

यं त्वामयं स्वधितिस्तिग्मतेजाः प्रणिनाय महर्ते सौभगाय ।

दिवमग्नेण मा हिंसी,—रन्तरिक्षं मध्येन, पृथिव्याः संभुव, आजं गच्छ ।

वनस्पते शतवलिशो विरोह सहस्रवलिशा वि वयं रुहेम ॥ ९१

पृथिव्यै त्वा,—ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिव्यै त्वा, शुन्धन्तां लोकाः पितृषदना, यवोऽसि,
 यावय द्वेषो अस्मद्य,—वयोरिति, पितृषदनं त्वा लोकमवस्तृणामि ॥ स्वावेशोऽस्यग्नेर्गो नेतृणां,—
 मधि त्वा स्थास्यति, तस्य वित्स्व ॥ घृतेन द्यावापृथिवीं आपृण, देवस्त्वा सविता मध्वानकु ॥
 इन्द्रस्य चषालमसि, सुपिःपला ओषधीस्कृधि, दिवमग्नेणोत्तमाना,—ऽन्तरिक्षं मध्येनापृण,
 पृथिवीमुपरेण दृह ॥ ९२--९५

ता ते धामान्युश्मसि गमुध्वै गावो यत्र भूरिशृङ्गा अयासः ।

अत्राह तदुरुगायस्य विष्णोः परमं पदमवभाति भूरि ॥ ९६

विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥ ९७

ब्रह्मवर्नि त्वा क्षत्रवर्नि पर्यूहामि, ब्रह्म दृह, क्षत्रं दृह, रायस्पोषं दृह, प्रजां
 दृह, सजातानस्मै यजमानाय दृह ॥ ९८

[१४] मै. ३,९,२-४ । तै. १,३,५-६ । काठ. ३,२-३ । कपि. २,९-१० । वा. ५,४२,४१,४३; ६,१-६ ।

काण्व. ५, ५२,५१,५३-५५; ६,१-७ । मा. श्रौ. १,८,१-२ । [शुन्धन्तां (शुम्भन्तां) लोकाः ।

अथर्व. १८,४,६७] [याते भ्रामा० । ऋ. १,१५४,६] [विष्णोः कर्माणि० । ऋ. १,२२,१९;

अथर्व. ७, २६,६; सा. १६७१]

तद्विष्णोः परमं पदं शच्या पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥ ९९

परिवीरसि, परि त्वा दैवीर्विशो व्ययन्तां, परीमं यजमानं मनुष्यात्सह रायस्वोषेण
प्रजया च व्ययन्तां, दिवः सानूपेष, दिवं ते धूमो गच्छत्व, —न्तरिक्षं ज्योतिः, पृथिवीं भस्म,
स्वाहा ॥१४॥ १००

इषे त्वो, —पावीरस्यु, —पो देवान् दैवीर्विशः प्रागुर्वह्य उशिजो, बृहस्पते धारया वसूनि,
हव्या ते स्वदं, देव त्वष्टर्वसुरणे, रेवती रमध्वं, देवस्य त्वा संवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
पूष्णो हस्ताभ्यामादद, ऋतस्य त्वा देवहविः पाशेन प्रतिमुञ्चाम्य, —मुष्मै त्वा जुष्टं, धर्षा मा-
नुषा, अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यो जुष्टं प्रोक्षाम्य, —नु त्वा माता मन्यतामनु पितानु भ्राता संगभ्योऽनु
सखा संयुधयो, ऽनुमानावह देवान् देवायते यजमानाया, —ऽपां पेरुरसि, स्वात्तं सद्भिरापो
देवीः स्वदन्तु, स ते वायुर्वीतेन गच्छतां सं यज्ञत्रैरङ्गानि सं यज्ञपतिराशिषा, घृतैनाक्तौ
पशुं स्त्रायेथाम् ॥ १०१

ये बध्यमानमनु बध्यमाना अन्वैक्षन्त मनसा चक्षुषा च ।

अग्निष्टं अग्ने प्रमुमोक्तु देवः प्रजापतिः प्रजया सस्तराणः ॥ १०२

रेवति प्रेधा यज्ञपतिमाविशो, —रो अन्तरिक्ष सज्जदेवैर्वातेन ॥ १०३

त्मनास्य हविषो यज्ञ समस्य तन्वा भव । वर्षीयो वर्षीयसो यज्ञं यज्ञपतौ धाः ॥ १०४

स्वर्विदसि, स्वर्विच्वा स्वरिहि३, स्वर्मह्यं, स्वः पशुभ्यो, लोकविदसि, लोकं
विच्वा लोकमिहि, लोकं मह्यं, लोकं पशुभ्यो, नाथविदसि, नाथं विच्वा नाथमिहि,
नाथं मह्यं, नाथं पशुभ्यो, गातुविदसि, गातुं विच्वा गातुमिहि, गातुं मह्यं, गातुं
पशुभ्यः ॥ १०५

न वा एतन्म्रियसे नोत रिष्यसि देवं इदेषि पथिभिः शिवेभिः ।

यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुःकृतस्तत्र त्वा देवः सुविता दधातु ॥ १०६

शमितार उपेतन यज्ञं देवेभिरन्वितम् । पाशात् पशुं प्रमुञ्चत बन्धाद्यज्ञपतिं परि ॥ १०७

अद्वितिः पाशान् प्रमुमोक्त्वेतान् पशोः पाशान् पशुपतेरधि ।

[तद्विष्णोः परमं० । ऋ. १,२२,२०; अथर्व. ७,२६,७; सा. १६७२]

[१५] मै. ३,९,६,७ । तै. १,३,७-८ । काठ. ३,४-६ । कपि. २,११-१३ । वा. ६,७-११; २३,१६ । काण्व. ६,८-१५;

२५,१८ । मा. श्रौ. १,८,३ । [न वा (उ) एतन्म्रि० । ऋ. २,१६२,२१; १०,१७,४; अथर्व. १८,२,५५]

यो नो द्वेष्ट्यध्वरः स पद्यतां तस्मिन् पाशान् प्रतिमुञ्चाम एतान् ॥ १५ ॥ १०८

नमस्त आताना, —नर्वाक् प्रेहि यजमानाय घृतस्य कुल्यामनु सह रायस्पोषेण, देवीरापः
शुद्धा यूयं देवान् युयुष्वः, शुद्धा वयः सुपरिविष्टाः परिवेष्टारो वो भूयास्म, वाचमस्य मा
हिंसीः, प्राणमस्य मा हिंसी, —श्वश्वरस्य मा हिंसीः, श्रोत्रमस्य मा हिंसी, —रथे
क्रूरः यदास्थितं तदेतेन शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्व, गात्राण्यस्य मा हिंसीश्च, —रित्राण्यस्य
मा हिंसी, —नीभिमस्य मा हिंसी, —मैदूमस्य मा हिंसीः, पायुमस्य मा हिंसीः,
शमज्यः ॥ १०९

औषधे त्रायस्वैनः स्वधिते मैतः हिंसीः ।

या ते शिवतमा तनूस्तयैनमुपस्पृश ॥ ११०

पृथिव्यै त्वा, रक्षसां भागोऽसी, —दमहः रक्षोऽवबाध, इदमहः रक्षोऽधमं तमो नया,
—मीषे त्वोर्जे त्वा, देवेभ्यः शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्व ॥ घृतेन द्यावापृथिवीं प्रोर्णवाताम,
—मुष्मै त्वा जुष्टं, नमः सूर्यस्य संदशे ॥ उ३र्वन्तरिक्षः वीहि, प्रत्युष्टः रक्षः, प्रत्युष्टाराति,
—वायोः स्तोकांनां, प्रयुता द्वेषांसि, स्वाहो, —ध्वनभसं मारुतं देवं गच्छतम् ॥ ११६ ॥

१११--११३

जुष्टं देवेभ्यो हव्यं घृतावुद, —मुष्मै त्वा जुष्टः, रेडस्य, —शिष्टा श्रीणात्वा, —पस्त्वा समरिण्व-
न्वा, —तस्य त्वा ध्राज्यै पूष्णोरेऽह्या ऊष्माणोऽव्यथिषेऽपामोषधीनाः रसो, घृतं घृतपावानः
पिबत, वसाः वसापावानः पिबता, —न्तरिक्षस्य हविरुसि, स्वाहा त्वा वाताय, दिशः
प्रदिश आदिशो विदिश उदिशो दिश, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे निदिध्य, —द्वैन्द्रोऽपानो अङ्गे
अङ्गे निबोभुवदै, —न्द्रो व्यानो अङ्गे अङ्गे विबोभुवत् ॥ ११४

देव त्वष्टर्भूरि ते सत्समेतु सलक्ष्म यद्विष्टुरूपं बभूव ।

देवत्रा यन्तमवसे सखायो अनु त्वा माता पितरो मदन्तु ॥ १७ ॥ ११५

समुद्रं गच्छ स्वाहा, —न्तरिक्षं गच्छ स्वाहा, देवः सुवितारं गच्छ स्वाहा, —ऽहोरात्रं गच्छ

[१६] मै. ३, १०, १ । तै. १, ३, ८-९ । काठ. ३, ६ । कपि. २, १३ । वा. ६, १२-१६ । काण्व. ६, १६-२२
मा. श्रौ. १, ८, ४ ।

[१७] मै. ३, १०, ४ । तै. १, ३, १० । काठ. ३, ७ । कपि. २, १४ । वा. ६, १८-२० । काण्व. ६, २३-२७ ।
मा. श्रौ. १, ८, ५ ।

स्वाहा, मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहा, द्यावापृथिवीं गच्छ स्वाहा, छन्दांसि गच्छ स्वाहा, सोमं गच्छ स्वाहा, यज्ञं गच्छ स्वाहा, दिव्यं नभो गच्छ स्वाहा, —ऽग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहा, मनो हार्दिं यच्छौ, —षधीभ्यस्त्वा ॥ ११६

धाम्नो धाम्नो राजन्नितो वरुण नो मुञ्च यदापो अद्या वरुणेति शपामहे ।

ततो वरुण नो मुञ्च ॥

११७

उदुत्तमं वरुण पाशुमस्मदवाधमं वि मध्यमं श्रथाय ।

अथा वयमादित्य ब्रतै तवानागसो अदितये स्याम ॥

११८

सुमित्रा ना आपा ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै सन्तु ।

यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ १८ ॥

११९ [१६२]

॥ इति प्रथमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

ग्रहाः ।

हविष्मतीरमा आपो हविष्मान् देवो अध्वरः ।

हविष्मं आ विवासति हविष्मं अस्तु सूर्यः ॥

१

अग्नेर्वोऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामि, देवानां भागधेयी स्थे, —न्द्राग्न्योर्भागधेयी स्थ,

मित्रावरुणयोर्भागधेयी स्थ, विश्वेषां देवानां भागधेयी स्थ, सुम्रायुव सुक्रयाय सुम्रं धत्त २

हृदै त्वा मनसे त्वा दिवै त्वा सूर्याय त्वा । ऊर्ध्वमिममध्वरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छ ॥ ३

शृणोत्वग्निः समिधा हवं मे शृण्वन्त्वापो धिषणाश्च देवीः ।

शृणोतु ग्रावाणो विदुषो नु यज्ञं शृणोतु देवः सुविता हवं मे ॥

४

देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्य इन्द्रियावान् मर्दिन्तुमस्तं देवेभ्यः श्रुक्पेभ्यो दात येषां

भागं स्थ स्वाहा, कार्ग्यसि, समुद्रस्य वोऽक्षित्या उन्नये, वसूना रुद्राणामादित्यानां पन्ने-

जनी स्थ, वसुवो रुद्रा आदित्या एता वः पन्नेजनी स्थ, समुद्रं गन्धर्वेष्ठा मन्वातिष्ठत वातस्य

पत्मनेडिता, वामी ते सदृशि विश्वं रेतो धेणीय तवु वामीरनु सदृशि ॥

५

[१८] मै. ३, १०, ७ । तै. १, ३, ११ । काठ. ३, ८ । कपि. २, १५ । वा. ६, २१-२२; १२, १२ । काण्व. ६, २८-३१, १३, १३ । मा. श्री. १, ८, ६ । [धाम्नो धाम्नो... नः ॥ २ ॥ उदुत्तमं वरुण...स्याम ॥ ३ ॥ ऋ. १, २४, १५; सा. ५८९; अथर्व. ७, ८३, २-३]

[१] मै. ४, ५, १-४ । तै. १, ३, १२-१३ । काठ. ३, ९ । कपि. २, १६ । वा. ६, २३-२९ । काण्व. ६, ३३, ३४, ३६, ३८-४२ । मा. श्री. २, २, ५; २, ३, १-२ । [यमज्ञे पृत्सु मर्त्यं ० । ऋ. १, २७, ७; सा. १४१५]

यमग्रे पृत्सु मर्त्यमवा वाजेषु युं जुनाः । सं यन्ता शश्वतीरिषः ॥ ६
जुष्टो वाचो भूयासं, जुष्टो वाचस्पति, —र्यद्वाचो मधुमत्तस्मै स्वाहा, स्वाहा सरस्वत्यै ॥ १ ॥

७

निग्राभ्या स्थ देवश्रुत, —स्तर्पयत मा, —युमे तर्पयत, तर्पयत मा, प्राणं मे तर्पयत, तर्पयत मा, —स्पानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, व्यानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, चक्षुर्मे तर्पयत, तर्पयत मा, श्रोत्रं मे तर्पयत, तर्पयत मा, मनो मे तर्पयत, तर्पयत मा, वाचं मे तर्पयत, तर्पयत मा —ऽऽत्मानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, प्रजां मे तर्पयत, तर्पयत मा, गृहान् मे तर्पयत, तर्पयत मा, पशून् मे तर्पयत, तर्पयत मा, गणैर्मा मा वितीतृषत, तर्पयत मा ॥ २ ॥

८

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादुदे, ग्रावास्यध्वरकुदेवेभ्यो, गभीरमिमध्वरं कृधि ॥ ९

इन्द्राय त्वा सुषुत्तमं मधुमन्तं पयस्वन्तम् ।

इन्द्राय त्वाभिमातिघ्न इन्द्राय त्वा वसुमते रुद्रवृता इन्द्राय त्वादित्यवृते ॥ १०

अग्रये त्वा रायस्पोषदे, विष्णवे त्वा, श्येनाय त्वा सोमभृते, विष्णवे त्वा ॥ ११

श्वात्रा स्थ वृत्रतुरो राध्वं गूर्ता अमृतस्य पत्नीः ।

ता देवीर्देवत्रैमं यज्ञं धत्तौपहृताः सोमस्य पिबत ॥ १२

यत्ते सोम दिवि ज्योतिर्येत् पृथिव्यां यदुरा अन्तरिक्षे तेनास्मै यज्ञपतय उरु राये कृध्वं, —धि धात्रे वोचो, मा भै, —मी संविकथा, ऊर्जं धत्स्वो, —र्जमस्मासु धेहि, धिषणे ईडिते इडेथा, —मूर्जं दधाथा, —मूर्जमस्मासु धत्तं, मा वा हिंसिषं, मास्मान् युव हिंसिष्टम् ॥ ३ ॥ १३

वाचस्पतये पवस्व विष्णो अशुभ्यां गमस्तिपूतः ॥ देवो देवानां पवित्रमसि येषां भागोऽसि ॥

[२] काठ. ३, १० । कपि. २, १७ । वा. ६, ३०-३१ । काण्व. ६, ४३-४४ । मा. श्रौ. २, ३, २; २, ४, १ ।

[३] मै. ४, ५, ४ । तै. १, ४, १ । काठ. ३, १० । कपि. २, १७ । वा. ६, ३०, ३२-३५ । काण्व. ६, ४३, ४५-४८ । मा. श्रौ. २, ३, ३ ।

[४] मै. ४, ५, ५, ७ । तै. १, ४, २, १ । काठ. ४, १ । कपि. ३, १, २, १७ । वा. ७, १-३, ६; ६, ३६ । काण्व. ७, १-३, ५; ६, ४९ । मा. श्रौ. २, ३, ३, ४ । [प्रागपागुदगधरागु० । अथर्व. २०, १३४, १-६]

मधुमतीर्ना इषस्कृधि, स्वाकृतोऽस्यु, ३-र्वन्तरिक्षं वीहि, विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः
पार्थिवेभ्यो, मनस्त्वाष्ट, स्वाहा त्वा सुभवं सूर्याय, देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्यः, प्राणाय त्वा,
यत्ते सोमादाभ्यं नाम जागृवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहा, प्राणपागधरागुदुगेतास्त्वा दिशा
आधाव, -न्त्वम्ब निस्मुर, समरिर्विदाम् ॥ ४ ॥ १४-१६

उपयामगृहीतोऽसि ॥

१७

अन्तर्येष्ठ मघवन् बाहिं सोमसुरुष्यं रायः समिषो यजस्व ।

अन्तस्ते द्यावापृथिवीं दधाम्यन्तर्दधाम्युर्वन्तरिक्षम् ।

सजोषा देवैरवुरैः परैश्चान्तर्यामिं मघवन् मादयस्व ॥

१८

वाक्त्वाष्ट, स्वाहा त्वा सुभवं सूर्याय, देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्योऽपानाय त्वा ॥ ५ ॥ १९

आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।

उपो ते अन्धो मद्यमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयम् ॥

२०

उपयामगृहीतोऽसि, वायवे त्वा ॥

२१

इन्द्रवायू इमे सुता उप प्रयोभिरागतम् । इन्द्रवो वामुशन्ति हि ॥

२२

उपयामगृहीतोऽसि, वायव इन्द्रवायुभ्यां त्वै, -ष ते योनिः, सजोषोभ्यां त्वा ॥ ६ ॥ २३

अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोम क्रतावृधा । ममेदिहं श्रुतं हवम् ॥

२४

उपयामगृहीतोऽसि, मित्रावरुणाभ्यां त्वै, -ष ते योनिर्क्रतायुभ्यां त्वा ॥ ७ ॥ २५

या वां कशा मधुमत्याश्चिना सूनृतावती । तया यज्ञं मिमिक्षतम् ॥

२६

उपयामगृहीतोऽस्य, -श्चिभ्यां त्वै, -ष ते योनि, -मोध्वीभ्यां त्वा ॥ ८ ॥ २७

उपयामगृहीतो, -ऽसि, देवेभ्यस्त्वो-पयामगृहीतोऽसि, विश्वदेवेभ्यस्त्वो, -पयाम-
गृहीतोऽसि, विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥ २८

[५] मै. ४, ५, ६ । तै. १, ४, ३ । काठ. ४, १ । कपि. ३, १ । वा. ७, ४-६ । काण्व. ७, ४, ५ । मा. श्रौ. २, ३, ४ ।

[६] मै. ४, ५, ८ । तै. १, ४, ४ । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । वा. ७, ७, ८ । काण्व. ७, ६, ७ । मा. श्रौ. २, ३, ५ ।

[आ वायो भूष० क्र. ७, ९२, १ । इन्द्रवायू इमे० क्र. १, २, ४]

[७] मै. ४, ५, ८; ४, ६, ५ । तै. १, ४, ५ । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । वा. ७, ९, १० । काण्व. ७, ८, ९ । मा. श्रौ. २, ३, ५ ।

[अयं वां मित्रा० । क्र. १, ४७, १ (द्वि. पादः); २, ४१, ४]

[८] मै. ४, ६, १ । तै. १, ४, ६ । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । वा. ७, ११ । काण्व. ७, १० । मा. श्रौ. २, ३, ६ ।

[या वां कशा० । क्र. १, २२, ३]

[९] तै. ३, २, १० । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । मा. श्रौ. २, ३, ८ ।

दितेः पुत्राणामदितेरकारिषमुरुशर्मणां बृहतां वरूथिनाम् ।

येषां नामानि विहितानि धामशश्चितैर्यजन्ति भुवनाय जीवसे ॥ २९

उपयामगृहीतोऽसि, विष्णोस्त्वोरुक्रमे गृह्णामि, विष्ण उरुक्रमैष ते सोम, —स्तं रक्ष-
स्व, मा त्वा दभन् दु, —श्चक्षास्ते मावक्ष्यद, —यं वंसुः पुरोवसुर्वाक्या वाचं मे पात्व, —यं
वसुर्विदद्वसुश्चक्षुः पाश्चक्षुर्मे पात्व, —यं वंसुः सयं वंसुः श्रोत्रपाः श्रोत्रं मे पातु ॥ ९ ॥ ३०

अयं वेनश्चोदयत् पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायू रजसो विमाने ।

इममपां संगमे सूर्यस्य शिशुं न विप्रा मतिभी रिहन्ति ॥ ३१

उपयामगृहीतोऽसि, षण्डाय त्वै, —ष ते योनि, —वीरतायै त्वा ॥ १० ॥ ३२

तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठराजं बर्हिषदं स्वर्दशम् ।

प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराशुं जयन्तमनु यासु वर्धसे ॥ ३३

उपयामगृहीतोऽसि, मर्काय त्वै, —ष ते योनिः, प्रजाभ्यस्त्वा ॥ ११ ॥ ३४

अपनुत्तौ षण्डामर्कौ सह तेन यं द्विष्मो, ऽछिन्नस्य ते देव सोम दक्षस्य रायस्पोषस्य सुवी-
र्यस्याभिग्रहीतारः स्याम ॥ तुथोऽसि जनधाया, देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु, तुथोऽसि जनधाया
देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्त्वनाधृष्टासि, सुवीराः प्रजाः प्रजनयन् परीहि, सुप्रजाः प्रजाः
प्रजनयन्त्रभिपरीहि ॥ ३५-३६

इन्द्रेण मन्युना युजावबाधे पृतन्यतः । मृता वृत्राण्यप्रति ॥ ३७

संजग्मानौ दिवा पुथिव्या शुक्रौ शुक्रशोचिषौ तौ देवौ शुक्रमन्थिना आयुर्यज्ञे धत्तमायुर्यज्ञ-
पुतौ, पुमांसं गर्भमाधत्तं गविण्योः प्राणान् पशुषु यछतं, शुक्रस्याधिष्ठानमसि, मन्थिनो-
ऽधिष्ठानमसि, निरस्तः षण्डो, निरस्तो मर्कः सह तेन यं द्विष्मः ॥ ३८

या प्रथमा संस्कृतिर्यज्ञे अस्मिन् यः पुरमो बृहस्पतिश्चिकित्वान् ।

यो मध्यमो वरुणो मित्रो अग्निस्तस्मा इन्द्राय सुतमाजुहोत तस्मै सूर्याय सुतमाजुहोत

॥ १२ ॥ ३९

[१०] मै. ४, ६, ३ । तै. १, ४, ८ । काठ. ४, ३ । कपि. ३, ३ । वा. ७, १६, १२ । काण्व. ७, १५, ११ । मा. श्री. २, ३, ५ ।

[अयं वेनश्चोदय० । ऋ. १०, १२३, १]

[११] मै. ४, ६, ३ । तै. १, ४, ९ । काठ. ४, ३ । कपि. ३, ३ । वा. ७, १२, १६ । काण्व. ७, ११, १५ । [तं प्रत्नथा
पूर्वथा० । ऋ. ५, ४४, १]

[१२] मै. ४, ६, ३ । काठ. ४, ४ । कपि. ३, ३ । वा. ७, १२-१५, १७, १८ । काण्व. ७, १२-१४, १७-१९ । तै. ब्रा. १,
१, १, १-५ । ताण्ड्य-ब्रा. १, ४, ३ । मा. श्री. २, ४, १ ।

ये देवा दिव्यैकादश स्थं पृथिव्यामर्ध्वैकादश स्थं ।

अप्सुक्षितो महिनैकादश स्थं ते देवासो यज्ञमिमं जुषध्वम् ॥

४०

उपयामगृहीतोऽस्या, —ग्रयणोऽसि स्वाग्रयणो, जिन्वु यज्ञं, जिन्वु यज्ञपतिम्, —भि
सवनानि पाह्य, —तस्त्वा विष्णुः पातु, विशं त्वं पाहीन्द्रियैर्गै, —ष ते योनि, —विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्यः ॥ १३ ॥

४१

उपयामगृहीतोऽसि ॥

४२

इन्द्राय त्वा बृहद्वृते वयस्वत उक्थायुवम् । यत्तु इन्द्र बृहद्वयस्तस्मै त्वा विष्णवे त्वा ॥ ४३
एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वो, —पयामगृहीतोऽसि, देवेभ्यस्त्वा देवायुवं गृह्णामि, पुनर्हवि-
रसि, देवेभ्यस्त्वा देवायुवं पृणन्मि यज्ञस्यायुषे ॥ १४ ॥

४४

मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृतं आ जातमग्निम् ।

कविं स म्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः ॥

४५

उपयामगृहीतोऽसि, वैश्वानराय त्वा ॥ ध्रुवोऽसि ध्रुवक्षितिर्ध्रुवाणां ध्रुवतमोऽच्युतानामच्युत-
क्षितम्, एष ते योनि, —वैश्वानराय त्वा ॥

४६-४७

ध्रुवं ध्रुवेण हविषा वः सौमं नयामसि ।

यथा नः सर्वा इज्जनः संगमे सुमना असत् ॥

४८

दिवि दिव्यान् दृष्ट्वान्तरिक्षे अन्तरिक्ष्यान् पृथिव्यान् पार्थिवान् ॥ १५ ॥

४९

उपयामगृहीतोऽसि, मध्वे त्वा, माधवाय त्वा, शुक्राय त्वा, शुचये त्वा, नभसे
त्वा, नभस्याय त्वे, —षाय त्वो, —जीय त्वा, सहसे त्वा, सहस्याय त्वा, तपसे त्वा,
तपस्याय त्वा ॥ १६ ॥

५०

[१३] मै. ४, ६, ४ । तै. १, ४, १० । काठ. ४, ५ । कपि. ३, ४ । वा. ७, १९-२० । काण्व. ७, २०-२३ । मा. श्री. २, ३, ५ ।

[ये देवासो० । ऋ. १, १३९, ११; अथर्व. १९, २७, ११-१३]

[१४] मै. ४, ६, ५ । तै. १, ४, १२ । काठ. ४, ५, ६ । कपि. ३, ४ । वा. ७, २२, २३ । काण्व. ७, २४, २५ । मा. श्री. २, ३, ५; २, ४, ३ ।

[१५] मै. ४, ६, ६ । तै. १, ४, १३ । काठ. ४, ५ । कपि. ३, ५ । वा. ७, २४-२५ । काण्व. ७, २६-२८ । मा. श्री. २, ३, ५ ।

[मूर्धानं दिवो० । ऋ. ६।७।१; सा. ११४०; ध्रुवं ध्रुवेण...रत् । ऋ. १०, १७३, ६; अथर्व. ७, ९४.१]

[१६] मै. ४, ६, ७ । तै. १, ४, १४ । काठ. ४, ७ । कपि. ३, ५ । वा. ७, ३० । काण्व. ७, ३० । मा. श्री. २, ४, २ ।

- इन्द्राग्नी आगतं सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम् । अस्य पातं धियेषिता ॥ ५१
- उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राग्निभ्यां त्वै, —ष ते योनि, —रिन्द्राग्निभ्यां त्वा ॥ १७॥ ५२
- ओमासश्चर्षणीधृतो विश्वे देवासा आगत । दाश्वांसो दाशुषः सुतम् ॥ ५३
- उपयामगृहीतोऽसि, विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य, एष ते योनि, —विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥ १८॥ ५४
- इन्द्र मरुत्व इह पाहि सौमं यथा शार्याते अपिबः सुतस्य । ५५
- तव प्रणीती तव शूर शर्मन्नाविवासन्ति कवयः सुयज्ञाः ॥ ५५
- उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥ १९॥ ५६
- जनिष्ठा उग्रः सहसे तुरायु मन्द्र औजिष्ठो बहुलाभिमानः । ५७
- अवर्धन्निन्द्रं मरुतश्चिदन्न माता यद्वारं यजनजनिष्ठम् ॥ ५७
- उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥ २०॥ ५८
- मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम् । ५९
- विश्वासाहमवुसे नूतनायोग्रं सुहोदामिह तं हुवे ॥ ५९
- उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥ २१॥ ६०
- मरुत्वां इन्द्र वृषभो रणाय पिबा सौममनुष्वधं मदाय । ६१
- आसिश्चस्व जठरे मध्व ऊर्मिं त्वं राजासि प्रदिवः सुतानाम् ॥ ६१

[१७] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १५ । काठ. ४, ७ । कपि. ३, ५ । वा. ७, ३१ । काण्व. ७, ३१ । मा. श्रौ. २, ४, २, ३ ।

[इन्द्राग्नी आगतं ५० । ऋ. ३।१२।१; सा. ६६९]

[१८] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १६ । काठ. ४, ७ । कपि. ३, ५ । वा. ७, ३३ । काण्व. ७, ३३ । मा. श्रौ. २, ४, २ ।

[ओमासश्चर्षणी० । ऋ. १।३।७]

[१९] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १८ । काठ. ४, ८ । कपि. ३, ६ । वा. ७, ३५ । काण्व. ७, ३५ । मा. श्रौ. २, ४, ४ ।

[इन्द्र मरुत्व इह । ऋ. ३।५।१७]

[२०] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १८ । तै. ब्रा. २, ८, ३, ४-५ । काठ. ४, ८ । कपि. ३, ६ । वा. ३३, ६४; ७, ३५ ।

काण्व. ३२, ६४; ७, ३५ । मा. श्रौ. २, ४, ४ । [जनिष्ठा उग्रः० । ऋ. १०।७३।१]

[२१] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १७ । काठ. ४, ८ । कपि. ३, ६ । वा. ७, ३६ । काण्व. ७, ३६ । [मरुत्वन्तं (तं)

वृषभं । ऋ. ३।४७।५]

[२२] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १९ । काठ. ४, ८ । कपि. ३, ६ । वा. ७, ३८ । काण्व. २८, १० । [मरुत्वां (त्वां)

इन्द्र वृषभो० । ऋ. ३।४७।१]

उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२२॥६२

सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सौमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ।

जहिं शत्रूँरपा, मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ ६३

उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२३॥६४

महं इन्द्रो यं ओजसा पर्जन्यो वृष्टिमे हव । स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे ॥ ६५

उपयामगृहीतोऽसि, महेन्द्राय त्वै, —ष ते योनि, —महेन्द्राय त्वा ॥२४॥ ६६

महं इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत्तं द्विर्वा अमिनः सहोभिः ।

अस्मद्रियग्वावृधे वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ ६७

उपयामगृहीतोऽसि, महेन्द्राय त्वै, —ष ते योनि —महेन्द्राय त्वा ॥२५॥ ६८

कदा चन स्तरीरसि नेन्द्र सश्वसि दाशुषे ।

उपोषेक्षु मघवन् भूया इक्षु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥ ६९

उपयामगृहीतोऽस्या, —ऽऽदित्येभ्यस्त्वा ॥

कदा चनः प्रयुच्छस्युभे निपासि जन्मनी । ७०

तुरीयादित्य सवनं त इन्द्रियमातस्था अमृतं दिवि ॥ ७१

उपयामगृहीतोऽस्या, —ऽऽदित्येभ्यस्त्वा ॥ ७२

यज्ञो देवानां प्रत्येतु सुम्रमादित्यासो भवता मृडयन्तः ।

आ वोऽर्वाची सुमर्तिर्वृत्यादुहोश्चिद्या वरिवोर्वित्तरासत् ॥ ७३

अहं परस्तादुहमवस्तादुहं विश्वस्य भुवनस्य राजा ।

अहं सूर्यमुभयतो ददर्श यदन्तरिक्षं तदु नः पिताभूत् ॥ ७४

[२३] मै. ४,६,८ । तै. १,४,४२ । कपि. ३,६ । वा. ७,३७ । काण्व. ७,३८ । मा. श्रौ. २,४,६ ।

[सजोषा इन्द्र सगणो० । ऋ. ३।४७।२]

[२४] मै. ४,६,८ । तै. १,४,२० । काठ. ४,८ । कपि. ३,६ । वा. ७,४० । काण्व. ७,४० । मा. श्रौ. ७,२,४ ।

[महं (हाँ) इन्द्रो य० । ऋ. ८।६।१; अथर्व. २०।१३८।१; सा. १३०७]

[२५] मै. ४,६,८ । तै. १,४,२१ । काठ. ४,८ । कपि. ३,६ । वा. ७,३९ । काण्व. ७,३९ । मा. श्रौ. २,४,६ । [महं

(हाँ) इन्द्रो नृवदा । ऋ. ६।१९।१]

[२६] मै. ४,६,९ । तै. १,४,२ः २,४,८,२२ । काठ. ४,१० । कपि. ३,८ । वा. ८,२-४,९ । काण्व. ८,१-३,९ ।

मा. श्रौ. २,५,१ । [कदा चन स्तरीरसि० । ऋ. ८।५१।७; कदा चन प्रयुच्छस्युभे० । ऋ. ८।५१।७;

यज्ञो देवानां० । ऋ. १।१०७।१]

उन्नम्य पृथिवीं भीरुन्ध्यादौ दिव्यं नमः ।

उध्नो दिव्यस्य नो घातरीशानो विष्या धृतिम् ॥ २६ ॥

७५

अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्घ्नः शिवेभिर्घ्नः परिपाहि नो वृधे ।

हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे रक्षा माकृर्नो अघ्नः स ईशत ॥

७६

उपयामगृहीतोऽसि, सावित्रोऽसि जनधाया, जिन्वु यज्ञै, जिन्वु यज्ञपतिम्, भि
सवनानि पाह्य, तस्त्वा विष्णुः पातु, विशं त्वं प्राहीन्द्रियेण ॥ २७ ॥

७७

उपयामगृहीतोऽसि ॥ सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानो, बृहदुक्षे नमः ॥ एष ते योनि, विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्यः ॥ २८ ॥

७८-७९

उपयामगृहीतोऽसि, बृहस्पतिसुतस्य ता इन्द्र इन्द्रियावतः ॥ पत्नीवन्तं ग्रहः राध्यासम् ॥
अग्रा३इ पत्नीवा३न् त्सजूस्त्वष्टा सोमं पिब ॥ २९ ॥

८०-८२

उपयामगृहीतोऽसि, हरिरसि हायोजनो हरिवान् हर्यो स्थाता, स्तुतस्तोमस्य ते देव सोम
शस्तोक्थस्येष्टयजुषः ॥ हरिवतो हायोजनस्य हरिवन्तं ग्रहः राध्यासम् ॥ हर्योर्धाना हरिवतीः
सहसोमा इन्द्राय, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा ॥ ३० ॥

८३-८५

अग्रा आयुषि पवसा आसुवोर्जमिषं च नः । अरे बाधस्व दुल्लुनाम् ॥

८६

उपयामगृहीतोऽस्य, मये त्वायुष्मत, एष ते योनि, रमये त्वायुष्मते ॥ ३१ ॥

८७

ओजस्तदस्य तित्विष उभे यत् समावर्तयत् । इन्द्रश्चमेव रोदसी ॥

८८

उपयामगृहीतोऽसी, न्द्राय त्वौजस्वत, एष ते योनि, रिन्द्राय त्वौजस्वते ॥ ३२ ॥

८९

[२७] मै. ४, ७, १ । तै. १, ४, २४ । काठ. ४, १० । कपि. ३, ८ । वा. ३३, ६९, ८४; ८, ७ । काण्व. ३२, ६९, ८४; ८, ६ ।
मा. श्रौ. २, ५, १ । [अदब्धेभिः सवितः० । ऋ. ६।७।१।३; शिवेभिर्घ्न० । अथर्व. ७।८।१।३;
रक्षा माकृर्नो० । अथर्व. १९।४।७।६]

[२८] मै. ४, ७, १ । तै. १, ४, २६ । काठ. ४, १० । कपि. ३, ८ । वा. ८, ८ । काण्व. ८, ७ । मा. श्रौ. २, ५, १ ।

[२९] मै. ४, ७, ४ । तै. १, ४, २७ । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. ८, ९, १० । काण्व. ८, ८, १०-११ । मा. श्रौ. २, ५, २ ।

[३०] मै. ४, ७, ४ । तै. १, ४, २८ । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. ८, ११, १२ । काण्व. ८, ११-१३ । मा. श्रौ. २, ५, ४ ।

[३१] मै. ४, ७, ३ । तै. १, ४, २९ । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. १९, ३८; ३५, १६; ८, ३८ । काण्व. ८, १९, २०-२१,
४०; २९, ३७; ३५, ४८ । मा. श्रौ. ७, २, २ ।

[अग्रा (अ) आयूषि० ऋ. ९, ६६, १९; सा. ६२७; १४६४; १५१८]

[३२] तै. १, ४, ३० । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. ८, ३९ । काण्व. ८, २१ ।

अदृश्रमस्य केतवो वि रश्मयो जनं अनु । आजन्तो अग्रयो यथा ॥ ९०

उपयामगृहीतोऽसि, सूर्याय त्वा आजस्वत, एष ते योनिः, सूर्याय त्वा आजस्वते ॥

॥३३॥ ९१

इन्द्रमिद्वरी वहतोऽप्रतिधृष्टशवसम् । ऋषीणां च स्तुतीरूपं यज्ञं च मानुषाणाम् ॥ ९२

उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा हरिवत, एष ते योनिः, —रिन्द्राय त्वा हरिवते ॥३४॥ ९३

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामि, रातं देवेभ्यो दक्षाय दक्षवृधम्, —गिह्वरेभ्यस्त्वा ऋतायुभ्या इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यो वातापिभ्यः पर्जन्यात्मभ्यः, पृथिव्यै त्वा, —ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिवै त्वा, —ऽद्भ्यस्त्वौषधीभ्यो वनस्पतिभ्यस्त्वा, प्राणाय त्वा, —ऽपानाय त्वा, व्यानाय त्वा, सते त्वा, —ऽसते त्वा, भूताय त्वा, भव्याय त्वा, येन प्रजा अलिद्रा अजायन्त तस्मै त्वा प्रजापतये विश्वकर्मणे विश्वव्यचसे विभूदाने विष्टुं भागं जुहोमि, स्वाहा ॥ ९४

तिस्रो जिह्वस्य समिधः परिज्मनोऽग्रैरकृष्वन्नुशिजो अमृत्यवे ।

तासामैकामदधुर्मर्त्ये भुजं लोकमु द्वे उप जामी ईयतुः ॥३५॥ ९५

अग्निः प्रतःसवनान् पात्वस्मान् वैश्वानरो विश्वश्रीर्विश्वशंभूः ।

स नः पावको द्रविणं दधात्वायुष्मन्तः सहभक्षा स्याम ॥ ९६

अग्रये त्वा प्रवृहामि गायत्रेण छन्दसे, —न्द्राय त्वा प्रवृहामि त्रैष्टुभेन छन्दसा, —ऽऽदित्येभ्यस्त्वा प्रवृहामि जागतेन छन्दसा, रेशीनां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, मान्दानां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, भन्दनानां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, पूतनानां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, पस्त्यानां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, माध्वीनां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, मधूद्यानां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, देव्यानीनां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, —पयामगृहीतोऽसि, शुक्रं त्वा शुक्र शुक्राय गृह्णाम्यहो रूपे सूर्यस्य रश्मिषु ॥ ९७

[३३] तै. १,४,३१ । काठ. ४,११ । कपि. ३,९-१० । वा. ८,४० । काण्व. ८,२२ । [अदृश्रमस्य केतवो० ।

ऋ. १, ५०,३ । अथर्व. १३,२,१८; २०,४७,१५ । सा. ६३४]

[३४] मै. ४,७,६ । तै. १,४,३८ । काठ. ४,११ । कपि. ३,९ । वा. ८,३५ । काण्व. ८,१६ । मा. श्रौ. २,५,१ ।

[इन्द्रमिद्वरी वहतो० । ऋ. १,८४,२ । सा. १०३०]

[३५] तै. ३,५,८ । काठ. ३०,५,६ । मा. श्रौ. ७,२,४ ।

[३६] मै. ४,७,७ । तै. ३,१,९,५; ३,३,३ । काठ. ३०,६ । वा. ८,४८-५० । काण्व. ८,३०-३२ । मा. श्रौ. ७,१,१ ।

आ सुमुद्रा अच्यवुर्दिवो धारा असश्चत ॥

९८

ककुभं५ रूपं५ वृषभस्य रोचते, बृहद्वसूनामाधीतौ रुद्राणां कर्मभ्रादित्यानां चैतसी, न्द्राय
त्वा विभ्रुवसे जुहोम्यु, शिक्त्वं देव सोम गायत्रेण छन्दसाग्नेर्धामोपेहि, वशीक्त्वं देव सोम
त्रैष्टुभेन छन्दसेन्द्रस्य धामोपेह्य, स्मत्सखा देव सोम जागतेन छन्दसा विश्वेषां देवानां प्रियं पाथा
उपेहि ॥३६॥

९९

उदु त्यं जातवेदसं देव५ वहन्ति केतवः । हशे विश्वाय सूर्यम् ॥

१००

चित्रं देवानामुदुगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्ष५ सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥

१०१

द्यां गच्छ, स्वर्गच्छ, रूपं५ वो रूपेणाभ्येमि वयसा वय, स्तुथो वो विश्ववेदा विमजतु वर्षिष्ठे
अधि नाके पृथिव्याः ॥

१०२

एतत्ते अग्ने राध एति सोमच्युतं, तन्मित्रस्य पथा नय ॥

१०३

अयं नो अग्निर्वैरिवस्कृणोत्वयं मधुः पुर एतु प्रभिन्दन् ।

अयं५ शत्रून् जयतु जर्कषाणोऽयं५ वाजं जयतु वाजसातौ ॥

१०४

ऋतस्य पथा प्रेतश्चन्द्रदक्षिणा, ब्राह्मणमद्य ऋध्यासं पितृमन्तं पैतृमत्यमृषिमार्षेयं५ सुधातु-
दक्षिणम् ॥ वि स्वः पश्य३ः व्यन्तरिक्ष५, यत स्वः सदस्यै, रस्मद्राता मधुमतीर्देवत्रा गच्छत, प्र-
दातारमाविशता, ऽनुवहायास्मान् देवयानेन पथा सुकृतां लोके सीदत, तन्नः स५स्कृतम् ॥३७॥

१०५-१०६

धाता रातिः सवितेर्दं जुषन्तां प्रजापतिर्वरुणो मित्रो अग्निः ।

विष्णुस्त्वष्टा प्रजया स५रराणो यजमानाय द्रविणं दधातु ॥

१०७

- [३७] मै. ४, ८, २, ३ । तै. १, ४, ४३ । काठ. ४, ९ । कपि. ३, ७ । वा. ७, ४१, ४२, ४४-४६; १३, ४६; ८, ४१; ३३, ३१ ।
काण्व. ८, २३, २४; ९, ६-७, ९-१२; ३२, ३१; १४, ४८ । मा. श्रौ. ७, २, ५ । [उदुत्यं जातवेदसं० । ऋ. १, ५०, १ ।
अथर्व. १३, २, १६; २०, ४७, १३ । सा. ३१ । चित्रं देवानां० । ऋ. १, ११५, १ । अथर्व. १३, २, ३५, । सा. ६२९]
[३८] मै. ४, ८, ४ । तै. १, ४, ४४ । काठ. ४, १२ । कपि. ३, १० । वा. २, २१, २४; ८, १७, १५, १६, १४, १८-२२ । काण्व.
२, ३९, ४४; ९, १७, १५, १४, १८-२२ । मा. श्रौ. २, ५, ४ । [धाता रातिः सविते० । अथर्व. ७, १७, ४ । समिन्द्र
णो मनसा० । ऋ. ५, ४२, ४ । सं वर्चसा पयसा० । अथर्व. ६, ५३, ३ । यानावह (याँ१५आवह) । अथर्व.
७, ९७, ३ । सुगा वो देवाः० । अथर्व. ७, ९७, ४ । यज्ञ यज्ञं गच्छ० । अथर्व. ७, ९७, ५-६ । देवा गातुविदो० ।
अथर्व. ७, ९७, ७-८]

समिन्द्र नो मनसा नेषि गोभिः सँ सुरिभिर्हरिवः सँ स्वस्त्या ।

सँ ब्रह्मणा देवकृतँ यदस्ति सँ देवानाँ सुमतौ यज्ञियानाम् ॥

१०८

सँ वर्चसा पयसा सँ तनूभिरगन्महि मनसा सँ शिवैन ।

त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनु नो मार्षु तन्वो यद्विरिष्टम् ॥

१०९

सुगा वो देवाः सदना कृणोमि य आजग्मेदँ सवनं जुषाणाः ।

यक्षिवाँसः पपिवाँसश्च विश्वेऽस्मे धत्त वसवो वसूनि ॥

११०

यानावह उशतो देव देवाँस्तान् प्रेरय स्वे अग्ने सधस्थे ।

बहमाना भरमाणा हवीँष्यसु धर्मी दिवमातिष्ठतानु ॥

१११

यदद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन्मग्ने होतारमवृणीमहीह ।

ऋधगयादृधगुताशमिष्ठ विद्वान् प्रजानन्नुपयाहि यज्ञम् ॥

११२

यज्ञ यज्ञं गच्छ, यज्ञपतिं गच्छ, स्वँ योनिं गच्छ, स्वाहै, — षं ते यज्ञो यज्ञपते सहसूक्त-
वाकः सुवीर, — स्तेन सँभुव, भ्राजं गच्छ, देवा गातुविदो गातुँ विच्चा गातुमिति, मनसस्पते
सुधात्विमँ यज्ञं दिवि देवेषु वाते धा, स्वाहा ॥ ३८ ॥

११३

उरुँ हि राजा वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ ।

अपदे पादा प्रतिधातवेऽकरुतापुवक्ता हृदयावृधश्चित् ॥

११४

शतं ते राजन् भिषजः सहस्रमुर्वी गुभीरा सुमतिष्ठे अस्तु ।

आरे बाधस्व निर्ऋतिं पराचैः कृतं चिदेनः प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥

११५

अग्नेरनीकमप आविवेशापां नपात् प्रतिरक्षदसूर्यान् ॥

११६

दमेदमे समिधँ यक्ष्यग्ने प्रति ते जिह्वा घृतमुच्चरण्यत् ॥

११७

समुद्रे ते हृदयमस्वन्तः सँ त्वा विशन्त्वौषधीरुतापः ।

यज्ञस्य ते यज्ञपते सूक्तौक्तौ नमोवाकै विधेम स्वाहा ॥

११८

[३९] मै. ४ ८, ५. । तै. १, ४, ४५ । काठ. ४, १३ । कपि. ३, ११ । वा. ८, १२, २३-२५, २७; ३, ४८; २०, १८, १९, २२, २३; ३८, २५ । काण्व. ८, १२; ९, २३-२६, २२, ४, ७; ३८, २४; ३, ५६ । [उरुँ हि राजा० । ऋ. १, २४, ८ । उडु
स्ते (त्ये) मधुमत्तमा... इव । कण्वा इव भृगवः० । ऋ. ८, ३, १५-१६ । अथर्व. २०, १०, १-२; २०, ५९, १-२, सा. २५१, १३६२; १३६३ । एधोऽस्येधिषी (य) महि० । अथर्व. ७, ८९, ४; १९, ३१, १२ । अपो (आपो)
अद्यान्वचा० । ऋ. १, २३, २३; १०, ९, ९; अथर्व. ७, ८९, २; ९, १, १४; १०, ५, ४६]

अवभृथ निचुङ्कुण निचेरुसि निचुङ्कुणो, गृहं गृहो, —ऽव नो देवैर्देवकुतमेनो यक्ष्य, —व
मर्त्यैर्मर्त्यकृतं चिकित्वा, —ऽनुरोरा नो देव रिषस्पाह्य, —प्सु धौतस्य ते देव सोमनृभिष्टुतस्य यस्ते
गोसनिर्भक्षो यो अश्वसनिस्तस्य ता उपहूता उपहूतस्य भक्षयामि, विचृत्तो वरुणस्य पाशः,
प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशो, नमो वरुणस्य पाशायो, —नेतर्वशीयो ना उन्मूयामिः ॥ ११९

उदुत्ते मधुमत्तमा गिर स्तोमास ईरते ।

सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयन्तो रथा इव ॥

१२०

कण्वा इव भृगुवः सूर्या इव विश्वमिद्वितमानशुः ।

उदेतः प्रजामुत वर्चो दधाना युष्मान् राय उत यज्ञा असश्चतः ॥

१२१

गायत्रं छन्दो अनु संरभध्वमथा स्यात् सुरभयो गृहेषु ।

एधोऽस्येधिषीमहि समिदुसि संमेधिषीमहि ॥

१२२

अपो अद्यान्वचारिषं रसेन समसृक्षमहि ।

पयस्वानग्ना आगुमं तं मा संसृज वर्चसा ॥ ३९ ॥

१२३ [२८५]

॥ इति प्रथमकाण्डे ग्रहो नाम तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

यजमान-ब्राह्मणम् ।

ममाग्रे वर्चो विहवेष्वस्तु वयं त्वेन्धानास्तन्वं पुषेम ।

१

मह्यं नमन्तां प्रदिशश्चतस्रस्त्वयाध्यक्षेण पृतना जयेम ॥

अग्ने व्रतपते व्रतमालप्स्ये, तत्ते प्रब्रूमस्ते, —न्नो गोपाय, तञ्जकेयम् ॥

२

अग्निं हौतारमुप तं हुवे देवान् यज्ञियानिह यान्यजामहै ।

व्यन्तु देवा हविषो मे अस्या देवा यन्तु सुमनस्यमानाः ॥

३

युनज्मि त्वा ब्रह्मणा दैव्येन हव्यायास्मै वोद्वे जातवेदः ।

इन्धानास्त्वा सुप्रजसः सुवीरा ज्योग्जीवेम बलिहृतो वयं ते ॥

४

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् रायो मधवानः सचन्ताम् ।

अस्माकं सन्त्वाशिषः ॥

५

आमाशिषो दोहकामा इन्द्रवन्तो हवामहे । धुक्षीमहि प्रजामिषम् ॥

६

सा मे सत्याशीर्देवान् गम्याजुष्टाजुष्टतरा पण्यात् पण्यतरा ॥

७

अरेडता मनसा देवान् गच्छ, यज्ञो देवान् गच्छतु, यज्ञो देवान् गम्यात् ॥

८

वि ते मुञ्चामि रशनां वि रश्मीन् वि योक्त्राणि परिचर्तनानि ।

धत्तादुस्मभ्यं द्रविणेह भद्रं प्र मा ब्रूताद्भागधां देवतासु ॥

९

इष्टो यज्ञो भृगुभिर्द्रविणोदा यतिभिराशीर्दी वसुभिः ।

अङ्गिरसो मे अस्य यज्ञस्य प्रातरनुवाकैरहूषुः ॥

१०

तस्य मा यज्ञस्येष्टस्य वीतस्य द्रविणेहागम्या, —द्वसुर्यज्ञो, वसुमान्यज्ञ, —स्तस्य मा यज्ञस्य
वसोर्वसुमतो वस्विहागलत्व, —दो मागलत्व, —दो मागम्यात् ॥ १ ॥

११

सं यज्ञपतिराशिषा, सदासि, सन्मे भूयाः, पूर्णमसि, पूर्ण मे भूयाः, सर्वमसि,
सर्व मे भूयाः, अक्षितमस्य, —क्षितं मे भूयाः, प्राच्या दिशा देवा ऋत्विजो मार्जयन्तां,
दक्षिण्या दिशा मासाः पितरो मार्जयन्तां, प्रतीच्या दिशा गृहाः पशवो मार्जयन्तां, —मुदीच्या
दिशापा ओषधयो वनस्पतयो मार्जयन्तां, —मूर्ध्व्या दिशा यज्ञः सवत्सरो मार्जयतां, विष्णुः
पृथिव्यां व्यक्रंस्त गायत्रेण छन्दसा, निर्भक्तः स यं द्विष्मो, विष्णुरन्तरिक्षे व्यक्रंस्त
त्रैष्टुभेन छन्दसा, निर्भक्तः स यं द्विष्मो, विष्णुर्दिवि व्यक्रंस्त जागतेन छन्दसा, निर्भक्तः
स यं द्विष्मो, ऽगन्म३ स्वः, स ज्योतिषाभूमे, —दमहममुष्य प्राणं निवेष्टयामि, तैजोऽसि,
समहं प्रजेया, स मया प्रजा, समहं पशुभिः, स मया पशवो, ऽग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं
त्वया गृहपतिना भूयासं, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, अस्थूरिणौ गार्हपत्यं दिदा-
ञ्शतं हिमाद्रायू, राधांसि संपृचाना असंपृचानौ वन्वो, ऽसा अनु मा तन्व, —छिन्नो
दिव्यस्तन्तु, —मी मानुषश्छेदि, दिव्याद्वाम्नो मा छित्सि मा मानुषा, —ज्ज्योतिषे तन्तवे त्वा ॥

॥ २ ॥ १२

ये देवा यज्ञहन्ः पृथिव्यामध्यासते । अग्निर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	१३
ये देवा यज्ञमुषः पृथिव्यामध्यासते । अग्निर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	१४
यास्ते रात्रयः सवितर्देव्यानीः सहस्रयज्ञमभि संबभूवुः । गृहैश्च सर्वैः प्रजयान्वप्रे३ स्वो रुहाणास्तरता रजांसि ॥	१५
ये देवा यज्ञह्नो अन्तरिक्षे अध्यासते । वायुर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	१६
ये देवा यज्ञमुषो अन्तरिक्षे अध्यासते । वायुर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	१७
अगन्म मित्रावरुणा वरेण रात्रीणां भागो युवयोर्यो अस्ति । नाकं गृष्णानाः सुकृतस्य लोके तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥	१८
ये देवा यज्ञह्नो दिव्यध्यासते । सूर्यो नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	१९
ये देवा यज्ञमुषो दिव्यध्यासते । सूर्यो नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	२०
येनेन्द्राय समभ्रन् पयांस्युत्तमेन हविषा जातवेदः । तेनाग्रे त्वमुत वर्धया मांसं सुजातानां मध्ये श्रैष्ठ्या आ धेहि मा ॥	२१
वेदोऽसि, वेदो मा अभ्र, तृप्तोऽहं, तृप्तस्त्वम् ॥	२२
घृतवन्तं कुलारिन् रायस्पोष सहस्रिणम् । वेदो वाजं ददातु मे ॥	२३
निद्विषन्तं निरराति दह, रुद्रास्त्रायलब्ध्वा, —ऽऽदित्यास्त्वास्तृणन् ॥	२४
गोमं अग्रेऽविमं अश्वी यज्ञो नृवंत्सुखा सदुर्मिदप्रमुष्यः । इडावानेषो असुर प्रजावान् दीर्घो रयिः पृथुबुधयः सभावान् ॥	२५
सं पत्नी पत्या सुकृतेषु गच्छतां यज्ञस्य युक्तौ धुर्या अभूथाम् ॥	२६
आपृणानो विजहता अरातिं दिवि ज्योतिरुत्तममारभेथां स्वाहा ॥	२७
पत्नि पत्न्येष ते लोको, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसी, —र्यां सरस्वती वेशयन्ती तस्यै स्वाहा ॥	२८
या सरस्वती वेशभगीना तस्यास्ते भक्तिवानो भूयास्म ॥	२९
अयाश्चाग्रेऽस्य नभिश्चिन्तिश्च सत्यमिच्छमया असि । अयाः सन् मनसा कृत्तोऽयाः सन् हव्यमूहिषेऽया लो धेहि भेषजं स्वाहा ॥ ३ ॥ ३०	

देवान्जनमग्न्यज्ञ, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु, पितृन् जनमग्न्यज्ञ, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु, मनु३स्यान्जनमग्न्यज्ञ, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छत्व, —प ओषधीर्विनस्पतीन्जनमग्न्यज्ञ, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु, पञ्चजनं जनमग्न्यज्ञ, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु, पञ्चानां त्वा वातानां धर्त्रीय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा दिशां धर्त्रीय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा सलिलानां धर्त्रीय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा पुष्टानां धर्त्रीय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा पञ्चजनानां धर्त्रीय गृह्णामि, चरोस्त्वा पञ्चबिलस्य धर्त्रीय गृह्णामि ॥ ३१

धामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनम् । देववीत्यै त्वा गृह्णामि ॥ ३२

भूरस्माक५, हव्यं देवानामा, —ऽऽशिषो यजमानस्य, देवताभ्यस्त्वा देवताभिर्गृह्णामि४।३३ समुतयज्ञो वा एष यद्वर्षपूर्णमासौ, कस्य वाह यक्ष्यमाणस्य देवता यज्ञमागच्छन्ति कस्य वा न, बुध्ना५ सुमानमर्हयजमानाना५ यः पूर्वैद्युरग्निं गृह्णाति स श्वो भूते देवता अभियजते, ममाग्रे वर्चो विहवेष्वस्ति, —ति पूर्वमग्निं गृह्णाति, देवता वा एतत् पूर्वैद्युरग्रहीत्, ताः श्वो भूस्तेऽभियजते, बर्हिषा वै पूर्णमासे व्रतमुपयन्ति वत्सैरमावास्यायां, पुरा वत्सानामपाकतोर्दिम्पत्य-श्रीयाता५, हस्ता अवर्निज्य दक्षिण३तोऽग्निमुपतिष्ठेता, —ऽग्रे व्रतपते व्रतमालप्स्या, इत्यग्निर्वै देवाना५ व्रतपतिर्ब्राह्मणो ब्रुतभृद्, व्रतपतय एवं प्रोच्य व्रतमालभते, ऽग्नि५ होतारमुप तं५ हुवा, इति येन हविर्निर्वप्यन्त्स्यात्तदभिमृशेद्, देवताना५ वा एष ग्रहो, देवता वा एतदग्र-ही, —द्युनेज्मि त्वा ब्रह्मणा दैव्येने, —ति परिधिषु परिधीयमाणेषु वदेद्, —त्रैवी एष योगो, ऽग्निमे-तद्युनक्ति, युक्तोऽस्मै हव्य५ वहत्य, —स्मास्विन्द्र इन्द्रियं दुधात्वि, —तीडायामुपहूयमानाया५ वदेदि, —डाया वा एष दोहा, इडा५ वा एतद्दुहे, ऽथो इन्द्रिय५ वा इडे, —न्द्रियमेवात्म-न्धत्ता, आमाशिषो दोहकामा, इत्याशिषो वै दोहकामा यजमानमभिसर्पन्ति, ता दक्षिणतो यजमानलोकमुपतिष्ठन्ते, ता यथा धेनवोऽदुग्धा अपक्रामन्त्येवमस्मादाशिषोऽदुग्धा अपक्रा-मन्ति य एवं न वेदा, —ऽथ य एवं५ वेदाशिष एव दुहे, सा मे सत्याशीर्देवान् गम्यादि, —ति प्रस्तरै प्रह्वीयमाणे वदेत्, सत्या५ वा एतदाशिषं देवान् गमयित्वाथ वर५ वृणीत, एतद् स्म वा आहौपावृर्जानः श्रुतेह, सहस्रेणेषां कमु ष्वीदतोऽधि वर५ वरिष्यामहा, इति सहस्रेण यक्षीये, —ति ह स्म बाव ततः पुराह, वि ते मुञ्चामि रशना५ वि रश्मीनि, —ति परिधिषु प्रह्वीयमाणेषु

[४] मै. १, ४, ९ । तै. १, ६, १ । काठ. ५, ६ । वा. ८, ६० । १, ३१ । काण्व. ९, ४६; १, ४९ । मा. श्रौ. १, ४, १ ।

[५] मै. १, ४, १ । तै. १, ६, ७; १, ७, ४, ३ । काठ. ३१, १५; ३२, २-३ ।

वदेद्, देवता वा एतत् स्वर्गं लोकं गमयित्वा प्रतिष्ठाप्य व्यमौगि,—ष्टौ यज्ञो भृगुभिरिति, यज्ञस्य वा एष दोहो, यज्ञमेतद्दह, एतद्ध स्म वा आह कपिवनो भौवायनः, किमु स यज्ञेन यजेत यो गामिव यज्ञं न दुहति, सुदोहतरो हि गौरिति ॥५॥ ३४

सं यज्ञपतिराशि,—वेति यजमानो यजमानभागं प्राश्नाति, यजमानो वै यज्ञपति,—यज्ञो यजमानभागो, यद्यजमानो यजमानभागं प्राश्नाति यज्ञपता एवं यज्ञं प्रतिष्ठापयति, यदि प्रवसेत्समिष्टयजुषा सह जुहुया,—दुग्धा एवं यज्ञं प्रतिष्ठापयति, यद्विनिर्वप्यन्नग्रौ निष्टपत्य-
ग्रेरेव यज्ञं निर्मिमीते, इथ यद्विनिर्वप्यन्नग्रजमानाय प्राहु यज्ञपतेरेवाधि यज्ञं निर्मिमीते, ऽग्निर्वै भूयाः सं प्रदहत्ये,—तं वै लोकं यजमानोऽन्वतिमुच्यते यदेता आपोऽतिसृज्यन्ते, ऽस्त्रिंशं स्रावयितव्या, अङ्घ्रिर्वी एतद्यजमानोऽग्रेरात्मानमुन्तर्धत्ते, द्वाया वै देवा यजमानस्य गृहमागच्छन्ति सोमपा अन्येऽसोमपा अन्ये हुतादोऽन्येऽहुतादोऽन्ये, एते वै देवा आहुतादो यद्वाङ्मण, एतदेवत्य एष यः पुरानीजान, एते वा एतस्य प्रजायाः पशूनामीशन्ते३, तेऽस्याः प्रीता इषमूर्जमादायापक्रामन्ति, यदन्वाहार्यमन्वाहरति तमेव तेन प्रीणाति, दक्षिणतः सद्भ्यः परिहर्तवा आह, दक्षिणावतैव यज्ञेन यजता, आहुतिभिरेव देवान् हुतादः प्रीणाति, तेऽस्मै प्रीता इषमूर्जं नियच्छन्ति ॥ ६ ॥ ३५

सदसि, सन्मे भूया, इत्याशिषो वा एता,—स्ता एवावरुन्धे, पूर्णमसि, पूर्णं मे भूया, इति पूर्णो ह वा अमुत्राङ्गैः संभवति, सर्वमसि, सर्वं मे भूया, इति सर्वो ह वा अमुत्राङ्गैः संभवत्य,—क्षितमस्य,—क्षितं मे भूया, इत्यक्षितो ह वा अमुत्राङ्गैः संभवति, प्राच्या दिशा देवा ऋत्विजो मार्जयन्तामि,—त्येता वै यज्ञस्य मृष्टय, एताः शान्त्यस्ता, बैजवापयो विदामक्र,—स्तेषां मृष्टो यज्ञः शान्तो भूदघातुकः पुशुपतिः पशूः,—स्तद्य एवं वैदु मृष्ट एवास्य यज्ञः शान्तो भवत्य,—घातुकः पुशुपतिः पशून्, विष्णुः पृथिव्याः व्यक्रंस्त गायत्रेण छन्दसे,—ति विष्णुमुखो वै देवा असुरानेभ्यो लोकेभ्यः प्रणुद्य स्वर्गं लोकमायंस्त,— द्विष्णुमुखो वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यमेभ्यो लोकेभ्यः प्रणुद्य स्वर्गं लोकमेत्य,—गन्म३ स्वरि,—ति स्वर्गमेव लोकमेति, सं ज्योतिषाम्,—मेति ज्योतिर्हि स्वर्गो लोक, इदमहममुष्य प्राणं निवेष्ट-

[६] मै. १,४,२ । तै. १,७,३ । वा. ६,१० । काठ. ६,१२ ।

[७] मै. १,४,२ । तै. १,७,५-६ । काठ. ३२,५ । वा. २,२५,२७ । काण्व. २,४६,४७,४९,५० ।

यामी,—ति प्राणमेवास्य निवेष्टयती,—त्थं पर्यावर्तत, एवं५ हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृतमनु पर्यावर्तते, तेजोऽसी,—त्याह, तेजोऽह्यग्निः, स वै हित्वा प्रजां च पशूँश्च स्वरेति, यदाह, समहं प्रजेया, स मया प्रजा, समहं पशुभिः, स मया पशवा, इति प्रजायां चैव पशुषु च प्रतितिष्ठत्य,—मे गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासः, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, इत्यग्रहणौ संजीर्यतः, सर्वमायुरितो, नार्ति नृतिः, पुत्रस्थ नाम गृह्णाति, प्रजामेवानु समतानीत्, स वै मानुषमेवाभ्युपावर्तते, मनुष्यस्य हि नाम गृह्णाति, यदाहाह्नो दिव्यं स्तन्तुमी मानुषश्छे,—दीति दिव्यं चैव मानुषं च समतानीद्, दिव्याद्वाह्नो मां छित्सि मां मानुषा,—दित्युभा इमं लोकं जयतः, सह स्वर्गे लोकं भवतः ॥ ७ ॥

३६

इति य एव देवा यज्ञहन्श्च यज्ञमुषश्च पृथिव्यां तांस्तीर्त्वान्तरिक्षमारुहद्, य एव देवा यज्ञहन्श्च यज्ञमुषश्चान्तरिक्षे तांस्तीर्त्वा दिवमगन्, य एव देवा यज्ञहन्श्च यज्ञमुषश्च दिवि तांस्तीर्त्वा सृजातानां मध्ये श्रैष्ठ्या आधादेनः, शिरो वा एतद्यज्ञस्य यत्पुरोडाशः, केशा वेदो, यद्वेदेन पुरोडाशः संमाष्टि यज्ञस्य सर्वत्वायाथो मेध्यत्वाय, यज्ञो वै देवेभ्यस्तिरोऽभवत्, तं देवा वेदेनाविन्दुः,—स्तद्वेदस्य वेदत्वं, यद्वेदेन वेद्यामास्ते यज्ञमेवास्मै विन्दति, पत्न्यै वेदं प्रयच्छति, दुरनुवेदो वा अमुत्र यज्ञो, यज्ञमेवास्मै विन्दति, त्रिः प्रयच्छति, त्रिषत्या हि देवा, उपस्था आस्युते, पुमांसं जानुका भवति, पशवो वै वेद, ओषधयोऽहोष, एष खलु वै पशूनां लोको यदन्तराग्नी, स्वे वा एतं लोकं यजमानो भ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्ते, ऽर्धमासेऽर्धमासे वै यज्ञो विच्छिद्यते, संततमाहवनीयात् स्तृणन्नेति यज्ञस्य संतत्यै, तं संततमुत्तरेऽर्धमासेऽभियजते, गोमं अग्नेऽविमं अश्वीं यज्ञ, इति गोमन्तमेवाविमन्तमश्विनः यज्ञमकरि,—डावानेषो असुर प्रजावान् दीर्घो रयिः पृथुबुध्नः सभावा,—नित्याशिषुमेवाशास्ते, स पत्नी पत्या सुकृतेषु गच्छतामित्येष वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भः, सह स्वर्गे लोकं भवतो, या वा एतस्य पत्नी सैतः संप्रति पश्चादन्वास्ते, यत् संप्रति पश्चादन्वासीत प्रजामस्या निर्देहेद्, ददाह पत्नि पत्न्येष ते लोकं, इति लोकमेवास्या अकरं,—निर्दाहकोऽस्याः प्रजां भवति, या सरस्वती वेशयम्,—नीति वेशयमनः, वेशानेवास्मै तैन् यछत्यु,—तास्याजीवन्तः सजाता उपासते, वाचामिन्वस्य ब्राह्मणस्य वा राजन्यस्य वोपास्महा, इति मांसं तु न पच्यु,—

स्तस्मिन्नग्रौ यत् पचेयुः क्रव्यादं कुर्युः, — न हि तस्मिन्नग्रौ मा२सं पचन्ति यस्मिन्नाहुतीर्जुह्वत्य, — या-
श्चाग्नेऽस्य न भिशस्ति, — श्वेत्यया वै नामैषाग्नेः प्रिया तनू, — रया मर्याधैर्येणे, — ति खलु वा आहु, —
यैचैवात्र यज्ञे क्रियते यच्च न, यां चैवात्र यज्ञस्य प्रायश्चित्तिः विव्रं यां च न तस्यैषोमयस्य
प्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥

३७

देवान् जनमगन्यज्ञ, इति स्कन्नमभिमन्त्रयेत्, जन२ वा एतद्यज्ञस्य गच्छति यत् स्कन्दति,
जनो३ हीयमस्मदधि, यज्ञस्य वा एतज्जनं गतस्याशिषमवरुन्धे, पञ्चानां त्वा वातानां धर्त्राय
गृह्णामीति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्धा, — ऽयं वाव यः पवत एष यज्ञ, — स्तमेवाग्र-
हीत्, पञ्चानां त्वा दिशां धर्त्राय गृह्णामी, — तीमा एव पञ्च दिशोऽग्रहीत्, पञ्चानां त्वा सलि-
लानां धर्त्राय गृह्णामीति, पशवो वै सुलिल, पशून्नेवाग्रहीत्, पञ्चानां त्वा पृष्ठानां धर्त्राय
गृह्णामी, — ति पृष्ठान्येवाग्रहीत्, तेनास्य पृष्ठवन्तौ दर्शपूर्णमासौ संतुता अविच्छिन्नौ भवतः,
पञ्चानां त्वा पञ्चजनानां धर्त्राय गृह्णामीति, छन्दा२सि वै पञ्च पञ्चजना, — छन्दा२स्येवाग्र-
ही, — चरोस्त्वा पञ्चबिलस्य धर्त्राय गृह्णामी, — तीमे वै लोकाश्चरुः पञ्चबिल, इमानेव लोकान-
ग्रहीत् ॥

३८

धामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनम् । देववीत्यै त्वा गृह्णामि ॥

३९

इति प्रज्ञात आज्यग्रहः पथागाद्, भूरस्माक२, हव्यं देवाना, माशिषो यजमानस्य, — ति
भूतिमेवात्मन आशास्ते, हव्यं देवैभ्य, आशिषो यजमानस्य, देवताभ्यस्त्वा देवताभिर्गृह्ण-
ामी, — ति देवताभ्य एवैनं देवताभिरग्रहीत् ॥ ९ ॥

४०

देवताना२ वा एतदायतनु२ यदाहवनीयो, यदन्तराग्नीं तत् पशूनां, मनुष्याणां गार्हपत्यः,
पितृणामोदनः पचुनः, सर्वा ह वा अस्य यक्ष्यमाणस्य देवता यज्ञमगच्छन्ति य एव२ वेद, पूर्वं
चाग्निमपरं च परिस्तरित्वा आह, मनुष्याणा२ वै नवावसानं, प्रियं नवावसानमेवाकर्मभ्य-
त्वाया, — ऽग्नेजिह्वासि वाचो विसर्ज्जन्, — मिति पुरोडा३श्यानावपति, देवताना२ वा एष ग्रहो,
देवता वा एतदग्रही, — देतद्ध स्म वा आहारुण ओपवेशि, — रहुतासु वा आहमाहुतिषु देवता हव्यं
गमयामि, स२स्थितेन यज्ञेन स२स्थां गच्छानी, — ति तद्य एव२ वेदाहुतास्वेवास्याहुतिषु देवता
हव्यं गच्छति स२स्थितेन यज्ञेन स२स्थां गच्छत्यौ, — लखलाभ्या२ वै दृषदा हविष्कृदेति ॥ इति

देवा यज्ञाद्रक्षाःस्यपात्रत यदौलखला उद्वादयन्ति दृषदौ समाम्नन्ति ॥ हविष्कृदेहि ॥ इत्याह
रक्षसामपहत्या, अपः प्रणीय वाचः यच्छति, मनुसा वै प्रजापतिर्यज्ञमतनु, तौलखलयोरद्वे-
दितोरध्वर्युश्च यजमानश्च वाचः यच्छतां, प्रजापतिरेव भूत्वा मनुसा यज्ञं तन्वाते, न सर्वाणि
सह यज्ञायुधानि ग्रहत्यानि, मानुषं तत् क्रियते, नैकमेकं, पितृदेवैर्यत् तद्, द्वे द्वे सह
ग्रहत्ये, याज्यानुवाक्ययो रूपमुपवसत्यु, भयास्तेन पशूनवरुन्धे ग्राम्याश्चरण्याश्च,
यद्ग्राम्यस्य नाश्नाति तेन ग्राम्यानवरुन्धे, ऽथ यदारण्यस्याश्नाति तेनारण्या, नथो इन्द्रियं वा
आरण्य, मिन्द्रियमेवात्मन्धत्ते, न माषाणामश्रीयाद, यज्ञिया वै माषा, न तस्य साय-
मश्रीयाद्यस्य प्रतैर्यक्ष्यमाणः स्याद, प्रतिजग्धेन वै देवा हव्येन वसीयोभूयमगच्छन् प्रतिजग्धेनासुराः
पराभवस्त, दप्रतिजग्धेन वा एतद्व्येन यजमानो वसीयोभूयं गच्छति, परास्य भ्रातृव्यो
भवति, यो वै श्रद्धामनालभ्य यजुते पापीयान् भवत्या, ऽऽपो वै श्रद्धा, न वाचा गृह्यन्ते न
यजुषा, ऽति वा एता वाचं नैदुन्यति वरु, मनस्तु नातिनेदन्ति, यद्यपो गृहीयादिमां तर्हि
मनुसा ध्याये, दियं वा एतासां पात्रम्, नयैवेना अग्रहीत्, श्रद्धामालभ्य यजते, न
पापीयान् भवति ॥ १० ॥

४१-४४

ब्रह्मवार्दिनो वदन्ति, प्रेधममुक्षन्ति प्र हवि, रिधमः प्रथम आहुतीनां, कस्मादन्येषां
हविषां याज्यानुवाक्याः सन्ति, कस्मादिधमस्य नैति ॥ अग्रये समिध्यमानायानुब्रूहि ॥ इति
पुरोनुवाक्या सामिधेनी, याज्योपवाको वषट्कारो, यत्र वै यज्ञस्यातिरिक्तं क्रियते तद्यजमानस्याति-
रिक्तमात्मन् जायते, यदनाम वै यज्ञश्छिद्यते क्षोधुको यजमानो भवति, परिधानीयया सामि-
धेनीनामुत्तममिधमस्य समर्धय, त्यक्षोधुको यजमानो भवति, नास्यातिरिक्तमात्मन् जायते, यो
वै प्रजापतिः सप्तदशः यज्ञेऽन्वायत्तः वेद नास्य यज्ञो व्यथते, प्रजापतौ यज्ञेन प्रतितिष्ठति ॥
ओ श्रावय ॥ इति चतुरक्षरम् ॥ अस्तु श्रौषट् ॥ इति चतुरक्षरम् ॥ यज ॥ इति द्व्यक्षरम् ॥ ये यजा-
महे ॥ इति पञ्चाक्षरं, अक्षरौ वषट्कारं, एष वै प्रजापतिः सप्तदशो यज्ञेऽन्वायत्तो, यद्यनुवा-
क्याया एति यदि याज्याया, अतश्चेदेवं नैति नास्य यज्ञो व्यथते, प्रजापतौ यज्ञेन प्रति-
तिष्ठति, न वै तद्विद्य यदि ब्राह्मणा वा स्मोऽब्राह्मणा वा यदि तस्य वा ऋषेऽस्मोऽन्यस्य
वा यस्य ब्रूमहे, यस्य हरेत्वेव ब्रुवाणो यजुते तं तद्विष्टमागच्छति, नेतुरमुपनमति, तत् प्रवरं
प्रवर्यमाणे ब्रूयात् ॥ देवाः पितरः पितरो देवा, योऽस्मै स संन्यजे, योऽस्मि स संकरोमि,

शुनं म इष्टं शुनं शान्तं शुनं कृतं भूयात् ॥ इति तद्य एव कश्च स संन्यजते तं तद्विष्टमागच्छति, नैतुरमुपनमति ॥ यज्ञस्य त्वा प्रमयाभिर्मया परिमयोन्मया परि गृह्णामि ॥ इति गायत्री वै यज्ञस्य प्रमा, त्रिष्टुब्भिमा, जगती परिमा, —ऽनुष्टुबु, —न्मैतानि वै छन्दांसि यज्ञं वहन्ति, तैरेवैनं परिगृह्णाति ॥११॥

४५-५९

केशिनं वैदारभ्यं गन्धर्वाप्सरसोऽपृच्छन्, कथां यजमानो यजमानेन भ्रातृव्येण सृष्ट्वाङ्गुसी, —त्यहं वेदा, इत्यब्रवीत्, तेऽब्रुवन्, —ङ्गा नो यज्ञं व्याचक्षा, इति तैभ्यो यज्ञं व्याचष्ट, तेऽब्रुवन्, —तैनेन यजमानो यजमानाद् भ्रातृव्यात् पापीयान्त्स्यादिति, तेऽब्रुवन्, —स्तथा वै ते यज्ञं विधास्यामो यथा यजमानो यजमानं भ्रातृव्यमभिभविष्यसी, —ति तस्मा आहुतीर्यज्ञं व्यदधु, —स्ततः केशी षण्डिकुमौद्गारिमभ्युभव, —दभि भ्रातृव्यं यज्ञेन भवति य एव वेद, प्राणो वा आघारः, पूर्वार्धं होतव्यो, मुखत एवास्य प्राणं दधाति, प्राणो वा आघारो, मध्यतो होतव्यो, मध्यत एवास्य प्राणं दधात्या, —ऽऽघारं भूयिष्ठमाहुतीनां जुहुयात्, प्राणो वा आघारः, प्राणमेवास्य भूयिष्ठं करोति, सैततमाघारमाधारयेत्, —प्राणो वा आघारः, प्राणस्य सैतत्या, ऊर्ध्वमाघारमाधारयेत् स्वर्गकामस्य, यजमानो वा आघारो, यजमानमेव स्वर्गं लोकं गमयति, यं द्विष्यात्तस्य न्यञ्चमाधारयेत्, पापीयान् भवत्य, —भिक्रामन्ती वा एकाहुति, —रपक्रामन्त्यैका, प्रतिष्ठितैका, यामभिक्रामं जुहोति साभिक्रामन्ती, यामपक्रामं जुहोति सापक्रामन्ती, यां सुमानत्र तिष्ठन् जुहोति सा प्रतिष्ठिता, यं कामयेता, —ऽभितरं वंसीयाञ्ज्रैयान् तस्या, —दिति तस्याभिक्रामं जुहुयात्, तेन सोऽभितरं वंसीयाञ्ज्रैयान् भवत्य, —थ यं कामयेता, —पतरं पापीयान् तस्यादिति, तस्यापक्रामं जुहुयात्, तेन सोऽपतरं पापीयान् भवत्य, —थ यं कामयेत्, न वंसीयान् तस्यान्न पापीयानिति, तस्य समानत्र तिष्ठन् जुहुयात्, —तेन स न वंसीयान्न पापीयान् भवत्य, —तवो वै प्रयाजाः, सुमानत्र होतव्या ऋतूनां प्रतिष्ठित्यै, यागैराज्यभागस्य सौत्तरार्धं होतव्या, ततो योत्तरा सा रक्षोदेवस्या, या सोमस्याज्यभागस्य सा दक्षिणार्धं होतव्या, ततो या दक्षिणा सा पितृदेवस्यै, —तद्वा अन्तराहुतीनां लोकः, कल्पा अस्याहुतयो यथापूर्वं हूयन्ते य एव वेद, यां धूमं जुहोति तां तमसि जुहोति, ततो यजमानोऽरोचुको भवति, यामङ्गारेषु जुहोति सान्धाहुति, —स्ततो यजमानस्य

चक्षुः प्रमायुकं भवत्यु, — भे ज्योतिष्मति होत३व्ये, ऽरोचुको यजमानो भवति, नास्य चक्षुः प्रमीयते, यामब्राह्मणः प्राश्नाति सा स्कन्नाहुति, — स्तस्या वसिष्ठ एवं प्रायश्चित्तिः विदांचकार ॥ ब्रध्न पाहि ॥ इति पुरोडाशमभिमृशेद्, भजतां भागी, मां भागो भक्त, ब्राह्मणानामिदं हविः सोम्यानां सोमपानां, नेहोब्राह्मणस्याप्यस्ति, कुर्वतो मे मां क्षेष्ट, ददतो मे मोपदसत् ॥ इति दक्षिणीयेष्वेव यज्ञं प्रतिष्ठापयत्यस्कन्नमविशुब्ध, — मुत यामब्राह्मणः प्राश्नाति सास्यु हुतैव भवति ॥ १२ ॥

६०-६३

यस्याज्यमनुत्पूतं स्कन्दति सा वै चित्रा नामाहुति, — स्ततो यजमानस्य चित्रं प्रमायुकं भवति, चित्रं देयं, सैव तस्य प्रायश्चित्ति, — रथ यस्योत्पूतं स्कन्दति सा वै स्कन्ना नामाहुति, — स्ततो यजमानः प्रमायुको भवति, वरो देयः, सैव तस्य प्रायश्चित्ति, — रथ यस्य पुरोडाशौ दुःशृतौ भवतस्तद्विषमदैवत्यं, यदा तद्विः संतिष्ठेताथ चतुःशरावमोदनं पक्त्वा ब्राह्मणेभ्यो जीवतण्डुलमिवोपहरेत्, सैव तस्य प्रायश्चित्ति, — रथ यस्य पुरोडाशौ क्षायतस्तं यज्ञं वरुणो गृह्णाति, यदा तद्विः संतिष्ठेताथ तदेव हविर्निर्वपेद्, यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्ति, — रथ योऽदक्षिणेन यज्ञेन यजते तं यजमानं विद्या, — दक्षिणेन हि वा अयं यज्ञेन यजते, ऽथ न वसीयान् भवती, — त्युर्वरा समृद्धा देयात्, सैव तस्य प्रायश्चित्ति, — रथ यस्य कपालं भिद्येत तत् संहध्याद्, गायत्र्या त्वा शताक्षरया संहधामि ॥ इति वाग्वै गायत्री शताक्षरा, वाचैवैनत् संहधात्यं, — थ यस्य कपालं नश्यति तं वा इयं स्वर्गाल्लोकानन्तर्दधाति, यदा तद्विः संतिष्ठेताथ ग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपे, — दियं वा अग्निर्वैश्वानरं, इमामेवं भागधेयेनोपासरत् स्वर्गस्य लोकस्यानन्तर्हित्या, अथ यस्य हुतिर्बहिष्परिधिं स्कन्दति सा वै जीवनडाहुति, — रमीधं ब्रूयात् ॥ एतां संकुप्य जुहुधि ॥ इत्यग्निर्वै सर्वा देवताः, सर्वाभिरेवास्य देवताभिर्हुतं भवति, पूर्णपात्रमग्निधे देयं, सैव तस्य प्रायश्चित्ति, — यजमानो वै जुहू, — श्रीतृव्य उपभू, — क प्रक्षिणेतैव होत३व्यं, यत् प्रक्षिणीयाद्यजमानं प्रक्षिणीयाद्, व्यृषतैव होतव्यं, देवेष्वो वा एतां यदाहुतयो, यं द्विष्यात्तं तर्हि मनसा ध्यायेद्, देवेषुभिरेवैवं विपृषति, स्तृणुत एवं, पश्वो वा आहुतयो रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृ, — क सह होत३व्यं, यत् सह जुहुयाद्रुद्रायास्य पशूनपिदध्या,

—दुत्तरार्धपूर्वार्धे होतश्च्यमाहुतीनामसंस्पृष्ट्या, अथो एवमस्य रुद्रः पशूननभिमानुको भवति

॥१३॥ ६४-६७

आग्नावैष्णवमैकादशकपालं निर्वपेदर्शपूर्णमासा आलप्स्यमानो, ऽग्निर्वै सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालभ्य दर्शपूर्णमासा आलभते, जयानु त्वो जुह्वति, देवाश्च वा असुराश्चास्प-
र्धन्त, स प्रजापतिरेतान् जयानपद्यत्, तानिन्द्राय प्रायच्छत्, तैः सस्त्वम्भं सस्त्वम्भमसुरान-
जयत्, सस्त्वम्भं सस्त्वम्भं भ्रातृव्यं जयति यस्यैतं हूयन्ते ॥ आकृतं चाकृतिश्च ॥ इति यज्ञो वा
आकृतं, दक्षिणाकृतिः ॥ चित्तं च चित्तिश्च ॥ इति मनो वै चित्तं, वाक्चित्तिः ॥ आधीतं
चाधीतिश्च ॥ इति प्रजा वा आधीतं, पशवा आधीतिः ॥ विज्ञातं च विज्ञातिश्च ॥ इत्यृग्वै विज्ञातं,
साम विज्ञातिः ॥ भगश्च क्रतुश्च ॥ इति प्रजापतिर्वै भगो, यज्ञः क्रतुः ॥ दर्शश्च पूर्णमासश्च ॥
इति दर्शपूर्णमासा एव तद् द्वादश, द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेवाप्त्वावरुद्धे,
प्रजापतिः प्रायच्छज्जयानिन्द्राय वृष्ण, उग्रः पृतनासु जिष्णुः ॥ तैर्भिर्वाजं वाजयन्तो जयेम
तैर्भिर्विश्वाः पृतना अभिष्यामः ॥ इति त्रयोदशीमाहुतिं जुहुया, —दस्ति मासस्त्रयोदश, —स्तमेवैतया-
प्त्वावरुद्धे ॥ अग्रे बलदुः सहा ओजः क्रममाणाय मे दा अभिशस्तिकृतेऽनभिशस्तेन्याय ॥ अस्यां
जनतायां श्रेष्ठ्याय स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, यन्त्र कामयेत, चित्रमस्यां जनतायां स्यामिति,
चित्रमह तस्यां जनतायां भवति, शर्वलं त्वस्यात्मन् जायते ॥१४॥ ६८-८५

अग्रये भग्निनेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, भग्यन्नादं स्यामिति, प्रजापतिर्वै भगो,
यज्ञः क्रतुः, स इमाः प्रजा भग्नेनाभिरक्षति, तस्मात् सर्वो मन्यते, मां भगोऽरिष्यति मां
भगोऽरिष्यतीति, यदग्रये भग्निने भगुमेव साक्षादाप्त्वावरुद्धे, भग्यन्नादो भवत्यु, —मौ
सह दर्शपूर्णमासा आलभ्या, उद्वा अन्यः शृङ्गे सितो मुच्यते, दर्शो वा एतयोः पूर्वः पूर्णमासा
उत्तरो, ऽथ पूर्णमासं पूर्वमालभन्ते, तदयथापूर्वं क्रियते, तत् पूर्णमासमालभमानः सरस्वत्यै
चरुं निर्वपेत् सरस्वते द्वादशकपाल, —ममावाऽस्या वै सरस्वती पूर्णमासः सरस्वा, —नुभा एवैनौ
यथापूर्वं कल्पयित्वा लभता, क्रद्ध्या, क्रध्नोत्येवा, —ऽथो मिथुनत्वाय ॥१५॥ ८६ [३७१]

॥ इति प्रथमकाण्डे यजमान-ब्राह्मणं नाम चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

अग्न्युपस्थानम् ।

- उपप्रयन्तो अध्वरं मन्त्रं वोचेमाग्नये । अरं अस्मै च शृण्वते ॥ १
- अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपां रंतांसि जिन्वति ॥ २
- उभा वामिन्द्राग्नी आहुर्वध्या उभा राधसः सह मादयध्वै ।
- उभा दातारा इषां रयीणामुभा वाजस्य सातये हुधे वाम् ॥ ३
- अयमिह प्रथमो धायि धातुभिर्होता यजिष्ठो अध्वरैष्वीडयः ।
- यममवानो भृगवो विरुचुर्वनेषु चित्रं विभवं विशे विशे ॥ ४
- अस्य प्रत्नामनु द्युतं शुक्रं दुदुहे अहयः । पयः सहस्रसामृषिम् ॥ ५
- अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।
- तं जानन्नग्रा आरोह ततो नो वर्धया रयिम् ॥ ६
- दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरंश्वस्य वाजिनः ।
- सुरभि नो मुखा करत् प्र ना आयूषि तारिषत् ॥ ७
- अग्रा आयूषि पवसा असुवोर्जमिषं च नः । अरं बाधस्व दुह्नुनाम् ॥ ८
- अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयम् ॥ ९
- अग्ने पवस्व स्वपा अस्मै वर्चः सुवीर्यम् । दधत् पोषं रयिं मयि ॥ १०
- अग्ने पावक रोचिषा मन्द्रया देव जिह्वया । आ देवान् वक्षि यक्षि च ॥ ११
- स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवं इहावह । उप यज्ञं हविश्च नः ॥ १२

[१] मै. १,५,५,६ । तै. १,५,५ । काठ. ६,९ । कपि. ४,८ । वा. ३,११-१३; १५,१६,१४; १३,१४; १५,२०; १५, २६; ३३,६; १२,५२; १५,५६; २३,३२; १९,३८; ३५,१६; २६,९; ८,३८; १७,८-९ । काण्व. ३,१७-१९,२१, २२,२०; १६,४१,४७; ३२,६; २५,३४; ८,१९; २१,४०; २९,३७; ३५,४८; २८,१२; २९,३८-३९; ८,२०; १८,१० । मा. श्रौ. १,६,२ । [उपप्रयन्तो अध्वरं ऋ. १,७४,१; साम. १३७९ । अग्निर्मूर्धा दिवः० ऋ. ८,४४,१६; सा. २७; १५३२ । उभा वामिन्द्राग्नी० ऋ. ६,६०,१३ । अयं ते योनिर्ऋत्वियो० ऋ. ३,२९,१०; अथर्व. ३,२०,१ । अयमिह प्रथमो० ऋ. ४,७,१ । अस्य प्रत्नामनु० ऋ. ९,५४,१ । सा. ७५५ । दधिक्राव्णो० ऋ. ४,३९,६; १०,१८६,१; अथर्व. ४,१०,६; २०,१३७,३; सा. ३५८ । प्र ना (ण) आयूषि तारिषत्० ऋ. १,२५,१२; अथर्व. १२,२,१३; १४,२,६७; १९,३४,४; सा. १८४,१८४० । अग्रा आयूषि पवस० ऋ. ९,६६,१९; सा. ६२७; १४६४; १५१८ । अग्निर्ऋषिः पवमानः० ऋ. ९,६६,२०; सा. १५१२ । अग्ने पवस्व स्वपा० ऋ. ९,६६,२१ । अग्ने पावक० ऋ. ५,२६,१; सा. १५२१ । स नः पावक० ऋ. १,१२,१० । अग्निः शुचिप्रततमः० ऋ. ८,४४,२१ । उदग्ने शुचयस्तव० ऋ. ८,४४,१७; सा. १५३४ । शुक्रा आजन्त ईरते० अथर्व. १३,२,१ ।

अग्निः शुचिब्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः । शुची रोचता आहुतः ॥ १३

उदग्ने शुच्यस्तव शुक्रा भ्राजन्त ईरते । तव ज्योतीष्यर्चयः ॥ १४

अग्नीषोमा इमं सु मे शृणुतं वृषणा हवम् । प्रति मुक्तानि हर्यतं भवतं दाशुषे मयः ॥ १५

अग्निस्तिग्मस्तिग्मतेजाः प्रति रक्षो दहन्तु संहतामरातिम् । अपाघशंसं नुदताम् ॥ १६

अग्ने सपत्नसाह सपन्नान् मे सहस्व । मा मा तित्तिर्षन्तारीत् ॥ १ ॥ १७

त्वमग्ने सूर्यवर्चा असि, स मां मायुषा वर्चसा सृज, स त्वमग्ने सूर्यस्य ज्योतिषागथाः ॥ १८

समृषीणां स्तुतेन स प्रियेण धाम्ना समहमायुषा स वर्चसा स प्रजया स रायस्पोषेण गमीय ॥ १९

इन्धानास्त्वा शतं हिमा द्युमन्तः समिधीमहि ।

वयस्वन्तो वयस्कृतं सहस्वन्तः सहस्कृतम् । अग्ने सपत्नदम्भनं सुवीरासो अदाभ्यम् ॥ २०

अग्नेः समिदस्य, भिशस्त्या मा पाहि, सोमस्य समिदसि, परस्पा म एधि, यमस्य समिदसि, मृत्योर्मा पाह्या, ऽऽयुधी अग्नेऽस्यायुर्मे धेहि, वर्चोधा अग्नेऽसि, वर्चो मे धेहि, चक्षुष्पा अग्नेऽसि, चक्षुर्मे पाहि, श्रोत्रपा अग्नेऽसि, श्रोत्रं मे पाहि, तनूपा अग्नेऽसि तनूवं मे पाहि, यन्मे अग्र ऊनं तन्वस्तेन्मा आपृणा, ऽग्ने यत्ते तपस्तेन तं प्रति तप यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने यत्ते शोचिस्तेन तं प्रतिशोच यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने यत्ते अर्चिस्तेन तं प्रत्यर्च यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने यत्ते हरस्तेन तं प्रति हर यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने यत्ते तेजस्तेन तं प्रतितितिग्धि यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने रुचां पते नमस्ते रुचं, मयि रुचं धा, श्रित्रावसोः स्वस्ति ते पारमृशीयाव्राग्वसोः स्वस्ति ते पारमृशीया, ऽम्भः स्था, ऽम्भो वो भक्षीय, महः स्थ, महो वो भक्षीयो, र्जस्थो, र्जं वो भक्षीय, रायस्पोषः स्थ, रायस्पोषं वो भक्षीय ॥ रेवती रमध्वमस्मिन् योना अस्मिन् गोऽष्टे, ऽयं वो बन्धु, रितो मापगात, बह्वीर्भवत, मा मा हासिष्ट ॥ संहितासि विश्वरूपा, मोर्जी विशा गोपत्येता प्रजया रायस्पोषेण ॥ मयि वो राय श्रयन्तां, सहस्रपोषं वोऽशीय ॥ २ ॥ २१-२४

उप त्वाग्ने दिवे दिवे दोषावस्तर्धिया वयम् । नमो भरन्ता एमसि ॥ २५

राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिविम् । वर्षमानं स्वैर्दमे ॥	२६
स नः पितेव सन्वेष्ट्रे सपायनो भव । संचस्वा नः स्वस्तये ॥	२७
अग्ने त्वं नो अन्तम उत त्राता शिवो भवा वरूध्यः ।	
तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुम्नाय नूनमीमहे सखिभ्यः ॥	२८
वसुरभिर्वसुश्रवा अह्ना नक्षि द्युर्मत्तमं रयिं दाः ।	
स नो बोधि श्रुधी हवमुरुण्या नो अघायतः समस्मात् ॥	२९
अग्न्युस्थां विश्वाः पृतना अरातीस्तदग्निराह तदु सोम आह ।	
बृहस्पतिः सवितेन्द्रस्तदाह पूर्वा ना आधात् सकृत्स्यु लोकैः ॥	३०
ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यत । रय्या वः पश्यामि रय्या मा पश्यत ॥	३१
संपश्यामि प्रजा अहमिदप्रजसो मानवीः । सर्वा भवन्तु नो गृहे ॥	३२
इडा स्थ मधुकृतः स्योनां माविशतेरंमदः । सहस्रपोषं वोऽशीय ॥	३३
भुवनमसि सहस्रपोषपुषि, तस्य नो रास्व, तस्य ते भक्तिवानो भूयास्मे, डासि	
व्रतभृत, त्वयि व्रतं, व्रतभृदसि ॥३॥	३४
महि त्रीणामवोऽस्तु द्युक्षं मित्रस्यार्यम्णः । दुराधर्षं वरुणस्य ॥	३५
नहि तेषाममा सतां नाध्वसु वारणेषु च । ईशे रिपुर्धशंसः ॥	३६
ते हि पुत्रासो अदितेश्छर्दिर्येछन्त्यजस्रम् । प्र दाशुषे वार्याणि ॥	३७
सोमानं स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते । कुक्षीवन्तं य औशिजः ॥	३८
यो रेवान्यो अमीवहा वसुवित् पुष्टिर्वधनः । स नः सिषक्तु यः शिवः ॥	३९
मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसि । द्युम्नं चित्रश्रवस्तमम् ॥	४०
कदा च न स्तरीरसि कदा च न प्रयुलसि ॥	४१

[३] मै. १,५,१० । तै. १,५,६ । काठ. ७,१ । कपि. ५,१ । वा. ३,२२-२६ । काण्व. ३,३०-३४ । [उप त्वाग्ने दिवे० । ऋ. १,१,७; सा. १४ । राजन्तमध्वराणां० । ऋ. १,१,८ । स नः पितेव० । ऋ. १,१,९ । अग्ने त्वं नो अन्तम० । ऋ. ५,२४,१; सा. ४४८,११०७ । तं त्वा शोचिष्ठ० । ऋ. ५,२४,४; सा. ११०९ । वसुरभिर्वसु० । ऋ. ५,२४,२; सा. ११०८ । स नो बोधि० । ऋ. ५,२४,३ ।]

[४] मै. १,५,११ । तै. १,५,६ । काठ. ७,२ । कपि. ५,२ । वा. ३,३१-३३, २८, २९, ३४, ३६; ११,६२; ८,२-३ । काण्व. ३,३९-४१, ३६, ३७, ४२, ४४; ८,१-२; १२,६४ । मा. श्रौ. १,६,२ । [सोमानं स्वरणं० । ऋ. १,१८,१; सा. १३९; १४६३ । यो रेवान्यो० । ऋ. १,१८,२ । महि त्रीणामवोऽस्तु० । ऋ. १०,१८५,१ । नहि तेषाममा० । ऋ. १०,१८५,२ । ते हि पुत्रासो० । ऋ. १०,१८५,३ । कदा च न स्तरीरसि० । ऋ. ८,५१,७; सा. ३०० । परि ते दूडभो० । ऋ. ४,९,८ । मित्रस्य चर्षणी० । ऋ. ३,५९,६ ।]

परि ते दूडभो रथोऽस्मै अश्रोतु विश्वतः । येन रक्षसि दाशुषः ॥

४२

निम्रदोऽमि३, —न्यहै तै मृद्यास५ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽभिभूरस्य३, —
भ्यहै तै भूयास५ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः, प्रभूरसि, प्राहै तमति भूयास५ यो
अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ पूषा मा पथिपाः पातु, पूषा मा पशुपाः पातु, पूषा मा धिपाः
पातु, प्राची दिग्निर्देवता, यो मैतस्या दिशो अभिदासादग्नि५ सा कृच्छतु, दक्षिणा दिग्निन्द्रो
देवता, यो मैतस्या दिशो अभिदासादिन्द्र५ सा कृच्छतु, प्रतीची दिङ्मरुतो देवता, यो
मैतस्या दिशो अभिदासान्मरुतः सा कृच्छतु, —दीची दिङ्मित्रावरुणौ देवता, यो मैतस्या दिशो
अभिदासान्मित्रावरुणौ सा कृच्छतु, —ध्वी दिक् सोमो देवता, यो मैतस्या दिशो अभिदासान्
सोम५ सा कृच्छतु, धर्मो मा धर्मणः पातु, विधर्मो मा विधर्मणः पात्वा, —ऽऽयुश्च प्रायुश्च चक्षुश्च
विचक्षुश्च प्राङ् चापाङ् चो, —रुक् उरुकस्य ते वाचा वयं५ स भक्तेन गमेमहमे गृहपते ॥४॥४३-४४

यस्य वा अग्निहोत्रे स्तोमो युज्यते स्वर्गमस्मै भवत्य, —यज्ञो वा एष यत्र स्तोमो न युज्यत,
उपप्रयन्तो अध्वरं, —मितीय५ वा उपोति, —रितं एवं स्तोम५ युनक्त्य, —थो इमामेव स्तोममुपयुन-
क्त्य, —थो या एवं प्रजा भूतानामन्वतीस्ता एवं स्तोममुपयुनक्त्य, —स्य प्रत्नामनु द्युत, —मि-
त्यसौ वै लोकः प्रत्नं, —ममुत एवं स्तोम५ युनक्त्य, —थो देवा वै प्रत्नं, तानेव स्तोममुपयुन-
क्त्य, —भयत एवं स्तोम५ युनक्तीतश्चामुतश्च, देवान् वा एष प्रयुज्य स्वर्गं लोकमेति, यदाहो-
पोषेनु मघवन् भूया इच्छु ता, इतीय५ वा उपोति, —रस्यामेव प्रतितिष्ठत्य, —थ यदुपवत् पदमाह
या एवं प्रजा आभविष्यन्तीस्ता एवं स्तोममुपयुनक्ति, परि ते दूडभो रथा, इत्युभयत एवैतया
स्तोम५ युक्तं परिगृह्णातीतश्चामुतश्च, —ऽग्निर्मूर्धे, —ति स्वर्गी तैन्, दिवः ककु, —दिति स्वर्गी तैन्,
पतिः पृथिव्या अयं, —मिति मिथुना तैना, —ऽपा५ रैता५सि जिन्वती, —ति रेतस्वती पशव्या
सर्वसमृद्धा, गायत्र्योपास्थित, गायत्रो३ ह्यग्निर्गायत्रलन्दाः, स्वेनैवेनं छन्दसोपास्थितो, —भा
वामिन्द्राग्नी आहुर्वध्या, इत्युभौ३ ह्येतौ सहा, —ऽमु५ वा अयं दिवा भूते प्रविशति, तस्मादसौ
दिवा रोचत, इमामसौ नक्तं, तस्मादयं नक्त५, यदुभा वामित्याहोभा एवैना अलम्बट्का-
रमुपतिष्ठत, उभयोर्लोकयो रोचतेऽस्मि५श्चाग्नि५श्च, त्रिष्टुभोपास्थिता, —ऽयमिह प्रथमो धायि

[५] मै. १,५,१ । तै. १,५,७ । काठ. ७,४ । कपि. ५,३ । वा. ३,११-१६,३४,३६; ८,२; १५,२६; ३३,६ । काण्व. ३,
१७-२२,४२,४४; ८,१; १६,४७; ३२,६ । [उपप्रयन्तो अध्वरं० । ऋ. १,७४,१; सा. १३७९ । अग्निर्मूर्धा
दिवः० । ऋ. ८,४४,१६; सा. २७,१५३२ । उभा वामिन्द्राग्नी० । ऋ. ६,६०,१३ । अयं ते योनिर्ऋ० ऋ. ३,
२९,१०; अथर्व. ३,२०,१ । अयमिह प्रथमो० । ऋ. ४,७,१ । अस्य प्रत्ना० । ऋ. ९,५४,१; सा. ७५५]

84

୪୫-୪୭

[७] तै. १, ५, ९ । काठ. ७, ५ । कपि. ५, ४ ।

एष उद्धृत, —स्तै देवाश्छन्दोभिः पर्यस्तृणन्, यदुपतिष्ठते छन्दोभिरेवैनं परिस्तृणात्यु, —भयमस्मा
अक, —रग्नीषोमीयया पूर्वपक्षं उपस्थेय, ऽग्नीषोमीयो वै पूर्वपक्षो, ऽपरपक्षायैवैनं परिददा, —
त्यैन्द्राग्न्यापरपक्षं उपस्थेय, ऐन्द्राग्नौ वा अपरपक्षः, पूर्वपक्षायैवैनं परिददाति, सर्वा ह
वा एनं देवताः संप्रदायमनपेक्षं गोपायन्ति य एवं विद्वानग्निमुपतिष्ठते ॥७॥ ४८

त्वमग्ने सूर्यवर्चा असी, —ति वंसीयसे श्रेयस आशिषमाशास्ते, सं मामायुषा वर्चसा सृजे, —
त्यात्मना आशास्ते, सं त्वमग्ने सूर्यस्य ज्योतिषागृथा, इति सह ३ ह्येतै तद्वि ज्योतिषी
भवतुः, समृषीणां स्तुतेनेति, छन्दांसि वा ऋषीणां स्तुतै, छन्दोभिरेवैनं समर्धयति,
सं प्रियेण धाम्ने, —त्याहुतयो वा अग्नेः प्रियं धामाहुतिभिरेवैनं समर्धयति, समहमायुषा सं
वर्चसा सं प्रजया सं रायस्पोषेण ग्मीये, —त्याशिषमेवाशास्ता, इन्द्रानास्त्वा शतं हिमा, इति
पृतुनाजिद्वयाहति, —स्तया राज्ञन्या उपतिष्ठेत, यदा हि राज्ञन्यः पृतुना जयत्यथो भवत्यु, —
तागजान्या उपतिष्ठेत, सर्वो हि पृतुना जिगीषति, सर्वो बुभूषति, मनोर्वै दश जाया
आसन्, दशपुत्रा नवपुत्राऽष्टपुत्रा सप्तपुत्रा षट्पुत्रा पञ्चपुत्रा चतुष्पुत्रा त्रिपुत्रा द्विपुत्रैकपुत्रा,
ये नवासंस्तानेक उपसमक्रामद्, येऽष्टौ तान् द्वौ, ये सप्त तांस्त्रयो, ये षट् तांश्चत्वारो,
ऽथ वै पञ्चैव पञ्चासं, —स्ता इमाः पञ्च दशत इमान् पञ्च निरभजन्, यदेव किंच मनोः स्वमा-
सीत्, तस्मात्तै वै मनुमेवोपाधावन्, मना अनाथन्तु, तैभ्य एताः समिधः प्रायच्छन्, तभिर्वै
तै तान् निरदहं, —स्ताभिरेनान् पराभावयन्, परापाम्मानं भ्रातृव्यं भावयति य एवं विद्वानेताः
समिध आदधात्य, —ग्नेः समिदस्य, —मिशस्त्या मा पाही, —त्यमिशस्त्या एनं पाति, सोमस्य
समिदसि, परस्पां म एधी, —ति परस्पां अस्य भवति, यमस्य समिदसि, मृत्योर्मा
पाही, —ति मृत्योरेनं पात्ये, —तद्ध स्म वा आह नारद, इदं वावाग्न्युपस्थानुमासे, —त्यमि-
शस्त्या एनं पाति, परस्पां अस्य भवति, मृत्योरेनं पाति ॥८॥ ४९

आयुधीं अग्नेऽस्या, —ऽऽयुर्मे धेही, —त्यायुरेवास्मिन् दधाति, वचोर्धा अग्नेऽसि, वचो मे
धेही, —ति वर्च एवास्मिन् दधाति, चक्षुष्पां अग्नेऽसि, चक्षुर्मे पाही, —ति चक्षुरेवास्य पाति,
श्रोत्रपां अग्नेऽसि, श्रोत्रं मे पाही, —ति श्रोत्रमेवास्य पाति, तनूपां अग्नेऽसि, तन्वं मे पाही, —

[८] मै. १, ५, २ । तै. १, ५, ७ । काठ. ७, ६ । कपि. ५, ५ । वा. ३, १९, १८ । काण्व. ३, २६, २७, २४, २५ ।

[९] मै. १, ५, २ । तै. १, ५, ७-८ । काठ. ७, ६-७ । कपि. ५, ५ । वा. ३, १७, १८, २०-२२ । काण्व. ३, २३, २४, २६,
२७-२९ ।

ति तन्वमेवास्य पाति, यन्मे अग्न ऊर्जनं तन्वस्तन्मा आपुणे, —ति यदेवास्यात्मन ऊर्जः यत् प्रजाया यत् पुशूनां तदेवैतेनापूरयति, तदाप्याययत्यं, —मे यत् ते तपा, इत्येता वा अग्नेस्तन्वो ज्योतिष्मती, —रेतद् स्म वा आहारुण औपवेशि, —यीन् वसीयसः श्रेयस आत्मनो भ्रातृव्यानभि- प्राजानीमाभिष्टानग्नेस्तन्भिज्योतिष्मतीभिः पराभावयामे, —ति परा पाप्मानं भ्रातृव्यं भावयति य एवं विद्वानभिष्टुपतिष्ठते, ऽग्ने रुचां पते नमस्ते रुचै, मयि रुचं धा, इति शान्तमेव रुचमा- त्मन् घृते, तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति, चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीये, —ति रात्रिर्वै चित्रावसु, —रहरर्वावसु, —रभिर्वै रात्रि, —रसा आदित्योऽह, —रेते वै भङ्गे, ते ईद्रे, त्रिराह, त्रिष्टया हि देवा, रौचते ह वा अस्य यज्ञो वा ब्रह्म वा य एवं वेदा, —ऽम्भः स्था, —ऽम्भो वो भक्षीये, —त्यम्भो रेह्येता, महः स्थ, महो वो भक्षीये, —ति महो रेह्येता, ऊर्जः स्था, —र्जः वो भक्षीये, —त्यूर्जो रेह्येता, रायस्पोषः स्थ, रायस्पोषः वो भक्षीये, —ति रायस्पोषो रेह्येता, रेवती रमध्वमस्मिन् योना अस्मिन् गोष्ठे, इति स्वं एवैना योनौ स्वं गोष्ठे संवेशयत्य, —यः वो बन्धु, —रितो मापगात, बह्वीर्भवत, मा मा हासिष्टे, —त्याशिषुमेवाशास्ते, वत्समालभते, वत्सनिकान्ता हि पशव, एष वै सहस्रपोषस्येशे, पुष्यति सहस्रं, न सहस्रादवपद्यते य एवं वेद, संहितासि विश्व, —रूपेति रूपेण रूपेण रेह्येता संहिता, रूपैरेवैना संमर्ध- यति, नामासामग्रही, —न्मित्रमाभिरकृतो, —त हि यदा मित्रस्य नाम गृह्णाति मित्रमेवैनेन कुरुते ॥९॥

५०

सप्त वै बन्धुमतीरिष्टका अग्नौ चित्या उपधीयन्ते, ता वै ता अमुष्मा एवं लोकाय, सप्त ग्राम्या इष्टका, —स्ता अत्रोपधेया, गौश्चाश्वश्चतरश्च गर्दभोऽजा चाविश्च पुरुषो, यद्रामाल- भुते गवैव चिता भुवन्त्यं, —थो आलब्ध एवोपधीयन्ते, पराङ् वा एष छन्दोभिः स्वर्गं लोक- मेत्यन्यदन्यच्छन्दः समारोह, —मुपत्वाग्ने दिवे दिवा, इति यदेतेन गायत्रेण तृचैनोपतिष्ठत, इयं वै गायत्र, —यस्यामेव प्रतितिष्ठत्यं, —मे त्वं नो अन्तमा, इत्येषा वा अग्नेरस्तुर्याः प्रिया तनूर्वृरुश्या, तामेव प्रैति, नैनमभिदासन्तस्तृणुते, चतसृभिर्द्विपदाभिरुपतिष्ठते, चतुष्पादो वै पशवो, द्विपाद् यजमानो, गृहा गार्हपत्यो, गृहेषु चैव पशुषु च प्रतितिष्ठ, —त्यूर्जो वः पश्या, —म्यूर्जो मा पश्यते, —त्यूर्जेनाः पश्यत्यु, —जेन पश्यन्ति, रय्या वः पश्यामि, रय्या

मा पश्यते,—ति रयैनाः पश्यति, रयैनं पश्यन्ति ॥

५१

संपश्यामि प्रजा अहमिदप्रजसो मानवीः । सर्वा भवन्तु नो गृहे ॥

५२

इत्यैडीश्च वा इमाः प्रजा मानवीश्च, ता एवावारुद्ध, ता आद्या अकृते,—डाः स्थ मधुकृता, इतीडा रेह्येता मधुकृतः, स्योना मविशतेरमदा, इतीरमदो रेह्येता, भुवनमसि सहस्रपोष-
पुषी,—ति भुवन रेह्येत सहस्रपोषपुषि, तस्य नो रास्व, तस्य ते भक्तिवानो भूयास्मै,—
त्याशिषुमेवाशास्ता, इडासि व्रतभृदि,—तीडा रेह्येषा व्रतभृत्, त्वयि व्रत, व्रतभृदसी,—ति
व्रतभृद्रेह्येषा ॥१०॥

५३

महि त्रीणामवोऽस्त्वि,—ति प्राजापत्येन तुचेनोपतिष्ठते, प्राजापत्या वा इमाः प्रजा,—स्ता
एवावारुद्ध, ता आद्या अकृता,—ऽथो प्रजापतिमेवोपैति, प्रजापता एवं देवतासु प्रतितिष्ठति,
सोमान स्वर्ण,—मिति ब्राह्मणस्पत्ययोपतिष्ठते, ब्रह्मणि प्रतितिष्ठत्य,—थो ब्रह्मवर्चसमेवावरुद्धे,
यो वै ब्रह्मणि प्रतिष्ठितेन स्पर्धते पूर्वोऽस्मात् पद्यत, उभयीर्वा अग्निहोत्रिणि देवता आशंसन्ते
याभ्यश्च जुहोति याभ्यश्च न, मित्रस्य चर्षणीधृता, इति मैत्र्योपतिष्ठत, उभयत एवैतया
मित्रमकृतेतश्चामुतश्च, कदा च न स्तीरसी,—त्यैन्द्रीभ्यां बृहतीभ्यामुपतिष्ठत, ऐन्द्रा वै
पशव,—स्तानेवावारुद्ध, तानाद्यानकृत, परि ते दूडभो रथा, इत्यसौ वा आदित्यो दूडभो
रथ, एष वा इमा उभौ लोकौ समीयते, सर्वमेवैतया परिगृह्णाति, निम्रदोऽसि, रेन्यहं
तै मृदास,—यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म, इति पाण्यीवगृह्णीयाद्यदि पापीयसा स्पर्धेता,—
ऽभिभूरस्य,—रेन्यहं तै भूयास,—यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म, इति दक्षिणतः पदोऽवगृ-
ह्णीयाद्यदि सदृशेन स्पर्धेत, प्रभूरसि, ग्राहं तमतिभूयास,—यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म,
इति प्रपुदेनावगृह्णीयाद्यदि श्रेयसा स्पर्धेत, सर्वानेवैनानभिभवति, सर्वानतिभवति, सर्वान-
तिक्रामति, पूषा मा पथिपाः पात्वि,—तीयमेव, पूषा मा पशुपाः पात्वि,—त्यन्तरिक्षमेव,
पूषा माधिपाः पात्वि,—त्यसा एवेमानेव लोकानुपासर,—देभ्यो लोकैभ्य आत्मानं परिधत्तेऽहि-
सायै, प्राची दिगभिर्देवै,—ति तनुपानामेव दिक्षु निधत्ते, ऽथ येन स्पर्धते येन वा व्यभि-
चरते स एता एव देवता कृत्वा पूर्वः पराभवति, सप्त वै पुरुषे महिमान्,—स्ते वा एनेनेड्या,
—स्ते वै ते सप्तऋषय एव, प्राणा वै सप्तऋषयः, प्राणान् वा एतदीडा, ईडे ह वै स्वान्

[११] मै. १,५,४ । तै. १,५,८ । काठ. ७,९ । वा. ३,३१,२८; ११,६२; ३,३४,३६; ८,२; ३३,२७; ६,२२, २०,
१९; ३५,१२; ३६,२३; ३८,२३ । काण्व. ३,३९,३६; १२,६४; ३,४४,४२; ८,१; ३२,२७; ६,३१; २२,४;
३५,४५; ३६,२३; ३८,२३ । [महि त्रीणामवो० । ऋ. १०,१८५,१ । मित्रस्य चर्षणी...स्तमम् । ऋ. ३,५९,६]

प्राणान्, वृङ्क्ते भ्रातृव्यस्य प्राणान्, नैनमभिदासन्तस्तृणुते य एवं वेद, धर्मो मा धर्मणः
पातु, विधर्मो मा विधर्मणः पात्वा, —ऽऽयुश्च प्रायुश्च चक्षुश्च विचक्षुश्च श्राद्धं चापाङ् चौरुकं,
इत्ययं वा उरुकं, एष विभजति, तद्यदेष भजति तदेतस्मिन्नेव पुनराभजत्य, —ग्रे गृहपते-
ऽग्निं स मिन्धे यजमान, एतद्वै यजमानस्य स्वं यदग्नि, —रेतदग्नेर्यद्यजमान, आयतनमिव
वा एतत् क्रियते, ज्योतिषे तन्तुवे त्वे, —त्यन्तराग्नी उपविश्य वदे, —द्यामेव पुरं आशिषुमाशास्ते
यां पश्चात् तामात्मन् धत्ते ॥११॥ ५४

ददन्मा, इति वै दीयते, सददि वा एष ददाति योऽग्निहोत्रं जुहोति, यद्यत् कामयेत्
तत् तदग्निहोत्रयग्निं याचे, —दुप हैनं तन्नमति, तदाहु, —ऋच्छति वा एष देवान् य एनान्
त्सददि याचतीति, तस्मात् तर्हि नोपस्थेयो, यमो वा अग्नियत्, ते देवा यम्या यममपाब्रुव, —
स्तां यदपृच्छन्त्सां ब्रवीद, —द्यामृतेति, तेऽब्रुवन्, न वा इयमिममित्थं मृष्यते, रात्रीं सृजा-
वहा, इत्यहर्वां तर्ह्यीसीन्न रात्रि, —स्ते देवा रात्रिमसृजन्त, ततः श्वस्तनमभवत्, ततः सा तम-
मृष्यत्, तस्मादाहु, —रहोरात्राणि वावाधं मर्षयन्तीति, सा वै रात्रिः सृष्टा पशून्भिसममिलत्,
ते देवाश्छन्दोभिरेव पशून्वपश्य, —श्छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयन्त, यदुपतिष्ठते छन्दोभिर्वा
एतत् पशून्नुपश्यति, छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयते, ऽथो आहु, —वरुणो वै स तद् रात्रिर्भूत्वा
पशून्ग्रसतेति, ते देवाश्छन्दोभिरेव वरुणात् पशून् ग्रामुञ्च, —श्छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयन्त यदुप-
तिष्ठते छन्दोभिर्वा एतद् वरुणात् पशून् ग्रमुञ्चति छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयते, यज्ञो यज्ञो वै समृच्छते,
ऽथाकस्यविदो मन्यन्ते, सोम एव समृच्छता, इत्यग्नीषोमीयायाः पुरस्ताद्विहव्यस्य चतस्त्रा ऋचो
वदे, —दग्नेर्यस्य पुरोडाशस्य द्वे याज्यानुवाक्ये कुर्या, —देतेनैव हवीं ऽप्यासन्नान्यभिमृशेद्,
वृङ्क्तेऽन्यस्य यज्ञं नास्यान्यो यज्ञं वृङ्क्ते, संयज्ञो भवत्ययज्ञा इतरः ॥१२॥ ५५

अग्निं वा एते चित्यं चिन्वते य आहिताग्नयो दर्शपूर्णमासिन, —स्तेषां वा अहोरात्राण्येवैष्टुका
उपधीयन्ते, यत्र पञ्च रात्रीः संहिता वसेत् तज्जुह्यात्, पञ्च रात्रयः पञ्चाहानि सा दशत्
संपद्यते, तन्नैवं कर्त्तवा, अयुतं तद्, दशस्वेव रात्रिष्वन्तमं होत३व्यं, तथा यतं क्रियते,
न सर्वेषु युक्तेषु होत३व्यं, वास्तौ जुहुयान्ना, ऽयुक्तेष्व, —यतं क्रियते, सर्वाण्यन्यानि

[११] तै. १, ५, ९ । काठ. ७, १० । कपि. ५, ६ ।

[१२] तै. ३, ४, १० । मा. श्रौ. १, ६, ४ । [अमीवहा... एधि नः० । ऋ. ७, ५५, १ । वास्तोष्पते प्रति... चतुष्पदे० ।

ऋ. ७, ५४, १]

कानि स्युः, —रग्निष्ठस्य दक्षिणो युक्तः स्यात्, सव्यस्य योक्त्रं परिहृत, —मथ जुहुया, —अ वास्तौ
होति, यतमुत्क्रियते, तन्न स्रक्ष्य, सर्वेष्वेव युक्तेषु होतव्य, वास्तोष्पत्य ३ ह्येत, —
हीनमन्वाहर्तवै, रुद्राय हि तद्दीयते, यद्दीनमन्वाहरेयु रुद्रं भूतमन्वाहरेयु, —र्यद्यनुवाहः
॥ त् पूर्व तं प्रवहेयुरप वोद्धरेयु, —र्यद्दीयेतु हीयेतैव तं, —दथ जुहुयात् ॥ ५६

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् । संखा सुशैव एधि नः ॥ ५७

वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान्त्स्वावेशो अनमीवो भवा नः ।

यच्चेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १३ ॥ ५८

पशून्मे शस्य पाहि, तान्मे गोपायास्माकं पुनरागमात् ॥ अग्ने सहस्राक्ष शतमूर्धञ्शतं ते प्राणाः
सहस्रमपाना, —स्त्व ॥ साहस्रस्यु राय ईशिषे, तस्मै ते विधेम वाजाय ॥ प्रजां मे नर्य पाहि,
मे गोपायास्माकं पुनरागमा, —दग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयास, सुगृहप-
स्त्व मया गृहपतिना भूया, अन्नं मे बुध्य पाहि, तन्मे गोपायास्माकं पुनरागमात् ॥ ५९-६१

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् गोपायत ॥ युवम् ।

अविनष्टानविहृतान् पुषैर्नानभिरक्षत्वास्माकं पुनरागमात् ॥ ६२

पशून्मे शस्य पाहि, तान्मे गोपायास्माकं पुनरागमा, —दित्याहवनीयमुपतिष्ठत, आहव-
नियायैव पशून् पुरिदाय प्रैत्य, —अग्ने सहस्राक्ष शतमूर्ध, —न्निति सहस्राक्षो ३ ह्येष शतमूर्धा, शतं
प्राणाः सहस्रमपाना, इति शत ॥ ३ ह्येतस्य प्राणाः सहस्रमपाना, —स्त्व ॥ साहस्रस्यु राय
शेषे, तस्मै ते विधेम वाजाय, —त्याशिषुमेवांशास्ते ॥ प्रजां मे नर्य पाहि, तां मे गोपाया-
माकं पुनरागमा, —दिति गार्हपत्यमुपतिष्ठते, गार्हपत्यायैव प्रजां पुरिदाय प्रैत्य, —अग्ने गृहपते
गृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयास, सुगृहपतिस्त्व मया गृहपतिना भूया, • इत्यग्रहणौ
जीर्यतः, सर्वमायुरितो, नार्ति ३ नीतो, ऽन्नं मे बुध्य पाहि, तन्मे गोपायास्माकं
पुनरागमा, —दिति दक्षिणाग्निमुपतिष्ठते, दक्षिणाग्रय एवान्नं परिदाय प्रैति ॥ ६३-६४

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् गोपायत ॥ युवम् ।

अविनष्टानविहृतान् पुषैर्नानभिरक्षत्वास्माकं पुनरागमात् ॥ ६५

इत्यहोरात्रे वै मित्रावरुणौ, पशवः पुषा, ऽहोरात्राभ्यां चैव मित्रावरुणाभ्यां च गृहान्पुरिदाय
ति ॥ अग्नि ॥ समाधेहि ॥ इत्याह, भस्म त्वा उपतिष्ठते ॥ पशून्मे शस्य जुगुप, —स्तान्मे

पुनर्देहि ॥ इत्याहवनीयं पुनरैत्योपतिष्ठत, आहवनीयेनैव पशून्गुप्तानात्मन्धत्ते ॥ अग्रे सहस्राक्ष
शतमूर्धञ्शतं ते प्राणाः सहस्रमपाना, —स्त्व॥ साहस्रस्य राय ईशिषे, तस्मै ते विधेम वाजाय ॥
प्रजां मे नर्याजुगुप, —स्तां मे पुनर्देहि ॥ इति गार्हपत्यं पुनरैत्योपतिष्ठते, गार्हपत्येनैव प्रजां
गुप्तानात्मन्धत्ते ॥ अग्रे गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासः, सुगृहपतिस्त्वं मया
गृहपतिना भूया, अन्नं मे बुध्याजुगुप, —स्तन्मे पुनर्देहि ॥ इति दक्षिणाग्निं पुनरैत्योपतिष्ठते,
दक्षिणाग्निनैवान्नं गुप्तमात्मन् धत्ते ॥ ६६--७५

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् जुगुपतः युवम् ।

अविनष्टानविहृतान् पूषेनानभ्यरक्षीदास्माकं पुनरागमात् ॥

७६

इत्यहोरात्रे वै मित्रावरुणौ, पशवः पूषा, ऽहोरात्राभ्यां चैव मित्रावरुणाभ्यां च गृहान्
गुप्तानात्मन् धत्ते ॥ १४ ॥ ७७ [४४८]

॥ इति प्रथमकाण्डे अग्न्युपस्थानं नाम पञ्चमः प्रपाठकः ॥५॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

आधानम् ।

प्र वो वाजा अभिद्यवो हविष्मन्तो घृताच्या । देवान् जिगाति सुमयुः ॥ १
उप त्वा जु३हो मेम घृताचीर्यन्तु हर्यत । अग्रे हव्या जुषस्व नः ॥ २
उदग्रे तव तद् घृतादुर्ची रोचता आहुतम् । निःसानं जु३हो मुखे ॥ ३
प्रजा अग्रे स॥वासयेहाशाश्च पशुभिः सह । राष्ट्राण्यस्मिन् धेहि यान्यासन्तसवितुः सवै ॥४
अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।
तं जानन्नग्रा आरोह ततो नो वर्धया रयिम् ॥ ५
आयं गौः पृश्निरक्रीदसदन्मातरं पुरः । पितरं च प्रयन्तस्वः ॥ ६
त्रि॥श३द्वामा विराजति वाक् पुतंगाया हूयते । व्यख्यन्महिषो दिवम् ॥ ७
अन्तश्चरत्यर्णवे अस्य प्राणादपानतः । प्रति वा॥सरो अहभिः ॥ ८

[१] तै. १,५,३; ५,७,९ । काठ० ७,१२,१३ । कपि० ६,२,४; ७,२ । तै. ब्रा. १,२,१,१३,१६; १,१,७,१;
१,१,४,८ । वा. ३,४,१४,६,८,७; १३,३४,१ (प्र. पा.); ३,५; १९,३८; ३५,१६ (प्र. पा.) । काण्व.
३,४,२०,६,८,७; १४,३६,१ (प्र. पा.); ३,५; ८,१९; २१,४०; २९,३७; ३५,४८ (प्र. पा.) । मा. श्रौ.
१,५,१-३ । [प्र वो वाजा० । ऋ. ३,२७,१] [आयं गौः० । ऋ. १०,१८९,१ । अथर्व. ६,३१,१;
२०,४८,४ । सा. ६३० । त्रि॥श३द्वामा० । ऋ. १०,१८९,३ । अथर्व. ६,३१,३; २०,४८,६ । सा. ६३२ ।
अन्तश्चरत्य० । ऋ. १०,१८९,२ । अथर्व. ६,३१,२; २०,४८,५ । सा. ६३१ ।]

इतो जज्ञे प्रथमं स्वाद्योनेरधि जातवेदाः ।

स गायत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवेभ्यो हव्या बहव प्रजानन् ॥ ९

यो नो अग्निः पितरो ह३स्त्वन्तरमर्त्यो मर्त्य आविवेश ।

तमात्मनि परिगृह्णीमसीह नैदेषो अस्मानवहाय परायत् ॥ १०

दोहा च ते दुग्धभृच्चोर्वरी, ते ते भागधेयं प्रयच्छामि, तोभ्यां त्वादधे, घर्मः शिर, —स्त
दयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषममि, यत् ते शुक्र शुक्रं ज्योतिस्तेन रुचा रुचमशीथाः ॥

११

मयि गृह्णाम्यहमग्रे अग्निं सह प्रजया वचुर्सा धनेन ।

मयि क्षत्रं मयि रायो दधामि मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १२

भूर्भुवो, ऽङ्गिरसां त्वा देवानां व्रतेनादधे, ऽग्नेष्ट्वा देवस्य व्रतेनादधा, इन्द्रस्य त्वा

मरुत्वतो व्रतेनादधे, मनोष्ट्वा ग्रामण्यो व्रतेनादधे ॥ १३

आल्लदि त्वा छन्दो दधे द्यौर्महासि भूमिर्भूना ।

तस्यास्ते देव्यदित उपस्थेऽन्नादमग्निमन्नपत्यायादधे ॥ १४

अग्रा आयुषि पवसे, ऽग्निर्ऋषिर, —ग्ने पवस्व ॥ १५

या वाजिन्नग्रेः पवमाना प्रिया तनूस्तामावह, या वाजिन्नग्रेः पावका प्रिया तनूस्तामावह,
या वाजिन्नग्रेः शुचिः प्रिया तनूस्तामावह ॥ १६

यदक्रन्दः प्रथमं जायमान उद्यन्त्समुद्रादुत वा पुरीषात् ।

श्येना ते पक्षा हरिणोते बाहू उपस्तृत्यं जनिम तत् ते अर्वन् ॥ १७

ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे वृष्णे शुष्माय, सपत्नतूरसि वृत्रतूः ॥ १८

प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानग्नेरग्रे पुरो अग्निर्भवेह ।

विश्वा आशा दीद्यद्विभाहूर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥ १९

[२] मै. १, ६, ७; २, ८, १२ । तै. ४, २, ८, १; ३, ५, ११, १; १, ८, १६, १; ४, ६, ५, ५; ४, ४, ११ । काठ. ७, १३-१४; ४०, ७; ३९, १ । ऋषि. ६, ३-४; ७, २ । वा. ११, ८३; २९, १२; १७, ६६; ३४, १५; १७, ७९, ८९-९१; १०, २७; २०, २; ३४, ५३, ५७; १३, २५; १४, ६, १५, १६, २७; १५, ५७ । काण्व. १२, ८४; ३१, २४; १८, ६६, ७९; ३३, ९; १९, ३-५; ११, ३७; २१, ९३; ३३, ४१, ४५; १४, २६; १५, ५, १६, ३१; १६, ७९ । तै. ब्रा. १, १, ७, १-३ । मा. श्री. १, ५, ४-५ । [यदक्रन्दः प्रथमं । ऋ. १, १६३, १ । इडा (ला) यास्त्वा पदे० । ऋ. ३, २९, ४ । समुद्रादूर्मि०...आततान (आविवेश) । ऋ. ४, ५८, १-३ । निषसाद् धृत० । ऋ. १, २५, १० । उत नोऽदिर्बुध्न्यः । ऋ. ६, ५०, १४ । प्र नूनं ब्रह्मण० । ऋ. १, ४०, ५]

अभ्युस्थाः विश्वाः पृतना अरातीस्तदग्निराह तदु सौम आह ।

बृहस्पतिः सवितेन्द्रस्तदाह पूषा ना आधात् सुकृतस्य लोकै ॥

२०

भुवः ३स्वर, — जिरसां त्वा देवानां व्रतेनादधे, ऽग्नेष्टा देवस्य व्रतेनादधा, इन्द्रस्य त्वा
मरुत्वतो व्रतेनादधे, मनोष्टा ग्रामण्यो व्रतेनादधे ॥

२१

आछदि त्वा छन्दो दधे द्यौर्मह्नासि भूमिर्भूना ।

तस्यास्ते देव्यदित उपस्थेऽन्नादमग्निमन्नपत्यायादधे ॥

२२

यत् ते शुक्र शुक्रं ज्योतिः शुक्रं धामाजस्रं तेन त्वादधे ॥

२३

इडायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि ।

जातवेदो निधीमहमे हव्याय वोढवे ॥

२४

सम्राट् च स्वराट् चाग्ने ये ते त३न्वौ ताभ्यां मा ऊर्जः यछ, विराट् च प्रभूश्चाग्ने ये ते
त३न्वौ ताभ्यां मा ऊर्जः यछ, विभूश्च परिभूश्चाग्ने ये ते त३न्वौ ताभ्यां मा ऊर्जः यछ ॥ २५

समुद्रादूर्मिर्मधुमं उदारदुपां शुना सममृतत्वमानत् ।

घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥

२६

वयं नाम प्रब्रवामा घृतस्यास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः ।

उप ब्रह्मा शृणवञ्शस्यमानं चतुःशृङ्गोऽवमीद्वरै एतत् ॥

२७

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ।

त्रेधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्य आततान ॥

२८

ये अग्रयः समनसा ओषधीषु वनस्पतिषु प्रविष्टाः ।

ते विराजमभिसंयन्तु सर्वा ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥

२९

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः सप्त ऋषयः सप्त धाम प्रियाणि ।

सप्त ऋत्विजः सप्तधा त्वा यजन्ति सप्त होत्रा ऋतुधा नु विद्वान् त्सप्त योनीरापृणस्व

घृतेन स्वाहा ॥ ३०

ये अग्रयो दिवो ये पृथिव्याः समागच्छन्तीषमूर्जं वसानाः ।

ते अस्मा अग्रये द्रविणं दत्त्वेष्टाः प्रीता आहुतिभाजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं परेत स्वाहा ॥

निषसाद धृतव्रतो वरुणः प३स्त्यास्वा । साम्राज्याय सुकृतुः ॥

३१—३२

उत नो ऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वजं एकपात् पृथिवीं सुमुद्रः ।

स्तुता मन्त्राः कविशस्ता अवन्तु न एनां राजन् हविषा मादयस्व ॥

३३

प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रं वदत्युक्थ्यम् ।

येस्मिन्निन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा देवा ओंकांसि चक्रिरे ॥

३४

धर्मः शिरः,—स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं योर,
—कीं ज्योतिः,—स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं
यो,—वीतः प्राणः,—स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं
योः ॥ अविषं नः पितुं पच ॥

३५-३६

कल्पेतां द्यावापृथिवीं कल्पन्तामापा ओषधयः ।

कल्पन्तामग्रयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः ॥

३७

ये अग्रयः समनसा ओषधीषु वनस्पतिषु प्रविष्टाः ।

ते विराजमभिसंयन्तु सर्वा ऊर्जं नो धत्त द्विपदे चतुष्पदे ॥ २ ॥

३८

प्रजापतिर्वी इदमग्र आसीत्, तं वीरुधोऽभ्युरोह,—असुर्यो वा एतां यदोषधयः,—स्ता अति-
तिष्ठिषिषन्नतिष्ठिषं नाशकरोत्, सोऽशोचत्, सोऽतप्यत्, ततोऽग्निरसृज्यत्, तमग्निं सृष्टं
वीरुधां तैजोऽगच्छत्, तां अशुष्यं, न ततः पुराशुष्यन्, तसं प्रजापतिरग्निमाधत्ते,—मा एवां सुहा,
इति तां असहत्, तत् सादृश्यं वावैष आधीयते, तद्यथादो वसन्ताशिशिरेऽग्निर्वीरुधः सहत
एवं सपत्नं भ्रातृव्यमवर्तिं सहते य एवं विद्वानग्निमाधत्ते, एतावद्वा अस्या अनभिमृतं
यावद्वेदिः परिगृहीता, तामुद्धृत्यापं उपसृज्याग्निमाधत्ते, यज्ञियामेवैनां मेध्यां कृत्वाधत्ते,
ऽग्नेर्वी इयं सृष्टादभिमेद,—ति मा धक्ष्यतीति, यदुपं उपसृज्याग्निमाधत्तेऽस्या अनतिदा-
हायै,—पां वै प्रजापतेः सर्वता तनूयैदापः, सर्वत एनं प्रजाः सर्वतः पशवोऽभि पुण्येन भवन्ति
य एवं विद्वानपं उपसृज्याग्निमाधत्ते, यावद्वै वुराहस्य चषालं तावुतीयमग्र आसीद्, यद्वुराह-
विहतमुपास्याग्निमाधत्त इमामेव तन्नापाराड्,—स्या एनं मात्रायामध्याधत्ते, तस्मादेषा वुराहाय
विमृदत, एष इहस्या मात्रां बिभर्ति, देवपाणयो वै नामासुरा आसं,—स्तै देवगवीरपा-
जं,—स्ता अन्वगच्छं,—स्ता अभ्याजं,—स्तासां पयोऽहीयत्, तेऽब्रुवन्, यद्वा आसां
वरमभूत्तद्वाहस्तेति, तद्वुराहो भूत्वासुरेभ्योऽधि देवानागच्छत्, तस्माद्वुराहं गावोऽनुधावन्ति स्वं

पयो जानानां, —स्तद्यावत् प्रियमेव पशूनां द्विपदां चतुष्पदां पयस्तावत्प्रियः पशूनां द्विपदां चतुष्पदां भवति य एवं विद्वान् वराहविहतमुपास्याग्निमाधत्ते, एतद्वा अस्या अनभिमतं यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैनमनभिमतंऽध्याधत्ते, रसो वा ए३षोऽस्या उदैषद्यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैनं रसेऽध्याधत्ता, ऊर्ग्वी ए३षोऽस्या उदैषद्यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैनमूर्ज्यध्याधत्ते, प्रजापतेर्वी एष स्तनो यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्ते प्रजापतिरेवास्मै स्तनमपिदधात्य, —आद्यमस्मा अवरुन्धे, ऽक्षुध्यतां स्वानां पुरःस्थाता भवति य एवं वेदै, —तावद्वा अमुष्या इह यज्ञियं यदूषा, यदूषानुपकीर्याग्निमाधत्तेऽमुष्या एवैनं यज्ञियेऽध्याधत्ते, न वा अनूपरिहः पशवो रेतो दधते, यदूषानुपकीर्याग्निमाधत्ते रेत एवैतदधाति, पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्या, एष वा अग्निर्वैश्वानरो यदसा आदित्यः, स यद्विहासीत्तस्यैतद्भस्म यत्सिकृता, यत्सिकृता उपकीर्याग्निमाधत्ते स्वं एवैनं योनौ स्वं भस्मन्नाधत्ते, शिथिरा वा इयमग्र आसीत्, तां प्रजापतिः शर्कराभिरददद्, यं शर्करा उपकीर्याग्निमाधत्ते, इमामेव तद् ददद् हति धृत्यै, तद्यथेमां प्रजापतिः शर्कराभिरददद्देवमस्मिन् पशवो ददन्ते य एवं विद्वांश्शर्करा उपकीर्याग्निमाधत्ते, इन्द्रो वै वृत्राय वज्रं प्राहरत्, तस्य या विप्रुषा आसंस्ताः शर्करा अभवन्, यं शर्करा उपकीर्याग्निमाधत्ते वज्रमेव सपत्नाय भ्रातृव्याय प्रहरति, यं द्विष्यात्तं तर्हि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै प्रहरति, स्तृणुत एवं, पुरीषी, —ति वै गृहमेधिनमाहुः, पुरीषस्य खलु वा एतन्निरूपं यदाखुकिरि, —यदाखुकिरिमुपकीर्याग्निमाधत्ते पुरीषी गृहमेधी भवति ॥ ३ ॥ ३९

अग्निं वै देवा विभाजं नाशक्नुवन्, यत्प्राञ्चमहुरन्तर्षवः पुरोऽभवद्, यत्प्रत्यञ्चमहुरन्तर्षवः पश्चाभूत्, तमश्चेन पूर्ववाहोदवहं स्तदश्वस्य पूर्ववाहः पूर्ववाट् त्वम, —भैर्वै विभक्त्या अश्वोऽभ्याधेये दीयते, ऽविभक्तो वा एतस्याग्निरनाहितो योऽश्वमग्न्याधेये न ददात्य, —थ योऽश्वमग्न्याधेये ददाति विभक्त्यै, विभाज्यैवैनमाधत्ते, स्तोमपुरोगवा वै देवा असुरानभ्यजयन्ते, —ष खलु वै स्तोमो यदश्वो, यदश्वं पुरस्तान्नयन्त्यभिजित्या, अभिजित्यैवैनमाधत्ते, प्रजापतेर्वै चक्षुरभ्यत्, तस्य यः श्वयथा आसीत् सोऽश्वोऽभवद्, यदश्वं पुरस्तान्नयन्ति यजमानायैव चक्षुर्दधाति, न पराङ्मुखो, यत् पराञ्चमवसृजेद्यजमानं चक्षुर्जहादु, —न्धः स्यात्, प्रत्यवगृह्याधेयो,

यजमानायैव चक्षुः प्रत्यवाग्रही,—अ पद अर्धेयो, वास्तव्यं कुर्याद्द्रुद्रोऽस्य पशून्भिमानुकः
 स्यात्, पार्श्वत इतो वेतो वाधेयो, न वास्तव्यं करो,—त्यघातुकोऽस्य पशुपतिः पशून्भवति,
 गायत्रीं वै देवा यज्ञमछ प्राहिण्वन्, त्सा रिक्तागच्छत्स्या अग्निस्तेजः प्रायच्छत्, सोऽजो
 ऽभवद्, यदजमग्न्याधेये ददाति तेज एवावरुन्धे, ऽग्नीधे देयो, यज्ञमुखं वा अग्नी,—यज्ञ-
 मुखेनैव यज्ञमुखं संमर्धयति, धेनुं चानद्वाहं च ददाति, तत्सर्वं वयोऽवरुन्द्र, एतद्वै
 सर्वं वयो यद्वेनुश्चानद्वाहं,—श्वेतौ वै यज्ञस्य माता च पिता च यद्वेनुश्चानद्वाहं,—श्वाज्यं च
 पयश्च धेन्वाः पुरोडाशश्च चरुश्चानद्वाहं,—स्तदाहुः, कामदुघां वा एषोऽवरुन्दे योऽग्न्याधेये
 धेनुं चानद्वाहं च ददातीति, तर्धेषां पशूनां भूयिष्ठं पुष्टिं कामयेत तेषां दित्यौहीं वयसो दद्या-
 दित्यवाहं च मुष्करं, तन्मिथुनं पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्यै, वाग्वै सोमक्रयणी, दित्यौहीं वयसः
 सोमक्रयणी, यदित्यौहीं वयसो ददाति वाचमेवावरुन्धे, चारु वदति य एव वै ददो,—
 पर्वह्णं सर्वसूत्रं देयं, छन्दसां वा एतन्निरूपं यदुपर्वह्णं सर्वसूत्रं, यदुपर्वह्णं सर्वसूत्रं
 ददाति छन्दांस्येवावरुन्दे, पशवो वै छन्दांसि, पशूनेवावरुन्दे, ऽयज्ञियो वै पुरुषो-
 ऽमेध्य आहनस्याजायते, पुरुषक्षीरं धयति, हिरण्यं ददात्यात्मानमेव तेन पुनीते, शतमानं
 भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यामामोति, पूर्वयोर्हविषोर्द्वे त्रिंशन्माने देये,
 उत्तरस्मिंश्चत्वारिंशन्मानं, तदेनमुदग्रहीत्, तेन स उत्तरं वसीयाञ्जयेयान्भव,—त्यजातो
 वै तावत्पुरुषो यावदग्निं नाधत्ते, स वै तर्धेव जायते यर्धग्निमाधत्ते, क्षौमे वसना अग्निमा-
 दधीयातां, ते अध्वर्यवे देये, उल्बस्य वा एतन्निरूपं यत् क्षौम,—मुल्बमेवापलुम्पेते,
 हिरण्यं सुवर्णमुपास्याग्निराधेयो, हिरण्यं वा अग्निस्तेजः, सतेजसमेवैनमाधत्ते, तन्न
 निरस्तवै, यथानुहितं निरस्येदेवं तद्यन्निरस्येदनुध्यायीं क्षोधुकः स्यात्, तन्न निरस्तवा,
 अननुध्याय्यक्षोधुको भवति ॥ ४ ॥

४०

यो वा अस्यार्थं मुनुश्चोऽग्निरेतमुपासीतो,—अमत्येतमु,—पासीनः प्रजां विन्दत, एतमुपा-
 सीनं पशवा उपतिष्ठन्ते, यदेतमभागधेयमुत्सादयेत् तस्मा आवृथेता, ऽनुध्यायीं क्षोधुकः स्यात्,
 तर्धे वनस्पतय आरण्या आश्च फलं भूयिष्ठं पच्यन्ते तस्य पूर्णाभ्यां यवमयश्चापूपो व्रीहिमयश्च
 संगृह्योपास्याधेय,—स्तदेन द्वयं भागधेयमभ्युत्सादयामकर्ग्राम्यं चारण्यं च, तेन तस्मै नावृथेते,
 ऽननुध्याय्यक्षोधुको भवति, यवो वै पूर्व ऋतुमुखं पच्यत, इतः खलु वा एतं प्राश्नुद्वरान्ति,

तस्माद्यवमयः पश्वोपास्यो व्रीहिमयः पुरं, —स्तद्यस्येतसेद्यवमयमेव तस्य पश्वोपास्येद्व्रीहिमयं पुरं,
 प्रजापतेर्वी एतौ स्तनौ, यज्ञमस्य देवा उपजीवन्ति वर्षं मनुष्या, अन्नाद्यमस्मा अवुरुन्दे,
 ऽक्षुष्यताः स्वानां पुरः स्थाता भवति य एवं वेदै, —तद्ध स्म वा आह केशी सात्यकामिः
 केशिनं दार्भ्यम्, —आदं जनताया एवमिव वयमेतस्मा अग्न्याधेयेऽन्नमवारुध्म यथैषोऽन्नमत्ति,
 तदाहुः, सर्वे वावैतस्येदमन्नं, यजमानं ऽत्वेवास्यैतदासन्नपिदधाति, तदेव वेदितोर्न
 ऽत्वेव कर्तवा इति, त्रिवी इदं प्रजापतिः सत्यं व्याहरत् ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इतीदं वाव भूरिदं
 भुवोऽदः ३स्व, —स्तद्यो ब्राह्मणं आङ्गिरसः स्यात् तस्यादध्याद्, भूर्भुवोऽङ्गिरसां त्वा देवानां
 व्रतेनादधा, इति पश्चा, भुवः ३स्वरि, —ति पुरो, द्विः पश्चा द्विः पुरं, —स्तद् द्वेधा यज्ञः
 सत्ये प्रत्यष्टाद् द्वेधा यज्ञपतिर, —थ यो ब्राह्मणो वैश्वानरः स्यात् तस्यादध्याद्, भूर्भुवो, ऽग्नेष्ट्वा
 देवस्य व्रतेनादधा, इति पश्चा, भुवः ३स्वरि, —ति पुरो, द्विः पश्चा द्विः पुरं, —स्तद् द्वेधा
 यज्ञः सत्ये प्रत्यष्टाद् द्वेधा यज्ञपतिर, —थ राज्ञ्यस्यादध्याद्, भूर्भुवा, इन्द्रस्य त्वा मरु-
 त्वतो व्रतेनादधा, इति पश्चा, भुवः ३स्वरि, —ति पुरो, द्विः पश्चा द्विः पुरंस्तद्, द्वेधा
 यज्ञः सत्ये प्रत्यष्टाद् द्वेधा यज्ञपतिरै, —न्द्रो वै राजन्यो देवतया मारुती विद्धि, —शा खलु वै रा-
 जन्यो भद्रो भवति, विश्वमस्मा अवुरुन्धे, ऽथ वैश्यस्यादध्याद्, भूर्भुवो, मनोष्ट्वा ग्राम-
 ण्यो व्रतेनादधा, इति पश्चा, भुवः ३स्वरि, —ति पुरो, द्विः पश्चा द्विः पुरंस्तद्, द्वेधा
 यज्ञः सत्ये प्रत्यष्टाद् द्वेधा यज्ञपति, —ग्रामणीभ्येन खलु वै वैश्यो भद्रो भवति, ग्रामणीभ्यमस्मा
 अवुरुन्धे, ऽग्निर्वै सृष्ट उल्बमपलुम्पं नाशक्रोत्, तस्य प्रजापतिराग्नेयपावमानीभिर्लुबमपालु-
 म्पद्, यदाग्नेयपावमानीभिराश्वत्थीः समिध आदधात्युल्बमेवास्यापलुम्पति, पुनात्येनं, यथा
 शिशुं माता रेंदु वत्सं वा गौरिवमेनं रेढ्य, —अग्नैर्वै सृष्टस्य तैजा उददीप्यत्, तदश्वत्थं प्राविशद्,
 यदाश्वत्थीः समिध आदधाति तैज एवावरुन्धे, ऽग्निर्वै सृष्टो विविचामवन्नतिष्ठदसमिध्यमानः,
 स प्रजापतिरभिभेन्, मां वावायं हिं ससिष्यतीति, तं शम्यां समैन्धत्, तमशमयत्,
 तं शम्याः शुमीत्वं, यं शुमीमयीः समिध आदधाति समेनमिन्धे, शमयत्येव, स शं
 यजमानाय भवति शं पशुभ्यो, देवा यत्रोर्जे व्यभजन्त तत् उदुम्बरा उदतिष्ठद्, यदौदुम्बरीं
 समिधमादधात्यूर्जमेवावरुन्दे ॥५॥

४१

विप्रियो वा एष पशुभिराधीयत, एष हि रुद्रो यदुमिस्तद्, वाचयेद्, घर्मः शिरस्त, —
 द्यमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसीति, तदेनं संप्रियं पशुभिः पुरीषिणमक, —यत्ते

शुक्र शुक्रं ज्योतिस्तेन रुचां रुचमशीथा, इति रुचुमेवैनमजीगमदे,—ष वा अग्निर्वैश्वानरो यदसा
 आदित्यो, यदुत्तरतो हरेदेवोऽतः स्याद,—यमितो जीवन्तमेवैनं प्रदहेत्, संदक्षिणत एव हा-
 र्थः, स यदा समयाध्वं गच्छेदथ यजमानो वरं दद्यात्, तद्विराजं मध्यतो ऽधित, विराडेवा-
 स्याग्नीन्विदधते, पशवो वै विराद् पशून्वा एतन्मध्यतोऽधित, ऽसृष्टो वा अग्निरासीद्,—थ
 प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ता अन्धे तमसीमाल्लोकाननुव्युनश्यन्, त्सोऽशोचत्, सोऽतप्यत्,
 ततोऽग्निरसृज्यत्, तमग्निं सृष्टमधोऽन्यदधात्, तं या अस्मिल्लोक आसंस्ता अभिसमा-
 वर्तन्त, तं कुल्फदुग्धमुदगृह्णात्, तं या उत्तरस्मिल्लोक आसंस्ता अभिसमावर्तन्त, तं जानु-
 दुग्धं तं नाभिदुग्धं तमसदुग्धं तं कर्णदुग्धमुदगृह्णात्, तं या उत्तरस्मिल्लोक आसंस्ता अभिसमा-
 वर्तन्त, तं कर्णदुग्धं नात्युद्गृह्णो, यत्कर्णदुग्धमत्युद्गृह्णीयाद्, यजमानो वर्षिष्ठः पशूनां, यज-
 मानमुपरिष्ठादग्निरभ्यवदहेद्, तदाहुः, कथमद्यैतं ब्रह्मणाहितं प्रच्यावयेयुः, शिथिरं वावैन-
 मेतद्वक्त्रः, परैनं वपतीति, तमनिधायैवाथ जानुदुग्धमुद्गृह्णीयाद्,—थ नाभिदुग्धमथासदुग्धं
 तद्यथैव प्रजापतिः प्रजा एभ्यो लोकेभ्योऽभिसमावर्तन्तैवमेव यजमानं पशव एभ्यो लोकेभ्योऽभि-
 समावर्तन्ते य एव विद्वानग्निमाधत्ते, अग्निना वै देवतया विष्णुना यज्ञेन देवा असुरान्
 प्रव्लीय वज्रेणान्ववासृजन्, यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान्वा स्यात्तस्य रथचक्रं त्रिरनुपरिवर्तयेयुस्त-
 द्, यथैव देवा असुरानग्निना देवतया विष्णुना यज्ञेन प्रव्लीय वज्रेणान्ववासृजन्नेवमेव यजमानः
 सपत्नं भ्रातृव्यमग्निना देवतया विष्णुना यज्ञेन प्रव्लीय वज्रेणान्ववासृजति य एव विद्वानग्नि-
 माधत्ते ॥६॥

४२

एष वै प्रजापती रूपेण यत् पूर्णां सुगं, यत् पूर्णां सुचं जुहोति प्रजापतिमेवाप्नोति, सप्त
 ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा, इत्येतावृतीर्वा अग्नेस्तन्वः षोढा सप्त सप्त, यो वा अस्यैता अग्नि-
 मादधानो वितर्षेयुति विं ह तृष्यति, ता एवास्य तर्षयति, शमीमयीस्तिस्त्रः समिधा आदधाति
 घृतान्वक्ता घृतस्तोम्याभिः, समेनमिन्धे, शमयत्येव, स शंयजमानाय भवति शं पशुभ्यो-
 ये वा एषु त्रिषु लोकेष्वग्नयस्ते समागच्छन्त्य,—स्य द्रविणमाददामहा, अति नोऽक्रमीद्, हव्यवाद्
 भवतीति, तज्जुहुयात् ॥

४३

ये अग्रयो दिवो ये पृथिव्याः सुमागच्छन्तीषमूर्जं वसानाः ।

ते अस्मा अग्रये द्रविणं दत्त्वेष्टाः प्रीता आहुतिमाजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं परेत ॥ ४४

स्वाहेति तदिममेव द्विणिवन्तं कृत्वेषाः प्रीता आहुतिर्माजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं परा-
यन्ति, तद्वाचयेद्, घर्मः शिर, —स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसीति, तदेन-
संप्रियं पशुभिः पुरीषिणमक, —यत्ते शुक्रं शुक्रं ज्योतिः शुक्रं धामाजसं तेन त्वादुधा, इति संतेज-
समेवैनमाधत्ते ॥

४५

इडायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि ।

जातवेदो निधीमह्ये हव्याय वोढवे ॥

४६

इति हव्यवाहुमेवैनमक, —अग्नेवै सृष्टस्य पशवोऽक्ष्या अवक्षाय प्रापतन्, तस् प्रजापतिर्वारवन्ती-
यमसृजत्, तानवारयते, —तर्हि खलु वा एष सृज्यते यर्ह्याधीयते, तद्यथैतस्मात्सृष्टात्पशवः
प्रापतन्नेवमस्मादाहितात्पशवः प्रपतन्त्ये, —ष हि रुद्रो यदग्नि, —स्तद्य एव- विद्वान्वारवन्तीयं
गायते पशूनेव वारयते, वारवन्तीय- वै सृष्ट्वा प्रजापतिर्यं काममकामयत् तमाधोत्, तमेव
काममधोति यजमानो यं कामं कामयमानोऽग्निमाधत्ते य एव- विद्वान्वारवन्तीयं गायते, अग्निवै
क्रव्याद्विश्वदाव्य इमांल्लोकानदहत्, तं प्रजापतिर्वारवन्तीयं गायमानो वर्णं बिभ्रत् प्रत्यैत्,
तमशमयद्, यदेवास्य क्रव्याद्विश्वदाव्यं तज्जमयति य एव- विद्वान् वारवन्तीयं गायते,
तस्माद्वरणो यज्ञावचरः स्या, —न त्वेनेन जुहुयाद्, यद्वा इद- संघद्भुत- यद्भुद्यद्भुविष्यद्यदिमे
अन्तरा द्यावापृथिवी तद्वामदेव्यं तदेवावरुद्धे य एव- विद्वान् वामदेव्यं गायते, ब्रह्मणो वा एष
रसो यद्यज्ञायज्ञिय- यद्यज्ञायज्ञियं गायते ब्रह्मण्येव रसं दधाति ॥ ७ ॥

४७

अग्नि- वै सृष्टं प्रजापतिः पवमानेनाग्रा उपाधमद्, यत् पवमानाय निर्वपत्युपैवैनं तद्वमति, यत्
पावकाय पुनात्येन- यञ् शुचये यदेवास्यापूतं तदेतेन पुनाति, यत् पवमानाय निर्वपति,
पशवो वै पवमानः पशूनेवावरुद्धे, यत् पावकाया, —ऽञ् वै पावक, —मन्त्रमेवावरुद्धे, यञ्
शुचये, पुत एवास्मिन् रुचं दधाति, यं कामयेता, —ऽपतरं पापीयान्त्स्यादिति, तस्यैकमेक-
हवींषि निर्वपेत्, तदेनमपाग्रहीत्, तेन सोऽपतरं पापीयान् भवत्य, —थ यं कामयेत्, न वसी-
यान्त्स्यान्न पापीयानिति, तस्य सर्वाणि साक- हवींषि निर्वपेत्, तदेन- संरुणाद्धि, तेन
सं न वसीयान्न पापीयान् भवत्य, —थ यं कामयेतो, —त्तरं वसीयाञ्श्रेयान् तस्यादिति, तस्या-
ग्रये पवमानाय निरुप्याथ पावकाय च शुचये चोत्तरे हविषी समानबर्हिषि निर्वपेत्, तदेनमुदग्रहीत्,
तेन सं उत्तरं वसीयाञ् श्रेयान् भवत्य, —थ यस्य त्रिष्टुभौ वानष्टुभौ वा जगती वा स-स्याऽज्ये
स्यातामति गायत्रं क्रामे, —दुर्वीक् छन्दोभ्योऽवपद्येत्, तद्यस्यैत्सेद्वायज्या एव तस्य स-स्याज्ये

कुर्याद्, गायत्रो३ ह्यग्निर्गायत्रं छन्दाः, स्व एवैनं योनौ स्वे छन्दसि प्रतिष्ठापयत्या, —आवै-
ष्णवमैकादशकपालं निर्वपे, —द्वित्रिवै सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्ध, वि-
ष्णवे शिपिविष्टाय त्र्युद्धौ घृते चरुं निर्वपेद्, यद्विष्णवे, विष्णुवै यज्ञो, यज्ञमेवालब्ध, यं शि-
पिविष्टं, पशवो वै शिपिविष्टं, पशून्वावरुद्धे, यत् त्र्युद्धौ, त्रयो वा इमे लोका, इमानेव
लोकानामोति, यद् घृते, तैजो वै घृते, तैज एवावरुद्ध, आदित्यं घृते चरुं निर्वपेत् पशु-
कामो, धेन्वा वै घृते पयोऽनुडुहस्तण्डुला, —स्तन्मिथुनं पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्या, अग्नीषोमीयं
पुरोडाशं द्वितीयमनुनिर्वपेत्, तद्भूयो हव्यमुपागा, —नो अस्यान्य ईशे, यर्हि वा एतं पुरा ब्राह्म-
णां निरवपुःस्तर्ह्येषां न कश्चनैश, न हि वा एतमिदानीं निर्वपन्त्य, —थैषां सर्व ईशे, यदाग्ने-
यं, —स्तैजो वा अग्नि, —स्तैज एवावरुद्धे, यत्सौम्यः, सोमो वै शुक्रो ब्रह्मवर्चसं, ब्रह्मवर्चसं
ब्रह्मवर्चसमेवावरुद्धे, तद्भ्योऽसौ आदित्यो घृते चरुस्तं ब्रह्मणे परिहरेयु, —स्तं चत्वारः प्राश्नीयु,
—स्तैभ्यः समानो वरो देय, —श्चतुर्वा इदमग्ने मिथुनमौघतै, —कश्चैका च, द्वौ च द्वे च,
त्रयश्च तिस्रश्च, चत्वारश्च चतस्रश्च, तन्मिथुनं पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्यै ॥८॥ ४८

फल्गुनीपूर्णमासे ब्राह्मणस्यादध्यात्, फल्गुनीपूर्णमासो वा ऋतूनां मुख, —मग्निर्देवतानां,
ब्राह्मणो मनुष्याणां, ग्रीष्मे राज्ञ्यस्यादध्याद्, ग्रीष्मे वा इन्द्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वै राज्ञ-
न्यो बुभूषन् जिघांसति, शरदि वैश्यस्यादध्या, —दन्नं वै शरं, —दन्नेन वैश्यो भद्रो भवत्य,
—आद्यमस्मा अवरुद्धे, यद्यन्यस्मिन्नृता आदधीत यदि वा अस्मै स एक ऋतुः शिवः स्याद-
थास्मा इतरंऽशिवा दुर्योणा भवेयु, —स्तद्यस्येत्सेत् फल्गुनीपूर्णमास एव तस्यादध्यात्, तदस्मै
सर्व ऋतवः शिवा भवन्ति, सर्व एनमृतवो जिन्वन्ति, सः स्वत्सरस्य वा एतदा३स्यं यत्
फल्गुनीपूर्णमा३स्यमह, —यत् फल्गुनीपूर्णमा३स्यमहरादध्यात् सः स्वत्सरस्यैनमासन्नपिदध्याद्,
द्वयहे वा पुरैकाहे वाधेय, —स्तद् द्वितीयस्य ऋतोरभिगृह्णाति, नैनं सः स्वत्सरस्यासन्नपिदधाति,
तद्यद् द्वितीयस्य ऋतोरभिगृह्णाति द्वितीयमेव सपत्नस्य भ्रातृव्यस्येन्द्रियं पशून् क्षेत्रं वृज्जान एति,
कृत्तिकासु ब्राह्मणस्यादध्या, —दाग्रेयीः कृत्तिका, आग्रेयो ब्राह्मणः, स्व एवैनं योनौ स्वेऽहन्ना-
धत्ते, प्रजापुतेर्वा एतज्जिहो यत् कृत्तिका, अग्निरास्यं, शीर्ष्णान्नमद्यते, —आद्यमस्मा अवरुद्धे,
सप्त कृत्तिकाः, सप्त शीर्षेण प्राणाः, प्राणान्स्मिन् दधाति, रोहिण्यां पशुकामस्यादध्यात्,
सोमस्य वा एतन्नक्षत्रं यद्रोहिणी, सोमो रेतोधा, रेतोऽस्मिन् दधात्यु, —क्षा वा इयमग्न

आसीत्, तस्यां देवा रोहिण्याः वीरुधोऽरोहयः, —स्तद्यथेमा अस्याः वीरुधो रूढा एवमस्मिन् पशवो रोहन्ति य एवः विद्वान् रोहिण्यामग्निमाधत्ते, रोहिण्याः स्वर्गकामस्यादध्याद्, रोहिण्याः वै देवाः स्वरायन्, त्वरेवैति, कालकाञ्चा वा असुरा इष्टका अचिन्वत्, दिवमा-
रोक्षयामा, इति तानिन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण उपैत्, स एतामिष्टकामप्युपाधत्, प्रथमा इव दिवमाक्लृमन्ता, —ऽथ स तामाबृहत्, तैऽसुराः पापीयाः सो भवन्तोऽपाभ्रः शन्त, या उत्तमा आस्तां तौ यमश्वा अभवताः, येऽध्वरे त ऊर्णावाभयो, यां तामिष्टकामाबृहत् सा चित्राभवद्, यः सपत्नुवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् स चित्रायामग्निमादधीत्, तद्यथैतस्यामाबृढायामसुराः पापीयाः सो भवन्तोऽपाभ्रः शन्तैवमस्य सपत्नो भ्रातृव्यः पापीयान्भवन्नपभ्रः शते य एवः विद्वान्-
श्चित्रायामग्निमाधत्ते, यः कामयेत्, भग्यन्नादः स्यामिति, स पूर्वसु फल्गुनीष्वग्निमादधीत्, भगस्य वा एतदहर्ह्यत् पूर्वाः फल्गुनी, —भग्यन्नादो भवत्य, —थ यः कामयेत्, दानकामा मे प्रजाः स्युरिति, स उत्तरासु फल्गुनीष्वग्निमादधीत्, —ऽर्यम्णो वा एतदहर्ह्यदुत्तराः फल्गुनी, —
दानमर्यमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति, तासु राजऽन्यस्यादध्याद्, दानः ऋषेः प्रजानासु-
पजीवति, दानमर्यमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति, प्रजापतेर्वी एतौ स्तनौ यत्पौर्णमासी चामावास्या च, यत्पौर्णमास्याः वामावास्यायाः वाग्निमाधत्ते प्रजापतिमेव प्रत्तं दुहे, देवा-
नाः वा एते सदोहविधाने यत्पौर्णमासी चामावास्या च, यत्पौर्णमास्याः वामावास्यायाः वाग्निमाधत्ते उभे पुण्याहे उभे यज्ञिये ॥ ९ ॥

४९

न पुरा सूर्यस्योदेतोर्मन्थितवा, असुर्धो विदेवा अधीयत्, उद्यत्सु रश्मिषु मध्य, —स्तत्स-
देवः सैन्द्र उभयोरहो रूपं अधीयते, चतुर्विंशत्यां प्रक्रमेष्वाधेय, —श्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गाय-
त्री, गायत्रमग्रेऽछन्दः, स्व एवैनः योनौ स्वे छन्दस्याधत्ते, तद्यथैत्सेदपरिमित एव तस्याद-
ध्यात्, क्षेष्णु वै परिमित, —मपरिमितमेवास्मै जीवुनमवरुन्दे, ऽग्निवै सृष्टः प्रजापतेरध्युदका-
मत्, स प्रजापतिरविभेदद एवासा अभूदिदमहमिति, तस्मिन्ननुनिष्कम्याजुहो, —देतहिं खलु
वा एष सृज्यते यर्ह्याधीयते, तदाहु, —रम्ण एवानुद्रुत्याथाग्निहोत्रः होतः शव्यमिति, तन्नैव
कर्तवा, अयुतं तत् कुण्ड्याग्नीयं तद्यज्ञस्य क्रियते यद्योनेः परमवरं कुर्याद, —प्रजनिष्णुः स्या, —

द्वी० व्येव० पूर्वाणि निरुप्याथ सायमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा ॥ इति तत्सायं
ज्योतिषा रेतो मध्यतो दधाति ॥ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा ॥ इति प्रातस्तत्सायं ज्योतिषा
रेतो मध्यतो हितं ॥ प्रातः प्रजनयामक, — देवाश्च वा असुराश्च संयत्ता आस, — अथेन्द्रोऽग्निमाधत्त,
ते देवा आबिभयु, — रद एवासा अग्निं गोपायमानोऽग्निहोत्रं गोपायमानो भविष्यति, न ना उपै-
ष्यत्य, — भि नो जेष्यन्तीति, तेऽब्रुवन्, यदेव त्वं किञ्च करो वा यद्धना यजिना यद्विन्दासि तत्ते-
ऽग्निहोत्रं कुर्मो, ऽथेहीति, स वा ऐत्, तस्माद्राजन्यस्याग्निहोत्रमहोत३व्य०, य३द्वयेवैष किञ्च
करोति यद्वन्ति यजिनाति यद्विन्दते यदेन० विश उपतिष्ठन्ते तद्राजन्यस्याग्निहोत्र० होतव्य०,
राजन्यस्याग्निहोत्रा३न्न होत३व्या, — भिति मीमा० सन्ते, यद्धत्वा न जुहुयाद्वि यज्ञं छिन्द्या, —
ज्जीयेत वा प्र वा मीयेत, पौर्णमासीममावाम्या० वा प्रति होत३व्य, — मथो अग्न्युपस्थान० वा
चयित३व्य, — स्तेनास्य दर्शपूर्णमासौ सैतुता अविच्छिन्नौ भवतः ॥ १० ॥ ५०-५५

यं कामयेत, पशुमान्तस्यादिति, यो बहुपुष्टस्तस्य गृहादग्निमाहरेयु, — यथा वा एत० सू-
ज्यमानं पशवोऽन्वसृज्यन्तैवमेनमाद्वियमाणं पशवोऽन्वाय, — न्त्येष हि रुद्रो यदग्नि, — रथ यं कामये-
ता, — ऽन्नादः स्यादिति, तस्य भ्रष्टादक्षिणाग्निमाहरेयु, — रेष वा अग्नीनामन्नादो, ऽन्नकरणं भ्र-
ष्ट, — मन्नाद्यमस्मा अवरुन्दे, तदाहु, — यथा वृषलो निजः पुल्कुकश्चिकित्सेदेव० स, इति स
मध्य एव, स श० यजमानाय भवति शं पशुभ्यो, यः सोमेनायक्ष्यमाणोऽग्निमादधीत न पुरा
स० वत्सराद्वी००षि निर्वपेद, रुद्रोऽस्य पशून्भिमानुकः स्या, — देते वै पशवो यद्वीहयश्च
यवाश्च, तेषां चतुःशरावमोदनं पक्त्वा ब्राह्मणैभ्यो जीवतण्डुलमिवोपहरेत्, तद्याभ्यो देवताभ्यो-
ऽग्निमाधत्ते यत्ताभ्यो न जुहुयात्ताभ्या आधृथेता, — ऽनुध्यायी क्षोधुकः स्यात्, ताभ्या आज्यस्य
होत३व्यं, तेन ताभ्यो नावृश्चेत, ऽनुध्याग्यक्षोधुको भवति, स० वत्सरे हवी००षि निर्वपति,
तदस्य स० वत्सरान्तर्हितो रुद्रः पशून् हिनस्ति, स० वत्सरमग्निहोत्रमहौषीत्, तत्तपोऽविदुत्, स
सर्वेण साक० स्वर्गं लोक० समारुक्षत्, त्रिवी इद० विराड् व्यक्रमत गार्हपत्यमाहवनीय० संभ्यं,
तद्विराजमाप, — दन्न० वै विरा, — डन्न० वावैतदापन्, मध्याधिदेवने राजन्यस्य जुहुयाद्धारुण्यं
क्रुचां, वरुणो वै देवाना० राजा, राज्यमस्मा अवरुन्दे, हिरण्यं निर्धाय जुहोत्य, — भिम-
त्येव जुहोत्यायतनवत्य, — न्धोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुयात्, शतमस्मा अक्षान् प्रयच्छेत्,

तान्विचिनुयाञ्, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोति, गामस्य तदहः सभायां
दिव्येयु, —स्तस्याः परु५षि न हि५स्यु, —स्ता५ सुभासद्भ्या उपहरेत्, तया यदृङ्गीयात् तद्ब्राह्म-
णेभ्यो देयं, तत् सभ्यमन्नमवरुन्दे ॥ ११ ॥ ५६

यस्या रात्र्याः प्रातरग्निमाधास्यमानः स्यात्ता५ रात्रीं चतुःशरावमोदनं पक्त्वा ब्राह्मणेभ्यो जीव-
तण्डुलमिवोपहरे, —ददितिवै प्रजाकामौदनमपचत्, सौञ्जिष्टमाश्नात्, तस्या धाता चार्यमा चाजा-
येता५, सापरमपचत्, सौञ्जिष्टमाश्नात्, तस्या मित्रश्च वरुणश्चाजायेता५, सापरमपचत्,
सौञ्जिष्टमाश्नात्, तस्या अ५शश्च भृगुश्चाजायेता५, सापरमपचत्, सैक्षतो, —ञ्जिष्टं मेऽश्रत्या
द्वौ द्वौ जायेते, इतो नूनं मे श्रेयः स्याद्यत् पुरस्तादश्नीयामिति, सा पुरस्तादशित्वोपाहरत्,
ता अन्तरेव गर्भेः सन्ता अवदता, —मावमिदं भविष्यावो यदादित्या इति, तयोरादित्या निर्हन्ता-
रमैछ५, —स्ता अ५शश्च भृगुश्च निरहतां, तस्मादेतौ यज्ञेन यजन्ते, ५५शप्राप्तौ ५५शस्य
भागधेयं, जनं भृगोऽगच्छत्, तस्मादाहु, —र्जनो गन्त३व्य, —स्तत्र भृगेन संगच्छता इति, स
वा इन्द्र ऊर्ध्व एव प्राणमुनुदश्रयत्, मृतमितरमाण्डमवापद्यत्, स वाव मार्ताण्डो यस्येमे मुनुष्याः
प्रजा, सा वा अदितिरादित्यानुपाधाव, —दस्त्वेव स इदं, मा स इदं मोघे परापन्नदिति,
तेऽब्रुव, —अथै३षोऽस्माकमेव ब्रवातै, न नोऽतिमन्याता, इति स वाव विवस्वानादित्यो यस्य
मनुश्च वैवस्वतो यमश्च, मनुरेवास्मिल्लोकै य३मोऽमुष्मि, —भेतै वै देवयानान् पथो गोपायन्ति,
यदादित्यास्त इयक्षमाणं प्रतिनुदन्ते, यो वा एतेभ्योऽप्रोच्याग्निमाधत्ते तमेतै स्वर्गालोकात्प्रतिनु-
दन्ता, उञ्जिष्टमागा वा आदित्या, यदुञ्जिष्टे विवर्तयित्वा समिध आदधाति तदादित्येभ्योऽ-
ग्न्याधेयं प्राह, नैन५ स्वर्गालोकात् प्रतिनुदन्ते, स५वत्सरं मुत्सृजेताग्निमाधास्यमानो, नास्याग्निं
गृहादरेयु, —नोन्यता आहरेयुः, स५वत्सरं वृद्धा गर्भाः प्रजायन्ते, प्रजातमेन५ वृद्धमाधत्ते,
द्वादश रात्रीरुत्सृजेत्, द्वादश वै रात्रयः स५वत्सरस्य प्रतिमा, स५वत्सरं वृद्धा गर्भाः प्रजा-
यन्ते, प्रजातमेन५ वृद्धमाधत्ते, तिस्र उत्सृजेत्, त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकाना-
प्नोत्यै, —कामुत्सृजेतै, —को वै प्रजापतिः प्रजापतिमेवाप्नोति, पुरूरवा वा ऐह उर्वशीमविन्दत
देवीं, तस्या आयुरजायत्, स देवान्त्स्वर्गं लोकं५ य३त्तोऽनूदैत्, तेऽब्रुव५, —स्तद्वयं देवा
इमः, ३कार्यं मुनुष्यो गमिष्यतीति, सोऽब्रवीद्, बहवो वै मे समाना, —स्ते मा वक्ष्यन्ति,
किमयं देव्याः पुत्रो देवेभ्यो मातृभ्रात्रेभ्य आहार्शी, —दस्त्वेव मे किंचिदिति, तस्मा अग्निर्यज्ञियां

त३न्वं प्रायच्छत्, तामुत्सङ्गेऽवधायाहरत्, तामुखायामवादधात्, सोऽश्वत्थं आरोहोऽभवद्, योखा सा शमी, तस्मादेतौ यज्ञावचरौ, पुण्यजन्मानौ ३ह्य, —अग्निर्वै वरुणं ब्रह्मचर्यमागच्छत् प्रवसन्तं, तस्य जायाः संभवत्, तं पुरस्तादायन्तं प्रतिक्रिय प्रत्यङ् निरद्रवत्, सोऽवेत्, सर्वं वा इन्द्रियं नृष्णं रेतो निर्लेप्य हरतीति, तदनुपराहाय निरलुम्पद्, यद्रेता आसीत्सोऽश्वत्थं आरोहोऽभवद्, यदुल्बं सा शमी, तस्मादेतौ यज्ञावचरौ, पुण्यजन्मानौ हि, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत्, सोऽश्वो भूत्वा सः स्वत्सरं ३न्यङ् भूम्याः शिरः प्रतिनिधायातिष्ठत्, तस्याश्वत्थो मूर्धं उदभिनत्, तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वं, तस्मादेष यज्ञावचरः, प्राजापत्यो हि ॥१२॥

५७

मनुर्वै प्रजाकामोऽग्निमाधास्यमानो देवतायै देवताया अजुहोत्, ततो मित्रावरुणयोराहुत्या प्रफर्ष्यदतिष्ठत्, तस्या घृतं पदोरक्षरत्, सा मित्रावरुणा ऐत्, ता अब्रूता, —माहुत्या वै त्वमावयोरंजनिष्ठा, मनोस्त्वै त्वमासि, तं परेहीति, सा मनुमैत्, सोऽब्रवी, —दसुरौ वा इमे पुण्यमन्या अग्निमादधते, तान् परेहीति, सा परैत्, तेऽमुमग्रा आदुधताथेममथेमं, सा पुनरैत्, तामपृच्छत्, किमभ्युगन्निति, साब्रवी, —दमुमेवाग्रा आधिषताथेममथेममिति, सोऽब्रवीत्, सकृद्वावासुराः श्रियोऽन्तमंगुः, परा तु भविष्यन्तीति, सोऽब्रवीद्, देवा वा इमे पुण्यमन्या अग्निमादधते, तान् परेहीति, सा परैत्, ते इममग्रा आदुधताथामुमथेमं, सा पुनरैत्, तामपृच्छत्, किमभ्युगन्निति, साब्रवी, —दिममेवाग्रा आधिषताथामुमथेममिति, सोऽब्रवीत्, सकृद्वा देवाः सर्वेण साकं स्वर्गं लोकं समारुक्ष, —अतः प्रदानात्तु यज्ञमुपजीविष्यन्तीति, यः सर्ववेदसं दास्यन्त्स्यात्स इममग्रा आदुधताथामुमथेमं, तद्यथैव देवाः सर्वेण साकं स्वर्गं लोकं समारोहन्नेवमेव यजमानः सर्वेण साकं स्वर्गं लोकं समारोहति य एवं विद्वानग्निमाधत्ते, —सोऽब्रवी, —दृषुयो वा इमे पुण्यमन्या अग्निमादधते, तान् परेहीति, सा परैत्, ते इममग्रा आदुधताथेममथामुं, सा पुनरैत्, तामपृच्छत्, किमभ्युगन्निति, साब्रवी, —दिममेवाग्रा आधिषता, —ऽथेममथामुमिति, सोऽब्रवी, —दहं वावाग्न्याधेयं विदोचकार, सर्वेषु वा एषु लोकैर्वृष्यः प्रत्यष्टुरिति, प्रति प्रजया च पशुभिश्च तिष्ठति य एवं विद्वानग्निमाधत्ते, यदमुमाधायेममादुध्यादप तदादुध्याद्, यद्वावेममाधायाममादुध्यादप तदादुध्यात्, तदिममेवाधायथेममथामुं, तथा समृद्धा आधीयते, प्राचीनप्रवण आधेय, —स्तथा समृद्धा आधीयते,

प्राचीनं मध्यमाद्वंशादाधेय, —स्तथा समृद्धा आधीयते, या वै सा प्रफुव्यसीत् सा गौरभवत्
सैडा सा मानवी धृतपदी मैत्रावरुणी ॥१३॥ ५८ [५०६]

॥ इति प्रथमकाण्डे आधानं नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

पुनराधानम् ।

यत्त्वा क्रुद्धः पुरोवपु मन्युना सुमनस्तर । सुकल्पमग्रे तत्तत्र पुनस्त्वोद्दीपयामसि ॥ १

यत्ते मन्युपुरोत्तस्य पृथिवीमनुदध्वसे । आदित्या विश्वे तद्देवा वसुवः पुनराभरन् ॥ २

यत्ते भामेन विचक्रानीशानो हृदस्परि । पुनस्तर्दिन्द्रश्चाग्निश्च वसुवः समचीकल्पन् ॥ ३

पुनस्त्वादित्या रुद्रा वसुवः समिन्धतां पुनर्ब्रह्माणो वसुधीते अग्रे ।

धृतेन त्वं तन्वुः वर्धयस्व रायस्पोषा यजमानः सचन्ताम् ॥ ४

त्रयस्त्रिःशतन्तवो यः वितन्वत इमं च यज्ञः सुधया ददन्ते ।

तैमिच्छिद्रमपिदध्मो यदत्र स्वाहा यज्ञो अप्येतु देवान् ॥ ५

मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्य विच्छिन्नः यज्ञः समिमं दधातु ।

इमं यज्ञं समतन्तुं ततं ना आ देवा यन्तु सुमनस्यमानाः ॥ ६

बृहस्पतिर्नो हविषा धृतेन विच्छिन्नः यज्ञः समिमं दधातु ।

या इष्टा उषसो याश्च याश्च्यस्ताः संदधामि मनसा धृतेन ॥ ७

अग्रेऽभ्यावर्तिन्नाभिं मावर्तस्वायुषा वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण ॥ ८

अग्रे अङ्गिरः शतं ते सन्त्वावृतः सुहस्रं त उपावृतः ।

अथा पोषस्य पोषेण पुनर्नो नष्टमाकृधि पुनर्नो रयिमाकृधि ॥ ९

पुनरूर्जा निवर्तस्व पुनरग्न इषायुषा । पुनर्नः पाह्यः हसः ॥ १०

सह रय्या निवर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया । विश्वप्स्यया विश्वतस्परि ॥ ११

सलिलः सलिलः संग्रस्ते न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, कैतः सुकैतः संकेतस्ते
न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, देवजूते विवस्वन्नादित्य ते नो देवाः सत्या देवहूति
देवैष्वासुवध्व, —मादित्येभ्यः स्वाहा ॥१॥ १२

[१] मै. १, ७, ४, ५ । तै. १, ५, ३; १, ५, १०; ४, २, १, २, ३; ४, २, ३, ४ । काठ. ८, १४; ३४, १९ । कपि. ८, २ । वा. १२, ४४; ८, ६१; २, १३; १२, ७—१०, ४०, ४१ । काण्व. १२, ८५; १३, ४५; २, २९; १३, ८—११, ४१, ४२ । [यत्त्वा क्रुद्धः ० । अथर्व. १२, २, ५ । पुनस्त्वादित्या रुद्रा ० । ऋ. १०, ११६, ८; अथर्व. १२, २, ६]

अग्नेर्वै भागः पुनराधेयुः, —मेत९ वै भागं प्रेप्सन् व्यर्धयति, यद्यादधानो मन्येत, वि स्थी
 ऋष्यता, इत्युत्साद्य पुनरादधीत, यमेव भागं प्रेप्सन् व्यर्धयति तं प्राप्यार्धयत्येव, सर्वमे-
 वाग्नेयं क्रियते, यत्किंच सर्वमेवाग्नेये भागं प्रदाय सर्वामृद्धिमृध्नोति, न संभाराः संभृत्या, न
 यजुः कर्तवा, इत्याहुः, संभृतसंभारो रक्षेष्ट कृतयुजुः, —स्तदाहुः, संभृत्या एव संभाराः,
 कार्य९ यजुरिति, पुनरुत्स्यूत९ वासो दैयं पुनर्णवो रथः पुनरुत्सृष्टोऽनङ्गा, —नेतानि वै पुनरा-
 धेयस्य रूपाणि, रूपाण्येवास्याप्त्वावरुद्धे, ऽग्निर्वी उत्सीदन्नप ओषधीरभ्युत्सीदति, दुर्भी वा
 आपा ओषधयो, यद्दुर्भी उपोलपा भवन्त्यङ्ग एवैनमोषधीभ्योऽध्याप्त्वावरुद्धे, देवा असु-
 रैर्विजयमुपयन्तोऽग्नौ प्रियास्तन्वः संन्युदधत्, यन्नो जयेयुरिमा अभ्युपधावेम, यद्यु जयेमेमा
 अभ्युपावर्तेमहीति, ता देवा जित्वान्वैछन्, त्सर्वेषां नः सहैति, ३सोऽग्निरब्रवीद्, य एव मां
 महेवत्य आदधातुं स एताभिस्तनूभिः संभवादिति, तं देवा आदधत्, त एताभिस्तनूभिः
 संभवन्, पशवो वै देवानां प्रियास्तन्वः, पशुभिरेव संभव९, —स्तद्य एव९ विद्वान् पुनरा-
 धेयमाधत्त एताभिरेवाग्नेस्तनूभिः संभवति, पशवो वै देवानां प्रियास्तन्वः, पशुभिरेव संभवति,
 मनुः पुष्टिकामा आधत्त, स इमान् पोषानपुष्यत्, तेन ऋद्धं, त्वष्टा पशुकामा आधत्त, त
 इमे त्वाष्टाः पशवः प्राजायन्त, तेन ऋद्धं, प्रजापतिः प्रजाकामा आधत्त, ता इमाः प्रजाः
 प्राजापत्याः प्राजायन्त, तेन ऋद्धं९, यो वै तमग्रा आधत्त स तेन वसुना संभवत्,
 तत् पुनर्वसोः पुनर्वसुत्वं, तस्मात् पुनर्वसा आधेयः, पुनर्हि स तेन वसुना संभवद्, यो वै
 तमाधत्ताग्नोत्, स तस्मादनुराधास्वाधेया ऋद्ध्या, ऋध्नोत्येवा, —ऽथो मिथुनत्वाय ॥२॥ १३

अग्निर्वी उत्सीदन्त्स९वत्सरमभ्युत्सीदति, सप्तदश सामिधेनीः कार्य्याः, पञ्च ऋतवो,
 द्वादश मासा, एष स९वत्सरः, स९वत्सरादेवैनमध्याप्त्वावरुद्धे, तदाहुः, पञ्चदश
 सामिधेनीः कार्य्या न सप्तदशे, —त्येतद्वै स९वत्सरस्य संक्रमणतम, —मेतेनाशिष्टमाप्यते, पञ्च-
 दश सामिधेनीः, पञ्चदशार्धमासस्य रात्र्यु, —स्ताभिरेव ता आप्यन्ते, यावन्ति वै सामिधे-
 नीनामक्षराणि तावन्ति स९वत्सरस्याहानि, तैरेव तान्याप्यन्ते, ऽग्निर्वी उत्सीदन्त्स९वत्सरम-
 भ्युत्सीदति, षड्वा ऋतवः स९वत्सर, —स्तस्मात् षड्विभक्तयः, स९वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरो,
 यत् षड्विभक्तयः स९वत्सरादेवैनमध्याप्त्वावरुद्धे, ऽथ यदग्निर्वैश्वानरो विहित इमान् पोषान्

[२] तै. १,५,१-२ । काठ. ८,१५ । कपि. ८,३ । मा. श्रौ. १,६,५ ।

[३] तै. १,५,२ । काठ. ९,१ । कपि. ८,४ । मा. श्रौ. १,६,५ ।

पुषोष, तस्मादुग्निरैतावतीविभक्तीरानशे नान्या देवता, —थ यद् अक्षराः सतीश्चतुरक्षराः क्रियन्त, आचतुरैः हि पशवो द्वन्द्वं मिथुना, ऋतवो वै प्रयाजा, अङ्गमृतवो, यत् प्रयाजानन्तरियादङ्गमन्तरियाद्, यज्ञमुखैः वै प्रयाजा, यत् प्रयाजानन्तरियाद्यज्ञमुखमन्तरियात्, तद्यस्यैत्सेत्तस्योपरिष्ठात् प्रयाजानाः विभक्तीः कुर्याद्, वीर्यैः वै प्रयाजा, वीर्यैः विभक्तयो, वीर्यादेवाधि वषट्करोति, तजगृद्धिमभिक्रामति, नानाग्रेयं क्रियते, ५थ कस्मात्सह विभक्तयः प्रयाजैरिति, सवत्सरैः वै प्रयाजाः परीज्यन्ते, कस्मादाग्रेयं क्रियते, तस्मान्नानाग्रेयम् ॥३॥ १४

पुनरूर्जा निवर्तस्व पुनरग्न इषायुषा । पुनर्नः पाह्यैः सहसः ॥

१५

इति पुरस्तात् प्रयाजानां जुहुयात् ॥

१६

सह रथ्या निवर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया । विश्वप्स्यया विश्वतस्परि ॥

१७

इत्युपरिष्ठादनुयाजानां जुहुया, —दूर्जा वा एष पशुभिरुत्सीदन्तसहोत्सीदति, पुनरूर्जा निवर्तस्वै, —ति तदूर्जमेव पशून् पुनरवुरुन्दे, ५थो तानेव भागिनः करोत्यै, —थो उभयत् एष यज्ञस्याग्निं ऋध्नोति, नानाग्रेयं क्रियते, ५थ कस्मादाज्यभागा इज्येते इति, चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्यभागौ, यदाज्यभागा अन्तरियाच्चक्षुषी यज्ञस्यान्तरियाद्, —ग्रा आयूषि पवसा, इति सोमस्य लोके कुर्याद्, यदाग्रेयी तैनाग्रेयी, यत् पावमानी तैन् सौमी, नानाग्रेयं क्रियते, न सोममन्तर्यन्त्य, —ग्रिर्मूर्धो दिवः ककुदि, —ति प्रजाकामो वा पशुकामो वा सोमस्य लोके कुर्याद्, यन्मिथुना तैन् प्रजननवती, यद्वैतस्वती तैन् सौमी, यज्ञेन वा एष व्यृध्यते ३थो ऽग्निमुत्सादयुते, पाङ्क्तो यज्ञो, यत् पञ्चकपालो यज्ञमेव पुनरालभते, ऽष्टाकपालः कार्यो, गायत्रौ ३ष्टाग्निरायत्रैलुन्दा, आग्रेयैः वा एतत् क्रियते यत् पुनराधेयं, तस्मादुष्टाकपाल, —स्तन्न सूर्यं, पञ्चकपाल एवं कार्यः, पञ्चमाद्रा अघृतोः षष्ठं ऋतुरभवत्, समानमेतद्यत् पञ्चमश्च ऋतुः षष्ठश्च, यत् पञ्चकपालः सवत्सरादेवैनमध्याप्त्वावरुन्दे, प्रजननैः वा ऋतवो, ऽग्निः प्रजनयिता, यत् पञ्चकपालः प्रजननादेवैनं प्रजनयिता प्रजनयति ॥४॥ १८

वीरहा वा एष देवानाः ३थो ऽग्निमुत्सादयते, शतदायो वीरो, यदेताः शताक्षराः पङ्क्तयो भवन्ति वीरैः वावैतद्देवानामवदयते, ५न्यस्मै वै कामाधेयमन्यस्मै पुनराधेयं, न वै तदाधेयेन

[४] मै. १,७,१ । तै. १,५,२ । काठ. ९,१-३ । कपि. ८,४-५ ।

[५] तै. १,५,२; ४,४ । काठ. ९,२-३ । कपि. ८,५-६ ।

स्पृणोति यस्मै कं पुनराधेयं, पुनराधेयेन वाचं तत्स्पृणोति, जरां वै देवहितमायु, —रेतावृतीहिं
समा एति यदेताः शताक्षराः पङ्क्तयो भवन्ति, यावदेवायुर्वीर्यं तदामोति, तत्स्पृणोति,
तदेवरुन्द्धा, आयुषा वा एष वीर्येण व्युध्यते रयो ऽग्निमुत्सादयता, आयुर्वीर्यं हिरण्यं, य-
द्विरण्यं देवात्यायुषैर्वैनं वीर्येण समर्धयति, शतमानं भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या,
आयुरेव वीर्यमामोत्या, —दित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायं, —स्ते व्यतृष्यन्ति, —तः प्रदा-
नाद्वि देवा यज्ञमुपजीवन्ति, ते वा एतं पुनरादधत्, त आर्धुवन्मा, —दित्या वा अस्मिन्नोके
ऋद्धा आदित्या अमुष्मिन्, पशवोऽस्मिन्नृतवोऽमुष्मिन्, —स्तद्य एव विद्वान् पुनराधेयमाधत्त
उभयोरेव लोकयोर्ऋतोत्यस्मिन्श्चामुष्मिन्श्च, सलिलः सलिंगः संगुरस्ते न आदित्या हविषो
जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, केतः सुकेतः सकेतस्ते न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा,
देवजूते विवस्वन्नादित्य ते नो देवाः सत्यां देवहूतिं देवेष्वामुवध्वमादित्येभ्यः स्वाहे, —त्येतैर्वै ते तं
पुनरादधत्, त आर्धुवन्, —स्तद्यदेतैः पुनराधत्तेऽथ अघ्नोत्या, —दित्या हि पुनराधेयम् ॥५॥

१९ [५१५]

॥ इति प्रथमकाण्डे पुनराधानं नाम सप्तमः प्रपाठकः ॥७॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ॥

अग्निहोत्र-ब्राह्मणम् ।

प्रजापतिः प्रजां असृजत्, स वा अग्निमेवाग्ने मूर्धतोऽसृजत्, स यतोऽग्निमसृजत् तत् पर्यु-
मार्त्, ततो लोहितमवाहरत्, तन्युमार्त्, तत् उदुम्बरः समभवत्, तस्मादुदुम्बरः प्राजापत्यं, —
स्तस्माच्छोहितं फलं पच्यते, सोऽस्मात् सृष्टः पराङ्मैद्वागधेयमिच्छमानः, स तदेव नाविन्दत्
प्रजापतिर्यदेहोष्यत्, स स्वं चक्षुरादायाजुहोत् ॥ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिराग्निः स्वाहा ॥ इति तद्वा अद-
श्चक्षुर्मन्यन्ते यदुसा आदिश्यो, ऽमुं वा एतदस्मिन् जुह्वतो मन्यन्ते, सत्यं वै चक्षुः,
सत्येनाग्निहोत्रं जुहोति य एव विद्वान् जुहोति, भविष्युः सत्यं भवति य एव वेद, कस्मै
कमग्निहोत्रं हूयता, इति ब्रह्मवादिनो वदन्त्य, —अये वा एतदृत्यै गुप्त्यै हूयते, यत् सायं
जुहोति रात्र्यै तेन द्वाधारं, यत् प्रातरह्ने तेना, —ग्रौ सर्वान् यज्ञान् संस्थापयन्त्य, —थ कस्मा-

देतुदेवाग्निहोत्रमुच्यता, इति ब्रह्मवादिनो वदन्ति, होत्रा वै देवेभ्योऽपाक्रामन्निहोत्रे भाग-
धेयमिच्छमाना, यत् ॥ अग्निहोत्रम् ॥ इत्याह तेन होत्रा अभजति, तेनैना भार्गिनीः करोत्ये,—
षा वा अग्नेऽग्ना आहुतिरहूयत्, तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वं, सोऽस्मात् सृष्टः पराङ्मैद्वाग-
धेयमिच्छमानः, स तदेव नाविन्दत् प्रजापतिर्यदहोष्यत्, तं स्वा वागभ्यवद,—जुहुधीति,
स इत एवोन्मृज्याजुहोत् । स्वाहा ॥ इति स्वा ह्येनं वागभ्यवदुत्, तत् स्वाहाकारस्य जन्म,
तस्मादग्निहोत्रे स्वाहाकार,—स्तस्माच्छलाटे च पाणौ च लोम नास्त्य,—तो हि स तदादायाजुहोत्,
तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टास्तमाहु,—ज्येष्ठलक्ष्मीति, प्रजापतिर्येतदेवे ज्येष्ठ उद-
मृष्टा,—नेन समिता सुकाश्या,—नेन वा अग्नेऽग्ना आहुतिरहूयत्, तस्या आहुत्याः पुरुषो
ऽसृज्यत्, द्वितीयामजुहोत्, ततोऽश्वोऽसृज्यत्, तस्मादश्व उभयादन्न,—नन्तर्हितो हि
पुरुषादसृज्यत्, तस्मादेनं प्रत्यञ्चं तिष्ठन्तं मन्यन्ते, श्वो न पुरुषा, इति तृतीयामजुहोत्,
ततो गौरसृज्यत्, चतुर्थामजुहोत्, ततोऽविरसृज्यत्, पञ्चमीमजुहोत्, ततोऽजासृज्यत्,
षष्ठीमजुहोत्, ततो यवोऽसृज्यत्, सप्तमीमजुहोत्, ततो व्रीहिरसृज्यतै,—तै सप्त ग्राम्याः
पशवोऽसृज्यन्त, तानेवावरुन्दे य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥१॥ १-६

अष्टमीमजुहोत्, ततो वसन्तोऽसृज्यत्, नवमीमजुहोत्, ततो ग्रीष्मोऽसृज्यत्, दश-
मीमजुहोत्, ततो वर्षा असृज्यन्तै,—कादशीमजुहोत्, ततः शरदसृज्यत्, द्वादशीमजुहोत्,
ततो हेमन्तोऽसृज्यतो,—द्यता त्रयोदश्याहुतिरासीद,—थ शिशिरमसृज्यत्, तस्मादेतद्दुतूना-
मशान्तं क्रूरं,—महुताद्धि समभुव,—दहुतादसृज्यत्, तदाहु,—ब्रह्मवादिन, ऋतवः पूर्वे
ऽसृज्यन्ताः पशवाः, इत्युत ऋतव उत पशवा, इति ब्रूया,—दुर्मयेऽह्येतै सहासृज्यन्त,
स वा एनमित एव पुनः प्राविश,—देतद्वा अग्निधानं हस्तस्य यत् पाणि,—स्तस्मादेतो हस्त-
स्याग्निर्नैतमा विदहति, यद्वन्यमानो हस्तौ प्रतिप्रसारय,—त्यग्नौ वा एतत्तयञ्चनमिच्छते,
ऽग्निं वै पशवः प्रविशन्त्यग्निः पशून्, प्र ह वा एनं पशवो विशन्ति प्र स पशून् य एवं
वेष्टे,—तद्व स्म वा आह नारदो, यत्र गाः शयानां निर्जानाति मृतामेनामविद्वान् मन्यते, अत्यग्निं
ऽह्येतै प्रविशन्त्यग्निरेता,—स्तस्मात् सर्वानृतून् पशवोऽग्निमभिसर्पन्ति, न ऽह्येत ऋतेऽग्ने,
—यज्जातः पशून्विन्दत् तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वै, तामप्सु प्राप्तिञ्चत्, सापो न्वदहत्,

तां अग्रये वज्रोऽभवत्, —स्तस्माद्वीर्यं प्रोक्षतामिरभि न प्रोक्ष्यो, यदमिप्रोक्षेद्वर्तेन यज्ञेन यजेत, तां वै प्रजापुतिरन्वैच्छत्, तामप्स्वन्वविन्दत्, तामौषधीषु न्युमार्द, तस्मादौषधयोऽनभ्यक्ता रेभन्ता, औषधीभ्यः पशवः, पशुभ्यो मनुश्ष्या, अनभ्यक्तो ह रेभते य एवं वेद, तद्यो वसन्ताशिशिरै कक्षः स उप्राधेय, एतद्वै तदग्नेः प्रियं धामै, —षा वाव साहुतिः श्रायत्य, —अरेवैतया प्रियं धामोपैत्य, —थो पशुमान् भवत्य, —थो आत्मानमेवैतया यजमानः पुनीते, सह वा एतां आस्तामग्निश्च सूर्यश्च समाने योना अयसि लोहिते, स आदित्य ऊर्ध्व उदद्रवत्, तस्य रेतः परापतत्, तदग्निर्योनिनोपागृह्णात्, तदेन व्युदहत्, तस्मादयोऽत्रपु प्रतिधुक् क्षीरं विदहति, तस्मादेतज्जुहति, पशूनां वा एतत् पयो यद् व्रीहियवौ, तस्मादेतज्जुहति, नातिशृतं कार्श्यं, रेतः शोषयेद्, यद्विष्यन्देतोन्मादुकोऽस्य प्रजायामाजायेता, ऽमुष्य वा एतदादित्यस्य रेतो हूयतेऽमेध्यमशृतं, समुदन्तं होतश्च व्यं, तद्वि शृतं मेध्यं मिथुनं प्रजनिष्णुः ॥२॥ ७

स्थाल्यां दुहत्य, —नया वा एतदुपसीदन्ति, नहीमामितो नैतः स्कन्दत्यस्कन्नत्वाया, —य-
कृती भवत्यूर्ध्वैकपाला सदेवत्वाय, सा हि सदेवा, ऽसुश्च वा एतत् पात्रं यत्कुलालकृतं चक्रवृत्तं, यत्र स्कन्देत्तदपो निनुये, —दापो वै शान्ति, —रापो निष्कृति, —रापो भेषजां,
यत्र वा एता अस्या उपयान्ति तत् प्रशस्ततरा औषधयो जायन्ते बन्धीयसी, —यद्वि दुह्यमानावभि-
न्धादन्यया स्थाल्यां निर्णिज्य दोह्या, यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्ति, —यद्यधिश्चित् स्कन्देद्य-
द्युद्धास्यमानं यद्युद्धासितं यद्युन्नीयमानं यद्युन्नीतं यद्वि पुरः पराहत् होमाय पुनरवनीया-
न्याभिदुह्या, यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्ति, —वारुणीमृचमनूच्य वारुण्यां होतश्च व्यं, वरुणो वा
एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यदार्हन्ति, निष्कृतिरेवैषा प्रायश्चित्ति, —रप्रतिषेक्यं स्यात्तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्च-
सकामस्यां, —ऽथो तुस्तूर्षमाणस्यां, —ऽथो यः कामयेत, वीरो मा आजायेते, —त्यप्रतिषिक्तो वै
घर्म, —स्तेजो ब्रह्मवर्चसं, तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति, स्तृणुते यं तुस्तूर्षता, आ हास्य वीरो
जायता, आज्येन होतश्च व्यं यस्याप्रतिषेक्यं स्यां, —देतद्वा अप्रतिषिक्तं, न तु स्कन्नस्य प्राय-
श्चित्तिरस्त्य, —थो न पशुमानिव भवति, पशूनां वा एतत् पयः प्रवृज्यते, शुचं पशुषु दधाति,
तेजोऽशान्तं पशून्निदहति, तस्मात् प्रतिषेक्यमेव स्याद्, यदग्निः प्रतिषिञ्चेद्धरो विनयेद्,

गां दोहसंनेजनेन प्रतिषिच्यं, तद्धि नापो न पयः, —स्तदाहुः, स्कन्दति वा एतद्, यद्धि वा एतद्दोहनात् पर्याक्रियते तद्धि स्कन्नम्, —तर्हिता ३ ह्यस्या वनस्पतया, इति तदुद्भिरेव प्रतिषिच्य५, स्तोकेनैकेन न हरो विनयति, शुचं पशुना५ शमयति, पशवो वै तेजो ब्रह्मवर्चसं, मिथुनं५ वा आपश्च पयश्च, मिथुनात् खलु वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते, तन्मिथुनं, तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायत, ओदनेन होत३व्य५ यस्य प्रतिषे३क्य५ स्यादे, —ष हि प्रतिषिक्तः शान्तो मेध्यो मिथुनः प्रजनिष्णुः ॥३॥ ८

प्रजापतिः प्रजा असृजत, तां वै तपुसैवासृजत, स वै स वाचुमेवायच्छत, तपो वा एष उपैति यो वाच५ यच्छति, सृष्टिः प्रजानामग्निहोत्रं, —मुभयत एव प्रजा असृजत इतश्चासृजतश्च, निम्नुक्ते सर्वे वाग्यन्तव्याथो दुह्यमानायामथो अधिश्रित, उन्नीयमान एव यन्त३व्या, —स्तदेव कल्पतमम् ॥ उद्भवः स्थ ॥ इत्यवेक्षेत ॥ उदुहं प्रजया पशुभिर्भूयासम् ॥ इति प्रजायाः पशुना५ सृष्ट्या, अथो अ३भ्येवैनद्वारयति मेध्यत्वाया, अग्निहोत्रे वै दंपती व्यभिचरेते, पूर्वो यजमानस्य लोकोऽपरः पत्न्या, यत् प्राचीनमुद्रासंयेद्यजमानः प्रमीयेत, यत् प्रतीचीनं पत्नी, कं धर्ममभ्युदवीवसा, इति ब्रह्मवादिनो वदन्त्यु, —दीचीनुमेवोद्रास्य, —मग्रहणौ संजीर्यतः, सर्वमायुरितो, नार्ति नीत, —श्चतुरुन्नयति, चतुष्पदस्तेन पशूनवरुद्धे, द्विर्जुहोति, द्विपदस्तेन, यं कामयेता, ऽनुज्येष्ठं प्रजया क्रधुयादिति, तस्य पूर्णमग्रा उन्नयेदथ कनीयोऽथ कनीयो, ऽनुज्येष्ठं प्रजया क्रधोति, तदाहुः, कनीया५स५ वा एष यज्ञक्रतुमुपैति कनीयसीं प्रजां कनीयसः पशून् कनीयोऽन्नाद्यं, पापीयान् भवति, संमितमिवाग्रा उन्नयेदथ भूयोऽथ भूयः, पूर्णमुत्तमं५, यज्ञस्याभिक्रान्त्यै, तदाहुः, —ज्याया५स५ वा एष यज्ञक्रतुमुपैति भूयसीं प्रजां भूयसः पशून् भूयोऽन्नाद्यं५, वसीयान् भवत्य, —ध्रकोऽस्य पुत्रः कुनिष्ठो भवतीति, यद्धि कामयेत, सर्वे सदृशाः स्युरिति, सर्वान् त्समावदुन्नयेत, सर्वे ह सदृशा भवन्ति, न पश्चादुपसादये, —दपक्रान्तिः सा यज्ञस्य, यत्रैवोन्नयेत् तत्सादयेत्, प्रतरं५ वा यज्ञस्याभिक्रान्त्या, अनुध्यायिनं५ वा एतदपरं करोति यदपरस्मिंस्तपन्ति पूर्वस्मिन् जुहति, समयाग्निं५ हरन्ति, तेनैवेनं ग्रीणात्य, —थो अग्निहोत्रस्य वा एतत् पवित्र, —मपुपोदेवैन, —दपरस्माद्वै पूर्वं५ सृष्टं, तमेतावत्यरमय५, —स्तस्मात् पुरोऽनुदुत्य जुहोति ॥ आयुर्मे यछ ॥ इति सादयत्या, —युरेवास्मिन् यछति ॥ वर्चो मे यछ ॥ इति सादयति, वर्च एवास्मिन् यछत्यो, —बुधीर्वा इमा रुद्रा

विषेणाञ्ज५, —स्ताः पशवो नालिशन्त, ते देवाः प्रजापतिमेवोपाधावन्, त्सं प्रजापतिरब्रवीद्,
 वार्य५ वृणै, भागो मेऽस्तिवति, वृणीष्वै, —त्यब्रुवन्, त्सोऽब्रवी, —न्मदेव३त्यैव समिद्ध-
 सदिंति, तस्मात् प्राजापत्या समिद्ध, देवेषु ह्यस्यैषा वार्यवृता, द्वे समिधौ काश्ये, द्वे ह्याहुती,
 एकैव कायै, —को हि प्रजापतिरे, —कधा खलु वै समिद्ध, उत बह्वीराहुतयो ह्यन्ते, ता अग्नि-
 नान्ववाकरोत्, ता अस्वदयत्, ताः पुनर्नवा अजायन्तै, —तहिं खलु वा अग्निहोत्रिणे दर्शपूर्ण-
 मासिने सर्वा ओषधयः स्वदन्ते, यत्समिधुमादधाति सर्वा एवास्मा ओषधीः स्वधयामकः ॥४॥

९-१७

भूर्भुवः स्वः॥ इति पुरस्ताद्धोतोर्वदेदे, —तद्वै ब्रह्मै, —तत्सत्यमे, —तदृतं, न वा एतस्मादृतं यज्ञो-
 ऽस्ति, तस्मादेव५ वदितव्यम्॥ अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहा ॥ इति गर्भिण्या वाचा गर्भं दधाति,
 मिथुनया वाचा मिथुनं प्रजनयति, यद्वाचा च जुहोति यजुषा च तन्मिथुन५, यत्तूष्णीं च
 जुहोति मनसा च तन्मिथुन५, स्थाणुर्वै पूर्वाहुतिर, —तिहाय पूर्वामाहुतिमुत्तरा होतव्या, स्था-
 णुमेव छम्बदकरोत्यु, —त्तराहुतिर्भूयो होतव्या यज्ञस्याभिक्रान्त्यै, पशूनेव पूर्वयाहुत्या स्पृणोति
 ब्रह्मवर्चसमुत्तरया, ऽऽग्नेयीं सायमाहुति, —स्तया रेतः सिञ्चति, तद्रेतः सिक्त५ रात्र्यै गर्भं दधाति,
 तत्सौर्यीं प्रातः प्रजनयामकरि, —य५ होतव्याथ पराथ पुनरवस्तात् प्रातरवस्ताद्धि प्रजानां प्रजा-
 तिः, प्रजनन्५ हि सौरीं, तन्नं सूक्ष्मं, परापरेव होतव्या यज्ञस्याभिक्रान्त्या, उदङ्ङु-
 दिशति ॥ अनाभो मृडं, धूर्ते नमस्ते अस्तु, रुद्रं मृडं ॥ इत्येतां वै रुद्रस्य तन्वुः क्रूरा एतानि
 नामान्ये, —ताभिर्वी एष पशूञ्शमायते, ता एवास्य भागधेयेन शमयत्य, —वाचीन५ सायम-
 वमार्ष्टि, तस्मात्सायमवाचीं प्रुष्वै, —त्यूध्वं दिवोन्मार्ष्टि, तस्मादूध्वं दिवैति, पराचीनमिव
 वा एतद्यदग्निहोत्र५, यत्पुरस्ताद्याजुष५ वदति धृत्या अनिर्मागाय, यो वा अग्निहोत्रस्य वैश्व-
 देव५ वेदाघातुक एनं पशुपतिर्भवत्यघातुकोऽस्य पशुपतिः पशून्, प्राडासीनो जुहोति, देवा५-
 स्तेन प्रीणाति, हुत्वोञ्जि५षति, पशूनेव यजमानायोजि५षत्यु, —दङ्ङुदिशति, रुद्रं तेन
 निरवदयते, दक्षिणतो निमाष्यो, —षधीश्च तेन पितृ५श्च प्रीणाति, प्राश्नाति, मनु३ष्या५
 स्तेन प्रीणात्य, —ङ्ङुल्या प्राश्नाति, यदुत्वाय न दतो गमयेद्, यदतो गमयेत् सर्पा एनं घातुकाः
 स्युः, सर्पानेव शमयत्यहि५सायै ॥ पूषासि ॥ इति यजुर्वदेत्, पशवो वै पूषा, पशूनेवावु-
 रुन्दे, ऽशान्तो वा एषोऽप्रीतः, पुरुषमेध५ वा एष प्रतीक्षते यजमानमेव हव्य५, यद-

अग्निहोत्रहवर्णीं निष्टपत्यशान्तस्तेनाग्निहोत्रहवर्णीं प्रतप्य हस्तोऽवधेयो, हस्तो वा प्रतप्याग्निहो-
त्रहवर्ण्यामवधेय, —स्तेनैवैनं शमयति, तेन प्रीणाति, शान्तं एनं प्रीतो न हिनस्ती, —त्यं
पर्यावर्तत, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृत्तमनु पर्यावर्तते,
होतृव्यं गार्हपत्याश्च होतृव्यामि, —ति मीमांसन्ते, ऽनुध्यायी वा एष रूक्षो, होत-
व्यमेव ॥ अग्ने गृहपते परिषद्य जुषस्व स्वाहा ॥ इति जुहुयात्, तेनैवैनं शमयति, तेन प्रीणा-
त्यं, —थो तेनैवैनमनुध्यायिनमरूक्षं करोत्यं, —थ यत्पूर्वमाहुतिं ह्रत्वोत्तरां ह्रोष्यन्प्रतीक्षते ते-
नैवैनं शमयति, तेन प्रीणात्यं, —थो तेनैवैनमनुध्यायिनमरूक्षं करोत्यं, —थ यत्पूर्वमाहुतिं
ह्रत्वोत्तरां ह्रोष्यन् प्रतीक्षते तेनैवैनं शमयति, तेन प्रीणात्यं, —थो तेनैवैनमनुध्यायिनमरूक्षं
करोत्यं, —थ यदेवास्म्य गृह उपह्रियते यदेनमग्निमभिता आसीना याचन्ति तेनैवैनं शमयति,
तेन प्रीणात्यं, —थो तेनैवैनमनुध्यायिनमरूक्षं करोति ॥५॥ १८-२७

द्वे दुहन्त्यग्निहोत्राय, ज्यायान्वा एकस्या दुग्धादग्निहोत्रिणो लोकौ, यद् द्वे दुहन्ति ज्यायांसं
वा एतं लोकं यजमानोऽभिजयति, मनुश्च वा इदं मनायी च मिथुनेन प्राजनयतः, यत्स्था-
ल्या च दोहनेन च दुहन्ति मिथुनादेवं प्रजायते ॥ सज्जर्जातवेदो दिवा पृथिव्या जुषाणो अस्य ह-
विषो वीहि स्वाहा ॥ इति जुहुयादे, —षा वा अस्य जातवेदस्या तनूः क्रूरै, —तया वा एष पशून्
शमायते, तमिवास्म्य भागधेयेन शमयति, यदि तदति शमायेत् ॥ अग्ने दुःशीर्तितनो जुषस्व
स्वाहा ॥ इति जुहुया, —देषा वा अस्य शृण्तीं तनूः क्रूरै, —तया वा एष पशून् शमायते, तमि-
वास्म्य भागधेयेन शमयति, यदि तदति शमायेत् ॥ द्वादश रात्रीः सायं सायं जुहुयाद्, द्वादश
वै रात्रयः सवत्सरस्य प्रतिमा, सवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरं, —स्तेमाहिताग्रयो दर्शपूर्णमासिन
इन्धते, तेषां वा क्रतव एव दारुणि, ये स्थविष्ठा अङ्गारास्ते मासा, ये क्षोदिष्ठास्ते ऽर्धमासा,
अहोरात्राणि मुर्मुरा, यत्सधूमं ज्योतिस्तद्वैश्वदेवं, यल्लोहितं तद्धारुणं, यत्सुवर्णं तद्गार्हस्प-
त्यं, यन्न लोहितं न सुवर्णं तन्मैत्रं, यद्भृगोरेषु व्यवशान्तेषु लेलाय वीव भाति तद्देवानामाश्-
स्यमं, —थो अमुष्य च वा एतदादित्यस्य तेजो मन्यन्तेऽग्नेश्च, तस्मात्तर्हि होतृव्यं, यश्च
द्वयेवासंज्ञपिदधाति तद्विनोत्या, —विर्वै नामैषाहुति, —राविर्भूयं देवमनुष्येषु गच्छति य एवं वेद,
न समिदुभिहोतवा, अप्रतिष्ठिता साहुति, —नो यथा वीवावसवेदं, —युता सा, तत्तथैव होत-
ृव्यं यथाग्निं व्यवेयात्, सा हि यता, सा प्रतिष्ठिता, तस्मान्महानग्निहोत्रस्येधमः काश्चो,

यो वै बहु दुदिवान्बह्वीजा३नोऽग्निमुत्सादयुतेऽक्षितद्वै तस्य, तदीजानां वै सुकृतोऽमुं लोकं नक्षन्ति, तै वा एतै यन्नक्षत्राणि, यदाहु, —ज्योतिरवापादि तारकावापादीति, तै वा एतैऽवपद्यन्त, आप्त्वा स्थिते त इदं यथालोकं सचन्ते यदायुतः प्रच्यवन्ते, ऽथ यो बहु दुदिवान् बह्वीजानोऽग्निहोत्रं जुहोति दर्शपूर्णमासौ यजते चातुर्मास्यैर्यजते बहूनि सत्राण्युपैति तस्य वा एतदक्षर्यमपरिमितं, तिरो वा ईजानाद्यज्ञो भवति, तदाभ्यामेवाग्निभ्यां दग्ध३व्यः, स्वं वा एतद्विष्टमन्वारोह, —त्यपरेण दग्ध३व्याः पूर्वेणा३, इति मीमांसन्त, उभौ सुमाहृत्या, —न्तरादग्ध३व्य, —स्तद्वक्त्रमतमं गृह्णीयान्नक्तुमग्निं, —मुसु३र्या वै रात्रि, —ज्योतिषैव तमस्तरति, दिवा ह वा अस्मा अस्मिलोके भवति, प्रास्मा असौ लोको भाति य एव वेद ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्धोतोर्वदे, —देभ्यो वा एतल्लोकैभ्या इष्टका उपदधाति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, यत्सायं जुहोति सहस्रं तेन कामदुघा अवरुद्धे, यत्प्रातः सहस्रं तेन, यदस्याग्निराधीयते सहस्रं तेन, यमराज्यं वा अग्निष्टोमेनाभिजयति, सोमराज्यमुक्थ्येन, सूर्यराज्यं षोडशिना, स्वाराज्यमतिरात्रेणै, —तानि वै सर्वाणीन्द्रोऽभव, —देतानि सर्वाणि भवति य एतैर्यजते, सर्वमेतद्भवति य एव वेद, हविष्मान् वा एको, देवयाज्यैकः, सहस्रयाज्यैको, योऽग्निहोत्रं जुहोति स हविष्मान्, यो दर्शपूर्णमासौ यजते स देवयाजी, यश्चातुर्मास्यैर्यजते स सहस्रयाज्य-ग्निहोत्रे वै सर्वे यज्ञकृतवः सवान् यज्ञकृतनवरुद्धे य एव विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥६॥

२८-३५

प्रैयमेधा वै सर्वे सह ब्रह्माविदुः, —स्तेऽग्निहोत्रेण समराधयं, —स्तेषां त्रिरैकोऽजुहोद् द्विरैकः सकृदेकं, —स्तेषां यन्निरजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सोऽब्रवीत्, त्रेधा वा इदं, —मग्रये प्रजापतये सूर्यायै, —त्यथ यो द्विरजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सोऽब्रवीद्, द्वेधा वा इदं, —मग्रये च प्रजापतये च सायं, सूर्याय च प्रजापतये च प्रातरि, —त्यथ यः सकृदजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सोऽब्रवी, —देकधा वा इदं, प्रजापतय एवैति, तेषां यो द्विरजुहोत् स आध्नोत्, तस्यैतरे साजात्यमुपायन्, ऋध्नोति य एव विद्वानग्निहोत्रं जुहो, —त्युपास्य समानाः साजात्यं यन्ति, प्रदोषमग्निहोत्रं होत३व्यं, व्युष्टायां प्रातर्वृद्धान् गर्भान् प्रजनयति, तदाहुः, परा वा एतस्याग्निहोत्रं पतति यस्य प्रदोषं न जुह्वतीति, यदि मन्येत, ऋतुमत्यनैषमिति ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्धोतोर्वदेत्, तेनैव सर्वं नान्तरेति ॥ दोषा वस्तो-

नैमः स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, ऋतुमेव नात्यनै, —द्वोतव्याश्च होतव्याश्चि, —ति मीमांसन्ते, यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदियाद्द्वोतव्यमेवा, —ऽग्रये वा एतद्वृत्त्यै गुप्त्यै हूयते, प्रजननं तु ह्रस्व-
ट्करोति, यदि मन्येत, ऋतुमत्यनैषमिति ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्द्वोतोर्वदेत्, तेनैव सर्वं नान्तरेति ॥ प्रातर्वस्तोर्नैमः स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, ऋतुमेव नात्यनैत्, तद्यथा कारुद्वेषिणो जुह्वत्येवमस्य हुतं भवति, यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभिनिम्रोचेद्यो ब्राह्मणो बहुवित्स उद्धरेत्, सं-
वेणैवैनं ब्रह्मणोद्धरत्य, —अग्निहोत्रेणानुद्धरेद्, भागधेयेनैवैनं प्रणयत्य, —थो भागधेयेनैवैनं संमर्धयति, वरो दक्षिणा, सर्वत एवैनं दिग्भ्यो वरेण च्यावयति, यस्योभा अनुगता अभिनिम्रोचेद्यस्य वा-
भ्युदियात् पुनराधेयमेव तस्य प्रायश्चित्ति, —र्यथा वै पथो वर्तनी एवं दर्शपूर्णमासौ, यथान्तरैवमग्नि-
होत्रमेव वा अग्निहोत्रिणे दर्शपूर्णमासिने स्वर्गो लोकोऽनुभात्यु, —पान्यानि हवींषि वसन्त्य, —थ कस्मादग्निहोत्रं नोपवसन्तीति, ब्रह्मवादिनो वदन्ति, प्रतुतं वा एतदपरिमितमसंस्थितम्, —
श्नाति मांसं, —मुपस्त्रियमेति, तस्मान्नोपवसन्ति, पशुव्रतेन भवितव्यं, तूष्णीमिव पशवः संभवन्ति, ते मेध्या, यत्तूष्णीं स्त्रियमुपैति मेध्यतरस्तेन भवति, हिंक्रत्योपियादे, —वमिव हि पशव उपयन्ति मेध्यत्वाय, संस्थाप्याश्च संस्थाप्याश्चि, —ति मीमांसन्ते, अग्निहो-
त्रं यत्संस्थाप्येत्तृणमक्त्वानुप्रहरेत्, सा ह्यग्निहोत्रस्य संस्थितिस्त, —दाहु, —र्यदा वै जीयते यदा प्रमीयते यदातिमाल्छित्यथाग्निहोत्रं सतिष्ठता इति, तन्न संस्थाप्य, मनुसा वा इमां प्र-
जापुतिः पर्यगृहादि, —यं वा अग्निहोत्रस्य वेदिरि, —यमुपयाम, ओषधयो बर्हिः, पुष्पा प्रोक्षणी, —दिशः परिधयो, यत् किंचाभ्याधीयते स इहमो, यजमानो यूप, उन्नीयमाने स्थे-
युमे, —वमिव हि यूपः समृद्धयै, मध्यतो वा एष यज्ञः प्रतुतो यदग्निहोत्रं, तस्मादग्निहोत्री दशपूर्णमासी सर्वं बर्हिष्यं ददाति, मध्यतोश्छेतद्यज्ञस्य दीयते यदग्निहोत्रं, होतव्यं राजन्य-
स्याग्निहोत्राश्च होतव्याश्चि, —ति मीमांसन्त, आमादिव वा एष यद्राजन्यो, बहु वा एषोऽयज्ञियमुमेध्यं चुरत्य, —त्युन्नं जिनाति ब्राह्मणं, तस्माद्राजन्यस्याग्निहोत्रमहोतव्यं, —
मृतं वै सत्यमग्निहोत्रं, ब्राह्मणं ऋतं सत्यं, तस्माद्ब्राह्मणस्यैव होतव्यम, —थो ब्राह्मणा-
यैवास्याग्रतो गृह आहरेयुस्त, —दुतमेवास्याग्निहोत्रं भुवत्य, —थो यं ऋतमिव सत्यमिव चरेत् तस्य होतव्यमनुसंतत्यै ॥७॥

३६-४४

याग्निहोत्रायांप्रसृष्टा निषीदेद्यस्यान्नं नाद्यात् तस्मै तां दद्याद्, —वर्ति वा एषा यजमानस्या-

[८] तै. २, २, ४, ६-८; ४, २, ५, १ । वा १३, ३४-३५; ३५, १९ (च. पा.); ५, ३; १२, ६० । काण्व. १४, ३६-३७-३५, ५२ (च. पा.); ५, ३; १३, ६१ । मा. श्रौ. ३, ३ ।

नुत्सह्य निषीदति, तथैवैनं सह निरवदयते, गृहे तु तस्य ततः परो नाश्रीयाद्, यदश्री-
यादातिमालिङ्ग, यस्याहुतेऽग्निहोत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छेदग्निना च सहाग्निहोत्रेण चोद् द्रवेद्, भागधे-
येनैवैनं प्रणयत्य, —थो भागधेयेनैवैनं संमर्धयत्य, —थाभिमन्त्रयेत् ॥ ४५

इते एवं प्रथमं जज्ञे अग्निरेभ्यो योनिभ्यो अग्निं ज्ञातवेदाः ।

स गायत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवेभ्यो हव्या बहव प्रजानन् ॥ ४६

इत्येते वा एतस्य योनुयः, स्वेभ्य एवैनं योनिभ्योऽधि प्रजनयति ॥ इषे राये रमस्व सहसे
द्युम्नायोर्जोऽपत्याय ॥ इत्येतान्येवावुरुन्दे, ऽथो रमयत्येवैनम् ॥ सम्राडसि स्वराडसि,
मुषंदा मीद ॥ इति सुषदैवैनं सादयति ॥ सारस्वतो त्वोत्सौ प्रावताम् ॥ इत्यृक्सामे वै सारस्वता
उत्सौ, ताभ्यामेवैनं प्रावति, ताभ्यां संमर्धयत्य, —ग्रये ज्योतिष्मतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्धारुणं
युवमयं चरुं यस्याहुतेऽग्निहोत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छेत्, तमो वा एतस्य यज्ञं युवते यस्याहुतेऽग्नि-
होत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छति, यदग्रये ज्योतिष्मते ज्योतिषैवास्य यज्ञं संमर्धयति, वारुणीं रात्रि,
यद्धारुणो वरुणादेवास्योधि यज्ञं स्पृणोति, यस्याहुतेऽग्निहोत्रेऽपरोऽग्निरनुगच्छेत् तत एवं
प्राञ्चमुद् धृत्यान्ववसायाग्निहोत्रं जुहुयाद्, —थाभिमन्त्रयेत् ॥ भवतं नः समनसौ समोकसौ सचे-
तसा अरेपसा, इति समनसा एवैनौ करोति यजमानस्याहिंसाया, एतौ वै तौ या आहुर्ब्र-
ह्मवादिना, नैकः कुब्जिद्वौ व्याघ्रौ विव्याचे, —त्यग्रयेऽग्निमतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्रा अग्नि-
मभ्युद्धरेयु, —देवताभ्यो वा एष समदं करोति यस्याग्रा अग्निमभ्युद्धरन्ति, यदग्रयेऽग्निमते देवता
एवास्मै भूयसीर्जनयति, वंसीयान् भवति ॥ ८ ॥ ४७-५४

अन्वग्निरुपसामग्रमकशदन्वहानि प्रथमो ज्ञातवेदाः ।

अनु सूर्यस्य पुरुत्रां च रश्मीननु द्यावापृथिवीं आततन्थ ॥ ५५

इत्यभिमन्त्रयेत् यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदियाद्, —नुकशायैवैनत् पुनरवरुन्दे, तदा-
हुर, —मुं वा एष लोकं समारोहयति सह प्रजया पशुभिश्च यजमानस्य, तस्मादुत बहुरा-
हिताग्निरपशुर्भुवतीति, तदुपस्थेयः ॥ इहैव क्षेम्य एभि, मा प्रहासीमीममुमामुष्यायणम् ॥
इत्यस्मिन् वावैनमेतं लोकं दाधार, सह प्रजया पशुभिश्च यजमानो वंसीयान् भवति, मैत्रं

[देवेभ्यो...प्रजानन्— ऋ. १०, १६, ९; अथर्व. १२, २, ८]

[९] मा. श्रौ. ३, ३-४ । वा. ११, १७; ८, ६१; ५, १५ [अन्वग्नि (प्रत्यग्नि) रुपसा...आ (विवेश; ततान)

ततन्थ— अथर्व० ७, ८२, ४-५; १८, १, २७ । प्रत्यग्निरुपसा०— (प्र. पा.) ऋ. ४, १३, १ ।

चरुं निर्वपेत्सौर्यमैककपालं यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदिया, —न्मित्रो वा एतस्य यज्ञं युवते यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदैति, मित्रमह, —र्यन्मैत्रो मित्रादेवास्याधि यज्ञं स्पृणोत्य, —अथ यत् सौर्योऽमुनैवास्यादित्येन पुरस्ताद्यज्ञं समर्धयति, यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदियादग्निं समाधाय वाचं यत्वा दैपती सर्वाह्ममुपासीयातां, द्वयोर्गवोः सायमग्निहोत्रं जुहुयादु, —भयमेवास्मै भागधेयं प्रयच्छति सायन्तनं च प्रातस्तनं च, यद्वै पुरुषस्यामयत्य-
 श्रातीं नोश्रातीं, इति वै तमाहु, —नीश्रातीति, चेदाहुस्तद्वाव सोऽमृतंति, यन्नाश्रातीं न व्याहरतोऽन्वेवैनमम्रातां, तपसैनं पुनरवरुन्धाते, अग्नये व्रतपतयेऽष्टाकपालं निर्वपेद्, —मित्रै देवानां व्रतपति, —स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं व्रतमालम्भयति यस्याग्निरुपक्षयेद्, यत्रैवैनमनुपरागच्छेत् तत् समाधायान्ववसायाग्निहोत्रं जुहुयादे, —ति वा एतदग्निर्यदुपक्षायति, यत्रैवैनमनुपरागच्छति तत् एनं पुनरवरुन्धे, अग्नये पथिकृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्निरुपक्षयेद्, बहिष्पथं वा एष एति यस्याग्निरुपक्षायत्य, —मित्रै देवानां पथिकृत्, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं पन्थामपिनयत्य, —नद्वान् दक्षिणा, स हि पन्थामपिवहत्य, —अग्नये शुचयेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याभ्यादाव्येन सःसृज्येता, —शुचितर इव वा एष यदभ्यादाऽव्यो, यदग्नये शुचये शुचिमेवैनं मेध्यं करोत्य, —अग्नये क्षामवतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याहिताग्नेः सःसृज्येताऽग्निर्गृहान् देहेद्, —मित्रै एतस्य क्षामो गृहान्भ्युच्यति, स दहत्येवापरं, यदग्नये क्षामवते यैवास्य क्षामा प्रिया तनूस्तामेवास्य भागधेयेन शमयत्य, —दाहकोऽस्यापरमग्निर्गृहान् भवति, यस्याग्निर्गुणं छेत् तेभ्य एवावक्षाणेभ्योऽधि मन्थितं व्य, —स्तदेनं स्वाद्योनिः प्रजनयति, यदि न तार्दशानि वावक्षाणानि स्युर्भस्मनारणी सःस्पृश्य मन्थितं व्यः, स्वादेवैनं योनिः प्रजनयत्य, —अग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्निर्गुणं छेत्, —अत्र हि वा एतस्मा अपिधीयतेऽथैषोऽनुगच्छ, —त्यौषधयो वै पावका, औषधीरेवास्मै पावका भागधेयमपिदधाति प्रजननाय ॥५६-५८

त्रयस्त्रिंशत् तन्तवो यं वितन्वत इमं च यज्ञं सुधया ददन्ते ।

तैमिच्छिद्रमपिदध्मो यदत्र स्वाहा यज्ञो अप्येतु देवान् ॥

५९

इति जुहुयाद्यद्यनो वा रथो वान्तरा विद्यायादे, —तावन्तो वै यज्ञस्य तन्तवो, देवता वा एता, —स्तान्वा एतत्समवृक्षत्, ताः संदधात्ये, —तद्ध स्म वा आहु, —दाक्षायणास्तन्तून् त्समवृक्षद्, गामन्वत्यावर्तयेति, गौहिं यज्ञिया मेध्ये, —दं विष्णुर्विचक्रमा, इति पदं योपयति,

विष्णोः स्विदेवं यज्ञस्य विक्रान्तमकर३पोऽन्वातिषिञ्चति शान्त्यै ॥९॥

६०

रौद्रं गवि सद्, वायव्यमुपावसृष्टमा, —ऽश्विनं दुह्यमानं, सौम्यं दुग्धं, वारुणमधि-
श्रितं, मैत्रं श्रेष्ठगृहीतं, मारुतं बिन्दुमत्, पौष्णमुदन्तं, सारस्वतं विष्णुं, वै-
ष्णवं प्रतिनीयमानं, स्वर्ग्यमुद्रासितं, त्वष्टुरुन्नीयमानं, धातुरुन्नीतं, वैश्वकर्षणमु-
द्यतं, सावित्रं प्रणीयमानं, द्यावापृथिवीयं प्रहियमाणमै, —न्द्राग्रमुपसन्नं, प्राजापत्यं स-
मिधि, वैश्वदेवं हुतम् ॥१०॥

६१ [५८६]

॥ इति प्रथमकाण्डे अग्निहोत्र-ब्राह्मणं नाम अष्टमः प्रपाठकः ॥८॥

अथ नवमः प्रपाठकः ।

चतुर्होतारः ।

चित्तिः स्रुक्, चित्तमाज्यं, वाग्वेदिरा, —धीतं बर्हिः, केतो अग्नि, —विज्ञातमग्नीद्,
वाचस्पतिर्होता, मन उपवक्ता, प्राणो हविः, सामाध्वर्युरि, —न्द्रं गच्छ स्वाहा, पृथिवी
होता, द्यौरध्वर्युस्त्व, —ष्टाग्नी, —न्मित्र उपवक्ता, वाचस्पते वाचो वीर्येण संभृततमेनायक्षसे,
यज्ञपतये वार्यमां स्वस्क, —वाचस्पतिः सौममपा, —ज्जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय, सौमः सौमस्य पि-
बतु, शुक्रः शुक्रस्य पिबतु, आतास्त इन्द्र सौमा वातापयो हवनश्रुतो, अग्निर्होता, —ऽश्विना-
ध्वर्यु, रुद्रो अग्नीद्, बृहस्पतिरुपवक्ता, वाचस्पते हिंन्विधे नामन् विधेम ते नाम्, विधेस्त्वम-
स्माकं नाम्, वाचस्पतिः सौममपादा, —ऽस्मासु नृम्णं धात्, सौमः सौमस्य पिबतु, शुक्रः
शुक्रस्य पिबतु, आतास्त इन्द्र सौमा वातापयो हवनश्रुतो, महाहविर्होता, सत्यहविरध्वर्युरि, —
चित्तपाजा अग्नीद्, —चित्तमना उपवक्ता, —ऽनाध्वर्युश्चाप्रतिध्वर्युश्चाभिगरा, अयास्य उद्राता,
विधे नामन् विधेम ते नाम्, विधेस्त्वमस्माकं नाम्, मा देवानां तन्तुश्छेद्वि मा मनुष्याणां,
नमो मात्रे पृथिव्यै ॥१॥

१

अग्निर्यजुभिः, सविता स्तोमै, —रिन्द्र उक्थामदै, —बृहस्पतिश्छन्दोभिर, —दितिरपश्च बर्हि-
श्चा, —ऽऽदित्या आज्यै, —मरुतः सदोहविर्धानै, —विष्णुर्दीक्षातपोभ्यां, मित्रावरुणौ धिष्ण्यैर, —
श्विना आशिंरा, त्वष्टा समिधा, पूषा स्वाहाकरै, —वींवायोः पत्नी, पथ्या पूष्णः,

पृथिव्यग्नेः, सैनैन्द्रस्य, धेना बृहस्पते, — गायत्री वसूनां, त्रिष्टुब् रुद्राणां, जग-
त्यादित्यानाम, — नुष्टुब् मित्रस्य, विराङ्गरुणस्य, पङ्क्तिर्विष्णो, — दीक्षा सोमस्य ॥२॥ २

प्रजापतिर्वी एक आसीत्, सोऽकामयत्, यज्ञो भूत्वा प्रजाः सृजेयेति, स दशहोतारः
यज्ञमात्मानं व्यधत्, स चित्तिं स्तुचमकुरुत्, चित्तमाज्यं, वाचं वेदिमा, — ऽधी-
तं बर्हिः, स दुग्धधात्मानं विधाय मिथुनं कृत्वायतनमैलत्, स वै त्रिवृत एवं प्राणानाय-
तनमचायत्, तैः प्रजा असृजतो, — ध्वं उदतृणत् पूर्वपक्षः पञ्चदश, — स्तेन देवानसृजत्,
तै देवा ऊर्ध्वा आप्यायन्तो, — ध्वं आप्यायते य एवं वेदा, — ऽवाङ्वातृणदपरपक्षः पञ्चदश, —
स्तेनासुरानसृजत्, तैऽसुरा अवाञ्चः प्राध्वंसन्त, प्रास्य भ्रातृव्यो ध्वंसते य एवं वेद,
दिवा देवानसृजत् नक्तमसुरां, — स्ते देवाः शुक्ला अभवन् कृष्णा असुराः, सत्येन देवानसृ-
जतानृतैनासुरां, — स्ते देवाः सत्यमभवन्नृतमसुरा, दक्षिणेन हस्तेन देवानसृजत् सव्येनासुरां,
स्ते देवा वीर्यवन्तोऽभवन्मूढा असुरा, — स्ततो देवा अभवन् परासुरा, — स्तद्य एवं वेद भवत्या-
त्मना, परास्य भ्रातृव्योऽभवति, सोऽमन्यत्, क्व होष्यामीति, स तदेवं नाविन्दत् प्रजा-
पतिर्यत्राहोष्य, — न्नो अस्यान्यद्वोत्वमासीत् प्राणात्, स वा इन्द्रमेवान्तुरात्मनायतनमचायत्,
स, इन्द्रं गच्छ स्वाहे, — त्यपानद्वीर्यं वै प्राणो, वीर्यमिन्द्रो, वीर्य एवं वीर्यमजुहोत ॥३॥

३

तै वै चतुर्होतारो न्यसीदन् त्सोमगृहपतया, इन्द्रं जनयिष्यामा इति पृथिवी होतासीद्,
द्यौरध्वर्युस्त्वष्टाग्नी, — न्मित्र उपवक्ता तै वा एतौ ग्रहा अगृहत्, वाचस्पते वाचो वीर्येण सभृ-
तमेनायक्षसे, यज्ञपतये वार्यमा स्वस्करिति, त एकविंशमायतनमचायं, स्तेनैन्द्रमज-
नयं, — स्ते इन्द्रं जनयित्वाब्रुवन्, त्वुरयामेति, तै वै पञ्चहोतारो न्यसीदन् वरुणगृहपतयो,
ऽभिहोतासीद्, — श्विनाध्वर्यु, रुद्रो अग्नीद्, बृहस्पतिरुपवक्ता, यदश्विनैति, तैन पञ्चहो-
ता, तै वा एतौ ग्रहा अगृहत्, वाचस्पते हिन्विधे नामन् विधेम ते नाम, विधेस्त्वमस्माकं

[३] मै. १,९,१ । काठ. ९,११ । तै. ब्रा. २,२,३ ।

[४] मै. १,९,१ । काठ. ९,११-१२ । कपि. ८,१२ । वा. १,१०,२१,२४ : २,११ ; ५,२२,२६ ; ६,१,९,३० ; ९,३०,
३८ ; ११,९,२८ : १८,३७ ; २०,३ ; ३७,१ : ३८,१ ; ७,४७-४८ । काण्व. १,१३, ३६,४० ; २,२२ ; ५,२८,३३ ; ६,
१,१०,४३ : १०,३९ ; ११,४ : १२,९,२८ ; २०,७ ; २१,९३ ; ३७,१,३८,१ ; ९,१२-१४ । मा. श्रौ. ११,१,५,२,
१४ ।

नामैति, तै त्रिणवमायतनमचाय५, —स्त५ सैतुं कृत्वा स्वराय५, —स्तैनु पशूनसृजन्त, तान्दे-
वताभ्योऽनयन् यमायाश्चमनय५, —स्तस्यार्धमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ देव-
स्य त्वा सवितुः प्रस३वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि, यमाय त्वा मंह्य५ वरुणो
ददाति, सोऽमृतत्वंमशीय, मयो दात्रे भूया, —न्मयो मंह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति३सोऽर्धमिन्द्रिय-
स्योपाधत्ता, —ऽर्धमिन्द्रियस्योपधत्ते य एव५ विद्वानंश्च प्रतिगृह्णात्यं, —थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णात्यर्ध-
मस्येन्द्रियस्यापक्रामति, रुद्राय गामनय५, —स्तस्य तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रति-
ग्रहमपश्यत् ॥ रुद्राय त्वा मंह्य५ वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वंमशीय, मयो दात्रे भूया, —न्मयो
मंह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति स तृतीयमिन्द्रियस्योपाधत्त, तृतीयमिन्द्रियस्योपधत्ते य एव५ विद्वान् गां
प्रतिगृह्णात्यं, —थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामत्यं, —अग्रे हिरण्यमनय५, —
स्तस्य चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ अग्रे त्वा मंह्य५ वरुणो ददाति,
सोऽमृतत्वंमशीय, मयो दात्रे भूयान्मयो मंह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति स चतुर्थमिन्द्रियस्योपा-
धत्त, चतुर्थमिन्द्रियस्योपधत्ते य एव५ विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णात्यं, —थ योऽविद्वान् प्रति-
गृह्णाति चतुर्थमस्येन्द्रियस्यापक्रामति, बृहस्पतये वासोऽनय५, —स्तस्य पञ्चममिन्द्रियस्या-
पाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ वास्त्वाकृन्तन्न, —पसोऽतन्वत्, धियोऽवयन्, बृहस्प-
तये त्वा मंह्य५ वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वंमशीय, मयो दात्रे भूया, —न्मयो मंह्यं प्रतिग्र-
हीत्रे ॥ इति स पञ्चममिन्द्रियस्योपाधत्त, पञ्चममिन्द्रियस्योपधत्ते य एव५ विद्वान् वासः
प्रतिगृह्णात्यं, —थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति पञ्चममस्येन्द्रियस्यापक्रामत्यं, —त्तानायाङ्गिरसाया-
प्राणदनय५, —स्तस्य षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ उत्तानाय त्वाङ्गि-
रसाय मंह्य५ वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वंमशीय, मयो दात्रे भूया, —न्मयो मंह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥
इति स षष्ठमिन्द्रियस्योपाधत्त, षष्ठमिन्द्रियस्योपधत्ते य एव५ विद्वानप्राणत् प्रतिगृह्णात्यं, —थ
योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामति ॥ क इदं कस्मा अदात्, कामः कामायादात्,
कामो दाता, कामः प्रतिग्रहीता, कामाय त्वा प्रतिगृह्णामि, कामैतत्ते ॥ इति समुद्रो वै
कामो, दक्षिणा कामो, दक्षिणयैव दक्षिणां प्रतिगृह्णाति, यो वै तां देवता५ वेद याग्रे
दक्षिणामनयदक्षिणीयो ह भवति, नयति दक्षिणाम् ॥४॥

४-१६

तै वै स्वर्यन्तोऽब्रुव, —न्नतो नो यूयं प्रयच्छत, केनायतुनेनात्रैव वेत्स्यथे, —त्यब्रुव५, —
स्तै वै समहोतारो न्यसीदन्नयर्मगृहपतयो, महाह्विहोतासीत्, सत्यहविरध्वर्युर, —चित्तपाजा

[देवस्य त्वा सवितुः— अथर्व. १९, ५१, २ । कोदात्कस्मा०— अथर्व. ३, २९, ७]

[५] मै १, ९, १ । काठ. ९, १२-१३ ।

अग्नीदं, —चित्तमना उपवक्ता, —ऽनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्चाभिग्रा, अयांस्य उद्गाता, ते वा एतं
 ग्रहमगृह्णत, विधे नामन्विधेम ते नाम, विधेस्त्वमस्माकं नामिति, तं त्रयस्त्रिंशमायतन-
 मचायं, —स्तैनेदं संमतन्वन्, तस्मिंहोत्रा च वा इदं संततं त्रयस्त्रिंशेन च, यदिदं देव-
 मनुष्या अश्न्योऽन्यस्मै संप्रयच्छन्ते, प्राणो वै दशहोता, चक्षुश्चतुर्होता, श्रोत्रं पञ्चहोता,
 वाक्चात्मा च सप्तहोता, —ऽग्निहोत्रं वै दशहोता, दर्शपूर्णमासौ चतुर्होता, चातुर्मास्यानि पञ्च-
 होता, सौम्योऽध्वरः सप्तहोता, —ऽऽयुषे कंमग्निहोत्रं हूयते, सर्वमायुरेति य एव वेद, चक्षुषे
 कं दर्शपूर्णमासा इज्येते, न चक्षुषो गृहे य एव वेद, श्रोत्राय कं चातुर्मास्यानीज्यन्ते, न
 श्रोत्रस्य गृहे य एव वेद, वाचं चात्मने च कं सौम्योऽध्वर इज्यते, न वाचो नात्मनो
 गृहे य एव वेद, प्रजापतिर्वै दशहोतैः, —कः संभूयिष्ठभाग् व्याहृतीना, —मैकः संभूयिष्ठो
 भवति य एव वेद, तंजसे कं पूर्णमा इज्यते, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतया गायत्रं छन्दा,
 गायत्रोऽग्निः, स्वे वावास्मा एतदेव ते सप्रस्थे अक, —नीस्यान्यो योगक्षेमस्येशा, आयुषे
 कंमवासास्येज्यते, समीव वा एष आभ्रियते, सर्वमायुरेति य एव वेद, स्वर्गाय लोकाय
 कं सौम्योऽध्वर इज्यता, एति स्वर्गं लोकं य एव वेद, दशहोत्राग्निहोत्रं मुनीतमभिर्मृशेद्,
 दशहोत्रा वै देवा अग्निहोत्रमसृजन्त, प्रजातमेनत् सृष्टमालब्ध, चतुर्होत्रा दर्शपूर्णमासा अभिर्मृ-
 शे, —चतुर्होत्रा वै देवा दर्शपूर्णमासा असृजन्त, प्रजाता एनौ सृष्टा आलब्ध, पञ्चहोत्रा चातु-
 र्मास्यान्यभिर्मृशेत्, पञ्चहोत्रा वै देवाश्चातुर्मास्यान्यसृजन्त, प्रजातान्येनानि सृष्टान्यालब्ध,
 सप्तहोत्रा सौम्यमध्वरमभिर्मृशेत्, सप्तहोत्रा वै देवाः सौम्यमध्वरमसृजन्त, प्रजातमेनं सृष्ट-
 मालब्ध, दशहोतारं वदेत् पुरस्तात् सामिधेनीनां, प्रजापतिर्वै दशहोता, यज्ञमुखं सामि-
 धेन्यो, मिथुनं वावास्यैतद्यज्ञमुखे दधाति, चतुर्होतारं वदेत् पुरस्तात् प्रयाजानां, चतु-
 र्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनयन्ति, —न्द्रं वावास्यैतद्यज्ञेऽजीजनत्, सैन्द्रेण यज्ञेन यजते, पञ्च-
 होतारं वदेत् पुरस्ताद्द्विषां, पञ्चहोत्रा वै देवाः पशूनसृजन्त, परासुरानभावयन्, पशूनेव
 सृजते, परा भ्रातृव्यं भावयति, सप्तहोतारं वदेत् पुरस्तादनुयाजानां, सप्तहोत्रा वै देवाः
 स्वरायन्, त्वरेवैति, दशहोतारं वदेत् पुरस्ताद् बहिष्पवमानस्य, प्रजापतिर्वै दशहोता,
 यज्ञमुखं बहिष्पवमानं, मिथुनं वावास्यैतद्यज्ञमुखे दधाति, चतुर्होतारं वदेत् पुरस्तादाज्यानां,
 पञ्चहोतारं वदेत् पुरस्तान्माध्यन्दिनस्य पवमानस्य, सप्तहोतारं वदेत् पुरस्तादाश्वस्य पवमा-

नस्य, सप्तहोत्रा वै देवाः स्वरायन्, — त्स्वरेवैति, यो वै चतुर्होतृनुसवन् तर्पयितुं व्यान् वेद
तृप्यति प्रजया च पशुभिः, — श्वेतै वै चतुर्होतारोऽनुसवन् तर्पयितुं व्या, यद् ब्राह्मणा बहुविदस्ता-
नेव तर्पयति, त एनं तृप्ताः प्रजया च पशुभिश्च तर्पयन्ति ॥५॥ १७

यः प्रजया पशुभिर्न प्रजायेत स द्वादशाहानि वरासीं पुरिधायु तप्तं पिवन्नधः शयीत, तपो वै
तप्त्वा प्रजापतिर्विधायात्मानं मिथुनं कृत्वा प्रजया च पशुभिश्च प्राजायता, — विहितो हि वा एषो
ऽमिथुनो, सथैष न प्रजायते, तत्तप एव तप्त्वा विधायात्मानं मिथुनं कृत्वा प्रजया च पशु-
भिश्च प्रजायते, प्रजापतिर्वै दशहोता, ज्यायान् वै प्रजापतिर्होमात्, तस्मात्तन्न जुहति, प्रा-
प्यापाने, — दपानं एव प्राणं जुहोति, संग्रामिणं चतुर्होत्रा याजये, — चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्हो-
तारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनय, — न्यतर-
स्मिन् खलु वै संग्रामे इन्द्रो भवति स जयती, — न्द्रं वा वास्यैतत्संग्रामेऽजीजन, — जयति संग्रामं,
प्रजाकामं चतुर्होत्रा याजये, — चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्होतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जु-
हुयादुत्तरेणार्धं, चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनय, — न्यतरस्मिन् खलु वै संग्रामे इन्द्रो भवति
स जयती, — न्द्रं वा वास्यैतत् संग्रामेऽजीजन, — जयति संग्रामं, प्रजाकामं चतुर्होत्रा या-
जये, — चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्होतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं,
चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनयन्, प्रजामस्मै जनयति, नेव त्वपरोऽनुजायते, तेजस्वी-
तु भवति, सर्वेण ह्येनमिन्द्रियेण जनयति, पशुकामं पञ्चहोत्रा याजये, — चतुर्गृहीतमा-
ज्यं कृत्वा पञ्चहोतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवा
पशूनसृजन्त, पशूनेव सृजेत, भ्रातृव्यवन्तं पञ्चहोत्रा याजये, — चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा पञ्च-
होतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवा असुरान् पराभावयन्
परा पाप्मानं भ्रातृव्यं भावयति, स्वर्गकामं पञ्चहोत्रा याजये, — चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा पञ्चहो-
तारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवाः स्वरायन्, त्स्वरेवैति
यो यज्ञस्य सः स्थामनु पापीयान्मन्येत तं सप्तहोत्रा याजयेत्, सप्तहोत्रा वै देवा इदं समतन्वन्
त्समतत ताजक्, तादृङ् पुनर्भवति यार्दक् संन्यजते ॥६॥ १८

ब्रह्मवार्दिनो वदन्ति, यदेको यज्ञश्चतुर्होताथ कस्मात् सर्वे चतुर्होतार उच्यन्ता इति, चत्वारो वा एते यज्ञा, —स्तेषां चत्वारो होतारस्त, —चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं, चतुर्णामेकः सः वत्सरं नाश्नीयात्, तद् व्रतम्, —अथ वै चतुर्होतारो, ऽश्ववान्भवति य एवं वेदा, —अथ यमनूचानं संन्त नोपनेमेस्सोऽरण्यं परेत्य ब्राह्मणमुपद्रष्टारं कृत्वा चतुर्होतृन् व्याचक्षीत्, ब्रह्मणो वा एतदुदरण्यं यश्चतुर्होतारो, ब्राह्मण उपद्रष्टो, —पद्रष्टुरेवान्ते ब्रह्माविरुक्, —स्तदेनमाविर्भूतमाविष्टं गमयत्य, —थ यौ विशपेयाताम्, —हं भूयो वेदाहं भूयो वेदे, —त्येष वाव भूयो वेद यश्चतुर्होतृन् वेद, चतुर्होतारो वै यज्ञस्य योनि, —श्चतुर्होतृभ्योऽधि यज्ञो निर्मितो, नैनं विशप्तिं हिनस्ति, चतुर्होतारं वदेदशमेऽहन्नक्रामो, ऽश्वं वै चतुर्होतारो, ऽन्तो दशममेहरं, —न्तमेव गत्वान्नाद्यमवरुन्द, एतद्वा अस्यैतर्ह्यप्रयुक्तमे, —तदनवरुद्धं तदेव प्रयुङ्क्ते, तदेवरुद्ध, इयं वै सर्पराज्ञी, तस्या वा एतदुक्तं यश्चतुर्होतारो, होता वदति, स्तुतं वा एतदनुशंसति, न हि स्तुतमनुशस्तमस्ति ॥७॥

१९

देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, ते वै समावदेव यज्ञे कुर्वाणा आयन्, यदेव देवा अकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त, तेन व्यावृत्तमगच्छ, —स्ते देवा अभवन्, —तेमं यज्ञं तिर उपर्यसुरेभ्यस्तस्यामुहा इति, तमेतावज्ज्ञ आदायोदक्राम, —अग्निर्यजुभिः, सविता स्तोमैरि, —न्द्र उक्थामदै, —वृहस्पतिश्छन्दोभिरिति, तं तिर उपर्यसुरेभ्योऽतन्वत्, तमेषां यज्ञमसुरा नान्ववाय, —स्तेन वा एनानपानुदन्त, ततो देवा अभवन्, परासुरा, —स्तेषां एवं वेद तिर उपरि भ्रातृव्याद्यज्ञं तनुते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्ये, —तैरेव जुहुयात् समतयज्ञे, चतुर्भिश्चतुर्भिरेव वाकशायं पुरस्तात् प्रातरनुवाकस्यै, —तावान् वै यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तं वृङ्क्ते, संयज्ञो भवत्य, —यज्ञा इतर, एतैरेव जुहुयात् पुरस्तादीक्षाया, एषा वै प्रत्यक्षं दीक्षा, तमिवालब्धे, —तैरेव जुहुयात् पुरस्ताद्वादशाहस्यै, —ष वै प्रत्यक्षं द्वादशाह, —स्तुमेवालब्धे, —तैरेवातिथ्यमभिमुशेद्, यज्ञेनैव यज्ञमालब्ध, दक्षिणतो वै देवानसुरा यज्ञमजय, —स्त उदञ्चः पत्नीभिः सहग्रीधं प्राविष्ट, —स्तान् पत्नीभिः सह प्रकशाय जिह्रियतोऽसुरा अपावर्तन्त, तांस्तत् एवानूत्थायाजय, —

[७] काठ. ९, १५ ।

[८] मै. १, ९, ९ । काठ. ९, १५ ।

मै. ११

—स्ततो देवा अभवन्, परासुरा, —स्तद्य एव॑ वेद भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति,
 नास्य भ्रातृव्यो गृहान्नं पशूनभ्यारोहत्य, —भिं भ्रातृव्यस्य गृहानभिं पशूनारोहति यं एव॑ वेदै,—
 तान्येवाग्नीध्रेऽनुब्रूयादु, —अग्निं पात्नीवतस्य यजति, तृप्ता पत्नी रेतो धत्ते, प्रं प्रजया च पशुभिश्च
 प्रजायत, एतैरेव जुहुयादन्तरां त्वष्टारं च पत्नीश्च स॑वत्सरं प्रजाकामो, मिथुनं॑ वै त्वष्टा च
 पत्नीश्च, त्वष्टारं॑ वा एतन्मिथुनेऽप्यस्मात् प्रजननाय, तन्मिथुनं, तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः
 प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते, विन्दते प्रजामां, —स्य वीरो जायते, यदि स॑वत्सरं जुहुम
 विन्देन्नादृत्यम् ॥८॥

२० [६०६]

॥ इति प्रथमकाण्डे चातुर्होतृको नाम नवमः प्रपाठकः ॥९॥

अथ दशमः प्रपाठकः ।

चातुर्मास्यानि ।

आग्ने३योऽष्टाकपालः, सौम्य३श्चरुः, सावित्रो॑ द्वादशकपालः, सारस्वत३श्चरुः, पौष्ण३श्चरुः,
 —मरुतः सप्तकपालो, वैश्वदे३व्यामिक्षा, द्यावापृथिवी॒या एककपालो, वाजिना॒॑ वाजिनमा,
 —अग्ने३योऽष्टाकपालः, सौम्य३श्चरुः, सावित्रो॑ऽष्टाकपालः, सारस्वत३श्चरुः, पौष्ण३श्चरुः,—
 न्द्राग्नो द्वादशकपालो, मरु३त्यामिक्षा, वारु३ण्यामिक्षा, कार्य एककपालो, वाजिना॒॑
 वाजिनम,—अग्ने३ऽनीकवते प्रातर॑ष्टाकपालो, मरु३द्भ्यः सातप॑नेभ्यो मध्यदिने चरुः,—मरु३द्भ्यो गृह-
 मेधेभ्यः सर्वासां दुग्धे साय॑मोदनं, इन्द्रस्य निष्कापो, मरु३द्भ्यः क्रीडि॑भ्यः साकं॑ रश्मिभिः सप्त-
 कपाल, आग्ने३योऽष्टाकपालः, सौम्य३श्चरुः, सावित्रो॑ऽष्टाकपालः, सारस्वत३श्चरुः, पौष्ण-
 ३श्चरुः,—न्द्राग्नो द्वादशकपाला, इन्द्राय वृत्र॑घ्ने चरुः,—वैश्व॑कर्मण एककपाल, आग्ने३योऽष्टा-
 कपालः, सौम्य३श्चरुः, सावित्रो॑ऽष्टाकपालः, सारस्वत३श्चरुः, पौष्ण३श्चरुः,—र्वाय॑व्या यवागूः
 प्रति॑धुग्वे,—न्द्राय शुनासीरा॑य द्वादशकपालः, सौर्य॑ एककपालः षट्कपालः पुरोडा॑शो धानां
 मन्थः, प्रति॑पुरुषं पुरोडा॑शा एकश्चा॑ध्यादित्यश्चरुः ॥१॥ १

अग्ने वेहोत्रं॑, वेदैत्युम॑,—ध्वो अ॒ध्वरो अ॒स्थाद॑,—वतां नो द्यावापृथिवी, स्विष्ट॑कृदिन्द्राय
 दुवेभ्यो भवा,—ऽस्य॑ घृतस्य हविषो जुषा॑णो वीहि स्वाहा ॥ २

[१] तै. १, ८, २; ३, ४, ७ । काठ. ९, ४-५ । कपि. ८, ७-८ । मा. श्रौ. १, ७, १, ५ ।

[२] तै. १, ८, ३-४ । काठ. ९, ४-५ । कपि. ८, ७-८ । वा. २, ९; ३, ४४-४७, ४९, ५०; २०, १७ । काण्व. २, १३-१४;
 ३, ५२-५५; २२, ४ । मा. श्रौ. १, ७, ४ ।

प्रधास्यान् हवामहे मरुतो यज्ञवाहसः । कुरम्भेण सजोषसः ॥

३

मो षू ण इन्द्रात्रु पृत्सु देवास्तु स्म ते शुष्मिन्नव्याः ॥

४

महीं चिद्यस्य मीढुषो यव्या हविष्मतो मरुतो वन्दुते गीः ॥

५

यद्वामि यदरुण्ये यत् सभायाः यदिन्द्रिये ।

यदेनश्चक्रमा वयम् यदप्सश्चक्रमा वयम् ।

तदेकस्यापि चेतुसि तदेकस्यापि धर्मणि ।

तस्य सर्वस्याहसोऽवयजनमसि ॥

६

अक्रन् कर्म कर्मकृतः सह वाचा मयोभवा ।

देवैभ्यः कर्म कृत्वास्तं प्रेतु सुदानवः ॥

७

पूर्णां दुर्वे परा पत सुपूर्णा पुनरापत ।

वस्त्रेव विक्रीणावहा इषमूर्जः शतक्रतो ॥

८

देहि मे ददामि ते नि मे धेहि नि ते दधौ ।

अपामित्यमिव संप्रु को अम्बाददते ददत् ॥२॥

९

अत्र पितरो मादयध्वम् ॥

१०

सुसंहशं त्वा वयम् वृसो मघवन् मन्दिषीमहि ।

प्र नूनं पूर्णवन्धुर स्तुतो यासि वंशं अनु योजा न्विन्द्र ते हरी ॥

११

यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्याः यन्मातरं पितरं वा जिहिष्मि ।

अग्निर्नस्तस्मादेनुसो गार्हपत्या उन्निनेतु दुष्कृताज्जातवेदाः ॥

१२

अमीमदन्त पितरो, नमो वः पितर इषे, नमो वः पितर ऊर्जे, नमो वः पितरः शुष्माय, नमो वः पितरो रसाय, नमो वः पितरो यज्जीवे तस्मै, नमो वः पितरो यद्वारं तस्मै, स्वधा वः पितरो, नमो नमो वः पितरः ॥ एषा युष्माकं पितर, इमा अस्माकं, जीवा वो जीवन्तः इह सन्तः स्याम ॥

१३-१४

[मो षू ण इन्द्रात्रु० । ऋ. १,१७३,१२ । यदेनश्चक्रमा वयम्० । अथर्व. १०,३,८ । पूर्णां दुर्वे (दर्वि) परा० । अथर्व. ३,१०,७]

[३] मै. १,१०,१९ । तै. १,८,५; १,७,१२,२ । काठ. ९,६ । कपि. ८,९ । वा. २,३२,३२; ३,५१-५५; १५,४४; १७,७७; १९,५८ । काण्व. २,५६,५७; ३,५९-६३; १६,६६; १८,७७; २१,५९ । मा. श्रौ. १,७,६; १,१,२ । [सुसंहशं त्वा वयम्० । ऋ. १,८२,३ । यदन्तरिक्षं पृथिवी० । अथर्व. ६,१२०,१ । अमीमदन्त...नमो वा...स्याम— अथर्व. १८,४,८१-८५ ।

परेतन पितरः सोम्यासो गम्भीरैभिः पथिभिः पूर्वैभिः ।

दधथ नो द्रविणं यच्च भद्रं रथिं च नः सर्ववीरं नियच्छत ॥

१५

अया विष्ठा जनयन् कर्षराणि स हि घृणिरुर्वराय गातुः ।

स प्रत्यङ्दैदुरुणो मध्वो अग्रं स्वां यत् तनू तन्वामैरयत ॥

१६

अक्षन्मीमदन्त हव प्रिया अधूषत ।

अस्तोषत स्वभानवो विष्ठा नविष्ठया मती योजा न्विन्द्र ते हरी ॥

१७

मनो न्वाहुवामहे नाराशंसेन स्तोमेन । पितृणां च मन्मभिः ॥

१८

आ न एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योक् च सूर्यं दृशे ॥

१९

पुनर्नः पितरो मनो ददातु दैव्यो जनः । जीवं व्रातं सचेमहि ॥

२०

अग्रे तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशम् । ऋध्यामा ता ओहैः ॥३॥

२१

आस्तुं ते रुद्र पशुं करोम्ये,—ष ते रुद्र भाग,—स्तं जुषस्व सह स्वस्वाम्बिकया स्वाहा ॥ २२

अवाम्ब रुद्रमदिमहावु देवं त्र्यम्बकम् ।

यथा नो वस्युसस्करद्यथा नः श्रेयुसस्करत् ॥

२३

यथा नो भूयुसस्करद्यथा नः प्रतरं तिराद्यथा नो व्यवसाययात् ।

भेषजं नवे अश्वाय पुरुषाय भेषजम् ।

अथो अस्मभ्यं भेषजं सुभेषजं यथासति सुगं मेषाय मेष्ट्यै ॥

२४

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥

२५

रुद्रैष ते भाग,—स्तेनावसेन परो मूजुवतोऽतीहि ॥

२६

पिनाकहस्तः कृत्तिवासा अवततधन्वा ॥४॥

२७

देवाश्च वा असुराश्चास्मिँल्लोक आसन्, त्सं प्रजापतिरकामयत्, प्रासुरान्नुदेय, प्रजाः सृजेयेति,

आ यात (परेतन) पितरः० । अथर्व. १८,४,६२-६३ । अया विष्ठा० । अथर्व. ७,३,१ । अक्षन्मी० । ऋ. १,८२,२; अथर्व. १८,४,६१ । मनो न्वाहुवामहे० । ऋ. १०,५७,३ । आ न एतु० । ऋ. १०,५७,४ । क्रत्वे दक्षाय जीवसे । अथर्व. ६,१९,२ । ज्योक् च सूर्यं दृशे । अथर्व. १,६,३ । पुनर्नः पितरो० । ऋ. १०,५७,५ । अग्रे तमद्याश्व० । ऋ. ४,१०,१; सा. ४३४,१७७७]

[४] मै. १,१०,२० । तै. १,८,६ । काठ. ९,७ । कपि. ८,१० । वा. ३,५७-६१ । काण्व. ३,६५-६८,७०, (६९) ।

[त्र्यम्बकं यजामहे...मृतात् । ऋ. ७,५९,१२ । त्र्यम्बकं यजामहे...मुतः । अथर्व. १४,१,१७]

स चातुर्मास्यान्यपश्य, —चातुर्मास्यैर्वै सौऽसुरान् प्राणुदत, चातुर्मास्यैः प्रजा असृजत, तद्य एव॥
 विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजुते प्र भ्रातृव्यं नुदते प्र प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते, ऽग्निष्टोमाद्वैश्वदेवं॥
 यज्ञक्रतुं निर्माय प्रजापतिः प्रजा असृजतो, —कथ्याद्वरुणप्रघासान् यज्ञक्रतुं निर्मायेमाः प्रजा वरुणे-
 नाग्राहय, —दतिरात्रात् साकमेधान् यज्ञक्रतुं निर्मायेन्द्रो वृत्रमहन्, त्सृष्टा वा अन्याः प्रजा आसन्न-
 सृष्टा अन्या, अथ प्रजापतिरकामयत, प्रजाः सृजेयेति, सऽवत्सरो वै यज्ञो, यज्ञः प्रजापतिः,
 स एतै मिथुनै पयसी आत्मस्रक्षचो धन्यं च बह्वं चा, —ऽथैताभ्यो देवताभ्य एतानि हवीं॥१॥ वि भागं नि-
 रवपत्, तैः प्रजा असृजत, ऋतुभ्यो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, ऋतवो वा एतानि पञ्च हवीं॥२॥ वि,
 पञ्च॥३॥ इष्टव, —स्ततः प्रजायते, ऽग्निरेव प्रावापयत्, सौमो वै रेतोऽदधा, —न्मिथुनै वा अग्निश्च
 सौमश्च, सविता प्रासृवत् प्रजननाय, सऽवत्सरो वै सविता, द्वादश मासाः सऽवत्सर, —
 स्तस्माद्द्वादशकपालो, ऽथोवैश्वदेवत्वायैव द्वादशकपाल, उपांशु युजत्य, —निरुक्तो हि सऽ-
 वत्सरः, सरस्वत्येव सृष्टासु वाचमदधात्, पुषणं प्रतिष्ठापय्यसृज्यन्त, वाग्वै सरस्वती,
 पशवः पुषा, मिथुनै वाक्च पशवश्च, मध्यतः प्रजापतिना सृज्यन्ता, —ऽन्ततो मिथुनाद्विषूचीः
 प्राजायन्त, तन्मध्यत एवैतत् प्रजापतिना सृज्यन्ते, ऽथादोऽन्ततो मिथुनाद्विषूचीः प्रजायन्ते,
 वात्रिभानि वा एतानि हवीं॥४॥ वि, —मिना वा अनीकेनेन्द्रो वृत्रमुहन्, त्सोमेन राज्ञा सवितृप्रसूतः
 सरस्वत्या चेन्ना पूषेन॥५॥ वीर्येणान्वतिष्ठत्, विजितिर्वी एतानि हवीं॥६॥ वि, —न्द्रो वै वृत्रमुहन्,
 त्स विष्वङ् वीर्येण व्याछत्, तदिदं सर्वं प्राविशदप ओषधीर्विनस्पती॥७॥ वि, —स्तेन देवा अश्राम्य॥८॥
 —स्तत्समनय॥९॥ —स्तत्साक्षाग्यस्य साक्षाग्यन्वै, तद्य एव॥ विद्वान्साक्षाग्येन यजत ऋभो-
 ति ॥५॥

२८

मिथुनै वै दधि च शृतं चा, —ऽथ यत् सऽसृष्टमाण्डमिव मस्तिव परीव दह्यते गर्भे एव स,
 तपसो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, तपस्त्वै वा एतद्गच्छति यं श्रुतत्वं गच्छति, ततः प्रजायते,
 ऽथैषा वैश्वदेव्यामिक्षा, प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता वैश्वदेवेनैवासृजत, तस्मादिमा वैश्व-
 देवीः प्रजा, विश्वान् देवान् यजति, स्तोका वै विश्वे देवा, —स्तान् वा एतद्युजत्य, —थो अमु-
 तःप्रदानाद्वि मुनुष्या यज्ञमुपजीवन्ति, योनिर्वा एष प्रजानां, तं मरुतोऽभ्यकामयन्त, ततोऽ-
 होगृहीता असृज्यन्त, यत्स्वतवज्यः स्वत्वायैव निष्कृत्यै, प्रजननो वा एष पुशुनां॥१॥ वि, यन्मा-

रुतः सप्तकपालो भवति, सप्त हि मरुतो, विष्णुमरुतो, ऽथो निरवस्या एव मारुतो, ऽथो ग्राम्यमेवैतेनात्राद्यमवरुद्धे ॥६॥ २९

तां वैश्वदेवेन सृष्टा विष्णुचीर्व्युदायः, —स्ताः प्रजापतिर्द्यावापृथिवीयेन पर्यगृह्णाद्, यद् द्यावापृथिवीयः प्रजानां सृष्टानां परिगृहीत्यै, यदेककपालस्तेन प्राजापत्यः, प्रजापता एव देवतासु प्रतितिष्ठति, यजमानो वा एककपाल, आहवनीयः स्वर्गो लोको, यत् सर्वहुतं करोति हविर्भूतमेवैनं स्वर्गं लोकं गमयति, यजमानः वै हर्छन्तं प्रजा अनुहर्छन्ति, यजमानं प्रतितिष्ठन्तं प्रजा अनुप्रतितिष्ठन्त्युज्जुहोत३व्यः प्रतितिष्ठत्यै, सर्वहुतं करोति प्रतितिष्ठत्यै, यजमानो वा एककपालः, पशवो घृतं, तदभिर्पूर्यः, पशुभिरेवैनं समर्धयति, यदभिर्पूर्येदधरमेनं पशुभ्यः कुर्या, —दभुजन्त एनं पशवा उपतिष्ठेयु, —राविः पृष्ठः कार्यः, पशुभ्य एवैनमुत्तरमक, —भुजन्त एनं पशवा उपतिष्ठन्ते, तन्नै सूक्ष्मं, —मभिर्पूर्य एव, न हि पशवो न भुजन्ति, यत् प्राङ् पथेत यजमानः प्रमीयेत, यदक्षिणां प्रजामस्य निर्दहेद्, यत् प्रत्यङ् पुत्नी प्रमीयेत, यदुदङ् पशूनस्य निर्दहेद्, यदुत्तानः पतेत् पर्जन्योऽवर्षुकः स्यात्, पुनरादायाभिर्घार्य होत३व्यो यजमानस्य प्रतितिष्ठत्यै, वरो दक्षिणा, वरेणैव वरं स्पृणोत्या, —त्मा हि वरं, —स्त्रेधासंनद्धं बहिर्भवति, त्रेधासंनद्धं इध्मं, —स्त्रेधाविहितानि चातुर्मास्यानि, सवत्सरं वै चातुर्मास्यानि, सवत्सरं णाग्रिं मन्थन्त्य, —ग्रिं वै प्रजा अनुप्रजायन्ते, प्रजन्तुनो वा एष मध्यते, ऽथो वृषाणं वा एतद्यजमानाय जनयन्ति, वसन्ता यष्टव्यं प्रजननाय, प्रवर्णे यष्टव्यं प्रजननाय, नोत्तरवेदिषुपवपन्ति प्रजननाय, प्रवो भवन्ति, प्र मा जनयानीति, पशवो वै पृषदाज्यं, नानारूपा वै पशवः, —स्तस्मान्नानारूपमाग्रेयं घृतमै, —न्द्रं दध्मै, —न्द्राग्रं पृषदाज्यं देवतया, प्राणापानौ वा इन्द्राग्नी, मिथुनं प्राणापानौ, मिथुनयोनयः प्रजा, मिथुनात् खलु वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते, तन्मिथुनं, तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते, यदि वसन्ता यजेत द्विरुपस्तृणीयात्, सकृदभिर्घारये, —दोषधयो वै पशवा, ओषधीष्वेव पशून् प्रतिष्ठापयति, यदि प्रावृषि यजेत सकृदुपस्तृणीयाद्, द्विरभिर्घारयेद्, वृष्ट्यैव पशून्भिर्जिघर्ति ॥७॥ ३०

प्राणभ्यो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, प्राणा वा एतानि नव हवींश्चि, नव हि प्राणा,

आत्मा देवता, ततः प्रजायते, नव प्रयाजा, नवानुयाजा, द्वा आज्यभागा, अष्टौ हवींष्य, — ग्रये समवद्यति, वाजिनो यजति, तत् त्रिंश, — स्त्रिंशदक्षरा विराड्, विराजैव प्रतितिष्ठति, विराजो वै योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत, विराजो वा एतद्योनेर्यजमानः प्रजायते, त्रिंशत् त्रिंशद्वै रात्रयो मासो, यो मासः स सवत्सरः, सवत्सरः प्रजापति, — स्तत् प्रजापतेश्च वा एतद्विराजश्च योनेर्मिथुनाद्यजमानः प्रजायता, एकैकया वा आहुत्या द्वादश द्वादश रात्रीरयुवत, ता यावतीः संख्याने तावतीः सवत्सरस्य रात्रयः, सवत्सरमेव भ्रातृव्याद्युवते, वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽयुवत, वरुणप्रघासैः परांश्चतुरः, साकमेधैः परांश्चतुर, — स्तानेव भ्रातृव्याद्युवत, ऋतुयाजी वा अन्यश्चातुर्मास्ययाश्च्यन्यो, यो, वसन्तोऽभूत् प्रावृड्भूज्शरदभूदि, — तिर्यजते स ऋतुयाज्य, — य यस्त्रयोदश मासः संपादयति त्रयोदश मासमभिर्यजते स चातुर्मास्ययाश्च्य, — जूंस्त्रीनिष्ठां चतुर्थमुत्सृजेत, क्रजूं द्वौ पराङ्घ्रां तृतीयमुत्सृजेत, ये वै त्रयः सवत्सरास्तेषां षट्त्रिंशत् पूर्णमासा, यो द्वौ तयोश्चतुर्विंशति, — स्तरेद्येऽमीं षट्त्रिंशत्यधि तानस्यां चतुर्विंशत्यामुपसंपादय, — तेष वां स त्रयोदशो मास, — स्तमेवैतत् संपादयति, तमभिर्यजते, वैश्वदेवेन यजेत पशुकामो, न वरुणप्रघासैर्न साकमेधैः, सर्वो वै पुरुषः साहस्रो जायते, यावत्तरसंस्त्वेवैति, प्रजननः वा एतद्विर्विद्वैश्वदेवः यद्वैश्वदेवेन यजते प्रजननाय वा एतद्यजते, स्वां मात्रां गच्छानीति, स यदा सहस्रं पशून् गच्छेदथ वरुणप्रघासैर्यजते, यदेवादः सहस्रमगं स्तस्यैतदहोऽवयजति ॥८॥

३१

यद्वहिः प्रयाजेषु यजत्याषुधीस्तद्यजति, यद्वहिरनुयाजेषु फलं तद्, यद्वहिर्वीरतिनाः यदेवादः फलात् प्रजायते तदेतद्यजति, यदुर उपस्थं तद्, यदुपासानक्ता व्युष्टिं चैव निम्नुक्तिं च, यजोष्टी यदेव जातं च जनिष्यमाणं च, यदूर्जाहुती यदेवात्ति च, पिवति च, यदैव्या होतारमे एव, यत्तिस्रो देवी, — वीग्वै तिस्रो देवी, — वीचः वा एतद्यजत्य, — थो छन्दांसि वै वाक्, छन्दांसि वा एतद्यजति, तनूनपाद्वै यज्ञोऽप्रसृतो, नराशंसः प्रसृत, — स्तस्मात् तनूनपातं प्रयाजेषु यज, — त्यप्रसृतो हि तर्हि यज्ञ, — स्तस्मादु नराशंसमनुयाजेषु यजति, प्रसृतो हि तर्हि यज्ञो, वनस्पतिः यजति, सोमो वै वनस्पतिः, सौमीरिमाः प्रजाः, प्रजास्त्रेव रसं दधाति, त्वष्टारः यजति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, वाजिनो यजति, पशवो वै वाजिन, — स्तान् वा

एतद्यजत्य, —थो छन्दांसि वै वाजिन, —छन्दांसि वा एतद्यजति, पशवो वै वाजिन, —स्तर्ष
संस्थाप्य, यत्संस्थापयेत् तानेव संस्थापये, —दसंस्थिताश्चेते सुदुर्दि प्रजायन्ते, न
वा एष संयज्ञ इव, संस्थिते हि प्रहतेषु परिधिषु जुहोति, यद्व्यवानस्यजति तेन यज्ञः क्रि-
यते, ऽनुयजति समिष्टया एवं प्रतिष्ठित्यै, बहिरनुषिञ्चन् गृह्णात्य, —पश्वे रेतो दधात्य, —
ध्वंजुरासीनो यजत्य, —ध्वंजुवो हि पशवः पशुषु रेतो दधत्य, —थो ऊर्ध्वंजुहिं प्रजापतिः प्रजा अ-
सृजत, दिग्भ्यो जुहोती, —मा एव दिशो रसेन व्युनक्ति, प्राचीमुत्तमां जुहोति, प्राचीमेव
दिशं पुनरुपावर्तन्ते, समुपह्वयन्ते, सोमपीथं द्व्यर्ह्येष, ऋत्विजः प्राश्नन्ति॥ वाजिनो मे यज्ञ-
वहान् ॥ इति समावज्ज्ञो भक्षयन्ति, समावज्ज्ञ एव वाजं विभजन्त, आत्मना प्राश्नात्या, —
त्मन्नेव वाजं धत्ते ॥ ९ ॥

३२-३४

ता वैश्वदेवेन सृष्टास्तस्मिंस्तरुणिमनि वरुणोऽगृह्णात्, तदाहुरं, —ति वै ताः प्रजापतिमचरं,
स्ता अतिचरन्तीर्वरुणेनाग्राहयत्, तस्मात् पिता नातिचरित्वा इति, वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः
प्रजा असृजत्, तस्य मरुतो हव्यं व्यमथत्, ततोऽहोगृहीता असृज्यन्त, ताभ्यो भेषज-
मैछत्, तद्वा आत्मन्नेवैछत्, स एतत् पय आत्मनोऽधि निरमिमीत्, तेनाभ्योऽहोऽवायजत्,
तदहंसो वा एषाविष्टिर्यद्वरुणप्रघासा, यद्वरुणप्रघासैर्यजुत् सर्वस्याहंसोऽवेष्ट्यै, जग्धाद्वै ताः
प्रजा वरुणोऽगृह्णात्, तस्माद्वरुणप्रघासा, यावत् कुमाश्चेऽम्णो जात एनस्तावदस्मिन्नेनो भवति
यो वरुणप्रघासैर्यजते, सावित्रोऽष्टाकपालो भवति, गायत्रो वै देवानां सविता द्वादशकपाल
एन्द्राग्रो देवतया, यद्वै तद्वरुणगृहीता अवेळीयन्तेव तदास्विन्द्राग्नी बलमधत्ता, शिथिरा वै
ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णात्, तास्विन्द्राग्नी बलमधत्ता, —मौजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, औजो वा एत-
द्वीर्यं मध्यतः प्रजानां धीयते, न वै ताः प्राणं, —स्ता अप्राणतीर्वरुणोऽगृह्णात्, प्राणापानौ
वा इन्द्राग्नी, प्राणापानौ वा एतन्मुखतः प्रजानां धीयते, अथैतानि पञ्च हवींषि सैतत्यै,
निरवत्यै मारुतीं, निर्वरुणत्वाय वारुणीं, कन्त्वायु कायो, यद्वै तद्वरुणगृहीताभ्यः कर्मभुवत्
तस्मात् कार्यः, प्रजापतिर्वै कः, प्रजापतिर्वै ताः प्रजा वरुणेनाग्राहयद्, यत् कार्य आत्मन
एवैना वरुणान् मुञ्चति ॥ १० ॥

३५

ऋतं वै सत्यं यज्ञो, ऽनृतं सत्यं, —नृतं वा एषा करोति या पत्युः क्रीता सत्यथान्यैश्च-
रत्यं, —नृतमेव निरवदाय ऋतं सत्यमुपैति यन्मिथुया प्रतिब्रूयात्, प्रियतमेन याजयेद्, —थ

[१०] काठ. ३६, ५ । तै. ब्रा. १, ६, ४ ।

[११] काठ. ३६, ६ । मा. श्रौ १, ७, ४ । तै. ब्रा. १, ६, ५; १, ४, ४ ।

यद्वाचयति मेध्यामेवैनां करोत्या, —मेषा भवन्ति सर्वस्याऽहसोऽवेष्ट्यै, यद्भुज्येयुरनवेष्टमऽहः स्यात्, पात्रेभ्यो वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णाद्, यत् पात्राणि पात्रेभ्य एवैना वरुणान् मुञ्चति, प्रतिपुरुषं भवन्ति, प्रतिपुरुषमेवाऽहोऽव्यजत्यै, —कर्मणि भवति, गर्भेभ्यस्तेन निरवदयते, सन्नाद्वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णात् शूर्पेणाश्रं विभ्रति, तस्मात् शूर्पेण जुहुतः, स्त्रीपुंसौ जुहुतो, मिथुना एव प्रजा वरुणान् मुञ्चतः, पुरस्तात् प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतः, पुरस्तादेवाऽहोऽव्यजतो, यत् पात्राणि, य एव द्विपादः पशवो मिथुनास्तेषामेतत् पुरस्तादऽहोऽव्यजतो, सथ यन्मेषश्च मेषी च, य एव चतुष्पादः पशवो मिथुनास्तेषामेतदुपरिष्टादऽहोऽव्यजत, उभयत एवाऽहोऽव्यजतः पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च ॥ ११ ॥

३६

यद्वै प्रजा वरुणो गृह्णाति शम्यं चैव यवं चापि न गृह्णाति, हेमन्तो हि वरुणो, या एवा- वरुणगृहीतौ ताभ्यामेवैना वरुणान् मुञ्चति, वरुणो वै यवो वरुणदेवइत्यः, स्वनैवैना भागधेयेन वरुणान् मुञ्चत्यै, —नृताद्वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णाद्, यदेता अनृतपशू अनृतादेवैना वरुणान् मुञ्चतो, मिथुनौ भवतो, मिथुना एव प्रजा वरुणान् मुञ्चतो, लोमशौ भवतो मेध्यत्वाय, ये हि पशवो लोम जगृहुस्ते मेधं प्रापुः, शमीपर्णीनि भवन्ति शंत्वाय, भूर्जो वै नामैष वृक्षः, कार्या एतस्य सुचः, प्रजापतिर्वी अन्नाद्यमवरुन्धं नाशकरोत्, तं शतधमेनावरुन्द्र, परःशतानि कार्याण्यन्नाद्यस्यावरुद्रयै, सहस्रेधमो हस्त्वेवाऽहसोऽवेष्टि विव्याच, परःसहस्राणि कार्याणि सर्वस्याऽहसोऽवेष्ट्यै, यदा पात्राणि जुहृत्यथाग्निः सैमाग्निं, यस्मिन्नेवाऽहोऽवायाक्षुस्तस्मिन्नुत्पूते देवता यजा, इतीन्द्रो वै यतीन्त्सालावृकेयैभ्यः प्रायच्छत्, तेषां एतानि शीर्षाणि यत् खर्जराः, सोमपीथो वा एरषोऽस्या उदैषद्, यत् करीराणि, सौम्यानि वै करीराणि, सौमी हस्त्वेवाहुतिरमुतो वृष्टिं ज्यावयति, यत् करीराणि भवन्ति वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्रयै ॥ १२ ॥

३७

प्रजापुतेर्वी एतज्ज्येष्ठं तोकः यत् पर्वता, —स्ते पक्षिण आसः, —स्ते पुरापातमासत् यत्र यत्राका- मयन्ता, —सथ वा इयं तर्हि शिथिरासीत्, तेषामिन्द्रः पक्षानछिनत्, तैरिमांमहऽहद्, ये पक्षा आ- सःस्ते जीमूता अभवः, —स्तस्मादेते सुदुर्दि पर्वतमुपप्लवन्ते, योनिर्होषामेष, ततो यः प्रथमो रसः प्राक्षुरत् तानि करीराण्यभवः, —स्तदेतदुत् प्रावृषि जीमूताः प्लवन्ते, यजन्ते वरुणप्रघासैः,

[११] काठ. ३६, ६-७ । तै. ब्रा. १, ६, ४, ५ ।

[१३] काठ. ३६, ७ । वा. १०, २३, ३८, २५ । काण्व. २२, ७; ३८, २४ ।

करीराणि भवन्ति, वृष्टिं तैः संतनोति, तस्मात् तर्हि भूयिष्ठं वर्षति, वृष्टिं हि संतनोति, न वै वैश्वदेवं उत्तरवेदिमुपवपन्त्यु, — पात्रं वपन्ति, प्रजाताः प्रजाः प्रतिगृभ्णादिति, येयमुत्तरा वेदिर्था अत्राः प्रजास्तासामेषा योनि, — स्ता एतामनुप्रजायन्ते, येयं दक्षिणा वेदिर्था आद्याः प्रजास्तासामेषा योनि, — स्ता एतामनुप्रजायन्त, उभयरीरेव प्रजाः प्रजनयत्यत्रीश्चाद्याश्चा, — स्यं वाव हस्ता आसीन्नायं, तद्येयं दक्षिणा वेदिस्तयेममविन्दुः, — स्तस्मादेप एतस्य परिवेष्टा, कनीयान् हि, तस्मात् कनीयान् ज्यायाः सं परिवेवेष्टि, समे प्राची भवतः, समौ ३हीमौ प्राञ्चौ हस्ता असंभिन्ने भवतः सर्वस्याः हसोऽवेष्टयै, यत्संभिद्युरनवेष्टमः हः स्यादे, — कस्यां पश्चात् संभिनय-नुसंतत्या, उपेमां वपति, नैमामन्वभ्यारोहयत्, क्षत्रं वा इन्द्रो, विष्मरुतो, नाना यजतः पापवसीयसस्य व्यावृत्त्यै, यदेवाध्वर्युः करोति तत् प्रतिप्रस्थाता करोति, तस्माद्यद्राजा करोति तद्विदकरोति, न वै वैश्वदेवं त्रिंशदाहुतयः सन्ति न साकमेधेषु, वरुणप्रघासेषु वाव त्रिंशदाहुतयो, वैराजो वै पुरुषो, दश हस्त्या अङ्गुलयो दश पाद्या दश प्राणा, यत्तर्ह्यवभृ-थमभ्यवयन्ति यजमानस्य निर्वरुणत्वाय, यद्वै यज्ञस्य स्वर्गाकृतिं न प्राप्नोति तद्वरुणो गृह्णाति, यन्निष्कार्षेणावभृथमभ्यवयन्ति, यदेवात्र वरुणस्य न्युक्तं तस्यैषा निर्ववत्तिर, — नपेक्षमाणा आयन्ति वरुणस्यानन्ववायाय, परोगोष्ठं मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेव वरुणं निर्ववदयन्ता, एधोऽस्येधिषी-महीति, निर्वरुणा एव भूत्वैधितुमुपयन्ति, समिदुसि समेधिषीमही, — ति समिद्वया एव॥१३॥

३८

प्रजाः सृष्ट्वाऽहोऽवयज्य सोऽकामयत, वृत्रं हन्यामिति, स एताभिर्देवताभिः सयुग्भूत्वा मरुद्भिर्विंशान्निनानीकेनोपग्रायत्, स वृत्रमेत्य वृत्रं हृष्टोरुस्कम्भगृहीतोऽनभिधृष्णवन्नतिष्ठत्, तं मरुतोऽध्ययन्त, तैस्त्यैषं, — स्तस्य यदा मर्मागल्लन्नथाचेष्ट, स वा एनं तदतपः, — स्तस्मात् सांतपना, अग्निना वा अनीकेनेन्द्रो वृत्रमुहः, — स्तदनीकत्वायैवैषो, ऽथो अग्निर्वै दे-वानां सेनानी, — स्तत्सेनोत्थापनीयमेवैतदि, — न्द्रो वै वृत्राय वज्रमुद्यमं नाशक्रोत्, स एतं मरुद्भ्यो भागं निर्ववत्, तं वीर्याय समतपः, — स्तै तेन वीर्येणोदयल्लन् तसं वा एनं तद-तपः, — स्तस्मात् सांतपना, मध्यंदिने चरुर्निरुप्य, — स्तर्ह्यभा अन्तो तपति, चरुः स्यात्, तं हि सर्वतस्तपति, देवा वै वृत्रस्य मर्म नाविन्दः, — स्तं मरुतः क्षुरपविना व्ययुः, स वा एनं तदतपः, — स्तस्मात् सांतपनाः ॥१४॥

३९

[एधोऽस्येधिषीय (महि) समिदसि समेधिषीय (महि) । अथर्व. ७, ९४, ४]

[१४] काठ. ३६, ८ । तै. ब्रा. १, ६, ६, ३ ।

तै वै श्वो भूते वृत्रं हृनिष्यन्ता उपावसः, — स्तेऽब्रुवन्, कस्य वाहेदेः श्वो भुविता कस्य वा पचतेति, त एतमोदुनमपचः, — स्तेन पशूनचिकयु, — स्तेऽविदु, — र्यतरान् वा इम उपावत्स्यन्ति त इदं भविष्यन्तीति, तैभ्यो वा एतेन प्रातिष्ठः, — स्तानेतैनायलः, — स्तत् पशूनाः वावैषा युति, — स्तै वै श्वोविजयिनोऽवसः, — स्तेऽब्रुवन्, कस्य वाहेदेः श्वो भुविता कस्य वा पचतेति, त एतमोदुनमपचः, — स्तेऽब्रुवन्, माहुतमशिष्मेति, तै मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्योऽजुहवुः, पशवो वै मरुतो गृहमेधाः, पशुभ्यो वै तै तमजुहवु, — स्तै वै संश्रुता आसः, — स्तेऽसुरा देवेभ्यः क्षुधं प्राहिण्वः, — स्तां देवाः प्रतिश्रुत्यैतमोदुनमपचन्, त्सां देवेषु लोकमवित्ता पुनरसुरान् प्राविशत्, ततो देवा अभुवन्, परासुरा, — स्तद्य एव विद्वानेतमोदुनं पचति भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्य, — पि प्रतिवेशं पचेद्भ्रातृव्यायैव क्षुधं प्राहिणोति, यद्वं चातुर्मास्यानां पाकयज्ञस्यैव तदेपां पशव्यं, पशव्यो गृहमेधो, न प्रयाजान् यजति नानुयाजान्, न सामिधेनीरन्वाहा, — ऽऽज्यभागौ यजति यज्ञताया, अग्रये समवद्यत्य, — मिर्वै समिष्टिः, — मिः प्रतिष्ठितिः, समिष्ट्या एव प्रतिष्ठित्या, इडामुपह्वयन्ते, पशवो वा इडा, पशव्यो गृहमेध, — स्तस्मादिडामुपह्वयन्ते, निष्कापं निदधात्यनुसंतत्यै ॥१५॥

४०

तेषां वा उभयेषामिन्द्रः प्रावसत्, तै देवा एतमिन्द्राय भागं न्यदधुर, — स्माञ् श्वो निहितभागो वृणता, इत्युषभमाह्वयन्ती, — न्द्रः वा एतं निह्वयन्ते, रुवथो वपट्कारां, ऽथो असुराणां वा एतदुषभमत्याह्वयन्त्य, — स्मान् प्रजनयादिति, संवत्सा गावो वसन्ति साकमेधत्वाय, यत्स्व्यश्नाति साकमेधत्वाय, यत्स्त्रीं नाश्रीषादसाकमेधाः स्युर, — थ यत्स्व्यश्नाति साकमेधत्वाय, निष्कृतिर्वी एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यत्स्व्यश्नाति, निष्कृतिर्हि स्त्रीं, निष्कृतिगृहीता वै देवि, — स्तप्तं ह्यवचरत्ये, — व खलु वै स्त्रिया हस्तो यदेवि, — यदेव्या जुहोति निष्कृतिगृहीतयैव निष्कृतिं निरवदयते, स वै श्वो भूते वृत्रं हन्तुमुपप्लायत्, तै मरुतः परिक्रीडन्त आसः, — स्तेऽस्याप्त्वा व्यनयः ३, — स्तेऽभ्यधर्षयः, — स्तस्मात् क्रीडय, — स्तै वै संश्रुता आसः, — स्तै देवा असुराणां परमेन्तं न परापश्यः, — स्तै मरुतः क्रीडीन् क्रीडतोऽपापश्यः, — स्तज्जितमनसो वा इम इति, तैभ्यो वा एतं भागं निरवपः, — स्ततो वा अजयः, — स्तज्जित्या एवैः ३षो, ऽसौ वा आदित्य इन्द्रो, रश्मयः क्रीडयः, साकं रश्मिभिः प्रचरन्ति विजित्यै, देवा वै वृत्रं हन्तं न व्य-

[१५] काठ. ३६, ९ । तै. ब्रा. १, ६, ६, ४ ।

[१६] काठ. ३६, ९-१० । तै. ब्रा. १, ६, ७ ।

जान२, —स्तै मरुतः क्रीडयोऽभ्यक्रीड२, —स्तस्मात् क्रीडयो, ऽथैतानि पञ्च हवीं२षि संतत्या,
अथैष ऐन्द्राग्रं, इन्द्राग्नी एवास्मै वज्रमन्वविभृतामि, —न्द्राग्नी अस्मै वज्रमभ्यवहतामं, —थैष ऐन्द्र,
उद्धार२ वा एतमिन्द्रा उदहरत, वृत्र२ हत्वा तदुद्धार एवास्यैष भाग एव, तस्माद् राजा संग्रामं
जित्वोद्गजमुदजतै, ऽथैष वैश्वकर्मणो, विश्वानि मे कर्माणि कृतान्यासन्निति, विश्वकर्म
हि, सोऽभवद्वृत्र२ हत्वा, —ऽथैष आधार आहुतीना२ संतत्यै त्रि२शत्वाय ॥१६॥ ४१

प्रजाः सृष्ट्वा२होऽवयज्य वृत्र२ हत्वा तै देवा अमृतत्वमेवाकामयन्त, स्वर्गो वै लोकोऽमृतत्व२,
स२वत्सरः स्वर्गो लोको, यद् द्वादशाहुतयोऽमृतत्वमेव तेन स्पृणोत्या, —पद्वा एतत् स२वत्सरमं, —
ति वा एतत् स२वत्सरमकमीद्, यद् द्वादशाहुतयः स२वत्सरमेव पुनरभिपर्यावर्तता, आपद्वा एतत्
स२वत्सर२, स२ वा एतत् स२वत्सरमकृक्षद्, यत् षट् षट् संपादयति, षड्वा कृतव, —स्तान्
वा एतत् संपादयति, तानपिपादयति, तानुपिपद्यमानानन्वपिपद्यता, आपद्वा एतत् स२वत्सरं,
पितरो वा कृतव, —स्तान् वा एतत् प्रजनयति, तान् प्रजायमानाननु प्रजायते, ततः प्रजायत,
एतद्वा अस्य स२वत्स३रो३ऽभीष्टोऽभूद्, —भीष्टा कृतवो, ऽथ वा अस्य पितरोऽनुभीष्टा, य-
देष पितृयज्ञस्तेनैवास्य पितरोऽभीष्टाः प्रीता भवन्ति, दक्षिणतो निरुप्यं, दक्षिणा हि पितृणा-
मं, —थो आहु, —रुभयत् एवं निरुप्यमि, —त्युभये३हीज्यन्ते, तन्नै सूक्ष्मं, दक्षिणत एवं नि-
रुप्यं, दक्षिणा हि पितृणा२, षट्कपालः पुरोडाशो भवति, षड्वा कृतव, —स्त एवास्यैतेना-
भीष्टाः प्रीता भवन्ति, न वै धानाभिर्न मन्थेन यज्ञो, यदेष पुरोडाशस्तेन यज्ञो, ऽथैता
धानाः, स्वधा वा एता अमुष्मिहोके, ऽथो अपरिमिता वै स२वत्सरस्य रात्रय, —स्ता एवा-
स्यैताभिरभीष्टाः प्रीता भवन्ति, न वै धानाभिर्न पुरोडाशेन पितृयज्ञो, यदेष मन्थस्तेन पितृ-
यज्ञो, ऽभिवान्याया गौर्दुग्धे स्यात्, सा हि पितृणां, नैदिष्टं दक्षिणासीना उपमन्थति,
दक्षिणा हि पितृणामि, —कयोपमन्थत्यै, —का हि पितृणां, —मिक्षुशलाकयोपमन्थति, सा हि पि-
तृणां, न प्राच्युद्धृत्या, पितृयज्ञो हि, न दक्षिणा, यज्ञो३ष्टु, —भे दिशा अन्तरोद्वन्त्यु,
—भये३हीज्यन्त, उपमूलं बहिर्दाति, तेन पितृणा२, यद्वैमूलं तेन देवानां, —मुभये३ही-
ज्यन्ते, परिश्रयन्त्य, —न्तर्हिता वा अमुष्मादादित्यात् पितरो, ऽथो अन्तर्हिता हि देवैभ्यश्च
मनुष्येभ्यश्च पितरं, —स्तस्मात् परिश्रयन्ति, समन्तं, बहिः परिस्तृणाति, समन्त२३हीम कृ-
तवः परिविष्टा, अथो समन्तान्मा पितरोऽभिसमागच्छानि, —त्यमुष्मिन् वै पूर्वस्मिन्नितरा देवता

इज्यन्ते, यत्तत्र जुहुयादाहुतीः संसृजेत्, समदं कुर्याद्, गार्हपत्ये शृतं कुर्वन्ति यज्ञताया,
ओदनपचनादग्निमाहरन्ति, तत् स्विन्नान्यता आहरन्ति ॥१७॥ ४२

उशन्तस्त्वा हवामह उशन्तः समिधीमहि । उशन्नुशतं आवह पितॄन् हविषे अत्तवे ॥ ४३

इत्यन्वाहो,—शन्तो हि पितरो, ऽनुष्टुभमन्वाहा,—ऽन्तो वा अनुष्टुब,—न्तः पितर,—स्तस्मादनु-
ष्टुभमन्वाहै,—कामन्वाहै,—कलोका हि पितरस्त्रि,—रन्वाह, तृतीये हि लोके पितरो, यदेकाम-
न्वाह तेन पितृणां, यच्चिस्तेन देवाना,—मुभये ३हीज्यन्ते, न होतारं वृणीते नार्षेयं,
मृत्योरेवैनौ उत्सृजत्य,—पवर्हिषः प्रयाजान् यजति, प्रजा वै बर्हिः, प्रजा एवं मृत्योरुत्सृजति,
संव्ययते वै मनुष्येभ्यः करिष्यन्, दक्षिणतो देवेभ्यो उपव्ययते, ऽथात्र प्राचीनाववीतेन भ-
व्यं व्यावृष्यै, दक्षिणतोऽवदायोदङ्ङति क्रम्य दक्षिणां तिष्ठन् जुहोति, दक्षिणां हि पितृणां,
सौममग्रे यजति, सौमो वै पितृणां देवता, पितृदेवश्च्यः सौमो, यत् सौमं पितृमन्तं यज-
ति सोमपांस्तत् पितॄन् यजति, यद्बर्हिषदो यज्वन्स्तद्, यदभिष्वत्तान् गृहमेधिनस्तद्, यदग्निं
कव्यवाहनं, द्वे वा अग्नेस्तन्वौ, हव्यवाहन्या देवेभ्यो हव्यं वहति कव्यवाहन्या पितृभ्यः,
समिष्टया एवं प्रतिष्ठित्यै, द्वे वै देवानां याज्यानुवाक्ये, प्राण्यया यच्छति, गमयत्यन्य-
या,—ऽथात्र तिस्रः कार्याः, परे हि देवेभ्यः पितर,—स्तद्यैषा तृतीयात्येवैतया प्रादात्, पञ्च
कृत्वोऽवद्यति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेवं यज्ञस्तमालब्धः ॥ स्वधा नमः ॥ इति वषट्करोति,
स्वधाकारः पितृणां, नमस्कारो देवाना,—मुभये ३हीज्यन्ते, स्रक्तिषु निदधाति, देवान् वै पि-
तॄन् मनुष्या अनुप्रपिबन्ते, देवानेव पितॄन् याट्, त्रिनिदधाति, त्रींश्न्हीदं पुरुषानग्निं स्म,—
स्त्रीन् परानन्वाचष्टे, त्रयो हि परे, पिता पुत्रः पौत्रोऽनुसंतत्यै, सर्वासु स्रक्तिषु निदधाति,
सर्वासु हि दिक्षु पितरः, सर्वा एवैनं दिशो गमयति, नामुष्यां निदधाति, यदमुष्यां नि-
दध्यान्मृत्युनैनाः परिवेशयेत्, तमेवान्द्यन्त्य,—थ यत्तस्यां निमार्ष्टि तामेव तेन ग्रीणाति ॥१८॥

४४-४६

अत्र पितरो मादयध्वमि,—त्युक्त्वा परायन्ति, त आहवनीयमुपतिष्ठन्ते, सुसदृशं त्वा
वयमि,—त्या तमितोस्तिष्ठन्त्य,—अग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वान्तं प्राणस्य गच्छन्त्य,—मीमदन्त पितरा,

[१८] काठ. ३६, १२-१३ । तै. ब्रा. १, ६, ९ । वा. १९, ७० । काण्व. २१, ७० ।

[उशन्तस्त्वा.....अत्तवे—ऋ. १०, १६, १९; अथर्व० १८, १, ५६; १८, २, ३४]

[१९] मै. १, १०, ३ । काठ. ३६, १३ । तै. ब्रा. १, ६, ९, ८ । वा. २, ३१; ३, ५२; १९, ५८ । काण्व. २, ५६; ३, ६०; २१, ५९ ।

इत्युक्त्वा प्रपद्यन्ते, तं ऊर्णां दशां वा न्यस्यन्ति, यदेवात्र निगच्छन्ति तस्यैषां निरवतिः, परेतन पितरः सोम्यासा, इत्याहा,—ऽनुपक्ता वा एतान् पितरः स्युर्व्यावृष्यै, समन्तमपः परिषिञ्चन् पर्येति, मार्जनमेवैषां, तदपरिषिञ्चन् पुनः पर्ये,—त्यमुं वा एतै लोकं निगच्छन्ति ये पितृयज्ञेन चरन्ति, प्रजापतिस्त्वेवैनां स्तता उन्नेतुमर्हन्ति, यत् प्राजापत्यामृचमुन्वाह प्रजापतिरेवैनां स्तता उन्नेत्यर्थ, —थ यदपरिषिञ्चन् पुनः पर्येत्यमुं वा एतै लोकं पुनरुपावर्तन्ते, पितृन् वा एतद्यज्ञोऽगन्, पाङ्क्तो यज्ञो, यत् पङ्क्त्या पुनुरायन्ति सहैव यज्ञेनायन्ति, मनस्वतीभिरायन्ति, मन एव पुनरुपह्वयन्ते ॥१९॥ ४७

एतद्वा अस्य सखत्सरोऽभीष्टोऽभूदभीष्टा क्रतवो, ऽथ वा अस्य रुद्रा अनभीष्टा, यदेतै व्यम्बकास्तेनैवास्य रुद्रा अभीष्टाः प्रीता भवन्त्ये, —ककपाला भवन्ति, न वै पुरुषः कपालैराप्य, एकधैवैनमाप्नोत्य, —थो एका वा इयं, —मस्यामेव प्रतितिष्ठत्य, —भिघार्यां नाभिघार्यां, इति मीमांसन्ते, यदाभिघारयेद् रुद्रायास्य पशून्पिदध्यात्, तन्न स्रक्ष्य, —मभिघार्या एव, न हि हविरेनभिघृतमस्त्ये, —कोलमुकं हरन्त्ये, —कोलमुकं हि रुद्राणां, धूपायद्वरन्ति, धूपायद्वि रुद्राणामे, —तां दिशं हरन्त्ये, —पां हि रुद्राणां दिक्, पुराचीनं हरन्ति, पराश्रमेव रुद्रं हरन्त्या, —खुं ते रुद्र पशुं करोमी, —त्याखुकिरा एकमुपवपति, पशुभ्यस्तेन निरवदयते, तस्मात् तान् पशुपतिर्धातुक, —श्चतुष्पथे याजये, —चतुष्पथे वै रुद्राणां गृहा, गृहेष्वेव रुद्रं निरवदयत, एष ते रुद्र भाग, —स्तं जुपस्व सह स्वस्ताम्बिकया स्वाहेति, शरद्वै रुद्रस्य योनिः, स्वस्ताम्बिकै, —तां वा एषोऽन्वभ्यवचरति, तस्माच्च शरदि भूयिष्ठं हन्ति, तयैवैनं सह निरवदयते, मध्यमपर्णेन जुहोति, तद्व्यरक्षो हतमारण्येन जुहो, —त्यरप्य एवं रुद्रं निरवदयते, यत् पात्रेण जुहुयाद्रुद्रं प्रजास्वन्ववनयेत्, तस्मादारण्येन जुहोत्य, —वाम्ब रुद्रमदिमही, —त्यनुणा एवाभुवन्, भेषजं गवे अश्वाय पुरुषाय भेषजमि, —त्यनुणा एव भूत्वा भेषजमुकृत, व्यम्बकं यजामहा, इति परियन्ति, तत्रापि पतिकामा पर्येति, पतिवेदनमेवास्या, —स्तत्तानूर्ध्वानुदस्य प्रतिलभन्ते, भगुमेव प्रतिलभन्ते, तान् यजमानाय समावपन्ति, भगुमेवासमै समावपन्ति, या पतिकामा स्यात् तस्यै समावपेयु, —भगुमेवास्यै समावपन्ति, तान् मृते कृत्वा वृक्ष आसञ्चति ॥ रुद्रैष ते भाग, —स्तेनावसेन परो मूजुवतोऽतीहि पिनाकहस्तः कृत्तिवासा अवततधन्वा ॥ इति गिरिवै रुद्रस्य योनिर्, —तो वा एषोऽन्वभ्यवचारं प्रजाः शमायते, स्वेनैवैनं भागधेयेन स्वं योनिं गमयत्य, —नपेक्षमाणा आयन्ति रुद्रस्यानन्ववायाय, परोगोष्ठं

मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेवं रुद्रं निर्वदयन्ते, ऽम्बी वै स्त्री भगनाम्नी, तस्मात् त्र्यम्बका, यस्य
वै हविरप्रतिष्ठितमप्रतिष्ठितः सो, ऽप्रतिष्ठिता अस्य त्र्यम्बका, आदित्यं घृतं चरुं निर्वपेत्
पुनरेत्यु गृहेष्वि, —यं वा अदितिरि, —यं प्रतिष्ठां, यदादि३त्योऽस्यामेव प्रतिष्ठति ॥२०॥

४८-५० [६५६]

॥ इति प्रथमकाण्डे चातुर्मास्यानि नाम दशमः प्रपाठकः ॥१०॥

अथैकादशः प्रपाठकः ।

वाजपेयः ।

देव सवितुः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय ।

दिव्यो गन्धर्वः केतुपूः केतुं पुनातु वाचस्पतिर्वाचमुद्य स्वदातु नः ॥

१

वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमदिति नाम वचसा करामहे ।

विश्वं ह्यस्यां भुवनमाविवेश तस्यां देवः सविता धर्मं साविषत् ॥

२

अ३प्स्वन्तरमृतमप्सु मेषजमपामृतं प्रशस्तिषु । अश्वा भवत वाजिनः ॥

३

वार्युर्वा त्वा मनुर्वा त्वा गन्धर्वाः सप्तविंशतिः । ते अग्रे अश्वमयुञ्जन्स्ते अस्मिन् जवमादधुः । ४

अपां नपादाशुहेमन् य ऊर्मिः प्रतूर्तिः ककुभ्वान् वाजसाः । तेन वाजं सेषम् ॥

५

देवस्य सवितुः प्रसवे सत्यसवसो वर्षिष्ठं नाकं रुहेयम् ॥

६

देवस्य वयं सवितुः प्रसवे सत्यसवनस्य वृहस्पतेर्वाजिनो वाजजितो वाजं जेष्म ॥१॥ ७

वाजं वाजिनो जयताध्वानं स्कभ्रुवन्तो योजुना मिमानाः ॥

८

काष्ठां गच्छत ॥

९

शं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः ।

जम्भयन्तोऽहिं वृकं रक्षांसि सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः ॥

१०

[१] १,११,६-७ । तै. १,७,७ । काठ. १३,१४ । वा. ९,१; ११,७; ३०,१; ९,५; १८,३०; ९,६,७,१०, (९), १३ ।
काण्व. १०,१; १२,७; ३४,१; १०,७; २०,१; १०,९,१०,८, (१४), १८ । मा. श्रौ. १,७,१-२ ।

[वाजस्य नु०.....साविषत् । अथर्व. ७,६,४ । अण्वन्तरं.....सेत् । ऋ. १,२३,१९; अथर्व. १,४,४]

[२] तै. १,७,८ । काठ. १३,१४ । वा. ९,१३,१६; २१,१०; ९,१८; २१,११; ९,१७,१४,१५ । काण्व. १०,१९,२२;
२३,१०,१२; १०,२४,२३; २३,११; १०,२०,२१ । मा. श्रौ. ७,१,२ ।

[शं नो भवन्तु०.....मीवाः । ऋ. ७,३८,७ ।]

वाजे वाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।

अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ॥ ११

ते नो अर्वन्तो हवनश्रुतो हवः विश्वे भृष्वन्तु वाजिनो मितद्रवः ।

सहस्रसा मेधसाता सनिर्ग्यवो महो ये धना समिथेषु जभिरे ॥ १२

एष स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिपक्ष आसन् ।

कृतुं दधिक्रामन्तु सः सनिष्यदत् पथामङ्गाः स्यन्वापनीफणत् ॥ १३

उत स्माऽस्य द्रवतस्तुरण्यतः पूर्णं न वेरन्तु वाति प्रगर्धिनः ।

इयेनस्येव द्रवतो अङ्गसं परि दधिक्राव्णः सहोजी तन्निव्रतः ॥ १४

आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादा मा द्यावापृथिवी विश्वशंभूः ।

आ मा गन्त पितरो विश्वरूपा आ मा सौमो अमृतत्वेन गम्यात् ॥ १५

इन्द्राय वाचः वदते, —न्द्राय वाचः सः वुदते, —न्द्रः वाजं जापयते, —न्द्रः वाजं जये, —यः वः सा सत्या सः वाग्भूयामिन्द्रेण समदध्व, —मजीजपत वनस्पतया, इन्द्राय वाचः विमुच्यध्वः, वाजिनौ वाजजितौ वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतः, वाजिनौ वाजजितौ वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागे निमृज्येथाः, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावा, —ऽयुर्यज्ञेन कल्पते, प्राणो यज्ञेन कल्पते, चक्षुर्यज्ञेन कल्पते, श्रोत्रं यज्ञेन कल्पते, मनो यज्ञेन कल्पते, वाग्यज्ञेन कल्पते, ब्रह्मा यज्ञेन कल्पते, पृष्ठं यज्ञेन कल्पते, सूर्यज्ञेन कल्पते, यज्ञो यज्ञेन कल्पते, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहा, —ऽपिजाय स्वाहा, कृतुवे स्वाहा, —ऽहर्पतये स्वाहा, वाक्पतये स्वाहा, वसुवे स्वाहा, स्वर्मूर्धा वैयशनो व्यश्यन्नान्त्योऽन्त्यो भौवनो, भुवनस्य पतयेऽधिपतये स्वाहा, —न्नाय त्वा, वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वे, —वे त्वो, —जे त्वा, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा, स्वर्देवा अगामा, —ऽमृता अभूम, प्रजापतेः प्रजा अभूमा ॥ ३॥

१६

[वाजे-वाजेऽवत०.....देवयानैः । ऋ. ७,३८,८ । तेनो अर्वन्तो०.....जभिरे । ऋ. १०,६४,६ । एष स्य वाजी०..... स्वाहा । ऋ. ४,४०,४। उत स्मास्य०.....तन्निव्रतः । ऋ. ४,४०,३.]

[३] मै. १,११,७-८ । तै. १,७, ८-९ । काठ. १४,१ । वा. ९,१९,११,१२,९,२१; १८,२९; २२,३३; ९,२०; १८,२८; २२,३२; ९,२२; १४,२२ । काण्व. १०,२५-२६, १५-१७,१३,२९,२८; १९,४२-४३; २४,४६; १०,२७; १९, ४०; २४,४५; १०,३१, १५,२४। मा. श्रौ. ७,१,३ ।

अग्ने अ॒च्छा वदे॒ह नः प्र॒त्यङ् नः सु॒म॒ना भव । प्र॒ नो य॒च्छ वि॒शस्प॑ते ध॒न॒दा अ॒सि न॒स्त्व॑म् ॥
 प्र॒ नो य॒च्छ त्व॑र्य॒मा प्र॒ भ॒गः प्र॒ बृ॒हस्प॑तिः । प्र॒ दे॒वाः प्रो॒त सु॒नृ॒ता प्र॒ वाग्दे॒वी द॒दातु॑ नः ॥
 अ॒र्यम॑णं बृ॒हस्प॑तिमिन्द्रं दा॒नाय॑ चोदय । वा॒च॒५ वि॒ष्णु॒५ सर॑स्वती॒५ स॒वित॑रं च वा॒जिन॑म् ॥
 सोम॒॑५ रा॒जान॒॑५ वरु॑णमग्निमन्वा॒र॒भाम॑हे । अ॒दि॒त्यान् वि॒ष्णु॒५ सूर्य॑ ब्र॒ह्माणं॑ च बृ॒हस्प॑तिम् ॥
 इन्द्र॑वा॒यू सु॒सं॒द॒शा सु॒हवे॑ह ह॒वाम॑हे । य॒था नः॑ सर्वा इ॒ज्जनः॑ सं॒गमे॑ सु॒म॒ना अ॒सत् ॥ १७-२१
 वा॒जस्ये॑मं प्र॒स॒वः सु॒षु॒वेऽग्रे॑ सोम॒॑५ रा॒जान॑मोषधीष्व॒प्सु ।

स॒ वि॒राजं॑ प॒र्येतु॑ प्र॒जान॑न् प्र॒जां पु॒ष्टि॒५ वर्ध॑य॒मानो अ॒स्मै ॥ २२

वा॒जस्ये॑मो प्र॒स॒वः शि॒श्रिये॑ दि॒व॒५ स॒ ओष॑धीः स॒म॒न॒क्तु घृ॒तेन॑ ।
 ता अ॒स्मभ्यं॑ म॒धुम॑तीर्भवन्तु व॒र्य॒५ रा॒ष्ट्रे जा॑गृ॒यामा॑ पु॒रोहि॑ताः ॥ २३

वा॒जस्ये॑दं प्र॒स॒व आ॒ब॒भू॒वेमा॑ च वि॒श्वा भु॑वनानि स॒र्वतः॑ ॥ २४

अ॒दि॒त्सन्तं॑ दा॒पय॑तु प्र॒जान॑न् र॒यिं च॒ नः स॑र्व॒वीरं॑ नि॒यच्छ॑तु ॥ २५

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒३वेऽश्वि॑नोब॒र्हिभ्यां॑ पू॒ष्णो ह॑स्ताभ्या॒५ सर॑स्वत्या वा॒चा य॒न्तुर्य॑न्त्रेण बृ॒हस्प॑ति॒५ सा॒म्राज्या॒याभि॑षि॒ञ्चामी॑, —न्द्र॒५ सा॒म्राज्या॒याभि॑षि॒ञ्चाम्यु॑, —प॒याम॑गृहीतोऽसि, दृष॒दं त्वा नृ॑ष॒दमा॒युष॑दमिन्द्रा॒य जुष्टं॑ गृ॒ह्णाम्ये॑, —ष॒ ते यो॑नि, —रिन्द्रा॒य त्वो, —प॒याम॑गृहीतोऽसि, पृथि॒वीष॑दं त्वान्तरि॒क्षस॑दं ना॒कस॑दमिन्द्रा॒य जुष्टं॑ गृ॒ह्णाम्ये॑, —ष॒ ते यो॑नि, —रिन्द्रा॒य त्वो, —प॒याम॑गृहीतोऽस्य, —सु॒षुष॑दं त्वा घृ॒तस॑दं भू॒तस॑दमिन्द्रा॒य जुष्टं॑ गृ॒ह्णाम्ये॑, —ष॒ ते यो॑नि, —रिन्द्रा॒य त्वो, —प॒याम॑गृहीतोऽसि, ग्र॒ह वि॒श्वज॑नीन् नि॒यन्त॑र्वि॒प्रायाम॑ ते ॥ २६

या॒स्ति॒स्रः प्र॑थम॒जा दि॒व्यः को॑शः सं॒मुक्षि॑तः । ता॒सा॒५ वि॒शि॒श्राना॑मिषमूर्ज॒५ सं॒ग्र॒भम् ॥ २७

इन्द्रा॒य त्वा जुष्टं॑ गृ॒ह्णाम्ये॑, —ष॒ ते यो॑नि, —रिन्द्रा॒य त्वो, —प॒याम॑गृहीतोऽसि ॥ २८

अ॒पा॒५ र॑समु॒द्रय॑स॒५ सूर्या॑न् शु॒क्र॒५ स॒मा॒भृ॒तम् । अ॒पा॒५ र॑सस्य यो र॑सस्तै॒ ते गृ॑भ्णाम्यु॒त्तम॑म् ॥

२९

[४] तै. १, ७, १०, १२ । काठ. १४, २-३ । वा. ९, २८, २९, २७, २६; ३३, ८६; ९, २३-२५, ३०, २, ४, ३; १०, ३२; १९, ६; २३, ३८, २, ४ । काण्व. १०, ३५, ३७, ३८, ३६, ३२-३४, ३९, २-५; ११, ४५; २०, ५; २५, ४०, २, ४ । मा. श्री. ७, १, १, ३; ७, २, ५-६ [अग्ने अ॒च्छा० । ऋ. १०, १४१, १; अथर्व. ३, २०, २ । प्र॒ नो य॒च्छ० । ऋ. १०, १४१, २; अथर्व. ३, २०, ३ । अ॒र्यम॑णं बृ॒हस्प॑ति० । ऋ. १०, १४१, ५; अथर्व. ३, २०, ७ । सोम॒॑५ रा॒जा० । ऋ. १०, १४१, ३; अथर्व. ३, २०, ४; सा. ९१ । इन्द्र॑वा॒यू सु॒सं॒द॒शा० । ऋ. १०, १४१, ४; अथर्व. ३, २०, ६ । अ॒दि॒(उ॒तादि॑) त्सन्तं० । अथर्व. ३, २०, ८ । वा॒जस्य॑ नु प्र॒स॒व० । अथर्व. ३, २०, ८ । दे॒वस्य॑ त्वा- अथर्व. ० १९, ५१, २ मै. १३

इन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनिः,—रिन्द्राय त्वा ॥

३०

कुविदङ्गं यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वः विवृणु ।

इहेहैषां कृणुत भोजनानि ये बहिषा नम उक्ति न जग्मुः ॥

३१

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनिः, प्रजापतये त्वा ॥ अया विष्टा, प्रजापतये त्वा ॥४॥

३२-३३

देवा वै नाना यज्ञानपश्य,—अथ वा एतः सर्वेऽपश्यः,—स्तस्मिन् वा अयतन्त, तस्मिन् वाजिमयु,—स्तं बृहस्पतिरुदजयद्, बृहस्पतिर्वै देवानां पुरोहितो, यद्वै पुरोहितो ब्राह्मणः शृणोति, तद्राज्ञे, तैर्नैन्द्रमयाजयत्, स स्वाराज्यमगच्छत्, स एष स्वाराज्यो यज्ञः, स्वाराज्यं गच्छति य एतेन यजते, यद्बृहस्पतिरुदजयत् तस्माद् ब्राह्मणो यजेत, यदिन्द्रमयाजयः स्तस्माद्राजन्यो, देवा वै नाना यज्ञानाहरन्ति,—ममहमिमं त्वमि,—त्यथ वा एतं प्रजापतिराहरत्, तस्मिन् वा अपित्वमैलन्त, तैभ्यश्छन्दाः स्युज्जितीः प्रायच्छद्,—थ वा एतेन प्रजापतिरयजत, स स्वाराज्यमगच्छत्, स एष स्वाराज्यो यज्ञः, स्वाराज्यं गच्छति य एतेन यजते, ऽन्नः वै वाज,—स्तद्य एवः विद्वानन्नमत्ति वाजयति ह वा एनमन्नमद्यमानः, सोमो वै वाजपेय,—स्तद्य एवः विद्वान् त्सोमं पिबति वाजः ह गच्छति, यावन्तो हि देवाः सोममपिबः स्ते वाजमगच्छः,—स्तस्मात् सर्वः सोमं पिपासति, वाजः ह गच्छति, वाग्धि वाजस्य प्रसवः, सा वै वाक् सृष्टा चतुर्धा व्यभव,—देषु लोकेषु त्रीणि तुरीयाणि, पशुषु तुरीयः, या पृथिव्याः साग्रो सा रथन्तरै, यान्तरिक्षे सा वाते सा वामदेव्ये, या दिवि सा बृहति सा स्तनयित्ना, अथ पशुषु, तता या वागत्यरिच्यत तां ब्राह्मणे न्यदधु,—स्तस्माद् ब्राह्मण उभयीः वाचः वदति यश्च वेद यश्च न, या बृहद्रथन्तरयोर्यज्ञादेनं तयागच्छति, या पशुषु तय ऋतेयज्ञं, तद्य एवः वेदाह वा एनमप्रतिक्शातं गच्छति, यावुती वाक्ताः हि वेदु, वाचा हि दीर्यते, वाचा प्रदीर्यते, यो गाथानाराशः सीभ्याः सनोति न तस्य प्रतिगृह्य,—मनृतेन हि स तत् सनोति, न मृत्तस्य, यदा हि तस्य मदो व्येत्यथ तं तत् तपति ॥५॥

३४

सप्तदश वा एतं द्रुयां ग्रहाः प्राजापत्याः, सप्तदशः पुरुषः प्राजापत्यं,—अत्वार्यज्ञानि शिरो-ग्रीवमात्मा, वाक् सप्तमी, दश प्राणा, अङ्गेऽङ्गे वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टो, यच्चतिषजन्

[कुविदङ्गं यवमन्तो० । ऋ. १०, १३१, २; अथर्व. २०, १२५, २ ।]

[५] काठ. १४, ५

[६] मै. १, ११, १ । काठ. १४, ६-७ । वा. ९, १; ११, ७; ३०, १; ९, ५-७ । काण्व. १०, १; ११, ७; ३४, १; १०, ७, ९-१० ।

ग्रहान् गृह्णात्यङ्गादङ्गादेवैनं पाप्मनो मुञ्चति, श्रीर्वै सोमः, पाप्मा सुरोपयामा, आगते काले प्राञ्चः सौमैरुत्क्रामन्ति, प्रत्यञ्चः सुरोपयामैः, पाप्मनैवैनं विपुनन्ति, तस्मादाहुः—वाजपेययाज्ञ्येव पूत इति, पाप्मना ह्येनं विपुनन्ति, देव सवितुः प्रसुव यज्ञं, प्रसुव यज्ञपुतिं भगायैति, परुषि परुषि जुहोत्यु, —त्सन्नयज्ञो वा एष, को ह तद्वेद यदेतस्य क्रियते यज्ञ, सर्वत्वायैव प्रसवाय, वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमि, —ति रथमुपावहरती, —यं वा अदितिर, —नयैवैनं प्रसूतं सवित्रा चोपावहरति वाजस्योज्जित्या, अस्वन्तरमृतमुप्सु भेषजमि, —त्यश्नान् तृणपयन्त्य, —प्सुजा वा अश्वा, स्वादेवैनान् योनेर्जनयन्ति, वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वे, —ति युनक्ति, न वा एतन्मुनुः श्या योक्तुमर्हन्ति, देवताभिरेवैनान् युनक्त्य, —पां नपादाशुहेम, —मिति रराटानि प्रतिमार्ष्टि, पूर्वमेव यजुरुदितमनु वदति, इन्दुभीन्निहादयन्ति, वाग्वा एषैकारण्यं प्राविशत्, तामेवोज्जुयत्य, —थो या वनस्पतिषु वाक्तामेवावरुन्दे, सप्तदशः सर्वो भवति, प्रजापतिर्वै सप्तदशः, प्रजापतिमेवाप्नोत्यु, —त्सन्नयज्ञो वा एष, स वत्सराद्वो अध्युत्सन्नयज्ञोऽवरुध्यते, स वत्सरादेवैनमध्याप्त्वावरुन्दे ॥६॥ ३५

देवस्य सवितुः प्रसवे सत्यसवसो वर्षिष्ठं नाकं रुहेयमि, —ति ब्रह्मा रथचक्रं सर्पति, सवितृप्रसूत एव वज्रं सर्पति वाजस्योज्जित्या, अथो प्रजापतिर्वै ब्रह्मा यज्ञस्य, प्रजापतिरेवैनं वज्रादधि प्रसुवति वाजस्योज्जित्यै, —साम गायते, सत्यं वै साम, सत्येनैवोज्जुयत्यु, —ज्जित्तिर्वाजयत्य, —न्नं वै वाजो, ऽन्नाद्यस्योज्जित्यै, देवस्य वयं सवितुः प्रसवे सत्यसवनस्य बृहस्पतिर्वाजिनो वाजजितो वाजं जेष्मे, —ति रथमुभ्यातिष्ठति, सवितृप्रसूत एव रथमुभ्यातिष्ठति वाजस्योज्जित्यै, वाजिनामृचोऽन्वाह वाजस्योज्जित्या, आजिं धावन्ति वाजस्योज्जित्या, अनुदिष्टै रथैर्धीवन्ति, दक्षिणयैव स्वर्गं लोकमेति, यदनुदिष्टै रथैर्धीवन्ति दक्षिणया वा एतद्यजमानः सह स्वर्गं लोकमे, —त्यथैष नैवारः सप्तदशशरावो, देवा ओषधीषु पक्वाश्वाजिमुयु, —स्ता बृहस्पतिरुदजयत्, स एतान्निवारान् न्यवृणीत्, तन्निवाराणां निवारत्वं, बृहस्पतिर्वै ता उदजयत्, तमेव भागिनं करोत्यहिंसायै, तमधश्चात्वालं हरन्ती, —हं वा असा आदित्य आसीत्, तमितोऽध्यमुं लोकमहरं, —स्तद्यतोऽध्यमुं लोकमहुरन् यचात्वालेऽवदधुति यजमानमेव स्वर्गं लोकं हरन्त्या, मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादि, —ति रथेषु पुनरासृतेषु जुहोति, यमेव वाजमुदजैषुस्तमात्मन्धत्ते, ऽजीजपत वनस्पतया, इन्द्राय वाचं विमु-

च्यध्वमि, —ति रथविमोचनीयं जुहोति, यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते, वाजिनौ वा-
जजितौ वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतमि, —ति भागिना एवैना अक, —वाजिनौ वाजजितौ
वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागे निमृज्येथामि, —ति सर्वानेवैनान् प्रीणात्य, —र्धवशां च सुरोपयामांश्च
हरन्ति यं आजिं धावन्ति, तेभ्यो यमेव वाजमुदजैषुस्तं परिक्रीणीते, मधुष्ठालं ब्रह्मणे, ब्रह्मण एव
तेन परिक्रीणीते, ककुभो राजपुत्रः प्राश्नाति, वीर्यं वै ककुब्, वीर्यमेवात्मन् धत्ते ॥७॥

३६

स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेति, ३स्ववी एतद्रोक्ष्यन् पत्न्या संवृद्धते,
ऽथो अन्वारम्भो वा एष यज्ञस्य, पत्न्या सह स्वर्गे लोके भवता, आयुर्यज्ञेन कल्पते, प्राणो
यज्ञेन कल्पता, इत्येतावान् वै पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तमामोति, स सर्वो भूत्वा स्वर्गे लोक-
मेति, दर्भमयं वासो भवति पवित्रत्वाय, गोधूमं चषालं, प्राजापत्या वै गोधूमा, अर्धं प्र-
त्यासामोषधीनां सहैवान्नाद्येनामुं लोकमेति, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहेति, त्रयोदश
वा एता आहुतय, —स्त्रयोदश मांसाः सवत्सरः, सवत्सरं वावास्मा एतदुपदधाति स्वर्गे लो-
के, तस्मिन्नेव प्रतितिष्ठ, —त्यन्नाय त्वा, वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वे, —त्युषपुटैरर्पय-
न्ति, प्राजापत्या वा ऊषाः, श्वः श्वो भूयांसो भवन्त्य, —न्नाद्येनैवैनमर्पयन्त्ये, —ति वा
ए३षोऽस्माल्लोका३द्योऽमुं लोकमेति, यदूषपुटैरर्पयन्ति तेनास्माल्लोकान्नैति, तेनास्मिन्नलोके धृतो
हिरण्यमभ्यवरोहति, तेजो वै हिरण्यं, तेजस्येव प्रतितिष्ठति, वस्ताजिनमभ्यवरोहति,
पशवो वै वस्ताजिनं, पशुष्वेव प्रतितिष्ठ, —त्यन्नस्यान्नस्य जुहोति वाजप्रसव्याभि, —रन्नं वै
वाजो, ऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, उभयं ग्राम्यं चारण्यं च जुहोत्युभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्ध्या, औदु-
म्बरेण सुवेण जुहो, —त्यूर्वा उदुम्बर, ऊर्जोऽवरुद्धयै, सप्तभिर्जुहोति, सप्त वै छन्दांसि,
छन्दोभिरेवास्मा अन्नाद्यमवरुद्धै, ऽथ वाग्वै छन्दांसि, वाचैवास्मा अन्नाद्यं प्रयच्छति ॥८॥

३७

अथैतेऽतिग्रा३ह्या, यदेवादः परमन्नाद्यमनवरुद्धं तस्यैतेऽवरुद्धयै गृह्यन्ते, ऽथैते पशवा आ-
लभ्यन्ते यज्ञक्रतूनामवरुद्धयै, यदाग्नेयोऽग्निष्टोमं तेनावरुद्धे, यदैन्द्राग्रं उ३क्थ्यं तेन, यदै-
न्द्रो वृष्णिः षोडशिनं तेन, यत् सारस्वतीं मेषीं यदेवादः सप्तदशं स्तोत्रमनाममनवरुद्धं तदे-

[८] मै. १, ११, ३ । काठ. १४, ८ । वा. ९, २१; १८, २९; २२, ३३; १८, २८; २२, ३२ । काण्व. १०, २८; १९, ४२;
२४, ४६; १९, ४०; २४, ४५ ।

[९] मै. १, ३, ३१ । काठ. १४, ९-१० मा. श्री. ७, २, ५, ६ ।

वैतयामोति, तद्वुरुद्धै, ऽथैषा वशा, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, नेमे देवा आसन्नेमैऽसुरा, —स्ते देवा एताः वशामपश्यः, —स्तया लोकं द्वितीयमवृज्जतासुरलोकः, यस्यावद्यति सं देवलोकः, यस्य नावद्यति सोऽसुरलोकः, —स्तं लोकमेवैतया द्वितीयः यजमानो वृद्धे भ्रातृ-
व्यलोकमेव, सारस्वत्यन्येषामुत्तमा भवति, सारस्वत्यन्येषां प्रथमा, वाग्वै सरस्वती, वाचा यज्ञः संततो, वाचैव यज्ञः संतनोति, यद्वै यज्ञस्य विद्वान्न करोति यच्चाविद्वानन्तरेति तच्छिद्रं, तद्वाचैव सरस्वत्या कल्पय, —त्यनिरुक्तः प्रातःसर्वः, प्रजापतिमेव तेनामोति, वियोनिर्वै वाजपेयः प्राजापत्यः, स निरुक्तसामा, यदनिरुक्तः प्रातःसर्वस्तेन संयोनि रथन्तरं साम भवत्याशीया, उज्जित्या, अथो इयः वै रथन्तरं, —स्यमिव सूर्यते, वाजवतीर्मा-
ध्यन्दिने पवमाने भवन्त्य, —न्नः वै वाजो, ऽन्नाद्यस्यावरुद्धयै, चित्रवृतीराभवे पवमाने भवन्ति स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, शिपिविष्टवतीषु स्तुवत, एषा वै प्रजापतेः पशुष्ठास्तनूर्यंश्शिपि-
विष्टं, तस्माज्शिपिविष्टवतीषु स्तुवत, आष्टादुष्टमुत्तममुक्तानां भव, —त्युत्तरे एव स्तोत्रे अ-
भिसंतनोति, यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यतेऽमुं तं लोकमभ्यतिरिच्यते, बृहद्वेवामुं लोकमाप्तुमर्हती, —
न्द्रियः वै वीर्यं बृहद्, यद् बृहतां स्तुवते, इन्द्रिये वा एतद्वीर्यं ततो यज्ञस्य यजमानः प्रति-
तिष्ठति ॥९॥

३८

अग्निरेकाक्षरामुदजयद्, —श्विनौ द्व्यक्षराः, विष्णुस्त्र्यक्षराः, सोमश्चतुरक्षराः, सविता पञ्चाक्षराः, पूषा षडक्षराः, मरुतः सप्ताक्षराः, बृहस्पतिरष्टाक्षराः, मित्रो नवाक्षराः, वरुणो दशाक्षरा, —मिन्द्रा एकादशाक्षराः, विश्वे देवा द्वादशाक्षराः, वसुवस्त्रयोदशाक्षराः, रुद्राश्चतुर्दशाक्षरा, —मादित्याः पञ्चदशाक्षरा, —मदितिः षोडशाक्षराः, प्रजापतिः सप्तदशो, ऽग्निरेकाक्षरया वाचमुदजयद्, —श्विनौ द्व्यक्षरया प्राणापानां उदजयताः, विष्णुस्त्र्यक्षरया त्री-
णिमांल्लोकानुदजयत्, सोमश्चतुरक्षरया चतुष्पदः पशूनुदजयत्, सविता पञ्चाक्षरया पञ्च दिशा उदजयत्, पूषा षडक्षरया षड्रतुनुदजय, —न्मरुतः सप्ताक्षरया सप्तपदाः शक्करीमुदजयन्, बृ-
हस्पतिरष्टाक्षरयाष्टौ दिशा उदजय, —चतस्रो दिशश्चतस्रोऽकुशली, —मित्रो नवाक्षरया नव प्राणा-
नुदजयद्, वरुणो दशाक्षरया विराजमुदजय, —मिन्द्रा एकादशाक्षरया त्रिष्टुभमुदजयद्, विश्वे देवा द्वादशाक्षरया जगतीमुदजयन्, वसुवस्त्रयोदशाक्षरया त्रयोदशं मासमुदजयन्, रुद्राश्चतुर्द-
शाक्षरया चतुर्दशं मासमुदजय, —मादित्याः पञ्चदशाक्षरया पञ्चदशं मासमुदजय, —मदितिः षोड-

शाक्षरया षोडशं मासमुदजयत्, प्रजापतिः सप्तदशो, ऽग्निरेकाक्षरयोदजयन्मामिमां पृथिवी,—
 मश्विनौ द्व्यक्षरया प्रमामन्तरिक्षं, विष्णुस्त्र्यक्षरया प्रतिमां स्वर्गं लोकं, सौमश्चतुर-
 रक्षरयाश्रीवीर्नक्षत्राणि, सविता पञ्चाक्षरयाक्षरपङ्क्तिमुदजयत्, यांश्चक्षरपङ्क्तिः सा पङ्क्तिः,—
 श्रुतुर्धां र्ह्येतस्याः पञ्च पञ्चाक्षराणि, पूषा षडक्षरया गायत्रीमुदजय,—चतुर्धां र्ह्येतस्याः षट्
 षडक्षराणि, मरुतः सप्ताक्षरयोष्णिहमुदजयं,—श्रुतुर्धां र्ह्येतस्याः सप्त सप्ताक्षराणि, बृहस्पति-
 रष्टाक्षरयानुष्टुभमुदजय,—चतुर्धां र्ह्येतस्या अष्टा अष्टा अक्षराणि, मित्रो नवाक्षरया बृहतीमुदज-
 य,—चतुर्धां र्ह्येतस्या नव नवाक्षराणि, वरुणो दशाक्षरया विराजमुदजय,—चतुर्धां र्ह्येतस्या दश
 दशाक्षराणी,—न्द्रा एकादशाक्षरया त्रिष्टुभमुदजय,—चतुर्धां र्ह्येतस्या एकादशैकादशाक्षराणि,
 विश्वे देवा द्वादशाक्षरया जगुतीमुदजयं,—श्रुतुर्धां र्ह्येतस्या द्वादश द्वादशाक्षराणि, वसुवस्त्र-
 योदशाक्षरया त्रयोदशं मासमुदजयन्, रुद्राश्चतुर्दशाक्षरया चतुर्दशं मासमुदजय,—आदित्याः
 पञ्चदशाक्षरया पञ्चदशं मासमुदजय,—अदितिः षोडशाक्षरया षोडशं मासमुदजयत्, प्रजापतिः
 सप्तदशो, ऽग्रया एकाक्षराय छन्दुसे स्वाहा,—ऽश्विभ्यां द्व्यक्षराय छन्दुसे स्वाहा, विष्णवे
 त्र्यक्षराय छन्दुसे स्वाहा, सौम्याय चतुरक्षराय छन्दुसे स्वाहा, सवित्रे पञ्चाक्षराय छन्दुसे स्वाहा,
 पूष्णे षडक्षराय छन्दुसे स्वाहा, मरुद्भ्यः सप्ताक्षराय छन्दुसे स्वाहा, बृहस्पतये ऽष्टाक्षराय छ-
 न्दुसे स्वाहा, मित्राय नवाक्षराय छन्दुसे स्वाहा, वरुणाय दशाक्षराय छन्दुसे स्वाहे,—न्द्रायै-
 कादशाक्षराय छन्दुसे स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यो द्वादशाक्षराय छन्दुसे स्वाहा, वसुभ्यस्त्रयो-
 दशाक्षराय छन्दुसे स्वाहा, रुद्रेभ्यश्चतुर्दशाक्षराय छन्दुसे स्वाहा,—ऽदित्येभ्यः पञ्चदशाक्षराय
 छन्दुसे स्वाहा—ऽदित्यै षोडशाक्षराय छन्दुसे स्वाहा, प्रजापतिः सप्तदशः ॥१०॥

३९[६९५]

॥ इति प्रथमकाण्डे वाजपेयाभिधान एकादशः प्रपाठकः ॥११॥

॥ इति प्रथमकाण्डं समाप्तम् ॥

अथ द्वितीयं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

काम्या इष्टयः ॥१॥

ऐन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्व्वपेद्यस्य सजाता वीर्यायुः, — रोजो वै वीर्यमिन्द्राग्री, ओजसैवैनान् वीर्येण पुनरुपास्यत, ऐन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्व्वपेद्भ्रातृव्यवा, — नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्री, ओजसैवैनान् वीर्येणाभिभवत्यै, —न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्व्वपेत् प्रजाकामो योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्देत्, प्रजापुतेर्वी इन्द्राग्री प्रजामपगूहतां, ता एतेन भागधेयेनोपाधावत्, ता अस्मै प्रजां पुनरदत्ता, — मिन्द्राग्री खलु वा एतस्य प्रजामपगूहतो योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्देत्, ता एवं भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै प्रजां पुनर्दत्तो, विन्देद्वती याज्यानुवाक्ये भवतो विंस्या एवै, —न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्व्वपेत् संग्राममभिप्रया, — नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्री, ओजसैवैनं वीर्येणाभिप्रयात्यै, —न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्व्वपेत् संग्रामं सस्यत्यो, — जो वै वीर्यमिन्द्राग्री, ओजसैवैनं वीर्येण जयति, स यदा संग्रामं जयेदथैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्व्वपे, — दोजसा वा एष वीर्येण व्यध्यते यः संग्रामं जयत्यो, — जो वीर्यमिन्द्राग्री, ओजसैवैनं वीर्येण समर्धयत, ऐन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्व्वपेत् पौष्णं चरुं जनतामभिप्रया, — नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्री, ओजसैवैनं वीर्येणाभिप्रयाति, पूषा वीर्यस्यानुप्रदाता, सोऽस्मै वीर्यमनुप्रयच्छत्यै, —न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्व्वपेत् पौष्णं चरुं क्षेत्रस्य पत्ये चरुं क्षेत्रमध्यवस्य, — नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्री, ओजसैवास्मै वीर्येण लोकं विन्दतः, पूषा वीर्यस्यानुप्रदाता, सोऽस्मै वीर्यमनुप्रयच्छती, — यै क्षेत्रस्य पत्य, — स्यामेव प्रतिष्ठिति ॥१॥

१

अग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्व्वपेत् कामाय, सवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सवत्सरो काम आप्यते, सवत्सरमेवापत्, सोऽस्मै काममाप्नोति यत्कामो भवत्य, — ग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्व्वपेत् समान्तमभिधोक्ष्यन्, त्सवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सवत्सराय समम्यते, सवत्सरमेवाप्त्वावुरुणं काममभिद्रुह्यत्य, — ग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्व्वपेत् सनिं प्रैष्यन्, त्सवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सवत्सराय प्रतिगृह्यते, सवत्सरमेवाप्त्वा सातां सनिं वनुते, स यदा वन्वीताथाग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्व्वपेत्, सवत्सरो वा अग्नि-

[१] तै. २, २, १ । काठ. ९, १७ ।

[२] तै. २, २, ६ । काठ. १०, ३-४ ।

वैश्वानरः, स॒वत्सर॑मेष॑ प्रयुङ्क्ते, स॒वत्सर॑ एत॑स्मै वनुते, तमे॒व भा॒गिन॑मक, —स्त॑
 व्य॒मौग॑, यं द्वि॒ष्यात्त॑स्मै दक्षिणां दद्यात्, पा॒शेन॒ वा एष॑ च॒रति॒, तमे॒वास्मिन्॒ प्रति॑मु॒ञ्चत्ये॒, —
 क॒हाय॑नो गौर्दक्षि॒णा, स॒ हि स॒वत्सर॑स्य॒ प्रति॑मा, —ऽग्र॑ये वैश्वानराय॒ द्वाद॑शकपालं॒ निर्व॑पेद-
 न॒न्नम॑त्स्येन्, त्स॒वत्सरो॑ वा अ॒ग्निर्वै॑श्वानरः, स॒वत्सरा॑यैवैन॑दप्यु॒धात्, स॒ यदा॑न॒न्नम॑द्याद-
 था॒ग्रये॑ वैश्वानराय॒ द्वाद॑शकपालं॒ निर्व॑पेद्, यदे॒वाद्दोऽन॑न्नम॒त्ति त॑द॒स्मै स॒वत्सरः॑ स्व॒दय॑ति,
 स्व॒दित॑मे॒वात्ति॒, सी॒सं दक्षि॑णा कृष्ण॑ वा वा॒सो, ऽन॒न्नं वै सी॒सम्, —न॒न्नं कृष्ण॑म्, —न॒न्ने-
 नैवा॑न॒न्नम॑प॒हत्या॑न्नाद्य॒मात्म॑न् ध॒त्ते, ऽग्र॑ये वैश्वानराय॒ द्वाद॑शकपालं॒ निर्व॑पेत् संग्राम॑मभिप्रया॒न्,
 त्स॒वत्सरो॑ वा अ॒ग्निर्वै॑श्वानरः, स॒वत्सरे॑णैवैन॑मभिप्रया॒त्य, —ऽग्र॑ये वैश्वानराय॒ द्वाद॑शकपालं॒ नि-
 र्व॑पेत् संग्राम॑ स॒य॑त्य, यतरो॒ वै सं॒गृभा॑णयोराय॒तन॑वत्तरो भ॒वति॑ स॒ जय॑ती, —य॑ वा अ॒ग्निर्वै॑-
 श्वान॑र, इ॒मामे॒वाय॑तनमकृ॒ता, —ऽस्या॑ं प॒राक्र॑स्वत्, ज॒यति॑ संग्राम॑, स॒ यदा॑ संग्रामं॒ जये॑द-
 था॒ग्रये॑ वैश्वानराय॒ द्वाद॑शकपालं॒ निर्व॑पेत्, स॒वत्सरो॑ वा अ॒ग्निर्वै॑श्वानरः, स॒वत्सर॑मेष॑ प्रयुङ्क्ते,
 स॒वत्सर॑ एत॑स्मै जय॒ति, तमे॒व भा॒गिन॑मक, —स्त॑ व्य॒मौग॑, —ग्र॑ये वैश्वानराय॒ द्वाद॑शकपालं॒
 निर्व॑पेद्यः का॒मये॑ता, —ऽने॒न रा॒ज्ञेमा॑न्यवान् ब्रीहीन् वा॒दुधी॑येति, स॒वत्सरो॑ वा अ॒ग्निर्वै॑श्वानरः,
 स॒वत्स॑रोऽन्नाद्य॒स्य प्र॑दाता, तमे॒व भा॒गधे॑येनोपास॒त्, सोऽस्मा॑ अ॒न्नाद्यं॑ प्रय॒च्छत्य॒, —ग्र॑ये
 वैश्वानराय॒ द्वाद॑शकपालं॒ निर्व॑पेद्, वा॒रुण॑ य॒वम॑यं च॒रुमा॑मयावि॒न या॑जयेद्, व॒रुण॑गृहीतो
 वा एष॑ यं आ॒मया॑वी, व॒रुणा॑दे॒वैनं॑ ते॒न मु॒ञ्चत्य॒, —सौ॑ वा आ॒दि३त्योऽग्निर्वै॑श्वान॒३रो, ऽमु॑ना
 वा ए॒नमे॒तं नि॑गृहीत॒ व॒रुणो॑ गृह्णाति, त॑त् ए॒नं मु॒क्त्वा या॑वाने॒वास्या॑त्मा त॑ व॒रुणा॑न् मु॒ञ्चति॒,
 वा॒रुणं॑ च॒रुं निर्व॑पेद्य॒वम॑यमी॒यन्त॒, —म॒ग्रये॑ वैश्वानराय॒ द्वाद॑शकपालं॒ भू॒तिकाम॑ याजयेद्, व॒रु-
 ण॑गृहीतो वा एष॑ यो भू॒तिकामो॑, व॒रुणा॑दे॒वैनं॑ ते॒न मु॒ञ्चती॒, —या॑श्च॒रुर्भव॑त्ये, —ता॒वान् वा आ॒-
 त्मा, या॑वाने॒वास्या॑त्मा त॑ व॒रुणा॑न् मु॒क्त्वा, —सौ॑ वा आ॒दि३त्योऽग्निर्वै॑श्वान॒३रो, ऽमु॑मे॒न-
 म॒न्वा॑र॒म्भय॑त्य, —मु॒ष्यैन॑मादित्य॒स्य मा॑त्रां गमयति ॥२॥ २

अ॒ग्रये॑ जा॒तवे॑दसेऽष्टा॒कपालं॑ निर्व॑पेद्द॒धिका॑व्णा ए॒काद॑शकपालम॒ग्रये॑ वैश्वानराय॒ द्वाद॑शकपाल॑
 यः स॒र्ववे॑दसीं प्र॒थमा॑मिष्टि॒माल॑मे॒ता, —ऽग्नि॑वी ए॒तस्य॑ तद्वेद॒ यत्रा॑स्येष्ट॑ यत्र सु॒कृत॑म, —ग्नि॑रे॒वास्मै॑
 तद्वि॒न्दत्य॒, —मे॒ध्यो वा एष॑ यः स॒र्वं द॑दाति, तद्वि॒धिका॑वै॒वैनं॑ मे॒ध्यं करो॑ति, स॒वत्सरो॑ वा
 अ॒ग्निर्वै॑श्वानरः, स॒वत्सरो॑ वा ए॒तस्य॑ तद्वेद॒ यत्रा॑स्येष्ट॑ यत्र सु॒कृत॑, स॒वत्सर॑ ए॒वास्मै॑
 तद्वि॒न्दत्य॒, —ग्र॑ये सु॒रभि॑मतेऽष्टा॒कपालं॑ निर्व॑पे, —द॒भि॒शस्य॑मान॑ याजयेद्, रथ॑प्रोत॑ वै द्वा॒र्भ्य-

मभ्युश५स५, —स्तं कौलकावतीं अब्रूतां, तथा त्वा याजयिष्यावो यथा तैऽङ्गमत्स्यन्ति, यत्र
 ग्राम्यस्य पशोर्नोपशृण्वस्तद्गच्छ, यस्त्वा कश्चोपायत् तूष्णीमेवास्वेति, तं५ ह स्म वै व्याघ्रा उप-
 घ्रायं तूष्णीमेवापक्रामन्ति, तौ वै तत्रैव श्वो भूते यज्ञायुधैरन्वेत्याग्निं मथित्वाग्नेये सुरभिमेतेऽष्टा-
 कपालं निरुवपतां, ततो वा एनं न पर्यवृञ्चन्, यमभिश्५सेयुस्तमेतया याजयेद्, दुरभिं वा
 एतमारधमभिश्५सन्त्ये, —षा वा अग्नेर्भेषजा तनूर्यत्सुरभि, —भेषजमेवास्मा अकः, सुरभिमेन-
 मकः, शमयत्येवा, —ऽग्नेये पत्रमानायाष्टाकपालं निर्वपेदधिक्राव्णा एकादशकपालमग्नेये वैश्वानराय
 द्वादशकपालं पुनरेत्य गृहेषु, पत्रमान एवैनं पुनात्य, —मिनिष्पुत्य, —पूतो वा एष यमभिश्५-
 सन्ति, नैनं दधिक्रावा चन पावयांक्रियादि, —ति खलु वा आहु, —स्तद् दधिक्रावैवैनं पावयति,
 स५वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, स५वत्सरे एवैनं५ स्वदयत्या, —मेयमष्टाकपालं निर्वपेदग्नीषोमीयमे-
 कादशकपालं द्यावापृथिवीयं द्विकपालं५ यः संग्रामं जिगीषेभृज्यायं५ वा जिज्यासेद्, ऋद्ध्या एवा-
 भे३यो, ऽग्नीषोमाभ्या५ वै वी३र्येणेन्द्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यः संग्रामं जयति
 नृज्यायं५ वा जिनाति, तद्वात्रमेवैत, —दिन्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, तं द्यावापृथिवीं नान्वम-
 न्येतां, तमेतेन भागधेयेनान्वमन्येता५, यद् द्यावापृथिवीयो वज्रस्यानुमत्या, अथो अनुमतवज्रो
 ऽसदिति, स यदा संग्रामं जयेभृज्यायं५ वा जिनीयादथाग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेदेन्द्राग्रमेकादशक-
 पालं द्यावापृथिवीयं द्विकपालं, ऋद्ध्या एवाभे३यो, ऽग्नीषोमाभ्या५ वै वी३र्येणेन्द्रो वृत्रमहन्,
 त्स औजसा वा वीर्येण व्युध्यते, स एतमेन्द्राग्रमुपश्यत्, तेनौजो वीर्यमात्मन्नुधत्तौ, —जसा
 वा एष वीर्येण व्युध्यते यः संग्रामं जयति नृज्यायं५ वा जिनात्यो, —जो वीर्यमिन्द्राग्नी, औज-
 सैवैनं५ वीर्येण समर्धयतो, ५थ यद् द्यावापृथिवीयो, वा ये एवास्मै वज्रमन्वम५सातां ताभ्यामेष
 भागः क्रियते ॥३॥

३

अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपेद्ब्राह्मणः कामाया, —ऽग्नीषोमीयो वै ब्राह्मणो देवतुया, स्वा-
 मेवदेवतां कामाय भागधेयेनोपासरत्, तां अस्मै कामं५ समर्धयतो यत्कामो भवत्य, —ग्नीषोमीयमे-
 कादशकपालं निर्वपेद्ब्राह्मणं भूतिकामं५ याजयेद्, देवा वै सत्रमासत कुरुभे३त्रेऽग्निः सोमा इन्द्र, —
 स्तेऽब्रुवन्, यतमं नः प्रथमं५ यज्ञं ऋक्षाच्चै नः सहैति, तेषा५ वै सोमं५ यज्ञं आर्छित्, तम-
 भिसमगच्छन्त, तस्मात्सोममभिसंगच्छन्ते, स हि युशस्वितम्, —स्तद्वै सोमो न्युकामयत्, स
 गिरिमगच्छत्, तमगिरिन्वगच्छत्, तौ गिरा अग्नीषोमौ समभवतां, तस्मात्सदुदि गिरा अग्निर्देहति
 गिरौ सोमः, स वा इन्द्रः शिथिर इवामन्यत्, ३मोऽग्नीषोमा अन्वगच्छत्, तां अब्रवीद्,

याज्युतं मेति, तं वा एतयाग्नीषोमा अयाजयतां, तस्मिंस्तेजोऽग्निरदधादिन्द्रियं सोम, स्तेजसा इन्द्रोऽभवद्, यो भूतिकामः स्यात्तमेतया याजयेत्, तेज एवास्मिन्नग्निर्दधातीन्द्रियं सोमो, भवत्येवा, —ऽग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपेत् श्यामाकं वसन्ता ब्रह्मवर्चसकामो, ऽग्नीषोमौ वै ब्रह्मवर्चसस्य प्रदातारौ, ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतो, वसन्ता यजेत, वसन्तो वै ब्राह्मणस्य ऋतुः, स्व एवास्मा ऋतौ ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतो, यत्पुरोडाशस्तेनाग्नेयो, यञ् श्यामाकस्तेन सौम्यः, सर्वमेवाग्नीषोमाभ्यां हव्यं संप्रादात्, ता अस्मै सर्वं ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतः, सौमाग्नी सयाज्ये स्यातां, तेजो वा अग्निरिन्द्रियं सोम, स्तेजसा च वावास्मा एतदिन्द्रियेण चोभयतो ब्रह्मवर्चसं परिगृह्णाति, सौमापौष्णं चरुं निर्वपेन्नैमपिष्टं पशुकामः, सौमो वै रेतोधाः, पूषा पशूनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पूषा पशून् प्रजनयति, सौमेन्द्रं चरुं निर्वपेत् पुरोधाकामः, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतुयै, —न्द्रो राजन्यो, अनपदोष्यं खलु वै सोमः प्रयच्छति, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा अनपदोष्यं राष्ट्रं प्रयच्छत्या, —प्रिवारुणं चरुं निर्वपेत् समान्तमभिर्दुह्यामयावी वा, —ऽनृतं वा एष करोति यः समान्तमभिर्दुह्यति, देवता वा एष आरघ्योऽनृतं करोत्य, —अग्निर्वै सर्वा देवता, अत्र वै सापि देवता यामारत्तत एनं मुञ्चति, यद्धारुणो वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, तत् काजवं वा एतत् क्रियते सर्वस्यावेष्टिः सर्वस्य प्रायश्चित्तिः ॥४॥

४

सौमारौद्रं घृतं चरुं निर्वपेत् शुक्लानां ब्रह्मवर्चसकामः, स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसा विध्यत्, तं सौमारुद्रा अभिषज्यतां, तस्य वा एतेनैव शमलमपाहता, —मेतेनास्मिंस्तेजोऽधत्ता, यो ब्रह्मवर्चसकामः स्यात्तमेतया याजयेत्, शमलमेवास्यापहन्ति, तेजोऽस्मिन् दधाती, —याश्चरुर्भवत्ये, —तावान् वा आत्मा, यावान्वास्यात्मा तावदस्मिंस्तेजो दधाति, शुक्ला ब्रीहयो भवन्ति, श्वेता गा आज्याय दुहन्ति, तेज एवैतत्संभ्रियते, घृतं प्रोक्षणं भवति, घृतेन मार्जयन्ते, घृतं भवति, भूय एवास्मिंस्तेजो दधाति, यस्या रात्र्याः प्रार्तर्यक्ष्यमाणः स्यान्नास्य ताश्चरान्नीमपो गृहान् प्रहरेयुरा, —पो वै शान्तिः, शमयेयुरेव, परिश्रिते याजयन्ति तेजसः परिगृहीत्यै, साकं रश्मिभिः प्रचरन्ति, साकमेवास्य रश्मिभिः शमलमपघ्नन्ति, तिष्यापूर्णमासे याजयेत्, सौमो वै चन्द्रमा, रुद्रस्तिष्यः, संप्रश्त्येवैना उपासरत्, प्राचीनं वै सौमीरीषधयः, प्रतीचीनं गैत्री, —न हि प्राचीनं शुष्यन्ति, शुष्यन्ति प्रतीचीनं, मनोऋचो भवन्ति, मनुर्वै यत्किंचावुदत्तद्वेषजमेवावुदत्, तद्वेषजत्वायैवै, —ताः शकरीर्भवन्ति शक्त्यै, नाराशस्तीर्भवन्ति

शान्त्यै, किलासत्वाद्वा एतस्य, भयमति ह्यपहन्ति, सौमार्पौष्णं चरुं निर्वपेन्नमपिष्टं पशुकामः,
सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतया, पशवः पूषा, स्वाँ वा एतदेवतां पशुभिर्वह्यते, त्वंचुमे-
वाकृत ॥५॥

सौमारौद्रं चरुं निर्वपेत् कृष्णानाँ ब्रीह्यामभिचरन्, त्सौमीर्वा ओषधयः, —स्तत् एनं निर्या-
च्य रुद्रायास्य पशुनपिदधाति, कृष्णा ब्रीहयो भवन्ति, तमो वै कृष्णं, मृत्युस्तमो, मृत्यु-
नैवैनं ग्राहयति, शरमयं बर्हिर्भवति, वैभीदक इध्मः, शुणादिति शरमयं बर्हिर्भवति,
विभित्यै वैभीदक इध्मः, सौमारौद्रं चरुं निर्वपेदुदश्रित्यविचितानाँ ब्रीह्याँ यः कामयेत द्वि-
तीयमस्य लोके जनयामिति, सौमीर्वा इमाः प्रजा, द्वितीयमेवास्य लोके जनयति, नैमँ
शरमयं बर्हिर्भवति नैममशरमयं, नैमो वैभीदक इध्मो नैमोऽवैभीदको, द्वितीयमेवास्य लोके
जनयति, सौमारौद्रांमामिक्षां निर्वपेदामयाविनँ याजये, —दाग्नेयो वै प्रमीतः, सौम्यो जीव, —
भुभयत्तु एवैनं निष्क्रीणाति, पयो वै पुरुषः, पय एतस्यामयति, पयसैवास्य पयो निष्क्री-
णात्य, —पिनद्धाक्षो होता स्यात्, तमरण्यं पराणीयं विक्शापयेत्, तस्मा अनद्धाहं दद्यात्, तं
घ्नीत्, तस्याश्रीयात्, यत्तस्य नाश्रीयात् प्रमीयेत् ॥६॥

आग्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेदभिचरन्नभिचर्यमाणो वा, सरस्वतीमप्याज्यस्य यजे, —दु-
ग्धिवै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य देवताः प्रतिचरति, विष्णुर्यज्ञो, यज्ञेन यज्ञँ, वा-
कसरस्वती, वाचा वाचं, तदभिचर्याभिप्रायुक्ता, —ऽथो प्रतिचर्यात्येवं प्रायुक्ता, —ऽऽग्रावैष्णवं घृतं
चरुं निर्वपेच्चक्षुकामो, ऽग्निर्वै मनुष्याणां चक्षुषः प्रदाता विष्णुर्देवानां, —मेतौ वै चक्षुषः प्रदातारौ,
ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै चक्षुः प्रयच्छतो, धेन्वा वै घृतं पयोऽनङ्गुहस्तण्डुला, —स्त-
न्मिथुनै, मिथुनं चक्षु, —मिथुनैर्नैवास्मै मिथुनं चक्षुर्जनयतः, पयो वै घृतं, पयश्चक्षुः, पयसैवास्मै
पयश्चक्षुर्जनयत्, —स्तेजो वै घृतं, तेजश्चक्षु, —स्तेजसैवास्मै तेजश्चक्षुर्जनयतो, हिरण्यं ददात्या, —
युर्वै हिरण्य, —मायुश्चक्षु, —रायुषैवास्मा आयुश्चक्षुर्दधाति, शतमानं भवति, शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोत्या, —ग्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेदभिचर्यमाणो, ऽग्निर्वै सर्वा
देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चास्तृत्यै मध्यतः प्रविशत्या, —ग्रावैष्णवमेकादशकपालं
निर्वपेत् संग्रामे, सरस्वतीमप्याज्यस्य यजे, —दुग्धिवै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य देवताः

[६] तै. २, २, १० । काठ. ११, ५ ।

[७] तै. २, २, ९ । काठ. १०, १ ।

प्रणुदते, विष्णुर्यज्ञो, यज्ञेन यज्ञः, वाक्सरस्वती, वाचा वाचः, यद्वि मन्येत,
 प्रति पुरस्ताच्चरन्तीति, द्वे पुरोनुवाक्ये कुर्यादेकाः याज्याः, सममेव द्वाभ्यां क्रियते, स्तृ-
 क्क्या प्रयुङ्क्त, आग्रावैष्णवं प्रातरष्टाकपालं निर्वपेत् सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुमा, —ग्रावैष्णवं-
 मेकादशकपालं मध्यंदिने सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुमा, —ग्रावैष्णवं द्वादशकपालमपराह्णे सार-
 स्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुः यस्य भ्रातृव्यः सोमेन यजेता, —ऽग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य
 देवता आप्नोति, विष्णुर्यज्ञो, यज्ञेन यज्ञः, वाक्सरस्वती, वाचा वाचं, ब्रह्म बृहस्प-
 ति, —ब्रह्मणैवास्य ब्रह्माप्नोति, कपालैश्छन्दांसि, पुरोडाशैः सवनानि, मैत्रावरुणमैक-
 कपालं निर्वपेत् पयस्याः वा, —ऽनूबन्ध्यामेवैतेनाप्नोति, सैषाध्वरकल्पेष्टि, —यज्ञमेवैतयाप्नोति॥७॥

७

आग्निमारुतं चरुं निर्वपेद् वृष्टिकामः, समान्या मृदश्चरुं च कुर्युः कुम्भं च, यस्मिन्नेवाग्नौ
 चरुं पचेयुस्तास्मिन् कुम्भं धूपयेयुः, —धूमो वा अस्यामू गच्छति नार्चि, —स्तस्मादेतं धूपयन्ति, न
 पचन्ति, यदा हवीः स्यासादयेयुरथ दक्षिणायाः श्रोण्यां कुम्भमासाद्योदकेन पूरयेयुः, —यदि पुरा
 सः स्थानादीयेता, —ऽद्य वर्षिष्यती, —ति ब्रूयाद्, यदि सः स्थिते, श्वो व्रष्टे, —ति ब्रूयाद्, यदि
 चिरमिव वीर्येत, नाद्धा विभे, —ति ब्रूयाद्, —दग्निर्वी हुतो वृष्टिमीद्वे, मरुतोऽमृतश्चयावयन्त्ये,
 ते वै वृष्ट्याः प्रदातार, —स्तानिवा भागधेयेनोपासरत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रयच्छन्ति, मारुतं चरुं निर्व-
 पेत् पयसि प्रैयङ्गवं ग्रामकामो वा पशुकामो वा, पृथ्वीनां गवां दुग्धे पृथ्वीनां गवामाज्यः स्यात्,
 तत्रापि गोमूत्रस्याश्रोतयेयुः, पृथ्वीर्वै यददुहत् स प्रियङ्गुरभवति, —यः वै पृथ्वीर्वाग्वा, तस्या वा
 एतत् पयो यत् प्रियङ्गुवः, स्वेनैवैनां पयसाह्वैति, प्रियवती याज्यानुवाक्ये भवतः, प्रियमेनः
 सजातानां करोति, द्विपदा च चतुष्पदा च भवतो, द्विपदश्चैवास्मै चतुष्पदश्च पशून्वरुद्धे,
 यथा वत्स ऊधुरभ्यायच्छति वत्सः वा गौरिवमेनः सजाता अभ्यायच्छन्ति, मारुतं त्रयोदशकपालं
 निर्वपेद्यस्य यमौ पुत्रौ गावौ वा जायेयातां, निर्वीरताः वै पुरुषो यमो जात आशास्तेऽपशूनां
 गौ, —यत् त्रयां दुशं, प्रजापतिर्वै त्रयोदशं, प्रजापतिमेवाप्नोति, यद् द्वादशः सः वत्सरात् तेन,
 यद्वायव्यनुवाक्या सः वत्सरात् तेन, यज्जगती याज्या पशुभ्यस्तेन, यन्मारुतीष्टिः पशुभ्यस्तेन,
 मारुतः सप्तकपालं निर्वपेद्यत्र विद्राजानं जिज्यासे, —दुर्गस्त्यस्य कयाशुभीयः सामिधेनीश्च स्युर्यी-
 ज्यानुवाक्याश्वा, —ऽगस्त्यो वै मरुद्भ्य उक्ष्णः प्रौक्षत्, तानिन्द्रायालभत्, ते वज्रमादायाभ्यु-

पतुः, —स्तान् वा एतेनाशमयत्, तञ् शमयत्येवैतेन, सप्तकपालो भवति, सप्त हि मरुतो, विष्मरुतः, स्वैनैवैनान् भागधेयेन शमयति ॥८॥

ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपे, —न्मारुतः सप्तकपालः राज्ञन्यं भूतिकामः याजये, —द्वैन्द्रो वै राजन्यो देवतया, मारुतीं वि, —डिन्द्रियेणैवास्मै विशमुपयुनक्तय, —नुकामस्मै विशमविवादिनीं करोत्ये, —न्द्रमेकादशकपालं निर्वपेन्मारुतः सप्तकपालः यः कामयेत, विशे च क्षत्राय च समदं कुर्यामि, —त्यैन्द्रस्यैन्द्रीमनूच्य मारुत्या युजे, —न्मारुतस्य मारुतीमनूच्यैन्या युजेत, स्वैवैभ्यो भागधेये समदं करोति, यदि कामयेता, —स्तुर्मुह्यः स्यादिति, पूर्वाधेऽन्यां जनताया गां निदुष्याज्जघनाधेऽन्यामपि, ते संगृह्येते, तावदतुर्मुह्यं भवति, यदि कामयेत, कल्पेतेत्ये, —ते एव हविषी निरुप्य यथायथं युजेत, कल्पतेऽहै, —न्द्रमेकादशकपालं निर्वपेन्मारुतः सप्तकपालमभिचर, —भूपरिष्ठादैन्द्रस्यावधेदधस्तान्मारुतस्यो, —भयत एवैनानादीपयति ज्येष्ठतश्च कनिष्ठतश्चै, —न्द्रमेकादशकपालं निर्वपे, —न्मारुतीमामिक्षाः राज्ञन्यं ग्रामिकामः याजये, —न्मध्य आमिक्षायाः पुरोडाशं निधायोभयस्यावधेत्, क्षत्रं वा इन्द्रो, विष्मरुतो, विशं वा एतन्मध्यतः प्रविशति, पर्यूहमवधति, विशैवैनं पर्यूहति, मारुतमेकविंशतिकपालं निर्वपेदभिचरन्, देवविशा वै मरुतो, न वै विशा प्रतं घ्नन्ति, देवविश एवैनं निर्याच्य स्तृणुते, तं बहिषदं कृत्वा समया स्फयेन विहन्यात् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्यैन्द्रवज्रेण शिरश्छिनत्ति ॥ इतीन्द्रवज्रेणैवास्य शिरश्छिनत्त्य, —थ यत्स्फयो, वज्रो वै स्फयो, वज्रेणैवैनं स्तृणुते ॥

९-११

एना व्याघ्रं परिष्वजानाः सिंहे मृजन्ति महते धनाय ।

महिषं नः सुभुवं तस्थिवांसं मर्मज्यन्ते द्वीपिनमस्त्वन्तः ॥

१२

इति वज्रो वा आपो, यदेतदप्सुमर्धजुर्भवति वज्रेणैवैनं स्तृणुते ॥९॥

१३

अग्रे पथिकृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्य प्रज्ञातेष्टिरतिपद्येत, बहिष्यथं वा एष एति यस्य प्रज्ञातेष्टिरतिपद्येत, ऽग्निवै देवानां पथिकृत्, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं पन्थामपिनयत्य, —नृशानं दक्षिणा, स हि पन्थामपिवहत्य, —अग्रे व्रतपतयेऽष्टाकपालं निर्वपेद्य आहिताग्निः सन् प्रवसुति व्रत्येद्, बहु वा एष व्रतमतिपादयति य आहिताग्निः सन् प्रवसुति, व्रत्ये ह्यहनि स्त्रियं वोपेति मांसं वा भ्रात्य, —ग्निवै देवानां व्रतपति, —स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं व्रतमालम्भय-

[९] तै. २, २, ११ । [एना व्याघ्रं... पस्वन्तः । अथर्व. ४, ८, ७]

[१०] तै. २, २, २ । काठ. १०, ५-७ ।

त्य, —अग्रे व्रतभृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्य आहिताग्निः संभ्रश्रु कुर्या, —दानीतो वा एष देवानां य
आहिताग्नि, —स्तस्मादेतेनाश्रु न कर्तव्यं, न हि देवा अश्रु कुर्वन्त्य, —अग्रे देवानां व्रतभृ, —द-
ग्निमेतस्य व्रतमुग, —स्तस्मादेवाधिव्रतमालभते, अग्रे यविष्ठायाष्टाकपालं निर्वपेदभिचर्यमाणो,
याभिरेवैनमितुरः प्रयुक्तिभिरभिप्रयुङ्क्ते ता अस्माद्यविष्ठो योयावा, —अग्रे वाजसृतेऽष्टाकपालं नि-
र्वपेत् संग्रामे, वाजं वा एष सितीर्षति यः संग्रामं जिगीषत्य, —अग्रे देवानां वाजसृत्, तमेव
भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै वाजं धावत्य, —अग्रेऽनीकवतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् संग्रामे, यश्शर्वा
अग्नेरनीकमेति न तत् प्रतिधृषे, अग्निरेवास्मा अनीकानि जयति, विष्णुमप्याज्यस्य यजे, —दतो
वै विष्णुरिमांल्लोकानुदजयद्, विष्णोरेवोञ्जितिमन्विमांल्लोकानुजयति, प्रैभ्यो लोकैभ्यो भ्रातृभ्यं
नुदते, अग्रे रुद्रवतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यः कामयेत्, रुद्रायास्य पशूनपिदध्यामित्य, —अग्रे रुद्रो,
रुद्रायैवास्य पशूनपिदधाति, यद्वि कामयेत्, शाम्येदित्य, —अग्रे सुरभिमेतस्यष्टाकपालं निर्वपे,
देवा वा अग्नेर्भेषजा तन्येत् सुरभि, —भेषजमेवास्मा अकः, सुरभिमेनमकः, शमयत्येवा,
अग्रेऽन्नवतेऽन्नादायान्नपतयेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यः कामयेता, —अन्नवानन्नादोऽन्नपतिः स्यामित्य, —
अग्रे देवानामन्नवानन्नादोऽन्नपति, —स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमन्नवन्तमन्नादमन्नपतिं
करोति ॥१०॥

१४

अग्रे रक्षोऽग्रेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यो रक्षोभ्यो विभीया, —दिन्द्रं वै रक्षांस्यसचन्त, ३सोऽ-
ग्निं प्राविशत्, तानि वा एनमभिसममृशन्, त्स एता विप्रुषोऽजनयत् या इमाः स्कुर्यमानस्य वि-
प्रवृन्ते, तानि वा अग्निनैवापाहता, —अग्रे देवानां रक्षोहा, तेनैव रक्षांस्यपहते, नक्तं
याजये, —नक्तं वै रक्षांसि प्रेरते, यहेव प्रेरते तहेनान्यपहते, वामदेवस्य पञ्चदश सामि-
धेनीश्च स्युर्याज्यानुवाक्याश्च, वामदेवश्च वै कुसितायी चाजीमयातामात्मनोः, सा कुसितायी
वामदेवरथस्य कूबरमल्लिनत्, सापुं न्यागवत्, युगं वा छेत्स्यामीषां वैति, ३सोऽग्नि-
मुख्यमवैक्षत्, स एतं मन्त्रमपश्यत्, तामर्चिरुदौषत्, सार्चिषा दह्यमाना इदं प्राविशत्, स
वाव कौसितो इदो, रक्षांसि वै स तेनापाहत्, तद्रक्षांस्येवैतेनापहत्, अग्नेर्यमष्टाकपालं
निर्वपेद्यो राष्ट्रे स्पर्धेत् यो वा कामयेता, —अन्नादः स्यादिति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तान्
गायत्रीं सर्वमन्नं परिगृह्णान्तरातिष्ठत्, तेऽविदु, —र्यतरान् वा इयमुपावत्स्येति त इदं भविष्यन्तीति,
तस्यां वा उभय ऐछन्त, तां नाम्नोपैप्सन्॥ दाभि॥ इत्यसुरा आह्वयन्॥ विश्वकर्मन्॥ इति देवाः,

सां नान्यतुरांश्चनोपावर्तत, तां देवा एतेन यजुषावृञ्जत ॥ ओजोऽसि, सहोऽसि, बलमसि,
 भ्राजोऽसि, देवानां धाम नामासि, विश्वमसि विश्वायुः, सर्वमसि सर्वयुरभिभूः ॥ इति
 स॒वत्सरो वै गायत्री, स॒वत्सरो वै तदतिष्ठत्, स॒वत्सरं वा एषां तदुन्नाद्यमवृञ्जत्, तत्
 स॒वत्सरमेवैतदुन्नाद्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, सैषा गायत्रीष्टिर, —थो आहू, राष्ट्रस्य
 स॒वर्ग इति ॥ ११ ॥

१५-२१

ऐन्द्राबार्हस्पत्यं हविर्निर्व्वपेद्यो राष्ट्रीयो नैव प्रस्तिङ्नुयात्, —ददितिवं प्रजाकामौदनमपचत्,
 सोऽजिष्टमाश्नात्, तं वा इन्द्रमन्तरेव गर्भं सन्तमयस्मयेन दास्रापौम्भत्, सोऽपोब्धोऽजायत्,
 तं वा एतेन बृहस्पतिरयाजयदैन्द्राबार्हस्पत्येन, तस्य तदाम स्वयमेव व्यपद्यत्, स इमां दिशो
 वज्रेणाभिपर्यावर्तत्, यो राष्ट्रीयो नैव प्रस्तिङ्नुयात् तमेतेन याजयेदैन्द्राबार्हस्पत्येन, परिततो
 हि वा एष पाप्मना, —ऽथैष न प्रस्तिङ्नोति, बृहस्पतये निरुप्यता, इन्द्राय क्रियते, सर्वत
 एवैनं मुञ्चति, वज्रेणेमां दिशोऽभिपर्यावर्तते ॥ १२ ॥

२२[७१७]

॥ इति मध्यमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

आदित्या भागं वः करिष्याम्यमुमा मुष्यायणमवगमयत ॥ इति ब्रूयाद्दुर्विनिर्व्वप्यन्, तसं
 एतमादित्यं घृते चरुं निर्व्वपे, —दादित्या वा इमाः प्रजा, —स्ता एवोपासरत्, ता एनमवगम-
 यन्ति, सप्ताश्वत्था मयूखा अन्तर्वेदि शयीरं, —स्तान् तसंस्थिते रथवाहनस्य मध्यमेषायांम-
 तिह्न्यात् ॥ इदमहमादित्यान् ब्रह्माम्यामुष्यावगमः ॥ इत्यादित्यान् वा एतद्ब्रह्माति, त एनं
 मोक्षमाणा अवगमयन्ति, विशो वीर्यमपाक्रामत्, तदश्वत्थं प्राविशत्, स तेन वीर्येण भर्भ-
 रांभुवत्, तद्विशं एवैतेन वीर्यमवरुद्धे, यद्वि सप्तसु नावगच्छेदिध्मे तानपि कृत्वैतदेव हविर्नि-
 र्व्वपे, —दादित्या वा इमाः प्रजा, —स्ता एवोपासरत्, ता एनमवगमयन्ति, यद्येव सप्तसु,
 त्रिवै सप्त सप्तादित्या, —स्तानेवोपासरत्, ता एनमवगमयन्ति, यद्येकतयीषु द्वयीषु वावगच्छेद-
 परोधुका एनं स्युः, —रथ यत्सर्वास्ववगच्छति तथा हानपरोध्वोऽवगच्छति, स यदावगच्छेदथादि-

त्येभ्यो धारयद्भ्यो घृते चरुं निर्वपे, — दादित्या वा अपरोद्धार, आदित्या अवगमयितार, — स्त
एनं दाधति ॥ १-४

अदितेऽनुमन्यस्व सत्याशीरिह मनः ॥ ५

इति निरुद्धस्य राज्ञः पदमाददीत, तद्यः पुरस्ताद् ग्राम्यवादीव स्यात् तस्य सभाया अभिवातं
परीत्य विष्वक्सयेयुः ॥ ६

प्रेत मरुतः स्वतवस एना विश्वत्यामुः राजानमभि ॥ ७

इति तस्य गृहाद् व्रीहीनाहरेयु, — स्ताः स्त्रेधा विचिनुयाद्, ये कृष्णास्तान् कृष्णाजिन उपनद्य
निदध्याद्, ये शुक्लास्तमादित्यं घृते चरुं निर्वपे, — दादित्या वा इमाः प्रजा, — स्ता एवोपासरत्, ता
एनमवगमयन्त्य, — य येभ्योऽधि विचिनुयात् तानुदङ् परेत्य बल्मीकवपामुद्रुज्य जुहुयात् ॥ ८

यदद्य ते घोर आसन् जुहोम्येषां बन्धानां प्रमोचनाय ।

यां त्वा जनो भूमिरिति प्रमन्दते निर्ऋतिं त्वाहं परिवेद विश्वतः ॥ ९

इति निर्ऋतिगृहीतो वा एष यो निरुद्धो, निर्ऋत्या एवैनं तेन मुञ्चत्ये, — तद्वै विश्वमवाग, —
अथ वा अस्य राज्यमवगतं, तद्वेऽमी कृष्णा व्रीहयस्तः वारुणं घृते चरुं निर्वपेद्, वरुणो वै
देवानां राजा, स राज्यस्यावगमयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं राज्यमवगमय-
त्ये, — तद्वै नानाविश्य, — मुभयीमेवैतेन विश्वमवगच्छति दैवीं च मानुषीं च ॥ १०

सौर्यं घृते चरुं निर्वपेत् शुक्लानां व्रीहीणां ब्रह्मवर्चसं कामः, शतमानो रुक्मो रुजः ३ तोऽधस्तात्
स्याच्, शतमानो रुक्मो हरित उपरिष्ठा, — दिह वा असा आदित्य आसीत्, तमाभ्यां परिगृह्यो-
परिष्ठादासा प्रजानां न्युदधु, — रुपरिष्ठाद्वा असा आदित्य इमाः प्रजा अधिषद्यात्ति, — यः वै रुजता-
सौ हरिण्या, — भ्यामेवैनं परिगृह्योपरिष्ठादासां प्रजानां निदधात्यु, — परिष्ठादिमाः प्रजा अधिष-
द्यात्ति, पञ्च कृष्णलान्यपि प्रयाजेषु जुहुया, — देतैर्वा असा आदित्य इमान्, पञ्च ऋतून्नु
तेजस्वी, — मा एवैनं पञ्च दिशोऽनु तेजस्विनं करोति, प्राजापत्यं घृते चरुं निर्वपेच्, शत-
कृष्णलमायुष्कामो, देवा असुरान् हत्वा मृत्योरभिमयु, — स्ते देवाः प्रजापतिमेवोपाधावः, —
स्तान् वा एतया प्रजापतिरयाजयत्, ततो देवा अमृतत्वमगच्छ, — अमृतं वै हरिण्य, — ममृत-
मायु, — रमृतेनैवैष्वमृतमायुराप्त्वाद्बुधाद्, य आयुष्कामः स्यात् तमेतया याजये, — देतद्वै मुन्यु-
स्यामृतत्वं यत् सर्वमायुरे, — त्यमृतं वै हरिण्य, — ममृतमायु, — रमृतेनैवास्मिन्नमृतमायुराप्त्वा

दधाति, तेन स सर्वमायुरेति, न पुरायुषः प्रमीयते, शतकृष्णलो भवति, शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमामोति, चत्वारि चत्वारि कृष्णलान्यवधति समृद्धये, सर्वं ब्रह्मणे
परिहर्तुं आह, सर्वं ब्रह्मणि यज्ञं प्रतिष्ठापयति, सर्वमस्मिन् ब्रह्मा वीर्यं दधात्य, —थो ब्रह्म
वै ब्रह्मा, ब्रह्मणैवास्मिन् ब्रह्मायुर्दधाति ॥ २ ॥ ११

बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेत्, पुरोधाकाम, —स्तस्य बार्हस्पत्ये ज्योतिष्मती याज्यानुवाक्ये स्यातां,
ब्रह्म वै बृहस्पति, —बार्हस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया, स्वामेव देवतां पुरोधाया उपासरत्, स्वैनं
देवता पुरोधा गमयति, यद्वै लेलाय वीव भाति तज्ज्योति, —स्तस्माज्ज्योतिष्मती, यदि नैव
पुरोधां गृहेदथैन्द्राबार्हस्पत्यं हविर्निर्वपेद्, ब्रह्म चैव क्षत्रं च सयुजा अक, —स्ताजगेन पुरोदधते,
बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेत् पयसि ग्रामकामो वा पशुकामो वा, तस्य बार्हस्पत्यं गुणवती याज्यानु-
वाक्ये स्याता, यो बहुपुष्टस्तस्य गृहात् क्षीरमाहरेयुः, स्यात् स्वासां गवां दुग्धं, स्या-
दुदुक्, पुष्टिरेवैषा संश्रियते, ब्रह्म वै बृहस्पति, —बृहस्पतिश्छन्दांसि, छन्दोभिर्बृहस्पतिर्गणी,
स्वांसं वा एतदेवतां, भूयिष्ठेनार्पयति, सजातैरेनं गुणिनं करोति, ब्राह्मणस्पत्यं चरुं निर्वपेत्
संग्रामे, तस्य ब्राह्मणस्पत्ये वीरवृत्ती वयस्वती याज्यानुवाक्ये स्यातां, छदिर्दुर्शं याजये, —दु-
द्धिः प्रुस्तरः स्याद्, बाणवन्तः परिधयो, वयांसि परं ग्राममाविशन्ति, तथा विज्ञेयं,
जेयामा इति, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, —ब्रह्मैवोपासरत्, ब्राह्मणस्पत्यं चरुं निर्वपेद्यत्र कामयेत,
ब्रह्मचरं स्यादिति, तस्य ब्राह्मणस्पत्ये मरुत्वती याज्यानुवाक्ये स्यातां, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्प-
ति, —विष्णुमरुतो, ब्रह्मणि वा एतद्विश्वमधि विनाशयति द्रदिमैऽशिथिरत्वाय ॥ ३ ॥ १२

बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेद्दामृतं पशुकामः, प्रजापतिः पशूनसृजत्, तेऽस्मात् सृष्टाः पराञ्च
आयुः, —स्तान् बृहस्पतिश्चान्वेतां, ते यत्रावुसंस्ततः शक्रो गर्भं दजायत्, तं वा अंब्रवी, —
दनेन मा याजयेति, तेन वा एनमयाजयत्, तं पशव उपावर्तन्त, यः पशुकामः स्या-
त्, तमेतेन याजये, —दुप हैनं पशवा आवर्तन्ते, यदा हि स तमेतेनायाजयदथ तं पशव
उपावर्तन्त, सौमापौष्णं चरुं निर्वपेद्दामृतं पशुकामः, प्रजापतिः पशूनसृजत्, तेऽस्मात्
सृष्टाः पराञ्च आयुः, —स्तेषां पुषणमधिपामकरोत्, ते यत्रावुसंस्ततः शक्रो गर्भं दजायत्, तं
वा आहर, —दनेन मे प्रतिष्ठेति, स सोमोऽब्रवी, —न्मम वा अकृष्टपच्यमिति, तं सौमापौष्णं
निर्वपत्, तं पशव उपावर्तन्त, यः पशुकामः स्यात्, तमेतेन याजये, —दुप हैनं पशवा आव-

[३] तै. २, ३, ३; २, १, ४ ।

[४] तै. २, २, ४ । काठ. १०, ११ ।

तेन्ते, यदा हि स तमेतेनायाजयदथ तं पशव उपावर्तन्त, सोमो वै रेतोवाः, पुषा पुशुनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पुषा पशून्, प्रजनयति, प्राजापत्यं चरुं निर्वपेत् पशुकामः, पृश्नीनां गवां दुग्धे पृश्नीनां गवामाज्यं स्यात्, तत्रापि गोमूत्रस्याश्रोतयेयुः, पृश्निर्वै यददुहत्स गर्मुदभव, दिव्यं वै पृश्निर्वाग्वा, तस्या वा एतच्च, शिरो यद्रुर्मुत्, स्तस्मादेतदाण्डमिव पीयूष इव, तं प्राजापत्यं चरुं निर्वपेत् पशुकामः, प्राजापत्या वै पशवः, प्राजापतिः पशुनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनयति, वास्त्वमयं रौद्रं चरुं निर्वपेद्यन्न रुद्रः प्रजाः शुमायेत्, वास्तोर्वै वास्त्वं जातं, वास्त्वमयं खलु वै रुद्रस्य, खेनैवेनं भागधेयेन शमयति, तया निषादस्यपतिं याजयेत्, सा हि तस्येष्टिः, कूटं दक्षिणा कर्णौ वा गर्दभः ॥४॥ १३

परमेष्ठिने द्वादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत्, परमेष्ठी स्यामिति, परमेष्ठी वा एष देवानां यः परमेष्ठी, परमेष्ठी राजन्यो मनुष्याणां, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं परमेष्ठिनं करोति, तस्मै धनुश्च तिस्रश्च प्रयच्छेत् ॥ अग्निष्टे तैजः प्रयच्छत्विन्द्र इन्द्रियं पित्र्यां बन्धुताम् ॥ इत्यग्निरेवास्यै तैजः प्रयच्छती, न्द्र इन्द्रियं पित्र्यां बन्धुतां, वैश्वदेवं द्वादशकपालं निर्वपेद्भातृव्यवा, स्तं बहिर्षदं कृत्वा समया स्फ्येन व्युहेत् ॥ इदमहं मां चाग्रे च व्युहामि ॥ इति यं द्विष्यात्, यदधोऽवमुद्येत यच्च स्फ्य आश्लिष्येत् तद्विष्णव उरुकृमायावुद्येद्, विष्णुरेवैना अन्तरा विक्रमते, तं पुनः समूहेत् ॥ इदमहं मां चाग्रे च समूहामि ॥ इति योऽस्य प्रियः स्यात्, वैश्वदेवीर्वा इमाः प्रजा, स्ताभिरेवैतुर व्युहति, ताभिरात्मानं समूहती, न्द्राण्यै चरुं निर्वपेत् सेनायामुत्तिष्ठन्त्या, सेना वा इन्द्राणी, ब्रह्मणैवैनां पुरस्तान्मुखतो जित्यै संश्रयति, बल्वजा अपीध्मे स्युः, शक्रो वा एतेऽध्युत्थिता, न्यायेनैवैनामभिनयति, यत्तस्यां सेनायां विन्देत् सा दक्षिणा, वाचस्पतये चरुं निर्वपेच्च श्रीकामो, यो वै वाचोऽध्यक्षः स वाचस्पति, स्तच्च श्रीकरणमेवैतत् ॥ ५ ॥ १४-२०

अग्नये वसुमते सतीनानामष्टाकपालं निर्वपेत्, सोमाय रुद्रवते श्यामाकं चरुं, मिन्द्राय मरुत्वते नैवारमेकादशकपालं, वरुणायादित्यवते यवमयं चरुं, देवा अ३न्योऽन्यस्य श्री, ह्ये

विष्टमानाश्चतुर्धा व्युदक्राम,—अभिर्वसुभिः सोमो रुद्रैरिन्द्रो मरुद्भिर्वरुण आदित्यैस्तान् वा एतया
बृहस्पतिरयाजयत् संज्ञान्या,—त इन्द्रमेवाभिसमावर्तन्ते,—न्द्रमभिसमजानत, तद्य एतया यजुते
तमेवाभिसमावर्तन्ते, तमभिसंजानते, तदाहु,—रैन्द्र एकादशकपालः कार्या इती,—न्द्रः हि
तेऽभिसमावर्तन्ते,—न्द्रमभिसमजानत ॥ २१

संज्ञानं नो दिवा पशोः संज्ञानं नक्तमवर्ततः ।

संज्ञानं नः स्वैभ्यः संज्ञानमरणेभ्यः संज्ञानमाश्विना युवमिहास्मभ्यं नियच्छतम् ॥ २२

समिन्द्र राया समिषा रमेमहि सः वज्रैः पुरुश्चन्द्रैरभिद्युभिः ।

सं देव्या प्रमत्या वीरशुष्मया गौअग्रयाश्चत्या रमेमहि ॥ २३

इन्द्रवायू सुसंहशा सुहवेह हवामहे । यथा नः सर्वा इज्जनः संगमै सुमना असत् ॥ २४

सः वो मनाःसि सः व्रता समाकृतीरनःसत ।

अमी ये विव्रताः स्थ तान्वः सैनमयामसि ॥ २५

समाना वा आकृतानि समाना हृदयानि वः । समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति ॥ २६

समानो मन्त्रः समितिः समानी सुमानः व्रतः सह चित्तमेषाम् ।

समानं क्रतुमभिमन्त्रयध्वः समानेन वो हविषा जुहोमि ॥ २७

संगच्छध्वः संजानीध्वः सः वो मनाःसि जानताम् ।

देवा भागः यथा पूर्वं संजानाना उपासते ॥ ६ ॥ २८

आग्नेयं प्रष्टाकपालं निर्वपेत् सावित्रं चरुं वायव्यां यवागू प्रतिधुग्वा भौममैककपालं यस्य
हिरण्यं नश्येद्यो वा हिरण्यं विन्दे,—दभिर्वा अग्ने हिरण्यमविन्दत्, ससुवित्रा मन्त्रयत्, न खलु वै
किं चन वायुनानभिगतमस्त्य,—स्याः वै स तदविन्दुद्, विच्या एवाग्नेयः, प्रसवाय सावित्रो,
ऽभिनीत्यै वायव्या,—ऽथ यज्जौ३मो, ऽस्याः हि स तदविन्द,—देते वै प्रुदातार,—स्तानेव
भागधेयेनोपासरत्, तेऽस्मै प्रयच्छन्ति, स यदा विन्देदथैतेभ्य एव निर्वपेद्, यैरेवाविन्दुत्तान्

[संज्ञानं नः स्वैभ्यः.....नि यच्छतम् । ऋ. परि. ३६,२; अथर्व. ७,५२,१ । समिन्द्र राया०रमे-
महि । ऋ. १,५३,५; अथर्व. २०,११,५ । इन्द्रवायू सुसंहशा.....असत् । ऋ. १०,१४१,४; अथर्व. ३,२०,६ ।
सः वो (वां) मनाःसि.....सैनमयामसि । अथर्व. ६,९४,१ । समाना (...नी) वा (व).....सु-
सहासति । ऋ. १०,१९१,४; अथर्व. ६,६४,३ । समानो मन्त्रः..... (अभिसंविशध्वम्) जुहोमि ।
ऋ. १०,१९१,३; अथर्व. ६,६४,२ । संगच्छध्वः.....उपासते । ऋ. १०,१९१,२; अथर्व. ६,६४,१]

[७] तै. २,३,५ । काठ. ११,२ ।

भागिनः करोत्यष्टिः सायै, प्रजापतिर्वै सोमाय राज्ञे दुहितृददाम्नसत्राणि, स रोहिण्यामेवावु-
सन्नैतरासु, ता अनुपेयमानाः पुनरगच्छन्, स्तः राजयक्ष्मेणाग्राहयत्, स निरस्रवत्,
तस्माद्राजयक्ष्मगृहीतो निःस्रवति, स वै प्रजापतिमेवोपाधावत्, तं प्रजापतिरब्रवीद्, ऋतं
ब्रूहीति, स ऋतमब्रवीद्, यथा सर्वास्वेव समावृद्धसानीति, तस्मादेष सर्वास्वेव समावृद्धसति,
तस्मै वै प्रजापतिः प्रायश्चित्तिमैछत्, तस्मा अमावास्यायाः वैश्वदेवं चरुं निरवपत्, तेनास्मै
प्रायश्चित्तिमविन्दुत्, सोऽमुमाप्यायमानमन्वाप्यायत्, वंसीयानभवद्, यो राजयक्ष्मगृ-
हीतः स्यात् तस्मा अमावास्यायाः वैश्वदेवं चरुं निर्वपे, देतेन वै स तस्मै प्रायश्चित्तिमविन्दुत्,
तेनैवास्मै प्रायश्चित्तिः विन्दत्य, मुमेवाप्यायमानमन्वाप्यायते, वंसीयान् भवति ॥७॥ २९

प्रजापतिर्वै देवेभ्यो भागधेयानि व्यकल्पयत्, स इन्द्रोऽब्रवीद्, यदतिरिच्यते तन्ममेति,
तद्वा इन्द्रियमेवात्यरिच्यत्, तदिमांल्लोकानूर्ध्वमनूदश्रयत्, तन्नैकेनाग्नौ, अग्नौ द्वाभ्यां, तत्
तृतीयेनाप्त्वावारुद्ध, यत् त्रयः पुरोडाशा भवन्त्येभ्यो वा एतं लोकेभ्य इन्द्रियं वीर्यमाप्त्वा-
वारुद्धा, उत्तर उत्तरः पुरोडाशो ज्यायान् भवत्यु, उत्तर उत्तरो हि लोको ज्याया, निन्द्राय
राज्ञे प्रथमं, इन्द्राय स्वराज्ञे मध्यमं, इन्द्रायाधिराजायोत्तमं, एतानि वै सर्वाणीन्द्रोऽभव-
द्वाज्यं स्वाराज्यमाधिराज्य, मेतानि सर्वाणि भवति य एतैर्यजुते, सर्वमेतद्भवति य एव
वेद, प्रथमामनूच्य मध्यमया यजे, न्मध्यमामनूच्योत्तमया यजे, दुत्तमामनूच्य प्रथमया य-
जे, देवमस्य सर्वा अनुवाक्या भवन्ति सर्वा याज्या एषां लोकानां प्रतिप्रज्ञात्या अथो अनुसंत-
त्या, इन्द्राय घर्मवृते सूर्यवता एकादशकपालं निर्वपेत्तैजस्काम, स्तेजो वै घर्म, स्तेजः सूर्य,
स्तेज एवावारुद्धा, इन्द्रायेन्द्रियवृता एकादशकपालं निर्वपेत् पशुकाम, इन्द्रियं वै पशवा,
इन्द्र इन्द्रियस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा इन्द्रियं पशून् प्रयच्छति ॥८॥

३०

इन्द्रायार्कवृतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं निर्वपे, अरुद्धं याजये, दन्तं वा एष गतो वो
निरुद्धो, ऽन्तोऽर्को, ऽन्तोऽश्वमेधो, ऽन्तेनैवास्मा अन्ते कल्पयति, वशा दक्षिणा,
वशं मा नयादिती, न्द्रायार्कवृतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं निर्वपेधः कामयेत्, जने म ऋध्येते-
त्य, न्तो वा एषा ऋद्धीनाः यज्जनो, ऽन्तो, ऽर्को, ऽन्तोऽश्वमेधो, ऽन्तेनैवास्मा अन्ते कल्प-
यति, वशा दक्षिणा, वशं मा नयादिती, न्द्रायार्कवृतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं निर्वपेद्-

तन्नी, —र्यदा वै श्रियोऽन्तं गच्छत्यथ पापीयान् भवत्य, —न्तोऽर्को, ऽन्तोऽश्वमेधो, ऽन्तमेवालब्ध
न पापीयान् भवती, —न्द्रायार्कवतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, महायज्ञो मो-
पनमे, —दित्येते वा इन्द्रस्य यज्ञिये तश्चै यदुर्कश्चाश्वमेधश्च, तै एवालब्ध, ताभ्यां महाय-
ज्ञमालभता, इन्द्राय घर्मवृते सूर्यवता एकादशकपालं निर्वपे, —दिन्द्राय मन्युमुते मनस्वता एका-
दशकपाल, —मिन्द्रायेन्द्रियवृता एकादशकपाल, —मिन्द्रायार्कवतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं भूति-
कामः याजये, —दिदं वा इन्द्रस्य घर्मश्च सूर्यश्च, —दमस्य मन्युश्च मनश्च, —दमस्येन्द्रश्चैन्द्रियं चे, —
दमस्यार्कश्चाश्वमेधश्च, —तानि वै सर्वाणीन्द्रोऽभव, —देतानि सर्वाणि भवति य एतैर्यजुते, सर्वमे-
तद्भवति य एवं वेद ॥९॥

३१

इन्द्रायाऽहोमुचा एकादशकपालं निर्वपे, —दामयाविनः याजये, —देषा वा इन्द्रस्य भेषजा
तनूर्यदहोमु, —क्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमहसो मुञ्चती, —न्द्राय त्रात्र एकादशकपालं
निर्वपेद्यो ज्यान्या मारणादपरोधाद्वा विभीया, —दिन्द्रो वै त्राते, —न्द्रोऽपराद्धा, तमेव भागधेये-
नोपासरत्, स एनं त्रायता, इन्द्रायान्वृजवा एकादशकपालं निर्वपेज्येष्ठबन्धु, —रिन्द्रियं वै
ज्येष्ठबन्धु, —रिन्द्रियेणैवानान्वृजून कुरुता, इन्द्राय प्रवभ्रायैकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे,
प्रवभ्रो वा इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहुरत्, प्रवभ्र एवैभ्यो वज्रं प्रहुरती, —न्द्राय वै मृधायैकादशक-
पालं निर्वपेत् संग्रामे, मृधो वा एष विहन्ति यः संग्रामं जयति, मृध एव विहता, इन्द्रा-
याभिमातिर्न एकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे, ऽभिमातीर्वा एष हन्ति यः संग्रामं जयत्य, —
भिमातीरेव हता, इन्द्रायाभिमातिर्षाहा एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, विषुहेया, —ऽभयं
मे स्यादिति, —न्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, तं दानवा नान्वमन्यन्त, तमेतेन भागधेयेना-
न्वमन्यन्त, ततो वैऽसोऽभिमातीरहन्, वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यः संग्रामं जयति,
तद्वान्नमेवैतत् ॥१०॥

३२

ऐन्द्रमेककपालं निर्वपे, —भिरुद्धं याजये, —दा प्रेहि परमस्याः परावता, इति याज्यानुवा-
क्ये स्यातां, परावतं वा एष गतो यो निरुद्धः, परावत एवैनमध्याप्त्वावगमयत्यै, —न्द्र
त्रयोदशकपालं निर्वपे, —भिरुद्धं याजये, —दतिरिक्तं वै त्रयोदश, —मतिरिक्तो निरुद्धो, ऽति-
रिक्तादेवैनमतिरिक्तमाप्त्वावगमयती, —न्द्राय वज्रिणा एकादशकपालं निर्वपे, —दिन्द्राय वृत्रं
एकादशकपाल, —मिन्द्राय वृत्रतूरा एकादशकपालः यस्य भ्रातृव्यः सोमेन यजेत, वज्रं वा
एष भ्रातृव्यायोऽश्रयति यः सोमेन यजुते, यद्वज्रिणे, वज्रेणैवास्य वज्रं स्तृणुते, यद्वृत्रमे,

आतृव्यो वै वृत्रो, हन्त्येवैनं, यद्वृत्रतूरे, आतृव्यो वै वृत्र, —स्तरत्येवैनं, —मिन्द्राय क्षेत्रं-
जयायैकादशकपालं निर्व्वपेद्यः क्षेत्रे पशुषु वा विवदेते, —न्द्रो वै देवानां क्षेत्रंजय, —स्तमेव भागधे-
येनोपासरत्, सोऽस्मै क्षेत्रं पशून् जुयती, —न्द्रायाधिराजायैकादशकपालं निर्व्वपेद्यत्र राजानः
सदृशा इव स्युः, —रिन्द्रो वै देवानामधिराज, —स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमाधिराज्यं
गमयति ॥११॥ ३३

इन्द्राय मन्युमते मनुस्वता एकादशकपालं निर्व्वपेत् संग्रामे, मन्युना वै वीर्यं क्रियत्, इन्द्रि-
येण जयति, वीर्यं चैवैष्विन्द्रियं च जित्यै दधाति, मन्यवे चरुं निर्व्वपेत् संग्रामे, मन्युना
वै वीर्यं क्रियते, वीर्यमेवैषु जित्यै दधाति, यं जीवग्राहं गृह्णीयुस्तं विक्नुतेयुः, —मन्योः स्वि-
देव सत्यमक, —रिन्द्राय मनुस्वता एकादशकपालं निर्व्वपेद्यः कामयेत्, पुण्यः स्यामनाधुष्य इति,
मनो वै श्रीस्त्विति, श्रियमेवास्मिंस्त्विति दधाति, स वत्सरे नु पुरा मनुसो न कीर्तयेत्,
स वत्सरेण वा अनासमाप्यते, स वत्सरेणैवास्मा आप्त्वा तेजः श्रियं त्विति दधाति ॥१२॥ ३४

यस्य साम्नाय्यं चन्द्रमा अभ्युदियाद्यै पुरोडाश्याः स्युस्तांस्त्रेधा कुर्याद्, ये मध्यमास्तम-
ग्रये द्वात्रिंशत्कपालं निर्व्वपेद्, ये स्थविष्ठास्तमिन्द्राय प्रदात्रे दुधंश्चरुं, ये क्षौदिष्ठास्तं
विष्णवे शिपिविष्टाय शृते चरुं, —मग्निर्वै मध्यमस्य दार्ते, —न्द्रो ज्येष्ठस्य प्रदाता, —ऽथ यत्
क्षौदिष्ठं तच्च शिपिविष्टं, तदामोति, पशूनेव, सोमो वा एतस्यातिरिच्यते यस्य साम्नाय्यं
चन्द्रमा अभ्युदेति, स वै पशूनेवाभ्यतिरिच्यते, यः पशुकामः स्यात् सोऽमावास्यामिष्टा
वत्सानपाकुर्याद्, ये पुरोडाश्याः स्युस्तांस्त्रेधा कुर्याद्, ये क्षौदिष्ठास्तमग्रये सनिमतेऽष्टाक-
पालं निर्व्वपेद्, ये मध्यमास्तं विष्णवे शिपिविष्टाय शृते चरुं, ये स्थविष्ठास्तमिन्द्राय प्रदा-
त्रे दुधंश्चरुं, —मग्निरेवास्मै तद्विन्दति यदीह, विष्णुस्तद्यदन्तरिक्षा, इन्द्रस्तद्यद्विषि, संत्वानो
गा इच्छन्ति, यदेते तुण्डुला विभाज्यन्ते, संत्वानो वा एते एष्टारोऽभिरोद्धार एवा, —ऽमेयम-
ष्टाकपालं निर्व्वपेद्गतश्री, —स्तस्य गौर्धेनुर्दक्षिणा, स प्राङ् प्रयाय वैष्णवं त्रिकपालं, तस्य बड्बा
धेनुर्दक्षिणा, स प्राङ् प्रयाय गिरिं गत्वापो वा प्राजापत्यं घृते चरुं, तस्य पुरुषी धेनुर्दक्षिणा,
यदाभेय इमां तेनाक्रमते, यद्वैष्णवोऽन्तरिक्षं तेन, यत् प्राजापत्योऽष्टं तेन लोकं, यत्
प्राङ् प्रयात्यग्निं स्विदेवाक्कुमीद्, यद्विरिं गच्छत्यपो बान्तं स्विदेवागन्, यत् तिस्रो धेनवो

दक्षिणा, त्रयो वा इमे लोका, इमानस्मै लोकान् धेनुंरक, —रिमानस्मै लोकान् प्रदापयति,
 प्रक्षान्हा वा अस्मा इमांल्लोकान् दुहे य एव५ वेद, सौमेन्द्रं चरुं निर्वपेच्च श्यामाक५ सोमवामि
 ना, इन्द्रो वै त्वष्टुः सोममपिबर्दनुपह्वयमान, —स्तस्योर्ध्वः सोमपीथोऽपतत्, ते श्यामाका अ-
 भवन्, त्सोमपीथेन वा एष व्यृध्यते यः सोम५ वमिति, यत् सौम्यः, सोमपीथेनैवैन५ समर्ध-
 यती, —न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यः सामे५ वमिति, यदैन्द्र, इन्द्रियेणैवैन५ वीर्येण
 समर्धयति, शिथिरं हुव हि वा एतस्य सोमपीथो, ऽथैष सोम५ वमिति, यच्च श्यामाकस्तण्डुलैः
 श्रीणाति सोमपीथस्य धृत्यै ॥१३॥

३५[७५१]

॥ इति मध्यमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः॥२॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेन्मैत्रावरुणीं पुयस्यामामयाविन५ याजयेद्, ऋद्ध्या एवाग्नेयो,
 ऽथो अस्थन्वन्तुमेवैनं कृत्वा प्रतिष्ठापयती, —श्वरा वै पुयस्या ऋते पशोरशान्ता निर्मृजः, पशुर-
 प्यालभ्यः शान्त्या अनिर्मार्गायै, —ते वै पशवो यद् व्रीहयश्च यवाश्च, यद् व्रीहिमयः पुरोडाशो
 भवति तेनैव पशुरालभ्यते शान्त्या अनिर्मार्गाय, मैत्रावरुणीं ब्राह्मणस्य स्या, —न्मैत्रावरुणो हि
 ब्राह्मणो देवतयै, —न्द्रवारुणीं राजन्यस्य स्या, —दैन्द्रवारुणो हि राजन्यो देवतया, —ऽग्निवारुणीं
 वैश्यस्य स्या, —दुग्धिवै सर्वा देवता, अत्र वैश्यस्यापि देवता, —ऽऽमयाविन५ याजयेत्, स्वामेव
 देवतां प्रायश्चिष्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष य आमयावी, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति,
 पयो वै पुरुषः, पय एतस्यामयति, पयसैवास्य पयो निष्क्रीणाति, यमूहति, विकृत्य
 हि शल्यं मध्यतो निर्हेरन्ति, तद्यक्ष्म५ वात्रास्थैतन्मध्यतो निर्हेरन्त्य, —थ यत् पुनः समुह्याग्ने
 समवर्धति यथा शल्यं निर्हेत्योष्णीषेण वेष्टयन्त्येवं तद्व्रूतिकाम५ याजयेत्, स्वामेव देवतां प्राय-
 श्चिष्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष यो भूतिकामो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, पयो वै
 पुरुषः, पय एष इच्छति यो भूतिमिच्छति, पयसैवास्य पयोऽवरुद्धे, यद्व्यूहति यज्ञस्य गोपी-
 थाया, —ऽथ यत् पुनः समूहति भूत्यैवैन५ समूहति, ग्रामकाम५ याजयेत्, स्वामेव देवतां
 प्रायश्चिष्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष यो ग्रामकामो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, पयो
 वै पुरुषः, पय एष इच्छति यो ग्राममिच्छति, पयसैवास्य पयोऽवरुद्धे, यद्व्यूहति यज्ञस्य

गोपीथाया, —ऽथ यत् पुनः समूहति ग्रामेणैवैनं < समूहत्ये, —कपालान् जुहोत्ये, —आत्र वै वरुणस्य
पाशा, —स्तत एनं मुञ्चति, यन्नाम्ना जुहुयाद्, विकर्षः स यज्ञस्या, —ऽग्नौ सर्वे होत३व्याः स-
मृद्वथै ॥ यां वां मित्रावरुणा ओजस्या तनूस्तया वा < विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं < ह्रसो,
यां वां मित्रावरुणौ सहस्या तनूस्तया वा < विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं < ह्रसो, यां वां
मित्रावरुणौ यातव्या तनूस्तया वा < विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं < ह्रसो, यां वां मित्रावरुणौ
रक्षस्या तनूस्तया वा < विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं < ह्रसो, यां वां मित्रावरुणा ओजस्या सहस्या
यातव्या रक्षस्या तनूस्तया वामविधाम, तयेमममुममौक्तमं < ह्रसो, यस्ते राजन् वरुण देवेषु
पाशस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुणाभ्रे पाशस्तं त एतेनावयजे,
तस्मै ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुण द्विपात्सु चतुष्पात्सु पशुषु पाशस्तं त एतेनावयजे, तस्मै
ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुणौषधीषु वनस्पतिष्वप्सु पृथिव्यां दिक्षु पाशस्तं त एतेनावयजे,
तस्मै ते स्वाहा ॥ एते वै वरुणस्य पाशा, —स्तत एनं मुञ्चति ॥ १ ॥ १-३

वैश्वदेवं चरुं निर्वृपेज्जातृव्यवान्, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, ते देवाः संग्रहणेनायजन्त,
ते यत्किंचासुराणां < स्वमासीत् तत् सप्तगृह, —न्मना < सि वावैषां तत् सप्तगृह <, —स्तेऽमनसः प-
राभवन्, आतृव्यवान् यजेत, मनोग्रहणं < वा एत, —न्मना < सि वा एतज्जातृव्याणां < सप्तगृहाति,
तेऽमनसः पराभवन्ति, ग्रामकामो यजेत, मनोग्रहणं < वा एत, —न्मना < सि वा एतत् सुजाता-
नां < सप्तगृहाति, तेऽस्मान्मनोगृहीता नापयन्ति, सर्वेषां < सजातानां गृहादाज्यमाहरेयु, —यी-
वतामेव कियतां च गृहादाज्यमाहर्न्ति तेषां < सर्वेषां मना < सि सप्तगृहाति, तेऽस्मान्मनोगृहीता
नापयन्त्या, —मनेन जुहोत्यां, —मनस एवैनान् करोति ॥ आमनस्य देव ये सुजाताः समनसस्ता-
नहं कामये हृदा, ते मां कामयन्तां < हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा, —ऽऽमनस्य देव ये
पुत्राः समनसस्तानहं कामये हृदा, ते मां कामयन्तां < हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा, —ऽऽ
मनस्य देव याः स्त्रियः समनसस्ता अहं कामये हृदा, तां मां कामयन्तां < हृदा, तान्मा
आमनसस्कृधि स्वाहा, —ऽऽमनस्य देव ये पशवः समनसस्तानहं कामये हृदा, ते मां कामयन्तां <
हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा ॥ एते वै सुजाताः सुजाता इव पुत्रा इव स्त्रिय इव पशव
इव, तैरात्मानमभिसं < युक्ते, तैर्भवति, पृषुती गौर्धेनुर्दक्षिणा, सा हि वैश्वदेव्य, —श्च

यद्वैश्वदेव्यथ यद्वैश्वदेवीष्टि, —वैश्वदेवीर्वा इमाः प्रजा, —स्ता एवावारुन्ध, ता आद्या अकृत,
 बहिरात्मः वै प्रयाजानुयाजा, आत्मा देवता, यत् प्रयाजानुयाजानां पुरस्ताद्वोपरिष्ठाद्वा जुहुया-
 द्बहिरात्मः सुजातान् दुधीता, —ऽथ यन्मध्यतो जुहोति, मध्यत एवं सुजातानात्मन् धत्ते,
 यदि कामयेत, तार्जगेयुस्ताजक् परेयुरिति, दारुमयेण जुहुया, —चराचरा हि वनस्पतयो,
 यदि कामयेत, ध्रुवाः स्युः कृच्छादैयुरिति, मृन्मयेन जुहुयात् ॥ ध्रुवा रहीयं, ध्रुवोऽसि,
 ध्रुवस्त्वं देवेष्वेधि, ध्रुवोऽहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवि, —दुग्रोऽस्यु, —
 ग्रस्त्वं देवेष्वेध्यु, —३ग्रोऽहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवि, —दुभिभूरस्य, —
 भिभूस्त्वं देवेष्वेध्यु, —भिभूरहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित्, पुरिभूरसि,
 परिभूस्त्वं देवेष्वेधि, परिभूरहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित्, सूरिरसि,
 सूरिस्त्वं देवेष्वेधि, सूरिरहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित् ॥ एतं वै सुजा-
 तास्तानस्मिन् दधाति, तानस्मादन्नपक्रमिणः करोति ॥ २ ॥

४-८

अथैषोऽश्वः प्रतिगृह्यते, स वा उभयतोदेन प्रतिगृहीतो निर्वभस्त्यस्येन्द्रियं च पशूँश्च,
 वरुणो वा अश्वो वरुणदेव इत्यो, यो वा अश्वं प्रतिगृह्णाति वरुणः स प्रसीदति, तदश्वहविषा
 यष्टव्यं निर्वरुणत्वाय, चेतुष्कपाला भवन्ति, चेतुष्पाद्वा अश्वः, कपालैरेवैनमाप्नोति, या-
 वन्तोऽश्वास्तावन्तः पुरोडाशा भवन्ति, सर्वे तु एवैनं मुञ्चत्ये, —कोऽधिभवति, यन्नोपस्मरति
 तस्मा एवं स, यः पुनः प्रतिग्रहीष्यन् तस्यान्नं स यजेत, यद्वि पुनः प्रतिगृह्णीयात् पुनर्वरुणं
 प्रसीदे, —दथ यः पुनः प्रतिग्रहीष्यन् तस्यात् तस्य वारुणा नेमाः स्युः सौर्यवारुणा नेमा, यद्वा-
 रुणो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्ये, —थ यत्सौर्यः, स्वामेव देवतामुपप्रतिगृह्णात्यात्मनोऽहिः साया,
 एकविंशतिः सामिधेनीर्भवन्त्ये, —सा आदित्य एकविंशः, प्रजापतिरसा आदित्यः, प्राजा-
 पत्योऽश्वो, यावानेवाश्वस्तमाप्नोति, सर्वे वा अन्ये पशवो योनिमन्तः पुरुषयोनयो, ऽयोनि-
 रश्वोऽप्सुजा, यदेषोऽपोनग्रीयश्चरुर्भवति योनिमन्तमेवैनमकः, स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति ॥
 यस्ते राजन् वरुण गायत्रं छन्दाः पाशो ब्रह्मन् प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा,
 यस्ते राजन् वरुण त्रिष्टुप् छन्दाः पाशः क्षत्रं प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते
 राजन् वरुण जगच्छन्दाः पाशो विशि प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते रा-
 जन् वरुणानुष्टुप् छन्दाः पाशो दिक्षु प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा ॥ छन्दांसि वै

वरुणस्य पोशा, —स्तैरेनं गृह्णाति, यैरेनं गृह्णाति तैरेनं मुञ्चत्य, —पोनमीयाभ्यां द्वाभ्यां जुहोति,
य एवाप्सश्च्यो वरुणस्तत् एनं मुञ्चति ॥ ३ ॥ ९-११

अग्नेरायुरसि, तेनास्मा अमुष्मा आयुर्देही, —न्द्रस्य प्राणोऽसि, प्राणं देह्यमुष्मै यस्य ते प्राणः,
स्वाहा, पितृणां प्राणोऽसि, प्राणं दत्तामुष्मै येषां वः प्राणः, स्वाहा, विश्वेषां देवानां
प्राणोऽसि, प्राणं दत्तामुष्मै येषां वः प्राणः, स्वाहा, बृहस्पतेः प्राणोऽसि, प्राणं देह्यमु-
ष्मै यस्य ते प्राणः, स्वाहा, प्रजापतेः प्राणोऽसि, प्राणं देह्यमुष्मै यस्य ते प्राणः स्वाहा ॥ १२

यन्नवमैत्तन्नवनीतमभवद्यदसर्पत् तत् सर्पिः । यदघ्नियत् तद् घृतम् ॥ १३
घृतस्य पन्थाममृतस्य नाभिमिन्द्रेण दुत्तं प्रयतं मरुद्भिः ।
तत्त्वा विष्णुरन्वपश्यत् तत्त्वेडा गव्यैरयत् ॥ १४

पावमानस्य त्वा स्तोमेन गायत्रस्य वर्तन्योपांशोस्त्वा वीश्येणोत्सृजे, बृहता त्वा रथतरेण
त्रैष्टुभ्या वर्तन्या शुक्रस्य त्वा वीश्येणोद्धरे, ऽग्नेष्ट्वा मान्न्या जागत्या वर्तन्या देवस्त्वा सवितो-
न्नयतु जीवात्तै जीवनस्यायै ॥ १५

इदं वचो अग्निना दत्तमागान्महि राधः सह ओजो बलं यत् ।
दीर्घायुत्वायु शतशारदाय प्रतिगृण्णामि महत् इन्द्रियाय ॥ १६
इममग्रा आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममौजो वरुण सोम राजन् ।
मातेवास्मा अदिते शर्म यल्ल विश्वे देवा जरदष्टिर्यथासत् ॥ १७

अग्निरायु, —स्तस्य मनुष्या आयुष्कृत, —स्तेनायुषायुष्मानेधि, ब्रह्मायु, —स्तस्य ब्राह्मणा आ-
युष्कृत, —स्तेनायुषायुष्मानेधि, यज्ञ आयु, —स्तस्य दक्षिणा आयुष्कृत, —स्तेनायुषायुष्माने-
ध्य, —मृतमायु, —स्तस्य देवा आयुष्कृत, —स्तेनायुषायुष्मानेध्य, —श्विनोः प्राणोऽसि, तौ ते
प्राणं दत्तां, तेन जीव, मित्रावरुणयोः प्राणोऽसि, तौ ते प्राणं दत्तां, तेन जीव, बृह-

[४] तै. २,३,१० । काठ. ११,७ । वा. ३४,५२ । काण्व. ३३,४० [इदं वचो... सहओजोवयो बलम् ।
इन्द्रियाय त्वा०... शतशारदाय । अथर्व० १९,३७,१-२ । इममग्न० । अथर्व० २,२८,५ । जरदष्टिर्ज-
थासत् । ऋ० परि० २७,८ । अथर्व० ८,५,२१ । दीर्घायुत्वाय शतशारदाय । अथर्व० १,३५,१ ; ८,५,२१,
१२,२,६]

स्पृतेः प्राणोऽसि, स ते प्राणं ददातु, तेन जीव, प्रजापतेः परमेष्ठिनः प्राणोऽसि, स ते प्राणं ददातु, तेन जीव ॥४॥ १८

आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेत्, सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुं पूर्वेष्वरामयाविनः याजये, — द्विर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताभिश्चैवास्मिन् यज्ञेन चायुर्दधाति, वाक्सरस्वती, ब्रह्म बृहस्पति, — वाचा चैवास्मिन् ब्रह्मणा चायुर्दधात्य, — श्रोत्राणां वै देवताः, प्राणान् वा एतत् पूर्वेष्वर्गुहीत्वोपवसति, स श्वो भूत आग्नेयंष्टाकपालं निर्वपेत्, सौम्यं पयसि चरुमादित्यं घृतं चरुं वारुणं चरुं युवमयमियन्तमग्ने वैश्वानराय द्वादशकपालमामयाविनः याजयेद्, यो वै प्रमीयतेऽग्निं तस्य शरीरं गच्छति सोमः रसो, यदाग्नेयः, शरीरमेवास्य तेन निष्क्रीणाति, यत् सौम्यो, रसं तेन, यावानेव तं निष्क्रीये, — यः वा अदिति, — रस्यामधि प्रजाः प्रजायन्ते, — रस्यामेवैनमधिप्रजनयती, — याश्चरुर्भवत्ये, — तावान् वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा तः वरुणान्मुक्त्वा, सस्वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सस्वत्सर एवैनं प्रतिष्ठापयति, सस्वत्सरायुषमेनं करोत्य, — प्रेरायुरसि, तेनास्मा अमुष्मा आयुर्देहीत्य, — त्रिर्वै मनुष्याणामायुषः प्रदाता, सोऽस्मा आयुः प्रयच्छति, पञ्चभिर्जुहोति, पाङ्क्तः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तः समीरयति, यावानेव पुरुषस्तः समीरयित्वा, — डयः वाव यः पवत एष प्राण, आभ्यो वा एष दिग्भ्योऽधिपवत, एतदेव इत्या वा इमा दिशो, यथादेवतः वावैनमेतदाभ्यो दिग्भ्योऽधि समीरयित्वा प्राणान्स्मिन् दधाति ॥ १९

यन्नवमैत्तन्नानीतमभवद्यदसर्पत् तत् सर्पिः । यदघ्नियत् तद् घृतम् ॥ २०

इति घृतस्य वा एतन्मुहिमान्मुदाचष्टे, — डथो मह्यत्येवैनत्, पावमानस्य त्वा स्तोमेन गायत्रस्य वर्तेन्योपाशोस्त्वा वीर्येणोत्सृजा, इति यथा वा इदं वध्यमुत्सृजत्युद्धरत्युन्नपत्येव त, — देतावद्वा अस्ति स्तोमा ग्रहाच्छन्दासि, यावदुवास्ति तेनास्मा आयुर्दधाति, यज्ञेनास्मा आयुर्दधाति, सर्व ऋत्विजः पर्याहुः, सर्वे वा एत एतस्मै चिकित्सन्ति, सर्व एवास्मा आयुर्दधाति, ब्रह्मणो हस्तुमालभ्य पर्याहुः, — ब्रह्म वै ब्रह्मा, ब्रह्मणैवास्मिन् ब्रह्मायुर्दधाति, हिंरण्यादधि घृतं निष्पाययन्त्य, — मृतः वै हिंरण्य, — मायुर्घृत, — ममृतादेवैनमध्यायुर्निष्पाययन्ति निरिव धयत्या, — युरेवात्मन् धत्ते, तदस्मा आबध्नात्या, — युषैनः समर्धयत्या, — ग्रेय्यावध्नात्य, —

प्रिवै' सर्वा देवता, सर्वाभिरेवास्मिन् देवताभिरायुर्दधात्य, — प्रिरायु, — स्तस्य मनुष्या आयुष्कृत, — स्तेनायुपायुष्मानेधीति, यो वै देवानायुष्मतश्चायुष्कृतश्च वेद सर्वमायुरेति, न पुरायुषः प्रमीयत, एते वै देवा आयुष्मन्तश्चायुष्कृतश्च यदिमे प्राणा, — स्तेऽस्मिन्नायुर्दधात्य, — श्विनोः प्राणोऽसि, तौ ते प्राणं दत्तां, तेन जीवै, — तीमे वा एते प्राणा, — स्तानस्मिन् दधाति, तानस्मादेनपक्रमिणः करोति, दश देया, दशश्छात्मन् प्राणाः, प्राणानस्मिन् दधात्य, — श्वे देयो, वासो देयः, हिरण्यं देयं, गौर्देयो, वरो देयो, बहु देयम् ॥५॥ २१

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेदैन्द्रं पञ्चकपालं दधि मधु घृतं धानां उदुक्कं, तत्संसृष्टं भवत्य, — र्यम्णे चरुर्भवत्य, — द्रया एवाग्नेयं, ऐन्द्रः पञ्चकपालः, पाङ्क्तो यज्ञः, पङ्क्ती याज्यानुवाश्चये, पाङ्क्ताः पशवः, पाङ्क्तः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तमाप्नोति, स सर्वो भूत्वा पशूनाप्नोति, पशव इवश्छेतत् संसृष्ट, — मथो यावन्त एव पशवस्तानस्मै संसृजति, तदाहु, — ऐन्द्रं एकादशकपालः कार्या, इत्यैन्द्रा हि पशवो, ऽथो आहुः, प्राजापत्यं कार्यमिति, प्राजापत्या हि पशवः, प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनयत्य, — येषोऽर्यम्णे चरु, — यो ददाति सोऽर्यमा, दानमर्यमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्त्य, — ग्रये भ्राजस्वतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् सौर्यं चरु, — मग्रये भ्राजस्वतेऽष्टाकपालं चक्षुष्कामं याजये, — दुधैर्वै मनुश्छ्या नक्तं चक्षुषा पश्यन्ति सूर्यस्य दिवै, — तौ वै चक्षुषः प्रदातारौ, ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै चक्षुः प्रयच्छतः, समानं वै चक्षुर्दधातु, यत् सुमानी देवता चरुमभितो भवति नानानमेवास्मै चक्षुषी प्रतिदधाति, यावदन्यतरेणाक्ष्णां पश्यति तावदुभाभ्यां पश्येद्यच्चरन्तरा न स्या, — दथ यच्चरन्तरा भवति, तस्मादिदमन्तरा चक्षुषोर्विधृत्यै, शुक्ला ब्रीहयो भवन्ति, श्वेतो गा आज्याय दुहन्त्ये, — वम्विश्छसा आदित्यः समृद्धयै, पयसि भवति, पयो वै घृतं, पयश्चक्षुः, पयसैवास्मै पयश्चक्षुर्दधाति, सौरीभिरादधाति, चक्षुरस्मिन् दधाति ॥६॥ २२

देवा असुराणां वेशत्वमुपाय, — भिन्द्रस्तु नाप्युपैत, तेषां वा इन्द्रियाणि वीर्याण्यपाक्राम, — अग्रै रथंतरं, — भिन्द्रस्य बृहद्, विश्वेषां देवानां वैरूपं, सुवितुर्वैराजं, त्वष्टृ रेवती,

मरुताः शक्रो, तानि वा इन्द्रोऽन्वपाक्रामत्, तैरात्मानमभिसमयुङ्क्त, तैर्भवद्, यो भूतिका-
मः स्यात् तमेतया याजये, —देतैरेवैन्द्रियैर्वीर्यैरात्मानमभिसंयुङ्क्ते, तैर्भवति, द्वादशकपालो
भवति वैश्वदेवत्वायो, —तानानि कपालान्युपदधाति, तत्स्विच्चरुमुकरानिर्दाहाया, —ऽभिगस्य-
मानः याजयेद्, यस्य वै देवा अन्नमदन्त्यदन्ति तस्य मनुष्या अन्नं, सर्वा वा एता देवताः,
सर्वा वा वास्यैतदेवता अन्नमजीघस, —ददन्ति हास्य मनुष्या अन्नम् ॥ इन्द्राय रथंतरायानुब्रूहि ॥
इति रथंतरस्या ऋचमनूच्य बृहत् ऋचा यजेत् ॥ इन्द्राय बर्हितायानुब्रूहि ॥ इति बृहत् ऋचमनूच्य
रथंतरस्य ऋचा यजेत् ॥ इन्द्राय वैरूपायानुब्रूहि ॥ इति वैरूपस्या ऋचमनूच्य वैराजस्य ऋचा य-
जेत् ॥ इन्द्राय वैराजायानुब्रूहि ॥ इति वैराजस्या ऋचमनूच्य वैरूपस्य ऋचा यजेत् ॥ इन्द्राय रेव-
तायानुब्रूहि ॥ इति रेवतीमनूच्य शक्र्या यजेत् ॥ इन्द्राय शक्रायानुब्रूहि ॥ इति शक्रीमनूच्य
रेवत्या यजे, —देतैरेवैनमिन्द्रियैरेताभिर्देवताभिर्व्यतिपजति, पर्युहमवद्यत्ये, —तैरेवैनमिन्द्रियैरेता-
भिर्देवताभिः पर्युहति, पशवो वै बृहत्स्य, —ग्री रुद्रो, यद् बृहत्या वषट्कुर्याद्रुद्रायास्य पशू-
नपिदध्या, —दधो बृहतीः ह्यातयार्मी पशवोऽनुप्रजायन्ते, अनुवाक्यायाश्चत्वार्यक्षराणि याज्या-
मभ्येत्यूहत्य, —नुष्टुभं च संपादयति पङ्क्तिं च, वाग्वा अनुष्टुप्, प्रजापतिः पङ्क्तिं, —वाचि
वा एतत् प्रजापतिर्मप्यसाद् प्रजननाय, तन्मिथुनं, तस्मादेव मिथुनाग्रजमानः प्रजया च पशु-
भिश्च प्रजायते ॥७॥

२३-३५

स्वादीं त्वा स्वादुना तीव्रीं तीव्रेण शुक्रां शुक्लेण ।

देवीं देवेनामृताममृतेन सृजामि सं सौमेन ॥

३६

सोमोऽस्यश्चिभ्यां पच्यस्व, सरस्वत्यै पच्यस्वै, —न्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्व ॥

३७

पुनातु ते परिस्रुतं सौमं सूर्यस्य दुहिता । वारेण शश्वता तना ॥

३८

वायोः पूतः पवित्रेण प्रत्यङ् सोमो अतिस्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥

३९

[८] तै. १, ८, २१; ३, २, ८, ३ । तै. ब्रा. १, ४, ३; २, ६, १, ३ । काठ. १२, ९ । वा. १९, १, ४, ३, ६; १०, ३१-३२; २३, ३८;
७, ४, ८-१२, १६, २०, २५, ३०-४०; ८, १, ७-९, ११, ३३-३५, ३८-४१, ४४-४७; ९, २-४; १०, ३२; १९, ६, ८;
२०, ३३; २३, २, ४; २६, ३-१०; १९, ३५, ७, ४७ । काण्व. २१, १, ४, ३, ५; ११, ४४-४५; २५, ४०; ७,
४, ७, ८, १०, ११, १५, २१, २४, २७, ३०-४०; ८, ६-८, १२, १४-१६, १९-२९; १०, २-५; ११, ४५; २१, ५, ७;
२२, १८; २५, २, ४; २८, ४-११; २१, ३५; २१, ६, ४९] [पुनातु (ति) ते०...तना । ऋ० ९, १, ६ । वायोः
पूताः...सखा । अथर्व० ६, ५१, १ । इन्द्रस्य युज्यः सखा । ऋ० १, २२, १९; सा. १६७१]

कुर्विदङ्गं यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वः विद्युय ।

इहेहैषां कणुत भोजनानि ये बहिषा नम उक्ति न जग्मुः ॥

४०

उपयामगृहीतोऽस्य, छिद्रां त्वाछिद्रेणा, ऽश्विभ्यां जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, ऽश्विभ्यां त्वो, पयामगृहीतोऽस्य, छिद्रां त्वाछिद्रेण, संस्वत्यै जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, संस्वत्यै त्वो, पयामगृहीतोऽस्य, छिद्रां त्वाछिद्रेणे, न्द्राय सुत्राम्णे जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, रिन्द्राय त्वा सुत्राम्णे ॥

४१

यदत्र शिष्टः रसिनः सुतस्य यमस्येन्द्रो अपिबच्च शचीभिः ।

अहं तमस्य मनसा धृतेन सोमः राजानमिह भक्षयामि ॥

४२

नाना हि वां देवहितः सदस्कृतं मा संसृक्षाथां परमे व्योमन् ।

सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एष मा मा हिंसिष्टः स्वः योनिमाविशन्तौ ॥

४३

द्वे सुती अशृणवं पितृणामहं देवानामुत मर्त्यानाम् ।

याभ्यामिदं विश्वमेजत्समेति यदन्तरा पितरं मातरं च ॥

४४

ये भक्षयन्तो न वसन्त्यानशुर्यान्मयो अन्वतप्यन्त धिष्ण्याः ।

या तेषामवयां दुरिष्टिः स्विष्टिं नस्ताः विश्वकर्मा कणोतु ॥

४५

अयज्ञियान्यज्ञियान्मन्यमानः प्राणस्यु विद्वान्समरे न धीरः ।

एनो महच्चक्रवान् बद्ध एष तं विश्वकर्मन् प्रमुञ्चा स्वस्तये ॥

४६

यजमानमृषया एनसाहुर्विहाय प्रजामनुतप्यमानाः ।

मध्वयौ स्तोका अप तौ रराध स नस्ताभ्याः सृजत विश्वकर्मा ॥८॥

४७

कुवलसक्तुभिराश्विनः श्रीणाति, बदरसक्तुभिरैन्द्रं, कर्कन्धुसक्तुभिः सारस्वतः, वाग्वै सरस्वती, वाचैवास्मिन्स्वादुमानं दधात्ये, यैनुमसा अश्लीलः वागुभिवदत्ये, त्यपविष्ट व्याधिष्टेति, सैनं पुनः कल्याणः वदति, सिंहा अध्वर्युर्ध्यायति, व्याघ्रौ प्रतिप्रस्थाता, वृकौ यजमान, एषा सुरा भवति, स यैरेव तदिन्द्रियैर्वीर्यैर्वृध्यते तान्यस्मिन्नाप्त्वा धत्ते,

[कुविदङ्गं यवमन्तो०...जग्मुः॥ क. १०, १३१, २; अथर्व० २०, १२५, २ ।

ये भक्षयन्तो० । अथर्व० २, ३५, १ । अयज्ञियान्य० (अदान्यान्तसो०)—स्वस्तये । अथर्व० २, ३५, ३ ।

यजमानमृ० (यक्षपतिमृ०—) विश्वकर्मा । अथर्व० २, ३५, २]

[९] काठ. १२, १०, ११ ।

ब्राह्मणस्य मुर्धन्तसाद्या मेध्यत्वाया, —ऽन्नं च वै सुरा, मेध्यं च वा अन्नं, तेन मेध्यै, —का पुरोरु-
ने—का याज्यै, —कधास्मिन् वीर्यं दधाति, ब्राह्मणः पारययितुं मेध्यं, —स्तेन हविः क्रियत, आत्म-
नापेया, —ऽऽत्मन्नेव वीर्यं धत्ते, ऽमौ सर्वा होतुं मेध्याः समृद्धयै, मेध्यतो वा एष पाप्मना गृहीतो
यत् समया व्येति, मेध्यत एवैनं पाप्मनो मुञ्चति, यदाहवनीये जुहुयान्न पाप्मना व्यावर्तेत,
क्रियेत भेषजं, —मथ यदक्षिणे जुहोति वि पाप्मना वर्तते, क्रियते भेषजं, —मथ यद्विश्वारयन्ये, —
वमिषु ३होष विक्षरति शतक्षरो भवति, शतायुर्दे पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोति,
यद्वा एतस्य व्याधिं यत्प्राप्ताय पितृन् वा एतस्य तद्गन्, यत् पितृमतीभिरनुमन्त्रयन्ते पितृभ्य
एवैनं तेन समीरयन्ति, यत् तिस्रं, —स्तृतीये हि लोके पितरो, ऽथ यच्चत्वारो, दिग्भ्य
एवैनं तेन समीरयन्ति ॥९॥

४८[८००]

॥ इति मध्यमकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥३॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

विश्वरूपो वै त्वाष्ट्र आसीत् त्रिशीर्षासुराणां स्वस्वीयः, स सोममेकेन शीर्ष्णापिबत् सुरामे-
केना, —ऽन्नमेकेनावयत् स इन्द्रोऽमन्यता, —ऽयं च वैवेदं भविष्यती, —ति तेन समलभत, तेन
युगशरमपतत्, स तक्ष्णं तिष्ठन्तमब्रवी, —दाधुवे, —मान्यस्य शीर्षाणि छिन्द्वी, —ति तस्य
तक्षोपस्कृष्ट परशुना शीर्षाण्यछिनत्, तस्मात्तक्षणे शिरो धृतं, तस्मादस्यान्नमन्नाद्यं, तस्य
यत् सोमपं च शिरा आसीत् स कपिञ्जलोऽभवद्, यत् सुरापं च कुलविङ्को, येनान्नमाव-
यत्स तित्तिरिः, स वै त्वष्टा पुत्रे हते सोममाहरहत् इन्द्रं, तमधः शतशलेऽसुनो, —दथो आहुः
सहस्रशला, इति तस्मिन् वा इन्द्र उपहवमैलत्, तन्नोपाह्वयत्, तं प्रासहादाय नाड्या निर-
पिबत्, स सोमपीथेन व्याधृत, तस्मात् सोमो नानुपहृतेन पेयः, सोमपीथेन ह व्यर्धुको
भवति, यदितोऽमुच्यत तौ सिंहा अभवतां, यदितस्तौ व्याघ्रौ, यदितस्तौ वृकौ,
यत् प्रथमं निरष्टीवत्तत्कुवलमभवद्, यद् द्वितीयं तद्गदुरं, यत्तृतीयं तत् कर्कन्धु, —यदुधस्तात्
सा सुरा, तं च वा एतयाश्विना अयाजयतां सौत्रामण्या, स यैरेव तदिन्द्रियैर्वीर्यैर्व्याधृत
तान्यस्मिन्नाप्त्वाधत्तां, सोमेनातिपुष्टानं याजये, —दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यं
सोमोऽतिपवुते, यावुदेवेन्द्रियं वीर्यं तदास्मिन्नाप्त्वा दधाति, राजसूयेनाभिषिषिचानं

याजये, —दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजस्येनाभिषिञ्चते, यावदेवेन्द्रियं वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधाति, भूतिकामं याजये, —दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते योऽलं भूत्यै संभवंति, यावदेवेन्द्रियं वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधाति, ज्योगामयाविनं याजये, —दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यस्य ज्योगामयति, यावदेवेन्द्रियं वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधाति, नानातेन यष्टव्यं, —मित्याहुः, —रार्तयज्ञ इष्टव्येष, तदाहुः, —यष्टव्यमेव, सर्वो हि पुरुषा आर्तः, सर्वो बुभूषति, यदाश्चिश्न्य, —श्चिनौ ह्यभिषज्यतां, यत् सारस्वतीं, वाग्वै सरस्वती, वाचा ह्यभिषज्यतां, यदैन्द्री, —न्द्रे हि तौ तानीन्द्रियाणि वीर्याण्याप्त्वाधत्ताम् ॥ १ ॥ १

सीसेन क्लीबात् कार्या, —ऽनृतं वै सीसं, —मनृतं क्लीबो, —ऽनृतं सुरां, —ऽनृतेनैवानृतादनृतं क्रीणाति, तदाहुः, कार्या वडुबा दक्षिणेति, सृत्वरी वडुबाश्छेषा, सृत्वरी वडुबा, —ऽश्चिनै प्रथममालभन्ते, —ऽथ सारस्वतीं, —मथैन्द्रं, —मेवमेव वपाभिश्चरतीं, —न्द्र एवैषु तदधिभवत्यै, —न्द्रः पुनः प्रचरतां प्रथमो भवतीं, —न्द्रं वा एतत् पुनरालभन्ते सैन्द्रियत्वायै, —न्द्रीं वपानामुत्तमा भवत्यै, —न्द्रः पुरोडाशानां प्रथमो, वीर्यं वा इन्द्रो, वीर्यं एवैनमभिसंघत्तः, प्रसवाय सावित्रो, निर्वरुणत्वाय वारुणो, मध्यतोश्छेषं वरुणगृहीतः, पश्चाद्वा एषा सृष्टा प्रतीचीनशीर्ष्णी, यदुपरिष्ठात् पुरोडाशो भवत्यपिहित्या अल्लिद्रत्वाय, सह समवर्त्तं भवति, सहेडासुपह्वयन्ते संहित्या, अथो इडाया अविदोहाय, यद्वै सौत्रामण्याव्यूढं तदस्याः सम्यूढं, यदन्यदेवत्याः पुरोडाशा भवन्त्यन्यदेवत्याः पशवस्तदस्या व्यूढं संतं सम्यूढं, —मर्धं वै प्रजापतेरात्मनो धैर्यमासी, —दुर्धं माल्व्यं, यद्वैर्यं तत् पुरस्तादकुरुत, यन्माल्व्यं तत् पश्चात् पर्योहत, यद्वैर्यं, सौमो वै स, ततो ब्राह्मणमसृजत, तस्माद्ब्राह्मणः सर्व एव ब्रह्माभि धीरो, यन्माल्व्यं, सुरा वै सां, ततो राजन्यमसृजत, तस्माज्ज्यायांश्च कनीयांश्च स्नुषां च श्वशुरश्च सुरां पीत्वा विलालपत आसते, माल्व्यं हि तत्, पाप्मा वै माल्व्यं, तस्माद्ब्राह्मणः सुरां न पिबेत्, पाप्मनात्मानं नेत्सं सृजा इति, तदुतैतद्वाष्टीयाय ब्राह्मणं ब्रूयात्, तद्य एव विद्वान्सुरां पिबति न हैनं दूणात्ये, —षा वै प्रजापतेर्वीर्यवती तनू, —वीर्यं प्रजापति, —वीर्यमस्मिन् दधाति ॥ २ ॥

ततो यः सौमोऽत्यरिच्यत तमग्रा उपप्रावर्तयत् । स्वाहेन्द्रशत्रुर्वर्धस्व ॥

२

३

इतीन्द्रस्याहैनं शत्रुमचिकीर्ष, दिन्द्रमस्य शत्रुमकरोत्, तथा वाक् स्वयमेव ३व्यैत्, स
 यं सोमं प्रावर्तयद्यस्मिन्श्चाग्रा उपप्रावर्तयत् ता अग्नीषोमौ देवते प्राणापाना अभिसम्भवतां,
 स यावदूर्ध्वबाहुः पराविध्यत् तावति व्यरमत, यदि वा प्रवणं तावदासीद्, यदि वाग्नैरधि
 तावदासीत्, स वा इषुमात्रमेवाह्वा तिर्यङ्ङवर्धते, पुमात्रमन्वङ्ङि, त्यथो आहु, रहोरात्रे
 एवेषुमात्रे तिर्यङ्ङवर्धते, पुमात्रमन्वङ्ङि, त्यथो आहुरर्धमास, मथो मास, मथो सवत्स-
 रमिति, स वा इमाः सर्वाः स्रोत्याः पर्यशयत्, तस्माद्वा इन्द्रोऽभिभेत्, तस्मादु त्वष्टाभिभेत्,
 तस्येन्द्रः प्रक्षिमेच्छत्, तमस्मै प्रायच्छत्, तस्मै त्वष्टा वज्रमसिञ्चत्, तपो वै स वज्र आसीत्,
 तमुद्यमं नाशक्रो, दथ वै तर्हि विष्णुरन्या देवतासीत्, सोऽब्रवीद्, विष्णा एही, दमाहरि-
 ष्यावो येनायमिदमिति, स त्रेधात्मानं विन्युधत्ता, ऽभिपर्यावर्तीदभिभे, दुस्यां तृतीय, म-
 न्तरिक्षे तृतीयं, दिवि तृतीयं, स यदुस्यां तृतीयमासीत्, तेन वज्रमुदयच्छद्, विष्ण्वनुष्ठितः
 स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाभिभेत्, सोऽब्रवी, दस्ति वा इदं त्यस्मिन्नन्तर्वीर्यं, तत् ते प्रदास्यामि,
 मा मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात् ॥ अधा मा ॥ इति, तद्विष्णवेऽ-
 तिप्रायच्छत्, तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णात् ॥ ४-६

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् रायो मघवानः सचन्ताम् । अस्माकं सन्त्वाशिषः ॥७

इति सोऽवे, दस्ति वावास्मिन्नन्तर्वीर्यमिति, स यद्वि तृतीयमासीत् तेन वज्रमुदय-
 छद्, विष्ण्वनुष्ठितः स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाभिभेत्, सोऽब्रवी, दस्ति वा इदं त्यस्मिन्नन्तर्वीर्यं,
 तत् ते प्रदास्यामि, मा मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात् ॥ द्विर्माधाः ॥ इति
 तद्विष्णवेऽतिप्रायच्छत्, तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णात् ॥ ८-१०

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् रायो मघवानः सचन्ताम् । अस्माकं सन्त्वाशिषः ॥११

इति सोऽवे, दस्ति वावास्मिन्नन्तर्वीर्यमिति, स यद्वि तृतीयमासीत् तेन वज्रमुदय-
 छद्, विष्ण्वनुष्ठितः स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाभिभेत्, सोऽब्रवी दस्ति वा इदं त्यस्मिन्नन्तर्वीर्यं, तत् ते
 प्रदास्यामि, मा मा वधीः ॥ संधौ नु संदधावहै यथा त्वामेव प्रविशानीति, सोऽब्रवीद्, यन्मां
 प्रविशैः किं मे ततः स्यादिति, सोऽब्रवीत्, त्वामेवेन्धीय, तव भोगाय त्वां प्रविशेयमिति,
 तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात् ॥ त्रिर्माधाः ॥ इति तद्वाव त्रैधातव्या, सहस्रं वा
 अस्मै तत् प्रायच्छद्वाः सामानि यजूंषि, यद्वा इदं किं च तत् त्रैधातव्या, तदामोति पञ्च-
 नेव ॥३॥ १२-१५

उदरं वै वृत्रः, पाप्मा क्षुब्धतृव्यः पुरुषस्य, यत् तप उपैति पाप्मानं वा एतत्,
स्तृणुते भ्रातृव्यं क्षुब्धमेवं, तस्मिन् वा अरदेतां, सेयं न स्या अध्युध्वी वागवदत् ॥ १६

उभा जिग्यथुर्न पराजयेथे न पराजिग्ये कतरंश्चनैनोः ।

इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथाम् ॥ १७

इति सत्यमाहेत्य, — ब्रवीद्, द्वे एवं तृतीये आहर्तुरेकं प्रतिग्रहीतुरिति, तौ वै तत्रैवाति-
ष्ठेतां, तस्मादैन्द्राविष्णवै, त्रिरात्रस्य वा उपेप्सायै त्रैधातव्याह्रियते, यावद्वै त्रिरात्रेणोपाप्नोति
तावत् त्रैधातव्ययावरुद्धे, तस्मादाहुः, सहस्रदक्षिणेत्यु, — णिहाककुभा अन्वाह, गायत्री
वा उष्णिहा, — सथ यान्येतानि चत्वार्यक्षराण्युच्यधि, चतुष्पादो वा एते पशवो, यथा वा इदं
पुरोडाशे पुरोडाशोऽध्येवं वा एतद्यद्व्यध्यक्षराणि, प्राणो वै गायत्री, प्राणेन पशवो यतां,
यदुष्णिहाककुभा अन्वाह पशुनां यत्यै ॥ १८

अग्ने त्री ते वाजिना त्री षधस्था तिस्रस्ते जिह्वा ऋतजात पूर्वाः ।

तिस्र उ ते तन्वो देवतातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ॥ १९

इति परिदधाति वीरताया, अथो रूपताया एवं, यज्जगत्या परिदध्यादन्तं गच्छे, — दथ
यत् त्रिष्टुभा परिदधाति नान्तं गच्छत्यो, — जो वै वीर्यं त्रिष्टु, — बोजस्येवं वीर्यं प्रतितिष्ठति ॥ ४॥

२०

सर्वाभ्यो देवताभ्यो यज्ञ आहृत्या, इत्याहुः, सर्वो वा एष यज्ञः, सर्वाभ्यो हि देवता-
भ्यो यज्ञ आह्रियते, सर्वाणि छन्दास्स्यन्वाह, सर्वाणि हि छन्दांसि यज्ञे प्रयुज्यन्ते, ऽभि-
चरन्नाहुरेत, सर्वो वा एष यज्ञः, सर्वेणैवैनं यज्ञेनाभिचरत्य, — दक्षिणस्तु स्या, — स्तत्स्विन्मे-
निमक, — मेनिर्हृदक्षिणो, सथ यो, यक्ष्य, इत्युक्त्वा न यजेत तमेतेन याजयेत्, सर्वो वा
एष यज्ञः, सर्वेणैवासमै यज्ञेन प्रायश्चित्तिं विन्दत्यु, — उत्तर उत्तरः पुरोडाशो ज्यायान् भवत्यु, — उत्तर
उत्तरो हि लोको ज्यायान्, यथा वा इयमेवमसा, अथ वा अन्तरिक्षं, नास्या रूपं नामु-
ष्या, — स्तस्माद्यवमयो मध्यतो, ऽथो एवमिव रश्मन्तरिक्षस्य रूपं, द्वादशकपालो भवति, यद्वै
त्रिस्त्रिस्तत् त्रैधातव्यायाः समृद्धं, सर्वेषामतिघातमवद्यत्यलम्बट्काराय, यावता हि न प्राप्नु-

[४] तै. २, ४, १२, ६, ७; २, ४, ११; ३, २, ११ । काठ. १२, ३-४ । [उभा जिग्यथुर्न०...येथाम् । ऋ० ६, ६९, ८; अथर्व०
७, ४४, १ । अग्ने त्री ते वाजिना०...अप्रयुच्छन् । ऋ० ३, २०, २ ।

[५] तै. २, ४, ११ । काठ. १२, ३-४ ।

यात्तावता छम्बद्वकुर्या, —देतद्वै तद्यदाहु, —छम्बण्णासा इति, वास इव वै यज्ञ ऊयते, यत्ता-
प्याणि विषीव्यन्ति यजुषां तद्रूपं, यद्धेनवो दीयन्त उक्थामदानां तद्, यद्धिरण्यं दीयते चन्द्रं
ग्रीयता, इति वै सामाहुः, साम्नां तद्रूपं, —मेतेन वै सृञ्जया अयजन्त, ते श्रियोऽन्तमगच्छ, —
स्तस्मान्नातिबहुं यष्टव्य, —मीश्वरो हि पराडतिपत्तो, —यो वा एतेन यजते वि स छिनत्ति, पुत्रो
याजयितव्योऽनुसैतत्यै ॥५॥ २१

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपे, —दैन्द्रमेकादशकपालं बार्हस्पत्यं चरुं भूतिकामं याजये, —दिन्द्रो वै
क्षिथिर इवामन्यत, ३सोऽग्निं च बृहस्पतिं चाब्रवीद्, याजयतु मेति, तं वा एतयाग्निंश्च बृह-
स्पतिश्चायाजयतां, तस्मिंस्तेजोऽग्निरदधा, —दिन्द्रियमिन्द्रो, ब्रह्म बृहस्पति, —स्तता इन्द्रो-
ऽभवद्, यो भूतिकामः स्यात् तमेतया याजयेत्, तेज एवाग्निमग्निर्दिधाती, —न्द्रियमिन्द्रो,
ब्रह्म बृहस्पति, —भवत्येव, यदस्मिंस्त्रीणि वीर्याण्यधत्तां तस्मात् त्रिधातु, —रैन्द्र इतरा,
अभिसंश्लेषयन्ति सेन्द्रियत्वाय ॥६॥ २२

पुरोवात जिन्वु रावट् स्वाहा, वातवान् वर्षन् भीम रावट् स्वाहा, स्तनयन् वर्षन्नुग्र रावट्
स्वाहा, —ऽतिरात्रं वर्षणान् पूतु रावट् स्वाहा, बहु ह वा अयमवर्षादिति, श्रुतु रावट् स्वाहा,
तपुति वर्षन् विराड् रावट् स्वाहा, स्वस्फूर्जन् विद्युद्वर्षस्त्वेषु रावट् स्वाहा, नशन्यवस्फूर्जन्
वर्षन् भूत रावट् स्वाहा ॥ २३

मान्दा वंशा ज्योतिष्मतीरमस्वरीः शुन्धो अज्रा उन्दुतीः सुफेनाः ।

मित्रभृतः क्षत्रभृतः सुराष्ट्रा इह नोऽवत ॥

२४

वृष्णो अश्वस्य संदानमसि, वृष्ट्यै त्वोपनह्यामि ॥

२५

देवा वसव्या अग्ने सोम सूर्यापो दत्तोदधिं भिन्त ।

दिवः पर्जन्यादुन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्ट्यावत ॥

२६

देवाः शर्मण्या मित्रवरुणार्यमन्नपो दत्तोदधिं भिन्त ।

दिवः पर्जन्यादुन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्ट्यावत ॥

२७

देवाः सपीतयोऽपां नपाभराशस्त्रापो दत्तोदधिं भिन्त ।

दिवः पर्जन्यादुन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्ट्यावत ॥

२८

दिवा चित्तमः कृण्वन्ति पर्जन्येनोदवाहेन । यत् पृथिवीं व्युन्दन्ति ॥

२९

आ यन्नरः सुदानवो ददाशुषे दिवः कौशमंचुच्यवुः ।

प्र पर्जन्यः सृजतां रौद्रसी अनु धन्वना यन्तु वृष्टयः ॥

३०

उदीरयता मरुतः समुद्रतो दिवो वृष्टिं वर्षयता पुरीषिणः ।

न वो दत्ता उपदस्यन्ति धेनवः शुभे क्रमेण रथा अवृत्सत ॥

३१

सृजा वृष्टिं दिव, आङ्घ्रिः समुद्रं पृण, ये देवा दिविभागाः स्थ ये अन्तरिक्षभागा ये पृथिवीभागास्त इदं क्षेत्रमाविशत, त इदं क्षेत्रमनुर्विविशत ॥७॥

३२

वृष्टिर्वै देवेभ्योऽन्नाद्यमपक्रामत्, तत् इदं सर्वमशुष्यत्, ते देवाः प्रजापतिमेवोपाधाव, —
स्तान् वा एतया प्रजापतिरयाजयत् कारीर्या, तेभ्यो वृष्टिमन्नाद्यमवरुद्धे, यत्र पर्जन्यो न
वर्षेत्तदेतया ज्येष्ठे वा पुरोहिते वा याजयेद्, वृष्टिर्वा एतेभ्योऽन्नाद्यमपक्रामति यत्र पर्जन्यो न
वर्षति, यत् कारीर्या याजयन्ति वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, अष्टौ वातहोमा अष्टौ दिशा,
इति दिग्भ्य एवैतैर्वृष्टिमावर्तयन्ति, मान्दा वंशा ज्योतिष्मतीरमस्वरी, —रित्येतानि वा अपां नाम-
धेयानि, यथा वा इदं नामग्राह, —मसा असा, इति ह्येत्ये, —वं वा एतदुपो नामधेयैश्च-
वयति, वृष्णो अश्वस्य संदानमसीति, वृषा ह्यश्वो, वृषा पर्जन्यः, समृद्धयै वृष्टयै त्वोप-
नह्यामीति, वृष्टयै ह्युपनह्यति, देवा वसव्या अग्ने सोम सूर्ये, —ति देवताभिरेवान्वहं वृष्टिम-
ल्लैति, यदि न वर्षेत्तत्रैव वसेयु, —रहोरात्राभ्यामेव वृष्टिं च्यावयन्ति, करीराणि भवन्ति वृष्ट्या
अन्नाद्यस्यावरुद्धयै, मधूद्युतानि भवन्त्य, —पां वा एष ओषधीनां रसो, ऽपामेवैना ओषधी-
नां रसेनाल्लैति, रसेनैनाश्च्यावयत्य, —ग्रये धामच्छदेऽष्टाकपालं निर्वपे, —न्मारुतं समकपालं
सौर्यमेककपालं वृष्टिकामं याजये, —दग्निर्वा इतो वृष्टिमीद्रे, मरुतोऽमृतश्च्यावयन्ति, तां
सूर्यो रश्मिभिर्वर्षत्ये, —ते वै वृष्ट्याः प्रदातार, —स्तानेव भागधेयेनोपासरत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रय-
च्छन्ति, सृजा वृष्टिं दिव आङ्घ्रिः समुद्रं पृण, —तीमाश्चैवामृश्च समस्त्रा, —डाभिरमूरल्लैति, ये देवा
दिविभागाः स्थ ये अन्तरिक्षभागा ये पृथिवीभागास्त इदं क्षेत्रमाविशत, त इदं क्षेत्रमनुर्विवि-
शते, —तीमानेव लोकान् वृष्टयै समृशति ॥८॥

३३[८३३]

॥ इति मध्यमकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

आ यं नरः०...वृष्टयः । ॥० ५, ५३, ६। उदीरयता (था) मरुतः०...त्सत । ॥० ५, ५५, ५।

[८] तै. १, ४, ९-१० । काठ. ११, १० ।

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

काम्याः पशवः ।

सौम्यं बभ्रुं लोमशं पिङ्गलमालभेत पशुकामः, सौमीर्वी ओषधया, ओषधयः पशवो, यत्, सौम्यः, प्रत्यक्षमेवास्मै पशुमालभेत, लोमशो भवत्ये, — तद्वै पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमेवावरुन्दे, बभ्रुः पिङ्गलो भवति सौमस्य रूपं संमृद्ध्यै, यस्त्रैतानामुत्तमो जायेत तं सौमा-
 पौष्णमालभेत पशुकामः, सोमो वै रेतोधाः, पूषा पशूनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पूषा पशून्, प्रजनयति, स्तनं, वा एतेषां द्वा अभिजायेते, ऊर्जं तृतीया, ऊर्जै पशवः, ऊर्जैवास्मा ऊर्जं पशूनाप्त्वावरुन्दे, त्रिवी एषा सखत्सरस्यान्यान् पशून् पुरिविजायत, एतद्वै पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमेवावरुन्दे, भागिनीर्वी अन्याः प्रजा, अभागा अन्या, यदौदुम्बरो यूषो भवत्युभयोरैवैना भागिनीः करोति, मासि मासि वा एषोऽवान्तरमन्येभ्यो वनस्पतिभ्यः पच्यत, एतद्वै पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमेवावरुन्दे, प्राजापत्यं तूपरमालभेत पशुकामः, प्राजापत्या वै पशवः, प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून्, प्रजनयति, योनिर्वै प्रजापति, — योनेरेव प्रजायते, सर्वेषां वा एष पशूनां रूपाणि प्रति, पुरुषस्येव इमश्रूण्य, — श्वस्येव शिरो, गर्दभस्येव कर्णौ, शुन इव लोमानि, गोरिव पूर्वा पादा, अत्रे रिवापरा, अजः खलु वै सर्वाण्येव पशूनां रूपाण्याप्त्वावरुन्दे, सर्वाण्येन पशूनां रूपाण्युपतिष्ठन्ते, हिरण्यगर्भवत्याघारो, याः प्रजापतेः सामिधेनीस्ताः सामिधेनी, — र्याः प्रजापतेराप्रियस्ता आप्रियो, हिरण्यं देयं सशुक्रत्वायु, तार्प्यं देयं सयोनित्वाया, — ऽधीवासो देयो, यज्ञस्य तेन रूपाण्याप्त्वावरुन्द, एतेन वा उपकेरु रराध, ऋध्नोति य एतेन यज्ञते, द्वादशधा ह त्वै स प्राशित्रं परिजहार, तत्र द्वादश द्वादश वरान् ददौ, यद् द्वादश दीयन्ते तस्यैषा प्रतिमा, श्वेतं वायवे आलभेत, भूतिकामं याजयेद्, वायुर्वै देवानामोजिष्ठः श्वेपिष्ठः, स एनं भूत्यै निनयति, तदाहु, — रधृता देवतेश्वरा निर्मृज ईश्वरैर्नमार्तिं निनेतोरिति, तदति सैवैनं भूत्यै निनयति, श्वेतं वायवे नियुत्वता आलभेत, ग्रामकामं याजयेद्, वायुर्वी इमाः प्रजा नस्योता इत्थं चेत्थं च नेनीयते, यद्वायवे, वायुरेवास्मै नस्योतां विशं निनयति, नियुत्वती याज्यानुवाक्ये भवतो, ग्राममस्मिन् दाधार, श्वेतो भवति, ब्रह्मणो रूपं संमृद्ध्यै, श्वेतं वायवे नियुत्वता आलभेता, — ऽमयाविनं याजयेत्,

प्राणो वै वायुः, प्राणो हि वा एतस्यापक्रान्तो, ऽथैतस्यामयति, यद्वायवे, वायुरेवास्मै प्राणं निनयति, नियुत्वती याज्यानुवाक्ये भवतः, प्राणमस्मिन् दाधार, श्वेतो भवति, ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै, श्वेतं वायवे नियुत्वता आलभेत, पशुकामं याजयेत्, प्राणो वै वायुः, प्राणं वा एतत् पशवः प्रतिधावन्ति यद्वर्षेषु वातं प्रतिजिघ्रति, यद्वायवे, वायुरेवास्मै पशून् निनयति, नियुत्वती याज्यानुवाक्ये भवतः, पशूनास्मिन् दाधार, श्वेतो भवति, ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै ॥१॥ १

स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्, तस्य देवास्तमोऽपान्नन्, यत् प्रथमं तमोऽपान्नन्त्साविः कृष्णाभुवद्, यद् द्वितीयं सा लोहिनी, यत् तृतीयं सा बलुक्षी, यद्ध्यस्तादुपाकृन्तत्साविर्वशाभुवत्, तेऽब्रुवन्, देवपशुमिमं कामायालभामहा, इत्यथ वा इयं तर्ह्यक्षासीदलोमिका, तेऽब्रुवन्, —स्तस्मै कामायालभामहे यथास्यामोषधयश्च वनस्पतयश्च जायन्ता इति, तां वै तस्मै कामायालभन्त, ततोऽस्यामोषधयश्च वनस्पतयश्चाजायन्त, यः प्रजाकामो वा पशुकामो वा स्यात् स एतामविं वशालभेत, प्र प्रजया च पशुभिश्च जायते, ऽथो आहु, —यः प्रथमंस्तमस्यपहते सूर्यस्य रश्मिर्यूपस्य चषाले वातुनोत्साविर्वशाभुवदिति, तदुभयेनैव देवपशुरालभ्यते, यद्यस्यास्तज्जन्म यदि वेतुरं तत् कामाय कामायैवाविर्वशालभ्यते, आग्नेयमजमालभेत, वारुणं पेतुं भूतिकामं याजये, —दाग्नेयानि वै पुरुषस्यास्थानि, वारुणं मांसं, —माग्नेयेनैवास्याग्नेयं निष्क्रीणाति, वारुणेन वारुणं, भवत्येव, सारस्वतीं मेषीमालभेत यो वाचो गृहीत, वाग्वै सरस्वती, वाचैवास्य वाचं भिषज्यत्य, —पन्नदती भवति सर्वत्वाया, —नधिस्कन्ना समृद्धयै, श्वेता मल्हा आलभेत ब्रह्मवर्चसंकाम आग्नेयीं बार्हस्पत्यां सौरीं, वसन्ता आग्नेयीं, प्रावृषि बार्हस्पत्यां, शिशिरे सौरीं, यदाग्नेयीं, तेजस्तयावरुद्धे, यद्बार्हस्पत्यां, ब्रह्मवर्चसं तया, यत् सौरीं, रुचं तया, त्रिवृद्वावास्मा एतत् समृद्धं ब्रह्मवर्चसं दधाति, सश्वत्सरं पर्यालभ्यन्ते, सश्वत्सरेण वा अन्नाप्तमाप्यते, सश्वत्सरेणैवास्मा आप्त्वा तेजो ब्रह्मवर्चसं दधाति, श्वेता भवति, ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै, वायव्यामजामालभेत, सारस्वतीं मेषीमदित्या अजामभिश्चस्यमानं याजयेद्, वायुर्वा एतस्याश्लीलं गन्धं जनता अनुविहरति यमभिश्चसन्त्ये, —षड्हीदं सर्वमुपगच्छति, यद्वायवे, वायुरेवास्य तं गन्धं सुरभिर्मकः, सोऽस्य सुरभिर्गन्धो जनता अनुविष्टते, वाचा वा एतमभिश्चसन्ति यमभिश्चसन्ति, वाक्सरस्वती, यत् सारस्वती,

वाचैर्वेषां वाचं शमयत्य, —प्रतिष्ठितो वा एष यमुभिश्चसन्ती, —यं वा अदिति, —रियं प्रतिष्ठा,
यदादित्या, —ऽस्यामेव प्रतिष्ठितती, —न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यमुभिश्चसन्ती, —न्द्रियं
वीर्यं गर्भो, यद्गर्भिणीर्भवन्तीन्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयन्ति ॥२॥ २

देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते वै समावृदेव यज्ञे कुर्वाणा आयन्, यदेव देवा अकुर्वन्त
तदसुरा अकुर्वन्त, ते न व्यावृत्तमगच्छन्, —स्ते देवा एतं वामनं पशुमपश्यन्, —स्तं वैष्णवमा-
लभन्त, ततो वै विष्णुरिमांल्लोकानुदजयन्, ततो देवा असुरानेभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, ततो
देवा अभुवन्, परासुरा, यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् स एतं वामनं वैष्णवमा-
लभेता, —ऽतो वै विष्णुरिमांल्लोकानुदजयद्, विष्णोरेवोज्ज्वलिमन्विमांल्लोकानुज्जयति, प्रैभ्यो लो-
केभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, विषम इवालभेत, विषमानिव ३हीमांल्लोकान् देवा उदजय, —न्निमानेव
लोकानुज्जयती, —न्द्रो वै वृत्रमहन्, त्सं प्राडपद्यत्, स पद्यमाना इन्द्रं सप्तभिर्भोगैः पर्यगृह्णात्,
तस्माद्विष्वश्चः पशवो व्युदाय, —न्मूर्धतो वैदेहीरुदायन्, —स्तस्मात् तासां पुरो जन्म पुर ओक्, —
स्तासां जघनतं कृषभो वैदे ३होऽनुदैत्, तमचाय, —दयं वाचं मास्मादहसो मुञ्चेदिति, त-
मैन्द्रमालभेता, —ऽऽग्नेयं तु पूर्वमजमालभत्, स वा अग्निनैव वृत्रस्य भोगानुपिदद्याथैन्द्रेणेन्द्रियं
वीर्यमात्मन्नघत्, यः पाप्मना तमसा गृहीतो मन्येत स एतमैन्द्रमृषमालभेता, —ऽऽग्नेयं तु पूर्व-
मजमालभेता, —ऽग्निनैव पाप्मनो भोगानुपिदद्याथैन्द्रेणेन्द्रियं वीर्यमात्मन् घत्ता, इन्द्रो वै वलम-
पावृणोत्, ततः सहस्रमुदैत्, तस्य सहस्रस्याग्रतः कुभ्र उदैत्, तस्मादेतं, साहस्री लक्ष्मी, —रि-
त्याहुयश्च वेदु यश्च ना, —ऽथो आहु, —रिमं वा एष लोकं पश्यन्नभ्युदैत्, स समेषत्, स एष
समीषितः कुभ्रं, इति तमैन्द्रमालभेत पशुकाम, ऐन्द्रो वै पशवा, इन्द्रः पशूनां प्रजनयिता,
तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून्प्रजनयति, स यदा सहस्रं पशून्गच्छेदथैतं वामनं वै-
ष्णवमालभेतै, —तस्मिन्वै तत्सहस्रं प्रत्यतिष्ठत्, स तिर्यङ् व्येषत्, तस्मादेष तिर्यङ्ङिङ्गव वीषित,
एतेन वै स तत् सहस्रं पर्यगृह्णात्, तत् सहस्रस्य वा एष परिगृहीत्या अविशोभाय, देवाश्च
वै पितरश्चास्मिंल्लोकं आसन्, —स्तद्यत् किञ्च देवानां स्वमासीत् तद्यमोऽयुवत्, ते देवाः प्रजा-
पतिमेवोपाधावन्, त्सं प्रजापतिरेतौ मिथुनौ पशू अपश्यदृषभं च वशां च, तां आलभत्, वै-
ष्णवरुणीं तु पूर्वां वशमालभत्, तान् वै वरुणेनैव ग्राहयित्वा विष्णुना यज्ञेन प्राणुदता, —

ऽथैन्द्रं देवेष्वालभेत्, तेनैवैन्द्रियाणि वीर्याण्याप्त्वाद्दधाद्यः सर्पन्नुवाञ् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् स एतौ मिथुनौ पशू आलभेत ऋषभं च वशां च, वैष्णववारुणीं तु पूर्वां वशामालभेत्, वरुणे-
नैवैनान् ग्राहयित्वा विष्णुना यज्ञेन प्रणुदते, ऽथैन्द्रेणैन्द्रियं वीर्यमात्मन् धत्ते ॥३॥ ३

सावित्रं पुनरुत्सृष्टमालभेत् यः पुरा पुण्यः सन् पश्चात् पापत्वं गच्छेत्, सविता वै श्रियः प्रस-
विता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं श्रियै प्रसुवति, पापों वा एष पुरा सन् पश्चात्
श्रियमभ्रुते यः पुरानङ्घान्तसन् पश्चोक्षत्वं गच्छति, यथेष श्रियमभ्रुत एवमेवैनं श्रियं गमयत्यो,—
पृथीभ्यो वेहतमालभेत प्रजाकामा, ओषधीनां वा एषा प्रियै,—तां वा एतां सूतोः परिबा-
धन्ता, ओषधयः खलु वा एतस्य प्रजामपगूहन्ति योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्दते, ता
(एवं भागधेयेनोपासरत्, तां अस्मै प्रजां पुनर्ददत्या,—पो वा ओषधया, आपो हस्त्वेवा-
सत् खनन्ति, तां अस्मै प्रजां खनन्ति, द्यावापृथिवीये धेनुं समातरा आलभेताभकामो,
यश्चक्षुष्यसौ वर्षति तदस्यां प्रतिष्ठति, द्यावापृथिवीं वा अन्नस्येशाते, ते) एवं भागधेयेनो-
पासरत्, तै अस्मा अन्नाद्यं प्रयच्छतः, स वत्सं वायवा आलभेत, वायुर्वा अनयोर्वत्सो,
वायुरिमै प्रदापयति, प्रत्ते ह वा इमौ दुहे य एव वेदै,—न्द्रीं सुतवशामालभेत, राज्ञ्यं
भूतिकामं याजये,—देतस्या वा अधीन्द्रोऽजायत, स जायमान एतं योनिं निर्वर्तयत्,
सा सुतवशाभव,—दथो आहु,—रेतदेव सकृदिन्द्रियं वीर्यं तेजो जनयित्वा नापूरं सूता आ-
शंसत्, सा सुतवशाभव,—दितीन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते योऽलं भूत्यै सन्नं भवत्यै,—
न्द्रीं भवती,—न्द्रियमस्मिन् दधात्य,—थ यस्तं विन्देद्यं सूत्वा सुतवशा भवति तमैन्द्रमालभेत्
तेजस्काम,—स्तदेवैन्द्रियं वीर्यं तेज आप्नोति, सारस्वतीं धेनुष्टरीमालभेत् यः क्षेत्रे पशुषु वा
विवदेत्, वाग्वै सरस्वती, वाचैवैषां वाचं वृङ्क्ते, धेनुर्वा एषा सती न दुहे, तयमेवै-
षां वाचं करोति, द्यावापृथिवीयां धेनुं पर्यारिणीमालभेत् यो राज्ञ्योऽभ्यर्धो विश्वश्चेद्, द्या-
वापृथिवीभ्यां हि वा एष निर्भक्तो, ऽथैषोऽभ्यर्धो विश्वश्चरति, द्यावापृथिवी एवैनं विश्वं
प्रतिष्ठापयतः, पर्यारिणी भवति, पर्यारिवश्चेतद्राष्ट्रं, यदभ्यर्धो विश्वश्चरति द्यावापृथिवी
एवैनं विश्वं प्रतिष्ठाप्य, स श्वो भूते वत्सं वायवा आलभेत, वायुर्वा अनयोर्वत्सो, वा-
युरिमौ क्षयौ विश्वं च प्रदापयति, प्रत्तौ ह वा इमौ क्षयौ विश्वं च दुहे य एव वेद ॥४॥ ४

आग्नेयमजमालभेत, सौम्यं बभ्रुमृषभं पिङ्गलं भूतिकामं याजयेद्, — दद्या एवाग्नेयं, इन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते योऽलं भूत्यै संभं भवति, यत् सौम्यः, स्वयैवास्मै देव-
 तयेन्द्रियं वीर्यमाप्त्वावरुद्धे, भवत्येव, बभ्रुः पिङ्गलो भवति, सोमस्य रूपं संपृद्धयै,
 गोमृगं वायवा आलभेता, — अभिशम्यमानं याजये, — दंपूतो वा एष यमुभिः सन्ति, वायुर्वै
 देवानां पवित्रं, वायुर्नैवैनं पवित्रेण पुनाति, नैव वा एष ग्रामे नारण्ये यमुभिः सन्ति,
 नैव खलु वा एष ग्राम्यः पशुर्नैवारण्यं, — स्तस्मादस्यैष देवतया पशूनां संपृद्ध ऐन्द्राग्रमनुसृष्टमा-
 लभेत यस्य पिता पितामहः सोमं न पिबे, — दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यस्य पिता पि-
 तामहः सोमं न पिबति, यदैन्द्रं, इन्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयति, देवताभिर्वै एष व्यृ-
 ध्यते यस्य पिता पितामहः सोमं न पिबति, यदाग्नेर्यो, अग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरे-
 वैनं समर्धयत्य, — नुसृष्टो भवत्य, — नुसृष्ट इव रेह्येतस्य सोमपीथो यस्य पिता पितामहः सोमं
 न पिबति, तस्मादस्यैष देवतया पशूनां संपृद्धस्त्वाष्टमवलित्समालभेत पशुकाम, — स्त्वाष्टा वै
 पशव, — स्त्वष्टा पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनय-
 ति, सौमापौष्णं नपुंसकमालभेत, पण्डकं याजयेद्, यत्र तू भूमर्जीयेत तत् प्रजिज्ञासेता, —
 अत्र वा एतस्य जायमानस्येन्द्रियं वीर्यमपाक्रामत्, तदेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमाप्त्वा दधाति,
 सोमश्च वा एतस्य पूषा च जायमानस्येन्द्रियं वीर्यमयवेता, — मिषं वै पूषौ, — पृथयः सोमो,
 यत् सौमापौष्णः, स्वयैवास्मै देवतयेन्द्रियं वीर्यमाप्त्वावरुद्धे, भवत्येव, यान्यनवदानी-
 यानि तैर्नैर्ऋतैः पूर्वैः प्रचरन्ति, निर्ऋतिगृहीता वा एषा स्त्री या पुंरूपा, निर्ऋतिगृहीत एष
 पुमान्यः स्त्रीरूपो, निर्ऋत्या एवैनं तेन मुञ्चति, न वै नैर्ऋत्याहुतिरग्निमानशे, यदङ्गारेषु
 जुहोति तत् स्विदुग्रौ जुहोति तदु न, यत्र वा अद इन्द्रो वृषणश्चस्य मेनासीत् तदेनं निर्ऋतिः
 पाप्मागृह्णात्, स य पाप्मानुमपाहत् स नपुंसकोऽभवद्, यः पाप्मना तमसा गृहीतो मन्येत
 स एतमेन्द्रं नपुंसकमालभेत, येनैवेन्द्रः पाप्मानुमपाहत् तेन पाप्मानमपहते, अथैन्द्रेणेन्द्रियं
 वीर्यमात्मन् धत्ते, प्रजापतिः पशून्मृजत्, स वा एतमेवाग्ने नपुंसकमसृजत्, तं पशवोऽन्व-
 सृज्यन्ता, — अथो आहु, — रेतमेवाग्ने सृष्टं त्वष्ट्रे च पत्नीभ्यश्च नपुंसकमालभत्, तेन प्रजा असृज-
 तैति, यः प्रजाकामो वा पशुकामो वा स्यात् स एतं त्वष्ट्रे च पत्नीभ्यश्च नपुंसकमालभेत,

मिथुनं५ वै त्वष्टा च पत्नीश्च, त्वष्टार५ वा एतन्मिथुनेऽप्यसाद् प्रजननाय, तन्मिथुनं,
तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते ॥५॥ ५

प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ता एनं५सृष्टा अंत्यमन्यन्त, ता अतिमन्यमाना वरुणेनाग्राहयत्,
ता वरुणगृहीताः कृष्णः पेतवोऽध्यस्कन्दत्, तस्यानुहाय पादमगृह्णात्, तस्य शफः प्रावृह्यत्, स
एकशितिपादभवत्, तमचाय, —द्वयं५ वावासां प्रजानामवरुणगृहीतो, ऽनैनेमाः प्रजा वरुणान्
मुञ्चानीं, —ति तं५ वारुणमालभत्, तत् इमाः प्रजा वरुणात् प्रामुच्यन्त, तद्वरुणप्रमोचनीय
एवैष, यो ज्योगामयावी स्यात् तमेतेन याजयेद्, वरुणेन हि वा एष पाप्मना गृहीतो, ऽथै-
तस्य ज्योगामयति, यद्वारुणो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्यै, —कशितिपाद्भवत्यै, —वभिव हि तस्य
रूपमासीत् समृद्धयै, द्वीपे याजये, —देता वै प्रत्यक्षं५ वारुणार्यदापः, स्वे वा एतद्योनौ
प्रत्यक्षं५ वरुणमवयजति, समन्तमापः परिवहन्ति रक्षसामनन्ववायाय, वारुणं कृष्णं पेतव-
मालभेताभिचरन्, यद्वारुणो, वरुणेनैवैनं ग्राहयित्वा स्तृणुते, कृष्णो भवति, तमो वै कृष्णो,
मृत्युस्तमो, मृत्युनैवैनं ग्राहयत्यै, —तद्वै पाप्मनो रूपं५ यत् कृष्णं, कृष्ण इव हि पाप्मा,
पाप्मनैवैनमभिषुवति, तं नियुञ्ज्यात् ॥ ६

पशुं ब्रध्नामि वरुणाय राज्ञा इन्द्राय भागमृषभै केंबुलो हि ।

गात्राणि देवा अभिसं विशन्तु यमो गृह्णातु निर्ऋतिः सर्पत्नान् ॥ ७

इत्येताभ्य एवेनं देवताभ्यो निर्याच्यु, मृत्युर्वै यमो, मृत्युनैवैनं ग्राहयत्यै, —ग्रये वैश्वानराय
कृष्णं पेतवमालभेत समान्तमभिधोक्ष्यन्, त्सं५वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, स५वत्सराय संम-
म्यते, स५वत्सरमेवाप्त्वावरुणं काममभिद्रुह्यत्या, —श्विनं कृष्णललाममालभेता, —ऽऽनुजावरं५या-
जये, —दश्विनो वै देवानामानुजावरा, अश्विना एतस्य देवते यं आनुजावरं, —स्ता एव भागधेये-
नोपासरत्, ता एनमग्रं परिणयतः, कृष्णो भवति, पाप्मानुमेवापहते, ललामो भवति, मुखतो
ऽस्मिं५स्तेजो दधात्या, —श्विनं कृष्णललाममालभेता, —ऽऽमयाविनं५ याजये, —दश्विनो वै देवानां
भिषजा, अश्विना एतस्य देवते यं आमयावी, ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता एनं भिषज्यतः,
कृष्णो भवति, पाप्मानुमेवापहते, ललामो भवति, मुखतोऽस्मिं५स्तेजो दधाति ॥६॥ ८

छन्दांसि वै यज्ञाय नातिष्ठन्त, स वषट्कारोऽभिहृत्य गायत्र्याः शिरोऽछिनत्, तस्माच्च

शीर्ष्णीच्छिन्नाद्यौ रसोऽक्षरत् ता वशा अभवत्, — स्तद्वशानां वशात्वं, — मथो आहु, — वंशः वै ता
अक्षरः, — स्ता वशा अभवत्, — स्तद्वशानां वशात्वं, — मित्यथो आहु, — वंसा वै सासीत्, तद्वसा
वा एता इति, ततो यः प्रथमो रसः प्राक्षरत् तं बृहस्पतिरुपागृह्णात्, सा रोहिणी बर्हस्पत्या,
ततोऽयोऽत्यक्षरत् तं मित्रावरुणौ, सा द्विरूपा मैत्रावरुणी, ततोऽयोऽत्यक्षरत् तं विश्वे देवाः,
सा बहुरूपा वैश्वदेवी, ततोऽयोऽत्यक्षरत् तमग्निश्च मरुतश्च, सा पृश्निराग्निमाकृत्य, — यो आहुः,
कृष्णशबलीत्यं, — य या विप्रुषा आसः स्तानीमान्यन्यानि रूपाणि, ततो यः प्रथमो द्रप्सः पुरा-
पतत् तं बृहस्पतिरभिहायाभ्यगृह्णात्, स उक्षाभुवत्, तदुक्षं उक्षत्वं, — मथो आहु, — यदेवंता
अनुव्यौक्षत् स उक्षाभुवत्, तदुक्षं उक्षत्वंमिति, तं ब्राह्मणस्पत्यमालभेत, ब्राह्मणं भूतिकामः
याजयेद्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, — ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतया स्वयैवास्मै देवतयेन्द्रियं वीर्य-
माप्त्वावरुद्धे, भवत्येवं, रोहिणी बर्हस्पत्यामालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, ब्रह्म वै बृहस्पति, —
बर्हस्पत्यो ब्राह्मणो देवतया, स्वयैवास्मै देवतयाप्त्वा तेजो ब्रह्मवर्चसं दधाति, रोहिणी भवति,
ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै, मैत्रावरुणी द्विरूपामालभेत पशुकामो, अहोरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्रे
अनुपश्वः प्रजायन्ते, ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै पशून् प्रजनयत्, — श्छन्दसां वा एष
रसः, — श्छन्दसामेवास्मै रसेन पशून् धत्ते, द्विरूपा भवति समृद्धयै, वैश्वदेवी बहुरूपामालभेत
यस्मै कामाय कामयेत्, सर्वा वा एता देवता, सर्वा वा एतदेवताः कामाय भागधेयेनोपासरत्,
ता अस्मै कामं समर्धयन्ति यत् कामो भवति, छन्दसां वा एष रसः, — श्छन्दसामेवास्मै रसेन
दधति, बहुरूपा भवति समृद्धया, आग्निमाकृतौ पृश्निमालभेत वृष्टिकामो, अग्निर्वै इतो वृष्टिर्माद्वे,
मरुतोऽमुतश्च्यावयन्त्ये, — ते वै वृष्ट्याः प्रदातारः, — स्तानेव भागधेयेनोपासरत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रय-
च्छन्ति, छन्दसां वा एष रसो, रसो वृष्टिः, — श्छन्दसामेवास्मै रसेन रसं वृष्टिं निनयन्ति,
पृश्निर्भवति, पृश्निमातरो हि मरुतो, भौमी कृष्णशबलीमालभेतान्नकाम, इयं वा अन्नस्य
प्रदात्रिका, तामेव भागधेयेनोपासरत्, सास्मा अन्नाद्यं प्रयच्छति, न चर्मीप्याहरेयुः, — रन्नं
वै चर्मा, — सन्नं कृष्ण, — मुन्नन्नैवानन्नमपहत्यान्नाद्युमात्मन् धत्ते, यद्वै तच् शीर्ष्णीच्छिन्नात्तेज
इन्द्रियं वीर्यं परापतत् सा बभ्रुर्वशाभुवत्, तदेषा वशा, — न्नमेवेतरा, — स्ता ब्राह्मणस्पत्यामाल-
भेताभिचरन्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, — ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतया, यावुदेवं ब्रह्म तेनैनं
सर्वेणाभिचरति, तेजसैनं प्रच्छिनत्ति, स्तृणुत एव, बभ्रुर्भवति, ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै,
सौरीः श्वेतामालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, सौर्वै आदित्यो ब्रह्मवर्चसस्य प्रदाता, तमेव भागधे-
येनोपासरत्, सोऽस्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छति, श्वेता भवति, ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै, मैत्रा-

वरुणीं कृष्णकर्णीमालभेत वृष्टिकामो, ऽहोरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्रे अनुवर्षत्ये, —तद्वा अह्नो रूपेऽयं शुक्लं, यत् कृष्णं तदत्रि, —द्विरूपा भवति समृद्धयै ॥७॥ ९

इन्द्राय मन्युमते मनस्वते ललामालभेत संग्रामे, मन्युना वै वीर्यं क्रियत्, इन्द्रियेण जयति, वीर्यं चैवैषिन्द्रियं च जित्यै दधाति, ललामो भवति, पुरस्तादद्वयं मन्यु, —रथो ब्रह्मणैवैनान् पुरस्तान्मुखतो जित्यै संश्यती, —न्द्रायाभिमातिघ्नं ऋषभमालभेत भ्रातृव्यवा, —न भिमातिर्वै पाप्मा भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मानं भ्रातृव्यमपहते, स इन्द्राय वृत्रतुरा आलभेता, —ऽभिमातिर्वै पाप्मा भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मानं भ्रातृव्यमपहत्य वृत्रतूरेवाभूत्, स्वाराज्यमेव गच्छति, वृत्रतू, —रिति रथेतमाहुः स्वाराज्यं गच्छत्यै, —न्द्रामारुतं पृश्नि-संकथमालभेत, राज्ञन्यं ग्रामकामं याजये, —दैन्द्रो वै राजन्यो देवतया, मारुतीं वि, —डिन्द्रियेणैवास्मै विशमुपयुनक्ति, पृश्निसंकथो भवति, पश्चादेवास्मै विशमुपदधात्यै, —नुकामस्मै विशमविवादिनीं करोती, —न्द्राय वज्रिण ऋषभमालभेत, राज्ञन्यं भृतिकामं याजयेद्, यदा वै राजन्यो वज्री भुवत्यथ भूतिं गच्छति, यद्वज्रिणे, वज्रमेवास्मा आधात्, तेन विजिति भूतिं गच्छति, स एनं भूत्यै श्रेष्ठा इन्द्रे, यद्वज्रिणा, इति तदस्याभिचरणीयं, यं द्विष्यात् तं तर्हि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै ग्रहरति, स्तृणुत एव, सौम्यं बभ्रुमृषभं पिङ्गलमालभेत योऽलं राज्याय सन् राज्यं न प्राप्नुयात्, सोमो वै राजैतस्य देवता, सोमो हि राजा, स्वामेव देवता राज्यायोपासरत्, स्वैनं देवता राज्यं गमयति, बभ्रुः पिङ्गलो भवति, सोमस्य रूपं समृद्धयै ॥८॥ १०

यः प्रथमं एकाष्टकायां जायेत यस्तमालप्स्यमानः स्यात् स आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपे, —दग्निर्वै पुशूनां योनिः, स्वादेवैनान् योनिर्निष्क्रीणात्या मेध्याद्धवितो, —रघये वैश्वानराय द्वादशकपालं मासि मासि निर्वपेत्, सः स्वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सः स्वत्सरादेवैनं निष्क्रीणाति, स यदा मेधं गच्छेदथेन्द्रायाभिमातिघ्नं आलभेता, —ऽभिमातिर्वै पाप्मा भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मानं भ्रातृव्यमपहते, ऽश्वोऽव्युप्तवहो दक्षिणै, —ष वै व्यावृत्तः पाप्मना, पाप्मनैवैनं व्यावृत्तयत्यै, —थ योऽपरस्यामेकाष्टकायां जायेत तमेवमेवात्सुज्याथेन्द्राय वृत्रतुरा आलभेता, —ऽभिमातिर्वै पाप्मा भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मानं भ्रातृव्यमपहत्य वृत्रतूरेवाभूत्, स्वाराज्य-

[८] तै. २, १, ३; २, ५, ३ । काठ. १३, ४; ३ ।

[९] तै. २, १, ३, ५; २, ५, ३ । काठ. १३, ३; ४ ।

मेव गच्छति, वृत्रतू, —रिति शब्दे तमाहुर्धैः स्वाराज्यं गच्छति, शतमव्युप्तवहा दक्षिणै, —तै वै व्यावृत्ताः पाप्मना, पाप्मनैर्वैनं व्यावर्तयन्ति, शतं भवन्ति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तेऽब्रुवन्, ब्रह्मणि नोऽस्मिन् विजयेथा, —मित्यरुणस्तूपरश्चैत्रेयो देवानामासीच् श्येतोऽयःशृङ्गः शैनेयोऽसुराणां, तैऽसुरा उत्क्रोदिनोऽचर, —अराडोऽस्माकं तूपशरोऽमीषामिति, तौ वै समलभेतां, तस्य देवाः क्षुरपुवि शिरोऽकुर्वन्, —स्तस्यान्तरां शृङ्गे शिरो व्यवधाय विष्वञ्च व्यरुज्जद, यासुरीं वागुवदत्सेमां प्राविशद्, योदज्जयत्, सा वनस्पती, —स्तस्माद्ब्राह्मणो भृन्मयेन न पिबे, —दसुर्या वाचात्मानं नेत्संसृजा, इति तद्य एव विद्वानमुत्पात्रपो भवत्युज्जितमेव वाच उपैति, तं ब्राह्मणस्पत्यं मालभेताभिचरन्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, —ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया, यावुदेवं ब्रह्म तेनैव संवेणाभिचरति, तेजसैनं प्रछिनत्ति, स्तृणुत एवा, —ऽरुणस्तूपरो भवत्ये, —वामिव हि तस्य रूपमासीत्, समृद्धयै, देवा असुरान् हृत्वैभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, तै रात्रीं प्राविशन्, —स्तानश्चिना अनुप्राविशतां, तौ तमः पर्यगृह्णात्, ता एतमाश्विनमज्जिमालभेतां, तेन तमोऽप्राप्ताता, —मसा एना आदित्यः पुरस्ताज्ज्योतिषा प्रत्यागच्छत्, स आभ्यां तमोऽध्यपाहन्, यः पाप्मना तमसा गृहीतो मन्येत स एतमाश्विनमज्जिमालभेत, येनैवाश्विनौ तमोऽप्राप्तातां तेन पाप्मानमपहृते, ऽसा एनादित्यः पुरस्ताज्ज्योतिषा प्रत्यागच्छति, सोऽस्मात्तमोऽध्यपहन्ति ॥ ९ ॥

११

असौ वा आदित्यस्तेजोभिर्व्याधृत, तत् इदं सर्वं तमोऽभवत्, स प्रजापतिरेतान् दश ऋषभानपश्य, —दथो आहु, —रिन्द्रोऽपश्यदिति, तानैन्द्रानालभत्, तैस्मिन्निन्द्रियाणि वीर्याण्याप्त्वादुधाद्, यल्लामा आलभ्यन्ते मुखतोऽस्मिन् स्तैस्तेजोऽदधाद्, यच्च शितिककुद उपरिष्टात्, —यच्च श्वेतानूकाशाः पश्चात्तै, —स्ततो वा असा आदित्यः सर्वतस्तेजस्व्यभवद्, यस्तेजस्कामः स्यात् स एतानैन्द्रानृषभानालभेत, यल्लामा आलभ्यन्ते मुखतोऽस्मिन् स्तैस्तेजो दधाति, यच्च शितिककुद उपरिष्टात्, —यच्च श्वेतानूकाशाः पश्चात्तैः, सर्वत एवैनं तेजस्विनं करोत्य, —मुख्यैनमादित्यस्य मात्रां गमयति, प्राजापत्यं दशमं द्वादशै मासा आलभेत, द्वादश मासाः सः स्वत्सरः, सः स्वत्सरमेवाप्त्वावरुद्धे, नवालभ्यन्ते, नव वै प्राणाः, प्राणाः खलु वै पुरुषे वीर्यं, प्राणानस्मिन् वीर्यं दधाति, दशलभ्यन्ते, दशाक्षरा विराड्, विराडेतान्येवेन्द्रियाणि वीर्याण्यात्मन्धित्वै, —यच्च विरा, —दस्यामेव प्रतितिष्ठति ॥

१२

नमो महिम्नै चक्षुषे मरुतां पितस्तदहं गृणे ते ।

हुतो याहि पथिभिर्देवयानैरोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः ॥

१३

देवानामेष उपनाह आसीदपां पतिर्वृषभ ओषधीनाम् ।

सौमस्य द्रप्समवृणीत पूषा बृहन्नादिरभवद् यत् तदासीत् ॥

१४

द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु घामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः ।

समानं योनिमनु संचरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः ॥

१५

पिता वत्सानां पतिरघ्न्यानामुतायं पिता मुहतां गर्गराणाम् ।

वत्सो जरायु प्रतिधुक् पीयूष आमिक्षामस्तु घृतमस्य योनिः ॥

१६

त्वां गावोऽवृणत राज्याय त्वां वर्धन्ति मरुतः स्वर्काः ।

वर्षमन् क्षत्रस्य ककुब्भिः शिश्रियाणस्ततो न उग्रो विभुजा वसूनि ॥१०॥

१७

वायव्यमजमालभेतै, —न्द्रं वृष्णिं वृषभं वा वारुणं पेतुं भूतिकामं याजयेद्, यद्वायवे, वायुरेवैनं भूत्यै निनयती, —न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते योऽलं भूत्यै सन्नं भवति, यदैन्द्रं, इन्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयति, वरुणगृहीतो वा एष योऽलं भूत्यै सन्नं भवति, यद्धारुणो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्ये, —तानेवाभिचरन्नालभेत, यद्वायवे, वायुरेवास्मै वज्रं संश्रयत्यै, —न्द्रो वै वज्रं, इन्द्रियेण खलु वै वज्रः ग्रहियते, यदैन्द्रो, वज्रमेवास्मै प्रहरति, यद्धारुणो, वरुणेनैवैनं ग्राहयित्वा स्तृणुते, सौर्यं बलक्षं पेतुमालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, सोऽसौ वा आदित्यो ब्रह्मवर्चसस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छति, यद्बलक्षः समृद्धस्तेन, यदलूनः समृद्धस्तेन, यत् पीवा समृद्धस्तेन, त्रिवृद्धावास्मा एतत् समृद्धं ब्रह्मवर्चसं दधात्यादित्यं बहुरूपमालभेत यस्याश्विनं शस्यमाने सूर्यो नोदियात्, पराचीवी एतस्मै व्युलन्ति यस्याश्विनं शस्यमाने सूर्यो नोदिति, यदादि३त्यो, ऽमुमेवास्मा उन्नयति, बहुरूपो भवति, बहूनि वै रुग्मीनां रूपाणि, रुग्मीनामेवास्मै रूपाण्याप्तवोन्नयत्य, —प्रिवै सुष्टो न व्यरोचत, ३सोऽग्नेये तेजस्विनेऽजं कृष्णग्रीवमालभत, तेन तेजस्व्यभवत्, सोऽकामयत,

[हुतो (तृप्ता) याहि (त) पथिभिर्देवयानैः । ऋ० ७, ३८, ८; अथर्व. ९, ४, ३ । देवानामेष (—नां भाग)

...आसीत् (च्छरीरम्) । अथर्व. ९, ४, ५ । द्रप्सश्चस्कन्द०...होत्राः । ऋ० १०, १७, ११; अथर्व. १८, ४, २८ ।

पिता वत्सानां०...योनिः (रेतः) । अथर्व. ९, ४, ४ । त्वां गावोऽवृणत०...वसूनि । अथर्व. ३, ४, २ ।

सर्वत्र विभवेयमिति, ३सोऽग्रये विभूतिमतेऽजं कृष्णग्रीवमालभत्, तेन सर्वत्र व्यभवत्, सोऽकामयत्, सर्वत्रापिभागः स्यामिति, ३सोऽग्रये भार्गिनेऽजं कृष्णग्रीवमालभत्, तेन सर्वत्रापिभागोऽभवत्, सोऽकामयत्, दानकामा मे प्रजाः स्युरिति, ३सोऽग्रये दा३त्रेऽजं कृष्णग्रीवमालभत्, तेनास्मै दानकामाः प्रजा अभवन्, यः कामयेत्, तेजस्वी स्या५, सर्वत्र विभवेय५, सर्वत्रापिभागः स्यां, दानकामा मे प्रजाः स्युरिति, स एतानजान् कृष्णग्रीवानालभेत, तेजस्वी भवति, सर्वत्र विभवति, सर्वत्रापिभागो भवति, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति, प्राजापत्यं बहुरूपमालभेत पशुकामः, प्राजापत्या वै पशवः प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनयति, बहुरूपो भवति, बहूनि वै पशूनां५ रूपाणि, पशूनामेवास्मै रूपाण्याप्त्वावरुन्दे, याम५ शुक्रहरिमालभेत शुण्ठ५ वा यः कामयेत्, यमलोकं ऋधुयामित्ये, —तेन वै य३मोऽमुष्मिह्लोकं आधोद्, य३मोऽमुष्म्यु लोकस्याधिपत्यमानशे, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनममुष्म्यु लोकस्याधिपत्यं गमयत्ये, —कधा वा एतेन यमलोकं ऋधोति, परे वयसि यष्टव्यं, ताजग्धि प्रुमीयते, शुण्ठो वा भवति शुक्रहरिर्वै, —ष३द्येतस्य देवतया पशूनां५ समृद्धः ॥११॥

१८ [८५१]

॥ इति मध्यमकाण्डे पशुबन्ध नाम पञ्चमः प्रपाठकः ॥१॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

राजसूयः ।

अनुमत्या अष्टाकपालं निर्वपन्ति ये प्रत्यञ्चः शम्यामतिशीयन्ते, तन्नैर्ऋतमेककपाल, —मुभौ सह शृतौ कुर्वन्ति, नैर्ऋतेन पूर्वेण प्रचरन्ति, दक्षिणा परेत्य स्वकृता हरिण एकोल्मुकं निधाय विस्त्र५सिकायाः काण्डाभ्यां जुहोति ॥ जुषाणां निर्ऋतिर्वेतु स्वाहा ॥ वासः कृष्णं भिन्नान्तं दक्षिणा, पुनरेत्यानुमत्या अष्टाकपालेन प्रचरन्ति, धेनुर्दक्षिणा, —स्थ य उदुञ्चः शम्यामतिशीयन्ते तानुदुङ् परेत्य बल्मीकवर्षामुद्रुज्य जुहुयात् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमवयजे ॥ तत् पुनरपिदधाति ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमपिदधामि ॥ श्वो भूत आदित्येभ्यो भुवद्वद्भयो घृते चरु, —र्वरो दक्षिणा, श्वो भूत आमावैष्णवं एकादशकपालो, ऽनङ्घान् वामनो दक्षिणा,

[१] तै. १, ८, १ । काठ. १५, १ । वा. २९, ६०; ३, १०; (९, ३५) । काण्व. ३१, ४९; ३, ११-१२ । शत. वा. ५, २, ३, २ । मा. श्रौ. ९, १, १ ।

श्वो भूतेऽग्नीषोमीया एकादशकपालो, हिरण्यं दक्षिणा, श्वो भूत ऐन्द्राग्रं एकादशकपालो,
ऽनङ्गानृषभो दक्षिणा, श्वो भूत आग्नेऽयोऽष्टाकपालो, माहेन्द्रं दधि, वासः क्षौमं दक्षिणा ॥१॥

१-७

ऐन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेदाग्नेन्द्रं वा, वैश्वदेवश्चरुः, सौम्यः श्यामाकश्चरुः, धीवा-
पृथिवीया एककपालो, वत्सः प्रथमजो दक्षिणा, सीरं द्वादशायोगं दक्षिणोष्टारो वानङ्गान् ॥२॥ ८

आग्नेऽयोऽष्टाकपालो, वारुणो युवमयश्चरुः, रौद्रीं गावीधुकश्चरुः, ऐन्द्रं दधि, धेनुरनङ्गाही
दक्षिणा, —ऽपां न्ययनादपामार्गानाहरन्ति, तान् त्सक्तून् कृत्वा दक्षिणां परेत्य स्वकृता इरिण एको-
लमुकं निधाय पर्णमयेन सुर्वेण जुहोति ॥ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो ह-
स्ताभ्यामिन्द्रस्यौजसा, रक्षोहासि, स्वाहा, हतं रक्षो, ऽवधिष्म रक्षः ॥ वरो दक्षिणा ॥
ये देवाः पुरःसदो अग्निनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवा
दक्षिणात्सदो यमनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवाः पश्चा-
त्सदो मरुन्नेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवा उत्तरात्सदो
मित्रावरुणनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवा उपरिषदोऽव-
स्वद्वन्तः सौमनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहे, —दमहे रक्षोऽभि-
समूहाम्य, —अग्ने सँदुह रक्षः, सँदुग्धं रक्षो, अग्नये पुरःसदे स्वाहा, यमाय दक्षिणात्सदे
स्वाहा, मरुद्वयः पश्चात्सद्वयः स्वाहा, मित्रावरुणाभ्यामुत्तरात्सद्वयं स्वाहा, सौमायोप-
रिषदेऽवस्वद्वते रक्षोऽग्ने स्वाहा, रथः पञ्चवाही दक्षिणा ॥३॥

९-१२

अनुमत्यै चरुः, राकायै चरुः, सिनीवालयै चरुः, कुह्वै चरुः, धीत्रे द्वादशकपालः,
पष्ठौही दक्षिणा, —ऽग्नावैष्णवं एकादशकपाल, ऐन्द्रावैष्णवंश्चरुः, वैष्णवस्त्रिकपालो, वामनो द-
क्षिणा, सौमापौष्ण एकादशकपाल, ऐन्द्रापौष्णश्चरुः पौष्णश्चरुः, श्यामो दक्षिणा, —ऽग्नये
वैश्वानराय द्वादशकपालो, वारुणो युवमयश्चरुः, हिरण्यं चाश्वश्च दक्षिणा ॥४॥ १३

बार्हस्पत्यश्चरुर्ब्रह्मणो गृहे, शितिपृष्ठो दक्षिणै, —न्द्रं एकादशकपालो राज्ञो गृहे, ऋषभो

[२] तै. १, ८, १; २, ६, १। काठ. १५, १।

[३] तै. १, ८, ७। काठ. १५, २०। वा. ९, ३५, ३६, ३८। काण्व. ११, १-४। शत. ब्रा. ५, २, ४, ५। मा. श्रौ. ९, १, १।

[देवस्य त्वा सवितुः ०। अथर्व. १९, ५१, २]

[४] तै. १, ८, ८। काठ. १५, ३। शत. ब्रा. ५, २, ५। मा. श्रौ. ९, १, १।

[५] तै. १, ८, ९। काठ. १५, ४। शत. ब्रा. ५, ३, १। मा. श्रौ. ९, १, १।

दक्षिणा,—ऽऽदित्यश्चरुर्महिष्या गृहे, धेनुर्दक्षिणा, नैऋतश्चरुर्नखावपूतानां परिवृक्तया गृहे,
 श्येनी वण्डापुष्पुरा दक्षिणा,—ऽऽग्नेऽयोऽष्टाकपालः सेनान्यो गृहे, हिरण्यं दक्षिणा,—ऽश्विनो
 द्विकपालः संग्रहीतुर्गृहे, सुवऽत्यौ दक्षिणा, सावित्रोऽष्टाकपालः क्षत्तुर्गृहे, श्येतो दक्षिणा,
 वारुणो यवमयो दशकपालः सुतस्य गृहे, बभ्रुर्महानिरष्टो दक्षिणा, मारुतः समकपालो वैश्य-
 स्य ग्रामण्यो गृहे, पृश्निः पष्ठौही दक्षिणा, पौष्णश्चरुर्भागदुघस्य गृहे, श्यामो दक्षिणा,
 वैष्णवस्त्रिकपालस्तक्षरथकार्योर्गृहे, सर्वायसानि दक्षिणा, रौद्रो गावीधुकश्चरुर्क्षावापस्य गृहे
 गोविकर्तस्य चा,—ऽसिर्वालापितस्थो दक्षिणा शबलो वा त्रिवत्सोऽभिधानी वा कैसरपाशा ॥ ५ ॥

१४

इन्द्रायाऽहोमुचा एकादशकपालं निर्व्वपेदि,—न्द्राय सुत्राम्णा एकादशकपाल,—मृषभो दक्षि-
 णा, स्वयंरुणाया अश्वत्थशाखायाः पात्रं भवत्य,—थु श्वेतोऽश्वेतवत्सां दुहन्ति, तत् स्वयं
 मूर्छति, स्वयं मथ्यते, स्वयंरुलिनीमज्यं भवत्य,—थ मैत्राबार्हस्पत्यं हविर्निर्व्वपन्ति, ये
 क्षौद्रिष्ठास्तण्डुलास्तं बार्हस्पत्यं चरुं शृतं कुर्वन्ति, तत्र तत् पात्रमपिधायाज्यमासिच्य ये स्थवि-
 ष्ठास्तण्डुलास्तानावपन्त्यु,—भौ सह शृतौ कुर्वन्ति, मैत्रेण पूर्वेण प्रचुरन्त्य,—श्वो मैत्रस्य दक्षि-
 णा, शितिपृष्ठो बार्हस्पत्यस्या,—ऽग्ने गृहपतय आपतन्तानामष्टाकपालं निर्व्वपेत्, सोमाय व-
 नस्पतये श्यामाकं चरुं, सुवित्रे प्रसवित्रे सुतीनानामष्टाकपालं, बृहस्पतये वाचस्पतये नैवारं
 चरुं,—मिन्द्राय ज्येष्ठाय हायनानामेकादशकपालं, मित्राय सत्यस्य पतये नाम्बानां चरुं,
 वरुणाय धर्मस्य पतये यवमयं चरुं, रुद्राय पशुपतये गावीधुकं चरुम् ॥ सविता त्वा प्रसवा-
 नाऽसुवता,—मग्निर्गाहपत्यानाऽ, सोमो वनस्पतीनां बृहस्पतिर्वाचा,—मिन्द्रो ज्येष्ठ्यानां,
 मित्रः सत्यानाऽ, वरुणो धर्मणाऽ, रुद्रः पुशूनां, ते देवा असपत्नमिमं सुवध्वममुमामु-
 ष्यायणममुष्याः पुत्रममुष्याऽविशि मुहते क्षत्राय महते जानराज्याय, शुक्रज्योतिश्च चित्रज्यो-
 तिश्च सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्माऽश्च सत्यश्च ऋतुर्पाश्चात्यऽहा ऋतुजिच्च सत्यजिच्च सेनजिच्च सुषेण-
 श्रान्तिमित्रश्च दूरैऽमित्रश्च गणं ऋतश्च सत्यश्च ध्रुवश्च धरुणश्च धृती च विधृती च विधारयः ॥ ६ ॥

१५-१६

देवीरापो अपां नपाद्राष्टदाः स्थु, राष्ट्रं दत्त, स्वाहा, देवीरापो अपां नपाद्राष्टदाः स्थु,
 राष्ट्रममुष्मै दत्त, वृषोर्मिरसि, वृषसेनोऽस्य,—पां पतिरस्य,—प्रहावरीः स्थ, परिवार्हिणीः

[६] तै. १,८,९-१० । काठ. १५,४-५ । वा. ९,३९-४०; १०,१८; १७,८०,८२,८३ । काण्व. ११,९-१०,२६; १८,८०,
 ८२,८३ । शत. ब्रा. ५,३,२,४; ५,३,२ । मा. श्रौ. २,१,१-२ ।

[७] तै. १,८,११ । काठ. १५,६ । वा. १०,२-४ । काण्व. ११,६-७ । शत. ब्रा. ५,३,४,४ । मा. श्रौ. ९,१,२ ।

मै० १९

स्थौ, — जस्विनीः स्थ, मान्दाः स्थ, व्रजक्षितुः स्थ, सूर्यवर्चसः स्थ, सूर्यत्वचसः स्थ,
मरुतामोजः स्थ, वशाः स्थ, शक्ररीः स्थ, विश्वभृतः स्थ जनभृतोऽपामोषधीनाः रसः,
श्रविष्ठाः स्थ, राष्ट्रदाः स्थ, राष्ट्रममुष्मै दत्त ॥ ७ ॥ १७

देवीरापो मधुमतीः संसृज्यध्वं महि क्षत्रं क्षत्रियाय वन्वानाः ।

अनाधृष्टाः सीदतोजस्वतीर्महि वर्चः क्षत्रियाय दधतीः ॥ १८

अपो देवीर्मधुमतीरगृभ्णामूर्जस्वती राजसूयाश्रितानाः ।

याभिर्मित्रावरुणा अभ्यषिञ्चंस्ताभिरिन्द्रमनयन्नत्यरातीः ।

अनिभृष्टमसि वाचो बन्धुस्तपोजाः सोमस्य दात्रम् ॥ १९

शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि चन्द्रा वश्चन्द्रेण पुनामि ॥ २०

देवो वः सविता पुनात्वछिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ २१

स्वाहा राजसूयाः ॥ २२

सधर्मादो द्युश्मन्या ऊर्जा एका अनाधृष्टा अपश्म्यो वसानाः ।

पस्त्यासु चक्रे वरुणः सधस्थमपां शिशुमर्तुमास्वन्तः ॥ २३

रुद्र यत्ते गिरिपरं नाम तस्मिन् हुतमसि, यमेष्टमसि, स्वाहा, सोमा इन्द्रो वरुणो मित्रो
अग्निस्ते देवा धुर्मधृतो धर्मं धारयन्तु ॥ ८ ॥ २४

क्षत्रस्य योनिरसि, क्षत्रस्योल्बमसि, क्षत्रस्य नाभिरस्या, — वित्तो अग्निर्गृहपति, — रावित्ता
इन्द्रो वृद्धश्रवा, आवित्तो मित्रावरुणौ धृतव्रता, आवित्ते द्यावापृथिवी ऋतावृधा, आवित्तः
पूषो विश्ववेदा, आवित्ता देव्यदिति, — रावित्तोऽयमसा आमुष्याय रणोऽमुष्याः पुरोऽमुष्याः
विशिं मुहते क्षत्राय महते जानुराज्यायै, — ष ते जनते राजा, सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजे,
न्द्रस्य वज्रोऽसि वाक्त्रिभ, — स्त्वयार्यं वृत्रं वध्याच्च, शत्रुबाधनाः स्थ, पातं प्राञ्चं, पातं
प्रत्यञ्चं, पातं तिर्यञ्चं, पातान्वञ्चं, पातोर्ध्वं, दिग्भ्य एवैनं पात, मित्रोऽसि, वरुणो-
ऽसि ॥ २५

हिरण्यवर्णमुपसो व्युष्टा अयःस्थूणमुदितौ सूर्यस्य ।

[८] तै. १.८.१२ । काठ. १५.६ । वा. १.१२, ३१:४, ४:१०, ४:१, ६:७, २०:१, १ । काण्व. १.१६, ४८:४, ५:११, ८, ५, १३,
१४, ३०:१, १ । शत. ब्रा. ५, ३, ४, ३, २७, २८:५, ३, ५, १६ । मा. श्रौ. ९, १, २-३ ।

[९] तै. १.८.१२ । काठ. १५.७ । वा. १०, ८, ९, २६:२०, १:९, ४०:१०, १६, १८ । काण्व. ११, १५-१७, ३६:२१, ९३,
११, १०, २६, २४ । शत. ब्रा. ५, ३, ५, २० ।

आरोहथो वरुण मित्र गर्तं तत्तुश्चक्राथे अदितिं दितिं च ॥९॥

२६

समिधमातिष्ठ, गायत्री त्वा छन्दसामवतु, त्रिवृत्स्तोमो, रथन्तरं सामा, —ऽग्निर्देवता, ब्रह्म द्रविण, —मुग्रमातिष्ठ, त्रिष्टुप्त्वा छन्दसामवतु, पञ्चदशः स्तोमो, बृहत् सामे, —न्द्रो देवता, क्षत्रं द्रविणं, प्राचीमातिष्ठ, जगती त्वा छन्दसामवतु, सप्तदशः स्तोमो, वै-
रूपं साम, विश्वे देवा देवता, विड् द्रविण, —मुदीचीमातिष्ठा, —ऽनुष्टुप्त्वा छन्दसामवत्वे, —
कविः स्तोमो, वैराजं साम, मित्रावरुणौ देवता, पुष्टं द्रविण, —मूर्ध्वमातिष्ठ, प-
ङ्क्तिस्त्वा छन्दसामवतु, त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ स्तोमौ, शाक्ररैवते सामनी, बृहस्पतिर्देव-
ता, फलं द्रविणं, सोमस्य त्विषिरसि, त्विषिमत्तवेव मे त्विषिर्भूयात् ॥ २७

प्रत्यस्तं नमुचेः शिरोऽवेष्टा दन्दशूकाः । मृत्योः पाहि दिदिवः पाहि ॥१०॥

२८

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा, सवित्रे स्वाहा, सरस्वत्यै स्वाहा, पूष्णे स्वाहा, बृ-
हस्पतये स्वाहे, —न्द्राय स्वाहा, घोषाय स्वाहा, श्लोकाय स्वाहा, —ऽध्याय स्वाहा, भगाय
स्वाहा, क्षेत्रस्य पतये स्वाहा, सोमस्य त्वा युञ्जेनाग्नेस्तेजसेन्द्रस्येन्द्रियेण विश्वेषां त्वा देवानां
ऋतुनाभिषिञ्चामी, —न्द्रस्य योनिरसि, जनयाति द्यून् पाहि ॥ २९

समाववृत्रन्नधरागुदक्ता अहिं बुद्ध्यमन्वीर्यमानाः ।

ताः पर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठाभ्रावो वियन्ति सुसिचो न वाणीः ॥

३०

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वाजसनि, —स्त्वयार्यं वाजं से, —न्मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा
युनज्मि, विष्णोः क्रमोऽसि, सपत्नहा मरुतां प्रसवे जुया, —ऽऽप्तं मनः, समिन्द्रियेण, —प
वज्रो वाजसातुम, —स्तैन नौ पुत्रौ वाजं सेत् ॥११॥

३१

इयुदस्या, —युरस्या, —युमे धेहि, युङ्ङुसि, वचोऽसि, वचो मे धेह्य, —गंस्यू, —जं मयि

[१०] तै. १, ८, १३-१४ । काठ. १५, ७ । वा. १०, ५, १०-१५ । काण्व. ११, १८-२३ । अथ. ब्रा. ५, ४, १, ३-७ । मा. श्रौ. ९, १, ३ ।

[११] तै. १, ८, १३-१५ । काठ. १५, ७-८ । वा. १०, ५, १९, २१, २३, ९, ५, २२, ६, २०, २७, ३९, १ । काण्व. ११, १२-१३, २८, ३१, ३३, २४, ६, ३७, ३९, १ । शत. ब्रा. ५, ३, ५, ८-९, ५, ४, २, ५ । मा. श्रौ. ९, १, ३ । [अग्नये स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, १ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ५ । इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९, ४, ३, ६ । समाववृत्रं (ता अधरागुदीचीराववृत्) न वाणीः (पुराणीः) । अथर्व. १२, २, ४१ । विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा । अथर्व. १०, ५, २५-३५]

[१२] तै. १, ८, १५-१६, १०, २, १४, २ । काठ. १५, ८ । वा. १०, ५, २५-२७, २३, २६-२८, २४, २०, २३, ६५, २२, ६, २०, २७, ३९, १, १२, १४ । काण्व. ११, १२-१३, ३३, ३५-४०, ३४, १३, १५, ११, २९, २५, ६७, २४, ६, ३७, ३९, १ । [इय-
दस्यायुमे धेहि (दाः) । अथर्व. २, १७, ४]

धेहि, मित्रोऽसि, वरुणोऽसि, सदासि, समहं विश्वेदेवै, — नमो मात्रे पृथिव्यै, मा मां
माता पृथिवीं हिंसीत् ॥ ३२

प्रति त्यन्नाम् राज्यमधायि स्वां त३न्वं वरुणोऽसुषोत् ।

शुचेर्मित्रस्य व्रत्या अभूमांन्महि महद्दतस्य नाम ॥ ३३

मर्वे व्राता वरुणस्याभूम नि मित्रयुरतीनतारीत् ।

अशशुभन्त यज्ञिया क्रतैन नि त्रितो जुरिमाणं न आनत् ॥ ३४

स्योनासि सुषदा, स्योनामासीद, सुषदामासीद ॥ ३५

निषसाद धृतव्रतो वरुणः प३स्त्यास्वा । सोम्राज्याय सुक्रतुः ॥ ३६

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहे, —न्द्रस्यौजसे स्वाहा, मरुतां बलाय स्वाहा ॥ ३७

हंसः शुचिषदसुरन्तरिक्षसद्वोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ।

नृपद्वरसद्वतसद्वयोमसद्वज्जा गोजा क्रतजा अद्रिजा क्रतम् ॥ ३८

ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासि, सवितासि सत्यसुवो, ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासि, मित्रोऽसि सुशैवो,
ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासी, —न्द्रोऽसि सत्यौजा, ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासि, वरुणोऽसि विश्वौजाः ॥ ३९

एष वज्र, —स्तेन मे रध्य, दिशो अभ्युभूदयम् ॥ ४०

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव । यस्मै कं जुहुमस्तन्नो अस्तु ॥ ४१

असौ अमुष्य पु३त्रो, ऽमुष्यासौ पुत्रः ॥ ४२

वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ १२ ॥ ४३

अपां नम्रे स्वाहो, —जो नम्रे स्वाहा, —अग्नये गृहपतये स्वाहा ॥ सावि३त्रोऽष्टाकपालः, इयंतो
दक्षिणा, सारस्वतश्चरु, —धेनुर्दक्षिणा, पौष्णश्चरुः, श्यामो दक्षिणा, बार्हस्पत्यश्चरुः,
शितिपृष्ठो दक्षिणै, —न्द्र एकादशकपाल, ऋषभो दक्षिणा, वारुणो युवमयो दशकपालो,
बभ्रुर्महानिष्ठो दक्षिणा, त्वा३ष्टोऽष्टाकपालो, ऽ३सेपाच् शुण्डोऽघिरूढाकर्णो वा दक्षिणा, —
ऽऽग्ने३योऽष्टाकपालो, हिरण्यमष्टापृष्ठं दक्षिणा, सौम्यश्चरु, —र्बभ्रुर्दक्षिणा, वैष्णवस्त्रिकपालो,

[निषसाद धृतव्रतो०... सुक्रतुः । ऋ. १, २५, १० । अग्नये स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, १ । सोमाय स्वाहा ।

अथर्व. १९, ४३, ५ । इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ६ । हंसः शुचिषदसु०... क्रतम् । ऋ. ४, ४०, ५ ।

प्रजापते न त्वदेता०... रयीणाम् । ऋ. १०, १२१, १० । अथर्व. ७, ७९, ४, ८०, ३]

[१३] तै. १, ८, १६-१७, १९, २० । काठ. १५, ८-९ । वा. १०, २३; २९, ६० । काण्व. ११, ३३; ३१, ४९ । शत. ब्रा. ५, ४, ५, ६ । मा. श्रौ. ९, १, ५]

वामनो दक्षिणा, —ऽऽग्ने३योऽष्टाकपालो, हि३रुप्यं दक्षिणा, बार्हस्पत्यश्चरुः, शितिपृष्ठो दक्षि-
णै, —न्द्र एकादशकपाल, ऋषभो दक्षिणा, वैश्वदेवश्चरुः, पिशङ्गो दक्षिणा, मैत्रावरु३ण्या-
मिक्षा, वशा दक्षिणा, —ऽऽग्ने३योऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रो द्वादशकपालो, बार्ह-
स्पत्यश्चरुः, —रमये वैश्वानराय द्वादशकपाल, —स्त्वा३ष्टोऽष्टाकपालो, दक्षिणोरथवाहनवाहो दक्षि-
णा, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरुः, —मैत्रश्चरुः, —वीरुणश्चरुः, —रदित्यै चरुः, क्षेत्रस्य पतये चरुः,
सव्यो रथवाहनवाहो दक्षिणा, मारुती पृश्निः, पष्ठौही ग॒र्भिण्यादित्या, —जा मल्हा ग॒र्भिणी
सवित्रे प्रसवित्रे, सुतीनानामष्टाकपालोऽश्विभ्यां, पूष्ण एकादशकपालः, सरस्वत्यै सत्यवाचे
चरुर्दण्ड उपानहौ शुष्कदृतिः सा दक्षिणा ॥१३॥

४४-४५ [८९६]

॥ इति मध्यमकाण्डे राजसूयो नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

अग्निचितिः ।

युञ्जानः प्रुथमं मनस्तत्त्वाय सविता धियः । अग्निं ज्योतिर्निचाय्य पृथिव्या अघ्याभरत् ॥ १

युक्तेन मनसा वयं देवस्य सवितुः सर्वे । स्वर्ग्याय शक्तये ॥ २

युक्त्वाय सविता देवान्त्स्वर्यतो धिया दिवम् ।

बृहज्ज्योतिः करिष्यतः सुविता प्रसुवाति तान् ॥ ३

युञ्जते मनः ॥ ४

युजे वां ब्रह्म पुर्व्यं नमोभिर्विं श्लोक एतु पथ्येव सूरिः ।

शृण्वन्तु विश्वे अमृतस्य पुत्रा आ ये धामानि दिव्यानि तस्थुः ॥ ५

यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्युर्देवा देवस्य महिमानुमर्चतः ।

यः पार्थिवानि विममै स एतुशो रजांसि देवः सुविता महित्वना ॥ ६

देव सवितः ॥ ७

इमं मे देव सवितर्यज्ञं प्रणय देवायुवम् । वसुविदं सत्राजितं धनजितं स्वर्विदम् ।

ऋचा स्तोमं संपर्धय गायत्रेण रथन्तरम् । बृहदायत्रवर्तनि ॥ ८

[१] मै. ३, १, १-२ । वै. ४, १, १ । काठ. १५, ११, १६, १ । वा. ११, १-११, ५, १४, ३७, २, ९, १, ३०, १ । काण्व. १२, १-
११, ५, १९, ३७, २, १०, १, ३४, १ । मा. श्रौ. ६, १, १ । [युञ्जते मन०.....परिष्ठुतिः । ऋ. ५, ८१, १ । युजे
वां ब्रह्म०...तस्थुः । ऋ. १०, १३, १ । अथर्व. १८, ३, ३९ । यस्य प्रयाण०...महित्वना । ऋ. ९, ८१, ३]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽधिनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादुदे, नारिरसि, गायत्रेण
छन्दसा पृथिव्याः सधस्थादग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरा, त्रैष्टुभेन छन्दसा, —ऽभिरसि, नारिरसि,
त्वया वयमग्निं शक्रेण खनितुं सधस्था आ जागतेन छन्दसा ॥ ९

हस्त आधाय सविता बिभ्रदग्निं हिरण्यगमि ।

अग्निं ज्योतिर्निचाग्य पृथिव्या अध्याभरत् ॥

१०

आनुष्टुभेन छन्दसा ॥ १॥

११

प्रतूर्तं वाजिन्नाद्रुव वरिष्ठामनु सवतम् ।

दिवि ते जन्म परममन्तरिक्षे तव नाभिः पृथिव्यामग्निं योनिरित् ॥

१२

युञ्जाया शसभं युवमस्मिन् यामे वृषण्वसू । अग्निं भरन्ता अस्मयुम् ॥

१३

योगे योगे तवस्तुरं वाजे वाजे हवामहे । सखाया इन्द्रमूतये ॥

१४

प्रतूर्वक्षेत्रावक्रामन्नशस्ती रुद्रस्य गाणपत्यान्मयोभूरोहि ॥ उद्वन्तरिक्षं वीहि ॥ स्वस्तिगव्यू-
तिरभयानि कृण्वन् पूष्णां सयुजा सह ॥ अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरा, —ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदछेमो,
ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वरिष्यामः ॥ अन्वाग्निः ॥ १५-१९

आगत्य वाज्यध्वानं सर्वा मृधो विधूनुते । अग्निं सधस्थे महति चक्षुषा निचिकीषति ॥

२०

आक्रम्य वाजिन् पृथिवीमग्निमिच्छ रुचा त्वम् । भूम्या वृत्वाय नो ब्रूहि यतः खनेम तं वयम् ॥

२१

द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवीं सधस्थमात्मान्तरिक्षं समुद्रौ योनिः ।

विक्षाय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ पृतन्यतः ॥

२२

उत्क्राम महते सौभगायास्मादास्थानाद् द्रविणोदा वाजिन् ।

वयं स्याम सुमतौ पृथिव्या अग्निं खनन्त उपस्थे अस्याः ॥

२३

उदक्रमीद् द्रविणोदा वाज्यर्वाकः सु लोकं सुकृतं पृथिव्याः ।

ततः खनेम सुप्रतीकमग्निं रस्वो रुहाणा अधि नाक उत्तमे ॥

२४

[देवस्य त्वा०... हस्ताभ्याम् । अथर्व. १९, ५१, २ ।]

[२] मै. ३, १, ३-४ । तै. ४, १, २-३ । काठ. १६, १-३ । वा. ११, १२, -२८ । काण्व. १२, १२-२८ । मा. श्री. ६, १, १ ।

[योगे-योगे०... मूतये । ऋ. १, ३०, ७; अथर्व. १९, २४, ७; २०, २६, १, सा. १६३, ७४३ । (अम्बग्निः) प्रत्य-
ग्निरुषसा० । ऋ. ४, १३, १, अथर्व. ७, ८२, ४-५; १८, १, २७-२८]

आ त्वा जिघर्षिं मनसा घृतेन प्रतिभियन्तं भुवनानि विश्वा ।

पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तं व्यचिष्टमक्षं रभसं दृशानम् ॥

२५

आ विश्वतः प्रत्यश्च जिघर्म्यरक्षसा मनसा तज्जुषस्व ।

मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णो अग्निर्नीभिघृषे तरेन्वा जर्हृषाणः ॥

२६

परि वाजपतिः ॥

२७

परि त्वाग्ने पुरं वयं विप्रं सहस्य धीमहि । ध्रुषद्वर्णं दिवे दिवे हन्तारं भङ्गुरावताम् ॥

२८

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन्स्परि ।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥

२९

देवस्य त्वा सवितुः प्रसरेवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां पृथिव्याः सधस्थे अग्निं पुरी-
ष्यमङ्गिरस्वत् खनामि, ज्योतिष्मन्तं त्वाग्ने सुप्रतीकमजस्रेण भानुना दीद्यतं शिवं प्रजाभ्यो
ऽहिंसन्तं पृथिव्याः सधस्थे अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वत् खनामः ॥ २ ॥

३०

अपां पृष्ठमसि योनिरग्नेः समुद्रमभितः पिन्वमानम् ।

वर्धमानो मह आ च पुष्करे दिवो मात्रया वरिणा प्रथस्व ॥

३१

शर्म च स्थो वर्म च स्थो अछिद्रे बहुले उभे ।

व्यचस्वती संवसेथां भर्तमग्निं पुरीष्यम् ॥

३२

संवसेथां स्वर्विदा समीची उरसा त्मना । अग्निं भुरिष्यन्ती अन्ता रोचमानमजस्रमित् ॥

३३

पुरीष्योऽसि विश्वभूरा, अथर्वा त्वा प्रथमो निरमन्थदग्ने ॥

३४

त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्थत । मुध्नो विश्वस्य वाघतः ॥

३५

तमु त्वा दध्यङ्दृषिः पुत्र ईधे अथर्वणः । वृत्रहणं पुरंदरम् ॥

३६

[आ त्वा जिघर्षिं०...दृशानम् । ऋ. २,१०,४ । आ विश्वतः० जर्हृ (० भु) षाणः । ऋ. २,१०,५ ।
परि वाजपतिः०...वाशुषे । ऋ. ४,१५,३; सा. ३० । परि त्वाग्ने०...भङ्गुरावताम् । ऋ. १०,८७,२२; अथर्व.
७,७१,१; ८,३,२२ । देवस्य त्वा० । अथर्व. १९,५१,२]

[३] मै. ३,१,५ । तै. ४,१,३ । काठ. १६,३ । वा. ११,२९-३७; १३,२; १५,२२; ३८,१७; ३,१५; १५,२६; ३३,६; ३,१४;
१२,५२; १५,५६ । काण्व. १२,२९-३७; १४,२; १६,४३; ३८,१७; ३,२१; १६,४७; ३२,६; ३,२०; १३,५३; १६,७८ ।
[त्वामग्ने पुष्करा०...वाघतः । ऋ. ६,१६,१३; सा. ९ । तमु त्वा दध्यङ्ग०...पुरन्दरम् । ऋ. ६,१६,१४ ।

तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहन्तमम् । धनंजयं रणे रणे ॥ ३७

सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वान्त्सादया यज्ञं सुकृतस्य योनौ ।

देवावीर्देवान् हविषा यजास्यग्ने बृहद्यजमाने वयो धाः ॥ ३८

नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो दीदिव असदत्सुदक्षः ।

अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥ ३९

संसीदस्व महं असि शौचस्व देववीतमः । वि धूममग्ने अरुषं मेध्य सृज प्रशस्त दर्शतम् ॥

४०

जनिष्व हि जैन्यो अग्ने अह्नां हितो हितेष्वरुषो वनेषु ।

दमे दमे सप्त रत्ना दधानोऽग्निहोता निषसादु यजीयान् ॥

४१

अयमिह ॥

४२

इमं स्तोममर्हते जातवेदसे रथमिव संसहेमा मनीषया ।

भद्रा हि नः प्रमतिरस्य ससद्यग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥

४३

अयं ते ॥ ३ ॥

४४

अपो देवीरूपसृजा मधुमतीरयक्ष्माय प्रजाभ्यः ।

तासामास्थानादुज्जिहतामोषधयः सुपिप्पलाः ॥

४५

सं ते वायुर्मातरिश्वा दधातूत्तानाया हृदयं यद्विक्रस्तम् ।

यो देवानां चरसि प्राणथेन कस्मै देव वषडस्तु तुभ्यम् ॥

४६

सृजातो ज्योतिषा सह शर्म वरूथमासदत्स्वः ।

वासो अग्ने विश्वरूपं संव्ययस्व विभावसो ॥

४७

उदु तिष्ठ स्वध्वर स्तवानो देव्या कृपा ।

दृशा च्छु भासा बृहता सुशिकमनाग्ने याहि सुशस्तिभिः ॥

४८

ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतये तिष्ठा देवो न सुविता ।

[तमु त्वा पाथ्यो०...रणे । ऋ. ६, १६, १५ । सीद होतः स्व०...वयो धाः । ऋ. ३, २९, ८ । नि होता होत०...अग्निः । ऋ. २, ९, १ । संसीदस्व०...दर्शतम् । ऋ. १, ३६, ९ । अयमिह०...विशोविशो । ऋ. ४, ७, १ । इमं स्तोम०...तव । ऋ. १, ९४, १; अथर्व. २०, १३, ३; सा. ६६, १०६४ । अयं ते०...रयिम् । ऋ. ३, २९, १०; अथर्व. ३, २०, १]

[४] मै. ३, १, ५-६ । तै. ४, १, ४ । काठ. १६, ४ । वा. ११, ३८—४७ । काण्व. १२, ३८-४७ । मा. श्रौ. ६, १, १ ।

[उदु तिष्ठ०...सुशस्तिभिः । ऋ. ८, २३, ५ । ऊर्ध्व ऊ षु ण०...महे । ऋ. १, ३६, १३ । सा. ५७]

ऊर्ध्वो वाजस्य सन्निता यदञ्जिभिर्वाघञ्जिर्विह्वयामहे ॥ ४९

सजातो गर्भो असि रौदस्योरग्रे चारुर्विभृता औषधीषु ।

चित्रः शिशुष्परि तमांस्यक्तः प्र मातृभ्यो अधि कानिकदद्राः ॥ ५०

स्थिरो भव वीङ्गुङ्ग आशुर्भव वाज्युर्वन् । पृथुर्भव सुषदस्त्वमग्नेः पुरीष्यवाहनः ॥ ५१

शिवो भव प्रजाभ्यो मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः ।

मा द्यावापृथिवीं हिंसीमीन्तरिक्षं मा वनस्पतीन् ॥ ५२

प्रैतु वाजी कनिकदुन्नानुदद्रासुभः पत्वा । भरन्नग्निं पुरीष्यं मा पाद्यायुषः पुरा ॥ ५३

वृषाग्निं वृषणं भरन्नपां गर्भं समुद्रियम् । अग्रा आयाहि वीतये ॥ ५४

ऋतं सत्यमुत सत्यं, — मग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वरामः ॥४॥ ५५

औषधयः प्रतिगृष्णीताग्निमेतं शिवमायन्तुमभ्यन्तु युष्मान् ।

व्यस्यन् विश्वा अनिरा अमीवा निषीदन्नो अप दुर्मतिं जहि ॥ ५६

औषधयः प्रतिमोदध्वमेनं पुष्पवतीः सुपिप्पलाः ।

अयं वो गर्भं ऋत्विष्यः प्रत्नं सधस्थमासदत् ॥ ५७

वि पाजसा पृथुना शोशुचानो बाधस्व रिपून् रक्षसो अमीवाः ।

सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्नेरहं सुहवस्य प्रणीतौ ॥ ५८

आपो हि ष्ठा मयोभुवस्तां न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥ ५९

यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः ॥ ६०

तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥ ६१

मित्रः ससृज्या पृथिवीं भूमिं च ज्योतिषा स्वः ।

सृजातं जातवेदसमयक्ष्माय त्वा ससृजामि प्रजाभ्यः ॥ ६२

रुद्राः ससृज्या पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधरे । तेषां भानुरजसा इव शुक्रो देवेषु रोचते ॥ ६३

[स जातो गर्भो०.....दद्राः । ऋ. १०, १, २ । अग्रा आयाहि वीतये । ऋ. ६, १६, १०; सा. १, ६६० ।]

[५] मै. ३, १, ६ । तै. ४, १, ४-५ । काठ. १६, ४-५ । वा. ११, ४७-५७; ३६, १४-१६ । काण्व. १२, ४८-५८; ३६, १४-१६ । मा. श्रौ. ६, १, २ । [वि पाजसा०...प्रणीतौ । ऋ. ३, १५, १ । आपो हि ष्ठा०...चक्षसे । ऋ. १०, ९, १; अथर्व. १, ५, १; सा. १८३७ । यो वः शिवतमो०...मातरः । ऋ. १०, ९, २; अथर्व. १, ५, २; सा. १८३८ । तस्मा अरं गमाम०...च नः । ऋ. १०, ९, ३; अथर्व. १, ५, ३; सा. १८३९]

सं॒सृष्टा॑ < वसु॒भी रुद्रै॑र्धोरैः कर्म॒रण्यां मृद॑म् । हस्ताभ्यां मृद्वीं कृत्वा सिनीवालीं कृणोतु ताम् ॥

६४

सिनीवाली सुकपर्दी सुकरीरा स्वोपशा । सां तुभ्यमदिते मह्योखां ददातु हस्तयोः ॥ ६५

उखां कृणोतु शक्त्या बाहुभ्यामदितिर्धिया ।

माता पुत्रं यथोपस्थे साग्निं बिभर्तु गर्भा आ ॥५॥

६६

मखस्य शिरोऽसि, वसवस्त्वा कृण्वन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, ध्रुवासि, पृथिव्य-
सि, धारया मयि प्रजा < रायस्पोषं गौपत्यं < सुवीर्यं < सजातानस्मै यजमानाय, रुद्रास्त्वा
कृण्वन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, ध्रुवास्य, —न्तरिक्षमसि, धारया मयि प्रजा < रायस्पोषं
गौपत्यं < सुवीर्यं < सजातानस्मै यजमानाया, —ऽऽदित्यास्त्वा कृण्वन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे,
ध्रुवासि, द्यौरसि, धारया मयि प्रजा < रायस्पोषं गौपत्यं < सुवीर्यं < सजातानस्मै यजमानाय,
विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः कृण्वन्त्वानुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, ध्रुवासि, दिशोऽसि, धारया
मयि प्रजा < रायस्पोषं गौपत्यं < सुवीर्यं < सजातानस्मै यजमानाया, —ऽऽदित्या रास्नास्य, —दितिष्टे
बिलं गृभ्णातु ॥

६७

कृत्वाय सा महीमुखां मुन्मयीं योनिमग्रे । तां पुत्रेभ्यः प्रायच्छददितिः श्रपयानिति ॥६८

वसवस्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, —द्रुद्रास्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, —द्वादित्यास्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, —दि-
न्द्रस्त्वा धूपयत्वाङ्गिरस्वद्, वरुणस्त्वा धूपयत्वाङ्गिरस्वद्, विष्णुस्त्वा धूपयत्वाङ्गिरस्वद्, बृहस्पतिश्चा
धूपयत्वाङ्गिरस्व, —ददितिश्चा देवीं विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् खनत्ववट, देवानां
त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वद्दधतूखे, धिषणा त्वा देवीं विश्वदेव्यवती
पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वद्भीन्द्रामुखे, ग्रास्त्वा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गि-
रस्वच् श्रपयन्तूखे, वरुत्री त्वा देवीं विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् पचतामुखे,
जनुयस्त्वाछिन्नपत्रा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् पचन्तूखे ॥

६९

मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसि । द्युम्नं चित्रश्रवस्तमम् ॥

७०

देवस्त्वा सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वङ्कुरिः । सुबाहुंरुतं शक्त्या ॥

७१

[६] मै. ३, १, ७, ८ । तै. ४, १, ५-६ । काठ. १६, ५-६ । वा. ११, ५७-६५; ३७, ८ । काण्व. १२, ५९-६६; ३७, ८ । मा.
श्रौ. ६, १, २ । [मित्रस्य चर्षणी०...स्तमम् । ऋ. ३, ५९, ६ । देवस्त्वा सवितो० । ऋ. २, ३२, ७; अथर्व.
७, ४६, २]

उत्तिष्ठ बृहतीं भुवोर्ध्वा तिष्ठ ध्रुवा त्वम् । अव्यथमाना पृथिव्यांशा दिंशा आपृण ॥ ७२

मित्रैतां तु उखां परिददाम्यभित्या, एषा मा भेदि ॥ ७३

वसुवस्त्वाहृन्दन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, रुद्रास्त्वाहृन्दन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदु-
ख, आदित्यास्त्वाहृन्दन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा आहृन्दन्त्वा-
नुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे ॥६॥ ७४

आकृतमग्निं प्रयुजꣳ स्वाहा, मनो मेधामग्निं प्रयुजꣳ स्वाहा, चित्तꣳ विज्ञातमग्निं प्रयुजꣳ
स्वाहा, वाचो विधृतमग्निं प्रयुजꣳ स्वाहा, प्रजापतये मनुवे स्वाहा,—ऽग्नये वैश्वानराय स्वाहा॥

७५

विश्वो देवस्य नेतुर्मैतो वुरीत सख्यम् ।

विश्वो रायं इषुष्यति द्युम्नꣳ वृणीत पुष्यसे । स्वाहा ॥

७६

मां सु भित्था मां सु रिषो दृꣳहस्व वीरयस्व सु । अम्ब धृष्णु वीरयस्वाग्निश्चेदं करिष्यथः ॥

७७

दृꣳहस्व देवि पृथिवि स्वस्तये आसुरीं मायां स्वधया कृतासि ।

जुष्टं देवेभ्य इदमस्तु हव्यमरिष्टा त्वमुदिहि यज्ञे अस्मिन् ॥

७८

द्रवन्नः सर्पिरासुतिः प्रत्नो होता वरेण्यः । सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥

७९

परस्या अधि सꣳवतोऽवरं अभ्यातर । यत्राहमस्मि तं अव ॥

८०

परमस्याः परावतो रोहिदश्च इहागहि । पुरीष्यः पुरुप्रियो अग्ने त्वं तुरा मृधः ॥

८१

यदग्ने यानि कानि चा ते दारुणि दुधमसि । सर्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुषस्व यविष्ठय ॥ ८२

यदच्युपजिह्विका यद्वम्रो अतिसर्पति । सर्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुषस्व यविष्ठय ॥ ८३

रात्रीꣳ रात्रीमप्रयावं भरन्तोऽश्वायेव तिष्ठते घासमस्मै ।

रायस्पोषेण समिषा मुदन्तोऽग्ने मां ते प्रतिवेशा रिषाम ॥

८४

नाभा पृथिव्याः समिधानो अग्निꣳ रायस्पोषाय बृहते हवामहे ।

[७] मै. ३, १, ९ । तं. ४, १, ९-१० । काठ. १६, ७ । वा. ११, ६६-८२; ४, ८, २२, २१; २८, १; ३४, १५ । काण्व. १२, ६७-८३; ४, ९, २४, २९; ३०, १; ३३, ९ । मा. श्रौ. ६, १, ३ । [विश्वो देवस्य०... (स्वाहा) । ऋ. ५, ५०, १ । द्रवन्नः सर्पिरा०... अद्भुतः । ऋ. २, ७, ६ । परस्या अधि०... अव । ऋ. ८, ७५, १५ । यदग्ने या (का) नि कानि०... यविष्ठय । ऋ. ८, १०२, २०; अथर्व. १९, ६४, ३ । यदच्युप०... यविष्ठय । ऋ. ८, १०२, २१; अथर्व. १९, ६४, ३]

इरंमदं बृहदुक्थं यजत्रं जेतारमग्निं पृतनासु सासहिम् ॥	८५
याः सेना अभीत्वरीराव्याधिनीरुगणा उत ।	
ये स्तेना ये च तस्कुरास्तास्ते अग्रे अपिदधाम्यास्ये ॥	८६
ये जनेषु मलिम्लवः स्तेनास्तस्कुरा वने ।	
ये कक्षेष्वघायवस्तास्ते दधामि जम्भयोः ॥	८७
दंष्ट्राभ्यां मलिम्लनग्रे जम्भाभ्यां तस्करं उत ।	
हनुभ्यां स्तेनान् भगवस्तास्त्वै खाद सुखादितम् ॥	८८
यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः ।	
निन्दाद्यो अस्मान् दिप्साच्च सर्वास्तान् मृस्मृसा कुरु ॥	८९
उदेषां बाहून्तिरमुद्वेचो अथो बलम् ।	
क्षिणोमि ब्रह्मणामित्रानुन्नयामि स्व अहम् ॥	९०
संशितं मे ब्रह्म संशितं वीर्यं बलम् ।	
संशितं क्षत्रं मे जिष्णुं यस्याहमस्मि पुरोहितः ॥	९१
ब्रह्म क्षत्रं सयुजा न व्यथेते ब्रह्माह क्षत्रं जिन्वति क्षत्रियस्य ।	
क्षत्रं ब्रह्म जिन्वति ब्राह्मणस्य यत् समीचीं कृणुतो वीर्याणि ॥७॥	९२
दृशनो रुक्म उरुया विभाति दुर्मर्षमायुः श्रियं रुचानः ।	
अग्रिरजरोऽभवत् सहोभिर्यदेनं धौरजनयत् सुरेताः ॥	९३
नक्तोषासा समनसा विरूपे धापयेते शिशुमेकं समीचीं ।	
द्यावक्षासा रुक्मो अन्तर्विभाति देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाः ॥	९४
विश्वा रूपाणि प्रतिमुञ्चते कविः प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पदे ।	
वि नाक्रमकशत् सविता वरेण्योऽनु प्रयाणमुषसो विराजति ॥	९५

सुपर्णोऽसि गरुत्मा, —स्त्रिवृत्ते शिरो, गायत्रं चक्षुः, —बृहद्रथन्तरे पक्षौ, स्तोम आत्मा,
छन्दास्स्यङ्गानि, यजूंषि नाम साम ते तनू, —वामदेव्यं यज्ञायज्ञियं पुच्छं, धिष्ण्याः शफाः॥

९६

[स संशितं मे...पुरोहितः । अथर्व. ३, १९, १]

[८] मै. ३, २, १। तै. ४, १, १०; ४, २, १। काठ. १६, ८। वा. १२, १-७, ११-१७, १५; १७, ७०; १९, २१, ३३; १०, २४। काण्व.
१३, १-८, १२-१८, २६, २२, ३४; १८, ७०; ११, ३४। मा. श्री. ६, १, ३। [दृशनो रुक्मो...रेताः। ऋ. १०, ४५,
८। नक्तोषासा...णोदाः। ऋ. १, ९६, ५। विश्वा रूपाणि...विराजति। ऋ. ५, ८१, ९; अथर्व. ७, ७३, ६]

सुपर्णोऽसिगरुत्मान्, दिवं गच्छ, स्वः पत ॥ विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा, गायत्रं छन्दा
आरोह, पृथिवीमनुविक्रमस्व, विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहा, त्रैष्टुभं छन्दा आरोहा, —ऽन्तरिक्ष-
मनुविक्रमस्व, विष्णोः क्रमोऽस्यरातीयतो हन्ता, जागृतं छन्दा आरोह, दिवमनुविक्रमस्व,
विष्णोः क्रमोऽसि शत्रूयतो हन्ता, —ऽनुष्टुभं छन्दा आरोह, दिशोऽनुविक्रमस्व ॥ ९७-९८

अक्रन्ददग्निः स्तनयन्निव द्यौः क्षामा रैरिहद्वीरुधः समञ्जन् ।

सद्यो जज्ञानो वि हीमिद्वौ अकशदा रोदसी भानुना भात्यन्तः ॥

९९

अग्नेऽभ्यावति, —अग्ने अङ्गिरः, पुनरूर्जा, सह रय्या ॥

१००

आ त्वाहार्षमन्तरभूर्ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलत् । विश्वास्त्वा सर्वा वान्छन्त्वस्मै राष्ट्राणि धारय ॥

१०१

उदुत्तमं वरुण पाशमस्मत् ॥

१०२

अग्ने बृहन्नृषसामूर्ध्वो अस्थान्निर्जगन्वान्तमसो ज्योतिषागात् ।

अग्निर्भानुना रुशता स्वङ्गा आ जातो विश्वा संभ्रान्यप्राः ॥

१०३

हंसः शुचिषत् ॥

१०४

सीद त्वं मातुरस्या उपस्थे विश्वान्यग्ने व्युनानि विद्वान् ।

मैनामर्चिषा मा तपसाभिश्चोचीरन्तरस्यां शुक्रज्योतिर्विभाहि ॥

१०५

अन्तरग्ने रुचा त्वमुखायां सद्गने स्वे । तस्यै त्वं हरसा तपं जातवेदः शिवो भव ॥ १०६

शिवो भूत्वा मह्यमग्ने अथा सीद शिवस्त्वम् ।

शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वं योनिमिहासदः ॥८॥

१०७

दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निरस्मद् द्वितीयं परि जातवेदाः ।

तृतीयमप्सु नृमणा अजुस्रमिन्धान एनं जनते स्वाधीः ॥

१०८

विद्या ते अग्ने त्रेधा त्रयाणि विद्या ते सद्य विभृतं पुरुत्रा ।

विद्या ते नाम परमं गुहा यद्विद्या तमुत्सं यत् आबभूथ ॥

१०९

[विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा । अथर्व. १०,५,२५-३५ । अक्रन्ददग्निः०... भात्यन्तः ।

ऋ. १०,४५,४ । आ त्वाहार्षमन्त०... अशत् । ऋ. १०,१७३,१; अथर्व. ६,८७,१ । उदुत्तमं वरुण०...

स्यामा ऋ. १,२४,१५; अथर्व. ७,८३,३; १८,४,६९; सा. ५८९ । अग्ने (अग्ने) बृहन्नृषसा०... न्यप्राः । ऋ. १०,

१,१ । हंसः शुचिषत्० । ऋ. ४,४०,५ । तै. सं. १,८,१५,२; ४,२,१,५; तै. आ. १०,१०,२]

[९] मै. ३,२,२ । तै. ४,२,२ । काठ. १६,९ । वा. १२,१८-२९ । काण्व. १३,१९-३० । मा. श्रौ. ६,१,३ । [दिव-

स्परि०... स्वाधीः । ऋ. १०,४५,१ । विद्या ते अग्ने० । ऋ. १०,४५,२; अथर्व. १,१३,३; १३,३,२१ ।

- समुद्रे त्वा नृमणा अ३प्स्वन्तर्नृचक्षा ईधे दिवो अग्रा ऊधन् ।
 तृतीये त्वा रजसि तस्थिवाँस्समृतस्य योनौ महिषा अगृभ्णन् ॥ ११०
- श्रीणामुदारो धरुणो रयीणां मुनीषाणां प्रार्पुणः सौमगोपाः ।
 वसुः सूनुः सहस्रो अप्सु राजा विभात्यग्र उपसामिधानः ॥ १११
- उशिक् पावको अरतिः सुमेधा मर्त्येष्वग्निरमृतो निधायि ।
 इयति धूममरुषो भरिभ्रदुच् शुक्रैण शोचिषा द्यामिन्क्षन् ॥ ११२
- अक्रन्ददग्निः ॥
 विश्वस्य जज्ञे भुवनस्य राजा रौदसी अपृणाजायमानः ।
 वीडु चिदद्रिमभिनत् परायन् जना यदग्निमयजन्त पञ्च ॥ ११३
- नक्तोषासा ॥
 यस्ते अद्य कृणवद्भद्रशोचेऽपूपं देव घृतवन्तमग्रे ।
 प्र तं नय प्रतरं वस्यो अछाभि युग्नं देवहितं यविष्ठय ॥ ११४
- आ तं भज सौश्रवसेष्वग्र उक्थं उक्था अभज शस्यमाने ।
 प्रियः स्वर्गे प्रियो अग्रा भुवात्युजातेन भिनददुञ्जित्वैः ॥ ११५
- त्वामग्रे यजमाना अनु द्यन् दूतं कृष्णानां अयजन्त हव्यैः ।
 त्वया सह द्रविणमिच्छमाना व्रजं गोमन्तमुशिजो विवव्रुः ॥ ११६
- अस्ताव्यग्निर्नृणां सुशेवो वैश्वानरं ऋषिभिः सौमगोपाः ।
 अद्वेप्ये द्यावापृथिवी हुवे देवा धत्तं रयिमस्मै सुवीरम् ॥९॥ ११७
- उदु त्वा विश्वे देवा अग्रे भरन्तु चित्तिभिः । स नो भव शिवस्त्वं सुप्रतीको विभावसुः ॥ ११८

प्रेदग्रे ज्योतिष्मान् याहि शिवेभिरर्चिभिर्ध्रुम् ।
 बृहद्भिर्भानुभिर्भीसन् मा हिंसीस्तन्वा प्रजाः ॥ ११९

[समुद्रे त्वा नृमणा०। ऋ. १०,४५,३। श्रीणामुदारो०। ऋ. १०,४५,५। उशिकपावको०। ऋ. १०,४५,७।
 अक्रन्ददग्निः०। ऋ. १०,४५,४। विश्वस्य जज्ञे (केतु) भुवनस्य०। ऋ. १०,४५,६। नक्तोषासा०। ऋ. १,
 ९६,५ यस्ते अद्य०। ऋ. १०,४५,९। आ तं भज०। ऋ. १०,४५,१०। त्वामग्रे यजमाना०। ऋ. १०,
 ४५,११। अस्ताव्यग्निर्नृणां (०नरां)०। ऋ. १०,४५,१२]

[१०] मै. ३,२,२। तै. ४,२,३। काठ. १६,१०। कपि. २५, १। वा. १२,३०-४३,९-१०,६,२१;३,१।

- अक्रन्ददुग्निः ॥ १२०
- समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम् । आस्मिन् हव्या जुहोतन ॥ १२१
- प्र प्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे वि यत् सूर्यो न रोचते बृहद्धाः ।
- अग्निं यः पूरुं पृतनासु तस्थौ दीदाय दैव्यो अतिथिः शिवो नुः ॥ १२२
- आपो देवीः प्रतिगृणीत भस्मैतत् स्योने कृणुध्वः सुरभा उ लोके ।
- तस्मै नमन्तां जनयः संनीडा मातैव पुत्रं बिभृता स्वेनत् ॥ १२३
- अप्स्वग्ने सधिष्टव सौषधीरनुरुध्यसे । गर्भः संजायसे पुनः ॥ १२४
- गर्भो अस्योषधीनां गर्भो वनस्पतीनाम् । गर्भो विश्वस्य भूतस्याग्ने गर्भो अपामसि ॥ १२५
- प्रसद्य भस्मना योनिमपश्च पृथिवीमग्ने । संगत्य मातृभिर्द्वै ज्योतिष्मान् पुनरासदः ॥ १२६
- पुनरासद्य सदनमपश्च पृथिवीमग्ने । शेषे मातुर्यथोपस्थे अन्तरस्याः शिवतमः ॥ १२७
- पुनरुर्जी, सह रय्या ॥ १२८
- बोधा मे अस्य वत्सो यविष्ठ मंहिष्ठस्य प्रभृतस्य स्वधावः ।
- निन्दति त्वो अनु त्वो ववन्द वन्दारुं ते तन्वः वन्दे अग्ने ॥ १२९
- स बोधि सूरिर्मघवा वसुदावा वसुपतिः ।
- युयोऽध्यस्मद् द्वेषांसि यानि कानि च चकृम ॥१०॥ १३०
- अपेत वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणां ये च नूतनाः ।
- अदादिदः यमोऽवसानं पृथिव्या अकृन्निमं पितरो लोकमस्मै ॥ १३१
- अग्नेर्भस्मास्य, —ग्नेः पुरीषमसि, संज्ञानमसि कामधरणं, मयि ते कामधरणं भूयात् ॥ १३२
- अयः सो अग्निर्यस्मिन् त्सोममिन्द्रः सुतं दुधे जुठरे वावशानः ।
- सहस्रियः वाजमत्यं न समिः ससवान् त्सःस्तूयसे जातवेदः ॥ १३३
- अग्ने दिवो अर्णमछाजिगास्यछा देवं कुचिषे धिष्ण्या ये ।

काण्व. १३, ३१-४४, १०-११, ७, २२; ३, १ । मा. श्रौ. ६, १, ४ । [अक्रन्ददुग्निः ० । ऋ. १० ४५, ४ । समिधाग्निं दुवस्यत ० । ऋ. ८, ४४, १ । प्र प्रायमग्निर्भर ० । ऋ. ७, ८, ४ । अप्स्वग्ने सधिष्टव ० । ऋ. ८, ४३, ९ । गर्भो अस्योषधीनां ० । अथर्व. ५, २५, ७; ६, ९५, ३ । बोधा मे अस्य ० । ऋ. १, १४७, २ । स बोधि सूरिर्मघवा ० । ऋ. २, ६, ४] [११] मै. ३, २, ३ । तै. ४, २, ४-५ । काठ. १६, ११ । कपि. २५, २ । वा. १२, ४५-५३, ५७-६१; ३, १४; १५, ५६; ५, ३ । काण्व. १३, ४६-५४, ५८-६२, ३, २०; १६, ७८; ५, ३ । मा. श्रौ. ६, १, ५ । अपेत वीत वि ० । ऋ. १०, १४, ९; अथर्व. १८, १, ५५ । अयः सो ० । ऋ. ३, २२, १ । अग्ने दिवो ० । ऋ. ३, २२, ३]

याः परस्ताद्रोचनाः सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्ता आपः ॥ १३४

अग्ने यत्ते दिवि वर्चः पृथिव्यां यत् पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु ।

येनान्तरिक्षमूर्वाततन्थ त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षः ॥ १३५

पुरीष्यासो अग्नयः प्रवर्णेन सजोषसः । जुषन्तां हव्यमाहुतमनमीवा इषो महीः ॥ १३६

इडामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हव्यमानाय साध ।

स्यान्नः सुनुस्तनयो विजावाम्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ १३७

अयं ते ॥ चिदसि, तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, परिचिदसि, तया देवतयाङ्गिर-
स्वद् ध्रुवा सीद, चितः स्थ, परिचितः स्थो, ध्वश्चितः श्रयध्वम् ॥ १३८-१३९

संभितुं संकल्पेथां संप्रियौ रोचिष्णू सुमनस्यमानौ । इषमूर्जमभि सस्वसानौ ॥ १४०

सं वां मनांसि सं व्रतां संमु चित्तान्याकरम् ।

अग्ने पुरीष्याधिपा भुव त्वं ना इषमूर्जं यजमानाय धेहि ॥ १४१

त्वमग्ने पुरीष्यो रयिमान् पुष्टिमं असि । शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वं योनिमिहासदः ॥

१४२

भवतं नः ॥

१४३

मातेव पुत्रं पृथिवीं पुरीष्यमग्निं स्वं योना अमारुखा ।

तां विश्वैर्देवैर्ऋतुभिः सविदानः प्रजापतिर्विश्वकर्मा विमुञ्चतु ॥ १४४

असुन्वन्तमयजमानमिच्छ स्तैनस्येत्यामन्विहि तस्करस्य ।

अन्यमस्मदिच्छ सां तु इत्यां नमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्तु ॥ १४५

नमः सु ते निर्ऋते तिग्मतेजोऽयस्मद्यं विचृता बन्धमेतम् ।

यमेन त्वं यम्या सविदानोत्तमं नाके अधि रोहयैनम् ॥ १४६

यदद्य ते ॥

१४७

यं ते देवीं निर्ऋतिराबन्ध पाशं ग्रीवास्वविचर्त्यम् ।

तं ते विष्याम्यायुषो नु मध्येऽथा जीवः पितुमद्भि प्रमुक्तः ॥ १४८

[अग्ने यत्ते दिवि० ऋ. ३, २२, २। पुरीष्यासो अग्नयः। ऋ. ३, २२, ४। इडामग्ने पुरुदंसं ०। ऋ. ३, ५, ११, ६, ११, २२, ५; सा. ७६। अयं ते०। ऋ. ३, २९, १०; अथर्व. ३, २०, १। सस्वां मनांसि०। अथर्व. ६, ९४, १]

[१२] मै. ३, २, ४। तै. ४, २, ५। काठ. १६, १२। कपि. २५, ३। वा. १२, ६२-७१, ७३। काण्व. १३, ६३-७२, ७४। मा. श्री ६, १५। [नमः सु ते निर्ऋते० अथर्व. ६, ६३, १-३; ६, ८४, ३-४। यं ते(यत्ते)देवी० अथर्व. ६, ६३, १]

यदस्य पुरे रजसो महश्चित्रं ज्योतिरजायत । तन्नः पर्षदति द्विषोऽग्ने वैश्वानरं ॥	१४९
स्वाहा, भृत्यै नमः ॥	१५०
निवेशनः संगमनो वक्ष्नां विश्वा रूपाण्यभिचुष्टे शचीभिः ।	
देवं इव सविता सन्यधेमेन्द्रो न तस्थौ समरे पथीनाम् ॥	१५१
येन देवा ज्योतिषोऽर्ध्वी उदायन्येनादित्या वसुवो येन रुद्राः ।	
येनाङ्गिरसो महिमानमानशुस्तेन यन्तु यजमानाः स्वस्ति ॥	१५२
पुषा युनक्तु सविता युनक्तु बृहस्पतिर्वो युनक्तु । अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा ॥	१५३
सीरा युञ्जन्ति क्वयो युगा वि तन्वते पृथक् । धीरा देवेषु सुमया ॥	१५४
युनक्तु सीरा वि युगा तनोत कृते योनौ वपतेह बीजम् ।	
गिरा च श्रुष्टिः संभरा असन्नो नेदीया इत्सृण्यः पक्कमायत् ॥	१५५
लाङ्गलं पवीरवः सुशेवः सोमपित्सरु ।	
उदिद्रपतु गामवि प्रस्थावद्रथवाहनं प्रफुर्य च पीवरीम् ॥	१५६
शुनः सुफाला वितुदन्तु भूमिः शुनं कीनाशो अभ्येत वाहैः ।	
शुनासीरा इविषा तोशमाना सुपिप्पला ओषधीः कर्तनास्मे ॥	१५७
शुनं नरो लाङ्गलेनानड्डिर्भगः फालैः सीरपतिर्मरुद्भिः ।	
पर्जन्यो बीजमीरयानो धिनोतु शुनासीरा कृणुत धान्यं नः ॥	१५८
शुनासीरा प्रकृषतं कृणुत धान्यं बह्व । भूमिरियमृन्वियवती तां फाला उपजिघ्रतु ॥	१५९
घृतेन सीता मधुना समज्यता विश्वेदेवैरनुमता मरुद्भिः ।	
ऊर्जो भागं मधुमत् पिन्वमानास्मान्त्सति पयसाभ्याववृत्स्व ॥	१६०
उद्योजनमन्तर्यामिणीषां खृगश्चर्यः शवम् । अष्टां ताडं प्रतीनाहा उभे मण्डूक्यौ युजे ॥	१६१
उदस्याहोजिदुश्चिद्विगुण्यजित् सृजतुया परीवृतः ।	

[निवेशनः सङ्गमनो... पथीनाम् । ऋ. १०, १३९, ३; अथर्व. १०, ८४२; तै. सं. ४, २, ५, ४। सीरा युञ्जन्तु... सुमया (यौ)। ऋ. १०, १०१, ४; अथर्व. ३, १७, १; तै. सं. ४, २, ५, ५। युनक्तु सीरा वि... पक्कमेयात् । ऋ. १०, १०१, ३; अथर्व. ३, १७, २; तै. सं. ४, २, ५, ५; नि. ५, २८। लाङ्गलं पवीरवः। अथर्व. ३, १७, ३। शुनः सु... कर्तनास्मे । ऋ. ४, ५७, ८; अथर्व. ३, १७, ५; तै. सं. ४, २, ५, ६। शुनं नरो (शुनं वाहाः शुनं नरो)। ऋ. ४, ५७, ४; अथर्व. ३, १७, ६; तै. आ. ६, ६, २। शुना सीरा। ऋ. ४, ५७, ५; अथर्व. ३, १७, ७; तै. आ. ६, ६, २; नि. ९, ४१। घृतेन सीता। अथर्व. ३, १७, ९]

एकचक्रेण सविता रथेनोजो भ्रातृणां पृथिव्या यात्यापुणन् ॥ १६२

इमामिन्द्र हस्तच्युतिं संच्युतिं जघनच्युतिम् । संस्रतिमिन्द्र सङ्घितिमूर्जं संपीतिमुत्कृषे ॥ १६३

उष्टारयोः पील्वयोरथो आबन्धनीययोः । सर्वेषां विद्म वा नाम वाहाः कीलालपेशसः ॥

विमुच्यध्वमध्व्या देवयाना अतारिष्ट तमसस्परमस्य । ज्योतिरापाम ॥ १२ ॥ १६४-१६५

या ओषधयः प्रथमजा देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा । मन्वे नु बभ्रणामहं शतं धामानि सप्त च ॥ १६६

शतं वा अम्ब धामानि सहस्रमुत वा रुहः । अथा शतक्रतो यूयमिमं मे अगदं कृत ॥ १६७

पुष्पवतीः प्रसूवरीः फलिनीरफला उत । अश्वा इव सजित्वरीर्वीरुधः पारयिष्णवः ॥ १६८

ओषधीरिति मातरस्तद्वो देवीरुपब्रुवे । रपांसि विघ्नतीरित रपश्चातयमानाः ॥ १६९

अश्वत्थे वो निवेशनं पर्णे वो वसतिः कृता । गोभाजा ईकिलासथ यत्सनवाथ पूरुषम् ॥ १७०

यदोषधयः संगच्छन्ते राजानः समिता इव । विप्रः सं उच्यते कवी रक्षोहामीवचातनः ॥ १७१

निष्कृतिर्नाम वो माताथा त्वमसि संकृतिः । सराः पतन्निणीः स्थन यदामयति निष्कृत ॥ १७२

अश्वावतीं सोमवतीमूर्जयन्तीमुदोजसम् । आयुक्षि सर्वा ओषधीरस्मा अरिष्टतातये ॥ १७३

यदिमा वाजयन्तमोषधीर्हस्त आदधे । आत्मा यक्षमस्य नश्यति पुरा जीवगृभो यथा ॥ १७४

उच् शुष्मा ओषधीनां गावो गोष्ठादिवेरते । धनं सनिष्यन्तीनामात्मानं तव पूरुष ॥ १७५

अति विश्वाः परिष्ठाः स्तेन इव व्रजमक्रमुः । ओषधयः प्राचुच्यवुर्यत किञ्च तन्नो रपः ॥ १७६

[१३] तै. ४,२,६ । काठ. १६,१३ । कपि. २५,४ । वा. १२,७५-८९,९१,३५,४ । काण्व. १३,७६-९०,९२,३५,३८ । मा. श्रौ. ६,१,६ । [या ओषधयः (ओषधीः) ०...सप्त च । ऋ. १०,९७,१; तै. सं. ४,२,६,१; नि. ९,२८ । शतं वा अम्ब ०...कृत । ऋ. १०,९७,२; तै. सं. ४,२,६,१ । (ओषधीः प्रतिमोद्ध्वं) पुष्पवतीः प्रसू-वरीः ० । ऋ. १०,९७,३; अथर्व. ८,७,२७; तै. सं. ४,२,६,१ । ओषधीरिति ० । ऋ. १०,९७,४; तै. सं. ४,२,६,१; नि. ६,३ । सनेयमश्वं ०...पूरुष । अथर्व. ४,९,७ । अश्वत्थे वो ०...पूरुषम् । ऋ. १०,९७,५; तै. सं. ४,२,६,२ । यदोषधयः (यदोषधीः) ०...तनः । ऋ. १०,९७,६; तै. सं. ४,२,६,२ । निष्कृतिर्नाम ०...निष्कृत (निष्कृत्य) । ऋ. १०,९७,९; तै. सं. ४,५,६,२ । अश्वावतीं सोमा ०...तये । ऋ. १०,९७,७; अथर्व. ८,७,२७; तै. सं. ४,२,६,४ । यदिमा वाज ०...यथा । ऋ. १०,९७,११; तै. सं. ४,२,६,२; नि. ३,१५ । उच्छुष्मा ओष ०...पूरुष । ऋ. १०,९७,८; तै. सं. ४,२,६,३ । अति विश्वा ०...रपः । ऋ. १०,९७,१०; तै. सं. ४,२,६,३ ।

- यास्तु आविविशुरात्मानं या आतस्थुः परुः परुः ।
तास्ते यक्ष्मं विवाधन्तामुग्रौ मध्यमशीर्षिव ॥ १७७
साकं यक्ष्मं प्रपुत चापेण किकिदीव्या । साकं वातस्य धाज्या साकं नश्य निहाक्या ॥ १७८
अन्या वो अन्यामवत्वन्यान्यस्या उपावत ।
ताः सर्वाः सखिदाना औषधयः प्रावुत वाचं मे ॥ १७९
याः फलिनीर्या अफला अकोशा याश्च कोशिनीः । बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वंहसः ॥ १८०
अवपतन्तीरवदन्दिव औषधयस्परि । यं जीवमश्नवामहे न स रिष्याति पूरुषः ॥ १८१
दिवं ब्रूमो नक्षत्राणि भूमिं यक्षाणि पर्वतान् ।
समुद्रांघ्र्यो वेशन्तास्ते नो मुञ्चन्त्वंहसः ॥ १८२
ब्रूमो राजानं वरुणं धातारमुत पूषणम् । त्वष्टारमग्रीयं ब्रूमस्ते नो मुञ्चन्त्वंहसः ॥ १८३
मा नो हिंसीज्जनिता यः पृथिव्या यो दिव्यं सत्यधर्मा व्यानृद् ।
यश्चापश्चन्द्राः प्रथमो जजान कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १८४
अभ्यावर्तस्व पृथिवि यज्ञेन पयसा सह । वपां ते अग्निरिपितो अरोहत् ॥ १८५
अग्रे यच्च शुक्रं यच्चन्द्रं यत् पूतं यच्च यज्ञियम् । तद्देवभ्यो भरामसि ॥ १८६
इषमूर्जमहमितं आदि घृतस्य धारां महिषस्य योनिम् ।
आ नो गोषु विशत्वोषधीषु जहामि सेदिमनिराममीवाम् ॥ १८७
कामं कामदुघे धुक्ष्व प्रजाभ्या औषधीभ्यः । इन्द्रायाग्नये पूष्णे मित्राय वरुणाय च ॥ १८८

[यास्त० (यस्योषधीः) ... रिव । ऋ. १०, ९७, १२ । साकं यक्ष्मं ... कया । ऋ. १०, ९७, १३ ।
तै. सं. ४, २, ६, ४ । अन्या वो ... वाचं मे (वचः) । ऋ. १०, ९७, १४ ; तै. सं. ४, २, ६, ३ । याः
फलिनीर्या ... हसः । ऋ. १०, ९७, १५ ; अथर्व. ६, २६, १ : ७, ११२, १ : ८, ७, २७ ; १४, २, ४५ ; तै. सं. ४, २, ६,
४ । अवपतन्ती ... पूरुषः । ऋ. १०, ९७, १७ ; अथर्व. ६, १०९, २ ; तै. सं. ४, २, ६, ५ । दिवं ब्रूमो ... हसः ।
अथर्व. ११, ६, १० । ब्रूमो राजानं ... हसः । अथर्व. ११, ६, २-३ । ते नो मुञ्चन्त्वंहसः । ऋ. १०,
९७, १५ ; अथर्व. ११, ६, १-८, १०-२१]

[१४] मै. ३, २, ५ । तै. ४, २, ७ । काठ. १६, १४ । कपि. २५, ५ । वा. १२, १०२-११३, ७२ ; १३, ४, २३, १, ३ ; २५, १०-१३ ;
२७, २५-२६ ; ३२, ६-७ । काण्व. १३, १०१-११२, ७३ ; २४४ ; २५, १, ३ ; २७, १४-१७ ; २९, ३३-३६ । मा. श्रौ. ६, १, ६ ।
[मा नो (मा) हिंसीज्जनिता ... । ऋ. १०, १२१, ९ तै. सं. ४, २, ७, १ । कस्मै देवाय ... । अथर्व. ४, २, १-८]

अग्ने तव श्रवो वयो महि आजन्त्यर्चयो विभावसो ।	
बृहन्नानो शवसा वाजमुश्कथ्यं दधासि दाशुषे कवे ॥	१८५
पावकवर्चाः शुक्रवर्चा अनूनवर्चा उदियर्षि भानुना ।	
पुत्रो मातरा विचरन्नुपावस्योभे पृणासि रोदमी ॥	१९०
इरज्यन्नग्ने प्रथयस्व जन्तुभिरस्मै रायो अमर्त्य ।	
सं दृशेतस्य वपुषो विराजसि पूर्णक्षि सानसि रयिम् ॥	१९१
ऊर्जो नपाज्जातवेदः सुशस्तिभिर्मन्दस्व धीतिभिर्हितः ।	
त्वं एषः सद्बुधैरिवर्षसश्चित्रोतयो वामजाताः ॥	१९२
ऋतावानं महिषं विश्वदर्शतमग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जनाः ।	
श्रुत्कर्णं सप्रथस्तमं त्वा गिरा दैवं मानुषा युजा ॥	१९३
इष्कर्तारमध्वरस्य प्रचेतसं क्षयन्तं राधमो महः ।	
रातिं वामस्य सुभगां महीमिषं दधासि सानसि क्रतुम् ॥	१९४
आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृण्यम् । भवा वाजस्य संगृथे ॥	१९५
सं ते पयांसि संयु यन्तु वाजाः सं वृण्यान्यभिमातिषाहः ।	
आप्यायमानो अमृताय सोम दिवि श्रवांस्युत्तमानि धिष्व ॥ १४ ॥	१९६
ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः ।	
सं बुध्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः ॥	१९७

[अग्ने तव श्रवो०... कवे। ऋ. १०, १४०, १; सा. १८१६; तै. सं. ४, २, ७, २। पावकवर्चाः०... रोदसी(उभे)। ऋ. १०, १४०, २; सा. १८१७; तै. सं. ४, २, ७, ३। इरज्यन्नग्ने०... रयिम् (क्रतुम्)। ऋ. १०, १४०, ४; सा. १८१९; तै. सं. ४, २, ७, २। ऊर्जो नपाज्जात०... वामजाताः । ऋ. १०, १४०, ३; सा. १८१८; तै. सं. ४, २, ७, २। ऋतावानं महिषं... युजा । ऋ. १०, १४०, ६; सा. १८२१; तै. सं. ४, २, ७, ३। इष्कर्तारमध्व०... क्रतुम् (रयिम्)। ऋ. १०, १४०, ५; सा. १८२०; तै. सं. ४, २, ७, ३। आप्यायस्व समेतु०... सङ्गृथे। ऋ. १, ९१, १६; ९, ३१, ४; तै. सं. ३, २, ५, ३; ४, २, ७, ४; ताण्ड्य ब्रा. १, ५, ८। सं ते पयांसि०... धिष्व । ऋ. १, ९१, १८; सा. ६०३; तै. सं. ४, २, ७, ४]

[१५] मै. ३, २, ६। तै. ४, २, ८-९; १२, १४। काठ. १६, १५-१६। वा. १३, ३-१६, १८-२१, २३, १, २५, १०, ३२, ३। १५, २१, २३; ५, १३, २७; १२, ५३; १३, २५; १३, १९, २४, २५; १४, ६, १२, १४-१६, २७; १५, ५७-५८, ६४; २७, ४५; ६, ३; ३६, १५। काण्व. १४, ३-१६, १८-२१, २५, १; २७, १४; २९, ३३; १६ ४२, ४४, ५, १८, ३६, ६, ३; १३, ५४; १४, २५-२६, १५, ५, १५, १६, ३१; १६, ७९, ८४; २९, ५०; ३५, १७; मा. श्री. ६, १, ७। [ब्रह्म जज्ञानं०... विवः । अथर्व. ४, १, १; ५, ६, १]

- हिरण्यगर्भः समवर्तताग्ने भूतस्य जातः पतिरैक आसीत् ।
स दाधार पृथिवीं दामुनेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १९८
- अद्भ्यः संभृतः पृथिव्या रसाच्च विश्वकर्मणः समवर्तताग्नि ।
तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति तत् पुरुषस्य देवमाजानमग्ने ॥ १९९
- द्रप्सश्चस्कन्द ॥ २००
- नमो अस्तु सपेभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सपेभ्यो नमः ॥ २०१
- ये इषवो यातुधानानां ये वनस्पतीनाम् । येऽवटेषु शैरुते तेभ्यः सपेभ्यो नमः ॥ २०२
- ये अमी रोचने दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मिषु ।
- ये अप्सु षडाक्षसि चक्रिरे तेभ्यः सपेभ्यो नमः ॥ २०३
- कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामव इमेन ।
तृष्वीमनु प्रसितिं दूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥ २०४
- तव भ्रमास आशुया पतन्त्यनुस्पृश धृषता शौशुचानः ।
तपोभिरग्ने जुह्वा पतङ्गानसंदितो विसृज विष्णुगुल्काः ॥ २०५
- प्रति स्पशो विसृजा तूणितमो भवा पार्थुर्विशो अस्या अदब्धः ।
- यो नो दूरं अघशसो यो अन्त्यग्ने माकिष्टे व्यथिरादधर्षित ॥ २०६
- उदग्ने तिष्ठ प्रत्यातनुष्वन्यमित्रं ओषतात्तिग्महेते ।
- यो नो अरातिः समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसं न शुक्लम् ॥ २०७
- ऊर्ध्वो भुव प्रतिविध्याध्यस्मदाविः कृणुष्व दैव्यान्यग्ने ।
अव स्थिरा तनुहि यातुज्जनां जामिमजामि प्रमृणीहि शत्रून् ॥ २०८

[हिरण्यगर्भः समवर्त०...। ऋ. १०, १२१, १; अथर्व. ४, २, ७; तै. सं. ४, १, ८, ३; २, ८, २; ताण्ड्य. ९, ९, १२; नि. १०, २३ । कस्मै देवाय०...। ऋ. १०, १२१, १-९; अथर्व. ४, २, १-८ । द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवी०। ऋ. १०, १७, ११; अथर्व. १८, ४, २८; तै. सं. ३, १, ८, ३; ४, २, ८, २; ९, ५; तै. आ. ६, ६, १ । नमो अस्तु सपेभ्यो०...। ऋ. परि. १५, ११ । य (या) इषवो यातु०...नमः । ऋ. परि. १५, १० । ये अमी (येऽदो) रोचने०... नमः । ऋ. परि. १५, ९ । ये वामी० वा. य. १३, ९ । कृणुष्व पाजः०...पिष्ठैः । ऋ. ४, ४, १; तै. सं. १, २, १४, १; नि. ६, १२ । तव भ्रमास०... गुल्काः । ऋ. ४, ४, २; तै. सं. १, २, १४, १ । प्रति स्पशो०...धर्षित । ऋ. ४, ४, ३; तै. सं. १, २, १४, १ । उदग्ने तिष्ठ०...शुक्लम् । ऋ. ४, ४, ४; तै. सं. १, २, १४, २ । ऊर्ध्वो भव०...शत्रून् । ऋ. ४, ४, ५; अथर्व. १३, १, ३; तै. सं. १, २, १४, १ ।

अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शतिनस्पतिः । मूर्ध्ना कवी रयीणाम् ॥ २०९

अग्नेष्ट्वा तैजसा सादयामि, तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ २१०

भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता यत्रा नियुद्धिः संचसे शिवाभिः ।

दिवि मूर्धानं दधिषे स्वर्षा जिह्वामग्ने चक्रुषे हव्यवाहम् ॥ २११

इन्द्रस्य त्वैजसा सादयामि, तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, ध्रुवासि धरुणास्तृता वि-
श्वकर्मणा सुधृता, मा त्वा समुद्रं उद्धधीन्मा सुपुणो, —ऽव्यथमाना पृथिवीं दृ२ह, तैजोऽसि,
तैजो मे यछ, पृथिवीं२ यछ, पृथिवीं दृ२ह, पृथिवीं मा हि२सीः, पृथिव्या मा पाहि,
ज्योतिरसि, ज्योतिर्मे यछा, —ऽन्तरिक्षं२ यछा, —ऽन्तरिक्षं दृ२हा, —ऽन्तरिक्षं मा हि२सी, —
न्तरिक्षान्मा पाहि, स्वरसि, स्वर्मे यछ, दिव२ यछ, दिवं दृ२ह, दिवं मा हि२सी, —
दिवो मा पाहि ॥ २१२

यास्ते अग आर्द्रा योनुयो याः कुलारिनीर्ये ते अग्रा इन्द्रवो या उ नाभयः ।

ताभिष्टमुभयीभिः स२विदानः प्रजान२स्त३न्वेह निषीद ॥ २१३

काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषस्पति । एवा नो दवे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ॥ २१४
या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि । तस्यै ते देवीष्टके विधेम हविषा वयम् ॥ १५ ॥ २१५

यास्ते अग्ने सूर्ये रुचो दिवमातन्वन्ति रश्मिभिः ।

ताभिर्नो अद्य सर्वाभी रुचं जनाय नस्कृधि ॥ २१६

या वो देवाः सूर्ये रुचो गोष्वश्वेषु या रुचः ।

इन्द्राग्नी ताभिः सर्वाभी रुचं नो धेहि बृहस्पते ॥ २१७

विराड् ज्योतिरधारयत्, स्वराड् ज्योतिरधारयत्, सम्राड् ज्योतिरधारयद्, भूरसि भुवनस्य
रैता इष्टका स्वर्गो लोको, मनसा त्वान्वारोहाम्य, —अग्निर्योतिर्योतिरग्नि, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद्
ध्रुवा सीद, सूरसि, सूवनस्य रैता इष्टका स्वर्गो लोको, वाचा त्वान्वारोहामि, सूर्यो ज्यो-
तिर्योतिः सूर्य, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, बृहस्पतिश्चा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे ज्योति-
ष्मती२ विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, विश्वं ज्योतिर्यछा, —ऽग्नि-

[अयमग्निः सहस्रिणः०... रयीणाम् । ऋ. ८, ७५, ४ तै. सं. २, ६, ११, १, ४, ४, ४, १ । भुवो यज्ञस्य०... हव्य-
वाहम् । ऋ. १०, ८, ६; तै. सं. ४, ४, ४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १ । विधेम हविषा वयम् । अथर्व. १, ३१, १]

[१६] मै. ३, २, ७ । तै. ४, २, ९ । काठ. १६, १६; ३९, ३ । वा. १३, २२-३२, ५, १५; (१५, ६२); १२, २, १७, ७०; १०, २६-
२७; २०, २; १८, ४६-४७; ८, ३२ । काण्व. १४, २२-३४; ५, २०; (१६, ८३); १३, २; १८, ७०; ११, ३६-३७; २१, ९३ ।
शु०, १६-१७; ३१ । मा. श्री. ६, १, ७

ष्टेऽधिपति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, विश्वकर्मा त्वा सादयत्वन्तरिक्षस्य पृष्ठे ज्यो-
तिष्मती५ विश्वस्मै प्राणायानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, विश्वं ज्योतिर्यच्छ,
वायुष्टेऽधिपति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, परमेष्ठी त्वा सादयतु दिवः पृष्ठे ज्योति-
ष्मती५ विश्वस्मै प्राणायानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, विश्वं ज्योतिर्यच्छ, सूर्य-
स्तेऽधिपति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ २१८

अषाढासि सहमाना सहस्वाराति५ सहस्व पृतनायतः ।

सहस्रवीर्यासि सा मा जिन्व ॥

२१९

मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः॥

२२०

मधु नक्तुमतोषसो मधुमत पार्थिव५ रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता ।

२२१

मधुमात्रो वनस्पतिर्मधुमं अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥

२२२

अपां त्वा गह्वन्त्सादयामि समुद्रस्योन्नतश्लायायां, नमः समुद्राय, नमः समुद्रस्य च-
क्षसे, ऽनु त्वा दिव्या वृष्टिः सचतां, मा त्वा सूर्योऽभिताप्सीन्माग्निर्वैश्वानरो, ऽल्लिन्नपत्रः
प्रजा अनुवीक्षस्व ॥ २२३

त्रीन्त्समुद्रान्त्समसृपत् स्वर्गोऽपां पतिवृषभ इष्टकानाम् ।

तत्र गच्छ यत्र पूर्वे परेताः पुरीष५ वसानः सुकृतस्यु लोकम् ॥

२२४

मही द्यौः पृथिवी च न इमं५ यज्ञं मिमिक्षताम् । पिपुतां नो भरीमभिः ॥

२२५

इदं५ विष्णुः ॥

२२६

अध स्मा ते वनस्पते वातो विवात्यग्रमित् । उतो न्विन्द्राय पातवे सुनु सोममृल्लखल ॥ २२७

नक्तोषासा ॥

२२८

स्युता देवेभिरमृतेनागादुखा स्वसारमधि वेदिमस्थात् ।

सत्यं पूर्वैर्भक्षिभिः स५विदानो अग्निः प्रुविद्धं इह तत् कृणोत ॥

२२९

पृथिवि पृथिव्या५ सीद मातुर्मार्तरि मार्ता ।

[मधु वाता०...षधीः । ऋ. १,२०,६; तै. सं. ४,२,९,३; तै. आ. १०, १०,२; श. ब्रा. १४,९,३,११ । मधु
नक्तुमतोषसो०.....पिता । ऋ. १,९०,७; तै. सं. ४,२,९,३; तै. आ. १०, १०,२; श. ब्रा. १४,९,३,१२ ।
मधुमात्रो वनस्पती०...नः । १,९०,८; तै. सं. ४,२,९,३; तै. आ. १०, १०,२; श. ब्रा. १४,९,३,१३ । मही
द्यौः०...भरीमभिः । ऋ. १,३२,१३; तै. सं. ३,३,१०,२; ५,११,३; ४,२,९,३ । इदं५ विष्णुः० ।... ऋ.
१,२२,१७; सा. २२२; १६६९; अथर्व. ७,२६,४; तै. सं. १,२,१३,१; नि. १२,१९ । अध स्मा (स्म) ते । ऋ.
६,२५,७; ७,३,२; सा. १२२० । नक्तोषासा० । ऋ. १,९६,५; तै. सं. ४,१,१०,४; ६,५,२; ७,१२,३]

स्योनासि सुषदा स्योनामासीद सुषदामासीद ॥ २३०

निषसाद धृतव्रतो वरुणः प३स्त्यास्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥ २३१

क्रतुं देवानां महिमानमीमहे अग्निं सधस्थे सद्गुनेष्वद्भुतम् ।

वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचस स्तोमस्य धामन्निदधे पुरीष्यम् ॥ २३२

न्यधुर्मात्रायां क्वयो वयोर्धसो अग्निं सधस्थे सद्गुनेष्वच्युतम् ।

वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचस स्तोमस्य धामन्निहितं पुरीष्यम् ॥ २३३

समिध्यमानं समिधा समिन्धते अग्निं सधस्थे सद्गुनेषु सुक्रतुम् ।

वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचस स्तोमस्य धामन् पवमानमाभृतम् ॥ १६ ॥ २३४

अग्ने युक्ष्वा हि ये तवाश्वासो देव साधवः । अरं वहन्त्याशवः ॥ २३५

युक्ष्वा हि देवहूतमं अश्वं अग्ने रथीरिव । नि होता पुर्व्यः सदः ॥ २३६

समिदं स्रवन्ति सरितो न धेना अन्तर्हृदा मनसा पूर्यमानाः ।

धृतस्य धारा अभिचाकशीमि हिरण्ययो वेतसो मध्ये अग्नेः ॥ २३७

ऋचं त्वा, रुचं त्वा, भासे त्वा, ज्योतिषे त्वा, —ऽभूदिदं विश्वस्य भुवनस्य वाजिन-
मग्नेवैश्वानरस्य चा, —ऽग्निस्तेजसा तेजस्वान्, रुक्मो वर्चसा वर्चस्वान्, त्सहस्रदा असि,
सहस्राय त्वा ॥ २३८

आदित्यं गर्भं पयसा समङ्घि सहस्रस्य प्रतिमां विश्वरूपम् ।

परिवृङ्घि हरुमा माभिःशोचीः शतायुषं कणुहि चीयमानः ॥ २३९

वातस्य जूर्तिं वरुणस्य नाभिमश्वं जज्ञानं सुलिलस्य मध्ये ।

शिशुं नदीनां हरिमद्रिबुध्नमग्ने मा हिंसीः परमं व्योमन् ॥ २४०

अजस्रमिन्दुमरुषं भुरण्युमग्निमीडे पूर्वचित्तिं नमोभिः ।

स पर्वभिर्ऋतुशः कल्पमानो गां मां हि सीरदिति विराजम् ॥ २४१

[निषसाद धृतव्रतो० । ऋ. १,२५,१०; तै. सं. १,८,१६,१; तै. ब्रा. १,७,१०,२,२,६,५,१]

[१७] तै. ४,२,९-१०। कठ. १६,१६-१७। कपि. २५,८। वा. १३,३६-४५,४७-५२,३३,४,१७,९४। काण्व. १४ ३८-४७,४९-५३,३२,४,१९ ७। मा. श्रौ. ६,१,७। [अग्ने युक्ष्वा हि०...शवः। ऋ. ६,१६,४३; सा. २५,१३८३; तै. सं. ४,२,९,५। युक्ष्वा हि देवहूतमं (मां)...सदः। ऋ. ८,७५ १; तै. सं. २,६,११,१। समिध्यमानं (सम्यक्क०)...अग्नेः। ऋ. ४,५८,६; तै. सं. ४,२,९,१। अजोरेह्य (१ ह्य)०...मेध्यासः। अथर्व. ४,१४,१; ९,५,१३]

त्वष्टुर्वरुणी५ वरुणस्य नाभिर्मवि जज्ञाना५ रजुसः परस्मात् ।

मही५ साहस्रीमसुरस्य मायामग्ने मा हि५सीः परमे व्योमन् ॥

२४२

यो अग्निर्मस्तपसोऽधि जातः शोकात् पृथिव्या उत्त वा दिवस्पति ।

य इमाः प्रजा विश्वकर्मा जज्ञान तमग्ने हेडः परि ते वृणक्तु ॥

२४३

इमं मा हि५सीद्विपादं पशु५ सहस्राक्षो मधाय चीर्यमानो, मयुमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्त३न्वं निषीद, मयुं ते शुगृछतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृछत्वि,—मं मा हि५सीरेकशफं पशुं कनिकद५ वाजिन५ वाजिनेषु, गौरमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्त३न्वं निषीद, गौरं ते शुगृछतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृछत्वि,—मं५ साहस्र५ शतधारमुत्स५ व्यच्यमान५ सलिलस्य मध्ये घृतं दुहानामदिति जनायाग्ने मा हि५सीः परमे व्योमन् ॥ गव्यमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्त३न्वं निषीद, गव्यं ते शुगृछतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृछत्वि,—मंमूर्णायु५ वरुणस्य नाभि त्वचं पशूनां द्विपादां चतुष्पादां त्वष्टुर्देवानां प्रथमं जनित्रमग्ने मा हि५सीः परमे व्योमन् ॥ मेषमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्त३न्वं निषीद, मेषं ते शुगृछतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृछत्वि,—जो३ह्यग्नेरजनिष्ट शोकात्, सो अपश्यज्जनितामग्ने, तेन देवा देवतामग्रमाय५,—स्तेन रोहमायक्षुप मेध्यासः, शरमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्त३न्वं निषीद, शरमं ते शुगृछतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृछतु ॥१७॥

२४४-२४६

अपां त्वैमन्त्सादयाम्य,—पां त्वोन्नत्सादयाम्य,—पां त्वायने सादयाम्य,—पां त्वा ज्योतिषि सादयाम्य,—पां त्वा भस्मनि सादयामि, समुद्रे त्वा सद्ने सादयाम्य,—र्णवे त्वा सद्ने सादयामि, सलिले त्वा सद्ने सादयाम्य,—पां त्वा क्षये सादयाम्य,—पां त्वा संधिषु सादयाम्य,—पां त्वा सद्ने सादयाम्य,—पां त्वा सधस्थे सादयाम्य,—पां त्वा योनौ सादयाम्य,—पां त्वा पुंरीषे सादयाम्य,—पां त्वा पथिसि सादयामि, गायत्रेण त्वा छन्दसा सादयामि, त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा सादयामि, जागतेन त्वा छन्दसा सादयाम्या,—नुष्टुभेन त्वा छन्दसा सादयामि, पाङ्क्तेन त्वा छन्दसा सादयामि ॥१८॥

२४७

अयं पुरो भू,—स्तस्य प्राणो भौवायनो, वसन्तः प्राणायनो, गायत्री वासन्ती, गायत्र्या गायत्रै, गायत्रादुपा५शु,—रूपा५शोस्त्रिवृत, त्रिवृतो रथन्तर५, वसिष्ठा ऋषिः, प्रजा-

पतिगृहीतया त्वया प्राणं गृह्णामि, प्रजाभ्योऽयं दक्षिणा विश्वकर्मा, तस्य मनो वैश्वकर्मेण,
 ग्रीष्मो मानसः,—स्त्रिष्टुब् ग्रैष्मी, त्रिष्टुभः स्वारः स्वारादन्तर्यामो, अन्तर्यामात् पञ्चदशः,
 पञ्चदशाद् बृहद्, भरद्वाजा ऋषिः, प्रजापतिगृहीतया त्वया मनो गृह्णामि, प्रजाभ्योऽयं पश्चा-
 विश्वव्युचा,—स्तस्य चक्षुर्वैश्वव्यचसः, वर्षाणि चाक्षुषाणि, जगती वार्षी, जगत्या ऋक्सु-
 म,—मृक्समाच् शुक्रः, शुक्रात् सप्तदशः, सप्तदशाद्वैरूपं, जमदग्निऋषिः, प्रजापतिगृही-
 तया त्वया चक्षुर्गृह्णामि, प्रजाभ्य इदमुत्तराऽस्त्व,—स्तस्य श्रोत्रं सौवः, शरच् श्रौच्य,—
 नुष्टुप् शारद्यु,—नुष्टुभ ऐडं,—मैडान्मन्थी, मन्थिन एकविंशः, एकविंशाद्वैराजः, विश्वा-
 मित्रा ऋषिः, प्रजापतिगृहीतया त्वया श्रोत्रं गृह्णामि, प्रजाभ्य इयमुपरि मतिः,—स्तस्या वाक्
 मात्या, हेमन्तो वाच्यः, पङ्क्तिर्हेमन्ती, पङ्क्त्या निधनव,—निधनवत आग्रायणं,
 आग्रायणात् त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ, त्रिणवत्रयस्त्रिंशाभ्यां शाकरैर्वतै, विश्वकर्मा ऋषिः,
 प्रजापतिगृहीतया त्वया वाचं गृह्णामि प्रजाभ्यः ॥१९॥

२४८

प्राची दिग्, वसन्त ऋतु,—रश्मिर्देवता, ब्रह्म द्रविणं, गायत्री छन्दो, रथन्तरं सामं,
 त्रिवृत स्तोमः, स उ पञ्चदशवर्तनिः, सानुगा ऋषि,—स्यर्विव्यः, कृतमयानां, पुरो-
 वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायाम-
 स्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥ दक्षिणा दिग्, ग्रीष्म ऋतु,—रिन्द्रो देवता,
 क्षत्रं द्रविणं, त्रिष्टुच्छन्दो, बृहत्सामं, पञ्चदशः स्तोमः, स उ सप्तदशवर्तनिः, सना-
 तना ऋषि,—दित्यवाङ् वयं,—स्त्रेतायानां, दक्षिणाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे
 ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥
 प्रतीची दिग्, वर्षा ऋतु,—विश्वे देवा देवता, विड द्रविणं, जगती छन्दो, वैरूपं सामं,
 सप्तदशः स्तोमः, स उ एकविंशवर्तनि,—रहभूना ऋषि,—स्त्रिवत्सो वयो, द्वापरोऽ-
 यानां, पश्चाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्म-
 ण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥ उदीची दिक्, शरदृतु,—मित्रो-
 वरुणौ देवता, पुष्टं द्रविणं,—मनुष्टुच्छन्दो, वैराजं सामैकविंशः स्तोमः, स उ त्रिणव-
 वर्तनिः, पुराणा ऋषि,—स्तुर्यवाङ् वयो, अभिभवोऽयाना,—मुत्तराद्वातो वातः, पितरः

[१९] तै. ४,३,२ । काठ. १६,१९ । कपि. २५,९ । वा. १३,५४-५८ । काण्व. १४,५६-६५ ।

[२०] तै. ४,३,३ । वा. १५,१०-१९; ४,११; १६,६४-६६ । काण्व. १६,१६-१७,१९-२०, २२-२३, २५-२६, २८-२९;
 ४,१६; १७,६४ । आसिन्ब्रह्म०... देवहूतौ (देवहूत्यां स्वाहा) । अथर्व. ५,२४,१-१७]

पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशि-
ष्यस्यां देवहूतौ ॥ ऊर्ध्वा दिं, — ग्वेमन्तशिशिरां क्रतू, बृहस्पतिर्देवता, फलं द्रविणं, पङ्क्ति-
श्छन्दः, शाकरैवते सामनी, त्रिणवः स्तोमः, स उ त्रयस्त्रिंशवर्तनिः, सुपर्णा ऋषिः,
पष्ठवाङ् वयं, आस्कन्दोऽयाना, — मुपरिष्ठाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽव-
न्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥ २० ॥

२४९-२५३ [११४९]

॥ इति मध्यमकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ।

लोकं पृण छिद्रं पृणाथा सीद ध्रुवा त्वम् । इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिरस्मिन् योना असीषदन् ॥ १
ता अस्य सूददोहसः सोमः श्रीणन्ति पृथ्वयः । जन्मन्देवानां विशस्त्रिष्वो रोचने दिवः ॥ २
ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवासि ध्रुवः योनिमासीद साध्या ।
उख्यस्य केतुं प्रथमं जुषाणा अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥ ३
कुलार्पिनी घृतवती पुरन्धिः स्योने सीद सदने पृथिव्याः ।
अभि त्वा रुद्रा वसवो गृणन्तिवदं ब्रह्म पिपृहि सौभगाय ।
अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥ ४
स्वैर्दक्षैर्दक्षपितेह सीद देवानां सुमे वृहते रणाय ।
पितैर्वैधि सूनवे यः सुशेवः स्वावेशया तरेन्वा स विशस्व ।
अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥ ५
पृथिव्याः पुरीषमस्यत्सो नाम तां त्वा विश्वे अभिगृणन्तु देवाः ।
स्तोमपृष्ठा घृतवतीह सीद प्रजावृदुस्मे द्रविणायजस्व ।
अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥ ६
अदित्यास्त्वा पृष्ठे सादयाम्यन्तरिक्षस्य धर्त्रीं विष्टम्भनीं दिशाम् ।
भ्रुवुनस्याधिपत्नीमूर्मिर्द्रुप्तो अपामसि । अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥ ७

[१] मै. ३, २, ८-९ । तै. ४, ३, ४ । काठ. १७, १ । कपि. २५, १० । वा. १२, ५४-५५; १४, १-५, ७; १५, ५९-६० ।
काण्व. १३, ५५-५६; १६, ८०-८१; १५, १-६ । मा. श्रौ. ६, २, १ । [ता अस्य सूददो... दिवः । ऋ. ८, ६९, ३;
१, ८४, ११, अथर्व. १०, १०९, २; सा. १००६; तै. सं. ४, २, ४, ४; तै. ब्रा. ३, ११, ६, २ ।]

स॒जृ॒र्ऋ॒तुभिः, स॒जृ॒र्वि॒धाभिः, स॒जृ॒र्दे॒वैः, स॒जृ॒र्दे॒वैर्वि॒द्युना॒धैः,—र॒मये॒ त्वा वै॒श्वान॒राया,—
 ऽश्वि॒नाध्व॒र्युं सा॒दय॒तामि॒हं त्वा, स॒जृ॒र्ऋ॒तुभिः, स॒जृ॒र्वि॒धाभिः, स॒जृ॒र्वसु॒भिः, स॒जृ॒र्ऋ॒तुभिः,
 स॒जृ॒र्वि॒धाभिः, स॒जृ॒ रु॒द्रैः, स॒जृ॒र्ऋ॒तुभिः, स॒जृ॒र्वि॒धाभिः, स॒जृ॒रादि॒त्यैः, स॒जृ॒र्ऋ॒तुभिः,
 स॒जृ॒र्वि॒धाभिः, स॒जृ॒र्वि॒श्वे॒र्दे॒वैर्वै॒श्वान॒रैः, स॒जृ॒र्दे॒वैर्वि॒द्युना॒धैः,—र॒मये॒ त्वा वै॒श्वान॒राया,—
 ऽश्वि॒नाध्व॒र्युं सा॒दय॒तामि॒हं त्वा ॥१॥

८

प्रा॒णं मे॒ पाह्य, —पा॒नं मे॒ पाहि, व्या॒नं मे॒ पाहि, च॒क्षुर्म॑ उ॒रुया॑ वि॒भाहि, श्रो॒त्रं मे॒ श्लो॒-
 क॒या,—ऽपः॑ पि॒न्वौ,—ष॒धीजि॒न्व, द्वि॒पाद्व॑, च॒तुष्पा॒त् पाहि, दि॒वौ वा वृ॒ष्टिमे॒रय॑, क्ष॒त्रं,
 व॒यो, म॒य॒न्तं छ॒न्दो, वि॒ष्टम्भो॑ व॒यो, ऽधि॒पति॑श्छ॒न्दो, मू॒र्धा व॒यः, प्र॒जाप॑तिश्छ॒न्दो,
 वि॒श्वक॑र्मा व॒यः, प॒रमे॒ष्ठी छ॒न्द,—स्त्र्य॑र्वि॒व्यं,—स्त्रि॒ष्टु॒च्छ॒न्दो, दि॒त्यवा॑ङ् व॒यो, वि॒राट् छ॒न्दः,
 प॒ञ्चावि॑र्व॒यो गाय॑त्री छ॒न्द,—स्त्रि॒वत्सो॑ व॒य, उ॒ष्णिहा॑ छ॒न्द,—स्तु॑र्यवा॒ङ् व॒यो, ऽनु॒ष्टु॒च्छ॒न्दः,
 प॒ष्टवा॑ङ् व॒यो, बृ॒हती॑ छ॒न्द, उ॒क्षा व॒यः, कृ॒कु॒च्छ॒न्द, ऋ॒षभो॑ व॒यः, स॒तो॒बृ॒हती॑ छ॒न्दो,
 ऽन॒ङ्गान्व॑यः, प॒ङ्क्ति॑श्छ॒न्दो, धे॒नुर्वि॒यो, ज॒गुती॑ छ॒न्दो, ब॒स्तो व॒यो, यु॒वलं॑ छ॒न्दो,
 वृ॒ष्णिर्वि॒यो, वि॒शालं॑ छ॒न्दः, पु॒रुषो॑ व॒य,—स्त॒न्द्रं छ॒न्दः, सि॒ंहो व॒य,—श्छ॒दि॑श्छ॒न्दो,
 व्या॒घ्रो व॒यो, ऽना॒धृष्यं॑ छ॒न्दः ॥२॥

९

इ॒न्द्राग्नी॑ अव्य॒थमा॒नामि॒ष्टकां॑ दृ॒ह॒तं यु॒वम् ।

पृ॒ष्ठेन॑ द्या॒वापृ॒थिवीं॑ आपृ॒णान्त॑रि॒क्षं च॒ वि॒चाध॑स्व ॥

१०

रा॒ज्यु॒सि प्रा॒ची दि॒ग्, वि॒राडु॒सि दक्षि॑णा दि॒क्, स॒म्राड॑सि प्र॒तीची॑ दि॒क्, स्व॒राड॑स्यु॒दीची॑
 दि,—ग॒धिप॑त्यस्यु॒र्ध्वो दि,—गा॒युर्मे॑ पाहि, प्रा॒णं मे॒ पाह्य,—पा॒नं मे॒ पाहि, व्या॒नं मे॒ पाहि,
 च॒क्षुर्मे॑ पाहि, श्रो॒त्रं मे॒ पाहि, म॒नो मे॒ पि॒न्व, वा॒चं मे॒ जि॒न्वा,—ऽऽत्मा॑नं मे॒ पाहि, ज्यो॑-
 ति॒र्मे य॒च्छ, मा॑ छ॒न्दः, प्र॒मा॑ छ॒न्दः, प्र॒तिमा॑ छ॒न्दो, ऽस्त्री॑वी॒श्छ॒न्दः, प॒ङ्क्ति॑श्छ॒न्द,
 उ॒ष्णिहा॑ छ॒न्दो, गाय॑त्री छ॒न्द,—स्त्रि॒ष्टु॒च्छ॒न्दो, ज॒गुती॑ छ॒न्दो, ऽनु॒ष्टु॒च्छ॒न्दो, वि॒राट्
 छ॒न्दो, बृ॒हती॑ छ॒न्दः, पृ॒थि॒वी छ॒न्दो, ऽन्त॑रि॒क्षं छ॒न्दो, द्यौ॑श्छ॒न्दो, न॒क्षत्रा॑णि छ॒न्दः,
 स॒मा छ॒न्दः, कृ॒षि॑श्छ॒न्दो, वा॒क्छ॒न्दो, म॒न॑श्छ॒न्दो, गौ॑श्छ॒न्दो, ऽश्व॑श्छ॒न्दो, ऽजा॑
 छ॒न्दो, हि॒र॒ण्यं छ॒न्दो, ऽग्नि॑र्दे॒वता॑, वा॒तो दे॒वता॑, सूर्यो॑ दे॒वता॑, च॒न्द्रमा॑ दे॒वता॑,

[२] तै. ४,३,४—५ । काठ. १७,१—२ । कपि. २५,१०,२६,१ । वा. १४,८—१० । काण्व. १५,७—१३ ।

[३] मै. ३,२,९ । तै. ४,३,६—७ । काठ. १७,३ । कपि. २६,२ । वा. १४,११,१३,१७—२२ । काण्व. १५,१४,१६,
 १७—२४ । मा. श्र. ६,२,१ ।

वसवो देवता, रुद्रा देवता, —ऽदित्या देवता, मरुतो देवते, —न्द्रो देवता, वरुणो देवता,
 बृहस्पतिर्देवता, विश्वे देवा देवता, मूर्धासि राड्, ध्रुवासि धरुणा, ध्र्यसि धरण्या, —
 ऽऽयुषे त्वा, वर्चसे त्वा, कृष्यै त्वा, क्षेमाय त्वा, यन्त्री राड्, यन्त्यसि यमनी,
 ध्र्यसि धरित्री, —ये त्वो, —जै त्वा, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा ॥ ३ ॥ ११

आशुस्त्रिवृ, —द्धान्तः पञ्चदशो, व्योमा सप्तदशः, प्रतूर्तिरष्टादश, —स्तपो नवदशो,
 ऽमीवर्तः सविंशो, धरुण एकविंशो, वर्चो द्वाविंशः, संभरणस्त्रयोविंशो, योनि-
 श्वतुर्विंशो, गर्भाः पञ्चविंश, ओजस्त्रिणवो, विरोद् त्रिंशः, क्रतुरेकत्रिंशो, वि-
 धृतिर्द्वात्रिंशः, प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंशो, ब्रह्मस्य विष्टपं चतुस्त्रिंशो, नाकः षट्त्रिंशो,
 वीवर्तोऽष्टाचत्वारिंशो, धर्त्रे चतुष्टोमः ॥ ४ ॥ १२

अग्नेर्भागोऽसि, दीक्षाया आधिपत्यं, ब्रह्म स्पृतं, त्रिवृत्स्तोमा, इन्द्रस्य भागोऽसि,
 विष्णोराधिपत्यं, क्षत्रं स्पृतं, पञ्चदशः स्तोमो, नृचक्षसां भागोऽसि, धातुराधिपत्यं,
 जनित्रं स्पृतं, सप्तदशः स्तोमो, मित्रस्य भागोऽसि, वरुणस्याधिपत्यं, दिवो वृष्टिर्वातः
 स्पृतं, एकविंशः स्तोमो, ऽदित्या भागोऽसि, पूष्ण आधिपत्यं, —मोजः स्पृतं, त्रिणवः
 स्तोमो, वसूनां भागोऽसि, रुद्राणामाधिपत्यं, चतुष्पात् स्पृतं, चतुर्विंशः स्तोम,
 आदित्यानां भागोऽसि, मरुतामाधिपत्यं, गर्भाः स्पृताः, पञ्चविंशः स्तोमः, सवितुर्भागो-
 ऽसि, बृहस्पतेराधिपत्यं, समीचीर्दिशः स्पृता, —श्वतुष्टोमः स्तोमो, यवानां भा३गोऽस्य, —
 यवानामाधिपत्यं, प्रजाः स्पृता, —श्वतुश्चत्वारिंशः स्तोम, ऋभूणां भागोऽसि, विश्वेषां
 देवानामाधिपत्यं, भूतं निशान्तं स्पृतं, त्रयस्त्रिंशः स्तोमः ॥ ५ ॥ १३

एकयास्तुवत, प्रजा अधीयन्त, प्रजानां पतिराधिपतिरासीत्, तिसृभिरस्तुवत्, ब्रह्मासृ-
 ज्यत्, ब्रह्मणस्पतिराधिपतिरासीत्, पञ्चभिरस्तुवत्, भूतान्यसृज्यन्त, भूतानां पतिराधिपति-
 रासीत्, सप्तभिरस्तुवत्, सप्तऋषयोऽसृज्यन्त, धाताधिपतिरासी, —स्रवाभिरस्तुवत्, पितरोऽ-
 सृज्यन्ता, —ऽदितिरधिपतिरासी, —देकादशभिरस्तुवत्, —ऽर्तवा असृज्यन्त, ऋतवोऽधिपतय आ-
 स, —स्त्रयोदशभिरस्तुवत्, मासा असृज्यन्त, सश्वत्सरोऽधिपतिरासीत्, पञ्चदशभिरस्तुवत्,

[४] तै. ४,३,८ । काठ. १७,४ । कपि. २६,३ । वा. १४,२३ । काण्व. १५,२५—२६ । मा. श्रौ. ६,२,१ । [ब्रह्मस्य
 विष्टपं । अथर्व. ११,३,५०]

[५] मै. ३,२,१० । तै. ४,३,९ । काठ. १७,४ । कपि. २६,३ । वा. १४,२४—२६ । काण्व. १५,२७—३१ । मा.
 श्रौ. ६,२,१ ।

[६] मै. ३,२,१० । तै. ४,३,१० । काठ. १७,५ । कपि. २६,४ । वा. १४,२८—३१ । काण्व. १५,३२—३५ । मा. श्रौ. ६,२,१

क्षत्रमसृज्यते, —न्द्रोऽधिपतिरासीत्, सप्तदशभिरस्तुवत, ग्राम्याः पशवोऽसृज्यन्त, बृहस्पतिर-
धिपतिरासी, —नवदशभिरस्तुवत, शूद्रार्या असृज्येता, —महोरात्रे अधिपत्नी आस्ता, —मैकविं-
शत्यास्तुवते, —कशफमसृज्यत, वरुणोऽधिपतिरासीत्, त्रयोविंशत्यास्तुवत, क्षुद्राः पशवो
ऽसृज्यन्त, पूषाधिपतिरासीत्, पञ्चविंशत्यास्तुवता, —ऽऽरण्याः पशवोऽसृज्यन्त, वायु-
रोधिपतिरासीत्, मरुविंशत्यास्तुवत, वनस्पतयोऽसृज्यन्त, सौमोऽधिपतिरासी, —नव-
विंशत्यास्तुवत, द्यावापृथिवी व्यैताः, वसवो रुद्रा अनुव्यायः, —स्त उ एवाधिपतय आ-
स, —नैकत्रिंशतास्तुवत, प्रजा असृज्यन्त, यवाश्चायुवाश्चाधिपतय आसः, —स्त्रयस्त्रिंशता-
स्तुवत, भूतान्यशाम्यन्, प्रजापतिः परमेष्ठ्यधिपतिरासीत् ॥६॥ १४

अग्ने जातान् प्रणुदा नः सपत्नान् प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्व ।

अधि नो ब्रूहि सुमना अहेड्य् शर्मस्ते स्याम त्रिवरूथा उद्भौ ॥ १५

सहसा जातान् प्रणुदा नः सपत्नान् प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्व ।

अधि नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयं स्याम प्रणुदा नः सपत्नान् ॥ १६

चतुश्चत्वारिंशीं स्तोमो, वर्चो द्रविणः, षोडशीं स्तोमा, ओजो द्रविणम् ॥ १७

अग्नेः पुरीषमस्यप्सो नाम तां त्वा विश्वे अभिगृणन्तु देवाः ।

स्तोमपृष्ठा घृतवतीह सीद प्रजावदुस्मे द्रविणायजस्व ॥ १८

तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदै, —वश्छन्दो, वरिवश्छन्द, आच्छन्दो, मनश्छन्दः,
शंभूश्छन्दः, परिभूश्छन्दः, सिन्धुश्छन्दो, व्यचश्छन्दः, समुद्रं छन्दः, सलिलं छन्दः,
ककुप्छन्द, —स्त्रिककुप्छन्दः, काव्यं छन्दो, ऽह्कुपं छन्दो, ऽक्षरपङ्क्तिश्छन्दः, पदप-
ङ्क्तिश्छन्दो, विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः, क्षुरो भृजश्छन्दः, पक्षश्छन्दः, प्रच्छन्दः, स-
यच्छन्दो, वियच्छन्दो, बृहच्छन्दो, रथन्तरं छन्दो, निकायं छन्दो, वीवधं छन्दो,
गिरश्छन्दो, भृजश्छन्दः, सस्तुप्छन्दो, ऽनुष्टुप्छन्दा, एवश्छन्दो, वरिवश्छन्दो,
वयश्छन्दो, वयस्कृच्छन्दो, विशालं छन्दो, विष्पर्धाश्छन्द, —श्छदिश्छन्दो, दूरोहणं
छन्द, —स्तन्द्रं छन्दो, ऽक्कावङ्कं छन्दः ॥७॥ १९

रश्मिना क्षयाय क्षयं जिन्व, प्रेत्या धर्मणे धर्मं जिन्वा, —ऽन्वित्या दिवे दिवं जिन्व, संधि-

[७] मै. ३, २, १० । तै. ४, ३, १२ । काठ. १७, ६ । कपि. २६, ५ । वा. १५, १-५ । काण्व. १६, १-८ । मा. श्रौ. ६, २, २ ।

[अग्ने जातान्प्रणुदा० । अथर्व. ७, ३४, १ । सहसा जातान्प्रणु० । अथर्व. ७, ३५, १]

[८] मै. ३, ३, १ । तै. ४, ४, १ । काठ. १७, ७ । कपि. २६, ६ । वा. १५, ६, ७, ९ । काण्व. १६, ९-१२, १४-१५ ।

मा श्रौ ६, २, २ ।

नान्तरिक्षायान्तरिक्षं जिन्व, प्रतिधिना पृथिव्यै पृथिवीं जिन्व, विष्टम्भेन वृष्ट्यै वृष्टिं जिन्व,
 प्रवायाह्वेऽहजिन्वा,—ऽनुवाय रात्र्यै रात्रीं जिन्वो,—शिजा वसुभ्यो वसून् जिन्व, प्रकृतेन रुद्रेभ्यो
 रुद्रान् जिन्व, सुदितिनादित्येभ्य आदित्यान् जिन्व, तन्तुना प्रजाभ्यः प्रजां जिन्वौ,—जसा पि-
 तृभ्यः पितॄन् जिन्व, पृतनाषाहा पशुभ्यः पशून् जिन्व, रेवतौषधीभ्या ओषधीजिन्वा,—ऽभि-
 जिता युक्तग्राव्णेन्द्रियेन्द्रं जिन्वा,—ऽधिपतिना प्राणाय प्राणं जिन्व, धरुणेनापानायापानं जिन्व,
 सःसर्पेण चक्षुषे चक्षुजिन्व, वयोधसाधीतायाधीतं जिन्व, त्रिवृता त्रिवृते त्रिवृज्जिन्व, प्रवृता
 प्रवृते प्रवृज्जिन्व, सवृता सवृते सवृज्जिन्वा,—ऽनूवृतानूवृतेऽनूवृज्जिन्व, विरोहेण विरोहाय विरोहं
 जिन्व, प्ररोहेण प्ररोहाय प्ररोहं जिन्व, सःरोहेण सःरोहाय सःरोहं जिन्वा,—ऽनूरोहेणानू-
 रोहायानूरोहं जिन्व, वसुकेन वसुकाय वसुकं जिन्व, वैषश्रिया वैषश्रियै वैषश्रीं जिन्व, व-
 स्यष्ट्या वस्यष्ट्यै वस्यष्टिं जिन्वा,—ऽऽक्रान्त्याक्रान्त्या उत्क्रान्तिं जिन्वौ,—ऽक्रान्त्योत्क्रान्त्या
 आक्रान्तिं जिन्व ॥८॥

२०

राश्यसि, प्राची दिग्, वसवस्ते देवा अधिपतयो, ऽग्निर्हेतीनां प्रतिधृती, त्रिवृत्त्वा स्तोमः
 पृथिव्याः श्रयत्वा,—ज्यमुक्थमव्यथायै स्तभोतु, रथन्तरं सामं प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋ-
 षयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा प्रथन्तु, विधृती चार्यमधिपतिश्च, तै त्वा सर्वे
 सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु, विराडसि, दक्षिणा दिग्,
 रुद्रास्ते देवा अधिपतया, इन्द्रो हेतीनां प्रतिधृती, पञ्चदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याः श्रयतु,
 प्रउगमुक्थमव्यथायै स्तभोतु, बृहत्सामं प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो
 मात्रया वरिणा प्रथन्तु, विधृती चार्यमधिपतिश्च, तै त्वा सर्वे सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे
 लोके यजमानं च सादयन्तु, सम्राडसि प्रतीची दिग्,—गादित्यास्ते देवा अधिपतयः, सोमो
 हेतीनां प्रतिधृती, सप्तदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याः श्रयतु, मरुत्वतीयमुक्थमव्यथायै स्तभोतु,
 वैरूपं सामं प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा प्रथन्तु,
 विधृती चार्यमधिपतिश्च, तै त्वा सर्वे सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादय-
 न्तु, स्वराडस्युदीची दिग्, मरुतस्ते देवा अधिपतयो, वरुणो हेतीनां प्रतिधृती,—कुविंशस्त्वा
 स्तोमः पृथिव्याः श्रयतु, निष्केवल्यमुक्थमव्यथायै स्तभोतु, वैराजं सामं प्रतिष्ठित्या अ-
 न्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा प्रथन्तु, विधृती चार्यमधिपतिश्च,
 तै त्वा सर्वे सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्त्व,—धिपतन्यस्यध्वी

दिग्, विश्वे ते देवा अधिपतयो, बृहस्पतिर्हेतीनां प्रतिधर्ती, त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ त्वा स्तोमौ पृथिव्याऽश्रयताऽ, वैश्वदेवाग्निमारुते उक्थे अव्यथायै स्तभ्रताऽ, शाकरैर्वते साम्नी प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणां प्रथन्तु, विधर्ती चार्यमधिपतिश्च, ते त्वा सर्वे सऽविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु ॥९॥ २१

अयं पुरो हरिकेशः सूर्यराशि, —स्तस्य रथकृत्स्नश्च रथौजाश्च सेनानीग्रामण्यौ, पुञ्जिकस्थला च कृतस्थला चाप्सरसौ, यातुधाना हेती, रक्षाऽसि प्रहेति, —स्तभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, ऽयं दक्षिणा विश्वकर्मा, तस्य रथस्वनश्च रथेचित्रश्च सेनानीग्रामण्यौ, मेनका च सहजन्त्या चाप्सरसौ, दङ्क्षवः पशवो हेतिः, पौरुषेयो वधः प्रहेति, —स्तभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, ऽयं पश्चा विदद्भुसु, —स्तस्य रथप्रोतश्चासमरथश्च सेनानीग्रामण्या, आम्लोचन्ती च प्रम्लोचन्ती चाप्सरसौ, व्याघ्रा हेतिः, सर्पाः प्रहेति, —स्तभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, ऽयमुत्तरात्सऽयद्भुसु, —स्तस्य सेनर्जिष्णु सुषेणश्च सेनानीग्रामण्यौ, विश्वाची च घृताची चाप्सरसा आपो हेति, —वीतः प्रहेति, —स्तभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, ऽयमुपर्यर्वाङ्गुसु, —स्तस्य तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च सेनानीग्रामण्या, उर्वशी च पूर्वचित्तिश्चाप्सरसा, अवस्फूर्जद्वेति, —विद्युत्प्रहेति, —स्तभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मः ॥ १० ॥ २२

प्राच्या त्वा दिशा सादयाम्य, —मित्रा देवेन देवतया गायत्रेण छन्दुसाग्नेः शिरा उपदधामि, गायत्रस्य छन्दुसोऽग्नेः शीर्ष्णाग्नेः शिरा उपदधामि, दक्षिणया त्वा दिशा सादयामी, —न्द्रेण देवेन देवतया त्रैष्टुभेन छन्दुसाग्नेः पक्षमुपदधामि, त्रैष्टुभस्य छन्दुसोऽग्नेः पक्षेणाग्नेः पक्षमुपदधामि, प्रतीच्या त्वा दिशा सादयामि, विश्वेभिर्देवेभिर्देवतया जागतेन छन्दुसाग्नेः पुष्टमुपदधामि, जागतस्य छन्दुसोऽग्नेः पुष्टेनाग्नेः पुष्टमुपदधाम्यु, —दीच्या त्वा दिशा सादयामि, मित्रावरुणाभ्यां देवाभ्यां देवतयानुष्टुभेन छन्दुसाग्नेः पक्षमुपदधाम्या, —नुष्टुभस्य छन्दुसोऽग्नेः पक्षेणाग्नेः पक्षमुपदधाम्यु, —ध्वया त्वा दिशा सादयामि, बृहस्पतिना देवेन देवतया पाङ्क्तेन छन्दुसाग्नेः पृष्ठमुपदधामि, पाङ्क्तस्य छन्दुसोऽग्नेः पृष्ठेनाग्नेः पृष्ठमुपदधामि ॥११॥ २३

[१०] मै. ३, ३, १ । तै. ४, ४, ३ । काठ. १७, ९ । कपि. २६, ८ । वा. १५, १५ — १९ : १६, ६४ — ६६ । काण्व. १६, ३१ — ४० ; १७, ६४ । मा. श्री. ६, २, २ । [ते नो मृडन्तु (०डन्तु) ... दध्मः । अथर्व. ३, २६, १ — ६, २७, १ — ४]
[११] मै. ३, ३, २ । मा. श्री. ६, २, १ ।

मधुश्च माधवश्च वासन्तिका ऋतू, अग्नेरन्तःश्लेषोऽसि ॥ २४

कल्पेतां द्यावापृथिवीं कल्पन्तामापा ओषधयः ।

कल्पन्तामग्नयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय संव्रताः ॥ २५

ये अग्नयः समनसोऽन्तरा द्यावापृथिवी ।

वासन्तिका ऋतू अभिकल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभिसंविशन्तु ॥ २६

शुक्रश्च शुचिश्च ग्रैष्मा ऋतू, नभश्च नभस्यश्च वार्षिका ऋतू, इषश्चोर्जश्च शारदा ऋतू,
सहश्च सहस्यश्च हैमन्तिका ऋतू, तपश्च तपस्यश्च शैशिरा ऋतू, अग्नेरन्तःश्लेषोऽसि ॥ २७

कल्पेतां द्यावापृथिवीं कल्पन्तामापा ओषधयः ।

कल्पन्तामग्नयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय संव्रताः ॥ २८

ये अग्नयः समनसोऽन्तरा द्यावापृथिवी ।

शैशिरा ऋतू अभिकल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभिसंविशन्तु ॥ २९

पुरोवातसन्निरस्य, — भ्रसन्निरसि, विद्युत्सन्निरसि, स्तनयित्नुसन्निरसि, वृष्टिसन्निरस्य, —
ग्रेयोन्न्यस्य, — ग्रेयोन्न्यसि, वायोर्न्यसि, वायोर्वायोन्न्यसि, देवानां यान्यसि, देवानां
देवयान्यसि, विश्वेषां देवानां यान्यसि, विश्वेषां देवानां देवयान्यसि, स्यान्यस्य, — न्त-
रिक्षसदस्यन्तरिक्षे सीदा, — ऽम्बां च बुलां च नितत्नीं च स्तनयन्ती चाभ्रयन्ती च मेघयन्ती च
चुपुणीका, सलिलाय त्वा, सृदीकाय त्वा, संतीकाय त्वा, केताय त्वा, सुकेताय त्वा,
सकेताय त्वा, विवस्वते त्वा, दिवे त्वा ज्योतिष, आदित्येभ्यस्त्वा ॥ १३ ॥ ३०

उदपुरा नामास्यन्नेन विष्टा, तां त्वा प्रैम्यात्मना पुरुषैर्गोभिरश्वैरायुषा वर्चसा प्रजया
धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण, मनुष्यास्ते गोप्तारो, ऽग्निरेधिपति, — स्तया देवतयाङ्गिरस्वद्
ध्रुवा सीदा, — ऽपराजिता नामासि, ब्रह्मणा विष्टा, तां त्वा प्रैम्यात्मना पुरुषैर्गोभिरश्वैरायुषा
वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण, मरुतस्ते गोप्तारो, वायुरेधिपति, — स्तया दे-
वतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदा, — ऽधिद्यौर्नामास्य, — मृतेन विष्टा, तां त्वा प्रैम्यात्मना पुरुषैर्गोभिर-

[१२] मै. ३,३,३ । तै. ४,४,११ । काठ. १७,१० । कपि. २६,९ । वा. १३,२५; १४,६,१५ — १६,२७; १५,५७ । काण्व.
१४,२६; १५,५,१६,३१; १६,७९ ।

[१३] तै. ४,४,६ । मा. श्रौ. ६,२,२ ।

[१४] मै. ३,३,४ । तै. ४,४,५,३,११; ४,४,३,३ । काठ. १७,१० । कपि. २६,९ । वा. १५,६२-६५; १२,७; २०,२२;
१३,१७-१९,२४; १४,२२,१४,१५,५८,६४; १७,२-३ । काण्व. १६,८३-८५; १३,८; २२,७; १४,१७-१९,२४-२५;
१५,१५-१६,१८,२-४ । मा. श्रौ. ६,६,२ ।

श्वैरायुषा वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण, विश्वे ते देवा गोसाः, सूर्योऽधि-
पति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, प्रजापतिष्ठा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे, भूरसि,
भूमिरसि, प्रथोऽसि, पृथि३व्यस्य, —दितिरसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धत्री, पृथि-
वी५ यल्ल, पृथिवीं ह५ह, पृथिवीं मां हि५सीः, पृथिव्या मा पाहि विश्वस्मै प्राणायापानाय
व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, —ऽग्निष्वाभिपातु मद्या स्वस्त्या छर्दिषा शन्तमेन,
विश्वकर्मा सादयत्वन्तरिक्षस्य पुरेष्ठे, ऽन्तरिक्षं यल्ल, —ऽन्तरिक्षं ह५हा, —ऽन्तरिक्षं मां हि५-
सी, —रन्तरिक्षान्मा पाहि विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय,
वायुष्वाभिपातु मद्या स्वस्त्या छर्दिषा शन्तमेन, परमेष्ठी त्वा सादयतु दिवः पृष्ठे व्यच-
स्वतीं प्रथस्वतीं भास्वती५ रश्मीवन्तीमां यां दिवं भासा पृथिवीमो३र्वन्तरिक्षं, दिव५
यल्ल, दिवं ह५ह, दिवं मां हि५सी, —दिवो मा पाहि विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायो-
दानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, सूर्यस्त्वाभिपातु मद्या स्वस्त्या छर्दिषा शन्तमेन ॥ ३१

प्रोथदश्चो न यवसेऽविष्यन् यदा महः स५वरुणाग्रस्थात् ।

आदस्य वातो अनुवाति शोचिरध स्मा ते व्रजनं कृष्णमस्तु ॥

३२

आयोष्वा सद्ने सादयामि समुद्रस्योन्नतवत्शलायायां, नमः समुद्राय, नमः समुद्रस्य च-
क्षसे, सहस्रस्य मासि, सहस्रस्य प्रमासि, सहस्रस्य प्रतिमासि, सहस्रस्य संमासि,
सहस्रस्योन्मासि, साहस्रोऽसि, सहस्राय त्वे, —मां मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्तवै, —का च शतं
च, शतं च सहस्रं च, सहस्रं चायुतं चा, —ऽयुतं च प्रयुतं च, प्रयुतं चायुतं चा, —ऽर्बुदं च
न्युर्बुदं च, समुद्रश्च मध्यं चा, —ऽन्तश्च परार्धश्चे, —मां मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्तु षष्टिः सहस्र-
मयुतमक्षीयमाणा, ऋतुष्ठाः स्थ ऋतावृधो घृतश्रुतो मधुश्रुता ऊर्जस्वतीः पयस्वतीः स्वधारिणीः
कुलारिणी, —स्तां मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्तु विराजो नाम कामदुधा अमुत्रामुष्मिल्लोके ॥ १४ ॥

३३ [११८९]

॥ इति मध्यमकाण्डेऽष्टमः प्रपाठकः ॥८॥

[वर्चसा प्रजया (च) धनेन । ऋ. १.२३,२३; अथर्व. १४,१,४८; १९.३१.७ । प्रोथदश्चो न०...मस्तु ।

ऋ. ७,३,२; सा. १२२०; सहस्रं च नियुतं चार्बुदं च । ऋ. परि. ३३,७ (दि. पा.) ।

अथ नवमः प्रपाठकः ।

आ त्वा वहन्तु हरयः सुचेतसः श्वेतैरश्वैरिह केतुमद्भिः ।	
वातजवैर्बलवद्भिर्मनोजवैरस्मिन् यज्ञे ममु हव्याय शर्व ॥	१
देवानां च ऋषीणां चासुराणां च पूर्वजम् । महादेवः सहस्राक्षः शिवमावाहयाम्यहम् ॥ २	२
तत् पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥	३
तद्वाङ्मैत्र्याय विद्महे गिरिसुताय धीमहि । तन्नो गौरी प्रचोदयात् ॥	४
तत् कुमाराय विद्महे कार्तिकेयाय धीमहि । तन्नः स्कन्दः प्रचोदयात् ॥	५
तत् कुराटाय विद्महे हस्तिमुखाय धीमहि । तन्नो दुन्ती प्रचोदयात् ॥	६
तच्चतुर्मुखाय विद्महे पद्मासनाय धीमहि । तन्नो ब्रह्मा प्रचोदयात् ॥	७
तत् केशवाय विद्महे नारायणाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥	८
तद्भास्कराय विद्महे प्रभाकराय धीमहि । तन्नो भानुः प्रचोदयात् ॥	९
तत् सोमराजाय विद्महे महाराजाय धीमहि । तन्नश्चन्द्रः प्रचोदयात् ॥	१०
तज्ज्वलनाय विद्महे वैश्वानराय धीमहि । तन्नो वह्निः प्रचोदयात् ॥	११
तत्स्यजपाय विद्महे महाजपाय धीमहि । तन्नो ध्यानः प्रचोदयात् ॥	१२
तत् परमात्माय विद्महे वैनतेयाय धीमहि । तन्नः सृष्टिः प्रचोदयात् ॥ १॥	१३
नमस्ते रुद्र मन्यन्व उतो ता इषुवे नमः । नमस्ते अस्तु धन्वने बाहुभ्यामुत ते नमः ॥ १४	१४
यां ते रुद्र शिवा तनूरघोरापापकाशिनी ।	
तया नस्तन्वा शतमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि ॥	१५
यामिषु गिरिशन्त हस्ते बिमर्ष्यस्तवे ।	
शिवा गिरिश तां कुरु मा हिंसीः पुरुषं जगत् ॥	१६
शिवेन वचसा त्वा गिरिशाला वदामसि ।	
यथा नः सर्वा इज्जन्तः संगमे सुमना असत् ॥	१७
अध्यवोचदधिवक्ता प्रथमो दैव्यो भिषक् ।	
अहीश्च सर्वान् जम्भयन्त्सर्वाश्च यातुधान्योऽधराचीः परासुव ॥	१८

[१] काठ. १७, ११ । तै. आ. १०, १, ५ । मा. श्रौ. ११, ५ । [आ त्वा वहन्तु हरयो । ऋ. १, १६, १ ।]

[२] तै. ४, ५, १ । काठ. १७, ११ । कपि. २७, १ । वा. १६, १-१४ । काण्व. १७, १-१४ । मा. श्रौ. ६, २, ४ । [यथा नः ०... ० असत् । ऋ. १०, १४१, ४; अथर्व. ३, २०, ६ । अहीश्च सर्वां (अहष्टान्तसं) । ऋ. १, १९१, ८; अथर्व. ४, ९, ९]

असौ यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमङ्गलः ।

ये चेमे अभितो रुद्रा दिक्षु श्रिताः सहस्रशोऽवैषाः हेड ईमहे ॥ १९

असौ योऽवसर्पति नीलग्रीवो विलोहितः । उतैनं गोपा अदश्रुतैर्नमुदहार्युः ॥ २०

उतैनं विश्वा भूतानि स दृष्टो मृडयातु नः ॥ २१

नमो नीलकपर्दाय सहस्राक्षाय मीढुषे । अथो ये अस्य संत्वान इदं तेभ्योऽकरं नमः ॥ २२

नमस्ता आयुधायानातताय धृष्णवे । उभाभ्यामुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने ॥ २३

प्रमुञ्च धन्वनस्त्वमुभयोरात्न्योर्ज्याम् । याश्च ते हस्ता इषुवः परा ता भगवो वप ॥ २४

अवतत्य धनुष्टं सहस्राक्ष शतेषुधे । प्रशीर्यु शल्यानां मुखं शिवो नः सुमना भव ॥ २५

विज्यं धनुः कपर्दिनो विशल्यो बाणवं उत । अनेशन्नस्य या इषव आभूरस्य निषङ्गथिः ॥ २६

परि ते धन्वनो हेतिरस्मान् वृणक्तु विश्वतः । अथो य इषुधिस्तवारि अस्मिन्निधेहि तम् ॥ २७

या ते हेतिर्मीढुष्टम शिवं बभ्रुव ते धनुः । तयास्मान् विश्वतस्त्वमुयक्ष्मया परिभुज ॥ २८

नमो हिरण्यवाहवे सेनान्ये दिशां च पतुये नमो, नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पतुये नमो, नमो हरिकेशायोपवीतिने पुष्टानां पतुये नमो, नमः शष्पिञ्जराय त्विषीमते पथीनां पतुये नमो, नमो बभ्रुशाय व्याधिनेऽन्नस्य पतुये नमो, नमो रुद्रायाततायिने क्षेत्रस्य पतुये नमो, नमो भवस्य हेत्यै जगुतस्पतुये नमो, नमः सूतायाहन्त्वाय वनानां पतुये नमो, नमो रोहिताय स्थपतये वृक्षाणां पतुये नमो, नमो मन्त्रिणे वाणिजाय, कक्षाणां पतुये नमो, नमो भुवन्तये वारिवस्कृतायौ, पथीनां पतुये नमो, नमः सहमानाय निव्याधिन्, आव्याधिनीनां पतुये नमो, नम आक्रन्दयत उच्चैर्घोषाय संत्वानां पतुये नमो, नमः कृत्स्नवीताय धावते पत्नीनां पतुये नमो, नमो निषङ्गिणे ककुभाय स्तेनानां पतुये नमो, नमो वञ्चते परिवञ्चते स्तायूनां पतुये नमो, नमो निचेरवे परिचराया, ऽरण्यानां पतुये नमो, नमो निषङ्गिण इषुधिर्मते तस्कृताणां पतुये नमो, नमः सृगारिभ्यो जिघांसद्भ्यो मुष्णतां पतुये नमो, नमोऽसिमद्भ्यो नक्तं चरद्भ्यः प्रकृन्तानां पतुये नमो, नम उष्णीषिणे गिरिचराय कुलुञ्चानां पतुये नमो नमः ॥ ३ ॥ २९

नम इषुकृद्भ्यो धनुष्कृद्भ्यश्च वो नमो, नमा इषुर्मद्भ्यो धन्वारिभ्यश्च वो नमो, नम आतन्वानेभ्यः प्रतिदधानेभ्यश्च वो नमो, नम आयल्लद्भ्यो विसृजद्भ्यश्च वो नमो, नमोऽस्यद्भ्यो

[३] तै. ४, ५, २-३ । काठ. १७, १२ । कपि. २७, २ । वा. १६, १७-२२ । काण्व. १७, १७-२२ ।

[४] तै. ४, ५, ३-४ । काठ. १७, १३ । कपि. २७, ३ । वा. १६, २२-२६ । काण्व. १७, २२-२६ । मा. श्रौ. ६, २, ४ ।

विध्यङ्ग्यश्च वो नमो, नमः स्वपङ्क्त्यो जाग्रद्व्यश्च वो नमो, नमः शयानेभ्य आसीनेभ्यश्च
वो नमो, नमस्तिष्ठङ्क्त्यो धावङ्क्त्यश्च वो नमो, नमः सभाभ्यः सभापतिभ्यश्च वो नमो,
नमोऽश्वेभ्योऽश्वपतिभ्यश्च वो नमो, नम आव्याधिनीभ्यो विविध्यन्तीभ्यश्च वो नमो, नमा
उगुणाभ्यस्तुहतीभ्यश्च वो नमो, नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमो, नमो व्रातेभ्यो व्रात-
पतिभ्यश्च वो नमो, नमः कृच्छ्रेभ्यः कृच्छ्रपतिभ्यश्च वो नमो, नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च
वो नमो, नमः सैनाभ्यः सैनानीभ्यश्च वो नमो, नमो रथिभ्यो वरूथिभ्यश्च वो नमो,
नमः क्षतृभ्यः संग्रहीतृभ्यश्च वो नमो, नमो बृहद्व्योऽर्भकेभ्यश्च वो नमो, नमो युवभ्य
आशीनेभ्यश्च वो नमो नमः ॥ ४ ॥ ३०

नमो ब्राह्मणेभ्यो राजन्येभ्यश्च वो नमो, नमः सूतेभ्यो विश्वेभ्यश्च वो नमो, नमस्तक्ष-
भ्यो रथकारेभ्यश्च वो नमो, नमः कुलालेभ्यः कर्मीरेभ्यश्च वो नमो, नमो निषादेभ्यः पुञ्जि-
ष्टेभ्यश्च वो नमो, नमः श्वनीभ्यो मृगयुभ्यश्च वो नमो, नमः श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च वो नमो,
नमो भवाय च शर्वाय च, नमो रुद्राय च पशुपतये च, नमो व्युप्तकेशाय च कपर्दिने च,
नमो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च, नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च, नमो गिरिशाय च
शिपिविष्टाय च, नमो मीढुष्टराय चेषुमते च, नमो ह्रस्वाय च वामनाय च, नमो बृहते
च वर्षीयसे च, नमो वृद्धाय च सुवृध्वने च, नमोऽग्रीयाय च प्रथमाय च, नम आश्वे
चाजिराय च, नमः शीमाय च शीघ्राय च, नमा ऊर्म्याय चावस्वन्याय च, नमो द्वीप्या-
य च स्रोतस्याय च ॥ ५ ॥ ३१

नम आशुषेणाय चाशुरथाय च, नमो बिल्मिने च कवचिने च, नमो बर्मिणे च वरूथिने
च, नमः शूराय चावभिन्दते च, नमः श्रुताय च श्रुतसेनाय च, नमो ज्यायसे च कन्ती-
यसे च, नमः पूर्वजाय चापरजाय च, नमो मध्यमाय चापगल्भाय च, नमो जघन्याय
च बुध्न्याय च, नमः सौम्याय च प्रतिसराय च, नमो याम्याय च क्षैम्याय च, नमो
ऽवसान्याय च श्लोक्याय च, नम उर्वर्याय च खल्याय च, नमो वन्याय च कक्ष्याय च,
नमः श्रवाय च प्रतिश्रवाय च, नमः पथ्याय च सुत्याय च, नमो नाद्याय च वैशन्ताय
च, नमो नीप्याय च भिद्याय च, नमोऽवध्याय च कूप्याय च, नमः स्रद्याय च
सरस्याय च ॥ ६ ॥ ३२

[५] तै. ४, ५, ४-५ । काठ. १७, १३-१४ । कपि. २७, ३-४ । वा. १६, २७-३१ । काण्व. १७, २७-३१ ।

[६] तै. ४, ५, ६-७ । काठ. १७, १४-१५ । कपि. २७, ४-५ । वा. १६, ३२-३५ । काण्व. १७, ३१-३५ ।

नमो दुन्दुभये चाहननीधाय च, नमो धृष्णवे च प्रमुशाय च, नमो निषङ्गिणे चेषुधिमते च, नमस्तिग्मेषवे चायुधिने च, नमः स्वायुधाय च सुधन्वने च, नमो मैध्याय च विद्युत्याय च, नमो वर्ष्याय चावर्ष्याय च, नमो वीधियाय चातप्याय च, नमो वास्याय च रेष्मण्याय च, नमो वास्तव्याय च वास्तुपाय च, नमः सौमाय च रुद्राय च, नमस्ताम्राय चारुणाय च, नमः शङ्गवे च पशुपतये च, नम उग्राय च भीमाय च, नमो ऽग्नेवधाय च दूरेवधाय च, नमो हन्त्रे च हनीयसे च, नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यो, नमस्ताराय, नमः शंभवे च मयोभवे च, नमः शंकराय च मयस्कराय च, नमः शिवाय च शिवतराय च ॥ ७ ॥ ३३

नमः शिखाण्डिने च पुलस्तिने च, नमः किंशिलाय च क्षेत्राय च, नम इरिण्याय च प्रपथ्याय च, नमो गृह्याय च गोष्ठ्याय च, नमो गेह्याय च तल्प्याय च, नमः कूल्याय च तीर्थ्याय च, नमः पार्थ्याय चावार्थ्याय च, नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय च, नमः प्रवाह्याय च सिकृत्याय च, नमः फेन्याय च शण्ड्याय च, नमो नीवेण्याय च हृद्याय च, नमः काट्याय च गह्वरेष्ठ्याय च, नमः शुण्याय च हरित्याय च, नमः पांसव्याय च रजस्याय च, नमो लोप्याय चोलपाय च, नमः ऊर्म्याय च स्रम्याय च, नमः पर्णाय च पर्णशाय च, नमोऽपगुरमाणाय चाभिमतं च, नम आखिदुते च प्रखिदुते च, नम आखिदाय च प्रखिदाय च ॥ ८ ॥ ३४

नमो गिरिकेभ्यो देवानां हृदयेभ्यो, नमो विचिन्वत्केभ्यो, नम आशिणकेभ्यो, नम आनृहतेभ्यः ॥ ३५

द्रापे अन्धसस्पते दरिद्र नीललोहित ।

एषां पुशूनामासां प्रजानां मा भैमी रुद्र मोक्ष नः किं चनाममत् ॥ ३६

इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतीः ।

यथा नः शंसद् द्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम् ॥ ३७

यां ते रुद्र शिवा तनूः शिवा विश्वाह भेषजा ।

शिवा रुतस्य भेषजा तया नो मृड जीवसे ॥ ३८

[७] तै. ४,५,७—८ । काठ. १७,१५ । कपि. २७,४—५ । वा. १६,३५—४१ । काण्व. १७,३५—४१ ।

[८] तै. ४,५,८—९ । काठ. १७,१५ । कपि. २७,५ । वा. १६,४२—४६ । काण्व. १७,४२—४६ ।

[९] तै. ४,५,९—१० । काठ. १७,१६ । कपि. २७,६ । वा. १६,४६—६६ । काण्व. १७,४६—६४ । मा. श्रौ. ६,१,४ ।

[मा भै (भे) मो०...मत् । अथर्व. ६,५७,३ । इमा रुद्राय०...तुरम् । ऋ. १,११४,१ ।]

परि नो रुद्रस्य हेतिवृणक्तु परि त्वेषस्य दुर्मतिरुघायोः ।

अव स्थिरा मघवद्भयस्तनुष्व मीद्वस्तोकाय तनयाय मृड ॥

३९

मीदुष्टम शिवतम शिवो न एधि सुमना भव ।

अवतत्य धनुष्यमक्रुद्धः सुमना भव । पिनाकं बिभ्रदागृहि कृत्स्नि वसाना उच्चर ॥ ४०

व्यकुड विलोहित नमस्ते अस्तु भगवः ।

यास्ते सहस्र व हेतयोऽन्यास्ते अस्मभिवपन्तु ताः ॥

४१

सहस्राणि सहस्रशो हेतयस्तव बाह्वोः । तासामीशानो मघवन् पराचीना मुखा कृधि ॥ ४२

असंख्याता सहस्राणि ये रुद्रा अधि भूम्याम् । तेषा सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४३

ये अस्मिन् मुह्यत्युण्वे अन्तरिक्षे भवा अधि । तेषा सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४४

ये नीलग्रीवाः शितिकण्ठा दिव व रुद्रा उपश्रिताः ।

तेषा सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४५

ये नीलग्रीवाः शितिकण्ठाः शर्वा अधः क्षमाचराः ।

तेषा सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४६

ये वृक्षेषु शण्पिञ्जरा नीलग्रीवा विलोहिताः ।

तेषा सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४७

ये भूतानामधिपतयो विशिखासः कपर्दिनः । तेषा सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४८

ये पथा पथिरक्षय ऐलमृडा वो युधः । तेषा सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४९

ये तीर्थानि प्रचरन्ति सृगवन्तो निषङ्गिणः । तेषा सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ५०

ये अक्षेषु विविध्यन्ति पात्रेषु पिबतो जनान् । तेषा सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ५१

य एतावन्तो वा भूयासो वा दिशो रुद्रा वितस्थिरैः ।

तेषा सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

५२

नमो अस्तु रुद्रभ्यो ये दिवि येषा वर्षमिषुव, — स्तेभ्यो दश प्राचीर्दिश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दिशोदीचीर्दिशोर्वा, — स्तेभ्यो नमो अस्तु ते नो मृडन्तु, ते ये द्विभ्यो यश्च नो द्वेष्टि तमे-
षा जम्मे दम्भो, नमो अस्तु रुद्रभ्यो ये अन्तरिक्षे येषा वाता इषुव, — स्तेभ्यो दश प्राचीर्दिश

दक्षिणां दश प्रतीचीर्दिशोदीचीर्दिशोर्ध्वा, —स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो
 यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, नमो अस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यां येषामभूमिषुव, —स्तेभ्यो
 दश प्राचीर्दिश दक्षिणां दश प्रतीचीर्दिशोदीचीर्दिशोर्ध्वा, —स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु,
 ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मः ॥ ९ ॥ ५३

अघोरेभ्यो अथ घोरेभ्यो अघोरघोरतरेभ्यश्च ।

सर्वतः शर्वशर्वेभ्यो नमस्ते रुद्र रूपेभ्यो नमः ॥ ५४

यः पथः समनुयाति स्वर्गं लोकं गामिव सुप्रणीतौ । तेन त्वं भगुवान् याहि पथा ॥ ५५

इमे हिरण्यवर्णाः स्वः योनिमाविशन्तौ ॥ ५६

गच्छ त्वं भगुवान् पुनरागमनाय पुनर्दर्शनाय सहदेव्याय सहवृषाय सहगणाय सहपार्षदाय
 यथाहुताय नमोनमाय नमः शिवाय नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ आवाहितमावाहित,
 नमस्कृतं नमस्कृत, विसर्जितं विसर्जित, पथं गच्छ पथं गच्छ, दिवं गच्छ दिवं गच्छ,
 स्वर्गच्छ स्वर्गच्छ, ज्योतिर्गच्छ ज्योतिर्गच्छ नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ १० ॥ ५७-५८
 [१२४०]

॥ इति मध्यमकाण्डे नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

अथ दशमः प्रपाठकः ।

अश्मभूर्जं पर्वते शिश्रियाणामद्भ्य ओषधीभ्यो वनस्पतिभ्योऽधि संभृताम् ।

तां ना इषभूर्जं धत्त मरुतः सः सराणां, अश्मस्ते क्षु, —न्मायि ता ऊ, —र्ग्यं द्विष्मस्ते ते
 शुगृच्छतु ॥ १

समुद्रस्य त्वावुक्याग्ने परिर्वयामसि । पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ २

हिमस्य त्वा जरायुणाग्ने परिर्वयामसि । पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ ३

उप जम्भुप वेतसेऽवतर नदीष्वा । अग्ने पित्तमपांमुसि मण्डूकि ताभिरागृहि ।

सैमं नो यज्ञं पावकवर्णं शिवं कृधि ॥ ४

अपामिदं न्ययनं समुद्रस्य निवेशनम् ।

अन्यास्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ ५

[१०] तै. आ. १०, १९ ।

[१] मै. ३, ३, ५-६ । तै. ४, ६, १ । काठ. १७, १७ । कपि. २८, १ । वा. १७, १, ४-१५, ११, ८३; ३६, २० । काण्व. १८,
 १, ५-१५, १२, ८४; ३६, २० । मा. श्रौ. ६, २, ४ । [हिमस्य त्वा०... परिर्वयामसि । ऋ. परि. १०, १,
 अथर्व. ६, १०६, ३ । अपामिदं न्ययनं... भव । ऋ. १०, १४२, ७; अथर्व. ६, १०२, २; तै. सं. ४, ६, १, ३ ।]

- अग्ने पावक रोचिषा, स नः पावक दीदिवः ॥ ६
- पावकया यश्चितयन्त्या कृपा क्षामन् रुच उषसो न केतुना ।
आ यो घृणे न तृषाणो अजरस्तूर्वम् यामभेतशस्य नू रणे ॥ ७
- नमस्ते हरसे शोचिषे चाथो ते अचिषे नमः ।
अन्यास्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ ८
- दुषदे वण्, नृषदे व, इप्सुषदे वड्, बर्हिषदे वड्, वनर्षदे वट्, स्वर्षदे वट् ॥ ९
- अक्षपते अक्षस्य नो देहानमीवस्य शुष्मिणः ।
प्र म्र दातारं तारिषा ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥ १०
- ये देवा देवानां यज्ञिया यज्ञियानां सवत्सरीयम्भु भागमासते ।
अहुतादो हविषो यज्ञे अस्मिन्स्वयं पिबन्तु मधुनो घृतस्य ॥ ११
- ये देवा देवेभ्यो अधि देवत्वमायन् ये ब्रह्मणः पुरएतारो अस्य ।
येभ्यो न ऋते पवते धाम किं चन न ते दिवो न पृथिव्या अधि स्तुषु ॥ १२
- प्राणदा अपानदा व्यानदा वर्चोधा वरिवोधाः ।
अन्यास्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ १३
- अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं अन्यत्रिणम् । अग्निर्नो वनते रयिम् ॥ १४
- य इमा विश्वा भुवनानि जुहुदपिहोता न्यसीदत् पिता नः ।
स आशिषा द्रविणमिच्छमानः प्रथमच्छद्वरं आविवेश ॥ १५
- किं स्वित्त्वनं क उ स वृक्ष आसीद्यतो द्यावापृथिवी निष्टतुः ।
मनीषिणो मनसा पृच्छतेदु तद्यदुष्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन् ॥ १६
- किं स्वित्त्वासीदधिष्ठानमारम्भणं कतमस्त्विच्छत्थासीत् ।
यतो धूमि जनयन् विश्वकर्मा वि द्यामौणोन्महिना विश्वचक्षाः ॥ १७

[अग्ने पावक रोचिषा । ऋ. ५, २६, १; सा. १५, २१; तै. सं. १, ३, १४, ८; ५, ५, ३, ४, ६, १, २ । स नः पावक दीदिवः । ऋ. १, १२, १०; तै. सं. १, ३, १४, ८; ५, ५, ३, ४, ६, १, ३ । पावकया यश्चित०... नू रणे (अजरः) । ऋ. ४, १५, ५; तै. सं. ४, ६, १, १]

[१] मै. ३, ३, ७ । तै. सं. ४, ६, १—२ । काठ. १८, १—२ । कपि. २८, २ । वा. ८, ४५, १७, १६—२३ । काण्व. ८, २६—२८; १८, १६—२४ । मा. श्री. ६, २, ५ । [अग्निस्तिग्मेन०... रयिम् । ऋ. ६, १६, २८; अथर्व. ८, ३, २३; सा. २२; तै. सं. ४, ६, १, ५, । य इमा विश्वा०... विवेश । ऋ. १०, ८१, १; तै. सं. ४, ६, २, १ । किं स्वित्त्वनं० । ऋ. १०, ८१, ४; तै. सं. ४, ६, २, ५; तै. ब्रा. २, ८, ९, ६ । किं स्वित्त्वासी०... चक्षाः । ऋ. १०, ८१, २; तै. सं. ४, ६, २, ४]

यो विश्वचक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात् ।	
सं बाहुभ्यामधुमत्सं पतत्रैर्घात्राभूमी जनेयन् देवं एकः ॥	१८
या ते धामानि परमाणि यावमा या मध्यमा विश्वकर्मश्रुतेमा ।	
शिक्षा संखिभ्यो हविषा स्वधावः स्वयं यजस्व तन्वं जुषाणः ॥	१९
विश्वकर्मन् हविषा वर्धनेन आतारमिन्दूमकृणोरवध्यम् ।	
तस्मै विश्वः समनमन्त दैवीर्यमुग्रो विहृष्यो यथासत् ॥	२०
विश्वकर्मन् हविषा वावृधानः स्वयं यजस्व पृथिवीमुत द्याम् ।	
मुह्यन्त्वन्ये अभितो जनास इहासाकं मर्धवा सूरिरस्तु ॥	२१
वाचस्पतिं विश्वकर्माणमुतये मनोर्युजं वाजे अद्याहुवेम ।	
स नो नैदिष्टा हवना जुजोष विश्वशंभूरवसे साधुकर्मा ॥ २ ॥	२२
चक्षुषः पिता मनुसा हि धीरो घृतमेने अजनन्नमाने ।	
यदेदन्ता अददहन्त पूर्वा आदिद् द्यावापृथिवीं अपथेताम् ॥	२३
विश्वकर्मा विममे यो विहाया धर्ता विधर्ता परमोतु संदृक् ।	
तेषामिष्टानि संमिषा मदन्ति यत्रा सप्तऋषीन् परं एकमाहुः ॥	२४
त आयजन्त द्रविणा समस्मिन्नृष्यः पूर्वं जरितारो न भूना ।	
अमर्ता सते रजसि निषत्ता ये भूतानि समकृण्वन्निमानि ॥	२५
यो नः पिता जनिता यो विधर्ता यो नः सतो अभ्या सज्जजान ।	
यो देवानां नामधा एक एव तं संप्रभं भुवना यन्त्यन्या ॥	२६
परो दिवः पर एना पृथिव्याः परो देवेभ्यो असुरं यदस्ति ।	
कं स्विद्रर्मं प्रथमं दद्या आपो यन्न देवाः समगृह्यन्त सर्वे ॥	२७

[यो विश्वचक्षुरुत (०तश्चक्षुः) एकः । ऋ. १०, ८१, ३; अथर्व. १३, २, २६; तै. सं. ४, ६, २, ४; तै. आ. १०, १, ३ । या ते धामानि०...जुषाणः (वृधानः) । ऋ. १०, ८१, ५; तै. सं. ४, ६, २, ५ । विश्वकर्मन् हविषा वावृधानः०। ऋ. १०, ८१, ६; सा. १५८२; तै. सं. ४, ६, २, ६; नि. १०, २७ वाचस्पतिं०...साधुकर्मा। ऋ. १०, ८१, ७; तै. सं. ४, ६, २, ५]

[३] तै. ४, ६, २ । काठ. १८, २-१ । कपि. २८, २ । वा. १७, २५-३२ । काण्व. १८, २५-३२ । [चक्षुषः पिता०...ताम् । ऋ. १०, ८१, १; तै. सं. ४, ६, २, ४ । विश्वकर्मा विममे (०मना)...एकमाहुः । ऋ. १०, ८१, २; तै. सं. ४, ६, २, १; नि. १०, २६ । त आयजन्त०...निमानि । ऋ. १०, ८१, ४; तै. सं. ४, ६, २, २; नि. ६, १५ । यो नः पिता०...यस्यम्या । ऋ. १०, ८१, ३, अथर्व. २, १, ३; तै. सं. ४, ६, २, १; तै. आ. १०, १, ४ । परो दिवः (दिवा)०...सर्वे (पूर्वे) । ऋ. १०, ८१, ५; तै. सं. ४, ६, २, २]

तमिद्वर्मे प्रथमं दध्ना आपो यन्नु देवाः समपश्यन्त विश्वे ।
 अजस्य नाभा अध्येकमपित् यस्मिन् विश्वा भवन्नाधि तस्थुः ॥ २८
 विश्वकर्मा चेदजनिष्ट देव आदिद्वन्धवो अभवत् द्वितीयः ।
 तृतीयः पिता जनिताँषधीनामपाँ गर्भं व्यदधुः पुरुत्रा ॥ २९
 न तं विदाथ य इमा जजानान्यद्युष्माकमन्तरं बभूव ।
 नीहारेण प्रावृता जल्प्या चासुतृप उक्थशासश्चरन्ति ॥ ३०
 उदेनमुत्तरं नयामे घृतेनाहुत । संमेन वर्चसा सृज प्रजया च बह्व कृधि ॥ ३१
 इन्द्रेमं प्रतरं नय सजातानामसद्वशी । रायस्पोषेण संसृज देवभ्यो भागदा असत् ॥ ३२
 यस्य कुमो गृहे हविस्तममे वर्धया त्वम् । तस्मै देवा अधिब्रुवन्नयं च ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३३
 आशुः शिशानो वृषभो न युष्मो घनाघनः क्षौभनश्वर्षणीनाम् ।
 संक्रन्दनोऽनिमिष एकशीरः शतं सैना अजयत्साकमिन्द्रः ॥ ३४
 संक्रन्दनेनानिमिषेण जिष्णुना युत्कारेण दुश्चयवनेन घृष्णना ।
 तदिन्द्रेण जयत तत्सहध्वं युधो नरा इषुहस्तेन वृष्णा ॥ ३५
 स इषुहस्तैः स निषङ्गिभिर्वशी संसृष्टासु युत्स्विन्द्रो गणेषु ।
 संसृष्टजित्सोमपा वाहुशर्ध्वध्वन्वा प्रतिहिताभिरस्ता ॥ ३६
 बृहस्पते परिदीया रथेन रक्षोहाभिर्त्रं अपबाधमानः ।
 प्रभञ्जन्तसेनाः प्रमृणो युधा जयन्नस्माकमेध्यविता रथानाम् ॥ ३७
 अभि गोत्राणि संहसा ग्राहमान आदायो वीरः शतमन्युरिन्द्रः ।
 दुश्चयवनः पृतनाषाड्योऽध्योऽस्माकं सैना अवतु प्र युत्सु ॥ ३८

[तमिद्वर्मे०...तस्थुः । ऋ. १०, ८२, ६; तै. सं. ४, ६, २, ३ । न तं०... अरन्ति । ऋ. १०, ८२, ७; तै. सं. ४, ६, २, २; नि. १४, १०]

[४] मै. ३, ३, ८ । तै. ४, ६, ३-४ । काठ. १८, ३, ५ । कपि. २८, ३, ५ । वा. १७, ५०-५२, ३३-४१, ४३ । काण्व. १८, ५०-५२, ३३-४१, ४३ । मा. श्री. ६, २, ५ । [उदेनमुत्तरं (रां)... कृधि । अथर्व. ६, ५, १ । इन्द्रेमं०... असत् । अथर्व. ६, ५, २ । यस्य कुमो०... । ऋ. १०, १७३, ३; अथर्व. ६, ५, १; ८७, ३ । तस्मै देवा (सोमो)०... ब्रह्मणस्पतिः । ऋ. १०, १७३, ३; अथर्व. ६, ८७, ३; ५, ३; तै. वा. २, ४, २, ९ । आशुः शिशानो०... । ऋ. १०, १०३, १; सा. १८४९; अथर्व. १९, १३, १; तै. सं. ४, ६, ४, १; नि. १, १५ । संक्रन्दनेना०... घृष्णा । ऋ. १०, १०३, २; सा. १८५०; अथर्व. १९, १३, ३; तै. सं. ४, ६, ४, १ । स इषुहस्तै०... रस्ता । ऋ. १०, १०३, ३; सा. १८५१; अथर्व. १९, १३, ४; तै. सं. ४, ६, ४, १ । बृहस्पते परि०... रथानाम् । ऋ. १०, १०३, ४; सा. १८५२; अथर्व. १९, १३, ८; तै. सं. ४, ६, ४, १ । अभि गोत्राणि०... युत्सु । ऋ. १०, १०३, ७; सा. १८५५; अथर्व. १९, १३, ७; तै. सं. ४, ६, ४, १]

बलविज्ञायः स्थविरः प्रवीरः सहस्वान् वाजी सहमान उग्रः । अभिर्वीरो अभिसत्त्वा सहोजिज्जैत्रमिन्द्र रथमातिष्ठ गोवित् ॥	३९
गोत्रमिदं गोविदः वज्रबाहुं जयन्तमजम् प्रमुणन्तमोजसा । इमं सजाता अनुवीरयध्वमिन्द्र सखायो अनु संरभध्वम् ॥	४०
इन्द्र एषां नेता बृहस्पतिर्दक्षिणा यज्ञः पुर एतु सोमः । देवसेनानामभिभञ्जतीनां जयन्तीनां मरुतो यन्तु मध्ये ॥	४१
इन्द्रस्य वृष्णो वरुणस्य राज्ञ आदित्यानां मरुताः शर्धे उग्रम् । महामनसां भुवनच्यवानां घोषो देवानां जयतामुदस्थात् ॥	४२
अस्माकमिन्द्रः समृतेषु ध्वजेष्वस्माकं या इषुवस्ता जयन्तु । अस्माकं वीरो उत्तरे भवन्त्वस्मानु देवा अवता भरेष्वा ॥ ४ ॥	४३
उदु त्वा ॥	४४
पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञमवन्तु देवीरपामतिं दुर्मतिं बाधमानाः । रायस्पोषे यज्ञपतिमाभजन्ती रायस्पोषे अक्षि यज्ञो अस्थात् ॥	४५
समिद्धे अग्रा अक्षि मामहान उक्थपत्रा ईड्यो गृभीतः । तस्मै धर्मं परिगृह्यायजन्तोर्जा यद्यज्ञमशमन्त देवाः ॥	४६
दैव्याय धात्रे दैष्टे देवश्रीः श्रीमनाः शतपात् । परिगृह्य यज्ञमायन् ॥	४७
हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुरस्तात् सविता ज्योतिरुदयं अजस्रम् । तस्य पृषा प्रसवे याति विद्वान्तसंपश्यन् विश्वा भुवनानि गोपाः ॥	४८
देवा देवेष्वध्वर्यन्तो अस्थुर्वीतः शुमित्रा शुमितः यजध्वै ॥	४९
तुरीयो यज्ञो यत्र हव्यमेति ततो वाका आशिषो नो जुषन्ताम् ॥	५०

[बलविज्ञायः०... गोविद (गोविदन्) । ऋ. १०, १०३, ५; सा. १८५३; अथर्व. ८, ५, २; १९, १३, ५; तै. सं. ४, ६, ४, २ । गोत्रमिदं०... रभध्वम् । ऋ. १०, १०३, ६; सा. १८५४; अथर्व. ६, ९७, ३; १९, १३, ६; तै. सं. ४, ६, ४, २ । इन्द्र एषां (आसां) नेता०... मध्ये । ऋ. १०, १०३, ८; सा. १८५६; अथर्व. १९, १३, ९; तै. सं. ४, ६, ४, ३ । इन्द्रस्य वृष्णो०... मुदस्थात् । ऋ. १०, १०३, ९; सा. १८५७; अथर्व. १९, १३, १०; तै. सं. ४, ६, ४, ३ । अस्माकमिन्द्रः०... भरेष्वा (हवेषु)]

[५] मै. ३, ३, ८ । तै. ४, ६, ३ । काठ. १८, ३ । कपि. २८, ३, ५ । वा. १७, ५३-६३, २, १५; १२, ३१, ५६; १३, ५८; १४, १०; १५, ६१; २२, ३१ । काण्व. १८, ५३-६३, २, ३०; १२, ३२, ५७; १६, ८२; मा. औ. ६, २, ५ । [हरिकेशः सूर्यरश्मिः (सूर्यरश्मिर्हरिः)... गोपाः । ऋ. १०, १३९, १; तै. सं. ४, ६, ३, ३]

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्तसमुद्रं व्यचसं गिरः ।	
रथीतमं रथीनां वाजानां सत्पुतिं पतिम् ॥	५१
विमानं एष दिवो मध्य आस्त आपपुवान् रोदसी अन्तरिक्षम् ।	
स विश्वाचीरभिचष्टे घृताचीरन्तरा पूर्वमपरं च केतुम् ॥	५२
उक्षां समुद्रे अरुणः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुराविवेश ।	
मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा विचक्रमे रजसस्पात्यन्तौ ॥	५३
सुमहूर्यज्ञ आ च वक्षद्यक्षदग्निर्देवो देवं आ च वक्षत् ।	
देवहूर्यज्ञ आ च वक्षद्यक्षदग्निर्देवो देवं आ च वक्षत् ॥	५४
वाजस्य मा प्रसवेनेति द्वे ॥ ५ ॥	५५
क्रमध्वमग्निना नाकमुख्यं हस्तेषु विभ्रतः ।	
दिवः पृष्ठं स्वर्गत्वा मिश्रा देवेभिराध्वम् ॥	५६
प्राचीर्मनु ॥	५७
अग्ने प्रेहि प्रथमो देवायतां चक्षुर्देवानामुत मर्त्यानाम् ।	
इयक्षमाणा भृगुभिः सह स्वर्यन्तु यजमानाः स्वस्ति ॥	५८
पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमारुहमन्तरिक्षादिवमारुहम् ।	
दिवो नाकस्य पृष्ठांश्च स्वर्ज्योतिरगामहम् ॥	५९
स्वर्यन्तो नापेक्षन्ता आ द्यां रोहन्ति रोदसी ।	
यज्ञं ये विश्वतोधारं सुविद्रांसो वितेनिरै ॥	६०
नक्तोषासा, — अग्ने सहस्राक्ष ॥	६१
सुपर्णोऽसि गरुत्मान् पृष्ठे पृथिव्याः सीद ।	
भासान्तरिक्षमापुण ज्योतिषा दिवमुत्तमान तैजसा दिशा उद् हृह ॥	६२

[इन्द्रं विश्वा०... पतिम् । ऋ. १, ११, १; सा. ३४३, ८२७; तै. सं. ४, ६, ३, ४; तै. ब्रा. २, ७, १५, ५ । विमान (नृषक्षा) एष०... केतुम् । ऋ. १०, १३९, २; तै. सं. ४, ६, ३, ३ । उक्षा समुद्रे (समुद्रो) ०... त्यन्तौ । ऋ. ५, ४७, ३; तै. सं. ४, ६, ३, ३]

[६] मै. ३, ३, ९ । तै. ४, ६, ५ । काठ. १८, ४ । कपि. २८, ४ । वा. १७, ६५-७९; १२, २ । काण्व. १८, ६५-७८; १३, २ । मा. श्रौ. ६, २, ५ । [क्रमध्वमग्निना०... राध्वम् । अथर्व. ४, १४, २ । अग्ने प्रेहि०... स्वस्ति । अथर्व. ४, १४, ५ । पृथिव्या अहमुदन्त०... महम् । अथर्व. ४, १४, ३ । स्वर्यन्तो नापेक्षन्ता० — वितेनिरै । अथर्व. ४, १४, ४ । अथर्व. ४, १४, ५ । नक्तोषासा समनसा० । ऋ. १, ९६, ५; तै. सं. ४, १, १०, ४, ६, ५, २, ७, १२, ३]

- आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तादग्ने स्वं योनिमासीद साध्या ।
 अस्मिन्सधस्थे अघ्युत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदत ॥ ६३
 तां सुवितुर्वरेण्यस्य चित्रामाहं वृणे सुमतिं विश्वजन्याम् ।
 यामस्य कण्वो अदुहत् प्रपीनां सहस्रधारां पयसा महीं गाम् ॥ ६४
 विधेम ते परमे जन्मन्ममे विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे ।
 यस्माद्योनेरुदारिद्र्या यजा तं प्र त्वे समिद्धे जुहुरे हवींषि ॥ ६५
 प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूम्या यविष्ठ । तां शश्वन्ता उपयन्ति वाजाः ॥ ६६
 अग्ने तमद्य, सप्त ते अग्ने ॥ ६७
 चितिं जुहोमि मनुसा यथा देवा इहागमन् । वीतिहोत्रा क्रतावृधः ॥ ६८
 समुद्रस्य वो वयुनस्य पतमन् जुहोमि विश्वकर्मणे । विश्वाहादाम्यं हवीः ॥ ६९
 [१३०९]

॥ इति मध्यमकाण्डे दशमः प्रपाठकः ॥ १० ॥

अथैकादशः प्रपाठकः ।

शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च, सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्माश्च, सत्यश्च ऋतुपाश्चात्यंहा,
 ऋताजिच्च सत्यजिच्च, सेनजिच्च सुषेणश्चा, —न्तिमित्रश्च दूरैऽमित्रश्च, गुणं क्रतुश्च सत्यश्च,
 ध्रुवश्च धरुणश्च, धर्ता च विधर्ता च विधारय, ईदृङ् चैतादृङ् च, सृदृङ् च प्रतिसदृङ् च,
 मितश्च संमितश्च सभरा, ईदृक्षास एतादृक्षास ऊ षु णः, सदृक्षासः प्रतिसदृक्षासा एतन,
 मितासश्च संमितासो न ऊतये सभरसो मरुतो यज्ञे अस्मि, —भिन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मानो,
 यथेन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मानोऽभवन्नेवमिमं यजमानं दैवीश्च विशो मानुषीश्चानुवर्त्मानो
 भवन्तु ॥ १ ॥

१

वाजश्च मे प्रसवश्च मे, प्रयतिश्च मे प्रसृतिश्च मे, धीतिश्च मे क्रतुश्च मे, स्वरश्च मे

[तां सुवितुर्वरेण्यं... गाम् । अथर्व. ७, १५, १ । विधेम ते परमे... हवींषि । ऋ. १, ९, ३; तै. सं. ४, ६, ५, ४ । प्रेद्धो अग्ने... वाजाः । ऋ. ७, १, ३; सा. १३७५, तै. सं. ४, ६, ५, ४ । अग्ने तमद्य (०द्याभ्यं) ० .. ओह्ये । ऋ. ४, १०, १; सा. ४३४, १७७७; तै. सं. ४, ४, ४, ७]

[१] तै. ४, ६, ५ । काठ. १८, ६ । कपि. २८, ६ । वा. १७, ८०-८४, ८६ । काण्व. १८, ८०-८४, ८६ । मा. श्रौ. ६, २, ५ ।

[२] मै. ३, ४, १ । तै. ४, ७, १-२ । काठ. १८, ७ । कपि. २८, ७ । वा. १८, १-४ । काण्व. १९, १३-१६ । मा. श्रौ. ६, २, ५ ।

श्लोकश्च मे, श्रावश्च मे श्रुतिश्च मे, ज्योतिश्च मे स्वश्च मे, प्राणश्च मेऽपानश्च मे, व्यानश्च मेऽसुश्च मे, चित्तं च मा आधीतं च मे, वाक् च मे मनश्च मे, चक्षुश्च मे श्रोत्रं च मे, दक्षश्च मे बलं च मा, ओजश्च मे सहश्च मा, आयुश्च मे जरा च मे, आत्मा च मे तनूश्च मे, शर्म च मे वर्म च मे, ऽङ्गानि च मेऽस्थानि च मे, परूषि च मे शरीराणि च मे, ज्यैष्ठ्यं च मा आधिपत्यं च मे, मन्युश्च मे भामश्च मे, ऽमश्च मेऽम्भश्च मे, जेमा च मे महिमा च मे, वरिमा च मे प्रथिमा च मे, वर्ष्मा च मे द्राघ्मा च मे, वृद्धं च मे वृद्धिश्च मे ॥ २ ॥

सत्यं च मे श्रद्धा च मे, जगच्च मे धनं च मे, वंशश्च मे त्विषिश्च मे, क्रीडा च मे मोदश्च मे, सूक्तं च मे सुकृतं च मे, जातं च मे जनिष्यमाणं च मे, वित्तं च मे वैद्यं च मे, भूतं च मे भव्यं च मे, ऋद्धं च मा ऋद्धिश्च मे, सुगं च मे सुपथं च मे, कलसं च मे कलमिश्च मे, मतिश्च मे समतिश्च मे, शौ च मे मयश्च मे, प्रियं च मेऽनुकामश्च मे, कामश्च मे सौमनसश्च मे, भगश्च मे द्रविणं च मे, भद्रं च मे श्रेयश्च मे, वंसीयश्च मे यंशश्च मे, ऋतं च मेऽमृतं च मे, ऽयक्ष्मं च मेऽनामयश्च मे, जीवातुश्च मे दीर्घायुत्वं च मे, ऽनमित्रं च मेऽभयं च मे, सुखं च मे शयनं च मे, सूषाश्च मे सुदिनं च मे ॥ ३ ॥

यन्ता च मे धृती च मे, क्षेमश्च मे धृतिश्च मे, विश्वं च मे महश्च मे, सःविच्च मे ज्ञात्रं च मे, स्रश्च मे प्रस्रश्च मे, सीरं च मे लयुश्च मा, ऊर्क् च मे सूनृता च मे, पयश्च मे रसश्च मे, घृतं च मे मधु च मे, सग्धिश्च मे संपीतिश्च मे, कृषिश्च मे वृष्टिश्च मे, जैत्रं च मा औद्धैत्रं च मे, रयिश्च मे रायश्च मे, पुष्टं च मे पुष्टिश्च मे, विष्टं च मे प्रष्टं च मे, पूर्णं च मे पूर्णतरं च मे, कुयवं च मेऽक्षितिश्च मे, ऽक्षुच्च मेऽन्नं च मे, व्रीहयश्च मे यवाश्च मे, माषाश्च मे तिलाश्च मे, ऽणवश्च मे प्रियङ्गवश्च मे, श्यामाकाश्च मे नीवाराश्च मे, गोधूमाश्च मे मसूराश्च मे, मुद्गाश्च मे खर्वाश्च मे ॥ ४ ॥

पर्वताश्च मे गिरयश्च मे, सिकताश्च मे वनस्पतयश्च मे, ऽश्मा च मे मृत्तिका च मे, हिरण्यं च मेऽयश्च मे, सीसं च मे त्रपु च मे, श्यामं च मे लोहितायसं च मे, ऽग्निश्च मा

[३] तै. ४.७.२-३ । काठ. १८.८-९ । कपि. २८.८-९ । वा. १८.५-६, ८, ११ । काण्व. १९.१७-१८, २०, २२ ।

[४] तै. ४.७.३-४ । काठ. १८.९ । कपि. २८.८-९ । वा. १८.७, ९, १०, १२ । काण्व. १९.१९, २१, २३-२४ ।

[५] तै. ४.७.५-८ । काठ. १८.१०-११ । कपि. २८.१०-११ । वा. १८.१३-२१ । काण्व. १९.२५-३३ ।

आपश्च मा, औषधश्च मे वीरुधश्च मे, कृष्टपच्यश्च मेऽकृष्टपच्यश्च मे, ग्राम्याश्च मे पश्वश्च
 आरण्याश्च यज्ञेन कल्पन्ताः, विचं च मे वित्तश्च मे, भूतं च मे भूतिश्च मे, ऽर्थश्च मा एम
 च म, इत्या च मे गतिश्च मे, कर्म च मे शक्तिश्च मे, वसु च मे वसतिश्च मे, ऽग्निश्च
 मा इन्द्रश्च मे, सोमश्च मा इन्द्रश्च मे, सविता च मा इन्द्रश्च मे, सरस्वती च मा इन्द्रश्च
 मे, पूषा च मा इन्द्रश्च मे, ऽदितिश्च मा इन्द्रश्च मे, धाता च मा इन्द्रश्च मे, त्वष्टा च मा
 इन्द्रश्च मे, मित्रश्च मा इन्द्रश्च मे, वरुणश्च मा इन्द्रश्च मे, विष्णुश्च मा इन्द्रश्च मे, बृहस्पतिश्च
 मा इन्द्रश्च मे, वसवश्च मा इन्द्रश्च मे, रुद्राश्च मा इन्द्रश्च मे, आदित्याश्च मा इन्द्रश्च मे,
 मरुतश्च मा इन्द्रश्च मे, पृथिवी च मा इन्द्रश्च मे, ऽन्तरिक्षं च मा इन्द्रश्च मे, द्यौश्च मा
 इन्द्रश्च मे, नक्षत्राणि च मा इन्द्रश्च मे, समा च मा इन्द्रश्च मे, कृषिश्च मा इन्द्रश्च मे,
 वृष्टिश्च मा इन्द्रश्च मे, दिशश्च मा इन्द्रश्च मे, विश्वे च मे देवा इन्द्रश्च मे, ऽःश्च मे रुग्मि-
 श्च मे, ऽधिपतिश्च मेऽदाम्यश्च म, उपाःश्च मेऽन्तर्यामश्च म, ऐन्द्रवायवश्च मे मैत्रावरुण-
 श्च म, आश्विनश्च मे प्रतिप्रस्थानश्च मे, शुक्रश्च मे मन्थी च म, आग्रायणश्च मे वैश्वदेवश्च
 म, ऐन्द्राग्रश्च मे क्षुल्लकवैश्वदेवश्च मे, ध्रुवश्च मे वैश्वानरश्च मे, मरुत्वतीयाश्च मे निष्केव-
 ल्यश्च मे, सावित्रश्च मे सारस्वतश्च मे, पात्नीवतश्च मे हारियोजनश्च मे, सुचश्च मे
 चमसाश्च मे, वायव्यानि च मे द्रोणकलशश्च मे, ऽधिषवणे च मे ग्रावाणश्च मे, पूतमृच मे
 ऽपूतमृच मे, बर्हिश्च मे वेदिश्च मे, ऽवभृथश्च मे स्वगाकारश्च मे ॥ ५ ॥

अग्निश्च घर्मश्च,—ऽर्कश्च सूर्यश्च, प्राणश्चाश्वमेधश्च,—ऽदितिश्च पृथिवी च, दितिश्च द्यौश्च,
 शक्ररीङ्गुल्लयो दिशश्च मे यज्ञेन कल्पन्ता,—मृतश्च व्रतं च, सःवत्सरश्च तपश्च,—ऽहोरात्रे
 ऊर्वेष्टीवे बृहद्रथन्तरं च मे यज्ञेन कल्पेता,—मेका च तिस्रश्चा त्रयस्त्रिंशत्,—अतस्त्राष्टौ चाष्टा-
 चत्वारिंशत्,—स्यविंश्च त्र्यवी च, दित्यवाद् च दित्यौही च, पञ्चाविंश्च पञ्चावी च, त्रिव-
 त्सश्च त्रिवत्सा च, तुर्यवाद् च तुर्यौही च, पष्ठवाद् च पष्ठौही चो,—क्षा च वशा च,
 ऋषभश्च वेहश्च, धेनुश्चानड्वाःश्च, स्तोमश्च यजुश्च, ऋक् च साम च, दीक्षा च
 तपश्च, बृहश्च रथन्तरं चो,—षड्यो वनस्पतयो दिशश्च मे यज्ञेन कल्पन्ता,—मन्त्राय त्वा,
 वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वे,—बे त्वो,—जै त्वा, रयै त्वा, पोषाय त्वा ॥ ६ ॥

[१९१५]

॥ इति मध्यमकाण्डे एकादशः प्रपाठकः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशः प्रपाठकः ।

- विश्वे नो अद्य मरुतो विश्व ऊती विश्वे भवन्त्वग्रयः समिद्धाः ।
 विश्वे नो देवा अवसागमन्निह विश्वमस्तु द्रविणं वाजो अस्मे ॥ १
 वाजो मे सप्त प्रदिशश्चतस्रो वा परावतः । वाजो मा विश्वैर्देवैर्धनसाता इहावतु ॥ २
 वाजः पुरस्तादुत मध्यतो नो वाजो देवानृतुभिः कल्पयाति ।
 वाजस्य हि प्रसवे नन्नमीति विश्व आशा वाजपतिर्भवेयम् ॥ ३
 वाजो मे अद्य प्रसुवाति दानं वाजो देवान् हविषा वर्धयाति ।
 वाजो हि मा सर्ववीरं चकार सर्वा आशा वाजपतिर्जयेयम् ॥ ४
 स मा सृजामि पयसा पृथिव्याः स मा सृजाम्यङ्गिरोषधीभिः ।
 सोऽहं वाजं सनेयमग्रे ॥ ५
 पयः पृथिव्यां पया ओषधीषु पयो दिश्व्यन्तरिक्षे पयो धाः ।
 पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मह्यम् ॥ १ ॥ ६

ऋताषाडृतधामाग्निर्गन्धर्व, —स्तस्यौषधयोऽप्सरसो मुदा नाम, स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु,
 ता न इदं ब्रह्म क्षत्रं पान्तु, तस्मै स्वाहा वट्, ताभ्यः स्वाहा वट्, संहितो विश्वसामा
 सूर्यो गन्धर्व, —स्तस्य मरीचयोऽप्सरस आयुवो नाम, सुषुम्णः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमा गन्धर्व, —स्त-
 स्य नक्षत्राण्यप्सरसो बेकुट्यो नामे, —पिरो विश्वव्युचा वातो गन्धर्व, —स्तस्यापोऽप्सरसा ऊर्जो
 नाम, भुजी सुपर्णो यज्ञो गन्धर्व, —स्तस्य दक्षिणा अप्सरसा एष्ट्यो नाम, बृहस्पतिर्विश्वकर्मे-
 न्द्रो गन्धर्व, —स्तस्य मरुतोऽप्सरसा ओजो नाम, प्रजापतिः परमेष्ठी मनो गन्धर्व, —स्तस्य
 ऋक्सामाण्यप्सरसः स्तवा नामा, —ऽमृड्यो दुरेहेतिर्मृत्युर्गन्धर्व, —स्तस्य प्रजा अप्सरसो भीरवो
 नाम, स नो भुवनस्य पते यस्य त उपरि गृहा विराट्पतेऽस्मै ब्रह्मणेऽस्मै क्षत्राय महि शर्म
 यच्छ, यस्य ते विश्वा आशा अप्सरसः प्लीया नाम स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु, ता न इदं ब्रह्म
 क्षत्रं पान्तु, तस्मै स्वाहा वट्, ताभ्यः स्वाहा वट् ॥ २ ॥ ७

समुद्रोऽसि नभस्वानार्द्रदानुः, शंभूर्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा, —ऽवस्युरासि दुवस्वाञ्, शंभू-
 र्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा, मारुतोऽसि मरुतां गणः, शंभूर्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा,

[१] मै. ३,४,३ । तै. ४,७,१२ । काठ. १८,१३ । कपि. २९,२ । वा. १८,३१-३६;३३,५२ । काण्व. २०,२-७;३२,५२ ।
 मा. श्री. ६,२,५ । [विश्वे (नो) अद्य मरुतो०...अस्मे । ऋ. १०,३५,१२; तै. सं. ४,७,१२,१]

[२] तै. ३,४,७ । काठ. १८,१४ । कपि. २९,३ । वा. १८,३८-४४ । काण्व. २०,८-१४ । मा. श्री. ६,२,५ ।

सज्जूरब्दा आयवभिः, सज्जूरुषा आरुणीभिः, सज्जोषा अश्विना दंसोभिः, सज्जः घरा
एतशेन, सज्जैश्वानर ईडया घृतेन स्वाहा ॥ ८

अग्निं युनज्मि शवसा घृतेन दिव्यं सुपर्णं वयसं बृहन्तम् ।

तेन वयं पतेम ब्रध्नस्य विष्टपं ३स्वो रुहाणा अधि नाक उत्तमे ॥ ९

इमौ ते पक्षा अजरौ पतत्रिणौ याभ्यां रक्षां स्यपहं स्यग्रे ।

ताभ्यां वयं पतेम सुकृतामु लोकं यत्र ऋषयो जग्मुः प्रथमा ये पुराणाः ॥ १०

इन्दुर्दक्षः श्येनं कृतावा हिरण्यपक्षः शकुनो भुरग्युः ।

महान्तसधस्थे ध्रुवं आ निपत्तो नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥ ११

दिवो मूर्धासि नाभिः पृथिव्या उर्मिषामोषधीनाम् ।

विश्वायुः शर्म सप्रथा नमस्पथे विश्वस्य मूर्धन्नाधितिष्ठसि श्रितः ॥ १२

समुद्रे ते हृदयमन्तरायुरपो दत्तोदधिं भिन्त ।

दिवः पर्जन्यादुन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्टयावृत ॥ १३

विं ते मुञ्चामि रशनां विं रश्मीन् विं योक्त्राणि परिचर्तनानि ।

धत्तादुस्मभ्यं द्रविणेह भद्रं प्र मा ब्रूताद्भागदां देवतासु ॥ १४

इष्टो यज्ञो भृगुभिर्द्रविणोदा यत्तिभिराशीर्दा वसुभिः ।

इष्टो अग्निराहुतः पिपर्तु न इष्टं हविः स्वर्गेदं देवेभ्यो नमः ॥ ३ ॥ १५

येना ऋषयस्तपसा सत्रमासतेन्धाना अग्निं स्मरन्तः ।

यमाहुर्मनवः स्तीर्णवर्हिषं तस्मिन्नहं निदुधे नाके अग्निम् ॥ १६

तै पत्नीभिरनुगच्छेम देवाः पुत्रैर्भ्रीतृभिरुत वा हिरण्यैः ।

नाकं गृह्णानाः सुकृतस्य लोके तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥ १७

आ वाचो मध्यमरुहद्भुरण्युरयमग्निः सत्पुतिश्चैकितानः ।

पृष्ठे पृथिव्या निहितो दविद्युतदधस्पदं कृणुता ये पुतन्यवः ॥ १८

अयमग्निर्वीरतमो वयोधाः सुहृत्सीयो ज्योततामप्रयुञ्जन् ।

[३] मै ३,४,४-५ । तै. ४,७,१२-१३ । काठ. १८,१४,१५,१८ । कपि. २९,३-४ । वा. १८,४५,१२,७४,१८,५१-५७ । काण्व. २०,१५,१३,७५,२०,२१-२७ । मा. श्रौ. ६,२,५-६ । [वि ते मुञ्चामि०...देवतासु । अथर्व. ७,७८,१-२]

विभ्राजमानः सलिलस्य मध्या उप प्रयाहि दिव्यानि धाम्न ॥	१९
अग्ने च्यवस्व समनुप्रयाह्याविष्पथो देवानान् कृणुष्व ।	
इदमिदं सुकृतमारभस्व यत्रा ऋषयो जग्मुः प्रथमा ये पुराणाः ॥	२०
संप्रच्यवध्वमुप संप्रयाताविष्पथो देवानान् कृणुध्वम् ।	
एभिः सुकृतैरनुगच्छेम देवा यत्र नः पूर्वे पितरः परेताः ॥	२१
उद्बुध्यस्वाग्ने प्रतिजागृह्येनमिष्टापूर्ते संसृजेथामयं च ।	
पुनः कृण्वन्तः पितरो युवानोऽन्वाताः सुस्तव तन्तुमेतम् ॥	२२
येन वहसि सहस्रं येनाग्ने सर्ववेदसम् । तेनेमं यज्ञं नो वह स्वर्देवेषु गन्तवे ॥	२३
अयं ते ॥ ४ ॥	२४
समास्त्वाम् ऋतवो वर्धयन्तु संवत्सरां ऋषयो यानि सत्या ।	
सं दिव्येन दीदिहि रोचनेन विश्वा आभाहि प्रदिशश्चतस्रः ॥	२५
सं चेध्यस्वाग्ने प्र च बोधयैनमुच्च तिष्ठ महते सौभगाय ।	
मा च रिषदुपसत्ता ते अग्ने ब्रह्माणस्ते यशसः सन्तु मान्ये ॥	२६
त्वामग्ने वृणते ब्राह्मणा इमे शिवो अग्ने संवरणे भवा नः ।	
सपत्नहाग्ने अभिमातिजिह्वस्व स्वं गये जागृह्यप्रयुच्छन् ॥	२७
इहैवाग्ने अधिधारया रथि मा त्वा निरुन् पूर्वचित्तौ निकारिणः ।	
क्षत्रमग्ने सूर्यममस्तु तुभ्यमुपसत्ता वर्धतां ते अनिष्टतः ॥	२८
क्षत्रेणाग्ने स्वेन संरभस्व मित्रेणाग्ने मित्रेभ्ये यतस्व ।	
सजातानां मध्यमेष्ठेयाय राज्ञामग्ने विहव्यो दीदिहीह ॥	२९
अति निहो अति सुधो अत्यचित्तिमति निरुतिमद्य ।	
विश्वा ह्यग्ने दुरितां तर त्वमथास्मभ्यं सहवीरं रथि दाः ॥	३०

[४] तै. ४, ७, १३ । काठ. १८, १८ । कपि. २९, ६ । वा. १५, ४९-५६, १८, ६१-६२, ३, १४, १२, ५२ । काण्व. १६, ७१-७८; २०, ३१-३२, ३, २०, १३, ५३ । मा. श्रौ. ६, २, ६ । [येन वहसि०...गन्तवे । अथर्व. ९, ५, १७ । अयं ते० । ऋ. ३, २९, १०; अथर्व. ३, २०, १; तै. सं. १, ५, ५, २; ४, २, ४, ३; ७, १३, ५; तै. आ. १, २, १, १६; २, ५, ८, ८]

[५] तै. ३, ४, ६ । तै. ४, १, ७ । काठ. १८, १६ । कपि. २९, ४ । वा. २७, १-१०; २०, २१; ३५, १४; ३८, २४ । काण्व. २९, १-१०; २२, ६; ३५, ४७; ३८, २४ । [समास्त्वाम् ०... । अथर्व. २, ६, १ । सं चेध्यस्वाग्ने०...मान्ये । अथर्व. २, ६, २ । त्वामग्ने वृणते०...प्रयुच्छन् । अथर्व. २, ६, ३ । इहैवाग्ने अधि०...अनिष्टतः । अथर्व. ७, ८१, ३ । क्षत्रेणाग्ने स्वायुः०...दीदिहीह । अथर्व. २, ६, ४ । अति निहो०...दाः । अथर्व. २, ६, ५]

अनाधृष्यो जातवेदा अनिष्टृतो विराड्मे क्षत्रभृद्दीदिदीह । व्यमीवाः प्रमुञ्चन्मानुषाणां शिवेभिरद्य परिपाहि नो वृधे ॥	३१
बृहस्पते सवितर्बोधयैनं संशितं चित्संतरं संशिशिषाधि । वर्धयैनं महते सौभगाय विश्वे चैनमनुमदन्तु देवाः ॥	३२
अमुत्रभूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः । प्रत्युहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्रे भिषजा शचीभिः ॥	३३
उद्वयं तमसस्परि ज्योतिः पश्यन्ता उत्तरम् । देवं देवत्रां सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥ ५ ॥	३४
ऊर्ध्वा अस्य समिधो भवन्त्यूर्ध्वा शुक्रा शोचींष्यग्नेः । द्युमत्तमा सुप्रतीकस्य सूनोः ॥	३५
तनूनपादसुरो विश्ववेदा देवो देवेभ्यो देवयानान् पथो अनक्तु मध्वा घृतेन । मध्वा यज्ञं नक्षति प्रीणानः ॥	३६
नराशंसो अग्निः सुकृदेवः सविता विश्ववारः । अछायमेति शवसा घृतेन ॥	३७
ईडानो वह्निर्नमसाग्नेः स्रुचो अध्वरेषु प्रयत्सु । स यक्षदस्य महिमानुमग्नेः ॥	३८
स ई मन्द्रा सुप्रयसा स्तरीमन् । बर्हिषो मित्रमहाः । वसुश्चेतिष्ठो वसुधातमश्च ॥	३९
द्वारो देवीरन्वस्य विश्वा व्रता ददन्ते अग्ने । उरुव्यचुसो धाम्ना पत्यमानाः ॥	४०
ते अस्य योषणौ दिव्ये न योना उषासानक्ता । इमं यज्ञमवतामध्वरं नः ॥	४१
दैव्या होतारा ऊर्ध्वमिममध्वरं नोऽग्नेर्जिह्वाभिगृणीतम् । कृणुतं नः स्विष्टम् ॥	४२

[अनाधृष्यो जातवेदा०...वृधे । अथर्व. ७, ८४, १ । शिवेभिरद्य०...वृधे । ऋ. ६, ७१, ३ । बृहस्पते स-
वित०...देवाः । अथर्व. ७, १६, १ । अमुत्रभूया०...शचीभिः । अथर्व. ७, ५३, १ । उद्वयन्तमसस्परि०... ।
ऋ. १, ५०, १०; अथर्व. ७, ५३, ७; तै. सं. ४, १, ७, ४; तै. ब्रा. २, ५, ४, ९; ६, ६, ४; तै. आ. ६, ३, १]

[६] मै. ३, ४, ६ । तै. ४, १, ८ । काठ. १८, १७ । कपि. २९, ५ । वा. २७, ११-२२ । काण्व. २९, ११-२२ । [ऊर्ध्वा
अस्य०...सूनोः । अथर्व. ५, २७, २ । तनूनपादसुरो०...घृतेन । अथर्व. ५, २७, १-२ । मध्वा यज्ञं०... ।
अथर्व. ५, २७, ३ । नराशंसो अग्निः०—घृतेन । अथर्व. ५, २७, ३-४ । ईडानो वह्निर्नमसाग्नेः०—मग्नेः । अथर्व.
५, २७, ४-५ । स ई (तरी) मन्द्रा०—वसुधातम(र)श्च । अथर्व. ५, २७, ६ । द्वारो देवी०—पत्यमा-
नाः (ने) । अथर्व. ५, २७, ७-८ । आ सुव्ययन्ती यजते उपाके । ऋ. १०, ११, ६; अथर्व. ५, २७, ८; १२, ६;
तै. ब्रा. ३, ६, ३, ३; नि. ८, ११ । ते अस्य०—नः । अथर्व. ५, २७, ८ । दैव्या (देवा) होतारा०स्विष्टम् ।
अथर्व. ५, २७, ९]

तिस्रो देवीर्बहिरेदं स्योनमिडा सरस्वती मही । भारती गृणाना ॥ ४३
तन्नस्तुरीपमद्भुतं पुरुक्षु त्वष्टः सुवीर्यम् । रायस्पोषं विष्य नाभिमस्मे ॥ ४४
वनस्पतेऽवसृजा रराणस्मना देवेभ्यः । अग्निर्हव्यं शुमिता स्रूयति ॥ ४५
अग्ने स्वाहा कृणुहि जातवेदा इन्द्राय देवेभ्यः । विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम् ॥ ६ ॥ ४६
[१३६१]

॥ इति मध्यमकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशः प्रपाठकः ।

समन्या यन्त्युपयन्त्यन्याः समानमूर्ध्वं नद्यः पृणन्ति ।
तमु शुचिं शुचयो दीदिवान्सुमपां नपातं पस्तिस्थुरापः ॥ १
हिरण्यवर्णः स हिरण्यसदृगपां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।
हिरण्ययात्परि योनेर्निषद्य हिरण्यदा दुदत्यन्नमस्मे ॥ २
हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासु जातः कश्यपो यास्विन्द्रः ।
अग्निं या गर्भं दधिरे विरूपास्ता ना आपः शं स्योना भवन्तु ॥ ३
यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन् जनानाम् ।
मधुश्चुतः शुचयो याः पावकास्ता ना आपः शं स्योना भवन्तु ॥ ४
यासां देवा दिवि कृषन्ति भक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति ।
याः पृथिवीं पयसोन्दन्ति शुक्रास्ता ना आपः शं स्योना भवन्तु ॥ ५
शिवेन मा चक्षुषा पश्यतापः शिवया तन्वोपस्पृशत त्वंच मे ।
सर्वं अग्नीं रप्सुषदो हुवे मयि वर्चो बलमोजो निधत्त ॥ ६
यददः संप्रयतीरहा अनदता इते ।

[तिस्रो देवी०—गृणाना । अथर्व. ५, २७, ९ । तन्नस्तुरी०—मस्मे । अथर्व. ५, २७, १० । वनस्पतेऽव०... स्रूयति (स्वदयतु) । अथर्व. ५, २७, ११ । अग्ने स्वाहा०—जुषन्ताम् । अथर्व. ५, २७, १२]

[१] तै. ५, ६, १ । काठ. ३९, २ । वा. ११, ५०-५२, ३६२४-१६; ४, १३, १७; ५, ४३ । काण्व. १२, ५१-५३; ३६, १४-१६; ४, १८, २३; ५, ५४ । मा. श्री. ६, १, ६ । [समन्या यन्त्युप०...तस्थुरापः । ऋ. २, ३५, ३; सा. ६०७; तै. सं. २, ५, १२, १ । हिरण्यवर्णः (ऋषः) स०...मस्मे । ऋ. २, ३५, १०; नि. ३, १६ । हिरण्यवर्णाः शुचयः०...भवन्तु । अथर्व. १, ३३, १ । यासां राजा वरुणो०... । ऋ. ७, ४९, ३; अथर्व. १, ३३, २, ४ । तै. सं. ५, ६, १, १ । यासां देवा दिवि०...भवन्तु । अथर्व. १, ३३, ३ । शिवेन मा चक्षुषा०... । १, ३३, ४ । मधुश्चुतः (घृतश्चुतः) शुचयो० । ऋ. ७, ४९, ३; अथर्व. १, ३३, ४ । यददः संप्रयती०...सिन्धवः । अथर्व. ३, १३, १]

तस्मादा न३द्यो नाम स्थ ता वो नामानि सिन्धवः ॥

७

संप्रच्युता वरुणेन यच्च शीभ५ समवल्गत ।

तदाम्रोदिन्द्रो वो यतीस्तस्मादापो अनुष्ठन ॥

८

अपकाम५ स्यन्दमाना अवीवरत वो हि कम् ।

इन्द्रो वः शक्तिभिर्देवीस्तस्माद्वानीम वो हितम् ॥

९

एको वो देवो अप्यतिष्ठत् स्यन्दमाना यथावशम् ।

उदानिषुर्महीरिति तस्मादुदकमुच्यते ॥

१०

आदित्पश्याम्युत वा शृणोम्या मा घोषो गच्छति वान्वासाम् ।

तीव्रो रसो मधुपृचामरंगम आ मा प्राणेनु सह वर्चसागन् ॥

११

आपो देवीर्धृतमिन्वा ऊ आपो अमीषामौ विभ्रत्यापा इत्ताः ।

मन्ये भेजानो अमृतस्य तहिं हिरण्यवर्णा अतृप५ यदा वः ॥

१२

आपो हि ष्ठेति तिस्रः ॥ दिवि श्रयस्वा, —ऽन्तरिक्षे यतस्व, पृथिव्याः सैभुव, अजं

गच्छ ॥ १ ॥

१३-१४

तपो योनिरमि, विश्वाभिस्त्वा धीभिरेछिद्रामुपदधाम्यु, —त५ योनिः, सत्य५ योनि, —

ब्रह्म योनिः, क्षत्र५ योनिः, पृथिवी योनि, —ऽन्तरिक्ष५ योनि, —द्यौर्योनि, —दिशो

योनिः ॥ २ ॥

१५

प्राणादुपान५ संतन्व, —पानाद्वधान५ संतनु, व्यानाच्चक्षुः संतनु, चक्षुषः श्रोत्र५ संतनु,

श्रोत्रात् पृथिवी५ संतनु, पृथिव्या अन्तरिक्ष५ संतन्व, —न्तरिक्षादिव५ संतनु, दिवो दिशः

संतनु, दिग्भ्यः स्वर्गे लोकमुनुसंतनु ॥ ३ ॥

१६

[संप्रच्युता (यत्प्रेषिता) ०... अनुष्ठन । अथर्व. ३, १३, २ । अपकाम५ स्यन्दमाना ०... हितम् । अथर्व.

३, १३, ३ । एको वो देवो ०... मुच्यते । अथर्व. ३, १३, ४ । आदित्पश्याम्युत ०... साम् । अथर्व. ३, १३, ६

(प्र. च.) । तीव्रो रसो ०... सागन् (गमेत्) । अथर्व. ३, १३, ५ (द्वि. च.) । आपो देवी (भद्रा) धृत

०... इत्ताः । अथर्व. ३, १३, ५ (प्र. च.) । मन्ये भेजानो ०... यदा वः । अथर्व. ३, १३, ६ (द्वि. च.) ।

आपो हि ष्ठा ०... चक्षसे । ऋ. १०, ९, १; सा. १८३७; अथर्व. १, ५, १; तै. ४, १, ५, १; ५, ६, १, ४, ७, ४, १९, ४;

तै. आ. ४, ४२, ४; १०, १, ११; नि. ९, २७ । यो व शिव ०... मातरः । ऋ. १०, ९, २; सा. १८३८; अथर्व. १, ५, २;

तै. सं. ४, १, ५, १; ७, ४, १९, ४; तै. आ. ४, ४२, ४; १०, १, ११ । तस्मा अरंगमाम ०... यथाचनः । ऋ. १०, ९, ३;

सा. १८३९; अथर्व. १, ५, ३; तै. सं. ४, १, ५, १; ५, ६, १, ४; ७, ४, १९, ४; तै. आ. ४, ४२, ४; १०, १, १२]

[२] मै. ३, २, ६ । काठ. ३९, २ ।

[३] तै. आ. १, ५, ७ । काठ. ३९, ८ ।

ऋचा त्वा छन्दसा सादयामि, वषट्कारेण त्वा छन्दसा सादयामि, हिकारेण त्वा छन्दसा सादयामि, प्रस्तावेन त्वा छन्दसा सादयाम्यु, —द्रीथेन त्वा छन्दसा सादयामि, प्रतिहारेण त्वा छन्दसा सादयामि, स्तुतेन त्वा छन्दसा सादयामि, निधनेन त्वा छन्दसा सादयामि ॥ ४ ॥

१७

दूतं वो विश्वेदेसं हव्यवाहममर्त्यम् । यजिष्ठमृजसे गिरा ॥

१८

अगन्म महा नमसा यविष्ठं यो दीदाय समिद्धः स्वे दुरोणे ।

चित्रभानुं रोदसी अन्तरुर्वी स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यञ्चम् ॥

१९

अयमिह ॥

२०

दधन्वे वा यदीमनु वोचद् ब्रह्माणि वैरु तत् । परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभुवत् ॥ २१
ओमे सुश्चन्द्र विशपते देवीं श्रीणीष आसन्ति ।

उतो ना उत्पुण्या उक्थेषु शवसस्पता इषं स्तोतृभ्या आभर ॥ ५ ॥

२२

इन्द्रो दधीचो अस्थमिर्वृत्राण्यप्रतिष्कृतः । जघान नवतीर्नव ॥

२३

अत्राह गौरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्यम् । इत्था चन्द्रमसो गृहे ॥

२४

इच्छन्नश्वस्य यच्च शिरः पर्वतेष्वपश्रितम् । अविन्दच्च शर्यणावति ॥

२५

इन्द्रमिन्द्राथिनो बृहदिन्द्रमर्केभिरार्केणः । इन्द्रं वाणीरनूषत ॥

२६

इन्द्रो दीर्घाय चक्षसा आ सूर्यं रोहयद्विधिं । वि गौभिरद्विमैरयत् ॥

२७

इन्द्रा इद्वर्योः संचा संमिश्रा आ वृचोयुजा । इन्द्रो वज्री हिरण्ययः ॥

२८

इन्द्र वज्रेषु नोऽव सहस्रप्रधनेषु च । उग्रं उग्राभिरूतिभिः ॥

२९

[५] तै. ब्रा. ३, ११, ६, ३; तै. सं. ३, ३, ३, ३; २, २, १२, ७; ४, ४, ४, ६; २, १३, ७, ८। काठ. १२, १५, ३९, १३। वा. ३, १५; १५, २६; ३३, ६। काण्व. ३, ११; १६, ४७; ३२, ६। [दूतं वो विश्वेदेसं...गिरा । ऋ. ४, ८, १; सा. १२। अगन्म महा नमसा...प्रत्यञ्चम् । ऋ. ७, १२, १; सा. १३०४; तै. ब्रा. ३, ११, ६, २। अयमिह...। ऋ. ४, ७, १; तै. सं. १, ५, ५, १। दधन्वे वा...भुवत् । ऋ. २, ५, ३; सा. ९४। ओमे (उमे) सुश्चन्द्र...आभर । ऋ. ५, ६, ९; सा. १०२४]

[६] काठ. ३९, १२ । तै. ब्रा. १, ५, ८, १-३ । [इन्द्रो दधीचो...नव । ऋ. १, ८४, १३; सा. १७९, ९१३; अथर्व. २०, ४१, १ । अत्राहं गौरमन्वत...गृहे । ऋ. १, ८४, १५; सा. १४७, ९१५; अथर्व. २०, ४१, ३; नि. ४, २५ । इच्छन्नश्वस्य...वति । ऋ. १, ८४, १४; सा. ९१४, अथर्व. २०, २१, २ । इन्द्रमिन्द्राथिनो...नूषत । ऋ. १, ७, १; सा. १९८, ७९६; अथर्व. २०, ३८, ४; ४७, ४; ७०, ७; तै. सं. १६, १२, २; नि. ७, २ । इन्द्रो दीर्घाय...रयत् । ऋ. १, ७, ३; सा. ७९९; अथर्व. २०, ३८, ६; ४७, ६, ७०, ९ । इन्द्रा (इन्द्र) इद्वर्यो... । ऋ. १, ७, १; सा. ५९७, ७९७; अथर्व. २०, ३८, ५; ४७, ५, ७०, ८ । इन्द्र वज्रेषु...रूतिभिः । ऋ. १, ७, ४; सा. ५९८, ७९८; अथर्व. २०, ७०, १०]

तमिन्द्र५ वाजयामसि महे वृत्राय हन्तवे । स वृषा वृषभो भुवत् ॥ ३०

इन्द्रः स दामने कृतं अजिष्ठः स बले हितः । द्युम्नीं श्लोकीं स सोम्यः ॥ ३१

गिरा वज्रो न संभृतः संबलो अनपच्युतः । ववक्ष उग्रो अस्तुतः ॥ ६ ॥ ३२

अयमग्निः सहस्रिणो, अग्निर्मूर्धा, त्वामग्ने पुष्करादधि ॥ ३३

अबोध्यग्निः समिधा जनानां प्रति धेनुमिवायतीमुषासम् ।

यद्वा इव प्र वयामुज्जिहानाः प्र भानवः सिस्रते नाकमच्छ ॥ ३४

अवोचाम कवये मेध्याय वचो वन्दारु वृषभाय वृष्णे ।

गविष्ठिरो नमसा स्तोममग्रौ दिवीव रुक्ममुख्यश्चमश्रेत् ॥ ३५

अबोधि होता यजथाय देवानूध्वो अग्निः सुमनाः प्रातरस्थात् ।

समिद्धस्य रुशददर्शि पाजो महान् देवस्तमसो निरमोचि ॥ ३६

जनस्य गोपां अजनिष्ट जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय नव्यसे ।

घृतप्रतीको बृहतां द्विविस्पृशा द्युमद्विभाति भरतेभ्यः शुचिः ॥ ३७

त्वामग्ने अङ्गिरसो गुहा हितमन्वविन्दन् शिश्रियाणं वने वने ।

स जायसे मध्यमानः सहो महच्चांमाहुः सहसस्पुत्रमङ्गिरः ॥ ३८

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हदै ।

त्वां गिरः सिन्धुमिवावनीर्महीरापृणन्ति शंवसा वर्धयन्ति च ॥ ३९

सं समिद्युवसे वृषन्त्रे विश्वान्यर्यं आ । इडस्पदे समिध्यसे स नो वसून्याभर ॥ ४०

[तमिन्द्र५ वाजयामसि०...भुवत् । ऋ. ८, ९३, ७; सा. ११९, १२२२; अथर्व. २०, ४७, १, १३७, १२, तै. ब्रा. २, ४, १, ३ । इन्द्रः स दामने०...सोम्यः । ऋ. ८, ९३, ८; सा. १२२३; अथर्व. २०, ४७, २; १३७, १३ । गिरा वज्रो न०...अस्तुतः । ऋ. ८, ९३, ९; सा. १२२४; अथर्व. २०, ४७, ३; १३७, १४]

[७] तै. ४, ४, ४; १, ८, २२, ३ । काठ. ३९, १४; (२, १५, ११, १२); वा. १५, २०-२२, २४—२५, २७-२८, ३०-३१, ४१-४२; ३, १२; १३, १४, ११, ३२, ३६, ७ । काण्व. ३, १८; १४, १४; १२, ३२; १६, ४१-४३, ४६, ४८-४९, ५१, ५३, ६३-६४; ३६, ७ । [अयमग्निः सहस्रिणो०... । ऋ. ८, ७५, ४; तै. सं. २, ६, ११, १; ४, ४, ४, १ । अग्निर्मूर्धा दिवः० । ऋ. ८, ४४, १६; सा. २७, १५३२; तै. सं. १, ५, ५, १; ४, ४, १, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १ । त्वामग्ने पुष्करादधि० । ऋ. ६, १६, १३; सा. ९, तै. सं. ३, ५, ११, ३; ४, १, ३, २; ४, ४, १ । अबोध्यग्निः समिधा०...मच्छ (०च्छ) । ऋ. ५, १, १; सा. ७३, १७४६; अथर्व. १३, २, ४६; तै. सं. ४, ४, ४, १ । अवोचाम कवये०... । ऋ. ५, १, १२; तै. सं. ४, ४, ४, २ । अबोधि होता०...मोचि । ऋ. ५, १, २; सा. १७४७; नि. ६, १३ । जनस्य गोपा०...शुचिः । ऋ. ५, ११, १; सा. ९०७; तै. सं. ४, ४, ४, २ । त्वामग्ने अङ्गिरसो०...मङ्गिरः । ऋ. ५, ११, ६; सा. ९०८; तै. सं. ४, ४, ४, २ । तुभ्येदमग्ने०... । ऋ. ५, ११, ५ । सं समिद्युवसे० भर । ऋ. १०, १९१, १; अथर्व. ६, ६३, ४; तै. सं. २, ६, ११, ४, ४, ४]

- अग्निं वः पूर्य गिरा देवमीडे वसुनाम् । सपर्यवः पुरुप्रियं मित्रं न क्षेत्रसाधसम् ॥ ४१
- त्वां चित्रश्रवस्तम हवन्ते विश्वं जन्तवः । शोचिष्केशं पुरुप्रियाग्ने हव्याय वोढवे ॥ ४२
- आ ते अग्न इधीमहि द्युमन्तं देवाजर्म् ।
- यद्ध स्या ते पनीयसी समिदीदयति धवींषः स्तोतृभ्या आभर ॥ ४३
- अग्निं तं मन्ये यो वसुरस्तः यः यन्ति धेनवः ।
- अस्तमर्वन्त आशवोऽस्तं नित्यासो वाजिना इषः स्तोतृभ्या आभर ॥ ४४
- सो अग्निर्यो वसुर्गुणं सः यमायन्ति धेनवः ।
- समर्वन्तो रघुद्रुवः सः सुजातासः सुरया इषः स्तोतृभ्या आभर ॥ ७ ॥ ४५
- एना वो अग्निं नमुसोजो नपातमाहुवे । प्रियं चेतिष्ठमरतिः स्वध्वरः विश्वस्य दूतममृतम् ॥ ४६
- त्वमग्ने गृहपतिस्त्वः होता नो अध्वरः । त्वं पोता विश्ववार प्रचेता यक्षि वैष्णु च वार्यम् ॥ ४७
- देवो वो द्रविणोदाः पूर्णो विवष्ट्यासिचम् । उद्धा सिञ्चध्वमुप वा पृणध्वमादिद्वो देव ओहते ॥ ४८
- अग्ने वाजस्य गोमता ईशानः सहसो यहो । अस्मे धेहि जातवेदो मंहि श्रवः ॥ ४९
- स इधानो वसुः कविरग्निरिडेन्यो गिरा । रेवदस्मभ्यं पुर्वणीक दीदिहि ॥ ५०
- क्षपो राजन्नुत तमनाग्ने वस्तोरुतोषसः । स तिग्मजम्भ रक्षसो दह प्रति ॥ ५१
- अग्ने तमद्याध्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशम् । ऋध्यामा ता ओहैः ॥ ५२
- अघा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्य दक्षस्य साधोः । रथिर्भितस्य बृहतो बभूथ ॥ ५३

[अग्निं वः पूर्य गिरा०... । ऋ. ८, ३१, १४; तै. सं. १, ८, २२, ३ । त्वां चित्रश्रवस्तम०...वोढवे ।

१, ४५, ६; तै. सं. ४, ४, ४, ३ । आ ते अग्न०...आभर । ऋ. ५, ६, ४; सा. ४१९, १०२२; अथर्व. १८, ४, ८८;

तै. सं. ४, ४, ४, ६ । अग्निं तं मन्ये०...आभर । ऋ. ५, ६, १; सा. ४२५, १७३७ । सो अग्निर्यो०... आभर ।

ऋ. ५, ६, २; सा. १७३९ । स्तोतृभ्या (०भ्य) आभर । ऋ. ५, ६, १, २, ९; ८, ९३, १९; सा. १५८६]

[८] तै. ४, ४, ४ । काठ. ३९, १५ । वा. १५, ३२-३३, ३५-३७, ४४-४५, ४७; १०, २४; १२, १४; ४, २५; ३, २५; १५, ४८;

२५, ४७ । काण्व. १६, ५४-५५, ५७-५९, ६६-६७, ६९, ११, ३४; १३, १५; ४, ३४; ३, ३३; १६, ७०; २७, ४५ । [एना

वो अग्नि०...मृतम् । ऋ. ७, १६, १; सा. ४५, ७४९; तै. सं. ४, ४, ४, ४; नि. ३, २१ । त्वमग्ने गृहपति०...

वार्यम् । ऋ. ७, १६, ५; सा. ६१ । अग्ने वाजस्य गोमता (तः)० । ऋ. १, ७९, ४; सा. ९९, १५६१; तै. सं.

४, ४, ४, ५ । स इधानो०...दीदिहि । ऋ. १, ७९, ५; सा. १५६२; तै. सं. ४, ४, ४, ५ । क्षपो राजन्नुत०...प्रति ।

ऋ. १, ७९, ६; सा. १५६३; तै. सं. ४, ४, ४, ५ । अग्ने तमद्याध्वं०...ओहैः । ऋ. ४, १०, १; सा. ४३४, १७७७;

तै. सं. ४, ४, ४, ७ । अघा ह्यग्ने०...बभूथ । ऋ. ४, १०, २; सा. १७७८; तै. सं. ४, ४, ४, ७]

आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गुणन्तोऽग्ने दाशेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्त शुष्मैः ॥ ५४

अग्निं होतारं मन्ये दास्वन्तः वसुं सुनुं सहसो जातवेदसं त्रिप्रं न जातवेदसम् ।

य ऊर्ध्वया स्वध्वरो देवो देवाच्या कृपा । घृतस्य विभ्राष्टिमनु शुक्रशोचिषः ॥ ५५

आजुह्वानस्य सर्पिषः ॥ हंसः शुचिषः, — दुर्भि त्वं देवः सुवितार, — मग्ने त्वं नो अन्तमः ॥

अधा ह्यग्ने, एवा ह्यग्ने ॥ ८ ॥ ५६-५८

आयाहि मुषुमा हिं ता इन्द्र सोमं पिबा इमम् । एदं बहिः मुदो मम् ॥ ५९

आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वहतामिन्द्र केशिना । उप ब्रह्माणि नः शृणु ॥ ६०

ब्रह्माणस्त्वा वयं युजा सोमपाभिन्द्र सोमिनः । सुतावन्तो हवामहे ॥ ६१

अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वर्दैशमी शानमिन्द्र तस्थुषः ॥ ६२

न त्वावं अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

अश्वायन्तो मघवन्मिन्द्र वाजिनो गव्यन्तस्त्वा हवामहे ॥ ६३

त्वामिद्धि हवामहे साता वाजस्य कारवः । त्वां वृत्रेण्विन्द्र सत्पुतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ ६४

स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्णुया महः स्तवानो अद्रिवः ।

गामश्च रथ्यमिन्द्र सैकिर सत्रा वाजं न जिग्युषे ॥ ६५

कया नश्चित्र आधुवदूती सदावृधः संखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ ६६

[आभिष्टे अद्य०...शुष्मैः । ऋ. ४, १०, ४; तै. सं. ४, ४, ४, ७। आग्निं होतारं मन्ये०...सर्पिषः । ऋ. १, १२, ७, १; सा. ४, ६, १, १८, १३; अथर्व. २०, ६७, ३; तै. सं. ४, ४, ४, ८; नि. ६, ८। हंसः शुचिषः । ऋ. ४, ४०, ५; तै. सं. १, ८, १५, २; ४, २, १, ५; तै. ब्रा. १०, १०, २। अभि त्वं देवः । अथर्व. ७, १४, १। अग्ने त्वं नो अन्तमः । ऋ. ५, २४, १; सा. ४, ४८, ११०७; तै. सं. १, ५, ६, २; ४, ४, ४, ८। अधा ह्यग्ने० । ऋ. ५, १६, ४]

[९] मै. ४, १२, ४-५; ४, ९, २७; तै. २, ४, १४, २-३; ४, २, ११, २; ४, ४, १२, ५। तै. आ. ४, ४, २, ३, १। काठ. ३९, १२। वा. २७, ३५-४२, ४४, ३६, ४-६। कण्व. २९, ४०-४८; ३६, ४, ६। मा. श्री. ६, २, ३। [आयाहि शुषुमा०...। ऋ. ८, १७, १; सा. १९१, ६६६; अथर्व. २०, ३, १; ३८, १, ४७, ७। आ त्वा ब्रह्मयुजा०...शृणु । ऋ. ८, १७, २; सा. ६६७ अथर्व. २०, ३, २; ३८, २; ४७, ८। ब्रह्माणस्त्वा वयं०...महे । ऋ. ८, १७, ३; स. ६६८, अथर्व. २०, ३, ३, ३८, ३; ४७, ९। अभि त्वा शूर०...तस्थुषः । ऋ. ७, ३२, २२; सा. २३३, ६८०; अथर्व. २०, १२१, १; तै. सं. २, ४, १४, २। न त्वावं (त्वावां) अन्यो०...महे । ऋ. ७, ३२, २३; सा. ६८१; अथर्व. २०, १२१, २। त्वामिद्धि हवामहे०...स्वर्वतः । ऋ. ६, ४६, १; सा. २३४, ८०३; अथर्व. २०, ९८, १; तै. सं. २, ४, १४, ३। स त्वं नश्चित्र०...जिग्युषे । ऋ. ६, ४६, २; सा. ८१०; अथर्व. २०, ९८, २। कया नश्चित्र०...वृता । ऋ. ४, ३१, १; स. १६९, ६८२; अथर्व. २०, १२४, १; तै. सं. ४, २, ११, २; तै. आ. ४, ४२, २]

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः । हृदा चिद्वारुणे वसु ॥	६७
अभीं पुणः संखीनामविता जरितृणाम् । शतं भवास्युतिभिः ॥	६८
यज्ञा यज्ञा वो अग्नये गिरा गिरा च दक्षसे ।	
प्र प्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिषम् ॥	६९
ऊर्जो नपातं स हिनायमस्मयुदीशेम हव्यदातये ।	
ध्रुवद्राजेष्वविता ध्रुवद्रुध उत त्राता तनूनाम् ॥ ९ ॥	७०
ऋतूनां पत्नी प्रथमैर्यमागदह्ना नेत्रीं जुनिश्च्युतं प्रजानाम् ।	
एका सती बहुधोषो श्व्युच्छाजीर्णा त्वं जरय सर्वमन्यत् ॥	७१
को विराजो मिथुनत्वं प्रवेद ऋतून् को अस्याः कं उ वेद रूपम् ।	
दोहान् को वेद कतिधा विदुग्धाः कति धामानि कति ये विवासाः ॥	७२
इयमेव सा या प्रथमा व्योच्छत् साऽस्वन्तश्चरति प्रविष्टा ।	
वधूभिर्माय नवगज्जनित्री त्रय एनां महिमानः सचन्ते ॥	७३
छन्दस्वती उपसौ पेषिशाने समानं योनिमनुसंचरेते ।	
सूर्यपत्नी विचरतः प्रजानतीं केतुमती अजरे भूरिरेतसौ ॥	७४
ऋतस्य पन्थामनु तिस्र आगुस्त्रयो घर्मासो अनु रेतसागुः ।	
प्रजामेका जिन्वत्यूर्जमेका क्षत्रमेका रक्षति देवयूनाम् ॥	७५
चतुष्टोममदधाद्या तुरीया यज्ञस्य पक्षा ऋषयो भवन्ती ।	
गायत्रीं त्रिष्टुभं जगतीं विराजुमर्कं युञ्जानाः श्वराभरन्निदम् ॥	७६
पञ्चभिर्धाता विदधा इदं तासां स्वरजनन् पञ्च पञ्च ।	
तासामु यन्ति प्रयवेण पञ्च नाना रूपाणि क्रतवो वसानाः ॥	७७
ऋतस्य धामन् प्रथमा व्युष्युष्यामेका महिमानं बिभर्ति ।	
सूर्यस्यैका चरति निष्कृतानि घर्मस्यैका सवितैकां नियुछते ॥	७८

[कस्त्वा सत्यो मदानां०...वसु । ऋ. ४,३१,२; सा. ६८३; अथर्व. २०,१२४,२; तै. आ. ४,४२,३ । अभी
पुणः०... श्व्युतिभिः (श्व्युतये) । ऋ. ४,३१,३; सा. ६८४; अथर्व. २०,१२४,३; तै. आ. ४,४२,३ ।
यज्ञा यज्ञा वो०... ऋ. ६,४८,१; सा. ३५,७०३ । ऊर्जो नपातं०... ऋ. ६,४८,२; सा. ७०४]

[१०] तै. ४,३,११ । काठ. ३९,१० । [को विराजो०...विवासाः (व्युष्टीः) । अथर्व. ८,९,१० । इयमेव सा
या०... सचन्ते (जनित्री) । अथर्व. ८,९,११ । छन्दस्वती (छन्दः पक्षे) उपसौ (सा) रेतसौ
(०सा) । अथर्व. ८,९,१२ । ऋतस्य पन्था०... यूनाम् अथर्व. ८,९,१३ । चतुष्टोमं (अग्नीषोमा०)
...भरन्निदम् (०न्तीम्) । अथर्व. ८,९,१४]

इदं श्रेयो मन्यमानो वा आगामहं वो अस्मि सुख्याय श्रेवः ।

समानजन्मा क्रतुरस्त्येकः सर्वः सर्वा विचरतु प्रजानन् ॥

७९

भूयास्म ते सुमतौ विश्ववेदा आष्ठाः प्रतिष्ठामाविदो हि गाधम् ।

सत्यं वदन्तीर्महिमानमापान्या वो अन्यामति मा प्रयुक्त ॥

८०

रुशद्विधाना समना पुरस्तात् प्रजान्तीं यामुमुषा अयासीत् ।

ब्रह्मद्विपस्तमसा देवशत्रूनभिवहन्ती विश्ववारा व्युवाट् ॥

८१

पञ्च व्युष्टीरनु पञ्च दौहा गां पञ्चनान्नीमृतवोऽनु पञ्च ।

पञ्च दिशः पञ्चदशेन कल्पाः समानमूर्ध्नीरभि लोकमेकम् ॥

८२

त्रिंशत्स्वसारा उपयान्ति निष्कृतं समानं केतुं प्रतिमुञ्चमानाः ।

ऋतूस्तन्वते कवयः प्रजान्तीर्मध्येछन्दसः परिधन्ति भास्वतीः ॥

८३

ज्योतिष्मतीः प्रतिमुञ्चते नभो देवीं रात्री सूर्यस्य व्रतानि ।

विपश्यन्ति पशवो जायमाना नानारूपा मातुरस्या उपस्थे ॥

८४

प्रथमा ह व्युवास सा धेनुरभवद्यमे ।

सा नः पयस्वती दुहा उत्तरामुत्तरां समाम् ॥ १० ॥

८५

पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश ।

वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः स नो दिवा स रिषस्पातु नक्तम् ॥

८६

त्वं यविष्ठ दाशुषो नृष्पाहि शृणुधीं गिरः । रक्षा लोकमुत त्मना ॥

८७

अग्ने धामानि तव जातवेदो देव स्वधावोऽमृतस्य नाम ।

याश्च मायां मारिनां विश्वमिन्व त्वे पूर्वीः संदधुः पृष्टबन्धो ॥ ११ ॥

८८

यवा अयुवा ऊमा एवा अब्दुः सगरः सुमेको, अग्ने कक्षा, — अग्ने किंशिला, — अग्ने दुधा, — अग्ने वन्या, — अग्ने कक्ष्य, या ता इष्युवा नाम तया विधेम, तस्यै ते नमः, — स्तस्यास्ता उप पत्सुतो जीवा भूयास्म, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमस्या जम्भे दध्मः ॥ १२ ॥

८९

[इदं (इत्थं) श्रेयो०...प्रजानन् । अथर्व. ८,९,२२ । पञ्च व्युष्टीरनु०... मेकम् । अथर्व. ८,९,१५ । प्रथमा ह व्युवास०... समाम् । अथर्व. २,१०,१]

[११] मै. ३,१६,४ । तै. १,५,११,१ । काठ. ४०,३; ७,१६ । वा. १८,७३,७७; १३,५२ । काण्व. १०,४२,४६; १४,५४ ।

[पृष्टो दिवि पृष्टो०...नक्तम् । ऋ. १,९८,२; तै. सं. १,५,११,१; तै. ब्रा. ३,११,६,४ । त्वं यविष्ठ दाशुषो० त्मना । ऋ. ८,८४,३; मा. १२४६ । अग्ने धामानि (भूरीणि) तव०... बन्धो । ऋ. ३,२०,३; तै. सं. ३,१,११,६]

[१२] तै. ४,४,७,२; ५,५,९ । काठ. ४०,३ । वा. १५,१५-१९; १६,६४-६६ । काण्व. १६,३२,३४,३६,३८,४०; १७,६४ । मा. श्री. ६,२,३ । [यं द्विष्मो०... दध्मः । अथर्व. ३,२७,१-६]

- यो अ३स्वन्तरिग्रियो वृत्रे यः पुरुषे यो अश्मनि ।
 य आविवेशौषधीयो वनस्पतीस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ ९०
 यः सोमे अन्तर्यो गोष्वन्तर्वियासि य आविवेश यो मृगेषु ।
 य आविवेश द्विपदो यश्चतुष्पदस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ ९१
 येनेन्द्रस्य रथः संवभूवुर्यो वैश्वानर उत विश्वदाव्यः ।
 धीरो यः शक्रः पुरिभूरदाभ्यस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ ९२
 विश्वाद्यमग्निः यमु कामुमाहुर्न दातारं प्रतिग्रहीतारमाहुः ।
 यं जोहवीमि पृतनासु सासहि तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ ९३
 उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्रये ॥ ९४
 वैश्वानरज्येष्ठेभ्यस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ १३ ॥ ९५

मा छन्द, —स्तत्पृथि३व्य, —ग्निर्देवता, तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ प्रमा छन्द, —स्तदन्तरिक्षः, वायुर्देवता, प्रतिमा छन्द, —स्तद् द्यौः सूर्यो देवता, —ऽस्त्रीवीर्यछन्द, —स्तद्दिशः, सोमो देवता, गायत्री छन्द, —स्तदुजा, बृहस्पतिर्देवता, त्रिष्टुप्छन्द, —स्तद्धिरण्य, —मिन्द्रो देवता, जगुती छन्द, —स्तद्रौः, प्रजापतिर्देवता, —ऽनुष्टुप्छन्द, —स्तदायु, —मित्रो देवतो, —ष्णिक्छन्द, —स्तच्चक्षुः, पूषा देवता, विराट् छन्द, —स्तदश्वो, वरुणो देवता, बृहती छन्द, —स्तत्कृषिः, पर्जन्यो देवता, पङ्क्तिश्छन्द, —स्तत्पुरुषः, परमेष्ठी देवता, तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १४ ॥ ९६-९७

पृथिव्यसि जन्मना वशा, साग्निं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुवा, —ऽन्तरिक्षमसि जन्मना वशा, सा वायुं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुव, द्यौरसि जन्मना वशा, सादित्यं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुव, नक्षत्राण्यसि जन्मना वशा, सा चन्द्रमुसं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुव, ऋगासि जन्मना वशा, सा सामं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुव, विडुसि

- [१३] तै. १,३,१४,७ । काठ. ४०,३,५ । [यो अ३स्वन्त० (ये अग्नयो०)...तत् । अथर्व. ३,२१,१ । यः सोमे अन्तर्यो०... । अथर्व. ३,२१,२ । येनेन्द्रस्य रथः (य इन्द्रेण सरथं)... । अथर्व. ३,२१,३ । धीरो यः शक्रः (यो धीरः०) । अथर्व. ३,२१,४ (द्वि. च.) । विश्वादमग्निः यमु (यो देवो विश्वाद्यमु) ० । अथर्व. ३,२१,४ (प्र. च.) । यं जोहवीमि०...तत् । अथर्व. ३,२१,३ (द्वि. च.) । उक्षान्नाय वशान्नाय०...माग्रये । ऋ. ८,४३,११; अथर्व. ३,२१,६; २०,२,३; तै. सं. १,३,१४,७ । वैश्वानरज्येष्ठ०...तत् । अथर्व. ३,२१,६]
 [१४] मै. १,८,३ । तै. ४,३,७,१ । काठ. ३९,४ । वा. १४,२८-२०; १२,५३; १३,१९,२४; १४,६,१२; १४,१५,५८, ६४ । काण्व. १५,१८-२२; १३,५४; १४,१९,२५; १५,५,१५,१६; १६,७२,८४]
 [१५] काठ. ३९,८ । वा. ११,५८ । काण्व. १२,५९ । मा. श्रौ. ६,२,३]

जन्मना वशा, सा राजानं गर्भमधत्थाः, सा मया संभूव, वागुसि जन्मना वशा, सा प्राणं गर्भमधत्थाः, सा मया संभवा,—ऽऽपोऽसि जन्मना वशा, सा यज्ञं गर्भमधत्थाः, सा मया संभव ॥ १५ ॥ ९८

या देव्यसीष्टके कुमार्युपशीवुरी सा मोपशेष्व जायेव सदमित्पुतिः, या देव्यसीष्टके प्रफव्युपशीवुरी सा मोपशेष्व जायेव सदमित्पुतिः, या देव्यसीष्टके युवतिरूपशीवुरी सा मोपशेष्व जायेव सदमित्पुतिः, या देव्यसीष्टके आयुर्दाः प्राणदा अपानदा व्यानदाश्चक्षुर्दाः श्रोत्रदाः पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवः पृष्ठ उपशीवुरी सा मोपशेष्व जायेव सदमित्पुतिः, या देवीः स्थेष्टकाः सुशेवा उपशीवुरीस्ता मोपशेष्व जाया इव सदमित्पुतिम् ॥ १६ ॥ ९९

संवयसे त्वा,—ऽभिवयसे त्वे,—ध्वयसे त्वा, बृहद्वयसे त्वा, संह्रीयसे त्वा, संहमानाय त्वा, सासहये त्वा, संहस्वते त्वा,—ऽभीषाहे त्वा,—ऽभिन्वे त्वा,—ऽभिमातिषाहे त्वा,—ऽभिमातिमे त्वा ॥ १७ ॥ १००

भुयस्कृदासि, वरिवस्कृदामि, प्राच्यस्य,—ध्वीस्य,—न्तरिक्षमस्यो,—जोदां त्वौजसि सादयामि, पयोदां त्वा पयसि सादयामि, तेजोदां त्वा तैजसि सादयामि, यशोदां त्वा यशसि सादयामि, वर्चोदां त्वा वर्चसि सादयामि, पृथिव्यास्त्वा द्रविणे सादयाम्य,—न्तरिक्षस्य त्वा द्रविणे सादयामि, दिवस्त्वा द्रविणे सादयामि, दिशां त्वा द्रविणे सादयामि, द्रविणोदां त्वा द्रविणे सादयाम्य,—प्सुषदासि, गृध्रसदसि, श्येनसदसि, सुपर्णसदसि, नाकसदसि ॥ १८ ॥ १०१

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि, ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि, ज्योतिर्विदं त्वा सादयाम्य,—ध्वज्योतिषं त्वा सादयामि, बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि, विश्वज्योतिषं त्वा सादयाम्य,—जुह्वां त्वा सादयामि, भास्वतीं त्वा सादयामि, दीप्यमानां त्वा सादयामि, रौचमानां त्वा सादयामि, ज्वलन्तीं त्वा सादयामि, मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि, जाग्रतीं त्वा सादयामि, बोधयन्तीं त्वा सादयामि ॥ १९ ॥ १२

कृत्तिका नक्षत्र,—मग्निर्देवता,—ऽग्ने रुचः स्थ, प्रजापतेः सोमस्य धातु,—ऋचे त्वा, रुचं त्वा, भासे त्वा, ज्योतिषे त्वा, तेन छन्दुसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वेव ध्रुवा सीद, रोहिणी नक्षत्रं, प्रजापतिर्देवते,—न्वर्गा नक्षत्रं, मरुतो देवता, बाहुर्नक्षत्रः, रुद्रो

[१६] काठ. ३९,९ । मा. श्रौ. ६,२,३ ।

[१७] मा. श्रौ. ६,२,३ ।

[१८] तै. ४,४,७,६ । काठ. ३९,९ । वा. १३,५३ । काण्व. १४,५५ । मा. श्रौ. ६,२,३ ।

[१९] तै. १,४,३४ । तै. आ. ३,१९ । काठ. ४०,४ । वा. १३,५३ । काण्व. १४,५५ । मा. श्रौ. ६,२,३ ।

देवता, पुनर्वसुर्नक्षत्र, —प्रदितिर्देवता, तिष्यो नक्षत्रं, बृहस्पतिर्देवता, —ऽऽश्लेषा नक्षत्रं, सर्पा देवता, मघा नक्षत्रं, पितरो देवता, फल्गुनीर्नक्षत्रं, मंगो देवता, फल्गुनीर्नक्षत्र, —मर्यमा देवता, हस्तो नक्षत्रं, सत्रिता देवता, चित्रा नक्षत्रं, त्वष्टा देवता, निष्टयं नक्षत्रं, वायुर्देवता, विशाखं नक्षत्र, —मिन्द्राग्नी देवता, —ऽनूराधा नक्षत्रं, मित्रो देवता, ज्येष्ठा नक्षत्रं, वरुणो देवता, मूलं नक्षत्रं, निर्ऋतिर्देवता, —ऽऽषाढा नक्षत्र, —माघो देवता, —ऽऽषाढा नक्षत्रं, विश्वे देवा देवता, —ऽभिजिम्बक्षत्रं, ब्रह्मा देवता, श्रोणा नक्षत्रं, विष्णुर्देवता, श्रविष्ठा नक्षत्रं, वसवो देवता, शतभिषं नक्षत्र, —मिन्द्रो देवता, प्रोष्ठपदा नक्षत्र, —महिर्बुध्न्यो देवता, प्रोष्ठपदा नक्षत्र, —मज एकपादेवता, रेवती नक्षत्रं, पूषा देवता, —ऽश्वयुजा नक्षत्र, —मश्विनौ देवता, भरणीर्नक्षत्रं, यमो देवता, ब्राह्मणो नक्षत्रं, सौमो देवता, —ऽग्रे रुचः स्य, प्रजापतेः सौमस्य धातु, —ऋचं त्वा, रुचं त्वा, भासे त्वा, ज्योतिषे त्वा, तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ २० ॥ १०३

समीची नामासि, प्राची दिक्, तस्यास्तेऽग्निरधिपति, —रसितो रक्षिता, यश्च तेऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्भे दध्म, ओज३स्या नामासि, दक्षिणा दिक्, तस्यास्ता इन्द्रोऽधिपति, —स्तिरश्चीनराजी रक्षिता, यश्च तेऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्भे दध्मः, प्राची नामासि, प्रतीची दिक्, तस्यास्ते सौमोऽधिपतिः, स्वजो रक्षिता, यश्च तेऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्भे दध्मः, सुषदा नामास्यु, —दीची दिक्, तस्यास्ते वरुणोऽधिपतिः, सृदागू रक्षिता, यश्च तेऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्भे दध्मो, ऽवस्था नामास्य, —वाची दिक्, तस्यास्ते विष्णुरधिपतिः, कल्माषग्रीवो रक्षिता, यश्च तेऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्भे दध्मो, ऽधिपत्नी नामास्यु, —ध्वी दिक्, तस्यास्ते बृहस्पतिरधिपति, —शित्रो रक्षिता, यश्च तेऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्भे दध्मः ॥ २१ ॥ १०४

[२० । तै. ४, ४, १० । काठ. ३९ १३ । वा. १३, ३९, १२, ५३, १३, १९ २४, १४, ६, १२, १४, १५, ५७-५८, ६४ । काण्व. १४, ४१, १३, ५४, १४, १९, २५, १५, ५, १५-१६, १६, ७९, ८४ । मा. श्रौ. १, २, ३ ।

[२१] तै. ५, ५, १० । [यं द्विष्म०...जम्भे दध्मः । अथर्व. ३, २७, १-६]

स्वयं कृण्वानः सुगमप्रयावं तिग्मशृङ्गो वृषभः शौशुचानः ।

प्रत्नं सधस्थमनुपश्यमाना आ तन्तुमग्निर्दिव्यं ततान ॥

१०५

त्वं तन्तुरुतं सेतुरग्ने त्वं पन्था भवसि देवयानः ।

त्वयाग्ने पृष्ठं वयमारुहेम यत्र देवैः सुधमादं मदेम ॥

१०६

अतिसर्गं ददतो मानवायोर्ध्वं पन्थामनुपश्यमानाः ।

अजुषन्त मरुतो यज्ञमेतं वृष्टिद्यावानममृतं स्वर्दिदम् ॥

१०७

आवर्तमानो भुवनस्य मध्ये प्रजाः कृण्वन् जनयन् विरूपाः ।

संस्वत्सरैः परमेष्ठी धृतव्रतो यज्ञं नः पातु रजसः परस्मात् ॥

१०८

प्रजां ददातु परिवत्सरो नो धाता दधातु सुमनस्यमानः ।

बह्वीः साकं बहुधा विश्वरूपा एकव्रता मामभिसंविशन्तु ॥ २२ ॥

१०९

हिरण्यगर्भैः समवर्तताग्ने भूतस्य जातः पुतिरेक आसीत् ।

सं दाधार पृथिवीं द्यामुत्तेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

११०

यः प्राणतो निमिषतश्च राजा पतिर्विश्वस्य जंगतो बभूव ।

ईशे यो अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

१११

य ओजोदा बलदा यस्य विश्व उपासते प्रशिष्यं यस्य देवाः ।

यस्य छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

११२

यस्येमे विश्वे गिरयो महित्वा सुमुद्रं यस्य रसया सहाहुः ।

दिशो यस्य प्रदिशः पञ्च देवीः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

११३

[२२] काठ. ४०, १२ । तै. ब्रा. २, ४, २, ५-६ । मा. श्रौ. ६, २, ६ । [धाता दधातु सुमनस्यमानः । अथर्व. ७, १९, १; १३, १, ३५]

[२३] मै. २, ७, १५, ३; १२, १६-१७ । तै. ४, १, ८, ३ । काठ. ४०, १, । वा. १२, १०२; १३, ४; २३, १-३; २५, १०-१३; २७, २५-२६; २९, ३४; ३२, ३, ६-७ । काण्व. १३, १०१; १४, ४; २५, १, ३; २७, १४-१७; २९, ३३-३५; ३१, ४६ । मा. श्रौ. ६, २, ३ । [हिरण्यगर्भैः समवर्त०.....विधेम । ऋ. १०, १२१, १; अथर्व. ४, २, ७; ११, ५, १ तै. सं. ४, १, ८, ३; २, ८, २; ताण्ड्य. ब्रा. ९, ९, १२; नि. १०, २३ । यः प्राणतो०... विधेम । ऋ. १०, १२१, ३; अथर्व. ४, २, २; तै. सं. ४, १, ८, ४; ७, ५, १६, १ । य ओजोदा (आत्मदा) ०...विधेम । ऋ. १०, १२१, २; अथर्व. ४, २, १; १३, ३, २४; तै. सं. ४, १, ८, ४; ७, ५, १७, १ । यस्येमे विश्वे गिरयो (हिमवन्तो) ०... विधेम । ऋ. १०, १२१, ४; अथर्व. ४, २, ५; तै. सं. ४, १, ८, ४]

येन द्यौरुग्रा पृथिवीं च दृढा येन स्वः स्तभितः येन नाकः ।

यो अन्तरिक्षः विमर्मे वरीयः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

११४

य इमे द्यावापृथिवीं तस्तभाने आधारयद्रौदसी रजमाने ।

यस्मिन्नाधि वितुतः स्ररा एति कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

११५

आपो ह यन्महतीं विश्वमायन् गर्भं दधाना जनयन्तीराग्निम् ।

ततो देवानां निरवर्ततासुः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

११६

आ नः प्रजां जनयतु प्रजापतिर्धाता दधातु सुमनस्यमानः ।

सं वत्सरं ऋतुभिः संविदुनो मुयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु ॥ २३ ॥

११७

[१४७८]

॥ इति मध्यमकाण्डे त्रयोदशः प्रपाठकः ॥ १३ ॥

॥ इति मध्यकाण्डं समाप्तम् ॥

[येन द्यौरुग्रा०...विधेम । ऋ. १०,१२१,५; अथर्व. ४,२,४; तै. सं. ४,१,८,५ । य इमे द्यावा पृथिवी० । ऋ. १०,११०,९; अथर्व. ५,१२,९; तै. ब्रा. ३,६,३,४; नि. ८,१४ । (यं क्रन्दसी अवसा) तस्तभाने०... विधेम । ऋ. १०,१२१,६; अथर्व. ४,२,३; तै. सं. ४,१,८,५ । आपो ह यन्मह० (यत्बृह०)... विधेम । ऋ. १०,१२१,७; अथर्व. ४,२,६; तै. सं. २,२,१२,१; ४,१,८,५; तै. आ. १,२३ ८ । कस्मै देवाय०...विधेम । ऋ. १०,१२१,१-९; अथर्व. ४,२,१-८ । आ नः प्रजां०... । ऋ. १०,८५,४३; अथर्व. १४,२,४०]

अथ तृतीयं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

अग्निचितिब्राह्मणम् ।

जुह्वमग्रे संपादि, जुह्वै यज्ञमुखं, मुखतो वा एतद्यज्ञमालब्ध, जुह्वा वै देवा विराजम-
हयन्त, तज्जुह्वा जुह्वत्, मन्त्रं वै विरा, डं जुह्व, र३कोऽग्नि, यज्जुह्वा जुह्वेत्यस्य
चार्कस्य चारुद्वया, अष्टौ कृत्वो जुह्वां गृह्णात्य, षाक्षरा गायत्री, गायत्री यज्ञमुखं,
यज्ञमुखमेवालब्ध, यत्सावित्राणि ह्वयन्ते प्रसृत्या, अथो यजुषामेव नानावीर्यत्वाया, ऽग्निर्वै
यन्तु यत्रागच्छत् तं सुवितान्वपश्यद्यत्सावित्राणि ह्वयन्तेऽग्रेरेवानुक्ताया, अग्निं ज्योतिर्निचार्य
पृथिव्या अध्याभूरदिति, सविता वा एतदग्रे ज्योतिः पृथिव्याः संभरत्, तस्मादेवमाह,
युक्तिमन्ति च जुहोति मनस्वती च, युक्तेन हि मनसा यज्ञस्तायते, षट्पृग्माणि भवन्ति,
षड्वा ऋतव, ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठत्ये, ति वा एष यज्ञमुखाद् ३योऽन्यामाग्रेय्यो अग्रे देवतामुपैति,
यत्सावित्राणि न स्युरियात्सावित्रात् प्रसवा, दुष्टौ वा एतानि यजूंष्य, षाक्षरा गायत्री, गायत्री
यज्ञमुखं, तेन यज्ञमुखाभैति, यदु सावित्राणि तेन सावित्रात् प्रसवाभैति, छन्दोभिर्जुहोति,
छन्दोभिर्वा एतदग्रये बलिं हरयति, बहवो हास्य बलिहृतो भवन्त्य, ग्वै यज्ञस्य नैदीयो,
यजुर्यजमानस्य, यद्वि कामयेत, यज्ञं यज्ञयज्ञसेनार्पयेय, मित्यृगुत्तमानि कुर्याद्, यज्ञं
वा एतद्यज्ञयज्ञसेनार्पयति, यद्वि कामयेत, यजमानं यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमिति, यजुरुत्तमानि
कुर्याद्, यजमानं वा एतद्यज्ञयज्ञसेनार्पयत्या, हुतीनां वा अभिक्रान्त्या यजमान ऋध्नोति,
यं कामयेत, ऋध्नुयादिति, तस्य सकृत्सर्वाण्यनुद्रुत्य जुहुयाद्, ऋध्नोत्य, थ यं कामयेत,
पापीयान्त्स्यादिति, तस्य नाना जुहुयात्, पापीयान् भवत्यु, चा स्तोमं संमर्धये, त्याह,
संमृद्वया एव, गायत्रेण रथन्तरमिती, यं वै गायत्री, यं रथन्तरं, मसौ बृह, दनयोर्वी
एषा लोकयोर्व्याप्त्या अन्ततः क्रियते, ऽष्टौ वा एतानि यजूंष्य, षाक्षरा गायत्र्य, क्षरशो
वा एतद्गायत्रीं प्रीणात्य, थ यदाहुतिर्नवमी तेन त्रिवृतो यज्ञमुखाभै, त्यथ यदेकमाहुतिमष्टा-
भिर्यजुर्भिर्जुहोति तस्मादेकस्मै सते बहवो बलिं हरन्ति, बहवो हास्य बलिहृतो भवन्ति,

यं जुहूतमानि भवन्ति, ब्रह्म वै यजुः, ब्रह्मणि वा एतदन्ततो यज्ञस्य यजमानः प्रतितिष्ठति ॥१॥ १
 सावित्रैरभिमादत्ते प्रसूत्यै, चतुर्भिर्मादत्ते, चत्वारि वै छन्दांसि, छन्दोभिरेवादत्तैः,
 ऽथो ब्रह्म वै छन्दांसि, ब्रह्मणैवादत्त, इयं वै गायत्र्य, न्तरेक्षं त्रिष्टुभ, द्यौर्जगती,
 दिशोऽनुष्टुप्, सुवितृप्रसूतो वा एतदेभ्यो लोकैभ्यश्छन्दोभिर्दिग्भ्यश्चाग्निं संभरति, यत्र वा
 अश्दोऽग्निर्होत्राङ्गीषापाक्रामत्स सर्वेषु भूतेष्ववसद्, यां वनस्पतिष्ववसत्तां वेणा अवसत्, स
 यत्र निरदहत् तानि कल्माषाण्यभवन्, येन समच्चरत्सुषिरं, यत्रावसत् तत् पर्व, यद्वैणव्य-
 भिर्भवति स्वैनैवैनं योनिना संभरति, यो वै वनस्पतीनां फलग्रहितमः स एषा वीर्यवत्तमो,
 वेणुर्वै वनस्पतीनां फलग्रहितमः, स एषा वीर्यवत्तमो, ऽन्नं वै फल, मन्त्रमश्को, ऽश्को
 ऽग्नि, रकेण वा एतदन्नमर्कमग्निं संभरति, व्याममात्री काश्ये, तावद्वै पुरुषे वीर्यं, वीर्य-
 संमिता क्रियते, ऽथो एतावान् वै पुरुषे महिमा, महिमोऽवरुद्धया, अरन्निमात्री कार्या
 यज्ञपुरुषासंमिता, प्रादेशमात्री काश्या विष्णुना यज्ञेन संमितो, भयतः क्षण्टकाश्याभ्यस्यान्ना
 द्यस्यावरुद्धया, अन्यतः क्षण्टकार्या, अन्यतः क्षण्टाद्वि फाल, स्तावन्तमर्कं करोत्य, न्नं वा
 अश्को, ऽन्नाद्यस्यावरुद्धया, औदुम्बरी कार्यो, र्वा उदुम्बर, ऊजोऽवरुद्धया, अपरिमिता
 कार्यापरिमितस्यावरुद्धयै, य एवं कश्च वृक्षः फलग्रहिस्तस्य काश्यान्नाद्यस्यावरुद्धयै ॥२॥ २
 अश्वेन वै देवा अग्ने विजिति व्यजयन्त, यदश्वेन यन्ति, विजित्या, अग्निर्वै यत्र यत्रा-
 गच्छत् तं प्रजापतिरन्वपश्यत्, प्राजापत्योऽश्वो, यदश्वेन यन्त्यग्नेरेवानुक्शात्यै, प्रजापतिर्वा
 अग्निं संभरिष्यन्त्स एभ्यो लोकैभ्योऽश्वं निर्मायु दिग्भ्यश्चाग्निं संभरद्, यदाहु, दिवि ते
 जन्म परममन्तरिक्षे तव नाभिः पृथिव्यामधि योनिरिदिति, यथादेवतं वा एतदेभ्यो लोकैभ्यो
 ऽश्वं निर्मायु दिग्भ्यश्चाग्निं संभरति, युञ्जाथां रासभं युवं, मित्याह, युक्त्या एवं,
 गर्दभेन संभरत्ये, ष हि पशूनामनुपजीवनीयतुमो, ऽग्निर्वा एतस्याग्ने सृष्टस्य योने रेतो निर-
 दहत्, तस्मादेष समावुदन्यैः पशुभिरेतो धत्ते, ऽथ कनिष्ठो, ऽश्वं पूर्वं नयन्ति गर्दभमपरं
 पापवसीयसस्य व्यावृत्त्यै, तस्माच् श्रेयांसं पूर्वं यन्तं पापीयान् पश्चादन्वेति, यदि काम-
 येत, पापवसीयसं स्यादिति, गर्दभं पूर्वं नयेयुरपरमं, मेतेन वै विपूजूनः सौराकिः
 पापवसीयसं चकार, तत् पापवसीयसमेवैतेन करोति, योगे योगे तवस्तुर, मित्यूतिमत्या
 वाज्रवत्या यन्त्य, न्नं वै वाज्रो, गातुरुति, रन्नाय च खलु वै गातवे चाग्निश्चीयते,

[२] मै. २, ७, १ । काठ. १९, १ । कपि. २९, ८ । श. ब्रा. ६, ३, १, ३० ।

[३] मै. २, ७, २ । तै. ५, १, २ । काठ. १९, २ । कपि. २९, ८ । श. ब्रा. ६, ३, २, ३, १-५ । वा. १६, १४-१६ । काण्व. १२, १४-१६ । [योगे-योगे तवस्तु० । ऋ. १, ३०, ७ । सा. १६३, ७४३, अथर्व. २०, २६, १ । तै. गं. ४, १, २, १]

यदूतिमत्या वाजवत्या यन्त्यन्नस्य च गातोश्चावरुद्धयै, भवति वा एष ३योऽग्निं चिनुते, सर्वो वै भवत इरस्यति, वज्री वा एष प्राजापत्यो यदश्वो, यदाह, प्रतूर्वन्नेष्टुवक्रामन्नशस्तीरिति, वज्रेण वा एतदशस्तीररातीयन्तमवक्रामति, रौद्रा वै पशवो, ऽग्नीं रुद्रो, यद्रुद्रात् पशूननिर्याच्याग्निं चिन्वीत रुद्रोऽस्य पशून्भिमानुकः स्याद्, यदाह, रुद्रस्य गाणपत्यान्मयोभूरेहीति, रुद्राद्वा एतत् पशून्निर्याच्याग्निं चिनुते, ऽघातुकोऽस्य पशुपतिः पशून् भवत्यु, —३र्वन्तरिक्षं वीहीत्याहैषां लोकानां विधृत्यै, रक्षांसि वा एतौ जिघांसन्त्यग्निं संभरिष्यन्तौ, यदाह, स्वास्तिगव्युतिरभयानि कृष्वन्निति, स्वास्तिमेवाभ्यामकः, पुरीषं वा अग्नेरायतुन्, —मङ्गिरस एतमग्ने समभरद्, यदाहा, —ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरेति, सायतनमेवैनं देवताभिः संभरति, येन पुरुषेण संगच्छेत तमभिमन्त्रयेता, —ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदछेमा इति, वाजमेव तेन तस्माद् षड्क्ते, प्रजापतये प्रोच्याग्निश्चेत् ३व्या, इत्याहु, —यैतः सूर्यस्योदयुनं ततो बल्मीकवपामपघ्नन् ब्रूया, —दुग्धिं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वरिष्यामा इती, —यं वै प्रजापति, —स्तस्या एष कर्णो यद्रल्मीक, —स्तस्मा एव प्रोच्याग्निं चिनुते, शुण्वन्ति हैनमग्निं चिकयान्, —मसा अग्निमुचेष्टेति, तस्मात् पापीयाञ् श्रेयुसः कर्ण आह, कर्णः कर्णायाह ॥ ३ ॥

अन्वग्निरुषसामग्रमकशदित्या, —हा, —ऽनुकशात्या एवा, —ऽऽगत्य वाज्यध्वानं सर्वा मृधो विधुनुता इति, मृध एव व्यास्थतैछद्, वा एतं प्रजापतिः पूर्वयर्चा, —ऽविन्दुदुत्तरयै, —षीदेवैनं पूर्वयर्चा, —ऽविन्दुदुत्तरया, द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवीं सधस्थमिति, द्यौर्ह्येतस्य पृष्ठं, पृथिवीं सधस्थ, —मात्मान्तरिक्षं, समुद्रो योनिरित्या, —त्मां ३ह्येतस्यान्तरिक्षं, समुद्रो योनि, —विकशाय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ पृतन्यत इति, पृतन्यन्तमेवाभितिष्ठति, यं द्विष्यात् ब्रूयात् ॥ अमुमभितिष्ठ ॥ इति तमेवाभितिष्ठत्यु, —त्क्रामेत्या, —हो, —त्क्रान्त्या एव, यत्र वै यज्ञस्यानुरूपं क्रियते तद्यज्ञमान ऋधोत्यु, —त्क्रामोदकमी, —दित्यनुरूपं वा एतत् क्रियते यज्ञस्यावरुद्धयै, कृष्णो वै भूत्वाग्निंश्च प्राविशत्, स एतदगच्छेत्त मृगशफो, —यदश्वस्य पदे जुहोत्यग्निमत्येव जुहोत्यायतनवत्य, —न्धोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुया, —देतद्वै तद्यदाहु, —मृगशफमरेन्वराडिति, मनस्वतीभ्यां जुहोति, मनुसा ह्याहुतीराप्यन्ते, त्रिष्टुब्भ्यां जुहोतीन्द्रियस्यावरुद्धया, अन्नवतीभ्यां

जुहोत्यन्नाद्यस्यावरुद्धै, गायत्र्या परिलिखत्य, —स्या एवैनं तेन परिगृह्णाति, त्रिष्टुभा, —स्त-
रिक्षाचैना, —ऽनुष्टुभा परिलिखत्य, —नुष्टुब्धै सर्वाणि छन्दांसि परिभू, —स्तस्मादनुष्टुभा परिलि-
खति, सावित्रैरभिमादत्ते प्रसूत्यै, द्वाभ्यां खनति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, शुग्वा अत्र
प्रजा ऋच्छति यत्राग्निः खायते चीयते वा, यदाहु, शिवं प्रजाभ्योऽहिश्मन्तमिति, प्रजाभ्य
एवैनं शिवमकः ॥ ४ ॥

४-६

अपो पृष्ठमसी, —त्याहा, —ऽपाः ३ ह्येतत् पृष्ठं, पृष्ठेनैवैनत् पृष्ठमुकयोनिरग्रेरिति, योनिर्वा
ए३षोऽग्रेर्यत् पुष्करपर्णी, नाभिर्वैधुकः, संयोनिरैव सनाभिः संभ्रियते, दिवां मात्रया वरिणा
ग्रथस्वै, —त्यनयोरेवैनं मात्रया वरिणा ग्रथयति, शर्म च स्थो वर्म च स्था, इति कृष्णाजिनं
च पुष्करपर्णी च संस्तृणाती, —मै एवास्मा एतद् द्यावापृथिवी संस्तृणाति, व्यचस्वती संस्व-
सेथामिति, न वा एतन्मनु३ष्या यन्तुमर्हन्त्या, —भ्यामेवैनं परिगृह्णाति, कृष्णाजिनेन संभ्रत्ये,
—ष हि पशूनामनुपजीवनीयतमौ, स्थो आरण्यानेव पशूञ्शुचार्पयति, लोमतः संभ्रत्ये, —तो
वै कृष्णाजिनस्य सदेवः, यज्ञेनैव यज्ञः संभ्रति, पुष्करपर्णेन संभ्रति, योनिर्वा ए३षोऽ-
ग्रेर्यत् पुष्करपर्णी, स्वैनैवैनं योनिना संभ्रति, गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य संभ्रति, गायत्रौ हि
ब्राह्मणं, —स्त्रिष्टुभा राजन्यस्य, त्रैष्टुभो हि राज३न्यो, जगतीभिर्वैश्यस्य, जागुतो हि वैश्यो
यं कामयेत, ऋधुयादिति, तस्य गायत्रीभिश्च त्रिष्टुभिश्च संभरेद, ऋधोति, पुरीष्योऽसि
विश्वंभुरा अथर्वा त्वा प्रथमो निरमन्थदग्रा इति, प्रजापतिर्वा अथर्वा, सं एतमग्रेऽमन्थत्, सो
ऽजनयत्, स्व एवैनं मन्थति, सं जनयति, तिसृभिः संभ्रति, त्रयो वा इमे लोका,
एभ्य एवैनं लोकेभ्यः संभ्रति, यजुस्तुरीयं, दिग्भ्य एवैनं तेन संभ्रति, पुरोवातः वै
वातः वर्षमनुप्रतिष्ठति, वर्षमन्वोषध्या, औषधीरनु पशवः, पशून्नु मनुष्या, एता वै
प्रतिष्ठा, —स्ता यजुमानोऽवरुद्धे, ऽपो देवीरुपसृजा मधुमती, —रित्याहौषधीनां प्रतिष्ठित्यै,
तासामास्थानादुज्जिहतामोषधयः सुपिप्पला इति, तस्मादेतासामास्थानादुज्जिहतामोषधयः
सुपिप्पलाः, सं ते वायुर्मातरिश्वा दधात्विति, तस्मादेतस्या यत्कृष्यते यत् खायते तत् संधी-
यते, यद् घृतेन जुहुयाच् शुचेमामर्षये, —दथ यदप उपसृजति शमयत्येव, यो देवानां चरसि

प्राणथेन कस्मै देव वपुडस्तु तुभ्यमिति, पद्मा ऋतव, ऋतुषु वा एतद् वृष्टिं प्रतिष्ठापयति,
तस्मात्सर्वं ऋतवो वृष्टिमन्तः, सुजातो ज्योतिषेति, स्वर्ग्यमेवैनमक, —वीसो अग्रे विश्वरूपः
संख्ययस्व विभावसा इति, छन्दांसि वा अग्नेवीस, —छन्दांस्येष वस्ते, छन्दोभिरेवैनं
परिददात्यागांमुकमेनमस्मिँल्लोके वासो भवत्य, —नयोऽमुष्मिँल्लोके भवति य एव वेद, वरुणमे-
निर्वी एष एत, —ह्युदतिष्ठ स्वध्वरे, —त्यूर्ध्वमेव वरुणमेनिष्ठत्सृजति, द्वाभ्यामुत्सृजति,
द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, स जातो गर्भो असि रोदस्योरित्य, —नयोर्वी एष गर्भ, आभ्या-
मेषोऽधिजायत, आभ्यामेवैनमधिजनयत्य, —मे चारुर्विभुता ओषधीष्विति, तस्मात् सर्वास्वोषधी-
ष्वग्निः, प्र मातृभ्यो अधि कनिकदद्वा इत्यो, —षधयो वा एतस्य मातर, —स्ताभ्या एवैनमधि-
प्रच्यावयतै, —छद्वा एतं प्रजापतिः पूर्वैणार्धक्रुचैना, —ऽनूत्तरेणातिष्ठतै, —षीदेवैनं पूर्वैणार्धक्रुचैना,
—ऽनूत्तरेणास्थित ॥ ५ ॥

७

स्थिरौ भव वीड्वङ्गा इति गर्दभ आदधाति, वीर्यमस्मिन् दधाति, तस्मात् सर्वेषां पशूनां
गर्दभो वीर्यवत्तमो, वीर्यं ह्यस्मिन् दधाती, —श्वरो वा ए३पोऽन्तरिक्षसङ्कृत्वा प्रजा हिंसि-
तो, —यदाहु, शिवो भव प्रजाभ्या इति, प्रजाभ्य एवैनं शिवमक, —मी पाद्यायुषः पुरेत्या, —
युरेवास्मिन् दधाति समष्ट्यै, वृषाग्निं वृषुणं भरन्निति, वृषा३ह्येष वृषुणं भर, —अपो
गर्भं समुद्रियमित्य, —पां ३ह्येष गर्भः समुद्रियो, —अग्रा आयाहि वीतया इत्य, —भिना वै
मुखेन देवा इमाल्लोकानभ्युजय, —अभिना वा एतन्मुखेन यजमान इमाल्लोकानभिजयत्य, —तं
सत्यमृतं सत्यं, —मृतं चैव सत्यं च प्रतितिष्ठती, —यं वा ऋतं, —मसौ सत्यं, —मनयोरेव
प्रतितिष्ठत्य, —हवीं ऋतं, रात्रिः सत्यं, —महोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठत्यो, —षधयः प्रतिगृष्णीता-
भिमेतमित्यो, —षधीरेवैनं सम्यञ्च दधाति, पुष्पवतीः सुपिप्पला इत्यो, —षधीरेव फलं ग्राहयति,
तस्मादोषधयः शीर्षेण फलं गृह्णन्ति, वरुणमेनिर्वी एष एतर्ह्युपनद्धो, वि पाजसा पृथुना शौशुचाना
इत्य, —नुरूपेणैव वरुणमेनिं विष्यति, द्वाभ्यां विष्यति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या,
आपो हि ष्ठां मुयोभ्रवा इत्य, —प उपसृजत्या, —पो वा अशान्तस्य शमयित्रिका, —स्तस्मादप उप-

[उदु तिष्ठ० । ऋ. ८, २३, ५; तै. सं. ४, १, ४, १ । स जातो गर्भो० । १०, १, २; तै. सं. ४, १, ४, २]

[६] मै. २, ७, ४-५ । तै. ५, १, ५-६ । काठ. १९, ५-६ । कपि. ३० ४ । श. वा. ६, ४, ४, ३ । वा. ११, ४४-५०, ५३-५४;
३६, १४ । काण्व. १२, ४४-४७, ४९-५१, ५४-५५, ३६, १४ । [अग्रा (ग्न) आयाहि वीतये । ऋ. ६, १६, १०;
सा. १, ६६०; तै. सं. २, ५, ७, ३; ८, १; तै. वा. ३, ५, २, १ । वि पाजसा पृथुना० । ऋ. ३, १५, १; तै. सं. ४, १, ५
१ । आपो हि ष्ठा० । ऋ. १०, ९, १; सा. १८३७; अथर्व. १, ५, १; तै. सं. ४, १, ५, १; ५, ६, १, ४; ७, ४, १९, ४;
तै. वा. ४, ४२, ४; १०, १, ११; नि. ९, २७]

सृजति शान्त्यै, तिसृभिरुपसृजति, त्रिवृद्धयग्निं, —वरुणमेनिर्वा एष एतर्हि, मित्रः स२सृ-
ज्या पृथिवीमिति, मित्रेणैव वरुणमेनि२ स२सृजति, रुद्राः स२सृज्या पृथिवीमित्ये, —तां
वा एतामग्ने देवताः प्रजापतये समसृज२, —स्ताभिरेवैना२ स२सृजति, पञ्चभिः स२सृजति,
पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध ॥ ६ ॥

मुखस्य शिरोऽसी, —त्याह, यज्ञो वै मुखं, —स्तस्य वा एतच्च शिरो यदुखा, मुखतो वा
एतद्यज्ञमालब्ध, वसुवस्त्वा कृण्वन्तु गायत्रेण छन्दसेति, छन्दोभिश्च वा एषा देवताभिश्च
क्रियते, छन्दोभिश्चैवैनां देवताभिश्च करोति, ध्रुवासि पृथि३व्यसीति, छन्दसामेवैषाशी, —र-
दित्या रास्ना, —स्यदितिष्टे बिलं गृष्णात्विति, यजुषा करोत्य, —यजुषा हि मनुष्याः कुर्वन्ति
व्यावृष्यै, तां पुत्रेभ्यः प्रायच्छ, —ददितिः श्रपयानित्या, —दित्या वा इदं२ स्मो यन्मनु३ष्या२, —
स्तैभ्य एवैना२ संप्रादात्, त्र्युद्धिः कार्या, त्रयो वा इमे लोका, एषा२ वा एषा लोकाना-
मुखा प्रतिमा क्रियते, ऽष्टस्तना कार्या, गायत्र्या रूपं, चतुस्तना कार्यादित्या दोहाय,
द्विस्तना कार्या, —ऽन्तरिक्ष२ वा उखे, —मौ लोकौ स्तनौ, प्रत्तौ ह वा इमौ लोकौ दुहे य एव२
वेद, व्याममात्री कार्श्ये, —तावद्वै पुरुषे वीर्य२, वीर्यसंमिता क्रियते, ऽथो एतावान् वै
पुरुषे महिमा, मुहिम्नोऽवरुद्धया, अरत्निमात्री कार्या यज्ञपुरुषासंमिता, प्रादेशमात्री कार्या
विष्णुना यज्ञेन संमिता, —ऽथो प्रजापतेरेवानितिवादाय सप्तभिर्धूपयति, सप्त वै शीर्षन् प्राणाः,
शिर एतद्यज्ञस्य यजुषा, शीर्षन् वा एतत् प्राणान् दधाति, सप्तभिर्धूपयति, सप्त वै छन्दा२-
सि, छन्दोभिरेवैनां धूपयत्य, —थो ब्रह्म वै छन्दा२सि, ब्रह्मणैवैनां धूपयति, वैष्णव२ वा
एतत् पात्रं, तत्स्वया देवतया व्यर्धयति यदुन्याभिर्देवताभिर्धूपयति, यदाह, विष्णुस्त्वा
धूपयत्वङ्गिरस्वदिति, स्वयैवैनं देवतया समर्धयत्य, —श्वशक्रेन धूपयति, वृषा ब्रह्मो वृषाग्निः
समृद्धया, अथो प्राजापत्यो वा अश्वः, प्राजाप३त्योऽग्नि, —स्तस्मादश्वशक्रेन धूपयति सयो-
नित्वाय ॥ ७ ॥

प्रजापतिर्वा अमन्यत, यो वा अस्या अग्ने विखनिष्यत्याति२ स अरिष्यतीति, स एत-
द्यजुरपश्य, —ददितिष्टा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्खनत्ववटेती, —य२ वा
अदितिर्देवी विश्वदेव्यवत्य, —नया वै स तदस्यामखनदहि२सायै, न हि स्वः स्व२ हिनस्ति,

देवानां त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वदधत्स्वा इ, —त्योषधयो वै देवा-
नां पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीरोषधीष्वेवैनानां प्रतिष्ठापयति, धिषणा त्वा देवीं विश्वदेव्यवती पृथिव्याः
सधस्थे अङ्गिरस्वदुभीन्धातामुखा इति, वाग्वै धिषणा देवीं विश्वदेव्यवती, वाचैवैनानामभीन्द्रे,
ग्रास्त्वा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वच् श्रपयन्तूखा इति, छन्दांसि वै ग्रास्त्वा
देवीर्विश्वदेव्यवती, —छन्दोभिरेवैनानां श्रपयति, वरूत्री त्वा देवीं विश्वदेव्यवती पृथिव्याः
सधस्थे अङ्गिरस्वत्पचतामुखा इ, —त्यहोरात्रे वै वरूत्री देवीं विश्वदेव्यवती, अहोरात्राभ्यामेवैनानां
पचति, जन्यस्त्वाछिन्नपत्रा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्पचन्तूखा इति,
नक्षत्राणि वै जनयोऽछिन्नपत्रा देवीर्विश्वदेव्यवती, —नक्षत्रैरेवैनानां पचत्ये, —तां वा एतामग्रे देवताः
प्रजापतयेऽपच, —स्तस्मादेतानि पङ्क्तिमन्ति यजूंषि, तैरेवैनानां पचति, द्वाभ्यां पचति,
द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, वरुणमेनिर्वी एष एतर्ह्यभीद्धो, मित्रस्य चर्षणीधृता इति, मित्रेणैव
वरुणमेनिर्मुपैति, देवस्त्वा सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वङ्गुरिरिति, सवितृप्रसूत एवैनानामुद्वपत्या-
त्मनोऽहिंसाया, उत्तिष्ठ बृहती भवे, —त्याह धृत्या एवा, —ऽव्यथमाना पृथिव्यामाशा दिशा
आपूणैति, तस्मादग्निः सर्वा दिशा आभाति ॥ मित्रेतां तु उखां परिददाम्यभिर्या, एषा मा
भेदि ॥ इति मित्रायैवैनानां परिददात्यभिर्यै, यद्वि मित्रायापरित्ता भिद्येत पुनः कार्या स्याद्,
वसुवस्त्वाछन्दन्तु गायत्रेण छन्दसेति, छन्दोभिश्च वा एषा देवताभिश्च क्रियते, छन्दोभिश्चै-
वैनानां देवताभिश्चाछुणत्ति, स्वेनायतनेनाजक्षीरेणाछुणच्या, —ग्रेयं वा एतत् पयो यदजक्षीरं, —मा-
ग्रेयमेतत् पात्रं यदुखा, स्वेन वा एतत् पयसा स्वं पात्रमाछुणत्ति, परमं वा एतत् पयो
यदजक्षीरं, पुरमेतत् पात्रं यदुखा, पुरमेण वा एतत् पयसा परमं पात्रमाछुणत्ति ॥ ८ ॥

१०-१२

षडेतान्याधीतयजूंषि जुहोति, षड्वा ऋतव, ऋतुभिर्वा एतत् पृथिव्या वीर्यमुद्यच्छते,
नाना जुहोति, नानावीर्याऽरीमै प्राणाः, प्राणानां विधृत्यै, यं कामयेत, बधिरः
स्यादिति, तस्य सकृत्सर्वाण्यनुदृत्य जुहुयात्, प्राणानस्य सँभिनत्ति, बधिरो भवति, त-
स्माद्बधिरो वाचा वदति, न शृणोति, वाचं ह्यस्येन्द्रियमुनुपद्यते, प्राणा वा एतानीतराणि

[८] तै. ५, १, ७ । काठ. १९, ७ । कपि. ३०, ५ । श. ब्रा. ६, ५, ४ । वा. ११, ६१-६५ । काण्व. १२, ६२-६६ ।

[मित्रस्य चर्षणी० । ऋ. ३, ५९, ६; तै. सं. ३, ४, ११, ५, ४, १, ६, ३; तै. आ. ४, ३, २, । सुपाणिः (सुबाहुः)
स्वङ्गुरिः० । ऋ. २, ३२, ७; अथर्व. ७, ४६, २; तै. सं. ३, १, ११, ४][९] मै. २, ७, ७ । तै. ५, १, ९-१० । काठ. १९, ९-१० । कपि. ३०, ७-८ । श. ब्रा. ६, ६, १, १५ । वा. ११, ६८-८१
काण्व. १२, ६९-८२ ।

छन्दांसि, वागनुष्टुब्, यदनुष्टुभा सममं जुहोति वाचं वा एतत् प्राणेषूपसंद्धाति, तस्मा-
दियं वाक्सममीं प्राणानां, मां सुं भित्था मां सुं रिषा, इति प्रवृणक्त्य, —सुरमायां वा एषा-
सीत्, तां देवा एतेन यजुषावृञ्जता, —ऽऽसुरीं मायां स्वधया कृतासीति, तन्मायामिवैतेन यजमानो
भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, द्वाभ्यां प्रवृणक्ति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, प्रवृञ्ज्याद्भूतिकामस्य,
भविष्यद्वा इदमुपजीवामो, भविष्यदेवोपैति, श्वः श्वः श्रैयान् भवति, जातमवदध्याद्भूतश्री, —
जर्तां वा एष यो गतश्री, —जर्तनैवैनं जनयति, भ्रष्टादाहरेद्यं कामयेता, —ऽन्नादः स्यादित्ये, —
ष वा अग्नीनामन्नादो, —ऽन्नकरणं भ्रष्ट, —मन्नाद्यमस्मा अवरुन्दे, प्रदावादाहरेद्यं कामयेत,
प्रसेनेनास्य राष्ट्रं जायुकं स्यादिति, प्रसेनेनास्य राष्ट्रं जायुकं भवति, यतः कुतश्चाहृत्यावद-
ध्याद्यं कामयेता, —ऽस्य पाप्मा भ्रातृव्यो द्वितीयो जायेतित्ये, —तद्वै यजमानस्यायतुनं, स्वं
वावास्मा एतदायतने पाप्मानं भ्रातृव्यं द्वितीयं जनयति, द्वन्नः सर्पिरासुतिरिति, क्रमुकं
घृतान्वक्तमादधात्ये, —षा वा अग्नैः प्रिया तनूर्यत्क्रमुक, —स्तेजो घृतं, प्रिययैवैनं तश्नवा तेजसा
च समर्धयति, परस्या अधि सस्वता, इत्यौदुम्बरीं, देवा यत्रोर्जं व्यभजन्त तत् उदुम्बरा
उदतिष्ठद्, यदौदुम्बर्यु, —जुमेवावरुन्दे, परमस्याः परावता, इति वैकङ्कती, —मग्नेर्वै सृष्टस्य भा
अपाक्रामत्, तद्विकङ्कतं प्राविशद्, यद्वैकङ्कती, भा एवावरुन्दे, यदग्ने यानि कानि चै, —
ति शमीमयीं शान्त्या, अग्नये वै न किञ्चनापरशुवृक्णमस्वदन्त, तस्मै वा एतया सङ्गः
प्रयोगिः सर्वमस्वदयद्, यदग्ने यानि कानि चैति, तदग्नय एवैतया सर्वं स्वदयति, सर्वमस्मै
स्वदितं भवति, रात्रीं रात्रीमप्रयावं भरन्ता इत्या, —शिषुमेवाशास्ते, नाभा पृथिव्याः समि-
धानो अग्निमिति, पृतनाजितमेवैनमक, —रग्निं वै सृष्टं रक्षांस्यजिघांसं, —स्तानि वा
एताभिरेवापाहत, याः सेना अभीत्वुरिरिति, तदग्नेरेवैताभी रक्षांस्यपहन्त्ये, —ता एवं समि-
धा आदध्याद्यत्र रक्षोभ्यो बिभीयाद्, रक्षुसामपहत्या, अथो ग्राहका इ तां समां स्तेनान्
भूषन्ति, तैल्वकीं मुभिचरन्नादध्या, —देष वै वनस्पतीनां वज्र, —स्ताजगघ प्रमीयते, यं द्वि-
ष्यात्तं तर्हि मनसा ध्याये, —न्मनो वा आशी, —यो वाच आहुतिमेवैनं भूतमग्नयेऽपिदधाति,

[द्रवन्नः सर्पिरासुतिः० । ऋ. २,७,६; तै.सं. ४,१,९,२। परस्या अधि० । ऋ. ८,७५,१५; तै.सं. २,६,११,३;
४,१,९,२ । यदग्ने यानि (कानि) कानि० । ऋ. ८,१०२,२०; अथर्व. १९,६४,३; तै. सं. ४,१,१०,१ । सर्वं
तदस्तु ते । ऋ. ८,१०२,११; अथर्व. १९,६४,३; तै. सं. ४,१,१०,१; नि. ३,२०]

भो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जना इति, तस्मादग्नितोऽश्लीलं न कीर्तयितुश्च्यं, नो अग्निर्विदः, संशितं मे ब्रह्म संशितं वीर्यं बलमिति, ब्रह्मणा वा एतत् क्षत्रं संश्रयति, क्षत्रेण ब्रह्मा, —ऽथो ब्रह्म चैवं क्षत्रं च सयुजा अक, —रेतद्वा एषाभ्यनूक्ता ॥ ब्रह्म क्षत्रं सयुजा न व्यथेते इति, ब्रह्माह क्षत्रं जिन्वति क्षत्रियस्य ।

क्षत्रं ब्रह्म जिन्वति ब्राह्मणस्य यत्सुमीचीं कृणुतो वीर्याणि ॥ ९ ॥

१३-१४

अग्निभ्यः ॥ इति कामायालभ्यन्ते, यत्कामो भवति संहास्मै सं कामो नमत्या, —प्रीणान्ति, यज्ञियानेवैनान्मेध्यान् कुर्वन्ति, पर्यधिकृतानुत्सुजन्त्ययातयामत्वार्यै, —केन संस्थापयन्ति यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदाय, पुष्कुरा भवन्ति सेन्द्रियत्वाय, त्रिष्टुभो याज्यानुवाक्या भवन्तीन्द्रियस्यावरुद्ध्या, अथैश्वरोऽग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः, सवत्सरो वा अग्निवैश्वानरं, एषा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः, प्रिययैवैनं तन्वा समर्धयत्य, —थो अयातयामत्वार्यैवा, —स्यातयामा हि वैश्वानरः, श्वेतं वायवे नियुत्तुता आलभेत तेजस्कामो, वायुर्वी अग्नेस्तेज, —स्तस्माद्वायुमग्निरन्वेति, यद्वायवेऽग्नेः सतेजस्त्वाय, यद्वायवं एकधा स्यादुन्मादुको यजमानः स्याद्, यन्नियुत्तते द्वितीयत्वाया, —ऽथो धृत्या अनुन्मादाय, सर्वेषां वा एष पशुनां रूपाणि प्रति, यद्वायवं एकधा स्यादुन्मादुको यजमानः स्याद्, यदेष प्राजापत्यो द्वादशकपालो द्वितीयत्वाया, —ऽथो धृत्या अनुन्मादाया, —ऽथैष आमावैष्णवं एकादशकपालो, अग्निर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्धा, —ऽथैष आदित्यो घृतं चरु, —रादित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमाय, —स्तेभ्य एव प्रोच्य स्वर्गं लोकमेत्या, —दित्या वा अस्मिन्नल्लोकं ऋद्धा, आदित्या अमुष्मिन्, पुरोडाशेन वै देवा अस्मिन्नल्लोकं आर्धुव, —श्चरुणामुष्मि, —अस्मिन्नेव लोके पुरोडाशेन ऋध्नोति, चरुणामुष्मि, —अथैश्वरोऽग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालो, देवायतनं वा अग्निवैश्वानरो, देवायतनं एव प्रतिष्ठाप्याग्निं विभर्त्य, —थो कामो वै वैश्वानरो, यत्कामो भवति संहास्मै सं कामो नमति ॥ १० ॥

१५-१६

[१४९४]

॥ इत्युपस्मिन्काण्डे जुह्वमग्नीयः प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

[संशितं मे० । अथर्व. ३, १९, १]

[१०] तै. ५, १, ८, १ । काठ. १९, ८ । कपि. ३०, ६ ।

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

दृशानो रुक्मं उरुया विभाती, — त्ति रुक्मं प्रतिमुञ्चते, ऽमृतं वै हिरण्यं, मृत्योरेत-
द्रूपं यदग्नि, — र्यत् पाशोऽमृतेनैव मृत्युमन्तर्धत्ते, ऽथैते निर्वाधा, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त,
ते देवा एताभिर्वाधानपश्य, — स्तैरसुरानेभ्यो लोकैभ्यो निर्वाधन्त, तन्निर्वाधानां निर्वाधत्वं,
तदेतैरेव निर्वाधैर्यजमानो भ्रातृव्यमेभ्यो लोकैभ्यो निर्वाधता, एकविंशतिनिर्वाधो भवति प्रति-
ष्ठित्या, उपरिष्टाभिर्वाधं विभर्त्य, — धस्ताभिर्वाधं सादयति भ्रातृव्यस्य विनुच्यै, नक्तोषासा
समनसा विरूपा इत्य, — होरात्राभ्यामेवाग्निमाधत्ते, धापयेते शिशुमेकं समीचीं, इत्येतं
३द्योते धापयेते शिशुमेकं समीचीं, द्यावाक्षामा रुक्मो अन्तर्विभातीत्ये, — ष ३द्योतयो रुक्मो
ऽन्तर्विभाति, देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदा इति, प्राणा वै देवा द्रविणोदाः, प्राणैरेवाग्नि-
मुद्यच्छते, विश्वा रूपाणि प्रतिमुञ्चते कविरिति, विश्वा हि रूपाण्यग्निः, प्रासावीद्भद्रं द्विपदे
चतुष्पदा, इत्याह प्रसूत्या एव, वि नाकमकशत्सविता वरेण्या इति, सवितृप्रसूत एवाग्निं
विभर्त्य, — नु प्रयाणमुषसो विराजतीति, तस्मादुषसो व्युष्टिमन्वग्निराधीयते, सुपर्णोऽसि गरु-
त्मा, — स्त्रिवृत्ते शिरो, गायत्रं चक्षुरित्य, — ग्रेर्वा एषा संभृति, — रग्निमेतत्संभरति, तस्मात्
संभरति, तस्मात्सर्वैरङ्गैः पशुर्जायते, पशुर्ह्यग्नि, — दिवं गच्छ स्वः पुते, — त्याह स्वर्गस्य
लोकस्य समष्ट्या, अथैते क्रमा, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, ते देवा एतान् क्रमान-
पश्य, — स्तैरसुरानेभ्यो लोकैभ्यः प्राणुदन्त, ताननपजय्यमजय, — स्तदेतैरेव क्रमैर्यजमानो
भ्रातृव्यमेभ्यो लोकैभ्यः प्रणुदते, ऽनपजय्यं ह जयति, पंडुद्यावः शिक्यं भवति, पंड्वा
ऋतव, ऋतुभिरेवाग्निं परिगृह्णात्यु, — परिनाभिं विभर्त्य, — परिनाभिं ३ह्यात्मनः संदेव, संदेव
एव देवता आत्मन् विभर्ति, यदधोनाभिं विभृयाद्यौनिं निर्देहे, — दधोऽवधैनं घातुकं स्यात्,
प्रक्रामति, तस्माद् ग्राम्याः पशवः प्रेरते, ऽथ यत् पुनरभ्यावर्तते तस्मात् पुनः समावर्तन्त,
ऊर्जी वा एष पशुभिरुत्क्रामन्तसहोत्क्रामति, पुनरूर्जी निवर्तस्वेति, तदूर्जेमेव पशून् पुनरव-
रुन्दे, पुनर्वर्तीर्भवन्ति समृज्यै, चतसृभिरभ्यावर्तते, चतुष्पादो वै पशवः, पशूनेवा-

[१] तै. ५, १, १०, ९। काठ. १९, ११। कपि. ३९, १। श. ब्रा. ६, ६, ४, ७, २। वा. १२, १—४, ९—१५, २५, ४०—४६; १७, ७०; १०, २४। काण्व. १३, १—६, १०—१६, २६, ४१—४२, १८, ७०; ११, ३४। [दृशानो रुक्म. ऋ. १०, ४५, ८; तै. सं. १, ३, १४, ५; ४, १, १०, ४; २, २, ४। नक्तोषासा समनसा० (वर्णमा०)। ऋ. १, ९६, ५; तै. सं. ४, १, १०, ४; ६, ५, २; ७, १२, ३। विश्वा रूपाणि०। ऋ. ५, ८१, २; अथर्व. ७, ७३, ६; तै. सं. ४, १, १०, ४; नि. १२, १३]

वरुद्ध, इत्थं पर्यावर्तत, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृ-
 तमनुपर्यावर्तता, आ त्वाहार्षमन्तरभूरित्यन्त रक्षेष्ट एतद्धु, —दुत्तमं वरुण पाशुमस्मदिति,
 वरुणपाशमेवोन्मुञ्चत आत्मनोऽहिंसाया, अग्ने बृहन्नुषसामूर्ध्वो अस्थादिति, ज्योतिषैवैनं
 समर्धयति, हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसं, —दिति सादयति, सप्त एवैनं होत्रासु प्रतिष्ठाप-
 यत्य, —थो सप्त वा एतेन सामान्यग्रेर्ग्रेभ्योत्या, —ऽऽसप्तमात्पुरुषादन्नादो भवति, रेतो वा अग्नि-
 —रन्तरिक्षं वै रेतोऽनुषिच्यते, यदधो निदध्यादधृताः पशूनां गर्भाः प्रपादुकाः स्यु, —रथ
 यदुपरि सादयत्यन्तरिक्षसदमेवैनमकर्गर्भाणां धृत्यै, सूयते वा एषोऽग्नीनां यश्चियते, त-
 स्मादेष आसन्दीसत, सुदि त्वं मातुरस्या उपस्था इती, —यं वा अग्रेयोनिः, स्व एवैनं
 योनौ संवेशयति, तिसृभिरुपतिष्ठते, त्रिवृद्वयग्निः ॥ १ ॥ १

अथैतद्वात्सप्र, —मेतेन वै वत्सप्रीर्भालन्दुः ३ नोऽग्नेः प्रियं धामाराध्नोत्, तदग्रेरेवैतेन प्रियं धाम
 राध्नोत्या, —गामुकमेनं प्रियं भवति, वत्सप्रियं वै भालन्दुनमृष्योऽध्यवद, —न्तस्तेना इति,
 स एतत् सूक्तमपश्यत्, तेनाधिवादमपाजयत्, तेनापचितिमगच्छत्, तदधिवादमेवैतेनापज-
 यत्य, —पचितिमेव गच्छति, द्वादशभिरुपतिष्ठते, द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमे-
 वाप्त्वावरुद्धे, त्रिष्टुभो भवन्तीन्द्रियस्यावरुद्ध्या, अन्येद्युः प्रक्रामयत्य, —न्येद्युरुपतिष्ठते,
 योगक्षेमं वा एतत् प्रजानां दाधार, तस्माद्यायावरं अन्याः प्रजाः, क्षेम्या अन्या, अथ
 यत् प्रक्रम्योपतिष्ठते तस्माद्यायावरः क्षेम्यमुभिप्रयाति, तस्माद्यायावरस्य क्षेम्योऽन्नं बभूव,
 यदहश्चेष्टमाणः स्यात्तदहुरुभयं समस्येत्, प्र च क्रामेदुप च तिष्ठेत्, योगक्षेमं वा एतदु-
 न्नाद्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धा, उदु त्वा विश्वे देवा इति, विश्वे रहीदं देवाः स्मो
 यन्मनुः ३ ष्या, अग्ने भरन्त चित्तिभिरिति, यस्मा एव चित्तायागिराधीयते तेनैनं चित्तेन सं-
 मर्धयति, प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् याहीति, ज्योतिषैवैनं समर्धयित्वा प्रवापयत्य, —क्रन्ददग्निः
 स्तनयन्निव द्यौरित्य, —नुब्रूयाद्, यद्वयक्षु उत्क्ष्वेदेदीश्वरो वा एष उत्क्ष्वेदन् यजमानस्य प्रजां

[आ त्वाहार्ष०। ऋ. १०, १७३, १; अथर्व. ६, ८७, १; तै. सं. ४, २, १, ४; तै. ब्रा. २, ४, २, ८। उदुत्तमं वरुण०।
 ऋ. १, २४, १५; अथर्व. ७, ८३, ३; १८, ४, ६९; सा. ५८९; तै. सं. १, ५, ११, ३; ४, २, १, ३; नि. २, १३। अग्ने(अग्ने)
 बृहन्नुषसा०। ऋ. १०, १, १; तै. सं. ४, २, १, ४। हंसः शुचिषद्व०। ऋ. ४, ४०, ५; तै. सं. १, ८, १५, १, ४,
 २, १, ५; तै. आ. १०, १०, २]

[२] तै. ५, २, १—२। काठ. १९, १२। कपि. ३२, २। श. ब्रा. ६, ७, ४; ६, ६, ४। वा. १२, ६, २, २१, ३०—३३, ४०—४२;
 १७, ५३। काण्व १३, ७, १०, २२, ३१—३३, ४१—४३; १८, ५३। [अक्रन्ददग्नि ०...। ऋ. १०, ४५, ४;

पशुभिर्विद, —स्तत्क्रुदितमेवास्याक, —रथो शमयित्वैवाग्निषमाशास्ते, समिधाग्निं दुवस्यते, —
ति गायत्र्या ब्राह्मणस्यादध्याद्, गायत्रो हि ब्राह्मण, —स्त्रिष्टुभा राजन्यस्य, त्रैष्टुभो हि राज-
न्यो, द्वाभ्यां गायत्रीभ्यां वैश्यस्य, ये हि द्वे गायत्र्यौ सा जगत्य, —थो ब्रह्मणे वा
एतद्विशमन्नं करोति, यदि भस्म प्रतिपूर्येताप्सु प्रवेशये, —दापो वा अग्नेर्योनिः, स्व एवैन-
द्योनौ दधाति, पुरीषं कुर्यात् पशुकामस्य, पशवो वै पुरीषं, पशुमान् भवती, —ष्टका वा
संयुयात्, तेनास्य सर्वा आग्नेयीरिष्टका भवन्त्य, —र्जी वा एष पशुभिरुत्सीदन्त्सहोत्सीदति,
पुनरुर्जी निवर्तस्वैति, तदूर्जमेव पशून् पुनरवुरुद्धे, बोधा मे अस्य वचसो यविष्ठे, —ति बोधद्व-
तीभ्यामुपतिष्ठते, तस्मात् प्रजाः सुप्त्वा पुनः प्रबुध्यन्ते, द्वाभ्यामुपतिष्ठते, द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्यै ॥ २ ॥

२

अपेत वीत वि च सर्पताता, इत्याह, यमदेवत्रयो वा अयं लोको, यत्रमोऽमुष्य
लोकस्याधिपत्यमानश, यद्यमादेवयजुन्मनिर्याच्याग्निं चिन्वीतायमदेवत्योऽस्याग्निः स्यादस्वर्ग्यो,
यदाहा, —ऽऽदादिदं यमोऽवसानं पृथिव्या अकृन्निमं पितरो लोकमस्मा इति, यमाद्वा एतेना-
स्या देवयजुन् निरयाचिष्ट, स्मृते देवयजुनेऽग्निं चिनुते, यमदेवत्योऽस्याग्निर्भवति स्वर्ग,
उद्गन्ति, यदेवास्या अयज्ञियममेध्यं तदुद्गन्ति, व्याममात्रमुद्गन्त्ये, —तावद्वै पुरुषे
वीर्यं, वीर्यसम्मिमे चीयते, —थो एतावान् वै पुरुषे महिमा मुहिम्नोऽवरुद्धया, अवो-
क्षति, यदेवास्या उद्गन्तः क्रूरमक्रुस्तदक्रूरमक्रु, —स्तच् शमयत्य, —थो आपो वा अग्नेर्यो-
निः, स्व एव योनौ चीयते, —अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसी, —ति सिक्नुता निवपत्य, —ग्नेर्वी
एतद्वैश्वानरस्य भस्म यत्सिक्नुता, स्व एव भस्मश्चीयते, योनिर्वै सिक्नुता, रेंता ऊषा,
यत्सिक्नुता न्युप्योषान्निवपति योनौ वा एतद्वैतो दधाति, तस्माद्योनौ रेंतो हितं, तस्माद्योनि
रेंतः प्रजायते, प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ता वा ऊषेभ्य एव योनिरसृजत्, प्रजनुन् वा
ऊषाः, प्रजनुने वा एतदग्निश्चीयत्, इमे वै सहास्तां, तै विद्यती अब्रूता, —मस्तु नौ प्रियं
धाम् सुहै, —त्यापो वा अस्या यज्ञिया मेध्या, —स्ता अमू, —रूपा अमुष्या यज्ञिया मेध्या, —स्तं

तै. सं. १,३,१४,२; ४,२,१,२,२,२ । समिधाग्निं० । क्र. ८,४४,१; तै. सं. ४,२,३,१; तै. ब्रा. १,२,१,९ ।

बोधा मे अस्य० ... । क्र. १,१४७,२; तै. सं. ४,२,३,४; नि. ३,२०]

[३] तै. सं. ५,२,३ । काठ. २०,१ । कपि. ३२,३ । वा. १२,४५,६०—६१; ५,३ । काण्व. १३,४६,६१—६२; ५,३ ।

[अपेत वीत वि० ... । क्र. १०,१४,९; अथर्व. १८,१,५५; तै. सं. ४,२,४,१; तै. ब्रा. १,२,१,१६; तै. आ. १,
२७,५; ६,६,१]

इमे, यदापञ्चोषाश्च भवन्ति यदेवैनयोर्यज्ञियं मेध्यं तदवुरुन्धे, ऽथो अनयोरेवैनं प्रिये धाम-
 क्षिधत्ते, मंज्ञानं वा ऊषा, उभये वा एतान् पशवोऽभिसंजानते, ये ग्राम्याः पशवो ये
 चारण्या, उभये हैनं पशवोऽभिसंजानते, चतस्रः प्राचीः सादयति, चत्वारि वै छन्दांसि,
 छन्दोभिर्वै देवाः स्वर्गं लोकमायन्, स्तै दिशा आक्रमन्त, ता अब्लीयन्त, ता
 एताभिरद्वन्द्वन्, यदेता उपधीयन्ते दिशां धृत्यै, पशवो वा इष्टुका, गार्हपत्यं वै पशवो
 ऽनृपतिष्ठन्ते, द्वे समीची पुरस्तादुपदधाति, द्वे समीची पश्चा, दुभयत एवास्मै समीचः
 पशुनुपदधाति पशूनां परिगृहीत्या, अष्टोपदधात्य, ष्ठाक्षरा गायत्री, गायत्रोऽग्नि, —
 र्यावानेवाग्निस्तै चिनुता, एकविंशतिः कार्या प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठा ह्येकविंशो, ऽथो
 एकविंशतिविधो हि गार्हपत्य, स्त्रिचितिकः कार्य, स्त्रयो वा इमे लोका, इमानेव
 लोकानामोति, पञ्चचितिकः कार्यः, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, चतुर्भिः
 संनिवपति, चत्वारि वै छन्दांसि, छन्दोभिरेव संनिवपत्य, थो ब्रह्म वै छन्दांसि,
 ब्रह्मणैव संनिवपति, क्षत्रं वा एषोऽग्नीनां यश्चीयते, क्षत्रं य उख्यो, ब्रह्म यजु, —
 र्यद्यजुषा संनिवपति ब्रह्मणा वा एतत् क्षत्रं संनयति, तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं सं चैति वि च,
 द्वौ वा एतौ व्याघ्रौ संपद्येते, ता ईश्वरा अशान्तौ यजमानं हिंसितो, र्यदाह, भवतं नः
 समनसौ समोकसौ सचेतसा अरेपसा इति, शमयत्येव, शान्त एव न्युप्यते यजमानस्या-
 हिंसाया, ऋतुभिर्वै पृथिव्या वीर्यमुद्युतं, तद्वतुभिः पुनर्विमुच्यते, यदाह, प्रजा-
 पतिर्विश्वकर्मा विमुञ्चत्विति, प्रजापतिरेवैनां विश्वकर्मा विमुञ्चति ॥ ३ ॥ ३

अथैता नैर्ऋती, स्तिसस्तुषपका भवन्त्ये, तद्वै नैर्ऋतमन्नस्य यत्तुषाः, कृष्णा भवन्त्ये, —
 तद्वि निर्ऋत्या रूप, मेतां दिशं हरन्त्ये, पा हि निर्ऋत्या दिक्, ताः स्वकुता हरिणे परा-
 चीर्निदधात्ये, तद्वै निर्ऋतिगृहीतं पृथिव्या, निर्ऋतिगृहीत एव निर्ऋतिं निरवदयते, प्राण-
 मेवास्य प्रथमया मुञ्चत्यु, पानं द्वितीयया, व्यानं तृतीयया, ऽथो व्यक्षरो वै पुरुषो,
 यावानेव पुरुषस्तै निर्ऋत्याः पाप्मनो मुञ्चति, निर्ऋतिर्वै कर्मण उपद्रष्टुका, तां वा एत-
 त्स्वेन भागधेयेन शमयित्वाथ सवितृप्रसृतोऽग्निं चिनुते, यं ते देवीं निर्ऋतिराबन्धेति,

जालमिष्टकास्वभ्यस्यति, निर्ऋतिपाशमेवोन्मुञ्चत आत्मनोऽहिंससाये ॥ ४

यदस्य परं रजसो महश्चित्रं ज्योतिरजायत । तन्नः परिषदति द्विषोऽग्रे वैश्वानरः ॥ ५

स्वाहित्यपः परिषिञ्चन् पर्येति निर्ऋत्या अनन्ववायाय, भृत्यै नमा, इत्युक्त्वावर्तते,
भृतिरेव भूत्वावर्तत आत्मनोऽहिंससाया, अनपेक्षमाणा आद्यन्ति निर्ऋत्या अनन्ववायाय,
परोगोष्ठं मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेव निर्ऋतिं निरवदयन्त, इन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते
यो नैर्ऋतीरुपधत्ते, निवेशनः संगमनो वसूना, मित्रैन्द्रया गार्हपत्यमुपतिष्ठत, इन्द्रियेणै-
वात्मानं समर्धयति, त्रिष्टुभोपतिष्ठता, ओजो वै वीर्यं त्रिष्टुभो, जस्येव वीर्यं प्रतिति-
ष्ठति, गार्हपत्योऽग्रे चीयते प्रतिष्ठित्यै, गार्हपत्ये वै देवाः प्रतिष्ठाय प्राञ्चः स्वर्गं लोकम्-
भिजयन्त आयन्, यावान् पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावता वैष्णुना विमिमीत, एतावद्वै पुरुषे वीर्यं,
वीर्येणैव विमिमीते, ऽथो एतावान् वै पुरुषे महिमा, मुहिमोऽवरुद्धयै, यो वै वनस्पतीनां
फलग्रहितमः स एषा वीर्यवत्तमो, वैष्णुर्वै वनस्पतीनां फलग्रहितमः, स एषा वीर्यवत्तमो,
ऽन्नं वै फल, मन्त्रमर्को, ऽर्कोऽग्नि, रकेण वा एतदन्नमर्कमग्निं विमिमीते, सप्त
पुरुषान् प्रमिमीते, सप्तभ्य एव पुरुषेभ्यो लोकं विन्दत्या, ऽऽसप्तमात्पुरुषादन्नादो भवत्य,
रत्निमात्रं पक्षयोरत्युपदधाति, पक्षं बृहाद्वै वयः, षडभिः कृषति, षड्वा ऋतव, ऋतु-
भिरेव कृषती, तथमभ्यावर्तन्त, कृषत्ये, षा हि देवानामावृ, दथो अमुष्य वा एतदादित्य-
स्यावृतमनुपर्यावर्तन्ते, तिस्रस्तिस्त्रः सीताः संपादयति, त्रिवृद्वयग्नि, द्वाद्दश सीता भवन्ति,
द्वाद्दश मासाः सवत्सरः, सवत्सरस्य वा एष विधामनुविधीयत, इयं वा अविमे, द-
ग्निर्मातिधक्ष्यतीति, यत्कृषत्यस्या वा एतद् द्विगुणं क्रियतेऽनतिदाहाया, ऽथो पृथिव्या वा
एतद् द्विगुणेनाग्नेर्वीर्यमुद्यच्छन्त, एतां दिशमुत्सृजन्त्ये, षा हि देवानां दि, गथो स्वर्गमे-
वैनां लोकमनुत्सृजन्ति ॥ ४ ॥ ६

कृष्टे वपति, कृष्टे ह्योषधयः क्षेपिष्ठं प्रतितिष्ठन्त्य, अस्यान्नस्य वपत्योपधानामग्नि, ब्रह्म
वा ऋग्, ब्रह्मणैवास्मा अन्नाद्यमवरुद्धे, चतुर्दशभिर्वपति, द्वाद्दश मासाः सवत्सरो,
ऽथ य एतं चतुर्दशे अहोरात्रे एवैते, तत् सवत्सरेण च वावास्मा एतदहोरात्राभ्यां चान्नाद्य-
मवरुद्धे, ऽन्नं वै फल, मन्त्रमर्को, ऽर्कोऽग्नि, रकेण वा एतदन्नमर्कमग्निं वपति,

यस्याज्ञस्य निवपति यत्तस्याश्रीयाद्यान्यवरुद्धानि तैर्व्यूष्येते,—ध्वे तस्यापिकुर्या,—दथो तन्मनसा
 ध्यायेत्, तेनैव तदवरुद्धे, यदि सर्वं न सखिन्देद्यवान्मधूद्युतान् वृषेद्, यद्यवा ग्राम्यं
 तेनाआद्यमवरुद्धे, यन्मध्वारण्यं तेन, तेनैव तदुभयमवरुद्धे, ऽथैते संभारा, दिग्भ्यो
 वा एतत् पृथिव्या ऊर्जः संभरत्यु,—३२र्जमिंश्चीयते, यां जनतां कामयेत्, क्षौधुका स्यादि-
 ती,—षमूर्जमहमित आदीति, तस्या अर्धादाददीत्, क्षौधुका ह सा जनता भवति, कामं
 कामदुषे धुक्ष्वेत्य,—भिमृशति, तेनास्य सर्वा इष्टकाः कामदुघा भवन्त्यु,—त्तरवेदिं निवपत्यु-
 त्तरवेदिमित्ये,—वास्यामिंश्चीयते, ऽथो यज्ञपुरुषोऽनुन्तर्हित्या, अग्निर्वी एष न्युप्यते यदुत्त-
 रवेदि,—यदुत्तरवेदिं न्युप्याग्निं चिनोत्यग्नौ वा एतदग्निंश्चीयते, ऽग्ने तव श्रवो वया, इति
 सिक्नुता निवपत्ये,—तां वै वैश्वानरीरिष्टका अपरिमिता, एतदग्नेरपरमितं चीयते, ऽग्नेर्वी
 एतद्वैश्वानरस्य सूक्त,—मेषां वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः, प्रियायां वा एतत्तन्वामग्निंश्चीयते,
 संतनूरको निधीयते, लोमशः वा एतच्छन्दः पशव्यमूनातिरिक्तं प्रजननायाशीत्यक्षर,—मेतेन
 वै देवाः स्वर्गं लोकमायः,—स्तदस्याशीत्यक्षरत्वं,—समुद्रः वा एतच्छन्दो, योनिः
 समुद्रः, सोमो रेतोधा, यत्सौमीभ्यां व्यूहति योनौ वा एतद्रेतो दधाति, तस्माद्योनौ
 रेतो हित,—माप्यानुवती भवत्,—स्तस्माद्योनौ रेतो आप्यायते, छन्दोभिर्वी अग्निरुत्तरवेदिम-
 भिप्रह्रियते, या अग्नौ प्रह्रियमाणेऽन्वाहुस्तां तर्हि मनसा ध्याये,—च्छन्दोभिरेवैनमुत्तरवेदिमभि-
 प्रहरति, मनसान्वाहा,—ऽनिरुक्तमिव रश्मेतदव्यावृत्तः, व्यावृत्तं पाप्मना भ्रातृव्येण गच्छत्य,—
 —श्चं पुरस्तान्नयन्ति रक्षसामपहत्या, आक्रमयन्ति, य एवैनं भ्रातृव्यः सृष्टं तं वज्रेणाव-
 बाधन्ते, प्राञ्चं प्रक्रमयन्ति, य एवैनं भ्रातृव्योऽति तं वज्रेण प्रणुदते, प्रत्यञ्चमभ्याव-
 र्तयन्ति, य एवैनं भ्रातृव्योऽनु तं वज्रेण प्रतिनुदते, तद् भ्रातृव्यस्य वा एष विनोदः,
 कृष्णो वै भुत्वाग्निरश्चं प्राविशत्, स एतदगच्छन्न मृगशफो, यदश्चमाक्रमयन्ति, यदेवा-
 न्नाग्नेर्युक्तं तस्यावरुद्ध्यै ॥ ५ ॥

७

तपो योन्निरसीति, पुष्करपर्णमुपदधाति, योनिर्वी ए३षोऽग्नेर्यत्पुष्करपर्णी, नाभिर्वधुक्तः,
 संयोनिरेव संनाभिश्चीयत, इयं वा अविमे,—दुग्निर्मातिधक्ष्यतीति, यत्पुष्करपर्णमुपदधात्यस्या

अनतिदाहाया,—ऽधस्तान्नाभि सादयत्योपधीनां प्रतिष्ठित्या, अथो ३येऽ३प्स्वग्रयस्तानेवा-
वरुन्दे, प्रजापतिः प्रजा असृजत, याः पुरा ब्रह्मणोऽसृजत ताभिर्नाराधनो,—दथ या
ब्रह्ममुखा असृजत ताभिरराधनोद्, यद् ब्रह्म, जज्ञानं प्रुथमं पुरस्ता,—दिति रुक्ममुपदधात्य,
द्वया, ऋध्नोत्येवा,—ऽथो मिथुनत्वाय, न पृथिव्यामग्निश्चेत३व्यो नान्तरिक्षे न दिवी,—
त्याहु,—रमृतं वै हिरण्य,—ममृते वा एतदग्निश्चीयते, इमशानचितो वा एते चीयन्ते,
चित्यां चित्यां हिरण्यशकलमुपास्यति, तेन वा एषोऽश्मशानचित्, तेन स्वर्गो, ऽथैष
पुरुषो हिरण्ययो, यजमानलोकमेवैष दाधारै,—प ह ३त्वेव यजमानोऽग्निनामुष्मिल्लोके सम्यङ्
यस्यैष उपधीयते, ऽथो मध्ये ज्योतिरेव चीयते, द्रुप्तश्चस्कन्द पृथिवीमनु ग्रामि,—त्यभि-
मृशति, होत्रास्वेवैनं प्रतिष्ठापयत्य,—थैतानि सर्पनामानि, मृत्युर्वै सर्पनामानि, यदुपद-
ध्यात् प्रमायुकः स्यात्, तस्मादनुदिशति, सोमे वा एका त्विपि,—व्याघ्र एका, सर्प
एका, ता एवावरुन्दे, वामदेवस्य राक्षोघ्नं व्याधारयत्ये,—तेन वै वामदेवः कुसिताय्याः
शिरा आदीपयद्, रक्षुसामपहत्यै, पञ्चभिर्व्याधारयति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्त-
मालब्धा,—ऽथो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षाऽस्यपुहन्त्य,—थैते सुचौ, कार्मर्यमयीं दक्षिणतः
सादयति रक्षुसामपहत्यै, दक्षिणतो वै देवानां यज्ञं रक्षाऽस्यजिघांसं,—स्तानि कार्मर्ये-
णैवापान्त, यत् कार्मर्यमयीं दक्षिणतः सादयति, रक्षुसामपहत्यै, घृतस्य पूर्णा भवत्ये,
—षा वा अग्नेः प्रिया तनूयद् घृतं, प्रिययैवैनं त३न्वा समर्धयति, गायत्र्या सादयति,
तेजो वै गायत्री ब्रह्मवर्चसं, तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्द्वा, औदुम्बरीमुत्तरतः सादयति दुध्नः
पूर्णा,—मूर्ध्नी उदुम्बरो, ऽन्नं दध्यु३, —ज्येवास्यान्नं दधाति, त्रिष्टुभा सादयत्यो,—जो वै
वीर्यं त्रिष्टु,—बोजु एव वी३र्यमवरुन्दे, पूर्णं सादयत्य,—क्षिते यजमानलोकमुपतिष्ठेते, मूर्ध-
न्वतीभ्यां सादयति, मूर्धन्योऽसान्नीति, विराज्यग्निश्चेत३व्या, इत्याहुः, सुचौ वै
विराजौ, यत्सुचा उपदधाति विराजि वा एतदग्निश्चीयते, ऽथैषा स्वयमातृणं,—यं वै
प्रुथमा स्वयमातृणा,—ऽन्तरिक्षं द्वितीया,—ऽसौ तृतीये,—मानेव लोकानुपधत्ते, ऽश्वमुपग्राह्य
सादयति, प्रजापतिचित एवास्य भवत्ये,—थो प्राणानामुत्सृष्ट्यै, भूरसी,—ति प्राचीमुद्दहेद्य-

[६] मै. २, ७, १५ । तै. ५, २, ६—८ । काठ. २०, ५—६ । कपि. ३२, ७—८ । वा. १३, ३, ५, १८, २० । काण्व. १४, ३,
५, १८, २० । [ब्रह्म जज्ञानं० । अथर्व. ४, १, १; ५, ६, १ । द्रुप्तश्चस्कन्द पृथिवी० ... । ऋ. १०, १७, ११;
अथर्व. १८, ४, २८; तै. सं. ३, १, ८, ३; ४, २, ८, २; ९, ५; तै. आ. ६, ६, १]

द्येनं भ्रातृव्योऽतीव स्याद्, भूमिरसी, —ति प्रतीचीः यद्यन्व, —दितिरसि भूमिरसी, —ति तिर-
 श्रीः यद्वि सद्, —ङ्घ्रियः वा अदिति, —रनया वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यं प्रभृतं प्रणुदते, जनया
 प्रतिनुदते, जनया विनुदते, तज्ज्रातृव्यस्य वा एष विनोदः, काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती, —
 ति दूर्वेष्टकामुपदधात्यो, —षधीनां प्रतिष्ठित्यै, काण्डात्काण्डाद्द्वयेषां प्रतितिष्ठतीति, पशवो
 वा इष्टका, न वै पशवा आयवसे रमन्ते, यदूर्वेष्टकामुपदधात्यायतनमिव वा एतत् क्रियते,
 पशूनां यत्या, अथेषां वामभृद् द्विर्यजु, —र्यजमानलोकमन्येन दाधार, भ्रातृव्यलोक-
 मन्येन वृङ्क्त, एतया वै देवा असुराणां वामं पशून्वृञ्जत, तद्वामभृतो वामभृच्चै,
 छन्दांसि वै देवानां वामं पशव, —छन्दांस्येवैतया वामं पशून् यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्तै,
 ऽथैते रेतःसिन्धा, इयं विरा, —डसौ स्वरा, —डसा एव रेतः सिञ्चती, —यं प्रजनयत्य, —मि-
 रत्यन्नादौ भवति यस्यैते उपधीयेते, यदि पुत्री चिन्वीत प्रथमायां चित्यामन्यामुपदध्या, —
 दुत्तमायामन्याः, रेतसः सिक्तस्य परिगृहीत्यै, यद्यपुत्रः प्रथमायां चित्यामुभे उपधेये,
 सम्यञ्चौ हि भूत्वा रेतः सिञ्चतः ॥ ६ ॥

८

अथैता विश्वज्योतिष, एषु वा एतल्लोकेषु ज्योतिष्मन्तमग्निं निधत्ते, ऽथो प्राणानां
 विधृत्या, अथेषां व्यालिखिते, —मै वै लोकास्यालिखिते, —मानेवं लोकानुपाधत्त, उभये
 वा एतामुपादधत देवाश्च वा असुराश्चो, —परिष्टालक्षमाणं देवा उपादधता, —षस्तालक्षमाणमसुरा,
 —स्ततो देवा अभवन्, परासुरा, उपरिष्टालक्षमाणमुपदधीत भ्रातृव्यवान्यो वास्य प्रियः स्यात्,
 तस्य भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्ये, —ष वा असपत्नेष्टका, —ऽसपत्नो भवति य
 एतामुपधत्ते, ऽथो देवलक्ष्मं वा एषा, देवलक्ष्ममेवोपधत्ते, या सोषाया अधि मृदुच्
 शिष्यते तस्या एतां कुर्यात्, तेनास्य सर्वा आग्नेयीरिष्टका भवन्त्य, —थैष कूर्मः, इमशानचितो
 वा एते चीयन्ते, जीवः कूर्म उपधेय, —स्तेन वा एषोऽश्मशानचित्, तेनोत्पाती, पुशू-
 नां वा एष मेधु, एतं वै मेधं पश्यन्त एनं पशवोऽमुष्मिल्लोकं उपतिष्ठन्ते, प्रत्यञ्च
 सादयति, प्रत्यञ्चो हि पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते, द्यावापृथिवीयया सादयति, द्यावापृथिवी
 हि पशवोऽनूपतिष्ठन्ते, पशुभिरेवैतं सम्यञ्चं दधाति, विष्णोर्नीभ्यामग्निश्चेतश्चया,
 इत्याहुः, प्रादेशमात्रमुलूलं कार्य, —मेतावान् वै विष्णु, —विष्णोर्वा एतन्नाभ्यामग्निश्चीयत,

ऊर्ज्यमिधेतश्चया, इत्याहु, —रुर्ग्वी उदुम्बरो, यदौदुम्बरमुल्लुलं भवत्युजिं वा एतदभिधी-
यते, वैष्णव्या सादयति, वैष्णवश्च शूलुल्लुलश्च, स्वयैव देवतया, —ऽथैषोषा, पृथिव्या
वा एतदोजो वीर्यश्च संप्रियता, ओजो वा एतद्वीर्यं मध्यश्चोऽग्नेर्धीयते, ऽथो मध्ये ज्योति-
रेव चीयते, यद्विक्तामवेक्षेत क्षोधुको यजमानः स्या, —दथ यत् पूर्णामवेक्षते तथा हाक्षोधुको
भवति, सिकृताभिः पूरयितश्चया, —ऽग्नेर्वा एतद्वैश्वानरस्य भस्म यत् सिकृताः, स्वनैवैनं
भस्मना ग्रीणाति, दुध्नः पूरयितव्यो, —ग्वै दुध्यू, —र्जमेवावरुद्धे, घृतस्य पूरयितश्चयै, —
षा वा अग्नेः प्रियां तनूयैव घृतं, प्रिययैवैनं तश्चैव संप्रियति, मधोः पूरयितव्या, —ऽऽ
हास्य प्रजायां मधव्यो जायते व्युध्यै, —न्द्रियाणि वै पशुशीर्षीण्ययज्ञियान्युमेध्यानि, यच्छि-
द्रेषु हिरण्यशकुलान्युप्यस्यतीन्द्रियैर्ग्वैनानि वीर्येण संप्रियति, मेध्यान्येनानि यज्ञियानि करो-
त्य, —धैश्च वै पुरुषः सहस्रस्य, यल्लन्त्यर्धमितरे पशव, —स्तस्मादेतन्मध्यत उपदधात्य, —भिता
इतराणि, पशोः सवीर्यत्वाया, —ऽथो सायतनत्वाय, यं कामयेत, पशुमान्तस्यादिति,
तस्य समीचीनानि पशुशीर्षीण्युपदध्यात्, समीचु एवास्मै पशूनुपदधाति, पशुमान् भवत्य, —
थ यं कामयेता, —ऽपशुः स्यादिति, तस्य विषूचीनानि पशुशीर्षीण्युपदध्यात्, विषूचु एवा-
स्मै पशूनुपदधात्य, —पशुर्भवत्ये, —तां वै साहस्रींरिष्टकाः पश्चिष्टका, —स्ताः सोमदक्षः कौश्रेयो
विदोचकार, ताः श्यापर्णायोपदधौ, सं सहस्रं पशून् प्राप, प्र सहस्रं पशूनामोति यस्यै-
ता उपधीयन्ते, यविष्टो वै नामैश्चोऽग्नि, —स्तस्माच्चिन्वतान्तरा न व्येतवै, यद्वीयात्
ग्राणानस्य युवेतो, —त्सर्गैरुपतिष्ठत, आरण्यानेव पशून् शुचुमनूत्सृजति ॥ ७ ॥ ९

पुरुषशीर्षीण्युपदधात्ये, —ष हि पशूनाश्च वीर्यवत्तमो, वीर्यमस्मिन् दधात्ये, —कमुपदधात्ये, —
कधास्मिन् वीर्यं दधाति, सौर्या पुरुषशीर्षमभिजुहोति स्वर्गस्य लोकस्य संप्रयै, सौरी वा
एषा सती मैत्रावरुण्य, —हर्वै मित्रो, रात्रिर्वरुणो, ऽहोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठत्य, —धर्कचाभ्यां
जुहोती, —यश्च वा अर्धक्रश्चो, ऽसां अर्धक्रश्चो, ऽनयोरेव प्रतितिष्ठत्य, —थ यदेक्य
क्रचा द्विर्जुहोति तस्मादेकः सन् पुरुषो द्विपाद्, यद्वो एतत्किंचाकरोतिश्च वा एतत्क्रक, —यदेता
अपस्याः सादयति तस्मिन्नेव योनौ रेतो दधाती, —यश्च वा अविभे, —दग्निर्मातिधक्ष्यतीति,
सैता इष्टका अपश्य, —दथो आहुः, प्रजापतिरपश्यदिति, ता उपाधत्ते, यदेता उपधीयन्ते-

ऽस्या अनतिदाहार्य, यदिदन्न, —मिति होवाचेयं, य एता उपदधाता इत्य, —आदौ भवति यस्यैता उपधीयन्ते, तस्माद्रेतसः सिक्तदिषं पशुः संभवति, यदेताश्छन्दस्याः, पशवो वै छन्दांसि, यदक्षिणत उपदध्यादभीपतः प्रजा वरुणो गृह्णीया, —दथ यदुत्तरत उपदधात्यपवाहत एवा, —ऽथैताः प्राणभृत, —स्तस्मिन् पशौ संभूते प्राणं चक्षुः श्रोत्रं वाचं तानि दधात्य, —क्षणया सादयति, पशुं वा एतदाक्रमयति, तस्मात् पशवोऽक्षण्याङ्गानि ग्रहरन्तो यन्ति, दशभिर्दशभिर्वा अता इष्टकाभिर्ऋषय आर्ध्वं, —स्ता ऋद्धीर्ऋधोति यस्यैता उपधीयन्ते, ऽथैताः सस्यतो, रेतो वा एतत् सिच्यते यदग्निश्चीयते, यदेता उपधीयन्ते रेतसः सिक्तस्य सस्यत्यै, लोकं पृण छिद्रं पूर्णेत्ये, —षा वा अछिद्रेष्टका, अछिद्रा वा एतया चितयश्चीयन्त, इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिरित्यो, —जो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसा वा एतद्वीर्येणाग्निश्चीयते, ता अस्य सूददोहसा, इति परुषि परुष्येवं रसं दधाति, सौमं श्रीणन्ति पृश्नया इत्य, —अं वै पृश्न्य, —क्षमेवावरुन्द्रे, जन्मन्देवानां विशा, इत्याह, प्रजात्या एव, त्रिष्वारोचने दिवं इति, संवनानि वै त्रीणि रोचनानि, सवनचित्तमेवैनमकरनुष्टुब् वा एषा, वाग्वा अनुष्टुप्, प्राणो वै वाग्, यदेषा सर्वा इष्टका अनुसंचरति तस्मात् प्राणः सर्वाण्यङ्गान्यनुसंचरत्या, —ग्रेयी वा एषा वर्णेन स्वेन वा एतच्छन्दसाग्निश्चीयते, नाध्वर्युः सन्नास्ति-मार्हति य एवं वेद ॥ ८ ॥

१०

उत्सन्नयज्ञो वा एष यदग्निश्चित्यः, को ह तद्वेद यदेतस्य क्रियते य, —आश्विनौ वै देवानां भिषजा अकलप्तस्य कल्पयितारौ, यदेता आश्विनीरुपधीयन्तेऽकलप्तस्य कल्प्यै, पञ्चोपदधाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेवं यज्ञस्तमालब्धा, —ऽथो यावानेवं यज्ञस्तमचीकल्प, —दथैता आश्विनी-ऋतव्या अनूपधीयन्ते, रेतुसे वा एतत्सिक्तायु ऋतुनुपाधात्, तस्मात् सर्वेष्वृतुषु रेतो हितं, तस्मात् सर्वानृतून् रेतोऽनुप्रजायते, ऽथैता ऋतव्या वायव्या अनूपधीयन्ते, तस्मात् सर्वानृतून् वायुरन्वावरीवत्यै, —थैता वायव्या अपस्या अनूपधीयन्ते, तस्मात् पशवो नानाव्रुताः सन्तोऽप एवाभि सव्रुता, —श्चतस्रः पुरस्तादुपदधाति, चतुर्विधं हि शिरः, प्राणश्चक्षुः श्रोत्रं वाङ्, मूर्धन्वतीभिः सादयति, मूर्धन्योऽसानीति, पञ्च पञ्चाभिः उपदधाति, पशोः सवीर्यत्वाया, —ऽथो सायतनत्वाय, तस्मात् पशुः पश्चाद्वरीयाच् श्रोणिमुत्तर, —स्तस्मादु प्राङ् संहाना, इन्द्राग्नी अव्यथमानामिष्टकां दहत् युवमित्य, —न्तरिक्षं वा एषा चिति, —

रन्तरिक्षमिमाः प्रजा, इन्द्राग्नी वै देवानामोजोभृता, ओजो वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजो वा एतद्वीर्यं मध्यतः प्रजानां धीयते, ऽथैतां दिश्या, देवा वै स्वर्गं लोकमायन्, — स्तं दिशा आक्रमन्त, तां अवलीयन्त, तां एताभिरदृष्ट्वन्, यदेता उपधीयन्ते दिशां धृत्यै, पञ्चो-
पदधाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, देशैताः पुरस्तात् सादयति,
देशाक्षरा विराड्, विराट् खलु वै चक्षुर्ज्योतिश्छन्दसां, चक्षुर्वा एतज्ज्योतिः पुरस्तात् पशो-
र्दधाति, तस्मादिदं पुरस्ताच्चक्षु, — रथो अन्नं वै विरा, — डन्नं वा एतन्मुखतो दधाति,
मां छन्दः, प्रमां छन्दः, प्रतिमां छन्दा इती, — यं वै मां, ऽन्तरिक्षं प्रमां, ऽसौ प्रतिमे,
— मानेव लोकानुपधत्ते, ऽथो देवछन्दसानि वा एतानि, देवछन्दसान्येवोपधत्ते, द्वादश
द्वादशाभिता उपदधाति, तत् पटत्रिंशत्, पटत्रिंशदक्षरा बृहती, बृहती खलु वै
छन्दसां स्वाराज्यमानशे, गच्छति स्वाराज्यं यस्यैतां उपधीयन्ते, पशवो वै बृहती,
पशवो मध्यमां चिति, — तस्मादेतस्यां चित्यामेतां उपधीयन्त, आदित्यधामानो वा उत्तरे
प्राणा, अङ्गिरोधामानोऽधरे, मूर्धासि राङ्गिति, यं उत्तरे प्राणास्तानेताभिर्दाधार,
यन्त्री राङ्गिति, येऽधरे प्राणास्तानेताभिर्दाधार, तदेपां वावैताः प्राणानां विधृत्यै,
समावद्भाजः सादयति, समावद्भाजो रहीमे प्राणाः, प्राणानां विधृत्यै, यं द्विष्यात्
तस्याक्षण्यां सादयेत्, प्राणानस्य मोहयति, प्रमायुको भवति, मूर्धन्वतीभिः सादयति,
मूर्धन्योऽसानीति ॥ ९ ॥

१२

त्रिवृद्धतीं पुरस्तात् सादयति, त्रिवृद्धै यज्ञमुखं, मुखतो वा एतद्यज्ञमुखं दधाति,
सप्तदशवतीं दक्षिणतो, ऽन्नं वै सप्तदशो, ऽन्नं वा एतदक्षिणतो दधाति, तस्मादक्षि-
णेन हस्तेनान्नमद्यते, तस्मादक्षिणोऽधु आत्मनो वीर्यवत्तर, — तस्मादक्षिणमर्धं वयांस्थनु-
पर्यावर्तन्ते, पञ्चदशवतीमुत्तरत, ओजो वै पञ्चदश, ओजो वा एतदुत्तरतो दधात्ये, —
कविंशवतीं पश्चात् प्रतिष्ठित्यै, त्रिवृद्धतीं पुरस्तात् सादयति, त्रिवृद्धै यज्ञमुखं, मुखतो
वा एतद्यज्ञमुखं दधाति, पञ्चदशवतीं दक्षिणतः सादयति, सप्तदशवतीमुत्तरतः, पक्षयोः
सवीर्यत्वाया, — ऽथो सायतनत्वाय, तस्मादुभाभ्यां हस्ताभ्यामन्नमद्यते, ऽथो वज्रो वै पञ्च-

[९] मै. २, ८, १—३ । तै. ५, ३, १—२ । काठ. २०, १०—११ । कपि. ३२, १२—१३ । वा. १४, ११, १८, २१—

२२ । काण्व. १५, १४, १८, २३—२४ ।

[१०] मै. २, ८, ६—७ । तै. ५, ३, ३—५ । काठ. २०, १२—१३ । कपि. ३२, १४—१७ । वा. १४, २३—२४, १५, १—३ ।

दशो, वज्रेण वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यमुभयतो निर्भजत्ये, कविश्श्वतीं पश्चात् प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठां ह्येकविंशशो, ऽर्कस्य वा एष विधामनुविधीयते, ऽक्षमर्को, ऽन्नादो भवति यस्यैता उपधीयन्ते, ऽग्नेर्भागोऽसि, दीक्षाया आधिपत्यं, ब्रह्म स्पृतं त्रिवृत्स्तोमा इति, स्पृतो वै नामैता इष्टका, एताभिर्वै प्रजापतिर्यद्यदकामयत् तत्तदस्पृणोद्, यद्युदेवैताभिर्यजमानः कामयुते तत्तत्स्पृणोत्ये, कयास्तुवत्, प्रजा अधीयन्तेति, सृष्टयो वै नामैता इष्टका, एताभिर्वै प्रजापतिर्यद्यदकामयत् तत्तदसृजत्, यद्युदेवैताभिर्यजमानः कामयुते तत्तदसृजते, अग्ने जातान् प्रणुदा नः सपत्नानिति, पुरस्तात् सादयति, य एव जाताः सपत्नास्तानेतया प्रणुदते, प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्व, ति पश्चाद्, य एव जाताः सपत्नास्तानेतया प्रतिनुदते, तद्ध्रातृव्यस्य वा एष विनोद, श्वतुश्चत्वारिंशीं स्तोमो, वचो द्रविणमिति दक्षिणतः सादयति, षोडशीं स्तोमा, ओजो द्रविण, मित्युत्तरत, श्वतुश्चत्वारिंशदक्षरा वै त्रिष्टुब्, वज्रस्त्रिष्टुब्, वज्रः षोडशीं, सव्यापग्रहणो वै वज्रो दक्षिणाग्रहरणः, सव्यापग्रहणं वा एतद्वज्रं दक्षिणाग्रहरणं यजमानो भ्रातृव्याय ग्रहरति, पुरीषवतीं मध्यतः सादयति, पुरीषमिव ऋहीदं मध्यतः पशोः, पुरीषं मध्यमात्मनः, सात्मानमेवाग्निं क्षिनुते, ऽथैता विराजो, वाग्वै विराट्, पशवो वा एता इष्टकाः, पशुषु वा एतदुत्तमां वाचं दधाति, तस्मात् पशुमानुत्तमां वाचं वदति ॥ १० ॥

१२

[१५०६]

॥ इत्युपरिकाण्डे द्वाशनो नाम द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

अथैताः स्तोमभागा, एतां वै बृहस्पतिरसुरेभ्योऽधि यज्ञस्य प्रतिष्ठामाह्वद्, यदेता उपधीयन्ते यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै, यज्ञो वै देवानामपद्यत्, तै देवाः स्तोमभागाभिः प्रत्युदस्तभुवन्, यदेता उपधीयन्ते यज्ञस्योत्तव्यै, प्रजापतिर्वै एतत् पृथिव्या अग्नेस्तेजः संभरत्, तदग्नेरेवैतत्तेजः संभ्रियते, ऽथैता नाकसंदो, नाकं ह वा अस्मा अग्निं चिकयानाय भवति,

काण्व. १५, २५—२८; १६, १—३ । [अग्ने जातान्प्रणुदा० । अथर्व ७, ३४, १ । सहसा जातान्प्रणुदा० ।

अथर्व. ७, ३५, १]

[६] मै. २, ८, ८—१० । मै. ५, ३, ५—७ । काठ. ४१, १—३ । कपि. ३३, १७ ।

[२] मै. २,८,११ । तै. ५,३,८ । काठ. २१,४ । कपि. ३२,१९ ।

स्यापदध्याद्यद्येनं भ्रातृव्योऽतीव स्या, —देकादश त्रिष्टुब्भिः पुरस्तान्माध्यंदिनस्य पवमानस्य,
 द्वादश जंगतीभिः पुरस्तादाध्वस्य पवमानस्यै, —ता एव पश्चात् पवमानानामुपदध्याद्यद्येनं
 भ्रातृव्योऽतीव स्यात्, प्राणो वै पवमानो, ऽग्नेस्तैजः पवमान, —स्तैजसा वा एतद्यजमानो
 भ्रातृव्यं प्रभूतं प्रणुदते, तैजसा प्रतिनुदते, तैजसा विनुदते, तद् भ्रातृव्यस्य वा एष
 विनोदो, जानुदघ्नं प्रथमं चिन्वानंश्चिन्वीत गायत्रीचितं, नाभिदुध्नं द्वितीयं चिन्वानंश्चिन्वीत
 त्रिष्टुप् चितं, चुबुकदुध्नं तृतीयं चिन्वानंश्चिन्वीत जगच्चितं, यज्ज्यायांसं चित्वा कनी-
 यांसं चिन्वीत कनीयांसं यज्ञक्रतुमुपेयात्, कनीयसीं प्रजां, कनीयसः पशून्, कनी-
 योऽन्नाद्यं, पापीयान्तस्या, —दथ यत्कनीयांसं चित्वा ज्यायांसं चिनुते ज्यायांसमेव यज्ञ-
 क्रतुमुपैति, भूयसीं प्रजां, भूयसः पशून् भूयोऽन्नाद्यं, वसीयान् भवत्ये, —षा वा अग्ने-
 रुत्तरवृती नाम चिति, —रुत्तरमुत्तरं श्वः श्वः श्रेयान् भवति य एव वेद ॥ २ ॥ २

पञ्चचितिकः काश्यः, पाङ्क्तो यज्ञः, पाङ्क्ताः पशवः, —स्तस्मात् पञ्चचितिकः, पञ्च
 चितुयः, पञ्च पुरीषाणि, तद्विराजं संपद्यते, तद्यद्विराजं संपद्यते तदग्नेः स्तोत्रं काश्यं,
 यत् पञ्चचितिकः स्यादियाद्विराजो, यद्विंशचितिक इयाद्यज्ञाच्च पशुभ्यश्च, यत्पञ्चचितिक-
 स्तेन यज्ञाच्च पशुभ्यश्च नैत्यं, —थ यत्पञ्च चितुयः पञ्च पुरीषाणि तेन विराजो नैति, तदुभा-
 भ्यां वावास्मा एतद्वर्णाभ्यां पशून्वरुद्धे, यदेषां पाङ्क्तं यच्च वैराजं, द्वयक्षरं लोमं,
 द्वयक्षरा त्वग्, द्वयक्षरं मांसं, द्वयक्षरमस्थि, द्वयक्षरो मज्जा, तद्विंश, दशाक्षरा
 विराड्, वैराजाः पशवः, पशून्वावरुद्धे, पञ्चचितिकः कार्यु, इमे वै लोकास्तिन्न-
 श्रितुयो, यजमानो द्वे, यजमानं वा एतदेषु लोकेषु प्रतिष्ठापयाम्कः, का प्रथमा चितिः,
 किं पुरीषमि, —त्याहु, —रियं वाव प्रथमा चिति, —रोषधयः पुरीषं, का द्वितीया चितिः,
 किं पुरीषमि, —त्याहु, —रन्तरिक्षं वाव द्वितीया चिति, —र्वयांसि पुरीषं, का तृतीया चितिः,
 किं पुरीष, —मित्याहु, —रसौ वाव तृतीया चिति, —नक्षत्राणि पुरीषं, का चतुर्थी चितिः, किं
 पुरीष, —मित्याहु, —र्यज्ञो वाव चतुर्थी चिति, —दैक्षिणा पुरीषं, का पञ्चमी चितिः, किं
 पुरीष, —मित्याहु, —र्यजमानो वाव पञ्चमी चितिः, प्रजा पुरीष, —मेतावद्वा अस्ति, यावुदे-
 वास्ति तत् स्पृणोति, तद्वरुद्धे, ऽथैतां क्रतव्याः, सस्वत्सरो वा अग्निवैश्वानरं, एषा वा
 अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरं, —स्तस्य वा अहोरात्राण्येवैष्टुका उपधीयन्ते, द्वे द्वे उपदधाति प्रति-

ष्ठित्या, अक्वामुपास्य सादयति शान्त्या अनिर्दाहाय, चतस्रो मध्यमायां चित्यामुपदधात्य,
—प्रतिष्ठितमिव रश्मन्तरिक्षं, प्रतिष्ठित्यै, द्वादशोपदधाति, द्वादश मासाः सञ्चत्सुरः,
सञ्चत्सुरो वा अग्निर्वैश्वानरः, एषा वा अग्नेः प्रिया तुन्यैद्वैश्वानरः, प्रियायाञ्च वा एतत्तन्वाम-
ग्निश्चीयते, सतनुरको निधीयते, ऽग्नेरन्तःश्लेःषोऽसीत्ये, —तस्य ह रत्वेवाग्निः सञ्श्लिष्टो
यस्यैता उपधीयन्ते, सञ्श्लिष्टो वा एतस्याग्निर्यस्यैता उपधीयन्ते, कल्पेतां द्वावापृथिवी इति,
कल्पते ह वा अस्मा आग्निं चिकयानाय, प्र समानानां ज्यैष्ठ्यमाप्नोति य एवं वेद, सञ्च वा
एतदग्निमिन्द्रे यच्चिनोति, तं दीपयत्येव ऋतव्याभिः ॥ ३ ॥ ३

तमो वै स्वर्गं लोकमन्तरां तिष्ठत्ये, —ता वै ज्योतिष्मतीरिष्टुका यद्विरण्यशकुलैः प्रोक्षति,
विवासयति वा एतद्यजमानाय, ज्योतिरस्मिन् दधाति, सहस्रं भवन्ति, साहस्रौ वै प्रजा-
पतिः, प्रजापतिमेवाप्नोति, यावद्वै सहस्रं तावदिदं तोऽसौ लोकः, स्वर्गस्य लोकस्य सम्पद्या,
इमा मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्तिवति, धेनवो वै नृमैता इष्टका, एताभिर्वै प्रजापतिर्यद्यदका-
मयत् तत्तददुह, यद्यदेवैताभिर्यजमानः कामयते तत्तदुह, ऋतुष्ठाः स्थ ऋतावृधा इत्यु, —तुष्ठा
एवैना अकृत ऋतावृधो, घृतश्च्युतो मधुश्च्युता इति, घृतश्च्युत एवैना अकृत मधुश्च्युता, ऊर्ज-
स्वतीः पयस्वतीरित्यु, —र्जस्वतीरेवैना अकृत पयस्वतीः, स्वधायिनीः कुलायिनीरिति, कुला-
यिनीरश्म्यो विराजो नाम, कामदुधा इति, यत्र वा अदो देवैभ्यः कामदुधाः काममदुह तदेता
अपि दुदुहे, तत् पुष्टिमेवैताभिरवरुन्दे, ऽमुन्नामुष्मिन्नलोक इत्यु, —मुष्मै हि लोकायाग्निश्चीयते,
रुद्रञ्च वै देवा यज्ञान्तरायञ्च, —स्तानायतयाभिपर्यावर्तत, तस्माद्वा अविभ्यु, —स्ते देवाः
प्रजापतिमेवोपाधाव, —न्तसं प्रजापतिरेतच्च शतरुद्रियमपश्यत्, तेनैनमशमयत्, तद्य एवं वेद
वेदाह वा एनं प्रजापति, —नैनमेष देवो हिनस्ति, यत्र रुद्रः प्रजाः शमायैत तदुदङ् परेत्ये, —
तदेव वदञ्चक्रम्येत्, स्वायाञ्च वा एतद्विशि स्वेन भागधेयेन रुद्रञ्च शमयति, जानुदग्ने प्रथमं
जुहोत्य, —स्या एवैनं तेन शमयति, नाभिदग्ने द्वितीयु, —मन्तरिक्षात्तेन, लुबुकदग्ने तृतीयं,
दिवस्तेन, त्रिर्जुहोति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतं लोकैभ्यो रुद्रञ्च शमयति,
त्रिरमुतः पुनः प्रत्यवहारं जुहोति, यनिवैतो रुद्रान् यजति तानमुतोऽवयजति, त्रिरितो
जुहोति, त्रिरमुत, —स्तत् षट्, षड्वा ऋतव, ऋतुभ्यो वा एतद्रुद्रमवयजति, समावृत् शो
विभाजं जुहोति, समावृद्वाजो हि रुद्राणां भागा, द्वासाहानि जुहोति, द्वासाहैवै स तमश-

मयद्, द्वासाहिरैवैनं शमयत्य, — कर्षणेन जुहोत्य, — कर्षेण वा एतदुर्कमवयजति, यत् पात्रेण जुहुयादुद्रं प्रजास्वन्ववनयेत्, तस्मादारण्येन जुहोति, पशुर्वा अग्निः, स वै तर्होव जायते यष्टिं चीयते, स भागधेयमिच्छति, यथा वत्सो जातः स्तनमिच्छति सोऽध्वर्युं च यजमानं च प्रेक्षते, यच्च शतरुद्रियं जुहोति स्वैनैवैनं भागधेयेन शमयति, यासा उत्तरार्धे जघनार्धे श्रोणिस्तस्याः होत३व्यः, स्वायाः वा एतद्दिशि स्वेन भागधेयेन प्रतिहृत्य रुद्रः शमयत्य, — क्षिरसो वै स्वर्धन्तोऽजायां घर्मं प्राप्सिञ्च, — न्त्सा शौचन्ती पूर्णं परामृशश्च, सोऽकोऽभवद्, यदुर्कपर्णेन जुहोत्यर्केण वा एतदुर्कमवयजति, यं द्विष्यात्तस्य पशूनां संचरे न्यस्येद्, यः प्रथमं आक्रमति स आतिमार्छति ॥ ४ ॥

४

अश्मन्नूर्जे पर्वते शिश्रियाणा, — मित्यपः परिषिञ्चन् पर्येति, प्रजापतेर्वा एष रसः, प्रजापतेरेव रसेन परिषिञ्चत्य, — श्मन्स्ते क्षुदित्य, — श्मानमेव क्षुधार्पयति, मयि ता ऊर्मित्या, — त्मन्नेवोर्जे धत्ते, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्विति, यमेव द्वेष्टि तमग्नेः शुचार्पयति, त्रिः परिषिञ्चन् पर्येति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतं लोकेभ्योऽग्नेः शुचः शमयति, त्रिः परिषिञ्चन् पर्येति, त्रिरपरिषिञ्च, — स्तत् षट्, षड्वा ऋतव, ऋतुभ्यो वा एतदग्नेः शुचः शमयति, यद्युभिचरेदेतदेव यजुर्वदन्नपरिषिञ्चन् पुनः परीयाद्, यैवाग्नेः शुक्तयैनमर्पयति यद्युभिचरेत् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणममुष्मात् पुत्रममुष्याः दिशि प्रक्षिणामि ॥ इति कुम्भं जघन्यायाः श्रोण्यां प्रक्षिणीयाद्, यत् प्रक्षिणाति तस्यैवार्तिमन्वातिमार्छत्य, — य यन्नाम् गृह्णात्यायतनमेवांस्य छिनत्या, — ग्रेयपावमान्यां गायत्रं गायते, प्राणो वै पवमानः, शिरो गायत्री, यदाग्रेयपावमान्यां गायत्रं गायते शीर्षन्वा एतन् प्राणान् दधाती, — यः वै रथन्तरं, — मन्तरिक्षः वामदेव्यं, — मसौ बृहत्, त्रिधातुर्वा एतदुक्तं निधीयत, आत्मा वै वामदेव्यं, प्रतिष्ठा यज्ञायज्ञियं, बृहद्रथन्तरे पक्षौ, यद्बृहद्रथन्तरे अभितो गायत आत्मन्नेव पक्षौ धत्ते, यज्ञः वै देवानां रक्षाः सजिषाः सः, — स्तानि बृहद्रथन्तराभ्यामेवापाद्यत, यद्बृहद्रथन्तरे अभितो गायते रक्षसामपहत्यै, प्रजापतेर्हृदयमपिपक्षे गायते, तस्मादिदमपिपक्षे आत्मनो हृदयमनुचं गायते, तस्मादुनस्थुकः हृदयं, — म३र्क्यैः सामभिरर्के परिष्टुवन्ति, संतनूरुक्तं निधीयते ॥ ५ ॥

५-७

वरुणमेनिर्वा एष एतद्वाभीद्वस्तिष्ठति, स एनं तर्ह्यधीयात्, तस्य प्राणेन वीयान्, मण्डूकेनाध्येति, तस्यैव प्राणेन व्येति, न ग्राम्यान् पशून् हिनस्ति नारण्या, — नवकया विकर्षत्य, — पाः वा एषा योनिर्यदवुक्ता, — ऽपाः वा एतद्योनिनाग्नेः शुचः शमयत्य, — पाः वा एतद्रूपः

यदेवका,—ऽपा५ वा एतद्रूपेणाग्नेः शुच५ शमयति, वेतसेनाध्येत्य,—पा५ वा एतत् पुष्प५ यद्वेत३ सो,
 ऽपा५ वा एतत् पुष्पेणाग्नेः शुच५ शमयति, सप्तभिर्विकर्षति, सप्त वै छन्दा५सि, छन्दो-
 भिर्वै एतदग्नेः शुच५ शमयत्य,—थो ब्रह्म वै छन्दा५सि, ब्रह्मणा वा एतदग्नेः शुच५ शमयत्य,—
 धिर्वै सृष्टो भागधेयमैछत्, सं प्रजापतिमेवोपाधावत्, तस्मा अन्नं प्रायच्छत् कृत्वाय, तदस्मै
 कम्भव,—दन्न५ वै क,—मन्त्रेन वा एतदग्निमुपचरति कृत्वाय, क५ हास्मा अग्निं चिकथानाय
 भवेति, पराश्चमयेति, पराङ् हि पशुः शान्तरथो, पराङ् हि पशुः पशौ रेतो दधात्य,—
 न्या५स्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः, पावको अस्मभ्य५ शिवो भवेत्य,—न्न५ वै पावक,—मन्त्रेन वा
 एतदग्नेः शुचमुन्तर्धत्ते, हिरण्यशकलैर्व्याधारयत्य,—मृत५ वै हिरण्यं, तजोऽग्निं,—रमृतेन वा
 एतच्चैजो व्याधारयति, पञ्चभिर्व्याधारयति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध,
 द्या वै देवा यजमानस्य गृहमागच्छन्ति, यद्भ्रा मधुस५श्लिष्टेन व्यवोक्षति तानेव प्रीणाति,
 सर्वमेनु व्यवोक्षति, सर्वानेवैनान् प्रीणाति, तिसृभिर्व्यवोक्षति, त्रिवृद्भ्यग्निं,—स्त्रिष्टुप्त्रिभ्य-
 वोक्षतीन्द्रियस्यावरुद्धया, अन्नवतीभिर्व्यवोक्षत्यन्नाद्यस्यावरुद्धयै, दर्भगुरुमुष्टिना व्यवोक्षति,
 स५ हि प्राजापत्यः, प्राणैर्वै एष व्यृध्यते ३योऽग्निमध्येति, यदाह, प्राणदा अपानदा
 इति, प्राणानिवात्मन् धत्ते, प्रजया च वा एष पशुभिश्च व्यृध्यते ३योऽग्निमध्येति, प्रजा वै
 वर्चः, पशवो वरिवो, यदाह, वर्चोधा वरिवोधा इति, प्रजां चैव पशू५श्चात्मन्धित्वा-
 वरोहति ॥ ६ ॥

इन्द्रो वै वृत्रमृह,—न्त्स प्राडपद्यत्, स पद्यमाना इन्द्र५ षोडशभिर्भोजैः पर्यगृह्णात्, स वा
 अग्निनैव वृत्रस्य भोगानपिदह्य वैश्वकर्मणाभ्यां पाप्मनस्तमसो निर्मुच्यता,—ऽग्निस्तिग्मेन शोचिषं,—
 —ति यज्जुहोत्यग्निना वा एतत् पाप्मनो भोगानपिदह्य वैश्वकर्मणाभ्यां पाप्मनस्तमसो निर्मुच्यते,
 नाना जुहोति सूक्तयोर्नानावीर्यत्वाय, षोडशगृहीतेन जुहोति, षोडशभिर्हि स तं भोगैः पर्य-
 गृह्णा,—द्वेतेन वै स वृत्रस्य भोगेभ्यो निर्मुच्यत, तत् पाप्मन एवैतेन भोगेभ्यो निर्मुच्यते,
 ऽथैतदप्रतिरथ,—मेतेन वै देवा असुरान् प्रत्युजय५,—स्तदप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं, तदप्रत्ये-

[६] मै. २, १०, १ । तै. ५, ४, ४—५ । काठ. २१, ७ । वा. १७, ४—५, ७, ११, १५, ३६, २० । क.प्व. १८, ५—६, ८,
 १२, १५, ३६, २० ।

[७] मै. २, १०, २—३ । तै. ५, ४, ५ । काठ. २१, ८ । वा. १७, १६ । क.प्व. १८, १६ । [अग्निस्तिग्मेन शोचिषा० ।
 ऋ. ६, १६, २८, साम० २२; तै. सं. ४, ६, १, ५]

वैतेन यजमानो भ्रातृव्यं जयत्ये,—तेनैव याजयेत्, संग्रामे जयति संग्राम,—मेतेनैव याजयेद्
 भ्रातृव्यवन्तः यो वास्य प्रियः स्यात्तं, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्ये,—तेन वै
 भरद्वाजः प्रतर्द्धनं दैवोदासिः समनह्यत्, सं राष्ट्रमभवद्, यं कामयेत्, राष्ट्रियुमयः राष्ट्रः
 स्यादिति, तमेतेन सैन्येद्, राष्ट्रः ह भवत्ये,—तेन वै देवा विराजुमभ्युजयन्, देश-
 न्वाह, देशाक्षरा विराड्, विराजुमेवैतेनाभिजयति, दक्षिणतो वै देवानां यज्ञः रक्षा-
 स्यजिघांसः,—स्तानि वा अप्रतिरथेनैवापान्त, यद् ब्रह्माप्रतिरथं दक्षिणतो वदन्नेति
 रक्षसामपहत्यै ॥ ७ ॥ ९

उदेनमुत्तरं नये,—ति समिधा आदधाति, ग्रहियमाणायैवास्मै भागमक,—स्तिस्त्र आदधाति,
 त्रिवृश्चयान्ति,—रुदु त्वा विश्वे देवा इति, विश्वे इहीदं देवाः स्मो यन्मुनश्चया, अग्रे भरन्त
 चित्तिभिरिति, यस्मा एव चित्तायाग्रिराधीयते तेनैनं चित्तेन समर्धयति, पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञ-
 मवन्तु देवीरिति,—मा एवैनं पञ्च दिशोऽनु तेजस्विनं करोत्यु,—त्थपत्रा ईड्यो गृभीत इत्यु,—
 त्थपत्रो रक्षेपं पुरिगृह्य यज्ञमायन्निति, परिगृह्य रक्षेतः यन्ति, हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुर-
 स्तादित्य,—सौ वा आदित्यो हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुरस्तात्, सविता ज्योतिरुदयः अजस्र,—
 मित्याह प्रसूत्या एव, तस्य पूषा प्रसवे याति विद्वानिति, पशवो वै पूषा, पशून्नेवावरुद्धे,
 ततो वाका आशिषो नो जुषन्तामित्या,—शिषाः वा एष दौह, आशिषु एव दुहा, इन्द्रः
 विश्वा अवीवृध,—न्निति वृधद्वत्या यन्ति, वृद्धिमेवोपयन्त्य,—नुष्टुभा यन्ति, वाग्वा अनुष्टुब्,
 वैश्वदेवी वाग्, वैश्वदेवोऽग्नि,—स्तस्मादनुष्टुभा यन्ति, षड्भिराग्निघ्रायन्ति, षड्वा ऋतवु,
 ऋतुभिरेव यन्ति, विमानु एष दिवो मध्य आस्ता, इत्यश्मानः सादयति, विमानो
 रक्षासा आदित्यः स्वर्गस्य लोकस्य, सुमहर्ष्यज्ञ आ च वक्षद्, यक्षदुग्निर्देवो देवः आ च
 वक्षदित्या,—शीरिवेषा देवहर्ष्यज्ञ आ च वक्षद्, यक्षदुग्निर्देवो देवः आ च वक्षदित्या,—शिषु
 एवेष परिग्रहो, वाजस्य मा प्रसवेनोद्गर्भेणोदजिग्रभदित्य,—सौ वा आदित्य उद्गर्भ, एष
 निग्रभ, उद्यन्वा एतद्यजमानमुद्गर्भाति, निम्रोचन्नस्य भ्रातृव्यं निगृह्णात्यु,—द्गर्भश्च निग्रभ-

[८] मै. २,१०,४—५ । तै. ५,४,६ । काठ. २१,८ । वा. १२,३१; १७,५०,५३—५९,६१—६४; १२,५६; १५,६१ ।
 क.प्य. १३,३२; १८,५०,५३—५९,६१—६४; १३,५७; १६,८२ । [उदेनमुत्तरं (रां) ० । अथर्व. ६,५,१ ।
 हरिकेशः सूर्यरश्मिः (सूर्यरश्मिर्हरिकेशः) ० । ऋ. १०,१३९,१ । तै. सं. ४,६,३,३ । इन्द्रं विश्वा ०...
 पतिम् । ऋ. १,११,१; सा. ३४३,८२७ । तै. सं. ४,६,३,४; तै. आ. २,७,१५,५ । विमान (नृचक्षा) पृष०
 । ऋ. १०,१३९,२; तै. सं. ४,६,३,३]

श्रुति, ब्रह्म वा उद्ग्राभो, ब्रह्म निग्राभो, ब्रह्मणा वा एतद्यज्ञमानमुद्ग्राति, ब्रह्मणास्य
भ्रातृव्यं निगृह्णात्यं,—था सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूचीनान्व्यस्यतामिथ्यो,—जो वै वीर्यमिन्द्राग्नी,
ओजसा वा एतद्वीर्येण यजमानो भ्रातृव्यं विष्वञ्च विनुदते, चतुर्भिराहुवनीयाद्यन्ति, चत्वारि
वै छन्दांसि, छन्दोभिरेव यन्त्यं,—थो ब्रह्म वै छन्दांसि, ब्रह्मणैव यन्ति ॥ ८ ॥ १०

क्रमध्वमग्निना नाकमित्या,—ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, दिवः पृष्ठं स्वर्गत्वेति, पृष्ठेन
हि यन्त्यु,—जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदा इति, द्विपात्सु चैव चतुष्पात्सु च पशुषूजं दधाती,—
यक्षमाणा भृगुभिः सहेति, भृगवो ह्यग्रे यज्ञेनार्ध्ववृद्धयै, पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमारुह,
—मन्तरिक्षादिवमारुहमित्ये,—पांसु वा एष लोकोनांसु समारोहः, पञ्चभिराक्रमते,
पाङ्क्तो यज्ञो, यज्ञेन वा एतद्यज्ञमभ्यारोहत्यप्रतिनोदाय, कृष्णायाः श्वेतवत्सायाः पयसा
जुहोत्यं,—हवैवत्सो, रात्रिर्माता, ऽह्ने वा एतद्रात्रीं प्रदापयति, प्रत्ते ह वा अहोरात्रे दुहे य एव
वेद, सर्वे वै पशवो नानारूपाः सन्तः पय एव प्रत्येकरूपा, यदेव प्रत्येकरूपास्तदेनान् प्रत्येवरुन्दे,
नक्तोषासा, ऽग्रे सहस्राक्ष, सुपर्णोऽसि गरुत्मान्, पृष्ठे पृथिव्याः सीदै, —त्येषु वा एतं लोकेषु
ज्योतिष्मन्तमग्निं निधत्ते, ऽथो प्राणानांसु विधृत्यै, द्वाभ्यांसु सादयति, द्विपाद्यज्ञमानः
प्रतिष्ठित्या, आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तादित्या,—ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, तांसु
सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामिदित्ये,—तंसु वै कण्वः श्रावयत्सोऽग्नेर्दोहं विदोचकारा,—ऽग्नेर्वी एष दोहो,
ऽग्निंसु वा एतेनाग्निचिदुहे, सर्वान् ह वा अस्मा अग्निर्दोहान्त्सर्वान् कामान् दुहे य एव वेद,
विधेम ते परमे जन्मन्नया, इत्याह, क्रद्धया एव, प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो ना इत्ये,—था
वै कर्णकवती सूर्य्यजस्रं ज्योति,—रजस्रं वावास्मा एतज्ज्योतिरप्यधा,—देतांसु वै वासिष्ठः
सात्युहव्यः सत्त्रिणा आसीनान् पप्रच्छ, विद कर्णकवतींसु सूर्य्यमिति, विज्ञेति होतुर्या वनेषु
तांसु विज्ञेति, पशवो वा एतस्याः कर्णाः, पशुमान्भवत्ये,—तांसु वै वज्रं शतघ्नींसु विघ्नीं
देवा असुरेभ्य उपप्रावर्तयंसु,—स्तैषांसु शततर्हमदृहंसु,—स्तदेतामेव वज्रं शतघ्नींसु विघ्नींसु

[९] मै. २, १०, ६ । तै. ५, ४, ७ । काठ. २१, ९ । वा. १७, ६५—६७, ७०—७२, २; १५, ४४ । काण्व. १८, ६५—
६७, ७०—७९, १३, २; १६, ६६ । [क्रमध्वमग्निना० । अथर्व. ४, १४, २ । पृथिव्या अहमुदन्तरिक्ष० । अथर्व.
४, १४, ३ । नक्तोषासा समनसा (वर्णमा०) । ऋ. १, ९६, ५; तै. सं. ४, १, १०, ४; ६, ५, २; ७, १२, ३ ।
तांसु सवितुर्वरेण्यस्य० । अथर्व. ७, १५, १ । विधेम ते परमे० । ऋ. २, ९, ३; तै. सं. ४, ६, ५, ४ । प्रेद्धो
अग्ने० । ऋ. ७, १, ३; साम० १३७५; तै. सं. ४, ६, ५, ४]

यजमानो भ्रातृव्यायोपप्रावर्तयति, शततर्ह्यं ह दृश्यं, अग्रे तमघे, त्ति पङ्क्त्या जुहोति,
 यजमानो वै पङ्क्ति, यजमानं वा एतद्विराजि प्रतिष्ठापयामुक्, रथो पङ्क्त्यै बाहुत्या यज्ञमा-
 लभते, सप्त ते अग्रे समिधः सप्त जिह्वा इत्ये, तावुतीवी अग्रेस्तन्वः षोढा सप्त सप्त, यो वा
 अस्यैता अग्निं चिकयानो वितर्षयति विं ह तृष्यति, तां एवास्य तर्षयति, चितिं जुहोमि मन-
 सैत्ये, वा वा अग्रैरदाभ्याहुतिर्वैश्वकर्मणी, नैनं भ्रातृव्यो दध्नोत्य, अग्निं चिकयानं प्र सुमानानां
 ज्यैष्ठ्यमाप्नोति य एव वेदा, अग्निवीं अमन्यत, न वा अहमिदमभागधेयं, स्तेजो यस्यामी-
 ति, तदेतेन भागधेयेनायछ, देतद्वा अग्निरग्निहोत्र, मग्निं वा एतेनाग्निचिद्यच्छति, सर्वान् ह
 वा अस्मा अग्निर्दीहान्तस्त्वान् कामान् दुहे य एव वेद, स वा एतदग्निमिन्द्रे यच्चिनोति, तं
 दीपयत्येवाग्निरग्निहोत्रेण ॥ ९ ॥

११

अथै३षोऽग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः, सवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सवत्सरमेव
 प्रीणात्य, यो प्राहृतायैवास्मै भागमुक्, राहुतीनां वै प्रतिष्ठित्या यजमानः प्रतिष्ठित्या, हु-
 तीनामप्रतिष्ठित्या न प्रतिष्ठिति, यदेतं जुहोत्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः प्रतिष्ठित्यन्तीर्यज्ञोऽनु-
 प्रतिष्ठिति, यज्ञं यजमानो, अथो कामो वै वैश्वानरो, यत् कामो भवति स ह्यस्मै स
 कामो नमति, यत्प्राङ् पर्यावर्तेत दैवीर्विशो मुखेयु, र्यदक्षिणा यमदेवत्या स्याद्, यत्प्रत्यङ्
 सौ३र्यो, यदुदङ् रौद्रं, ऋजु होत३व्यः प्रतिष्ठित्यै, सर्वहुतं करोति प्रतिष्ठित्यै, क्षत्रं वै
 वैश्वानरो, विष्णुमारुता, यदेतं हुत्वा मारुतान् जुहोति विशं वा एतत् क्षत्राय नियुनक्त्य,
 यो विशुमेव क्षत्रायानुकां करोत्य, अग्निमुखान् वै प्रजापतिः पशूनसृजत, पशवो मारुता,
 यदेतं हुत्वा मारुतान् जुहोत्यग्निमुखानेवास्मै प्रजापतिः पशून् प्रजनयति, सप्तकपाला भवन्ति,
 सप्त सप्त मारुता गणा, स्तस्मात् सप्तकपाला, गणेन गणेन जुहोति, गणेश एव मरुतः
 प्रीणाति, योऽरण्येऽनुवाक्यो गणस्तन्मध्यतो जुहुयात्, क्षत्रं वा एष, मरुता विडितरे,
 विशो वा एतत् क्षत्रं मध्यमेष्टं करोति, यद्वि कामयेत, विशा क्षत्रं हन्यामिति, योऽरण्ये
 अनुवाक्यो गणस्तन्मित्रैर्गणैर्मोहयेद्, विशा वा एतत् क्षत्रं हन्ति, यद्वि कामयेत, क्षत्रेण
 विशं हन्यामिति, योऽरण्येऽनुवाक्यो गणस्तन्नेतरान् गणान् मोहयेत्, क्षत्रेण वा एतद्विशं
 हन्ति, तस्य त्रिष्टुभौ याज्यानुवाक्ये स्याता, मौजो वै वीर्यं त्रिष्टु, बौजो वा एतद्वीर्यं विशं

[अग्रे तमघा३व० । ऋ. ४, १०, १; साम. ४३४, १७७७; तै. सं. ४, ४, ७ ।]

[१०] काठ. २१, १० । वा. १७, ८६ । काण्व. १८, ८६ ।

आदाय क्षत्रायापिदधाति, यदि कामयेत, क्षत्रेणास्य क्षत्रं हन्या, प्र स्वादायतनाच्चयवे-
तेति, योऽरण्येऽनुवाक्यो गणस्तेनाग्निष्ठं रुथवाहनुं व्यङ्गयेत्, क्षत्रं वा एष मरुतामग्निष्ठं
रुथवाहनं, क्षत्रियस्य क्षत्रं विभक्ति, क्षत्रेणैवास्य क्षत्रं हन्ति, प्र स्वादायतनाच्चयवता,
इन्द्रं देवीविंशो मरुतोऽनुवर्त्माना इत्ये, —तद्वै देवानामनुवर्त्म, देवीं च वावास्मा एतद्विशं मानुषीं
चानुवर्त्मानौ करोति, स वा एतदग्निमिन्द्रे यच्चिनोति, तं दीपयत्येव मारुतैः ॥ १० ॥ १२

[१५१८]

॥ इत्युपरिकाण्डे स्तोमभागो नाम तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

वसोर्धरां जुहोत्यक्लृप्तस्य क्लृप्त्या अशान्तस्य शान्त्या अनभिजितस्याभिजित्या अनवरुद्धस्या-
वरुद्धयै, सैततं जुहोति प्राणानां सैतत्या एषां लोकानां सैतत्या अन्नाद्यस्य सैतत्या, अवि-
च्छिन्नं जुहोत्यन्नाद्यस्याविच्छेदाय, यद्विच्छिन्धात् प्राणान् विच्छिन्धाद्, यं द्विष्यात्तस्य विच्छिन्धा-
—दन्नाद्यमस्य विच्छिन्नचक्षुश्चाङ्गं चेत्ये, —तानि वा अन्नस्य रूपाणि, रूपैरेवान्नमवरुद्धेऽग्निश्चा-
पश्चेत्ये, —षा वा अन्नस्य योनिः, संयोन्येवान्नमवरुद्धे, वसोर्मे धारास, —दिति वसोर्धरां
जुहोति, घृतस्य वा एषा धारा यजमानमग्नौष्मिल्लोकं उपतिष्ठन्ते, द्वादश द्वादशाति जुहोति,
द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेवावरुद्धे, ऽधेन्द्राणि जुहोत्य, —धेन्द्रैर्वै देवा इन्द्रियं
वीर्यमसुराणामवृज्जे, —न्द्रियमेवैतैर्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, देवाश्च वा असुराश्चा-
स्पर्धन्त, तै देवा इन्द्रमब्रुव, —स्त्वया मुखेनेमान् जुयामेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽ-
स्त्विति, वृणीष्वे, —त्यब्रुव, —न्त्सोऽब्रवी, —दुर्धयो वा अहं देवतानामसानीति, ततो वा अज-
य, —स्तस्मादेषोऽर्धभागदेवतानां, यदधेन्द्राणि हूयन्ते विजित्या, इन्द्रोत्तमानि भवन्ती, —
न्द्रियं वै वीर्यमिन्द्र, इन्द्रिये वा एतद्वीर्यं ततो यज्ञस्य यजमानः प्रतितिष्ठत्य, —शुश्च
रश्मिश्चेति, यज्ञमुखं वा अशुश्च रश्मिश्च, यज्ञमुखमेवावरुद्धेऽधिपतिश्चादाभ्यश्चेति, नैनं
भ्रातृव्यो दभोत्यग्निं चिकयानं, प्र सुमानानां ज्यैष्ठ्यमामोति य एवं वेदै, —ते ग्रहा भवन्त्ये,
—तानि वै यज्ञस्य रूपाणि, रूपैरेव यज्ञमवरुद्धे, सुचश्च चमसाश्चे, —ति यज्ञायुधानि संभरति,

यज्ञायुधान्येव संभृत्य यज्ञं प्रयुङ्क्ते, पात्राणि जुहोति, पात्रैर्वा अन्नमद्यते, ऽनुरूपेणैवाग्ना-
द्यमवरुद्धे, बर्हिश्च वेदिश्चे, —त्याशीरेवैषा, ऽवुभृथश्च स्वगाकारश्चे, —ति प्रतिष्ठित्यै ॥ १॥ १

अग्निश्च घर्मश्चेत्ये, —तद्वा अग्नेर्ब्रह्मवर्चस्य५, रुचं चैवैतेन ब्रह्मवर्चसं चावरुद्धे, तेजस्वी
ब्रह्मवर्चसी भवत्यु, —तुश्च व्रतं चेत्य, —होरात्रे वा ऋतुश्च व्रतं चा, —ऽहोरात्रे एवास्यैतेनाभीष्टे प्रीते
भवता, एका च तिस्रश्चेति, देवछन्दस५ वा एका च तिस्रश्च, देवछन्दसमेवावरुद्धे,
चतस्रश्चाष्टौ चेति, मनुष्यछन्दस५ वै चतस्रश्चाष्टौ च, मनुष्यछन्दसमेवावरुद्धे, देवलोक
एवं देवछन्दसेन ऋधोति, मनुष्यलोके मनुष्यछन्दसेनै, —का च तिस्रश्च चतस्रश्चाष्टौ चेति,
रोहो वा एष एषां लोकाना५, संक्रान्तिः स्वर्गस्य लोकस्य, द्र्युत्तरेण वै स्तोमेनादित्याः
स्वर्गं लोकमाय५, —श्चतुरुत्तरेणाङ्गिरसौ, यदेतौ स्तोमौ जुहोति स्वर्गस्य लोकस्य सम्पद्ये,
युग्मदयुजौ वा एतौ स्तोमौ मिथुनौ प्रजननाय, रेत एव द्र्युत्तरेण दधाति, रेतो हितं चतुरु-
त्तरेण प्रजनयत्ये, —का च तिस्रश्चे, —त्या त्रयस्त्रिंशत्स्त्रयस्त्रिंशद्देवता, —स्ता एवास्यैतेनाभीष्टाः
प्रीता भवन्ति, चतस्रश्चाष्टौ चेत्य, —ष्टाचत्वारिंशतो, ऽष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती, जागताः
पशवः, पशूनेवावरुद्धे, त्र्यविश्च त्र्यवीं चेत्ये, —तानि वै वया५सि पशूनां, पशून् एव
पशूनेवरुद्धा, आयुर्यज्ञेन कल्पते, प्राणो यज्ञेन कल्पता इति, यज्ञस्य वा एषां कलमि, —
यज्ञमेवैतदचीकल्पद, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहेति, त्रयोदश वा एता आहुतय, —
स्त्रयोदश मासाः स५वत्सरः, स५वत्सर५ वावास्मा एतदुपदधाति स्वर्गे लोके, तस्मिन्नेव
प्रतिष्ठति, स्तोमश्च यजुश्चे, —त्यन्न५ वै स्तोमश्च यजुश्चा, —ऽन्न५ वा एतदात्मन्धित्वात्मादो
भूत्वा देवक्षेत्रमन्ततः प्रावसत्य, —भिर्वै वसु, —स्तस्य वा एषा धारा, सर्वान् ह वा अस्मा
अग्निर्दोहान्तसर्वान् कामान् दुहे य एव५ वेद, स५ वा एतदग्निरभ्राद्यमिन्द्रे यच्चिनोति, तै
दीपयत्येव वसोर्धारया ॥ २ ॥

२

वाजप्रसव्यं जुहोति, वाज५ वा एतेनाग्निरभ्राद्यमुदजयद्वाजुमेवैतेनाभ्राद्य५ यजमाना
उज्जयत्ये, —अस्यान्नस्य जुहोति वाजप्रसव्याभि, —रन्न५ वै वाजोऽभ्राद्यस्यावरुद्ध्या, उभयं
ग्राम्यं चारण्यं च जुहोत्युभयस्याभ्राद्यस्यावरुद्ध्या, औदुम्बरेण सुवेण जुहोत्यु, —ग्वी उदुम्बर,

[२] मै. २, ११, ६ । तै. ५, ४, ८ । काठ. २१, ११ । वा. १८, २२-२९ । काण्व. १९, ३४-४३ ।

[३] मै. २, १२, १-३ । तै. ५, ४, ९ । काठ. २१, १२ । वा. १८, ३०, ३७, ३८-४३, ४५ । काण्व. २०, १,
७, ८-१३, १५ ।

ऊर्जोऽवरुद्धयै, देवस्य त्वा सवितुः प्रुस३वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्या वाचा यन्तुर्धन्वेण बृहस्पतिः साम्राज्यायाभिषिञ्चामीत्य, —भिषिञ्चेद्, यदि ब्राह्मणो यजेत, बृहस्पतिसर्वो ३होष, इन्द्रः साम्राज्यायाभिषिञ्चामीत्य, —भिषिञ्चेद्, यदि राज३न्यो यजेत, —न्द्रसर्वो ३होष, कृष्णाजिनै ब्रह्मवर्चसकाममभिषिञ्चेद्, ब्रह्मणो वा एतद्वक्त्रमामयो रूप, —मृक्सामे ब्रह्मवर्चसे, ब्रह्मवर्चसमेवावरुद्धे, वस्ताजिनै पशुकामं, पशवो वै वस्ताजिनै, पशुनेवावरुद्धे, सूर्यते वा एषोऽग्नीनां यश्चीयते, स्वेनैवैनं सवेन समर्धयति, देवा ओषधीषु पक्वास्वाजीमुयु, —स्ता अग्निरुदजय, —दुग्नेवी एषोऽभिषेको, ऽन्नस्य वा एतत् सूयते, सवानां वा एष एको, बृहस्पतिसर्वो वा एष बार्हस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया, स्वेनैव सवेन सूयते, तदाहु, —होतव्यमेव, न हि सुपुत्राणः कं चनं प्रत्यवरोहतीति, सुपुत्राणो वा एष देवतुया योऽग्निचि, —होतवो वै सुपुत्राणस्य राष्ट्रमनुविभ्रति, षड्वा ऋतव, ऋतवो राष्ट्रभृतो, यत् षड्भिर्जुहोत्युतुष्वेवास्य राष्ट्रं प्रतिष्ठापयति, तेऽस्मै राष्ट्रमनुविभ्रति, द्वादशगृहीतेन जुहोति, द्वादश मासाः सः स्वत्सरः, सः स्वत्सरमेवाप्त्वावरुद्धे, मिथुना वा एता आहुतय, —स्तस्मै स्वाहा वट्, ताभ्यः स्वाहा वडिति, तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, रथशीर्षं समं जुहोति दिशामभिजित्यै, दिश एवाभिजिता रथेन जीयन्ते, ऽथैते वातहोमा, अग्निचितो वा अमुत्राहोरात्रे, अग्निचितेऽयं वायुः पवते, प्राणो वै वायुः, प्राणमेवावरुद्धे, ऽञ्जलिना जुहोति, न ३होतस्यावदानमस्त्य, —थो परिगृहीत्या एव, प्राणो वै वायुः, —हस्तः प्राणायोपकल्पतम, —स्तस्मादञ्जलिना जुहोति, त्रिर्जुहोति, त्रयो वा इमे लोका, इम एवास्मै लोका वातं धुन्वन्ति, समुद्रोऽसि नभस्वानाद्रिदानुरित्ये, —तानि वै वायो रूपाणि, रूपैरेव वायुमवरुद्धे, मारुतोऽसि, मरुतां गुण इति, मारुतो हि वायुः, सः वा एतदग्निमिन्द्रे यच्चिनोति, तै दीपयत्येव वातहोमैः ॥ ३ ॥

३

प्राणो वै गायत्री, गायत्रं हविर्धीन, —मपानो जगुती, जागुत ःसदो, व्यानस्त्रिष्टुप्, त्रैष्टुभमाग्नीध्र, —मसुः पृश्नि, —मध्ये दिव्यो निहितः पृश्निरश्मे, —त्यमुः वावास्थैतन्मध्यतः प्राणापानानां व्यवृद्धाति प्राणानां धृत्या, अश्मनवमा आग्नीध्रे सादयति, नव वै प्राणाः, प्राणान् वावास्थैतद्यजमानलोके दध्यात्यैकविंशतिः होत्रिये प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठा ह्येकविंशः,

[देवस्य त्वा सवितुः० । अथर्व. १९, ५१, २]

[४] मै. २, १२, ३ । तै. ५, ४, १० । काठ. २१, १२, २२, १ । वा. १७, ६० (तृ. पा.); १८, ५१ । कण्व. १८, ६० (तृ. पा.);

२०, २१ । [पृश्निर्मध्ये दिवो (मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा) । ऋ. ५, ४७, ३; तै. सं. ४, ६, ३, ३]

मै० ३१

एकादश ब्राह्मणाञ्शस्या, एकादशक्षरा त्रिष्टुब्, वीर्यं त्रिष्टुब्, वीर्यं एवं प्रतितिष्ठत्य, —
 षाष्टा इतरेष्व, — षाक्षरा गायत्री, ब्रह्म गायत्री, ब्रह्मण्येव प्रतितिष्ठति, षण्मार्जालीये,
 पञ्चा ऋतव, ऋतवो वा एतं दक्षिणतः पर्यहरन्त, पितरो वा ऋतवो, ऽथो षड्वै छन्दांसि,
 छन्दांसि वा वास्यैतद्यज्ञमुखे युनक्ति, सज्जूरब्दो आयवोभिरित्ये, — तां वा अग्नेर्देवताः पुरस्ता-
 द्भागा, — स्तां एवं प्रीणात्यं, — थो अत्र वै देवानां प्रियास्तु इन्व, — स्तां एवावरुन्दे, सज्जूरब्दो
 आयवोभिरिति, सस्वत्सरो वा अब्द, ऋतवा आयवानः, सस्वत्सरो एवास्यैतेना ऋतवो-
 ऽभीष्टाः प्रीता भवन्ति, सज्जूरुपा आरुणीभिरित्यु, — पसुमेव प्रीणाति, सजोषा अश्विना द-
 सोभिरित्यु, — होरात्रे वा अश्विना, ऽहोरात्रे एवास्यैतेनाभीष्टे प्रीते भवतः, सज्जः स्ररा एतुशेनेति,
 सूर्यमेव प्रीणाति, सज्जर्वैश्वानर इडया घृतेन स्वाहोति, सस्वत्सरो वै वैश्वानरः, पशवा
 इडा, पशवो घृतं, सस्वत्सरो एवास्यैतेन पशवोऽभीष्टाः प्रीता भवन्ति, दर्भस्तम्बे जुहो-
 त्ये, — षा वा अस्यामृतचित्तन, — रमृते वा एतदग्निश्चीयते, हिरण्यं निधाय जुहोत्य, — मिमत्येव
 जुहोत्यायतनवत्य, — न्धोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतेन जुहुयात्, स्वर्गाय वै लोकाय देवरथो युज्यते,
 कामाय मनुष्यरथो, ऽग्निं युनज्मि शंससा घृतेनेत्य, — अग्निं वा एतद्युनक्ति, तेन युक्तेन
 स्वर्गे लोकं गच्छति, यत् सर्वाभिर्युज्यद्युक्तोऽस्य यज्ञः स्यादप्रतिष्ठिता आहुतयो, द्वाभ्यां
 नापियुनक्त्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः प्रतितिष्ठन्तीर्यज्ञोऽनुप्रतितिष्ठति, यज्ञं यजमानस्तिस्-
 मिर्युनक्ति, त्रिवृद्धयग्नि, — यीवानेवाग्निस्तं युनक्ति, तस्मिन् युङ्क्ते सर्वं हव्यं समाधी-
 यते, पञ्चभिर्युनक्ति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, सं वा एतमेतौ तपतो
 यश्चीयते यश्च वैश्वानरो, यदप्सुमतीभ्यां पुरस्ताद्यज्ञायज्ञियस्य समृशति शान्त्या, एषा वै
 यज्ञस्थ मात्रा यदग्निष्टोमो, भूमं रत्वेवास्यात् ऊर्ध्वं क्रियते ॥ ४ ॥

यो वा अग्निं योगा आगते न युङ्क्ते न युज्जानेषु युङ्क्ते, ऽग्ने युक्ष्वा हि येतवैत्य, — अग्निं
 वा एतद्योगा आगते युङ्क्ते, युङ्क्ते युज्जानेषु, यो वा अग्निं विमोक्तं आगते न विमुञ्चते न
 विमुञ्चमानेषु विमुञ्चते, वि ते मुञ्चामि रशनां वि रश्मीनित्य, — अग्निं वा एतद्विमोक्तं आगते विमु-
 ञ्चते, वि मुञ्चमानेषु मुञ्चते, यथा वै पुनराधेयमेव पुनश्चिति, — यो वा आधेयेन ऋध्नोनि पुनः

स आधत्ते, ३योऽग्निं चिकयानो मन्थेत, विं स्या ऋध्यता इति, स एतां पुनश्चित्तिमुपदधीता,
 —ऽपि प्रथमं चिन्वानश्चिन्वीता ऋद्ध्या, ऋद्धोत्येवा, —ऽथो मिथुनत्वाय, यां वा अग्निचिद-
 निष्टका आहुतिं जुहोति स्रवति सा, तां स्रवन्तीं यज्ञोऽनुस्रवति, यज्ञं यजमानो,
 यदेतां पुनश्चित्तिमुपदधात्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः प्रतितिष्ठन्तीर्यज्ञोऽनु प्रतितिष्ठति, यज्ञं
 यजमानो, ऽष्टौपदधात्य, —ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्रोऽग्निं, —यीवानेवाग्निस्तं चिनुते,
 ऽष्टौ लोकपूणा उपधाय पुरीषेणाभ्युहत्यै, —ष्टाक्षरा गायत्री, ब्रह्म गायत्री, गायत्र्यैवैनं छन्दसा
 ब्रह्मणा चिनुता, एकादश लोकपूणा उपधाय पुरीषेणाभ्युहत्यै, —कादशाक्षरा त्रिष्टुब् वीर्यं,
 त्रिष्टुभैवैनं छन्दसा वीर्येण चिनुते, द्वादश लोकपूणा उपधाय पुरीषेणाभ्युहति, द्वादशाक्षरा
 जगुती, जागताः पशवो, जगत्यैवैनं छन्दसा पशुभिश्चिनुत, एषां वा अग्नेरुत्तरवेदि, —रेत-
 दग्नेरुत्तरवेदिमांश्चीयते, योऽस्याग्निः पुरा चितः स्यात्तमन्ववसाय यजेत, यथा वा इदं
 दीप्यमाने भूयोऽभ्यादधात्येवं वावास्मिन्नेतदभिपूर्वं भूयस्तेजो दधाति, तदाहुः, कः श्रेया-
 सः विष्टुषं बोधयिष्यतीति, यद्यजता आहुत्यैवैनं व्यर्धयति, गृहान्वा एष कुरुते ३योऽग्निं
 चिनुते, यद्वा अन्यतो विन्दते गृहांस्तदाहरति, य इष्ट्या वा पशुना वा सोमेन वा यजेत
 योऽस्याग्निः पुरा चितः स्यात्तमन्ववसाय यजेत, यथा वा इदमन्यतो वित्त्वा गृहानाहरत्येवं तत्त-
 दाहुः, पुनर्वा सुवा एतद्यज्ञे क्रियते, यत्रैव क्व च यजेत तदेतां एकविंशतिमुपधाय यजेत
 प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठा ह्येकविंश इति ॥ ५ ॥

समास्त्वाना ऋतवो वर्धयन्त्विति, समाभिश्चैवैनमृतुभिश्च समिन्द्रे, स दिव्येन दीदिहि
 रोचनेनेति, ज्योतिष्मन्तमेवैनं चिनुते, विश्वा आभाहि प्रदिशश्चतस्रा इति, तस्माद्भिः
 सर्वा दिशा आभात्य, —मुत्रभूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चा, इत्यामयाविनः कुर्या-
 —न्मृत्युर्वै यमो, ब्रह्म बृहस्पति, —यीवुदेवं ब्रह्म तेनैनं भिषज्यति, प्रत्यूहतामश्विना मृत्यु-
 मस्मादित्य, —श्विनौ वै देवानां भिषजौ, तां अस्मान्मृत्युं प्रत्यूहता, उद्वयं तमुसस्परीति,
 पाप्मानुमेवं तमोऽपहृत्य स्वर्गं लोकमभ्यारोहत्या, —हतां वै हैतनामनः सर्वतेरापाष्ठेऽग्नेश्चित्यस्य

[६] मै. २, १२, ५—६ । काठ. २२, १ । वा. २७, १, ९—१०; २०, २१: ३५, १४, ३८, २४ । काण्व. २९, १, ९—१०; २२,
 ६; ३५, ४७; ३८, २४ । [समास्त्वाना० (०न)] । अथर्व. २, ६, १ । अमुत्रभूयादध० । अथर्व. ७, ५३, १ ।
 उद्वयन्तमसस्परी स्वः० । ऋ. १, ५०, १०; अथर्व. ७, ५३, ७; तै. सं. ४, १, ७, ४; तै. ब्रा. २, ४, ४, ९; ६, ६, ४;
 तै. आ. ६, ३, २]

होतासीत्, तमब्रुवन्, या अप्सुमतीस्ता इछेति, तस्मै वा एता गन्धर्वाप्सरसः प्राब्रुवन्,
यदप्सुमतीः सामिधेनीर्भवन्ति शान्त्यै, चतुर्विंशतिमन्वाह, चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री,
गायत्री यज्ञमुखं, यज्ञमुखमेवालब्धा,—ऽथो चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासाः सः स्वत्सरं, एषा वा
अस्थिता श्रीर्धत्सः स्वत्सरो, न वा एष श्रियेलयति, न हास्य श्रीरिलयति, गायत्रीरन्वाह,
तेजो वै गायत्री ब्रह्मवर्चसं, तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुद्धे, त्रिष्टुभोऽन्वाहौ,—जो वै वीर्यं त्रिष्टु,—
—बोजु एव वीर्यमवरुद्धे, यद्रायच्युश्च त्रिष्टुभश्च भवन्ति तेनैव तदुभयमवरुद्धे, या आग्ने-
यीरनिरुक्तास्ताः काश्या, अनिरुक्तमिव रथेतदव्यावृत्तं, व्यावृत्तं पाप्मना भ्रातृव्येण गच्छति,
ता अग्नीषोमीयस्य पशौः कुर्यात्, को हि देवक्षेत्रं द्विरभ्यारोक्ष्यतीति, तिस्रो रात्रीर्भृत्वाग्नि-
श्चेतरेव्या, इत्याहु,—स्त्रिपदा विराड्, विराजुमेवाप्नोति षड्रात्रीर्भृत्वाग्निश्चेतरेव्या, इत्याहुः,
पञ्चा ऋतवः सः स्वत्सरं, सः स्वत्सरमनु विराडायत्ता, विराजुमेवाप्नोति, दश रात्रीर्भृत्वा-
ग्निश्चेतरेव्या, इत्याहु,—दशाक्षरा विराड्, विराजुमेवाप्नोति, द्वादश रात्रीर्भृत्वाग्निश्चेतरे-
व्या, इत्याहु,—द्वादश मासाः सः स्वत्सरं, सः स्वत्सरमनु विराडायत्ता, विराजुमेवाप्नोति,
चतुर्विंशति रात्रीर्भृत्वाग्निश्चेतरेव्या, इत्याहु,—चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासाः सः स्वत्सरं,
सः स्वत्सरमनु विराडायत्ता, विराजुमेवाप्नोति, मासं भृत्वाग्निश्चेतरेव्या, इत्याहु,—मासं
एव सः स्वत्सरमाप्नोत्य,—ष्टौ वा एतन्मासो वसवोऽविभ्रु,—स्त इमं लोकमाजयन् गायत्रीं
छन्दा, एकादश रुद्राः,—स्तेऽन्तरिक्षं लोकमाजयन्स्त्रिष्टुभं छन्दो, द्वादशादित्याः,—
स्तेऽमुं लोकमाजयन् जगतीं छन्द,—स्त आर्ध्रव,—नृभोति य एव विद्वान्सः स्वत्सरमग्निं विभर्ति,
तस्मादाहुः, सः स्वत्सरं भृत एवाग्निरित्यु,—थैता आग्निः प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽम-
न्यत्, स एता आग्नीरपश्यत्, ताभिरात्मानमाग्नीणीता,—ऽग्निर्वै प्रजापति,—थैदेता
आग्निं भवन्त्यग्निमेवैताभिर्यजमाना आग्नीणीते, लोमशं वा एतच्छन्दः पशव्यमूनातिरिक्तं
प्रजननाय, विराजो भवन्ति, विराड् वै सर्वाणि छन्दांसि, सर्वाण्येवास्य छन्दांस्युप-
हितानि भवन्ति, ता विश्वचितः कुर्यात्, प्राणा वा एता ज्यायसीरिव च कनीयसीरिव च
भवन्ति, ज्यायांस इव च रद्दीर्घं कनीयांस इव च प्राणाः, प्राणानेवात्मन् धत्ते ॥ ६ ॥ ६

यस्याग्निरुख्योऽनुगच्छति यथा पुत्रो जातः प्रमीर्यतु एवं तद्, यद्यनुगच्छेत् तामेवेषां पुनः

परीन्धीतै, —षा वा अग्नेयौनिः, स्वादेवैना५ योनेः प्रजनयती, —श्वरो वा एषो प्रजनितोऽय्योऽग्निं चिनुते ॥ ७

यास्ते अग्न आर्द्रा योनियो याः कुलारिनीर्ये ते अग्रा इन्द्रवो या उ नाभयः ।

ताभिष्टुमुभयाभिः स५विदानः प्रजानं५स्त३न्वेह निषीद ॥ ८

इति यदेषार्द्रा योनिमति शान्त्यै, प्रजा वै कुलायं, पशवः कुलाय५, यत्कुलारिनीः प्रजात्यै, हविर्भूतो वा एष ३योऽग्निं चिनुते, ३योऽग्निं चित्वा न्यस्य स्त्रियमुपैति यथा हविः स्कन्नमेव५ स्याद्, यथा हविषे स्कन्नाय प्रायश्चित्तिमिच्छन्त्येवमस्मै प्रायश्चित्तिमिच्छेयु, —यद्युपेया-
नमैत्रावरुण्यामिक्षया यजेत, मैत्रावरुणतामेवोपैत्यात्मनोऽस्कन्नत्वाय, पशुर्वा अग्नि, —र्यो वै पशुं पुरस्तादुपचरति हिनस्ति वा एन५ स, तस्मात् पुरस्तात् प्रत्यश्च नाकामति, तस्माद् पश्चात् प्राश्चमुपचरत्यात्मनोऽहि५सायै, यो वै यथावृत्तमग्निं चिनुते यथारूपं प्रजाश्च ऋतवश्च कल्पन्ते, या दक्षिणावृत्ता दक्षिणत उपादधाति, याः सव्यावृत्ता उत्तरत, —स्यालिखिताः पश्चात् प्राची-
रुपादधाति, यथावृत्त५ वा एतदग्निं चिनुते यथारूपं प्रजाश्च ऋतवश्च कल्पन्ते, संसत्योऽग्निश्चेत३-
व्या, इत्याहुः॥ भूर्भुवः स्वः॥ इति पुरस्तात् स्वयमातृणां, यावदेतद्वै वाचः सत्य५ संसत्यमेवाग्निं चिनुते, प्राणो वै स्वयमातृणां, ऽमृत५ हिरण्य५, यद्विरण्येष्टकामुपधाय स्वयमातृणामुप-
दधात्य, —मृतु एवास्य प्राणान् दधाति, तैजोऽसि तैजो मे यच्छे, —ति हिरण्येष्टका उपदधात्ये, —
ताभिर्वा इमे लोका विधूता, अथो एताभिरेवाग्निं चिनुत, इमे लोकाः प्रभान्ति, देवा असु-
रान् हत्वा मृत्योरभिभूयु, —स्तै छन्दा५स्यपश्य५, —स्तानि प्राविश५, —स्तैभ्यो यद्यदछदयत्तेना-
त्मानमछादयन्त, तच्छन्दसां छन्दस्त्वं, चितिं चितिमुपधायाग्रेया धाम छन्दोऽभिमृशति,
स्वामेव देवतामुपप्रविशत्यात्मनोऽहि५सायै ॥ श्येनचितिं चिन्वीत स्वर्गकामः, श्येनो वै भूत्वा
गाय३त्र्यमुं लोकमपतत् स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, रथचक्रचितिं चिन्वीत भ्रातृव्यवान्,
रथचक्र५ वै वज्रं कृत्वा देवा असुरेभ्य उपप्रावर्तय५, —स्तेषा५ शततर्हमद५ह५, —स्तदेतामेव
वज्रं कृत्वा यजमानो भ्रातृव्यापोपप्रवर्तयति, शततर्ह५ ह द५हति, प्रौगचितिं चिन्वीत
भ्रातृव्यवा, —नुभयतो वै देवानसुराः परीयता आसन्, पुरस्तादन्यै, पश्चादन्यै, तान्वा
एतेन व्यनुदन्त, तद्भ्रातृव्यस्य वा एष विनोदो, द्रोणचितिं चिन्वीतान्नकामो, द्रोणेन वा
अन्नमद्यते, ऽनुरूपेणैवान्नाद्यमवरुन्दे, पश्चाच्चरुर्भवत्यनुरूपत्वाय, श्मशानचितिं चिन्वीत यः

कामयेता, —ऽञ्जसा पितृलोकमुपेयामित्य, —ञ्जसा पितृलोकमुपैत्यु, —प चान्यं चिन्वीत ग्रामकामो,
यथैवैतमुपाचिनोत्येवमस्मै ग्राममुपचिनोति, समूहं चिन्वीत पशुकामो, यथैवैतं समूहस्येव-
मस्मै दिग्भ्यः पशून्तंसमूहति ॥ ७ ॥ ९-१२

प्रजापतिर्वा एतमग्रेऽग्निमचिनुत ऋतुभिः सः स्वत्सरं, वृसन्तेन पुरस्तादचिनुत, ग्रीष्मेण
दक्षिणं पक्षं, वर्षाभिरुत्तरं, शरदा पुंल्लं, हेमन्तेन मध्यं, ब्रह्मणैव पुरस्तादचिनुत,
क्षत्रेण दक्षिणं पक्षं, विशोत्तरं, पशुभिः पुंल्लं, —माशया मध्यं, —मेतावद्वा अस्ति, यावुदे-
वास्ति तत् स्पृणोति, तदेवरुद्धे, स्वर्गाय वै लोकायाग्निश्चीयते, वज्र एकादशिनी, यदे-
कादशिनीं मिनुयाद्वज्रः पुरस्तादवगृह्णीया, —दस्वर्ग्यः स्याद्, यन्न मिनुयादपशुः स्यादेकयूपं,
एकादश पशवो नियुज्या, —स्तेन पशुर्व्या, —स्तेन स्वर्गो, यत्पक्षसंमितां मिनुयात् कनीया-
सं यज्ञक्रतुमुपेयात् कनीयसीं प्रजां कनीयसः पशून् कनीयोऽन्नाद्यं, पापीयान्त्स्या, —दथयद्वे-
दिसंमितां मिनोति ज्यायांसं चिनुते ज्यायांसमेव यज्ञक्रतुमुपैति भूयसीं प्रजां भूयसः पशून्
भूयोऽन्नाद्यं, वसीयान् भवत्ये, —पां वा अग्रेरुत्तरवृती नाम चिति, —रुत्तरमुत्तरं श्वः श्वः
श्रेयान् भवति य एव वेद, द्वेधा वा अग्निं चिकयानस्य यज्ञ इन्द्रियं गच्छत्य, —ग्निं वा गच्छ-
त्यात्मानं वा ॥ १३

रुचं नो धेहि ब्राह्मणेपु रुचं राजसु धारय ।

रुचं विश्येषु शूद्रेषु मयि धेहि रुचां रुचम् ॥

१४

इति यज्जुहोत्यात्मानं वा एतदग्रेयं शसार्पयती, —श्वरां वा एव दुश्चर्मा भवितोऽर्थोऽग्निमध्येति ॥

१५

तत्त्वायामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ।

अहेडमानो वरुणेह वोध्युरुशंसमा ना आयुः प्र मोषीः ॥

१६

इति यज्जुहोति शान्तिर्वा एपाग्नेर्गुप्तिरात्मनो, वयो वा अग्नि, —स्तस्मादग्निर्चिता पक्षिणो
नाशितुश्च्यं नो अग्निर्विदा, यदश्रीयात्तमेवाश्रीयात्, स एनमार्तिं निनयेत्, प्रजापतिर्वा
एतमग्रेऽग्निमचिनुत ज्यैष्ठ्यकामः, स ज्यैष्ठ्यं महिमानमगच्छ, —ज्यैष्ठ्यं महिमानं गच्छति य
एवं विद्वानग्निं चिनुते, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा तां अनुप्राविशत्, सोऽब्रवीद्, यो मेतः

[८] तै. ५, ५, ७ । काठ. २२, ४ । कपि. ३५, १-२ । वा. १८, ४८-४९; २१, २ । वा. १८-१९; २३, २ ।

[तत्त्वा यामि ब्रह्मणा० । ऋ. १, २४, ११; तै. २, १, ११, ६]

संचिनवृद्धर्धुवत्स इति, तं देवाः समचिन्व५, —स्त आर्ध्व५, —स्तचित्यस्य चित्यत्वं, तद्य एव५ विद्वानग्निं चिनोति प्रजापतिमेव संचिनोत्यृ, —ध्नोति, तस्मादाहुः, प्रजापतिचित एवाग्निरिति ॥ ८ ॥ १७

देवेभ्यो वा अग्निं चिकयानेभ्यो न व्यौल३त्, तेऽग्रा आहुतिमजुहवु, —स्तुभ्यमग्ने व्युल, तत्तस्मभ्य५ विवृतस्यतीति, तयाग्रये व्यौल३द्, व्यग्रया औल, —न्नाहुत्यै व्यौलत्, तस्या आहुत्यै यज्ञेन व्यौलद्, व्याहुत्या औल, —न्न यज्ञाय व्यौलत्, तस्मै यज्ञाय दक्षिणया व्यौलद्, वि यज्ञायौलन्न दक्षिणायै व्यौलत्, तस्यै दक्षिणायै ब्राह्मणेन व्यौलद्, वि दक्षिणाय औलन्न ब्राह्मणाय व्यौलत्, तस्मै ब्राह्मणाय ब्रह्मणा व्यौलद्, वि ब्राह्मणायौल, —न्न ब्रह्मणे व्यौलत्, तस्मै ब्रह्मणे तपसा व्यौल, —देता वै तपःपरार्धा व्युष्टयः, श्रोवसीयस्यस्मै व्युलति य एव५ विद्वान् व्युष्टीरुपधत्ते, यो वै यथापूर्व५ व्युष्टीर्वेद यथापूर्वमस्मै व्युलत्यौ, —पसी वाव प्रथमा व्युष्टिर्व्यवा, —डिति वा आहु, —र्यदौषस्युदेति, यद् व्युलति, यदग्निराधीयते, यत्स्वर्ग्युदेति, यद्वस्ता अवनैनिक्ते, यदश्नाति, यत् पिबत्ये, —ता वै यथापूर्व५ व्युष्टयो, यथापूर्वमस्मै व्युलति य एव५ विद्वान् व्युष्टीरुपधत्ते ॥ ९ ॥ १८

यो वा अग्निमयोनिमनायतने चिनुतेऽयोनिरनायतनो भवत्या, —पो वा अग्नेर्योनि, —र्यत् कुम्भेष्टका उपदधाति योनिमन्तमेवायतनवन्तमग्निं चिनुते, योनिमानायतनवान् भवत्ये, —धरसपत्नोऽग्निश्चेत३व्या, इत्याहु, —रापो वा अग्नेः सपत्नो, यत् कुम्भेष्टका उपदधात्यधरसपत्नमेवाग्निं चिनुते, ऽधरोऽस्मात् पाप्मा भवत्ये, —धरः सपत्नः, शुग्वा अग्नि, —रापः शान्ति, —र्यत् कुम्भेष्टका उपदधाति शान्त्यै, यत्कुम्भाश्च कुम्भ्यश्च तन्मिथुन५, यद् द्वन्द्वं प्रजात्यै, द्वादशोपदधाति, द्वादश मासाः स५वत्सरः, स५वत्सरमेवाप्त्वावरुन्दे, नेवारश्चरुस्त्रयोदशो भवत्ये, —स्ति मासस्त्रयोदश, —स्तमेवैतेनाप्त्वावरुन्दे, पयसि भवति, यत्पयो, ग्राम्यं तेनान्नाद्यमवरुन्दे, यन्नीवारा, आरण्यं तेन, तेनैव तदुभयमवरुन्दे ॥ १० ॥ १९

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

आ वा एष प्रजापतये वृश्चते यः शिर उपदधाति नैतुराण्यङ्गान्य, —स्थिचिदस्य इमशानचिद्भवति, यदेतां पुरुषचित्तिमुपदधाति न प्रजापतया आवृश्चते, ऽनस्थिचिदस्याइमशानचिद्भवति, षट्त्रिंशतमेता उपदधाति, षट्त्रिंशदक्षरा बृहती, बर्हिताः पशवो, बर्हितः पुरुषः, पुरुषस्य प्रतिमोपधीयते, स इहोष धीयतु, एष ह इत्वेव यजमानोऽमुं लोकं नाति प्रमीयते यस्यैता उपधीयन्ते ॥ १ ॥

अथैताः पञ्चापञ्चीनाः, शिथिर इव वा अग्निश्चित्यो, यत्पञ्चापञ्चीना उपदधात्य, —मैर्धृत्या अशिथिरत्वाय, पञ्चोपदधाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, भूयस्कृदसि, वरिवस्कृदसीत्य, —ग्रा एव भूमानं दधाति, भूयान् प्रजया पशुभिर्भवत्य, —पुषदसि, गृध्रसदसीति, वयो वा अग्निः, समिक्ष्यमेवैनं वयः करोति, वयो भूत्वा स्वर्गं लोकमेति यस्यैता उपधीयन्ते ॥ २ ॥

चितः स्थ परिचितः स्थेति, शर्कराः परिश्रयति, यच् शर्करा अपरिश्रित्य सिकृता निर्वपेद्रेतः सिक्तं परासिच्येता, —ऽथ यच् शर्करा अपरिश्रित्य सिकृता निर्वपति रेतसः सिक्तस्य परिगृहीत्यै ॥ ३ ॥

वि वा एष यज्ञश्छिद्यते यदसंस्थितं पशुमुत्सृजन्ति, सं ह स्म वा एतमाशोकेयः स्थापयत्या, —ज्येन संस्थाप्यं यज्ञस्य संतत्या अविछेदाय ॥ ४ ॥

स्वर्गं वा एष लोकमन्वारोहति इयोऽग्निं क्षिनुते, यदन्वारोहान् जुहोति स्वर्गमेवैनं लोकं गमयित्वाथ कामं चरति ॥ ५ ॥

[१५४२]

॥ इत्युपरिकाण्ड पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।
अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।

आग्रावैष्णवमैकादशकपालं निर्वपे, —दुग्धिवै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्धा, —ऽग्निवै यज्ञस्याइन्तोऽवस्ताद्, विष्णुः पुरस्ता, —दुभयतु एवं यज्ञस्यान्ता आलब्ध, तदाहु, —न ऋतं इन्द्राय इजोऽस्त्विति, यदष्टाकपालस्तेनाग्नेयो, यत् त्रिकपालस्तेन वैष्णवो,

यदेकादशकपालः संपद्यते तेनैरन्द्रो, ऽग्निर्वै यज्ञस्य यवित्रं, विष्णुर्यज्ञः, पवित्रपूतमेव
यज्ञमालब्ध, मेधस्य वा एतद्यज्ञस्य रूपं यत्पुरोडाश, —स्तस्मात् पुरोडाश एव कार्य, —श्चरु
कुर्वन्ति, धेन्वा वै घृतं पयो, ऽनडुहस्तण्डुला, —स्तन्मिथुनं, मिथुनमेवास्य यज्ञमुखं
दधाति, तेजो वै घृतं, तेजस एव प्रजायते, पुरुषो वा एष मेधायालभ्यते, पुरुषस्येव
३द्येषां प्रतिमा, यत इव हि रूपं तस्माच्चरैरेव कार्यो, वेदिमति दीक्षते, विन्दा, इति वै
वेदिमति दीक्षते, विन्दते ह वै यो वेदिमति दीक्षते, ऽथो यज्ञपथ एवादीक्षिष्ट, वेद्या वै
देवा इममसुराणामविन्दते, —मामेव विन्दते यो वेदिमति दीक्षते, ऽथो यज्ञपथमेवालब्ध,
प्राचीनवत्सं कुर्वन्ति दिशो, यदिमां व्यकुलपयन्निमामेव देवेभ्योऽकुलपय, —निमां पितृभ्य,
इमामसुरेभ्य, इमां मनुष्येभ्यो, देवतामेष उपैति यो दीक्षते, देवानामेव दिशमुपावर्तते,
प्राचीनामेव दिशमुपावर्तते, ऽथो देवक्षेत्रमेव प्रावस्यति परिश्रयन्त्य, —न्तर्हिंतो वै देवात्क्षया-
न्मानुषः क्षयो, मानुषादेवेन क्षयादन्तर्द्धत्य, —थो रक्षसामनन्ववाययै, —ति वा ए३पोऽस्मा-
ल्लोकाद्यो दीक्षते, जनं ह्येति, देवलोकमभ्यारोहति, परिश्रयन्तोऽतिरोकान्कुर्वन्ति, तेना-
स्माल्लोकाश्चैति, तेनास्मिंल्लोके धृतः पुरस्तात् प्रायणं कुर्यात् स्वर्गकामस्या, —ऽसौ वा आदित्यः
स्वर्गो लो३को, ऽमुष्यैनमादित्यस्य सामक्षं गमयति, दक्षिणतः प्रायणं कुर्याद्यं कामयेत,
पितृलोकं ऋध्नुयादित्ये, —षां वै पितॄणां दिक्, पितृलोकं एवं ऋध्नोति, पश्चात् प्रायणं कुर्यात्
प्रजाकामस्य, पश्चाद्वै रेतो धीयते, रेतो दीक्षितो, रेतोऽस्मिन्दधात्यु, —त्तरतः प्रायणं
कुर्याद्यं कामयेत, मनुष्यलोकं ऋध्नुयादित्ये, —षां वै मनुष्याणां दिङ्, मनुष्यलोकं एवं ऋध्नोत्यु, —
त्तरतः पुरस्तात् प्रायणं कुर्याद्यं कामयेतो, —भयोलोकयोर्ऋध्नुयादित्यु, —भयोर्वा एतल्लोकयो, —
रुभयोरेव लोकयोर्ऋध्नोति, सर्वतः प्रायणं कुर्याद्यं कामयेत, सर्वासु दिक्ष्वित्यूध्नुयादिति,
सर्वासु दिक्ष्वित्यूध्नोति ॥ १ ॥

१

केशश्मश्रु वपते, दुतो धावते, नखाभ्रिकृन्तते, स्नाति, मृता वा एषा त्वं, —गुमेध्यं वा
अस्यैतदात्मनि शमूलं तदेवापहते, मेध्य एव मेधमुपैत्य, —प्सु दीक्षां प्रवेशयित्वा देवाः स्वर्गं लोक-
मायन्, यदप्सु स्नाति तामेव दीक्षामालभते, ऽथ यदपोऽवभृथमभ्यवैति तां वा एतदीक्षां पुन-
रप्सु प्रवेशयत्यौ, —षुधे त्रायस्वैन, —मित्याह त्रात्या एव, स्वधिते मैत्रं हिंसीरिति, वज्रो वै

[२] मै. १,२,१ । तै. ६,१,१। काठ. २२,१३; २३,१। कपि. ३५,७। वा. ४,१-२; ५,४२; ६,१५। काण्व. ४,२-४;

५,५४; ६,२०।

स्वाधितिः, स ईश्वरोऽज्ञान्तो यजमानः हिंसितो, यैस्तृणमन्तर्दधाति यजमानस्याहिंसायै,
 देवश्रुदिमान् प्रवृषा इति, देवश्रुद्वयेतान् प्रवपते, स्वस्त्युत्तरं अशीयेति, स्वस्त्यस्य यज्ञ-
 स्योद्वचमशीये, —ति वा एतदाहा, —ऽऽपो मा मातरः स्रदयन्त्वित्या, —पो हि यज्ञो, घृतेन मा
 घृतपुः पुनन्त्विति, देवताभिरेवात्मानं पावयते, विश्वः हि रिप्रं प्रवहन्तु देवीरिति, यदेवास्य
 रिप्रमुमेध्यमात्मानि शमलं तदस्मादधि प्रवहन्त्यु, —दिताभ्यः शुचिरां पूतं एमीति, शुचिरेवाभ्यो
 यज्ञियो मेध्यः पूतं उदेति, हविर्वै दीक्षितो, यदा वै हविर्यजुषा प्रोक्षत्यथ हविर्भवति,
 यद्यजुषा स्नपयति हविरेवैनमक, —रश्नाति, प्राणा वा अशनं, प्राणानेवात्मन्धित्वा दीक्षते,
 सुषिरो वै पुरुषः, स वै तद्येवं सर्वो यज्ञीशितो, यदाशितो भवति मेध्य एव मेध्यमुपैति,
 यथा वा इह दीक्षित एव वा ए३षोऽमुष्मिन्नल्लोक एव वा अत्याशितस्य तिष्ठति, तस्मान्नात्या-
 शितेन भवितुश्च, तन्न सूक्ष्म, —माशितेनैव भवितुश्च, यथैव कनीयः कनीयोऽश्रीया-
 देवमश्रीयाद्, यद्वि दीक्षितः सन् कनीयोऽश्नाति तेन दीक्षित आङ्क्ते, अभ्यङ्क्ते, वासः
 परिधत्त, एतां वै पुरुषस्य तश्च, संतनुरेव मेध्यमुपैति, नवनीतेनाभ्यङ्क्ते, घृतं देवानां,
 मायुतं मनुष्याणां, निष्पक्कं गन्धर्वाणां, स्वयं विलीनं पितृणां, सर्वदेवस्त्यं वा एतत्,
 तस्मान्नवनीतेनाभ्यङ्क्ते, दर्भपिञ्जलाभ्यां समायौति, तत्स्विदुभ्यञ्जनमक, —रथो अश्मेवैतद्
 धारयति मेध्यत्वाय, महीनां पयोऽसीत्या, —ह, महीनां श्वेतत्पयो, ऽपामोषधीनां रसा
 इत्य, —पां श्वेष ओषधीनां रसो, वर्चोधा असि, वर्चो मे घेहीत्याशिषुमेवाशास्ते ॥२॥ २

प्रस्वाङ्क्ते प्रजात्या, ईषीक्याङ्क्ते, शलश्ल्या हि मनुष्या आज्ञते, संतूलयाङ्क्ते,
 ऽपतूलया हि मनुष्या आज्ञते, दक्षिणं पूर्वमाङ्क्ते, सव्यं हि पूर्वं मनुष्या आज्ञते,
 त्रिरन्यत्रिरन्यदाङ्क्ते, ऽपरिमितं हि मनुष्या आज्ञते, न पुनर्निषेवयति, पुनरावर्तं हि
 मनुष्या आज्ञता, इन्द्रो वै वृत्रमुह, —स्तस्य कनीनिका परापतत्, सो त्रिकुम्भमगच्छत्, तदा-
 ज्ञनं त्रैकुम्भाङ्क्ते, सत्यं वै चक्षु, —नैव वाचं श्रद्धधाति, सत्यमेवालभ्यु दीक्षामुपैत्य,
 न्तरह त्वया द्वेषो अन्तरातीर्दधे महता पर्वतेनेति, पर्वतेन वा एतद् द्वेषोऽरातीरन्तर्धत्ते,
 चक्षुःपा असि, चक्षुर्मे पाहीत्या, —शिषुमेवाशास्त, ऊर्ध्वं चावाञ्चं च पावयत्यु, —ध्वंश्च श्वयम-
 वाङ् च प्राणो, यं द्विष्यात्तमक्षण्या पावयेत्, प्राणानस्य मोहयति, प्रमायुको भवति,

चित्पतिस्त्वा पुनात्विति, यज्ञो वै चित्पति, —र्वाचस्पतिस्त्वा पुनात्विति, वाचस्पतिरेवैनं
यज्ञाय पावयति, देवस्त्वा सविता पुनात्विति, सवितृप्रसूत एवैताभिर्देवताभिर्मधायत्मानं
पावयते, ऽछिद्रेण पवित्रेणेत्ये, —तद्वा अछिद्रं पवित्रं यत्स्वर्यस्य रश्मयो, ऽछिद्रेणैवैनं पवित्रेण
पुनाति, तस्य ते पवित्रपते पवित्रेणेत्ये, यज्ञो वै पवित्रपति, —यज्ञाय खलु वा एष कमा-
त्मानं पावयते ॥ यज्ञं शक्यम् ॥ इतीन्द्रो वै वृत्रमपस्वध्यहं, —स्तासां यद्यज्ञियं मध्यमासीत्-
दुदक्रामत्, ता इमा ओषधयोऽभवन्, —स्तासां वा एतत्तैजो यद्दर्भा, एतां वै शुष्का आपो,
यदेवासां स्तेजस्तद्वरुन्दे, त्रयीवीं आपो, दिव्याः पार्थिवाः समुद्रिया, —स्ताः सर्वा दुर्भा
विवस्थैत्, तस्माद्दर्भैः पवित्रं, द्वाभ्यां पावयति, द्वे पवित्रे, द्विपाद्यजमानो, यावानेवा-
स्यात्मा तं पावयति, त्रिः पावयति, त्रिपत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे प्राणाः,
प्राणोऽपानो व्यानो, यावानेवास्यात्मा तं पावयति, सप्तभिः पावयति, सप्त वै छन्दाः-
सि, छन्दोभिरेवैनं पावयत्ये, —थो ब्रह्म वै छन्दांसि, ब्रह्मणैवैनं पावयत्ये, —कविं शत्या
पावयति, दश हस्त्या अङ्गुल्यो दश पाद्या, आत्मैकविंशो, यावानेवास्यात्मा तं पाव-
यति, त्रयां वै नैर्ऋता, अक्षाः स्त्रियः स्वप्नो, यदीक्षते तेनाक्षैश्च स्त्रीभिश्च व्यावर्तते,
यां प्रथमा दीक्षितो रात्रीं जागर्ति तया स्वप्नेन व्यावर्तते, यां प्रथमा दीक्षितो वसति यज्ञं तया-
वरुन्दे, यां सोमे क्रीते प्रजां तया, यां श्वःसुत्यया पशून्स्तया ॥ ३ ॥ ३-६

आकृत्यै प्रयुजे अग्रये स्वाहेत्या, —कृत्या वा आकृतिर्यक्ष्यते स्य इति, प्रयुजः खलु वा एनं
यज्ञाय प्रयुज्यते, मेधायै मनसे अग्रये स्वाहेति, मेधया हि मनसा यज्ञमश्नुते, दीक्षायै तपसे
अग्रये स्वाहेति, दीक्षया हि तपसा यज्ञमश्नुते, सरस्वत्यै पूष्णे अग्रये स्वाहेति, वाग्वै सर-
स्वती, वाचा व्याहरति, यक्ष्यते स्य इति, पूषा खलु वा एनं यज्ञं प्रापिबद्य एनमपूपुप-
—दापो देवीर्बृहतीर्विश्वशंभुवा इत्या, —पो हि यज्ञो, द्यावापृथिवीं उरो अन्तरिक्षेति, द्यावा-
पृथिवी वा अन्वन्तरिक्षं यज्ञ उपश्रित, —स्तत्त एव यज्ञमालब्ध, बृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु
स्वाहेति, ब्रह्म वै बृहस्पति, —ब्रह्मणा वा एतत्त पुरस्तात् सर्वान् कामानाप्त्वा दीक्षामालभते,
यत्र वा अस्य यज्ञः श्रितो यत्र यत्रोपश्रितस्तत्तस्ततो वा एतत्त सर्वं ब्रह्मणा यज्ञं संभृत्यालब्ध,
न वा एकाहुतिर्दीक्षितं करोति, यदेतानि जुहोति द्वितीयत्वाय, प्रजापतिर्वै यत्किंच मनसा-

दीधेत्तदाधीतयजुर्भिरेवाप्नोत्, तदाधीतयजुषामाधीतयजुष्टं, तद्य एव५ विद्वानाधीतयजू५षि
 जुहोति यदेव किंच मनुसा दीध्यजुहोति तदाप्नोत्ये,—तै वै यज्ञस्य संभारा, एष ह ३त्वेव
 संभृतसंभारेण यज्ञेन यजते यस्यैतानि हूयन्तु, एतद्ध स्म वा आहारुण औपवेशिः, किमु स
 यज्ञेन यजेत यो यज्ञस्य संभारान्न विद्यादिति, पञ्चभिर्जुहोति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव
 यज्ञस्तमालब्ध, षड्भिर्जुहोति, षड्वा ऋतव, ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठति, यज्ञो वै सृष्टः, प्र
 सामाञ्जिनात्, प्र यजु,—स्त५ वा ऋगेवायच्छ,—देका वा ऐनमृगयच्छद्, द्वादश यजू५षि,
 नव सामानि, तस्मान्नवभिर्बाहिष्पवमाने स्तुवते, नव ह्येन५ सामान्ययच्छ५,—स्तस्माद्वात्संव-
 न्धविदो द्वादशभिरोद्गमणं जुह्वति, द्वादश ह्येन५ यजू५ष्यायच्छ,—नेतर्हि खलु वा एष सृज्यते
 यर्हि दीक्षते, यदृचौद्गमणं जुहोति यज्ञ५ वा एतत् सृष्टमृचायच्छति, तस्मादारुणिविद्ध ऋचौ-
 द्गमणं जुह्वत्ये,—का नह्यमृगयच्छत् ॥ ४ ॥

यज्ञो वै प्रजापतिः, प्राजापत्यमेतच्छन्दो यदनुष्टुब, यदनुष्टुभा जुहोति स्वेनैवैनं छन्दसा-
 वरुन्द्वा, एकया जुहोत्ये,—को हि प्रजापति,—रनिरुक्तया जुहोत्ये,—निरुक्तो हि प्रजापतिः,
 पूर्णया जुहोति, पूर्णो हि प्रजापति,—यदूनया जुहुयाद्भ्रातृव्याय लोकमुच शि५षे,—दथ यत्पूर्णया
 जुहोति न भ्रातृव्याय लोकमुच शि५ष्यत्,—जो वा एतद्रूप५ यत् पूर्ण५, यत् पूर्णया जुहोति
 यज्ञे वा एतदूर्जं दधाति, विश्वो देवस्य नेतु,—रिति सावित्रं, मर्तो वुरीत मुख्यं,—मिति
 पितृदेव३त्य५, विश्वो राय इषुध्यती,—ति वैश्वदेवं, द्युम्न५ वृणीते,—ति बार्हस्पत्यं,
 पुष्यसा, इति पौष्ण५, सारस्वतः स्वाहाकारः, सर्वदेव३त्या वा एषा ऋक्, तस्मादेषैका
 सत्याौद्गमणं परिवभूव, सर्वाभ्यो देवताभ्यो यज्ञ आलभ्या, इत्याहुः, सर्वदेव३त्या वा
 एषा ऋग्, यदेतया ऋचौद्गमणं जुहोति सर्वाभ्यो वा एतद्देवताभ्यो यज्ञमालभते, ऽनुष्टुभो वा
 एतस्याः सत्यास्त्रीण्यष्टाक्षराणि पदान्येक५ सप्ताक्षर५, यत्सप्ताक्षरं तस्य चत्वार्यक्षराण्येकस्मिन्
 पदे उपयन्ति, त्रीण्येकस्मिन्, यत्र चत्वार्युपयन्ति सा जगती, यत्र त्रीणि सा त्रिष्टुब,
 यदष्टाक्षरं तेन गायत्री, यदनुष्टुप्तेनानुष्टुप्, सर्वैरेवास्य छन्दोभिर्हुतं भवति, छन्दःप्रतिष्ठानो
 वै यज्ञ,—छन्दःसु वावास्यैतद्यज्ञं प्रतिष्ठापयामकः, स्वाहाकारेण खलु वा एषा षड्क्तिः,
 पाङ्क्तो यज्ञः षड्क्तिप्रायणः षड्क्त्युदयनः, षड्क्तिप्रायणमेवास्य यज्ञं षड्क्त्युदयनमक,—रथो

वाग्वै छन्दांसि, वाचं वा एतन्मध्यत आप्त्वावरुन्दे, तस्मादियं वाङ् मध्यतो वदति,
मध्यतो रहीयं वाक्, प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमध्यैदुषंसं, तस्य रेतः परापतत्, ते देवा
अभिसंगच्छन्त, तस्मादीक्षितो न ददाति, न पचत्य, —थैनमभिसंगच्छन्ते, तदुदगृभ्णं,—
—स्तदौदगृभ्णस्यौदगृभ्णत्वं, तेन यज्ञमतन्वन्त, यज्ञो यदग्रे व्यभवत् म त्रेधा व्यभवत्, स वा
ऋक्षेव तृतीयेनाश्रयत्, सामसु तृतीयेन, यजुःषु तृतीयेन, या वा अस्य प्रिया तनरासीत्
तया यजुरश्रयतो,—चैर्ऋचा क्रियत्, उचैः सामो,—पांशु यजुषा, यज्ञस्य ह्यत्र प्रिया तन,—
—यद्यजुषोचैः कुर्याद्यज्ञस्य प्रियां तन्वमुद्धृतां कुर्या,—दब्रह्मवर्चसी स्यान्नमंभावुकः ॥ ५ ॥ ७

आहिताग्निर्वै एष सन्नाग्निहोत्रं जुहोति, न दर्शपूर्णमासौ यजते, तथा आहुतिभाजो देवतास्ता
अनुध्यायिनीः करोति, कर्षयत आत्मानं, तेनैवास्य तद्वृत्तं भवति, देवा असुरान् हत्वैभ्यो
लोकैभ्यः प्राणुदन्त, तेषामसवो मनु रष्यान् प्राविशं,—स्तदिदं रिप्रं पुरुषेऽन्त,—रथो कृष्णमिव
चक्षुष्यन्त,—स्तन्नाश्नीया,—दसूर्यमेवापहते, यदा वै पुरुषे न किञ्चनान्तर्भवति, यदास्य कृष्णं
चक्षुषोर्नश्यत्य,—थ मेध्यो, यदि कुर्यान्नक्तं कुर्या,—दसूर्यो वै रात्रि,—रसूर्यमेवासूर्यं क्रियते,
वाचं वा एतदीक्षयन्ती,—ति ह स्माहारुण औपवेशि,—यं उताञ्जानोऽभ्यञ्जानोऽथ दीक्षितवादं
वदति स वाचं दीक्षित इति, मायं प्रातर्वै मनुष्याणां देवहितमशनमतिनीय सायमशनमतिनीय
प्रातरशनं व्रतं व्रतयति, मानुषस्य व्यावृत्त्या, अदन्ती,—ति वै गा आहु,—रश्नन्ती,—ति
मनुष्यान्, जुहुधी,—ति देवैभ्यो, सवा एतमाहुः॥ व्रतमुपेहि व्रत्य॥ इति, व्रतं रक्षेतस्य,
व्रतेन यज्ञः संततो, व्रतेनैव यज्ञं संतनोत्य,—भ्यधी वा ऋक्सामे यज्ञादास्तां, तयोर्यौ
मुहिमाना आस्तां ता अपिनिधाय यज्ञमुपावर्तेतां, तौ मुहिमाना अहोरात्रे अभवतां, तयोर्वी
एतद्रूपं यत् कृष्णाजिनस्य, यच्च शुक्लं तदहो रूपं, यत् कृष्णं तद्रात्रे,—स्तौ वा एतन्मु-
हिमाना अन्वारभते संपारणाय, स मा पारयता इत्य,—होरात्रे मिथुनं संभवतां, तयोस्ते-
जोऽपाक्रामत्, तत् कृष्णं प्राविशत्, तद्वा एतदन्वारभते, द्यावापृथिवीं मिथुनं संभवतां,
तयोर्वी रश्मिपाक्रामत्, तत् कृष्णं प्राविशत्, तद्वा एतदन्वारभते, यथा वा इदं नात्र पारं
तुरिष्यन्नारोहत्येवं वा एतदृक्सामे आरुक्षत्, ते एनमा यज्ञस्योदचः संपारयतो, यतो वै
लोमानि कृष्णाजिनस्य ततो यज्ञो, यतो यज्ञस्ततो देवता, यद्वहिलोमं पर्यूर्ण्वीतान्तर्हितो

दीक्षितो यज्ञास्याद्, यदन्तर्लोमन्तर्हितो यज्ञो देवताभ्यो, द्वे विष्पूची प्रतिमुच्ये, अनन्त-
 हितो दीक्षितो यज्ञाङ्गवत्य, —नन्तर्हितो यज्ञो देवताभ्यो, यद्येकः स्यादन्तं प्रतिभुजेत्,
 तेनैव तदुभयमाप्नोति, हविर्वै दीक्षितो, यदन्यत्र कृष्णाजिनादासीत् यथा हविः स्कन्धमेव
 स्याद्, यथा हविषे स्कन्धाय प्रायश्चित्तिमिच्छत्येवमस्मै प्रायश्चित्तिमिच्छेयु, —श्छन्दांसि च वा
 एष देवताश्चाभ्यारोहति, तान्येनमीश्वराणि प्रतिनुदो, यदाह, नमस्ते अस्तु, मा मा हिं-
 सीरिति, नमस्कारो वा एषोऽप्रतिनोदाय, देवता वै यज्ञस्य शर्म, यज्ञो यजमानस्य, यदाह,
 विष्णोः शर्मासि, शर्म मे यच्छेत्ति, देवता वा एतद्यज्ञस्य शर्माक, —यज्ञः यजमानस्य,
 प्रोर्णुते, प्रावृत इव हि दीक्षितो, ऽथो एतद्विव हि दीक्षितस्य रूपः यत् प्रावृतं, तस्मात्
 प्रोर्णुते, वासः परिधत्ते, सर्वदेवश्चैव वै वासः, सर्वाभिर्वा एतद्देवताभिरात्मानं परि-
 श्रयन्ति ॥ ६ ॥

८-१०

यज्ञस्य वै सृष्टस्योत्पन्नमन्वल्भवत् तद्वासः क्षौममभवत्, तस्मात् क्षौमेण दीक्षयन्ति यज्ञस्य
 सयोनित्वाय, प्राचीनमात्रा पत्नी दीक्षयन्ती, —न्द्रस्य वै प्राचीनमात्रे, —न्द्रियः स्त्रियाः प्रजा,
 यत् प्राचीनमात्रा पत्नी दीक्षयन्तीन्द्रियमस्यां दधाति, योनिर्वै दीक्षितस्य दीक्षितविमितं,
 जरायु कृष्णाजिनं, —मुल्वं दीक्षितवासो, नाभिर्मेखला, गर्भो दीक्षितः, स्वः वा एतद्योनिं
 दीक्षितं आशुयेत्, तस्मादीक्षितेन दीक्षितविमितान्नानृतुभिः क्रम्यु, —मेषे रथेतस्य योनिः,
 रतो रथेपोऽधि प्रजायते गर्भो दीक्षितो, यदृत आविःकुर्वीत दत्वंन्तो गर्भा जायेरन्, यदनुतु
 स्मयेत् तैजोऽस्य परापातुकः स्यात्, तस्मान्नानृतु स्मेतश्च यं तैजसोऽपरापाताया—ऽजातो वै
 पुरुषः, स वै यज्ञेनैव जायते, स वै तर्ह्येव जायते यर्ह्यदः सोमे कृते प्रोर्णुता, इतोऽग्रे
 प्रोर्णुते, ऽथो ह्यग्रे पुरुषो जायते, स वै तर्ह्येव सर्वो जायते यर्ह्येदोऽपोऽवभृथमभ्यवैति,
 तर्हि स तस्मात् सर्वो निर्मुच्यते, त्रिवृता वै स्तोमेन प्रजापतिः प्रजा असृजत्, यत् त्रिवृन्मे-
 खला भवति प्रजननाय, त्रिवृद्वै वज्र उदरः वृत्रः पाप्मा क्षुद् भ्रातृव्यः पुरुषस्य, यन्मेखलां
 पर्यस्यते वज्रमेव सपत्नाय भ्रातृव्याय प्रहरति, यं द्विष्यात्तं तर्हि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै
 प्रहरति, स्तृणुत एवा, —ऽङ्गिरसो वै स्वर्यन्तो यत्र मेखलाः संन्यास्यस्ततः शरोऽजायत,
 तस्माच्च शरमयू, —र्वा ओषध्या, ऊर्जः वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते प्रजानां च, योक्त्रेण

[नमस्ते अस्तु । अथर्व. १, १३, १; ११, ४, २]

[७] तै ६, १, ३ । काठ. २३, २—४ । कपि. ३६, १ ।

पत्नी सैन्यते, मेखलया दीक्षितो, ऽथो मिथुनत्वायो, —ध्वं वै पुरुषस्य नाभेर्मध्य, —मवा-
चीनममेध्यं, यन्मेखलां पर्यस्यते मेध्यस्य चामेध्यस्य च विधृत्यै, देवताभ्यो वा एष मेधा-
यात्मानमालभते यो दीक्षते, बध्नीत इव वा एतदात्मानं यन्मेखलां पर्यस्यते, तस्माद्वा
एतस्यान्नमन्नाद्यं, —मार्त इव श्लेषं बद्धं, —स्तस्माद् बद्धस्यान्नमन्नाद्यं, यथा वा इह गुरुगीरेव
वा ए३षोऽमुष्मिच्छोके यो दीक्षितस्यान्नमन्ति, यज्ञेन इत्वेवास्य तता उन्मुक्ति, —हविर्वै दीक्षितो,
यदस्य जुहुयात्तमेव जुहुयात्, प्रमायुकः स्यात्, सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्या आप्यायते यो
दीक्षते, यदस्य जुहुयाद्यज्ञमस्य विदुहा, —दुपधीतोऽस्य यज्ञः स्यात्, तं वा एतदागते
काले सर्वं संस्फीतं यज्ञं देवताभ्यो दुहेत्, त्रेधा वा एतस्य पाप्मानं विभजन्ते यो
दीक्षते, ३योऽस्यान्नमन्ति स तृतीयं, योऽस्याश्लीलं कीर्तयति स तृतीयं, या एनं पिपी-
लिका दशन्ति तास्तृतीयं, तस्माद्वा एतस्यान्नमन्नाद्यं, तस्मादस्याश्लीलं न कीर्तयित३व्यं,
तस्मादीक्षितवासोऽभर्तव्यं, —मत्र हि ताः पिपीलिका या एनं दशन्ति ॥ ७ ॥ ११

दक्षिणा वै देवैश्चासीद्, यज्ञोऽसुरेषु, तां दक्षिणां य३ज्ञोऽभ्युक्तामयत्, तामभिपर्या-
वर्तत्, तां संमभवत्, स इन्द्रोऽवेद, यो वा अस्माद्योनेः संभविष्यति स इदं भविष्यतीति
तामिन्द्रः प्राविशत्, तता इन्द्रः संमभवत्, तता इन्द्रोऽजायत्, स जायमानोऽवेद, यो
वा अस्माद्योनेरन्यो मत्संभविष्यति मादृक्संभविष्यतीति, तया सहोपवेष्ट्यन्नजायत्, यन्न्यवेष्ट्यु-
त्तस्मान्निवेष्टिता, यन्निवेष्ट्यमाना इयावाभवत् तस्मात् कृष्णै, —न्द्रं च वा एष प्रैप्सुति दक्षिणां
चेन्द्रस्य च खलु वा एतद्योनिमालुब्ध दक्षिणायाश्चात्मानं, —मथो संयोनिमेव यज्ञमालभते,
कृषिं सुसस्यामुत्कृषा इति, विषाणया भूम्यामुपहन्ति, कृषिमेवास्य सस्येन संमर्धयति,
यजुषा कण्डूयते, यजुषा हि मनुष्याः कण्डूयन्ते व्यावृत्त्यै, यजुषा कण्डूयते, तस्मात् प्रजा
अपामंभविष्णवः, पामंभविष्णवः प्रजाः स्युर्यदयजुषा कण्डूयेत्, सुपिप्पला ओषधीस्कृषी, —
ति, शिरः कण्डूयता, ओषधीरेव फलं ग्राहयति, तस्मादोषधयः शीर्षिन् फलं गृह्णन्ति,
वाग्वै सृष्टां चतुर्धा व्यभवत्, ततो या अत्यरिच्यत सा वुनस्पतीन् प्राविशत्, सैषा
याक्षे या दुन्दुभौ या तूण्वे या वीणायां दुण्डं प्रयच्छति तामेवासमै वाचं प्रयच्छत्यं, —
थो वज्रमेवासमै प्रयच्छति गोपीथाया, —ऽस्यदुग्धं प्रयच्छत्ये, —तावती इहीयं वाग्वदुत्यं, —थो

एतावुती हि वाचा वीर्यं क्रियते, यद्वर्षीयाऽसं प्रयच्छेत् स्वाऽवाचं मैत्रावरुणो विभजेत्,
 तऽश्वः सुत्यायां मैत्रावरुणाय प्रयच्छति, ताऽश्वो भूते मैत्रावरुणं ऋत्विग्भ्यो विभजति ॥
 होतर्यज पोतर्यज नेष्टर्यज ॥ इति सा सह वषट्कारेणाहवनीयं गच्छति, तां पुरोऽध्वर्यु-
 विभजति ॥ होतर्यज पोतर्यज नेष्टर्यज ॥ इत्यध्वर्युः पुरो वाचऽविभजति, मैत्रावरुणः
 पश्चात् ॥ स्वाहा यज्ञं मनुसा ॥ इति मनुसा यज्ञमभिगच्छन्ति, तत् एवं यज्ञमालब्ध,
 स्वाहा दिवः स्वाहा पृथिव्या इति, द्यावापृथिवी वा अन्वन्तरिक्षऽयज्ञं उपश्रित, —स्तत् एवं
 यज्ञमालब्ध, स्वाहोरोरन्तरिक्षादित्य, —न्तरिक्षऽवै यज्ञो, यदि वातो यदि वा पशवस्तत्
 एवं यज्ञमालब्ध, स्वाहा वातात्परिगृह्णामि स्वाहेत्य, —यऽवाव यः पवत एष यज्ञस्तमेवालब्ध,
 वाचऽयच्छति, यज्ञऽवा एतद्यच्छति, यद्वाचऽविसृजेद्यज्ञऽविसृजेत्, तदाहुः,
 पुनर्दीक्षयित्वा वाग्यन्तव्येति, यत् पुनर्दीक्षयेदाहुतीरतिरेचयेद्, वैष्णवीमनूच्य वाग्यन्तव्या,
 विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञमेवालब्धा, —ऽऽग्रावैष्णवीमनूच्य वाग्यन्तव्या, ऽग्निर्वै सर्वा देवता,
 विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्ध, सारस्वतीमनूच्य वाग्यन्तव्या, वाग्वै सरस्वती,
 वाचा यज्ञः सैततो, वाचैव यज्ञऽसैतनोति, बार्हस्पत्यामनूच्य वाग्यन्तव्या, ब्रह्म वै
 बृहस्पति, —ब्रह्मणा यज्ञः संहितो, ब्रह्मणैव यज्ञऽसंदधाति ॥ ८ ॥ १२-१८

दीक्षि३तोऽयमसा आमुष्यायणः ॥ इत्युद्धदति वा आह, प्रियो वै देवानां दीक्षितो,
 देवेभ्य एवैनं प्राह, त्रिराह, त्रिपत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैनं
 लोकैभ्या आवेदयति, तस्माद्दीक्षितं दूराच् शृण्वन्त्ये, —भ्यो ह्येनं लोकैभ्या आवेदयति,
 नक्षत्रं दृष्ट्वा वाचऽविसृजते, द्वौ वा ऋतु, अहश्च रात्रिश्च, —ऽन्यमेवं ऋतुऽसंप्राप्य वाचऽ
 विसृजते, व्रतं चरते, —ति वाचऽविसृजते, व्रतऽरेहोतस्य, व्रतेन यज्ञः सैततो, व्रते-
 नैव यज्ञऽसैतनोति, देवां धियं मनामहा, इति यजुषा हस्ता अवनेनिके, यजुषा हि
 मनुष्या अवनेनिजते व्यावृत्तये ब्रह्मणः सदेवत्वाया, —ऽथो आपो मे दीक्षां नेत्प्रमुष्णानित्य, —
 न्नऽवै मनुष्येभ्या उदबीभत्सत, तद्देवा मनुष्येष्वर्दिधीर्षऽ, —स्तदापोऽब्रुवन्, वयऽव एताऽ
 शुन्धामा, —ऽथोपावर्तस्वेति, ततोऽन्नं मनुष्यानुपावर्तन्त, तं हृदमन्नं मनुष्येषु धृतं, तस्माद्
 ब्राह्मण आहार्या, आहुते हस्ता अवनेनिजीता, —ऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, अथो अन्नाय वा एत-

द्रात्मानं पावयते, ये देवा मनुजाता मनोयुजा, इति व्रतं व्रतयत्ये, — ते वै देवा मनुजाता मनोयुजो यदिमे प्राणा, एषा वा अस्मिन्नेतर्हि देवता, तां प्रीणाति, तस्यां हुतं व्रतयति, यदेतोऽन्यथा व्रतयेत् प्राणैरेनं व्यर्थयेत्, प्रमायुकः स्यात्, त्वमग्ने व्रतपां असीं, — ति वदेत्स्वप्स्यन्त्सुप्त्वा वा प्रबुध्य, यदि वा दीक्षितवादुं वदे, — दग्धैर्देवानां व्रतपति, — स्तस्मादेवाधि व्रतमालभते, नोत्तानः शयीत्, यदुत्तानः शयीतिमे लोकां ययेयु, — नीग्रेरधि पराङ् पर्यावर्तेत्, यत् पर्यावर्तेत् यज्ञात् पर्यावर्तेत्, नान्यत्रदीक्षितं दीक्षितविमितान्तस्त्र्योऽभिनि-
 प्रोचे, — न्नाभ्युदियाद्, दीक्षितव्रतमेव तद्, यज्ञो वै देवानां न संभवत्, तं भृत्या संभाव-
 यन्, यद्भुतिं वृणुते यज्ञस्य संभूत्यै, रास्वेयत्सोमे, — ति यद्भूया, — देतावदस्य स्या, — न भूयो,
 यदाहा, — ऽऽभूयो भरेत्य, — परिमितस्यावरुद्धयै, देवः सविता वसोर्वसुदावे, — ति सवितृ-
 प्रसूत एवै, — ताभिर्देवताभिरुप प्रतिगृह्णात्यात्मनोऽहिंसायै, वायुर्गोपास्त्वष्टाधिपतिः, पूषा
 प्रतिग्रहीते, — ति वायुमेवासां गोमारमक, — स्त्वष्टारमधिपति, पूषणं प्रतिग्रहीतार, — मापो वै
 यज्ञो, यदुपो दीक्षितोऽवगाहेत यज्ञमवकृश्रीयाद्, यदाह, देवीरापो अपां नपा, — दिति यदे-
 वासां यज्ञियं मैध्यं तन्नाक्रामति, यदुपो दीक्षितोऽवगाहेत विहृदिनीः स्यु, — स्तस्मान्नाव-
 गाहेत, यद्यवगाहेत लोष्टं विमृणंस्तुरेत्, तमेव सैतुमनुसैतरति, न वै दीक्षितं तरन्तं देवता
 अनुतरन्त्य, — रणिभ्यां सह तरति, सहैव देवताभिस्तरति, न वै दीक्षितं तरन्तं यज्ञोऽनु-
 तरति, रथाङ्गेन सह तरति, सहैव यज्ञेन तरति ॥ ९ ॥

१९-२०

अमुं वा आदित्यं सर्वा वाचो गच्छन्ति, ता उद्यति सर्वाः सृज्यन्ते, यदाह, याः पुशू-
 नांमृषभे वाचा इति, सृज्यमानां वा एतद्वाचं पुनरालभते, वायवे त्वे, — ति नष्टामनुदिशति,
 वरुणाय त्वे, — त्यप्सु मग्नां, रुद्राय त्वे, — ति महादेवाहुतां, निर्ऋत्यै त्वे, — त्यवसन्ना,
 मिन्द्राय त्वे, — ति व्लेष्कहुतां या वा सः शीर्येत्, मरुद्भ्यस्त्वे, — ति हृदुनिहता, — मेते वै
 देवा भृत्या स्कन्नाभागा, — स्तानेव प्रीणाति, देवेभ्यो वा अन्या दक्षिणा दीयन्ते, मनुष्येभ्योऽ-
 न्यां, एता वै देवेभ्यः प्रत्यक्षं दक्षिणा दीयन्त, एताभिर्वै भूयोऽवरुद्धे, यदु चैतराभि, —
 देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्तै, — तावान्वै तर्हि यज्ञ आसी, — दग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यानि,

[त्वमग्ने व्रतपा असि० । ८, ११, १; अथर्व. १९, ५१, १; तै. सं. १, १, १४, ४; २, ३, १]

[१०] मै. १, १, ३ । काठ. १३, ७ । कपि. ३६, ४ ।

मै० ३३

ते देवा यज्ञमपश्यन्, —स्तेनादीक्षन्त, तेषां यदग्निहोत्रमासीत्तद्वत्सुपायं, —स्तस्माद्विब्रतेन
भवितुं च, द्विहोत्रं हूयते, यदग्नीषोमीयं पूर्णमासे हविरासीत् तमग्नीषोमीयं पूर्वेद्युः पशु-
मालभन्त, यदैन्द्राग्रमवास्यायां तमाग्नेयं श्वो भूते पशुमालभन्त, वैश्वदेवं प्रातःसवनं म-
कुर्वन्त, वरुणप्रघासान्माध्यंदिनं सवनं, साकमेधान् पितृयज्ञं, अश्विभ्योऽस्तुतृतीयसवनं,
तस्मात् तृतीयसवनं विश्वं रूपं शस्यते, विश्वं ह्येतद्रूपं, तमेपां यज्ञमसुराणान्ववायन्,
—स्तेन वा एनान्पानुदन्त, ततो देवा अभवन्, परासुरा, —स्तद्य एव वेद भवत्यात्मना,
परास्य भ्रातृव्यो भवति, ते, ऽध्वृतोऽयमभूदित्यं, —पाक्रामन्, —स्तदध्वरस्याध्वरत्वं,
तस्मादेकव्रतेन भवितुं च, सकृद्व्यग्निहोत्रं हूयते ॥ १० ॥

२१

[१५६३]

॥ इत्युपरिकाण्डे आग्नावैष्णवं नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

अकल्पन् वा इदमासीद्, दिशो वा इमान्प्रजान्, —स्तदेवा अश्न्योऽन्यस्मिन्नैह, —
स्तन्नाविन्दन्, —स्त देवा अदितिमब्रुवन्, —स्त्वया मुखेनेमा दिशः प्रजानामेति, सान्विद्,
भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वेत्यं, —ब्रुवन्, —न्त्सोऽब्रवी, —न्मदेवत्यमेव प्रायणीयमसं, —न्मदेवत्यमुद-
यनीयं, मामेवानुप्रायाथ, मामन्दद्याथेति, स एष आदित्यश्चरुः, —रदिति वा एतदनुग्रयन्त्यं,
—दितिमन्वयन्ति, ततो वा इमा दिशः प्राजानन् पथ्या यजुती, —मामेव तेन दिशः प्राजानन्,
यदग्निमिमां तेन, यत्सोममिमां तेन, यत्सुवितारमिमां तेन, यददिति, —मियं वा अदिति,
—रुध्वा वा अस्या दि, —गूध्वामेव तेन दिशं प्राजानन्, —स्ततो वा अकल्पता, —ऽकल्पस्य वै
कल्पस्यै प्रायणीयं, —स्तद्य एव विद्वान् प्रायणीयेन चरुति कल्पते, कल्पन्ते हास्मा ऋतव,
स्ततो वा इमा दिशोऽन्वपश्यन्, यत् पथ्या यजुतीमामेव तेन दिशमन्वपश्यन्, यदग्नी-
षोमौ, चक्षुषी वा अग्नीषोमा, अनु ताभ्यां समपश्यन्, यत्सुवितारं, सवितृप्रसूता
एवमा दिशोऽन्वपश्यन्, यददिति, —मियं वा अदिति, —रस्यां वै प्रुतिष्ठाया देवा यज्ञ-
मन्वत्, यत् पथ्या यजुति, वाग्वै पथ्या, वाचुमेवावरुद्धे, यदग्निं देवतास्तेन,
यत् सोमं यज्ञं तेन, यत् सुवितारं प्रसूत्यै, यददिति, —मादित्या वा इमाः प्रजा, —स्ता

एवावरुद्ध, ता आद्या अकृत, यद्वै यज्ञस्यान्तर्यन्ति तच्छिद्रं, तेन यज्ञः स्रवति, तेन यजमानोऽग्रे समवद्यत्य, —अग्निं समिष्टि, —रग्निः प्रतिष्ठितिः, समिष्ट्या एवं प्रतिष्ठित्या अग्निं प्रथमं यजत्यग्निमुत्तमं, समानीं वा एषा देवता पाङ्क्तत्वाय, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, स्वस्तिं यजति यज्ञस्य स्वस्त्यै, पथ्या यजति, वाग्वै पथ्या, वाचमेवानुप्रयन्ति, तामुत्तमा मुदयनीये यजति, वाग्वै पथ्या, वाचमेवानुद्यन्ति, मरुत्वतीः पथ्याया ऋचो भवन्ति, देवविशा वै मरुतो, देवविशामेवाचीकल्पत्, तां शान्तां कल्प्तां मनुष्यविशा अनुकल्पन्ते, स्तेनभविष्णुर्हविर्भवति ॥ १ ॥

जुषाणेनान्य आज्यभागा इज्यन्ते, यथात्र ऋचोभयतो यजति द्वादिम्नेऽशिथिरत्वाय, सप्तदश सामिधेनीः कार्याः, पञ्च ऋतवो, द्वादश मासा, एष सवत्सरः, सवत्सरा- देवाधि यज्ञमुखं प्रतनुते, तदाहुः, पञ्चदश सामिधेनीः कार्या, न सप्तदश, सवत्सरी- यस्यैवायनस्य, सप्तदश कार्याः सवत्सरस्या ऋद्ध्या इति, तन्न स्वर्यं, सप्तदशैव कार्याः, प्रयार्जवत् स्यात् प्रायणीयमननुयार्ज, —मनुयार्जवत् स्यादुदयनीयमप्रयार्ज, —मुभयतो वा एतत् प्रयार्जानुयार्जो यज्ञमभिसंधीयते, समानीं श्लेषं यज्ञो, निष्कापं च मेक्षणं च निदधाति, तेन यज्ञः सैतत्, आत्मा वै प्रयार्जाः, प्रयार्जानुयार्जा देवक्षेत्रं, यज्ञो देवक्षेत्रमाक्रममाणः प्रजामन्तरियाद्, यदनुयार्जानन्तरियात् प्रयार्जवत् स्यात् प्रायणीयमनुयार्जवत्, —दनुयार्जवत् स्यादुदयनीयं प्रयार्जवत्, पयसि प्रायणीयः स्यात्, पयस्युदयनीयो, ऽपा य एतच्च शुक्रिय, —मपामेव शुक्रियमवरुद्धे, पशवो वै शुक्रियं, पशून्वावरुद्धे, यथो प्रायणे च वावास्मा एतदुदयने च पशून् दधात्या, —दित्यः प्रायणीयः स्या, —दादित्य उदयनीय, इयं वा अदिति, —रस्या य एतद्यज्ञमुखेन प्रतितिष्ठत्य, —स्यामुपरिष्ठाद्, यत्र वै यज्ञस्याधिऽग्रे समृद्धं क्रियते क्रियमाणं क्रियमाणं ह वा अस्य समृध्यते, सस्थाप्यं प्रायणीयं यज्ञस्य समृद्ध्यै, याः प्रायणीयेऽनुवाक्क्यास्ता उदयनीये याज्याः स्युः, —या उदयनीयेऽनुवाक्क्यास्ताः प्रायणीये याज्याः स्युः, पथः प्रतिप्रज्ञात्या, अथो अनुसैतत्यै, यदतोऽन्यथा कुर्युश्छम्बत्कुर्युः ॥ २ ॥

२

इयं वै कद्रू, —वीक् सुपर्णी, छन्दांसि सौपर्णीनि गायत्रीं त्रिष्टुब्जगुती, सा वै कद्रूः सुपर्णीमात्मानमयजत्, सान्नुवीत्, सोममाहर, तेनात्मानं निष्क्रीणीष्वेति, सा छन्दांसि

[१] तै. ६, १, ५ । काठ. २३, ९ । कपि. ३६, ६ ।

[३] तै. ६, १, ६ । काठ. २३, १० । कपि. ३७, १ ।

त्रैव्यु, — द्रुमुतः सोममाहरत्, तेन मा निष्क्रीणीतेति, ततो जगत्पुदपत्, सा पशुभि-
 श्रागच्छदीक्षया च, तस्मात् पशवा इति जगतीमाहु, — स्तस्माद्यदा पशून् विन्दतेऽथ दीक्षते,
 ततस्त्रिष्टुबुदपत्, सा दक्षिण्या चागच्छत् तपसा च, तस्मात् त्रिष्टुभो लोके दक्षिणा दीयन्ते,
 तस्माद् मध्यदिने तपस्तपनीयमिति, ततो गायत्र्युदपत्, सा सोममाहरत्, तमाह्वयमाणः
 सामिगन्धर्वो विश्वावसुरा मुष्णात्, स तिस्रो रात्रीरुपहतोऽवसत्, तस्मात्तिस्रो रात्रीः क्रीतो वसति,
 तेऽब्रुवन्, पुनर्याचामहा इति, ते देवा अब्रुवन्, — न्त्स्नीकामा वै गन्धर्वो, वाचमेव संभृत्य
 यथा योषिद्वनपक्षेयतमेव तया निष्क्रीणामेति, तः वै निरक्रीणः, — स्तस्मादाहु, — वीग्वै
 सोमक्रयणी, वाचः वा एतद्देवा निष्क्रीणातीति, तेऽब्रुवन्, — न्नृतीयामहा इति, ताम-
 न्वातीयन्त, तदनृतस्य जन्म, तद्य एवः विद्वान्तसत्यानुताः वाचः वदुति न हैनं द्रुणाति,
 तेऽब्रुवन्, विह्वयामहा इति, ताः व्यह्वयन्त, गाथां देवा अगायन्, ब्रह्म गन्धर्वो अवद, —
 — न्त्सा देवानुपावर्तत्, तस्माद्विवाहे गाथा गीयते, तस्मादायन्तिस्त्रयाः प्रिय, — स्तद्य एवः
 विद्वान् गाथां गायन् हस्तं गृह्णाति, सः हि जीर्यतः, सर्वमायुरितो, नाति नुति, — स्त-
 दाहु, — रा वै सा पुनरगच्छ, — न्नैव किं चन सोमक्रयणीति ॥ ३ ॥ ३

या द्विरूपा सा वार्त्रिणी, यत्तया क्रीणीयाज्जायुकमस्य राष्ट्रः स्या, — दथ यस्य तादृश्यनुस्तरणी
 भवति ताजगेषामंपुरः प्रमीयते, या रोहिणी कृष्णाक्षी कृष्णवाला कृष्णशफा सा पितृदेव-
 त्या, यत्तया क्रीणीयात् प्रमायुको यजमानः स्या, — दथ यस्य तादृश्यनुस्तरणी भवत्यृतुमदेषा-
 मंपुरः प्रमीयते, या रुणां बभ्रुलोम्नी श्वेतोपकाशा शुच्यदुक्षी तत्सोमक्रयण्या रूपः, स्वेनैव रूपेण
 क्रीयते, काणा स्यादखर्वा श्रोणा सप्तशफा, तथा सर्वया क्रीयता, एकहायन्याक्रय्या,
 वीग्वै सोमक्रयणी, तस्मात् प्रजाः सः वत्सरे वाचः वदन्त्य, — सु क्रय्या, औषधयो वै
 सोमा, आपा औषधीनाः रस, — स्तथा स रसः क्रियते, क्रये वा अहः सोमस्य तृतीयः
 संवत्समवर्तुन्दे, वेदे, — ति ह स्माहारुण औषवेशिः, पशवो वै तृतीयः संवत्स, पशूनां चर्म,
 यच्चर्मणि निवपति तेनैव तृतीयः संवत्समवर्तुन्दे, रोहिते निवपति, तस्मात् पशूनां रोहित-
 रूप, — मानद्वहे निवपत्य, — नङ्गान्वै सर्वाणि वयाःसि पशूनां, सर्वाण्येव वयाःसि पशूनामा-
 प्त्वावर्तुन्दे, ऽथो बह्वेव यज्ञस्यावर्तुन्दे, सोमः विचिन्वन्ति पापवसीयस्य व्यावृत्त्या, अथो

देवैभ्य एवैनं शुन्धन्ति, नाध्वर्युः सोमं विचिनुया, न यजमानो, न यजमानस्य पुरुषा नोपद्रष्टारो विचीर्यमानस्य स्युः, यदुपद्रष्टारो विचीर्यमानस्य स्युः क्षुधं प्रजा नीयुः, रवार्तिर्यजमानं गृह्णीयात्, क्षौधुकोऽध्वर्युः स्यात् ॥ शुन्ध सोममापन्न निरस्य ॥ इति ब्रूयाद्, ग्रसितं वा एतत् सोमस्य यदापन्नं, ग्रसितमेते सोमस्य निष्विदन्ति ये सोमं विचिन्वन्ति, तस्मात् सोमविक्रयिणो बहु क्रीणन्तो बहु विन्दमानाः क्षौधुका, ग्रसितं रक्षेते सोमस्य निष्विदन्त्या, —स्माऽक्रोऽसीत्य, भित्सारं एवास्यै, ष शुक्रस्ते ग्रहां, इति शुक्रमेवास्य गृह्णात्य, भि त्थं देवं सवितार, भिति सवितृप्रसूत एव गृह्णात्य, तिछन्दसा गृह्णाति, सर्वाणि वै छन्दास्य- तिछन्दाः, सर्वैरेवैनं छन्दोभिर्गृह्णाति, वर्ष्म वा एषा छन्दसा, वर्ष्मैनं समानानां गमयति, पञ्चभिर्गृह्णाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्धै, कैकामुत्सर्जं मिमीते, ऽयातयाम्नायातयाम्न्यैव मिमीत, एतावती वा आसामैकैकस्या वीर्यमाप्यते, तस्मादिमाः कामं प्रसारयति, कामं प्रत्यञ्चति, दश कृत्वो मिमीते, दशाक्षरा विराड्, विराजुमेवाप्नोत्य, —थो वैराजाः पशवः, पशूनेवावरुद्धे, द्विर्गृह्णाति, द्वे हि संवुने, यावान्वै सोमो गृहीतः स यजमानस्य, यमभ्यूहति स सुदस्यानां, प्रजाम्यस्त्वेत्य, भ्यूहति, गोत्राद्गोत्राद्वि प्रसर्पन्त्यो, पधयो वै सोमो, ऽपरिमितं जीवुनं, यत्परिमितं गृह्णीयात् परिमितं जीवुनं स्या, —दथ यदभ्यूहत्यपरमितस्यावरुद्धै, यजमानो वै प्रजापतिः, प्रजा अश्नो, यत्सोममुपनहति प्रजानां वा एतत् प्राणमुपनहति, यदाह, प्रजास्त्वानुप्राणन्तिवति, प्राणमासु दाधार, क्षौममुपनहत्या, पधं वै क्षौम, मोपधयः सोमस्य योनिः, स्व एवैनं योनौ दधाति, यज्ञो यदग्रे देवानामगच्छत् रक्षास्यजिघांस, न्तस देवता व्यवासर्पत, सर्वदेव- ३त्यं वै वासो, यत्क्षौममुपनहति सर्वाभिर्वा एतदेवताभिर्यज्ञाद्रक्षास्यपुहन्त्य, —थो सर्वाभिरैव देवताभिर्यज्ञं समर्धयति ॥ ४ ॥

४-६

चतुर्गृहीतमाज्यं भवति, चतुष्पादो वै पशवः, पशूनेवावरुद्धे, हिरण्यमवधाय जुहोत्या, —ग्रेयं घृतं, मग्निर्यं हिरण्यं, सतनूरेव सतेजा हूयत, एषा वा अग्नेः प्रिया तनूयैद् घृतं, तेजो हिरण्यं, यद्विरण्यमवधाय जुहोत्यग्नेर्वा एतत् प्रियां तन्वं तेजसा समर्धयत्य, —थो रूपाण्येव ग्राहयति, पशवो वै घृतं, रेतो हिरण्यं, यद्विरण्यमवधाय जुहोति पशुषु वा

[अभि त्थं देव ५० । अथर्व. ७, १४, १; श्रौ. प्र. अ. ४, खं ६,]

[५] मै. १, २, ४ । तै. ६, १, ७ । वाट. २४, ३ । कपि. ३७, ४ । वा. ४, १७—१९ । वाज. ४, २३—२५ ।

एतद्वेतो दधाति, तस्मादनेस्थकाद्वेतसोऽस्थन्वन्तः पशवः प्रजायन्ते, बद्धेन जुहोति,
 तस्मात् पशूनां गर्भा अप्रपादुकाः, प्रपादुकाः पशूनां गर्भाः स्युर्यदेबद्धेन जुहुया, —ज्जूरसीति,
 यद्वाव जवत, इत्थमसाऽदित्थमसाऽदिति, तदस्या जूत्वं, धृता मनसेति, मनसा हि
 वाचं दाधार, जुष्टा विष्णुवा इति, यज्ञायैवैनां जुष्टाऽ विष्णवेऽक, —स्तस्यास्ते सत्यसवसः
 प्रसवे इति, वाचा हि प्रसूतं क्रियते, तन्वो यन्त्रमशीय स्वाहेत्या, —ऽऽशिषुमेवाशास्ते,
 शुक्रमसि, चन्द्रमसीत्यु, —द्वरति स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, वाग्वै सोमक्रयणी, शास्ति
 वावैनामेतत्, तस्मात् प्रजाः सृष्ट्वा प्रजायन्ते, वत्सो जातः स्तनमिच्छति, स्तनं कुमार इच्छति,
 चिदसीति, यद्वाव चिकित्सत, इत्थमसाऽदित्थमसाऽदिति, तदस्याश्चिच्चै, मनासीति,
 यद्वि मनसा मन्यते यन्मनसाभिगच्छति तद्वाचा वदति, धीरसीति, यद्वावध्यायती, —त्थमसा-
 ऽदित्थमसाऽदिति, तदस्या धीत्वं, दक्षिणासीति, यत्स्विद्वाचा दीयते तदस्या दक्षि-
 णात्वं, यज्ञियासीति, वाग्धि यज्ञिया, क्षत्रियासीति, यः हि वाग्जुपते स क्षत्रियो,
 ऽदितिरस्युभयतःशीर्ष्णीति, यत्स्विदादित्यः प्रायणीय आदित्य उदयनीयस्तदस्या उभयतः-
 शीर्षत्वं, सा नः सुप्राची सुप्रतीची भवेति, सुप्राची रक्षेपां प्रायणीये सुप्रतीच्युदयनीये॥५॥

७

यत्कर्णगृहीतया क्रीणीयाद्वार्त्रिणी स्याद्, यच् शृङ्गाभिहितया मनुष्यदेवस्या, यत् पदि
 बद्धया पितृदेवस्या, यदेबद्धयायता स्याद्, यदाहु, मित्रस्त्वा पदि बध्नात्विति, मित्र-
 स्यैवैनां पशेन यच्छति, पूषाध्वनः पात्विति, —यः वै पूषे, —यमेवास्या अध्वानऽ सैभुरती, —
 न्द्रायाध्यक्षायती, —न्द्रो वै देवानामोजिष्ठ, —स्तमेवास्या अध्यक्षमक, —रनु त्वा माता मन्युतामनु
 पितेत्य, —नुमत एवैनं मात्रा पित्रा भ्रात्रा संख्या क्रीणाति, सा देवि देवमच्छेहीति, देवी
 रक्षेपां, देवः सोमा, इन्द्राय सोममिती, —न्द्राय रक्षेपां सोममच्छेति, रुद्रस्त्वावर्तयत्विति,
 रुद्रमेवास्याः पुरस्तादधाति, स्वस्ति सोमसखा पुनरेहीति, प्रत्यक्षमेवालब्ध, रुद्राय वा
 एतत् पशूनपिदधाति, यदाहु, रुद्रस्त्वावर्तयतु, यदाहु, स्वस्ति सोमसखा पुनरेहीति,
 स्वस्तिमेवास्यै पुनरावृत्तायै दधाति, वाग्वै सोमक्रयणी, सा देवरूपाणि प्रविशति, यदाहु,
 वस्व्यासि, रुद्रासीती, —दमसीदमसीति, वाग्वैनामेतदाह यद्यद्धवति, यद्वा एतत् किंच वद-
 त्येतोऽ वा एतदाप्त्वावरुद्धे, षट् पदान्यनु निष्क्रामति, षड्वा अहानि वाग्विभज्यते, न वै

षष्ठमहर्वागतिवदति, सर्वा वै षष्ठेऽहन्वागाप्यते, यावत्येव वाक्तामाप्नोति, दक्षिणेनार्धेन दक्षिणमर्धमनु निष्क्रामति, तस्मादक्षिणेन हस्तेनान्नमद्यते, तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यवत्तर, —स्वस्मादक्षिणमर्धं वयांस्यनु पर्यावर्तन्ते, सममे पदे जुहोति, सम छन्दांसि, छन्दांसि वाग्, यावत्येव वाक्तामाहुत्याप्त्वावरुन्दे, सम छन्दांसि, सम होत्राः, सम ग्राम्याः पशवः, पशूस्तानेवावरुन्दे, बृहस्पतिष्ठा सुम्रे रम्णात्विति, ब्रह्म वै बृहस्पति, —ब्रह्मणैवैनां यछति, रुद्रो वसुभिराचुक इति, रुद्रमेवास्या वसुभिराकर्तारमकः, पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्मत्ये, —ष वै पृथिव्या मूर्धा यदेवयजुन, —मिडायास्पद इति, गौर्वी इडा, तस्या वा एतत् पदं, घृतवृत्ति स्वाहेति, स्वाहाकारेणैवैनां यछति ॥ ६ ॥

हिरण्यं निधाय जुहोत्य, —अग्नित्येव जुहोत्यायतनवत्य, —न्धोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुयात्, पशवो वै घृतं, पशवः पदं, वज्रं स्फयो, यत्स्फयेनु पदं परिलिखति वज्रेण वा एतद्यजमानाय पशून् परिगृह्णाति, त्रिषाणयानुपरिलिखति, संयोनीनेवासमै पशून् परिगृह्णाति, स्थाल्यां पदं संवपत्य, —स्या वा एषाधिक्रियत्, इयं हि पशूनां योनिः, स्वं एवैनान् योनौ दधाति, शौचन्ति वा एतत् पशवो योनेश्छिन्ना, यदप उपसृजति शमयत्येव, यजमानाय पदं प्रयच्छति, तदध्वर्युरपशुर्भवति, यजमानाय हि पशून्तसंप्रादाद्, यदाह, तव राया इति, तदध्वर्यु पशुर्वाभजति, तैनाध्वर्युः पशुमान् गृहेषु पदं निदधाति, गृहेष्वेवास्य पशून् दधाति, स्वर्गो वै लोक आहवनीयो, यदाहवनीय उपवपेदन्यलोकेऽस्य पशून् दध्याद्, गार्हपत्या उपवपति, गार्हपत्यं हि पशवोऽनूपतिष्ठन्ते, पशुभिरैवैनां सम्यञ्च दधाति, पशवो वै पदं, —मग्नी रुद्रो, यदग्निमत्युपवपेद्रुद्रायास्य पशून् दध्याद्, यत्र शान्तं तदुपोष्यं पशूनामप्रदाहाय, यत्सोमक्रयण्या पत्नी संकशापर्यन्ति मिथुनत्वाय, त्वष्ट्रिमन्तस्त्वेति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, सपेमेति, सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते, सूर्यस्य चक्षुरारुहमित्ये, —ष वा अपरिपरः पन्था अरक्षस्यो येनासा आदित्य एत्य, —मुष्य वा एतदादित्यस्य पथ इति, वृणाक्ति विन्दते वस्विति, वसोऽद्येष विन्दते यः सोमं क्रीणाति॥ सोमविक्रयित्सोमं ते क्रीणानि महान्तं बह्वहं बहु शोभमानं, कलया ते क्रीणानि, कुष्टया ते क्रीणानि, शफेन ते क्रीणानि, पदा ते क्रीणानि ॥ इति, गोर्वी एतन्मुहिमानुमुदाचष्टे, ऽथो महयत्येवैना, —मथो अक्षरशो वा एतद्यज्ञं मिमीते, सुवाङ्मन्त्राङ्गारे बम्भारा इत्ये, —ते वै देवानां सोमरक्षय,

एतैभ्यो वा अधि छन्दांसि सोममाहुरन्, — स्तैभ्य एवैनाननुदिशत्य, — थो यदेवात्र यज्ञस्योपश्रिष्टं
तत् परिक्रीणीते, दशभिः क्रीणाति, दशाक्षरा विराट्, तथा वैराजः क्रियते, एकादशभिः
क्रीणाति, दश वै पशोः प्राणा, आत्मैकादश, — स्तथा सर्वः क्रियते, धेन्वा क्रीणात्या, —
शिरमेवास्य क्रीणात्य, — थो वाचुमेव गृह्णाति, हिरण्येन क्रीणाति, शुक्रमेवास्य क्रीणात्य, —
— थो तेज एव गृह्णाति, वाससा क्रीणाति, सर्वदेवत्यमेवास्य क्रीणात्य, — जया क्रीणाति,
तप एवास्य क्रीणाति, यत्र वा अदश्छन्दांसि सोममाहुरन्स्तानि तमुसा न प्राजानन्, — स्त-
तो गायत्र्यजामादायोदपतत्, सा वा एभ्यः प्रारोचयत्, ततो वै छन्दांसि सोममाहुरन्, —
स्तत् सोमं ना आज्ञा, — मिति वावाजानड्हा क्रीणाति, ब्रह्मेवास्य क्रीणात्य, — षभेण क्रीणाति,
सेन्द्रमेव क्रीणाति, यदृषभेण क्रीणीयात् प्रजापतिना विक्रीणीते, वत्सतरेण साण्डेन क्रय्यस्यै-
न्द्रमहः क्रीणाति, न प्रजापतिना विक्रीणीते, मिथुनाभ्यां गोभ्यां क्रीणाति, मिथुनमेवास्य
क्रीणाति ॥ ७ ॥

९-११

सोमो वा अमुत्रासीत्, ते देवा गायत्रीं प्राहिण्व, — नमुन् सोममाहरेति, सा विततं यज्ञ-
मवापश्यत्, सैक्षत्, यद्यज्ञस्यान्तरेष्याम्यात्मानुमन्तरेष्यामीति, तस्यै वा एतं सोमो जीव-
ग्रहं प्राब्रवीत्, स्वजा असि, स्वभूरसीति, सोमस्य वा एष जीवग्रहः, सोमस्य वा एत-
ज्जीवग्रहं गृह्णीते, नाध्वर्युः सन्नातिमाच्छति य एव वेद, वरुणो वा एष एतर्हि वरुणदेव इत्यो
यर्ह्यपनद्रो वरुण एनं भूत्वा प्रविशेद्, यदाहु, मित्रो ना एहि सुमित्रधा इति, मित्रमे-
वैनमकः, शमयत्येवैनं, — न्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमित्यै, — न्द्रो वै यज्ञ, इन्द्रः सोमस्य योनिः,
स्व एवैनं योनौ दधाती, — न्द्रो वा एतर्मग्रा आगतमूरु न्यगृह्णीत्, तां वा एतदनुकृतिमूरा आसा-
दयतेऽपोर्णते, यथा श्रेयस्यायत्यपोर्णत एव तं, — दुर्धन्तरिक्षं इवीहीत्य, — न्तरिक्षदेव इत्यो वा
एष एतर्हि, प्रच्युत इतोऽप्राप्तोऽमुत्रादित्याः सदा आसीदेत्या, — दित्यो वै यज्ञो, ऽदितिः
सोमस्य योनिः, स्व एवैनं योनौ दधाति, वरुणं वा एनमेतत्सन्तं मित्रमुक, — स्तदेनं
स्वया देवतया व्यर्धयति यदाहु ॥

१२

अस्तभ्नाद् घामृषभो अन्तरिक्षममिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।

आसीदद्विश्वा भुवनानि सम्राड्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥

१३

इति वरुणमेवैनमकः, स्वयैवैनं देवतया समर्धयति, वनेषु ३व्यन्तरिक्षं तताने,—ति
 वाससा पर्याणहति, सर्वदेवइत्य॥ वै वासः, सर्वाभिर्वा एतदेवताभिर्यज्ञं क्रीतं परिश्रयति,
 धूरुसि, ध्वर ध्वरन्त,—मित्याह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्यै, वारुणमुसि, वरुणस्त्वोत्त-
 भ्रात्विति, वारुण॥ ३ह्येष एतर्हि वरुणदेवइत्यं, मनसाछ यन्ति, महिमानुमेवास्याछ
 यन्त्यं,—नसा वहन्ति, तस्मादनोवा३ह्यमोषधयः फलं पच्यन्ते, शीर्षाहार्यमोषधयः फलं
 पच्येरन्यत्सोमं क्रीतं॥ शीर्ष्णीं हरये, —स्तस्मादिरा ओषधयः शीर्षाहार्यं फलं पच्यन्ते, शीर्ष्णीं हि
 सोमं क्रीतं॥ हरन्ति, प्रच्यवस्व भुवनस्पता इति, भूताना॥ ३ह्येष पति,—विश्वान्यभि
 धामानीति, विश्वानि ३ह्येष धामान्यभि प्रच्यवते, मा त्वा परिपरिणो मा परि-
 पन्थिनो मा त्वा वृका अघार्यवो विदुर्भिति, यत्र वा एनमद आह्रियमाण॥ सामिगन्धर्वो विश्वा-
 वसुरगुष्णात्तादृशेभ्यो वावास्मा एतद्रक्षोभ्यो भीषा स्वस्तिमुक्, —वरुणो वा एष क्रीतो यजमानस्य
 गृहमोह्यते, स ईश्वरौऽज्ञान्तो यजमान॥ हिं॥ भित्तो,—यदाह, नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसा
 इति, शमय्यत्येव, शान्त एवोह्यते यजमानस्याहिंसायै, सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्या
 उह्यते, यदेकोलमुकेन प्रतितिष्ठेत् पितृदेवत्योऽस्य यज्ञः स्या,—दग्निर्महत्सुमाधेयो, ऽग्निर्वै
 सर्वा देवताः, सर्वाभिर्वा एतदेवताभिर्यज्ञमायन्तं प्रतितिष्ठत्य,—ग्रीषोमौ वा एतौ संभवतो,
 यजमान॥ वा एता अभिसंभवता॥ यजमानस्य वा पशू॥,—स्तद्य एष पशुर्धार्यते तमेव भागधेय-
 मभिसंभवतो, देवता वा एतौ पशुं धार्यमाणं नाभिप्राच्यवन्ता,—ऽस्मिन् यज्ञ आशं॥ समाना३द्यो-
 ऽयमितुरस्तमग्रीषोमा उपप्राच्यवेतां, तस्मादेषोऽग्रीषोमीयो, ऽग्रीषोमाभ्या॥ वा एष मध्याया-
 त्मानमालभते, यो दीक्षते स वा एतैर्नैव पशूनात्मानं निष्क्रीणीते, स्थूलः पीवा स्यादात्मनो
 निष्क्रीत्यै, तस्मादग्रीषोमीयस्य पशोर्नीक्षित३व्यं, पुरुषो ३ह्येतैनात्मानं निष्क्रीणीते, तस्मा-
 दग्रीषोमीये संस्थिते यजमानस्य गृहेऽक्षित३व्यं, तर्हि निष्क्रीतोऽनृणो, वार्त्रि॥ वा एतन्,
 सोमो वै वृत्रः, पूर्वद्युर्वी इन्द्रो वृत्रमहन्, पूर्वद्युर्वीवैनमेतत्सुत्वाधापरेद्युरभिपुणोति, वरुण-
 पाशाभ्या॥ वा ए३षोऽभिधीयते यो दीक्षते, ऽहोरात्रे वरुणपाशौ, यद्विवा स॥स्थापयेदनुन्मुक्तो
 वरुणपाशाभ्या॥ स्या,—अक्त॥ स॥स्थाप्यो, वरुणपाशाभ्यामेवोन्मुच्यत आत्मनोऽहिं॥
 सायै ॥ ८ ॥

युक्कोऽन्योऽनङ्गान् भवति, विमुक्तोऽन्यो, ऽधातिथ्यं निर्वपति यज्ञस्य सैतत्यै, पत्न्या हस्तानिर्वपति, पत्नी वै परिणह्यस्येशे, पत्न्यैव रातमनुमतं क्रियते, यद्वै पत्नी यज्ञं करोति तन्मिथुनै, मिथुनत्वाय वै पत्न्या हस्तान्निर्वपत्ये, ष वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भो यद्यज्ञं करोत्य, न्वारम्भाय वै पत्न्या हस्तान्निर्वपत्य, ग्रैस्तनूरसि, विष्णवे त्वेति, गायत्री तेन छन्दसा गृह्णाति, सोमस्य तनूरसि, विष्णवे त्वेति, त्रिष्टुभं तेना, ऽतिथेरातिथ्यमुसि, विष्णवे त्वेति, जगतीं तेना, ऽग्रये त्वा रायस्योषदे, विष्णवे त्वेत्य, नुष्टुभं तेन, श्येनाय त्वा सोमभृते, विष्णवे त्वेति, गायत्री वै श्येनः सोमभृत्, तां वा एतत् पुनुरालुभतेऽयातयात्री पाङ्क्तत्वाय, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्धै, तद्वै छन्दाःस्यग्रहीत्, तैश्छन्दोभिर्गृहीतैर्यज्ञं गृह्णाति, यावन्तो वा अतिथिमन्वायन्त्यपि तेषां भाग, छन्दाःसि वा एतममुतोऽन्वायन्ति, तैभ्य एष भागः क्रीयते, वरुणो वै यज्ञः क्रीतो, विष्णुः प्रतुतः, प्रतुतो वा एतद्विं यज्ञ, स्तस्माद्वैष्णवो नवकपालो भवति, त्रिवृतं वा एतद्यज्ञमुखं व्यायातयन्ति त्रिवृता प्रयन्ति, तै वै त्रयस्त्रिकपाला, स्त्रिकपालो वैष्णवो देवतया, विष्णुः वै देवा आनयन्वामनं कृत्वा, यावदयं त्रिविक्रमुते तदस्माकमिति, स वा इदमेवाग्रे व्यक्रमता, ऽथेदमथाद, स्तस्मात् त्रिकपालो वैष्णवः, सोमस्य वा एतदातिथ्यं यदातिथ्यं, मुथवा एतदुग्रैरातिथ्यं यदुग्रा अग्निं मन्थन्त्य, थो यज्ञाय वा एतत् क्रीताय देवतां जनयन्त्य, थो तेज एवास्मै जनयन्त्य, थो उपसत्सु वावास्मा एतद्वीरं जनयन्त्या, ऽऽ हास्य वीरो जायते, यै वै देवाः साध्या यज्ञमत्यमन्यन्त तेषां वा एतद्यदतिरिक्तं यज्ञं क्रियते, ऽतिरिक्तं वा एतद्यज्ञं क्रियते यदुग्रा अग्निं जुह्वति, यच्चपालादुपर्यूपस्य तदेवैनां स्पृशति, सःस्थाप्या३न्न सःस्थाप्या३, मिति मीमांसन्ते, यत्सःस्थापयेद्यज्ञमुखं यज्ञं सःस्थापये, दातिथ्यं वा उपसदां प्रयाजास्तानून्पत्रमाशी, स्तस्मादिद्वान्तमेव कार्य, मातिथ्यं वा उपसदां प्रयाजा, स्तस्मात्ता अप्रयाजा, उपसदा वा आतिथ्यस्यानुयाजा, स्तस्मात्तास्तिस्र, त्रयो ह्यनुयाजाः, शिरो वा आतिथ्यं, ग्रीवा उपसदा, ऽथैष इतरो यज्ञः संहितः, प्रजापतेर्वी एतानि पक्ष्माणि यदश्ववारा, अस्य भ्रुवा इक्षुकाण्डे, यज्ञमुखं प्रजापति, यज्ञमुखादेवाधि यज्ञमुखं प्रतनुते, ऽथो वै मेध्यो, यज्ञः प्रजापतिः, प्राजापत्योऽश्व, स्तस्मादाश्ववारः प्रस्तरः, कर्म्यमेयाः परिधयो भवन्ति रक्षुसामपहत्यै ॥ ९ ॥

देवा अ३न्योन्यस्य श्रेष्ठे तिष्ठमानाश्चतुर्धा व्युदक्राम,—अग्निर्वसुभिः, सोमो रुद्रैः,—रिन्द्रो मरुद्भिः,—वैरुण आदित्यैः,—स्तान्वा एतेन बृहस्पतिरयाजयत्, तेषामिन्द्रोऽभवत्, तद्य एतेन यजुते भवति, ते वा अ३न्योन्यस्याभिद्रोहादविभयु,—स्तेषां योः प्रियास्त३न्वा आसुःस्ताः समवाद्यः,—स्ताः समवामृशन् ॥ यो नस्तन्नपाद्यो नोऽ३न्योन्यस्मै द्रुह्यादित एव सैर्निरुह्यता ॥ इति, ते यदा समवामृशन्स्ततो देवा अभवन् परासुरा,—स्तद्य एव विद्रोःसः समवमृशन्ति भवन्त्यात्मना, परेषां भ्रातृव्या भवन्ति, यै कामयेत, ऋधुयादिति, तै प्रथममवमृशयेद्, ऋध्नोति, यद्वि कामयेत, सर्वे सदृशाः स्युरिति, सर्वान्तसहावमृशयेत्, सर्वे ह सदृशा भवन्ति, यै वै तै समवामृशन्नपि वा इदानीं ३तेऽन्योन्यस्मै न द्रुह्यन्ति, तस्मात् संतानूनन्त्रिणे न द्रोग्धवै, यद् द्रुह्येत् प्रियायै तन्वै द्रुह्येत्, तै वा अमुष्मिन्नादित्यै प्रियास्तन्वः संन्युदधत्, तस्मादेष तैजिष्ठं तपति, तस्मात् सूर्यदेव३त्या हि सर्वे सोमा गृह्यन्ते, ३थो अत्र वै देवानां प्रियास्त३न्व,—स्ता एवावरुन्द्धा, आपतये त्वा गृह्णामीत्य,—अये तेन वसुभ्यो गृह्णाति, परिपतये त्वेति, सोमाय तेन रुद्रेभ्य,—स्तनूनन्त्रा इती,—न्द्राय तेन मरुद्भ्यः, शक्मने शाकुरायैति, वरुणाय तेनादित्येभ्य, एतेभ्यो वै तद्देवेभ्योऽग्रे गृह्यते, तैभ्य एवैनद्रुह्याति, चतुर्गृह्णाति, चतुर्धा हि ते व्युदक्राम,—आपतये त्वा गृह्णामीत्या,— त्मानमेव तेन गृह्णाति, परिपतये त्वेति, प्रजां तेन, तनूनन्त्रा इति, यज्ञं तेन, शक्मने शाकुरायैति, पशूँस्तेन, यो वै देवान्साध्यान् वेद सिध्यति ह वा अस्मै, यत्र कामयेत, इह मे सिध्येदिति,—मे वै लोका देवाः साध्या, आत्मानमेव दीक्षया स्पृणोति, प्रजामवान्तरदीक्षया संतराम्मखलामायच्छते, कनीयो व्रतमुपैत्य,— न्तरा ३ह्यात्मानं प्रजा, द्विव्रतेन भवित३व्यं, द्वौ वा ऋतू अहश्च रात्रिश्च, यदेकव्रतः स्यात्पत्नीमन्तरियाद्, यो ते अग्रे रुद्रिया तनू,—रिति व्रतः व्रतयत्ये,—पां वा अस्मिन्नेतद्दिं देवता, तां प्रीणाति, तस्याः हुतः व्रतयति, यदे३तोऽन्यथा व्रतयेद्रुद्र एनमभिमानुकः स्याद्, देवताभिर्वा एष सायुज्यं गच्छति, यो दीक्षते यच् शीताभिर्माजियेत शमयेयु,—रथो यथेदमङ्गिरगिरुपसृष्ट एवः स्या,—दथ यत्तप्ताभिर्माजियुते शान्त्या, अथो तेजो वै मदन्ती,—स्तेजु एवावरुन्दे ॥ १० ॥

१६-१८ [१५८१]

॥ इत्युपरिकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ।

असुराणां वा एषु लोकेषु पुर आस, — नयस्मय्यस्मिंल्लोके, रजतान्तरिक्षे, हरिणी विविं,
 ते देवाः सस्तम्भं सस्तम्भं पराजयन्ता, — सनायतना ह्यास, — स्त एताः प्रुतिपुरोऽमिन्वत,
 हविर्धानं दिव्या, — ग्रीध्रमन्तरिक्षे, सदः पृथिव्यां, तैऽब्रुव, — भूपसीदामो, — पसदा वै
 महापुरं जुयन्तीति, तं उपासीद, — स्तदुपसदामुपसच्चं, तानेभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त,
 त एभ्यो लोकेभ्यः प्रणुत्ता अहरश्रयन्त, यत्प्रातरुपसदमुपायन्नह एनां स्तेन प्राणुदन्त, तैऽ-
 हः प्रणुत्ता रात्रीमश्रयन्त, यत्सायमुपसदमुपायन् रात्र्या एनां स्तेन प्राणुदन्त, ततो देवा
 अभवन् परासुरा, — स्तद्य एव विद्वानुपसदमुपैत्यहोरात्राभ्यामेव आतृव्यमेभ्यो लोकेभ्यः प्रणुदते,
 भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवत्य, — थ वै तर्हि नेपुरासीत्, तै देवा एतामिषु संमस्कुर्व-
 — न्नाग्निं शृङ्गं, सौमं शल्यं, विष्णुं कुलमुलं, तेऽब्रुवन्, क इमामिषुमवसक्ष्यतीति,
 तै देवा अब्रुव, — नयमेव रुद्र इति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, — त्यवदन्
 त्सोऽब्रवी, — नैवमेकश्चनेषुमस्ताम्मीमांसाता इति, तस्मादेतस्यैपुरस्ता न मीमांसितव्या ॥
 सत्यं हम् ॥ इत्येव ब्रूयात्, तां वै रुद्रो व्यसृज, — देष हि देवानां क्रूरतुम्, — स्तयेमाः पुरोऽभिन,
 — दग्निना वै स तास्तेजसाभिनत्, तस्मादग्निः प्रुथप्र इज्यते, यदन्यां देवतां पूर्वां यजेद-
 वीर्यवतीः स्यु, — रथौ कृत्वो जुह्वां गृह्णाति, चतुरूपभृति, पूर्वाधौ हीषोः समाहिततमः, सकृत्
 पराङ्गतिक्रामति, सकृद्व्येवेषुः पराच्यपत, — दतिक्रम्याश्रावयति, यज्ञस्याभिजित्यै, यद-
 नतिक्रम्याश्रावयेदनभिजितोऽस्य यज्ञः स्यात्, सुवैणोपसदो जुहोति, पुरां वा एष जिता-
 नामन्वारोह, एकामेकाहं जुहोत्यै, — कामेकाह, — मेकां हि तं एकाहंमजुयन्नेकामेकाहं,
 तिस्र उपसदो जुहोति, त्रयो वा इमे लोका, एषां लोकानामभिजित्या, अग्निना वै मुखेन
 देवा इमाल्लोकानन्ववायन्नुपसद्विरसुरान् पराणुद्या, — ऽग्निना वा एतन्मुखेन यजमान इमाल्लोकानन्व-
 वैत्युपसद्विभ्रातृव्यं पराणुद्य, याः सायमनुवाक्कयास्ताः प्रातर्याज्याः स्यु, — र्याः प्रातरनुवाक्-
 कयास्ताः सायं याज्याः स्यु, — स्तथोभयीर्वीर्यवतीर्भवन्ति ॥ १ ॥

१--३

अयः प्रथमायामवधाय जुहोति, — रजतं मध्यमायां, हरितमुत्तमायां, — मेतद्वै बृहस्पति-

[१] तै. ६, २, ३ । काठ. २४, १०, २५, १ । कपि. ३८, ३—४ ।

[२] मै. १, २, ७ । काठ. २५, १ । कपि. ३८, ४ । वा. ५, ७, ११, ३५ । काण्व. ५, ९—११, १२, ३५ ।

देवैभ्यः पूजयन्मकरोद्, यत्र पुरः युध्येयुस्तदेताभिर्जुहुयात्, सरा वा एषा यज्ञस्य, तस्मा-
 द्धत्किंच प्राचीनमग्नीषोमीयात्तदुपांशुं चरन्त्य, —थ वा एतदग्नीषोमीयं प्रति वाचः विसृजन्ते,
 यज्ञमेवाप्त्वा वाचः विसृजन्ते, घृतः वै देवा वज्रं कृत्वा सोममघ्न, —न्त्सुचौ बाहू, तस्मात्
 सुचौ सौमीमाहुतिं नाशाते, अवधिषुर्वी एतत् सोमः यदस्य सुचौ चाज्यं चान्तिकमभार्षु, —
 र्यदाहा, —ऽऽशुरः शुष्टे देव सोमाप्यायतामिति, यदेवास्य घ्नन्तः क्रूरमक्रः स्तदक्रूरमक्र, —स्तदा-
 प्याययति, सर्वं ऋत्विजा आप्याययन्ति, सर्वे हि तान्तं भिषज्यन्ति, यन्ति वा ए३ते
 ऽस्माल्लोकायै सोममाप्याययितुमुदस्थुः, पराञ्चो हि यन्ती, —श्वराः प्रमेतो, —र्यदाहे, —ष्टा राया
 एष्टा वामानि प्रेषे भगायैति, तेनास्माल्लोकान्नैति, तेनास्मिन्नल्लोके धृता, अनयोर्वी एषं गर्भं,
 अभ्यामेष आवृश्चते यः सोमः हन्ति, यदाह, नमो दिवे नमः पृथिव्या इत्या, —भ्यामेव
 नमोऽक, —रातिर्ध्वः वा उपसदां प्रयाजा, —स्तानूनप्त्रमाशी, —स्तस्मान्न होतारः वृणीते
 नाषेयम् ॥ सीद होतः ॥ इत्येवाह चतुर्व्रतस्तिस्त्र, —श्रत्वारिहीषोः पर्णानि, त्रिव्रतस्तिस्त्र, —स्त्रि-
 षन्धिहीषुः, शृङ्गः शल्यः कुल्मुलं, द्विव्रतस्तिस्त्रो, द्विषन्धिहीषुः, शल्यश्च कुल्मुलं चै, —
 क्वव्रतस्तिस्त्र, एका ३होवेषु, —रेषा वै परोवरीयसी दीक्षा कनीयो व्रतमुपैति, ज्यायाः सं
 लोकमभिजुयत्ये, —क्वव्रतस्तिस्त्रो, द्विव्रतस्तिस्त्र, स्त्रिव्रतस्तिस्त्र, श्रतुर्व्रतस्तिस्त्र, एषा वा
 उत्क्रामन्ती स्वर्गकामस्यो, —त्तरमुत्तरः श्वः श्वः श्रेयान्भवति य एवः वेद, यद् द्वादशाग्निष्टोम-
 स्योपसदः स्युरशान्ता निर्दहेयु, —र्यत्ति३स्रोऽहिन्स्य, यथा गरीयान् भारं उष्णिहां निश्रिणा-
 त्येवं तत्, तत्तिस्त्र एवाग्निष्टोमस्योपसदः का३र्या, द्वादशाहिन्स्य सवीर्यत्वाय ॥ २ ॥ ४-६
 अभ्यर्धो वै देवैभ्यो यज्ञ आसीत्, तेनाविदु, —रिह वा स इह वेत्य, —स्ति
 यज्ञ, इति त्वविदु, —स्तेन वै सः सृष्टिमैछः, —स्तं प्रैषमैछः, —स्तन्नाविन्दुः, —स्तः
 वयाः स्युर्पर्युपरि नात्ययतः, —स्तमिन्द्र उपर्युपर्यत्यक्रामत्, तमचायत्, सोऽवे, —दक्षि-
 केद्वै मैति, सोऽब्रवी३त्, कोऽसा इत्य, —हं दुर्गे हन्तैत्य, —थ कस्त्वमसीत्य, —हं दुर्गादाह-
 तैति, सोऽब्रवीद्, दुर्गे वै हन्तावोचथा, अयं वराह आमुखं एकविंशत्याः पुरीं पारेऽ-
 श्वमयीनां, तस्मिन्नसुराणां वसु वाममन्तं, —स्तं जहीति, तस्येन्द्रो द्रुमूल्याभ्यार्यत्य पुरस्ता-
 द्भिस्वा हृदयं प्रावृश्च, —देतद्वा एषाभ्यनुक्ता ॥

७

अतिविद्धा विथुरेणा चिदस्तास्त्रिःसप्त सानु संहिता गिरीणाम् ।

न तद्देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥

८

इति सोऽब्रवीद्, दुर्गाद्वा आहर्ताविचथा, एतमाहरेति, तं वै विष्णुराहरद्,
यज्ञो वै विष्णु, — यज्ञो वै तद्यज्ञमसुरेभ्योऽध्याहरद्, यज्ञेन वै तद्यज्ञं देवा असुराणामविन्दन्तै,—
—तद्वा एषाभ्यनृक्ता ॥

९

विश्वेत्ता विष्णुराभरदुरुक्रमस्त्वेषितः ।

शतं मुहिषान् क्षीरपाकमोदनं वुराहमिन्द्र एमुषम् ॥

१०

इति तद्वै देवा यज्ञमविन्दन्, यद्वै तद्यज्ञमविन्दन्स्त्वदेवयजनस्य देवयजनत्वं, यदेवयजन-
मिच्छन्ति यज्ञमिच्छन्ति, यद्विन्दन्ति यज्ञं विन्दन्ति, यद्वाव यजमानो जोषयते तदेवयजनं,
यज्ञं वावैतद्यजमानो जोषयतेऽसुराणां वा इयमग्र आसीद्, यावन्निषद्य परापश्यंस्त्वदेवानां,
ते देवाः सलावृकीमब्रुवन्, यावुदियं त्रिः सुमन्तं पर्येति तदस्माकमिति, सा वा इमां त्रिः
सुमन्तं पर्येत्तद्वै देवा इमामविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वं, विष्णुं वै देवा आनयन्वामनं कृत्वा,
यावुदियं त्रिविक्रमते तदस्माकमिति, स वा इदमेवाग्रे व्यक्रमता, —ऽथेदमथाद्, —स्तद्वै देवा इह
मामविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वं, सर्वा वा इयं पृथिवी वेदि, —रियं मेखल, —मिति ३त्वेवास्या
यजमानः परिगृहीते, यावद्यावद्वै यजमानो वेद्याः कुरुते तावत्तात्तावत्तात्पृथिव्या जयति,
तस्मान्महतीं कार्या ज्यायसी ज्यायसी, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तद्यत्किंचासुराणां
स्वमासीत् तद्देवा वेद्याविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वं, तेषां यत् प्रियं वस्वासीत्तेनाप्राधाव, —अ-
नेन चिन्मुच्यामहा इति, तद्देवा उत्तरवेद्याविन्दन्त, तदुत्तरं वै श्रेयो विदामहीति,
तदुत्तरवेद्या उत्तरवेदित्वं, तद्य एव विद्वान्वेदिं चोत्तरवेदिं च कुरुतेऽभिपूर्वमेव सपत्नस्य भ्रातृ-
व्यस्य वसु वेदो वृज्जान एति ॥ ३ ॥

११

षट्त्रिंशत् प्रक्रमाः प्राची, चतुर्विंशतिरग्रेण, त्रिंशजघनेन, तथा विराजा संमिता,
—ऽथो छन्दांसि वै विराट्, छन्दांसि वावांस्यैतद्यज्ञमुखे युनक्त्ये,—तद्वा एषाभ्यनृक्ता ॥ १२

[अतिविद्धा विथुरेणा ०... चकार । ऋ. ८, ९६, २ । विश्वेत्ता विष्णुराभरद् ० । ऋ. ८, ७७, १०;
नि. ५, ४]

[४] तै. ६, २, ४, ६ । काठ. २५, ३ । कपि. ३८, ६ ।

इन्द्राणीं पत्या सृजितं जिगायोदंशेन पतिविद्ये विभेद ।

त्रिंशद्यस्या जघनं योजनान्यपस्था इन्द्रं स्थविरं विभति ॥

१३

इति, यद्वाव प्राचीनप्रवणं तद्देवयजुनं, प्राञ्चं हि तं शयानमविदुः, अथ यत् प्राचीन-
प्रवणमुदीचीनापनतं तद्यजेत, यः कामयेतो, — भयोर्लोकयोर्ऋधुयामित्यु, — भयोर्वा एतल्लोकयो,
— रुभयोरेव लोकयोर्ऋधोत्य, — य यस्य देवयजनस्योत्तरादन्यद्देवयजुनं तद्यजेत, यः कामयेता,
— ऽभि मौत्तरो यज्ञो नुमेदित्ये, — तद्वा उत्तरावन्नाम देवयजन, — मभ्येनमुत्तरो यज्ञो नुमत्य, — य
यस्य देवयजनस्य मध्यतो बहुला औषधयस्तत्पशुकामो यजेत, पशवो वा औषधयः,
पशुमान् भवति, यत्समं प्रतिष्ठितं तद्गतश्रीयजेत, प्रतिष्ठितं वा एतत्, प्रतिष्ठित एष यो
गतश्री, — स्तदेवैनं प्रतिष्ठापयति, पापो हि स, ततः प्रच्यवमानो, — य यस्य देवयजुन-
स्यापः पुरस्तात्तद्यजेत, यः कामयेता, — ऽभि मौत्तरो यज्ञो नुमेदित्ये, — तद्वै पुरोहविर्नीम देवय-
जन, — मभ्येनमुत्तरो यज्ञो नुमत्य, — य यस्य देवयजनस्य पन्थाः पुरस्तादिरिणं वा कर्तो वा
भ्रातृव्यवान् यजेतै, — तद्वा आसं देवयजुनं सदेव, — यदि देवयजनाद्देवयजनमुच्छिंषेद्भ्रातृ-
व्याय लोकमुच्छिंषे, — दथ यस्य देवयजनस्याहवनीयादन्याः प्राचीरापो धावन्ति गार्हपत्यादन्याः
प्रतीचींस्तद्यजेत यं तल्पे वा पात्रे वा मीमांसेर, — अनुषक्तो हि वा एष पाप्मना, — यैतन्मीमां-
सन्त, एतद्वै व्यावृत्तं पाप्मना, पाप्मनैवैनं व्यावर्तयन्ति, यद्वै यज्ञः संतिष्ठते प्राचीनमस्य
समृद्धमेति प्रतीचीनं व्युद्धं, पशवो वै यज्ञस्य समृद्ध, — मापः खलु वै पशवो, यत् प्रत्यङ्कव-
भृथमभ्यवेयाद्यज्ञस्य व्युध्येन व्युध्येता, — य यत् प्राङ्कवभृथमभ्यवैति यज्ञस्य वा एतत् समृध्येन
समृध्यते, यत् व्युन्नतं तद्भ्रातृव्यवान् यजेत, यस्याहवनीयं च हविर्धीनं चान्तरोन्नतं,
यस्य हविर्धीनं च सद्श्चान्तरोन्नतं, यस्य सद्श्च गार्हपत्यं चान्तरोन्नत, — मतो वै विष्णुरिमा-
ल्लोकानुदजयद्, विष्णोरेवोज्जितमन्विमाल्लोकानुज्जयति, प्रैभ्यौ लोकेभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, — य
यस्य देवयजनस्य दक्षिणत उन्नतं तद्भ्रातृव्यवान् यजेतै, — तां वै दिशं देवा असुरान् प्रणुद्य स्वर्ग
लोकमाय, — अथैभ्योऽमुमादित्यं पुरिधिं पर्यदधुरपुनराभावायै, — तां वा एतद्दिशं यजमानो
भ्रातृव्यं प्रणुद्य स्वर्गं लोकमेत्य, — यास्मा अमुमादित्यं पुरिधिं परिदधात्यपुनराभावाय, स्थले
यजेत यः कामयेतो, — भयेषां देवमनुष्याणां प्रकाशं गृह्यमिति, प्रकाशो वै नामैतद्देवयजन,
— मुभयेषां देवमनुष्याणां प्रकाशं गृह्यत्य, — भिशस्यमानं याजयेत्, परोक्षं गुहा वने परोक्षं

पृष्ठान्यपेयुः, परोक्षं वा एष यमुभिर्ज्ञांसन्ति, परोक्षमेवास्माद्गृहा पापीयां वाचं करोत्ये-
थ यस्य होता प्रातरनुवाकंमनुब्रुवन्नाग्निमपः सूर्यं तानि पश्येत्, तद् ब्रह्मवर्चसकामो यजेत,
ब्रह्मवर्चसं वा अग्निं, ब्रह्मवर्चसमापो, ब्रह्मवर्चसमस्मा आदित्यो ब्रह्मवर्चसमेव सैदधाति,
ब्रह्मवर्चसी भुवत्ये, —थ यस्य देवयजनस्यान्या अन्या मध्यतो बहूला ओषधयो, ऽतो वा
अङ्गिरसः पशून्सृजन्त, तत् पशुकामो यजेता, —थ यस्य देवयजनस्य मध्यत उल्ल-
त, —मतो वा अङ्गिरसः स्वर्गं लोकमाय, —स्तत्स्वर्गकामो यजेत, निर्वस्केऽभिचरन्
यजेत, यथैवैतं निर्णयत्येवं तं निर्णयति यमुभिर्चरति, यत् कार्यमिव स्यात् तद्यजेत,
यः कार्य इव स्या, —दात्मा वै देवयजनं, करोत्येवैनं, ये युवान आर्षेया ऋत्विजो
बह्व्यस्तदेवयजनं, तस्मादाहु, —युवैवात्विजीना इत्य, —प्रिवीव देवयजनं, तद्य एवं विद्वान्
यत्रैव कृचाग्निमाधाय यजते देवयजन एवं यजते ॥ ४ ॥

१४

यद्वा अस्या यज्ञियं मैध्यं यत्सदेवं तदुत्क्राम्यातिष्ठदन्तरा देवासुरान्त्संयतान्त्संहीरूपमिव
भूत्वा, तेऽविदुः, —यतरान्वा इयमुपावत्स्यति त इदं भविष्यन्तीति, तस्यां वा उभय ऐछन्त,
सा नान्यतरांश्चनोपावर्तत, तां देवा अपाशासु, —रूपं ना आवर्तस्वे, —ति साब्रवीद्, भागो मेऽ-
स्त्विति, वृणीष्वे, —त्यब्रुव, —न्त्साब्रवी, —न्मामेव पूर्वामग्नेर्व्याधारयात्, स यत्कामो मां
व्याधारयात्तमेव स काममभुवदिति, तां देवाः पूर्वामग्नेर्व्याधारय, —स्ततो देवा अभुवन्,
परासुरा, —स्तद्य एवं विद्वानेतां पूर्वामग्नेर्व्याधारयति भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति,
यद्वै तदुत्क्राम्यातिष्ठदन्तरा देवासुरान्त्संयतान्त्संहीरूपमिव भूत्वा, सा वा उत्तरवेदि, —स्त-
प्तायनी मेऽसीति, तप्ता हि ते तामविन्दन्त, वित्तायनी मेसीति, वित्ता हि ते तामवि-
न्दन्ता, —ऽवतान्मा नाथितमिति, नाथितां हि सा तानावद, —वताग्रथितमिति, व्यथितां
हि सा तानावु, —देतदेतद्वा एतया देवा असुराणामविन्दन्तै, —तदेतदेवैतया यजमानो भ्रातृव्यस्य
वृद्धे, ऽग्ने अङ्गिरो ऽयोऽस्यां पृथिव्यामध्यसीति, य एवैषु त्रिषु लोकैष्वग्नयस्तानेवावरुद्धे,
विदेरे नभो नाम यत्ता इति, नभो हि नाम ऽसोऽग्निरासीजानुदग्ने खेय, —मेतावुती वा
अस्याः पृथिव्या जीवः यज्ञियं, तदेवावरुद्धे, सिंहीरसि, महिषीरसीति, सिंहीरूप-

मिव हि तन्महिषीरूपमिव भूत्वातिष्ठद्, देवेभ्यः शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्वेति, देवेभ्य
 एवैन५ शुन्धन्ति, देवेभ्यः शुम्भन्ति, निःसारयति, यदेवास्या उद्घ्नन्तः क्रूरमक्र५स्तदे-
 क्रूरमक्र, —स्तन्निःसारयती, —न्द्रघोषास्त्वा पुरस्ताद्भसुभिः पान्तिवत्ये, —तदेव३त्या वा इमा दिशो,
 यथादेवतमेवैनं प्रौक्षी, —दतो वै देवा असुरान्मनसा विनुद्य स्वर्गं लोकमाय५, —स्त एतां देवता
 अन्ततोऽदधतासुराणामनन्वग्भावाया, —ऽतो वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यं मनसा विनुद्य स्वर्गं लोक-
 मेति, स एतां देवता अन्ततो धत्ते भ्रातृव्यस्यानन्वग्भावाय, तेऽकामयन्त, सपत्नं भ्रातृव्य५
 सहैमहीति, सि५हीरसि सपत्नसाही स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्रुवत, सपत्नं भ्रातृव्य५
 सादवा तेऽकामयन्त, पशवो नः स्युरिति, सि५हीरसि रायस्पोषवनिः स्वाहेति, तमेव तेन
 काममाश्रुवत, सपत्नं भ्रातृव्य५ सादवा पशून् भित्वा तेऽकामयन्त, प्रजा नः स्यादिति,
 सि५हीरसि सुप्रजावनिः स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्रुवत, सि५हीरस्यादित्यवनिः सजातवनिः
 स्वाहेत्या, —दित्याभिहिं सां प्रजाभिः सह, तेऽकामयन्त, देवा नो यज्ञ५ विद्युरिति,
 सि५हीरस्या, —वह देवान् देवायते यजमानाय स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्रुवत, भूतेभ्य-
 स्त्वे, —त्युद्दिशति, देवा ३ह्येव भूता, यत्र वा अ३दोऽग्निर्होत्रादिषोपाक्रामत्स सर्वेषु भूतेष्ववसद्,
 यां पशुष्ववसत्तामनाछिन्नस्तुकस्यान्तराशुङ्गमवसद्, यां वनस्पतिषु तां पतुद्रौ, यामोपधीषु
 तां सुगन्धितेजने, यत्संभारान्तसंभरति यदेवात्राग्नेर्यक्तं तत्संभरति, यानि वा अ३दोऽग्निर-
 स्थान्यधूनुत स पतुदुरभवद्, यन्मा५सं तद्गुगुलु, यत् पूयितमुपश्लिष्ट५ स सुगन्धितेजनो,
 यदेते संभारा भवन्ति यदेवात्राग्नेर्यक्तं तस्यावरुद्धयै, विश्वायुरसि, पृथिवीं ह५हेत्ये, —पां
 ३ह्येते लोकानां विधृत्यै परिधीयन्ते, ध्रुवक्षितिरस्य, —न्तरिक्षं ह५हेत्ये, —न्तरिक्ष५ हि यज्ञो,
 ऽच्युतक्षिदुसि, दिवं ह५हेति, दिवमेवैनमजीगम, —दग्नेर्भस्मास्य, —ग्नेः पुरीषमसीत्ये, —ग्ने३-
 ह्येतद्भस्मा, —ऽग्नेः पुरीषं, देवपात्रं५ वा उत्तरवेदि, देवेभ्यो देवपात्रं प्रोच्य५, वैभ्राजा देवा,
 यदाहु, विभ्राड् बृहत्पिबतु सोम्यं मध्विति, देवेभ्यो वा एतद्देवपात्रं प्राहु, प्र वसीयसः
 पात्रमाप्नोति, ब्राह्मणं तु पात्रे न मीमा५सेत यः पात्रिय इव स्यात् ॥ ५ ॥ १५

एतावती वा इयं पृथिवी यावती वेदि, —रपरिमिताद्वा एतद्भ्रातृव्यं निर्भज्य यजमानाय परि-
 गृह्णात्यु, —क्ष५ वा अमेध्यं, —मापो हवि, —र्यत्प्रोक्षति मेध्यमेवैनत्करोत्यु, —क्ष५ वा अमेध्यं५,

[विभ्राड् बृहत्पिबतु०... । ऋ. १०, १७०, १; सा. ६२८, १४५३]

[६] काठ. २५, ७ । कपि. ३९, २, ५ । वा. २, २, ९, २०, १८, २८, २२, ३२ । काण्व. २, ३, १०, २७, १९, ४०, २४, ४५ ।

यद्वहिः स्तृणाति मेध्यामेवैनां करोत्ये, — तावती वा इयं पृथिवी यावती वेदिः, प्रजा बहिः, —
 यद्वहिः स्तृणात्यस्यां वा एतत् प्रजाः प्रतिष्ठापयति, यजमानो वै प्रस्तरः, प्रजा बहिः, —
 यत्प्रस्तरमुत्तरं बहिषः सादयति यजमानं वा एतदुपरिष्ठादासौ प्रजानां दधात्ये, — थ यत्तृणे
 अन्तर्दधाति तेन यजमानो यजमानेन व्यावर्तते, बहुलं बहिः स्तृणात्ये, — क्षोधुका अस्य पशवो
 भवन्ति, प्राचीनं बहिः स्तृणाति, प्राङ् हि यज्ञो, यत्प्राचीनं स्तृणीयात् प्रत्यादाज्यास्य
 राष्ट्रं वातुकं स्याद्, देवेषु वै वेदि, — यत्र वै देवेष्वो सैनतया कामयुते तद्वन्ति, यद्वेदिं
 कल्पयति देवेषु वा एतत्सैनमति, तथा सैनतया यत्र यजमानः कामयुते तद्वन्ति, त्रयो वै
 पूर्वेऽग्रयः प्राधन्वन् हव्यं देवेभ्यो वहन्तो, वषट्कारः प्रावृश्च, — दथ ३योऽयमिदानीं स भीषा-
 पाद्रवदीदृगु स अरिष्यतीति, तं देवा अपाशासु, — रूपं ना आवुर्तस्वेति, सोऽब्रवीद्,
 भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, — त्यब्रुव, — न्तसोऽब्रवीत्, त्रयो वै मे पूर्वे आतुरः प्राधन्वन् हव्यं
 देवेभ्यो वहन्तो, वषट्कारः प्रावृश्चत्तेषां भाऽगोऽस्त्विति, वृणीष्वे, — त्यब्रुव, — न्तसोऽब्रवीद्,
 यदेवं किंचाहुतं बहिषपरिधिं स्कन्देत्तदेवं तेषां भागधेयमसदिति, तेषां वा एतद्भागधेय, — म-
 स्थन्वन्तो हि वै त आसु, — नथ ते प्राधन्व, — न्तसोऽब्रवी, — दस्थानि नु ध्रुविष्ये, — थोपाव-
 त्सर्गामीति, ते वा अन्वायं, — स्ते सुमन्तं पर्यविशन् यज्ञस्य गोपीथाया, — स्यं वाव यज्ञायो-
 पधीयते, — स्यं यजमानाया, — स्यं आतृव्याये, — मौ प्रतरं करोती, — ममपतरं, — यज्ञेन वा
 एतद्यजमानं प्रतरं करोति, यज्ञेनास्य आतृव्यमपतरं करोति, संधिं प्रतिजुहोति, न ३स्यमि-
 माहुतिस्तरति, मुखत एवैनान् प्रीणात्ये, — थो सुतीर्थेन वा एतदाहुतीस्तारयत्ये, — यं वाव
 भूपति, — रयं भुवनपति, — रयं भूतानां पति, — रथ ३योऽयमिदानीं स भूति, — यदाहुतं बहिष-
 परिधिं स्कन्देत्तदभिमन्त्रयेत् ॥ भूपतये स्वाहा, भुवनपतये स्वाहा, भूतानां पतये स्वाहा ॥ इति
 भागधेयं वावैषामेतत्, प्रीणात्येवैनां, — नथो हविषा वा एतत् स्कन्नेन द्वितीयामाशिषमवरुन्द,
 एतद् स्म वा आहारुण औपवेशिः, किमु स यज्ञेन यजेत यो हविषा स्कन्नेन द्वितीयामाशिषम-
 वरुन्धं न विद्यादिति, तद् द्वितीयामेवैतेनाशिषमवरुन्दे ॥ ६ ॥

१६-१८

ये पुरा ग्रन्थयो भवन्ति तान् विस्त्रंसयन्ति मानुषस्य व्यावृत्त्यै, प्रणेनिजति, यदेवैनयो-

रभिनिषण् ५ शमलमेध्यं तच्च शुन्धान्ति, युञ्जते मन उत युञ्जते धिया, इति जुहोति,
युक्त्या एव, सावित्र्या जुहोति, सवितृप्रसूते एव प्रवर्तते, हविर्वै हविर्धाने, यदुपानक्ति
हविर्भूत एव प्रवर्तते, अथो अभिवृत्ते एव पत्न्युपानक्ति, यद्वै पत्नी यज्ञे करोति तन्मिथुनं,
मिथुनत्वाय वै पत्न्युपानक्त्ये,—ष वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भो यद्यज्ञे करोत्य,—न्वारम्भाय वै
पत्न्युपानक्ति, प्राचीनमुपानक्ति, प्राङ् हि यज्ञ,—स्त्रिरन्यत्त्रिरन्यदुपानक्त्यं,—परिमित ५ हि
मनुष्या उपाञ्जन्ति, दक्षिणत उपानक्त्यु,—दीची ३ ह्येतै मनुष्यलोकमुपावर्तते, निर्ऋतिगृहीतो
वा एष उभयतः संप्रष्टः शुष्को, यदुपानक्ति शमयत्येव, शुष्को वा एष दुर्वाग्यजमानस्य
गृहमावदति, स ईश्वरोऽज्ञान्तो यजमान ५ हि ५ सितो,—स्तदनुगृह्णन्तो यन्ति, यद्युत्क्ष्वेदेत्,
सुवागावद देव दुर्यानिति वदेच्, शमयत्येवा,—ऽथोऽशमयित्वैवाग्निषमाशास्ते, हविर्वै हवि-
र्धाने, स्तीर्त्वा वै बर्हिर्हविरासादयन्ति, तस्मात् प्रस्तर ५ स्तीर्त्वा प्रवर्तयन्ति, हविर्वै हवि-
र्धाने, अनुच्यमानासु वै सामिधेनीषु हविरासादयन्ति, तस्मात् प्रवर्त्यमानयोर्होतान्वाहे,—मे
वा एते, इमे वा एतत् प्रवर्तयन्ति यद्विधाने, तस्मात् पूर्वस्या जनताया अपरा जनता क्षेत्रम-
भ्यारोहूका, ते यर्हि प्रवर्तयेयुस्तर्हि होतानुब्रुवन्मनसा पदा तां जनतां प्रतिनुदे,—दपर्जन्यं भयं
नुदेति, विद्वा एषा, विश ५ वा एतत् प्रतिनुदते, ऽनभ्यवचारुकास्य विट् क्षेत्रं भवति,
नीयान ५ वै रक्षा ५ सि यज्ञमेवयन्ति, यद्वर्त्मनि जुहोति रक्षसामपहत्यै, वैष्णव्या जुहोति.
विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णुनैव यज्ञेन यज्ञाद्रक्षा ५ स्यपहन्ति, यद्वायव्या जुहोतीमां तेनाक्रमते,
यत्त्रिष्टुभान्तरिक्षं तेना,—ऽथ यदाहवनीयं गच्छतः स्वर्गं तेन लोकं, त्रीन् प्रक्रमान् प्रतिविक्रमते,
त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकान् यजमानायोचक्षि ५ षति, वैष्णवमुसि, विष्णुस्त्वोत्त-
भ्रात्विति, वैष्णव ५ हि हविर्धानं, दिवो विष्ण उत वा पृथिव्या, इति दक्षिणस्य हविर्धानस्य
मेथीभिहन्ति, मुखत एव यज्ञस्याग्निषमवृन्दे, यमध्वर्युः प्रुथमं ग्रन्थि ग्रथ्नाति तं प्रुथमं ५
विस्त्र ५ सयति, यदन्यं पूर्व ५ विस्त्र ५ सयेदमेहेन प्रमीयेत्, विष्णोर्नै क ५ वीर्याणि प्रवोचमिथ्यु-
त्तरस्य हविर्धानस्य मेथीभिहन्ति वैष्णव्या, वैष्णव ५ हि हविर्धान ५, स्वयैव देवतया,
यो अस्कभायदुत्तर ५ सधस्थमित्य,—दो वा उत्तर ५ सधस्थ,—ममुष्मिन्नेव हविर्धान ५ संमिनोति॥

आ वामुपस्थमद्रुहा देवाः सीदन्तु यज्ञियाः । इहाद्य सोमपीतये ॥

२०

इति य एवं देवा यज्ञियास्तान् हविर्धाना आसादयति, तांश्च भू३तेऽभियजते,
दण्डो वा एतदौपरो वषट्कारेण निरुहन्, यच्छदिर्भिनिदधात्यपिहित्या अछिद्रत्वाय, विष्णोः
पृष्ठमसीत्य, —द एव, विष्णो रराट्मसीत्य, —द एव, विष्णोः शिप्रे स्था, इतीमे एव,
मुखतो वा एतत्, स्वया देवतया शिरो यज्ञस्य संभरति, विष्णोः स्यूरसीति, तस्मादिदं
शिरः षोढाविष्कृतं, प्र तद्विष्णुः स्तवते वी३र्येण, —ति प्राङ्मुक्तस्य वदत्य, —तो वै विष्णुरिमां-
ल्लोकानुदजयद्, विष्णोरेवोज्जितिमन्विमाल्लोकानुज्जयति, प्रैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यं नुदते ॥

॥ ७ ॥

२१

देवस्य त्वा सवितुः प्रसूव इति, सवितृप्रसूत एवैनामादत्ते, ऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्य, —
श्विनौ वै देवानामध्वर्युः, पूष्णो हस्ताभ्यामिति, देवताभिरेवा, —ऽभिरसि, नारिरसीति,
क्रूरमिव वा एतद्यदभिः, शर्मयत्येवे, —दमहं रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामी, —त्याह रक्षसां
ध्वरायै रक्षसामन्तरित्या, इदमहं सोमे समानो योऽसमानोऽरातीर्यति तस्य ग्रीवा अपिकृन्ता-
मीति, समानो वा ह्यसमानो वारातीर्यति सर्वमेवैतया पर्यापत्, प्राणा वा उपरवाः, शिरो
हविर्धानं, शीर्षेन्वा इमे प्राणा, —स्तस्माद्विर्धाने, ऽन्तर्वा इमे शीर्षेन् प्राणा, —स्तस्मादु-
न्त, —श्चत्वारो वा इमे शीर्षेन् प्राणा, —स्तस्माच्चत्वारः संतृणाः परः, संतृणा हि परः प्राणा,
विधृता उपरिष्ठाद्, विधृता ३हीम उपरिष्ठात् प्राणाः, पूर्वार्धे वा इमे मुखस्य प्राणा, एतत्
खलु वै हविर्धानस्य पूर्वार्धं यदक्षिणं हविर्धानं, तस्मादक्षिणे हविर्धाने, बृहन्नसि बृहद्राया
इति, देवा ३ह्येव बृहद्, बृहतीमिन्द्राय वाचं वदेत्यै, —न्द्रो हि यज्ञो, रक्षोर्हणं वलगह-
नमित्या, —ह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्यै, वैष्णवीमिति, विष्णुर्हि यज्ञो, ऽसुरा वा
एतान् वलुगान् देवेभ्यः प्राणेषु न्युखन्, —स्तान् बाहुमात्रेऽन्वविन्द, —स्तस्माद्बाहुमात्रं
खेयं, यद्वाव कृत्या यच्च शफं यदभिचरितं तदेतदुद्वपति, प्राणा वा उपरवा, यदव-

[आ वामुपस्थमद्रुहा०... पीतये । ऋ. २, ४१, २१; नि. ९, ३७ । प्र तद्विष्णुः स्तवते०... विश्वा । ऋ. १, १५४, २; अथर्व. ७, २६, २—३; तै. ब्रा. २, ४, ३, ४; नि. १, २०]

[८] मै. १, २, १० । तै. ६, २, १०—११ । काठ. २५, ९ । कपि. ४०, २ । वा. ५, २२—२३, २५—२८; ६, १, ३ ।

काण्व. ५, २८—२९, ३१—३६, ६, १, ४ । [देवस्य त्वा सवितुः० । अथर्व. १९, ५१, २]

सिञ्चति तस्मादिमे उदन्वन्तः प्राणाः, प्राणा वा उपरवा, यदवस्तृणाति तस्मादिमे लोमशाः प्राणा, अथ यदवसिञ्चत्येव च स्तृणाति मस्तिष्को वा एष क्रियते, हनू अधिषवणे, शिरो हविर्धानं, शीर्षन्वा इमे हनू, तस्माद्विधीने, ऽन्तर्वा इमे शीर्षन् हनू, तस्मादन्तरिमे वा एते यत्संतृन्या, —दिमे एव संतृन्यात्, तत्संपाद्ये एव, अङ्गुलमन्तरां कार्यं, अङ्गुलं ३हीदं, —मन्तरां वै नाकेव, शिरो हविर्धानं, पृष्ठमाग्नीध्र, —मुदरं ५ सदा, प्राङ् हि युज्ञः संहितो, हनू अधिषवणे, जिह्वाधिषवणं, ग्रावाणो दन्ता, मुखतो वा एतत् प्रजापतेः सौमं पिबन्ती, —न्द्रो वै वृत्रमुह, —न्तस इमां प्राविशत्, तं देवताः प्रैषमैह ५, —स्तन्नाविद ५, —स्तं भूतान्युपारवन्त, यो नोऽधिपतिरभूत्तन्न विन्दामा इति, तदुपरवाणामुपरवत्वं ५, यत्तदुपारवन्त तच्चतुर्धावस्तादेवैह, —नेकधा परोऽन्वविन्द ५, —स्तस्माच्चतुर्धावस्ता, —देकधा परो, यदुपरवाननुमृशती, —न्द्रियस्यावरुद्धयै ॥ ८ ॥

२२

पृथिव्यै त्वा, ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिवे त्वे, —ति प्रोक्षत्ये, —पां ३ ह्येषां लोकानां ५ विधृत्यै मीयते, त्रिः प्रोक्षति, त्रिषत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैनां लोकेभ्यः प्रौक्षी, —दन्नं ५ वै यवा, ऊर्गुदुम्बरो, यद्यवमतीभिः प्रोक्षत्यूर्जी वा एतदन्नं ५ सम्पर्धयत्यु, —क्षं वा अग्नेभ्य, —मापो हवि, —यदवसिञ्चति मेध्यमेवैनत् करोत्यु, —क्षं वा अग्नेभ्यं ५, यदवस्तृणाति मेध्यमेवैनत् करोति, पितृदेव इत्यं ५ वै निखातमग्नेभ्यमन्यदेवत्य, —मस्याः खलु वा इमा उत्तमार्धे औषधयो, यदवस्तृणात्यस्या एवैनामुत्तमार्धे भिनोत्य, —निखातैवाभू, —दन्नं ५ वै यवा, ऊर्गुदुम्बरो, यद्यवमवास्यत्यग्ने वा एतदूर्जं दधाति, न ह्यन्नमृत ऊर्जी धिनोति, नो ह्यूर्गतेऽन्नाद्धिनोति, नितानस्त्वा मारुतो निहन्त्विति, मनो वै नितानः, प्राणा मारुता, मित्रावरुणौ ध्रुवेण धर्मणेति, मित्रमेवैनां दाधार, वरुणः कल्पयति, विधृत्यै च खलु वा एषां प्रजानां कल्पत्यै च मीयते, मित्रावरुणौ वै देवानां धर्मधारयौ, दैवं वा एतद्वर्त्ममदीधरतां ५, यदौदुम्बरी, ब्रह्मवर्नि त्वा क्षत्रवर्नि पर्यृहामीत्या, —शीरिवेषा, ब्रह्म दृह क्षत्रं दृहैत्या, —शिषु एवैष परिग्रहो, घृतेन द्यावापृथिवी आपूणेति, घृतेनैव द्यावापृथिवी व्युनक्त्यु, —दरं ५ वै सदा, ऊर्गुदुम्बरो, यदौदुम्बर्यु, —र्जं वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते प्रजानां च, प्रजापतेर्वी एतदुदरं ५ यत्सदा, प्राजापत्य उद्गाता, तस्मादुद्गातान्वारभते,

यजमानो वा, औदुम्बरी वर्षिष्ठा कार्या, वर्षमैनं समानानां गमयति, विश्वजनस्य छाया-
सी, —ति छदिरभिनिदधाति, गोत्राद्गोत्राद्धि प्रसर्पन्त्यु, —दरं वै सदो, यदन्येनान्येन संमि-
नोति तस्मादुदरमन्येनान् येनामेन सैतत, उदरं वै सदो, यदनुचीनं मिनुयात्पराचीनं जग्ध-
मतीया, —दथ यत्तिरश्चीनं मिनोति तस्माज्जग्धं, सर्वाण्यङ्गान्यनुवेति, प्रजा वा एतत् सुमी-
चीनं मिनोति, समीचीरेन प्रजा अभिसमावर्तते, सय्यात इव स भवति, समानं सांका-
शिनं कार्यं, समानां रहीमे प्राणा, यं द्विष्यात्तस्याक्षणां मिनुयात्, प्राणानस्य मोहयति,
प्रमायुको भवति, यदि कामयेत्, वर्षेत् पर्जन्या इति, नीचैः सदो मिनुयाद्, वृष्टिमेव निय-
च्छति, यदि कामयेत्, न वर्षेत् पर्जन्या इत्यु, —चैः सदो मिनुयाद्, वृष्टिमेवापाग्रही, —अवछ-
दिरभिष्टोमै स्यात्, तैजसा त्रिवृता संमितं, पञ्चदशछदिरुक्थ्ये, पञ्चदशेन वज्रेण संमितं,
सप्तदशछदिरतिरात्रे, सप्तदशो वै प्रजापतिः, प्राजापत्या रात्रिरानुष्टुभी, यज्ञकृतुनामिवैषा
व्यावृत्तिः, प्राचीनवक्षः हविर्धानं मिनोत्यु, —ध्वी हि द्यौः, प्राचीनवक्षमाग्रीध्र, —मूर्ध्वं
रहन्तरिक्षं, तिरश्चीनवक्षः सद, —स्तिरश्ची रहीयं, यजुषा हविर्धानं मिनोति, निरुक्ता
हि द्यौः, —यजुषा सदो, निरुक्ता रहीयं, —मयजुषाग्रीध्र, —मनिरुक्तमिव रहन्तरिक्ष, —मर्धमा-
ग्रीध्रस्यान्तर्वेदि मिनोत्य, —र्धं बहिर्वेद्य, —र्धं रहन्तरिक्षस्यास्मिन्नोक्ते, ऽर्धममुष्मिन् ॥९॥

२३

सुवाङ्मन्त्राडङ्गारे बम्भारा इत्ये, —तै वै देवानां सोमरक्षय, एतेभ्यो वा अधि छन्दांसि
सौममाह्वरं, —स्तै सोमपीथेन व्याध्यत, त एतानि द्वितीयानि नामान्यधत्तमङ्गलेछायै, सोम-
पीथो ना उपनमादिति, तस्मादेतै द्विनामान्, —स्तै वा अन्वायं, —स्तै न प्राप्नुवन्, —स्तस्मा-
देतेऽतिहाय वषट् क्रियन्ते, न हि प्राप्नुवन्, —स्तैषां वा एष लोको यावदुभि न्युप्यते, तद्यौ
ऽविद्वानाक्रामत्यार्त्तिमर्छित्यं, —थ य एवं विद्वानाक्रामति न सुदस्यामर्त्तिमर्छति, तेषां
वा एष भागो यद्याघार्थ्यन्ते, त एवास्मै तेनाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, यज्ञमुखं वै पवमानो,
यत्पवमाने स्तुतेऽग्नयो विद्विष्यन्ते यज्ञमुखादेवाधिविद्विष्यन्ते, जम्भो वै नामासुर आसीत्,
स यज्ञमगिरत्, स आग्रीध्रं न प्राप्नोत्, तमाग्रीध्रात्पुनर्व्यरुज, —देतद्वै जीवं, तस्मादाग्रीध्राद्धि-
द्विष्यन्ते, दक्षिणतो वै देवानसुरा यज्ञमजयं, —स्त उदञ्चा आग्रीध्रं समातिष्ठं, —स्तमाग्रीध्रात्
पुनरभ्यजय, —अतद्वा अनभिजितं, तस्मादाग्रीध्राद्धिद्विष्यन्त, एतत् प्रति वै देवानसुरा यज्ञ-

मजय५, — स्ते आग्नीध्रादधि बहिष्पवमानेन यज्ञमभिमज्जित्याग्नीनाधाय बहिर्हस्तुणत, पराजिज्ञाना
 वा एतत् सर्पन्ति यद्बहिष्पवमाने स्तोष्यन्तः सर्पन्ति, यद्बहिष्पवमाने स्तुते आह ॥
 अग्नीदग्नीन्विहर, बहिः स्तुणाति ॥ इत्याग्नीध्राद्वा एतदधि बहिष्पवमानेन यज्ञमभिमज्जित्याग्नीना-
 धाय बहिः स्तुणते, ऽत्र वा एतद्धि यज्ञो यत्रास्तुत५ स्तोत्र५, यत्रैव यज्ञस्तदाभिपर्यावृत्य
 जुहोति, शुक्रवृत्ति वै पूर्वे सवने, अशुक्रं तृतीय५ सवुन५, यज्ज्योतिष्मतीस्तृतीयसवने
 व्याघारयन्ति तेन तृतीयसवने५ शुक्रवत्, स५वत्सरो वा अग्निष्टोम, — स्तस्य वा एतास्तु३न्वो
 यद्विष्ण्या, — स्ता वा अस्यैतत्समुद्धर्षयित्वा ज्योतिष्मतीः कृत्वाथाग्निष्टोमेन स्तुवते, स५वत्सरो वा
 अग्निष्टोमो, द्वादश मासाः स५वत्सरो, यत् प्राचीराहुतयो हूयन्ते, प्रत्यञ्चो धिष्ण्या व्याघा-
 र्यन्ते स५वत्सरस्य विधृत्या, उभयतो वै देवानसुराः परीयता आसन् पुरस्तादन्ये, पश्चादन्ये,
 यत् प्राचीराहुतयो हूयन्ते, ये पुरस्तादास५स्ता५स्तेनापानुदन्त, यत् प्रत्यञ्चो धिष्ण्या व्या-
 घार्यन्ते, ये पश्चादास५स्ता५स्तेनापानुदन्त, तद्भ्रातृव्यस्य वा एष विनोदो, ऽध्वर्युणा वै यज्ञो
 विधृत, इदमिव वा एतद्यज्ञस्य यद्विष्ण्या, यदध्वर्युः प्रत्यङ् धिष्ण्यानतीयात् प्राणात्संक्षेपत,
 प्रमायुकः स्याद्, यद्यतीयाद्यज्ञपरुष्यतीयादैन्द्रीमनुब्रूया, — दैन्द्र५ हि सदा, स्वयैवैन्द्रे-
 वतयोपचरत्या, — त्मनोऽहि५सायै, प्राचीन५ वै धिष्ण्येभ्योऽध्वर्योर्लोको, यदध्वर्युः प्रत्यङ्
 धिष्ण्यानतीयादन्यजनतास्य क्षेत्रमभ्यारोहका स्या, — ३न्न्यन्य उष्यन्ते, नान्यै, तदेषां
 मिथुनं प्रजायै, निरुक्ता अन्यै, ऽनिरुक्ता अन्यै, ये निरुक्ता३स्तेऽस्मै लोकाय,
 येऽनिरुक्ता३स्तेऽस्मै क्षयाय, यथा वा इदं मेखलां पर्यस्यते मेध्यस्य चामेध्यस्य च विधृत्या,
 एवं५ वा एते न्युष्यन्ते यज्ञस्य विधृत्यै, यत् प्राचीनं धिष्ण्येभ्यस्तद्देवाना५, यत् प्रुतीचीनं
 तन्मनुष्याणां, तस्मात् सोमं पिबुते प्राञ्चो धिष्ण्या नातिसृपे, जन५ ह्येति, देवलोकमभ्या-
 रोहति, चात्वालाद्विहित्यन्त, एष वा अग्नीना५ योनिः, स्वादेव योनेर्विहित्यन्ते, ऽस्कन्न-
 त्वाय, तेषा५ वा एतदभ्यवायनं चोदयनं च, यदन्तरां चात्वालं चाग्नीध्रं चैतद्वै यज्ञस्य
 तीर्थं, तस्मादेतेन संचरति, तेन योऽविद्वान्संचरत्यातिमार्छत्य, — थ य एव५ विद्वान्संच-
 रुति न सुदुःस्यामार्तिमार्छति ॥ १० ॥

२४-२६ [१६०७]

अथ नवमः प्रपाठकः ।

यज्ञो वा एष संक्रामन्नेति प्रायणीयादध्यातिथ्ये, —मातिथ्यादध्युपसदुः, स उपसद्भ्योऽधि
 प्राङ् प्रणीयते, यदगृहीत्वाज्यानि प्रणयेयुरपघ्नीत यजमान, —मथ यदगृहीत्वाज्यानि प्रणयन्ति
 यज्ञं वा एतद्यजमानोऽन्वारभते, प्राञ्चः सोमेन प्रयन्ति, प्राची पत्नी पूर्वमग्निमभ्युदैति,
 सोमेन वा एतद्राज्ञाभिजयन्तो यन्ति, यस्य वै मनुष्यराजो गृहमागच्छति तस्य वै तर्हि तदैश्वर्ये,
 यदा वै स ततः लायतेऽथ तेषां तत्पुनर्भवति, तस्मादाहुरपित्रता इत्यं, —पि ह्येषां तस्मिन्
 व्रतं, सोमो वा एतद्राजा गृहं प्राप, तस्य वै तर्हि तदैश्वर्ये, यदा वै स ततः प्रच्यवतेऽथ
 स तत्तैभ्यो विसृजते, तद्वैसर्जनानां वैसर्जनत्वं, त्वं सोम तनुकृद्भ्या इति, यदेवं तनुकृतं
 चान्यकृतं चैनस्तदेतैनावयजति, द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या,
 आग्नेय्याग्नीध्रे, ऽन्तरिक्षमेवं प्राप्यान्यदेवं रूपमक, —वैष्णव्या ह्यविधाने, ऽद एव प्राप्य,
 विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णुमेवं यज्ञमक, —रसुरा वा एतं देवानामादित्सन्त, तं देवा अमुं कृत्वामुं
 लोकमहरन्, यदमुमत्या जुहोत्यमुमेवैनं कृत्वामुं लोकं हरन्ति, सर्वेभ्यो वा एष भूतेभ्य आहि-
 यते, यत्सौम्या जुहोति मनुष्येभ्यस्तेनाहियते, यदमुमत्या पितृभ्यस्तेन, यदाग्नेया
 देवेभ्यस्तेन, यद्वैष्णव्या यज्ञाय तेन, सर्वा वा एतत् प्रजा वरुणो गृह्णाति, यत् सौम्या जुहोति
 मनु३ष्यांस्तेन वरुणान्मुञ्चति, यदमुमत्या पितृंस्तेन, यदाग्नेया देवांस्तेन, यद्वैष्णव्या
 यज्ञं तेन, सर्वा वा एतत् प्रजा वरुणान्मुञ्चत्यग्निना वै मुखेन देवा इमांलोकानभ्यजनयन्,
 गार्हपत्येनामुं लोकं, —माग्नीध्रेणान्तरिक्षं, —माहवनीयेनामुं लोकं, तस्मात् त्रेधा अग्न्या आधी-
 यन्त एषां लोकानामभिजित्या, इन्द्राग्नी वा अपरा अग्नी, अग्निरपरा, इन्द्रः पूर्वः,
 प्रजापतिराहवनीय, —स्तस्मादेष उपोमे साद्यता, उत्तुरो हि पिता पुत्रा, —दुत्तुरो भ्रातृव्याद्भवति
 य एव वेदा, —ऽग्नेण प्रणयेद्भ्रतश्रीः श्रिय एव परिगृहीत्यै, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतुया,
 स्वयैव देवतुया, प्रजां वै पशवोऽश्वो, रुद्र आहवनीयो, यदग्नेण प्रणयेद्द्रायास्य पशूनपि-
 दध्यात्, पश्चादेव प्राङ् प्रणीयः पशूनां गोपीथायो, र्वन्तरिक्षं र्वीहीत्य, —न्तरिक्षदेव-
 ३त्यो वा एष एतर्हि, प्रच्युत इतोऽप्रामोऽमुत्रा, —ऽदित्याः सदा आसीदेत्या, —दित्यो वै यज्ञो,
 ऽदितिः सोमस्य योनः, स्व एवैनं योनौ दधाति, देव सवितरेष ते सोमा इति, मनु-
 ष्येषु वा एष पुराभूद्, देवेभ्य एवैनं संप्रादा, —देतत्त्वं देव सोम देवानुपावृता इति, देवो

३ ह्येवं देवानुपावर्तते, इदमहं मुनुष्यान्तस्सह रायस्पोषेण प्रजया चोपावर्तता, इत्याशिषुमेवा-
 शास्ते, नमो देवेभ्यः, स्वधा पितृभ्या इति, नमस्कारो देवानां, स्वधाकारः पितृणां,
 निर्वैरुणस्य पाशादमुक्षीति, वरुणपाशादेवं निर्मुच्यत आत्मनोऽहिंसायै स्वरभिर्यक्शमिति,
 यज्ञो वै स्व, — यज्ञमेवाभिविपश्यति, ज्योतिर्वैश्वानरमित्य, — सौ वा आदित्यो ज्योतिर्वैश्वानरं,
 — मग्निना वा एष तन्वः विपरिधत्ते यो दीक्षते, ऽग्नी रुद्रो, यदग्निना पुनर्यथायथं तन्वं न
 विपरिदधीत रुद्र एनमभिमनुकः स्याद्, यदाहा, — ऽग्ने व्रतपते या तव तन्मर्म्यभूदेषा सा
 त्वर्य, — ऽग्ने व्रतपते या मम तन्स्त्वर्यभूदियं सा मयित्य, — मग्निना वा एतत् पुनर्यथायथं तन्वः
 विपरिधत्त आत्मनोऽहिंसायै ॥ १ ॥ १

न यूपमल्लेप्यता होतृव्यं, न हि दीक्षितस्याग्नौ जुहति, वैष्णवीमनूच्याल्लेत्यो, वैष्णवा हि
 यूप, — स्तदाहु, — होतृव्यमेव, परुष्येव जुहोत्यायतुना इति, तन्न सूर्यः, यूपस्यैवान्तेऽग्नि
 मुथित्वाथ होतृव्यं, तस्मिन्नुदुभयमक, — जुहोत्याह, न दीक्षितस्याग्नौ जुहोत्य, — त्यन्यान्गां,
 नान्यानुपागामित्य, — ती रेह्यन्यानेति, नान्यानुपैत्य, — वीक् त्वा परेभ्यः परोऽवरेभ्योऽविदुमि-
 त्य, — वीग्ध्येनं परेभ्यः परोऽवरेभ्यो विन्दति, तं त्वा जुषामहे देवयज्याया इत्ये, — तं ३ ह्येवं
 जुषते, जुष्टं विष्णुवा इति, यज्ञायैवैनं जुष्टं विष्णवेऽक, — विष्णुवे त्वे, — ति पर्यनक्ति,
 हविर्भूतमेवैनं वृश्चत्य, — थो अभिघृतमेव, य इत्थं वेत्थंवाहु, — णो मैत्राश्तसोऽपावृत्तो, य
 ऋजुरुर्ध्वशल्लः स वाव मैधमुपस्थितो, यं ऋजुरुपरिष्ठादुपावनतो, योऽधिशारव्यो योनिः स,
 यो वा अस्यां अधिजायते स योनि, — मानियं हि वनस्पतीनां योनिः, परुषि वृश्च्यो,
 यदुपरुषि वृश्च्यथा परुष्यवकृत्तमेवं स्या, — दनक्षसंगं स्थाणुरुच्छिष्यो, यदक्षसंगं स्थाणुमु-
 च्छिष्येद्वज्रो भूत्वा यजमानस्य पशून् प्रतिहन्यात्, पञ्चारत्निः कार्यः, षड्क्त्या संमितः,
 षडरत्निः कार्यः, ऋतुभिः संमितः, सप्तारत्निः कार्यः, सप्तपद्या शक्त्या संमितो,
 ऽष्टारत्निः कार्यो, गायत्र्या संमितो, नवारत्निः कार्यः, — स्तेजसा त्रिवृता संमितो, दशा-
 रत्निः कार्यो, विराजा संमिता, एकादशारत्निः कार्यः, त्रिष्टुभा संमितो, द्वादशारत्निः कार्यो,
 जगत्या संमित, — स्त्रयोदशारत्निः कार्यः, — स्त्रयोदशेन प्रजापतिना संमितः, पञ्चदशारत्निः कार्यः,
 पञ्चदशेन वज्रेण संमितः, सप्तदशारत्निः कार्यः, सप्तदशेन प्रजापतिना संमिता, एकविं-

शत्यरत्निः कार्यं, एकत्रिंशेन संमितं, —स्त्रयोविंशत्यरत्निः कार्यं, —स्त्रयोविंशेन संमितं,
 पञ्चविंशत्यरत्निः कार्यं, पञ्चविंशेन संमितं, सप्तविंशत्यरत्निः कार्यं, —स्त्रिणवेन
 संमिता, एकत्रिंशदरत्निः कार्यं, एकत्रिंशेन संमितं, —स्त्रयास्त्रिंशदरत्निः कार्यं, —स्त्र-
 यस्त्रिंशेन संमितो, यावान् पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावान् काश्यो यदि वा यावान् रथे तिष्ठन्,
 यावान् वै पुरुष ऊर्ध्वबाहुः सैतस्यावमा मात्रा, अथ ततो वर्षीयान्वर्षीयानेव काश्यो, यो
 बहुशाखो बहुपर्णः स काश्यो भूम्न एव, भूमान् ५ रेह्ये एतस्य जग्राह, भूमानमस्य गृह्णाति,
 भूमानमस्य पशवोऽनृपतिष्ठन्ते ॥ २ ॥

२

ओषधे त्रायस्वैनमित्या, —ह त्रात्या एव, स्वधिते मैत्रं ५ हिंसीरिति, वज्रो वै स्वधिति,
 —वज्राद्वावास्मा एतदन्तर्द्धात्यहिंसायै, यो वा एतस्याभिहतस्याग्रे शकलः परापतति तमस्य
 तेजोऽन्वपक्रामति, यत्तं पुनराहरति सतेजस्वाय, प्राञ्चं प्रहापयति, मैधुमेवैनमनुपर्यावर्त-
 यति, वज्रो वै यूय, —स्तस्माद्वा इमे लोका नीर्यमाणाद्विभ्यती, —श्वरो रेह्येषोऽशान्तो नीर्यमाण
 इमांल्लोकान् हिंमिती, —यदाह, दिवमग्रेण मा हिंसीरन्तरिक्षं मध्येन पृथिव्याः संभव भ्राजं
 गच्छेति, शमयत्येव, शान्त एव नीर्यत, एषां लोकानामहिंसायै, सर्वस्य वा एष मित्रं
 यो दीक्षितः, स एतमहिंसी, —दीश्वरा वनस्पतयोऽपिधिण्यं भविता, यदाव्रश्चने जुहोति
 पुनरेवैनं प्रजनयति, तस्मादाव्रश्चनार्द्धया ५सः प्रजायन्ते, पशुना संमितः काश्यो, दश वै
 पशोः प्राणा, आत्मैकादुश्शो, ऽष्टाश्रयो ब्रह्मणी दशमे, आत्मैकादुश, —स्तथा पशुना
 संमितो, ऽष्टाश्रिः कार्यो, गायत्र्या रूपं, गायत्रो हि यूयो, गायत्र्या वै पतन्त्या यत्र
 पूर्णं परापतत्ततः पूर्णोऽजायत, तस्मात् पूर्णमय, एतत् खलु वै पूर्णस्य सारं ५ यत्खदिरं,
 स्तस्मात् खादिरं, इह वा असा आदित्य आसीत्, तमितोऽध्यमुं लोकमहरं, —स्तद्यतोऽध्यमुं
 लोकमहरं ५स्तस्माज्ज्योतिषो बिल्वोऽजायत, तस्माद्विल्वो, ब्रह्मवर्चसक्रामेन कार्यो ब्रह्मवर्चसस्य
 समष्ट्या, अथो ज्योतिषैव तमस्तरती, —न्द्रो वै यतीन्तसालावृकैरेभ्यः प्रायच्छत, तेषां ५ वा
 एष ब्रह्मचारी चमसाध्वर्युरासीत्, योऽयं ५ हरिणस्तस्य यः सोमपीथ आसीत् स स्वजोऽभवत्,
 तस्माद्वरिणः स्वजं खादति, सोमपीथो ह्यस्यैव स, यत्र चमसं न्यौब्जत्ततो रोहितकोऽजायत,
 तस्माद्रौहीतक, —स्तस्माद्रौहीतके रोहितके स्वजः, पृथिव्यै त्वान्तरिक्षाय त्वा दिवे त्वे, —ति
 प्रोक्षत्ये, —षां ५ ह्येष लोकानां ५ विधृत्यै मीयते, त्रिः प्रोक्षति, त्रिपत्या हि देवा, अथो

त्रिपदयैवैनं गायत्र्या प्रौक्षीद्, वज्रो वै यूपो, ऽन्नं यवो, यद्यवमीभिः प्रोक्षति वज्रेण वा
एतदन्नं जयति, तैजो वै यूपः, एष खलु वा ओषधीनां तैजो यद्यव, —स्तस्मादेतं शिशिरा
ओषधयोऽनुप्राणन्ति, यद्यवमवास्यति तैजसि वा एतत्तैजो दधात्य, —क्षं वा अमेध्यं, —मापो
हवि, —र्यदवसिञ्चति मैध्यमेवैनत्करोत्य, —क्षं वा अमेध्यं, यदवस्तृणाति मैध्यमेवैनत्करोति,
तक्षितो वा एष नयो यन्शकृमवास्यत्य, —नग्रमेवैनमकः, स्व एवैनं स्थाने दधात्य, —वृक्ण
एवाभूद्, घृतेन द्यावापृथिवी आपृणोति, घृतेनैव द्यावापृथिवी आपूरयति, यजमानो वा
अग्निष्ठास्तेजो घृतं, —मान्तमविच्छिन्नमनक्ति, यजमानमेव तैजसानक्ति, देवस्त्वा सविता
मध्वान्कित्वत्ये, —तद्वै देवानां मधु यद् घृतं, सुवितप्रसूत एवैनं मध्वान्कती, —न्द्रस्य चषालुम-
सीत्यै, —न्द्रं हि चषालं सुपिप्पला ओषधीस्कृधीत्या, —पधीरेव फलं ग्राहयति, तस्मादोष-
धयः शीर्षेण फलं गृह्णन्ति, दिवमग्रेणोत्तमाना, —न्तरिक्षं मध्येनापृण, पृथिवीमुपरेण दृष्ट्वेत्ये, —
षां ३ ह्येष लोकानां विधृत्यै मीर्यते, ता ते धामान्युश्मसि गमध्या, इत्येवदधाति
वैष्णव्या, वैष्णवो हि यूपः, स्वयैव देवतुया, विष्णोः कर्माणि पश्यते, —ति संकल्पयति
समितत्वाय, ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिं पर्यूहामी, —त्याशीरेवैषा, ब्रह्म दृष्ट्वै क्षत्रं दृष्ट्वेत्या, —
शिषु एवैष परिग्रहो, ऽपोऽनुपरिषिञ्चति धृत्यै ॥ ३ ॥

३

वज्रो वै यूपो, यदन्तर्वेदिं मिनुयान्निर्देहद्, यद्वहिवेद्यनवरुद्धः स्या, —दुर्धमन्तर्वेदिं मिना-
त्य, —धै बहिवेद्यं, —वरुद्धो ह भवति, न निर्देहति, नोपरस्याविः कर्तव्यं, यदुपरस्याविः
कुर्याद्रथेष्ठाः स्यात्, प्रमायुको यजमानो, नातिस्थूलः कार्श्यः, क्षुधं प्रजा नीयु, —नो
अत्यणु, —रुमधुमेवान्तरा, यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं लोकमायं, —स्तेऽमन्यन्ता, —ऽनेन वै नोऽन्यं
लोकमन्वारोक्ष्यन्तीति, तं यूपेनायोपयं, —स्तद्वृषस्य यूपत्वं, यद्यपः पुरस्तान्मीर्येत
स्वर्गस्य लोकस्यानुकशत्यै, तद्विष्णोः परमं पदं, —मिति समुन्मार्ष्टि स्वर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै, नाभिदुग्धे परिच्ययत्यु, —र्ग्वी ओषधया, ऊर्जं वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते
प्रजानां च, यद्वि कामयेत, क्षुधं प्रजा नीयुरित्य, —रशनान्यूपान्मिनुयात्, क्षुधं प्रजा

[ता (या) ते (वां) धामान्यु (वास्तु) ० । ऋ. १, १५४, ६; तै. सं. १, ३, ६, १; नि. २, ७ ।

विष्णोः कर्माणि पश्यतः । ऋ. १, २२, १९; सा. १६७१; अथर्व. ७, २६, ६; तै. सं. १, ३, ६, २]

[क्ष] मै. १, २, १४ । तै. ६, ३, ४ । काठ. २६, ६ कपि. ४१, ४ । वा. ६, ५ । काण्व. ६, ६ । [तद्विष्णोः परमं पदं ।

ऋ. १, २२, २०; सा. १६७२; अथर्व. ७, २६, ७; तै. सं. १, ३, ६, २, ४, १, ९, ३]

नियन्ति, यदि कामयेत, वर्षेत् पर्जन्य, ऊर्जा यजमानः संमर्धयेयमिति, परिबीयोर्ध्वी-
मुदूहेद्, वृष्ट्या एवैमां न्यूहत्य, —र्जा यजमानः संमर्धयति, यदि कामयेत, न वर्षेत्
पर्जन्य, ऊर्जा यजमानः व्यर्धयेयमिति, परिबीयावाचीमवोहेद्, वृष्ट्यैवैमां न्यूहत्य, —र्जा
यजमानः व्यर्धयति, सर्वदेवश्त्यो वै यूपो, यन्निखातं तत् पितृणां, यदूर्ध्वं तन्मनुष्याणां,
यत्र रश्ना तदोषधीनां, यदूर्ध्वं रश्नायास्तद्विशेषां देवानां, —मिन्द्रस्य चक्षालं, ये वै
देवाः साध्या यज्ञमत्यमन्यन्त तेषां वा एतद्यदुपरिष्ठाक्षपालस्याङ्गलिमात्रं कार्यं, —मङ्गलिमात्रं हि
तदग्रा आसीद्, यत्ततो वर्षीयः कुर्याद्वज्रो भूत्वा यजमानस्य पश्नवतिष्ठे, —दिन्द्रो वै वृत्राय
वज्रमुदयच्छत्, सोऽवलीयत्, तस्य वा एतदनुनद्वयै यक्षपालं पृथुमात्रं कार्यं, पृथुमात्रं हि
तदग्रा आसीद्, यदाणिमतोऽगृह्णात् तस्मादणिमतो, यदिन्द्र उदयच्छत् तस्मादिन्द्रं, यदि
कामयेता, —ऽन्येऽस्य लोकमन्वारोहयेयुरित्य, —न्यस्य वृक्षस्य स्वरुं कुर्या, —दन्येऽस्य लोकमन्वा-
रोहन्ति, यदि कामयेत, प्रजामनुसंतनुया, —दिति यूपस्य स्वरुं कुर्यात्, प्रजामेवानुसंत-
नोति, यजमानो वा अग्निष्ठा, —स्तेजोऽग्नि, —यद्विथं वेत्थं वा मिनुयाद्यजमानं तेजसा
व्यर्धये, —दग्निना सदृशं मेतश्च यजमानस्य सतेजस्त्वाया, —ऽऽवृह्य ह स्म वै पुरा संस्थिते य-
श्चेऽग्नौ यूपं प्रास्यति, संभज्य सुचस्ते देवा अमन्यन्त, यज्ञवेशसमिदै कुर्या इति, तेऽब्रुवन्,
परिधिभिरेव नः सुचः स्वर्गाकृताः सन्तु, स्वरुणा यूपः, प्रस्तेरेण सदा इति, तेषां
वा एष स्वगाकारो, न ह स्म वै पुरा पुरुषं महादेवो हन्ति, तत् इदं रुद्रोऽन्ववातिष्ठत्,
ते देवा एतां रुद्रस्यावेष्टिमपश्यं, —स्त्रिः परस्तादनाक्ति, त्रिरवस्तात्, तत्पट्, पट्वा ऋतव,
ऋतुभ्यो वा एतद्रुद्रमवयजत्या, —हुतिभाजो वा ऋतवोऽस्तोमभाज, —स्त एवास्यैतेनाभीष्टाः
प्रीता भवन्ति, यद्यपाज्जुहोति वनस्पतिभ्यस्तेनावयजति, यद्वशनाया ओषधीभ्यस्तेन,
यदात्मनो मनुष्येभ्यस्तेन, यदाह, दिवं ते धूमो गच्छत्विति, हविर्धानात्तेना, —ऽन्तरिक्षं
ज्योतिरित्या, —ग्रीध्रात्तेन, पृथिवीं भस्म स्वाहेति, सदसस्तेन, सर्वतो वा एतद्रुद्रमवय-
जत्या, —हुत्या वा एतं वनस्पतिभ्यः प्रच्यावयन्त्यु, —पयज्य मनुष्याः प्रयन्ति, तत्स्वाया
देवताया अन्तर्धीयते, यूपो वै यज्ञस्य दुरिष्टमागुञ्चेत्, यद्यपमुपस्पृशेद्यज्ञस्य दुरिष्टमागुञ्चेत्,
तस्माद्यूपो नोपस्पृश्यः, शुग्वा एष मीयते, सं ईश्वरोऽशान्त इमांल्लोकाञ् शुचाप्यितो, —यै-
द्यैकः स्यात् ॥ एष ते वायो ॥ इति ब्रूयाद्, यदि बहवः ॥ एते ते वायो ॥ इति ब्रूयाद्,
वायुगोपा वै वनस्पतयः, स्वामेवैभ्यो देवतामपि सृजत्येषां लोकानामहिंसायै, यथा वै प्रौगं

रज्जुभिर्व्युत्तमेवमिमे लोका यूयैर्व्युत्ता,—स्त एनमार्तिं निनयन्ति, यदाह ॥ नमः स्वरुभ्यः ॥
 इति, तेभ्य एव नमोऽक,—स्तेऽस्मै विजिहते, तेऽस्मै लोकं विन्दन्त्ये,—ते वै देवानामुद-
 याता अस्मिँल्लोके सन्नाः स्वरवोऽभिरोद्धारो, यान्न पश्यति ते सन्ना, अथ यान्पश्यति ते
 बृहन्त ऊर्जा, यदाह ॥ नमः स्वरुभ्यो बृहद्भ्यो मारुतेभ्यः, सन्नान्मावृणाम् ॥ इति तानेव
 परिवृणक्त्ये,—ते वा अमुष्मिँल्लोकेऽन्नस्य प्रदातार,—स्तेऽस्मा अन्नं प्रयच्छन्ति ॥ अपश्चाद्द्वान्नं
 भूयासम् ॥ इत्यपश्चाद्द्वान्नं भवति ॥ ४ ॥

४-१४

साध्या वै देवा आस,—अथ वै तर्हि नान्याहुतिरासीत्, ते देवा अग्निं मुथित्वाग्ना अजुहवु,—
 —स्ते वै तथैवाहुत्या पशून्तसृष्ट्वाथ पशुमालभन्त, यदग्निं मुथित्वाग्नौ जुहोति तया वा एतदाहुत्या
 पशून्तसृष्ट्वाथ पशुमालभन्ते, ऽथो पशवो वा एतदालब्धा यदेवतां जनयन्त्य,—थो तेज एवास्मै
 जनयन्त्य,—ग्रेर्जनिन्नुमसीत्या,—यत्तनमिव एतत्क्रियते, वृषणौ स्था इति, रेत एवैतदधाति,
 न हि तस्य रेतो धीयते यस्यैतौ न भवत, उर्वश्यसीति, वाग्वा उर्वशी, पुरुरवा असीति,
 प्राण एव तन्मिथुन,—मायुरसी,—ति समनक्ति, तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, गायत्रंसि,
 त्रिष्टुप्सि, जगदसीति, छन्दोभिरेवैनं प्रजनयति, सावित्रीं प्रथमामन्वाह प्रसृत्यै, सवितृ-
 प्रसृता हि प्रजाः प्रजायन्ते, ऽथ द्यावापृथिवीया,—मपि हि द्यावापृथिव्योः पशुपु, द्यावा-
 पृथिवी हि पशवोऽनुप्रजायन्ते, गायत्रीरन्वाह, गायत्रोऽह्यग्निं,—गायत्रं छन्दा, अपरिमिता
 अन्वाहा,—ऽपरिमिता ३ह्यग्नेस्त ३न्वो, ऽग्निना वा अतीकेनैन्द्रो वृत्रमुहं,—स्तस्य समासृप्तस्य
 भीतस्य यत्र व्याधृत ततो भूमोऽसृज्यत, तस्माद्धर्मवृत्ती नानुच्या, व्युद्धा हि सा, रक्ष-
 सामनन्ववजयाय, परिधयः परिधीयन्ते, यत् समर्पा परिधीन्प्रहरत्तदेनु रक्षांसि यज्ञमवजये-
 यु,—रग्रेण परिधयः प्रहृत्या रक्षसामनन्ववजयाय, क्रूरमिव वा एतद्यज्ञं क्रियते यदग्ना अग्निं
 जुह्वति, यदाह, भवतं नः समनसौ समोकसौ संचेतसा अरेपमा इति, शमयत्येव,
 शान्त एव प्रह्रियते यजमानस्याहिंसायै, सुवेणाभिजुहोति, संजग्मानाभ्यामेवाभ्यां भागधेय-
 मपिदधाति, यः कूटो वाकणो वा काणो वा शुष्को वावर्तत तस्य यातयामा, स योऽपन्नद-
 न्मलं तत्पशूना,—माग्नेयः पशु,—रग्निष्टोम आलभ्य, आग्नेयो ह्यग्निष्टोम, ऐन्द्राग्नः पशुरुक्थ्य
 आलभ्य, ऐन्द्राग्नानि ३हुक्थ्यान्यै,—न्द्रो वृष्णिः षोडशिन्यालभ्य ऐन्द्रो वै वृष्णि,—रैन्द्रः

षोडशी, सारस्वती मेष्पु, तिरात्र आलभ्या, वाग्वै सरस्वती, वागनुष्टु, वागनुष्टुभी रात्रि, — यज्ञक्रतूनामेवैषा व्यावृत्ति, — र्यथा वै मत्स्योऽविचितो जनमवधूनुत एव५ वा एतै प्रजायमाना जनमवधून्वते, यस्त्वा एतानेव५ वेदु तेमेतेनावधून्वते, कथ५ संवनानि पशुमन्ति वेछे, — ति पृछेद्, यद्वर्षया प्रातःसवने चरन्ति तेन प्रातःसवने पशुमद्, यत्पुरोडाशैर्माध्यंदिने सवने तेन माध्यंदिन५ संवनं पशुमद्, यदङ्गैस्तृतीयसवने तेन तृतीयसवने पशुमत्, कियुता तत्पशोश्चरन्ति यद्वर्षया चरन्ति, कियुता तद्यत्पुरोडाशैः, कियुता तद्यद्वदानैः, रूपेण तत् पशोश्चरन्ति यद्वर्षया चरन्त्या, — त्मना तद्यत्पुरोडाशैः, शरीरेण तद्यद्वदानैः, कस्मै पशुः प्रत्यङ् नियुज्यता, उदङ् प्रणीयते, दक्षिणत उपसाद्यते, प्राङ् हूयता, इति पृछेद्, यत् प्रत्यङ् नियुज्यत इमां तेन दिशमभिजयति, यद्दक्षिणत उपसाद्यत इमां तेन, यत्प्राङ् हूयत इमां तेन, यदुदङ् प्रणीयते मनुष्यलोकं तेनाभिजयति, यद्दक्षिणत उपसाद्यते पितृलोकं तेन, यत् प्राङ् हूयते देवलोकं तेन, यदाहुत्या ऊर्ध्वो धूम उदयते स्वर्गं तेन लोक५, यद्विडो-पहूत प्रत्यङ् हरन्तीमं तेन लोक५, सर्वा वा इमा दिशः पशुयाज्यभिजयति सर्वाल्लोका, — न्तसर्वा एवास्येमा दिशोऽभिजिता भवन्ति सर्वे लोकाः ॥ ५ ॥

१५

अथैता आप्रियः, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत, स एता आप्रीरपश्यत्, ताभिरात्मानमाप्रीणीत, यज्ञो वै प्रजापति, — र्यदेता आप्रियो भवन्ति यज्ञमेवैताभिर्यजमाना आप्रीणीते, वर्षया वै पशोर्देवाः प्रातःसवने स्वर्गं लोकमायन्, यद्वर्षया प्रातःसवने चरन्ति वर्षया वा एतत् पशोर्यजमानः प्रातःसवने स्वर्गं लोकमेति, ते वै स्वर्ग्यन्तोऽस्थानि शरीराण्यधून्वत, यदङ्गैस्तृतीयसवने चरन्त्य, — स्त्रा५ शीरीणां निष्क्रीत्यै, पशु५ स्नपयन्ति, यदेवास्याभिनिषण५ शमलममेध्यं तच् शुन्धन्ति, पशुमुपाकृत्याग्निं मन्थन्ति पशूनामवरुद्धयै, द्वौ वै वज्रो, घोश्चोऽन्यो, शिश्वोऽन्यो, यः शुष्कः स घोरो, य आर्द्रः स शिवो, वज्रेण खलु वै वीर्यं क्रियते, वज्र५ वा एतदादत्ते वीर्याये, — पे त्वेती, — प एवैन, — मुपाविरसीत्यु, — प श्वेषोऽवत्यु, — पो देवान्दैवीर्विशः प्रागुरित्ये, — ता वै दैवीर्विशो यत् पशवो, बह्वय उशिजा इत्ये, — ते वै बह्वय उशिजो यद्वत्विजश्च धिष्ण्याश्च, बृहस्पते धारया वसूनीति, ब्रह्म वै बृहस्पति, — ब्रह्मणैवैना५ यछति, हव्या ते स्वदन्ति, स्वदितमेवैनमालभते, दैवत्वष्टर्वेण रणा इति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, रेवतीरमेध्यमिति, पशवो वै रेवती, — र्यछत्ये-

वैनां, देवस्य त्वा सवितुः प्रसवं इति, सवितृप्रसूत एवैनानामादत्ते, ऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्य, —
 श्विनौ वै देवानामध्वर्युः, पूष्णो हस्ताभ्या, —मिति देवताभिरेव, द्वौ वै पाशौ, घो३रोऽन्यः,
 शि३वोऽन्यो, यो यज्ञियः स घोरो, योऽयज्ञियः स शिव, ऋतस्य त्वा देवहविः
 पाशेनेति, य एव यज्ञियः पाशस्तेनैनमालभते, प्रतिमुञ्चामीत्य, —भि हि मनु३ष्या दधत्य, —
 —मुष्मै त्वा जुष्टमिति, यस्या एव देवतायै पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक, —धर्षा मानुषा
 इति, मनु३ष्या हि धारयन्ति, शुष्को वा एषोऽमेध्यो, यत्पशुं नियुनक्त्युभा एवैनौ मेध्यौ
 करोति, प्रत्यञ्चं नियुनक्ति, प्रत्यञ्चो हि पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते, प्राणेषु वा एतस्य देवता
 उपस्थिता यत्पशुं नियुनक्ति, प्रतीचीरेवास्यै देवता नियुनक्त्य, —द्ध्यस्त्वौषधीभ्या इत्य, —
 द्ध्यो ३ह्येष औषधीभ्यो जुष्टं प्रोक्षामीति यस्या एव देवतायै पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक, —रनु
 त्वा माता मन्युतामनु पितेत्य, —नुमत एवैनं मात्रा पित्रा भ्रात्रा संख्यालभते, ऽनुमानावह देवान्
 देवायते यजमानावेति, देवताभ्य एवैनं निर्दिशत्य, —वां पेरुसीत्य, —पां २ ह्येष पेरुः, स्वात्तं २
 सद्भविर्वापो देवीः स्वदुन्त्विति, स्वदितमेवैनमालभते, ऽथ यदुप गृह्णात्युप च सिञ्चति सर्वत
 एवैनं मेधेन समर्धयति, स ते वायुर्वातेन गच्छतामिति, वातुमेवास्य प्राणमन्ववाछति, स २
 यज्ञैरङ्गानीति, यज्ञियमेवैनमकः, स २ यज्ञपतिराशिषेति, यजमानमेव यज्ञस्याशिषा
 समर्धयति, शिरो वा आघारं, आत्मा हवि, —यदाघारमाघार्यं पशुना समनक्त्यात्मन्वा
 एतच् शिरो यज्ञस्य प्रतिदधाति, वज्रो वै स्वरु, —वज्रः स्वधिति, —यत्स्वधितिनानाक्ति
 वज्रेणैवैनं २ स्तृणुते, याक्ता तया श्रुतस्यावद्यति, हविर्भूता वा एषा, हविषैव हविषो-
 ऽवद्यति ॥ ६ ॥

१६

अग्निना वै मुखेन देवा इमाँल्लोकानभ्यजयन्, यत्पर्ष्यग्निं करोत्यग्निना वा एतन्मुखेन यजमान
 इमाँल्लोकानभिजयति, रक्षा २सि वा एतं जिघा २सन्ति, यत्पर्ष्यग्निं करोति रक्षसामपहत्यै,
 त्रिः पर्ष्यग्निं करोति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतल्लोकैभ्यो यज्ञाद्रक्षा २स्यपहन्ति,
 चात्वालमपि पर्ष्यत्ये, —पां वा अग्नीनां २ योनिः, स्कन्दति वा एतद्विष्यैद्विश्वातुति यद्विलिप्यते,
 ऽग्निर्वै सर्वा देवता, अत्र वै सापि देवता यस्या आलभ्यते, यत्पर्ष्यग्निं करोति तामेवैनद्रम-
 यति, कियद्वाहैतत्पशोः, कियद्वा यत् प्रयाजा, एतहिं खलु वै सर्वो यक्षीप्रीत, —स्तस्मादा-

[देवस्य त्वा सवितुः ० । अथर्व. १९, ५१, २]

[७] मै. १, २, १५ । तै. ६, ३, ८ । वा. ६, ११ । काण्व. ६, १३-१५ ।

श्राव्योऽप्रेष्यति, देवताभ्यो वै पूर्वमाशुश्रव, — दथ वा अत्र पशोराश्रावयति, तस्मादाश्रा-
व्योऽप्रेष्यत्यु, — भये वा एतं बध्यमानमनुबध्यन्ते ये ग्राम्याः पशवो ये चारण्या, ये बध्यमा-
नमनु बध्यमाना अन्वैक्षन्त मनसे, — ति यज्जुहोति तेषां वा एषोन्मोक्षा, यन्न जुहुयादनुन्मुक्ताः
स्युरुर्वन्तरिक्षं ३ वीहीत्य, — न्तरिक्षदेव ३त्यो वा एष एतर्हि, रक्षांसि वा एतं जिघांसन्ति,
प्रच्युतमितोऽप्राप्तमुमुत्रा, — ऽग्निं पुरस्ताद्धरन्ति रक्षसां पराणुत्यै रक्षसामपहत्या, अथो हव्याय वा
एतत् प्रणीयमानाय देवताः पुरस्ताद्धरन्त्य, — ऽग्निं पुरस्तान्निदधात्यस्कन्नत्वाय, पशोर्वै मारणा-
यानीयमानस्याहवनीयं मेध्योऽभ्युपक्रामति, यो वै तर्हि पशुमन्वारभते तं यज्ञस्याशीर्गच्छति,
यदाह, रेवति प्रेधा यज्ञपतिमाविशेति, यत्र वा एतत् कच यजमानं संतं यज्ञस्याशीर्ग-
च्छति, वपाश्रपणीभ्यामन्वारभते, तत्स्विदुभयमक, — रुरो अन्तरिक्ष सज्जदेवैन वातेनैत्य, —
न्तरिक्षं वै पशवो, वातः प्राणः, प्राणानस्मिन् दधाति, त्मनास्य हविषो यजेति,
देवता एव ग्रीणाति, समस्य तन्वा भवेति, पुनरेवैनं संभावयति, वर्षीयो वर्षीयसा इति,
तेन यजमानो वसीयान् भवति, यद्यज्ञं पशुमाहुर्धत्तमभिमन्यन्ते ३क तर्हि यज्ञो भवतीति,
यदाह, यज्ञं यज्ञपतौधा इति, यज्ञपतौ वा एतद्यज्ञं प्रतिष्ठाप्याथ पशुमालभन्ते, स्कन्दति
वा एतद्विष्येद्विश्वोतति यद्विलिप्यते यत्तृणमुपास्यत्यस्कन्नत्वाय, प्रत्यश्च संज्ञयन्ति,
प्रत्यश्चो हि पशवो मेधमुपतिष्ठन्त उदीचीनपादु २व्यावृत्त्यै ॥ ७ ॥ १७

ऋत्विजो वृणीते, छन्दांसि वा ऋत्विज, — छन्दांसि वा एतद्वृणीते, यद्वोतारं वृणीते
जगुतीं तद्वृणीते, यदध्वर्युं पङ्क्तिं तद्, यदग्नीधमतिछन्दसं तद्, यन्मैत्रावरुणं गायत्रीं तद्,
यद् ब्राह्मणाञ्शंसिनं त्रिष्टुभं तद्, यत्पोतारमुष्णिहं तद्, यन्नैष्टारं ककुभं तद्, यदाह ॥ अग्नि-
दैवीनां विशो पुरस्ता ॥ इति, यजमानं वा एतद्वृणीते, स धृतो वषट्करोति, नाछा-
वाकं वृणीते, पश्वाजैव वा एषा, होत्राः स्वर्ग्या, यदछावाक्या द्विदेवत्याः शंसति,
द्विषाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या, अथ यदग्नीधं मध्यतो वृणीते तस्मादयमग्निर्मध्यत ओषधीनां,
यदुत्तमः स यजतां स यजति तस्मादुपरिष्ठान्मथ्यमानः प्रजायत, एतद्वा अस्य छन्दांसि
वृत्तानि युक्तान्यभूवन्, यदवृता वषट्कुर्युर्भ्रीतव्यं यज्ञस्याशीर्गच्छे, — दथ यद्वृता वषट्कुर्वन्त्ये-
कधा वा एतद्यजमाने यज्ञस्याशीः प्रतितिष्ठति, तस्मादेकः पशोर्विषट्करोत्ये, — कं हि वृणुते,

दश वै पशोर्देवता, दशास्मिन् प्राणा, यदश प्रयाजा, या एवास्मिन् देवतास्ता एतद्युजत्य, —
थ य एष एकादशो, यस्या एव देवतायै पशुरालभ्यते तामेवैतद्युजत्य, —थ यदेकादशानुयाजा,
या एवैतदेवता अयाक्षीत् ता एतैरेनुप्रीणाति, हतो वा एष मृशतोऽमुत्र भूतो, दश वै पशो-
र्देवता, दशास्मिन् प्राणाः, प्राणाः खलु वै पशोर्देवता, यदश प्रयाजाः प्राणानेवास्य प्रयुज-
त्या, —त्मा वै प्राणानामेकादश, आत्मा वपा पशो, —यदेष एकादशः पुरिशय आत्मा वा एत-
दात्मानं परिशये, ५थ यदेकादशानुयाजाः प्राणानस्मिन् दधाति ॥ ८ ॥ १८ - २०
[१६२७]

॥ इत्युपरिकाण्डे संक्रान्ता नाम नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

अथ दशमः प्रपाठकः ।

पत्नी वै प्रच्यवमानामुष्यादित्यस्य लोकमभिप्रच्यवेत, हिनस्ति खलु वा एष तं योऽस्य
लोकमभिप्रच्यवते, यदाह, नमस्त आतनेत्य, —मुष्मा एव नमोऽक, —रनर्वाक् प्रेहीत्यनेनाः
प्रेही, —ति वा एतदाह यजमानाय, घृतस्य कुल्यामनु सह रायस्पोषेणेत्या, —शिषुमेवाशास्ते,
देवीरापः शुद्धा यूयं देवान् युयुध्वमित्य, —पो वा एतद्भूषन्ति, पूताभिराभिः पूताश्चरन्ति,
तस्माद्वा एतां बहु रिप्रममेध्वं चरन्तीमापो न हिंसन्ति, हतो वा एष मृशतोऽमुत्र भूशतो,
ऽद्भ्यो वै प्रजाः प्रजायन्ते, पत्नी प्रजनयति, यदद्भिरभिषिञ्चति पुनरेवैनं प्रजनयति,
सर्वान् प्राणान्तसमृशति सर्वाण्यङ्गान्ये, —तावान् हि पशुः, पशोर्वै मार्यमाणस्य प्राणाञ्शुगृ-
छति, यदाह, वाचमस्य मा हिंसीः, प्राणमस्य मा हिंसीरित्य, —द्विर्वावास्यैतत्
प्राणाञ्शुचो मुञ्चति, यत्ते क्रूरं यदास्थितं तदेतेन शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्वैति, यदेवास्य
गमयन्तः क्रूरमक्रुस्तदक्रूरमक, —स्तच् शमयति, ये वा एते स्तोका अवपद्यन्ते त इमाम-
शान्ता ऋच्छन्ति, तत् इमाञ्शुगृछति, यदाह, शमद्भ्य इति, शमयत्येव, शान्ता एवे-
मामृच्छन्त्यहिंसाया, ओषधे त्रायस्वैनमित्या, —ह त्रात्या एव, स्वधिते मैतुं हिंसीरिति,

[१] मै. १, २, १६ । तै. ६, ३, ८—९ । वा. ६, १२—१३, १५—१६; ५, १०; १, १, २२; ७, ३०; १४, २२; १, ७, २२; ६, ११;
२२, २८; ३९, १३। काण्व. ६, १४—१५, १९—२२; ५, १४; १, १, ३७; ७, ३०; १५, २४; १, १०, ४६; २४, ३९; ३९, १२ ।

वज्रो वै स्वधिति, —वज्राद्वावास्मा एतदन्तर्देधात्यहिंसायै, सर्वाभ्यो वै देवताभ्यः पशुराल-
भ्यते, यदाह, रक्षसां भा३गोऽसीत्ये, —तेन वा एतद्भागधेयेन रक्षांसि पशोर्निर्भजती, —द-
महं रक्षोऽवबाध, इदमहं रक्षोऽधमं तमो नयामीत्या, —ह रक्षसां ध्वरायै रक्षसाम-
न्तरित्यै, पशवो वै वपा, यदुपतृन्यात् पशून् हिंस्याद्, यन्नोपतृन्यादयताः स्यु, —यत्र
तन्निष्ठं तदुपतृन्यात् पशूनां यत्या, इषे त्वोजे त्वेती, —ये ३होषोजे ३होषा, देवेभ्यः शुन्धस्व,
देवेभ्यः शुम्भस्वेति, देवेभ्य एवैनां शुन्धति, देवेभ्यः शुम्भति, घृतेन द्यावापृथिवी
प्रोर्णुवातामिति, घृतेनैव द्यावापृथिवी प्रोर्णोत्य, —मुष्मै त्वा जुष्टमिति, यस्या एव देवतायै
पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक, —नैमः सूर्यस्य संदृशा इत्य, —मुष्मा एव नमोऽक, —रित्थं
पर्यावर्तत, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृतमनु पर्यावर्तत,
उ३र्वन्तरिक्षं ३वीहीत्य, —न्तरिक्षदेव३त्यो वा एष एतर्हि, रक्षांसि वा एते जिघांसन्ति,
प्रच्युतमितोऽप्राप्तममुत्र, कार्मर्यमयी वपाश्रपणी भवतो रक्षसामपहत्यै, यस्मा एवामुतोऽग्निं
पुरस्ताद्धरन्ति तस्मा इतो देवता वा एतद्व्यमनुपर्यावर्तमानमेति, चरमत उपप्रतिगृह्णात्यलम्ब-
टकाराय, यदतिहरे देतमेवातिहरेद्, विश्वतोमुखो ३ह्यग्निः, प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टाराति,
—रित्याह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्यै, वायोः स्तोकांना, —मिति तृणमुपास्यति
स्तोकांनां विधृत्यै, वायु३ह्येतानमुतो विसृजति प्रजानां कल्पत्या, अग्रं वा एतद्व-
व्यस्या, —ऽग्रमौषधीना, —मग्रेणैवाग्रं समर्धयत्य, —थो अग्राय वा एतद्व्यस्याग्रमौषधीनामिध्मं
चिनोति, हविषो वा एते स्तोकाः, स्कन्दति वा एतद्विविर्यद्विश्वोत्ति यद्विलिप्यते,
यदाह ॥

१

जुषस्व सप्रथस्तमं वचो देवप्सरस्तमम् । हव्या जुह्वान आसनि ॥

२

इति तेनैवास्य ते हुता अस्कन्ना वषट्कृता भवन्ति, नानादेव३त्या वा एकाद-
शिन्यां पशवा आलभ्यन्ते, ऽथात्राग्नेयीं प्रथमानुच्यते, ऽग्निर्वै सर्वा देवता, अत्र वै सापि
देवता यस्या आलभ्यते तमेवैनद्रमयति, यर्हि लोहिनीव श्रुतां तर्हि रौद्री, यत्तर्हि जुहुया-
द्बुद्रायास्य पशून्पिदध्याद्, यर्हि श्येनीव श्रुतां तर्ह्याग्नेयीं, तर्हि होत३व्या, तथास्य
रुद्रः पशून्नभिमानुको भवति, क्रव्यं वा एतर्हि पशुर्यर्ह्यश्रुतो, यद्वपामभिघार्थं

पृषदाज्यमभिघारयेदुद्रायास्य पशूनपिदध्या, —दथ यत् पृषदाज्यमभिघार्यं वषामभिघारयति यथा-
पूर्व५ वा एतत् पशुमुपैत्य, —थो एवमस्य रुद्रः पशूननभिमानुको भवति, पुरस्तात्
स्वाहाकारा वा अन्ये देवा, उपरिष्ठात् स्वाहाकारा अन्ये, त उभयेऽश्वे मध्येऽवरुध्यन्ते ॥
स्वाहा देवेभ्यः ॥ इति पुरस्ताद्वषाया जुहुयात् ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ इत्युपरिष्ठात्,
तथास्य त उभयेऽवरुद्धा भवन्ति, पशोर्वै मार्यमाणस्य प्राणाञ्छुगृह्णाति, प्राणान्तसंगृह्य वषा-
मुपविसृजे, —दात्मा वषा पशो, —रात्मन्नेवास्य प्राणान् दधाति, दक्षिणस्य पूर्वपदस्यावदेय, —
मिति ह साहुर्दाक्षायणा, —स्तथास्य सर्वस्य पशोरवत्त्वं भवतीति, स्वाहोर्ध्वनभसं मारुतं देवं
गृह्णात्, —मिति वषाश्रपणी अनुप्रास्यत्यु, —र्ध्वनभसो वा एतं मारुतस्य भागधेयं, तमेवैतेन
गमयती, —मै वा एतं विषूची अनुप्रास्यत्यु, —नयोर्विधृत्यै ॥ १ ॥ ३-७

पुरुष५ वै देवा मेधायालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, सोऽश्वं प्राविशत् तैऽश्वमालभन्त,
तस्य मेधोऽपाक्रामत्, स गौं प्राविशत्, तै गामालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्,
सोऽविं प्राविशत्, तैऽविमालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, सोऽजं प्राविशत्, तैऽ-
जमालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, स यवं प्राविशत्, तै यवमालभन्त, तस्य मेधो-
ऽपाक्रामत्, स ब्रीहिं प्राविशत्, तै ब्रीहिमालभन्त, त५ ब्रीहां आमुवन्,
यद्ब्रीहिमेयः पुरोडाशो भवति मध्यतो वा एतत् पशोर्मेधो धीयते, सुपिरो वै तर्हि पशुर्यर्हि
वषामुत्खिदन्ति, यद्ब्रीहिमेयः पुरोडाशो भवत्यपिहित्या असुषिरत्वाय, द्वादशकपालो भवति,
द्वादश मासाः स५वत्सरः, स५वत्सरमेनु पशवः प्रजायन्ते, प्रजन्तान्यैकादशकपालः कार्या,
एकादशाक्षरा त्रिष्टु, —वैन्द्रमेतच्छन्दो यत्त्रिष्टु, —वैन्द्राः पशवः, पशुष्वेवास्य पशून् दधाति,
देवा अ३न्योऽन्यस्मै पशुमालभ५ स्वर्गं लोकमाय५, —स्तेऽमन्यन्ता, —ऽनेन वै नोऽन्ये लोकमन्वा-
रोक्ष्यन्तीति, तस्य मेधं प्लाक्षारय, —न्तस् प्लक्षोऽभवत्, तत् प्लक्षस्य प्लक्षत्वं, क्लोमो वै त५
हृदयात् प्लाक्षारय५, —स्तस्मादेतत् सुषिरं यत् प्लक्षशाखाया अवद्यति, मेधादेवाध्यवद्यति,
पृषदाज्यस्योपहत्य परैति ॥ श्रुतं५ हविः शमिता ॥ इति श्रुत्वाय, त्रिराह त्रिपत्या हि देवा,
अथो यथेदं ब्राह्मणेभ्य ओदुनं पक्कं प्राहैव५ वा एतदेवेभ्यो हविः श्रुतं प्राहो, —त्तरतः परीत्याभि-
घारयति पशुनामवरुद्धथै, प्राणापानौ वै पृषदाज्यं, —मात्मा हृदय५, यत्पृषदाज्येन हृदयमनेक्ति
मध्यतो वा एतत् पशोः प्राणापानौ दधाति, सोमस्य वा एतद्ब्रह्मिर्ब्रह्मि, —रथ वा एतत्

पशोर्यिदुत्तरवर्हिर्वर्हिः, श्रद्धा एतद्धव्यमुक्, —रस्कन्नमविक्षुब्धं मे हव्यं देवता गच्छदिति, देवानां
 वै संवेषां मनांसि गच्छति पशा आलभ्यमाने, मनो वै मनोता, यन्मनोताया अन्वाह मनांस-
 स्येवेषांसंभावयति, हतो वा एष मृशतोऽष्टुभू भूतो, मनो वै मनोता, यन्मनोताया
 अन्वाह पुनरेवैनंसंभावयति ॥ २ ॥ ८-१०

हृदयस्यावद्यति, मनस एव तेनावद्यत्य, —थो यावानेव पशुस्तस्यावत्तं भवति, जिह्वाया
 अवद्यति, वाच एव तेनावद्यत्य, —थो एतया ह्यग्रा औषधीनांसं प्राश्नाति, श्येनस्याव-
 द्यति, वक्षस एव तेनावद्यत्य, —थो अत्र हि सं रसः प्रतितिष्ठति दोष्णोऽवदायु पार्श्वयोरवद्यति
 यज्ञस्य परिगृहीत्यै, यज्ञोऽवद्यति, मध्यस्यैव तेनावद्यति, मतस्तयोरवद्यति, रूपस्यैव
 तेनावद्यति, श्रोण्या अवदायु गुदस्यावद्यति, तदुत्तमस्यावद्यत्यु, —त्तमंसं ह्यायु, —र्यदन्यस्यो-
 त्तरस्यावद्येत प्राणमस्यापिदध्यात्, प्रमायुकः स्यात्, तस्मात्तस्योत्तमस्यावद्यत्यु, —त्तमंसं ह्यायु, —
 हृदयस्यावदायु जिह्वाया अवद्यति, यथापूर्वसं वा एतत् पशुमुपैत्य, —थो एवमस्य सर्वस्य पशो-
 रवत्तं भवत्यै, —कादश कृत्वोऽवद्यति, दश वै पशोः प्राणा, आत्मैकादश, —स्तथास्य सर्वस्य
 पशोरवत्तं भवत्यै, —कादश वा एतान्युवदानानि, तानि द्विद्विरवद्यति, तद् द्वाविंशति, —
 स्त्रीणि त्र्यङ्गानि, तत् पञ्चविंशतिः, पञ्चविंशेन वै स्तोमेन मनुः प्रजा असृजत्, तन्म-
 नुस्तोमो वा एष प्रजननायै, —तद्वै सर्वस्य पशोरवत्तं, —मथ वै प्राणस्यापानस्य व्यानस्य तेषाम-
 नवत्तंसं, यत् त्र्यङ्गानामवद्यति तेनैव प्राणस्यापानस्य व्यानस्य तेषामवत्तं भवति, विश्वरूपो
 वै त्वाष्ट्रः पशून्भ्यवमत्, तस्मात् पशवो विश्वरूपा, अभिवान्तो वै पशुः पूयित, —स्तस्मात् पृष्टीनां
 मज्जा नाद्यः, सं वा अधस्तान्न प्राप्नो, —देतद्वै जीवं, तस्मादतोऽवद्यत्य, —क्षणाङ्गानामवद्यति,
 पशुंसं वा एतदाश्रुमयति, तस्मात् पशवोऽक्षणाङ्गानि ग्रहरन्तो यन्त्या, —मेयो वै सर्वः पशुः,
 —रथ वा उतान्यस्यै देवताया आलभ्यते, यदोष्णः पूर्वाधीदुम्रयैऽवद्यति गुदस्प मध्यतः श्रोण्या
 जघानतस्तथास्य सर्वस्य पशोरग्रयैऽवत्तं भवति, त्रेधा गुदं करोति, त्रेधा रथेतर्हि पशुः, —रथ-
 ङ्गानि समवत्तमुवदानानि, यावानेव पशुस्तस्मिन्नायुर्दधाति, त्रेधा मेदः करोति, मेदोरूपा
 हि पशवः, सर्वाणि वै पशोर्मद्यतोऽङ्गानि मेदन्ति, यावानेव पशुस्तस्मिन् मेदो रूपं दधाति,
 बहुर्मर्या यज्ञकुण्ठी, —ति ह स्माह यज्ञवचा राजस्तम्बायनः प्र वा इतो मनुष्याः पशुं च्वावयन्ति,

नामुत्र गच्छन्तीति, यद्विरण्यमवधाय जुहोति हिरण्यज्योतिषमेवैनं स्वर्गं लोकं गमयति ॥ ३ ॥

११

वसाहोमे प्रयौति, रसं वा एतत् प्रयौति, स्वधितिना प्रयौत्ये,—तेन हीतेरवामङ्गानामवधति, तत्स्विदवदानमक,—रथो वज्रेणैवाहुतिमवरुद्धे, युष एतयान्वितं शमयत्यू,—र्गे रसो यूरू,— जी वा एतद्रसेन पशुं संमर्धयत्य,—थो यावानेव पशुस्तस्मिन्त्सं दधाति, पार्श्वेनापि दधात्यूर्जः परिगृहीत्यै, हतो वा एष मृशतोऽमुत्र भूतो, यत्पशुं संमृशति पुनरेवैनं संभावयति, हव्यं पूर्वं देवता गमयित्वाथ शरीरमन्वारोहयितुं च,—मित्याहुर्धदाहुतीर्हुत्वा पशुं संमृशति हव्यं वा एतत् पूर्वं देवता गमयित्वाथ शरीरमन्वारोहयत्य,—र्धक्रुचं जुहोती,—यं वा अर्धक्रुचो, ऽसा अर्धक्रुचो, ऽन्तरैमे अन्तरिक्ष,—मन्तरिक्षमिमाः प्रजाः, प्रजास्वेव रसं दधाति, वनस्पतिं यजति, सौमो वै वनस्पतिः, सौमीरिमाः प्रजाः, प्रजास्वेव रसं दधाति, प्राणापानौ वै पृषदाज्य,—मात्मा हवि,—यत्पृषदाज्यं जुहोत्यात्मन्वा एतत् पशोः प्राणापानौ दधाति, दिग्भ्यो जुहोती,—मा एव दिशो रसेन व्युनक्ति, प्राचीमुत्तमां जुहोति, प्राचीमेव दिशं पुनरुपावर्तन्ते, ऽध्युधीं होत्रे हरन्ति, वैश्वदेवो वै होता, वैश्वदेवीरिमाः प्रजा, ऊधः खलुः वै प्रजा अनृपजीवन्ति, सर्वा एवैनाः पयस्विनीः करोति, गुदेनोपयजति, प्राणा वै गुदः, प्राणादधि प्रजाः प्रजायन्ते प्रज्जनाय, स्थविमत उपयजति, स्थविमतो हि प्रजाः प्रजायन्ते, यदणिमत उपयजेत् प्रज्जनुमपिह न्यात्, तस्मात् स्थविमत उपयजत्य,—संभिन्दन्नुपयजति प्राणानामसंभेदाय, यत्संभिन्द्यात् प्राणान्तसंभिन्द्याद्, यं द्विष्यात्तस्य संभिन्द्यात्, प्राणानस्य संभिन्ति, नोपयज्यं, यदुपयजेत् प्राणानुपयजेत्, प्रमायुकः स्यात्, तदाहु,—रुपयज्यमेव, प्रज्जनुं वा उपयजो, ऽपि ह सं प्रजायते य उपयजतीत्याभारद्वाजे,—ति ह स्माह शुचिवृक्षो गौपालायनः, किं तर्हि प्रजा आसन्त्यर्हि यज्ञो नानोपयज्जिरासी,—न्न प्रजाः प्राजायन्त, नौषधयः फलमगृह्णन्, यदा वाव यज्ञ उपयज्जिः समभवदथ प्रजाः प्राजायन्ता,—ऽथौषधयः फलमगृह्णन्,—त्रैकादश प्रयाजा, एकादशानुयाजा, एकादशोपयज,—स्तत्रयस्त्रिंशत्, त्रयस्त्रिंशदेवता,—स्ता एवास्यैताभिरभीष्टाः प्रीता भवन्त्ये,—तद्वा अस्य पशोरनवाग्निष्टोऽनभीष्टोऽभूद्, यास्य मात्रा तामेनं गमयति, स्वर्ग्यो वै सर्वः पशु,—यदुन्यत्राहवनीयाजुहु-

यादस्वर्ग्यः स्यात्, पशुश्रवणादग्निमाहरन्ति तेन स्वर्ग्यः सर्वः पशु, —यत् एवं पूर्वमवादात्ततोऽ-
 पुर्मवद्यति, तस्मात् समानाद्योनेर्नानारूपाः पशवः प्रजायन्ते, यज्ञो वै देवानामत्यने, —दत्तं
 देवा उपयज्ञिरप्यवपन्नतिनेदाय, यदेता उपयज्ञो भवन्ति यज्ञमेवैताभिरपिवपन्त्यनतिनेदाय,
 यदाथा वै पुरुषः प्रत्यङ् छिद्रं एवं यज्ञः प्रत्यङ् छिद्रं, —स्तं देवा उपयज्ञिरप्यदधुरछिद्रत्वाय,
 यदेता उपयज्ञो भवन्ति यज्ञमेवैताभिरपिदधात्यछिद्रत्वाय ॥ ४ ॥ १२

ये केचार्वाचीनमेकादशिन्याः पशवस्तानुत्तरमर्धं यूपस्य नियुज्याद्, रौद्रा वै पशवो,
 ऽग्निर्विधुति, —र्दक्षिणे हविर्धीने सोममासादयन्ति, तथास्य रुद्रः पशूननभिमानुको भवति,
 पात्रेषु वा अहमध्वर्यु चानध्वर्यु च विजानामी, —ति ह स्माहारुण औपवेशिः, कति पात्राणी,
 —ति पृच्छेद्, द्वादश पात्राण्यु, —पाशुसवनस्त्रयोदशं, यत्तन्मीमांसन्ते, पात्राश्च-
 पात्राश्मिति, मीमांसन्ते हि त्रयोदशं मासं, मासाश्च मासा इति, पञ्च प्रातःसवने
 पुरोडाशा, —श्चत्वारो माध्यन्दिने सवने, चत्वारस्तृतीयसवने, इतो वा एतां निरमिमीत
 प्रजापति, —रात्मन् एवं, यत् एवैतां निरमिमीत तदेतैरपिधीयते, देवाश्च वा असुराश्चास्पध-
 न्ता, —ऽऽयतनवन्तोऽसुरा आस, —अनायतना देवा, इमे लोका असुराणामायतनमासं, —स्तं
 देवाः सस्तम्भं सस्तम्भं पराजयन्ता, —ऽनायतना ह्यासं, —स्तं वै सवनान्येवायतनमचायं,
 —स्तानि प्राविशं, —स्तानि नाध्रियन्त, ते वै पुरोडाशानेव सवनानामायतनमचायं, —स्ता-
 निरवपं, —स्तान्यध्रियन्त, ततो देवा अभवन्, परासुरास्त, —द्य एवं वैदायतनवान्
 भवति, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, तस्मादनुसवनं पुरोडाशा
 निरूप्याः सवनानां धृत्यै, तस्मादनुसवनं पुरोडाशः प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, घृतं वै
 देवा वज्रं कृत्वा सोममघ्न, —अभि खलु वा एतं धारयन्ति, यत् प्राश्नीयात् सोमपीथं हन्याद्,
 यन्न प्राश्नीयात् सोमपीथेन व्यृधेत्, यत्रानभिघृतं तत् प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, तन्न
 स्रक्ष्य, प्राश्य एव, —न्द्रो वै वृत्रमुहं, —स्तन्न किं चनाधिनोत्, तं पुरोडाश एवाधिनोत्,
 तस्मात् पुरोडाशः प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, पञ्च प्रातःसवने पुरोडाशाः, पुरोडाशः
 परिव्रापो धानाः कुरम्भः पुयस्स्या, सा पुरोडाशपङ्क्ति, —द्विनाराशंसाः प्रातःसवने,

द्विनाराशः सा माध्यंदिने सवना, एकनाराशः सास्तृतीयसवने, सानुराशः सपङ्क्ति, —स्त्रीणि सवनान्यवभृथो, ऽनुवर्ध्या सवनानां पञ्चमी, सा सवनपङ्क्ति, —रेषा वै सा पङ्क्तिर्यामा-
हुर्मन्त्रादिनो, वेत्थ तां पङ्क्तिं यया न स्तुवते न शः सन्त्य, —थ यज्ञः वहन्त्य, —थ यज्ञः
सः स्थापयन्ता इति ॥ ५ ॥

१३

देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तेषां वा इन्द्रियाणि वीर्याण्यपाक्राम, —नृकसामे वा एभ्य-
स्तदपाक्रामतां, पशवो वाग्निन्द्रियं प्राणापानौ, तैवी इन्द्रोऽकामयत्, सायुज्यं गच्छेयमिति ॥
हरिवं इन्द्रो धानां अत्तु ॥ इत्यृक्सामे वा इन्द्रस्य हरी, ऋक्सामाभ्यामेव सायुज्यमगच्छत् ॥
पूषण्वान्कुरम्भः ॥ इति, पशवो वै पूषा, पशुभिरेव सायुज्यमगच्छत् ॥ सरस्वतीवान् भारती-
वान् परिवर्षः ॥ इति, वाग्वै सरस्वती, वाचैव सायुज्यमगच्छत् ॥ इन्द्रस्यापूपः ॥ इतीन्द्रियं वा
इन्द्र, इन्द्रियैव सायुज्यमगच्छत् ॥ मित्रावरुणयोः पयस्या ॥ इति प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ,
प्राणापानाभ्यामेव सायुज्यमगच्छत्, ततो देवा अभुवन्, परासुरा, —स्तद्य एव वैदैतैरेवेन्द्रि-
यैर्वीरैरैर्महिमभिः सायुज्यं गच्छति, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, दीर्घजिह्वा वै
देवानां प्रातः सवनमवालेट्, तज्यमाद्यत्, सा पुयस्याभवत्, तस्मात् पयस्य विमदित-
रूपेव मैत्रावरुणौ प्रातः सवने स्यात्, प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ, प्राणापानौ वा एतन्मुखतो
यज्ञस्य धीयेते, न गुदः पर्याकर्तवै, यद्गुदं पर्याकुर्यादुदावर्तः प्रजा हन्याद्रक्षसामनन्ववजयाय,
यूपः पुरस्तान्मीयते, यदग्रेण यूपं पशुः हरेयुस्तदनु रक्षांसि यज्ञमवजयेयु, —रन्तराग्निं च यूपं
च हृत्यो रक्षसामनन्ववजयाय ॥ ६ ॥

१४-२४

समुद्रं गच्छ स्वाहेत्यु, —पस्थः वा एतद्यजत्य, —न्तरिक्षं गच्छ स्वाहेति, रेत एवैतदधाति,
देवः सवितारं गच्छ स्वाहेत्या, —ह प्रसृत्या एवा, —ऽहोरात्रे गच्छ स्वाहेत्यु, —होरात्रे ह्यनु प्रजाः
प्रजायन्ते, मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहेति, प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ, प्राणापाना एवासु
दधाति, द्यावापृथिवी गच्छ स्वाहेत्याभ्यामेवैनाः सृष्टाः परिगृह्णाति, छन्दांसि गच्छ
स्वाहेति, वाग्वै छन्दांसि, वाचुमेवासु दधाति, सौमं गच्छ स्वाहेत्यु, —अः वै सौमो,
ऽन्नुमेवासु दधाति, यज्ञं गच्छ स्वाहेति, यज्ञिया एवैना अक, —दिव्यं नभो गच्छ स्वाहेति,

वृष्टिमेवाभ्यो निनयन्त्य, — अग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहेति, सस्वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः,
 सस्वत्सरो एवैनाः प्रतिष्ठापयति, सस्वत्सरायुषमेनाः करोति, मनो हार्दिं यच्छे, — त्याह
 प्राणानां गोपीथायौ, — पृथीभ्यस्त्वैत्यौ, — पृथीष्वेव रसं दधाति, यो वै विद्वान् वाविद्वान् वोप-
 यजो मिथुनयोप यजति प्राणान् वा एतन्मिथुनयाकुरुते, यदाह, मनो हार्दिं यच्छेति,
 प्राणान् वा एतदृतुशः कल्पयते, पशुर्वी आलब्धः शोचति, तस्य मध्यं शुग्गुभिसमेति,
 सा हृदयेष्वागच्छति, यत् पुरुषमुपस्पृशेन्मनुष्याञ्छुगृछेद्, यद्वामुपस्पृशेत् पशूञ्छुगृछेद्,
 यद्वापुस्पृशेद्भुनस्पृतीं शुगृछेद्, यत्तृणमुपस्पृशेदौषधीः शुगृछेद्, यदुदकमुपस्पृशेदपः शुगृछेद्,
 यदाद्रिमनूदकं तच्च शान्तं, तत्रोपोष्यं, तदेवतां शुचमवयजति ॥ ७ ॥ २५

[१६५२]

॥ इत्युपरिकाण्डे पात्नीवन्ता नाम दशमः प्रपाठकः ॥ १० ॥

अथैकादशः प्रपाठकः ।

सौत्रामणी ।

- समिद्धा इन्द्र उषसामनीके पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः ।
 त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुर्जघान वृत्रं वि दुरो ववार ॥ १
- नराशंसः प्रति शूरो मिमानस्तनूनपात्प्रति यज्ञस्य धाम ।
 गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन् हिरण्यैश्चन्द्री यजति प्रचेताः ॥ २
- ईडितो देवैर्हरिषां अभिष्टिराजुह्वानो हविषा शर्धमानः ।
 पुरंदरो गोत्रभृद्वज्रबाहुरायात् यज्ञमुप नो जुषाणः ॥ ३
- जुषाणो बर्हिर्हरिवान्ना इन्द्रः प्राचीनं सीदात् प्रदिशा पृथिव्याः ।
 उरुप्रथाः प्रथमानं स्योनमादित्यैरक्तं वसुभिः सजोषाः ॥ ४
- इन्द्रं दुरः कवश्श्वो धावमाना वृषाणं यन्ति जनयः सुपत्नीः ।
 द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ता सुवीरा वीरं प्रथमाना महोभिः ॥ ५

उषासानक्ता बृहती बृहन्तं पयस्वती सुदुधे शूरमिन्द्रम् ।

पेशस्वती तन्तुना सञ्चयन्ती देवानां देवः यजतः सुरुक्मै ॥

६

दैव्या मिमाना मनसा पुरुत्रा होतारा इन्द्रं प्रथमा सुवाचा ।

मूर्धन्यज्ञस्य मधुना दधाना प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधातः ॥

७

तिस्रो देवीर्हविषा वर्धमाना इन्द्रं जुषाणां वृषुणं न पत्नीः ।

अछिन्नं तन्तुं पयसा सरस्वतीडा देवी भारती विश्वतूतिः ॥

८

त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्ममपाकौऽचिष्टुर्यशसे पुरुणि ।

वृषा यजन्वृषुणं भूरिरेता मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥

९

वनस्पतिरवसृष्टो न पशैस्त्वमन्या समञ्जश्शमिता न देवः ।

इन्द्रस्य हव्यैर्जेठरं पृणानः स्वदातु हव्यं मधुना घृतेन ॥

१०

स्तोकांनमिन्दुं प्रति शूरा इन्द्रो वृषायमाणो वृषभस्तुराषाद् ।

घृतगृषा मनसा हव्यमुन्दन्त्स्वाहाकृतं जुषताः हव्यमिन्द्रः ॥ १ ॥

११

होता यक्षत्समिधामिमिडस्पर्शदेऽश्विनेन्द्रः सरस्वतीमजो धूम्रो नु गोधूमैः कुवलैर्भेषजं मधुश-
व्यैर्न तेज इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयज, होता यक्षत्तेनूनपात्सर-
स्वतीमविर्भेषो न भेषजं पथा मधुमदाभिरन्नश्विनेन्द्राय वीर्यं बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्मभिः
पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतयज, होता यक्षन्नराशंसं न नम्रहुं पति-
सुराया भेषजं भेषः सरस्वती भिषग्रथो न चऽन्यश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यं बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं
तोक्मभिः पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतयज, होता यक्षदिडेंडितं आजुह्वानः
सरस्वतीमिन्द्रं बलेन वर्धयन्नृषभेण गवेन्द्रियमश्विनेन्द्राय भेषजं यवैः कर्कन्धुभिर्मधु लाजैर्न मासुरं
पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयज, होता यक्षद्वर्हिर्रुणम्रदा भिषङ् नासत्या
भिषजाश्विनाश्वा शिशुमती भिषग्धेनुः सरस्वती भिषगिन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं
मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयज, होता यक्षदुरो दिशः कवऽप्यो न व्यचस्वतीरश्विभ्यां न दुरो
दिशा इन्द्रो न रोदसी दुधे दुहे धेनुः सरस्वती शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं
मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयज, होता यक्षत्सुपेशुषे नक्तं दिवाश्विना संजानाने सुपेशुसा सम-

ञ्जातं सरस्वत्या त्विषिमिन्द्रेण भेषजं, इयेनो न रजसा हृदा पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वीतामाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षद् दैव्या होतारा भिषजाश्विनेन्द्रं न जागृवि दिवा नक्तं न भेषजैः शृपः सरस्वती भिषक् सीसेन दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वीतामाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षत्तिस्त्रो देवीर्न भेषजं त्रयस्त्रिधातुवोऽपसो रूपमिन्द्रो हिरण्ययुमश्विनेन्द्रा न भारती वाचा सरस्वती महा इन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षत्त्वष्टारः रूपकृतः सुपेशसः वृषभं नर्यापसं त्वष्टारमिन्द्रमश्विना भिषजं नः सरस्वतीमोजो न जूतिरिन्द्रियं वृको न रुभसो भिषग्यशः सुराया भेषजः श्रिया न मासुरं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षद्वनस्पतिः शमितारः शतकृतं भीमं न मन्युः राजानः व्याघ्रं नमुसाश्विना भामः सरस्वती भिषगिन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षदुग्धिः स्वाहाज्यस्य स्तोकांनाः स्वाहा मेदुसां पृथक् स्वाहा छागुमश्विभ्याः स्वाहा भेषः सरस्वत्यै स्वाहा ऋषभमिन्द्राय सिंहाय सहस इन्द्रिग्रः स्वाहाग्निं न भेषजैः स्वाहा सोममिन्द्रियैः स्वाहेन्द्रः सुत्रामाणः सवितारः वरुणं भिषजां पतिः स्वाहा वनस्पतिं प्रियं पाथो न भेषजैः स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणो अग्निर्भेषजं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतर्यज ॥ २ ॥

१२

समिद्धो अग्निरश्विना तप्तो घर्मो विराट् सुतः ।

दुहे धेनुः सरस्वती सोमः शुक्रमिहेन्द्रियम् ।

तनुपा भिषजा सुशतेऽश्विनोभां सरस्वती । मध्वा रजाःसीन्द्रियमिन्द्राय पथिभिर्वह ॥ १३

इन्द्रायैन्दुः सरस्वती नराशःसेन नग्रहुम् ।

अधातामश्विना मधु भेषजं भिषजा सुतं ॥

१४

आजुह्वाना सरस्वतीन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्यम् ।

इडामिरश्विना इषः समूर्जः सः रयिं दधुः ॥

१५

अश्विना नमुचेः सुतः सोमः शुक्रं परिस्रुता । सरस्वती तमाभरद्बर्हिषेन्द्राय पातवे ॥ १६

कवःश्वयो न व्यचस्वतीरश्विभ्यां न दुरो दिशः ।

इन्द्रो न रोदसी उभे दुहे कामान्त्सरस्वती ॥

१७

उषासा नक्तमश्विना दिवेन्द्रः सायमिन्द्रियैः । संजानाने सुपेशसा समञ्जाते सरस्वत्या ॥ १८

पातं नो अश्विना दिवा पाहि नक्तः सरस्वति ।

दैव्या होतारा भिषजा पातमिन्द्रः संचा सुते ॥ १९

तिस्रस्त्रेधा सरस्वत्यश्विना भारतीडा । तीव्रं परिस्रुता सोममिन्द्रायासुषुवर्मदम् ॥ २०

अश्विना भेषजं मधु भेषजं नः सरस्वती ।

इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियः रूपः रूपमधुः सुते ॥ २१

ऋतुथेन्द्रो वनस्पतिः शशमानः परिस्रुता ।

कीलालमश्विभ्यां मधु दुहं धेनुः सरस्वती ॥ २२

गोभिर्न सोममश्विना मासरेण परिस्रुता ।

समधाताः सरस्वत्या स्वाहेन्द्रे सुते मधु ॥ ३ ॥ २३

अश्विना हविरिन्द्रियं नमुचेर्धिया सरस्वती । आ शुक्रमासुराद्वसु मघमिन्द्राय जग्निरे ॥ २४

यमश्विना सरस्वती हविषेन्द्रमवर्धयन् ।

स बिभेद बलं मघं नमुचा आसुरे संचा ॥ २५

तमिन्द्रं पशवः संचाश्विनोभा सरस्वती ।

दधाना अभ्यनूषत हविषा यज्ञ इन्द्रियम् ॥ २६

य इन्द्र इन्द्रियं दधुः सविता वरुणो भग्नः ।

स सुत्रामा हविष्पतिर्यजमानाय सश्वत ॥ २७

सविता वरुणो दधद्यजमानाय दाशुषे । आदत्त नमुचेर्वसु सुत्रामा बलमिन्द्रियम् ॥ २८

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियं भगेन सविता श्रियम् । सुत्रामा यशमा बलं दधाना यज्ञमाशत ॥ २९

युवं सुराममश्विना नमुचा आसुरे संचा । विपिपाना सरस्वतीन्द्रं कर्मस्वावत ॥ ३०

होता यक्षदुश्विनौ सरस्वतीमिन्द्रमिमे सोमाः सुरामाणश्छागैर्न भेषैर्ऋषभैः सुताः शष्पैर्न तौक्म-
भिलजैर्महस्वन्तो मदा मासरेण परिस्रुता शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः प्रस्थिता वो मधुश्च्युत, —स्ता-
नश्विना सरस्वतीन्द्रो जुषन्ताः सोम्यं मधु, पिबन्तु, मदन्ताः, व्यन्तु, होतयिज ॥ ३१

[४] काठ. ३८, ८—९ । वा. २०, ६७—७९: १०, ३३—३४; २१, ४२ । काण्व. २२, ५२—६४; ११, ४६—४७; २३, ४३ । तै. ब्रा. २, ६, १२ । [युवः सुरामो...वत। ऋ. १०, १३१, ४; अथर्व. २०, १२५, ४; तै. ब्रा. १, ४, २, १।

पुत्रमिव पितरा अश्विनोभेन्द्रावथुः काव्यैर्दुःसनाभिः ।

यत्सुरामं व्यपिबः शचीभिः सरस्वती त्वा मघवन्नभिष्णाक् ॥ ३२

अश्विना गौभिरिन्द्रियमश्वेभिर्वीर्यं बलम् । हविषेन्द्रं सरस्वती यजमानमवर्धयन् ॥ ३३

तां नासत्या सुपेशसा हिरण्यवर्त्तनी नराः । सरस्वती हविष्मतीन्द्रं कर्मस्ववतु ॥ ३४

तां भिषजा सुकर्मणा सां सुदुघा सरस्वती ।

सं वृत्रहा शतक्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियम् ॥ ३५

अहाव्यग्रे हविरास्ये ते सुचीव घृतं चम्वीव सौमः ।

वाजसनिं रयिमस्मे सुवीरं प्रशस्तं धेहि यशसं बृहन्तम् ॥ ३६

यस्मिन्नास ऋषभास उक्ष्णो वशां मेघां अवसृष्टासा आहुताः ।

कीलालपे सौमपृष्ठाय वेधसे हृदां मतिं जनये चारुमग्रये ॥ ४ ॥ ३७

देवं बर्हिः सरस्वती सुदेवमिन्द्रायाश्विना तैजो न चक्षुरक्षोर्बर्हिषा दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यजु देवीर्द्वारो, अश्विना भिषजेन्द्रं सरस्वती प्राणान्न वीर्यं नासि द्वारो दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यजु देवी उषासा, अश्विना सुत्रामेन्द्रं सरस्वती बलं न वाचुमास्य उषाभ्यां दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु देवी जोष्टी सरस्वत्याश्विनैन्द्रमवर्धयन्, श्रोत्रं न कर्णयोर्यशो जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु देवी ऊर्जाहुती दुधे, सुदुधेन्द्रं सरस्वत्याश्विना भिषजावतं शुक्रं न ज्योतिः स्तनयोरोहुती धत्त इन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु देवा देवानां भिषजा होतारा इन्द्रमश्विना वषट्कारैः सरस्वती त्विषिं न हृदये मतिं होतृभ्यां दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु देवीस्तिस्त्रि, स्तिस्त्रो देवीराश्विनैडा सरस्वती शूषं न मध्ये नाभ्या इन्द्राय दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यजु देव इन्द्रो नराशंसस्त्रिवरूथः सरस्वत्याश्विभ्यामीयते रथो, रेतो न रूपममृतं जनित्रमिन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि, वसु-

[पुत्रमिव पितरा०। ऋ. १०,१३१,५; अथर्व. २०,१२५,५; तै. ब्रा. १,४,२,१। अहाव्यग्रे हविरास्ये०। ऋ.

१०,९१,१५; तै. ब्रा. १,४,२,१। यस्मिन्नाश्वास०। ऋ. १०,९१,१४; तै. ब्रा. १,४,२,२]

[५] वा. २१,४८—५८; २८,१५—१६,१८—२२,३८—३९,४१,४४—४५। काव्य. २३,४७—५७; ३०,

१५—१६,१८—२२,३८—३९,४१,४४—४५। तै. ब्रा. २,६,१४।

वने वसुधेयस्य वेतु, यजु देवो देवैर्वैनस्पतिर्हिरण्यपर्णो अश्विभ्यां सरस्वत्या सुपिप्पल इन्द्राय
 पच्यते मध्वोर्जा न जूतिर्वृषभो नुभामं, वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि, वसुवने वसुधेयस्य वेतु,
 यजु देवो बर्हिर्वीरितीनामध्वरे स्तीर्णमश्विभ्यामूर्णप्रदाः सरस्वत्या स्योनमिन्द्र ते सद ईशाया मन्युं
 राजानं बर्हिषा दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यजु देवो अग्निः स्विष्टकृदेवान्यक्षध-
 थायथं होतारा इन्द्रमश्विना वाचा वाचं सरस्वतीमग्निं सोमं स्विष्टकृत्स्विष्टा इन्द्रः सुत्रामा
 सविता वरुणो भिष, गिष्टो देवो वनस्पतिः, स्विष्टा देवा आज्यपाः, स्विष्टो अग्निरग्निना
 होता होत्रे स्विष्टकृत्सहो न दधदिन्द्रियमूर्जमपचितिं स्वधां, वसुवने वसुधेयस्य वेतु,
 यज ॥ ५ ॥

३८

सोमो राजामृतं सुत ओषधीनामपां रसः ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ३९

अद्भ्यः क्षीरं व्यपिबत् क्रुद्धाङ्गिरसो धिया ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४०

अद्भ्यः सोमं व्यपिबच्छन्दोभिर्हंसः शुचिषत् ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४१

अन्नात्परिस्तुतो रसं ब्रह्मणा क्षत्रं व्यपिबत् ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४२

रेतो मूत्रं विजहाति योनिं प्रविशदिन्द्रियम् ।

गर्भो जरायुणावृता उल्बं जहाति जन्मना ॥

४३

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४४

दृष्ट्वा रूपं व्याकरोत् सत्यानृतं प्रजापतिः ।

अश्रद्धामनृतैर्दधाच् श्रद्धां सत्यं प्रजापतिः ॥

४५

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४६

- वेदेन रूपे व्यपिबत् सुतासुतौ प्रजापतिः ।
 ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४७
- दृष्ट्वा परिस्रुतो रसं शुक्रमेण शुक्रं व्यपिबत् पयः सोमं प्रजापतिः ।
 ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४८
- परीतो विश्वता सुतं सोमो यं उत्तमं हविः ।
 दधन्वान्यो नर्यो अरस्वन्तरा सुषाव सोममद्विभिः ॥ ४९
- सोमोऽस्यश्चिभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्व ॥ ५०
- पुनातु ते परिस्रुतं सोमं सूर्यस्य दुहिता । वारेण शश्वता तना ॥ ५१
- वायुः पूतः पवित्रेण प्राक् सोमो अतिद्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥ ५२
- वायोः पूतः पवित्रेण प्रत्यक् सोमो अतिद्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥ ५३
- ब्रह्म क्षत्रं पवते तेज इन्द्रियं सुरायाः सोमः सुत आसुतो मदाय ।
 शुक्रमेण देव देवताः पिष्टृग्धि रसेनान्नं यजमानाय धेहि ॥ ५४
- कुर्विदुङ्ग, नाना हि वाम् ॥ ५५
- या व्याघ्रं विषूचिकोभौ वृकं च रक्षति । श्येनं पुत्रिणं सिंहं सैमं पात्वंहसः ॥ ५६
- सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरं यज्ञं हिन्वन्ति महिषा नमोभिः ।
 दधानाः सोमं दिवि देवतासु मदेनेन्द्रं यजमानाः स्वर्काः ॥ ५७
- यस्ते रसः संभृता औपधीषु सोमस्य शुष्मः सुरायां सुतस्य ।
 तेन जिन्व यजमानं मदेन सरस्वतीमश्विना इन्द्रमग्निम् ॥ ५८
- यमश्विना नमुचेरासुरादधि सरस्वत्यसुनोदिन्द्रियाय ।
 इमं तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुं सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥ ५९

[७] काठ. ३८, २ । वा. १९, २—७, १०, ३२—३५, ६, ४, १०, ३१—३२, १३, ३३, २३, ३८ । काण्व. २१, १—६, ९, ३२—३५, ६, ५, ११, ४४—४५, १४, ३५, २५, ४० । तै. ब्रा. २, ६, १, ३ । [परीतो विश्वता० । ऋ. ९, १०७, १; सा. ५१२, १३१३; तै. ब्रा. २, १, १, १ । पुनातु (०नाति) ते परिस्रुतं० । ऋ. ९, १, ६; तै. सं. १, ८, २१, १; तै. ब्रा. २, ६, १, २ । वायुः (०योः) पूतः पवित्रेण० । अथर्व. ६, ५१, १ । इन्द्रस्य युज्यः सखा । ऋ. १, २२, १९; सा. १६७१; अथर्व. ६, ५१, १; ७, २६, ६; तै. सं. १, ३, ६, २ । कुविदुङ्ग यजमान्तो० । ऋ. १०, १३१, १; अथर्व. २०, १२५, २; तै. सं. १, ८, २१, १; ५, २, ११, २; तै. ब्रा. २, ६, १; ३]

यदन्नु शिष्टं रसिनः सुतस्य यमस्येन्द्रो अपिवृच् शचीभिः ।

अहं तमस्य मनसा शिवेन सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥ ७ ॥

६०

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥

६१

त्रया देवा एकादश त्रयस्त्रिंशाः सुराधसः ।

बृहस्पतिपुरोहिता देवस्य सवितुः सर्वे देवा देवैरवन्तु त्वा ॥

६२

प्रथमास्त्वा द्वितीयैरभिषिञ्चन्तु, द्वितीयास्त्वा तृतीयै, —स्तृतीयास्त्वा सत्यैनु, सत्यं त्वा ब्रह्मणा, ब्रह्म त्वा यजुर्भि, —यजुःषि त्वा सामुभिः, सामानि त्वा ऋग्भि, —ऋचस्त्वा पुरोनुवाक्याभिः, पुरोनुवाक्यास्त्वा याज्याभि, —याज्यास्त्वा वषट्कारै, —वषट्कारास्त्वाहुतिभि-
रभिषिञ्चन्त्वा, —हुतयस्ते कामान्समर्धयन्त्व, —सां अश्विनोस्त्वा तैजसा ब्रह्मवर्चसायाभिषि-
ञ्चामि, सरस्वत्यास्त्वा वीर्येण यज्ञसेऽन्नाद्यायाभिषिञ्चामी, —न्द्रस्य त्वेन्द्रियेणौजसे बलायाभि-
षिञ्चामि, भूः स्वाहा ॥

६३

शिरो मे शीर्धिशो मुखं त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि ।

राजा मे प्राणो अमृतं सम्राट् चक्षुर्विराट् श्रोत्रम् ॥

६४

जिह्वा मे भद्रं वाङ्महो मनो मन्युः स्वराड् भामः ।

मोहाः प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि मित्रं मे सहः ॥

६५

बाहू मे बलमिन्द्रियं हस्तौ मे कर्म वीर्यम् । आत्मा क्षत्रमुरो मम ॥

६६

पृष्ठीर्मे राष्ट्रमुदरमसौ ग्रीवाश्च श्रोण्यौ ।

ऊरू अरुत्नी जानुनी विशो मेऽङ्गानि सर्वतः ॥

६७

नाभिर्मे चित्तं विज्ञानं पायुर्मेऽपचितिर्भसत् ।

आनन्दनन्दा आण्डौ मे भगः सौभाग्यं पसः ॥

६८

लोमानि प्रयुतिर्मम त्वङ् मा आनुतिरागतिः ।

मांसं मा उपनतिर्वस्वस्थि मज्जा मा आनतिः ॥

६९

जङ्घाभ्यां पद्भ्यां धीरोऽस्मि विशिं राजा प्रतिष्ठितः ।

प्रति ब्रह्मन् प्रतितिष्ठामि क्षत्रे प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु ॥

७०

प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि पृष्ठे, प्रति प्राणेषु प्रति तिष्ठाम्यात्मन्, द्यावापृथिव्योः प्रति-
तिष्ठामि यज्ञे ॥ ८ ॥ ७१

सीसेन तन्त्रं मनसा मनीषिण ऊर्णासूत्रेण कवयो वयन्ति ।

अश्विना यज्ञं स्रविता सरस्वतीन्द्रस्य रूपं वरुणो भिषज्यन् ॥ ७२

तदस्य रूपममृतं शचीभिस्तिष्ठो दधुर्देवताः सरराणाः ।

लोमानि शष्पैर्बहुधा न तौ कमभिस्त्वगस्य मांसमभवन्न लाजाः ॥ ७३

तदश्विना भिषजा रुद्रवर्तनी सरस्वती वयति पेशो अन्तरम् ।

अस्थि मज्जानं मांसं कारोतरेण दधुतो गवां त्वचि ॥ ७४

सरस्वती मनसा पेशलं वसु नासत्याभ्यां वयति दर्शतं वपुः ।

रसं परिसृतो न रोहितं नग्नेर्धूरिस्तसुरं न वैम ॥ ७५

पयसः शुक्रममृतं जनित्रं सुराया मूत्राज्जनयन्त रेतः ।

अपामतिं दुर्मतिं बाधमाना ऊवध्यं वातात्संभवं तदारात् ॥ ७६

इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन सत्यं पुरोडाशेन सविता जजान ।

यकृत् क्लोमानं वरुणो भिषज्यन्मत्स्रे वायुर्व्यैर्नमिनाति पित्तम् ॥ ७७

आन्त्राणि स्थालीर्मधु पिन्वमाना गुदाः पात्राणि सुदुघा न धेनुः ।

श्येनस्य पत्रं न ह्रीहा शचीभिरासन्दी नाभिरुदरं न माता ॥ ७८

कुम्भो वृनिष्ठुर्जनिता शचीभिर्यस्मिन्ग्रे योन्यां गर्भो अन्तः ।

प्लाशिर्व्यक्तः शतधारा उत्सो दुहे न कुम्भी स्वधा पितृभ्यः ॥ ७९

मुखं सदस्य शिरा इत्सतेन जिह्वा पवित्रमश्विनासन्तसरस्वती ।

चप्यं न पायुर्भिषगस्य वालो वस्तिर्न शेषो हरसा तरस्वी ॥ ८०

अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ग्रहाभ्यां छागेन तैजो हविषा धृतेन ।

पक्ष्माणि गोर्धूमैः कुवलैरुतानि पेशो न शुक्रमसितं वसाते ॥ ८१

अविर्न मेघो नसि वीर्याय प्राणस्य पन्था अमृतं ग्रहाभ्याम् ।

सरस्वत्युपवाकैर्व्यानै नस्यानि बर्हिर्बदरैर्जजान ॥ ८२

इन्द्रस्य रूपमृषभो बलाय कर्णाभ्यां श्रोत्रममृतं ग्रहाभ्याम् ।

यवैर्न बर्हिर्भ्रुवि केशराणि कर्कन्धु जज्ञे मधु सारघं मुखे ॥ ८३

आत्मन्नुपस्थे न वृकस्य लोम मुखे इमश्रूणि न व्याघ्रलोम ।	
केशा न शीर्षेन यशसे श्रियै शिखा सिंहस्य लोम त्विषिरिन्द्रियाणि ॥	८४
अङ्गैरात्मानं भिषजा तदुश्विनात्मानमङ्गैः समुधात् संस्वती ।	
इन्द्रस्य रूपं शतमानमायुः शुक्रं न ज्योतिरमृतं दधाना ॥	८५
संस्वती योन्यां गर्भमन्तरश्विभ्यां पत्नी सुकृतं विभर्ति ।	
अपां रसेन वरुणो न सोमैन्द्रं श्रियै जनयन्नप्सु राजा ॥	८६
तेजः पशूनां हविरिन्द्रियावत् परिस्रुता पयसा सारधं मधु ।	
अश्विभ्यां दुग्धं भिषजा संस्वती सुतासुताभ्याममृतः सोमा इन्द्रः ॥ ९ ॥	८७
पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः पुनन्तु मा पितामहाः ।	
पवित्रेण शतायुषा विश्वमायुर्व्यश्वै ॥	८८
पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः ।	
पवित्रेण शतायुषा सर्वमायुर्व्यश्वै ॥	८९
अग्रा आयूषि पवसे ॥	९०
पवमानः स्वर्जनः पवित्रेण विचर्षणिः । यः पोता स पुनातु मा ॥	९१
पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनवो धिया ।	
पुनन्तु विश्वा भूता मा जातवेदः पुनाहि मा ॥	९२
पवमानः पुनातु मा क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योक् च सूर्यं दृशे ॥	९३
उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवेन च । मां पुनाहि विश्वतः ॥	९४
पवित्रेण पुनाहि मा शुक्रेण देव दीद्यत् । अग्ने क्रत्वा क्रतूरेनु ॥	९५

[१०] काठ. ३८, २, ५ । वा. ३, ४५, ५४; १९, ३७—४८; २०, १४—१८, २०, २३; ६, २२; १२, ९०; ३५, १६ । काण्व.
३, ५३, ६२; २१, ३८—५०, २२, १-५, ८; ६, ३०; १३, ९१; ३५, ४८ । तै. ब्रा. २, ६, ३; ६ । [अग्रा (०ग्रा) आयू-
षि० । ऋ. ९, ६६, १९; सा. ६२७, १४६४, १५१८; तै. ब्रा. २, ६, ३, ४; तै. आ. २, ५, १; तै. सं. १, ३, १४, ७, ४,
२९, १, ५, ५, १, ६, ६, २ । पवमानः स्वर्जनः (सो अद्य०) ...मा । ऋ. ९, ६७, २२ । पुनन्तु मा (मां)
देवजनाः० । ऋ. ९, ६७, २७; तै. ब्रा. १, ४, ८, १; २, ६, ३, ४ । पवमानः पुनातु० (आ त एतु०) ।
[आ न एतु० । वा. य. ३, ५४] । ऋ. १०, ५७, ४; अथर्व. १, ६, ३; तै. सं. १, ८, ५, २ । क्रत्वे दक्षाय
जीवसे । अथर्व. ६, १९, २ । उभाभ्यां देव सवितः । ऋ. ९, ६७, २५; अथर्व. ६, १९, ३ ।]

यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्रे विततमन्तरा । ब्रह्म तेन पुनीमहे ॥	९६
वैश्वदेवी पुनती देव्यागाद्यस्या बहुयस्तन्वो वीतपृष्ठाः ।	
तया मदन्तः सधुमाद्येषु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥	९७
वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु वातः प्राणैनेषिरो मयोभूः ।	
द्यावापृथिवी पयसा पयोभिर्ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम् ॥	९८
बृहद्भिः सवितस्त्रिभिर्विष्टैर्देव मन्मभिः । अग्रे दक्षैः पुनीमहे ॥	९९
ये सुमानाः समनसः पितरो यमराज्ये ।	
तेषां लोकः स्वधा नमो यज्ञा देवेषु कल्पताम् ॥	१००
ये सुमानाः समनसो जीवा जीवेषु मामकाः ।	
तेषां श्रीर्मयि कल्पतामस्मिँल्लोके शतं समाः ॥	१०१
द्वे सुती ॥	१०२
इदं हविः प्रजननं मे अस्तु दशवीर्यं सर्वगणं स्वस्तये ।	
आत्मसन्नि प्रजासन्नि क्षेत्रसन्नि पशुसन्नि लोकसन्निभयसन्नि ॥	१०३
अग्निः प्रजां बहुलां मे कृणोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धेहि ॥	१०४
यदेवा देवहेडुनं देवासश्चकृमा वयम् ।	
अग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥	१०५
यदि स्वपन्यदि जाग्रदेनांसि चकृमा वयम् ।	
वायुर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥	१०६
यदि दिवा यदि नक्तमेनांसि चकृमा वयम् ।	
सूर्यो मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥	१०७
धाम्नो धाम्नो ॥ यद्वामे ॥	१०८-१०९
पवित्रमसि यज्ञस्य पवित्रं यजमानस्य ।	
तन्मा पुनातु सर्वतो विश्वस्मादेवकिल्बिषात्सर्वस्मादेवकिल्बिषात् ॥	११०

[यत्ते पवित्रमर्चि० । ऋ. ९, ६७, २३; तै. ब्रा. १, ४, ८, २ । वैश्वदेवी पुनती० । ऋ. परि. १९, २ । यदेवा देवहेडुनं० । अथर्व. ६, ११४, १ । यदि (जाग्र०) स्वपन्यदि० । अथर्व. ६, ११५, २ । यदि दिवा (०द्विद्वांसो)० । अथर्व. ६, ११५, १ । धाम्नो धाम्नो० । अथर्व. ७, ८३, २; १९, ४४, ९ । औ. पू. अ. ३, खं. ६]

द्रुपदादिवेन्मुमुक्षानः स्विन्नः स्नात्वी मलादिव ।

पूतं पवित्रेणैवाज्यं विश्वे मुञ्चन्तु भैनसः ॥

१११

समावृतत् पृथिवीं समुषाः समु सूर्यः ।

वैश्वानरज्योतिर्भूयासं विश्वं कामं व्यशीय भूः स्वाहा ॥ १० ॥

११२

समिद्धो अग्निः समिधा सुसमिद्धो वरेण्यः । गायत्री छन्द इन्द्रियं त्रियविर्गैर्वियो दधुः ॥ ११३

तनूनपाच्च शुचिव्रतस्तनूपाश्च सरस्वती ।

उष्णिक् छन्द इन्द्रियं दित्यवाङ् गैर्वियो दधुः ॥

११४

इडाभिरभिरीड्यः सोमो देवो अमर्त्यः । अनुष्टुप् छन्द इन्द्रियं पञ्चाविर्गैर्वियो दधुः ॥ ११५

सुबर्हिरग्निः पृष्ण्वान्तस्तीर्णवर्हिरमर्त्यः ।

बृहती छन्द इन्द्रियं त्रिवत्सो गैर्वियो दधुः ॥

११६

दुरो देवीर्दिशो महीर्ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः ।

पङ्क्तिश्छन्द इन्द्रियं तुर्यवाङ् गैर्वियो दधुः ॥

११७

उषे यद्वा सुपेशुसा विश्वे देवा अमर्त्याः ।

त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रियं पृष्ठवाङ् गैर्वियो दधुः ॥

११८

दैव्या होतारा भिषजैन्द्रेण सयुजा युजा । जगती छन्द इन्द्रियमनुद्धान् गैर्वियो दधुः ॥

तिस्रो देवीरिहा मही भारती मरुतो विशः । विराट् छन्द इन्द्रियं धेनुर्गौर्न वयो दधुः ॥

त्वष्टा तुरीपो अद्भुत इन्द्राग्नी पुष्टिर्वर्धना । द्विपदा छन्द इन्द्रियमुक्षा गौर्न वयो दधुः ॥

शमिता नो वनस्पतिः सविता प्रसुवन् भगम् । ककुच्छन्द इहैन्द्रियमृषभो गैर्वियो दधुः ॥

स्वाहा यज्ञं वरुणः सुक्षत्रो भेषजं कुरुत ।

अतिछन्दा इन्द्रियं बृहद्वशा वेहद्वयो दधुः ॥ ११ ॥

११९-१२३

वसन्तेन ऋतुना देवा वसवस्त्रिवृता स्तुतम् । रथन्तरेण तेजसा हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

ग्रीष्मेण ऋतुना देवा रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम् । बृहता यशसा बलं हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

वर्षाभिर्ऋतुनादित्याः स्तोमे सप्तदशे स्तुतम् ।

वैरूपेण विशौजसा हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

१२४-१२६

[द्रुपदादिवेन्मुमुक्षानः (०दिव०) । अथर्व. ६, ११५, ३]

[११] काठ. ३८, १० । वा. २१, १२-२२ । काण्व. २३, १३-२३ । तै. ब्रा. २, ६, १८ ।

[१२] वा. २१, २३-२८ । काण्व. २३, २४-२९ । तै. ब्रा. २, ६, १९ ।

शारदेन ऋतुना देवा एकविंशं क्रभवः स्तुतम् ।

वैराजेन श्रिया श्रियं हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

१२७

हेमन्तेन ऋतुना देवास्त्रिणवे मरुतः स्तुतम् । बलेन शङ्करीः सहो हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

शैशिरेण ऋतुना देवास्त्रयस्त्रिंशश्चेऽमृतं स्तुतम् ।

सत्येन रेवतीः क्षत्रं हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥ १२ ॥

१२८-१२९

[१७८१]

॥ इत्युपरिकाण्डे सौत्रामणीयो नाम एकादशः प्रपाठकः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशः प्रपाठकः ।

अश्वमेधः ।

इमामगृभ्णन् रशनामृतस्य पूर्वा आयुनि विदथेषु कथ्या ।

सा नो अस्मिन्त्सुत आचभूव ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्ती ॥

१

अभिधा असि, भुवनमसि, यन्तासि धर्ता, स त्वमग्निं वैश्वानरं संप्रथसं गच्छ स्वाहा-
कृतः, स्वर्गा त्वा देवेभ्यः प्रजापतये ब्रह्मन्नश्च भन्त्स्यामि, देवेभ्यः प्रजापतये, तेन
राध्यासं, तं वधान, देवेभ्यः प्रजापतये, तेन राधुहि, प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामि,
वायवे त्वा जुष्टं प्रोक्षामीन्द्रा, अग्निभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं प्रोक्षामि,
सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं प्रोक्षामि ॥

२

यो अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुणः । परो मर्तः परः श्वा ॥ १ ॥

३

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा, ऽर्षो मोदाय स्वाहा, वायवे स्वाहा, सवित्रे स्वाहा,
त्वष्ट्रे स्वाहा, बृहस्पतये स्वाहे, इन्द्राय स्वाहा, मित्राय स्वाहा, वरुणाय स्वाहा ॥२॥ ४

हिंकाराय स्वाहा, हिंकृताय स्वाहा, क्रन्दुते स्वाहा, ऽवक्रन्दाय स्वाहा, प्रोथुते स्वाहा,
प्रप्रोथाय स्वाहा, गन्धाय स्वाहा, प्राताय स्वाहा, निविष्टाय स्वाहो, पविष्टाय स्वाहा,

[१] तै. ७, १, ११ । काठ. ५, १, २; ५, ४, ४ । वा. २२, २—५ । काण्व. २४, २—५ ।

[२] तै. ७, १, १४ । काठ. ५, १, ५ । वा. १०, ५, २२, ६, २७; ३९, १ । काण्व. ११, १२; २४, ६, ३७; ३९, १ । [अग्नये
स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, १ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ५ । वायवे स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, २ ।
इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ६]

[३] तै. ७, १, १३; १९ । काठ. ५, १, १०, ४ । वा. २२, ७—८ । काण्व. २४, ७—१२ ।

संदिताय स्वाहा, वल्गुते स्वाहा, ऽऽसीनाय स्वाहा, शयानाय स्वाहा, स्वपते स्वाहा,
जाग्रते स्वाहा, कूजते स्वाहा, प्रबुद्धाय स्वाहा, विचृत्ताय स्वाहा, विजृम्भमाणाय स्वाहा,
जवाय स्वाहा, बलाय स्वाहा, ऽयनाय स्वाहा, प्रायणाय स्वाहा, यते स्वाहा, धावते
स्वाहो,—द्वद्रावाय स्वाहो,—द्वदुताय स्वाहा, शूकाराय स्वाहा, शूकृताय स्वाहो,—पस्थिताय
स्वाहा, संहानाय स्वाहा, निषण्णाय स्वाहो,—त्थिताय स्वाहा, विष्टिताय स्वाहा,
विवर्तमानाय स्वाहा, विवृत्ताय स्वाहा, विधून्वानाय स्वाहा, विधूताय स्वाहा, शृण्वते
स्वाहा, शुश्रूषमाणाय स्वाहे,—क्षिताय स्वाहा, वीक्षिताय स्वाहा, वीक्षमाणाय स्वाहा,
निमेषाय स्वाहा, यदंति तस्मै स्वाहा, यत् पिबुति तस्मै स्वाहा, यन्मेहति तस्मै स्वाहा,
कुर्वते स्वाहा, कृताय स्वाहा ॥ ३ ॥ ५

विभूर्मात्रा, प्रभूः पित्रा,—ऽश्वोऽसि, हयोऽस्य,—त्योऽसि, मयोऽसि, नरोऽस्य,—र्वासि,
संप्तिरसि, वाज्यसि, वृषासि, नृमणा असि, ययुर्नीमास्या,—दित्यानां पत्वांन्विहि,
देवा आशापाला एतं देवेभ्यो अश्वं मेधाय प्रोक्षितं रक्षते,—ह धृति,—रिह स्वधृति,—रिह रमं,
इह रमन्ताम् ॥ ४ ॥ ६

काय स्वाहा, कस्मै स्वाहा, कतमस्मै स्वाहा, सवित्रे स्वाहा, सवित्रे प्रसवित्रे स्वाहा,
सवित्रा असवित्रे स्वाहा, ऽऽदित्यै स्वाहा, ऽऽदित्यै मह्यै स्वाहा, ऽऽदित्यै सुमृडीकायै स्वाहा;
सरस्वत्यै स्वाहा, सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा, सरस्वत्यै पावकायै स्वाहा, पूष्णे स्वाहा,
पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा, पूष्णे नरंधिषाय स्वाहा, त्वष्ट्रे स्वाहा, त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा,
त्वष्ट्रे पुरुषपाय स्वाहा, विष्णवे स्वाहा, विष्णवे शिपिविष्टाय स्वाहा, विष्णवे निभ्यपाय
स्वाहा ॥ ५ ॥ ७

आ ब्रह्मन् ब्राह्मणस्तेजस्वीं ब्रह्मवर्चसीं जायता,—मां राष्ट्रे राजर्न्यः शूर इषव्यो महारथो
जायतां, दोग्ध्री धेनु,—वोढान्द्वा,—नाशुः सप्तिः, सभेयो युवा, पुरंध्रियोषा, जिष्णू
रथेष्ठा अस्य यजमानस्य वीरो जायतां, निक्रमे निक्रमे नः पर्जन्यो वर्षतु, फलवतीर्ना
ओषधयः पच्यन्तां, योगक्षेमो नः कल्पताम् ॥ ६ ॥ ८

[४] तै. ७,१,१२ । काठ. ५,१,३ । वा. २२,१९ । काण्व. २४,२४-२५ ।

[५] काठ. ५,३,५ । वा. २२,२० । काण्व. २४,२६-२८ । मा. श्रौ. ९,२,२ ।

[६] तै. ७,५,१८ । काठ. ५,५,१४ । वा. २२,२२ । काण्व. २४,३०-३२ ।

अग्रये स्वाहा, सोमाय स्वाहे,—न्द्राय स्वाहा, पृथिव्यै स्वाहा, अन्तरिक्षाय स्वाहा, दिव्ये स्वाहा, दिग्भ्यः स्वाहा, ऽऽशाभ्यः स्वाहो,—र्व्यै दिशे स्वाहा, प्राच्यै दिशे स्वाहा, नक्षत्रेभ्यः स्वाहा, नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा, ऽहोरात्रेभ्यः स्वाहा, ऽर्धमासेभ्यः स्वाहा, मासेभ्यः स्वाहा, ऋतुभ्यः स्वाहा, ऽऽर्तवेभ्यः स्वाहा, सश्वत्सराय स्वाहा, द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा, चन्द्रमसे स्वाहा, सूर्याय स्वाहा, रश्मिभ्यः स्वाहा, वसुभ्यः स्वाहा, रुद्रेभ्यः स्वाहा, ऽऽदित्येभ्यः स्वाहा, मरुद्भ्यः स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा, मूलेभ्यः स्वाहा, शाखाभ्यः स्वाहा, वनस्पतिभ्यः स्वाहा, पुष्पेभ्यः स्वाहा, फलेभ्यः स्वाहौ, पृथ्वीभ्यः स्वाहा ॥ ७ ॥ ९

प्राच्यै दिशे स्वाहा, ऽर्वीच्यै दिशे स्वाहा, दक्षिणायै दिशे स्वाहा, ऽर्वीच्यै दिशे स्वाहा, प्रतीच्यै दिशे स्वाहा, ऽर्वीच्यै दिशे स्वाहौ,—दीच्यै दिशे स्वाहा, ऽर्वीच्यै दिशे स्वाहो,—र्ध्वीयै दिशे स्वाहा, ऽर्वीच्यै दिशे स्वाहा ॥ ८ ॥ १०

आयुषे स्वाहा, प्राणाय स्वाहा, ऽपानाय स्वाहा, व्यानाय स्वाहा, समानाय स्वाहो,—दानाय स्वाहा, चक्षुषे स्वाहा, श्रोत्राय स्वाहा, मनसे स्वाहा, वाचे स्वाहा ॥ ९ ॥ ११

पृथिव्यै स्वाहा, अन्तरिक्षाय स्वाहा, दिव्ये स्वाहा, सूर्याय स्वाहा, चन्द्रमसे स्वाहा, नक्षत्रेभ्यः स्वाहा, ऽज्यै स्वाहौ,—पृथ्वीभ्यः स्वाहा, वनस्पतिभ्यः स्वाहा, परिप्लवेभ्यः स्वाहा, सरीसृपेभ्यः स्वाहा, चराचरेभ्यः स्वाहा ॥ १० ॥ १२

असुवे स्वाहा, वसुवे स्वाहा, विश्वे स्वाहा, विवस्वते स्वाहा, गणश्रिये स्वाहा, गणपतये स्वाहा, ऽभिषाहे स्वाहा, ऽभिः स्वाहा, ऽधिपतये स्वाहा, शूषाय स्वाहा, सश्वत्सराय स्वाहा, चन्द्राय स्वाहा, ज्योतिषे स्वाहा, मलिम्लुचाय स्वाहा ॥ ११ ॥ १३

[७] तै. ७,१,१५; ७,३,१९—२० । काठ. ५,१,५—६; ५,३,९—१० । वा. २२,६,२४,२७—२९; १०,५,३९,१—२; काण्व. २४,६,३४,३७—४१,४३; ११,१२; ३९,१ । [अग्रये स्वाहा । अथर्व. १९,४३,१ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,५ । इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,६ । पृथिव्यै स्वाहा । अथर्व. ५,९,२; ६ । अन्तरिक्षाय स्वाहा । अथर्व. ५,९,३—४ । दिव्ये स्वाहा । अथर्व. ५,९,१,५ । चन्द्रमसे (चन्द्राय) स्वाहा । अथर्व. १९,४३,४ । सूर्याय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,३]

[८] तै. ७,१,१५ । काठ. ५,१,६ । वा. २२,२४ । काण्व. २४,३४ ।

[९] तै. ७,१,१९ । काठ. ५,४,१० । वा. २२,२३; २३,१८; ३९,३ । काण्व. २४,३३,२५,२०,३९,२ ।

[१०] तै. ७,१,१७ । वा. २२,२९ । काण्व. २४,४१ । [पृथिव्यै स्वाहा । अथर्व. ५,९,२; ६ । अन्तरिक्षाय स्वाहा; दिव्ये स्वाहा । अथर्व. ५,९,३—४ । सूर्याय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,३ । चन्द्रमसे (चन्द्राय) स्वाहा । अथर्व. १९,४३,४]

[११] वा. २२,२८—३०; ३९,२ । काण्व. २४,३९,४१,४३; ३९,१ । [चन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,४]

धर्णसाय स्वाहा, द्रविणाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहो, —पयामाय स्वाहा, सिन्धुवे
स्वाहा, समुद्राय स्वाहा, काटाय स्वाहा, ऽर्णवाय स्वाहा, सरस्वत्यै स्वाहा, विश्वंन्यचसे
स्वाहा, सुभूताय स्वाहा, ऽन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ १२ ॥ १४

मधुवे स्वाहा, माधवाय स्वाहा, शुक्राय स्वाहा, शुच्ये स्वाहा, नभसे स्वाहा,
नभस्याय स्वाहे, —षाय स्वाहो, —र्जीय स्वाहा, सहसे स्वाहा, सहस्याय स्वाहा, तपसे
स्वाहा, तपस्याय स्वाहा, स॒स॒र्पो॒ऽस्य॒हस्प॒त्याय॑ स्वाहा ॥ १३ ॥ १५

संवयसे स्वाहा, ऽभिवयसे स्वाहो, —ध्वयसे स्वाहा, बृहद्वयसे स्वाहा, सहीयसे स्वाहा,
सहमानाय स्वाहा, सासहये स्वाहा, सहस्वते स्वाहा, ऽभीषाहे स्वाहा, ऽभि३भ्वे स्वाहा,
ऽभिमातिषाहे स्वाहा, ऽभिमाति३ स्वाहा ॥ १४ ॥ १६

ए॒कस्मै॑ स्वाहा, द्वा॒भ्या॒ स्व॒है, —का॒न॒श॒ताय॑ स्वाहा, श॒ताय॑ स्वाहै, —क॒श॒ताय॑ स्वाहा,
व्युष्ट्यै स्वाहा, स्वर्गाय स्वाहा ॥ १५ ॥ १७

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्ने भूतस्य जातः पुतिरैक आसीत् ।

स दाधार पृथिवीं द्यामुत्तमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १८

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, —ष ते योनिः, सूर्यस्ते महिमा ॥

॥ १६ ॥ १९

यः प्राणतो निमिषतश्च राजा पतिर्विश्वस्य जगतो बभूव ।

ईशे यो अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ २०

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, —ष ते योनिः, —श्चन्द्रमास्ते महिमा ॥

॥ १७ ॥ २१

[१२] तै. ७, ४, १३ । वा. २२, २५ । काण्व. २४, ३५ ।

[१३] वा. २२, ३१ । काण्व. २४, ४४ ।

[१५] वा. २२, ३४ । काण्व. २४, ४७ ।

[१६] तै. ७, ५, १६ । काठ. ५, ५, ११ । वा. २३, १—२; १३, ४; २५, १० । काण्व. २५, १—२; १४, ४; २७, १४ । मा. श्रौ. ९, २, ३ । [हिरण्यगर्भः सम०...विधेम । ऋ. १०, १२१, १; अथर्व. ४, २, ७; (११, ५, १)]

[१७] तै. ७, ५, १६ । काठ. ५, ५, १३ । वा. २३, ३—४; २५, ११ । काण्व. २५, ३—४; २७, १५ । [यः प्राणतो०...विधेम । ऋ. १०, १२१, ३; अथर्व. ४, २, १—२]

युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं चरन्तं परि तस्थुषः । रोचन्ते रोचनां दिवि ॥ २२

यद्वातोऽपौ अगनीगन् प्रियामिन्द्रस्य तन्वुम् ।

एतं स्तोतरेनैनु पृथा पुनरश्वमावर्तयासि नः ॥ १८ ॥ २३

वसवस्त्वाञ्जन्तु गायत्रेण छन्दसा, रुद्रास्त्वाञ्जन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा, ऽऽदित्यास्त्वाञ्जन्तु
जागतेन छन्दसा, भूर्भुवः ३स्व, — लीजीं ३ शाचीं ३ यव्ये गव्य, एतदन्नमत्त देवा,
एतदन्नमद्वि प्रजापते ॥ २४

कः स्विदेकाकीं चरति क उ स्विज्जायते पुनः ॥

किं स्विद्धिमस्य भेषजं किमवावपनं महत् ॥ २५

सूर्य एकाकीं चरति चन्द्रमा जायते पुनः । अग्निर्हिमस्य भेषजं भूमिरावपनं महत् ॥ २६

का स्विदासीत् पूर्वचित्तिः किं स्विदासीद् बृहद्वयः ।

का स्विदासीत् पिलिप्पिला का स्विदासीत् पिशङ्गिला ॥ २७

द्यौरासीत् पूर्वचिन्तिरश्व आसीद् बृहद्वयः ।

अविरासीत् पिलिप्पिला रात्रिरासीत् पिशङ्गिला ॥ १९ ॥ २८

ग्राणाय स्वाहा, ऽपानाय स्वाहा, व्यानाय स्वाहा ॥ २९

अम्बम्बिके अम्बालिके न मा नयति कश्चन ।

संसस्त्यश्चकः सुभद्रिकां काम्पीलवासिनीम् ॥ ३०

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे, प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे, निधीनां त्वा निधि-
पतिं हवामहे वसो ममा, — ऽऽहमजानि गर्भधमा, — त्वमजसि गर्भधम् ॥ ३१

तौ सह चतुरः पदः संप्रसारयावः स्वर्गे लोके प्रोर्णवातां, वृषा वामश्वो रेतोधा रेतो दधातु
॥ २० ॥ ३२

गायत्रीं त्रिष्टुब् जगत्यनुष्टुप्कृत्या सह ।

बृहद्वत्युणिहा ककुब् देवानां पत्न्यो विशः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥ ३३

[१८] तै. ७, ४, २० । वा. २३, ५, ७ । काण्व. २५, ५, ७ । मा. श्री. ९, २, ४, ३ । [युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं... दिवि ।

ऋ. १, ६, १; साम. १४६८; अथर्व. २०, २६, ४; ४७, १०; ६९, ९; तै. सं. ७, ४, २०, १]

[१९] तै. ७, ४, २०; १८ । काठ. ५, ४, ९; ७ । वा. २३, ८ — १२ । काण्व. २५, ८ — १३ । [कः स्विदेकाकीं...

महत् । आ. सू. १०, ९ । सूर्य एकाकीं ... महत् । आ. सू. १०, ९,]

[२०] तै. ७, ४, १९ । काठ. ५, ४, ८ । वा. २३, १८ — २० । काण्व. २५, २० — २२ । मा. श्री. ९, २, ४ । [गणानां

त्वा गणपतिं हवामहे । ऋ. २, २३, १]

[२१] तै. ५, २, ११ । काठ. ५, १०, ५ । वा. २३, ३३ — ३८; १०, ३२; १९, ६ । काण्व. २५, ३५ — ४०; ११, ४५, २१, ५ ।

द्विपुदा या चतुष्पदा त्रिपुदा या च षट्पदा ।	
विहन्दा या च संहन्दाः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥	३४
रजताः सीसा हरिणीर्युजो युञ्जन्तु कर्मभिः ।	
अश्वस्य वाजिनस्त्वर्चि स्यूमाः कृण्वन्तु शाम्यन्तीः ॥	३५
महानाम्नी रेवतयो दैव्या आशाः प्रस्रवरीः ।	
मेघ्या विद्युतो वाचः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥	३६
योषास्ते पत्नयो लोम विचिन्वन्तु यथायथम् ।	
सुपत्नीः पत्नयो वाजिन् प्रजया भुक्षीमहि ॥	३७
कुविदङ्ग ॥ २१ ॥	३८

[१८१९]

॥ इत्युपरिकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशः प्रपाठकः ।

ऊर्ध्वामेनामुच्च श्रापय गिरौ भारं हरन्निव ।	
अथास्या मध्यमेधतां शीते वाते पुनन्निव ॥	१
यासकौ शकुन्तिकाह्लगिति वञ्चति । आहृतं पंसो निचलचलीति ॥	२
माता च ते पिता च तैः वृक्षस्य रोहतः । प्रतिलामीति ते पिता ॥	३
यद्गुरिणो यवमत्ति न पुष्टं पशु मन्यते । शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायति ॥	४
दधिक्राव्णो अकारिषम् ॥ १ ॥	५

अश्वस्तूपरो गोमृगस्ते प्राजापत्याः, कृष्णग्रीव आग्नेयो ललाटे पुरस्तात्, सारस्वती मेष्प्य-
धस्ताद्ध्रुवोः, इयामः पौष्णो नाभ्या, माश्विना अधोरात्रौ बाह्वो, स्वाष्ट्रौ लोमसकथौ
सक्थयोः, सौर्ययामौ श्वेतश्च कृष्णश्च पार्श्वयो, वायव्युः श्वेतः पुच्छा, इन्द्राय स्वपस्याय
वेहद्, वैष्णवो वामनः ॥ २ ॥

[कुविदङ्ग यवमन्तो० । ऋ. १०, १३१, २; अथर्व. २०, १२५, २]

[१] तै. ७, ४, १९ । वा. २३, २२—२७, ३०—३२ । काण्व. २५, २४—२९, ३२—३४ । [दधिक्राव्णो अकारिषम् ।

ऋ. ४, ३९, ६; साम. ३५८; अथर्व. २०, १३७, ३ । तै. सं. १, ५, ११, ४, ७, ४, १९, ४; ताण्ड्य ब्रा. १, ६, १७]

[२] तै. ५, ५, २२—२३ । काठ. ५, ८, २ । वा. २४, १ । काण्व. २६, १—३ । मा. श्रौ. ९, २, ४ ।

बभ्रुःरुणवभ्रुः शुक्रवभ्रुस्ते वारुणा, रोहितो धूम्रोहितः कर्कन्धुरोहितस्ते सौम्याः,
शितिबाहुर्न्यतः शितिबाहुः समन्तशितिबाहुस्ते बार्हस्पत्याः, शितिरन्ध्रोऽन्यतः शितिरन्ध्रः
समन्तशितिरन्ध्रस्ते सावित्राः, पृषती क्षुद्रपृषती स्थूलपृषती ता मैत्रावरुण्यः ॥ ३ ॥ ७

शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो मणिवालस्ते आश्विनाः, श्वेतः श्वेताक्षोऽरुणस्ते रुद्राय पशुपतये,
कर्णा यामा, अवलिप्ता रौद्रा, नभोरूपाः पार्जन्याः ॥ ४ ॥ ८

पृश्निस्तिरश्चीनपृश्निरुर्ध्वपृश्निस्ते मारुताः, फल्गूलोहितोणी ब्रुक्षी ताः सारस्वत्युः,
ग्रीहाकर्णः शुण्ठाकर्णोऽधिरुढाकर्णस्ते त्वाष्ट्राः, कृष्णग्रीवः शितिकक्षोऽज्जिष्वथस्ते ऐन्द्राग्नाः,
कृष्णाज्जिरल्पाज्जिर्महाज्जिस्ते उषसाः ॥ ५ ॥ ९

शिल्पा वैश्वदेवी, रोहिणीस्यवयो वाचै, ऽविज्ञाता अदित्यै, संरूपा धात्रे, वत्सतयो
देवानां पत्नीभ्यः ॥ ६ ॥ १०

कृष्णग्रीवा आग्नेयाः, शितिभ्रुवो वसूनाः, रोहिता रुद्राणाः, श्वेता अवरोकिण
आदित्यानां, नभोरूपाः पार्जन्याः ॥ ७ ॥ ११

उन्नतः शितिबाहुः शितिपृष्ठस्ते ऐन्द्राबार्हस्पत्याः, उन्नतः ऋषभो वामनस्ते ऐन्द्रावैष्णवाः,
शुक्ररूपा वाजिनाः कल्माषा आग्निमारुताः, श्यामाः पौष्णाः ॥ ८ ॥ १२

एता ऐन्द्राग्ना, द्विरूपा अग्नीषोमीया, वामना अनुद्धाह आग्नावैष्णवा, अन्यतएनीमैत्री,
—वशा मैत्रावरुण्यः ॥ ९ ॥ १३

कृष्णग्रीवा आग्नेया, वभ्रवः सौम्याः, श्वेता वायुश्वा, अविज्ञाता अदित्यै,
संरूपा धात्रे, वत्सतयो देवानां पत्नीभ्यः ॥ १० ॥ १४

कृष्णा भौमा, धूम्रा आन्तरिक्षा, बृहन्तो देवाः, शबला वैद्युताः, सिध्मास्तारकाः ॥
॥ ११ ॥ १५

[३] तै. ५, ६, ११—१३ । काठ. ५, ९, १—३ । वा. २४, २ । काण्व. २६, ३—४ । मा. श्रौ. ९, २, ४ ।

[४] तै. ५, ६, १३; ११; १५ । काठ. ५, ९, ३ । वा. २४, ३ । काण्व. २६, ५—६ ।

[५] तै. ५, ६, १२; १६ । काठ. ५, ९, २, ६ । वा. २४, ४ । काण्व. २६, ६—८ ।

[६] तै. ५, ६, १३ । वा. २४, ५ । काण्व. २६, ९ ।

[७] वा. २४, ६ । काण्व. २६, १० ।

[८] तै. ५, ६, १४; ३, १३, ३ । वा. २४, ७ । काण्व. २६, ११ ।

[९] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, ८ । काण्व. २६, १२ ।

[१०] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, ९ । काण्व. २६, १३ ।

[११] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १० । काण्व. २६, १४ ।

कृष्णग्रीवा आग्नेया, बभ्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतर्युः सारस्वत्युः,
श्यामाः पौष्णाः, पृश्नयो मारुताः, पिशङ्गा वैश्वदेवा, वशा द्यावापृथिवीयाः ॥ १२ ॥ १६

कृष्णग्रीवा आग्नेया, बभ्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतर्युः सारस्वत्युः,
श्यामाः पौष्णा, एता ऐन्द्राग्नाः, पृश्नयो मारुताः, कृष्णा वारुणाः, कायास्तूपराः ॥

॥ १३ ॥

१७

अग्र्यैऽनीकवते प्रथमजानां लभते, मरुद्भ्यः सांतपनैभ्यः सवात्यान्, मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्यो
वष्किहान्, मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः ससृष्टान्, मरुद्भ्यः स्वतवद्भ्योऽनुसृष्टान् ॥ १४ ॥ १८

कृष्णग्रीवा आग्नेया, बभ्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतर्युः सारस्वत्युः,
श्यामाः पौष्णा, एता ऐन्द्राग्नाः, प्राशृङ्गा ऐन्द्रा, बहुरूपा वैश्वकर्माः ॥ १५ ॥ १९

कृष्णग्रीवा आग्नेया, बभ्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतर्युः सारस्वत्युः,
श्यामाः पौष्णाः, श्वेता वायव्याः, प्राशृङ्गा ऐन्द्राः, सौर्याः श्वेताः ॥ १६ ॥ २०

त्र्यवयो गायत्र्यै, पञ्चावयस्त्रिष्टुभे, दित्यवाहो जगत्यै, त्रिवत्सा अनुष्टुभे, तुर्यवाह
उष्णिहे ॥ १७ ॥ २१

पृष्टवाहो विराज, उक्षाणो बृहत्या, ऋषभाः ककुभे, धेनवो जगत्या, अनङ्गाहः
पङ्क्त्यै ॥ १८ ॥ २२

धूम्रा वसन्ताय, श्वेता ग्रीष्माय, कृष्णा वर्षाभ्यः ॥ १९ ॥ २३

अरुणाः शरदे, पृषन्तो हेमन्ताय, पिशङ्गाः शिशिराय ॥ २० ॥ २४

[१८४३]

॥ इत्युपरिकाण्डे त्रयोदशः प्रपाठकः ॥ १३ ॥

[१२] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १४ । काण्व. २६, १८ ।

[१३] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १५ । काण्व. २६, १९ ।

[१४] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १६ । काण्व. २६, २० ।

[१५] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १७ । काण्व. २६, २१ ।

[१६] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १४ । काण्व. २६, १८ ।

[१७] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १२ । काण्व. २६, १६ ।

[१८] वा. २४, १३ । काण्व. २६, १७ ।

[१९] वा. २४, ११ । काण्व. २६, १५ ।

[२०] वा. २४, ११ । काण्व. २६, १५ ।

अथ चतुर्दशः प्रपाठकः ।

वसन्ताय कर्पिञ्जलानालभते, ग्रीष्माय कलविङ्कान्, वर्षाभ्यस्तित्तिराञ्, शरदे वर्तिका,
हेमन्ताय केकरान् ॥ १ ॥ १

समुद्राय शिशुमारानालभते, पर्जन्याय मण्डूका, नद्भ्यो मत्स्यान्, मित्राय पुलिकयान्,
वरुणाय नाक्रान् ॥ २ ॥ २

सौमाय हस्तीनालभते, वार्यवे बलाका, इन्द्राग्निभ्यां कुञ्चान्, मित्राय मद्रून्,
वरुणाय चक्रवाकान् ॥ ३ ॥ ३

अग्नये कुटरूनालभते, वनस्पतया उलूका, नग्नीषोमाभ्यां चाषा, नश्विभ्यां मयूरान्,
मित्रावरुणाभ्यां कपोतान् ॥ ४ ॥ ४

सौमाय लवानालभते, त्वष्ट्रे कौलीकान् गोषादी, देवानां पत्नीभ्यः पुलीका, अग्नये
गृहपतये पारुष्णान् ॥ ५ ॥ ५

अह्ने पारावतानालभते, रात्र्यै सीचाप्, रक्षः संधिभ्यां जतुः, सश्वत्सराय महतः सुष-
र्णान्, मासेभ्यो दात्यौहान् ॥ ६ ॥ ६

भूम्या आखूनालभते, ऽन्तरिक्षाय पाङ्कत्रान्, दिव्ये केशान्, दिग्भ्यो नुकुलान्,
वभ्रुकानवान्तरदिशाभ्यः ॥ ७ ॥ ७

प्रजापतये पुरुषान् हस्तिना आलभते, वाचे प्लषी, श्वक्षुषे मशकाञ्, श्रोत्राय भृङ्गाः
॥ ८ ॥ ८

वसुभ्यो ऋष्यानालभते, रुद्रभ्यो रुरु, नादित्येभ्यो न्यङ्कुन्, विश्वेभ्यो देवेभ्यः पृषता,
न्तसाध्येभ्यः कुलङ्गान् ॥ ९ ॥ ९

[१] तै. ५, ५, ११-२४ । काठ. ५, १०, ४ । वा. २४, २० । बाण्व. २६, २४ । मा. श्रौ. ९, २, ४ ।

[२] वा. २४, २१ । क.ण्व. २६, २५ ।

[३] वा. २४, २२ । काण्व. २६, २६ ।

[४] वा. २४, २३ । काण्व. २६, २७ ।

[५] वा. २४, २४ । काण्व. २६, २८ ।

[६] वा. २४, २५ । काण्व. २६, २९ ।

[७] वा. २४, २६ । काण्व. २६, ३० ।

[८] वा. २४, २९ । काण्व. २६, ३३ ।

[९] वा. २४, २७ । काण्व. २६, ३१ ।

ईशानाय परस्वता आलभते, मित्राय गौरान्, वरुणाय महिषान्, बृहस्पतये गव्यां५,
—स्त्वष्ट्रा उष्टान् ॥ १० ॥ १०

प्रजापतये च वायवे च गोमृगौ, वरुणायारण्यो मेघौ, यमाय कृष्णो, मनुराजाय
मर्कटः, शार्दूलाय रोहिद्, वृषभाय गव्यां, क्षिप्रश्येनाय वर्तिका, नीलङ्गवे कृमिः,
समुद्राय शिशुमारो, हिमवते हस्ती ॥ ११ ॥ ११

मयुः प्राजापत्यं, उलो हलिक्ष्णो वृषदंशस्ते धात्रे, दिशां कङ्को, धुङ्क्षाम्रेयी,
कुलविङ्कः पुष्करसादो लोहिताहिस्ते त्वाष्ट्रा, वाचे क्रौञ्चः ॥ १२ ॥ १२

सौमाय कुलङ्ग, आरण्योऽजो नुकुलः शंका ते पौष्णाः, क्रोष्टा मायो,—रिन्द्रस्य
गौरमृगः, पिद्वो न्यङ्कुः ककुटस्तेऽनुमत्यै, प्रतिश्रुत्कायै चक्रवाकः ॥ १३ ॥ १३

सौरी बलाका, शार्गः सृजयः श्याण्डकस्ते मैत्राः, श्वाविद्धौमी, संस्वत्यै शारिः पुरु-
षवाक, शार्दूलो वृकः पृदाकुस्ते मन्यवे, संस्वते शुक्रः पुरुषवाक् ॥ १४ ॥ १४

सुपर्णः पार्जन्य, आतिर्वाहसो दर्विदा ते वायवे, कृकवाकः सावित्रो, हंसो वातस्य,
प्लवो मृदुमैतस्यस्ते नदीपतये, द्यावापृथिवीयः कूर्मः ॥ १५ ॥ १५

पुरुषमृगश्चन्द्रमसो, गोधा कालका दार्वाघाटस्ते वनस्पतीनां, बृहस्पतये वानस्पतये पैङ्ग-
राजो, ऽलज्ज आन्तरिक्षो, नाक्रो मकरः पुलिक्यस्तेऽकूपारस्य, ह्रियै शल्यकः ॥ १६ ॥ १६

एण्यहो, मण्डूको मूषिका तित्तिरस्ते सर्पाणां, लोपाश आश्विनः, कृष्णो रात्र्या,
क्रक्षो जतूः शुशुलूका ते इतरजनानां, जहका वैष्णवी ॥ १७ ॥ १७

अन्यबापोऽर्धमासाना,—मृश्यो मयूरः सुपर्णस्ते गन्धर्वाणा,—मपामुद्रः, कश्यपो मासां५,
रोहित्कुण्डणाची गोलत्तिका ता अप्सरसां, मृत्यवेऽसितः ॥ १८ ॥ १८

[१०] वा. २४, २८ । काण्व. २६, ३२ ।

[११] तै. ५, ५, ११ । काठ. ५, ७, १ । वा. २४, ३० । काण्व. २६, ३४ ।

[१२] तै. ५, ५, १२ । काठ. ५, ७, २ । वा. २४, ३१ । काण्व. २६, ३५ ।

[१३] तै. ५, ५, ११ । काठ. ५, ७, ७ । वा. २४, ३२ । काण्व. २६, ३६ ।

[१४] काठ. ५, ७, ४—६ । वा. २४, ३३ । काण्व. २६, ३७ ।

[१५] काठ. ५, ७, ३ । वा. २४, ३४ । काण्व. २६, ३८ ।

[१६] काठ. ५, ७, ५ । वा. २४, ३५ । काण्व. २६, ३९ ।

[१७] काठ. ५, ७, ५ । वा. २४, ३६ । काण्व. २६, ४० ।

[१८] काठ. ५, ७, ६ । वा. २४, ३७ । काण्व. २६, ४१ ।

वर्षाहूर्कृतूनां, —माखुः कंशो मान्थालवस्ते पितृणां, वसुभ्यः कपिञ्जलो, बलायाजगरः,
कपोता उलूकः शशस्ते निर्ऋत्यै, रात्र्यै कृष्णः ॥ १९ ॥ १९

चित्रं आदित्यानां, —मृष्टो घृणावान् वार्धनसस्ते मत्या, आरणाय सृमरो, रुरु रौद्रः,
कुर्वयः कुटर्दात्यौहस्ते वाजिनां, कामाय पिकः ॥ २० ॥ २०

खड्गो वैश्वदेव, —स्तरक्षुः श्वा कृष्णः कर्णो गर्दभस्ते रक्षसा, —मिन्द्राय स्रकरः, सिंहो
मारुतः, कृकलासः पिप्पका शकुनिस्ते शरव्यायै, विश्वेभ्यो देवेभ्यः पृषतः ॥ २१ ॥ २१
[१८६४]

॥ इत्युपरिकाण्डे चतुर्दशः प्रपाठकः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशः प्रपाठकः ।

शदिं दुद्धि, —रवकान्दन्तमूलै, —मृदं बस्वै, —स्तेगान् देष्टृभ्या, —मवक्रन्देन तालु, वाजं
हेनुभ्यां, सरस्वत्या अग्रजिह्वै, जिह्वाया उत्साद, —मप आस्येन, वृषणा आण्डाभ्या,
—मादित्याञ् इमंश्रुभिः, पन्थां भ्रूभ्यां, द्यावापृथिवी वर्तोभ्यां विद्युतं कनीनिकाभ्यां,
कर्णाभ्यां श्रोत्रे, श्रोत्राभ्यां कर्णा, अवार्याणि पक्ष्माणि पार्या इक्ष्वः, पार्याणि पक्ष्माण्यवार्या
इक्ष्वः ॥ १ ॥ १

वातं प्राणेना, —ऽपानेन नासिका, —मुषयाममधुरेणौष्ठेन, सन्दुत्तरेण, शुक्लाय स्वाहा,
कृष्णाय स्वाहा, स्तनयित्तुं निर्वाधेन, मूर्धानं निवेष्येणा, —ऽशनिं मस्तिष्केण, विद्युतं
कनीनिकाभ्यां, प्रकाशेनान्तर, —मनुकाशेन बाह्यं, तेदनीमधरकण्ठेनापः शुष्ककण्ठेन, चित्तं
मन्याभि, —रदितिः शीर्ष्णा, निर्ऋतिं निर्जल्येन शीर्ष्णा, प्राणान्तसंक्रोशै, रेष्माणं स्तूपेन ॥
॥ २ ॥ २

मशकान् केशै, —रिन्द्रं स्वपसा, बहेन बृहस्पति, शकुनिसादेन कूर्माञ्, शफैराक्रमणं,
स्थूराभ्यां बलं, कुष्टाभ्यां जवं, जड्वाभिरध्वानं, बाहुभ्यां जाम्बिलेनारण्यमग्निमुतीरुग्भ्यां,
रुद्रं रौराभ्यां, पूर्णं दोर्भ्यां, —मश्विना असाभ्याम् ॥ ३ ॥ ३

[१९] काठ. ५, ७—८ । वा. २४, ३८ । काण्व. २६, ४२ ।

[२०] काठ. ५, ७, ९ । वा. २४, ३९ । काण्व. ३६, ४३ ।

[२१] काठ. ५, ७ । वा. २४, ४० । काण्व. २६, ४४ ।

[१] तै. ५, ७, ११—१२ । काठ. ५, १३, १—२ । वा. २५, १ । काण्व. २७, १—२ । मा. श्री. ९, १, ५ ।

[२] तै. ५, ७, १२—१४ । काठ. ५, १३, २ । वा. २५, २ । काण्व. २७, ३—४ ।

[३] तै. ५, ७, ११ । काठ. ५, १३, ३ । वा. २५, ३ । काण्व. २७, ५—६ ।

अग्नेः पक्षति, — वार्योर्निपक्षतिः, सोमस्य तृतीया, ऽपौ चतुर्थ्य, — दित्याः पञ्चम्य, — ग्री-
षोमयोः षष्ठी, मरुताः सप्तमी, बृहस्पतेरष्टमी, पूष्णो नवमी, त्वष्टुर्दशमी, — नद्रस्यैकादशी,
वरुणस्य द्वादशी, यमस्य त्रयोदशी ॥ ४ ॥ ४

इन्द्राग्नयोः पक्षतिः, सरस्वत्या निपक्षति, — रिन्द्रस्य तृतीया, बृहस्पतिश्चतुर्थी, निर्रुत्याः
पञ्चमी, — न्द्राण्याः षष्ठी, सर्पिणाः सप्तमी, विष्णोरष्टम्य, — र्यम्णो नवमी, धातुर्दशमी, —
न्द्रस्यैकादशी, वरुणस्य द्वादशी, यम्यास्त्रयोदशी, द्यावापृथिव्योर्दक्षिणं पार्श्वं, विश्वेषां
देवानामुत्तरम् ॥ ५ ॥ ५

मरुताः स्कन्धा, विश्वेषां देवानां प्रथमा कीकसा, रुद्राणां द्वितीया, ऽऽदित्यानां तृतीया,
वायोः पुल्ल, — मग्रीषोमयोर्भासदौ, क्रुञ्चौ श्रोणिभ्यां, मित्रावरुणा ऊरुभ्या, — मिन्द्रावरुणा
अल्गाभ्या, — माक्रमणं कुष्ठाभ्या, — मत्सराभिः कर्पिञ्जलान् ॥ ६ ॥ ६

इन्द्रस्य क्रोडो, ऽदित्याः पाजस्यं, दिशो जत्रवो, ऽदित्या भसं, — जीमूतान् हृदयो-
पशाभ्या, — मन्तरिक्षं पुलीतता, नभ उदुर्येण, वल्मीकान् कलाम्ना, ग्लौभिर्गुल्माः, — शक्र-
वाकौ मतस्त्राभ्यां, दिवः वृक्षाभ्याः, हिराभिः सवन्ती, — गिरीन् श्लाशिभ्या, — मुपलान्
स्त्रीहो, हृदान् कुक्षिभ्याः, समुद्रमुदरेण, वैश्वानरं भस्मना ॥ ७ ॥ ७

विधृतिं नाभ्या, घृतं रसेना, — ऽपौ यूष्णा, मरीचीर्विप्रुषा, नीहारमूष्मणा, शीनं
वसया, हार्दुनीर्दूषाकाभिः, प्रुष्वा अश्रुभि, — रक्षा रक्षांसि, चित्राण्यङ्गै, — नक्षत्राणि रूपैः,
पृथिवीं त्वचा, जुम्बकाय स्वाहा ॥ ८ ॥ ८

पूषणं वनिष्ठुनान्धाहीन्तस्थुरगुदया, सर्पिन् गुदाभि, — विहुत आन्त्रै, — रप आस्येन, वृषणा
आण्डाभ्याः, शेषो वाजिनेन, प्रजा रेतुसा, चाषान् पित्तैन, प्रदुरान् पायुना, कूष्माञ्
शकपिण्डैः ॥ ९ ॥ ९

[४] तै. ५, ७, २१ । वा. २५, ४ । काण्व. २७, ७ ।

[५] तै. ५, ७, २२ । वा. २५, ५ । काण्व. २७, ८ ।

[६] तै. ५, ७, १५ । काठ. ५, १३, ५ । वा. २५, ६ । काण्व. २७, ९ ।

[७] तै. ५, ७, १६ । काठ. ५, १३, ६ । वा. २५, ८ । काण्व. २७, ११—१२ ।

[८] तै. ५, ७, २० । वा. २५, ९ । काण्व. २७, १३ ।

[९] तै. ५, ७, १७ । काठ. ५, १३, ७ । वा. २५, ७ । काण्व. २७, १० ।

अग्रये गायत्राय त्रिवृते राधन्तराय वासन्तिकाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वृपती, —न्द्राय त्रैष्टुभाय पञ्चदशाय बार्हिताय त्रैष्णाय पुरोडाशमेकादशकपालं, विश्वेभ्यो देवेभ्यो जागतेभ्यः सप्तदशेभ्यो वैरूपेभ्यो वार्षिकेभ्यः पुरोडाशं द्वादशकपालं, मित्रावरुणाभ्यामानुष्टुभाभ्यामेकविंशाभ्यां वैराजाभ्यां शारदाभ्यां पयस्स्यां, बृहस्पतये पाङ्क्ताय त्रिणवाय शाकराय हैमन्तिकाय चरुं, सुवित्रे आतिष्ठन्दसाय त्रयस्त्रिंशाय रैवताय शैशिराय पुरोडाशं द्वादशकपालं, —मनुमत्यै चरुं, वैश्वानरं द्वादशकपालं, —मदित्यै विष्णुपत्न्यै चरुं, कायमेककपालम् ॥ १० ॥ १०

अग्रयेऽहोमुचे पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वृपती, —न्द्रायाऽहोमुचे पुरोडाशमेकादशकपालं, मित्रावरुणाभ्यामागोमुग्भ्यां पयस्यां, वायुसवितृभ्यामागोमुग्भ्यां पयो, ऽश्विभ्यामागोमुग्भ्यां धानां, मरुद्भ्य एनोमुग्भ्यः पुरोडाशं सप्तकपालं, विश्वेभ्यो देवेभ्य एनोमुग्भ्यः पुरोडाशं द्वादशकपालं, —मनुमत्यै चरुं, वैश्वानरं द्वादशकपालं, द्यावापृथिवीभ्यामहोमुग्भ्यां पुरोडाशं द्विकपालम् ॥ ११ ॥ ११

[१८७५]

॥ इत्युपरिकाण्डे पञ्चदशः प्रपाठकः ॥ १५ ॥

अथ षोडशः प्रपाठकः ।

मां नो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिन्द्र ऋभुक्षा मरुतः परिक्षन् ।
यद्वाजिनो देवजातस्य सप्तेः प्रवक्ष्यामो विदथे वीर्याणि ॥ १
यन्निर्णिजा रेक्णसा प्रावृतस्य रातिं गृभीतां मुखतो नयन्ति ।
सुप्राङ्जो मेम्यद्विश्चरूपा इन्द्रापूष्णोः प्रियमप्येतु पाथः ॥ २
एष छागः पुरो अश्वेन वाजिना पूष्णो भागो नीयते विश्वदेव्यः ।
अभिप्रियं यत् पुरोडाशमर्वता त्वष्टेदेन सौश्रवसाय जिन्वति ॥ ३

[१०] तै. ७, ५, १४ । वा. २९, ६० । काण्व. ३१, ४९ ।

[११] तै. ७, ५, २२ ।

[१] तै. ४, ६, ८—९ । काठ. ५, ६, ४—५ । वा. २५, २४—३९ । काण्व. २७, २८—४३ ।

[मानो मित्रो...वीर्याणि । ऋ. १, १६२, १; तै. सं. ४, ६, ८, १; नि. ९, ३ । यन्निर्णिजा रेक्णसा...
पाथः । ऋ. १, १६२, २; तै. सं. ४, ६, ८, १ । एष छागः... (चछा०) ... जिन्वति । ऋ. १, १६२, ३;
तै. सं. ४, ६, ८, १]

यद्धविष्यमृतशो देवयानं त्रिर्मानुषाः पर्यश्वं नयन्ति ।	
अत्रा पूष्णः प्रथमो भाग एति यज्ञं देवेभ्यः प्रतिवेदयन्नजः ॥	४
उप प्रागात् सुमन्मेऽधायि मन्म देवानामाशा उप वीतपृष्ठः ।	
अन्वेनः विप्रा ऋषयो मदन्ति देवानां पुष्टे चक्रमा सुबन्धुम् ॥	५
होताध्वर्युरावया अग्निमिन्धो ग्रावग्राभ उत शःस्ता सुविप्रः ।	
तेन यज्ञेन स्वरंकृतेन सिधेन वक्षणा आपृणध्वम् ॥	६
यूपव्रस्का उत ये यूपवाहाश्चषालः ये अश्वयूपाय तक्षति ।	
ये चार्चिते पचनः संभरन्त्युतो तेषामभिगूतिर्न इन्वतु ॥	७
यद्वाजिनो दाम सुदानमर्वतो या शीर्षिया रशना रञ्जुरस्य ।	
यद्वा घास्य प्रभृतमाऽस्ये तृणः सर्वा ता ते अपि देवेभ्यस्तु ॥	८
यद्वध्यमुदरस्यापवाति य आमस्य ऋविषो गन्धो अस्ति ।	
सुकृता तच्च शमितारः कृण्वन्तु मेधः शृतपाकं पचन्तु ॥	९
यदश्वस्य ऋविषो मक्षिकाश यद्वा स्वरौ स्वधितौ रिप्तमस्ति ।	
यद्वस्तयोः शमितुर्येन्नखेषु सर्वा ता ते अपि देवेभ्यस्तु ॥	१०
यत्ते गात्रादग्निना पच्यमानादभि शूलं निहतस्यावधावति ।	
मा तद्धूम्यामाश्रिषन्मा तृणेषु देवेभ्यस्तदुशङ्क्यो रातमस्तु ॥	११
ये वाजिनं परिपश्यन्ति पक्कः ये ईमाहुः सुरभिर्निर्हरेति ।	
ये चार्चितो माःसमिक्षामुपासते उतो तेषामभिगूतिर्न इन्वतु ॥	१२
यन्नीक्षणं माःस्पचन्या उखाया या पात्राणि यूष्ण आसेचनानि ।	
ऊष्मण्यापिधाना चरुणामङ्गाः सूनाः परिभूषन्त्यश्वम् ॥	१३

[यद्धविष्यमृतशो० । ऋ. १, १६२, ४; तै. सं. ४, ६, ८, २ । उप प्रागात् सुमन्मे० । ऋ. १, १६२, ७; तै. सं. ४, ६, ८, ३; नि. ६, २२ । होताध्वर्युरावया० । ऋ. १, १६२, ५; तै. सं. ४, ६, ८, २ । यूपव्रस्का उतये० । ऋ. १, १६२, ६; तै. सं. ४, ६, ८, २ । यद्वाजिनो दाम० । ऋ. १, १६२, ८; तै. सं. ४, ६, ८, ३ । यद्वध्यमुदरस्या० । ऋ. १, १६२, १०; तै. सं. ४, ६, ८, ४ । यदश्वस्य ऋविषो० । ऋ. १, १६२, ९; तै. सं. ४, ६, ८, ३ । यत्ते गात्रादग्निना० । ऋ. १, १६२, ११; तै. सं. ४, ६, ८, ४ । ये वाजिनं परि० । ऋ. १, १६२, १२; तै. सं. ४, ६, ९, १ । यन्नीक्षणं माःस्पचन्या० । ऋ. १, १६२, १३; तै. सं. ४, ६, ९, १]

यदे॒श्वाय॒ वास॑ उपस्तृणन्त्यधि॒वांस॑ ५ या॑ हि॒रण्यान्य॒स्यै ।	
स॒दान॒मर्व॑न्तं प॒ङ्क्तिं॑ प्रि॒या दे॒वेष्व॑यामयन्ति ॥	१४
नि॒क्रम॑णं नि॒षद॑नं वि॒वर्त॑न ५ यच्च॑ प॒ङ्क्तिं॑मर्वतः ।	
यच्च॑ प॒पौ यच्च॑ घा॒सिं ज॒घास॑ सर्वा॒ ता ते॒ अपि॑ दे॒वेष्व॑स्तु ॥	१५
मा॑ त्वाग्नि॒र्धन॑यी॒द्धम॑ग॒न्धिर्मो॑खा भ्राजन्त्यभि॒वि॒क्त ज॑ग्निः ।	
इष्टं॑ वी॒तम॑भि॒गूत॑ ५ वषट्कृतं॑ तं दे॒वांसः॑ प्र॒तिगृ॑भ्णन्त्य॒श्चम् ॥ १ ॥	१६
स॒मि॒द्धो अ॒ञ्ज॒न्कृ॒दरं॑ म॒तीनां॑ घृ॒तम॑ग्रे म॒धुम॑त् पि॒न्व॒मानः॑ ।	
वा॒जी व॒ह॒न्वाजि॑नं जा॒तवे॑दो दे॒वानां॑ ५ व॒क्षि प्रि॑यमा स॒धस्थ॑म् ॥	१७
त॒नून॑पात् सँ प॒थो दे॒व्याना॑न् प्र॒जान॑न्वाज्य॒प्येत॑ दे॒वान् ।	
अ॒नु त्वा॒ सप्ते॑ प्र॒दिशः॑ स॒चन्ता॑ ५ स्व॒धां दे॒वैर्य॑ज॒मानाय॑ धेहि ॥	१८
ई॒ड्य॒श्वासि॑ व॒न्द्य॒श्वासि॑ वा॒जिन्ना॒शुश्वासि॑ मे॒ध्य॒श्वासि॑ सप्ते ।	
अ॒ग्नि॒ष्ट्वा दे॒वैर्वै॑सु॒भिः स॒जोषाः॑ प्री॒तः ५ व॒ह्निः ५ व॒हतु॑ जा॒तवे॑दाः ॥	१९
स्ती॒र्णं व॒हिः सु॒ष्टी॒रमा॑ जुषा॒णोऽरु॑ पृथु॒ प्रथ॑मानं पृथि॒व्याम् ।	
दे॒वैर्भिर॑क्तम॒दितिः॑ स॒जोषाः॑ स्यो॒र्न कृ॑ण्वाना॒ सुवि॑ते द॒धातु॑ ॥	२०
ए॒ता उ॒ वः सु॒भगा॑ वि॒श्व॒वारा॑ वि॒ पक्षो॑भिः श्र॑यमाणा उ॒द॒तैः ।	
ऋ॒ष्वोः स॒तीः क॒वेषः॑ शु॒म्भ॒माना॑ द्वा॒रो दे॒वीः सु॒प्राय॑णा॒ भव॑न्तु ॥	२१
अ॒न्तरा॑ मि॒त्राव॑रुणा च॒रन्ती॑ मु॒खः ५ य॒ज्ञा॒नाम॑भि॒ स॒वि॒दाने॑ ।	
उ॒षा॒सा वा॑ ५ सु॒हि॒र॒ण्ये सु॒शि॒ल्पे ऋ॑तस्य यो॒ना इ॒ह सा॑दयामि ॥	२२
प्र॒थ॒मा वा॑ ५ सर॒थि॒ना सु॒वर्णा॑ दे॒वौ प॑श्यन्तौ भु॒वनानि॑ वि॒श्वा ।	
अ॒पि॒प्र॒यं चो॑दना वा॒ मि॒माना॑ हो॒तारा॑ ज्योतिः प्र॒दिशा॑ दि॒शन्ता॑ ॥	२३
आ॒दि॒त्यैर्नो॑ भा॒रती॑ वष्टु॒ यज्ञः॑ सर॒स्वती॑ सह॒ रु॒द्रैर्न॑ आ॒वीत् ।	
इ॒डोप॑हू॒ता व॑सु॒भिः स॒जोषाः॑ स्यो॒र्न कृ॑ण्वाना॒ सुवि॑ते द॒धातु॑ ॥	२४

[यदश्वाय वास०। ऋ. १,१६२,१६; तै. सं ४,६,९,२ । निक्रमणं निषदनं०। ऋ. १,१६२,१४; तै. सं ४,६, ९,१ । मा त्वाग्निर्धनयि० नयी० । ऋ. १,१६२,१५; तै. सं. ४,६,९,२]

[२] ५,१,११ । काठ. ५,६,२ । वा. २९,१—११ । काण्व. ३१,१—११ । मा. श्रौ. ९,२,५ ।

त्वष्टा वीरं देवकामं जजान त्वष्टुरर्वा जायत आशुरश्वः ।	
त्वष्टेर्मा विश्वा भुवना जजान बहोः कर्तारमिह यक्षि होतः ॥	२५
अश्वो घृतेन तमन्या समक्ता उप देवं क्रतुशः पाथ एतु ।	
वनस्पतिर्देवलोकं प्रजानन्नग्निना हव्या स्वदितानि वक्षत् ॥	२६
प्रजापुतेस्तपसा वावृधानः सद्यो जातो दधिषे यज्ञमग्ने ।	
स्वाहाकृतेन हविषा पुरोगा याहि साध्या हविरदन्तु देवाः ॥ २ ॥	२७
युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं चरन्तं परि तस्थुषः । रोचन्ते रोचना दिवि ॥	२८
युञ्जन्त्यस्य काम्या हरी विपक्षसा रथे । शोणा धृष्णू नृवाहसा ॥	२९
केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुषद्भिरजायथाः ॥	३०
जीमूतस्येव भवति प्रतीकं यद्वर्मी याति समदामुपस्थे ।	
अनाविद्धया तन्वा जय त्वं स त्वा वर्मणो महिमा पिपर्तु ॥	३१
धन्वना गा धन्वनाजिं जयेम धन्वना तीत्राः समदो जयेम ।	
धनुः शत्रोरपकामं कृणोतु धन्वना सर्वाः पृतना जयेम ॥	३२
वक्ष्यन्तीवेदागनीगन्ति कर्णं प्रियं सखायं परिषस्वजाना ।	
योषेव शिङ्क्ते वितताधि धन्वन् ज्या इयं समने पारयन्ती ॥	३३
ते आचरन्ती समनेव योषा मातेव पुत्रं बिभृतामुपस्थे ।	
अप शत्रून् विध्यतः सखिदाने आर्त्तनी इमे विस्फुरन्ती अमित्रान् ॥	३४
बहूनां पिता बहुरस्य पुत्रः चित्रा कृणोति समनावर्गत्य ।	
इषुधिः सङ्काः पृतनाश्च सर्वाः पृष्ठे निनद्धो जयति प्रसूतः ॥	३५

[३] तै. ७, ४, २०; ४, ६, ६ । काठ. ५, ६, १ । वा. २३, ५—६, २९, ३७—४४, ५२—५४, ४६—४७, ४९, ४८, ५१, ५०, ५५—५७ । काण्व. २५, ५—६, ३१, १२—१६, १८, २१, २०, १९, १७, २२—२३ । मा. श्री. ९, २, ३—४ ।

[युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं० । ऋ. १, ६, १; सा. १४६८; अथर्व. २०, २६, ४, ४७, १०; ६९, ९; तै. सं. ७, ४, २०, १ ।

युञ्जन्त्यस्य काम्या० । ऋ. १, ६, २; सा. १४६९; अथर्व. २०, २६, ५, ४७, ११; ६९, १०; तै. सं. ७, ४, २०, १ ।

केतुं कृण्वन्नकेतवे० । ऋ. १, ६, ३; सा. १४७०; अथर्व. २०, २६, ६, ४७, १२; ६९, ११; तै. सं. ७, ४, २०, १; तै.

ब्रा. ३, ९, ४, ३ । जीमूतस्येव भवति० । ऋ. ६, ७५, १; तै. सं. ४, ६, ६, १ । धन्वना गा धन्वनाजि० । ऋ.

६, ७५, २; तै. सं. ४, ६, ६, १; नि. ९, १७ । वक्ष्यन्तीवेदागनी० । ऋ. ६, ७५, ३; तै. सं. ४, ६, ६, १; नि. ९, १८ ।

ते आचरन्ती० । ६, ७५, ४; तै. सं. ४, ६, ६, २; नि. ९, ४० । बहूनां (०ह्वी०) पिता० । ऋ. ६, ७५, ५; तै. सं.

४, ६, ६, २; नि. ९, १४]

रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरो यत्र यत्र कामयते सुषारथिः । अभीक्ष्णानां महिमानं पनायत मनः पश्चादेन्युछन्ति रश्मयः ॥	३६
तीत्रान् घोषान् कृण्वते वृषपाणयोऽश्वा रथेभिः सह वाजयन्तः । अवक्रामन्तः प्रपदैरमित्रान् क्षिणन्ति शत्रून् रनपव्ययन्तः ॥	३७
वनस्पते वीङ्क्लो हि भूया अस्मत् सखा प्रतरणः सुवीरः । गोभिः सैन्द्रो असि वीडयस्वास्थाता ते जयतु जैत्वानि ॥	३८
दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षाद्वनस्पतिभ्यः पर्यावृतः सहः । अपामोज्मानं परि गोभिरावृतमिन्द्रस्य वज्रं हविषा रथं यज ॥	३९
इन्द्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मित्रस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः । सैमां नो हव्यंदाति जुषाणो देव रथं प्रति हव्या गृभाय ॥	४०
स्वादुषंसदः पितरो वयोधाः कृच्छ्रेऽश्रितः शक्तीवन्तो गभीराः । चित्रसेना इषुबला अमृधाः सतोवीरा उरवो व्रातसाहाः ॥	४१
ब्राह्मणासः पितरः सौम्यासः शिवे नो द्यावापृथिवी उभे स्ताम् । पूर्वा नः पातु दुरितादृतावृधो रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत ॥	४२
ऋजीते परिवृङ्ग्धि नोऽश्मा भवतु नस्तनूः । सोमो अधिब्रवीतु नोऽद्विषिः शर्म यच्छतु ॥	४३
सुपर्णं वस्ते मृगो अस्या दन्तो गोभिः सैन्द्रा पतति प्रवृता । यत्रा नरः स च वि च द्रवन्ति तत्रास्मभ्यमिषुवः शर्म यः सन् ॥	४४
अहिरिव भोगैः पर्येति बाहुं ज्याया हेति पुरिवाधुमानः । हस्तघ्नो विश्वा वयुनानि विद्वान् पुमान् पुमांसं परिपातु विश्वतः ॥	४५

[रथे तिष्ठन्नयति० । ऋ. ६, ७५, ६; तै. सं. ४, ६, ६, २; नि. ९, १६ । तीत्रान्घोषान्कृण्वते० । ऋ. ६, ७५, ७; तै. सं. ४, ६, ६, ३ । वनस्पते वीङ्क्लो० । ऋ. ६, ४७, २६; अथर्व. ६, १२५, १; तै. सं. ४, ६, ६, ५; नि. २, ५, ९, १२ । दिवस्पृथिव्याः० । ऋ. ६, ४७, २७; अथर्व. ६, १२५, २; तै. सं. ४, ६, ६, ५ । इन्द्रस्य वज्रो० । ६, ४७, २८; अथर्व. ६, १२५, ३; तै. सं. ४, ६, ६, ६ । स्वादुषंसदः पितरः० । ऋ. ६, ७५, ९; तै. सं. ४, ६, ६, ३ । ब्राह्मणासः पितरः० । ऋ. ६, ७५, १०; तै. सं. ४, ६, ६, ३ । ऋजीते परि० । ऋ. ६, ७५, १२; तै. सं. ४, ६, ६, ४ । सुपर्णं वस्ते० । ऋ. ६, ७५, ११; तै. सं. ४, ६, ६, ४; नि. २, ५, ९, १९ । अहिरिव भोगैः० । ऋ. ६, ७५, १४; तै. सं. ४, ६, ६, ५; नि. ९, १५]

- आजङ्घन्ति सान्वेषां जघनं उपजिघत् । अश्वाजनि प्रचेतसोऽश्वान्तसमत्सु नोदय ॥ ४६
- उपश्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुत्रा ते मनुताः विष्टितं जगत् ।
सं दुन्दुभे सज्जरिन्द्रेण देवैराहवीयो अपसेध शत्रून् ॥ ४७
- आक्रन्दय बलमोजो ना आधा निष्टनिहि दुरिता बाधमानः ।
अपप्रोथ दुन्दुभे दुलुना इत इन्द्रस्य मुष्टिरसि वीडयस्व ॥ ४८
- आमूरज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमहुन्दुभिर्वावदीति ।
- समश्वपर्णाश्चरन्तु नो नरोऽस्माकमिन्द्र रथिनो जयन्तु ॥ ३ ॥ ४९
- समिद्दिशामाशयानः स्वर्विन्मधु रेतो माधवः पात्वस्मान् ।
अग्निदेवो दुष्टरीतुरदब्ध इदं क्षत्रं रक्षतु पात्वस्मान् ॥ ५०
- रथन्तरं सामभिः पात्वस्मान् गायत्री छन्दसा विश्वरूपा ।
त्रिवृन्नो विष्टया स्तोमो अह्ना समुद्रो वात इदमोजः पिपर्तु ॥ ५१
- उग्रा दिशामभिभूतिर्वयोधाः शुचिः शुक्रं अहन्नोजसीने ।
इन्द्राधिपत्यैः पिपृतादतो नो महि क्षत्रं विश्वतो धारयेदम् ॥ ५२
- बृहत्साम क्षत्रभृद्बृहवृष्णं त्रिष्टुभोजः शुभितमुग्रवीरम् ।
इन्द्रः स्तोमेन पञ्चदशेन मध्यमिदं वातेन संगरेण रक्षतु ॥ ५३
- प्राची दिशा सहयशा यशस्वती विश्वे देवाः प्रावृषाह्नाः स्वर्वती ।
वैरूपे सामन्नाधि तच् शक्यं जगत्यैनं विक्ष्वविशयामि ॥ ५४
- इदं क्षत्रं दुष्टरमस्त्वोजोऽनाधृष्टं सहस्यं सहस्वत् ।
विश्वे देवाः सप्तदशेन वर्च इदं क्षत्रं सुलिलवातमुग्रम् ॥ ५५
- धृत्री दिशा क्षत्रमिदं दाधारोपस्थाशानां मित्रवृद्धस्त्वोजः ।
मित्रावरुणा शरदाह्ना त्रिकित्तमस्मे राष्ट्राय महि शर्म यच्छतम् ॥ ५६

आजङ्घन्ति सान्वेषां० । ६,७५,१३; तै. सं. ४,६,६,५; नि. ९,२० । उपश्वासय पृथिवी० । ऋ. ६,४७, २९; अथर्व. ६,१२६,१; तै. सं. ४,६,६,६; नि. ९,१३ । आक्रन्दय बलमोजो० । ऋ. ६,४७,३०; अथर्व. ६,१२६,२; तै. सं. ४,६,७,७ । आमूरज प्रत्यावर्तये० । ऋ. ६,४७,३१; अथर्व. ६,१२६,३; तै. सं. ४,६,६,७]

[४] तै. ४,४,१२ । काठ. २२,१४ । वा. ३४,८—९,१८,७२—७३,२६,८,२७,३९,३६,४ । काप. ३३,३,२०, ४१—४२,२८,८,२९,४४,३६,४ ।

वैराजं सामन्नाधि मे मनीषानुष्टुभा संभृतं वीर्यं सहः ।

इदं क्षत्रं मित्रवुदाद्रीनु मित्रावरुणा रक्षुतमाधिपत्यैः ॥

५७

सम्राड् दिशां सहसाम्नी सहस्वत्युतर्हमन्तो विष्टया नः पिपेतु ।

अवस्युवाता बृहती न शक्रि दिशां तेव्यवतु नो घृताची ॥

५८

स्वर्वती सुदुघा नः पयस्वतीमं यज्ञमवतु या घृताची ।

त्वं गोपाः पुरएतोत पश्चाद्बृहस्पते याम्यां गुङ्गि वाचम् ॥

५९

ऊर्ध्वा दिशां रन्तीराशौपधीनां सवत्सरेण सविता नो अह्ना ।

रेवत्सामातिछन्दा उ छन्दोऽजातशत्रुः स्योना नो अस्तु ॥

६०

स्तोमस्त्रयस्त्रिंशं भुवनस्य पत्नी विवस्वद्वाते अभि नो गृणीहि ।

घृतवती सवितुराधिपत्ये पयस्वती रातिराशा नो अस्तु ॥

६१

अन्वद्य नो अनुमतिर्यज्ञं देवेषु मन्यताम् । अग्निश्च हव्यवाहनो भवतं दाशुषे मयः ॥ ६२

अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शं च नस्कृधि ।

ऋत्वे दक्षाय नो हिनु प्र ना आयुःपि तारिषत् ॥

६३

वैश्वानरो न ऊत्या प्रयातु परावतः । अग्निरुक्थेन वाहसा ॥

६४

पृष्टो दिवि ॥

६५

ध्रुवा दिशां विष्णुपत्न्यघोरास्येशाना सहस्रो या मनोता ।

बृहस्पतिर्मातरिश्चोतं वायुः संध्वाना वाता अभि नो गृणन्तु ॥

६६

विष्टम्भो दिवो धरुणा पृथिव्या अस्येशाना जगुतो विष्णुपत्नी ।

व्यचस्वतीपयन्ती सुभूतिः शिवा नो अस्त्वदितेरुपस्थे ॥

६७

कया नः ॥

६८

को अद्य युङ्क्ते धुरिं गा ऋतस्य शिमीवतो भार्मिनो दुर्हणायून ।

आसन्निषून् हृत्स्वसो मयोभून् य एषां भृत्यामृणधत् सं जीवात् ॥ ४ ॥

६९

[अन्वद्य (अनु) नो अनु० (०द्यानु०) । ऋ. परि. ३, ३; अथर्व. ७, २०, १ । अन्विदनुमते २३० ।
 ऋ. परि. ३, ४; अथर्व. ७, २०, २ । वैश्वानरो न ऊत्या० । अथर्व. ६, ३५, १; आ. श्रौ. सू. २, ११ । पृष्टो
 दिवि पृष्टो० । ऋ. १, २८, २; तै. सं. १, ५, ११, १; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४ । विष्टम्भो दिवो धरुणा (०णः) ० ।
 ऋ. ९, ८९, ६ । कया नः ० । ऋ. ४, ३१, १; सा. १६९, ६८२; अथर्व. २०, १२४, १; तै. सं. ४, २, ११, २; तै. आ.
 ४, ४२, २ । को अद्य युङ्क्ते० । ऋ. १, ८४, १६; सा. ३४१; अथर्व. १८, १, ६; तै. सं. ४, २, ११, ३; नि. १४, २५]

अग्नेर्मन्वे प्रथमस्यामृतानां यं पाञ्चजन्यं बहवः समिन्धते ।	
विश्वस्यां विशि प्रविशिवीं समीमहे स नो मुञ्चत्वंहसः ॥	७०
यस्येदं प्राणान्निमिषद्यदेज्जति यस्य जातं जनमानं च केवलम् ।	
स्तौम्यग्निं नाथितो जोहवीमि स नो मुञ्चत्वंहसः ॥	७१
इन्द्रस्य मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसो वृत्रघ्नः स्तोमा उप मामुपागुः ।	
यो दाशुषः सुकृतो हवमुप गन्ता स नो मुञ्चत्वंहसः ॥	७२
यः संग्रामं नयति स रं वशी युधे यः पुष्टानि स रं सृजति त्रयाणि ।	
स्तौमीन्द्रं नाथितो जोहवीमि स नो मुञ्चत्वंहसः ॥	७३
मन्वे वा मित्रावरुणा तस्य वित्तं सत्यौजसा दुर्हणा यं नुदथे ।	
या राजाना सरथं यात उग्रा ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७४
यो वा रथ ऋजुरश्मिः सत्यधर्मा मिथुचरन्तमुपयाति दूषयन् ।	
स्तौमि मित्रावरुणौ नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७५
वायोः सवितुर्विदधानि मन्महे या आत्मन्वद्विभृतौ यौ च रक्षतः ।	
यौ विश्वस्य परिभू बभूवथुस्ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७६
उप श्रेष्ठा न आशिरो देवयोर्धर्मा अस्थिरन् ।	
स्तौमि वायुं सवितारं नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७७
रथीतमौ रथीनामह ऊतये शुभं गमिष्ठौ सुयमेभिरश्वैः ।	
ययोर्वा देवौ देवेष्वनिषितमोजस्ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७८
यदयात वहतु सूर्यायास्त्रिचक्रेण स संदुमिच्छमानौ ।	
स्तौमि देवा अश्विनौ नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७९
मरुतां मन्वे अधि नो ब्रुवन्तु प्रेमा वाच विश्वामवन्तु विश्वे ।	
आशन्न हुवे सुयमानूतये ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ॥	८०

[५] तै. ४, ७, १५। काठ. २२, १५। वा. १२, २३; ३४, ८—९, १८, ७२; २६, ८। काण्व. १३, २४; ३३, ८; २०, ४१; २८, ८।
 [अग्नेर्मन्वे प्रथमस्या० । ४, २३, १ । यस्येदं प्राणान्निमि० । अथर्व. ४, २३, ७ । इन्द्रस्य मन्वे० । अथर्व. ४, २४, १। यः संग्रामं नयति० । अथर्व. ४, २४, ७ । मन्वे वां मित्रावरुणा० । अथर्व. ४, २९, १—२ । यो वा (ययोः) रथ ऋजु० (सत्य०) । अथर्व. ४, २९, ७ । वायोः सवितुर्विदधानि० । अथर्व. ४, २५, १ । उप श्रेष्ठा न० । अथर्व. ४, २५, ७ । रथीतमौ (प्र सुमतिं) रथीना० । अथर्व. ४, २५, ६ । स्तौमि देवा (भवाश्वी) ० । अथर्व. ४, २८, ७ । मरुतां (देवानां) मन्वे० । अथर्व. ४, २७, १]

- तिग्ममायुधं वीडितं सहस्वद्विव्यं शर्धः पृतनासु जिष्णु ।
 स्तौमि देवान्मरुतो नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ॥ ८१
- देवानां मन्त्रे अधि नो ब्रुवन्तु प्रेमां वाचं विश्वामवन्तु विश्वे ।
 आशन् हुवे सूर्यमानूतये ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ॥ ८२
- यदिदं माभिश्चोचति पौरुषेयेण दैव्येन ।
 स्तौमि विश्वान् देवान् नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ।
 अन्वद्य नो अनुमति, रन्विदनुमते त्वं, वैश्वानरो न ऊत्या ॥ ८३
- त्वमग्ने शोचिषा शोशुचाना आ रोदसी अपृणा जायमानः ।
 त्वं देव अभिशस्तेरमुञ्चो वैश्वानरं जातवेदो महित्वा ॥ ८४
- उर्वी रोदसी वरिवस्कृणोतै क्षेत्रस्य पत्नी अधि नो ब्रुवाथः ।
 स्तौमि द्यावापृथिवीं नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चतमंहसः ॥ ८५
- ये अप्रथेताममितेभिरोजोभिरे प्रतिष्ठे अभवतां वसूनाम् ।
 स्तौमि द्यावापृथिवीं नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चतमंहसः ॥ ८६
- याचिद्वि ते पुरुषत्रा युविष्ठाचित्तिभिश्चकृमा कच्चिदागः ।
 कृधींश्चस्मै अदितेरेनागानेनांसि शिश्रथो विष्णुगग्ने ॥ ८७
- यथा ह त्यद्वसवो गौर्यु चित्पदि पिताममुञ्चता यजत्राः ।
 एवोश्चस्मन्मुञ्चता व्यंहः प्रतार्यग्ने प्रतरं ना आयुः ॥ ५ ॥ ८८

[१९६३]

॥ इत्युपरिकाण्डे षोडशः प्रपाठकः ॥ १६ ॥

॥ इत्युपरिकाण्डं समाप्तम् ॥

[तिग्ममायुधं (०मनीकं)०। अथर्व. ४,२७,७। यदिदं माभिश्चोचति (०यन्मेदमभि०)। अथर्व. ४,२६,७।
 अन्वद्य नो (०अनु नो०) । ऋ. परि. ३,३; अथर्व. ७,२०,१। अन्विदनुमते०। ऋ. परि. ३,४। अथर्व.
 ७,२०,२। वैश्वानरो न ऊतय०। ६,३५,१; आ. श्रौ. सू. २,११। त्वमग्ने शोचिषा०। ऋ. ७,१३,२; तै.
 सं. १,५,११,२। स्तौमि द्यावापृथिवी०। अथर्व. ४,२६,७। ये अप्रथेताममिते० अथर्व. ४,२६,१—२।
 याचिद्वि ते पुरुषत्रा०। ऋ. ४,१२,४; तै. सं. ४,७,१५,६। यथा ह त्यद्वसवो०। ऋ. ४,१२,६; १०,
 १२६,८; तै. सं. ४,७,१५,७]

अथ चतुर्थं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

पुरोडाशब्राह्मणम् ।

वनस्पतीन्वा उग्रो देव उदौषत्, तं शम्या अध्यशमयं, —स्तच् शम्याः शुमीत्वं, यच् शुमीशाखया वत्सानपाकरोति शान्त्यै, पर्णवती कार्या, पशूनां वा एतद्रूपं, पशुमान् भवति, यदुपर्णा स्यादुण्डस्य तद्रूपं, वज्रो दुण्डो, वज्रेण पशून्भिप्रवर्तयेत्, तृतीयस्यां वै दिवि सोम आसीत्, तं गायत्री ज्येनो भूत्वाहरत्, तस्य पर्णमुल्लिखत्, ततः पर्णोऽजायत्, तत् पर्णस्य पर्णत्वं, तस्मात् सर्वेऽन्ये वनस्पतयः पर्णिनो, ऽथैष पर्ण उच्यते, यत् पर्णशाखया वत्सानपाकरोति तमेव सोममवरुन्दे, देवा वै ब्रह्म समवदन्त, तत् पर्ण उपाशृणोत्, सुश्रवा वै नामैष, न बुधिरौ भवति य एव वेद, ब्रह्म वै पर्णो, यत् पर्णशाखया प्रार्पयति ब्रह्मणैवैनाः प्रार्पयती, —वै त्वै, —तीषमूर्जं यज्ञं च यज्ञपतौ चाधाद्, वायवः स्थेति, वायुर्वी अन्तरिक्षस्याध्यक्षो, ऽन्तरिक्षदेवत्याः पशवो, वायुरेवैनानन्तरिक्षाय परिददाति, प्र वा एना-नेतदाकरोति, यद्वायवः स्थेत्याहो, —ऽरण्यस्येव हि वायु, —देवो वः सविता प्रार्पयत्विति, सवितृप्रसूत एवैनाः प्रार्पयति, श्रेष्ठतमाय कर्मणा इति, यज्ञो वै श्रेष्ठतमो, यज्ञायैवैनाः प्रार्पयत्या, —प्यायध्वमध्वन्या देवेभ्य इति, वत्सेभ्यश्च वा एता मनुष्येभ्यश्च पुराप्यायन्ते, ऽथै-तर्हि देवेभ्य एवैना आप्याययति, मा वः स्तेन ईशत माघश्सा इत्या, —शिपुमेवाशास्ते, ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात् बह्वीरिति, प्रैव जनयति ॥

१

शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः ॥

२

इति पुनात्येवैनाः ॥

३

रुद्रस्य हेतिः परि वो वृणक्तु ॥

४

इति रुद्रादेवैनास्त्रायन्ते ॥ पूर्वा वः परस्पा अदितिः प्रेत्वंरीया इन्द्रो वोऽध्यक्षोऽनष्टाः पुनरेत ॥ इति त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैना लोकेभ्यः पुनरावर्तयति, यजमानस्य पशून् पाही, —ति यजमानस्यैव पशूनां गोपीथायाहिंसायै ॥ प्रतीचीं शाखामुपगृहति तस्माद्ब्राम्याः पशवः सायमरण्याद्ब्राम्यायन्ति, प्रत्यश्च एनं पशवो भवन्ति य एव वेद ॥ १ ॥

५-८

[१] मै. १,१,१. । तै. ब्रा. ३,२,१ । काठ. ३०;१० । कपि. ४६,८ । वा. १,१;१६,५० । काण्व. १,१—३;१७,५० ।

[मा घः स्तेन ईशत० । ४,२१,७]

मै. ४२

देवस्य त्वा सवितुः प्रस३वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादुदा इति, सवितृप्रसूत एवैनानां देवताभिरादत्ते, प्रजापतिर्वा ओषधीः परुशो वेद, प्राजापत्योऽश्वो, यदश्वपरश्चा बर्हिर्दी-
त्योषधीनामहिंसायै, गोषदुसी, —ति रयिं यजमाने दधाति, प्रत्युष्टं रक्षा, इति रक्ष-
सामपहत्यै, प्रेयमगाद्विषणा बर्हिरछेति, विद्या वै धिषणा विद्ययैवैनदछेति, मनुना कृतां
स्वधया वितृष्टेति, मनुना३ह्येषां कृतां स्वधया वितृष्टा तया वहन्ते कवयः पुरस्तादिति, ब्राह्मणाः
कवया, ऋषयः कवयः ॥ ९

देवेभ्यो जुष्टमिह बर्हिरासदे ॥ १०

इति देवेभ्य एवैनं जुष्टं करोति, देवानां परिषूतमसीति, यद्वा इदं किंच तद्देवानां परिषूतं,
यथा श्रेयसे प्रोच्य कर्म करोत्येवं वा एतद्देवेभ्यः प्रोच्य बर्हिर्दीति, यावत् परिदिशति तत्
सर्वं दाति, यत्तत्सर्वं न दाति यज्ञस्य तदतिरेचयति, यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यते भ्रातृव्यं तेन
वर्धयत्यै, —कृत् स्तम्बं परिदिशति, तत् सर्वं दाति यज्ञस्यानतिरेचाय, विष्णोः स्तुप इति,
विष्णोर्वै स्तुपोऽल्लिद्यत, स पृथिवीं प्राविशद्, यत् प्रथमं नोत्सृजेदतिमर्छेद्, देवस्य त्वा
सवितुः प्रस३वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां बर्हिर्देवसदनं दामीति, सवितृप्रसूत एवै-
नदेवताभिर्दाति ॥ मार्धो मोषरि परुस्त ऋध्यासम् ॥ इत्योषधीनामहिंसायै ॥ आच्छेत्ता ते
मार्षम् ॥ इति यावद्यावदेवमविद्वानध्वर्युर्बर्हिर्दीति तावदस्यात्मनो मीयते, नास्यात्मनो मीयते य
एवं वेदा, —ऽतस्त्वै बर्हिः शतवलिशं विरोहे, —त्योषधीष्वेव भूमानं दधाति, सहस्रवलिशा
वि वयं रुहेम, —त्याशिषुमेवांशास्ते, ऽदित्या रास्नासीती, —यं वा अदिति, —रस्या एवैनद्रा-
स्नां करोती, —न्द्राण्याः संनहन्मिती, —न्द्राणीं वा अग्रे देवतानां संमनहता ऋद्धिकामा,
सार्धोद्वद्ध्या, ऋध्नोति य एवं वेद, बर्हिः संनहति, प्रजा वै बर्हिः, प्रजानां संतत्यै
प्रजानामपरावापाय, तस्मात् स्नात्वा प्रजाः संतताः, पूषा ते ग्रन्थि ग्रन्थनात्विति, पुष्टिर्वै पूषा,
पुष्टिं यजमाने दधाति, स ते मास्था, —दिति यजमानस्याहिंसायै ॥ ११-१५

आपस्त्वांमश्विनौ त्वामृषयः सप्त मामृजुः । बर्हिः सूर्यस्य रश्मिभिरुषसां केतुमारभे ॥ १६
इत्यश्विनौ वै देवानां भिषजौ, ता एनाद्विषज्यता, इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छा इती, —न्द्र-

[२] मै. १, १, २ । तै. ब्रा. ३, २, २ । काठ. ३१, १ । कपि. ४७, १ । वा. १, १०, २१, २४; २, ११, ५, २२, २६; ६, १, ९, ३०;
९, ३०, ३८; ११, ९, २८; १८, ३७; २०, ३; ३७, १; ३८, १; १, ७, २९ । काण्व. १, १३, ३६, ४०; २, २२, ५, २८, ३३; ६, १,
१०, ४३, २०, ३९; ११, ४; १२, ९, २८; २०, ७; २१, ९३; ३७, १; ३८, १; १, १०, ४६ । [देवस्य त्वा सवितुः ० ।
अथर्व. १९, ५१, २]

स्यैवैनद्वाहुभ्यामुद्यच्छते, बृहस्पतेर्मूर्धाह्वामीति, ब्रह्म वै बृहस्पति, ब्रह्मणैवैनद्वरत्यु, —३र्वन्त-
रिक्ष, —मिति समिष्ट्या एवा, —ऽऽदित्यास्त्वा पृष्ठे सादयामीती, —यं वा अदितिरस्यामेवैनदसी-
षदत् ॥ बर्हिंसि देवंगमम् ॥ इत्यासन्नमभिमन्त्रयते, बर्हु वा एतस्य पूर्वद्युराह्रियमाणस्येह चेह
च स्कन्दत्य, —स्कन्नमेनदेवताभ्यः संप्रादाद्यजमानस्याहिंसायै ॥ २ ॥ १७-१९

पू३र्वेद्युरिध्मा बर्हिः कुर्वन्ति, यज्ञमेवारभ्योपवसति, प्रजापतिः प्रजा असृजत्, तस्योखे
अस्रश्सेता, स एताभ्यामुखाभ्यां प्रत्यधत्, यदेते उखे भवतः, प्रजापतेरेवोखे प्रतिदधा-
ति, शुन्धध्वं देव्याय कर्मणा, इति देवेभ्य एवैनानि शुन्धति, वसूनां पवित्रमसीति,
वसूनां वा एतद्भागधेयं, तेभ्य एवैनत् करोति, पवित्रमपिदधात्यो, —पृथीनां च पशूनां
च पयः संसृजति, वाचं यच्छति यज्ञस्य धृत्यै, धारयन्नास्ते, धारयन्त इव हि दुहन्ति,
द्यौरसि पृथि३व्यसीत्या, —भ्यामेवैनानां प्रवृणक्ति, मातरिश्चनो घर्म इत्य, —न्तरिक्षं वै मातरि-
श्चनो घर्मो, ऽन्तरिक्षस्य धृत्यै, कामधुक्षः, सा विश्वायुः, सा विश्वभूः, सा विश्व-
कर्मैत्य, —सौ वाव विश्वायु, —रन्तरिक्षं विश्वभू, —रियं विश्वकर्म, —मान्वा एतल्लोकान् यथापूर्वं
प्रदापयत्, इमांल्लोकान् यथापूर्वं प्रत्तान् दुहे य एव वैदु, तिस्रो यजुषाभिमन्त्रयते, त्रयो
वा इमे लोका, एषु वा एतं लोकेषु रसं दधाति, तस्मादिमांल्लोकान् प्रजा उपजीवन्ति,
हुतः स्तोको हुतो द्रप्स, इत्याभिमन्त्रयतेऽस्कन्दाय ॥ इन्द्राय देवेभ्यो हविर्वहु दुग्धि ॥ इति
त्रिरुदति, त्रिपत्या हि देवा, न दारुपात्रेण दुह्या, —दग्निमद्वै दारुपात्रं, यातयामेन
हविषा यजेत्, तद्ध स्माहुर्दात्रेयाः पुरोडाशमुखं हविं, —न वा इत इतः पुरोडाशं हविषो
यामोऽस्ति, दोग्धव्यमेवेति, न शूद्रो दुह्या, —दसुतो वा एष सैभूतो, ऽसन्त्स्याद्,
यद्वै पवित्रमत्येति तद्धविं, —रग्निहोत्रमेव शूद्रो न दुह्यात्, तद्धि नोत्पुनन्ति ॥ २०-२२

संपृच्यध्वमृतावरीरुमिणा मधुमत्तमाः । पृञ्चतीः पयसा पयो मन्द्रा धनस्य सातये ॥ २३

इति प्रतिनयति श्रुत्वायु, श्रुत्कामा हि देवा, इन्द्राय त्वा भागं सोमेनातुनर्चमीति,
सोममेवैनत् करोति, तस्य ह त्वै सोमप्रीथः संतुतो य एव विश्वान्तसान्नाय्यं पिबति ॥ अदस्त-
मसि विष्णवे त्वा ॥ इति, यज्ञो वै विष्णु, —यज्ञायैवैनददस्तं करोति, विष्णो हव्यं रक्षस्वे-
ति, यथादृष ते भागस्तं रक्षस्वेत्ये, —व वा एतद्विष्णुमाहै, —तत्ते हव्यं, तद्रक्षस्वेति,

न मृत्पात्रेणापिदध्यात्, पितृदेवत्यं हविः स्याद्, दारुपात्रेणापिदध्या, —दग्निमद्वै दारुपात्रं, —म-
ग्निरेव हव्यं रक्षत्यु, —दुन्वत्काश्यं, —मापो वै रक्षोष्मी, —रपो रक्षांसि न तरन्ति, रक्षुसा-
मपहत्यै ॥ ३ ॥ २४--२६

यो वै श्रद्धामेवांलभ्य यजते नास्य देवमनुष्या इष्टाय श्रद्धेत्य, —पः प्रणयत्या, —पो वै श्रद्धा,
श्रद्धामेवांलभ्य यजता, आपो यज्ञो, यज्ञं तत्वा प्रचुरत्या, —पो देवानां प्रियं धाम्, देवानां
प्रियं धाम प्रणीय प्रचुरत्या, —पः सत्यं, सत्यमेवांलभ्य यजता, आपो रक्षोष्मी, रक्षुसा-
मपहत्या, आपो यज्ञो, यज्ञं भ्रातृव्याय प्रहरति स्तृत्या, आपः श्रद्धा, श्रद्धास्य देवाः
श्रन्मनुष्या इष्टाय दधते यस्यैव विदुष एवं विद्वानपः प्रणयति, देवीरापोऽग्रेगुवा, इति
यज्ञमेव प्रणयति, देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादुदा, इति
सवितुः प्रसूत एवैनदेवताभिरादत्त उर्वन्तरिक्ष, —मिति समिष्ट्या एवं, प्रत्युष्टं रक्षा, इति रक्षु-
सामपहत्यै, धूरसि, ध्वर ध्वरन्तमिति, धुर्यो वै नामैषोऽग्निर्यदनालभ्यातीयाद्, यज-
मानं शुचार्पयेद्, द्वौ वाव पुरुषस्य भ्रातृव्यौ, यं द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि, ता एव शुचार्पयति ॥

॥ ४ ॥

२७

देवानामसि वह्नितमं सस्नितमं पप्रितमं जुष्टमं देवहृतम्, —मिति देवेभ्य एवैनद्वह्नितमं स-
स्नितमं पप्रितमं जुष्टमं देवहृतमं करोत्य, —हुतमसि हविर्धानं, हं हस्व, मा ह्वा, —रिति
हं हत्येवैनद्, विष्णोः क्रमोऽस्यु, —रु वातायेति, यद्वै किंच वातो नाभिवाति तद्वरुणस्या, —
वरुण्यमेवैनत् करोति, मित्रस्यु वश्वक्षुषा प्रेक्षा, इति मित्रमेवैनान् कुरुते ॥ ऊर्जं गृहीत ॥
इत्यूर्जं यजमाने दधाति ॥ प्रभृत्यै वः ॥ इति प्रैवैनान् भावयति, देवस्य वः सवितुः प्रसवे
ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां, यच्छन्तु पञ्च, गोपीथायु वो नारातये, ऽग्रये वो जुष्टा-
न्निर्वृपामी, —ति सवितुः प्रसूत एवैनान् देवताभिर्निर्वपति, यच्छन्तु पञ्चेति, पञ्च वा ऋतव,
ऋतव वा एतत् प्रीणाति, तेऽस्मै प्रीताः कल्पन्ते, गोपीथायु वो नारातया, इति रक्षुसा-
मपहत्या, अग्रये वो जुष्टानित्य, —ग्रय एवैनान् जुष्टान् करोत्य, —थो यस्यै देवतायै निर्वपति
तस्या एनान् जुष्टान् करोती, —दं देवानामिदं नः सह, —ति व्यावृत्त्यै, हं हन्तां दुर्या, इति

[४] मै. १, १, ४ । तै. ब्रा. ३, २, ४, १ । काठ. ३१, ३ । कपि. ४७, ३ । वा. १, ७—८, १०, १२, २१, २४, २९, ३१ । काण्व.
१, १०—११, १३, १७, ३६, ४०, ४६, ४९ ।

[५] मै. १, १, ५ । तै. ब्रा. ३, २, ४, ४ । काठ. ३१, ३ । कपि. ४७, ३ । वा. १, ७—११ । काण्व. १, १०, १२—१५ ।

हविषो गृहीतादिभे लोका उद्वेपन्त, तान्देवा एतेन यजुषादृहन्, यदेतद्यजुर्वदत्येषां लोकानां धृत्यै, निर्वैरुणस्य पाशादमुक्षी, —ति वरुणपाशादेव निर्मुच्यत आत्मनोऽहिंसायै, स्वरभिर्व्यक्श, —मिति तम् इव वा एष प्रपद्यते परीणहः, स्वरेवाभिविपश्यति, ज्योतिर्वैश्वानरमित्य, —सौ वा आदित्यो ज्योतिर्वैश्वानरम् ॥ उ३र्वन्तरिक्षमन्वेमि ॥ इति य३द्वीहीति ब्रूयाभ्यायुकोऽध्वर्युः स्यात् ॥ उ३र्वन्तरिक्षमन्वेमि ॥ इत्यव्यायुकोऽध्वर्युर्भवत्य, —दित्या व उपस्थे सादयामीती, —यः वा अदिति, —रस्यामेवैनानसीपदत् ॥ अग्रे हव्यः रक्षस्व ॥ इति पुर उपसादयत्य, —गिरेव हव्यः रक्षते ॥ ५ ॥

२८--३८

विष्णोर्मैन्सा पूते स्थः ॥ इति, यज्ञो वै विष्णु, —यज्ञायैवैने पुनाति, देवो वः सवितोत्पुनात्वि, —ति सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनात्य, —ग्रये वो जुष्टा, —नित्यग्रय एवैनान् जुष्टान् करोत्य, —थो यस्यै देवतायै प्रोक्षति तस्या एनान् जुष्टान् करोति, यद्वोऽशुद्र आलेभे तच् शुन्धध्व, —मिति शुन्धत्येवैनान्, यदित्यास्त्वंगसीती, —यः वा अदिति, —रस्या एवैनस्वचं करोत्य, —वधृतः रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, प्रतीचीनग्रीवं कृष्णाजिनमुपस्तृणति, तस्मात् प्रत्यञ्चः पशयो मेधमुपतिष्ठन्ते, पृथुग्रावासि वानस्पत्य, इति ग्रावाणमेवैनत् करोत्य, —ग्रेजिह्वासि वाचो विसर्ज्जुनमित्य, —ग्रेरह्येषा जिह्वा वाचो विसर्जनः, यदा हि पशवा औपधीनामश्नन्त्यथ वाचः विसृजन्ता, आयुषे वा, इत्यायुर्यजमाने दधाति, बृहद्ग्रावासि वानस्पत्य, इति ग्रावाणमेवैनत् करोति, देवैभ्यो हव्यः शुमीष्वे, —ति देवैभ्य एवैनत् करोति ॥ अपहतः रक्षः ॥ इति रक्षसामपहत्यै ॥ हविष्कृदेहि ॥ इति यो देवानाः हविष्कृत्तः ह्वयति, त्रिह्वयति, त्रिपत्या हि देवा, मनोर्वै श्रद्धादेवस्य यजमानस्यासुरग्रीं वाग्यज्ञायुधानि प्रविष्टासीत्, तस्या वदन्त्या यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वः स्तावन्तस्तदहनीभव, —न्नेवः विद्वान् ब्राह्मणो भ्रातृव्याणां मध्येऽवसाय यजेत, यावन्त एवास्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानामुपशृण्वन्ति तेषां तैज इन्द्रियः वीर्यः वृद्धे, कृतरुरसि मधुजिह्वस्त्वया वयः संघातः संघातं जेष्मेति, संघातः संघातः वावैतेन यजमानो भ्रातृव्यं जयतीष, —मावदो, —र्जमावद, रायस्पोषमावदेत्या, —शिषमेवाशास्ते ॥ ६ ॥ ३९-४४

वर्षवृद्धमसि, प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्वि, —ति प्रतिष्ठित्या, अस्मा वै देवाः पशुभ्यो रक्षांसि
 निरवादयन्त त्वैरोषधीभ्यो, यदाह, परापूतं रक्षाः, परापूताराति, —रित्येतावृत्तैव यज्ञस्य
 रक्षांसि निरवदयते ॥ देवो वः सविता विविनक्तु ॥ इति सवितृप्रसूत एवैनान् विविनक्ति ॥ सु-
 विचा विविच्यध्वम् ॥ इत्याशिषुमेवाशास्ते, सुफलीकृतान् कुर्यान्, मेध्यानेनान् यज्ञियान्
 करोति, त्रिः फलीकरोति, त्रिपत्या हि देवा, अदित्यास्त्वंगसीती, —यं वा अदिति, —
 रस्या एवैनत्त्वचं करोत्य, —वधूतं रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, प्रतीचीनग्रीवं कृष्णाजिनमुप-
 स्तृणाति, तस्मात् प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते, ऽदित्याः स्कम्भोऽसी, —ति शम्यामुपद-
 धाती, —मे वै सहास्तां, ते शम्यामात्रं शम्यामात्रं व्यैतां, यच्च शम्यामुपदधात्यनयोरेव
 विधृत्यै, धान्यमसि, धिनुहि देवानित्ये, —तस्य वै यजुषो वीर्येण यावदेका देवता कामयते,
 यावदेका तावदस्या आहुतिः प्रथते, प्रथते प्रजया पशुभिर्ये एवं वेद, प्राणाय त्वापानाय त्वा
 व्यानाय त्वे, —ति प्राणमपानं व्यानं तान् यजमाने दधाति, दीर्घामनु प्रसृतिं संस्पृशे-
 था, —मायुषे वा, इत्यायुरस्मिन् दधाति, मित्रस्य वश्रक्षुषावेक्षा, इति मित्रमेवैनान् कुरुते,
 देवो वः सविता हिरण्यपाणिरुपगृह्णात्वि, —ति सवितृप्रसूत एवैनानुपगृह्णाति ॥ ७ ॥ ४५-४९

निर्दग्धं रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, यदधस्तादङ्गारमुपवर्तयत्यस्मिंस्तेन लोके ज्योति-
 र्धत्ते, यदुपरिष्ठादन्तरिक्षे तेना, —ऽसा अस्मा आदिश्योऽमुष्मिल्लोके ज्योतिर्भवत्य, —थो दिवैवा-
 स्मा अमुष्मिल्लोके भवति सर्वेऽस्मा इमे लोका ज्योतिष्मन्तो भवन्ति य एवं वेद, त्रीणि समी-
 चीनान्युपदधाति, त्रयो वा इमे लोका, एषां लोकानां धृत्या, अपाग्रेऽग्निमामादं जही, —ति
 य आमात् क्रव्यात्तमुपहत्य देवयजने यज्ञिया उपदधाति, ध्रुवमसि, पृथिवीं दृष्ट्वै, —ति
 पृथिवीमेव दृष्ट्वै, धरुणमस्य, —न्तरिक्षं दृष्ट्वै, —त्यन्तरिक्षमेव दृष्ट्वै, धत्रमसि, दिवं
 दृष्ट्वै, —ति दिवमेव दृष्ट्वै, धर्मासि, विश्वा विश्वानि दृष्ट्वै, —ति दिश एव दृष्ट्वै, —ति
 प्रजापतिर्वै यत् समभवत् स एतावच्च श एव समभव, —देकं वा अग्रे शीर्ष्णः कपालं संभवत्य,
 —थ द्वितीयमथ तृतीयमथ चतुर्थमथ पञ्चममथ षष्ठमथ सप्तममथाष्टमं, यदुष्टा उपदधात्या-
 त्मानं वा एतद्यजमानः संस्कुरुते, तं संस्कृतममुष्मिल्लोकेऽनुपरैति, यदुष्टा उपदधाति

[७] मै. १, १, ७ । तै. ब्रा. ३, २, ५, १० । काठ. ३१, ४—५ । कपि. ४७, ४—५ । वा. १, १६, १९—२० । काण्व. १,
 २५, ३१—३४ ।

[८] मै. १, १, ८ । तै. ब्रा. ३, २, ६—७ । काठ. ३१, ६ । कपि. ४७, ६ । वा. १, १७—१८ । काण्व. १, २७—३० ।

गायत्रीं तेन छन्द आप्नोति, यदेकादश त्रिष्टुभं तेन, यद् द्वादश जगतीं तेना, —ऽथो सर्वाण्येवं
छन्दांसमितान्युपदधाति ॥ चिंतः स्थ, परिचिंतः स्थ ॥ इति यजुष्मन्ति करोति, वसूनां
रुद्राणामादित्यानां भृगूणामाङ्गिरसां धर्मस्य तपसा तप्यध्व, —मित्येतासामेनानि देवतानां तपसा
तपति ॥ ५०-५२

यानि धर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः । पूष्णस्तान्यपि व्रत इन्द्रवायू विमुञ्चताम् ॥ ५३

इति यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते ॥ ८ ॥ ५४

देवस्य वः सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां संक्षुपामी, —ति सवितृप्रसूत
एवैनानां देवताभिः संक्षुपति, पवित्रवत्संक्षुपति, हविः करोति, देवा वः सवितोत्पुनात्वि,
—ति सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनात्य, —प उत्पसृजत्य, —मृतं वा आपो, —मृतमेव हविः
करोति, समापा ओषधीभिर्गच्छन्तां, समोषधयो रसेन, सं रेवतीजिगतीरित्य, —न्यां वा
एतासामन्यां जिन्वन्त्यां, —पा ओषधीजिन्वन्त्यां, —षधीरपः, शिवाः शिवाभिः समसृक्षतापा
इत्यां, —पो वै रेवती, —रोषधयो मधुमतीः, पशवो जगती, —रप ओषधीः पशून्स्तान्सै
संस्तृज्यैकधा मधुमतः करोति ॥ मुखस्य शिरोऽसि ॥ इत्याह यज्ञो वै मुख, —स्तस्य वा एतच्-
शिरः क्रीयते, सीदन्तु विशो, जनयत्यै त्वे, —ति मिथुनमेव करोति, धर्मोऽसि विश्वायु,
—धर्म धर्मे श्रयस्वो, —रु प्रथस्वो, —रु ते यज्ञपतिः प्रथतामिति, प्रथयत्येवैनं ॥ प्रति प्रथस्व
पृथिवीमुत द्याम् ॥ इतीमे एव प्रथयति, धर्मो वा एषोऽर्धमासेऽर्धमासे प्रवृज्यते, स ईश्वरोऽ
शान्तस्तेजसा यजमानस्य पशून्निर्देहो यत् पर्यग्निं करोति पशुमेव करोति शान्त्या अनिर्दाहाय,
त्रिः पर्यग्निं करोति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैनं लोकेभ्यः शमयति, पुरोडाशं वा
अधिश्चित् रक्षांस्यजिघांसं, —न्तं नाको नाम दिवि रक्षोहाग्निः, सोऽस्माद्रक्षांस्यपाहरन्,
यदाहु, देवस्त्वा सविता श्रपयतु वर्षिष्ठे अधि नाके पृथिव्या, इति रक्षसामपहत्यै, शिरो वा
एतद्यज्ञस्य यत् पुरोडाशः, केशा वेदो, यथा शीर्ष्णः कपालान्येवं कपालानि, यथा मस्तिष्क एव
पुरोडाशः, सुशृतः कार्यो मेध्यत्वाय, यत् पुरोडाशं नाभिवासयेदाविर्मस्तिष्कः स्याद्, यदभि-
वासयति तस्माद्गृहा मस्तिष्कस्त्वचं ग्राहयति, तस्मान्मस्तिष्कः परिततो भस्मुनाभ्युहति,
तस्मान्मांसैनास्थि छिन्नं ज्वालैरभिवासयति, तस्मात् केशैः शिरश्छिन्नं, यत्त्वचमग्राहयित्वा

भस्मनाभिवासयेत् पलितंभावुकोऽध्वर्युः स्या, —ज्ज्वालैरभिवासयत्यपलितंभावुकोऽध्वर्युर्भवति,
 ते वै देवास्तं नाविन्दन् यस्मिन् यज्ञस्य क्रूरमाक्षर्यामहा इति, ३सोऽग्निरब्रवी, —दह९ वस्तै जन-
 यिष्यामि यस्मिन् यज्ञस्य क्रूरमाक्षिष्वा इति, ३सोऽपोऽङ्गारेणाभ्युपातयत्, तत् एकतोऽजायत,
 द्वितीयं, ततो द्वित, —स्तृतीयं, तत्स्त्रितो, यदङ्गयोऽधिनिर्मिमीत तदापेयानामापेयत्वं९,
 यदात्मनोऽधिनिर्मिमीत तदात्मेयानामात्मेयत्वं, —मन्तर्वेदि जुहोति, तदेवावरुन्द्र, उपरिष्ठाद-
 भिघारयति श्रुत्वायु, श्रुतकामा हि देवा, —स्तै देवा अतिमृजाना आय, —न्तसूर्याभ्युदिते ते
 ऽसृजत्, य९ सुप्त९ सूर्योऽभ्युदेति सूर्याभ्युदितः, सूर्याभिनिमुक्ते सूर्याभिनिमुक्तः,
 श्यावदति श्यावदन्, कुनखिनि कुनख्य, —ग्रेदधुष्यग्रेदधुः, परिवित्तै परिवित्तैः, परिविवि-
 दाने परिविविदानो, वीरहणि वीरहा, भ्रूणहनि भ्रूणहनमेनो नात्येति ॥ ९ ॥ ५५-५९

देवस्य त्वा सवितुः प्रसृवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादुदा इति, सवितृप्रसृत एवैनं
 देवताभिरादत्ते, सहस्रभृष्टिः शततेजा इति, वज्र९ वा एतत् सं९श्यति भ्रातृव्याय प्रहरिष्यन्,
 पृथिवि देवयजनि मा हि९सिपं ता ओषधीनां मूल, —मित्योषधीनामहि९सायै, व्रजं गृह गो-
 स्थानमिति, छन्दा९सि वै व्रजो गोस्थान, —छन्दा९स्येवास्मै व्रजं गोस्थानं करोति, वर्षतु
 ते पर्जन्या इति, पर्जन्यादेव वृष्टि९ वनुते, बधानं देव सवितः शतैन पाशैः परमस्यां पराद-
 तीति, द्वौ वाव पुरुषस्य भ्रातृव्यौ यं द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि, ता एव बध्नाति परमस्यां परावति,
 यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो मा मोची, —त्याशिषुमेवाशास्ते,
 द्रप्सस्ते दिवं मा स्क्रानिति, यो वा अस्या रसः स द्रप्स, —स्तमिमं प्रजा उपजीवन्ति, तम-
 स्या९ यल्लत्यस्कन्दाय ॥ अरुरुस्ते द्यां मा पतत् ॥ इत्यरुरुवै नामासुर आसीत्, स पृथिवीमुप-
 सृच्याशयत्, तमिन्द्रोऽजायत्, त, —मपाररुं पृथिव्या अदेवयजन्, —मित्यपाह, —न्तसं दिवंम-
 पिपतिषत्, तम् ॥ अरुरुस्ते द्यां मा पतत् ॥ इति दिवः प्रत्यनुदत्, य एव९ विद्वा९स्तम्बयजुर्ह-
 रत्ये, —भ्यो वा एतल्लोकैभ्यो यजमानो भ्रातृव्यं निर्भजति, त्रिः कृत्वो हरति, त्रयो वा इमे
 लोका, एभ्य एव लोकैभ्यो भ्रातृव्यं निर्भजति, तूष्णीं चतुर्थ९ हरति, यो लोको निरुक्तोऽ
 परिमितस्तस्माद् भ्रातृव्यं निर्भजत्य, —सुराणा९ वा इयं पृथिव्यासीत्, ते देवा अनुवन्, दत्त
 नोऽस्याः पृथिव्या इति, ते वै स्वयमेव ब्रूवामिति, ततो वै वसवः प्राचीं दिशमुदजयन्,

रुद्रा दक्षिणा, —मादित्याः प्रतीचीं, मरुता उदीचीं, ततो वै देवा इमामसुराणामविन्दन्त,
ततो देवा असुरानेभ्यो लोकेभ्यो निर्भजः, —स्ततो देवा अभवन्, परासुरा, यदेवमेताभि-
देवताभिर्वेदिं परिगृह्णातीमां वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, ऽस्या भ्रातृव्यं निर्भजति,
भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, पृथिव्या वै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामत्, प्राची-
नमुदीचीं मेध्यमुदक्रामद्, दक्षिणां प्रतीचीं नममेध्यं, प्राचीमुदीचीं वेदिं प्रवर्णां कुर्या, —
न्मेध्यानेनान् यज्ञियान् करो, —त्यथो यदेवास्या उद्गन्तः क्रूरमक्रुःस्तदक्रूरमक्रु, —स्तच्च शमयत्य, —
थो मेध्यस्य चैवामेध्यस्य च व्यावृत्तयै, प्राञ्चौ बाहू नयत्या, —हवनीयं तेन परिगृह्णाति,
प्रतीचीं श्रोणीं, गार्हपत्यं परिगृह्णाति, मूलं वै रक्षां स्यन्त्पिबन्ति, यन्नखेन छिन्द्यात्
कुन्खी स्यात्, स्फ्येन छिनत्ति, वज्रो वै स्फ्यो, वज्रेणैव रक्षांसि हन्ति ॥ १० ॥ ६०-६४

यो वै सुचां यौगमविद्वानध्वर्या इति हूतः प्रतिशृणोत्या देवताभ्यो वृश्चते, ऽपशुर्भुवत्य, —
थ यः सुचां यौगं विद्वानध्वर्या इति हूतः प्रतिशृणोति न देवताभ्या आवृश्चते, पशुमान्
भवति, द्यौर्जुह, —न्तरिक्षमुपभृत्, पृथिवीं ध्रुवां, दिश आज्यधान्य, —सा आदित्यः सुवः,
स यत् ॥ ओं श्रावय ॥ इत्याहु जु३हं तेन युनक्ति ॥ अस्तु श्रौषद् ॥ इत्युपभृत् ॥ यजैति ध्रु-
वाम् ॥ ये यजामहे ॥ इत्याज्यधानीं, वषट्कारेण सुवै, जु३ह्या अधि ध्रुवामभिघारयति,
ध्रुवाया अधि जुहु, —मसौ ३ह्यस्यै प्रयच्छती, —यममुष्यै, सततमस्मा अन्नाद्यमव्यवच्छिन्नं प्रदी-
यतेऽस्मिंश्च लो३केऽमुष्मिंश्च, पूर्वस्य जनतामायतः कीर्तिरागच्छति य एवै वैद् ॥ ११ ॥

६५-७२

घृतं च वै मधु च प्रजापतिरासीद्, यतो मध्वासीत् ततः प्रजा असृजत्, तस्मान्मधोः प्र-
जननमस्ति, तस्मान्मधुना न प्रचरन्ति, यातयामं हि तदाज्येन प्रचरन्त्य, —यातयामं वा
एतत् प्राजापत्यं घृतं, —मयातयामा देवानां प्रजापुतिर्गार्हपत्येऽधि श्रयति, पत्न्यवेक्षते, ऽन्वा-
रम्भो वा एष यज्ञस्य यत् पत्न्या, यज्ञमेनामन्वारम्भयत्य, —थो यत् पत्नी यज्ञं करोति मिथुनं
वा एतत् क्रियते प्रजात्या, अमेध्यं वा एतदयज्ञियं यत् पत्न्यवेक्षत, आहवनीयेऽधि-
श्रयति, पुनात्येवैनान्, मेध्यमेनद्यज्ञियं करोति, स्फ्यस्य वर्त्म सादयति रक्षसामपहत्यै,

देवस्त्वा सवितोत्पुनात्विति, सवितृप्रसूत एवैनदुत्पुनाति, हविरसि वैश्वानरमिति, द्वादशैता व्या-
हृतयो, द्वादशमासाः स॒वत्सरः, स॒वत्सरेण॒ वा एतत्तेज इन्द्रियं॑ वी॒र्यं॑ यजमानो भ्रातृव्यस्य
वृद्ध, उभयतो वैश्वानरं भवत्यु, —भयतो वैश्वानरं॑ र॒ह्येत, —मिष्टेजा अस्य निर्वीर्यो भ्रातृव्यो
जायते, ५थो मृध्नतर एव भवति, देवाश्च वा असुराश्च स॒व्युत्ता आसु, —न्तस् इन्द्र एतमवका-
शमपश्यत्, तेनासुरानभ्यभव, —दुभिं भ्रातृव्यं॑ यज्ञेन भवति य एव॑ विद्वान् यजुता, आ-
ज्येनान्यानि हवीं॑ऽप्यभिधारयन्ति केनाज्य, —मिति ब्रह्मवादिनो वदन्ति सत्येन वा आज्यमभि-
घृतं, यदाहु, सत्येन त्वाभिधारयामीति, चक्षुर्वै सत्यै, चक्षुर्यजमानः प्रदधाति, संमी-
ल्येतद्यजुर्वदति, न चक्षुः प्रदध्यात्, —ज्यं॑ वै यज्ञो, यज्ञो विष्णुः ॥ ७३

इदं॑ विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदा । समूढमस्य पा॒सुरे ॥

७४

इति यदोदनपचनेऽधिश्चित्याथ गार्हपत्येऽथाहवनीयेऽधिश्चयत्येतद्वात्र तत् त्रिविष्णुर्विक्रमते,
प्रत्युष्टं॑ रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, सुचः॑ संमार्ष्टि, पुनात्येवैनाना, मेध्या एना यज्ञियाः
करोति ॥ अनिशिताः सपत्नक्षयणीः ॥ इत्यनिशिता र॒ह्येताः सपत्नक्षयणीः, सुव॑ संमार्ष्टि,
पुमा॑ऽस॒ वा आसां तदग्रे स॒व्युत्त्य, —थ जु॒रह, —मथोपभृत, —मथ ध्रुवा, —मसा आदित्यः
सुवो, द्यौर्जुहू, —रन्तरिक्षमुपभृत, पृथिवी ध्रुवै, —मान्वा एतल्लोकान् यथापूर्व॑ संमार्ष्ट्यै, —
भ्यो लोकेभ्य आत्मानं परिदुत्तेऽहि॑ऽसायै, जु॒रहमग्रे संमार्ष्ट्या, —त्मा वै जुहू, —रात्मानमेवो-
पैत्य, —थोपभृतं, प्रजा वा उपभृतं, प्रजामेवोपैति, परेव र॒ह्यात्मनः प्रजा, ५थ ध्रुवा,
पशवो वै ध्रुवा, पश्वेवोपैति, पर इव हि प्रजायाः पशवो, यदुत्तानाः संमृज्यादप्रतिष्ठायुकं॑
रैतः स्याद्, यन्नीचीरप्रतिष्ठायुकं॑ रैतः स्यात्, तिरश्चीः संमार्ष्टि, तिर्यग्वै रैतः सिच्यते,
प्रतिष्ठायुकं॑ रैतो भवति, यदग्रेण मुखं दण्डं च संमृज्याद्रक्षोभ्यश्चाभुवेभ्यश्च समदं दध्या, —द-
ग्रेण मुखं॑ संमार्ष्टि, जघनेन दण्डं॑, न रक्षोभ्यश्चाभुवेभ्यश्च समदं दधात्य, —न्तरतो जु॒रहं
प्राचीं॑ संमार्ष्टि बहिष्ठात् प्रतीचीं, बहिष्ठादुपभृतं प्राचीमन्तरतः प्रतीचीं॑, सर्वतः समाहाय
ध्रुवां प्राणानेवास्य यथापूर्वं कल्पयति, यजमानदेव॑ रत्या वै जुहूर्भ्रातृव्यदेवत्योपभृ, —चतुर्गुह-
जु॒रह्नां भूया आज्यं गृह्णात्य, —ष्टौ गृह्णुपभृति कनीय, उपस्ति भ्रातृव्यमकृत ॥ १२ ॥

७५—७७

ब॒ह्वीरा॑सादयेद्, याव॒तीर्वै॑ प्रोक्षणीरासादयति तावतीरस्यामुष्मिच्छोक आप, —स्तस्माद्ब॒ह्वीरा॑साद्या, अ॒ग्नेर्मे॑धोऽपाक्रामत्, स कृष्णो भूत्वा वनस्पतीन् प्राविशद्, यदाह, कृष्णोऽस्याखरेष्ठा, अ॒ग्नये॑ घृतं भवेति, तमेव मेधमवरुन्दे, वेदिरसि, ब॒र्हिषे॑ त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति, प्रजा वै ब॒र्हिः, पृथि॒वी वेदि॑, —रस्या५ वा एतत् प्रजा स्वर्गाकरोति, यदुपरिष्ठात् प्रोक्ष्याधस्तात् प्रोक्षति तस्मादुपरिष्ठाद्दृष्टादधस्तादोषधयो जायन्ते ॥ ऊर्जा पृथि॒वी५ यच्छत ॥ इत्यस्यामूर्जमदधात्, तस्मादिमां प्रजा उपजीवन्ति, विष्णोः स्तु३पोऽसी, —ति मुखतः प्रस्तरं गृह्णाति मुख्यमेनं तेन शीर्षण्यं करोति, यावद्धस्तेन पर्याप्नुयात्तावन्तं गृह्णीया, —दक्षोधुको यजमानो भवति, नोर्ध्वमुन्मृज्याद्, यदस्य वित्तं५ वेद्यं तत् प्रमृज्या, —आवाचीनमवमृज्याद्, यदेनमागमिष्यत् तत् प्रतिनुदेत्, न विधूनुयात्, प्रजां प॒ञ्च॒न विधूनुयाद्, यदुपतिष्ठेत्तदुपसं॒गृह्णीयाद्, यथाशितायोपचिनोत्येवमेव तदक्षिणतः शुल्बं५ स्तृणाति, तस्मादक्षिणतो नीवी, —रुरुं प्रथस्वोर्णम्रदमिति, प्रथयत्येवैनत्, स्वासस्यं देवेभ्य इति, देवेभ्य एवैनत् करोति, प्रस्तरं धारयन् परिधीन् परिदधाति, स्वयं५ वा एतद्यजमान आत्मानं परिधत्तेऽहि५सायै, न पुरस्तात् परिदधात्यु, —द्यन्वा असा आदित्यो रक्षा५स्यप्राहतो, —द्यन्नेवास्मा असा आदित्यो रक्षा५स्यपहन्त्यु, —ध्वं समिधा आदधात्यु, —परिष्ठादस्मात्तेन रक्षा५स्यपहन्ति, द्वे आदधाति मिथुनत्वाय, विधृती स्था इति, विधृती एवैनै करोति ॥ अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामि ॥ इती, —यं५ वा अदिति, —रस्यामेवैनमसीषदद्, वसुना५ रुद्राणामादित्याना५ सदोऽसीत्ये, —तां वा एतामग्रे देवतामभ्यजय५, —स्ताभ्य एवैनत्सदः करोति, द्यौरुसि जन्मना जुहूनीम प्रिया देवानां प्रियेण नाम्ना ध्रुवे सदसि सीदेत्ये, —तद्वा आसां प्रियं नाम यद् घृतवत्, तदेवावरुन्दे, तां विष्णो पाहि, पाहि यज्ञं, पाहि यज्ञपतिं, पाहि मां५ यज्ञ३न्यमिति, यथा हेष ते भागस्तं५ रक्षस्वेत्ये, —व५ वा एतद्विष्णुमाहै, —तत्ता आज्यं, तद्रक्षस्वेति, वेदिर्देवेभ्योऽपाक्रामत्, तां देवा वेदेनाविन्द५, —स्तद्वेदस्य वेदत्वं५, स्त्री वेदिः, पुमान् वेदो, यद्वेदेन वेदि५ संमार्ष्टि मिथुनत्वाय, संतुतमाहुवनीयात् स्तृणन्नेति यज्ञस्य संतत्यै, तं५ संतुतमुत्तरेऽर्धमा३सेऽभियजते, वनस्पतीना५ वा एष परिवेष्टा यदुपवेष, ऋद्धा अस्य वेशा भवन्ति य एव५ वेदु, पुरस्तात् प्रत्यञ्चमुपहन्ति, तस्मात् प्रतीचीनावसिता वेशाः,

स्थविमत् उपहन्त्य, — नतिवादिन एनं वेशां भवन्ति, सर्वस्मै वै यज्ञं क्रीयते, सर्पो वा उपवेपो, वल्मीकि उत्करो, यदुपवेषमुत्करं उपहन्ति तस्मात् सर्पाणां वल्मीको गृहाः ॥

॥ १३ ॥ ७८-८२

शुवनमसि ॥ इति भूतिमांशास्ते ॥ विप्रथस्व ॥ इति प्रथयत्येवैनु, — दित इन्द्रस्तिष्ठन् वीर्यमकृ-
णोदेवताभिः समारभ्येत्य, — तो हीन्द्रस्तिष्ठन् वीर्यमकृणोदेवताभिः समारभ्य ॥ जुह्वे, — ह्यग्निष्ट्वा
ह्वयति, देवान् यक्ष्यावो देवयज्याया, उपभुदेहि, — देवस्त्वा सविता ह्वयति, देवान्
यक्ष्यावो देवयज्यायै ॥ इति, न वा एतं अविदुषा स्वादाने इव वरुणपाशांश्च ह्याक्रामत्येता-
भिरेने देवताभिरादत्ते वरुणपाशानामनाक्रमाय, विष्णोः क्रमोऽसीत्य, — तिक्रामति यज्ञस्यान-
वक्रामायो, — ध्वो अध्वरो दिविस्पृगद्गतो यज्ञो यज्ञपते, — रित्यजुमूर्ध्वमाधारमाधारयति यज्ञस्या-
हृच्छायै, — न्दुवान्त्स्ववा, — निति सैन्द्रं यज्ञमकृता, — ऽथो इन्द्रियं तेनावरुन्दे ॥ वसुमतस्ते छाया-
मुपस्थेयम् ॥ इत्यग्निर्वै वसुमा, — नग्नेरेव छायामुपतिष्ठत, ऋजुमूर्ध्वमाधारमाधारयेत्, प्राणो वा
आधारः, सर्वमायुर्यजमान एति, यं द्विष्यात्तस्याघार्प्यं कृधुं छिन्द्यात्, प्राणमस्य छिनत्ति,
ताजक् प्रमीयते, शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदाधार, आत्माज्यं, यदाधारमाघार्प्योपभृता सम-
ञ्ज्याच्छिरो, यज्ञस्य प्रछिन्द्या, — दाज्यधान्या समनक्ति ॥ ८३-९०

समुक्तमग्निना हविः समुक्तं हविषा घृतम् ॥ इत्यात्मन् यज्ञस्य शिरः प्रत्यधा, — दथो मनु
एवं यज्ञं प्रतिदधाति, स्तनं स्तनिनीः प्रजा उपजीवन्ति, किमस्तना, इति ब्रह्मवादिनो
वदन्त्य, — मभी रिहाणा व्यन्तु वया इत्ये, — तद्वाव ता उपजीवन्ति, वशां वृश्निर्भूत्वा मरुतो
गच्छन्ति, मरुतो वै वृष्ट्या ईशते, तेऽस्मै वृष्टिं निनयन्ति, ततो नो वृष्ट्यावर्तेति, मरुद्भ्य
एवं वृष्टिं वनुते, चक्षुष्पा अग्नेऽसि, चक्षुर्मे पाहीति, चक्षुरेवास्य पाति, श्रोत्रपा अग्ने-
ऽसि, श्रोत्रं मे पाहीति, श्रोत्रमेवास्य पाति, तनूपा अग्नेऽसि, तन्वं मे पाहीति, तन्व-
मेवास्य पाति, यन्मे अग्र ऊनं तन्वस्तन्मा आपृणेत्या, — शिषुमेवांशास्ते ॥ ९१-९२

यं पुरिधिं पर्यधत्था अग्ने देव पणिभिर्वीर्यमानः ।

तै त एतमनु जोषं भरामि नेदेष युष्मदपचेतयातै ॥

९३

[१४] मै. १, १, १३ । तै. ब्रा. ३, ३, ७, ५ — ११ । काठ. ३१, ११ । कपि ४७, ११ । वा. २२, ३, ५, ४२; १२, ५, २, ८,
१६-१८, २१; १४, १७; ३, १७ । काण्व. २४, ३, ५, ५३; १३, ६, २, १२, ३२-३५, ३९; १५, १७; ३, २३ — २४ ।
[विष्णोः क्रमोऽसि । अथर्व. १०, ५, २५-३५]

इति यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते, सः स्रावमागाः स्थेषा बृहन्ता, इति पारिधीन् प्रहृत्याभिजुहोत्य, — ग्रयो वा एतै तान् प्रीणाति, ताञ्शमयति भागधेयेन, ब्रह्मवार्दिनो वदन्ति, स त्वा अध्वर्युः स्याद्, यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्तै तत् प्रतिष्ठापयतीति, देवा गातुविदो गातुं विच्चा गातुमित्, मनसस्पते सुधात्विमं यज्ञं दिवि देवेषु वाते धाः स्वाहेत्य, — तो वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्तै, तदेवैनं प्रतिष्ठापयति ॥ १४ ॥

९४

[२०५७]

॥ इति खिलकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

गोनामिकः ।

प्रजापतिर्वी एक आसीत्, सोऽकामयत्, बहुः स्यां, प्रजायेयेति, स मनसात्मानमध्याय३त्, सोऽन्तर्वाणभवत्, स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्, स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्, तस्मात्तान्तः कृष्णः श्याव इव भवति, तस्य वा असुरेवाजीवत्, तेनासुरासुरानसृजत्, तदसुराणामसुरत्वं, स यस्तदसुराणामसुरत्वं वेदासुमान् ह भवति, नैनमसुर्जहाति, सोऽसुरान्तसृष्ट्वा पितृवामन्यत्, तेन पितृनसृजत्, तत् पितृणां पितृत्वं, स यस्तत् पितृणां पितृत्वं वेद पितृव ह समानानां भवति, यन्त्यस्य पितरो हवं, तस्मै पितृन्तसृजानाय दिवाभवत्, तेन देवानसृजत्, तद्देवानां देवत्वं, स यस्तद्देवानां देवत्वं वेद दिवा ह वा अस्मै देवत्रा भवति, यन्त्यस्य देवा देवहूतिः, स देवान्तसृष्ट्वामनस्यतेव, तेन मनुष्यानसृजत्, तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वं, स यस्तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद मनस्वान् ह भवति, नैनं मनो जहात्यु, — तं यदतीव वदत्यति वा चरति तिष्ठन्तेऽस्य मनुष्या मनुषे ततो या योनिरुदशिष्यत सा गौरभवद्, योनिर्वै नामैवै, — तद्वा अस्याः प्रत्यक्षं नामा, — स्थो आहुः, परोक्षमिति, प्र सहस्रं पशूनामोति य एवं वेद, तस्याः वै पयः पर्यपश्य, — स्तां देवा अदुह हरितेन पात्रेणामृतं, दुःहेऽमृतं य एवं वेदा, — स्थ पितरोऽदुह रजतेन पात्रेण स्वधा, दुहे स्वधाः य एवं वेदा, — स्थ मनुष्या अदुह दारुपात्रेणान्नं ववृ, दुहेऽन्नं ववृ य एवं वेदा, — स्थ सुरा अदुहायस्पात्रेण स्रवता सुरां, तेऽस्रव, — न्तस्रवत्यस्य आतृव्यो य एवं वेद, तस्मात् स्रवता न हस्ता अग्नेनिजीत्, न पिबे, — देतै वा अस्या दौहाः, सर्वैरेवास्या दौहैः सर्वैः

कामैर्भुङ्क्ते य एवँ वेदु चत्वारि वै नभांसि, देवाः पितरो मनुष्या असुराः, सर्वेषु ह वा एतेष्वम्भो नभ इव भवति य एवँ वेद, ताँ वा अकामयन्त, मयि स्यान्मयि स्यादिति, ताँ देवाः काम्ये ॥ इत्याह्वयन्त्साँ वा एनानभ्यकामयतो,—भये ह वा एनं देवमनुष्या अभिकामयन्ते वारुका एनमात्विज्ये भवन्ति य एवँ वेद ॥ श्रव्ये ॥ इति मनुष्याः, साँ वा एनानशुश्रूषतो,—भये ह वा एनं देवमनुष्याः शुश्रूषन्ते पूर्वास्य जनतामायतः कीर्तिरागच्छति य एवँ वेद ॥ इलान्दे ॥ इति पितर,—स्तेभ्यो वा अतिष्ठत, तिष्ठन्त्यस्मिन् पशवो य एवँ वेदा,—ऽथ यथासुरा आह्वयँस्तेभ्यो वा अत्रसद, यँ द्विष्यात्तस्य तथा गोष्ठ आह्वयेद्रसन्त्यस्मात् पशव, एतैरेव जुहुयात् ॥ गौनामैः सँशृङ्गा गौर्मूर्धन् पशुकामः ॥ काम्यायै स्वाहा श्रव्यायै स्वाहेलान्दायै स्वाहा ॥ इति गोष्ठो वै नामैषा लक्ष्मीः, स्वे वा एतद्रोष्ठे यजमानो भ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्त, एतैर्वै ते ताँ अवृञ्जत, तैरेवैना वृङ्क्ते, सँशृङ्गी भवति पशूनाँ परिगृहीत्यै, यो वै चक्षुषो विभक्तिँ वेद चक्षुष्मान् ह भवति, नैनं चक्षुर्जहाति, यद्विवा पश्यामस्तद्देवानाँ चक्षुषा पश्यामो, ऽसौ वा आदित्यो देवानाँ चक्षुः, पश्यन् ह वै देवत्रा करोति, प्र देव्यानाँ पन्थाँ जानाति य एवँ वेद, यज्ज्योत्स्नायाँ पश्यामस्तत् पितॄणाँ चक्षुषा पश्याम,—श्चन्द्रमा वै पितॄणाँ चक्षु,—नै ह वा एनमसृग्मिल्लोके चक्षुर्जहाति प्र पितॄणाँ पन्थाँ जानाति य एवँ वेद, यत्तमिस्रायाँ पश्यामस्तन्मनुष्याणाँ चक्षुषा पश्याम, एतावद्वाक् नः स्वं चक्षु,—नै ह वा एनमसिल्लोके चक्षुर्जहाति, सर्वमायुरेति य एवँ वेद, यदग्रेरन्ते पश्यामस्तदसुराणाँ चक्षुषा पश्यामा, उच्च वा एष दीप्यते नि च रिष्यति, दीप्यमानं भ्रातृव्यस्य गृहाद्धरेद्, रयिमेवास्य पुष्टिँ हर,—त्याँ तु सूर्यस्योदेतोर्जागृयाद्, यत्सत्यादातिमार्छित्तज्जागरितव्यँ, रयिमेव पुष्टिमनुजागतिं ॥ १ ॥

१-९

यो वा इडाँ धेनुँ वेदु सर्वा ह वा अस्मै दिशो धेनवो भवन्ति, सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तामिष्वाशनीरामित्रशोचनिर्विदाचकार, तस्मै सर्वा दिशो धेनवो भवन्ति सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तस्मात् स सर्वैः प्रतिजनैर्व्यवहतोपजनन्तसन्तसर्वा ह्यस्मै दिशो धेनवो भवन्ति सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तद्य एवँ वेदु सर्वा एवास्मै दिशो धेनवो भवन्ति सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तस्या वा इयमेव पादो, ऽन्तरिक्षं पादो, द्यौः पादो, समा पादो, ऽथो आहुः, कृषिः पादा इति, तेन प्रति त्वदानीं तिष्ठति न त्वदानी, यदा

सुसस्यं भवत्यथ प्रतितिष्ठति, यदा न सस्यं भवत्यथ न प्रतितिष्ठति, भवति ह वा अस्य
 सस्यं नास्य सस्यं व्यूध्यते य एवं वेद, तस्या वा अद एवं पृष्ठ—मन्तरिक्षमात्मै, —यसुरो,
 दिशः पार्श्वे, सुमद्रौ कुक्षौ, असा आदित्यः शिरो, ऽग्निरा३स्यं, वातः प्राणो,
 गायत्र्यभिधानी, सर्वमायुरेति य एवं वेदो, —धरुत्तरवेदिः, पवमानो वत्सं, एष वा
 एनां प्रस्तौति, प्रत्तान् ह वा इमाँल्लोकान् दुहे य एवं वेद, बृहद्रथन्तरे द्वौ स्तनौ, वाम-
 देव्यं च यज्ञायज्ञियं च द्वा, ओषधीरेव देवेभ्यो रथन्तरेणादुह, पशून् बृहतां, —ऽऽपो वामदे-
 व्येन, यज्ञं यज्ञायज्ञियेन, तद्य एवं वेदोषधीरेवास्मै रथन्तरेण दुहे, पशून् बृहतां, —ऽऽपो
 वामदेव्येन, यज्ञं यज्ञायज्ञियेन, —डा वा इदं सर्वं, स सहस्रं पशून् प्राप, प्र सहस्रं
 पशूनाप्नोति य एवं वेद ॥ २ ॥

१०

यत्र प्राचीनप्रवणं समूलं भूम्या स्यात् तदुपोदये सूर्यस्य हस्ता अवर्निज्य दर्भस्तम्ब उदश-
 रावं निनयेत्, कामं कामं मा आवर्तय ॥ इति कामेनैवास्मै काममावर्तयति यत्कामो भवति,
 यो वै कामं साक्षाद्वेद ताजग्घ वा एनं स कामा आगच्छति यत्कामो भवति, पशुषु वा
 अस्माकं कामः, पशूनामोषधीष्वो, —षधीनामप्स्वो, —षधीरेव कामेन समस्राट्, ता अस्मै
 कामं समर्धयन्ति यत्कामो भवत्या, —ए एवा, —ऽस्या वा एष वव्रिरुत्सृष्टश्चरति लोमशो लोमशा-
 या, —स्तस्मादेषा शाश्वसत्येत्य, —अग्निर्हस्या आ३स्यं, वातः प्राणो, यत्र गोभिः संगच्छेत्
 तद्भूयात् ॥ प्रशस्ताः स्थ कल्याण्यः ॥ इतीयं वा एषै, —मां वा एतत् सभागयत्, यत्रासुका
 अस्मात् पशवो भवन्ति य एवं वेद, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्तां, —ऽदितिर्देवेष्वामीत्कुस्तासु-
 रेणु, ते देवा अमन्यन्त, यद्यभिजेण्यामः कुस्तायाः शिरा आहनिष्यामा इति, यद्यभिजेण्यामा,
 इत्यसुरा अमन्यन्तां, —ऽदित्याः शिरा आहनिष्यामा इति, तां देवा अभिजित्याघ्नत, यस्य वै
 जितं यस्य विजितं तस्यैषां गृहे हन्यत, एषा वै क्षुत्, क्षुधं वा एतद्भूते, तद्य एवं विद्वाने-
 काष्टकायां गां हते सवत्सरायैव क्षुधं हते, प्रजापतिर्वी एक आसीत्, सोऽकामयत्, बहु
 मनु स्यां प्रजायेयेति, स आत्मानमैदृ, स मनोऽसृजत्, तन्मन एकधासीत्, तदात्मानमैदृ,
 तदाचमसृजत्, सा वागेकधासीत्, सात्मानमैदृ, सा विराजमसृजत्, सा विराडेकधासीत्,

सात्मानमैष्टु, सां गामसृजत, सां गौरैकधासीत्, सात्मानमैष्टु, सैडामसृजत, सैडैकधा-
सीत्, सात्मानमैष्टु, सैमान् भोगानसृजत, यैस्या इदं मनुष्या भुञ्जत एते वा अस्या भोगाः,
सर्वैरेवास्या भोगैः सर्वैः कामैर्भुङ्क्ते य एवँ वेद, गौर्वै वाग्, गौर्विराड्, गौरिडा,
गौः खल्वेव गौ, गौरिदँ सर्वँ, सर्वा ह वा एनमेताः श्रयन्ते य एवँ वेद, यद्वै तदा-
त्मानमैष्टु सैडाभवत्, तदिडाया इडात्वँ, स यस्तदिडाया इडात्वँ वेदेद्वे ह वै स्वमात्मानं
भूत्यै ॥ ३ ॥ ११-१४

या रोहिणी तामरुणा, तां गौरी, तां बभ्रूः ॥ तदिन्द्रा उदाजत वसुनीम् रूपं पुशूनाम् ॥
विन्दते वसु, न वसु रुणद्धि य एवँ वेद, या शितिपृष्ठा तां मन्दि, स्तां मैनी, तां
शबुली, तां शितिचाहु, स्तां शुद्धवाला ॥ तद्वृहस्पतिरुदाजतेडा नाम रूपं पुशूनाम् ॥
बह्वीर्ह वा एनमिडाः श्रयन्ते य एवँ वेद, या पृषती तां पिशङ्गी, तां सारङ्गी, तां
कल्माषी, तां पृश्नि, स्तां श्वेता ॥ तन्मरुता उदाजन्त ज्योतिर्नीम् रूपं पुशूनाम् ॥ ज्योति-
ष्मान् भवति य एवँ वेद, या सुरूपा तां श्यामा, तां श्येनी, तां कृष्णा ॥ तत् प्रजा-
पतिरुदाजतायुनीम् रूपं पुशूनाम् ॥ आयुष्मान् भवति य एवँ वेद, चतस्रः प्रथमा, श्वतस्र
उत्तमा, द्विः षण्मध्यत, स्तां द्विदेश, देशाक्षरा विराड्, वैराजाः पशवः, पशनेवावरुन्दे ॥
वस्व्यै हिँकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मैऽवरुद्धयै ॥ इति पुरस्ताद्वहिः पवमानस्य वदेत् ॥
इडा्यै हिँकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मैऽवरुद्धयै ॥ इति पुरस्तादाज्यानां वदेत् ॥ ज्योतिषे
हिँकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मैऽवरुद्धयै ॥ इति पुरस्तान्माध्यंदिनस्य पवमानस्य वदेत् ॥
आयुषे हिँकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मैऽवरुद्धयै ॥ इति पुरस्तादार्धवस्य पवमानस्य वदेत् ॥
यज्ञो वै पुशूनामायतुनँ, स्वे वा एतदायतुने यजमानो भ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्ते, अनप-
क्रामुका अस्मात् पशवो भवन्ति ॥ ४ ॥ १५-३२

वसीयस्येहि, श्रेयस्येहि, भूयस्येहि, चित्ता एहि, दधृग्येही, डा एहि, खनुता
एहि, चिदासि, मनासि, धीरासि वस्वी रन्तिः सुमनाः ॥ सूनरि विश्वा त्वा भूतानुप्राणन्तु,
विश्वा त्वं भूतानुप्राण, भूयस्यायुरसी, ष्टिरसि, सरूपवर्षा एहि ॥ ३३-३४

एमामनु सर्पतेमौ भद्रौ धुर्या अभि । नीव शीर्षाणि मृद्वम् ॥

३५

सा नः सुप्रतृतिः प्रिया नः सुहार्णः प्रियवर्निर्मधवनिरन्ता एहि, जुष्टा एही, —डा एह्य, —दिता एह्य, —पहूत उपहवै तेऽशीय, सुहवा ना एहि सह रायस्पोषेण, देवीदेवीरभि मा निवतध्वम् ॥ ३६

स्योना स्योनेन धृतेन मा समुक्षत ॥ ३७

नमे तदुपदम्भिपृष्टिर्ब्रह्मा यद्दौ । समुद्रादुदजनि वः सुचा ॥ ३८

वारग्रे विप्रस्य तिष्ठति शृङ्गेभिर्दशभिर्दिशम् ॥ ५ ॥ ३९

वसीयस्येहीति, ब्रह्म वै वसीयो, ब्रह्म वा एतदत्याह्वयति, श्रेयस्येहीति, क्षत्रं वै श्रेयः, क्षत्रं वा एतदत्याह्वयति, भूयस्येहीति, विद्वै भूयसी, विशं वा एतदत्याह्वयति, चित्ता एहीति, मनो वै चित्तं, मनो वा एतदत्याह्वयति, दधृष्येहीति, वाग्वै दधृषि, वाचं वा एतदत्याह्वयति, —डा एहीति, पशवो वा इडा, पशन् वा एतदत्याह्वयति, सुनृता एहीत्य, —न्नं वै सुनृता, —न्नं वा एतदत्याह्वयत्ये, —तां वै सप्त देवगश्च, —स्ताः क्रीतो वैतहोत्रो विदांचकार, ताभिर्दः कुरुणां कौन्ते पशन्त्याह्वयत्, ताः कुरुवो ब्राह्मणेष्वन्वैच्छं, —स्ताः कुमारवत्याश्चदक्षिणा अविन्दु, —न्तोऽब्रवी, —न्मां संक्ष्यते, —ताभिर्वी अहमेता अत्याह्वयिष्यामीं, —तराभिरितरा, यानि खलु वा एतासां प्रियाणि धामानि तानि क्रीतो न वेदेति, स संयुक्ते संग्रामे छदिर्दश, एताभिरेवैता अत्याह्वयिष्यामीं, —तराभिरितरा, यतरत्र खलु वा एता अत्याह्वयन्ते तत् पशवोऽभिसंक्रामन्ति, यत्र पशवस्तद्देवा, यत्र देवास्तद्दिन्द्रो, यतरान्वा एतेऽभिसंक्रामन्ति तै जयन्ति, जयति संग्रामम् ॥ ६ ॥ ४०

सां वै सुष्टोभयान् देवमनुष्यान्त्यमन्यत, तां देवां दर्शपूर्णमासाभ्यामुपप्रास्तृणत, तां वा एतदामुवन् यदिडां, तां वा एतदाप्त्वा हरन्तो मन्यन्ते यदिडामुपह्वयन्ते, यद्दिं तूष्णीं-मुपह्वयेत् तर्ह्येताः सप्त वृदेद्, यद्द्युचैस्तर्ह्येत्तराः सप्त, धाम धामासां वर्णं वर्णमुपगच्छ, —त्या ह वा एनमप्रतिकशातं गच्छति य एवं वेद, यत्र स मूला औपधीरुपगच्छेत् पशन् वा तदेता एव सप्त वृदेद्, धाम धामासां वर्णं वर्णमुपगच्छ, —त्या ह वा एनमप्रतिकशातं गच्छति य एवं वेद, सप्त स्थवीयेण याजयेद्, यस्य सप्त स्थविराश्वरामान्तमा स्यु, —वसीयस्येहि, श्रेयस्येही, —त्येतदेतदेवास्मा अत्याह्वयति, यो वैश्यः शूद्रो वा बहुपुष्टः स्यात्तस्य गवां साण्डं

[६] मा. श्रौ. ९, ५, १ ।

[७] वा. ३७, १२; २, २६; १०, २५ । काण्व. ३७, १२; २, ४८; ११, ३५ । मा. श्रौ. ९, ५, १ ।

वत्सतरमपमयेत ॥ इलान्दाः स्थ ॥ इतीलान्दा हि पशवः पूष्णो नक्षत्रं पोषयिष्णु ॥ इति विश्येषु
 वा एतच्चरति पूष्णो नक्षत्रं पोषयिष्णु, तदेवापधापयते, तमपाकुर्वीत ॥ आयुर्मे दा, वचो
 मे दा, रयि मे दाः, पुष्टि मे दाः ॥ इति रयिमेवास्य पुष्टिः हरति, तमितोऽभिसृज्याथे-
 रतोऽत्याह्वयेद्, वसीयस्येहि, श्रेयस्येही, —त्येतदेतदेवास्या अत्याह्वयति, नास्य किंचनो-
 दशिपद्, ग्रामकामः याजयेत् सारस्वत ऋग्भ्यां, सः स्वत्सरो वै सरस्वा, —न्त्सः स्वत्सरेणैवास्मै
 ग्रामं च्यावयति, वसीयस्येहि, श्रेयस्येही, —त्येतदेतदेवास्या अत्याह्वयति, पशुकामः याज-
 येत् सारस्वत ऋग्भ्यां, सः स्वत्सरो वै सरस्वा, —न्त्सः स्वत्सरेणैवास्मै पशून् च्यावयति, वसी-
 यस्येहि, श्रेयस्येही, —त्येतदेतदेवास्मा अत्याह्वयति, सर्वासां दुग्धे चतुःशरावमोदनं पचेद्
 ब्राह्मणेभ्यः पशुकामो, यच्चतुःशरावो दिग्भ्य एवास्मै तेन पशून् वरुन्दे, यद् ब्राह्मणेभ्यो ब्रह्म-
 णस्तेन, न छिन्नं देयं, पशुकाम इव श्लेष, वासो हिरण्यं वा देय, —मीजानस्यास्य
 पशवो भूयांसो भवन्ति ॥ ७ ॥

४१-४६

प्रजापतिर्वै न व्याहुरत्, स आत्मन्येव पुण्यमायच्छ, —दात्मनः पुण्यं न निर्वद, —देतद्वै तद्य-
 जुर्वदन्नान्यथा ब्रूयात् ॥ पुण्यं प्रशस्तम् ॥ इति ब्रूया, —दात्मन्येव पुण्यं यच्छत्या, —त्मनः पुण्यं
 न निर्वदति, यामदानीयाय ददाति तामस्य पशवोऽन्वपक्रामन्ति, यदि मन्थेता, —दानीया-
 यादामित्येतदेव यजुर्वदे, —न्मे तदुपदम्भिपधृषिर्ब्रह्मा यद्दा इति, तदेवैतेनापूरयति, तदाप्या-
 ययति, समुद्रं इव ह वा अस्य व्यच्यमानो न क्षीयते य एव वेद ॥ वीरवतीभूयास्त या नो
 वीरवतोऽकृत् ॥ इति पुमांसं जातमभिमन्त्रयेत् ॥ भूयसीभूयास्त या नो भूयसोऽकृत् ॥ इति
 स्त्रियं जाताम् ॥ अन्नादा भूयास्त ये नोऽन्नादानकृत् ॥ इति बलिहतोऽभिमन्त्रयेत् ॥ भूयांसो
 भूयास्त ये नो भूयसोऽकृत् ॥ इति सभासदुः, पादौ प्रत्यवहरे, —देते वै पशवा, उपोष ह
 वा एनं पशवो यन्ति नापयन्ति य एव वेद ॥ पुण्या पुण्यमस्रं, —चित्रा चित्रमस्रं, —हैडी मे
 भगवोऽजनिष्ठा मैत्रावरुण, ऊर्जी मे भगवः सहजनिष्ठाः, सः विदं मे विन्द ॥ इति पुमांसं
 जातमभिमन्त्रयेत्, —जैवास्मै सह जायुते, गच्छति पशूनां सः विदम् ॥ पुण्या पुण्यामस्रं, —
 चित्रा चित्रमस्रं, —हैडी मे भगवत्यजनिष्ठा मैत्रावरुणी, रायस्पोषेण मे भगवती सहजनिष्ठा,
 ज्ञात्रं मे विन्द ॥ इति स्त्रियं जातां, रायस्पोषेणैवास्मै सह जायुते, गच्छति पशूनां ज्ञात्रं,

ये प्राचीनमेकाष्टकाया जायन्ते पूर्वस्य ते सस्यस्योत्तमा, ये प्रुतीचीनमपरस्य ते सस्यस्य प्रथ-
मा,—स्तानुभयान्तसहाभिमन्त्रयेतो,—भयानेनान्तसहावरुन्दे ॥ ८ ॥ ४७-६१

यो वै शक्तिः वेद स तच् शक्नोति यच् शिक्षती,—यः वै शक्ति,—यो वा अस्या भूयिष्ठ-
भागभवति स तच् शक्नोति यच् शिक्षति, भूयिष्ठभाग्य वा अस्या भवति य एवं वेद, पशवा
वै शक्ति,—यो वै पशूनां भूयिष्ठभागभवति स तच् शक्नोति यच् शिक्षति, भूयिष्ठभाग्य वै पशुमान्
भवति य एवं वेद, तस्या व्रतं न हते,—ति ब्रूयात् ॥ कुरुते, इति ब्रूया,—नान्तर्वर्ती,—
—ति ब्रूया,—द्विजन्त्या, इति ब्रूयाद्, भुवनमसि सहस्रमिन्द्राय त्वा सृमोऽददात् ॥ इति
सृमो वै नामासुर आसीत्, तस्येयं पृथिवी पशुभिः पूर्णीसीत्, तानिन्द्रोऽवृक्षत्, तस्मा-
दाहु,—रैन्द्राः पशवा इति, यावतीनामिदं करोमि भूयसीनामुत्तराः समां क्रियासम् ॥ इति
गवां लक्षम् कुर्याद्, भूयसीनामेवोत्तराः समां करोति, पशवो वै सृष्टा एकैकं नक्षत्रमुपाति-
ष्ठन्त, तेन प्राजायन्त, न भूमानमगच्छ,—स्ते रेवतीमुपातिष्ठन्त, रेवत्यां प्राजायन्त,
रेवत्यां भूमानमगच्छ,—स्तस्माद्यात्किंच पशूनां कुर्वीत तद्रेवत्यां कुर्वीतो,—प ह्येन पशवस्तिष्ठन्ति,
प्रास्य पशवो भवन्ति य एवं वेद, यस्य दक्षिणतः प्रतिभिन्नं दक्षिणतं उपाश्वरत्तत्त्वष्टुर्लक्षम्
देवलक्षम् यज्ञियं यज्ञकामः कुर्वीतो,—प ह्येन यज्ञो नमति, यस्योभयतः प्रतिभिन्नमुभयत
उपाश्वरत् तद्वायव्यं लक्षम् पशव्यं पशुकामः कुर्वीत, पशुमान् भवति, यस्योभयतः प्रतिभि-
न्मुभयत उपाश्वरत् तत् त्रैष्टुभं लक्षम् पूतस्य रूपं प्रतिष्ठाकामः कुर्वीत, गच्छति प्रतिष्ठाः,
वसिष्ठस्य स्थूणाकर्ण्यो, वसिष्ठो वै रयिमपश्यत्, तामात्मन्नधत्, यत्स्थूणाकर्णीः कुरुते
पशुष्वेव रयिं धत्ते, जमदग्नेः कर्करिकर्ण्यो, जमदग्निर्वै पुष्टिमपश्यत्, तामात्मन्नधत्,
यत्कर्करिकर्णीः कुरुते पशुष्वेव पुष्टिं धत्ते, ऽसुराणां सास्नाकृत्यः, क्षिप्रं बर्हीभवन्ति क्षिप्रं
पराभवन्त्य,—मेध्याः कर्णीः, क्षिप्रं बर्हीभवन्ति, यज्ञस्त्वेनाननूपनमतीव, निर्ऋत्याः
छिद्रकर्ण्यो, यच्छिद्रकर्णीः कुर्वीत निर्ऋतिस्य पशोर्निर्ऋतीया,—नं प्रच्छिन्त्या कर्ण्यः कार्थ्या
न दात्राकर्ण्यः, प्राचीनमिव हि तन्निवृत्त,—मगस्त्यस्य विष्टयकर्ण्यः, कश्यपस्य कम्बुन्युद्ध-
स्ता, इन्द्रस्याकलस्ता, अथो आहुः, प्रजापते,—रित्युभयं ज्येष्ठलक्षम् ज्यैष्ठ्यकामः कुर्वीत,
प्र सुमानानां ज्यैष्ठ्यमामोति, प्रजापतिः पशूनसृजत, स वा असुगेवं नासृजता,—ऽष्टष्टः वा
एतत्, तदन्तोऽसृक्त्वं, क्रूरं पशूनां कर्ण्यः, इति वै सोऽसुप्रासृजत, क्रूरं वा एष पशूनां
कुरुते योऽक्ष्णुते, यदक्षितास्तेनाक्षिता, अथ यदनक्षिता इति श्रूयन्ते तेनाक्षिता,—स्तदाहुः—

—न वा एतमेता अमुत्रागच्छन्ति या अनक्षिता इति, तस्मादक्षितश्च्युता, न तेजनेनाक्षुण्याद्, वज्रो वै तंजनं, यत्तेजनेनाक्षुण्याद्वज्रेण पशूनर्पये, —न इयमेनायसा क्रूरं, तदशान्तं, —मिक्षुकाण्डमप्सु वासयित्वा तैनाक्षितश्च्युता, —स्तद्धि शिवं, तच् शान्तं, —मथो आहु, —लोहितेनायसेति, तद्धि शिवं, तच् शान्तम् ॥ ९ ॥ ६२-६५

इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामस्मिन् गोष्ठे विश्वभृतो जनित्रीः ।

अग्निं कुलायुमभिं सञ्चिन्तन्तीः समासृजन्तु पयसा घृतेन ॥

६६

इति गाः सायमायतीरभिमन्त्रयेता, —अग्निं एतासां योनि, —रग्निः कुलाय, स्व एवैना योनौ स्वे कुलाये सञ्चेशयति, नास्य पशवो नक्तमार्तिमार्छन्ति य एव वैद ॥ ६७

सञ्च वः सृजत्वर्यमां सं पोषां सं बृहस्पतिः । समिन्द्रो यो धनंजयः ॥

६८

संजग्मानां अविद्भुता अस्मिन् गोष्ठे पुरीषिणीः । स्वावेशा ना आगत ॥

६९

इति गाः सञ्चजेद्या अस्य पुरां स्युर्याश्चान्यतो विन्देत, पशवो वै घृतं, —मयी रुद्रो, यज्जुहुयाद्रुद्रायास्य पशूनपिदध्यात्, तत्सञ्चजेद्या एवो, —मयीर्ह, भूयसीर्भवन्ति, सञ्च वः सृजत्वर्यमिति, यज्ञो वा अर्यमां, यज्ञेनैवैनाः सञ्चसृजति, सं पूषेति, पुष्टिवै पूषा, पुष्ट्यैवैनाः सञ्चसृजति, सं बृहस्पतिरिति, ब्रह्म वै बृहस्पति, —ब्रह्मणैवैनाः सञ्चसृजति, समिन्द्रो यो धनंजय इति, —न्द्रियं वा इन्द्र, इन्द्रियेणैवैनाः सञ्चसृजति, रेवती तन्तिः पृथिवी माता, रेवतीरापा ओषधयः ॥ तां नो हिन्वन्तु सातये धिये जुषे ॥ इति तन्तिञ्च वित्तुयात्, तामनुमृज्यात् ॥ रम्या त्वा पुष्ट्यानुमार्जि ॥ इति रम्यैवैनां पुष्ट्यानुमार्ष्टि, तस्या व्रतं न रिक्ता स्या, —नोपयुपरि संचरेयु, —नीभिर्वर्षेनाभितपे, —देतद्वै वस्तो रामकायनो विदो-चकार तन्त्या वित्तुनञ्च, सं सहस्रं पशून् प्राप, प्र सहस्रं पशूनाप्नोति य एव वैद ॥

७०-७४

पिता वत्सानां पतिरध्यानामुतायं पिता मुहतां गर्गराणाम् ।

रेतोधां त्वा यशोधाञ्च रायस्पोषायोत्सृजेत् ॥

७५

इत्युपभस्य कर्णं उत्सृजमानो वदेद्, रेतोधामिवैनञ्च यशोधाञ्च रायस्पोषायोत्सृजेत्, यो

वैश्यः शूद्रो वा बहुपुष्टः स्यात्तस्य गवां गोष्ठादिकविंशतिः शकान्याहृत्यैकविंशतिमाहुतीर्जुहुया,-
—दैकविंशतिर्वै मनुष्यलोका, मनुष्यलोकैभ्य एवास्मै पशून्वरुन्द्र, एतैरेव जुहुयादोनामैरग्रे-
त्वर्या गौर्भसदि पशुकामो, मुखः वा एष पशूनां, मुखत एवास्मै पशून्निनयति ॥ १० ॥

७६

यासांमिन्द्र उदाज्जत वसु नाम रूपं पशूनामुषसं धाम पश्यमानः ॥ तासामयः योनिरयं
गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात् ॥ यासां बृहस्पतिरुदाज्जतं नाम रूपं पशूनां
संग्रहं धाम पश्यमानः ॥ तासामयः योनिरयं गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात् ॥
यासां मरुत उदाज्जन्त ज्योतिर्नाम रूपं पशूनां मध्यंदिनं धाम पश्यमानाः ॥ तासामयः योनि-
रयं गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात् ॥ यासां प्रजापतिरुदाज्जतायुर्नाम रूपं पशूना-
मपराह्णं धाम पश्यमानः ॥ तासामयः योनिरयं गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुया-
—देतानि वा अहो रूपाण्ये, तेषु वा अहो रूपेषु देवाः पशूनां रूपाण्यवृज्जत, तदेतैष्वेवाहो
रूपेषु यजमानो भ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्ते, धृतेन जुहोति, पशवो वै धृतं, पशुभिरेव पशून्
वृङ्क्ते, तन्न स्वर्ग्यं, ग्रातरेवान्तर्गोष्ठामु गोषु होतृव्यः, सर्वा एनाः सहावरुन्द्र, एतैरेव
जुहुयाद्गोष्वाकृतासु, योनितो वा एतत् पशून्ग्रही,—दपिहीनाः परिपरिणस्कृण्वन्त्ये,—तैरेव
जुहुयात्संग्रामे, स्थाश्वानभिमन्त्रयेत ॥ मित्रभृतः क्षत्रभृता ओजोभृतो बलभृतो वयं जयेम वयं
सहेम, वयं भवेम, वयं पुषेम ॥ इति जयति संग्रामम् ॥ रोहिणीर्वो वृज्जे गायत्रेण छन्दसा,
ऽरुणा वो वृज्जे त्रैष्टुभेन छन्दसा, गौरीर्वो वृज्जे जागतेन छन्दसा, बभ्रुवो वो वृज्जा आनुष्टु-
भेन छन्दसा गर्भान्वो वृज्जे पाङ्क्तेन छन्दसा, रूपाणि वो वृज्जे शाक्रेण छन्दसा, सर्वान्
वो वृज्जेऽनाप्तेन छन्दसा, तत् सप्त, सप्तपदा शकरी, शाकराः पशवः, पशून्नेवावरुन्दे,
गायत्रीं प्रथमां, गायत्र्युत्तमां, तैजो वै गायत्रीं ब्रह्मवर्चसं, तैजसा च वावास्मा एतद्
ब्रह्मवर्चसेन चोभयतः पशून् परिगृह्णाति ॥ ११ ॥

७७-९१

प्रजापतिर्वै त्रीन्महिम्नोऽसृजतायिः वायुः स्वर्ग्यं, तं चत्वारः पितापुत्राः सत्रमासत, तं
स्वेदः समवोक्षः,—स्तदभवत्, तद्वा अस्यैतन्नामाभूदिति, सर्वमभूदिति, तद्वा अस्यैतं
नामनी क्रूरं अशान्ते, तस्मादेतं न ग्रहीतव्ये, क्रूरं रक्षेतं अशान्ते, प्रजापतिर्वै स्वां
दुहितरम्भ्यकामयतोषसः, सा रोहिदभवत्, तामृश्यो भूत्वाध्वैत्, तस्मा अप-

व्रतमछदयत्, तमायतयाभिपर्यावर्तत्, तस्माद्वा अविभेत्, सोऽब्रवीत्, पशूनां त्वा
पतिं करोम्य, —थु मे मां स्था इति, तद्वा अस्यैतन्नाम पशुपतिरिति, तमभ्यायत्यावि-
ध्यत्, सोऽरोदीत्, तद्वा अस्यैतन्नाम रुद्र इति, तै वा अस्यैतै नामनी शिवे शान्ते,
तस्मादेतै कामं ग्रहीतव्ये, शिवे श्येतै शान्ते, ततो यत् प्रथमं रेतः परापतत् तदग्निना पर्येन्द्र,
तदासामधन्यात्वं, ततो यदत्यस्तुवत्तद् बृहस्पतिरुपागृह्णात्, तदासामुस्त्रियात्वं, —मशुकामेति,
तदासां शकरीत्वं, गातुमविदामेति, तदासां गोत्वं, —मेतानि वा आसां नामानि,
सर्वैरेवासां नामभिः सर्वैः कामैर्भुङ्क्ते य एवं वेद, पशवो वै सृष्टा एतानि नक्षत्राण्यन्वपाक्रा-
मन् पौर्णमासीमष्टकाममावास्यां चित्रामश्वत्थं, तस्मात्तेषु गौर्नीपाकृत्या, यामपाकुर्यात्तामस्य
पशवोऽन्वपक्रामेयुः ॥ १२ ॥

९२

देवा वै सर्वे सहान्तर्वन्तोऽभवन्, —स्ते सर्वे सह व्यजायन्त, तदेकवृद्धयत् स वृत्तं,
तद्देवा इत्थं चेत्थं च व्यत्यचरन्तन्मित्रावरुणा अचायता, स्याद्वै य एनद्विकुर्यादिति,
तद्वा द्विपदीमकुरुता, सा न प्रत्यतिष्ठत्, तस्या अन्यत् आहत्येमौ प्रत्यधत्तां, तस्मादेता
अवद्धा अस्थ, —न्त्सा चतुष्पदी भूत्वा प्रत्यतिष्ठत्, प्रति प्रजया च पशुभिश्च तिष्ठति य एवं
वेद, तस्या वै पयः पर्यपश्य, —स्तां देवा अदुह हस्तिन पात्रेण यज्ञं चामृतं च,
दुहे यज्ञं चामृतं च य एवं वेदा, —स्थ पितरोऽदुह रजतेन पात्रेणोर्जं च स्वधो जु, दुह ऊर्जं च
स्वधो च य एवं वेदा, —स्थ मनुष्या अदुह दारुपात्रेणान्नं च प्रजो जु, दुहेऽन्नं च प्रजो च य
एवं वेदा, —था ऋषयोऽदुह चमसेन छन्दांसि च पशून्श्च, दुहे छन्दांसि च पशून्श्च य
एवं वेदा, —स्थ गन्धर्वाप्सरसोऽदुह पुष्करपणेन पुण्यं गन्धं, दुहे पुण्यं गन्धं य एवं वेदा,
—स्थ सर्पा अदुहालापुना विषं, दुहे भ्रातृव्यायं विषं य एवं वेदा, —स्थ सुरा अदुहायस्पात्रेण
संवता भूतिं च पराभूतिं च, दुहे भ्रातृव्यायाभूतिं च पराभूतिं च य एवं वेद, तां वा
इन्द्रोऽनयेवोपासीदते, —दं सर्वमदुहद्यदिदं किंच, तां दुग्ध्वा प्रत्यनुदत्, सा प्रतिनुत्ता
कुमना अतिष्ठद् ध्यायन्ती, तां प्रजापतिरचायद्, ध्यायति वा इति, सोऽब्रवीत्, किं
ध्यायसीति, साब्रवीद्, ये माधुक्षत तै मा प्रत्यनुदन्तेति, सोऽब्रवी, —न्मा स्रक्ष, —स्तथा वै
त्वा कर्षामि यथोभयेषां देवमनुष्याणां प्रियां भविष्यसीति, तस्या घृतं पद्भ्योऽक्षरत्, तस्य
घृतस्यादाय मुखं व्यमार्ष्ट ॥ उभयेषां त्वा देवमनुष्याणां प्रियां करोमि ॥ इति तस्मादेवोभयेषां
देवमनुष्याणां प्रियै, —तेनैव श्रोत्रियस्य मुखं विमृज्या, —दुभये श्येतै देवमनुष्या विदुः, —रेतेन

कुमार्या, एतेन पतिकामाया, एतद्वै गोवर्चसं न सर्वसा इव कुर्याद्, यस्मै तु कुर्यात्
तेजस्वी स्यात् ॥ १३ ॥ ९३-९५

यो ललामः शितिपाञ् शितिककुञ् शितिभसञ् शितिवालः, सांशारिः सामक्ताष्टयूथा,
प्राष्टौ यूथान्यामोति यस्य तादृङ्ङुषभो भवति, यस्य वालतुपः प्रतिष्ठितः सा प्रतिष्ठिता,
प्रति प्रजया च पशुभिश्च तिष्ठति यस्य तादृङ्ङुषभो भवति, यः समन्तः शितिवाहुः सा
समन्ता, समन्तः प्रजया च पशुभिश्च भवति यस्य तादृङ्ङुषभो भवति, यः शितिपृष्ठः
सा तन्तिः, पुशुमान् भवति यस्य तादृङ्ङुषभो भवत्य, —थ यस्यैकरूपस्य सतो लक्ष्म
भवति सादारसृ, —न्नास्यामित्रो गा विधावति यस्य तादृङ्ङुषभो भवति, याजलोम्नी सा
पोषयिष्णु, —रजा इव प्रजायन्ते यस्य तादृङ्ङुषभो भवति, यां श्यामा सा पोषयिष्णुः,
क्षिप्रं बह्वीर्भवन्त्यपनिषादुक्तास्तु, यारुणा सा पोषयिष्णुः, क्षिप्रं बह्वीर्भवन्ति हिमेरवस्तु,
या श्वेता सा पोषयिष्णुः, क्षिप्रं बह्वीर्भवन्ति दुश्चर्मणस्तु, नाञ्जिः काश्यो न पृश्नि, —रमि-
थुनं त, —दथो व्याघ्ररूपं वै पृश्नि, —विभ्यत्यस्मात् पशवः, कनीयाः सोऽस्य पशवो भवन्ति
यस्य तादृङ्ङुषभो भवति, तदाहु, —बीजमेवोत्सृज्यमित्ये, —तद्वा आसां बीजं यद्रोहितं
रूपं, पुशुमान् भवति यस्य तादृङ्ङुषभो भवति, यो धूम्रस्ताम्रधूम्रः स प्रजापतिः, प्र प्रजया
च पशुभिश्च जायते यस्य तादृङ्ङुषभो भवति, यस्य लोमशा ककुत्सस्तम्बी, स्तम्बीव
प्रजया च पशुभिश्च भवति यस्य तादृङ्ङुषभो भवति, यस्योर्ध्वी ककुत्ता ऊर्ध्वी आप्यायन्त
ऊर्ध्वी अस्य पशवा आप्यायन्ते यस्य तादृङ्ङुषभो भवति, यस्य दक्षिणतः पन्नं सा पापी
सा स्रवन्त्य, —थ यस्य सव्यत उन्नतं सा पुण्या सौपाहरन्ती, या उत्पृष्टिस्ता ऊर्ध्वी आप्या-
यन्त, ऊर्ध्वी अस्य पशवा आप्यायन्ते यस्य तादृङ्ङुषभो भवति, यस्य सव्यतः पन्नं सा
पापी सा स्रवन्त्य, —थ यस्य दक्षिणत उन्नतं सा पुण्या सौपाहरन्ती, या सव्यसाचिनी सा
पुण्या सौपाहरन्ती, या सशृङ्गी सा गोष्ठ, —स्तां न प्रछिन्द्यादनुसृष्टस्य गोषु स्याता, —मेतौ
वै पुशुनामस्कन्नं हवि, —रस्कन्नमस्य हविर्भवति यस्यानुसृष्टिर्गोषु भवत्यु, —क्षा चास्य वेहच्च
गोषु स्याता, —मेतौ वै पुशुनामूर्जं विभृतौ, ऽक्षोधुका अस्य पशवो भवन्ति यस्योक्षा च वेहच्च
गोषु भवतः ॥ १४ ॥ ९६ [२१५३]

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

राजसूयब्राह्मणम् ।

अरातीयन्ति वा अन्ये पुरुषाय नान्ये, येऽरातीयन्ति सा निरुति, — ये नारातीयन्ति सानुमति, — स्तेभ्य उभयेभ्यः सह निर्वपन्त्यु, — भौ सह शृतौ कुर्वन्ति, नैर्ऋतेन पूर्वेण प्रचरन्ति दक्षिणा परेत्य स्वकृता इरिण, एतद्वै निरुतिगृहीतं पृथिव्या, निरुतिगृहीत एव निरुतिं निरवदयत, एकोलमुकं निधाय विस्त्रंसिकायाः काण्डाभ्यां जुहोति, जुषाणां निरुतिर्वेतु, स्वाहा, वासः कृष्णं भिन्नान्तं दक्षिणेत्ये, — तद्वि निरुत्या रूप, — मर्धः वै पुरुषस्य निरुतिगृहीत, — मर्ध-मनिरुतिगृहीतः, यन्निरुतिगृहीतं तदेवास्मात्तेन निरवदयते, पुनरेत्यानुमत्या अष्टाकपालेन प्रचरन्ति निरुतिमेव निरवदाये, — यः वा अनुमतिर्वाग्वा, ऽनुमतमेवैनः सर्वमाक्रमयत्य, — ष्टा-कपालो भवति, गायत्रीं ३हीयं, गायत्रीं वाग्, धेनुर्दक्षिणै, — तद्व्यनुमत्या रूप, — मथ य उदञ्चः शम्यामतिशीयन्ते तानुदङ् परेत्य वल्मीकवपामुद्रुज्य जुहुया, — दिदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमवयजा इति, तत् पुनरपिदधाती, — दमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमपिदधामीति, क्षेत्रियः वा एतं गृह्णाति, ये चैनमन्वियं क्षेत्रस्य पत्न्य, — स्यामेव क्षेत्रियमुवयज्याथैनः सर्वमाक्रमयति, श्वो भूत आदित्येभ्यो भुवद्वद्भ्यो घृते चरुरित्या, — दित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायः, — स्तेभ्य एव प्राञ्च्य स्वर्गं लोकमेत्या, — दित्या वा अस्मिन्नलोकं ऋद्धा, आदित्या अमुष्मि, — न्नुभयोरेव लोकयोर्ऋधोति, वरो दक्षिणा, वरेणैव स्वर्गं लोकसभ्यारोहति, श्वो भूत आग्नावैष्णवं एकादशकपाला इत्य, — ग्रिवै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्धा, — ऽग्रिवै यज्ञस्यान्तोऽवस्ता, — द्विष्णुः परस्ता, — दुभयत एव यज्ञस्यान्ता उदग्र-ही, — दुभयत एव यज्ञस्यान्ता उदृह्य यथोत्सङ्ग आवपेतै, — वः वा एतद्यज्ञमावपते, तस्य यथा-कामं निर्वपमाण एत्य, — नङ्गान् वामनो दक्षिणा, यद्वही तेनाग्रेयो, यद्वामनस्तेन वैष्णवो, रूपेणैवैनः समर्धयति, श्वो भूतेऽग्नीषोमीया एकादशकपाला इत्य, — अग्नीषोमाभ्याः वै वीश्येणेन्द्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, तद्वार्त्रममेवैतद्विरूपं दक्षिणा, सत्यः वै हिरण्यः, सत्येनैव हन्ति, श्वो भूत ऐन्द्राग्र एकादशकपाला इत्य, — अग्नीषोमाभ्याः वै वीश्येणेन्द्रो वृत्रमहन्, — न्तस औजसा वीर्येण व्याधयत, स एतमैन्द्राग्रमपश्यत, तेनौजो वीर्यमात्मन्नुधत्तौ, — जुसा वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चता, औजो

वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजुसैवैनं वीर्येण समर्धयतो, ऽनङ्घानृषभो दक्षिणा, पद्वही तैनाग्नेयो,
यन्मुष्करस्तेनैन्द्रो, रूपेणैवैनं समर्धयति, श्वो भूत आग्नेर्योऽष्टाकपालो माहेन्द्रं दधी, —
त्यृद्ध्या एवाग्नेयं, इन्द्रो वै वृत्रमुह३, —न्त्सोऽन्यान् देवानंत्यमन्यत, स मुहेन्द्रोऽभवत्,
स एतमुद्धारमुदहरद् वृत्रं हत्वा, तदुद्धार एवा, —ऽस्यैष भाग एव, तस्माद्राजा संग्रामं
जित्वोदाजमुदजयत्, पयसा वा एष वीर्येण व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, यत् पयः,
पयुसैवैनं समर्धयती, —न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, यदेन्द्र, —मि-
न्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयति, देवताभिर्वा एष व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, सर्व-
देव३त्यं वै वासो, यद्वासः क्षौमं दक्षिणा देवताभिरेवैनं समर्धयति ॥ १ ॥ १

देवा औषधीषु पक्वास्वाजिमुयः, स इन्द्रोऽवे, —दग्निर्वीवैमाः प्रथमं उज्जेष्यतीति, सोऽब्रवीद्,
यतरो नौ पूर्वं उज्जयेत्तन्नौ सहेति, ता अग्निरुदजयत्, तदिन्द्रोऽनूदजयत्, तस्मादैन्द्राग्ने, —मथो
आहु, —राग्नेन्द्रं कार्श्यमित्य, —ग्निहिं ता अग्र उदज्जयत्, तदुज्जित्या एवा, —ऽऽग्रायणो द्वादशक-
पालो भवति, द्वादश मासाः सः स्वत्सरः, सः स्वत्सराद्धि तदधि भवत्ये, सप्तदश सामिधेनीः
कार्याः, पञ्च ऋतवो द्वादश मासा एष सः स्वत्सरः, सः स्वत्सराद्धि तदधि भवत्ये, —का वै तर्हि
यवस्य मुष्टिरासी, —देका व्रीहे, —रेका माषस्यै, —का तिलस्य, तद्विश्वे देवा अब्रुवन्, वयं व
एतत् प्रथयिष्यामो, भागो नोऽस्त्विति, तद्विश्वे देवा अप्रथयं, —स्तद्धूम एव वैश्वदेवो, ऽथो
प्रथयत्येवै, —तेन पयसि स्याद्वैश्वदेवो, वैश्वदेवं हिं पयो, ऽथ वा इयमब्रवीन्मयि वा एतद-
ध्यसौ वृष्ट्या पचति, नैतदितोऽध्युज्जेष्यथ, भागो ना अस्त्विति, तदाभ्यां वावैष भागः
क्रियता उज्जित्या, अथो प्रतिष्ठित्या एव, यद् द्यावापृथिवीयः, सौमीर्वा औषधयः, सोमा
औषधीनामधिराजं, —स्तस्य वा एष भागो यदकृष्टपच्यं, तदुद्धार एवा, —ऽस्यैष भाग एव,
तस्माद्राजा संग्रामं जित्वोदाजमुदजते, ग्राम्या वा अन्या औषधय आरण्या अन्या, —स्ता एवा-
स्यैतेनोभयीरवेष्टा भवन्ति, याः फालकृष्टास्तासामेतेनाग्रायणं करोति, या आरण्यास्तासामु-
त्तरेणा, —ऽऽनीतो वा एष देवानां य आहिताग्नि, —र्थदकृत्वाग्रायणं नवस्याश्रीयाद् देवानां भागं
प्रतिक्लप्तमश्रीया, —दातिमाञ्छेत्, सर्वेभ्यो वा एषोऽन्येभ्योऽभिषिच्यते यो राजसूय, आग्राय-
णोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, वत्सः प्रथमजो दक्षिणा, रेत इव ३ह्येषोऽप्रजातः, प्रजात्यै ॥२॥ २
अथैतानि चातुर्मास्यानि, सः स्वत्सरं वै चातुर्मास्यानि परीज्यन्ते, सः स्वत्सरादेवैनान्य-

[२] मै. २, ६, २ । तै. ब्रा. १, ६, १, १० ।

[३] तै. ब्रा. १, ७, १, २ ।

ध्याप्त्वावरुन्द्र, उत्सन्नयज्ञो वा एष, सः स्वत्सराद्वा अध्युत्सन्नयज्ञोऽवरुध्यते, सः स्वत्सरा-
 देवैनमध्याप्त्वावरुन्द्रे, पशवो वा एते चातुर्मास्यैभ्योऽध्यतिरिच्यन्ते, यच्च शुनासीर्यं ताने-
 वाप्नोति, वर्ष्य उदके यजेतै, —तद्वि पशूनां नैदिष्ट, —मथैतानि पञ्च हवींषि सैतत्यै ग्रामकामो
 यजेत, वायुर्वी इमाः प्रजा नस्योता इत्थं चेत्थं च नेनीयते, यद्वायवे, वायुरेवास्यै नस्यो-
 तां विंशं निनयत्य, —न्नकामो यजेत, सः स्वत्सरो वा इन्द्रः शुनासीरः, सः स्वत्सरोऽन्ना-
 दस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा अन्नाद्यं ग्रयच्छति, वर्ष्य उदके यजेतै, —
 तद्वद्यन्नादस्य नैदिष्टः वृष्टिकामो यजेत, वायुर्वी इमे समीरयति, स आप्याययति, ततो
 वर्षति, सः स्वत्सरो वा इन्द्रः शुनासीरः, सः स्वत्सरमनुवर्षति ॥३॥ ३

देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, स वृत्र इन्द्रमब्रवीत्, त्वं देवानां श्रेष्ठो, ऽस्यहमसुराणां,
 सः शकनवाव, मां ना अऽन्योऽन्यः ऽवुधीदिति, तौ वै समामेतामनुभिद्रोहाय, ते देवा वृत्र-
 ममन्यन्ता, —ऽयं वावेदं भविष्यतीति, त इन्द्र ऐछन्, हनामेममिति, सोऽब्रवीत्, संधां वै
 मे संहितानभिद्रोहायेति, तमग्निरब्रवी, —दहमेव त्वेतः प्रास्यामीति पृथिव्या, अहमन्तरिक्षा-
 दिति वरुणो, ऽहं दिवं इति रुद्र, —स्ततो वै देवा वृत्रमग्नन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यो राज-
 स्येनाभिपिञ्चते, तद्वान्निममेवैतद्, देवाश्च वा असुराश्च समयतन्त, तानग्निस्त्रेधात्मानं कृत्वा
 प्रत्ययतता, —ऽग्निरेवास्मिंल्लोकं भूत्वा, वरुणोऽन्तरिक्षे रुद्रो दिवि, स इन्द्रोऽमन्यता, —ऽयं
 वावेदं भविष्यतीति, सोऽब्रवी, —दहं विश्वाभ्या आशाभ्या इति, ततो वा अजय, —स्तज्जि-
 त्या एवैत, —देतेनैव याजयेत् संग्रामे, जयति संग्रामे, —मेतेनैव याजयेद्, भ्रातृव्यवन्तः,
 यो वास्य प्रियः स्यात्तं, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, यद्वै तदिन्द्रस्तुरीय उप-
 समपद्यत तस्मादिन्द्रतुरीयं, धेनुरनड्वाहीं दक्षिणा, यद्वहिनीं तेनाग्नेयी, यद्वेनुः सतीं
 दान्तां तेन वारुणी, यद्वैस्तेन रौद्री, यत् पयस्तेनैन्द्री, रूपैरेवैनां समर्धयती, —न्द्रो वै
 नम्रुचिं नालभत, स रश्मीन् कुलायं कृत्वान्वारोहदमृमादित्यं, तं वा अन्वमन्त्रयत्, संखाया
 असावैति, सोऽब्रवी, —नाहं हनिष्यामीति, सोऽब्रवीत्, संधां ते सँदुधै यथा त्वा न दिवा
 हनानि न नक्तं न शुष्केण नार्द्रिणैति, तस्य वा उपोदये सूर्यस्य नीहारः, संतत्यापां फेनेन

शिरोऽछिनत्, तद्वा एनमन्ववर्तत, मित्रद्रुगसीति, पाप्मा वै नमुचेः शिरः, पाप्मावा
 एनं तदन्ववर्तत, पाप्मान् ५ वै स तेनापाहत, तत् पाप्मानुमेवैतेनापहते, ऽपां न्ययनादपामा-
 र्गानाहुरन्त्या, —पो वै रक्षोभी, —रपो रक्षा ५सि न तरन्ति रक्षुसामपहत्यै, वरो दक्षिणा, वरे-
 णैव वर ५ स्पृणोत्या, —त्मा हि वर, आत्मान् ५ हि तस्य तदन्ववर्तत, ये देवाः पुरःसदो
 अग्निनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहित्ये, —तदेव ३त्या वा इमा दिशो,
 यथादेवत ५ वा एतदाभ्यो दिग्भ्योऽधि रक्षा ५स्यपहन्त्य, —नुपरिक्रामं जुहोति, सर्वाभ्य एवं
 दिग्भ्योऽधि रक्षा ५स्यपहन्ती, —दमह ५ रक्षोभिः समूहाम्य, —ग्रे सैद्ध रक्षः, सैद्ध ५ रक्षा,
 इत्याह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्या, अथ यत् पुनः समूह्य जुहोति याभ्य एवं दिग्भ्योऽधि
 रक्षा ५स्यपावुधीत्ता भारिनीः करोत्यहि ५सायै, रथः पञ्चवाही दक्षिणा, पञ्च दिशः पञ्च देवताः
 समृद्धौ ॥ ४ ॥

४

सोमेनेजानं ५ याजयेत्, स ५वत्सरं ५ वा एतस्य छन्दा ५सि यातयामानि भवन्ति यः
 सोमेन यजते, छन्दा ५सि वै देविका, —छन्दा ५सि वावास्मा एतदयातयामानि पुनर्यामाणि
 करोति, राजसूयेनाभिषिचानं ५ याजयेत्, पष्ठौही दक्षिणा, ऽऽशा ५ वा एष उपाभिषिञ्चत,
 आशा पष्ठौ ३ह्या, —शमेवास्मा अकः, पशुकाम ५ याजयेत्, छन्दा ५सि वै देविकाः, पशव-
 ःछन्दा ५सि, गायत्र्यनुमति, —स्त्रिष्टुत्राका, जगती सिनीवाली, कुहूरनुष्टुप्, धाता
 वषट्कारो, या पूर्वा पौर्णमासी सांनुमति, —योत्तरा सा राका, या पूर्वामावा ३स्या सा
 सिनीवाली, योत्तरा सा कुहू, —श्चन्द्रमा एवं धाता, यद् द्वे अवरे द्वे परे तन्मिथुनं ५, यत्
 पूर्यतेऽन्यां नान्यां तन्मिथुनं ५, यत् पश्यन्त्यन्यां नान्यां तन्मिथुनं ५, यदमावास्याया अधि
 चन्द्रमाः प्रजायते तन्मिथुनं, तस्मादेवास्मै मिथुनात् पशून् प्रजनयति, प्रजाकाम ५ याजयेद्,
 धातारमुत्तमं कुर्यात्, स्त्रियो वै देविकाः, पुमान् धाता, पराचीर्वै प्रजा रेतो दधते,
 पराचीर्वेवासु रेतो दधाति, तदाहु, —नै वै तेन पराधत्ते यदन्तरा प्रवीर्यवा, इति व्यवदध्या-
 द्धातारं मध्यतः, सर्वा एवैना वृषमोदिनीः करोति, तदाहु, —र्जायत एवं, पश्चाच्चर इव तु
 भवति, स्त्रीभ्यो ह्येनं पश्चात् परिणयन्तीति, स यदा जायेताथ धात्रे पुरस्तान्निर्वृषे, —दग्र ५ वै
 धाता, ऽग्रमेवैनं परिणयति ॥ ५ ॥

५

आमयाविन॑य॒जयेद्, धा॒तारं॑ म॒ध्यतः॑ क॒र्यात्, स॒वत्स॒रो वै धा॒ता, स॒वत्स॒रो हि
वा॑ ए॒तस्य॑ मु॒ग्धो, ऽथै॒तस्या॑मयति, स॒वत्स॒रं वा॑वा॒स्मा ए॒तन्म॒ध्यतो॑ऽची॒कृत्, —द॒धेन॑मे॒त-
स्मान्मि॒थुना॑त् प्र॒जन॑यती, —श्च॒राणि॑ वा॒ ए॒तमे॒तानि॑ छ॒न्दा॑स्यु॒ते प॒शोर॑शा॒न्तानि॑ नि॒र्मजः॑,
प॒शुर॑प्याल॒भ्यः शा॑न्त्या अ॒निर्मा॒र्गायै॑, —ते॒ वै प॒शवो॑ य॒द्वीहि॑यश्च य॒वाश्च, य॒द्वीहि॑म॒यः पुरो॑डा॒शो
भ॑वति ते॒नैव॑ प॒शुरा॑ल॒भ्यते॑ शा॒न्त्या अ॒निर्मा॒र्गाय॑, वी॒र॒स्था वा॑ अ॒न्ये प॒शवो॑ऽवी॒र॒स्था अ॒न्ये,
ये॒ पुर॑स्तात् पुरोडा॒शास्ते॑ वी॒र॒स्था, ये॒ पश्चा॑त् पुरोडा॒शास्ते॑ऽवी॒र॒स्था, ये॒ पुर॑स्तात् पुरोडा॒शा
भु॒ङ्क्षत॑स्त॒ उप॑तिष्ठन्ते, प्र॒जाप॑ति॒र॒ह्येते॑ प्र॒तिष्ठा॑म॒भ्यसृ॑ज्यन्त, ये॒ पश्चा॑त् पुरोडा॒शाः परा॑ ते
भ॑वन्ति, या॒सु स्था॒लीषु॑ सो॒माः स्यु॑स्ते च॒रवः॑ स्युः, सो॒मो वै रे॒तोधाः॑ प्र॒जन॑नाय, सर्व-
वे॒दसे॑ने॒जान॑य॒जयेत्, प॒शुभि॑र्वा ए॒ष व्यृ॑ध्यते यः स॒र्वं द॑दात्य, —त्र वा॑ ए॒ष ज॒घन्यं॑ प॒शून्
प॒श्यति॑ य॒त्रैना॑न् वि॒भज॑ति, य॒त्रैवै॑ना॒न् वि॒भज॑ति त॒त् ए॒नान् पु॑नर॒व॒रुद्धे॑, य ए॒व क॑श्च
सो॒मेन॑ य॒जेत॑ त॒य॒जयेत्, स॒वत्स॒रं वा॑ ए॒तस्य॑ छ॒न्दा॑सि या॒तया॑मानि भवन्ति यः
सो॒मेन॑ य॒ज्जते॑, छ॒न्दा॑सि वै दे॒विका॑, —इ॒च्छन्दा॑सि वा॑वा॒स्मा ए॒तद॑या॒तया॑मानि पु॒नर्या॑माणि
करोति ॥ ६ ॥

६

अथै॒तत् त्रि॒षयु॑क्तं, यत् पूर्वं त्रि॒षयु॑क्तमि॒त ए॒वास्मै॑ ते॒नो॒र्ध्वानि॑मा॒ल्लोका॑न् दा॒धार,
यदु॒त्तरं॑ त्रि॒षयु॑क्तम॒मुत् ए॒वास्मै॑ ते॒ना॒र्वाच॑ इ॒मा॒ल्लोका॑न् दा॒धार, त॒देषा॑ वा॒वैते॑ लो॒का॒ना॑
वि॒धृत्यै॑, यत् पूर्वं त्रि॒षयु॑क्तं वी॒रज॑न॒नं तद्, यदु॒त्तरं॑ प॒शुज॑न॒नं तद्, यत् पूर्वं त्रि॒षयु॑क्तं
वी॒राने॒वास्मै॑ ते॒न ज॑नयति, यदु॒त्तरं॑ प॒शूस्ते॑न, यत् पूर्वं त्रि॒षयु॑क्तं रे॒त ए॒व ते॒न द॑धाति,
यदु॒त्तरं॑ प्र ते॒न ज॑नयति, यत् पूर्वं त्रि॒षयु॑क्तं ते॒न य॒ज्ञक॑ामो यजेता, —ऽभि॒र्वै स॒र्वा दे॒वता॑,
वि॒ष्णुर्य॒ज्ञो, दे॒वता॑श्चै॒व य॒ज्ञं चा॑ल॒ब्धै, —न्द्रो॑ वै य॒ज्ञो, वि॒ष्णुर्य॒ज्ञ, —स्त॒द्य॒ज्ञस्यै॒वैष आ॑र॒म्भो, ऽथ
यद्वै॒ष्णवो॑, वि॒ष्णुर्वै य॒ज्ञो, य॒ज्ञ ए॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति, यदु॒त्तरं॑ त्रि॒षयु॑क्तं ते॒न प॒शुक॑ामो यजेत,
सो॒मो वै रे॒तोधाः॑, पू॒षा पु॒शूनां॑ प्र॒जन॑यिता, सो॒म ए॒वास्मै॑ रे॒तो द॑धाति, पू॒षा प॒शून् प्र॑ज॒न-
यती, —न्द्रि॒येण॑ वै प॒शवः॑ प्र॒जाय॑न्ते, पू॒षा प्र॑ज॒नय॑ती, —न्द्रि॒येणै॒वास्मै॑ पू॒षा प॒शून् प्र॑ज॒नय॑त्य, —
थ यत् पौ॒ष्णः, प॒शवो॑ वै पू॒षा, प॒शुष्वे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑त्य, —थै॒तद्वै॒श्वान॑रवा॒रुण॑, स॒वत्स॒रो वा॑
अ॒भिर्वै॒श्वान॑र, —स्तस्य॑ वा॒ ए॒ते स्वा॑ य॒द्वत॑व, —स्तेषा॑ वा॒ ए॒शोऽभि॑षि॒क्तो रा॑जा, ऽभि॑षि॒क्तो वै
दे॒वाना॑ व॒रुण॑, ए॒तौ वै दे॒वाना॑ सु॒ता, ए॒तौ स॒व॒प॒ती, ए॒तौ स॒व॒स्ये॑शा॒ते, ता॑ ए॒न॑

सुवाते, यावन्तो वा एतस्य स्वा अनुका वै त एत, —मनुका देवा वरुणः, यावन्त एवास्य स्वास्तानस्मा अनुकानविवादिनः करोती, —याश्चरुर्भवत्ये, —तावान्वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा तं वरुणान्मुक्त्वा, सः स्वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सः स्वत्सर एवेन प्रतिष्ठापयति, सः स्वत्सरायुषमेन करोति, तस्माद्राजसूयाभिषिक्तस्य जरसा दन्ता अवशीयन्ते, सः स्वत्सरं ह्येन प्रतिष्ठापयति, सः स्वत्सरायुषमेन करोति, यो ज्योगामयावी स्यात्तमेतेन याजयेद्, वरुणेन हि वा एष पाप्मना गृहीतो, ऽथैतस्य ज्योगामयति, यद्वारुणो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चती, —याश्चरुर्भवत्ये, —तावान्वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा तं वरुणान्मुक्त्वा, सः स्वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सः स्वत्सर एवेन प्रतिष्ठापयति, सः स्वत्सरायुषमेन करोति ॥ ७ ॥ ७

अथैतं रत्निनः, क्षत्रस्य वा एतान्यङ्गानि, यस्य वा एतान्योजस्वीनि भवन्ति तद्राष्ट्रमोजस्वी भवति, तान्येवास्यौजस्वीनि करोति, क्षत्रस्य वा एतान्यङ्गानि, यस्य वा एतानि तेजस्वीनि भवन्ति तद्राष्ट्रं तेजस्वी भवति, तान्येवास्य ब्रह्मणा तेजस्वीनि करोति, बार्हस्पत्यश्चरुर्ब्रह्मणो गृह इति, ब्रह्म वै बृहस्पति, —बृहस्पतिपुरोहित खलु वै राष्ट्रमृध्नोति, ब्रह्म वा एतत् पुरस्ताद्राष्ट्रस्थात्यौही, —दथो ब्रह्मण एव राष्ट्रमनुकं करोत्यै, —न्द्र एकादशकपालो राज्ञो गृह इती, —न्द्रियं वा इन्द्र, इन्द्रियं एव प्रतितिष्ठत्या, —दित्यश्चरुर्महिष्या गृह इती, —यं वा अदिति, —रस्या एवेन मात्रां गमयती, —मामेवेन प्रजाभ्य उपजीवनीयं करोति, धेनुर्दक्षिणै, —तद्वयदित्या रूपं, नैर्ऋतश्चरुर्नखावपूतानां परिवृक्त्या गृह इति, निर्ऋतिगृहीता हि वा एषा, ऽथैतां परिवृज्जन्ति निर्ऋतिमेव निरवदाये, —यं वा अनुमति, —रस्या एवेन मात्रां गमयती, —मामेवेन प्रजाभ्य उपजीवनीयं करोति, श्येनी वण्डापस्फुरा दक्षिणै, —तद्वि निर्ऋत्या रूपं, —माग्रे ३योऽष्टाकपालः सेनान्यो गृह इत्य, —अग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य सेनामुखं जित्यै संऽश्यति, हिरण्यं दक्षिणा, सत्यं वै हिरण्यं, सत्येनैव जयत्या, —श्विनो द्विकपालः संग्रहीतुर्गृह इति, रथरेषमेवास्मात्तेन निरवदयते, सवत्यौ दक्षिणेति, सवत्या इव हि सव्यस्थसार्थी रथमभि, सवित्रोऽष्टाकपालः क्षत्तुर्गृहं प्रसूत्या, अथो सवितेव ३ह्येष प्रजाभ्यः प्रसवति, वारुणो युवमयो दशकपालः सूतस्य गृहं, मारुतः समकपालो वैश्यस्य ग्रामण्यो गृह इति, सूतमुखा वै विट् क्षत्रमुपतिष्ठते, सूतमुखा वावास्मा एतद्विशं मुखत्रतोऽन्नाद्यायोपदधाति, पौष्णश्चरुर्भागदुधस्य गृह इति, पुष्टिवै पूषा, पुष्टिमेवास्य भागं दधाति, वैष्णवस्त्रिकपालस्तक्षरथकारयोगृह इति,

विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञ एव प्रतिष्ठति, रौद्रो गावीधुकश्चरुक्षावापस्य गृहे गोविकर्तृस्य चैत्य, —
 न्तत एवास्मात्तेन रुद्रं निरवदयते, ऽथो रुद्रं इव रश्नेतौ पशू अभिमन्येते, एकादश वा एतानि
 हवींष्ये, —कादशाक्षरा त्रिष्टुब्, वीर्यं त्रिष्टुब्, वीर्य एव प्रतिष्ठति, नाना वा एते एतेषा-
 माशिषोऽवरुन्धते, यत्सह निर्वपेयुरत्निनः स्यु, —रैन्द्रं एकादशकपालो राज्ञो गृह इती, —न्द्रि-
 यं वा इन्द्र, एकधा वा एतद्यजमाने यज्ञस्याशीः प्रतिष्ठित्यै, —न्द्रो हि यजमानः ॥८॥ ८

इन्द्रायाः होमुचा एकादशकपालं निर्वपेद्, यदेव किंचार्वाचीनं जन्तितोरेनः करोति तत् एन-
 मः होमुङ् मुञ्चती, —न्द्राय सुत्राणा एकादशकपालं, य एवोपवादी योऽभिदासति तत् एनं
 सुत्रामा त्रायते, ऽथैतन्मैत्रावार्हस्पत्यं, सत्यं वै मित्रो, ब्रह्म बृहस्पतिः, सत्यं चैव ब्रह्म
 चालभ्य दीक्षते, क्षत्रं वै मित्रो, ब्रह्म बृहस्पतिः, क्षत्रं चैव ब्रह्म चालभ्य दीक्षते, यस्य
 राष्ट्रं शिथिरमिव स्यात्तमेतेन याजयेन्मैत्रावार्हस्पत्येन, क्षत्रं वै मित्रो, ब्रह्म बृहस्पति, —ब्र-
 ह्मणि वा एतत् क्षत्रं प्रतिष्ठापयति द्रष्टुं ऽशिथिरत्वाया, —ऽथैते देवस्य, एते वै देवानां सुता,
 एते सर्वपतय, एते सर्वस्येशते, त एनं सुवते, तस्माद्वा एतमाहुः, पूर्वद्युर्वी एष सूर्यते-
 ऽभितश्च सिच्यता इत्य, —थैष मारुत एकविंशतिकपाल, —स्त्रिवै सप्त सप्त मरुतो, विष्मरुतो,
 विशो वा एतन्मध्यतः सूर्यते, तस्माद्वा एष विशः प्रियो, विशो हि मध्यतः सूर्यते, वरुणस्य
 वा अभिषिच्यमानस्येन्द्रियं वीर्यमपाक्रामत्, तत् त्रेधाभ्युद्, भृगुस्तृतीयमभवत्, श्रायन्तीयं
 तृतीयं, सरस्वतीं तृतीयं प्राविशद्, यद्भार्गवो होता भवति श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं सारस्वती-
 रापस्तदेवेन्द्रियं वीर्यं तेज आप्नोति, वाचा वा एतमभिषिञ्चन्ति यमभिषिञ्चन्ति, वाक्
 सरस्वती, सारस्वतीरापो, यत्सारस्वतीभिः सूर्यते यावत्येव वाक् तया सूर्यते ॥ ९ ॥ ९

अपां वा एतानि चित्राण्य, —पां वा एतच्चित्राणि संभरन्त्य, —पामेनं चित्रैरभिषिञ्चन्ति,
 चित्रमस्मिन् दधति, तस्माद्वा ए३षोऽभिषिक्तश्चित्रं राजेति श्रूयते, ऽपां ह्येनं चित्रैरभि-
 षिञ्चन्ति, चित्रमस्मिन् दधति, यथा वा इदं मधुकृतो मधु संभरन्त्येव वा एतदपामोषधीनां
 रसं संभरन्त्य, —पामेनमोषधीनां रसेनाभिषिञ्चन्ति, रसमस्मिन् दधति, तस्माद्वा एतमाहुः,
 रसी राजा पुण्या इत्य, —पां ह्येनमोषधीनां रसेनाभिषिञ्चन्ति, रसमस्मिन् दधति, वरुणस्यैव
 वा एष, वारुणीरापो, यदुद्धिरभिषिञ्चति वरुणमेवैनमक, —विषुवान्वै सरस्वती, सारस्वती-

रापो, यत्सारस्वतीभिः सूर्यते विषुवान् भवति, षोडश ग्रहा गृह्यन्ते, षोडश होमा ह्यन्ते, तद् द्वात्रिंशद्, द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप्, वागनुष्टुप्, यावत्येव वाक् तया सूयते ॥१०॥ १०

[२१६३]

॥ इति खिलकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

प्रतीपमन्य ऊर्मिर्युध्यत्यन्वीपमन्यो मिथुनत्वाय, यत्तस्य गृह्णाति यः प्रतीपं युध्यत्योजुसा वा एष वीर्येण प्रतीपं युध्यत्यो, —जुसा वा एतद्वीर्येण राष्ट्रं औजो वीर्यं दधात्य, —थ यत्तस्य गृह्णाति योऽन्वीपमीरयति माहिषं तेन तोकं प्रजनयत्य, —थ यन्नदीपतेरपां वा एतन्मिथुनं, —म-पां वा एतन्मिथुनेन राष्ट्रं मिथुनं दधात्य, —थ यदप्रहावरीणां मध्यमेष्ट्यं तेनावरुन्दे, ५थ यत् परिवार्हिणीनां पारेवस्यन्त्यास्तेन तोकं प्रजनयत्य, —थ या आपोऽञ्जैरा, औजुसा वा एता वीर्येणापोऽञ्जैरा, औजुसा वा एतद्वीर्येण राष्ट्रं औजो वीर्यं दधात्य, —थ यत् कूप्यानामुभयस्ते-नापोऽवरुन्दे, याश्च समुद्रिया याश्च समुद्रिया ईश्वरा वा एतमेतां सोतस्या आपोऽशान्ता निर्म-जो, यत्स्थावराणां गृह्णाति, शान्त्या अनिर्माग्य, या आतपति वर्षति याश्च परिदृष्टे तां आपो ब्रह्मवर्चस्या, —स्तामी राष्ट्रे ब्रह्मवर्चसं दधात्य, —थ यद्घादुनीनां विशस्तेन वीर्यमवरुन्दे, ५थ यत् पुष्पाणामारण्यं तेनाथ यदुल्ब्यानां, वज्रो वै पशवो, वज्रा उल्ब्या, वज्रेण वा एतद्राष्ट्रे वज्रं दधात्य, —थ यत् पयसः, पयसा वा एतद्राष्ट्रे पयो दधात्य, —थ यद् घृतस्यै, —तां वा आपोऽनाध्रुया, —स्तामी राष्ट्रे मनाध्रुयं कुरोत्य, —थ यन्मधो, —रपां वा एष ओषधीनां रसो, ५पां वा एतदोषधीनां रसेन राष्ट्रे रसं दधाति, षोडश वा एते ग्रहाः प्राजापत्याः, समानीतः सप्तदशः, प्रजापतिः सप्तदशः, प्रजापतिमेवाप्नोति ॥ १ ॥ १

देवीरापो मधुमतीः सः सृज्यध्वं महि क्षत्रं क्षत्रियाय वन्वाना इत्ये, —तां हि क्षत्रस्य वन्त्री, —रनाधृष्टाः सीदतोरजस्वतीर्महि वर्चः क्षत्रियाय दधुतीरित्ये, —तां हि क्षत्रस्य धात्री, —रनिभृष्टमसीत्यं, —निभृष्टं ३ ह्येव राष्ट्रमक, —स्तपोजा इति, तपोजा हि राष्ट्रं, सोमस्य दात्रमिति, सोमस्य

[१] मै. २, ६, ७, । तै. ब्रा. १, ७, ५ ।

[२] मै. २, ६, ८ । तै. ब्रा. १, ७, ६, १-४ । वा. १०, ४, ६-७; १, १२, ३१; ४, ४ । काण्व. ११, ८, १३-१४; १, १५, ४८; ४, ५ ।

३ ह्येतद्वात्र५, शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि, चन्द्रा वश्चन्द्रेण पुनामीत्या, —युर्वै हिरण्य, —मायुष्या
 एवैना अक, —वैचो वै हिरण्य५, वर्चस्या एवैना अक, —देवो वः सविता पुनात्वाँछिद्रेण पवित्रे-
 णेत्ये, —तद्वा अछिद्रं पवित्र५ यत्स्वर्यस्य रश्मयो, ऽछिद्रेणैवैनाः पवित्रेण पुनाति, स्वाहा राजस्रया
 इति, राजस्रया ३ ह्येताः सधमादो द्युश्मन्या ऊर्जा एका, इति व्यानयति वारुण्या, वारुणी-
 र्हापः, स्वयैव देवतुया, रुद्र यत्ते गिरिपरं नामैति, रुद्रमेवास्मात्तेन निरवदयते, तस्मिन्
 हुतमसि, यमैष्टमसि, स्वाहैसि, मृत्युर्वै यमो, मृत्युमेवास्मात्तेन निरवदयते, सोमा
 इन्द्रो वरुणो मित्रो अग्निस्ते देवा धर्मधृतो धर्म धारयन्तिवत्ये, —तै वै देवा धर्मधृतो यदिमै प्राणा,
 यदेनमेतैभ्योऽप्रोच्याभिषिञ्चैयुरपरोधुका एन५ स्यु, —रथ यदेनमेतैभ्यः प्रोच्याभिषिञ्चन्ति तथा
 हैनमनपरोधुका भवन्ति, पर्णस्य वा अग्नेऽन्ते ब्रह्म संभवदन्त, तद्वाव सुश्रवा यत्तदशृणोत्,
 पर्णमयेनाभिषिञ्चति, ब्रह्माभिषिञ्चति, ब्रह्मवर्चसेनैवैनमभिषिञ्चत्य, —थो ब्रह्म वै ब्रह्मा,
 ब्रह्मणैवैनं ब्रह्माभिषिञ्चत्याँश्चत्येन वैश्यो, विशो वीर्यमपाक्रामत्, तदश्चत्थं प्राविशत्,
 स तेन वीर्येण भर्मराभवत्, तद्विश एवैतेन वीर्यमववरुन्द्रा, औदुम्बरेण आतृव्या, ऊर्वा
 उदुम्बरा, ऊर्ज५ वा एतदन्नाद्य५ यजमानो आतृव्यस्य वृङ्क्ते, यो जन्यो मित्र५ स नैर्यग्रो-
 धेन, मित्रेण वै क्षत्र५ व्यवतत, —मवरोधैर्यग्रोधो, मित्रेण वा एतत् क्षत्र५ व्यवतनोति
 द्रष्टिमेऽशितिरत्वाय ॥ २ ॥

२

क्षत्रस्य योनिरसि, क्षत्रस्योल्बमसि, क्षत्रस्य नाभिरसीती, —न्द्रो वै यदजायत तस्य वा
 एष योनिरासीद्यत्तार्प्यमुल्वं पाण्डरं, नाभिरुणीषः, सूतवशाया अध्यजायत, सूना चतुः-
 पृथ्वरासी, —त्रीवाराः पीयूष, —स्तस्मान्नैवारः पुरोडाशः, पञ्चाशत्तुमन्यस्मिन्नक्षण्यानक्त्येकप-
 ञ्चाशतमन्यस्मिन्, शतार्युर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोत्य, —प उपस्पृशत्य, —
 मृत५ वा आपो, ऽमृतेनैवैन५ संरम्भयत्या, —वित्तो अग्निर्गृहपतिरिति, गार्हपत्यायै-
 वैनमावेदयत्या, —वित्ता इन्द्रो वृद्धश्रवा इती, —न्द्रिय५ वा इन्द्र, इन्द्रियायैवैनमावेदयत्या, —
 वित्तो मित्रावरुणौ धृतव्रता इत्य, —होरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्राभ्यामेवैनमावेदयत्या, —
 वित्ते द्यावापृथिवी ऋतावृधा इति, द्यावापृथिवीभ्यामेवैनमावेदयत्या, —वित्तः पूषा विश्ववेद्वा
 इति, पशवो वै पूषा, पशुभ्य एवैनमावेदयत्या, —वित्ता देव्यदितिरित्या, —दित्या
 वा इमाः प्रजा, —स्ताभ्य एवैनमावेदयत्या, —वित्तोऽयमसा आमुष्याय३णोऽमुष्याः पु३त्रो-

ऽमुष्या५ विशीति, विश एवैनमवेदयति, तस्माद्वा एष विशः प्रियो, विशे ह्येनमा-
वेदयत्ये, —ष ते. जनते राजेति, जनताया एवैनमवेदयति, सोमोऽस्माकं ब्राह्मणाना५
राजे, —ति, ब्रह्मोद्धरति, सर्वेभ्य एवैनमन्येभ्यो भूतेभ्य आवेदयति, ब्रह्मोद्धरति,
तस्मादाहु, —ब्रह्मोद्धृतमिति, ब्रह्म इहोद्धरती, —न्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न, —स्त्वयाय५ वृत्र५
वध्या, —दिति धनुः प्रयच्छति, वज्रो वै धनु, —वज्रो राज३न्यो, वज्रेणैव वज्र५
समर्धयति, शत्रुबाधुनाः स्थे, —ति बाणवतो, ऽन्तो वै बाणवन्तो, ऽन्तो राजन्यो,
ऽन्तेनैवान्त५ समर्धयति, त्रीन् प्रयच्छति, तिस्रो वै शरव्या, दिव्या पार्थिवा समुद्रिया,
ता अस्माद्योयाव, पातं प्राञ्चं, पातं प्रत्यञ्चं, पातं तिर्यञ्चं, पातान्वञ्चं, पातोऽर्धं,
दिग्भ्य एनं पातेति, दिग्भ्य एनं पान्ति, मित्रोऽसी, —तीममभिमुन्त्रयते, मित्रस्य इहेत-
द्रूप५, वरुणोऽसी, —तीम५, वरुणस्य इहेतद्रूप५, हिरण्यवर्णमुषसो व्युष्टा, इत्युद्यता
अभिमुन्त्रयेतो, —ध्वबाहुस्तिष्ठन्तमभिषिञ्चति, बृहत्साम भवति, स्वर्गमेवैनं लोकमभिसंतनोति ॥
॥ ३ ॥

दिश एन५ व्यास्थापयति, वज्रेण वा एतदिमा दिशोऽभिजयति, तस्माद्वा एतस्य सर्वा दिशो-
ऽभिजिता या५यामभिपर्यावर्तते, दिशो वै स्वर्गो लोक, एतदेव३त्या वा इमा दिशो, यथा-
देवत५ वा एतदाभ्यो दिग्भ्योऽधि स्वर्गं लोकमेति, सोमस्य त्विषिरसि त्विषिमत्, तदेव मे त्विषि-
र्भ्या, —दिति व्याघ्रचर्म५ विवेष्टयति, सोमे वा एका त्विषि, —व्याघ्र एका, सर्प एका, ता
एवावरुद्धे, प्रत्यस्तं नमुचेः शिरा, इति सीसं पण्डगाय प्रत्यस्यति, पाप्मा वै नमुचेः शिरः,
पाप्मान५ वावास्मा एतत् प्रत्यस्यति स्वर्गं लोकमभ्यारोह, —नवेष्टा दन्दशृङ्गा, इति लोहितायसं
केशवापाय, दन्दशृङ्गानेवास्मात्तैनु निरवदयते, तस्माद्वा एतस्य नाभिचारोऽस्ति, यावन्तो हि
मृत्यवस्तानस्मान्निरवदयते, मृत्योः पाही, —ति रजत५ रुक्ममधस्तादुपोहते, मृत्योर्वी एतद्रूप५
यद् व्या३घ्रो, ऽमृत५ हिरण्य, —ममृतेनैव मृत्युमन्तर्धत्ते, दिदिवः पाही, —ति हरित५ रुक्म-
मुपरिष्ठादध्यहते, दिव्याया एवैनमुशन्त्या योयावे, —य५ वै रजता, —ऽसौ हरिण्या, —भ्यामे-
वैनं परिगृह्णा, —ऽऽयुर्वै हिरण्य, —मायुष्या एवैनमुभ्यतिक्षरन्ति, वर्चो वै हिरण्य५, वर्चस्या
एवैनमुभ्यतिक्षरन्ति, वरुणस्य वा अभिषिच्यमानस्याप इन्द्रिय५ वी३र्यं निरघ्नन्, यद्रुक्ममन्त-
र्दधातीन्द्रियस्य वी३र्यस्यानिर्घाताय, शतमानो भवति शतक्षरः, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या,

आयुरेव वीर्यमामोति ॥ ४ ॥

४

अथैतानि पार्थानि, सः वत्सरो वै पार्थानि, सः वत्सरो वा एतन्मध्यतः प्रविशति, तस्माद्वा एष दुःपराणोदः, सः वत्सरो हि मध्यतः प्रविशति, गिरी वा एतौ राजसूयस्य, बार्हस्पत्यमन्येषामुत्तमं भवत्यैन्द्रमन्येषां प्रथमं, वीर्यं वै बृहस्पति, वीर्यमिन्द्रो, वीर्य एवैनमभिसंधत्त, आदित्यनामानि वा एतान्या, दित्या वा इमाः प्रजा, स्ताभ्य एव सूर्यते, सोमस्य त्वा द्युम्नेनाग्नेस्तेजसेन्द्रस्येन्द्रियेण विश्वेषां त्वा देवानां क्रतुनाभिषिञ्चामीत्ये, तैरेवैनमिन्द्रियैरेताभिर्देवताभिरभिषिञ्चती, न्द्रस्य योनिरसि, जनयेत्य, तो वा अधीन्द्रोऽजायत, स्वादेवैनं योनेर्जनयत्य, ति द्यून् पाहीत्या, ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, समाववृत्रन्नधरागुदक्ता, इति समुन्मार्ष्टि, न्द्रियं वा एतद्वीर्यमभिषिच्यमानस्य व्यवेति, तदेव समुन्मार्ष्टि, तेनैनं समर्धयत्यै, न्द्रया त्रिष्टुभा ब्रह्मान्वेत्यै, न्द्रो वै राजन्यस्त्रिष्टुष्टुन्दाः, स्वेनैवैनं छन्दसान्वेत्यै, श्वो प्रजापतिर्वै ब्रह्मा यज्ञस्य, प्रजापतेरधीन्द्रोऽस्यत, प्रजापतेरेवाधि स्यता, इन्द्रस्य वज्रोऽसि वाजसनि, स्त्वयायं वाजं से, दिति रथमुपावहरति, स्वयैव देवतया, मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मी, ति युनक्ति, स्वयैव देवतया, विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नह, ति रथमुभ्यातिष्ठत्य, तो वै विष्णुरिमांल्लोकानुदजयद्, विष्णो रेवोज्जितिमन्विमांल्लोकानुजयति, प्रैभ्यो लोकैभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, मरुतां प्रसवे जयेति, मारुत एव गणो भूत्वोज्जयति, राजन्यं जिनात्य, न्तुमेवाक्लमीत्, तदस्य न कश्चनज्येय उन्निष्यते, तस्मै तामिषुमस्यति, तदस्यामोघायास्तमभू, दासं मनः समिन्द्रियेणेत्यु, क्त्वा वर्तते, ऽन्तमेव गत्वावर्तत आत्मनोऽहिंसाया, एष वज्रो वाजसातुम्, स्तेन नौ पुत्रौ वाजं से, दिति पत्न्यै धन्वातिं प्रयच्छत्यै, पं वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भः, सह स्वर्गे लोके भवतः ॥ ५ ॥

५

इयुदस्या, युरस्या, युमै धेहीत्या, युरेवास्मिन् दधाति, युङ्ङुसि, वर्चोऽसि, वर्चो मे धेही, ति वर्च एवास्मिन् दधात्यै, र्गस्य, र्जं मयि धेहीती, यं वै रज्जता, ऽसौ हरिणी, मं एवालभ्यो, र्गो उदुम्बरा, ऊर्जे वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते, प्रजानां च मित्रे

[५] मै. २,६,११ । तै. ब्रा. १,७,७,४; १,७,८,९ । वा. ९,५; १०,१७,१९—२१; १२,५; (२३,६५) । काण्व. १,७; ११ २५,२८—२९,३१; १३,६; (२५,६७) ।

[विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा० । अथर्व. १०,५,२५—३५]

[६] मै. २,६,१२ । तै. ब्रा. १,७,९,५—६; १,७,१० । वा. ९,२२; १०,५,२३—२८; २२,६,२७; ३९,१; २०,२; १२,१४ काण्व. १०,३१; ११,१२,३३—४०; १३,१५; २१,९३; २४,६,३७; ३९, १ ।

[आयुरस्यायुर्मयि (०मं) धेहि (दाः) । अथर्व. २,१७,४ ।]

ऽसी,—तीममुपावहरति, मित्रस्य ३ह्येतद्रूपं वरुणोऽसी,—तीमं, वरुणस्य ३ह्येतद्रूपं, सद्गुप्ति, संग्रहं विश्वेदेवै,—रिति हस्ता आमिक्षामभ्यवहरति, सद्ग्रा आमिक्षा, सदेवाभ्यवहरति, तत्र ते हिरण्ये ददाति, सा दक्षिणा, हिनस्ति खलु वा एष पशून् पृथिवीमभ्यवरोह,—अमो मात्रे पृथिव्या इति, वाराही उपानहा अभ्यवरोहत्या,—रण्यानिव पशून् अभ्यवरोहति, वराह ३स्त्वैतं संग्रुमर्हति, तद्वराह एवैनं सप्नोति, प्रति त्वन्नाम् राज्यमधायि स्वां त ३न्व वरुणोऽसुषोदिति, वरुणसुवो वा एष, वरुणायैवैनं प्राह, नि त्रितो जुरिमाणं न आनडिति, जरिमाणमेवास्मिन् युनक्ति, स्योनासि सुषदैति, स्योना ३ह्येषा सुषदा, स्योनामासीद, सुषदामासीदैति, सुषदैवैनं सादयति ॥ ६

निषसाद धृतव्रतो वरुणः प३स्त्यास्वा । सोम्राज्याय सुक्रतुः ॥ ७

इति, वरुणसुवो वा एष, वरुणमेवैनमक,—रग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहे,—न्द्रस्यांजुसे स्वाहा, मरुतां बलाय स्वाहे,—ति रथविमोचनीयं जुहोति, यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते, हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसदिति, रथं वा एतत् परिवदति, सह सारथिना रथवाहने रथमादधति, सर्वत्वायैव प्रसवाय, ब्रह्मा ३स्त्वं ब्रह्मासीति, किमुभूकिमुभू,—मिति वा एतदाह, सवितासि सत्यसुवा इती,—दमसीदमसी,—ति वावैनमेतदाह यद्यद्भवत्ये,—ष वज्र,—स्तेन मे रथ्ये,—ति स्फयं प्रयच्छति, वज्रो वै स्फयो, वज्रेण वा एतद्राष्ट्रं रन्धयते, तमवरस्परं प्रयच्छति, तेनावरस्परं राष्ट्रं रन्धयमाण एति, तस्माद्वा एत एतस्मा अवरस्परं रद्धा, बलिं हरन्ति, तेन स्फयेनाधिदेवनं कुर्वन्ति, तत्र पष्ठौहीं विदीव्यन्त, आशां वा एष उपाभिषिञ्चत, आशा पष्ठौ ३ह्या,—शमिवास्मा अक,—स्ततश्चतुःशतमक्षाणवोह्याह ॥ उज्जिन्नं राज्ञः ॥ इति, चत्वारो वै पुरुषा, ब्राह्मणो राज ३न्यो वैश्यः शूद्र,—स्तेपामेवैनमुद्देदयति, ततः पञ्चाक्षान् प्रयच्छन्नाह, दिशो अभ्यभूदयमिती,—मा एवास्मै पञ्च दिशोऽन्नाद्याय प्रयच्छति, क्षेत्रं ददाति, तेन क्षेत्रे धृतो भवति, वरं वृणीते, सोऽस्मै कामः समृध्यते यत् कामो भवति, मङ्गल्युनामो ह्वयति, यत् पूर्वं व्याहार्षं तन्नेन्मोघमसदित्य,—

[निषसाद धृतव्रतो० । क्र. १,२५,१०; तै. सं. १,८,१६,१; तै. ब्रा. १,७,१०,२; २,६,५,१ । अग्नये स्वाहा । अथर्व. १९,४३,१ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,५ । हंसः शुचिषद्वसु० । क्र. ४,४०,५; तै. सं. १,८,१५,२; ४,२,१,५; तै. आ. १०,१०,२]

—सा अमुष्य पुत्रोऽमुष्यासौ पुत्र, इति नाम्नी व्यतिषजति स्वर्गस्य लोकस्य समृष्ट्यै ॥

॥ ६ ॥ ८-१०

समानो वा एष यज्ञकृतः सः स्वत्सरं भवति, वि वा एतद्दशपेयश्छिद्यते यदवभृथमवयन्ति, यदपां नष्ट्रे स्वाहोर्जो नष्ट्रे स्वाहाग्रये गृहपतये स्वाहे, —ति जुह्वत आरयन्ति यज्ञस्य सैतत्या अवि-
छेदाय, यज्ञो वै देवेभ्यस्तिरोऽभवत्, तं देवाः सः सृष्ट्वन्वैछन्, यत् सावित्रः, सुवित्प्रसूता एवान्वैछन्, यत् सारस्वतो, वाग्वै सरस्वती, वा३च्येवान्वैछन्, यत् पौष्णः, पशवो वै पूषा, पशुष्वेवान्वैछन्, यद्गार्हस्पत्यो, ब्रह्म वै बृहस्पति, —ब्रह्म-
ण्येवान्वैछन्, यदैन्द्र, इन्द्रियं वा इन्द्र, इन्द्रिय एवान्वैछन्, यद्गारुणो, वरुण एवा-
न्वैछन्, यत्चाष्ट्रः, सः स्वत्सरं वै त्वष्टा, सः स्वत्सरं एवान्वैछन्, यदाग्ने३यो, अग्निर्वै
सर्वा देवता, देवतास्वेवान्वैछन्, यत् सौम्यः, सौमीर्वी ओषधया, ओषधीष्वेवान्वैछन्,
यद्वैष्णवो, विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञ एवान्वैछ, —स्तं विष्णा अविन्दन् दशमे, तस्मादेष
दशमो, दशमे हविन्दन्, दश चमसा, दश चमसाध्वर्यवो, दश दश चमसानभिता आ
दशमात् पुरुषादन्वाचष्टे समृद्ध्यै, दशसमृद्धो ३होष यज्ञ, एतं वै तं तद्यज्ञमन्वैछ, —स्तं
आर्ध्वं, —स्तं एतेन यज्ञत क्रोधोति, सप्तदशः सर्वो भवति, प्रजापतिर्वै सप्तदशः,
प्रजापतिमेवाप्नोत्यु, —तन्नयज्ञो वा एष, सः स्वत्सराद्वा अध्युत्सन्नयज्ञोऽवरुध्यते, सः स्वत्सरादे-
वेनमध्याप्त्वावरुद्धा, इन्द्रो वै वृत्रमह, —स्तस्येमे रूपाण्युपैतां, चित्राणीयं नक्षत्राण्यसौ,
नक्षत्राणां वा अवकाशे पुण्डरीकं जायते, क्षत्रस्य वा एतद्रूपं, क्षत्रस्यैव रूपं प्रतिमुञ्चते,
द्वादशपुण्डरीका भवन्ति, द्वादश मासाः सः स्वत्सरः, सः स्वत्सरमेवाप्त्वावरुद्धे ॥ ७ ॥ ११

रुक्मो होतु, —राशेयो वै होता, न वा एतस्मै व्युल्लति, ३व्येवास्मै वासयति, संगु-
द्गातुः, सौर्यो वा उद्गाता, —ऽथो अमुमेवास्मा आदित्यमाप्त्वोन्नयति, प्रावेपा अध्वर्योऽर्यमा
इव ह्यध्वर्युः ॥ अश्वः प्रस्तोतुः, प्राजापत्यो वा अश्वः, प्राजापत्यः प्रस्तोता, —ऽथो प्रैव ३होष
प्रोथति, प्रैव प्रस्तोता, धेनुः प्रतिहर्तुः, प्रतीव ३होषा हरति, प्रतीव प्रतिहर्ती, वशा
मैत्रावरुणस्य, वशं मा नयादित्यु, —प्रभो ब्राह्मणाञ्छंसिनः सेन्द्रियत्वाय, वासः पौतुः पवि-
त्रत्वाया, —ऽनङ्गान्नेष्टु, —रग्रीधोऽन्यो, युक्त्या एव, स्थूरि यवाचितमछावाकस्य, स्थूरीरिव

३ष्टेषां होत्रा स्वर्ग्या यदृच्छावाक्या, ऽथो निर्वरुणत्वायैव यवा, न वा अस्यै तर्हि सदस्येभ्यो दक्षिणा दीयन्ते, त एवास्यै तेनाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, द्वादश पष्ठौर्हीगभिणीर्ब्रह्मणो, वाग् वै धेनु, — गर्भो मन्त्रो, वा३च्येवास्य मन्त्रं दधात्या, — मन्त्रणीयो ह भवति, धेनुं भव्या भवन्ति, द्वादश वै पयांसि, तान्यस्मिन् दधाति, तस्माद्वा एतमाहुः, पयस्वी राजा पुण्या इति, यावद्धि पयस्तदस्मिन् धीयते ॥ ८ ॥

१२-१३

श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवत्य, — नुष्टुप्सु यज्ञायज्ञियं प्रोहन्ति, वारवन्तीयमग्निष्टोमसामं, — मिन्द्रो वै वृत्रमुह, — न्तसं औजसा वीर्येण व्युध्यते, स एतत् सामापश्यत्, तेनात्मानं संमश्रयतौ, — जुसा वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, तदेतेनैवात्मानं संमश्रयते, ब्रह्म वै यदग्रे व्यभवद्वक्साम यजु, — स्तस्य वा एष रसो यद्यज्ञायज्ञियं, यद्यज्ञायज्ञियं गायते ब्रह्मण्येव रसं दधाति, वाचा वा एष व्युध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, वागनुष्टुप्, यदनुष्टुप्सु यज्ञायज्ञियं भवति वा३च्येवास्य रसं दधाती, —न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, इन्द्रियं वीर्यं वारवन्तीयं, यद्वारवन्तीयमग्निष्टोमसामं भवतीन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्ध्या, अश्रयन्वात्र श्रायन्तीयेना, — ऽवारयन्त वारवन्तीयेन, तदिन्द्रियस्यैवैतं वीर्यस्य परिगृहीत्यै, यत्र वा एनमदो दिशो व्यास्थापयति तत् स्वर्गं लोकमभ्यारोहति, यदिमं लोकं पुनर्नोपावरोहेदतिजनं वा गच्छेद्द्वि माद्येद्, यदेता दिशामवेष्टय, इमं वा एतं लोकं पुनरुपावरोहत्य, — न्नकामो यजेतै, — तदेव३त्या वा इमा दिशो, यथादेवतं वा एतदुभयो दिग्भ्योऽध्यन्नाद्यमवरुद्धे, यदि ब्राह्मणो यजेत बार्हस्पत्यं मध्ये निधायोहुतिमाहुतिं हुत्वाभिघारयेद्, यदि वैश्यो वैश्वदेवं, यदि राजन्य ऐन्द्र, — मेकधैवास्मिन्ननाद्यं प्रतिष्ठापयति, समानो वा एष यज्ञक्रतुः सवत्सरं भवति, वि वा एनद्यज्ञश्छिद्यते यत्संतिष्ठते, यदेताः प्रयुज उपैति सायमन्याः प्रातरन्या, द्वौ वा क्रतु अहश्च रात्रिश्च, ता एव प्रयुङ्क्ते, षडन्याः षडन्याः, षड्वा क्रतव, क्रतुनेव प्रयुङ्क्ते, ता उभयीर्द्वादश, द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेव प्रयुङ्क्ते, ऽनद्वाहौ दक्षिण, युक्त्या एव, मारुती पृश्निः पष्ठौर्ही गभिणीति, विद्वै मरुतो, विशो वा एनमेतद्गर्भं करोति, तस्माद्वा एष विशः प्रियः, प्रियो हि गर्भ, आदित्याजा मर्लिहा गभिणीति, — यं वा अदिति, — रस्या वा एनमेतद्गर्भं करोति, तस्माद्वा एष दुःपराणोदो, ऽस्या हि गर्भो, ऽथैते सत्यदूताः,

प्रसवाय सावित्रो, देवा असुरैर्विजयमुपयन्तोऽश्विनोः पूषणि सत्यं न्यदधत्, वाग्वै सरस्वती, वाचा सत्यं प्रहिणोति ॥ अभ्यषिक्षि राजाभूम ॥ इति, श्रद्धास्मै सुषुवाणाय दधति, स॒वत्सरमग्निहोत्रं जुहोत्यनुसंतत्यै ॥ ९ ॥ १४-१६

अग्निष्टोममग्रे ज्योतिष्टोममाहरति, यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमो, यज्ञमुखमेवालभ्यु सवमाक्रम-
ते, ऽथैष त्रिष्टोम, —स्तेस्य त्रिवृत् प्रातःसवनं पञ्चदशं माध्यंदिनं सवनं, तेजो वै त्रिवृत्,
क्षत्रं पञ्चदशं, —स्तेज एवास्य क्षत्रे दधाति, न वा अत्रापि सप्तदशं स्तायते, प्रजापतिर्वै सप्त-
दशो, यज्ञः प्रजापति, —यद्यज्ञं स्तायते तेन सप्तदशोऽनन्तरितः, पञ्चदशं माध्यंदिनं सवनं, —
मेकविंशं तृतीयसवनमिति, विंशो एकविंशः, क्षत्रं पञ्चदशो, विशिं वाचास्यैतत् क्षत्रं प्र-
तिष्ठापयामुक्कः, सर्वे चतुस्त्रिंशः पवमाना अभिषेचनीयस्य, त्रयस्त्रिंशदेवंता, —स्ता एवा-
स्यैतेनाभीष्टाः ग्रीता भवन्त्ये, —थ य एष चतुस्त्रिंशः, प्रजापतिर्वै चतुस्त्रिंशः, प्रजापति-
मेवाप्नोति, स॒शरो वा एष स्तोमानामयथापूर्वं, यद्विष्णुमाः स्तोमा यत्समाः पवमानास्तेनै-
वासु॒शरस्तेन यथापूर्वं, —मात्मना वा अग्निष्टोमेन क्रुध्नोत्या, —त्मना पुण्यो भवति, प्रजा वा
उक्थानि, पशव उक्थानि, यदुक्थ्योऽनुसंतत्ये, यो वै सवादेति नैनं सव उपनमति,
यः सामभ्या एति पापीयान्सुषुवाणो भवति, यानि देवराजानां सामानि यत्तैभ्यो नैति तेनैव
सवानैत्ये, —तानि वै सामानि यत् पृष्ठानि, यत् पृष्ठान्युपयन्ति तेनैव सामभ्यो नैति, यानि
देवराजानां सामानि तैरस्मिँल्लोकं क्रुध्नोति, यानि मनुष्यराजानां स्तैरमुष्मिँ, —स्तदुभयोरेवैतै-
लोकयोर्क्रुध्नोत्यस्मिँश्चामुष्मिँश्चो, —द्वतीषु सुवता, उद्वद्वा अनुष्टुभो रूपं, —मानुष्टुभो राज३न्य,
—स्तस्मादुद्वतीषु सुवते, ऽनुष्टुप् श्रुयमा भवत्ये, —नुष्टुबुत्तमा, वाग्वा अनुष्टुब्, वाचा वा
एतत् प्रयन्ति, वाचोद्यन्ति, सौर्यनुष्टुबुत्तमा भवति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या, एकविंशं
केशवपनीयस्य बहिष्पवमानमेकविंशमभिषेचनीयस्योत्तममिति, विंशो एकविंशः, क्षत्रं सप्त-
दशो, विशो वा एतन्मध्यतः स्रयते, तस्माद्वा एष विशः प्रियो, विशो हि मध्यतः स्रयते
यत्र वा एनमदो दिशो व्यास्थापयति तत्स्वर्गं लोकमभ्यारोहति, यद्विमं लोकं पुनर्नोपावरोहद-
तिजनं वा गच्छेदुद्वा मायेद्, यद्वेष प्रतीचीनस्तोम, इमं वा एतं लोकं पुनरुपावरोहति ॥ १० ॥

१७ [२१८०]

॥ इति खिलकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।

अपो वै वृत्रः पर्यशयत्, ततो या अत्यमुच्यन्त ता जीवा यज्ञिया, गिरिवै वृत्रो या अतिमु-
 मुचाना धावन्ति ता जीवा यज्ञिया, यद्वहन्तीनां गृह्णाति या एव जीवा यज्ञियास्तासामेव
 गृह्णाति, प्रतीपमुपमारयत्युलम्बत्काराय, सूर्यस्यावकाशे गृह्णाति, सेन्द्रा एव गृह्णाति,
 हविष्मतीरिमा आपा इति, हविष्मतीरेव गृह्णात्या, —विःसूर्ये गृह्णा, उत्तरमेव यज्ञकृतमु-
 भिगृह्णात्य, —नुष्टुभागृह्णात्य, —नुष्टुब् वै सर्वाणि छन्दांसि, सर्वैरेवैनाश्छन्दोभिर्गृह्णाति, वर्ष्म
 वा एषा छन्दसा, वर्ष्मैन समानानां गमयति, चतुर्भिर्गृह्णाति, त्रिभिः सादयति,
 तत् सप्त, सप्तपदा शक्रा, शक्राः पशवः, पशूनेवावरुन्दे, ऽपो वै रात्रिर्दिवा भूतै
 प्रविशति, तस्मादापो दिवा कृष्णा, अपोऽहर्नक्तं, तस्मादापो नक्तं शुक्ला, यदिवा
 गृह्णात्युभे एवाहोरात्रे गृह्णाति, दिवा वै मनुष्या यज्ञेन चरन्ति, नक्तं देवा, —स्तस्माद्रात्रिभिः
 श्रवस्यते, सःस्थाप्य वै मनुष्या यज्ञं निःपद्यन्ता, आपः खलु वै विश्वे देवा, यदपः पुरि-
 हरन्त्यद्भ्यो वा एतद्यज्ञं संप्रोदा, —दन्यस्तेऽस्य यज्ञं क्रियते, यद्वै यज्ञस्यान्तर्यन्ति तच्छिद्रं,
 तदनु रक्षांसि यज्ञमव्ययन्त्यापो वै रक्षोघ्नी, —रपो रक्षांसि न तुरन्ति, यदपः पुरिहरन्ति रक्ष-
 सामनन्ववायाय, या दिवा गृह्णाति या अत्रीः प्रजास्तासामेता योनि, —स्ता एता अनुप्रजायन्ते,
 या नक्तं गृह्णाति या आद्याः प्रजास्तासामेता योनि, —स्ता एता अनुप्रजायन्त, उभयोरिव प्रजाः
 प्रजनयत्यत्रीश्चाद्याश्चा, —ऽशीघ्रे सादयत्ये, —तद्वा अनुभिजित्, —मथो अत्र हि तां रात्रिं देवता
 उपवसन्ति, देवा वै यज्ञस्य श्वस्तुनं नापश्यन्, —स्ते वा एतदेव यज्ञस्य श्वस्तनमपश्यन् यद्व-
 सतीवरी, —यद्वसतीवरीर्गृहीत्वोपवसन्ति श्वस्तुनं वा एतद्यज्ञस्यालभ्योपवसन्त्ये, —थो आपो वै
 विश्वे देवाः, सर्वा वा एतदेवता आलभ्योपवसन्ति यस्यागृहीताः सूर्योऽभिनिम्रोचेद्, य आ-
 द्विताग्निः सोमयाजी तस्य कुम्भादृह्या, —स्तस्य हि गृहीता अग्निमुपरिष्ठाद्वारयेयु, —रथ गृहीया, —
 ज्ज्योतिष्मतीरेवैना गृह्णाति, हिरण्यं हस्ते भवत्ये, —थ गृह्णाति, सत्यं वै हिरण्यं,
 सत्येनैवैना गृह्णाति, वरो दक्षिणा, वरेणैवैना गृह्णाति, यत्तत्र धनमदास्यन्तस्यात्तदेयम् ॥१॥ १
 प्रचरन्त्यामग्रे गृह्णात्ये, —षा ह्यग्रे प्रचरत्ये, —पो वै सौमस्य रसः प्रविष्टो, ऽग्निः सर्वा देवता,
 वैश्वदेवीरापो, यज्ञमुखं ग्रावाणः, सवितृप्रसूतो वा एतत् सर्वाभिर्देवताभिरपां सौमस्य

[१] मै. १,३,१ । तै. ब्रा. ६,४,२ । श. ब्रा. ३,९,२ । वा. ६,२३ । काण्व. ६,३३ ।

[२] मै. १,३,१ । तै. सं. ६,४,३ । श. ब्रा. ३,९,३,१४ । वा. ६,२६—२८ । काण्व. ६,३८—३९,४१ ।

रसमलैति, शृणोत्वग्निः समिधा हवं मा इति, यस्मिन्नेवाग्नौ जुहोति तमेतदाह, शृण्वन्त्वापा इति, या एवापोऽलैति ता एतदाह, धिषणा च देवीति, वाग्वै धिषणा देवी, वाचः वा एतदाह, शृणोत प्रावाणो विदुषो नु यज्ञमिति यज्ञमुखं हि प्रावाणः, शृणोतु देवः सुविता हवं मा, इत्याह, प्रसूत्या एव ॥ अप इष्य होतः ॥ इति यज्ञं प्रैष्ये,—ति वा एतदाह ॥ प्र ब्रह्मणा इति, ब्रह्मणैव यज्ञमलैति, मैत्रावरुणस्य चमसेनलैत्ये,—ष ह्यग्रे प्रचरत्य,—थो मित्रावरुणौ इह्यपाभींशते, यज्ञमुखं वै मित्रावरुणौ, यज्ञमुखमापो, यज्ञमुखेनैव यज्ञमुखमलैति, यत्र होतुः प्रातरनुवाकमनुब्रुवते उपशृणुयात्तदपोऽध्वर्युर्गृह्णीयाद्, यन्नोपशृणुयाद्वाधिरः स्याद्, वाचो हि छिद्यते, यत्र यज्जुहोति हविर्भूता एवैना गृह्णात्य,—थो अभिघृता एव तृणं प्रास्य जुहोत्य,—ग्नित्येव जुहोत्या,—यत्नवत्यन्धोऽध्वर्युः स्याद्, यदनायतनं जुहुयाद्, घृतं वै देवा वज्रं कृत्वा सोममग्न,—न्नभिं खलु वा एतां धारयन्ति, तस्मादाहुतिमप्लावयत्य,—थो आहुतिं नैद्धराणीति, कार्श्यसीत्यां,—हुतिमप्लावयति, समुद्रस्य वोऽक्षित्या उज्ज्या, इत्युपमारयत्य,—पामेवाक्षित्या, अपो वै सोमस्य रसः प्रविष्टः, सोममपां रसो, ऽपाच्च खलु वै नपाच्चापां रसो सोमस्य रसस्येशते, तौ वा एतदाहुत्या भागधेयेनापां रसो सोमस्य रसं निरयाचिष्टो,—भे अहोरात्रे वसतीवरीषु ग्रहीतः ३व्ये, इत्याहुः, पूर्वेद्युरन्या गृह्णाति, पुरान्याः सूर्यस्येदितो,—स्तथास्योभे अहोरात्रे वसतीवरीषु गृहीते भवतः, पूर्वेद्युरन्या गृह्णाति, पुरान्याः सूर्यस्येदितो,—रुभयीरेवैनाः सद्योगृहीता अकृ,—र्भ्रातृव्या वा एता गृह्यन्ते या मैत्रावरुणस्य चमसे याश्च निग्राशभ्या,—स्ता उभयीरुपरिष्ठाचात्वालास्य समनक्ति, संज्ञानमाभ्यः करोति, मित्रमाभ्यो ददाति, चात्वालान्निगृह्यन्त, एष वा अपां योनिः, स्वादेव योनेर्निगृह्यन्तेऽस्कन्नत्वाय ॥ अवेरपोऽध्वर्या ३ ओम् ॥ इत्ये,—विदो यज्ञा ३,—मिति वा एतदाह ॥ उतमेनमग्न, —रुतेमं पश्य ॥ अयं मे रद्ध, इति वा एतदाह, यद्यग्निष्टोमो जुहोति, न वा अग्निमग्निष्टोमस्य स्तोत्रेण न शस्त्रेणातियन्त्य,—ग्निष्टोममेव यज्ञक्रतुमनुसंतनोति, यद्युक्थ्युः, परिधिमुनक्ति, परे वा अग्नेः पुरिधयः, पराणि परिधिभ्य उक्थान्यु,—कथान्येव यज्ञक्रतुमनुसंतनोति, यद्यतिरात्र, एतदेव यजुर्वेदन् हविर्धीनं प्रपद्येत, परं वै पुरिधिभ्यो हविर्धीनं, परोक्थेभ्यो रात्री, रात्रीमेव यज्ञक्रतुमनुसंतनोति, स्तेनं मनो, ऽनृतवादिनी वा,—गथ केन सोमा गृह्यन्ते केन ह्यन्ता, इति पृष्ठे,—इतं वै सत्यं हिंरण्य,—मृतेनैव सत्येन गृह्यन्त, क्रतेन ह्यन्ते ॥२॥

देवेभ्यो वै मनुष्येभ्यः स्वर्गीयु लोकायु यज्ञ आह्रियते, यद्वदे त्वेति, तेन देवेभ्यो, य-
न्मनुसे त्वेति, तेन मनुष्येभ्यो, यदाहु, दिवे त्वा सूर्याय त्वेति, तदनु यज्ञं स्वर्गं लोकं
समारोहयति, विं वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यस्मै कमाह्रियते, तद्वयेनमनु स्वर्गं लोकं समारोहयति,
यदाहु, दिवि देवेषु होत्रा यच्छेति, होत्राभिर्वै यज्ञः संतुतो, होत्राभिरेव यज्ञं संतनोति ॥
देवेभ्यः प्रातर्यावभ्योऽनुब्रूहि ॥ इति, छन्दांसि वै देवाः प्रातर्यावाण, छन्दोभ्यो वा
एतदनुवाच आह, पुरा वाचः प्रवदितोः प्रातरनुवाकमन्वाह, यजमानायैव वाचं गृह्णाति,
न वा एतर्हि यजमानो हस्ता अवेनेनित्ते, यदप्सुमतीं प्रथमामन्वाह, प्रातरवनेगो वा एष य-
जमानस्य, यत्र वा अ३दोऽपः परिहरन्त्य, अथो वा एतद्यज्ञं संप्रादा, यदप्सुमतीं प्रथमा-
मन्वाहाथो वा एतद्यज्ञं पुनरालभते, सर्वेषां वै देवानां प्रातरनुवाकं, आपः खलु वै विश्वे
देवा, यदप्सुमतीं प्रथमामन्वाह सर्वा वा एतद्देवता आमोति, सर्वा व्यश्रोति, यथा वै सा-
मिधेनीरेव प्रातरनुवाकं, आसाद्य वै हविः सामिधेनीरन्वाह, रतेत् खलु वा एतर्हि हविर्यत्सो-
म, स्तस्मात् सोममुपावहत्यान्वाह, गायत्री च संपादयति जगतीं च, तद् द्वे छन्दुसी,
एकं छन्दोऽभिसंपादयति बृहतीं, त्रिष्टुभं च क्रकुभं च, तद् द्वे छन्दुसी, एकं छन्दोऽभि-
संपादयति बृहतीं, मनुष्टुभं च पङ्क्तिं च, तत् षट् छन्दांस्ये, एकं छन्दोऽभिसंपादयति
बृहतीं, मनुष्टुप्रतिपत्कानि छन्दांसि कुर्याद्यज्ञावकीर्णस्य, वाग्वा अनुष्टुप्, वाचैर्वैनं भिषज्यति,
समेया त्रिष्टुभं च जगतीं चानुब्रूयात् पशुकामस्य, पशवो वै जगती, पशुमान् भवति,
सर्वाणि छन्दांस्यन्वाह, प्रजापतिर्वै छन्दांसि, प्रजापतिमेवाप्नोति, प्रजापतेर्वा एतदुक्तं
यत् प्रातरनुवाको, व्युष्टायां पुरा सूर्यस्योदितोरनुब्रूया, देषं हि प्रजापतेर्लोकः, पवित्रं वै
प्रातरनुवाको, यजमानमेवैतेन पुनाति, शतमनुब्रूयादायुःकामस्य, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या,
आयुरेव वीर्यमाप्नोति, सप्त च शतानि विशतिं चानुब्रूयात् पशुकामस्य, तावन्ति वै स-
वत्सरस्याहोरात्राणि, सवत्सरैर्गैवास्यै पशूनवरुद्धे, सहस्रमनुब्रूयात् स्वर्गकामस्य, यावद्वै
सहस्रं तावदि३तोऽसौ लोकः, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या, अपरिमिता अन्वाहा, परिमितस्या-
वरुद्धयै, पङ्क्त्या परिधात्यु, तत्रमेव यज्ञं कर्तुमभिगृह्णाति ॥ ३ ॥

१०-१२

यज्ञस्य वा एताः पञ्चैजनीः, पुंसामग्रीत्, स्त्रीणां नेष्टा, यदग्रीन्नेष्टुरुपस्थमासीदिति, मिथुनः वा एतत् संभवतो, यत्तर्ह्यप उपप्रवर्तयति तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, पत्न्युपप्रवर्तयति, पत्न्या हि प्रजाः प्रजायन्ते, ऊरुणोपप्रवर्तयत्यु, —रुः ह्यनु प्रजाः प्रजायन्ते, दक्षिणेनोरुणोपप्रवर्तयति, दक्षिणः ३ ह्यूरुमेनु प्रजाः प्रजायन्ते, ऽन्तरत् उपप्रवर्तयत्यु, —न्तरतो हि प्रजाः प्रजायन्ते, यदक्षिणा प्रवर्तयेत् पितृलोक एना निधुवे, —दथ यदुदीचीरुपप्रवर्तयति मनुष्यलोकेमेवैना उपप्रजनयति, प्राजापत्यो वा उद्राता, संकशाप्यमानो वा उद्राता पत्न्या रेतो आदत्ते, यदाहु, वामी ते संहशि विश्वः रेतो धेयीयेति, तथा ह नादत्ते, द्वादशे स्तोत्र उपप्रवर्तयति, द्वादश मासाः सःवत्सरो, द्वादशामिष्टोमे स्तोत्राण्या, —पः शान्ति, —यत्तर्ह्यप उपप्रवर्तयति, शमयत्येव, देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति, सवितुप्रसव एवैनमादत्ते, ऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्यु, —श्विनौ वै देवानामध्वर्यू, पूष्णो हस्ताभ्यामित्यु, देवताभिरेव, ग्रावासीति, राते ३ ह्येष देवेभ्यः सोम, —मध्वरुदेवेभ्यो इत्यु, —ध्वरुः ३ ह्येष देवेभ्यः करोती, —न्द्राय त्वा सुषुत्तमं मधुमन्तं पयस्वन्तमित्यु, —न्द्रो हि यज्ञ, इन्द्रं खलु वा एतर्ह्यन्या देवता अन्वि, —न्द्राय त्वा वसुमते रुद्रवता इति, वसवश्च ह्येनमेतर्हि रुद्राश्चान्वि, —न्द्राय त्वादित्यवता इत्या, —दित्या ह्येनमेतर्ह्यन्व, —ग्रये त्वा रायस्पोषद इत्यु, —ग्रीवै सर्वा देवता, एता ह्येनमेतर्हि देवता अनु, विष्णुवे त्वेति, विष्णुर्हि यज्ञो, व्यानो वा उपाः शुसवनः, प्रजा अःशवो, व्यानः वा एतत् प्रजासु दधाति, श्वात्राः स्थ वृत्रतुरा इत्ये, —ष वा अपाः वै सोमपीथ, एतः वै विश्वामित्रोऽपाः सोमपीथः विदांचकार, तस्मै सिन्धवो धोक्षमनमन्ता, —ऽपाः वा एष सोमपीथो, ऽपो वा एतत् सोमपीथेन समर्धयति, यो वा अपाः सोमपीथः वेद न ह वा आस्वार्तिमार्छति, करोत्यासु वीर्ये, यत्ते सोम दिवि ज्योतिरिति, सोमो वै वाज, —स्तस्य चन्द्रमास्तृतीय, —मयः यः पवते स तृतीयः, येन यजन्ते स तृतीयः, गर्भानमुना दाधार, प्राणाननेन यल्लत्यु, —यः यः पवतेऽन्नुमनेन दाधार, येन यजन्ते तस्य वै वाजस्य सत्यः वाजिन, —मन्त्रः वाजिनं, दक्षिणा वाजिनं, ता वा अस्यैतत्तन्वुः संभृत्य तः सर्वः संतनुं भूतमाप्याययन्ति, वज्रो वै ग्रावा, हनू अधिषवणे, क्रूरमिव वा एतद्यज्ञे क्रियते, यदाहु, धिपणे ईडिते ईडेथामिति, शमयत्येव ॥ ४ ॥

१३

वसतीवरीभिः सोममाप्याययन्ति, न हि सोमेन सोम आप्यायते, ऽङ्गिहिं सोम आप्यायते, निग्राभ्याभिरुपांशु, —मतो हीतुरे सोमा गृह्यन्ते, प्राणो वा उपांशु, —रङ्गानीतुरे ग्रहा, यदन्यत आप्याययेयुः प्राणेन यज्ञं विच्छिन्द्य, —रष्टौ कृत्वः प्रातरभिषुणोत्य, —ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्रीं वा एतत् प्रातःसवने व्यायातयन्ति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवा उपांशौ यज्ञं संस्थाप्यमपश्यं, —स्तमुपांशौ संस्थापयं, —स्तदुपांशा एव यज्ञः संस्थाप्यो, ऽष्टौ कृत्वः प्रातरभिषुणोत्य, —ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्रीमेवाप्नोति, यदेकादश, त्रिष्टुभं तेन, यद् द्वादश, जगती तेन, त्रिविगृह्णाति, त्रीणि वै सवनानि, सवनान्येवाप्नोत्ये, —तद्वा उपांशौ यज्ञं संमतिष्ठिषं, —स्तेन संस्थितेनारिष्टेन भूतेन प्रचरन्ति, त्रिविगृह्णाति, त्रयो रहीमे प्राणाः, प्राणोऽपानो व्यानो, ऽथो त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकानाप्नोत्य, —सौ वा उपांशुरन्तरिक्षमन्तर्यामं, इयमुपयामो, यदुपयामगृहीता गृह्यन्तेऽनया वा एतद्गृह्यन्ते, तदस्कन्ना वा ए३ते, ऽनया हि गृह्यन्ते, यत्स्थाल्या गृह्यन्ते, ऽनया वा एतद्गृह्यन्ते, ऽस्या वा एषाधिक्रियते, तदस्कन्ना वा ए३ते, ऽनया हि गृह्यन्ते, यद्दारुमयेण गृह्यन्तेऽनया वा एतद्गृह्यन्त, इयं हि वनस्पतीनां योनि, —स्तदस्कन्ना वा ए३ते, ऽनया हि गृह्यन्त, एष ते योनि, —रिति सादयती, —यं वै सोमस्य योनि, —स्याः सोमोऽधि जायते, स्वं एवैनं योनौ दधाती, —यं वै देवपत्रं, तद्य एव वेदं प्र वसीयसः पात्रमाप्नोति, ब्राह्मणं तु पात्रे न मीमांसेत यः पात्रिय इव स्या, —दनुपयामगृहीतो गृह्यते, ऽनुपयामगृहीतं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्त्य, —पवित्रपूतो गृह्यते, ऽपवित्रपूतं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्त्य, —सन्नो ह्येतै, ऽसन्नं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्ति, पवित्रपूता वा अन्ये सोमा, अथ वा एष वाक्पूतो यदुपांशु, —स्तस्माद्वाचस्पतये पवस्वे, —त्याह, वाक्पूतो रह्ये३पो, ऽंशुभिः पावयति, प्राणा वा अंशवः, प्राणैरेवैनं पावयति, द्वाभ्यां द्वाभ्यां पावयति, द्वौ द्वौ रहीमे प्राणा, देवो देवानां पवित्रमसीति, यत्स्वित्सोमं सोमेन पुनाति, स्वांकृतोऽसीति, प्राणमेव स्वमकृतं, मनस्त्वाष्टिति, मनुसैव प्राणमाप्नोति, स्वाहा त्वा सुभव सूर्यायेति, सूर्यदेव३त्या हि

[५] मै. १,३,४ । तै. सं. ६,४,५ । श. ब्रा. ४,१,१; ४,१,२,२१ । कपि. ४१,९; ४२,१—२ । वा. ७,१,३,६ । काण्व. ७, १—३,५ ।

सर्वे सोमा हूयन्ते, ऽथो अत्र वै देवानां प्रियास्तु३न्व, —स्ता एवावरुन्दे, देवेभ्यस्त्वा मरीचि-
पेभ्य इति, रश्मयो वै देवा मरीचिपाः, पुरिधयो रश्मयो, ऽसा आदित्य आहवनीय, —स्तानेव
ग्रीणात्यु, —ध्वंस्तिष्ठन् जुहोत्यु, —ध्वो हि तिष्ठन् वीर्यवत्तरो, यं द्विष्यात्तस्य जिह्वास्तिष्ठन् जुहु-
यात्, प्राणानस्य व्लिनाति, विह्वारुको भवति, यद्युभिचरेदा तमितोस्तिष्ठे, —दग्निराहुति-
मभित्वरमाणस्ताजगनुगच्छति, यद्वि कामयेत्, वर्षेत् पर्जन्या, इति परिमृज्योर्ध्वमुन्मृज्या,
—दोषधीभ्यो वा ए३पोऽमुतो वर्षत्यो, —पधीरेव नैदीयो वृष्ट्या अक, —यद्वि कामयेत्, वर्षेत्
पर्जन्या, इति परिमृज्यावाचीनमवमृज्याद्, वैश्वानरेणैव वृष्टिमपि हन्ति, नापिधयो, य-
दपिदध्यात् प्राणमस्यापिदध्यात्, प्रमायुको स्याद्, यं द्विष्यात्तस्यापिदध्यात्, प्राणमेवा-
स्यापिदधाति, यद्युभिचरेत् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य प्राणमपिदधामि ॥ इत्यपिदध्यात्,
प्राणमेवास्यापिदधाति ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य प्राणे सादयामि ॥ इत्युभिचरन्त्सादयेत्, प्राण
एवास्य सादयति, प्रमायुको भवति, प्राणाय त्वेत्यं, —नभिचरन्त्सादयेत् ॥ ५ ॥ १४-१८

पवित्रं वितन्तन्ति प्राणापानयोर्विधृत्या, उपयामगृहीतो गृह्यते, ऽपानेन वै प्राणो धृतः,
प्राणस्य धृत्या, अन्तरिक्षं वा अन्तर्यामो, अन्तरिक्षमिमाः प्रजा, यदेतत् पात्रं स्रदवत्सा-
दयति प्रजास्वेव रसं दधाति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवा उपांशुमपश्यं, —स्त-
मगृह्यत, ते पुरां स्तोत्रात् पुरां शस्त्राद्धोतुमुपोदतिष्ठं, —स्तेऽसुरा अचिकयु, —जुह्वति वा इति,
ते वज्रमादायाभ्यपतं, —स्ते देवा अन्तर्याममपश्यं, —स्तमगृह्यत, तेनासुरानेभ्यो लोकैभ्यो
अन्तरदधत, ततो देवा अभवन्, परासुरा, —स्तद्य एव विद्वानन्तर्यामं गृहीते, अन्तर्यामेनैव
आतृव्य, —मेभ्यो लोकैभ्योऽन्तर्धत्ते, भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवति, प्राणापानौ वा
उपांश्वन्तर्यामौ, व्यानं उपांशुसंवृनो, यदेतं ग्रावान्तरैते पात्रे साद्यते, प्राणापानयोर्वि-
धृत्यं, यो वा एता ईजुते, येनैतौ विधृता एष वाव स उपांशुसंवृनो ग्रावा, प्राणापानौ
वा उपांश्वन्तर्यामौ, व्यानं उपांशुसंवृनो, यदेते पात्रे एतं ग्रावाणमा तृतीयात् संवृनान्न जु-
हीतस्तस्मात् सुप्तस्य सर्वण्यन्यानि श्रोत्राण्यपक्रामन्ति प्राणापानौ त्वेनं न जुहीतो, ऽथ यत्
पुनरुदयति, तस्मात् सुप्त्वा पुनः प्रबुध्यन्ते, प्राणापानौ वा उपांश्वन्तर्यामौ, व्यानं उपां-
शुसंवृनो, यदेते पात्रे एतं ग्रावाणमा तृतीयात् संवृनान्न जुहीतस्तस्मात् पक्षिणो वियत्य पक्षा-

नीरयन्तो नावपद्यन्ते, ऽथ यत् पुनरर्दयति तस्मात् पुनरभ्यायुवते, प्राणापानौ वा उपांश्च-
 न्तर्यामौ, व्यान उपांश्चुसंवृनो, यदेते पात्रे पुनः प्रयुज्येते तस्मादिमौ द्वा अधस्तात् प्राणौ,
 भ्रान्ति वा एतत् सोमं यदभिषुषन्त्य, —ध्वर्युः प्रथमोऽभिषुणोति, व्यर्धुको भवति, यत्र मूलं
 तदभिषुत्य, एतद्वा अस्य विदेवतमं, तथा हाव्यर्धुको ह भवति, यो वै देवक्षेत्रं विद्वां-
 सुमर्षयत्यातिमर्छति, पात्राणि वाव देवक्षेत्रं, यत्र वा अग्रेऽध्वर्युः सोमं जुहोति तदेनं देवताः
 प्रत्यासत, इह नो पुरमा ह रिष्यतीति, यत्ततोऽन्यत्र जुहुयाद्यदस्य स्वं तदन्येभ्यः प्रयच्छे,
 दस्वो ह भवत्ये, —तद्वा अध्वर्योः स्वं यदाश्रावयति, यदाश्राव्याहुत्वा प्रच्यवेत् यदस्य स्वं तस्मात्
 प्रच्यवेत्, —स्वो ह भवत्ये, —तद्वा अध्वर्योः स्वं यद्वायव्यं, यद्वायव्यमनालभ्याश्रावये-
 द्यदस्य स्वं तस्माच्छिद्येत्, —स्वो ह भवति, तद्य एव विद्वानाश्राव्य हुत्वा बाहुत्वा वा प्रच्य-
 वते बह्वस्य स्वं भवति, न स्वाच्छिद्यते, वायव्यमालभ्याश्रावयति, स्ववानेव भवति ॥
 ॥ ६ ॥

१९

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, किं तद्यज्ञे क्रियते यस्माद्वस्तादाना अन्ये पशवो मुखदाना अन्ये इति,
 यदुपांश्चुर्हस्तेन गृह्यते तस्मान्मर्कटः पुरुषो हस्ती तै हस्तादाना, मुखं वै वायव्यं यद्वाय-
 व्ये नेतुरे ग्रहा गृह्यन्ते तस्मादितरे पशवो मुखदाना, ब्रह्मवादिनो वदन्ति, किं तद्यज्ञे क्रियते
 यस्मात् सद्यो जाताः पशवः प्रतितिष्ठन्ति सवत्सरे पुरुषा इत्यु, —पांश्चन्तर्यामौ वा अन्वन्थे
 पशवः, पुरुषस्त्वै यज्ञेन संमितः, प्राणापानौ वा उपांश्चन्तर्यामौ, यदेतौ ग्रहा असन्नौ
 हूयेते तस्मात् सद्यो जाताः पशवः प्रतितिष्ठन्ति, सवत्सरो वा अग्निष्टोमौ, द्वादश मासाः
 सवत्सरो, यदेत इतुरे ग्रहाः साद्यन्ते तस्मात् पुरुषो जातः सवत्सरे प्रतितिष्ठति, यत्ते
 सोमादाभ्यं नाम जागृवीत्ये, —ष वै सोमस्य सोमपीथः, सोमं वा एतत् सोमपीथेन समर्धयति,
 यो वै सोमस्य सोमपीथं वेद न सोमपीथाच्छिद्यते, सोमो वा इमा दिशोऽभ्युक्तामयत्,
 प्रागपागधरागुदगित्या, —भिरनं दिग्भिः समूहत्या, —भिः समर्धयति, काममेनं गमयति,
 कामं ह गच्छति, कामुका एनं स्त्रियो भवन्ति, यां कामयेत् तां तर्हि मनसा ध्यायेत्,
 सा हैनं कामयेत्, ऽम्ब निस्मरेति, स्मरे, —ति वा एतदाह, समरिर्विदामिति,
 समनेन वित्स्वे, —ति वा एतदाह, चत्वारो वै पृथ्वेः स्तना आसु, —स्तत्स्त्रिभिर्देवेभ्यो-

[७] मै. १, ३, ४ । तै. सं. ६, ४, ४—६ । कपि. ४२, २—३ । वा. ७, २, ६, ३६ । काण्व. ७, १—२, ६, ४९ ।

[प्रागपागधरा (गुदगध०) गुदग० । अथर्व. २०, १३४, १—६]

ऽदुहत्, कुशीभिरेकोऽनुनद्ध आसीत्, तं वा इन्द्र एवापश्यत्, तेनेन्द्रायैवाद्दुहत्, तद्वा अस्य कौशिकत्वं, यदाह ॥ ब्राह्मण कौशिका इव ॥ इति चतुर्निग्राभमुपैति, चत्वारि वै पयांसि, यावुदेवं पयस्तदाप्नोति, त्रिः संभरति, तस्मादेतस्यां त्रयो भागाः प्रातर्मध्यंदिने सायं, चतुर्निग्राभमुपैति, त्रिः संभरति, तत् सप्त, सप्तपदा शकरी, शाकरीः पशवः, पशूनेवावरुन्दे, नव कृत्वो निग्राभमुपैति, त्रिः संभरति, तद् द्वादश, द्वादश मासाः सश्वत्सरो, द्वादशाभिष्टोमै स्तोत्राण्ये, — वा यज्ञस्य मात्रा, स्वर्भानुवी आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्, तस्य देवास्तमोऽपान्नन्, यत् प्रथमं तमोऽपान्नन्त्साविः कृष्णाभुवद्, यद् द्वितीयं सा लोहिनी, यत्तृतीयं सा बलक्षी, स स्वेन रूपेण निरमुच्यत्, यद्बलक्षः पवित्रं भवति ततः शुक्रो गृह्यते, यजमानस्य वा एतत् पवित्रं, यजमानमेवैतैर्न पुनात्य, — मोतं स्या, — द्वात्मन एवैनदकृत्, यदन्यत्रोतमपवित्रं तद्यजमानस्य ॥ ७ ॥

२०-२२

वाग्वा ऐन्द्रवायवः, सा वै वागेकधावुदुद्यावदव्यावृत्तासीत्, स इन्द्रोऽब्रवी, — न्मह्यम-
त्रापि सोमं गृह्णीता, — ऽहं व एतां वाचं व्यावर्तयिष्यामीति, स वै वाचैव वाचं व्यावर्त-
यद्, यदैन्द्रवायवो गृह्यते, वाचो व्यावृत्त्यै, वायवे प्रथमं गृह्णाति, वायव उत्तमं,
मध्यत इन्द्राये, — न्द्रियेण वा इयं वाङ् मध्यतो विधृते, — न्द्रियवृत्तिं वाचं वदति य एवं
वेद्, देवा वै सोममजिघांसु, — स्तं नाशकनुवन् हन्तुं, वायुर्हस्मिन्नन्तरासीत् प्राणं, — स्तं
देवा अपाशासु, — रूपं ना आवर्तस्वेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्तिवति, वृणीष्वे, — त्यब्रु-
व, — न्तसोऽब्रवी, — न्मदेवत्यान्येव पात्राण्यासन्निति, तस्मादपतुरीयं वायोः पात्र, — मथ वाय-
व्यान्युच्यन्ते, ततो वै देवाः सोममग्न, — न्तं हतोऽपूयत्, तस्माद्देवा उदबीभत्सन्त, स वा-
युरब्रवी, — दहं व एतं सोमं स्वदायिष्यामि, भागो मेऽस्तिवति, वृणीष्वे, — त्यब्रुव, —
न्तसोऽब्रवी, — न्मदग्रा एवं ग्रहा गृह्यान्ता इति, तं वायुर्मध्यतो व्यवाद्, तमस्वदयत्,
तस्माद्वायुग्रा ग्रहा गृह्यन्ते, तस्माद् शुक्तं प्रवाते विषजन्ति, देवा वै प्रातःसवनमुद्यमं नाशकनु-
व, — स्तृतीयसवनं तर्हि वायुरासीत्, तं देवाः प्रातःसवनमुभिपर्यौह, — स्तैर्न प्रातःसवनमुद-
यच्छन्त, यदैन्द्रवायवः प्रातःसवनं गृह्यते, प्राणो वै वायुः, प्राणेन वा एतन्मुखतो यज्ञमुद्य-
च्छन्ते, देवा वै वृत्रमजिघांसु, — न्तं मित्रोऽब्रवी, — न्मि३त्रोऽहमस्मि, नाहं हनिष्यामीति,

तेऽब्रुवन्, ज३हेवेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, —त्यब्रुव, —न्त्सोऽब्रवीत्, पयुसैव मे सोमं श्रीणानिति, तस्मात् पशवोऽपाक्राम, —न्मित्रः सन्नद्रुहा इति, पशूनां हि पयो यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, पशुभिरेवैनं सम्यञ्च दधाति यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, द्विदेवत्यत्वाय, यच्च शीतं तेन मैत्रं, यत्तप्तं तेन वारुणं, ब्रह्म वै मित्रः, क्षत्रं वरुणो, ब्रह्मणि च वा एतत् क्षत्रं च पयो दधाति, तस्माद्ब्रह्म च क्षत्रं च पयस्वितुमे, पञ्च वै ब्राह्मणस्य देवता, अग्निः सोमः सविता बृहस्पतिः सरस्वती, तस्माद्ब्राह्मणमन्ये मनु३-
ष्या उपधावन्त्ये, —तस्य हि भूयिष्ठा देवता, —स्तासां तिस्रोऽवान्तरं श्रोत्रियस्या, —ऽग्निर्वृहस्पतिः सरस्वती, तस्माच्च श्रोत्रियमश्रोत्रिया उपधावन्त्ये, —तस्य ह्यवान्तरं भूयिष्ठा देवता, —स्ता मैत्रावरुणं प्रति न्यागच्छन्ति, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति तास्वेव पयो दधाति, नाना वै पुरा मित्रावरुणाभ्यां सोमा अगृह्ण, —स्ताः प्रजा अन्यान्यस्याः परिहायमाददत्, ततो मित्रावरुणाभ्यां सह सोममगृह्ण, —स्ततो वा अकल्पत्, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, मित्रेण वा एतद्वरुणं कल्पयति, वरुणेन मित्रं, मित्रं वै वृत्रं जघ्निवांसं वरुणोऽगृह्णात्, स देवेष्वनाथत्, तेऽब्रुवन्, वरुणे नाथस्वेति, स वरुणेऽनाथत्, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, —त्यब्रुव, —न्त्सोऽब्रवीत्, सहैव नो पयसा सोमं श्रीणानिति, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, यजमानस्य निर्वरुणत्वाय, यद्येनं भ्रातृव्योऽतीव स्यादङ्गुल्याङ्गुष्ठमवगृह्णीयाद्, यद्यन्वङ्गुष्ठेनाङ्गुलिम् ॥

२३

यो नो मित्रावरुणा अभिदासात् सपत्नो भ्रातृव्य उत्पिपीते बृहस्पते ।

इदमहं तमध्वरं पादयामि यथाहमुत्तमश्चेतयानि ॥

२४

इत्युत्तमो ह चेतयति ॥ ८ ॥

२५

देवा वै सत्त्रपासत कुरुक्षेत्रे, अग्निर्मखो वायुरिन्द्र, —स्तेऽब्रुवन्, यतमो नः प्रथमं ऋध्वत् तै नः सहेति, तेषां वै मुखं आधोत्, तै न्यकामयत्, तै न समसृजत्, तदस्य प्रास-
हादित्सन्त, स इत् एवं तिस्रोऽजनयते, —तो धनु, —स्तत्तिसृणां च धन्वनश्च जन्म, स प्रुति-
धायापाक्रामत् तै नाभ्यधृष्यवत्, स धन्वातिं प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्, स इन्द्रो वज्रीरब्रवी, —देवां ज्योमप्यत्येति, ता अब्रुव, —अभिमृतायां वा अस्यां न शक्ष्यामो जीवितुं, भागो नोऽस्त्विति, सोऽब्रवीद्, रसुमेवास्या उपजीवाथेति, तस्मादेताः शुष्कादार्यमुद्दिहन्ति, रसं ३ ह्यस्या

उपजीवन्ति, ता वै ज्यामध्यादः, —स्तस्य धन्वार्तिरुदय्य शिरोऽछिनत्, स सम्राडभव, —
 दथैतरं त्रेधा व्यगृह्यता, —ऽग्निः पूर्वार्धं, —मिन्द्रो मध्यं, वायुर्जघनार्धं, तस्मादाग्नेयं प्रातः-
 सवनं, —मैन्द्रं माध्यदिनं सवनं, वैश्वदेवं तृतीयसवनं, वायुर्हि विश्वे देवाः, प्राणापानौ
 वा उपांश्चन्तर्यामौ, व्यानं उपांश्चुसवुनो, वागैन्द्रवायवो, दक्षक्रतु मैत्रावरुण, आश्विनः
 श्रोत्रं, चक्षुषी शुक्रामन्थिना, आत्माग्रायणो, ऽङ्गान्युश्चय्या, आयुर्ध्रुवः, स्तना क्रतु-
 पात्रे, मूर्धा द्रोणकलशः, कुक्षी कलशौ, हनू अधिषवणे, जिह्वाधिषवणं, ग्रावाणो दन्ता,
 अक्षाः परिधयो, नासिकोत्तरवेदिः, शिखा यूपः, शिरो हविर्धानं, पृष्ठमाग्नीध्र, —मुदरं
 सदो, यदन्तरुदरे तद्विष्ण्याः पाणी, आग्नीध्रश्च मार्जालीयश्च पाष्णी, गार्हपत्यः प्रतिष्ठा
 वेदि, —रेष वै प्रजापतिः पात्रीयः, स ह त्वा एनं वेद य एवं वेद ॥ ९ ॥ २६

[२२०६]

॥ इति खिलकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

नवैते प्रातर्ग्रहा गृह्यन्ते, इमे वा एते गृह्यन्ते नव प्राणा, आश्विनो दशमो गृह्यते,
 व्यानो वा एष गृह्यते, नाभिरेव दशमो गृह्यते, तृतीयो हूयते, तृतीयो रथयं प्राणः,
 प्राणानां सैतत्यै, सर्वे वा एते ग्रहाः स्तोत्रवन्तः शस्त्रवन्तो निदानवन्तो, निदानवान्
 भवति य एवं वेद, होता वा अद्य प्रातरुपांश्चुमयजत्, तेनैत उक्थवन्तो, ऽथ यं होता
 तूष्णींश्च संशं सति तेनैवैत उक्थवन्तो, नवैते प्रातर्ग्रहा गृह्यन्ते, नवभिर्बहिष्पवमानै
 स्तुवते, तैरेते सामन्वन्तो, हिंकारेणाश्विनः सामन्वा, —नैन्द्रवायवैगैन्द्रवायवो, मैत्रावरुणेन
 मैत्रावरुण, ऐन्द्रेण शुक्रामन्थिनौ, वैश्वदेवेनाग्रायण, उक्थायोक्थ्यो गृह्यत, उक्थाय
 ध्रुवः, सैतत्या ऐन्द्राग्रः, सैतत्यै मरुत्वतीया, अध्वर्युर्जुहोति, होता वषट्करोति,
 प्राणान्वा एतत् प्रधत्तो, येन मन्त्रेणाध्वर्युः प्रयच्छति तेन होता प्रतिगृह्णाति, प्राणानां गोपी-
 थाय, प्रजापतिर्वै स्वयं होतासीत्, सोऽताम्यत्, तं देवा द्विदेवयैरभ्यधावन्, प्राणा वै
 द्विदेवत्या, यदध्वर्युर्द्विदेवत्यान् हुत्वा क्षिप्रं होतारमभ्याद्रवति प्राणैर्वी एतद्वोतारमभिधिनोति,

वषट्कारे वषट्कारे वै होता प्राणस्यान्तं गच्छति, प्राणां वै द्विदेवत्या, यदध्वर्युर्द्विदेवत्यान्
हुत्वा क्षिप्रं होतारमभ्याद्रवति, प्राणैर्वी एतद्धोतारमभिधिनोति, प्राणां वै द्विदेवत्याः,
पशवा इडा, यद् द्विदेवत्यान्भक्षयित्वेडामुपह्वयेत पशुभिः प्राणानन्तरिया, दध यद् द्विदेव-
त्यान् भक्षयित्वेडामुपह्वयेत प्राणान्वा एतदात्मन्धित्वाथु पशूनुपह्वयत, इन्द्रियं वै सोमः,
पशव इन्द्रियं, यत् सोमं भक्षयतीन्द्रियमेवात्मन् धत्ते, सर्वत आश्विनं पुरिहारं भक्षयति,
तस्मात् सर्वा दिशः शृणोति ॥ १ ॥

यद्वै पात्रं रिक्तमनुन्मुक्तं तदनु रक्षांसि यज्ञमवयन्ति, यदैनद्रवायवे पुरोडाशमवदधाति
मैत्रावरुणे पुयस्यामाश्विनै धाना, मरिक्तत्वाय, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत् सवनानि संतिष्ठन्ते,
यदेतानि पात्राण्यां तृतीयात् सवनानि परिशेरे, यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदाय, वायव्यायां शस्य-
मानायां पात्राणि विमुञ्चति, प्राणो वै वायुः, प्राणेनु यज्ञः संततः, प्राणेनैव यज्ञं संतनो-
ति ॥ एकया च दशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये विशत्या च तिसृभिश्च बहसे त्रिशता च नियु-
ज्जिर्वाय इह तां विमुञ्च ॥ इत्याह, विमुक्त्या एवा, ऽवगतं अध्वर्युपात्रं, निरुद्धं प्रतिप्रस्था-
नं, यदि कामयेत, यो बहिस्तं ग्रामे कुर्यां, यो ग्रामे तं बहिरिति ॥ इदमहममुमामुष्या-
यणममुष्याः पुत्रममुष्या विशो निरुहामि ॥ इत्यध्वर्युपात्रं निरुह्य ॥ इदमहममुमामुष्यायणममुष्याः
पुत्रममुष्यां विशि सादयामि ॥ इति प्रतिप्रस्थानं सादयेद्, यो बहिस्तं ग्रामे करोति, यो
ग्रामे तं बहि, अध्वर्युपात्रं वै यजमानस्य पात्रं, प्रतिप्रस्थानं आतुव्यस्य, यदि कामयेत,
समावद्वीर्यमेनं आतुव्येण कुर्यामिति, प्रवाहुग्गृहीयातां, प्रवाहुक् सादयेतां, प्रवाहुग्जुहुया-
तां, समावद्वीर्यमेवैनं आतुव्येण करोत्य, अध्वर्युपात्रं वै पात्रं, पापीयः प्रतिप्रस्थानं,
यदि कामयेत, पापवसीयसं स्यादिति, पूर्वो गृहीयात्, पूर्वः सादयेत्, पूर्वो जुहुया, दे-
तेन वै विपूजुनः सौराकिः पापवसीयसं चकार, तत् पापवसीयसमेवैतेन करोति, यज्ञस्य वै
सृष्टस्य शिरोऽल्लिद्यत, तस्मै देवाः प्रायश्चित्तिमैछ, अथ वा एतौ तर्हि देवानां भिषजा आस्ता-
मश्विना असोमपौ, ता उपाधावन्, यथा भिषजमुपधावन्त्येवभिदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमि-
ति, ता अब्रूतां, भागो ना अस्त्विति, वृणाथामित्य, ब्रुव, स्ता अब्रूतां, ग्रहं नौ
गृह्णन्तु, सोमपीथमश्रवावहा इति, तद्वा अश्विनौ प्रत्यधत्तां, तस्मादाश्विनीभिर्भिवन्त्य-

—श्चिनौ हि प्रत्यधत्तां, तौ वै बहिष्पवमानेनैव पावयित्वा ताभ्यां पूताभ्यां यज्ञियाभ्यां भूताभ्यां ग्रहमगृह्णन्, —स्तस्माद्बहिष्पवमाने स्तुत आश्चिनौ गृह्येते, तस्माद्ब्राह्मणेन बहिष्पवमान-
मभिसृप्यं, पवित्रं हि तत्, तस्माद्यं द्विष्यात् तं परिबाधेत, तद्वै भेषजं त्रेधा विन्युदधु, —रथौ
तृतीयं, ब्राह्मणे तृतीयं, —मृत्सु तृतीयं, तद्य एव विद्वानग्रेरन्ते ब्राह्मणाय प्रोच्याप्सु भेषजं
करोति समर्धुकं ह भवति, यावद्वि भेषजं तत् क्रियते वास्तुहानि वा एतत् पात्राणि भवन्ति,
यद् ग्रहान् गृहीत्वा बहिष्पवमानं सर्पन्ति वैष्णव्यं क्रुचा पुनरेत्यं समृशति, विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णु-
नैवैनानि यज्ञेन स्वर्गं लोकं समारोहयति ॥ २ ॥

२-८

प्रजापतेर्वी एते चक्षुषी यच्च शुक्रामन्थिना, असा आदित्यः शुक्रं, —श्चन्द्रमा मन्थी, तस्य
वै प्रजापतेः सव्यं चक्षुरश्वयत्, ततो ये स्तोका अवापद्यन्त तैरिदं वर्षत्ये, —कविः शतिर्वै ते
ऽवपेदु, —स्तान्वायुरमुतो विसृजति, प्रजानां कल्पत्यै, तस्य या कनीनिका परापुतत् स यवो-
ऽभवद्, यन्मन्थिनं सक्तुभिः श्रीणाति चक्षुरेवास्य संभावयति, मिथुनं वै सोमश्च सक्तवश्च,
यन्मन्थिनं सक्तुभिः श्रीणाति, मिथुनत्वायां, —ऽऽर्तं वा एतत् पात्रं यन्मन्थिपात्रं, यं
द्विष्यादृत्विजां तस्मै हरे, —दार्तिमार्छति, षण्डामर्कौ वा असुराणां पुरोहिता आस्तां, तान्
देवा नाशकुवन् हन्तुं, ब्राह्मणवन्तो ह्यासन्, —स्तौ देवा अपाशासु, —रूपं ना आवर्तेथामिति,
ता अवृतां, भागो ना अस्त्विति, वृणाथामित्य, —ब्रुवन्, —स्ता एतौ शुक्रामन्थिना अवृणातां,
ते देवा अमन्यन्त, यदिमा असुश्र्यौ सोमौ होष्याम, —स्तदन्वसुरा अभविष्यन्ति, यन्न होष्या-
मस्तदन्वाभविष्यन्तीति, ता अपनुद्याथेन्द्रायाजुहवु, —स्तस्मादेता अन्यदेवत्यौ गृह्येते, अथे-
न्द्राय ह्वयेते, अपनुत्तौ षण्डामर्कौ सह तेन यं द्विष्म इति, षण्डामर्कयोरेवैनं सहापुनोदेना-
पनुदते ॥ आयुः पाहि, प्रजां पाह्य, —मुष्य वीरतां पाहि ॥ इति सादयेद्, योऽस्य प्रियः
स्यात्तस्य, शुक्रं वै प्रति राष्ट्रं मन्थिनं निरुद्धं मथ्यता, इति श्वेतद्राष्ट्रमाहुर्वै निरुद्धं भवति,
यद्वि कामयेत, यो बहिस्तं ग्रामे कुर्यात्, यो ग्रामे तं बहिरिति ॥ इदमहममुमामुष्यायणममु-
ष्याः पुत्रममुष्या विशो निरूहामि ॥ इति शुक्रपात्रं निरुह्य ॥ इदमहममुमामुष्यायणममुष्याः पुत्र-
ममुष्या विशिं सादयामि ॥ इति मन्थिपात्रं सादयेद्, यो बहिस्तं ग्रामे करोति, यो ग्रामे

तै बहि, —रार्ते५ वा एतत् पात्र५ यन्मन्थिपात्र५, यच्च शुक्रपात्रं पुनः प्रयुज्यते तस्मादिमे समा-
 वद्वीर्ये, तस्मादाभ्या५ समावत् पश्यत्य, —सौ वा आदित्यः शुक्र, —श्चन्द्रमा मन्थी, यदु-
 पिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मादेतौ प्राञ्चौ यन्तौ न पश्यन्त्ये, —थ यदेनपिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुत-
 स्तस्मात् प्रत्यञ्चौ यन्तौ पश्यन्ति, यदुपिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मात् पराङ् प्राणो, ५थ यदेन-
 पिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतस्तस्मात् पुनरपानो, यदुपिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मात् पराञ्चो गर्भा-
 धीयन्ते, ५थ यदेनपिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतस्तस्मात् प्रत्यञ्चः प्रजायन्ते, चक्षुषी वै
 शुक्रामन्थिनौ, नासिकोत्तरवेदि, —यदङ्गुष्ठाभ्यामाक्रमेते, चक्षुषी वा एतत् प्रधत्तो, ५थ यदु-
 परिष्ठादाक्रमेते तस्मादिमे उपरिष्ठाचक्षुषी, तुथोऽसि जनधाया, देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणुयन्तिव-
 ति, या अत्रीः प्रजास्तासामेष योनि, —स्ता एतन्नुप्रजायन्ते, तुथोऽसि जनधाया, देवास्त्वा
 मन्थिपाः प्रणुयन्तिवति, या आद्याः प्रजास्तासामेष योनि, —स्ता एतन्नुप्रजायन्त, उभयरीरेव
 प्रजाः प्रजनयत्यत्रीश्चाद्याश्च, शुक्रमन्वारभन्ते, तेजो वै शुक्रो ब्रह्मवर्चसं, तेज एव ब्रह्मवर्च-
 समन्वारभन्ता, इन्द्रेण मन्युना युजे, —ति शुक्रेण परियन्ति, मन्युना वै युजेन्द्रोऽसुरानवावा-
 धत, मन्युना वा एतद्युजा यजमानो भ्रातृव्यमवबाधते, संजग्मानौ दिवा पृथिव्ये, —त्यरत्नी
 संधत्त, इमानि वा एतत् संधत्तो यत् पात्रे संदध्यातां, नैदमन्तरा स्या, —दथ यदरत्नी संध-
 त्तस्तस्मादिदमन्तरा चक्षुषोर्विधृत्यै, पुमा५सं गर्भमाधत्तं गत्री३न्योरिति, तदेतु स्त्री३वो यज-
 मानस्य गावो भवन्ति, वीरं पत्नी जनयति, शुक्रस्याधिष्ठानमसि, मन्थिनोऽधिष्ठानमसी, —
 ति शकुलौ प्रास्यतः, समिद्धा एषैतयो, —रथो आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, निरस्तः षण्डो, निरस्तो
 मर्कः सह तेन यं द्विष्म, इति शकुलौ निरस्यत, एतावांछोको यावदुद्धत५, यावानेव लोक-
 स्तस्माद्यजमानो भ्रातृव्यं निर्भजति, श्रीणन्त्यन्यान्तसोमा, —न्नान्या५, —स्तत् सोमानां मिथुन५,
 याञ्श्रीणन्ति ताननुवर्षति, यान्न श्रीणन्ति ताननुवीधति, दारुमयान्यन्यानि पात्राणि,
 मुन्मयान्यन्यानि, तत् पात्राणां मिथुन५, यो वै सोमस्य च पात्राणां च मिथुन५ वेद मिथुना
 एनं पशवा उपतिष्ठन्ते ॥ ३ ॥

९-१५

प्रजापतिर्वा आग्रायणो, ये देवा दिव्येकादश स्थित्ये, —तावन्तो वै देवा, यावन्त एव देवा-

स्तेभ्यो गृह्यत, आग्रायणं वै गृहीत्वा देवाः स्वर्गं लोकमाय, —अपासुरा अभ्रंश्नन्त, ततो देवा
अभवन्, परासुरा, —स्तद्य एव विद्वानाग्रायणं गृहीते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति,
य आनुजावरः स्यात् स आग्रायणाग्रान् ग्रहान् गृहीता, —ऽग्रं ह्याग्रायणो, यद्यभिचरेत्॥ १६

विदद्यदि सरमारुणमग्नेर्महि पाथः पूर्यं सध्यकः ।

अग्रं नयत्सुपद्यक्षराणामल्ल रवं प्रथमा जानतीं गात् ॥

१७

इति पुरोरुचं कुर्याद्, रुजति हैवा, —स्थो वाग्वै सरमा, वाचमेवैषां वृद्धे, तस्रां वा
एषां यज्ञस्य, तस्माद्यत्किंच प्राचीनमाग्रायणात्तदुपांश्च चुरन्त्य, —थ वा एतदाग्रायणं प्रति वाचं
विसृजन्ते, यज्ञमेवाप्त्वा वाचं विसृजन्ते, वाग्वै देवेभ्योऽपाक्रामत्, ते देवास्तूष्णीं यज्ञ-
मतन्वत्, सा वागमन्यता, —न्तर्वै सा यज्ञाद्यन्तीति, साग्रायणं प्रति न्याद्रुवत्, तस्मादा-
ग्रायणं प्रति वाचं विसृजन्ते, हिंकृत्य वाचं विसृजन्ते, प्राणो वै हिंकारो, वाक् प्राण, —
स्तद्वाचं एवैषां युक्ति, —स्त्रिहिंकारोति, त्रेधा रहीयं वाग्वदति, शनैरुच्चैरथ सूचै, —यीवत्येव
वाक् सास्य युज्यते, त्रयो वै प्राजापत्यां कृत्विज, उद्गाता प्रस्तोता प्रतिहर्ता, ते वा अस्यै-
तर्हीवृत्ता अयुक्ता, यद्विकरोति तेनैवास्य ते वृत्ता युक्ता भवन्ति, वाक् च मनश्चावदेता, —महं
श्रेयानस्म्यहं श्रेयानस्मीति, तौ प्रजापति प्रश्नमैतां, सा वागब्रवी, —नैव मया किं चनान-
भ्युदितं क्रियता इत्य, —थ मनोऽब्रवी, —नैव मया किं चनानभिगतं क्रियता इति, स मनसै-
ऽन्वब्रवीत्, सावागब्रवी, —दहव्यवाडेवाहं तुभ्यमसानीति, तस्मादेषा प्रजापतयेऽहव्यवाट्,
तस्माद्यत्किंचोपांश्च क्रियते तदाहुः कृतमेतत् क्रियता इति, प्रजापतये हि क्रियते, द्वाभ्यां
धाराभ्यां प्रातःसवने गृह्णाति, तिसृभ्यो माध्यंदिने सवने, चतसृभ्यस्तृतीयसवने, तन्नव,
नव प्राणा, आत्माग्रायणः, प्राणानेवात्मन् धत्ते, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत् सवनानि संति-
ष्ठन्ते, ये देवा दिव्यैकादश स्थ पृथिव्यामध्येकादश स्थाप्सुक्षितो महिनैकादश स्थेति, देवता-
भिर्वै यज्ञः संततो, देवताभिरेव यज्ञं संतनोति, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यत् सर्वेषु सवनेष्व-
भिप्रस्कन्दयति प्रजापतिर्वा एतत् प्रजा अभिजिघ्रति, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यत् सर्वेषु सव-
नेषु गृह्णात्यात्मनैव यज्ञं संतनोति, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यदेषोऽतिरिच्यते तस्मात् पुरुषः
पशूनां दक्षिष्ठमेत्या, —ग्रायणो वै गायत्र्या वत्स, —स्तं वा एतदा तृतीयात् सवनादभिप्रतिधा-
वति, गायत्र्या वा एते लोके सर्वे सोमा गृह्यन्ते, तां वा एतत् सर्वाणि सवनान्यभिप्रति-

धावन्त्य, — यत् स्थाल्या गृहीतो विज्ञातस्थाल्या होष्यन्ती३ दारुमेयणा३ इति, तस्माद्विज्ञातेन गर्भेण भ्रूणहा, — ऽथ यत् स्थालीं रिञ्चन्ति न दारुमेयं तस्मात् पुमान्दायादः स्युदाया, — दथ यत् स्थालीं परास्यन्ति न दारुमेयं तस्मात् स्त्रियं जातां परास्यन्ति न पुमांस, — मथ स्त्रिय एवातिरिच्यन्ते ॥ ४ ॥

१८

इन्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वा विभेत्, सोऽब्रवी, — दस्ति वा इदं त्यस्मिन्तर्वीर्यं, तत्ते प्रदास्यामि, मा मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छद्, यज्ञं वा अस्मै तत् प्रायच्छत् पशूनुकथ्यमेव, यदुकथ्यो गृह्यते यज्ञस्य च पशूनां चावुरुद्ध्या, एतावान्वै यज्ञो यावानुकथ्यो, ऽन्तः श्लेषणमेवान्ये ग्रहाः, लवो वा एष यज्ञस्य यदु३कथ्यो, यथा वा इदं छवः संनेह्य प्रस्नात्येव वा एतदुकथ्यमालभ्य प्रस्नाति, स एनमा यज्ञस्योद्वचः संपारयत्य, — ज्ञानि वा उकथ्यो, यज्ञस्य संतत्यै गृह्यते, तस्मै त्वा विष्णवे त्वेति, विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णुना यज्ञः संततो, विष्णुनेव यज्ञेन यज्ञं संतनोत्ये, — तेन वा इदमुक्तानि संततानि, तस्मात् पुरुषः स्नावभिरनुसंततः, सद् आलभ्यावनयति, यज्ञं वा एतत् संतत्यु संप्राप्यावनयति, चक्षुर्वै शुक्र, — श्वक्षुरु३कथ्य, — श्वक्षुर्वै एतत् पुरस्ताद् ध्रियते, ऽथो यथेदं पुरस्तात् पश्चात् पश्यन्नन्वेत्यैव त, — दथ यदेकः संस्त्रेधा क्रियते तस्मादेकः श्रेष्ठः पूर्वार्धेऽवस्यति, यदेतौ ग्रहौ भूयिष्ठाः सोमा अनु हूयन्ते, पापवसीयसस्य व्यावृत्त्यै, यदेतत् पात्रं भूयिष्ठाः सोमा अन्वायन्ति, तस्मादेकं श्रेष्ठं यन्तं बहवः पश्चादनुयन्ति, पात्राणि वा अध्वर्यु पुरो विदुर्ह, उक्तथामदानि पश्चै, — न्द्रया सदा उपचरत्या, — ग्रेय्याग्नीध्रं, वैष्णव्या हविर्धानं, यथादेवतमेवैनान्युपचरति, तथा हैनं न विदुर्ह, ऽन्तराहवनीयं च हविर्धानं चाध्वर्योर्लोको, — ऽन्तरा हविर्धानं च सद् यज्ञमानस्य, सद् सद्स्यानां, यदि कामयेता, — ऽध्वर्युं यज्ञं ऋछेदित्य, — न्तराहवनीयं च हविर्धानं चावनयेत्, सोमो वै यज्ञ, एषोऽध्वर्योर्लोको, ऽध्वर्युमेव यज्ञसार्पयति, यदि कामयेत्, यज्ञमानं यज्ञं ऋछेदित्य, — न्तरा हविर्धानं च सद् यज्ञावनयेत्, सोमो वै यज्ञ, एष यज्ञमानस्य लोको, यज्ञमानमेव यज्ञसार्पयति, यदि कामयेत्, सद् ३स्यान् यज्ञं ऋछेदित्य, — न्तः सद्स्यावनयेत्, सोमो वै यज्ञ, एष सुदस्यानां लोकः, सुदस्यानेव यज्ञसार्पयति, सद् आलभ्यावनयत्यै, — न्द्रं वै सद्, ऐन्द्राण्युक्तान्यु, — कथानां

संतत्या, उक्थानामनपछेदाय ॥ उपयामगृहीतोऽसि, मित्रावरुणाभ्यां त्वा ॥ इति गृह्णाति
 प्रातःसवने मैत्रावरुणाय ॥ इन्द्राय त्वा ॥ इति ब्राह्मणाञ्छंसिने ॥ इन्द्राग्निभ्यां त्वा ॥ इत्युछा-
 वाकाय ॥ उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वेन्द्राय त्वा ॥ इति गृह्णाति सर्वेभ्यो माध्यंदिने सवने ॥
 उपयामगृहीतोऽसीन्द्रावरुणाभ्यां त्वा ॥ इति गृह्णाति तृतीयसवने मैत्रावरुणाय ॥ इन्द्रावृहस्पतिभ्यां
 त्वा ॥ इति ब्राह्मणाञ्छंसिने ॥ इन्द्राविष्णुभ्यां त्वा इत्युछावाकायै, —वमस्य यथोक्थं यथादे-
 वतं गृहीता भवन्ति ॥ ५ ॥

१९-३२

आयुर्वै ध्रुव, —स्तमुत्तमं गृह्णात्यु, —त्तमं ह्यायुः, स्थाल्या गृह्णात्या, —युषो धृत्यै, पूर्णं गृह्णाति,
 सर्वमायुरेति, प्राणो वै गायत्र्या, —युध्रुवो, यदेष आ तृतीयात् संवनात् परिशयेत् तस्माद्या-
 वदायुस्तावान् प्राणं, आयुर्वै ध्रुवो, यदग्निष्टोममास्ता आयुरेवाप्त्वा निः सर्पत्या, —युर्वै
 ध्रुवो, यत् केवलं जुहुयादायुः प्रजानां प्रदध्यात्, परिधानीयायां शस्यमानायामवनयति,
 सं ह्यन्तो, होतुश्चमसैः सवनयति, वैश्वदेवो वै होता, वैश्वदेवीरिमाः प्रजाः, सर्वासु वा
 एतत् प्रजास्वायुर्दधाति, जनानामित्या, —हुः, सर्वासां वा एतत् प्रजानामायुः सर्वाभ्य एव
 प्रजाभ्यो गृह्यत, उभयतो वैश्वानरो गृह्यत, उभयतो वैश्वानरो रक्षयं प्राश्नो, स्यं वाव
 वैश्वानरो रयोऽयमवाङ् प्राणो, यदेष केवला उत्तरे हविर्धाने साद्यते तस्मादेषोऽर्धभाक् प्राणा-
 ना, —मर्धभाजा इतरे, हिरण्येऽधि सादयेदायुःकामस्या, —ऽमृतं वै हिरण्य, —मायुर्ध्रुवो,
 ऽमृत एवास्यायुर्दधात्यु, —पोमेऽन्ये ग्रहाः साद्यन्ते, ऽनुपोमे ध्रुव, —स्तस्मादुस्थनान्ये पशवः प्रति-
 तिष्ठन्ति, मांसेन पुरुषः, प्राणा वा उपरवा, यदेत उपोमे ग्रहाः साद्यन्ते स्वे वा एतद्योनौ
 साद्यन्ते, पूर्वार्धे वा इमे मुखस्य प्राणा, एतत् खलु वै हविर्धानस्य पूर्वार्धं यदक्षिणं हवि-
 र्धानं, तस्मादक्षिणे हविर्धाने, प्राणा वा एत इतरे ग्रहा, आयुर्ध्रुवो, नव वै प्राणा,
 आयुर्दशमं, तस्मादेष दशमो गृह्यते, दशमं ह्यायुः, राजपुत्रो ध्रुव गोपायति, सर्वासां
 वा एतत् प्रजानामायुर्गोपायति, तस्माद्राजपुत्रो वीर्यवत्तमो, यद्यभिचरेत् ॥ इदमहममुष्यामु-
 ष्यायणस्यायुः प्रवर्तयामि ॥ इति ध्रुवं प्रवर्तये, —दायुरेवास्य प्रवर्तयति, यत् प्रवर्तयेत् सर्वासां प्र-
 जानामायुः प्रवर्तयेत्, शुक् प्रजा ऋछे, —दवर्तिर्यजमानं गृह्णीयात्, क्षोधुकोऽध्वर्युः स्यात्, तज्ज-
 ङ्ग्य एव ॥ ध्रुवं त्वा ध्रुवक्षितिममुमास्थानाच्चयावयामि ॥ इत्यास्थानादेवैनं च्यावयति, प्रमायुको

भवति, ध्रुवः वै प्रच्यवमानः विश्वा भूताऽनु प्रच्यवन्ते, प्र यजमान आस्थानाच्च्य-
वते, तदुभिमृश्यो, दिवि दिव्यान् दृष्ट्वान्तरिक्षे अन्तरिक्ष्यान् पृथिव्यां पार्थिवानिति, यथा-
स्थाम वा एतत् प्रजा दृष्ट्वहति, स्व आयतने यजमान, मायुषा वा एष वीर्येण व्यूध्यते यस्य
ध्रुवः स्कन्दत्या, युर्वीर्यं ध्रुव, स्तदुभिमृश्यः॥ आयुर्धा असि ध्रुवा, ऽऽयुर्मे धेहि॥ इत्यायुरेवा-
स्मिन् दधाति, वरो दक्षिणा, वरेणैव वरः स्पृणोत्या, त्मा हि वरः, पुत्रसेनस्य ह वै
भैमसेने ध्रुव उपददास, तः शृण्वानः स्थैरब्रह्मण ऋतेनैभ्यो लोकेभ्य आप्याययाचकार ॥ स्वाहा
दिव आप्यायस्व ॥ इति स तृतीयं बभूव ॥ स्वाहान्तरिक्षादाप्यायस्व ॥ इति स द्विभागं बभूव ॥
स्वाहा पृथिव्या आप्यायस्व ॥ इति स पुनरे, तदृतेनैभ्यो लोकेभ्यो ध्रुव आप्याययितव्यो, द्वादशै
स्तोत्रेऽवनयति ॥ द्वादश मासाः सः वत्सरः, सः वत्सरो यज्ञो, यज्ञः प्रजापतिः, प्राजा-
पत्यः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तस्मिन्नायुर्दधाति, यत् स्तूर्यमानेऽवनयेद्दर्भाः प्रपादुकाः स्युः,
र्ये च शस्यमाने युवानः प्रमीयेरन्, यच्च शस्ते वहिः प्राणान् दध्यात्, सकृच्च शस्तायां मध्य-
तोऽवनीयो, मध्यतो वा एतत् प्रजानामायुर्दधाति ॥ स्वयंभूरसि श्रेष्ठो रश्मिः प्रियो देवानां
सः सदनीयः॥ तं त्वा सुभव देवा अभिसंविशन्तु॥ आयुर्धा असि ध्रुवा, ऽऽयुर्मे धेहि॥ इत्या-
युरेवास्मिन् दधाति ॥ वचोधा असि ध्रुव, वचो मे धेहि ॥ इति वच एवास्मिन् दधाति ॥
इषोऽसि, त्वेषोऽसि, नृम्णोऽसि, व्रतोऽसि, दक्षोऽसि, तस्य त इषस्य
त्वेषस्य नृम्णस्य व्रतस्य दक्षस्य भक्षिय, स्वस्य चारुणस्य च शूद्रस्य चार्यस्य च, यथा
त्वं सूर्यासि विश्वदर्शत एवमहं विश्वदर्शतो भूयासम् ॥ इति विश्वदर्शतो ह भवत्य, सौ
वा आदित्यः स्वयंभूः श्रेष्ठो रश्मि, र्येथैष स्वयंभवदेवः स्वयं भवति य एव वेद ॥ ६ ॥

३३-५४

अथैतं ऋतुग्रहाः, सः वत्सरस्य वा एते विधृत्यै गृह्यन्ते, द्वादश मासाः सः वत्सर, स्त-
स्माद् द्वादश ऋतुग्रहा, * मधुश्च माधवश्च वासन्तिका ऋतू, असन्ना ह्यन्ते, ऽसन्ना ३हीमं ऋ-
तवो, नान्योऽन्यमभिप्रपद्यते, यदुन्योऽन्यमभिप्रपद्यत ऋताः ऋतुरभीया, दथ यदन्योऽन्यः
प्रपद्यते तस्माद्विदमृताः ऋतुरनुनिहिताः परिप्लवन्त, उभयतोमुखमृतपात्र, मुभयतोमुखा ३हीमं

[आयुर्धा असि (आयुरस्या०) ध्रुवायुर्मे धेहि (दाः) । अथर्व. २, १७, ४]

[७] मै. १, ३, १६ । तै. सं. ६, ५, ३ । काठ. २८, २ । कपि. ४४, २ । वा. १३, २५ । काण्व. १४, २६ ।

ऋतवो, न वै तद्विद्म यत् ऋतूनां मुखं, सुहं प्रथमं गृह्णाते, सहोत्तमं, सहं युज्येते, सहं विमुच्येते, चतुर्दश वा एतत् कुरुतो, ऽति वा एतद्वेचयतो, ऽस्ति मासस्त्रयोदश, —स्तेमेवैतेना-
प्त्वावरुद्ध, ऋतुभ्यो वै प्रजाः प्रजायन्ते, यत् षट्पतुना चतुर्ऋतुभिः, —ऋतुभ्यो वावास्मा
एतच्चतुष्पदः पशून् प्रजनयतो, ऽथ यच्चतुर्ऋतुभिर्द्विर्ऋतुन, ऋतुभ्यो वावास्मा एतद् द्विपदः
पशून् प्रजनयतो, यद् द्विर्ऋतुना, द्वौ रहीमा ऋतू, अथ यद् द्वे ऋतुपात्रे, द्वौ द्वौ रहीम
ऋतवो, नानुयजति, वैश्वानरो वषट्कारो, यदनुयजेद्वैश्वानरमृतुष्वन्ववसृजे, —दन्धो वा इद-
मासीदव्यावृत्त, —महारासीन्न रात्रि, —स्तद्देवा ऋतुग्रहैर्व्यावर्तयन्, यदृतुग्रहा गृह्यन्ते, ऽहोरात्र-
योर्व्यावृत्तै, सः स्वत्सरो वै स्वर्गो लोक, —स्तस्य वा एत आक्रमा यदृतुग्रहा, यदृतुग्रहा गृह्य-
न्ते, स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्यै ॥ ७ ॥

५५

आदित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गो लोकमाय, —स्ते वा इतः प्रतिसंहिताः पुरस्तादेवान् यत्
सर्वं, सः स्वत्सरो वै स्वर्गो लोकः, सः स्वत्सरमेतौ कल्पयितुं प्लायेते यदध्वर्यु, यदैन्द्राग्र-
मृतुपात्रेण गृह्णाति, सः स्वत्सरं वा एतदन्वारभते स्वर्गीय लोकाया, —ऽथो ज्योतिरुपरिष्ठादधाति
स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या, असौ वा आदित्यः शुक्रः, पुरुषो वैश्वदेवो, यच् शुक्रपात्रेण वैश्व-
देवं गृह्णाति तस्मात् पुरुष एवाग्रे प्रत्यक्, सर्वेऽन्ये न्यञ्चः पशवो, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्ध-
न्त, ते देवाः प्रातःसवने वैश्वदेवं यज्ञं सः स्थापयमपश्य, —स्तं प्रातःसवने समस्थापयन्,
यद्वैश्वदेवः प्रातःसवने गृह्यते, प्रातःसवने वा एतद्वैश्वदेवं यज्ञं सः स्थापयति, तेन सः स्थिते-
नारिष्टेन भूतेन प्रचरन्ति, देवा वै सर्वे प्रातःसवनमभ्यायच्छ, —न्नोत्तराभ्यां सवनाभ्यामतिष्ठ-
न्त, यद्वैश्वदेवः प्रातःसवने हूयते, प्रातःसवने वा एतद्वैश्वदेवं देवतास्तर्पयन्ति, तास्तुप्ता
उत्तरे सवने अभिसृज्यमाना यन्ति, वज्रो वै मरुत्वतीया, वज्र एवं प्रथमो, ऽपगूर्तिर्द्वितीयः,
स्वतिरुत्तमो, वज्रो वै धनु, —धनुरेव प्रथमः, प्रतिहितिर्द्वितीयो, विसृष्टस्तृतीय, —श्चक्रियो वा
एत यज्ञस्य यन्मरुत्वतीया, अक्षो मध्यमः, पक्षसी अभितो, मरुद्भिर्वै वीर्येणेंद्रो वृत्रमुहन्,
न ऋते मरुद्भ्योऽश्वकनोद्वीर्यं कर्तुं, यन्मरुत्वतीयो ग्रहो गृह्यते मरुत्वतीयं शस्यते तेन माध्यं-
दिनं सवनं वीर्यवत् कथं सवनान्यूतमन्ति वेछे, —ति पृच्छेद्, ऋतुग्रहैः प्रातःसवनमृतुम, —न्म-
रुत्वतीयैर्माध्यंदिनं सवनं, सावित्रेण तृतीयसवनं, मरुत्वतीययोः सन्नयोर्दक्षिणा दीयन्ते,

स्वै वा एतद्योनौ दक्षिणा दीयन्ते, परिधयो वा एते यज्ञस्य यन्मरुत्वतीया, — स्तस्मान्मरुत्वती-
यान् दक्षिणा नातिदीयन्ते, यदतिदद्याद्, यथा बहिष्परिधिं स्कन्नेमेव स्याद्, यद्वि काम-
येत्, विडौजीयसी स्यादवलीयः क्षत्रमिति, यस्या मरुत्वतीयः पूर्वोऽर्धक्रचस्तां पुरोरुचं कु-
र्याद्, विशं वा एतदौजीयसीमकरवलीयः क्षत्रं, यद्वि कामयेत्, क्षत्रमौजीयः स्यादवली-
यसी विडिति, यस्या ऐन्द्रः पूर्वोऽर्धक्रचस्तां पुरोरुचं कुर्यात्, क्षत्रं वा एतदौजीयोऽकरवली-
यसी विशं, जामि वा एतद्यज्ञे क्रियते यन्मरुत्वतीयो ग्रहो गृह्यते मरुत्वतीयं शस्यते, पशवो
वै मरुतो, ऽजामि पशव, — स्तेन तदजाम्यृतपात्रमालभ्य प्रतिगृह्णात्यु, — तवो वै मरुतः, स-
वत्सरं ऋतवा, आयुः सवत्सरं, आयुषि वा एतदध्वर्युः श्रयते, वृत्रं वा एष हन्ति यो
मरुत्वतीयान् ग्रहान् गृह्णीते, माहेन्द्रे सर्वे कामाः, सर्वान् वा एतत् कामानामोति, सर्वान्
व्युश्रोती, —न्द्रो वै वृत्रमहर्, —न्त्सोऽन्यान् देवानत्यमन्यत, स माहेन्द्रोऽभवत्, स एतमु-
द्धारमुदहरत वृत्रं हत्वा, तदुद्धारं एवा, —ऽस्यैष भाग एव, तस्माद्राजा संग्रामं जित्वा राज-
मुदजते, शुक्रपात्रेण माहेन्द्रं गृह्णाति, वदन्ति प्रावाणो, वदन्त्यौलखला, मन्थन्त्याशिर,
—मिन्द्रे वा एतदग्रा आगुते घोषमकुर्वता, —ऽथो यजमान एव तेजो दधति ॥ ८ ॥ ५६
एतदो एषाभ्यनृक्ता ॥ ५७

अष्टौ पुत्रासो अदितेयै जातास्तन्वस्पति । देवै उप प्रैत्सप्तभिः परा माताण्डमास्यत् ॥ ५८ ॥
इत्येष वाव स उपांशुसंवृनो प्रावा, तस्य वा एष सोमपीथो यदादित्यं मेक्षयन्ति ॥ विव-
स्वन्नादित्यैष ते सोमपीथः ॥ इति सोमपीथेनैवैनं समर्धयति, व्यानो वा उपांशुसंवृनः,
प्रजा आदित्यो, व्यानं वा एतत् प्रजासु दधाति, पशवो वा आदित्यो, यदध्ना मध्यतः
श्रीणाति, मध्यतो वा एतत् पशूनां पयो दधात्य, —थ यत्तप्तात् ३ङ्क्यं तस्मादामां सुतीं पक्वं
दुहे, यद्वि कामयेत्, वर्षेत् पर्जन्या इति ॥ या दिव्या वृष्टिस्तथा त्वा श्रीणामि ॥ इति दध्ना-
परिष्ठादादित्यं श्रीणीयात्, पशवो वा आदित्यः, पशुभ्य एषोऽमुतो वर्षति, पशूनेव
वृष्ट्याभिजिघर्ति, यद्वि कामयेत्, गर्भाः श्रीव्येयुरित्यु, —दृष्ट्यादित्यमवेक्षेत, गर्भा ह श्रेयुका
भवन्ति, शुक्रवृत्तीर्वै पूर्वे संवने, अशुक्रं तृतीयं संवृनं, यद् द्विदेवत्यानां स संवृनान्वन-
यत्याग्रायणमभिप्रस्कन्दयति, तेन तृतीयसंवृनं शुक्रवद्, देवा असुरान् हत्वा मृत्योरुविभ-

यु, —स्तेनाथैर्विणो न्यञ्जनैर्विण एतां देवता भूयिष्ठाः प्राविशन्, यद् द्विदेवइत्यास्तस्माद् द्विदे-
वत्येभ्य आदित्यो निर्गृह्यते, बृहतीभ्यां गृह्णाति, पशवो वै बृहतीः, प्रजा आदित्य, एता-
वांल्लोको यावदुद्भूतः, यत् संप्रसारयित्वा गृह्णाति लोकः वा एतदन्नाद्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य
वृद्धे, ऽथो इमा एव प्रजा अन्नाद्यावावरुद्धे, यद्यस्य भ्रातृव्यो यजेत बहिर्वेदि तिष्ठेत्,
तथा हैनं नावरुद्धे, पशवो वा आदिइत्यो, ऽग्नी रुद्रो, ऽग्नेरेतास्तइन्वो यद्विष्ण्या,
यत् संप्रसारयित्वा गृह्णाति रुद्राद्वा एतत् पश्नन्तर्दधात्यपिधायोप निष्क्रामति, पशूनां गोपी-
थाया, —ऽऽदित्यो वै द्विदेवत्यानामनुयाज, —स्तस्मात्तान्नुयजति, द्विदेवइत्या वा आदित्यस्य
प्रयाजा, —स्तस्मात्तान्नुयजति, पशवो वा आदिइत्यो, ऽग्नी रुद्रो, ब्राह्मण उपद्रष्टा,
यदीक्षमाणो जुहुयात् प्रधीयमानानामेषामुपद्रष्टा स्या, —दुन्यत्रेक्षमाणेन होतृव्य, —मनूपद्रष्टेषां
भवति ॥ ९ ॥

५९-६३ [२२६९]

॥ इति खिलकाण्डे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

गायत्रो वै देवानां सविता, गायत्र्या एषं लोकं सोमो गृह्यते, यदाग्रायणं, —स्तस्मा-
दाग्रायणात् सावित्रो निर्गृह्यते, ३सोऽद् आ तृतीयात् संवृणात् परिशयेत् क्रियमाणस्य क्रियमा-
णस्य प्रसवाया, —ऽन्तरिक्षः वा अन्तर्यामो, ऽन्तरिक्षमिमाः प्रजा, यदन्तर्यामपात्रेण सावित्रं
गृह्णाति, सविता वा एतत् प्रजाः प्रसुवति प्रजनुनायां, —ऽसन्नो ह्येतै, ऽसन्नाइहीमाः प्रजा
नेलयन्ति, नानुयजति, यदनुयजेत् सृष्टिं प्रजानां विच्छिन्द्या, —दथो समानपात्रौ इहेतौ सोमौ
गृह्येते तस्मान्नुयजति, देवा वै तृतीयसवनमुद्यमं नाशक्नुवन्, प्रातःसवने तर्हि सवितासीत्,
तं देवास्तृतीयसवनमुभिर्षयोहः, —स्तेन तृतीयसवनमुदयलन्त, यत् सावित्रस्तृतीयसवने गृह्यते
सवितृप्रसूता वा एतत् तृतीयं संवृणमुदयलन्ते, सावित्रस्य सस्रवे वैश्वदेवमभिगृह्णाति, वैश्व-
देवीरिमाः प्रजाः, सवितृप्रसूताः खलु वै प्रजाः प्रजायन्ते, मनो वै सविता, वैश्वदेवीरिमाः
प्रजाः, सर्वासु वा एतत् प्रजासु मनो दधात्या, —शीर्मुतः सवनस्य गृह्णाति, वैश्वदेवत्वाय,

सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानं इति, यत्स्वित्सोमः सोमे प्रतितिष्ठति, बृहदुक्षे नमा इति, यद्बृहदिति तेन देवेभ्यो, यन्नमा इति तेन पितृभ्य, उक्थभाजो वै पितरोऽस्तोमभाज, उक्थायैष गृह्यते न स्तोत्राय, यत्र गृह्यते तच्च शस्यते स्वं आर्यतने ॥ १ ॥

घृतस्य यजत्ये,—यं वै प्रथमो विष्ण्यानां यदाहवनीय,—स्तं वा एतदग्रे व्याघारयत्या,—आग्रावैष्णव्या व्याघारयति, पराङ् वा एतर्हि यज्ञो, ऽग्निः सर्वा देवता, विष्णुर्गृह्यो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्ध, घ्नन्ति वा एतत् सोमं यदभिषुण्वन्ति, यत् सौम्यः, सोमं वा एतत् संभावयन्ति, सोममाप्याययन्त्य,—वधिषुर्वी एतत् सोमं यदभ्यसुषुवु,—रनुस्तरुणी वा एषा सोमस्य, यत् सौम्यः पितृणामनुस्तरुणी, तस्मात् पितृमत्या यजति, दक्षिणां तिष्ठन् जुहोति, दक्षिणां हि पितृणां,—मुपसंदां वा एतेऽनुयाजा, आग्रावैष्णव्या घृतस्य यजति, सौम्यां सोमस्य, या एवादं उपसंस्तु देवता अयाक्षीत्ता एत,—दमुत्र वा एष भूताय क्रियते, यद्वा एतस्य व्याधिं यत् प्रामायि तदस्यासुं लोकं गच्छत्य,—थु पूत एवोच्छिष्यते, पवित्रं वै सौम्यो, यजमानमेवैतेन पुनाति, सामदेव३त्यो वै सोमः, सोमस्य खलु वै सौम्यः, साम्ने वा एतद् ध्रियते॥ सत्रां त एतद्यदु त इह ॥ इति परिपश्यति, योऽगतासुः स परिपश्यति, यो गतासुर्न स परिपश्यति, यदि न परिपश्येदथ वदेत् ॥

२-४

यन्मे मनो यमं गतं यद्वा मे अपरागतम् । राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासु धारयामसि ॥ ५

हृदिस्पृक् ऋतुस्पृग्वर्चोधा असि, वर्चो मे धेहि ॥ इत्याशिपुमेवांशास्ते ॥ २ ॥

६-७

अथैतेऽतिग्राह्या, देवा वै सोममगृह्णता,—ऽथ वा एतानिन्द्रोऽगृह्णीत, सोऽवे,—न्न वा अहमिमानुते ब्रह्मणः सविष्यामीति, स ब्रह्मोपाधायत्, तान् ब्रह्मणासघ्नोद्, ब्रह्म वै गायत्री, तस्माद्गायत्रीभिर्गृह्यन्ते, यदेवादः परमन्नाद्यमनवरुद्धं तस्यैतेऽवरुद्ध्यै गृह्यन्ते, ये वा अमी वैराजस्य स्तोभा अतिरिक्तास्तैरेते सामन्वन्तः, सर्वे वा एत एन्द्रा, य एन्द्र एन्द्रः ३सो, ऽसा आदित्य इन्द्रः, समानमग्निश्चासौ आदित्यो, विराजो वै तेज आभेयः, शंकराणामेन्द्रो, रेवतीनां सौम्यो, यत्र पृष्ठानि युज्येरस्तदेतान् जुहुयात्, साम्नां सतेजस्त्वाय, स वा एतद्यज्ञः पश्चात् स्तोत्रेण च शस्त्रेण चाधीयते, यदतिग्राह्याः, प्रत्युत्तब्धै, चक्रियौ वा एत यज्ञस्य यत्

[२] तै. सं. ६, ६, ७ । कपि. ४५, ३ । वा. २, २६; ३, १७; ४, ३ । काण्व. २, ४८; ३, २३; ४, ४।

[३] मे. १, ३, ३१—३३ । तै. सं. ६, ६, ८ । कपि. ४६, २—३ । वा. ८, ३८—४० । काण्व. ८, १९—२४ ।

पृष्ठान्यु, —पस्तेम्भनमतिग्रा३ह्या, —स्तेस्मात् प्रातःसवने गृह्याः, प्रत्युत्तब्धै, यदाग्रेयस्तेज-
स्तेनावरुन्द्रे, यदैन्द्र इन्द्रियं तेन, यत् सौर्यो रुचं तेन, त्रिवृद्वावास्मा एतत् समृद्धं ब्रह्म-
वर्चसं दधाति, तेजो वा अग्नि, —रिन्द्रियमिन्द्रो, ब्रह्मवर्चसमसा आदित्य, —स्तेजसा च वावा-
स्मा एतद्ब्रह्मवर्चसेन चोभयत् इन्द्रियं परिगृह्णाति ॥ अग्रेश्च त्वा ब्रह्मणश्च तेजसा जुहोमि तेजोदां,
तेजो मा मां हासी, —न्माहं तेजो हासिषः, स्वाहे, —न्द्रस्य च त्वा क्षत्रस्य चौजसा जुहोम्यो-
जोदां, —मौजो मा मां हासी, —न्माहमौजो हासिषः, स्वाहा, सूर्यस्य च त्वौषधीनां च वर्चसा
जुहोमि वर्चोदाः, वर्चो मा मां हासी, —न्माहं वर्चो हासिषः, स्वाहा, —ऽग्र आयुःकारायु-
ष्माःस्त्वं तेजस्वान् देवेष्वेध्या, —युष्मन्तं मां तेजस्वन्तं मनुष्येषु कुर्वि, —न्द्रौजस्कारौजस्वाःस्त्वं
सहस्वान् देवेष्वेध्या, —जस्वन्तं मां सहस्वन्तं मनुष्येषु कुरु, सूर्यं ब्राजस्कार ब्राजस्वाःस्त्वं
वर्चस्वान् देवेष्वेधि, ब्राजस्वन्तं मां वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु ॥ एते होमा भक्षंकाराश्च भव-
न्त्ये, —तैषां वै त्रियेण बम्बविश्ववयसा इमांल्लोकान्वाचश्च पराचश्च प्राजानीताः, सः ह वा
अस्मा इमे लोका अर्वाश्चश्च पराश्चश्च भान्ति य एवं वेद, सुप्रज्ञाना वा इत इत्थं लोका,
अमुतस्त्वा अर्वाश्चो दुःप्रज्ञाना, एष ह इत्वेवामुतोऽर्वाच इमांल्लोकान् प्रजानाति यस्यैते हूयन्ते
॥ ३ ॥

८-१०

उपांशुपात्रेण पात्नीवतं गृह्णाति, प्राणो वा उपांशुः, प्राणेन वा एतत् प्रयन्ति,
प्राणेनोद्यन्त्ये, —यो प्राणानां प्रतिप्रज्ञात्या, अथो यत् प्रथमं पात्रं युज्यते तदुत्तमं विमु-
च्यते, प्राणानां गोपीथाय, होता वा अद्य प्रातरुपांशुमयजद्, यदेतं होता वषट्कुर्वा-
द्यत् पुरोऽकस्तेत् पश्चात् परिहरेत्, प्रमायुकः स्यात्, तस्मादेतमग्नीद्विषट्करोति, पुरोऽह्यग्नीत्,
प्राणो वा उपांशुः, प्राणादधि प्रजाः प्रजायन्ते, यदुपांशुपात्रेण पात्नीवतं गृह्णाति,
प्रजन्तनाया, —ऽसन्नो हूयते, असन्ना हि प्रजाः प्रजायन्ते, नानुयजति, यदनुयजेत्
प्रजन्तनमपिहन्या, —दथो समानपात्रौ इत्येतौ सौमौ गृह्येते, तस्मान्नानुयजति, मिथुनं वै
घृतं च सौमश्च, यत् पात्नीवतं घृतेन श्रीणाति, मिथुनत्वाय, बृहस्पतिसुतस्य ता इति,
ब्रह्म वै बृहस्पति, —ब्रह्मणो वै योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ब्रह्मणो वा एतद्योनेर्नैजमानः

प्रजायता, इन्द्र इन्द्रियावुता इती, —न्द्रियं हि गर्भो, ऽग्रा३इ पत्नीवा३निति, मिथुनं
 वा अग्निं च पत्नीश्च, सज्जस्त्वष्टा सोमं पिबेति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, घृतं वै देवा
 वज्रं कृत्वा सोममग्न, —अग्निं खलु वा एतं धारयन्ति, यत् पात्नीवतं घृतेन श्रीणाती, —न्द्रियेण
 वा एतत् पत्नी व्युर्धयति, तस्मान्निन्द्रिया स्त्री, पुमानिन्द्रियवा, —स्तस्मात् पुमांसः
 सभां यन्ति, न स्त्रियो, यदि तुरान्तसोमाच्च श्रीणीयुर्न पात्नीवतं, स्त्रियः सभामीयुः,
 —न पुमांसा, इन्द्रो वै वृत्रमुह, —स्तस्य यन्मूर्धानमुदरुजत् स द्रोणकलशोऽभवत्, ततो
 यः सोमः समसुवत् स हारियोजनं, —स्तस्मादेतं द्रोणकलशेन जुहोति, योनिर्दुस्यैष, इन्द्रो
 वृत्रं हत्वा तस्य यत् क्लोमो हृदयात् सोमं समसिञ्चत् स हारियोजनोऽभवत्, स इन्द्रोऽमन्यत्,
 यदि मसु३र्यं सोमं होष्यामि तदन्वसुरा अभविष्यन्ति, यन्न होष्यामि तदन्वभविष्यन्तीति,
 तं संस्थिते प्रहृतेषु परिधिष्वजुहोद्यत् संस्थिते प्रहृतेषु परिधिषु जुहोति तत्स्विदुभयमक, —
 जुहोत्यह, संस्थिते जुहोत्य, —तिरिक्तो वा एष ऋत्विजा य उन्नेता, तस्मादेतं
 न वृणते, न वषट्करोत्य, —त्येष सोमोऽरोचि, स वा उन्नेतारमेवाभ्यतिरिच्यन्ते,
 ऽध्वर्युर्वै पूर्वान्तसोमान् जुहोति, यदेतमध्वर्युर्जुहुयादाहुतीः संसृजेत्, समदं कुर्यात्,
 तस्मादेतमुन्नेता जुहोति, प्रजापतिर्वा एतममन्यत् सोमं होष्य, —स्तमग्निरब्रवी, —न मयि
 त्वमेतमसु३र्यं सोमं होष्यस्यभृतमद्वितीयं, द्वितीयमस्त्विति, यद्वानाभिः श्रीणाति,
 भृतत्वाया, —ऽथो द्वितीयत्वाया, —ऽथैता धाना, यत्र वा अदो देवेभ्यः कामदुघाः काममदुह
 तदेता अपिदुदुहे, तत् पुष्टिमेवैताभिरवरुन्दे, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यदेषोऽतिरिच्यते
 तस्मादयमतिरिक्तोऽपरिमित इमाः प्रजा अभिषवत्, ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी, तयोः परि-
 धेय आधानं, निराधानाय खलु वा अश्वाय घासमपिदधाति, यत् संस्थिते प्रहृतेषु परिधि-
 ष्वजुहोद्, यत् संस्थिते प्रहृतेषु परिधिषु जुहोति निराधानाभ्यामेवाभ्यां घासमपिदधाति,
 पशवो वै धाना, यत् संखादेत् पशून् द्विःस्याद्, यन्न संखादेदयताः स्युः, संदृश्य,
 रयै त्वा पोषाय त्वेत्यु, —पवपति, तत्स्विदुभयमकः, पशूनां यत्तै, भुञ्जन्त एनं पशवा
 उपतिष्ठन्ते ॥ ४ ॥

११

यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं लोकमाय, —स्तेऽमन्यन्ता, —ऽनेन वै नोऽन्यं लोकमन्वारोक्ष्यन्तीति, तं
 छन्दांस्यपश्य, —स्तानि व्यत्येषजन्स्वर्गस्य लोकस्यानुकशात्यै, यच्छन्दांसि व्यतिषजति,

लोकं वा एतच्छन्दांसि यजमानो भ्रातृव्यस्य मोहयति स्वर्गस्य लोकस्यानुकशायै, देवेषु
 वा अन्यानि छन्दांस्यसि, — असुरेष्वन्यानि, कनीयांसि देवेष्वसि, ज्यायांस्यसुरेषु,
 ते देवाः कनीयोभिश्छन्दोभिर्ज्यायांसि छन्दांस्यसुराणामवृञ्जत, यत् कनीयोभिश्छन्दोभि-
 र्ज्यायांसि छन्दांसि विशंसति लोकं वा एतच्छन्दांसि यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे,
 लोकमेनमछन्दस्कमकरनुष्टुभं सर्वाणि छन्दांस्यभिसंशंसति, वाग्वा अनुष्टु, — बानुष्टुभः
 पुरुष, — स्तस्मात् पुरुषः सर्वा वाचो वदति, पशवो वै छन्दांसि, वागनुष्टु, — बानुष्टुभः
 पुरुषो, यत् सर्वाणि छन्दांसि संशस्यानुष्टुभमुत्तमांशंसति तस्मात् पुरुष उपरिष्टादवाचः
 पशून्ति, सर्वाणि छन्दांसि संशंसति, प्रजापतिर्वै छन्दांसि, प्रजापतिमेवाप्नोति,
 षडक्षराणि स्तोत्रादतिरिच्यन्ते, षड्वा ऋतव, ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठति, ततश्चत्वारि शस्त्रं पुनरुपा-
 वर्तन्ते, चतुष्पदस्तेन पशून्वरुद्धे, ऽथ द्वे एवातिरिच्येते, द्वे विराजमति सत्यं चानृतं च,
 विराजमेवाप्नोति ॥ ५ ॥

१२

प्रजापतिर्वै देवेभ्यो यज्ञान् व्यकल्पयत्, सोऽमन्यता, — ऽऽत्मानुमन्तरङ्गामिति, तेषां वा
 इन्द्रियाणि वीर्याणि पुनः समवृहत्, स षोडश्यभव, — दथ वै तर्हीन्द्रो देवानामासीदवमत्तमः
 शिथिरत्तुम्, — स्तस्मै वा एतं षोडशिनं प्रायच्छत्, तेनेन्द्रोऽभवत्, ततो देवा अभवन्, परा-
 सुरा, — स्तद्य एवं विद्वानेतं षोडशिनं गृह्णीते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति,
 प्रजापतिर्वै देवेभ्यस्तनूर्यकल्पयत्, तासां या हरिवत्यासीत् तामात्मन्नशिषत् प्रेणा, यद्ध-
 रिवती पुरोरुग्रहस्य भवति, यैवास्य हरिवती प्रिया तनुस्तामेवाप्नोति, न षोडशी नाम यज्ञ-
 जोऽस्तीत्या, — हु, — रथ कस्मात् षोडशीति, यत् स्तोत्रेण च शस्त्रेण च संपद्यते तस्मात् षोडशी,
 यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं लोकमाय, — न्तस् एषां न प्राभवत्, तस्मिन्वा एतं षोडशिनं प्रत्यग्रध्नं,
 — स्तेनामुं लोकं व्याप्नुवन्, — स्तदमुष्य वावं लोकस्य व्याप्त्यै षोडशी गृह्णीते, ऽमुष्य लोकस्य
 समष्ट्या, अग्निष्टोमै राजन्यस्य गृह्णीया, — दशान्त एनं वज्रो भूत्या इन्द्रे, ऽतिरात्रे ब्राह्मणस्य,
 वज्रो वै षोडशीश्वरोऽशान्तो यजमानं हिंसितो, रात्रिरेव वज्रं शमयति, प्रातः-
 सवने गृह्य, — स्तेजो वै प्रातःसवनै, तेजस एव वज्रं निर्मिमीते, माध्यंदिने सवने गृह्या,
 ओजो वै माध्यंदिनं सवन्, — मौजस एव वज्रं निर्मिमीते, तृतीयसवने गृह्यः, पशवो वै

तृतीयसवने, पशुभ्य एव वज्रं निर्मिमिति, यत् प्रातःसवने गृहीयाद्वज्रा उत्तरे सवने अभ्य-
तिरिच्यते, यन्माध्यंदिने सवने, मध्यतो वज्रो निहन्यात्, तृतीयसवने गृह्य, —स्तत् सर्वेषु
सवनेषु गृह्णाति, न पूर्वे सवने आर्तिं नीतः, पञ्चदशः कार्यो, वज्रो वै पञ्चदशो, वज्रमे-
वास्मा आधात्, तेन विज्जिति भूतिं गच्छति, षोडशीं कार्यो, यजमानो वै पञ्चदशो, वज्रः
षोडशीं, वज्रमेवास्मा आधात्, स एनं भूतैः श्रेष्ठा इन्द्रे, सप्तदशः कार्यः, प्रजापतिर्वै
सप्तदशः, प्राजापत्यः षोडशीं, स्व एवैनं योनौ दधात्ये, —कविंशः कार्यो, एकविं-
शतिधाम्नी वा अनुष्टुप्, —बानुष्टुभः षोडशये, —तद्वा अस्यायतनतमं, तस्मादेकविंशः कार्यो,
मध्यमेऽहंस्त्रिरात्रस्य गृह्यो, मध्यमं वा अहस्त्रिरात्रस्य शिथिरं, —महो द्रदिमैऽशिथिरत्वाय,
चतुर्थेऽहंस्त्रिरात्रस्य गृह्य, —चतुर्थं वा अहस्त्रिरात्रस्य शिथिरं, —महो द्रदिमैऽशिथिरत्वाय,
चतुर्थे चतुर्थेऽहन्नहीनस्य गृह्य, —चतुर्थं चतुर्थं वा अहन्नहीनस्य शिथिरं, —महो द्रदिमैऽशिथिर-
त्वाय, न द्विरात्रेऽवकल्पते, द्वे वा एते छन्दसी गायत्रं च त्रैष्टुभं चा, —ऽऽछन्दस्कमनायतनं
गृह्णीते, ऽनायतनो यजमानो भवत्यु, —त्तरेऽहन् द्विरात्रस्य गृह्यो, रात्रिमेवायतनमभ्यतिरि-
च्यते ॥ ६ ॥

१३

अथैषोऽदाभ्यो, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवा एतमपश्यन्, —स्तमगृह्यत, तान-
सुरा नादभ्रुवन्, —स्तददाभ्यस्यादाभ्यत्वं, नैनं भ्रातृव्यो दभ्नोति य एतं गृह्णीते, म्रन्ति वा
एतत् सोमं यदभिषुष्वन्त्ये, —वा वै सोमस्यातिमोक्षिणी तनू, —यीनेतानं शून् प्रवृहन्त्ये, —वन्
वा एतं लोकं यजमानोऽन्वतिमुच्यते, विं वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत् सवनानि संतिष्ठन्ते, यदे-
तानं शून् पुनरप्यस्यति, यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदाय, वृष्ट्यै वा एष गृह्यते, मरुन्नामानि
हि, वर्षति पर्जन्यो यत्रैष गृह्यते, ऽग्निः प्रातः सवनानां पात्वस्मानिति, सवनानि वा
एतेन देवा असुराणामवृञ्जत, सवनान्येवैतेन यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, ऽग्नये त्वा प्रवृहामि
गायत्रेण छन्दसेति, छन्दांसि च वा एतेन देवताश्च देवा असुराणामवृञ्जत, छन्दांसि चैवै-
तेन देवताश्च यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, चतुराधूनोति, दिशो वा एतेन देवा असुराणाम-
वृञ्जत, दिश एवैतेन यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, जीवग्रहो वा एष सोमस्यां, —हुतस्य ह्यन-
भिषुतस्य गृह्यते, यजुषा च वा आहुत्या च यज्ञः संततो, यद्यजुर्वदन्नाहुतिं जुहोति यजुषा

चैवाहुत्या च यज्ञं संतनोति, देवा वै सोममगृह्णात, स प्रजापतिरवेद, यो वा इह प्रथमः
 सोमं ग्रहीष्यते स इदं भविष्यतीति, स एतमगृह्णात सोऽभवद्, यो भूतिकामः स्यात् स एतं
 गृह्णाति, भवति, यदि शक्नोति ग्रहीतुमुभौ भवतो, यदि न शक्नोति ग्रहीतुमुभौ न भवतः,
 पराचीनेन प्राणतां ग्रहीतश्च्यः, पराङ् हि स प्राणैः श्रियोऽन्तमगच्छ,—दपानता ग्रहीतश्च्यो,
 दपानं हि स तमगृह्णात, प्राण्यापान्याव्यवानता ग्रहीतश्च्यो, ऽव्यवानं हि स तमगृह्णात,
 यद्यवानेत् प्राणान्विच्छिन्द्याद्, यदि व्यवानेद्विरप्येनापिदध्या,—दुमृतं वै हिरण्य,—ममृतेनैव
 प्राणान्तसंद्धाति, सकृद्दभिपुणोति, सकृद्गृह्णात्ये,—को वै प्रजापतिः, प्रजापतिमेवाप्नोति,
 चतुःस्रक्तिना ग्रहीतश्च्य,—श्चतुःस्रक्तिना वा एतं प्रजापतिरगृह्णात, स सर्वासु दिक्ष्वपुनोति,
 स सर्वासु दिक्ष्वपुनोति य एवं विद्वानेतं चतुःस्रक्तिना गृह्णाते, ऽपो वै सोमस्य रसः प्र-
 विष्टः, सोममपां रसो, यथा वा इदं गावौ संजग्माने अन्यान्यां हतं एवं वा एतौ संज-
 ग्माना अश्न्योऽन्यस्येन्द्रियं वीर्यं विनिर्हृत,—स्तयोर्वा एष रसो यदधि, यदधो जुहोति
 स्वेनैवैनौ रसेन शमयति ॥ ७ ॥

१४

कृष्णशीर्षाग्नेयो, मेषी सारस्वती, बभ्रुः सौम्यः, श्यामः पौष्णः, शितिपृष्ठो बार्ह-
 स्पत्यः, पिशङ्गो वैश्वदेवो, वृष्णिरैन्द्रः, कल्माषो मारुतः, संहिते ऐन्द्राश्चो, ऽधो-
 रामः सावित्रः, पेतवो वारुणः, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत, स एतामेकाद-
 शिनीमपश्यत्, तयात्मानमाप्रीणीत, यज्ञो वै प्रजापति,—स्तथ एवं विद्वानेतामेकादशिनीं
 विबध्नीते यदेवास्यात्मन ऊनं तदाप्रीणीते, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत, स एता-
 नीन्द्रियाणि वीर्याण्यपश्यत्, तानि द्वन्द्वमात्मानमभिसम्बध्नीता,—ऽऽत्माग्नेयो, वाक्सरस्वती,
 —न्द्रियं सोमो वाचं चैवेन्द्रियं चात्मानमभिसम्बध्नीत्, पुष्टिः पौष्णो, ब्रह्म बृहस्पतिः, पुष्टिं
 चैव ब्रह्म चात्मानमभिसम्बध्नीत्, बलं विश्वे देवा, वीर्यमिन्द्रो, बलं चैव वीर्यं चात्मा-
 नमभिसम्बध्नीतौ,—जो मरुतः, सह इन्द्राग्नी, औजश्चैव सहश्चात्मानमभिसम्बध्नीत्, प्रस-
 वायु सावित्रो, निर्वरुणत्वाय वारुण, आग्नेयाय सर्वा उपबध्यन्ते, अग्निवै सर्वा देवताः,
 सर्वाभ्य एवं देवताभ्या उपबध्यन्ते, मिथुनत्वायैव सारस्वत्य,—थ यत् सौम्यः, सोमो वै
 रेतोधा रेतोऽस्मिन् दधात्य,—थ यत् पौष्णः, प्रजनुनं वै पूषा, प्रजननाय, ब्रह्म बृह-
 स्पति,—वैश्वदेवीरिमाः प्रजा, ब्रह्म वा एतत् पुरस्तादासां प्रजानामत्यौही,—दथो ब्रह्मण एवेमाः

प्रजा अनुकाः करोति, क्षत्रमिन्द्रो, विष्मरुतो, विश्वं वा एतत् क्षत्राय नियुनक्त्य, —थो विश्व-
मेव क्षत्रायानुकां करोत्यो, —ज इन्द्राग्नी, ओजुसा वा एतद्विशं क्षत्राय परिगृह्णात्या, —लब्ध
आग्नेयं, आलब्ध ऐन्द्रो, ऽथैष ऐन्द्राग्रं आलभ्यते, ब्रह्म चैव क्षत्रं च सयुजा अक, —यद-
विश्वेन्द्रश्च भूयिष्ठभाजौ देवतानां तस्माद्ब्राह्मणश्च राजा च भूयिष्ठभाजौ मनुष्याणां, प्रसवाय
सावित्रो, निर्वरुणत्वाय वारुणः, सुमुद्रो वै वरुणो, दक्षिणां सुमुद्रो, यद्धारुणो दक्षिणार्धं
आलभ्यते, यजमानस्य निर्वरुणत्वायै, —तद्वा एषाम्भ्यूनक्ता ॥ १५

सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिन्धवः । अनुक्षरन्ति काकुदः सूर्यः सुपिरामिव ॥

इति ॥ ८ ॥

१६

ये देवानां बलपतयस्तैभ्यो दक्षिणार्धं आलभ्यन्ते, तस्मात् प्रजा दक्षिणाभिर्जयन्तीर्यन्ति,
यदाग्नेयः सौम्यो बार्हस्पत्यस्तै सार्धमालभ्यन्ता ओज एवैतत् संधीयते, यदाग्नेयश्च बार्हस्पत्यश्च
सौम्यमभितस्तैजसा च वावास्मा एतद्ब्रह्मवर्चसेन चोभयत् इन्द्रियं परिगृह्णात्यै, —कादश वा एतेषां
पशूनां देवता, मेधी सारस्वती देवतानां द्वादशी, यदेषातिरिच्यते तस्मात् स्त्रियः पुंसोऽति-
रिच्यन्ते, ऽथ द्वे एकस्य रश्ने, द्वे एकस्य, तस्मात् स्त्रियं जातां परास्यन्ति, न पुमांसः,
—मथ स्त्रिय एवातिरिच्यन्ते, यं वा अमुमिन्द्रो वृत्राय वज्रं ग्राहुरत् स त्रेधाभुवद्, यदग्रं
तैजा आसीत् स स्फयोऽभुवद्, यन्मध्यं स रथो, यजघनं स यूपो, स्फयेन परिलिखति,
रथाक्षेण विमिमीते, यूपो भवति, वज्र एवैष संधियत, एतावती वा इयं पृथिवी यावती
वेदि, —वैज्र एकादशिनी, तिरश्चीं मिनोति, वज्रेण वा एतदिमां जयति, दक्षिणत उन्नता
मेतव्या, देवयजनस्य रूपं, —मथो वज्रं वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यायोश्चयति, त्रयो मध्यतः
समा मेतव्याः, समत्वाय, समं हि पशवोऽनूपतिष्ठन्ते, पशुभिरेवैनं सम्यञ्च दधाति,
यं कामयेत, पितृलोकं ऋधुयादिति, तस्योपरसंमितां मिनुयात्, पितृलोकं एवं ऋधोत्यै,
—थ यं कामयेत, मनुष्यलोकं ऋधुयादिति, तस्य मध्यसंमितां मिनुया, —नमनुष्यलोकं एवं
ऋधोत्यै, —थ यं कामयेत, देवलोकं ऋधुयादिति, तस्य चषालसंमितां मिनुयाद्, देव-
लोकं एवं ऋध्नोति, तासां वा एषां समृद्धतमा या चषालसंमिता, तस्माच्चषालसंमिता
मेतव्या, समृद्धत्वाय, यस्य पश्चादुपस्थः पुरस्तान्निर्णतं तं मिनुयाद्, यं कामयेत, भ्रातृ-

[सुदेवो असि वरुण० । ऋ. ८, ६९, १२; अथर्व. २०, ९२, ९; नि. ५, २७]

[९] तै. सं. ६, ६, ४ ।

मे० ५०

व्याय लोकं कुर्याद्, यजमानं निर्वाधेतेति, भ्रातृव्यायैव लोकं करोति, यजमानं निर्वाधेते,
 ऽथ यस्य पुरस्तादुपस्थः पश्चान्निर्णतं तं मिनुयाद्, यं कामयेत्, यजमानाय लोकं कुर्याद्
 भ्रातृव्यं निर्वाधेतेति, यजमानायैव लोकं करोति, भ्रातृव्यं निर्वाधेते, सर्वेऽग्निष्ठाः काश्या,
 या अग्निष्ठा अश्रुयस्ता अग्निष्ठाः काश्या, —स्तेन सर्वेऽग्निष्ठा, अथ यदग्निष्ठादधि रशना विहि-
 यन्ते तेन सर्वेऽग्निष्ठा, नाना वा एतेषां पशवो, नाना देवता, अथ य एष द्वादशो यज-
 मान एवैतस्य पशु, —यदस्मै पशुं न निर्दिशेत् तत् प्रमायुको यजमानः स्याद्, यं द्विष्यात् तं
 ब्रूयात् ॥ असौ ते पशुः ॥ इति, तमेवास्मै पशुं निर्दिशति, प्रमायुको भवति, यद्यभिचरेत् ॥
 इदमहममुमामुष्यायणममुष्याः पुत्रमिन्द्रवज्रेणाभिनिदधामि ॥ इत्यभिनिदध्या, —दिन्द्रवज्रेणैवैनम-
 भिनिदधाति, प्रमायुको भवत्य, —थो द्वादशस्यैवैष मासोऽवरुद्धयै ॥ ९ ॥ १७-२१

[२२९०]

॥ इति खिलकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ।

मनोवै पात्राण्यासः, —स्तेषां समाहन्यमानानां यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वन्स्तावन्तस्त्वंदहनी-
 भुव, —अथ वा एतौ तर्ह्यसुराणां ब्राह्मणा आस्तां तृष्ठावकृत्री, ता अब्रुवः, —श्रिकृत्सतं ना
 इति, ता अब्रुतां, मनो यज्वा वै श्रद्धादेवोऽसी, —मानि नौ पात्राणि देहीति, तानि वा
 आभ्यामददात्, तान्यग्निना संमक्षापयतां, तान् ज्वालां नृषभः संमलेद्, तं सा मेनिरन्व-
 पद्यत्, तस्य रुवतो यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वन्स्तावन्तस्त्वंदहनीभुवः, —स्ता अब्रुतां, मनो
 यज्वा वै श्रद्धादेवोऽस्य, —नेन त्व ऋषभेण याजयावेति, तेन वा एनमयाजयतां, तस्य श्रोणि-
 मन्वत्ताः सुपर्ण उदमथनात्, सा मनाद्या उपस्थमापद्यत्, तां सा मेनिरन्वपद्यत्, तस्या
 वदन्त्या यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वन्स्तावन्तस्त्वंदहनीभुवः, —स्ता अब्रुतां, मनो यज्वा वै श्रद्धा-
 देवोऽस्य, —नया त्वा पत्न्या याजयावेति, तां प्रोक्ष्य पर्यग्निं कृत्वेध्माबर्हिरेछेताः, स इन्द्रो-
 ऽवे, —दिमे वै ते असुरमार्ये मनुं पत्न्या व्यर्धयता इति, तमिन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण उपैत्, सो
 ऽब्रवी, —न्मनो यज्वा वै श्रद्धादेवोऽसि, याजयानि त्वा, कतमस्त्वमसि ब्राह्मणः ॥ १

किं ब्राह्मणस्य पितरं किमु पृच्छसि मातरम्। श्रुतं चेदस्मिन् वेद्यं स पिता स पितामहः॥

२

कैनेत्या, —भ्यां ब्राह्मणाभ्या, —मितींशेऽहं ब्राह्मणयो, —रितींशुषे हीत्य, —ब्रवी, —दतिथिपति-
वीवातिथीनामीष्टा इति, स द्वितीयां वेदिमुद्वन्तुमुपापद्यत, ता इध्मावर्हिर्विभ्रता ऐतां, ता
अब्रूतां, किमिदं कुरोषी, —तीमं मनुं याजयिष्यामीति, कैनेति, युवाभ्यामिति, ता
अविच्छा, —मिन्द्रो वविति, तौ न्यस्येध्मावर्हिः फलायेतां, तौ यदधावतां परस्तादेवेन्द्रः प्रत्येत॥
तौ वृश्चैवाषश्चाभवतां, तद्वृश्चस्य चैवाषस्य च जन्म, स मनुरिन्द्रमब्रवीत्, स मे यज्ञं
स्थापय, मा मे यज्ञो विक्लृष्टोऽभूदिति, सोऽब्रवीद्यत्काम एतामालब्धाः स ते कामः समृध्यता,
—मथोत्सृजति, तां वा उदसृजत, तद्वद्व्या एवं, पात्नीवतस्त्वाष्ट्रः स्यात्, त्वाष्ट्रा हि
पशवो, स्वार्चीनं नाभ्याः कार्यो, स्वार्चीनं हि नाभ्याः स्त्रिया वीर्यवद्, व्यवलिनाति वा
एकादशिनी यज्ञं, यत् पात्नीवतः, प्रत्युत्तभ्यै ॥ १ ॥

३-४

अमुष्मिन्वै लोके यजमानो बुभूषत्य, —मुष्य खलु वा आदित्यस्यासौ लोको, यत् सौरीभ्यां
जुहोत्यमुष्मिन् वा एतल्लोके यजमानो भवति, द्वाभ्यां जुहोति, द्विपाद्यजमानः, प्रतिष्ठित्ये,
हिरण्यमवधाय जुहोति, हिरण्यज्योतिषमेवैनं स्वर्गं लोकं गमयति, बद्धेन जुहोति, दक्षि-
णानां वा एषोऽन्वारम्भो, द्यां गच्छ स्वर्गं छेत्यु, —द्वरति, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, रूपं
वो रूपेणाभ्येमीति, रूपं हिरण्यं, रूपं पशव, —स्तुथो वो विश्ववेदा विभुजत्वित्ये, —ष
वै तुथो विश्ववेदा यदग्नि, —रेष वै तं वेद यो दक्षिणीयो, योऽदक्षिणीयं, एतत्ते अग्ने राध
एति सोमच्युतमित्य, —ग्रीधे वा एतदीयते, तत् सोमश्चावयति, तन्मित्रस्य पथा नयेत्ये, —प
वै मित्रस्य पन्था यद्यज्ञ, आग्नेय्याग्रीधे जुहोत्या, —ग्नेयं ह्यग्रीधं, वारुण्या द्वितीयुथा,
यद्यनो वा रथो वा दीयते वारुणं हि तद्, ऋतस्य पथा प्रेतये, —ष वा ऋतस्य पन्था यद्यज्ञ-
श्चन्द्रदक्षिणा इति, चन्द्रं हि दीयते, ब्राह्मणमद्य ऋध्यासं पितृमन्तं पैतृमत्यमित्ये, —ष वै
ब्राह्मणः पितृमानं पैतृमत्यो य आर्षेयः शुश्रुवा, —न्सुधातुदक्षिणमिति, सुधात्वेवास्य यज्ञं दधाति,
वि स्वः पश्य, इव्यन्तरिक्षमित्य, —द एव प्राप्य वदति, यत्स्व सदस्यैरित्य, —रातीयन्ति
वा एत एतस्मै ददत, ईश्वरा ब्राह्मणाः सोमपाश्चक्षुषापहन्तो, —स्तानिव शमयत्य, —स्मद्राता
मधुमतीर्देवत्रा गच्छत, प्रदातास्माविशतेति, तथा हैनममुत्रागच्छन्ति, बहुमर्या यज्ञकुर्षां,

ति ह स्माह यज्ञवचा राजस्तम्बायनः, प्र वा इतो मनु३ष्या दक्षिणाश्चावयन्ति, नामुत्र गच्छन्तीति, यदाहा, —ऽनुवहायास्मान् देवयानेन पथा सुकृतां लोके सीदत, तन्नः स२स्कृतमिति, तथा हैनमिह चामुत्र चागच्छन्ति ॥ २ ॥ ५

घ्नन्ति वा एतत्सोम२ यदभिषुष्वन्ति, यज्ञ२ वा एतद् घ्नन्ति, यद्दक्षिणा दीयन्ते यज्ञ२ वा एतदक्षयन्ति, तद्दक्षिणानां दक्षिणात्वं२, यत्तदक्षयन्ति, स्वर्गो वै लोको माध्यंदिन२ संवृण२, यन्माध्यंदिने संवृणे दक्षिणा दीयन्ते, स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्यै, बहु दैत्य२, सैतु२ वा एतत् कुरुते, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, हिरण्य२ हस्ते भवत्य, —थ नयति, सत्य२ वै हिरण्य२, सत्येनैवैना नयत्य, —ग्रेण गार्हपत्यं, जघनेन संद, —स्ता उदीचीरुत्सृजन्त्यन्तरा चात्वालं चाग्नीध्रं चै, —तेन वा अङ्गिरसः स्वर्गं लोकमाय२, —स्तेमेवैनाः पन्थामपिनयति, द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोती, —मां तेनाक्रमत, आग्नेय्याग्नीध्रे, ऽन्तरिक्षं तेना, —थ यद्दक्षिणा दीयन्ते स्वर्गं तेन लोकं, —मग्नीध्रेऽग्रे ददाति, यज्ञमुख२ वा अग्नीद्, यज्ञमुखमेव नापाग, —उथो अग्निर्वै सर्वा देवता, देवता एवास्य तयाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, ब्रह्मणे ददाति, प्राजापत्यो वै ब्रह्मा, प्रजापतिमेव तया प्रीणात्य, —त्विग्भ्यो ददाति, होत्रा एव तया प्रीणानि, या२ मुदस्येभ्यो ददाति सोमपीथं तया निष्क्रीणीते, यामार्षेयाय शुश्रुवुषे ददाति छन्दा२सि तया प्रीणाति, न हि तस्मादर्हन्ति सोमपीथं निष्क्रीय२, यामार्षेयाय शुश्रुवुषे ददाति देवलोकं तया ऋध्नोति, यामनापेयाय शुश्रुवुषे मनुष्यलोकं तया, यामप्रसृसाय ददाति वनस्पतयस्तया प्रथन्ते, या२ याचमानाय ददाति आतृव्यं तया जिन्वति, यां भीषां क्षत्रं तया ब्रह्मासि, यां प्रतिनुदते सा व्याग्नी दक्षिणा, यत्तां पुनः प्रतिगृह्णीयाद् व्याघ्येनं भूतां प्रल्लिनीया, —दन्यया सह प्रुनिगृह्या, तथा हैनं न प्रल्लिनाति, यदजं ददात्या, —अग्रे वा अ३जो, अग्रेव तेन प्रियं धामोपैति, यद्विं ददात्य३व्यन्तेनापजयति, यद्रां ददाति, वैश्वदेवीं गौ, —विश्वेषां देवानां तया प्रियं धामोपैति, यद्रासो ददाति, सर्वदेव३त्य२ वै वासो, देवता एवास्य तेनाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, यत् कृतान्नं ददाति मा२सं तेन निष्क्रीणीते, यदनो वा रथ२ वा शरीरं तेन, यद्विरण्यं ददात्यायुस्तेन वर्षीयः कुरुते, यदश्वं ददाति, प्राजापत्यो वा अश्वः, प्रजापतेरेव तेन प्रियं धामोपैत्य, —थो अमुष्यादित्यस्य लोकं जयत्य, —न्ततः प्रतिहर्त्रे दैत्य२, गैद्रो वै प्रतिहर्ता, यन्मध्यतः प्रतिहर्त्रे दद्यान्मध्यतो रुद्रमन्ववृणयेत्, तस्मादन्ततः, प्रतिहर्त्रे

दे॒य॒५, स्व॒र्मानु॒र्वा आ॒सुरः स्व॒र्यं त॒मसा॒विध्य॒त्, त॒मत्रि॒रन्व॒पश्य॒द्, य॒दात्रे॒याय॒ हि॒रण्यं
दे॒दाति॒ त॒म ए॒वाप॒हृते॒, ऽथो॒ ज्योति॒रु॒प॒रि॒ष्टाद॒धाति॒, स्व॒र्गस्य॒ लो॒कस्या॒नु॒कशा॒त्यै ॥ ३ ॥ ६

वि॒श्वरूपो॒ वा ए॒तच्चा॒ष्ट्रो य॒ज्ञस्य॒ व्यु॒द्धम॒न्यत्, य॒द्वक्सा॒मे व्यु॒ह्येते॒ स ए॒तान्य॒पश्य॒द्, य॒ज्ञस्य॒
नि॒ष्कृत्यै॒, य॒देवा॒न् य॒ज्ञस्य॒ व्यु॒द्धं त॒स्यैता॒नि नि॒ष्कृत्यै॒ ह्यन्ते॒, ष॒ड्ग॒म्याणि॒ भव॒न्ति, ष॒ष्टौ
ऋ॒तव॒, ऋ॒तुष्वे॒व प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॒, त्री॒णि य॒जू॒५षि॒, त्री॒णि वै स॒वनानि॒, स॒वनान्ये॒वा॒
प्नो॒ति, न॒वैता॒नि स॒मिष्ट॒यजू॒५षि जुहो॒ति, न॒वभि॒र्बहि॒ष्पव॒माने॒ स्तुव॒ते, त॒न्न॒व, न॒व
प्रा॒णाः, प्रा॒णाने॒वात्मा॒न् धत्त॒, ऊ॒र्ध्वो॒स्तिष्ठ॒न् जुहो॒त्यु॒, ध्वो॒ं हि ति॒ष्ठन् वी॒र्य॒वत्त॒रो, यं द्वि॒ष्ट्यात्
त॒स्य तु॒ष्णीं ति॒ष्ठन् जुहु॒यात्, प्रा॒णान॒स्यान्त॑रेति॒, स॒त॒तं जुहो॒ति, प्रा॒णाना॒५ स॒त॒स्या,
अ॒वि॒च्छिन्द॒न् जुहो॒ति, प्रा॒णाना॒मवि॒च्छेदा॒य, य॒द्वि॒च्छिन्धा॒त् प्रा॒णान् वि॒च्छिन्धा॒द्, यं द्वि॒ष्ट्यात्त॑स्य
वि॒च्छिन्धा॒त्, प्रा॒णान॒स्य वि॒च्छिन॒ति, स॒माने॒न वि॒ग्राहं॑ जुहो॒ति, स॒माना॑ ३ही॒मे प्रा॒णा, य॒ज्ञस्य॒
वा ए॒ता आ॒णी, ए॒तौ वै वि॒श्वा॒मित्रो॒ य॒ज्ञस्या॒णी अ॒पश्य॒त्, त॒द् य॒ज्ञस्यै॒वैता॒ आ॒णी क्रि॒येते॒,
य॒तो य॒ज्ञ आ॒दीय॑ते त॒त् पु॒नर्नि॒धीया॒, इति॒ ह स्मा॒ह भ॒रद्वा॒जो, य॒तो वा ए॒तद्य॒ज्ञ आ॒दीय॑ते
त॒त् पु॒नर्नि॒धीय॑ते ॥ ४ ॥ ७

प॒ञ्चस॒व॒नो वै य॒ज्ञ, —स्त्री॒णि स॒वनान्य॒वभृ॒थो, ऽन॒व॒३न्ध्या स॒वनानां॑ प॒ञ्चमी॒, पा॒ङ्क्तो
य॒ज्ञो, या॒वाने॒व य॒ज्ञस्त॑माल॒ब्ध, य॒द्वै य॒ज्ञस्या॒तिरि॒च्यते॒ तद्व॑रुणो गृह्णा॒त्य, —ति॒रि॒क्त॒५ वा ए॒त॒
द्य॒ज्ञस्य॒ यदु॒ज्जीषो॒, ऽधि॒ष॒वण॒माधि॒षवु॒णे, त॒स्मात्ते॒नाव॒भृथ॑म॒भ्यव॑यन्त्य, —३॒पोऽभ्य॑व॒यन्त्या॒, —पो
हि व॑रुणः, स्था॒वरा॒ अभ्य॑व॒यन्ति॒, ता हि सा॒क्षाद्व॑रुणो, य॒द्वद॑न्तीर॒भ्यवे॑युः प॒शूभि॑र्वहेयुः, —
रथ॑ यत् स्था॒वरा॒ अभ्य॑व॒यन्ति॒, प॒शूना॑म॒निर्वा॒हाया॒, —ऽपो॒ वै व॑रुणो, वा॒तो व॑रुणो, य॒दु॒
द॒श्चोऽव॒भृथ॑म॒भ्यवे॑यु॒रभी॑प॒तः प्र॒जा व॑रुणो गृह्णी॒या, —दथ॑ य॒द्वक्षि॑णा॒वभृ॑थम॒भ्यव॑यन्ति य॒ज॒मान॑स्य
नि॒र्वरु॑ण॒त्वा॒यो, —रु॒५ हि रा॒जा व॑रुणश्च॒कारे॒, —ति चा॒त्वाला॒त् प्र॒यन्तो॑ वदन्त्ये, —ष॒ वा अ॒परि॑प॒रः
प॒न्था अ॒रक्ष॑स्यो॒ येना॒सा आ॒दित्य॑ ए॒त्य, —मु॒ष्य वा ए॒तदा॒दित्य॑स्य प॒थ इति॒, श॒तं ते॒ राज॑न्
भि॒ष॒जः स॒हस्र॑मि॒त्य, —पः पु॒रादृ॑श्य वदन्त्य, —पो॒ वा ए॒तद्भू॑षन्ति, पू॒ताभि॑राभिः पू॒ताश्च॑रन्त्ये, —
—क॒कपा॒ला भव॑न्ति, न॒ वै पु॒रुषः क॒पालै॑रा॒प्य, ए॒कधै॑वै॒नमा॒प्नो॒त्य, —थो ए॒का वा इ॒य, —

[४] मै. १, ३, ३८ । तै. सं. ६, ६, १ ।

[५] मै. १, ३, ३९ । तै. सं. ६, ६, ३ । कपि. ४५, ५ । वा. ८, २३, २५, २७ : ३०, १९, २३ ; ३८, २५ । काण्व. ९, २३, २५—२६ ; २२, ४, ७ ; ३८, २४ ।

[उरु५ हि राजा० । क. १, २४, ८ ; तै. सं. १, ४, ४५, १]

मस्यामेव प्रतितिष्ठति, तणं प्रास्य जुहोत्य, — भिमत्येव जुहोत्यायतनवत्य, — न्धोऽध्वर्युः स्याद्, यदनायतने जुहुया, — दंपबर्हिषः प्रयाजान् यजति, प्रजा वै बर्हिः, प्रजा एव मृत्योरुत्सृजत्या, — ज्यभागौ यजति, यज्ञतायै, वरुणं यजति, निर्वरुणताया, अग्निवरुणौ यजत्यु, — भयत एवैनं वरुणान् मुञ्चति, नानुयाजान् यजति, न संस्थापयन्त्य, — तिरिक्तमिव हि तन्मन्यन्ते, समुद्रे ते हृदयमश्नन्ति, — रिति सह सुचोपमारयति, यदेवात्र क्रूरं क्रियते तच्च शमयत्य, — वभृथ निचुङ्कुणेत्य, — वभृथ एवास्यैष, ततो य क्रुजीष उत्प्लवते तं भक्षयन्ति, सोमप्रीथमिव हि तन्मन्यन्ते, वरुणो वा क्रुजीषो, यज्ञक्षयेद्वरुणमात्मन्यञ्जीत, तदाहु, — भक्षयितव्यमेव, पशवो वा क्रुजीषः, पशूनेवात्मन्यङ्क्ता इति, विचृतो वरुणस्य पाशा इति, वरुणपाशमेव विष्णुति, प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशा इति, वरुणपाशमेव प्रत्यस्यति, नमो वरुणस्य पाशायैति, वरुणपाशायैव नमोऽक, — रङ्गिरसो वा उत्तिष्ठतो रक्षां स्यूनदतिष्ठ, — स्तान्वा एतेन बृहस्पतिरन्ववैत्, तेनैभ्यो रक्षां स्यपाहन्, यदेतेनान्ववैति, रक्षसामपहत्यै, यदूर्ध्वस्तोभं तेन बार्हस्पत्य, — मथ यत् त्रिस्तोभं, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतच्छोकैभ्यो यज्ञाद्रक्षां स्यपहन्ति, यदतिछन्दसा, सर्वाणि वै छन्दां स्यतिछन्दाः, सर्वैर्वा एतच्छन्दोभिर्यज्ञाद्रक्षां स्यपहन्ति, यदाग्नेया, — भिर्वै सर्वा देवताः, सर्वाभिर्वा एतद्देवताभिर्यज्ञाद्रक्षां स्यपहन्त्य, — ३पोऽभ्यव्यन्त्या, — पो वै रक्षोघ्नी, — रपो रक्षांसि न त्रन्ति, रक्षसामपहत्या, अनपेक्षमाणा आयन्ति, वरुणस्यानन्ववायाय, परोगोष्ठं मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेव वरुणं निरवदयन्ता, एधोऽस्येधिषीमहीति, निर्वरुणा एव भूवैधितुमुपयन्ति, समिदुसि, समेधिषीमहीति, समिद्ध्या एव ॥ ५ ॥

यः कामयेत्, सर्वो मे यज्ञः स्यात् सरसा इति, स एतांस्तिस्रो वशा आलभेत, यज्ञस्य सर्वत्वाया, — ५थो सरसत्वाय, वैश्वदेवीं मध्यत आलभेत, रेतो वा एतन्मध्यतो दधाति, मध्यतो हि रेतोऽनिरुक्त्या प्रचुरन्त्य, — निरुक्तमिव हि रेतो, यातयामं वा एतस्य देवताश्च ब्रह्म च, यद्वैश्वदेवीं च बार्हस्पत्यां च वशं भवतो, देवतानां च ब्रह्मणश्चायातयामत्वाय, दुग्धानि वा एतस्य छन्दांसि यातयामानि भवन्ति, छन्दस्येव रसं दधाति, बार्हस्पत्यामन्तत आलभेत, ब्रह्म वै बृहस्पति, — ब्रह्मणि वा एतदन्ततो यज्ञस्य यजमानः प्रतितिष्ठति, यद्वै यज्ञः संतिष्ठते मित्रोऽस्य स्विष्टं युवते, वरुणो दुःरिष्टं, यन्मैत्रावरुणयूयश्नश्च ३न्ध्या भवति मित्रेण वा

एतन्मित्राद्यज्ञस्य स्विष्टं मुञ्चति, वरुणेन वरुणादुरिष्ट, — मुभयत् एनं मुक्त्वा यजमानाय प्रयच्छति, यथा वै लाङ्गलेनोर्वरां प्रभिन्दन्त्येवमुक्तथामदानि यज्ञं प्रभिन्दन्ति, यथा मृत्युमन्वासास्यत्येवमेषा यज्ञस्य, यदुष्टुत् ५ यदुःशस्त ५ यद्विलोमं यदेतया कल्पयति, विदेवो वा ईजानः, सदेवोऽनीजाना, आ ह्यनीजाने देवताः शंसन्ते, यथा वा अनुञ्चान् विमुक्तोऽपक्रामत्येवमीजानादेवता अपक्रामन्ति, यदाग्रेय उदवसानो भवत्य, — ग्रिर्वै सर्वा देवता, देवता एव पुनरालभते, — ऽष्टाकपालो भवति, गायत्रो रश्मिर्गायत्रं हन्ताः, पञ्चकपालः कार्श्यः, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, यत्र वा अ३दोऽग्नौ पुरुषं प्रमीतमादधति तदेनमभि सत्यं ५, सर्वा एनमन्या देवता जहत्य, — ग्रिरेन देवतानां न जहाति ॥ ६ ॥ ९

प्र वा ऋचा ह प्रयच्छति, यजुषा गमयति ग्रहेण, स्तोत्राय वा ऋक्, शस्त्राय यजुः, संबद्धे वै स्तोत्रं च शस्त्रं च, संबद्धे ऋक् च यजुश्च, — चैर्ऋचा क्रियत्, उच्चैः साम्नो, — पांशु यजुषा, ते देवा अमन्यन्ते, — दं ५ यज्ञस्य शिथिरमिति, तत् पुरोरुचमुपादधु, — रश्मिश्चिस्त्वाय, देवता वै सर्वा आशंसन्ते ग्रहे गृह्यमाणे, मंहं गृह्णाति मंहं गृह्णातीति, यत् पुरोरुग्, देवतानां व्यावृत्त्यै ॥ जीवा नाम स्थ, ता इमं जीवयत्, जीविका नाम स्थ, ता इमं जीवयत्, संजीवा नाम स्थ, ता इमं संजीवयत् ॥ इति यवानेकविंशतिं दर्भपिञ्जूलानि चावधाय परिब्रूया, — दथाभिमन्त्रयेत् ॥ प्राणापानौ त उपांश्चन्तर्यामौ पातां ५, व्यानं त उपांशुसवनः पातु, वाचं त ऐन्द्रवायवः पातु, दक्षकृतं ते मैत्रावरुणः पातु, श्रोत्रं त आश्विनः पातु, चक्षुषी ते शुक्रामन्थिनौ पाता, — मात्मानं त आग्रायणः पात्व, — ज्ञानि त उक्थ्यः पात्वा, — युस्ते ध्रुवः पातु, स्तनौ त ऋतुपात्रे पातां, मुधीनं ते द्रोणकलशः पातु, कुक्षी ते कलशौ पातां, पुष्टपते चक्षुषे चक्षुः स्ने स्नानं वाचं वाचं प्राणाय प्राणं पुनर्देहस्मै स्वाहा ॥ इति जुहुया, — देतद् स्म वा आह वासिष्ठः सात्यहव्यः, पात्रेषु वा अहं तद्वाह्यं वेद, यथा पुरुषः सकृदाहृतिमाहृत्यते सकृदस्त्रेव कुर्यान्न ततः पुरो, यत् पुनः कुर्यात् प्रमीयेत्, यद्युभिचरेदेतदेवं यजुरुदित्वाभिमन्त्रयेत् ॥ पुनरितरथा ॥ ७ ॥ १०-१५

पुनरन्यानि पात्राणि प्रयुज्यन्ते, नान्यानि, यानि पुनः प्रयुज्यन्ते तान्यस्मै लोकाय, यानि न पुनः प्रयुज्यन्ते तान्यमुष्मै क्षयाया, — ऽथैतदुक्थ्यपात्रं पुनः प्रयुज्यत, आरण्यान्वा

एतत् पशून् प्रत्या, — रण्यानिवैतेन पशून् दाधार, यदेतत् पुनः प्रयुज्यते तस्मादेतान् पश्यतः
 परित्यं घ्नन्त्य, — थैतदुपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽश्व५ वा एतत् प्रत्य, — श्वमेवैतेन दाधार, यदे-
 तत् पुनः प्रयुज्यते तस्मादेतस्याश्वस्येवाधस्ताच् शक्रो, ऽथैतदादित्यपात्रं पुनः प्रयुज्यते, गा५
 वा एतत् प्रति, गामेवैतेन दाधार, यङ्गूयिष्ठाभिर्कृग्भिर्भूयिष्ठः सोमो गृह्यते तस्माद्गौर्हन्यमा-
 नाधमाना पशूनां भूयिष्ठा, — ऽथैतच् शुक्रपात्रं पुनः प्रयुज्यते, पुरुष५ वा एतत् प्रति,
 पुरुषमेवैतेन दाधारा, — ऽसौ वा आदित्यः शुक्रो, रश्मय ऋतवो, ऽन्तरमृतुपात्र५, शुक्रपात्रं
 पुनः प्रयुज्यते, ऽन्तरे रेखमुष्मादादित्याद्रश्मयो, ऽथैतदुपा५शुपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽवि५ वा
 एतत् प्रत्य, — विमेवैतेन दाधारा, — ऽथैतदन्तर्यामपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽजा५ वा एतत् प्रत्य,
 — जामेवैतेन दाधार, प्रजापतिर्वी आग्रायणो, यदेष पुनः प्रयुज्यते तस्मात् प्रजापतिः प्रजा
 वेद, प्रजापतेर्वी एतत् पात्र५ यद् द्रोणकलशो, यदेष पुनः प्रयुज्यते तस्मादयं क्षयोऽस्ति,
 सप्त वै पात्राणि पुनः प्रयोगमर्हन्ति, तानि हि बन्धुमन्ति सप्त छन्दांसि, छन्दांसि वांग्,
 यावत्येव वाक्तामामोति, सप्त छन्दांसि, सप्त होत्राः, सप्त ग्राम्याः पशव, — स्तानेवाव-
 रुन्दे, त्रीणि वै पात्राणि प्रत्यक्षबन्धूनि, परोक्षबन्ध्वेवान्यत् सर्वं, गायत्र्यैन्द्रवायव, — स्त्रिष्टुप्
 शुक्रो, जगत्याग्रायणो, ऽछिन्न५ सावयित३व्यः, कामो हास्य समर्धुको भवत्य, — थो
 अजीमूतवर्षी पर्जन्यो भवति, न च्छमसमभ्युपाकुर्याद्, यच्चमसमभ्युपाकुर्याद्भर्मृतः प्रजाः स्यु,
 — यैनैवाग्रे सर्पन्ति तेन पुनः सर्पेयु, — यदन्त्येन सर्पेयुर्गर्भा वेष्टुकाः स्यु, — र्युपेन वा आहुतयः स्वर्गे
 लोक५ यन्त्य, — ध्वर्युणा दक्षिणा, ऊर्ध्वी यूपो मीयत, ऊर्ध्वैस्तिष्ठन् प्रतिगृणाति,
 स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ॥ ८ ॥

१६

यो ज्येष्ठबन्धुः स्यात् स ऐन्द्रवायवाग्रान् ग्रहान् गृह्णीता, — ऽग्र५ ह्यैन्द्रवायवो, य आमयावी स
 मैत्रावरुणाग्रान्, प्राणापानौ हि मित्रावरुणौ, यः पश्चात् सोमपीथः स आश्विनाग्रान्, पश्चैव-
 रेद्येतौ सोमपीथमाश्रुवाता५, यो ब्रह्मवर्चसकामः स शुक्राग्रा५, — स्तेजो वै शुक्रो ब्रह्मवर्चस५,
 योऽभिचरेत् स मन्ध्यग्रा, — नार्ति५ वा एतत् पात्र५ यन्मन्थिपात्र५, य आनुजावरः स आग्रा-
 यणाग्रा, — नग्र५ ह्याग्रायण, एति वा एष यज्ञमुखाद्य ऐन्द्रवायवाग्रेभ्यो ग्रहेभ्योऽन्याग्रान् ग्रहान्
 गृह्णीते, धारयेयुस्त५ यं कामाय गृह्णीया, — दथैन्द्रवायव५ सादयेद्, यथापूर्व५ वा एतत्

क्रियते, न यज्ञमुखादिति, यद्याग्रायणः स्कन्देदुप वा दस्येदितरेभ्यो ग्रहेभ्यो निर्गृह्णीयाद्, यथा
 पिता पुत्रान् क्षितं उपधावन्त्येवं तद्, यदीतिरे ग्रहाः स्कन्देयुरुप वा दस्येयुराग्रायणाभिर्गृह्णीयाद्,
 यथा पुत्राः पितरं क्षितं उपधावन्त्येवं तद् द्रोणकलशान्निर्गृह्णन्त, एष वा एतेषां योनिः,
 स्वादेव योनेर्निर्गृह्णन्ते, ऽस्कन्तत्वाय, सोमः स्कन्तस्यति, तमितीं ग्रहीष्यामीति,
 तस्य वा एष परिशये, यदा वा एतमुवनयत्यथैष उभयतः शुक्रो, ऽथो सर्वतः शुक्रः,
 पशुभिर्वी एष व्युध्यते यस्य सोमः स्कन्दति, व्युस्य यज्ञश्छिद्यते, पशवो वै पृषदाज्यं,
 यत् पृषदाज्यं जुहोति, पशुभिरेवैनं सम्यञ्च दधाति, मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्य विच्छिन्नं
 यज्ञं समिमं दध्वात्त्विति, यज्ञमेव संदधाति ॥ वर्धतां भूतिर्दधा घृतेन मुञ्चतु यज्ञं यज्ञपति-
 मंहसः । स्वाहा ॥ इति जुहुया, —दियं वा एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यदार्छेती, —यं भूति, —रस्यां
 एवैनदधि मुञ्चति, द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु घामित्य, —भिमृशति, होत्रास्वेवैनत् प्रति-
 ष्ठापयति, त्रयस्त्रिंशदपोऽन्वतिषिञ्चत्या, —पो हि यज्ञो, यज्ञं वा एतस्य विमथते यस्य
 पशुं विमथते, व्युस्य यज्ञश्छिद्यते, यद्वदानं न विन्देत्तदाज्यस्यावद्येत, सर्वा वा अन्या
 देवता यातयाम्नीः, प्रजापतिरेवायातयामा, प्राजापत्यमाज्यं, प्राजापत्या देवाः, प्रजाप-
 तिहुतमेवास्य भवति, यदि कामयेत्, ये पशुं व्यमाथिषत् त आर्तिमार्छेयुरिति, कुर्विदुङ्ग
 यवमन्तो यवं चिदिति, नमउक्तिमत्य ऋचाग्नीध्रे जुहुया, —नमउक्तीरेवैषां वृद्धे, ताज-
 गार्तिमार्छन्त्यं, —थैषाष्टापदी, यद्वर्भस्यावद्येद्वदानान्यतिरेचयेद्, यन्नावद्येत् प्रोक्षितस्य हविषो
 नावद्येद्, रसेन जुहोत्यं, —व प्रोक्षितस्य हविषो द्यति, नावदानान्यतिरेचयति ॥९॥१७-१९

यथा वै शल्वैः सवत्सरं, —स्तस्य यथा पक्षसी एवं पक्षसी, यथा मध्यमो वृक्ष एवं
 दिवाकीर्त्यं, यथा वा इदं शालायाः पक्षसी मध्यमं वृक्षमभिसमार्गच्छन्त्येवं वा एतत् स-
 वत्सरस्य पक्षसी, दिवाकीर्त्यमभिसंतनोति, यथा मध्यमो वृक्ष एवं दिवाकीर्त्यं, यदेष
 शिथिरः स्यादवशीर्येत, यदेतस्मिन्नहन्येतै ग्रहा गृह्णन्ते, ऽहो द्रष्टिन्नेऽशिथिरत्वाय, शुक्राग्रा
 एतदहर्ग्रहा भवन्ति, त्रैष्टुभो वै शुक्र, —त्रैष्टुभमेतदहः प्रत्युत्तब्ध्यै सयच्चायु, सौर्यो ग्रहो
 गृह्णते, सौर्यः पशुरालभ्यते, ऽसा आदित्य एतदह, —स्तं साक्षाद्भोति, षड् ग्रहा गृह्णन्ते,

[द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवी० । ऋ. १०, १७, ११; अथर्व. १८, ४, २८; तै. सं. ३, १, ८, ३; ४, २, ८, २; ९, ५; तै. आ.
 ६, ६, १ । कुर्विदुङ्ग यवमन्तो० । ऋ. १०, १३१, २; अथर्व. २०, १२५, २; तै. सं. १, ८, २१, १; ५, २, ११, २;
 तै. ब्रा. २, ६, १, ३]

पशुः सप्तम आलभ्यते, सप्त वै शीर्षेण प्राणा, असा आदित्यः शिरः, शीर्षेण वा एतत् प्राणान्
 दधती, —न्द्रो वै वृत्रमह, —न्तस इमं लोकमभ्यजय, —दमुं तु लोकं नाभ्यजयत्, तं विश्वकर्मा
 भूत्वाभ्यजयद्, यद्वैश्वकर्माणो ग्रहो गृह्यते, ऽमुष्य लोकस्याभिजित्यै, यन्ति वा एतेऽस्मा-
 ल्लोकाद्यै वैश्वकर्माणं ग्रहं गृह्यते, पराञ्चो हि यन्तीश्वराः प्रमेतोः, श्वो भूत आदित्यं गृह्णीर, —न्नि-
 यं वा अदितिरियं प्रतिष्ठा, यदादिश्यो, ऽस्यामेव प्रतिष्ठन्ति, तयोरन्यमन्यमां पुरा-
 र्धात् पक्षसो गृह्णीन्, विश्वमन्येन कर्म कुर्वाणा यन्ती, —यं वा अदिति, —स्यामन्येन प्रति-
 तिष्ठन्ति, ता उभौ सहाकं गृह्णीरन्नन्तं गत्वा, ऽन्तमेव गत्वोभयोलोकयोः प्रतिष्ठन्त्या, —दि-
 त्येनास्मिल्लोके, वैश्वकर्माणेनामुष्मिन् ॥१०॥

२०

[२३१०]

॥ इति खिलकाण्डे अष्टमः प्रपाठकः ॥ ८ ॥

अथ नवम प्रपाठकः

प्रवर्ग्यः ।

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनाविदेका इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥

१

देवस्य त्वा सवितुः प्रुसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥ अभिरसि नारिरसि ॥

२-३

उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे । उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवा इन्द्र प्राशर्भवा सचा ॥ ४

प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूनृता । अछा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसं देवा युञ्ज नयन्तु नः ॥ ५

देवीं द्यावापृथिवी अनु मेऽमंसाथा, —मृध्यासमद्य मखस्य शिरः ॥ मखाय त्वा ॥ मखस्य
 त्वा शीर्ष्णे, देवीर्विप्रारस्य भुवनस्य प्रथमजा क्रतावरी, —र्ध्यासमद्य मखस्य शिरः ॥ मखाय
 त्वा ॥ मखस्य त्वा शीर्ष्णे ॥ इत्येत्यग्र आसीदतो देव्यु, —ध्यासमद्य मखस्य शिरः ॥ मखाय त्वा ॥

[१] तै. आ. ४, २-३ । वा. ५, १४; ११, ४; ३७, २; १, १०, २१, २४; २, ११; ५, २२, २६; ६, १, ९, ३०, ९, ३०, ३८-४०; ११, ९, २८; १८, ३७; २०, ३; ३७, १; ३८, १; ११, १०; ३४, ५६; ३३, ८९; ३७, ३-१९; ११, ६०-६३, ५७, ६५; ३८, १७ ।

काण्व.

५, १९; १२, ४; ३७, २; १, १३, ३६, ४०; २, २२; ५, २८, ३३; ६, १, १०, ४३; १०, ३९; ११, ४; १२, ९, २८; २०, ७; २१, ९३; ३७, १; ३८, १; १२, १०; ३३, ४४; ३७, ३-१०; ११, ५९, ६१-६६; ३८, १७ । [युञ्जते मन उत ० । ऋ. ५, ८१, १; तै. सं. १, २, १३, १; ४, १, १, १; तै. आ. ४, २, १ । देवस्य त्वा सवितुः ० । अथर्व. १९, ५१, २ । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ० । ऋ. १, ४०, १; तै. आ. ४, २, २ । प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः ० । ऋ. १, ४०, ३; सा. ५६; तै. आ. ४, २, १]

मुखस्य त्वा शीर्ष्णे ॥ इन्द्रस्यौजोऽसि प्रजापते रेतः ॥ ऋध्यासमद्य मुखस्य शिरः ॥ मखाय त्वा ॥
 मुखस्य त्वा शीर्ष्णे ॥ मधु त्वा मधुला कृणोतु ॥ मुखस्य शिरोऽसि ॥ यज्ञस्य पदे स्थः ॥ गायत्रो-
 ऽसि ॥ त्रैष्टुभोऽसि ॥ जागतोऽसि ॥ मुखस्य रास्नासि ॥ सूर्यस्य रसा आश्रयस्व ॥ वृष्णो अश्वस्य
 निष्पदासि, वृष्णस्त्वाश्वस्य निष्पदा धूपयामसि ॥ वरुणस्त्वा धृतव्रतो धूपयतु मित्रावरुणौ ध्रुवेण
 धर्मणा ॥ अदितिश्चा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्खनत्ववट, देवानां त्वा
 पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वदधतु महावीरान् ॥ ६-२८

अचिषे त्वा शोचिषे त्वा ज्योतिषे त्वा हरुसे त्वा ।

अभीमान्महिना दिवो मित्रो बभूव सप्रथाः ॥

२९

उत श्रवस आ पृथिवीम् ॥

३०

मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसि । द्युन्मै चित्रश्रवस्तमम् ॥

३१

देवस्त्वा सवितोद्वपत सुपाणिः स्वङ्गुरिः । सुबाहुरुत शक्त्या ॥

३२

ऋजवे त्वा, साधवे त्वा, सुक्षित्यै त्वा ॥ इदमहममुमामुष्यायणं तेजसा ब्रह्मवर्चसेन पर्यु-

हामि ॥ इदमहममुमामुष्यायणं विशा क्षत्रेण पर्युहामि ॥ इदमहममुमामुष्यायणं प्रजया पशुभिः
 पर्युहामि ॥ छृणत्तु त्वा वाक्, छृणत्तु त्वोर्क, छृणत्तु त्वा हविः ॥ देवपुरश्चरस, ऋध्यासं
 त्वा ॥ १ ॥ ३३-३८

नमो वाचै, नमो वाचस्पतये, या चोद्विता या च नोद्विता तस्यै वाचै नमो, नमा ऋषि-
 भ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो, मां सामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रविदः प्रादु, देवी-
 वाचमुद्यासं जुष्टां देवेभ्यः स्वधावरीं पितृभ्योऽनुमतान्मनुष्येभ्यः, स्तन्मा देवा अवन्तु शोभायि,
 पितरोऽनुमदन्तु ॥ गायत्रीं छन्दः प्रपद्ये, त्रिष्टुभं छन्दः प्रपद्ये, जगुतीं छन्दः प्रपद्ये, ऽनुष्टुभं
 छन्दः प्रपद्ये, पङ्क्तिं छन्दः प्रपद्ये, छन्दांसि छन्दः प्रपद्ये ॥ तानि नोऽवन्तु, तानि नः
 पालयन्तु, तानि सां ऋछतु यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो,
 होतृधर्ममभिष्टु, ह्यग्रीर्दजनरोहिणौ पुरोडाशावधिश्रय, प्रतिप्रस्थातृर्विहर, प्रस्तोतुः सामानि
 गाय ॥ ३९-४२

[मित्रस्य चर्षणीधृतः ० । ऋ. ३, ५२, ६; तै. सं. ३, ४, ११, ५; ४, १, ६, ३; तै. आ. ४, ३, २]

[२] तै. आ. ४, १-४ । वा. ६, २२; १०, १९; ३५, १२, ३६, २३; ३८, २३ । काण्व. ६, ३१; २२, ४; ३५, ४५; ३६, २३; ३८, २३ ।

[यो अस्मान् (ऽस्मान्) द्वेष्टि ० । अथर्व. १०, ५, १५ — २१, २५ — ३५; १६, ७, ५]

यजुर्भुक्तं सामभिर्ऋक्खंता विश्वाभिर्धीभिः संभृतं दक्षिणाभिः ।

प्रततं पारयिष्णुं स्तुभो बृहन्तु सुमनस्यमानाः ॥

४३

भूर्भुवः स्व, देवस्य सवितुः प्रसवे, बृहस्पतिप्रसूता ॥

४४

ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत ॥ २ ॥

४५

यमाय त्वा ॥ मखाय त्वा ॥ सूर्यस्य हरसे त्वा ॥ देवस्त्वा सविता मध्वानक्त ॥ पृथिव्याः
संपृचस्पाहि ॥ अर्चिषे त्वा, शौचिषे त्वा, ज्योतिषे त्वा, तपसे त्वा ॥ अर्चिरसि, शौचि-
रसि, ज्योतिरसि, तपोऽसि, सूर्यस्य तपस्तपः ॥

४६-५२

संसीदस्व महं असि शौचस्व देववीतमः । वि धूममग्ने अरुषं मेध्य सृजं प्रशस्त दर्शतम् ॥ ५३

अञ्जन्ति यं प्रथयन्तो न विप्रा वपावन्तो नाग्निना तपन्तः ।

पितुर्न पुत्रं उपसि प्रेष्टा आ घर्मो अग्निरमृतो न सादि ॥

५४

अनाधृष्टासि पुरस्ता, दग्नेराधिपत्या, आयुर्मे दाः, पुत्रवृत्ती दक्षिणतं, इन्द्रस्याधिपत्ये,
प्रजां मे दाः ॥ सुषदा पश्चात्, सवितुराधिपत्ये, चक्षुर्मे दाः ॥ आश्रुतिरुत्तरतो, मित्रावरुणयोरा-
धिपत्ये, श्रोत्रं मे दाः ॥ विधृतिरुपरिष्ठाद्, बृहस्पतेराधिपत्ये, वाचं मे दाः ॥ ब्रह्म मे दाः,
क्षत्रं मे दाः, पयो मे दाः ॥ मनोरश्वासि भूरिपुत्रा सपसदुना, विश्वाभ्यो मा दुष्प्राभ्यस्पाहि
॥ ३ ॥

५५-६०

चिदसि ॥ स्वाहा मरुद्भ्यः परिश्रयस्व ॥ मासि ॥ प्रमासि ॥ प्रतिमासि ॥ विमासि ॥ संमा-
सि ॥ उन्मासि ॥ अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि ॥ दिवः संपृचस्पाहि ॥

६१-७०

अहन् विमर्षि सायकानि धन्वा । अहन्निष्कं यजतं विश्वरूपम् ।

अहन्निदं दयसे विश्वमा धन्वा । औजीयो रुद्रस्तदस्ति ॥

७१

गायत्रोऽसि ॥ त्रैष्टुभोऽसि ॥ जागतमसि ॥ मधु । मधु । मधु ॥ रुचितो घर्मः ॥ ४ ॥ ७२-७६

[३] तै. आ. ४, ५, १—५। वा. ७, ४७, ३—१२; ३८, २, १७; ११, ३७ । काण्व. ९, १३; ३७, ३—१३; ३८, ९, १७; १२, ३७ ।

[सँ सीदस्व महं (महँ) असि० । ऋ. १, ३६, ९; तै. सं. ४, १, ३, ३; तै. आ. ४, ५, २, १ । अञ्जन्ति यं प्रथयन्तो० । ऋ. ५, ४३, ७; तै. आ. ४, ५, २ । आयुर्मे दाः । अथर्व. २, १७, ४ । चक्षुर्मे दाः । अथर्व. २, १७, ६ । श्रोत्रं मे दाः । अथर्व. २, १७, ५]

[४] तै. आ. ४, ५, ५—७ । वा. ४, १९; १२, ५३; ३७, १३ । काण्व. ४, २५; १३, ५४; ३७, १३ । [अहन् विमर्षि साय-
कानि० । ऋ. २, ३३, १०; तै. आ. ४, ५, ७]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा, दश प्रतीचीर्दश भास्युदीची, — दशोर्ध्वा भासि सुमनस्य-
मानः ॥ सा नः प्रजां पशून् पाह्यरणीयमानः ॥ अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु, स मा रुचितो
रोचय ॥ पितरस्त्वा यमराजानः पितृभिर्दक्षिणतो रोचयन्तु, स मा रुचितो रोचय ॥ सवितो
त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु, स मा रुचितो रोचय ॥ मित्रावरुणौ त्वोत्तरतो मरुद्भ्यो रोचयेतां, स मा रुचितो रोचय ॥ बृहस्पतिष्ठा विश्वेदेवैरुपरिष्टाद्रोचयतु, स मा रुचितो रोचय ॥ देव घर्म
रुचितस्त्वं देवेष्वामा, सुरुचितं मां देवमनुष्येषु कुरु, रुचं मयि धेहि, रुचिरसि, रुचोऽसि,
स युथा त्वं रुच्या रोचस एवमहं रुच्या रोजिषीय, तवेवं मे रोजमानस्य रोजो भूयासु, —
भ्राजिरसि, भ्राजोऽसि, स युथा त्वं भ्राज्या भ्राजस एवमहं भ्राज्या भ्राजिषीय, तवेवं मे
भ्राजमानस्य भ्राजो भूयासु, — भ्राजिरसि, भ्राजोऽसि, स युथा त्वं भ्राज्या भ्राजस एवमहं
भ्राज्या भ्राजिषीय, तवेवं मे भ्राजमानस्य भ्राजो भूयासुः ॥ ५ ॥ ७७-८४

अपश्यं गोपामनिपद्यमानमा च परा च पृथिभिश्चरन्तम् ।

स सध्रीचीः स विषूचीर्विसाना आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तः ॥

८५

गर्भो देवानां जनिता मुतीनां मतिः कवीनां पतिः प्रजानां धर्ता क्षत्रस्य ॥ स देवो देवेन सवि-
त्रा यजत्र सः सूर्येण रोचते ॥ हृदे त्वा, मनसे त्वा, दिवे त्वा, सूर्याय त्वा ॥ उध्वमि-
ममध्वरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छ ॥ धर्ता दिवो रुजसो विभाति धर्ता, पृथिव्या धर्तारोऽन्तरिक्षस्य
धर्ता ॥ देवो देवानाममर्त्यस्तपोजा अप्सु प्रावीः ॥ विश्वासां भुवां पते विश्वस्य भुवनस्पते विश्वस्य
मनसस्पते विश्वस्य वचसस्पते विश्वस्य ब्रह्मणस्पते ॥ देवश्रुत्वं देव घर्म देवान् पाहि तपोजान् ॥
वाजसस्मिन्निधेहि देवायुवम् ॥ मधु माध्वीभ्यां, मधु माधूचीभ्यां, मधुमान् देववीतये ॥ समग्निर-
ग्निनागत, स देवो देवेन सवित्रा यजत्र, सः सूर्येणारोचिष्ट स्वाहा ॥ समग्निस्तपसागत, स
देवो देवेन सवित्रा यजत्र, सः सूर्येणायुक्ता, — ऽऽयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वचोदा अस्मि, पितासि
पिता नो बोधिषीमहि त्वा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ त्वष्टिमन्तस्त्वा सपेम ॥ ६ ॥

८६-९८

[५] तै. आ. ४, ६ । वा. १६, ६४—६६ । काण्व. १७, ६४ ।

[६] तै. आ. ४, ७, १—५ । वा. ३७, १४—२०, ३, ६३; १८, ५३; २०, १; ३८, १६ । काण्व. ३७, १४—१९, २०; २३, २१,
२३; ३८, १६ । [अपश्यं गोपामनिपद्यमानमा० । ऋ. १, १६४, ३१; १०, १७७, ३; अथर्व. ९, १०, ११; ऐ.
आ. २, ६; तै. आ. ४, ७, १; नि. १४, ३]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥ अदित्या रास्नासि ॥ इडा
एह्य, —सावैह्य, —दिता एह्य, —सावैहि, संरस्वत्येह्य, —सावैहि ॥ ९९-१०१

यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि ॥ १०२

अदित्या उष्णीषमसि ॥ पूर्वा त्वोपावसीदतु ॥ वायुरस्य, —श्विभ्यां प्रधापय ॥ धर्माय शैक्ष्व ॥
बृहस्पतिष्टोपसीदतु ॥ दानवः स्थ ॥ प्रेरवः स्थ ॥ अश्विभ्यां पिन्वस्व ॥ संरस्वत्यै पिन्वस्वै, —
न्द्राय पिन्वस्वै, —न्द्राय पिन्वस्व ॥ उप मेहि सहोर्जो भागेन ॥ मधुहविरसि, स्वाहा त्वा वाताय
सूर्यस्य रश्मये सिता वृष्टिसनये संजुहोमि स्वाहा ॥ इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य धर्मं पात वसवो
यजत्रा वेद् ॥ गायत्रमसि ॥ त्रैष्टुभमसि ॥ जागतासि ॥ द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामि ॥ अन्त-
रिक्षेणोपयच्छामि ॥ दिविस्पृङ् मा मा हिंसीः ॥ अन्तरिक्षस्पृङ् मा मा हिंसीः ॥ पृथिवीस्पृङ्
मा मा हिंसीः ॥ तैजोऽसि, तैजोऽनुप्रेहि ॥ ७ ॥ १०३-१२३

सलिलाय त्वा वाताय स्वाहा, ऽर्णवाय त्वा वाताय स्वाहा, सिन्धवे त्वा वाताय स्वाहा,
समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा, शिमिद्रते त्वा वाताय स्वाहा, कुमुद्रते त्वा वाताय स्वाहा,
ऽवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा, दुवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा, ऽनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा,
ऽप्रतिधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा, ऽग्रये त्वा वसुमते स्वाहा, सोमाय त्वा रुद्रवृते स्वाहे, —न्द्राय
त्वा मरुत्वृते स्वाहा, यमाय त्वा पितृमतेऽङ्गिरस्वते स्वाहा ॥ सवित्रे त्वर्भूमते विभूमते वाजवृते
बृहस्पतिवृते विश्वदेव्यावृते स्वाहा ॥ अहः केतुना जुषतां, स्वर्ज्योतिर्जुषतां स्वाहा ॥ रात्रिः
केतुना जुषतां, स्वर्ज्योतिर्जुषतां स्वाहा ॥ ८ ॥ १२४-१२७

दिवि धा इमं यज्ञं, —मिमं यज्ञं दिवि धाः, स्वस्ति धर्माय, स्वस्ति धर्मपित्वे ॥ विश्वा आशा
दक्षिणःसद्विश्वान् देवान्यादिह ॥ ओं श्रावय ॥ अस्तु श्रौषट् ॥ धर्मस्य यज ॥ अश्विना धर्मं पिबुतं
हार्द्रानु, —मनु मां द्यावापृथिवीं अनु मेऽमंसाता, —मिहैव रातयः सन्ति सं यजुभिः, स्वाहे-
न्द्राय, स्वाहेन्द्राय वेद् ॥ स्वाहाकृतस्य धर्मस्य मधोः पिबतमश्विना, धर्ममपातमश्विना, वह-
दिव्याभिरुतिभिः स्वं पेद्रवं यथा वेद् ॥ इषे पिपीहि ॥ ऊर्जे पिपीहि ॥ अस्मै ब्रह्मणे पिपीहि ॥
अस्मै भत्राय पिपीहि ॥ इष ऊर्जे पिपीहि ॥ सुभूताय पिपीहि ॥ ब्रह्मवर्चसाय पिपीहि ॥ अस्मै विशे

[७] तै. आ. ४, ८ । वा. ३८, १—६ । काण्व. ३८, १—६ । [देवस्य त्वा सवितुः ० । अथर्व. १९, ५१, २]

[८] तै. आ. ४, ९ । वा. ३७, २१; ३८, ७—९, १६ । काण्व. ३७, २०; ३८, ७—९, १६ ।

[९] तै. आ. ४, ९, ३; ४, १० । वा. ३, ६३; १८, ५३, ३७, २०; ३८, ८—१६, ९, २०; १८, २८ । काण्व. ३८, ८—१६, १०;
२७; १९, ४०; २०, २३; ३७, १९ ।

मह्यं ज्यैष्ठ्याय विप्रीहि घर्मोऽसि, घर्ममेभ्य, —स्मे ब्रह्माणि धारय ॥ क्षत्रं धारय ॥ विशं
धारय ॥ पूष्णे शरासि स्वाहा ॥ ग्रावभ्यः स्वाहा ॥ प्रतिरवेभ्यः स्वाहा ॥ द्यावापृथिवीभ्यां
स्वाहा, पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहा ॥ रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा ॥ हुतं हविर्मधुहविरसी, —न्द्रतमे-
ऽग्नौ स्वाहा ॥ अश्यामे ते देवं घर्म ऋभूमतो विभूमतो वाजवंतो बृहस्पतिवतो विश्वदेव्यावतो पितृ-
मतोऽङ्गिरस्वत, उशीमहि त्वा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ ससाधमानायानुब्रूहि ॥
अह्ने स्वाहा ॥ रात्र्यै स्वाहा ॥ ९ ॥ १२८-१५५

पशूनां ज्योतिरसि विभृतं, देवत्रां ज्योतिर्भा असि ॥ वनस्पतीनामपामोषधीनां रंसो, वा-
जिनं त्वा वाजिन्यवनयाम्यु, —र्ध्वं मनः स्वर्ग्यम् ॥ पयोऽसि, पयस्वीं भूयासम् ॥ घर्म या ते
दिवि शुग्यां दिवि या बृहति या स्तनयित्नीं या जागृते छन्दसीयं ते तामवयजे, तस्यै ते
स्वाहा ॥ घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुग्यान्तरिक्षे या वाते या वामदेव्ये या त्रैष्टुभे छन्दसीयं ते तामवयजे,
तस्यै ते स्वाहा ॥ घर्म या ते पृथिव्यां शुग्यां पृथिव्यां याग्नौ या रथन्तरे या गायत्रे छन्दसीयं
ते तामवयजे, तस्यै ते स्वाहा ॥ प्रस्तोतः साम गाय ॥ अन्वद्य न, इत्येषा, ब्रह्मणस्त्वा पर-
स्पाय क्षत्रस्य तन्वस्पाहि ॥ विशस्त्वा धर्मणा वयमनु परिक्रामाम सुविताय नव्यसे ॥ प्रस्तोतः
साम गाय ॥ अन्वद्य न, इत्येषा, प्राणस्य त्वा परस्पाय चक्षुषस्तन्वस्पाहि ॥ श्रोत्रस्य त्वा
धर्मणा वयमनु परिक्रामाम सुविताय नव्यसे ॥ प्रस्तोतः साम गाय ॥ अन्वद्य न, इत्येषा,
दिवस्त्वा परस्पाय ॥ अन्तरिक्षस्य तन्वस्पाहि ॥ पृथिव्यास्त्वा धर्मणा वयमनु परिक्रामाम सुविताय
नव्यसे, चतुः सक्तिर्ऋतस्य नाभिः सद्यो घर्मो विश्वायुः शर्म सप्रथाः ॥ अप द्वेषो अप हरो
अन्यत्रतस्य सश्रिमं, वल्गुरसि शयोर्धायाः ॥ शिशुर्जनधायाः ॥ शं च वक्षि ॥ परि च वक्षि ॥
घर्मेतत्तेऽन्नमेतत् पुरषम् ॥ तेन वर्धस्व चाप्यायस्व, वर्धिषीमहि च वयमां च प्यायिषीमहि च,
व्यसौ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ १० ॥ १५६-१७७

रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्व, —स्तस्य ते पदद्विविधीनु, —मग्निरध्यक्षो, रुद्रो अधिपति, —
विश्वावसुः सोम गन्धर्वमापो ददशुषीस्तद्वेनान्ववाय, —स्तदिन्द्रस्य वै रुद्रो रारहाण आसां पुरि

[१०] तै. आ. ४, ११ । वा. ३८, १८—२१, २३; ६, २२; २०, १९; ३५, १२; ३६, २३ । काण्व. ३८, १८—२१, २३; ६, ३३;
२२, ४; ३५, ४५; ३६, २३ ।

[११] तै. आ. ४, ११, ५ । वा. १८, ५३; १२, ९—१०, ४०—४१; ७, ४१—४२; ८, ४१; ३३, ३१; १३, ४६; २०, १२, ३३ ।
काण्व. २०, २३; १३, १०—११, ४१—४२; ८, २३—२४; ९, ६—७; ३२, ३१; १४, ४८; २१, १०५; २२, ८ ।

[विश्वावसुः सोम गन्धर्वम् । ऋ. १०, १३९, ४; तै. आ. ४, ११, ७]

सूर्यस्य परिधींरूपोर्णु, वीरेभिरधि तन्नो गृणानो रजसो विमानो यद्वा घा सत्यमुत यन्न विन्नं ॥
 धिय इन्वानो धिय इन्नो अव्यात् ॥ सस्निमविन्दच्चरणे नदीनामपावृणोदुरो अस्मद्रथानाम् ॥ प्रासां
 गन्धर्वो अमृतानि वोचत् ॥ इन्दुं दक्षं परिददादहीनाम् ॥ वर्षाहरं साम गाय ॥ चिदसि समुद्र-
 योनिः ॥ १७८-१८४

इन्दुर्दक्षः ज्येन ऋतावा हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः ।

महान्तसर्धस्थे ध्रुव आ निषत्तो नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥ १८५

सोमपीथानु मेहि ॥ इष्टाहोत्रियं साम गाय ॥ पुनरुर्जा सह रय्ये, —त्येकै, ज्यैतं साम
 गाय ॥ उदु त्यं चित्रं, —मित्येकै ॥ वामदेव्यं साम गाय ॥ इममु पु त्वमस्माकं सनि गायत्रै
 नव्यांसम् ॥ अग्निदेवेषु प्र वोच ॥ भूः स्वाहा ॥ ११ ॥ १८६-१९३

मा नो घर्म व्यथितो विव्युधीन्मा न आयुः परमवरं मानुदोनैः ।

मो ष्वत्त्वमस्मान्तराधान्मा रुद्रियासो अभि गुल्बधानः ॥ १९४

मा नः ऋतुभिर्हीडिषेभिरस्मद्विषः सुनीथो मा पुरा दैः ।

मा नो अग्निं निर्ऋतिर्मा न आष्टान्मा नो द्यावापृथिवी हीडिषेथाम् ॥ १९५

उता नो मित्रावरुणा इहागुतं मन्मा दीध्याना उता नः सखाया ।

आदित्यानां प्रसृतिर्हेतिरुग्रा शरा वाष्टाद्विषा वार्णैः ॥ १९६

विधुं दद्राणं समने बहूनां युवानं संन्तं पलितो जगाद ।

देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्याममार संह्यः समानः ॥ १९७

जरि चेतीदभिषिषः पुरा चक्रभ्या आतृद ।

संधाता संधिर्मघवा पुरुवसुर्निष्कृती विहृतं पुनः ॥ १९८

[वीरेभिरधि (विश्वावसुरभि) तन्नो० ऋ. १०, १३९, ५; तै. आ. ४, ११, ७ । सस्निमविन्दच्चरणे० ऋ. १०, १३९, ६; तै. आ. ४, ११, ८; नि. ५, १ । पुनरुर्जा निवर्तस्व० सा. १८३२ । सह रय्या निवर्तस्वाग्ने० सा. १८३३ । उदु त्यं जातवेदसं० ऋ. १, ५०, १; सा. ३१; अथर्व. १३, २, १६; २०, ४७, १३; तै. सं. १, २, ८, २; ४, ४३, १; नि. १२, १५ । चित्रं देवानां० ऋ. १, ११५, १; ऐ. आ. ३, ९; अथर्व. १३, २, ३५; २०, १०७, १४; तै. सं. १, ४, ४३, १, २, ४, १४, ४; तै. ब्रा. २, ८, ७, ३; तै. आ. १, ७, ६; २, १३, १; नि. १२, १६]

[१२] तै. आ. ४, २०, १ वा. ११, ४१—४१; १२, ९—१०, ४०—४१; २०, १२, ३३; २२, ३१ । काण्व. १२, ४१—४२; १३, १०—११, ४१—४२; २१, १०५; २२, ८, २४, ४५ । [विधुं दद्राणं समने० ऋ. १०, ५५, ५; सा. ३२५, १७८२; अथर्व. ९, १०, ९; तै. आ. ४, २०, १; नि. १४, १८ । जरि चेतीदभि० (य ऋते चिदं) । ऋ. ८, १, १२; सा. २४४; अथर्व. १४, २, ४७; तै. आ. ४, २०, १; कात्या. श्रौ. सू. २५, ५, ३०; ताज्य. ब्रा. ९, १०, १;]

उदु तिष्ठ स्वध्वरं, ऊर्ध्वं ऊ पु ण, इत्येके ॥ पुनरूर्जा सह रय्ये, —त्येके ॥ उदु त्वं चित्रं,
—मित्येके ॥ भूः स्वाहा ॥ भुवः स्वाहा ॥ इस्वः स्वाहा ॥ भूर्भुवः इस्वः स्वाहा ॥ १२ ॥

१९९-२०५

भूर्भुवः इस्व, —मयि तदिन्द्रियं वीर्यं, मयि रायो, मयि रक्षो, मयि दक्षो, मयि
ऋतु, —मयि धेहि सुवीर्यम् ॥ २०६

तिसृभिर्धर्मो विभात्याकृत्या मनुसा सह, विराजा ज्योतिषा सह, तपसा ब्रह्मणा सह,
तस्य दोहमशीमहि, तस्य भक्षमशीमहि, तस्य ता उपहूता उपहूतस्य भक्षयामि ॥ १३ ॥

२०७

उदस्य शुष्माद्भानोर्नाव्या विभक्तिं भारं पृथिवीं नु भूमीः ॥ २०८

प्र शुक्रैतु देवीं मनीषा अस्मत्सुतष्टो रथो न वाणीः ॥ १४ ॥ २०९

चिदासि ॥ बृहस्पतिष्ठा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे, तेन ऋषिणा तेन विधिना तेन छन्दसा तेन
ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १५ ॥ २१०-२११

प्रजापतिष्ठा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे तेन ऋषिणा तेन विधिना तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया
देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १६ ॥ २१२

उग्रश्च भीमश्च ध्वान्तश्च धनवाश्च सहस्रावाश्च सहीयसः ॥ विक्षिपः ॥ विज्ये विव्ये विक्षिपेत् ॥
॥ १७ ॥ २१३-२१५

स वत्सरोऽसि, परिवत्सरोऽसी, —दावत्सरोऽस्यु, —द्वत्सरोऽसि, वत्सरोऽसि ॥ तस्य ते

[उदु तिष्ठ स्वध्वरं । ऋ. ८, २३, ५; तै. सं. ४, १, ४, १ । ऊर्ध्वं ऊ पु ण० । ऋ. १, ३६, १३; सा. ५७; त.
सं. ४, १, ४, ९; तै. ब्रा. ३, ६, १, २ । पुनरूर्जा निवर्तस्व० । सा. १८३२ । सह रय्या निवर्तस्वाग्ने० ।
सा. १८३३]

[१३] तै. आ. ४, २१ । वा. ८, १२, ३८, २७—२८ । काण्व. ८, १३, ३८, २६-२७ ।

[१४] तै. आ. ४, १७ । [उदस्य शुष्माद्भानोः (०नुः) । ऋ. ७, ३४, ७ । प्र शुक्रैतु देवी मनीषा० । ७,
३४, १]

[१५] वा. ४, १९, १२, ५३; १४, ६, १२, १४—१६, २७; १५, ५७—५८, ६४; २७, ४५ । काण्व. ४, २५; १३, ५४; १५, ५,
१५—१६, ३१; १६ ७९, ८४; २९, ५० ।

[१६] वा. १५, ६४ । काण्व. १६, ८४ ।

[१७] तै. आ. ४, २४-२५ । वा. ३९, ७ । काण्व. ३९, ६ ।

[१८] तै. आ. ४, १९ । मा. श्री. १, ६, ४ । वा. २७, ४५ । काण्व. २९, ४९ । [स वत्सरोऽसि० । अथर्व. ६,
५५, ३]

वसन्तः शिश्रो, ग्रीष्मो दक्षिणं पक्षः, वर्षा उत्तरः, शरत्पुच्छम् ॥ हेमन्तो मध्यः, शिशिरं प्रतिष्ठानः, तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च ऋतवः परिवत्सराः ॥ अहोरात्रे ते कल्पेता, मैहि, प्रेहि, वीहि, समिष्टुदीची ॥ १८ ॥ २१६-२१९

असृङ्मुखो रुधिरणाभ्यक्तो यमस्य दूतश्च वाग्विधावति ॥ गुध्रः सुपूर्णः कुण्डपं निषेवति, यमस्य दूतः प्रुहित एष एति, व्यसौ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ १९ ॥ २२०-२२१
तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्च शुक्रमुच्चरत् ॥ पश्येम शरदः शतं, जीवेम शरदः शतं, प्रभुवाम शरदः शतं, शृणुयाम शरदः शतम् ॥ २० ॥ २२२-२२३

निधायो वा३ निधायो वा३ निधायो वा३ ओं वा३ ओं वा३ ओं वा३ ए ऐ ओं स्वर्णज्योतिः ॥ २१ ॥ २२४

बृहद्वा३ बृहद्वा३ बृहद्वा३ बृहद्वा इम् बृहद्वा इम् बृहद्वा इम् ॥ इम् इम् इम् स्वर्णज्योतिः ॥ २२ ॥ २२५-२२६

पृथिवीं समित्, तामग्निः समिन्द्रे, साग्निः समिन्द्रे, तामहः समिन्द्रे, सा मा समिन्द्रा सुसमिन्द्रा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धताः स्वाहा ॥ अन्तरिक्षः समित्, तां वायुः समिन्द्रे, सा वायुः समिन्द्रे, तामहः समिन्द्रे, सा मा समिन्द्रा सुसमिन्द्रा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धताः स्वाहा ॥ द्यौः समित्, तामादित्यः समिन्द्रे, सादित्यः समिन्द्रे, तामहः समिन्द्रे, सा मा समिन्द्रा सुसमिन्द्रा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धताः स्वाहा ॥ दिशः समित्, तां प्रजापतिः समिन्द्रे, सा प्रजापतिः समिन्द्रे, तामहः समिन्द्रे, सा मा समिन्द्रा सुसमिन्द्रा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धताः स्वाहा ॥ २३ ॥ २२७-२३०

अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रब्रवीमि, तन्मे गोपाय, तच्च शक्यं, तेन शक्यं, तेन राध्यासम् ॥ वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रब्रवीमि, तन्मे गोपाय, तच्च शक्यं,

[१९] तै. आ. ४, २९ । वा. १, २५-२६; २, १५, २५; ६, २२, २०, १९; ३५, १२; ३६, २३; ३८, २३ । काण्व. १, ४२-४३; २, ३०, ४६; ६, ३१; २२, ४; ३५, ४५; ३६, २३; ३८, २३ । [यो अस्मान् (ऽस्मान्) द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः । अथर्व. ३, २७, १-६; १०, ५, १६-२१, २५-३५; १६, ७, ५]

[२०] वा. ३६, २४ । काण्व. ३६, २४ । [तच्चक्षुर्देवहितं० । ऋ. ७, ६६, १६; अथर्व. १९, ६७, १-२; तै. आ. ४, ४२, ५ । पश्येम शरदः...शतात् । ऋ. ७, ६६, १६ (उत्तरार्धः); अथर्व. १९, ६७, १-८]

[२१] तै. आ. ४, ४० ।

[२२] तै. आ. ४, ४१, १-३ ।

[२३] तै. आ. ४, ४१, ३-४ । वा. १, ५; २, २८ । काण्व. १, ८; २, ५३ ।

तेन शकेयं, तेन राध्यासम् ॥ सूर्यं व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रब्रवीमि, तन्मे गोपाय,
तच्च शकेयं, तेन शकेयं, तेन राध्यासम् ॥ व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रब्रवीमि,
तन्मे गोपाय, तच्च शकेयं, तेन शकेयं, तेन राध्यासम् ॥ २४ ॥ २३१-२३४

पृथिवीं समित्, तामग्निः समिन्धिष्ट, साग्निः समिन्धिष्ट, तामहः समिन्धिष्ट, सा मा
समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥ अन्तरिक्षं समित्, तां वायुः
समिन्धिष्ट, सा वायुः समिन्धिष्ट, तामहः समिन्धिष्ट, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा
ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥ द्यौः समित्, तामादित्यः समिन्धिष्ट, सादित्यः समिन्धिष्ट,
तामहः समिन्धिष्ट, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥
दिशः समित्, तां प्रजापतिः समिन्धिष्ट, सा प्रजापतिः समिन्धिष्ट, तामहः समिन्धिष्ट,
सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥ २५ ॥ २३५-२३८

अग्ने व्रतपते व्रतमचार्ष, तत्ते प्रावोचं, तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ वायो व्रत-
पते व्रतमचार्ष, तत्ते प्रावोचं, तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ सूर्यं व्रतपते व्रतमचार्ष,
तत्ते प्रावोचं, तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ व्रतानां व्रतपते व्रतमचार्ष, तत्ते प्रावोचं,
तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ २६ ॥ २३९-२४२

शं नो वातोऽभिवातु शं नस्तपतु सूर्यः ॥

२४३

अहानि शं भवन्तु नः शं रात्रीं प्रतिधीयताम् ॥

२४४

पृथिवीं शान्तिः, सौषधीभिः शान्तिः, अन्तरिक्षं शान्तिः, स्तद्वायुना शान्तिः, द्यौः शान्तिः,
सा वृष्ट्या शान्तिः, रापः शान्तिः, रोषधयः शान्तिः, वैनस्पतयः शान्तिः, विश्वे देवाः शान्तिः,
ब्रह्म शान्तिः, ब्राह्मणाः शान्तिः, शान्तिः सर्वशान्तिः, स्त्वं याहं शान्त्या सर्वशान्त्या मयं
द्विपदे च चतुष्पदे च शान्तिं करोमि, शान्तिर्बभूव, शान्तिरसि, शान्तिर्नो अस्त्व, भयं
नो अस्तु ॥

२४५

आपो हि ष्ठा मय्योभूवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥

२४६

[२५] तै. आ. ४, ४१, ४ । वा. १, ५, २, २८ । काण्व. १, ८, २, ५३ ।

[२६] तै. आ. ४, ४१, ६ ।

[२७] तै. आ. ४, ४२ । वा. ३६, ४-६, १०-११, १४-१८, ११, ५०-५२, २७, १०, ३९-४१, २०, २१, ५०, २५, ६९, ३५, १४, ३८, २४ । काण्व. ३६, ४-६, १०-११, १४-१८, १२, ५१-५३, २९, १०, ४४-४६, २२, ६, ३५, २७, २३, ३५, ४७, ३८, २४ । [शं नो वातोऽभिवातुं (०वातु)] । अथर्व. ७, ६०, १ । अहानि शं भवन्तु । अथर्व. ७, ६९, १ । पृथिवी शान्तिः (द्यौः शान्तिः ०) अथर्व. १९, ९, १, १४ । आपो हि ष्ठा ० । ऋ. १०, ९, १ । सा. १८३७; अथर्व. १, ५, १ । तै. सं. ४, १, ५, १, ५, ६, १, ४, ७, ४, १०, ४; तै. आ. ४, ४२, ४, १०, १, १०; नि. ९, २७]

यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः ॥	२४७
तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥	२४८
ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्वर्षणीनाम् । अपो यातामभेषजं ता नः कृण्वन्तु भेषजम् ॥	२४९
कया नश्चित्र आभुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥	२५०
कस्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः । दृढा चिद्वारुजे वंसु ॥	२५१
अभीं शु णः सखीनामवितो जरितृणाम् । शतं भवास्यूतिभिः ॥	२५२
त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवः शूरमिन्द्रम् ।	
हुवे नु शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ॥	२५३
स्वस्ति ना इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।	
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥	२५४
यथादित्या अं शुमाप्याययन्ति यथाक्षितिर्मक्षितयः पिबन्ति ।	
एवास्मानिन्द्रो वरुणो बृहस्पतिरोप्राययन्तु भुवनस्य गोपाः ॥	२५५
उद्वयं तमसस्पतिरि ज्योतिः पश्यन्ता उत्तरम् ।	
देवं देवत्रा सूर्यमगन्म उयोतिरुत्तमम् ॥	२५६
मित्रस्य वश्रक्षुषा समीक्षामहे ॥ मित्रस्य वश्रक्षुषा समीक्षध्वम् ॥	२५७-२५८
ब्रह्मण उपस्तरणमसि, ब्रह्मणे त्वोपस्तृणामि ॥ २७ ॥	२५९
	[२५६९]

॥ इति खिलकाण्डे नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

[यो वः शिवतमो० । ऋ. १०,९,२; सा. १८३८; अथर्व. १,५,२; तै. सं. ४,१,५,१७,४,१९,४; तै. आ. ४, ४२,४,५,६,१,४; १०,१,११ । तस्मा अरं गमाम वो० । ऋ. १०,९,३; सा. १८३९; अथर्व. १,५,३; तै. सं. ४,१,५,१,५,६,१,४; ७,४,१९,४; तै. आ. ४,४२,४; १०,१,१२ । ईशाना वार्याणां० । ऋ. १०,९,५; अथर्व. १, ५,४; तै. ब्रा. २,५,८,५, तै. आ. ४,४२,४ । कया नश्चित्र आभुवदूती० । ऋ. ४,३१,१; सा. १६९,६८२; अथर्व. २०,१२४,१; तै. सं. ४,२,११,२; तै. आ. ४,४२,२ । कस्वा सत्यो मदानां० । ऋ. ४,३१,२; सा. ६८३; अथर्व. २०,१२४,२; तै. आ. ४,४२,३ । अभीं शु णः सखीनां० । ऋ. ४,३१,३; सा. ६८४; अथर्व. २०,१२४,३; तै. आ. ४,४२,३ । त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं० । ऋ. ६,४७,११; सा. ३३३; अथर्व. ७,८६,१; तै. सं. १,६,१२,५ । स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः० । ऋ. १,८९,६; सा. १८७५; तै. आ. १,१,१; २१,३; १०, १,९ । उद्वयं तमसस्पतिरि स्वः० । ऋ. १,५०,१०; अथर्व. ७,५३,७; तै. सं. ४,१,७,४; तै. ब्रा. २,४,४,९; ६,६,४; तै. आ. ६,३,२]

अथ दशमः प्रपाठकः ।

याज्यानुवाक्याः ।

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद् द्रविणस्युर्विपन्यया । समिद्धः शुक्र आहुतः ॥	१
त्वं सोमासि सत्पतिस्त्वं राजोत वृत्रहा । त्वं भद्रो असि क्रतुः ॥	२
अग्निर्मूर्धा, भुवो यज्ञस्य ॥	३
पिप्रीहि देवं उशतो यविष्ठ विद्वं क्रतूँः क्रतुपते यजेह ।	
ये दैव्या ऋत्विजस्तोभिरग्रे त्वं होतृणामस्यायजिष्ठः ॥	४
अग्रे यदद्य विशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्टं हि यज्वा ।	
ऋता यजासि महिना वि यद्गृह्व्या वह यविष्ठ या ते अद्य ॥	५
पृथुपाजा अमर्त्यो घृतनिर्णिक् स्वाहुतः । अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाद् ॥	६
तं सबाधो यतस्तुच इत्या धिया यज्ञवन्तः । आचक्रुरग्निमृतये ॥	७
अग्रे रक्षा णो अहसः प्रति षम देव रीषतः । तपिष्ठैरजरो दह ॥	८
त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा राजन्घायतः । न रिष्येत्त्वावुतः संखा ॥	९
वैश्वानरो न ऊत्या, पृष्टो दिवि ॥	१०

- [१] वा. ३३,९;३,१२;१३,१४—१५;१५,२०,२३;१८,७२—७३;२६,८;२०,८४;१७,७६;१९,३८;३५,१६;२६,९;१७,८—२;२२,१५;२१,५—६ । काण्व. ३२,९;३,१८;१४,१४—१५;१६,४१,४४;२०,४१—४२;२८,८;२२,६२;१८,७६;८,१२;२१,४८;२९,३७;३५,४८;२८,१२;२९,३९;१८,९—१०;२४,१९;२३,५—६ ।
- [अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद्० । ऋ. ६,१६,३४; सा. ४,१३९६; तै. सं. ४,३,१३,१; तै. ब्रा. ३,५,६,१; काठ. १,१४;२०,१४ । त्वं सोमासि सत्पति० । ऋ. १,९१,५; तै. सं. ४,३,१३,१; तै. ब्रा. ३,५,६,१; काठ. २,१४ । अग्निर्मूर्धा दिवः० । ऋ. ८,४४,१६; सा. २७,१५३२; तै. सं. १,५,५,१,४,४,१,१; तै. ब्रा. ३,५,७,१ । भुवो यज्ञस्य रजसश्च० । ऋ. १०,८,६; तै. सं. ४,४,४,१; तै. ब्रा. ३,५,७,१ । पिप्रीहि देवं (देवाँ) उशतो० । ऋ. १०,२,१; तै. सं. ४,३,१३,४; तै. ब्रा. ३,५,७,५,६,११,४; काठ. २,१५,१८,२१;२०,१५ । अग्रे यदद्य विशो० । ऋ. ६,१५,१४; तै. सं. ४,३,१३,४; तै. ब्रा. ३,५,७,६;६,१२,२ । पृथुपाजा अमर्त्यो० । ऋ. ३,२७,५; तै. ब्रा. ३,६,१,३; काठ. ४०,१४ । तं सबाधो यतस्तुच० । ऋ. ३,२७,६; तै. ब्रा. ३,६,१,३; काठ. ४०,१४ । अग्रे रक्षा णो अहसः० । ऋ. ७,१५,१३; सा. २४; तै. ब्रा. २,४,१,६; काठ. २,१४ । त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा० । ऋ. १,९१,८; तै. सं. २,३,१४,१; काठ. २,१४ । वैश्वानरो न ऊत्या० (ऊतय) । अथर्व. ६,३५,१; आ. श्रौ. सू. २,११ । पृष्टो दिवि पृष्टो० । ऋ. १,९८,२; तै. सं. १,५,११,१; ४,४,१२,५; तै. ब्रा. ३,११,६,४; काठ. ११,१३]

विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं न नावां दुरिताति पर्वि ।

अग्ने अत्रिवर्चससा गृणा३नोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम् ॥

११

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा ।

पृथ्वी पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शं योः ॥

१२

अग्न्याविष्णू सजोषसेमा वर्धन्तु वां गिरः । द्युमनैर्वीजेभिरागतम् ॥

१३

अग्न्याविष्णू महि धाम प्रियं वां पाथो घृतस्य गुह्यानि नाम ।

दमे दमे सप्त रत्ना दधाना प्रति वां जिह्वा घृतमुच्चरण्यत् ॥

१४

पावका नः सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती । यज्ञं वष्टु धियावसुः ॥

१५

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादां सरस्वती यजता गन्तु यज्ञम् ।

हवं देवीं जुजुषाणां घृताची शग्मां नो वाचमुशतीं शृणोतु ॥

१६

ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमन्तो घृतश्रुतः । तेषां ते सुमन्मीमहे ॥

१७

यस्य व्रतं पशवो यन्ति सर्वे यस्य व्रतमुपतिष्ठन्ता आपः ।

यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टस्तं सरस्वन्तमवसे हुवेम ॥

१८

अग्निः प्रत्नेन मन्मना शुम्भानस्तन्वस्वाम् । कविर्विप्रेण वावृधे ॥

१९

सोम गीर्भिष्ट्वा वयं वर्धयामो वचोविदः । सुमृडीको न आविश ॥

२०

त्वमग्ने वीरवद्यशो देवश्च सविता भगः । दितिश्च दाति वार्यम् ॥

२१

त्वं भगो ना आ हि रत्नमिषे परिजमेव क्षयसि दुस्मवर्चाः ।

अग्ने मित्रो न बृहतं ऋतस्यासि क्षत्ता वामस्य देव भूरेः ॥

२२

[विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः (जातवेदा)० । ऋ. ५,४,९; तै. ब्रा. २,४,१,५; तै. आ. १०,१०,२ ।

अग्ने त्वं पारया नव्यः० । ऋ. १,१८९,२; तै. सं. १,१,१४,४; तै. ब्रा. २,८,२,५; तै. आ. १०,२,१ ।

अग्न्याविष्णू महि धाम प्रियं (तद्वां महित्वं०) । अथर्व. ७,२९,१-२; तै. सं. १,८,२२,१; काठ. ४,१६;

श्रौ. पू. अ. २, खं. ८ । पावका नः सरस्वती० । ऋ. १,३,१०; सा. १८९; तै. ब्रा. २,४,३,१ नि. ११,२६;

काठ. ४,१६ । आ नो दिवो बृहतः० । ऋ. ५,४३,११; तै. सं. १,८,२२,१; २,५,१२,१; ३,१,११,१; काठ. ४,

१६; २०,१५ । ये ते सरस्व ऊर्मयो० । ऋ. ७,९६,५; तै. सं. ३,१,११,३; नि. १०,२४; काठ. १९,१४, ।

यस्य व्रतं पशवो० । अथर्व. ७,४०,१; तै. सं. ३,१,११,३; श्रौ. पू. अ. ३, खं. ८ । अग्निः प्रत्नेन मन्मना० ।

ऋ. ८,४४,१२; सा. १७११; तै. ब्रा. ३,५,६,१; काठ. २,१४ । सोम गीर्भिष्ट्वा वयं० । ऋ. १,९१,१;

तै. ब्रा. ३,५,६,१; ताण्ड्य ब्रा. १,५,७; काठ. २,१४ । त्वमग्ने वीरवद्यशो० । ऋ. ७,१५,१२ । त्वं भगो ना

(न) आ हि० । ऋ. ६,१३,२]

प्रेद्धो अग्ने ॥

२३

इमो अग्ने वीततमानि हव्याजस्रो वक्षि देवतातिमल्ल । प्रति न ई५ सुरभीणि व्यन्तु ॥ २४

अग्ना आयूषि पवसे, अग्निर्ऋषिः ॥

२५

त५ हि शश्वन्ता ईडते सुचा देवं घृतश्रुता । अग्नि५ हव्याय वोढवे ॥

२६

अग्निमग्नि५ हवीमभिः सदा हवन्त विश्रपतिम् । हव्यवाहं पुरुप्रियम् ॥

२७

अग्ने पावक रोचिषा, स नः पावक दीदिवो, अग्निः शुचित्रततमा, उदग्ने शुच्यस्तव ॥

२८

स हव्यवाडमर्त्य उशिगदूतश्चनोहितः । अग्निर्धियां समृण्वति ॥

२९

अग्नि५ स्तोमेन बोधय समिधानो अमर्त्यम् । हव्या देवेषु नो दधत् ॥

३०

किमिस्ते विष्णो परिचक्ष्यं भूत् प्र यद्वक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।

मा वर्षो अस्मदपगूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभूथ ॥

३१

प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नोमार्थः श५सामि वयुनानि विद्वान् ।

तै त्वा गृणामि तवसमत्वयान् क्षयन्तमस्य रजसः पराकै ॥

३२

सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामुनेहस५ सुशर्माणमदिति५ सुप्रणीतिम् ।

दैवीं नाव५ स्वरित्रामनागसमस्रवन्तीमारुहेमा स्वस्तये ॥

३३

[प्रेद्धो अग्ने०। ऋ. ७,१,३; सा. १३७५; तै. सं. ४,६,५,४;५,४,७,३; काठ. २,१५;१८,४;२०,१४; कपि. २८,४; ४८,२। इमो अग्ने वीततमानि०। ऋ. ७,१,१८; तै. सं. ४,३,१३,६; काठ० २,१५;१९,१४;३५,२; कपि. ४८,३। अग्ना आयूषि पवसे०। ऋ. ९,६६,१९; सा. ६२७,१४६४,१५१८; तै. सं. १,३,१४,७;४,२९,१;५,५,१; ६,६,२; तै. ब्रा. २,६,३,४; तै. आ. २,५,१; काठ. ४,११;११,१३; कपि. ३,९;८,५। अग्निर्ऋषिः०। ऋ. ९,६६,२०; सा. १५१९; तै. आ. २,५,२। त५ हि शश्वन्ता (०श्वन्त) ईडते (०ळते)। ऋ०५,१४,३; तै. सं. ४,३,१३,८; काठ. १९,१४। अग्निमग्नि५ हवीमभिः०। ऋ. १,१२,२; सा. ७९१; अथर्व. २०,१०१,२; तै. सं. ४,३,१३,८। अग्ने पावक रोचिषा०। ऋ०५,२६,१; सा. १५२१; तै. सं. १,३,१४,८;५,५,३;४,६,१,२; काठ. १७,१७;१९,१४; कपि. २८,१। स नः पावक दीदिवो०। ऋ. १,१२,१०; तै. सं. १,३,१४,८;५,५,३;४,६,१,३; काठ. १९,१४। अग्निः शुचित्रततमा० (तमः)। ऋ. ८,४४,२१; तै. सं. १,३,१४,८;५,५,३; काठ. १९,१४। उदग्ने शुच्यस्तव०। ऋ. ८,४४,१७; सा. १५३४; तै. सं. १,३,१४,८; ५,५,३;२,४,१४,४; काठ. २,१४;१९,१४; ४०,१४। स हव्यवाड (०वाळ०) मर्त्यः०। ऋ. ३,११,२; तै. सं. ४,१,११,४; काठ. १९,१४। अग्निस्तोमेन बोधयः। ऋ. ५,१४,१; तै. सं. ४,१,११,४। किमिस्ते विष्णो परिचक्ष्यं०। ऋ. ७,१००,६; सा. १६२५; तै. सं. २,२,१२,५; नि. ५,८। प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट०। ऋ. ७,१००,५; सा. १६२६; तै. सं. २,२,१२,५; नि. ५,९। सुत्रामाणं पृथिवीं०। ऋ. १०,६३,१०; अथर्व. ७,६,३; तै. सं. १,५,११,५; तै. आ. १,१३,२; काठ. २,३]

महीमू पु मातरं ५ सुव्रतानामृतस्य पत्नीमवसे हुवेम ।	
तुविक्षत्रामर्जरन्तीसुरुचीं ५ सुशर्माणमदिति ५ सुप्रणीतिम् ॥	३४
अग्नीषोमा संवेदसा संहृती वनतं गिरः । स देवत्रा बभूवधुः ॥	३५
युवमेतानि दिवि रोचनान्यग्निंश्च सोमं संक्रतू अधत्तम् ।	
युवं ५ सिन्धुं ५ रभिशस्तेरवद्यादग्नीषोमा अमुञ्चतं गृभीतान् ॥ १ ॥	३६
अग्रा आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । नि होता सत्सि न्हिपि ॥	३७
अग्निं दूतं ५ वृणीमहे होतांर ५ विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥	३८
अग्निनाग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाङ् जुह्वास्यः ॥	३९
अग्निर्वृत्राणि जङ्घन, —दुग्निं ५ स्तोमेन बोधया, —अग्रा आयूँषि पवसे, अग्ने तमद्या, —	
ऽऽभिष्टे अद्य ॥	४०
एभिर्नो अकैर्मवा नो अवीङ् स्वर्णज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः सुमना अनीकैः ॥	४१
अधा ह्यग्ने ॥	४२
अग्नेः स्तोमं मनामहे सिध्रमद्य द्विविस्पृशः । देवस्य द्रविणस्यवः ॥	४३

- [महीमू पु मातरं ५ तै. सं. १,५,११,५; ७,१,१८,२; तै. ब्रा. ३,१,३,३; तै. आ. १,१३,२; मा. श्रौ. ७,२,६; काठ. ३०,४-५; कपि. ४६,७। अग्नीषोमा संवेदसा० ऋ. १,९३,९; तै. सं. २,३,१४,१; तै. ब्रा. ३,५,७,२; काठ. ४,१६। युवमेतानि दिवि०। ऋ. १,९३,५; तै. सं. २,३,१४,१; तै. ब्रा. ३,५,७,२; काठ. ४,१६]
- [२] वा. ४,१६; ११,४६; ३३,९,३७; २२,१५; १९,३८; ३५,१६; १५,४४-४६; २१,१-२; १८,४९; ५,३६; ७,४३; ४०,१६; १२,२,६; १३,२१,३३; १७,७०,७७। काण्व. ४,२१; १२,४७; ३२,२,३७; २४,१९; ८,१९; २१,४०; २९,३७; ३५,४८; १६,६६-६८; २३,१-२; २०,१९; ५,४५; ९,८; ४०,१८; १३,२,७,१४,२२,३४; १८,७०,७७। [अग्रा (०ग्रा) आयाहि वीतये०। ऋ. ६,१६,१०; सा. १,६६०; तै. सं. २,५,७,३; ८,१; तै. ब्रा. ३,५,२,१; काठ. १९,५; १६,४; २०,१४; कपि. ३०,३। अग्निं दूतं ५ वृणीमहे०। ऋ. १,१२,१; सा. ३,७९०; अथर्व. २०,१०१,१; तै. सं. २,५,८,५; तै. ब्रा. ३,५,२,३; काठ. २०,१४। अग्निनाग्निः समिध्यते०। ऋ. १,१२,६; सा. ८४४; तै. सं. १,४,४६; ३,५,११,५; तै. ब्रा. २,७,१२,३। काठ. १५,१२; २०,१४; ३४,१९। अग्निर्वृत्राणि जङ्घनदू०। ऋ. ६,१६,३४; सा. ४,१३९६; तै. सं. ४,३,१३,१; तै. ब्रा. ३,५,६,१; काठ. २,१४; २०,१४। अग्निं स्तोमेन बोधय०। ऋ. ५,१४,१; तै. सं. ४,१,११,४। अग्रा (०ग्रा) आयूँषि पवसे०। ऋ. ९,६६,१९; सा. ६२७,१४६४,१५१८; तै. सं. १,३,१४,७; ४,२९,१; ५,५,१,६,६,२; तै. ब्रा. २,६,३,४; तै. आ. २,५,१। अग्ने तमद्याध्वं०। ऋ. ४,१०,१; सा. ४,३४; १७७७; तै. सं. ४,४,४,७। आभिष्टे अद्य०। ऋ. ४,१०,४; तै. सं. ४,४,४,७। एभिर्नो अकैर्मवा०। ऋ. ४,१०,३; सा. १७७९; तै. सं. ४,४,४,७। काठ. २०,१४। अधा ह्यग्ने०। ऋ. ४,१०,२; सा. १७७८; तै. सं. ४,४,४,७; काठ. २०,१४। अग्नेः स्तोमं मनामहे०। ५,१३,२; सा. १४०५; तै. सं. ५,५,६,१; काठ. २०,१४]

अग्ना यो मर्त्यो दुवो धियं जुजोष धीतिभिः । भंसन्तु ष प्र पूर्य इषः वुरीतावसे ॥	४४
त्वमग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः । त्वया यज्ञः वितन्वते ॥	४५
वृषा सोम द्युमं असि वृषा देव वृषव्रतः । वृषा धर्माणि दधिषे ॥	४६
अग्निर्जातो अरोचतु मन् दस्युन् ज्योतिषा तमः । अविन्दुद्वा अपः स्वः ॥	४७
अग्ने बृहन् ॥	४८
इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय । त्वामवस्युराचके ॥	४९
तत्त्वा याम्य, — अग्निनाग्निः ॥	५०
त्वः ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्तसता । संखा संख्या समिध्यसे ॥	५१
प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वान् यस्तु आदित्य शिक्षति व्रतेन ।	
न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनमः हो अश्रोत्यन्तितो न दूरात् ॥	५२
अनमीमासा ईड्या मदन्तो मितंज्जुवो वरिमन्ना पृथिव्याः ।	
आदित्यस्य व्रतं पक्षियन्तो वर्यं मित्रस्य सुमतौ स्याम ॥	५३
तत् सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वं मध्या कर्तोर्वितुतः संजभार ।	
यदेदयुक्त हरितः सधस्थादाद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै ॥	५४
भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य चित्रा एतग्वा अनुमाद्यासः ।	
नमस्यन्तो दिवं आ पृष्ठमस्थुः परि द्यावापृथिवीं यन्ति सद्यः ॥	५५
त्वमग्ने व्रतपा असि ॥	५६

[अग्ना यो मर्त्यो दुवो०। ऋ. ६, १४, १; काठ. २०, १४। त्वमग्ने सप्रथा असि०। ऋ. ५, १३, ४; सा. १४०७; तै. ब्रा. २, ४, १, ६; नि. ६, ७; काठ. २, १४; २०, १५। वृषा सोम द्युमं (द्युमं) असि०। ऋ. ९, ६४, १; सा. ५०४, ७८१; तै. सं. ४, २, ११, ३; ४, ३, १३, ३; काठ. २, १४; २०, १५। अग्निर्जातो अरोचत०। ऋ. ५, १४, ४। अग्ने (अग्ने) बृहन्०। ऋ. १०, १, १; तै. सं. ४, २, १, ४; काठ. १६, ८; १९, ११; कपि. ३२, १। इमं मे वरुण श्रुधी०। ऋ. १, २५, १९; सा. १५८५; तै. सं. २, १, ११, ६; २, ५, १२, १; ४, २, ११, ३; तै. ब्रा. ३, ७, ११, ३; १२, ६; तै. आ. २, ४, ४; २०, ३; काठ. ४, १६; ११, १२—१३; १२, १५; २१, १३। तत्त्वा यामि ब्रह्मणा०। ऋ. १, २४, ११; तै. सं. २, १, ११, ६; काठ. ४, १६। अग्निनाग्निः०। ऋ. १, १२, ६; सा. ८४४; तै. सं. १, ४, ४६, ३; ३, ५, ११, ५; काठ. १५, १२। प्र स मित्र मर्तो अस्तु०। ऋ. ३, ५९, २; तै. सं. ३, ४, ११, ५; नि. २, १३; काठ. २३, १२। अनमीमासा० (वास) ईड्या० (ईळ०)। ऋ. ३, ५९, ३; तै. सं. २, ८, ७, ५; तै. ब्रा. २, ८, ७, ४। तत्सूर्यस्य देवत्वं०। ऋ. १, ११५, ४; अथर्व. २०, १२३, १; तै. ब्रा. २, ८, ७, १; नि. ४, ११। भद्रा अश्वा हरितः०। ऋ. १, ११५, ३; तै. ब्रा. २, ८, ७, १। त्वमग्ने व्रतपा असि०। ऋ. ८, ११, १; अथर्व. १९, ५९, १; तै. सं. १, १, १४, ४; १, २, ३, १; काठ. २, ४, ६, १०; कपि. ४८, १०]

यद्दो वयं प्रमिनाम व्रतानि विदुषां देवा अविदुष्टरासः ।

अग्निष्टद्विंशमपृणाति विद्वान् यैभिर्देवं ऋतुभिः कल्पयाति ॥

५७

अग्ने नय ॥

५८

आ देवानामपि पन्थामगन्म यच्च शक्रवाम तदनु प्रवोढुम् ।

अग्निर्विद्वान्तं युजात्सेदु होता सो अध्वरान्तं ऋतुं कल्पयाति ॥

५९

अग्निः शुचिव्रततमा, उदग्ने शुचयस्तवा, —ऽक्रन्ददग्नि, —नैकोषासा ॥

६०

आयाहि तपसा जनिष्वाग्ने पावको अचिषा । उपेमां सुष्टुतिं मेम ॥

६१

आ नो याहि तपसा जनिष्वाग्ने पावक दीद्यत् । हव्या देवेषु नो दधत् ॥ २ ॥

६२

अभि त्वा देव सवितरीशान् वार्याणाम् । सदावन् भागमीमहे ॥

६३

मही द्यौः पृथिवी च न, —स्त्वामग्ने पुष्करादधि, तमु त्वा दुध्यङ्कृषि, —स्तमु त्वा पाथ्यो

वृषा ॥

६४

उत ब्रुवन्तु जन्तवा उदग्निर्वृत्रहाजनि । धनंजयो रणे रणे ॥

६५

[यद्दो वयं प्रमिनाम० । ऋ. १०, २, ४; अथर्व. १९, ५९, २; तै. सं. १, १, १४, ४; कठ. ६, १०; कपि. ४८, १० । अग्ने नय० । ऋ. १, १८९, १; तै. सं. १, १, १४, ३; ४, ४३, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ३; तै. आ. १, ८, ८; घात. ब्रा. १४, ८, ३, १; काठ. ६, १०, ३, १; कपि. २, ८ । आ देवानामपि० । ऋ. १०, २, ३; अथर्व. १९, ५९, ३; तै. सं. १, १, १४, ३; काठ. १८, २१, २, १५ । अग्निः शुचिव्रततमा० । ऋ. ८, ४४, २१; तै. सं. १, ३, १४, ८; १, ५, ५, ३; काठ. १९, १४; ४०, १४ । उदग्ने शुचयस्तव० । ऋ. ८, ४४, १७; सा. १५३४; तै. सं. १, ३, १४, ८; ४, १, १०, ४; ५, ५, ३, २; ४, १४, ४ । अक्रन्ददग्निः० । ऋ. १०, ४५, ४; तै. सं. १, ३, १४, २, १, २, २, २; काठ. २, १४; १९, १४; ४०, १४; १६, ८—१०; १९, ११—१२; कपि. ३२, १—२ । नक्तोषासा० । ऋ. १, ९६, ५; तै. सं. ४, १, १०, ४; ६, ५, २; ७, १२, ३]

[३] तै. सं. ३, ५, ११, ४, १, ११; तै. ब्रा. ३, ५, ५, ९ । वा. ८, ३२, १३, १४—१५, ३२; ११, ३२—३४; १५, २०, २२—२३; ३१, १६; ३, १२; ३, ३५; २२, ९, १५—१६; ३०, २; ३६, ३; २०, ८४; २१, १२—२२, २९—४०, ४८—५८; २८, १—२२, २४—४५; ९, १६, १८, २१, १०—११ । काण्व. ९, ३१; १४, १४—१५, ३४; १२, ३२—३४; १६, ४१, ४३—४४; ३५, १६; २३, १०, १२—२३, ३०—४१, ४७—५७; ३०, १—२२, २४—४५; १०, २२, २४, ३; १८, ४३; २४, १३; ३४, २; ३६, ३; २२, ६९ । [अभि त्वा देव सवितः० । ऋ. १, २४, ३; तै. सं. ३, ५, ११, ३; काठ. १५, १२; २८, ७; कपि. ४४, ७ । मही द्यौः पृथिवी च नः० । ऋ. १, २२, १३; तै. सं. ३, ३, १०, २; ५, ११, ३; ४, २, ९, ३; काठ. १३, ९—१०; १५, १२; १६, १६; २०, ७; ३९, ३ । त्वामग्ने पुष्करादधि० । ऋ. ६, १९, १३; सा. ९; तै. सं. ३, ५, ११, ३; ४, १, ३, २; ४, ४, १; काठ. १५, १२; १६, ३ । तमु त्वा दुध्यङ्कृषि० । ऋ. ६, १६, १४; तै. सं. ३, ५, ११, ३; ४, १, ३, २; काठ. १५, १२; १९, ४ । तमु त्वा पाथ्यो वृषा० । ऋ. ६, १६, १५; तै. सं. ३, ५, ११, ४; ४, १, ३, ३; काठ. १५, १२; १६, ३; कपि. ३०, २ । उत ब्रुवन्तु जन्तवा (०न्तवः)० । ऋ. १, ७४, ३; सा. १३८२; तै. सं. ३, ५, ११, ४; काठ. १५, १२; ८, १६]

आ य॑ ह॒स्ते न॑ खा॒दिन॑ शिशुं जा॒तं न॑ वि॒भ्रति॑ । वि॒शाम॑ग्निं स्व॒ध्वर॑म् ॥ ६६

प्र दे॒वं दे॒ववी॑तये भ॒रता॑ वसु॒वित्त॑मम् । आ॒ स्वे यो॒नौ नि॑षीदतु ॥ ६७

आ जा॒तं जा॒तवे॑दसि प्रि॒यं शि॒शीता॑तिथिम् । स्यो॒न आ॑ गृह॒पति॑म् ॥ ६८

अ॒ग्निना॒ग्निं, —स्त्व॑ ह्य॒ग्ने अ॒ग्निना॑ ॥ ६९

तं म॒ज्यन्त॑ सु॒क्रतुं॑ पु॒रोया॑वानमा॒जिषु॑ । स्वेषु॑ क्ष॒येषु॑ वा॒जिन॑म् ॥ ७०

यज्ञे॑न॒ यज्ञ॑मयजन्त दे॒वास्ता॑नि ध॒र्माणि॑ प्रथ॒मान्या॑सन् ।

तै ह॒ नाकं॑ म॒हिमा॑नः सचन्त॒ यत्र॑ पूर्वे॒ साध्याः॑ सन्ति॒ देवाः॑ ॥ ७१

स॒मिधो॑ अ॒ग्रा आ॒ज्यस्य॑ व्यन्तु, त॒नून॑पाद॒ग्रा आ॒ज्यस्य॑ वे॒त्वि, —डो॑ अ॒ग्रा आ॒ज्यस्य॑ व्यन्तु,
ब॒र्हीर॑ग्रा आ॒ज्यस्य॑ वेतु, दु॒रो अ॒ग्रा आ॒ज्यस्य॑ व्यन्तु, —षा॒सान॑न्क्ता॒ग्रा आ॒ज्यस्य॑ वी॒तां, दै॒व्या
हो॒तारा॑ग्रा आ॒ज्यस्य॑ वी॒तां, ति॒स्रो दे॒वीर॑ग्रा आ॒ज्यस्य॑ व्यन्तु स्वा॒हा, ऽग्निं॑ स्वा॒हा, सो॒मं
स्वा॒हा, ऽग्निं॑ स्वा॒हा, ऽग्निं॑ हो॒त्रात् स्वा॒हा, दे॒वा आ॒ज्यपा॑ जु॒षाणा॑ अ॒ग्रा आ॒ज्यस्य॑
व्यन्तु ॥ ७२

अ॒ग्ने य॑ स्व॒ यज्ञ॑म॒ध्वरं॑ वि॒श्वतः॑ परिभूर॒सि । स॑ ई॒देवेषु॑ गछति ॥ ७३

त्वं नः॑ सोम वि॒श्वतो॑, ऽग्नि॒र्मूर्धा॑, भु॒वो य॒ज्ञस्य॑ ॥ ७४

सो॒म या॑स्ते मयो॒भुव॑ ऊ॒तयः॑ सन्ति॒ दाशु॑षे । ता॒भिर्नो॑ऽवि॒ता भ॒व ॥ ७५

या ते॒ धा॒मानि॑ दि॒वि या॑ पृथि॒व्यां या॑ प॒र्वते॒ष्वोष॑धीष्व॒प्सु ।

तै॒भिर्नो॑ वि॒श्वैः सु॒मना॑ अ॒हेड॑न् रा॒जन्त॑सो॒म प्र॑ति॒ हव्या॑ गृ॒भाय॑ ॥ ७६

[आ य॑ ह॒स्ते न॑ । ऋ. ६, १६, ४०; तै. सं. ३, ५, ११, ४ । प्र दे॒वं दे॒ववी॑तये० । ऋ. ६, १६, ४१; तै. सं. ३, ५, ११, ४; काठ. १५, १२ । आ जा॒तं जा॒तवे॑दसि० । ऋ. ६, १६, ४२; तै. सं. ३, ५, ११, ४ । अ॒ग्निना॒ग्निः० । ऋ. १, १२, ६; सा. ८४४; तै. सं. १, ४, ४६, ३; ३, ५, ११, ५; तै. ब्रा. २, ७, १२, ३; काठ. १५, १२; २०, १४ । त्व॑ ह्य॒ग्ने अ॒ग्निना॑ । ऋ. ८, ४३, १४; तै. सं. १, ४, ४६, ३; ३, ५, ११, ५; काठ. १५, १२ । तं म॒ज्यन्त॑ सु॒क्रतुं॑ । ऋ. ८, ८४, ८; तै. सं. ३, ५, ११, ५; काठ. १५, १२ । य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञम॑यजन्त० । ऋ. १, १६४, ५०; १०, ९०, १६; अथर्व. ७, ५, १; तै. सं. ३, ५, ११, ५; तै. आ. ३, २, ७; श. ब्रा. १०, २, २, २; काठ. १५, १२ । अ॒ग्ने य॑ य॒ज्ञम॑ध्वरं० । ऋ. १, १, ४; तै. सं. ४, १, ११, १; काठ. २, १४ । त्वं नः॑ सोम वि॒श्वतो॑ रक्षा० । ऋ. १, ९१, ८; तै. सं. २, ३, १४, १; ४, १, ११, १; काठ. २, १४ । अ॒ग्निर्मूर्धा॑ दि॒वः० । ऋ. ८, ४४, १६; सा. २७, १५३२; तै. सं. १, ५, ५, १; ४, ४, १, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १; काठ. ६, ९; १२, १४; २०, १४ । भु॒वो य॒ज्ञस्य॑ । ऋ. १०, ८, ६; तै. सं. ४, ४, ४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १; काठ. १६, १५, २०, १५ । सो॒म या॑स्ते मयो॒भुव॑ । ऋ. १, ९१, ९; तै. सं. ४, १, ११, १; काठ. २, १४ । या ते॒ धा॒मानि॑ दि॒वि० । ऋ. १, ९१, ४; तै. सं. २, ३, १४, १; ४, १, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ३, २; काठ. २३, १५]

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ७७

अचिन्ती यच्चक्रमा दैव्ये जने दीनैर्दक्षैः प्रभृती पुरुषत्वता ।

देवेषु च सवितुर्मनुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥ ७८

पावका नः सरस्व, —त्या नो दिवः ॥ ७९

पूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षत्वर्वितः । पूषा वाजं सनोतु नः ॥ ८०

शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि ।

विश्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पृषन्निहं रातिरस्तु ॥ ८१

इहेह वः स्वतवसः कव्यः सूर्यत्वचः । यज्ञं मरुता आवृणे ॥ ८२

प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय मारुताय स्वतवसे भरध्वम् ।

ये सहांसि सहसा सहन्ते रेजते अग्रे पृथिवीं मुखैभ्यः ॥ ८३

विश्वे देवा क्रतावृध क्रतुभिर्वनश्रुतः । जुषन्तां युज्यं पयः ॥ ८४

विश्वे देवासो अस्मिधा एहिमायासो अद्रुहः । मेधं जुषन्त वृहयः ॥ ८५

द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमद्य दिविस्पृशम् । यज्ञं देवेषु यच्छताम् ॥ ८६

प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिर्गार्भिः कृणुध्वं सद्ने क्रतस्य ।

आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन जनेन यातं मङ्घि वा वरूथम् ॥ ८७

स हव्यवा, —अग्निं स्तोमेन ॥ ८८

देवं ब्रह्मिर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवीर्दीरो वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवी उषासानक्ता

[तत्सवितुर्वरेण्यम०। ऋ. ३, ६२, १०; सा. १४६२; तै. सं. १, ५, ६, ४; ४, १, ११, १; तै. आ. १, ११, २। अचिन्ती यच्चक्रमा०। ऋ. ४, ५४, ३; तै. सं. ४, १, ११, १। पावका नः सरस्वती०। ऋ. १, ३, १०; सा. १८९; तै. बा. २, ४, ३, १; नि. ११, २६; काठ. ४, १६। आ नो दिवः०। ऋ. ५, ४३, ११; तै. सं. १, ८, २२, १; काठ. ४, १६; २०, १५। पूषा गा अन्वेतु नः०। ऋ. ६, ५४, ५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. बा. २, ४, १, ५; काठ. ४, १५; २०, १५। शुक्रं ते अन्यद्यज०। ऋ. ६, ५८, १; सा. ७५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. आ. १, २, ४; १०, १४, ५, ६; नि. १२, १७; काठ. ४, १५; २०, १५। इहेह वः स्वतवसः०। ऋ. ७, ५९, ११; तै. आ. १, ४, ३; काठ. २०, १२। प्र चित्रमर्कं गृणते०। ऋ. ६, ६६, ९; तै. सं. ४, १, ११, ३; तै. बा. २, ८, ५, ५; नि. ३, २१; काठ. २०, १५। विश्वे देवा क्रतावृधः०। ऋ. ६, ५२, १०; तै. सं. २, ४, १४, ५; ४, १, ११, ४; काठ. १३, १५। विश्वे देवासो अस्मिधा०। ऋ. १, ३, ९। द्यावा नः पृथिवी०। ऋ. २, ४१, २०; तै. सं. ४, १, ११, ४; नि. ९, ३८। प्र पूर्वजे पितरा०। ऋ. ७, ५३, २; तै. सं. ४, १, ११, ४; तै. बा. २, ८, ४, ७। स हव्यवा०। ऋ. ३, ११, २; तै. सं. ४, १, ११, ४; काठ. १९, ४। अग्निं स्तोमेन०। ऋ. ५, १४, १; तै. सं. ४, १, ११, ४]

वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवीं जोष्टी वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवीं ऊर्जाहुती वसुवने वसु-
 धेयस्य वीतां, देवां देव्या होतारा वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवींस्तिस्तिस्तिस्ती देवींस्तिस्तिस्ती
 वसुधेयस्य व्यन्तु, देवीं नराशंसो वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवीं अग्निः स्विष्टकृत्सुद्राविणा
 मन्द्रः कविः सत्यमन्मायजी होता होतुहोतुरायजीया, — नग्ने यान् देवानयाडयं अपिप्रेये ते होत्रे
 अमत्सत् तां सुसनुषीं होत्रां देवंगमां दिवि देवेषु यज्ञमैरुयेमं, स्विष्टकृच्चग्ने होताभूर्वसुवने
 वसुधेयस्य नमोवाकं वीहि ॥ वाजे वाजे शं नो भवन्तु ॥ ३ ॥

८९-९०

- प्र देवं देव्या धिया भरता जातवेदसम् । हव्या नो वक्षदानुषक् ॥ ९१
 अयमु ष्य प्र देवयुहोता यज्ञाय नीयते । रथो न योरभीवृतो घृणीवाश्चेतति त्मना ॥ ९२
 अयमग्निरुष्यत्यमृतादिव जन्मनः । सहसश्चित् सहीयान् देवी जीवातवे कृतः ॥ ९३
 इडायास्त्वा पदे वयम् ॥ ९४
 अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरूर्णावन्तं प्रथमः सीद योनिम् ।
 कुलायिनं घृतवन्तं सवित्रे यज्ञं नय यजमानाय साधु ॥ ९५
 सीद होतु, — नि होता ॥ ९६
 त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वं वस्या ओ वृषभ प्रणेता ।
 अग्ने तोकस्य नस्तेने तनूनामप्रयुलन् दीद्यद्गोधि गोपाः ॥ ९७
 अग्निना रयिमश्रवत् पौषमेव दिवं दिवे । यशंसं वीरवचमम् ॥ ९८
 गयस्फानो अमीवहा वसुवित् पुष्टिर्वर्धनः । सुमित्रः सोम नो भव ॥ ९९

[वाजे वाजेऽवत० । ऋ. ७, ३८, ८; तै. सं. १, ७, ८, २: ४, ७, १२, १ । शं नो भवन्तु० । ऋ. ७, ३८, ७; तै. सं. १, ७, ८, २; नि. १२, ४४]

- [४] तै. सं. ३, ५, ११; १, ५, ११; २, ५, १२ । वा. ३४, १५; ११, ३५-३६; १२, ३६, १२; ३, २९; २१, १-४; १८, ४९; २७, ३९; ३६, ४ । काण्व. ३३, ९; १२, ३५-३६; १३, १३; ३, २७; २३, १-४; २०, १९; २९, ४४; ३६, ४; १३, ३७ । [प्र देवं देव्या धिया० । ऋ. १०, १७६, २; तै. सं. ३, ५, ११, १; काठ. १५, १२ । अयमु ष्य प्र देवयुः० । ऋ. १०, १७६, ३; तै. सं. ३, ५, ११, १, काठ. १५, १२ । अयमग्निरुष्यति० । ऋ. १०, १७६, ४; तै. सं. ३, ५, ११, १; काठ. १५, १२ । इडा (०ळा) यास्त्वा पदे वयं० । ऋ. ३, २९, ४; तै. सं. ३, ५, ११, १; काठ. १५, १२ । अग्ने विश्वेभिः स्वनीक० । ऋ. ६, १५, १६; तै. ३, ५, ११, २; काठ. १५, १२ । सीद होतः० । ऋ. ३, २९, ८; तै. सं. ३, ५, ११, २; ४, १, ३, ३; काठ. १५, १२; १९, ४; १६, ३; कपि. ३०, २ । नि होता० । ऋ. २, ९, १; तै. सं. ३, ५, ११, २; ४, १, ३, ३ । त्वं दूतस्त्वमु नः० । ऋ. २, ९, २; तै. सं. ३, ५, ११, २ । अग्निना रयिमश्रवत्० । ऋ. १, १, ३; तै. सं. ३, १, ११, १; ४, ३, १३, ५ । गयस्फानो (यो रेवान्यो) अमीवहा० । ऋ. १, ९१, १२; १, १८, २; तै. सं. ४, ३, १३, ५; नि. ३, २१; काठ. २, १४]

इन्द्राग्नी रोचना दिवः पुरि वाजेषु भूषथः । तद्वां चेति प्र वीर्यम् ॥ १००

प्र चर्षणिभ्यः पृतनाहवेषु प्र पृथिन्या रिरिचाथे दिवश्च ।

प्र सिन्धुभ्यः प्र गिरिभ्यो महित्वा प्रेन्द्राग्नी विश्वा भुवनात्यन्या ॥ १०१

मरुतो यद्ध वो दिवः सुम्नायन्तो हवामहे । आ तू ना उपगन्तन ॥ १०२

या वः शर्म शशमानाय सन्ति त्रिधातुनि दाशुषे यच्छताधि ।

अस्मभ्यं तानि मरुतो वियन्त रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम् ॥ १०३

इमं मे वरुण, तत्त्वा यामि, कया नः, को अद्य, पिप्रीहि देवा, — नग्ने यद्धा, —
अप्स्वग्ने सधिष्टव ॥ १०४

अप्सु मे सोमो अन्नवीदन्तर्विश्वानि भेषजा । आपश्च विश्वशंभुवः ॥ १०५

उदुत्तमं वरुण पाशुमस्मत् ॥ १०६

अवु ते हेडो वरुण नमोभिरवु यज्ञेभिरिमहे द्वविभिः ।

क्षयन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजन्नेनासि शिश्रथः कृतानि ॥ १०७

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽवयासिसीष्ठाः ।

यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषासि प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥ १०८

स त्वं नो अग्नेऽवमो भुवोती नैदिष्ठो अस्या उपसो व्युष्टौ ।

अव यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि ॥ ४ ॥ १०९

[इन्द्राग्नी रोचना दिवः०। ऋ. ३,१२,९; सा. १६९३; तै. सं. ४,२,११,१; तै. ब्रा. ३,५,७,३; काठ ४,१५।
प्र चर्षणिभ्यः पृतना०। ऋ. १,१०९,६; तै. सं. ४,२,११,१; काठ ४,१५। मरुतो यद्ध वो०। ऋ. ८,७,११;
तै. सं. १,५,११,४; काठ. ९,१९,८,१७; २१,१३। या वः शर्म शशमानाय०। ऋ. १,८५,१२; तै. सं. १,५,११,५;
तै. ब्रा. २,८,५,६; काठ. ८,१७; २१,१३। इमं मे वरुण०। ऋ. १,२५,१९; सा. १५८५; तै. सं. २,१,११,६;
काठ. ११,१२; १२,१५। तत्त्वा यामि०। ऋ. १,२४,११; तै. सं. २,१,११,६; काठ. १२,१५। कया नश्चिन्न०।
ऋ. ४,३१,१; सा. १६९,६८२; अथर्व. २०,१२४,१; तै. सं. ४,२,११,१; तै. आ. ४,४२,२; काठ. २१,१३।
को अद्य युङ्क्ते०। ऋ. १,८४,१६; सा. ३४१; अथर्व. १८,१,६; तै. सं. ४,२,११,३; नि. १४,२५।
पिप्रीहि देवान् (० देवाँ)। ऋ. १०,२,१; तै. सं. ४,३,१३,४; तै. ब्रा. ३,५,७,५,६,११,४। अग्ने यद्धा०।
ऋ. ६,१५,१४; तै. सं. ४,३,१३,४; तै. ब्रा. ३,५,७,५,६,१२,२। अप्स्वग्ने सधिष्टव०। ऋ. ८,४३,९; तै. सं.
४,२,३,२; ११,३; काठ. २,१४। अप्सु मे सोमो अन्नवीद०। ऋ. १,२३,२०; १०,९,६; अथर्व. १,६,२; तै. ब्रा.
२,५,८,६; काठ. २,१४। उदुत्तमं वरुण०। ऋ. १,२४,१५; सा. ५८९; अथर्व. ७,८३,३; १८,४,६२; तै. सं.
१,५,११,३; ४,२,१,३; नि. २,१३; काठ. २१,१३। अव ते हेडो (० लो) वरुण०। ऋ. १,२४,१४; तै. सं.
१,५,११,३; काठ. ४०,११। त्वं नो अग्ने वरुणस्य०। ऋ. ४,१,४; तै. सं. २,५,१२,३; काठ. १४,१९।
स त्वं नो अग्नेऽवमो०। ऋ. ४,१,५; तै. सं. २,५,१२,३; काठ. ३४,१९; कपि. ४८,१]

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्, त्वं सोमासि सत्पतिः ॥	११०
अनीकैर्द्वेषो अर्दयाग्ने विश्वाभिरुतिभिः । रयिं नो धेहि यज्ञियम् ॥	१११
सैनानीकेन सुविदन्त्रो अस्मे यष्टा देवं आयजिष्ठः स्वस्ति ।	
अदग्धो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युर्मदुत रेवद्दिदीहि ॥	११२
पिप्रीहि देवा, —नां देवानाम् ॥	११३
सांतपना इदं हविर्मरुतस्तज्जुष्टन । युष्माकोती रिशादसः ॥	११४
यो नो मरुतो अभि दुर्हणायुस्तिरश्चित्तानि वसवो जिघांसति ।	
दुहः पाशान् प्रति सं मुचीष्ट तपिष्ठेन हन्मना हन्तना तम् ॥	११५
अग्निः प्रत्नेन मन्मना, सोमो गीर्भिष्टा वयम् ॥	११६
गृहमेधासा आगुत मरुतो मापभूतन । इमा हव्या जुजुष्टन ॥	११७
प्र बुध्या व ईरते महांसि प्र नामानि प्रयुज्यवस्तिरध्वम् ।	
सहस्रियं दम्यं भागमेतं गृहमेधीयं मरुतो जुषध्वम् ॥	११८
प्रेद्धो अग्न, इमो अग्ने ॥	११९
अग्निमीडे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमम् ॥	१२०
वृषा सोम द्युमं असि ॥	१२१

[५] तै. सं. ४,३,१३ । वा. ३३,९; १७,७६,२२-२३; ८,४५ । काण्व. ३२,९; १८,७६, २२-२३; ८, २६-२७ । [अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्० । ऋ. ६,१६,३४; सा. ४,१३९६; तै. सं. ४,३,१३,१; तै. ब्रा. ३,५,६,१ । त्वं सोमासि सत्पतिः० । ऋ. १,९१,५; तै. सं. ४,३,१३,१; तै. ब्रा. ३,५,६,१; काठ. २,१४ । सैनानीकेन सुविदन्त्रो० । ऋ. २,९,६; तै. सं. ४,३,१३,२; काठ. २१,१३ । पिप्रीहि देवान्० । ऋ. १०,२,१; तै. सं. ४,३,१३,४; तै. ब्रा. ३,५,७,५; ६,११,४; काठ. २,१५; १८,२१,२०,१५ । आ देवानाम्० । ऋ. १०,२,३; अथर्व. १९,५९,३; तै. सं. १,१,१४,३; काठ. २,१५; १८,२१,३५,९ । सांतपना इदं० । ऋ. ७,५९,९; अथर्व. ७,७७,१; तै. सं. ४,३,१३,३; काठ. २१,१३ । यो नो मरुतो अभि० । ऋ. ७,५९,८; अथर्व. ७,७७,२; तै. सं. ४,३,१३,३; काठ. २१,१३ । अग्निः प्रत्नेन मन्मना० । ऋ. ८,४४,१२; सा. १७११; तै. ब्रा. ३,५,६,१; काठ. २,१४ । सोम गीर्भिष्टा० । ऋ. १,९१,११; तै. ब्रा. ३,५,६,१; ताण्ड्य. ब्रा. १,५,७; काठ. २,१४ । गृहमेधासा (०स) आगत० । ऋ. ७,५९,१०; तै. सं. ४,३,१३,५ । प्र बुध्या व ईरते० । ऋ. ७,५६,१४; तै. सं. ४,३,१३,६; काठ. २१,१३ । प्रेद्धो अग्न० । ऋ. ७,१,३; सा. १३७५; तै. सं. ४,६,५,४ । इमो अग्ने० । ऋ. ७,१,१८; तै. सं. ४,३,१३,६; काठ. २,१५; १९,१४; कपि. ४८,३ । अग्निमीडे (०ळे) पुरोहितं० । ऋ. १,१,१; तै. सं. ४,३,१३,३; नि. ७,१५; काठ. २,१४ । वृषा सोम द्युमं (०माँ) । ऋ. ९,६४,१; सा. ५०४,७८१; तै. सं. ४,२,११,३; ३,१३,३; काठ. २,१४,२०,१५]

क्रीडं वः शर्धो मारुतमनुर्वीणं रथेशुभम् । कण्वा अभि प्रगायत ॥	१२२
अत्यासो न ये मरुतः स्वञ्चो यक्षदृशो न शुभयन्त मर्याः ।	
ते हर्म्येष्ठाः शिशुवो न शुभ्रा वत्सासो न प्रक्रीडिनः पयोधाः ॥	१२३
तं हि शश्वन्तो, अग्निमग्निम् ॥	१२४
इन्द्राग्नी नवतिं पुरो दासपत्नीरधूनुतम् । साकर्मैकेन कर्मणा ॥	१२५
अथद्वत्रिमुत सनोति वाजमिन्द्रा यो अग्नीं सहुरी सपर्यात् ।	
इरज्यन्ता वसव्यस्य भूरैः सहस्तर्मा सहसा वाजयन्ता ॥	१२६
तमिन्द्रं वाजयामसि ॥	१२७
युजे रथं गाएषुणं हरिभ्यामुषं ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः ।	
विवाधिष्ट स्य रौदसी महित्वेन्द्रो वृत्राण्यप्रतीं जुधन्वान् ॥	१२८
विश्वकर्मन्, वाचस्पतिम् ॥ ५ ॥	१२९
उशन्तस्त्वा हवामहे ॥	१३०
आ नो अग्ने सुचेतुना रयिं विश्वायुपोषसम् । मा३र्डीकं धेहि जीवसे ॥	१३१
त्वं सोम महे भगं त्वं यून् ऋतायते । दक्षं दधासि जीवसे ॥	१३२
त्वं सोम प्रचिकितो मनीषा त्वं रजिष्ठमनु नेषि पन्थाम् ।	
तव प्रणीती पितरो न इन्दो देवेषु रत्नमभजन्त धीराः ॥	१३३

[क्रीडं (०ळं) वः शर्धो० । ऋ. १,३७,१; तै. सं. ४,३,१३,६; नि. ७,२; काठ. २१,१३ । अत्यासो न ये मरुतः० । ऋ. ७,५६,१६; तै. सं. ४,३,१३,७ । तं हि शश्वन्तो० । ऋ. ५,१४,३; तै. सं. ४,३,१३,८; काठ. १९,१४ । अग्निमग्निम् । ऋ. १,१२,२; सा. ७९१; अथर्व. २०,१०१,२; तै. सं. ४,३,१३,८ । इन्द्राग्नी नवतिं पुरो० । ऋ. ३,१२,६; सा. १५७६; १७०४; तै. सं. १,१,१४,१; काठ. ४,१५ । अथद्वत्रिमुत सनोति० । ऋ. ६,६०,१; तै. सं. ४,२,११,१; ४,३,१३,८; तै. ब्रा. ३,५,७,३; काठ. २१,१३,४,१५,२३,११ । तमिन्द्रं वाजयामसि० । ऋ. ८,९३,७; सा. ११९.१२२२; अथर्व. २०,४७,१,१३७,१२; तै. ब्रा. १,५,८,३,२,४,१,३; काठ. ३९,१२ । युजे रथं गाएषुणं (गवेषणं) । ऋ. ७,२३,३; अथर्व. २०,१२,३; तै. ब्रा. २,४,१,३; ८,२,५ । विश्वकर्मन् हविषा० । ऋ. १०,८१,६; सा. १५८९; तै. सं. ४,६,२,६; ४,३,१३,८; नि. १०,२७ । वाचस्पतिं विश्वकर्माणं । ऋ. १०,८१,७; तै. सं. ४,६,२,५; काठ. २१,१३; कपि. २८,२]

[६] तै. सं. २,६,१२ । वा. १९,७०,५२-५७,५९,६८. ४९,६१; ३३,३६,५५; २७,२७ । काण्व. २१,७०; ५१-५८,६१,६७; २९,२६; ३२,३६,५५ । [उशन्तस्त्वा हवामहे० । ऋ. १०,१६,१२; अथर्व. १८ १,५६; २,३४; तै. सं. २,६,१२,१; तै. ब्रा. २,६,१६; काठ. २१,१४,३६,१२ । आ नो अग्ने सुचेतुना० (०तना) । ऋ. १,७९,९; सा. १५२६; तै. ब्रा. २,४,५,३; काठ. २,१४ । त्वं सोम महे भगं० । ऋ. १,९१,७; तै. ब्रा. २,४,५,३; काठ. २,१४, २०,१५ । त्वं सोम प्रचिकितो० । ऋ. १,९१,१; तै. सं. २,६,१२,१; काठ. २१,१४]

- त्वया हि नः पितरः सोमं पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः ।
वन्वन्वातः परिधीरैर्पौर्यु वीरैर्भिरश्चैर्मधवा भवानः ॥ १३४
- त्वञ् सोम पितृभिः सञ्विदानोऽनु द्यावापृथिवीं आततन्थ ।
तस्मै त इन्दो हविषा विधेम वयञ् स्याम पतयो रयीणाम् ॥ १३५
- बर्हिषदः पितर ऊरुत्यर्वागिमा वो हव्या चक्रमा जुषध्वम् ।
त आगतावसा शैतुमेनाथा नः शञ् योरुरपो दधातन ॥ १३६
- उपहृताः पितरः सोम्यासो बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु ।
त आगमन्तु त इह श्रुवन्त्वधिब्रुवन्तु तेऽवन्त्वस्मान् ॥ १३७
- आहं पितृन्सुविदत्रं अविस्मि नपातं च विक्रमणं च विष्णोः ।
बर्हिषदः स्वर्धया ये सुतस्य भजन्त पित्वस्त इहागमिष्ठाः ॥ १३८
- इदं पितृभ्यो नमो अस्त्वद्य ये पूर्वासो य उपरास ईयुः ।
ये पार्थिवे रजस्या निषत्ता ये वा नूनञ् सुवृजनासु विश्वे ॥ १३९
- उदीरतामवरा उत्परासा उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः ।
असुञ् य ईयुरवृका ऋतज्ञास्ते नोऽवन्तु पितरो हवेषु ॥ १४०
- अग्निष्वात्ता ऋतावृधः पितरो मृडता सु नः । दीर्घायुत्वाय जीवसे ॥ १४१
- अग्निष्वात्तानृतुमतो हवामहे नराशञ्से सोमपीथञ् य आशुः ।
तै नो विप्रासः सुहवा मृडन्तु शै नो भवन्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १४२
- अग्निष्वात्ताः पितरा एह गलत सदः सदः सदत सुप्रणीतयः ।
अत्ता हवीञ्षि प्रयतानि बर्हिष्यथा रयिञ् सर्ववीरं दधातन ॥ १४३

[त्वया हि नः पितरः० । ऋ. ९, १६, ११; तै. सं. २, ६, १२, १; काठ. २१, १४ । त्वञ् सोम पितृभिः० । ऋ. ८, ४८, १३; तै. सं. २, ६, १२, २; काठ. २१, १४ । बर्हिषदः पितर ऊति० । ऋ. १०, १५, ४; अथर्व. १८, १, ५१; तै. सं. २, ६, १२, २; नि. ४, २१; काठ. २१, १४ । उपहृताः पितरः० । ऋ. १०, १५, ५; अथर्व. १८, ३, ४५; तै. सं. २, ६, १२, ३; काठ. २१, १४ । आहं पितृन्सुविदत्रं० (त्राँ०) । ऋ. १०, १५, ३; अथर्व. १८, १, ४५; तै. सं. २, ६, १२, ३; काठ. २१, १४ । इदं पितृभ्यो नमो० । ऋ. १०, १५, २; अथर्व. १८, १, ४६; तै. सं. २, ६, १२, ४ । उदीरतामवरा० (०२) । ऋ. १०, १५, १; अथर्व. १८, १, ४४; तै. सं. २, ६, १२, ३; नि. ११, १८ । अग्निष्वात्ता ऋतावृधः० । काठ. २१, १४ । अग्निष्वात्तानृतुमतो० । वा. य. १९, ६१; काठ. २१, १४ । अग्निष्वात्ता पितरा० (०२) । ऋ. १०, १५, ११; अथर्व. १८, ३, ४४; तै. सं. २, ६, १२, २; काठ. २१, १४]

सं प्रत्नथा सहसा जायमानः सद्यः काव्यानि बडधत्त विश्वा । आपश्च मित्रं धिषणा च साधन्देवा अग्निं धारयन् द्रविणोदाम् ॥	१४४
सं पूर्वया निविदा कव्यतायोरिमाः प्रजा अजनयन्मनूनाम् । विवस्वता चक्षसा द्यामपश्च देवा अग्निं धारयन् द्रविणोदाम् ॥	१४५
ये तातृषुर्देवत्रा जेहमाना होत्राविदुः स्तोमतष्टासो अकैः । आग्ने याहि सुविदत्रेभिरर्वाक् सत्यैः पितृभिर्धर्मसाद्भिः ॥	१४६
प्र वायुमछा बृहतीं मूनीषा बृहद्रायि५ विश्ववार५ रथप्राम् । द्युतद्यामा नियुतः पत्यमानः कविः कविमियक्षसि प्रयज्यो ॥	१४७
प्र याभिर्यासि द्वाश्वा५समछा नियुद्धिर्वाय इष्टये दुरोणे । नि नो रयि५ सुभोजस५ युवस्व नि वीरं गव्यमश्व्यं च राधः ॥	१४८
इन्द्र५ वय५ शुनासीरमस्मिन् यज्ञे हवामहे । सं नः पर्षदति द्विषः ॥	१४९
सोऽहोरात्रैः सोऽर्धमासैः सं मासैः सं ऋतुभिः परि यज्ञं बभूव । स५वत्सरस्य महिमानमेत५ शुनासीरमिन्द्रमवाहुवेम ॥	१५०
सप्त त्वा हरितो रथे वहन्ति देव सूर्य । शोचिःकेशं पुरुप्रिय ॥	१५१
तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य । विश्वमाभासि रोचनम् ॥ ६ ॥	१५२

[२४६९]

॥ इति खिलकाण्डे दशमः प्रपाठकः ॥१०॥

[स प्रत्नथा सहसा०। ऋ. १,९६,१। स पूर्वया निविदा०। ऋ. १,९६,२; काठ. २१,१४। ये तातृषुर्देवत्रा०। ऋ. १,१०५,९; अथर्व. १८,३,४७; तै. ब्रा. २,६,१६,२; नि. ६,१४। प्र वायुमछा बृहती०। ऋ. ६,४९,४। तै. ब्रा. २,८,१,१। प्र याभिर्यासि०। ऋ. ७,९२,३; तै. सं. २,२,१२,७; तै. ब्रा. २,८,१,१; काठ. १०,१२। स नः पर्षदति द्विषः० (दुर्गाणि विश्वा) ऋ. परि. ३५,१,२६,१९; (च. पा.) काठ. २१,१४। सप्त त्वा हरितो रथे०। ऋ. १,५०,८; अथर्व. १३,२,२३; २०,४७,२०; सा. ६४०; तै. सं. २,४,१४,४; काठ. ९,१९; ११,१। तरणिर्विश्वदर्शतो०। ऋ. १,५०,४; अथर्व. १३,२,१९; २०,४७,१६; तै. सं. १,४,३१,१; तै. आ. ३,१६,१; काठ. १०,१३]

अथैकादशः प्रपाठकः

- इन्द्राग्नी रोचनां दिवः, प्र चर्षणिभ्या, इन्द्राग्नी नवर्ति पुरा, श्रथद्वृत्रम् ॥ १
- जुष्टो दमूना अतिथिदुरोण इमं नो यज्ञमृपयाहि विद्वान् ।
- विश्वा अग्ने अभियुजो विहत्या शत्रूयतामभिरा भोजनानि ॥ २
- अग्ने शर्धं महते सौमगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु ।
- सं जास्पत्यं सूर्यममाकृणुष्व शत्रूयतामभितिष्ठा महासि ॥ ३
- प्र वामर्चन्त्युक्थिनो नीथाविदो जरितारः । इन्द्राग्नी इषा आवृणे ॥ ४
- उपो ह यद्विदथ स वाजिनो गुर्धीभिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः ।
- अर्वन्तो न काष्ठां नक्षमाणा इन्द्राग्नी जौहवतो नरस्ते ॥ ५
- अग्निर्ददाति सत्पति ससाह यो युधा नृभिः ।
- अग्निरत्यं रघुष्यदं जेतारमपराजितम् ॥ ६
- अग्निस्तुविश्रवस्तमं तुर्विब्रह्माणमुत्तमम् । अतर्तं श्रावयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे ॥ ७
- या वा सन्ति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा । इन्द्राग्नी ताभिरागतम् ॥ ८
- शुचिं नु स्तोमं नवजातम्येन्द्राग्नी वृत्रहणा जुषेथाम् ।
- उमा हि वा सहवा जौहवीमि तां वाजं सद्य उशते धेष्ठा ॥ ९
- पूषा गा अन्वेतु नः, शुक्रं ते अन्यत् ॥ १०

[१] वा. ३३, १२; १५, २९-३०; १८, ७२-७३; २६, ६-८; १२, ५१; ३४, १५; २३, ३२; ८, ३२; १३, ३२; ३४, ४५। काण्व. ३२, १२; १६, ५०-५१; २०, ४१-४२; २८, ६-९; १३, ५२; ३३, ९; २५, ३४; ९, ३१; १४, ३४; ३३, ३३। [इन्द्राग्नी रोचनां दिवः० । ऋ. ३, १२, ९; सा. १६९३; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५ । प्र चर्षणिभ्या० (०भ्यः) । ऋ. १, १०९, ६; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ४, १५ । इन्द्राग्नी नवर्ति पुरः० । ऋ. ३, १२, ६; सा. १५७६, १७०४; तै. सं. १, १, १४, १; काठ. ४, १५ । श्रथद्वृत्रम्०। ऋ. ६, ६०, १; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; ३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५ । जुष्टो दमूना अतिथिः०। ऋ. ५, ४, ५; अथर्व. ७, ७३, ९; तै. ब्रा. २, ४, १, १; नि. ४, ५; काठ. २, १५ । अग्ने शर्धं महते० । ऋ. ५, २८, ३; अथर्व. ७, ७३, १०; तै. ब्रा. २, ४, १, १; ५, २, ४; काठ. २, १५ । प्र वामर्चन्त्युक्थिनो० । ऋ. ३, १२, ५; सा. १५७५, १७०३ । उपो ह यद्विदथ०। ७, ९३, ३, तै. ब्रा. ३, ६, १२, १ । अग्निर्ददाति सत्पतिः०। ऋ. ५, २५, ६; काठ. २, १५ । अग्निस्तुविश्रवस्तमं० । ५, २५, ५; काठ. २, १५ । या वा सन्ति० । ऋ. ६, ६०, ८; काठ. ४, १५ । शुचिं नु स्तोमं०। ७, ९३, १; तै. सं. १, १, १४, १ तै. ब्रा. २, ४, ८, ३; काठ. १३, १५, २१, १३ । पूषा गा अन्वेतु नः० । ऋ. ६, ५४, ५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. ब्रा. २, ४, १, ५; काठ. ४, १५, २०, १५ । शुक्रं ते अन्यत्० । ऋ. ६, ५८, १; सा. ७५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३; तै. आ. १, २, ४; १०, १; ४, ५, ६; नि. १२, १७; काठ. ४, १५, २०, १५]

क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि । गामंश्च पोषयित्वा स नो मृडातीदृशे ॥ ११

मधुमतीरौषधीर्द्यावा आपो मधुमन्नो भवत्वन्तरिक्षम् ।

क्षेत्रस्य पतिर्मधुमान्नो अस्त्वरिष्यन्तो अन्वेन चरेम ॥ १२

सं समित् ॥ १३

सखायः सं वः सम्यञ्चमिषं स्तोमं चाग्रये ।

वर्षिष्ठाय क्षितीनामूर्जो नप्त्रे सहस्वते ॥ १४

वैश्वानरो न ऊत्या, पृष्टो दिवि ॥ १५

ऋतावानं वैश्वानरमृतस्य ज्योतिषस्पतिम् । अजस्रं घर्ममीमहे ॥ १६

वैश्वानर तव धामान्याचुके यैभिः स्वर्विदभुवो विचक्षण ।

जात आपृणो भुवनानि रौदसी अग्रे ता विश्वा परिभूरसि तमेना ॥ १७

इडामग्ने ॥ १८

त्वं नो अग्रे सनुये धनानां यशसं कारुं कृणुहि स्तवानः ।

अक्रेम कर्मापसा नवेन देवैर्द्यावापृथिवीं प्रावतं नः ॥ १९

वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम राजा हि कं भुवनानामभिथ्रीः ।

इतो जातो विश्वमिदं विचष्टे वैश्वानरो यतते सूर्येण ॥ २०

अस्माकमग्ने मघवत्सु धारयानामि क्षत्रमजरं सुवीरम् ।

वयं जयेम शतिनं सहस्रिणं वैश्वानर वाजमग्ने तवोर्तिभिः ॥ २१

विश्वं विव्याच पृथिवीं पृष्टमन्यमन्यत् प्रतिगृभ्णात्यायत् ।

वैश्वानरस्य महतो मुहिस्रा स्योनमन्नं मधुमन्मे कृणोमि ॥ २२

[क्षेत्रस्य पतिना० । ऋ. ४,५७,१; तै. सं. १,१,१४,२; नि. १०,१५; काठ. ४,१५ । ननुमतीरौषधीः० ।

ऋ. ४,५७,३; अथर्व. २० १४३,८ । सं समित्० । ऋ. १०,१९१,१; अथर्व. ६,६३,४; तै. सं. २,६,११,४; ४,४,४; काठ. २,१५ । सखायः सं वः० । ऋ. ५,७,१; तै. सं. २,६,११,४; ४,४,४,३; काठ. २,१५ ।

वैश्वानरो न ऊत्या० (ऊतय०) अथर्व. ६,३५,१; तै. सं. १,५,११,१; काठ. ४,१६; २०,१५; आ. श्रौ. सू. २,११ । पृष्टो दिवि० । ऋ. १,९८,२; तै. सं. १,५,११,१; तै. ब्रा. ३,११,६; ४; काठ. ११,१३ ।

ऋतावानं वैश्वानरं० । अथर्व. ६,३६,१; तै. सं. १,५,११,१; काठ. ४,१६; ६,१०; ७,१६ । वैश्वानर

तव धामानि० । ऋ. ३,३,१० । इडामग्ने० (०ळा०) । ऋ. ३,१ २३; ५,११; ६,११; ७,११; १५,७; २२,५; २३,

५; सा. ७६; तै. सं. ४,२,४,३; काठ. १६,११,१८,२१; कपि. २५,२ । त्वं नो अग्रे सनये० । ऋ. १,३१,८ ।

वैश्वानरस्य सुमतौ० । ऋ. १,९८,१; तै. सं. १,५,११,३; नि. ७,२२; काठ. ४,१६ । अस्माकमग्ने

मघवत्सु० । ऋ. ६,८,६; तै. सं. १,५,११,२; काठ. ४,१६]

सं जायमानः परमे व्योमनि व्रतान्यग्निर्व्रतपा अरक्षत ।	
व्यश्नन्तरिक्षममिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो मुहिना नाकमस्पृशत् ॥	२३
यथा ह त्यत् ॥	२४
त्रीण्यायूँषि तव जातवेदस्तिष्ठ आजानीरुषसस्ते अग्ने ।	
ताभिर्देवानामवो यक्षि विद्वानथा भव यजमानाय शं योः ॥	२५
न्यश्मि जातवेदसं होत्रवाहं यविष्ठयम् । दधाता देवमृत्विजम् ॥	२६
इडायास्त्वा पदे वयं, दधिक्राव्णो अकारिषम् ॥	२७
दधिक्रावाणं बुबुधानो अग्निमुप ब्रुव उषसं सूर्यं गाम् ।	
ब्रध्नं मंश्चतर्विरुणस्य बभ्रुं ते विश्वास्मद् दुरिता यावयन्तु ॥	२८
अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयानुपस्थे मातुः सुरभा उ लोके ।	
युवा कविः पुरुनिष्ठ क्रतावा धर्ता कृष्टीनामुत मध्य इद्रः ॥	२९
साध्वीमकदेववीति नो अद्य यज्ञस्यु जिह्वामविदाम गुह्यम् ।	
स आयुरागात् सुरभिर्वसानो भद्रामकदेवहृति नो अद्य ॥	३०
यच्चिद्धि ते ॥	३१
महश्चिदग्ना एनसो अभीक ऊर्वादेवानामुत मर्त्यानाम् ।	
मा ते सखायः सदग्निद्रिषाम यछा तोकाय तनूयाय शं योः ॥	३२
मही द्यौः पृथिवी च नः ॥	३३

[स जायमानः परमे०। ऋ. ६.८,२। यथा ह त्यत्०। ऋ. ४,१२,६; १०,१२६,८; तै. सं. ४,७,१५,७; काठ. २,१५,९,१९। त्रीण्यायूँषि तव०। ऋ. ३,१७,३; तै. सं. ३,२,११,२; काठ. २,१५,१२,१४। न्यश्मि जातवेदसं०। ऋ. ५,२६,७; काठ. २,१४। इडा (०ळा०) यास्त्वा पदे वयं०। ऋ. ३,२९,४; तै. ३,५,११,१; काठ. १५,१२। दधिक्राव्णो अकारिषम्०। ऋ. ४,३९,६; सा. ३५८; अथर्व. २०,१३७,३; तै. सं. १,५,११,४; काठ. ७,४,१९,४; ताज्य ब्रा. १,६,१७; तै. ब्रा. ३,९,७,५; मै. १,५,१,१,५,६,३,१३,१; काठ. ६,९,७,४,५,४,८; कपि. ४,८,५,३। दधिक्रावाणं बुबुधानो०। ऋ. ७,४४,३। अग्निर्होता न्यसीदद्य०। ऋ. ५,१६; तै. ब्रा. १,३,१४,१; काठ. २,१५,७,१६। साध्वीमकदेववीति०। ऋ. १०,५३,३; तै. सं. १,३,१४,२; काठ. २,१५। यच्चिद्धि ते०। ऋ. ४,१२,४; १,२५,१; तै. सं. ३,४,११,५; ४,७,१५,६। महश्चिदग्ना (०ग्न) एनसो०। ऋ. ४,१२,५; काठ. २,१५। मही द्यौः पृथिवी च नः०। ऋ. १,२२,१३; तै. सं. ३,३,१०,२; ५,११,३; ४,२,९,३; काठ. १३,९-१०; १५,१२; १६,१६; २०,७; ३९,३; कपि. ३२,९]

घृतवृती भुवनानामभिश्चियोर्वी पृथ्वी मधुदुधे सुपेशसा ।

द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभिते अजरे भूरिरेतसा ॥ १ ॥

३४

पृथुपाजा, —स्तं सबाधः ॥

३५

ईडे अग्निं विपश्चितं गिरा यज्ञस्य साधनम् । श्रुष्टीवानं धितावानम् ॥

३६

अग्ने शक्ये ते वयं यमं देवस्य वाजिनः । अति द्वेषांसि तरेम ॥

३७

उप त्वा रण्वसंहशं प्रयस्वन्तः सहस्कृत । अग्ने ससृज्महे गिरः ॥

३८

उप छायामिव घृणेरगन्म शर्म ते वयम् । अग्ने हिरण्यसंहशः ॥

३९

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्, त्वं सोमासि सत्पति, रग्नीषोमा युवमेतानि, श्रीणामुदारः ॥

४०

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यमे वह्निं चकर्थ विदथे यज्ञध्वै ।

देवं अछा दीद्यद्युञ्जे अद्रिं शमाये अग्ने तन्वं जुषस्व ॥

४१

सोमापूषणा जनना रथीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।

जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥

४२

इमौ देवौ जायमानौ जुषन्तेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।

आभ्यामिन्द्रः पक्वमामास्वन्तः सोमापूषभ्यां जनदुर्लियासु ॥

४३

उत नो ब्रह्मन् हविष उक्थेषु देवहूतमः । शं नः शोचा मरुद्बुधोऽग्ने सहस्रसातमः ॥ ४४

[घृतवृती भुवनानां० । ऋ. ६, ७०, १; सा. ३७८]

[२] तै. सं. १, ८, २२; २, १, ११ । वा. ३३, ९; १२, २२; २१, ३—४, ८—९; २०, ८४ । काण्व. ३२, ९; १३, २३; २३, ३—४, ८—९; २२, ६९ । [पृथुपाजास्तं सबाधः० । ऋ. ३, २७, ५—६; तै. ब्रा. ३, ६, १, ३; काठ. ४०, १४ । ईडे (०ठे) अग्निं विपश्चितं० । ऋ. ३, २७, २; तै. ब्रा. २, ४, २, ४; काठ. ४०, १४ । अग्ने शक्ये ते वयं० । ऋ. ३, २७, ३; तै. ब्रा. २, ४, २, ५; काठ. ४०, १४ । उप त्वा रण्वसंहशं० । ऋ. ६, १६, ३७; सा. १७०५; काठ. ४०, १४ । उप छायामिव घृणेः० । ऋ. ६, १६, ३८; तै. ब्रा. २, ४, ४, ६; काठ. ४०, १४ । अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्० । ऋ. ६, १६, ३४; सा. ४, १३९६; तै. सं. ४, ३, १३, १, ५, ५, ६, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ. २, १४; २०, १४ । त्वं सोमासि सत्पतिः० । ऋ. १, ९१, ५; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ. २, १४ । अग्नीषोमा० । ऋ. १, ९३, १—४, ७, ९—१२; १०, ६६, ७; तै. सं. २, ३, १४, १—२; तै. ब्रा. २, ८, ७, ९—१०; ३, ५, ७, २ । युवमेतानि० । ऋ. १, ९३, ५; तै. सं. २, ३, १४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, २; काठ. ४, १६ । श्रीणामुदारः० । ऋ. १०, ४५, ५; तै. सं. ४, २, २, ३; काठ. २, १५; १६, ९ । सोमस्य मा तवसं० । ऋ. ३, १, १; काठ. २, १५ । सोमापूषणा जनना० । ऋ. २, ४०, १; तै. सं. १, ८, २२, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ५; काठ. ८, १७ । इमौ देवौ जायमानौ० । ऋ. २, ४०, २; तै. सं. १, ८, २२, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ५; काठ. ८, १७ । उत नो ब्रह्मन् हविष (०न्नविष)० । ऋ. ३, १३, ६; काठ. २, १५]

- नू नो रास्व स॒हस्रवत्तो॑क॒वत् पुष्टि॑म॒द्वसु । द्युम॑द॒ग्ने सुवीर्य॑ꣳ व॒र्षिष्ठ॑मनु॒पक्षित॑म् ॥ ४५
- त्वा युजा॑ तुव॒ तत्सोम॑ स॒ख्य इन्द्रो॑ अपो॑ म॒नवे॑ स॒स्रुत॑स्कः ।
अ॒ह॒महि॑म॒रिणा॑त् स॒प्त सि॒न्धून॑पावृ॒णोद॑पिहितेव॒ खानि॑ ॥ ४६
- ऋदू॑दरेण स॒ख्या स॒चेय॑ यो मां न॑ रि॒ष्येद्व॑र्यश्च पी॒तः ।
अ॒यꣳ यः सोमो॑ न्य॒धाय॑स्मे॒ तस्मा॑ इन्द्रं॒ प्रति॑र॒मेग्या॑युः ॥ ४७
- त्वं नो॑ अग्ने, स॒ त्वं नो॑ अग्ने, ऽग्निꣳ वः॒ पूर्य॑ गिरा॑ ॥ ४८
- मक्षू॑ देव॒वृत्तो॑ रथः॒ शूरो॑ वा पृ॒त्सु का॑सु॒चित् ।
दे॒वा॒नाꣳ य इ॒न्मनो॑ य॒जमाना॑ इ॒यक्ष॑त्य॒भीद॑य॒ज्वनो॑ भुवत् ॥ ४९
- न॒ यज॑मान रि॒ष्यसि॑ न॒ सुन्वा॑न॒ न दे॒वयो॑ ।
दे॒वा॒नाꣳ य इ॒न्मनो॑ य॒जमाना॑ इ॒यक्ष॑त्य॒भीद॑य॒ज्वनो॑ भुवत् ॥ ५०
- न॒कि॒ष्टं क॑र्म॒णा न॑श॒न्नं प्र॑योष॒न्नं यो॑षति ।
दे॒वा॒नाꣳ य इ॒न्मनो॑ य॒जमाना॑ इ॒यक्ष॑त्य॒भीद॑य॒ज्वनो॑ भुवत् ॥ ५१
- अ॒सद॑द॒न्न सु॒वीर्य॑मु॒तं त्य॑दाश्च॒व्यम् ।
दे॒वा॒नाꣳ य इ॒न्मनो॑ य॒जमाना॑ इ॒यक्ष॑त्य॒भीद॑य॒ज्वनो॑ भुवत् ॥ ५२
- उ॒प॒क्षर॑न्ति सि॒न्धवो॑ म॒योभू॑व॒ ईजा॑नं॒ च य॑क्ष्य॒माणं॑ च धे॒नवः॑ ।
पू॒णन्तं॑ च प॒पु॒रि च॑ श्रव॒स्यवो॑ घृ॒तस्य॑ धा॒रा उ॑प॒यन्ति॑ वि॒श्वतः॑ ॥ ५३
- सो॒मा॒रु॒द्रा यु॒वमे॑तान्य॒स्मे वि॑श्वा॒ तनू॑षु॒ भेष॑जानि॒ धत्त॑म् ।
अ॒व॒स्य॑तं॒ मुञ्च॑तꣳ य॒ज्ञो अ॑स्ति॒ तनू॑षु॒ बुद्धं॑ कृ॒तमे॑नो॒ अस्म॑त् ॥ ५४

[नू नो रास्व०। ऋ.३,१३,७; काठ. २,१५। त्वा युजा॑ तव तत्सोम०। ऋ. ४,२८,१। ऋदूदरेण सख्या०। ऋ. ८,४८,१०; तै. सं. २,२,१२,३; नि. ६,४। त्वं नो अग्ने०। ऋ. ४,१,४,१; ३१,८; तै. सं. २,५,१२,३,४, २,११,३; तै. ब्रा. ३,७,११,३; १२,६; तै. आ. २,४,४,४,२०,३; काठ. ३४,१२। स त्वं नो अग्नेऽवमो०। ऋ. ४,१,५; तै. सं. २,५,१२,३; काठ. ३४,१२; कपि. ४८,१। अग्निꣳ वः पूर्यगिरा०। ऋ. ८,३१,१४; तै. सं. १,८,२२,३; काठ. ११,१२। मक्षू देववृत्तो रथः०। ऋ. ८,३१,१५; तै. सं. १,८,२२,३; काठ. ११,१२। न यजमान रिष्यसि०। ऋ. ८,३१,१६; तै. सं. १,८,२२,४; काठ. ११,१२। नाकिष्टं कर्मणा०। ऋ. ८, ३१,१७; तै. सं. १,८,२२,४; काठ. ११,१२। असदन्न सुवीर्यम्०। ऋ. ८,३१,१८; तै. सं. १,८,२२,४; काठ. ११,१२। उपक्षरन्ति सिन्धवो०। ऋ. १,१२५,४; तै. सं. १,८,२२,४; काठ. ११,१२,११,५। सोमारुद्रा युवमेतानि०। ऋ. ६,७४,३; अथर्व. ७,४२,२; तै. सं. १,८,२२,५; काठ. ११,१२]

सोमारुद्रा धारयेथामसु३र्यं प्र वामिष्टयोऽरमभ्रवन्तु ।
दमे दमे सप्त रत्ना दधाना शं नो भूतं द्विपदे शं चतुष्पदे ॥

५५

सोमारुद्रा विवृहतं विषूचीममीवा या नो गयमाविवेश ।
आरे बाधेथां निरुतिं पराचैरस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु ॥
तिग्मायुधौ तिग्महेती सुशेवौ सोमारुद्रा इहं सु मृडतं नः ।

५६

मुमुक्तमस्मान् ग्रुसितानभीके प्रयच्छतं वृषणा शतमानि ॥

५७

अग्नाविष्णू सजोषसा, ऽग्नाविष्णू महि धाम प्रियं वाम् ॥

५८

अग्नाविष्णू महि तद्वां महित्वं वीथो घृतस्य गुह्या जुषाणा ।
दमे दमे सुष्टुतीं वावृधाना नु वां जिह्वा घृतमाचरण्यत् ॥

५९

पावका नः सरस्वती ॥

६०

सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यो मापस्फरीः पयसा मा ना आधक् ।

जुषस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्राण्यरण्यानि गन्म ॥

६१

आ नो दिवः ॥

६२

बृहस्पते जुषस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाशुषे ॥

६३

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।

बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥

६४

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम् । मध्वा रजांसि सुक्रतू ॥

६५

प्र बाहवा सिसृतं जीवसे ना आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।

आ नो जने श्रवयतं युवाना श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा ॥

६६

[सोमारुद्रा धारयेथाम० । ऋ. ६, ७४, १; काठ. ११, १२ । सोमारुद्रा विवृहतं० । ऋ. ६, ७४, २; अथर्व. ७, ४९, १; तै. सं. १, ८, २२, १; काठ. ११, १२ । तिग्मायुधौ तिग्महेती० । ऋ. ६, ७४, ४ । अग्नाविष्णू सजोषसा० । तै. सं. ४, ७, १; ५, ७, ३, २; तै. ब्रा. ३, ११, ३ । अग्नाविष्णू महि (तद्वां) धाम० । अथर्व. ७, २९, १-२; तै. सं. १, ८, २२, १; २, ५, १२, १; काठ. ४, १६ । पावका नः सरस्वती० । ऋ. १, ३, १०; सा. १८९; तै. ब्रा. २, ४, ३, १, नि. ११, २६; काठ. ४, १६ । सरस्वत्यभि नो नेषि० । ऋ. ६, ६१, १४; तै. सं. ७, २, ७, ४; तै. ब्रा. २, ४, ३, १; ८, २, ८; काठ. १७, १८; ३०, ३ । आ नो दिवः । ऋ. ५, ४३, ११; तै. सं. १, ८, २२, १; २, ५, १२, १; ३, १, ११, २; काठ. ४, १६; २०, १५ । बृहस्पते जुषस्व नो० । ऋ. ३, ६२, ४; तै. सं. १, ८, २२, २; काठ. ४, १६; २६, २६, ११ । एवा पित्रे विश्वदेवाय० । ऋ. ४, ५०, ६; अथर्व. २०, ८८, ६; तै. सं. १, ८, २२, २; तै. ब्रा. २, ८, २, ८; काठ. १७, १८ । आ नो मित्रावरुणा० । ऋ. ३, ६२, १६ सा. २२०. ६६३; तै. सं. १, ८, २२, ३ । प्र बाहवा सिसृतं० । ऋ. ७, ६२, ५; तै. सं. १, ८, २२, ३; तै. ब्रा. २, ७, १५, ६; ८, ६, ७; काठ. १२, १४]

और्वभृगुवच् शुचिममवानवदाहुवे । अग्निं सुमुद्रवाससम् ॥	६७
आ सवः सवितुर्यथा भगस्येव भुजिः हुवे । अग्निं सुमुद्रवाससम् ॥	६८
हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रद्यः सहः । अग्निं सुमुद्रवाससम् ॥	६९
वृषा सोम द्युमं असि ॥	७०
आ ये तन्वन्ति रश्मिभिस्तिरः सुमुद्रमर्णवम् । मरुद्भिरग्रा आगृहि ॥	७१
आ वो यन्तूदवाहासो अद्य वृष्टिः ये विश्वे मरुतो जुनन्ति ।	
अयं यो अग्निर्मरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥	७२
यं त्वा देवापिः शुशुचानो अग्न आर्षिषेणो मनुष्यः समीधे ।	
विश्वेभिर्देवैरनुमद्यमानः प्र पर्जन्यमीरया वृष्टिमन्तम् ॥	७३
अग्ने बाधस्व वि मृधो वि दुर्गहापामीवामप रक्षांसि सेध ।	
अस्मात् सुमुद्राद् बृहतो दिवो नोऽपां भूमानमुप नः सृजेह ॥	७४
प्रिया वो नाम हुवे तुराणामा युत्तुपन्मरुतो वावशानः ॥	७५
श्रियसे कं भानुभिः संमिमिक्षिरे ते रश्मिभिस्तं ऋक्भिः सुखादयः ।	
ते वाशीमन्त इष्मिणो अभीरवो विद्रे प्रियस्य मारुतस्य धाम्नः ॥	७६
मरुतो यद्ध वो दिवः ॥	७७
प्रेषामज्मेषु विथुरेव रेजते भूमिर्यामेषु यद्ध युज्जते शुभे ।	
ते ऋडयो धुनयो ब्राजदृष्टयः स्वयं मुहित्वै पनयन्त धृतयः ॥ २ ॥	७८
कया शुभा सवयसः संनीडाः समान्या मरुतः संमिमिक्षुः ।	
कया मती कुता एतास एतेऽर्चन्ति शुष्मं वृषणो वसूया ॥	७९

[और्वभृगुवच् शुचिम्० ऋ. ८, १०२, ४; सा. १८; तै. सं. ३, १, ११, ८; काठ. ४०, १४। आ सवः सवितुर्यथा० । ऋ. ८, १०२, ६; तै. सं. ३, १, ११, ८; काठ. ४०, १४। हुवे वातस्वनं कविं० । ऋ. ८, १०२, ५; तै. सं. ३, १, ११, ८; काठ. ४०, १४। वृषा सोम द्युमं० (० मां) । ऋ. ९, ६४, १; सा. ५०४, ७८१; तै. सं. ४, २, ११, ३; ३, १३, ३; काठ. २, १४; २०, १५, । आ ये तन्वन्ति रश्मिभिः० । ऋ. १, ९१, ८। आ वो यन्तूदवाहासो० । ऋ. ५, ५८, ३; तै. ब्रा. २, ५, ५, ३। यं त्वा देवापिः० । ऋ. १०, ९८, ८; काठ. २, १५; कपि. २५, ३; ३२, ४। अग्ने बाधस्व वि मृधो० । ऋ. १०, ९८, १२; तै. ब्रा. २, ५, ८, ११; काठ. २, १५। प्रिया वो नाम हुवे० । ऋ. ७, ५६, १०; तै. सं. २, १, ११, १; काठ. ८, १७। श्रियसे कं भानुभिः० । ऋ. १, ८७, ६; तै. सं. २, १, ११, २; ४, २, ११, २; नि. ४, १६; काठ. ३, १७। मरुतो यद्ध वो दिवः० । ऋ. ८, ७, ११; तै. सं. १, ५, ११, ४; २, १, ११, १; काठ. ८, १७; ९, १९; २१, १३। प्रेषामज्मेषु विथुरेव० । ऋ. १, ८७, ३; तै. सं. ४, ३, १३, ७]

[३] वा. ३३, २७, ७८—७९; ३४, ४८। काण्व. ३२, २७, ७८—७९; ३३, ३६। [कया शुभा सवयसः० । ऋ. १, १६५, १; काठ. ९, १८।

- कस्य ब्रह्माणि जुजुषुर्युवानः को अश्वरे मरुता आववर्त ।
 श्येनं इव ध्रजतो अन्तरिक्षे केन महा मनसा रीरमाम ॥ ८०
- कुतस्त्वमिन्द्र माहिन्ः सन्नेको यासि सत्पते किं तु इत्था ।
 संपृच्छसे समराणः शुभानैवोचैस्तन्नो हरिवो यत्ते अस्मे ॥ ८१
- ब्रह्माणि मे मतयः शंसुतासः शुष्म इयति प्रभृतो मे अद्रिः ।
 आशासते प्रतिहर्यन्त्युक्थेमां हरी वहतस्तां नो अल्ल ॥ ८२
- अतो वयमन्तमेभिर्युजानाः स्वक्षत्रेभिस्तन्वः शुम्भमानाः ।
 महोभिरेकमुपयुज्महे न्विन्द्रः स्वधामनु हि नो बभूथ ॥ ८३
- कवस्या वो मरुतः स्वधासीद्यन्मामेकं समधत्ताहिहत्ये ।
 अहं ३ ह्यग्रस्तुविपस्तुविष्मान् विश्वस्य शत्रोरनमं वधस्त्रैः ॥ ८४
- भूरि चकर्थ युज्येभिरस्मे सुमानेभिरवृषभ पौंस्येभिः ।
 भूरीणि हि कृण्वामा शविष्ठेन्द्रः कृत्वा मरुतो यद्वशाम ॥ ८५
- वधीं वृत्रं मरुत इन्द्रियेण स्वैन भामेन तविषो बभूवान् ।
 अहमेतां मनवे विश्वश्चन्द्राः सुगा अपश्चकर वज्रबाहुः ॥ ८६
- अनुत्तमां ते मघवन्नकिणुं न त्वावं अस्ति देवता विदानः ।
 न जायमानो नशते न जातो यानि करिष्या कृणुहि प्रवृद्ध ॥ ८७
- एकस्य चिन्मे वि३भ्वस्त्वोजो या नु दुधृष्वान् कृण्वै मनीषा ।
 अहं ३ ह्यग्रो मरुतो विदानो यानि च्यवमिन्द्रा इदीश एषाम् ॥ ८८
- अमन्दन्मा मरुतः स्तोमो अत्र यन्मे नरः श्रुत्यं ब्रह्म चक्र ।
 इन्द्राय वृष्णे सुमखाय मह्यं संख्ये संखायस्तन्वे तनूभिः ॥ ८९
- एवेदेते प्रति मा रौचमाना अनेद्यः श्रवा एषो दधानाः ।
 संचक्ष्या मरुतश्चन्द्रवर्णा अल्लान्त मे छदायाथा च नूनम् ॥ ९०

[कस्य ब्रह्माणि जुजुषुः०। ऋ. १,१६५,२; काठ. ९,१८ । कुतस्त्वामिन्द्र माहिन्ः०। ऋ. १,१६५,३; काठ. ९,१८ । ब्रह्माणि मे मतयः०। ऋ. १,१६५,४; काठ. ९,१८ । अतो वयमन्तमेभिर्युजानाः०। ऋ. १,१६५,५; काठ. ९,१८ । कवस्या वो मरुतः०। ऋ. १,१६५,६; तै. ब्रा. २,८,३,५; काठ. ९,१८ । भूरि चकर्थ युज्येभिः०। ऋ. १,१६५,७; नि. ६,७; काठ. ९,१८; २३,११ । वधीं वृत्रं मरुत०। ऋ. १,१६५,८; तै. ब्रा. २,८,३,६; काठ. ९,१८; २३,११ । अनुत्तमां ते मघवन्०। ऋ. १,१६५,९; काठ. ९,१८ । एकस्य चिन्मे०। १,१६५,१०; काठ. ९,१८ । अमन्दन्मा मरुतः०। ऋ. १,१६५,११; काठ. ९,१८ । एवेदेते प्रति मा०। ऋ. १,१६५,१२; काठ. ९,१८]

को न्वत्र मरुतो मामहे वः प्रयातन सखीरंछा सखायः ।

मन्मानि चित्रा अपिवातयन्त एषां भूत नवेदा म ऋतानाम् ॥

९१

आ यद् दुवस्याद् दुवसे न कारुस्माश्चक्रे मान्यस्य मेधा ।

ओ षू वर्त मरुतो विप्रमंछेमा ब्रह्माणि जरिता वो अर्चत् ॥

९२

एष वः स्तोमो मरुत इयं गीर्मान्दार्थस्य मान्यस्य कारोः ।

एषा यासीष्ट तन्वे व्याश्च विद्यामेषश्च वृजनं जीरदानुम् ॥ ३ ॥

९३

इन्द्रश्च वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्यः । अस्माकमस्तु कैवलः ॥

९४

आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चादौत्तराद्धरादा पुरस्तात् ।

आ विश्वतो अभि समेत्वर्वाडिन्द्र युम्नश्च स्वर्वदेह्यस्मे ॥

९५

मरुतो यद्ध वो दिवो, या वः शर्म ॥

९६

आ तू न इन्द्र वृत्रहन्स्माकमुर्धमागहि । महान्महीभिरुतिभिः ॥

९७

त्वं महं इन्द्र तुभ्यश्च ह क्षा अनु क्षत्रं मंहना मन्यत द्यौः ।

त्वं च वृत्रश्च शवसा जघन्वान्तसृजः सिन्धुश्चरहिना जग्रसानान् ॥

९८

मरुतो यद्ध वो बलं जनं अचुच्यवीतन । गिरीश्चुच्यवीतन ॥

९९

ऋष्टयो वो मरुतो अस्सुगोधि सहा औजो बाह्वोर्वो बलश्च हितम् ।

नुम्णा शीर्षस्वायुधा रथेषु नो विश्वा वः श्रीरधि तनूषु पिपिशे ॥

१००

पुरुत्रा हि सदृङ्ङसि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥

१०१

समत्स्वग्निमवसे वाजयन्तो हवामहे । वाजेषु चित्रराधसम् ॥

१०२

[को न्वत्र मरुतो०। ऋ. १,१६५,१३; काठ. ९,१८। आ यद् दुवस्याद् दुवसे०। ऋ. १,१६५,१४; कठ. ९,१८। एष वः स्तोमो मरुत०। ऋ. १,१६५,१५; १६६,१५; १६७,११; १६८,१०; काठ. ९,१८]

[४] वा. ३३,६५; ४,१६; ५,१५,२०,३६—३७; ७,४३—४४; ४०,१६; १७,९। क.व. ३२,६५; ४,२१; ५, २०,२६,४५—४६; ९,८—९; ४०,१८; १८,१०। [इन्द्रश्च वो विश्वतस्परि०। ऋ. १,७,१०; सा. १६२०; अथर्व. २०,३९,१; ७०,१६; तै. सं. १,६,१२,१; २,३,१४,१; ३,१,११,१; ४,३,१३,८; काठ. ८,१७। आ ते शुष्मो वृषभ०। ऋ. ६,१९,९; तै. ब्रा. २,५,८,१; ८,५,९। मरुतो यद्ध वो दिवः०। ऋ. ८,७,११; तै. सं. १,५,११,४; २,१,११,१; ३,१४,४; काठ. ८,१७; ९,१९; २१,१३। या वः शर्म०। ऋ. १,८५,१२; तै. सं. १,५,११,५; २,१,११,१; ३,१४,४; तै. ब्रा. २,८,५,६; काठ. ८,१७; २१,१३। आ तू न इन्द्र वृत्रहन्०। ऋ. ४,३२,१; सा. १८१; काठ. ६,१०; २१,१३। त्वं महं (०ह्यं) इन्द्र तुभ्यं०। ऋ. ४,१७,१; काठ. ६,१०। मरुतो यद्ध वो बलं०। ऋ. १,३७,११। ऋष्टयो वो मरुतो०। ऋ. ५,५७,६। पुरुत्रा हि सदृङ्ङसि०। ऋ. ८,११,८; ४३,२१; सा. ११६७; तै. ब्रा. २,४,४,४। समत्स्वग्निमवसे०। ऋ. ८,११,९; सा. ११६८; तै. ब्रा. २,४,४,४]

अग्ने नया, — ss देवानां, त्वमग्ने व्रतपा असि, यद्वो वयम् ॥	१०३
त्वमग्ने व्रतभृच्च शुचिरग्ने देवं इहावह । उप यज्ञं हविश्च नः ॥	१०४
व्रता नु बिभ्रद् व्रतपा अदब्धो यज्ञानो देवो अजरः सुवीरः ।	
दधद्रत्नानि समृद्धीको अग्ने गोपार्य नो जीवसे जातवेदः ॥	१०५
श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने द्युमन्तमाभर । वसो पुरुस्पृहं रयिम् ॥	१०६
तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठ बलिमग्ने अन्तिता ओत दूरात् ।	
आ भन्दिष्ठस्य समतिं चिकिद्धि महत्ते अग्ने महि शर्मु भद्रम् ॥	१०७
त्वामग्ने वाजसातुम् विप्रा वर्धन्ति सुष्ठुतम् । स नो रास्व सुवीर्यम् ॥	१०८
अयं नो अग्नि, — रनीकैर्द्वेषो अर्दय, सैनानीकेने, — दं विष्णुः, प्र तद्विष्णुः ॥	१०९
आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययज्ञं रौद्रस्योः ।	
अग्निं पुरा तनयित्त्नोरचित्ताद्विरूप्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥	११०
कद्विण्यासु वृधसानो अग्ने कद्राताय प्रतवसे शुभं ये ।	
परिज्मने नास्त्याय क्षे ब्रवः कदग्ने रुद्राय नृधे ॥	१११
उक्षान्नाय वशान्नाय ॥	११२
वातोपधूत इषितो वंशं अनु त्रिषु यदन्ना वैविषद्वितिष्ठसे ।	
आ ते यतन्ते रश्मयो यथा पृथक् शर्धास्यग्ने अजराणि धक्षतः ॥ ४ ॥	११३

[अग्ने नय सुपथा० । ऋ. १, १८९, १; तै. सं. १, १, १४, ३; ४, ४३, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ३; तै. आ. १, ८, ८; शत. ब्रा. १, ४, ८, ३, १; काठ. ६, १०; ३, १; कपि. २, ८ । आ देवानां० । ऋ. १०, २, ३; अथर्व. १९, ५९, ३; तै. सं. १, १, १४, ३; काठ. २, १५; १८, २१; ३५, ९ । त्वमग्ने व्रतपा असि० । ऋ. ८, ११, १; अथर्व. १९, ५९, १; तै. सं. १, १, १४, ४; २, ३, १; काठ. २, ४; ६, १०; २३, ५ । यद्वो वयम्० । ऋ. १०, २, ४; अथर्व. १९, ५९, २; तै. सं. १, १, १४, ४; काठ. ६, १०; कपि. ४८, १० । त्वमग्ने व्रतभृच्च शुचि० (स नः पावक दीदिवो०) । ऋ. १, १२, १०; तै. सं. १, ३, १४, ८; ५, ५, ३; ४, ६, १, ३; तै. ब्रा. २, ४, १, ११ । व्रता नु बिभ्रद् व्रतया० । तै. ब्रा. २, ४, १, ११ । श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने० । ऋ. २, ७, १; तै. सं. १, ३, १४, ३ । तुभ्यं भरन्ति क्षितयो० । ऋ. ५, १, १०; तै. ब्रा. २, ४, ७, ९; काठ. ७, १६ । त्वामग्ने वाजसातुम्० । ऋ. ५, १३, ५; तै. सं. १, ४, ४६, ३; काठ. ६, १० । अयं नो अग्निः० । तै. सं. १, ३, ४, १; ४, ४६, ३; काठ. ४, ९; ६, १०; कपि. ३, ७ । अनीकैर्द्वेषो अर्दय० । तै. सं. ४, ३, १३, २; काठ. २१, १३ । इदं विष्णुर्वि चक्रमे० । ऋ. १, २२, १७; सा. २२२, १६६९; अथर्व. ७, २६, ४; तै. सं. १, २, १३, १; तै. ब्रा. ३, १, ३, ३; नि. १२, १९; काठ. २, १०; कपि. ३, ४ । प्र तद्विष्णु स्तवते० । ऋ. १, १५४, २; अथर्व. ७, २६, २—३; तै. ब्रा. २, ४, ३, ४; नि. १, २०; काठ. २, १०; २५, ८; कपि. २, ४; ४०, १ । आ वो राजानमध्वरस्य० । ऋ. ४, ३, १; सा. ६९; तै. सं. १, ३, १४, १; तै. ब्रा. २, ८, ६, ९; काठ. ७, १६ । कद्विण्यासु वृधसानो० । ऋ. ४, ३, ६; काठ. ७, १६ । उक्षान्नाय वशान्नाय० । ऋ. ८, ४३, ११; अथर्व. ३, २१, ६; २०, १, ३; तै. सं. १, ३, १४, ७; काठ. ७, १६; ४०, ५ । वातोपधूत इषितो० । ऋ. १०, ९१, ७; सा. ९८३]

कृणुष्व पाजा इति पञ्च ॥

११४

स ते जानाति सुमतिं यविष्ठ य ईवुते ब्रह्मणे गातुमैरत् ।

विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो द्युम्नान्ययो वि दुरो अभिद्यौत् ॥

११५

सेदग्ने अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः ।

पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासुदिष्टिः ॥

११६

अर्चामि ते सुमतिं घोष्यवीक् स ते वावाता जरतामियं गीः ।

स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मै क्षत्राणि धारयेरनु दून् ॥

११७

इह त्वा भूर्याचरेदुप त्मन्दोषावस्तदीदिवाऽसमनु दून् ।

क्रीडन्तस्त्वा सुमनसः मपेमाभि द्युम्ना तस्थिवाऽसो जनानाम् ॥

११८

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन ।

तस्य त्राता भवसि तस्य संखा यस्त आतिथ्यमानुषं जुजोषत् ॥

११९

महो रुजामि बन्धुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गौतुमादन्वियाय ।

त्वं नो अस्य वचसश्चिकिद्धि हौतर्यविष्ठ सुक्रतो दमूनाः ॥

१२०

अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा अतन्द्रासोऽवृका अश्रमिष्ठाः ।

ते पायवः सधयश्चो निषद्याग्ने त्वं नः पान्त्वमूर ॥

१२१

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन् ।

ररक्ष तान्सुकृतो विश्ववेदा दिप्सन्ता इद्रिपवो नाह देभुः ॥

१२२

त्वया वयं सधयस्त्वोतास्त्व प्रणीत्यश्याम वाजान् ।

उभा शंसा हृदय सत्यतातेऽनुष्ठया कृणुह्यहयाण ॥

१२३

[५] तै. सं. १,२,१४ । वा. १३,९—१३ । काण्व. १४,९—१३ । [कृणुष्व पाजा (०जः) प्रसिति० । ऋ. ४,४, १—५; तै. सं. १,२,१४,१—२; नि. ६,१२; काठ. ६,११; १०,५; १६,१५; कपि. २५,५; १३,९ । स ते जानाति सुमतिं० । ऋ. ४,४,६; तै. सं. १,२,१४,२; काठ. ६,११ । सेदग्ने अस्तु सुभगः० । ऋ. ४,४,७; तै. सं. १,२,१४,३; काठ. ६,११ । अर्चामि ते सुमतिं० । ऋ. ४,४,८; तै. सं. १,२,१४,३; काठ. ६,११ । इह त्वा भूर्याचरेदुप० । ऋ. ४,४,९; तै. सं. १,२,१४,४; काठ. ६,११ । यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो० । ऋ. ४,४,१०; तै. सं. १,२,१४,४; काठ. ६,११ । महो रुजामि बन्धुता० । ऋ. ४,४,११; तै. सं. १,२,१४, ४; काठ. ६,११ । अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा० । ऋ. ४,४,१२; तै. सं. १,२,१४,५; काठ. ६,११ । ये पायवः सधयश्चो० । ऋ. १,१४७,३; ४,४,१३; तै. सं. १,२,१४,५; काठ. ६,११ । त्वया वयं सधयस्त्वोता । ऋ. ४,४,१४; तै. सं. १,२,१४,६; नि. ५,१५; काठ. ६,११; १६,१]

अया ते अग्ने समिधा विधेम प्रति स्तोमं शस्यमानं गृभाय ।	
देहाशंसो रक्षसः पा३ह्यस्मान् द्रुहो निदो मित्रमहो अवघात् ॥	१२४
अग्नी रक्षांसि सेधति शुक्रशोचिरमर्त्यः । शुचिः पावक ईड्यः ॥	१२५
त्वं नः सोम विश्वतः ॥ ५ ॥	१२६
युक्ष्वा हि देवहूतमान् ॥	१२७
उत नो देव देवं अछा वोचो विदुष्टरः । श्रद्धिश्चा वार्या कृधि ॥	१२८
त्वं ह यद्यविष्ठय सहसः स्रन आहुत । क्रतावा यज्ञियो भवः ॥	१२९
अयमग्निः सहास्त्रिणः ॥	१३०
तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहृतिभिः । नेदीयो यज्ञमङ्गिरः ॥	१३१
तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया । वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिम् ॥	१३२
कमु ष्विदस्य सेनयाग्रैपाकचक्षसः । पणिं गोषु स्तरामहे ॥	१३३
मा नो देवानां विशः प्रस्नातीरिवोस्ताः । कुशं न हासुरध्याः ॥	१३४
मा नः समस्य दूरेढ्यः परिद्वेषसो अहतिः । उर्मिर्न नावमावधीत् ॥	१३५
नमस्ते अग्ना ओजसे गुणान्ति देव कृष्टयः । अमैरमित्रमर्दय ॥	१३६
इमं यज्ञमिदं वचो जुजुषाण उपागृहि । सोम त्वं नो वृधे भव ॥	१३७
कुवित्सु नो गइष्टयेऽग्ने सव्वेषिषो रयिम् । उरुकुदुरु णस्कृधि ॥	१३८
मा नो अस्मिन् महाधने परा वर्गारभृद्यथा । सव्वर्गं स रयिं जुष ॥	१३९

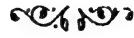
[अया ते अग्ने समिधा० । ऋ. ४, ४, १५; तै. सं. १, २, १४, ६; नि. ३, २१; काठ. ६, ११ । अग्नी रक्षांसि सेधति० । ऋ. ७, १५, १०; अथर्व. ८, ३, २६; तै. ब्रा. २, ४, १, ६; काठ. १५, १२ । त्वं नः सोम विश्वतः० । ऋ. १, ११, ८; ८, ४८, १५; १०, २५, ७; तै. सं. २, ३, १४, १; ४, १, ११, १; काठ. २, १४]

[६] तै. सं. २, ६, ११ । काठ. ७, १७ । वा. १३, ३७; ३३, ४; १५, २१ । काण्व. १४, ३९; ३२, ४; १६, ४२ । [युक्ष्वा हि देवहूतमान्० (०तमाँ) । ऋ. ८, ७५, १ । तै. सं. २, ६, ११, १; काठ. ७, १७, २२, ५—६; कपि. ३४ । उत नो देव देवं (०वान्) ऋ. ८, ७५, २; तै. सं. २, ६, ११, १; काठ. ७, १७ । त्वं ह यद्यविष्ठय० । ऋ. ८, ७५, ३; तै. सं. २, ६, ११, १; काठ. ७, १७ । अयमग्निः सहास्त्रिणः० । ऋ. ८, ७५, ४; तै. सं. २, ६, ११, १; ४, ४, ४, १; काठ. ७, १७; १६, १५ । तं नेमिमृभवो यथा० । ऋ. ८, ७५, ५; तै. सं. २, ६, ११, १ । तस्मै नूनमभिद्यवे० । ऋ. ८, ७५, ६; तै. सं. २, ६, ११, २ । कमु ष्विदस्य सेनयाग्नेः० । ऋ. ८, ७५, ७; तै. २, ६, ११, २; काठ. ७, १७ । मा नो देवानां विशः । ऋ. ८, ७५, ८; तै. सं. २, ६, ११, २; काठ. ७, १७ । मा नः समस्य दूरेढ्यः० । ऋ. ८, ७५, ९; तै. सं. २, ६, ११, २; नि. ५, २३ । नमस्ते अग्ना (०ग्ना) ओजसे० । ऋ. ८, ७५, १०; सा. ११, १६४८; तै. सं. २, ६, ११, २ । काठ. ७, १७ । इमं यज्ञमिदं वचो० । ऋ. १, ११, १०; काठ. २, १४ । कुवित्सु नो गइष्टये० (वि०) । ऋ. ८, ७५, ११; सा. १६४९; तै. सं. २, ६, ११, ३; काठ. ७, १७ । मा नो अस्मिन्० । ऋ. ८, ७५, १२; सा. १६५०; तै. सं. २, ६, ११, ३; काठ. ७, १७]

यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा । तं ह्येदुर्गिर्विधावति ॥ १४०

अन्यमस्मद्भिया इयमग्ने सिषक्तु दुर्लुता । वर्धा नो अमुवच् शवः ॥ ६ ॥ १४१

॥ इति खिलकाण्डे एकादशः प्रपाठकः ॥११॥ [२६०३]

अथ द्वादशः प्रपाठकः ।

इदं वामास्ये हविः प्रियमिन्द्राबृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १

अस्मे इन्द्राबृहस्पती रयिं धत्तं शतग्विनम् । अश्वावन्तं सहस्रिणम् ॥ २

एण्डुषु ब्रवाणि तैः अग्ने इत्येतुरा गिरः । एभिर्वर्धासा इन्दुभिः ॥ ३

इमं यज्ञमिदं वचः ॥ ४

त्यान्नु क्षत्रियं अव आदित्यान् याचिषामहे । सुमृडीकं अभिष्टये ॥ ५

येभ्यो माता मधुमत् पिन्वते पयः पीयूषं द्यौरदितिरद्विर्बर्हाः ।

उक्थं शुष्मान् वृषभरान्त्स्वप्नसस्तं आदित्यं अनुमदात् स्वस्तये ॥ ६

धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।

दीर्घा धियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्चयमाना ऋणानि ॥ ७

त्री रोचना दिव्या धारयन्त हिरण्यया शुच्यो धारपूताः ।

अवृजिना अनवद्या अदब्धा उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ८

तत्सूर्यस्य, भद्रा अश्वा, हिरण्यगर्भो, यः प्राणतः ॥ ९

[यस्याजुषन्नमस्विनः० । ऋ. ८, ७५, १४; तै. सं. २, ६, ११, ३ । अन्यमस्मद्भिया० । ऋ. ८, ७५, १३; तै. सं. २, ६, ११, ३]

[१] वा. २६, १३; ३३, ३७, ५३; १३, ४, २३, १, ३; २५, १०-११; ३४, ५३, ५८, ५६; १६, १, ४८; ५, १५। काण्व. ३२, ३७, ५३; १४, ४; २५, १, ३; २७, १४-१५; ३३, ४१, ४४, ४६; १७, १, ४८; ५, २० । [इदं वामास्ये हविः० । ऋ. ४, ४९, १। तै. सं. ३, ३, ११, १। अस्मे इन्द्राबृहस्पती० । ऋ. ४, ४९, ४; तै. सं. ३, ३, ११, १। एण्डुषु ब्रवाणि० । ऋ. ६, १६, १६; सा. ७, ७०५; काठ. २, १४; २०, १४ । इमं यज्ञमिदं० । ऋ. १, ९१, १०; १०, १५०, २; काठ. २, १४ । त्यान्नु क्षत्रियं अव० । ऋ. ८, ६७, १; तै. सं. २, १, ११, ५ । येभ्यो माता मधुमत्० । ऋ. १०, ६३, ३ । धारयन्त आदित्यासो० । ऋ. २, २७, ४; तै. सं. २, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. ११, १९ । त्री रोचना दिव्या० । ऋ. २, २७, ९ । तत्सूर्यस्य० । ऋ. १, ११५, ४; अथर्व. २०, १२३, १; तै. ब्रा. २, ८, ७, १; नि. ४, ११ । भद्रा अश्वा० । ऋ. १, ११५, ३; तै. ब्रा. २, ८, ७, १ । हिरण्यगर्भो० । ऋ. १०, १२१, १; अथर्व. ४, २, ७; तै. सं. ४, १, ८, ३; २, ८, २; ताण्ड्य ब्रा. ९, ९, १२; नि. १०, २३; काठ. ५, ५, ११; १६, १५; २०, ५; ४०, १; कपि. ३२, ७; ४८, १३ । यः प्राणतः० । ऋ. १०, १२१, ३; अथर्व. ४, २, २; तै. सं. ४, १, ८, ४; ७, ५, १६, १; काठ. ४, १६; ८, १७; १०, १३; २२, १४; ४०, १; ५, ५, १३]

- बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।
सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तरश्मिरधमत्तमाश्रसि ॥ १०
- यदा वाजमसनद्विश्वरूपमा द्यामरुक्षदुत्तराणि संश्र ।
बृहस्पतिः वृषणः वर्धयन्तो नाना सन्तो बिभ्रतो ज्योतिरासाम् ॥ ११
- बृहस्पतिः हवामहे विश्वतः संगणः वयम् । उप नो यज्ञमागमत् ॥ १२
- सं सुष्टुभा सं ऋक्ता गणेन बलः रुरोज फलिगः रवेण ।
बृहस्पतिरुस्त्रिया हव्यसूदः कनिकदुद्रावशतीरुदाजत् ॥ १३
- ब्रह्मणस्पते त्वमस्य युन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।
विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १४
- ब्रह्मणस्पते स्यमस्य विश्वहा रायः स्याम रश्मयो वयस्वतः ।
वीरेषु वीरं उपपृङ्धि नस्त्वः यदीशानो ब्रह्मणा वैष्णि मे हवम् ॥ १५
- उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे ।
उप प्रयन्तु मरुतः सुदानुवा इन्द्र प्राशूर्भवा संचा ॥ १६
- अग्निरुक्थे पुरोहितो ग्रावाणो वह्निरेध्वरे ।
ऋचा यमि मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवं अवा वरेण्यम् ॥ १७
- नमस्ते रुद्र मन्यव, इमा रुद्राय ॥ १८
- को अद्धा वेद क इह प्रवोचत् कुता आज्ञाता कुत इयः विसृष्टिः ।
अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथा को वेद यत् आबभूव ॥ १९
- इयः विसृष्टिर्यत् आबभूव यदि वा दधे यदि वा न ।
यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्तसो अङ्ग वेद यदि वा न वेद ॥ २०

[बृहस्पतिः प्रथमं० ऋ. ४,५०,४; अथर्व. २०,८८,४; तै. ब्रा. २,८,२,७; काठ. १७,१८। यदा वाजमस-
नद्व० ऋ. १०,६७,१०; अथर्व. २०,९१,१०। स सुष्टुभा स ऋक्वता० ऋ. ४,५०,५; अथर्व. २०,८८,५;
तै. सं. २,३,१४,४; काठ. १०,१३। ब्रह्मणस्पते त्वमस्य० ऋ. २,२३,१९; २४,१६; तै. ब्रा. २,८,५,१।
ब्रह्मणस्पते स्यमस्य० ऋ. २,२४,१५; तै. ब्रा. २,८,५,२ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते० ऋ. १,४०,१; तै. आ.
४,२,१; काठ. १०,१३। अग्निरुक्थे पुरोहितो० ऋ. ८,२७,१; सा. ४८; काठ. १०,१३। नमस्ते रुद्र
मन्यव० तै. सं. ४,५,१,१; काठ. १७,११; कपि. २७,६। इमा रुद्राय० ऋ. १,११४,१; तै. सं. ४,५,१०,१;
काठ. १७,१६; कपि. २७,६। को अद्धा वेद क इह० ऋ. १०,१२९,६; तै. ब्रा. २,८,९,५। इयः
विसृष्टिर्यत् आबभूव० ऋ. १०,१२९,७; तै. ब्रा. २,८,९,६]

इदं विष्णुर्विचक्रमे ॥

२१

तदस्य प्रियमभि पाथो अद्यां नरो यत्र देवयवो मदन्ति ।

उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था विष्णोः पदे पुरमे मध्वा उत्सः ॥

२२

विश्वे देवा ऋतावृधः ॥

२३

विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे ये अन्तरिक्षे य उष द्यवि ष्ठ ।

ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्रा आसद्यास्मिन् बर्हिषि मादयध्वम् ॥

२४

इन्द्राणीं पत्या सुजितं जिगाय सैना ह नाम पृथिवी धनं जया विश्वव्यचा अदितिः सूर्यत्वक् ।

इन्द्राणीं प्रासहा संजयन्ती तस्यै त एनां हविषा विधेम ॥

२५

उपप्रेहि वाचस्पते देवेन मनसा सह । वसुपते विरमय मन्येवं तन्वं मम ॥

२६

ये त्रिसप्ताः पुरियन्ति विश्वा रूपाणि विभ्रतः ।

वाचस्पतिर्बला तेषां तन्वोऽद्य दधातु मे ॥ १ ॥

२७

अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो अव्यात् सोमो रुद्रैर्भिरक्षतु त्मना ।

इन्द्रो मरुद्भिर्ऋतुथा कृणोत्वादित्यैर्नो वरुणः शर्म य सत् ॥

२८

समग्निर्वसुभिर्नो अव्यात् सः सोमो रुद्रियामिस्तनूभिः ।

समिन्द्रो रातहव्यो मरुद्भिः समादित्यैर्वरुणो विश्ववेदाः ॥

२९

अग्ने दा दाशुषे रयिं वीरवन्तं परीणसम् । शिशिर्हि नः सनुमन्तः ॥

३०

दा नो अग्ने शर्तिनो दाः सुहासिणो दुरो न वाजः श्रुत्या अपावृधि ।

प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि रस्वर्णे शुक्रमुषसो विदिद्युतुः ॥

३१

हिरण्यपाणिमूतये सवितारमुपह्वये । स चेत्ता देवता पदम् ॥

३२

[इदं विष्णुर्विचक्रमे० । ऋ. १,२२,१७; सा. २२२,१६६९; अथर्व. ७,२६,४; तै. सं. १,२,१३ १; तै. ब्रा. ३,१,३,३; नि. १२,१९; काठ. २,१०; कपि. २,४ । तदस्य प्रियमभि पाथो० । ऋ. १ १५४,५; तै. ब्रा. २, ४,६,२; ८,३,२ । विश्वे देवा ऋतावृधः० । ऋ. ६,५२,१०; तै. सं. २,४,१४,५; ४,१,११,४; काठ. १३,१५ । विश्वे देवा शृणुतेमं० । ऋ. ६,५२,१३; तै. सं. २,४,१४,५; ४,१,११,४; तै. ब्रा. २,८,६५]

[२] वा. २२,१०; ८,६; ३३,५५, २७,२७; ३५,२१; ३६ १३ । काण्व. २२,१४; ८,५; ३२,५५; २९,२६; ३५,५४; ३६,१३ । [अग्निः प्रथमो वसुभिः । तै. सं. २,१,११,२; काठ. १०,१२ । समग्निर्वसुभिर्नो० । तै. सं. २,१, ११,२; काठ. १०,१२ । अग्ने दा दाशुषे० । ऋ. ३,२४,५; तै. सं. २,२,१२,६; काठ. ६,१० । हिरण्यपाणि-मूतये० । ऋ. १,२२,५; तै. सं. १,४,२५,१; २,२,१२,२]

वाममद्य सवितर्वामम् श्वो दिवे दिवे वाममस्मभ्यः सावीः ।

वामस्य हि क्षयस्य देव भूररया धिया वामभाजः स्याम ॥

३३

प्र वायुं, प्र याभिः ॥

३४

स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा नः शर्म सप्रथः ॥

३५

वडित्था पर्वतानां खिद्रं बिभर्षि पृथिवि । प्र या भूमिं प्रवत्वति मद्भा हि नोषि महिनि ॥ ३६

पूर्वापरं चरतो मारयैतौ शिशू क्रीडन्तौ परियातो अध्वरम् ।

विश्वान्यन्यो भुवना विचष्ट क्रतून् न्यो विदधजायते पुनः ॥

३७

नवो नवो भवति जायमानोऽह्नां केतुरुषसामेत्यग्रम् ।

भागं देवेभ्यो विदधात्यायन् प्र चन्द्रमास्तिरते दीर्घमायुः ॥

३८

यथादित्या अशुमाप्याययन्ति यथाक्षितिमक्षितयः पिबन्ति ।

एवास्मानिन्द्रो वरुणो बृहस्पतिराप्याययन्तु भुवनस्य गोपाः ॥

३९

प्राच्यां दिशि त्वमिन्द्रासि राजोतोदीच्याः वृत्रहन् वृत्रहासि ।

यत्र यन्ति स्रोत्यास्तजितं ते दक्षिणतो वृषभो हव्य एधि ॥

४०

अस्येदेव प्ररिरिचे महित्वं दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात् ।

स्वराडिन्द्रो दमा आ विश्वगूर्तः स्वरिरमत्रो ववक्षे रणाय ॥

४१

त्वमिन्द्रास्यधिराजस्त्वं भवाधिपतिर्जनानाम् ।

देवीर्विशस्त्वमुता विराजौजस्वत्क्षत्रमजरं ते अस्तु ॥

४२

आ यस्मिन्सप्त वासवा रोहन्ति पूव्या रुहः ।

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तया इन्द्रस्य घमो अतिथिः ॥

४३

[वाममद्य सवितर्वामम्०। ऋ. ६, ७१, ६; तै. सं. १, ४, २३, १; २, २, १२, २। प्र वायुं०। ऋ. ६, ४९, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, १। प्र याभिः। ऋ. ७, ९२, ३; तै. सं. २, २, १२, ७; तै. ब्रा. २, ८, १, १; काठ. १०, १२। स्योना पृथिवि० (नो)। ऋ. १, २२, १५; अथर्व. १८, २, १९; तै. आ. १०, १, १०; नि. ९, ३२; काठ. ३८, १३। वडि०(०ळि)त्था पर्वतानां०। ऋ. ५, ८४, १; तै. सं. २, २, १२, २; नि. ११, ३७; काठ. १०, १२। पूर्वापरं चरतो०। ऋ. १०, ८५, १८; अथर्व. ७, ८१, १; १३, २, ११; १४, १, २३; तै. ब्रा. २, ७, १२, २; ८, ९, ३। नवो नवो भवति जायमानो०। ऋ. १०, ८५, १९; अथर्व. ७, ८१, २; १४, १, २४; तै. सं. २, ३, ५, ३; ४, १४, १; नि. ११, ६। प्राच्यां दिशि त्वमिन्द्रासि०। तै. सं. २, ४, १४, १; काठ. ८, १७। अस्येदेव प्ररिरिचे०। ऋ. १, ६१, ९; अथर्व. २०, ३५, ९; तै. सं. २, ४, १४, २; काठ. ८, १७। आ यस्मिन्सप्त वासवा०। तै. सं. १, ६, १२, २; तै. आ. १, ८, ८; काठ. ८, १३]

मदो न यः सोम्यो बोधिचक्षा वातश्च नु च्यवन इन्दुविक्षाः ।	
स तमुः शुचसे न स्रः स स्वेदयुः शुशुचानो न घर्मः ॥	४४
इन्द्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पञ्चसु । इन्दु तान्नि ता आवृणे ॥	४५
अनु ते दायि मह इन्द्रियायु सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये ।	
अनु क्षत्रमनु सहो यजत्रेन्द्र देवेभिरनु ते नृषहे ॥	४६
अनवस्ते रथमश्वाय तक्षन् त्वष्टा वज्रं पुरुहूत धुमन्तम् ।	
ब्रह्माणा इन्द्रं महयन्तो अर्कैर्वर्धयन्बह्व्ये हन्तवा उ ॥	४७
वृष्णे यत्ते वृष्णो अर्कमर्चानिन्द्र ग्रावाणो अदितिः सजोषाः ।	
अनश्वासो ये पर्वयोऽरथा इन्द्रेषिता अभ्यवर्तन्त दस्युन् ॥ २ ॥	४८
विवेष यन्मा धिषणा जनान स्तवै पुरा पार्यादिन्द्रमहः ।	
अहंसो यत्र पीपरद्यथा नो नावेव यान्तमुभये हवन्ते ॥	४९
अहोमुचे प्रभरेमा मनीषां भूयिष्ठदाज्ञे सुमर्तिमावृणानः ।	
इदमिन्द्र प्रति हव्यं जुषस्व सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥	५०
त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रः हवे हवे सुहवः शरमिन्द्रम् ।	
हुवे नु शक्रं पुरुहूतमिन्द्रः स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ॥	५१
मा ते अस्याः सहसावन् परिष्टा अघाय भूम हरिवः परादैः ।	
त्रायस्व नोऽवृकैर्भिरूथैस्तव प्रियासः सूरिषु स्याम ॥	५२
अनु त्वाहिम्ने अध देव देवा मदन् विश्वे कवितमं कवीनाम् ।	
करो यत्र वरिवो बाधितायु दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥	५३

[इन्द्रियाणि शतक्रतो० । ऋ. ३,३७,९; अथर्व. २०,२०,२; ५७,२; तै. सं. १,६,१२,१; २,५,१२,५; काठ. ८,१६ । अनु ते दायि मह० । ऋ. ६,२५,८; तै. सं. १,६,१२,१; तै. ब्रा. २,८,५,७; काठ. ८,१६ । अनवस्ते रथमश्वाय० । ऋ. ५,३१,४; सा. ४३९,४४०; तै. सं. १,६,१२,६; तै. ब्रा. २,८,४,३; काठ. ८,१६ । वृष्णे यत्ते वृष्णो० । ऋ. ५,३१,५; तै. सं. १,६,१२,६; तै. ब्रा. २,८,४,३; काठ. ८,१६]

[३] वा. १२,४४,५१; २०,५०; ८,४४; १८,७०-७१; ३४,१३; २१,३ । काण्व. १२,८५; १३,४५,५२; २२,३५; ८,२५; २०,३९-४०; ३३,७; २३,३ । [विवेष यन्मा धिषणा० । ऋ. ३,३२,१४; तै. सं. १,६,१२,३; २,५,१२,५; तै. ब्रा. २,६,९,१; काठ. ८,१६; ३८,७ । अहोमुचे प्रभरेमा० । तै. सं. १,६,१२,३; २,५,१२,५; काठ. ८,१६ । त्रातारमिन्द्रमवितार० । ऋ. ६,४७,११; सा. ३३३; अथर्व. ७,८६,१; तै. सं. १,६,१२,५; काठ. १७,१८ । मा ते अस्याः सहसावन्० । ऋ. ७,१९,७; अथर्व. २०,३७,७; तै. सं. १,६,१२,५ । अनु त्वाहिम्ने अध देव० । ऋ. ६,१८,१४; काठ. ८,१६]

अनु द्यावापृथिवीं तत्ता ओजोऽमर्त्या जिहत इन्द्र देवाः ।	
कृष्वा कृत्नो अकृतं यत्ते अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व यज्ञैः ॥	५४
अभि प्रभर धृषता धृषन्मनः श्रवश्चित्ते असद्रुहत् ।	
अर्षन्त्वापो जवमा वि मातरो हनो वृत्रं जुया स्वः ॥	५५
अस्मा इदु प्रभरा तूतजानो वृत्राय वज्रमीशानः क्रियेधाः ।	
गोर्न पर्व विरदा तिरश्चेव्यन्नर्णाः स्यपां चरध्वै ॥	५६
वि न इन्द्र मृधो जहि नीचां यच्छ पृतन्यतः ।	
अधस्पदं तर्मीं कृधि यो अस्मै अभिदासति ॥	५७
मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः पुरावता आजगन्था परस्याः ।	
मृकं सशायु पविमिन्द्र तिग्मं वि शत्रून् ताहि वि मृधो नुदस्व ॥	५८
आकरो वसोर्जिता पुनस्यतेऽनेहसः स्तुभा इन्द्रो दुवस्यति ।	
विवस्वतः सद्गना आ हि पिप्रिये सत्रासाहमभिमातिहनं स्तुहि ॥	५९
त्वं सपत्नान् पृतनासु जिष्णुरिन्द्राभिषाडभिमातीरपन्नं ।	
पिबा सोमं वज्रबाहो विषह्यास्मभ्यं पूर्णां र्वस्वामुखाय ॥	६०
पुरुष्टुतस्य नामभिः शतेन महयामसि । इन्द्रस्य चर्षणीसहः ॥	६१
नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीभिरीमहे । इन्द्राभिमातिषाह्ये ॥	६२
अर्वावतो ना आगहि परावतश्च वृत्रहन् । इमा जुषस्व नो गिरः ॥	६३
यदन्तरा पुरावतमर्वावतं च हूयसे । इन्द्रेहं तता आगहि ॥	६४
एन्द्र सानसिं रयिं सजित्वानं सदासहम् । वर्षिष्ठमृतये भर ॥	६५

[अनु द्यावापृथिवी तत्ता० । ऋ. ६.१८, १५; काठ. ८.१६ । अभि प्रभर धृषता० । ऋ. ८.८९.४; काठ. ८.१६ । अस्मा इदु प्रभरा० । ऋ. १.६१, १२; अथर्व. २०.३५.१२; नि. ६.२०; काठ. ८.१६ । वि न इन्द्र मृधो० । ऋ. १०.१५२.४; सा. १८६८; अथर्व. १.२१, २; तै. सं. १.६.१२.४; २.५.१२.५; नि. ७.२ । मृगो न भीमः कुचरो० । ऋ. १०.१८०.२; सा. १८७३; अथर्व. ७.८४.३; तै. सं. १.६.१२.४; काठ. ८.१६ । आकरो वसोर्जिता० । ऋ. ३.५१.३ । पुरुष्टुतस्य धा(ना०)मभिः० । ऋ. ३.३७.४; अथर्व. २०.१९.४ । नामानि ते शतक्रतो० । ऋ. ३.३७.३; अथर्व. २०.१९.३ । अर्वावतो ना (न) आगहि० । ऋ. ३.४०.८; अथर्व. २०.६.८ । यदन्तरा परावतम्० । ऋ. ३.४०.९; अथर्व. २०.६.९ । एन्द्र सानसिं रयिं सजित्वानं सदासहम् । वर्षिष्ठमृतये भर ॥ ऋ. १.८.१; सा. १२९; अथर्व. २०.७०.१७; तै. सं. ३.४.११.३; तै. ब्रा. ३.५.७.३]

- प्रससाहिषे पुरुहूत शत्रून् ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरस्तु ।
 इन्द्राभ्रर दक्षिणेना वसूनि पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम् ॥ ६६
- इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते यत्पार्या युनजुते धियस्ताः ।
 शूरो नृषाता श्रवसश्चक्रान् आ गोमति व्रजे भुजा त्वं नः ॥ ६७
- हृदं न हि त्वा न्यृषन्त्यूर्मयो ब्रह्माणीन्द्र त्वं यानि वर्धना ।
 त्वष्टा चित्ते युज्यन् वावृधे श्वस्ततक्ष वज्रमभिभूत्योजसम् ॥ ६८
- अभि स्ववृष्टिं मदे अस्य युध्यतो रघ्वीरिव प्रवणे सस्रुतयः ।
 इन्द्रो यद्वज्री धृषमाणो अन्धसा भिनद्वलस्य परिधीरिव त्रिनः ॥ ६९
- तमिन्द्रं वाजयामसि, युजं रथम् ॥ ७०
- वृत्रतरं मध्वान् वृचीपतिमिन्द्रं गिरो बृहतीरभ्यनूषत ।
 वावृधानं पुरुहूतं सुवृक्तिभिरमर्त्यं जरमाणं दिवे दिवे ॥ ७१
- अहन् वृत्रं वृत्रतरं व्यसमिन्द्रो वज्रेण महता वर्धेन ।
 स्कन्धासीव कुलिशेना विवृक्णाहिः शयत उपपृक् पृथिव्याः ॥ ७२
- अभितिष्ठ पृतन्यतोऽधरे सन्तु शत्रवः । इन्द्र इव दस्युहा भुवापः क्षेत्राणि संजय ॥ ७३
- आशीर्ना ऊर्जमुत सुप्रजास्त्वमिषं दधातु द्रविणं संवर्चसम् ।
 संजयन् क्षेत्राणि सहसाहमिन्द्र कृण्वानो अन्यं अधरान्तसर्पतान् ॥ ७४
- त्वमिन्द्रास्यधिराजः ॥ ७५
- इन्द्रो जयति न पराजयते अधिराजो राजसु राजयते ।
 विश्वा अभिष्टिः पृतना जयत्युपसद्यो नमस्स्यो यथास्त ॥ ७६

[प्रससाहिषे पुरुहूत० । ऋ. १०, १८०, १; तै. सं. ३, ४, ११, ४; तै. ब्रा. २, ६, ९, १; ३, ५, ७, ४; काठ. ३८, ७; १०, १२ । इन्द्रं नरो नेमधिता० । ऋ. ७, २७, १; सा. ३१८; तै. सं. १, ६, १२, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ५ । हृदं न हि त्वा० । ऋ. १, ५२, ७ । अभि स्ववृष्टिं मदे अस्य० । ऋ. १, ५२, ५ । तमिन्द्रं वाजयामसि० । ऋ. ८, ९३, ७; सा. ११९, १२२२; अथर्व. २०, ४७, १; १३७, १२; तै. ब्रा. १, ५, ८, ३; २, ४, १, ३; काठ. ३९, १२ । युजं रथम्० । ऋ. ७, २३, ३; अथर्व. २०, १२, ३; तै. ब्रा. २, ४, १, ३; ८, २, ५ । अहन् वृत्रं वृत्रतरं० । ऋ. १, ३२, ५; तै. ब्रा. २, ५, ४, ३; नि. ६, ४ । अभितिष्ठ पृतन्यतो० । तै. ब्रा. २, ४, २, ९ । आशीर्ना ऊर्जमुत० । तै. सं. ३, २, ८, ५; काठ. ५, २ । त्वमिन्द्रास्यधिराजः० । काठ. ८, १७ । इन्द्रो जयति न० । तै. सं. २, ४, १४, २]

आ ते मह इन्द्रोत्युग्र समन्यवो यत्समरन्त सैनाः ।

पताति दिद्युर्भर्यस्य बाह्वोर्मां ते मनो विष्वश्चरिचारीत् ॥

७७

यो जात एव प्रथमो मनस्वान् देवो देवान् क्रतुना पर्यभूषत् ।

यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां नृम्णस्य महा स जनासा इन्द्रः ॥

७८

मन्युरिन्द्रो मन्युरेवासु देवो मन्युर्होता वरुणो विश्ववेदाः ।

मन्युः विश ईडते मानुषीर्या अवा नो मन्यो तपसा सजोषाः ॥

७९

त्वं हि मन्यो अभिभूत्योजाः स्वयंजो भामो अभिमातिषाहः ।

विश्वचर्षणिः संहुरिः सहावान्तस हूयमानो अमृताय गच्छत् ॥

८०

इडामग्रे, त्वं नो अग्रे, किमिच्छे विष्णो, प्र तत्ते अद्य ॥

८१

दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशो येना वसु प्रयच्छसि । यजमानाय सुन्वते ॥

८२

भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी प्रयन्तारा स्तुवते राध इन्द्र ।

का ते निषत्रिः किमु नो ममत्सि किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ ॥ ३ ॥

८३

इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यच्छतम् ।

दीर्घप्रयज्युमति यो वनुष्यति वयं जयेम पृतनासु दूढयः ॥

८४

सम्राडन्यः स्वराडन्य उच्यते वा महान्ता इन्द्रावरुणा महावसु ।

विश्वे देवासः परमे व्योमनि सः वामोजो वृषणा सै बलं दधुः ॥

८५

[आ ते मह इन्द्रोत्युग्र० । ऋ. ७, २५, १; तै. सं. १, ७, १३, २; तै. ब्रा. ३, ८, ३, ३; काठ. ८, १६ । यो जात एव प्रथमो० । ऋ. २, १२, १; अथर्व. २०, ३४, १; तै. सं. १, ७, १३, २; तै. ब्रा. २, ८, ३, ३; नि. ३, २१; १०, १०; काठ. ८, १६ । मन्युरिन्द्रो मन्युरेवास० । ऋ. १०, ८३, २; अथर्व. ४, ३२, २; तै. ब्रा. २, ४, १, ११ । त्वं हि मन्यो अभिभूत्योजाः० । ऋ. १०, ८३, ४; अथर्व. ४, ३२, ४ । इडा (०ळा०) मग्रे० । ऋ. ३, १, २३; ५, ११; ६, ११; ७, ११; १५, ७, २२, ५; २३, ५; सा. ७६; तै. सं. ४, २, ४, ३; काठ. १६, ११; १८, ११; कपि. २५, २ । त्वं नो अग्रे० । ऋ. ४, १, ४; १, ३१, ८; तै. सं. २, ५, १२, ३; काठ. ३४, १९ । किमिच्छे विष्णो० । ऋ. ७, १००, ६; सा. १६२५; तै. सं. २, २, १२, ५; नि. ५, ८ । प्र तत्ते अद्य० । ऋ. ७, १००, ५; सा. १६२६; तै. सं. २, २, १२, ५; नि. ५, ९ । दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशो० । ऋ. ८, १७, १०; अथर्व. २०, ५, ४; काठ. ६, १० । भद्रा ते हस्ता० । ऋ. ४, २१, ९]

[४] वा. ३३, ३६-३७, ४२; १९, ३८, ३५, १६; ३, २९, ५२; ४, ३७; २१, १-२, ५-६; १८, ७२-७३; २६, ८; २७, ३५, ३७; ३६, ८; १५, ५२ । काण्व. ३२, ३६-३७, ४२; ८, १९; २१, ४०; २९, ३७; ३५, ४८; ३, ३७, ६०; ४, ४९; २३, १-२, ५-६; २०, ४१-४२; २८, ८; २९, ४०, ४२; ३६, ८; १६, ७४ । [इन्द्रावरुणा युवमध्वराय० । ऋ. ७, ८२, १; तै. सं. २, ५, १२, २; तै. ब्रा. २, ८, ४, ५; नि. ५, २ । सम्राड(०ळा)न्यः स्वराड(०ळा)न्यः॥ ऋ. ७, ८२, २]

विश्वाहेन्द्रो अधिवक्ता नो अस्त्वपरिहृताः सनुयाम वाजम् ।	
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥	८६
एनां मुखेन वायुमिन्द्रवन्तोऽर्चिष्याम वृजने विश्व ऊती ।	
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥	८७
कुत्राचिद्यस्य समृतौ रण्वा नरो नृषदने । अर्हन्तश्चिद्यमिन्धुतै संजनयन्ति जन्तवः ॥	८८
सं यद्विषो वनामहे सं हव्या मानुषाणाम् ।	
उत द्युमस्य श्वस ऋतस्य रश्मिमाददे ॥	८९
यदद्य सूर्य ब्रवोऽनागा उद्यन्मित्राय वरुणाय सत्यम् ।	
वयं देवत्रादिते स्याम तव प्रियासो अर्यमन् गृणन्तः ॥	९०
उद्रां पृक्षासो मधुमन्तो अस्थुरा सूर्यो अरुहच् शुक्रमर्णः ।	
यस्मा आदित्या अध्वनो रदन्ति मित्रो अर्यमा वरुणः सजौषाः ॥	९१
उपेमसृक्षि वाजयुर्वृचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे ।	
अपां नपादाशुहेमा कुर्वित्सं सुपेशसस्करति जौषिषद्धिं ॥	९२
समन्या यन्ति ॥	९३
अपां नपादा ह्यस्थादुपस्थं जिह्मानामूर्ध्वो विद्युतं वसानः ।	
तस्य ज्यैष्ठं महिमानं वहन्तीर्हिरण्यवर्णाः परियन्ति यहीः ॥	९४
तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मज्यमानाः परियन्त्यापः ।	
सं शुक्रैभिः शिक्कमी रेवदग्निर्दीदायानिध्मां घृतनिर्णिगप्सु ॥	९५
अग्रा आयूँषि पवसे ॥	९६

[विश्वाहेन्द्रो अधिवक्ता नो०। ऋ. १,१००,१९; १०२,११; काठ. १३,११। तन्नो मित्रो वरुणो०। ऋ. १,९४,१६; ९५,११; ९६,९; ९८,३; १००,१९; १०१,११; १०२,११; १०३,८; १०५,१९; १०६,७; १०७,३; १०८,१३; १०९,८; ११०,९; १११,५; ११२,२५; ११३,२०; ११४,११; ११५,६; नि. ५,११; तै. ब्रा. २,८, ७,२; तै. आ. ४,४२,३; काठ. १३,११। एनां मुखेन (गूषेण) वायुम्०। ऋ. १,१०५,१९; नि. ५,११। कुत्राचिद्यस्य समृतौ०। ऋ. ५,७,२; तै. सं. २,११,१,३। सं यद्विषो०। ऋ. ५,७,३; तै. सं. २,१,११,३। यदद्य सूर्य ब्रवोऽनागाः०। ऋ. ७,६०,१। उद्रां पृक्षासो मधुमन्तो०। ऋ. ७,६०,४। उपेमसृक्षि वाजयुः०। ऋ. २,३५,१; काठ. १२,१५; मा. श्रौ. ६,१,३। समन्या यन्ति०। ऋ. २,३५,३; सा. ६०७; तै. सं. २,५,१२,१; कपि. ४८,४। अपां नपादा०। ऋ. २,३५,९; तै. सं. २,५,१२,१। तमस्मेरा युवतयो०। ऋ. २,३५,४; तै. सं. २,५,१२,२। अग्रा(०ग्रा)आयूँषि०। ऋ. ९,६६,१९; सा. ६२७,१४६४, १५१८; तै. ब्रा. २,६,३,४; तै. आ. २,५,१; तै. सं. १,३,१४,७; ४,२९,१; ५,५,१; ६,६,२; काठ. ४,११; कपि. ३,९,८,५]

आयुर्दा देव जरस् वृणानो घृतप्रतीको घृतपृष्ठो अग्ने ।	
घृतं पिबन्नमृतं चारु गव्यं पितेव पुत्रं जरसे म एमम् ॥	९७
गयस्फानो अमीवहा ॥	९८
या ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञम् ।	
गयस्फानः प्रतरणः सुवीरोऽवीरहा प्रचरा सोम दुर्धान् ॥	९९
सुत्रामाणं, महीमू३ष्वि,—मं मे वरुण, तत्त्वायामि, वैश्वानरो म ऊत्या, पृष्ठो दि३-	
व्य,—भि त्वा शूर नोनुम,—स्त्वामिद्धि हवामहे ॥	१००
आपप्राथ महिना वृणया वृषन् विश्वा शविष्ठ शवसा ।	
अस्मं अ व मघवन् गौमति व्रजे वज्रिश्चित्राभिरुतिभिः ॥	१०१
बोधा सु मे मघवन् वाचमेमां यां ते वसिष्ठो अर्चुति प्रशस्तिम् ।	
इमा ब्रह्म सधमादि जुषस्व ॥	१०२
रेवतीर्नः सधमादा इन्द्रे सन्तु तुर्विवाजाः । क्षुमन्तो याभिर्मदेम ॥	१०३
प्रो ष्वस्मै पुरोरथमिन्द्राय शूर्पमर्चत । अभीके चिदु लोककृत्सङ्गे समत्सु वृत्रहा ।	
अस्माकं बोधि चोदिता नभन्तामन्यकेषां ज्याका अधि धन्वसु ॥	१०४
आ नो अग्ने सुचेतुना ॥	१०५
आ नो अग्ने रयिं भर सत्रासाह वरेण्यम् । विश्वासु पृत्सु दुष्टुर्म ॥	१०६

[आयुर्दा देव जरस् ०। काठ. ११, १३ । गयस्फानो अमीवहा०। ऋ. १, ९१, १२; तै. सं. ४, ३, १३, ५ । या ते धामानि हविषा० । ऋ. १, ९१, १९; तै. सं. १, २, १०, १; तै. ब्रा. २, ८, ३, १; काठ. ११, ३ । सुत्रामाणं पृथिवी० । ऋ. १०, ६३, १०; अथर्व. ७, ६, ३; तै. सं. १, ५, ११, ५; काठ. २, ३ । महीमू षु मातरं० । तै. सं. १, ५, ११, ५; काठ. ३०, ४—५; कपि. ४६, ७ । इमं मे वरुण० । ऋ. १, २५, १९; सा. १५८५; तै. सं. २, १, ११, ६; काठ. ४, १६ । तत्त्वायामि ब्रह्मणा० । ऋ. १, २४, ११; तै. सं. २, १, ११, ६; काठ. ४, १६ । वैश्वानरो न ऊत्या० (ऊतय) । तै. सं. १, ५, ११, १; काठ. ४, १६ । पृष्ठो दिवि० । ऋ. १, ९८, २; तै. सं. १, ५, ११, १; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४ । अभि त्वा शूर नोनुमः० । ऋ. ७, ३२, २२; सा. २३३, ६८०; अथर्व. २०, १२१, १; तै. सं. २, ४, १४, २; काठ. १२, १५ । त्वामिद्धि हवामहे० । ऋ. ६, ४६, १; सा. २३४, ८०९; अथर्व. २०, ९८, १; तै. सं. २, ४, १४, ३; काठ. १२, १५ । आपप्राथ महिना० । ऋ. ८, ७०, ६; सा. ८६३; अथर्व. २०, ८१, २; ९२, २१ । बोधा सु मे मघवन्० । ऋ. ७, २२, ३; सा. ९२९; अथर्व. २०, ११७, ३; काठ. १२, १५ । रेवतीर्नः सधमादा इन्द्रे० । ऋ. १, ३०, १३; सा. १५३; १०८४; अथर्व. २०, १२२, १; तै. सं. १, ७, १३, ५; २, २, १२, ८; ४, १४, ४; काठ. ८, १७; १०, १२; १२, १५ । प्रो ष्वस्मै पुरोरथम्० । ऋ. १०, १३३, १; सा. १८०१; अथर्व. २०, ९५, २; तै. सं. १, ७, १३, ५; तै. ब्रा. २, ५, ८, १ । आ नो अग्ने सुचेतु(०त)ना० । ऋ. १, ७९, ९; सा. १५२६; तै. ब्रा. २, ४, ५, ३; काठ. २, १४ । आ नो अग्ने रयिं भर० । ऋ. १, ७९, ८; सा. १५२५; काठ. १०, १२]

इन्द्रो मदाय वावृधे श्वसे वृत्रहा नृभिः ।

तमिन्महत्स्वाजिपूतेमर्मे हवामहे स वाजेषु प्र नोऽविषत् ॥

१०७

मदे मदे हि नो दुदिर्यूथा गवामृजुकतुः ।

संगृभाय पुरू शतोभयाहस्त्या वंसु शिशिहि राय अभ्र ॥

१०८

ता अस्य नमसा सहः सपर्यन्ति प्रचेतसः ।

व्रतान्यस्य सश्विरे पुरूणि पूर्वाचित्तये वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥

१०९

ता अस्य पृशनायुवः सोमं श्रीणन्ति पृश्नयः ।

प्रिया इन्द्रस्य धेनवो वज्रं हिन्वन्ति सायुकं वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥

११०

घृतं न पूतं तनूरेपाः शुचि हिरण्यम् । तत्ते रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥

१११

ओमे सुश्वन्द्र विश्पते ॥

११२

आर्यमा याति वृषभस्तुराषाड् दाता वसूनि विदुधे तनूपाः ।

सहस्राक्षो गोत्रभिर्द्रज्जवाहुरस्मासु देवो द्रविणं दधातु ॥

११३

ये तेऽर्यमन् बहवो देवयानाः पन्थानो राजन् दिवं आचरन्ति ।

तमिर्नो देव महि शर्म यच्छ शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥

११४

उदग्ने शुचयस्तवा, — अयमग्निर्वीरितम्, — स्तत् सूर्यस्य, भद्रा अश्वः, सप्त त्वा हरितो रथे,
तरणिर्विश्वदर्शतः ॥

११५

[इन्द्रो मदाय वावृधे० । ऋ. १.८१,१; सा. ४११,१००२; अथर्व. २०,५६,१ । मदे मदे हि नो दुदिः० । ऋ. १.८१,७; अथर्व. २०,५६,४; तै. ब्रा. २,४,४,७; काठ. १०,१२ । ता अस्य नमसा सहः० । ऋ. १.८४,१२; सा. १००७; अथर्व. २०,१०९,३; काठ. १२,१५ । ता अस्य पृशनायुवः० । ऋ. १.८४,११; सा. १००६; अथर्व. २०,१०९,२ । घृतं न पूतं तनूः० । तै. सं. २,२,१२,७ । ओमे (उमे) सुश्वन्द्र विश्पते० (सर्पिषो) । ऋ. ५,३,९; सा. १०२४; मै. २,१३,५; तै. सं. २,२,१२,७; ४४,४,६ । आर्यमा याति वृषभः० । तै. सं. २,३,१४,४ । ये तेऽर्यमन् बहवो० । तै. सं. २,३,१४,४ । उदग्ने शुचयस्तवा० । ऋ. ८,४४,१७; सा. १५३४; तै. सं. १,३,१४,८; ५,५,३; २,४,१४,४ । अयमग्निर्वीरितमः० । तै. सं. ४,७,१३,४; काठ. १८,१८; कपि. २९,६ । तत्सूर्यस्य देवत्वं० । ऋ. १,११५,४; अथर्व. २०,१२३,१; तै. ब्रा. २,८,७,१; नि. ४,११ । भद्रा अश्वः० । ऋ. १,११५,३; तै. ब्रा. २,८,७,१ । सप्त त्वा हरितो रथे० । ऋ. १,५०,८; सा. ६४०; अथर्व. १३,२,२३; २०,४७,२०; तै. सं. २,४,१४,४; काठ. ९,१९; ११,१ । तरणिर्विश्वदर्शतः० । ऋ. १,५०,४; सा. ६३५; अथर्व. १३,२,१९; २०,४७,१६; तै. सं. १,४,३१,२; तै. आ. ३,१६,१; काठ. १०,१३ ।

चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे चक्षुर्विख्ये तन्भ्यः । स चेदं वि च पश्येम ॥	११६
सुसंद्दंशं त्वा वयं प्रति पश्येम सूर्य । वि पश्येम नृचक्षुसः ॥ ४ ॥	११७
युवं सुराममश्विना ॥	११८
होता यक्षदश्विनौ सरस्वतीमिन्द्रं सुराम्णां सोमानां पिबतु मदन्तां व्यन्तु होतर्यज्ञ ।	
पुत्रमिव पितरौ ॥	११९
इन्द्रः सुत्रामा स्ववं अवोभिः सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः ।	
बाधुतां द्वेषो अभयं कृणोत सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥	१२०
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ।	
स सुत्रामा स्ववं इन्द्रो अस्मदाराच्चिद् द्वेषः सनुतयुयोतु ॥	१२१
अग्ने वाजस्य गोमतः ॥	१२२
भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः । भद्रा उत प्रशस्तयः ॥	१२३
सं समि, — देना वो अग्नि, — मा ते अग्रा इधीमह्य, — अग्ने त्री ते वाजिना त्री पृथस्था ॥	१२४
त्रिरिर्बलभिद्वलं भिच्वा सहस्रमैरयत् । शरो जैतापराजितः ॥	१२५
त्रिरिहः पवते वृषा सोमः शुक्राभिरुतिभिः । वाजी सहस्रसातमः ॥	१२६
सं वां कर्मणा समिषां हिनोमीन्द्राविष्णु अपसस्पारै अस्थ ।	
जुषेथां यज्ञं द्राविणं च धत्तमरिष्टैर्नः पथिभिः पारयन्ता ॥	१२७

[चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे० । ऋ. १०, १५८, ४; काठ. ९, १९ । सुसंद्दंशं त्वा वयं प्रति० । ऋ. १०, १५८, ५; १, ८२, ३; तै. सं. १, ८, ५, १; काठ. ९, ६, ९, १९; ३६, १३; कपि. ८, ९]

[५] तै. ३, २, ११; ३, १, ११ । वा. १०, ३३; २०, ५१—५२, ७६; २१, ४१—४३; १५, ३०—३२, ३५, ३८—३९; १८, ६६; १२, १९ । काण्व. ११, ४६; २२, ३६—३७, ६१; २३, ४२—४४; १६, ५१, ५३—५४, ५७, ६०—६१; १३, २० ।
[युवं सुराममश्विना० । ऋ. १०, १३१, ४; अथर्व. २०, १२५, ४; तै. ब्रा. १, ४, २, १; काठ. १७, १९ ।
होता यक्षदश्विनौ० । तै. ब्रा. २, ६, १२, १० । इन्द्रः सुत्रामा स्ववं (०वां) । ऋ. ६, ४७, १२; १०, १३१, ६; अथर्व. ७, ९१, १; २०, १२५, ६; तै. सं. १, ७, १३, ४; काठ. ८, १६ । तस्य वयं सुमतौ० । ऋ. ६, ४७, १३; १०, १३१, ७; अथर्व. ७, ९२, १; २०, १२५, ७; तै. सं. १, ७, १३, ५; नि. ६, ७ । अग्ने वाजस्य गोमतः० । ऋ. १, ७९, ४; सा. ९९, १५६१; तै. सं. ४, ४, ४, ५; काठ. ३९, १५ । भद्रो नो अग्निराहुतो० । ऋ. ८, १९, १९; सा. १११, १५५९; कठ. ३९, १५ । सं समिद० । ऋ. १०, १९१, १; अथर्व. ६, ६३, ४; तै. सं. २, ६, ११, ४; ४, ४, ४, ४; काठ. २, १५ । एना वो अग्निम० । ऋ. ७, १६, १; सा. ४५, ७४९; तै. सं. ४, ४, ४, ४; नि. ३, २१; काठ. ३९, १५ । आ ते अग्रा (०ग्रा) इधीमहि० । ऋ. ५, ६, ४; सा. ४१९, १०२२; अथर्व. १८, ४, ८८; तै. सं. ४, ४, ४, ६; कठ. ९, ६; ३९, १४ । अग्ने त्री ते वाजिना० । ऋ. ३, २०, २; तै. सं. २, ४, ११, २; ३, २, ११, १ । सं वां कर्मणा समिषा० । ऋ. ६, ६९, १; तै. सं. ३, २, ११, १; काठ. १२, १४; २३, ११]

उभा जिग्यथुः ॥

१२८

इन्द्राविष्णू दृ५हिताः शम्बरस्य नव पुरो नवतिं च श्रथिष्टम् ।

शत५ वचिनः सहस्रं च साक५ हथो अप्रत्यसुरस्य वीरान् ॥

१२९

उत माता मुहिषमन्वेनदुमी त्वा जहति पुत्र देवाः ।

अथाब्रवीद्वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्त्सखे विष्णो वितर५ विक्रमस्व ॥

१३०

त्रीण्यायू५षि तव जातवेदः ॥

१३१

अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन् ।

अर्कस्त्रिधातू रजसो विमानोऽजस्रो घर्मो हविरस्मि नाम ॥

१३२

विद्या ते अग्ने त्रेधा त्रयाणि ॥

१३३

वृषणं त्वा त्रिकुभं त्रिमूर्धानं त्रिसदृशम् । वर्ष्मन् पृथ्व्या ईमहे अग्ने हव्याय वोढवे ॥ १३४

आतिविद्धा, ऽस्येदेवा ॥

१३५

पर्जन्याय प्रगायत दिवस्पुत्राय मीढुषे । स नो यवसमिच्छतु ॥

१३६

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युता उदोषधीर्जिह्वते पिन्वते स्वः ।

इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत् पर्जन्यः पृथिवी५ रेतसावति ॥

१३७

यस्तस्तम्भ सहसा वि उमो अन्तान् बृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण ।

तं प्रत्नासा ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मन्द्रजिह्वम् ॥

१३८

विभिद्या पुर५ शयथेमपाचीं निस्त्रीणि साकमुदधेरकृन्तत् ।

बृहस्पतिरुषस५ सूर्यं गामर्क५ विवेद स्तनयन्निव द्यौः ॥

१३९

[उभा जिग्यथुः०। ऋ. ६,६९,८; अथर्व. ७,४४,१; तै. सं. ३,२,११,२; ७,१,६,७; काठ. १२,१४ । इन्द्रा-विष्णू दृ५हिताः०। ऋ. ७,९९,५; तै. सं. ३,२,११,३ । उत माता महिषम्०। ऋ. ४,१८,११; तै. सं. ३,२,११,३ । त्रीण्यायू५षि तव जातवेदः०। ऋ. ३,१७,३; तै. सं. ३,२,११,२; काठ. २,१५,१२,१४ । अग्निरस्मि जन्मना०। ऋ. ३,२६,७; नि. १४,२ । विद्या ते अग्ने त्रेधा०। ऋ. १०,४५,२; तै. सं. ४,२,२,१; काठ. ९,१९,१६,९ । आतिविद्धा विथुरेणा०। मै. ३,८,३; ऋ. ८,९६,२; काठ. ९,१९ । अस्येदेवा (०व) । मै. ४,१२,२; ऋ. १,६१,९-१०; अथर्व. २०,३५,९-१०; तै. सं. २,४,१४,२; काठ. ८,१७ । पर्जन्याय प्रगायत०। ऋ. ७,१०२,१; तै. ब्रा. २,४,५,५; तै. आ. १,२९,१; काठ. २०,१५ । प्र वाता वान्ति पतयन्ति०। ऋ. ५,८३,४; तै. आ. ६,६,२ । यस्तस्तम्भ सहसा०। ऋ. ४,५०,१; अथर्व. २०,८८,१; काठ. ९,१९ । विभिद्या पुर५ शयथा०। ऋ. १०,६७,५; अथर्व. २०,९१,५; काठ. ९,१९]

कृष्णं नितान् हरयः सुपर्णा अपो वसाना दिवमुत्पतन्ति ।

त आवृत्रन्तसदनादृतस्यादिद् घृतेन पृथिवी व्युद्यते ॥

१४०

आ ते सुपर्णा अमिनन्त एवैः कृष्णो नोनाव वृषभो यदीदम् ।

शिवाभिर्न स्मयमानाभिरागात् पतन्ति मिहः स्तनयन्त्यभ्राम् ॥

१४१

वाश्रेव विद्युन्मिमाति वत्सं न माता सिषक्ति । यदेषा वृष्टिरसर्जि ॥

१४२

पर्वतश्चिन्महि वृद्धो विभाय दिवश्चित्सानु रेजत स्वने वः ।

यत्क्रीडथ मरुत ऋष्टिमन्ता आप इव सधुश्चो धवध्वे ॥

१४३

सृजन्ति रश्मिमोज्जसा पन्था सूर्याय यातवे । ते भानुभिर्वितस्थिरे ॥

१४४

बहिष्ठेभिर्विहरन् यासि तन्तुमव्ययन्नसितं देव वस्म ।

दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मवावाधुस्तमो अरप्स्वन्तः ॥

१४५

सूर्यो अपो विगाहते रश्मिभिर्वाजसातमः । बोधात् स्तोमैर्वयो दधत् ॥ ५ ॥

१४६

अर्वाश्चो अद्या भवता यजत्रा आ वो हार्दि भयमानो व्ययेयम् ।

त्राध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य त्राध्वं कर्ताद्वपदो यजत्राः ॥

१४७

प्र वा एको मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कितवः शशास ।

अरे पाशा अरे अघानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव ग्रभीष्ट ॥

१४८

आ घा ये अग्निमिन्धते स्तृणन्ति बहिरानुषक् । येषामिन्द्रो युवा संखा ॥

१४९

याभ्याः रेस्वरजनन्नग्र एव या आतस्थतुर्भवनानि विश्वा ।

प्र चर्षणी वृषणा वज्रबाहुमग्निमिन्द्रः वृत्रहणः हुवेम ॥

१५०

अग्रा इन्द्रश्च दाशुषो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोपयातम् । अमर्धन्ता सोमपेयाय देवा ॥ १५१

[कृष्णं नितान् हरयः०। ऋ. १,१६४,४७; अथर्व. ६,२२,१; ९,१०,२२; १३,३,९; तै. सं. ३,१,११,४; नि. ७,२४; काठ. ११,९; ११,१३। आ ते सुपर्णा०। ऋ. १,७९,२; तै. सं. ३,१,११,५; काठ. ११,१३। वाश्रेव विद्युन्मिमाति वत्सं०। ऋ. १,३८,८; तै. सं. ३,१,११,५; तै. आ. १,१२,५; काठ. ११,१३। पर्वतश्चिन्महि वृद्धो०। ऋ. ५,६०,३; तै. सं. ३,१,११,५। सृजन्ति रश्मिमोज्जसा०। ऋ. ८,७,८]

[६] तै. ३,३,११; ३,४,११। वा. ३३,५१; ७,३२; ३३,२४,४३; ३४,८—१०, ३१,११,६३; १६,१६; १७,१७; १२,३; १०,२०; २३,६५। काण्व. ३२,२४,४३,५१; ७,३२; १२,३,१७,६५; १८,१७; ३३,३—४,२५; १७, १६; ११,२९, २५,६७। [अर्वाश्चो अद्या भवता०। ऋ. २,२९,६। प्रवा (व) एको मिमय०। ऋ. २, २९,५। आ घा ये अग्निमिन्धते०। ऋ. ८,४५,१; सा. १३३,१३३८; तै. ब्रा. २,४,५,७; नि. ६,१४; काठ. १३,१५। याभ्याः रेस्वरजनन्नग्र०। तै. ब्रा. २,४,५,७। अग्रा (०ग्रा) इन्द्रश्च दाशुषो०। ऋ. ३,१५,४; तै. ब्रा. २,४,५,७]

अन्वद्य नो अनुमतिः, रन्विदनुमते त्वम् ॥

१५२

राकामह॑ꣳ सुह॑वाꣳ सुष्टुती॑ हुवे शृणो॑तु नः सुभ॑गा बोधु॑तु त्मना ।

सी॒व्यत्वंपः॑ सू॒च्या॒ल्लिघ॑मानया द॑दातु वीर॑ꣳ श॒त॑दायमुक्थ्यम् ॥

१५३

यास्ते॑ राके सु॒म॒तयः॑ सु॒पेशु॑सो याभिर्द॑दासि दाशु॑षे व॒स॒नि ।

ताभि॑नो अ॒द्य सु॒म॒ना उ॒पा॒ग॒हि स॒हस्र॑पोषꣳ सु॒भगे॑ र॒राण ॥

१५४

सि॒नी॒वा॒लि पृथु॑ष्टुके या दे॒वाना॑मसि स्व॒सा ।

जुष॑स्वु ह॒व्यमा॑हुतं प्र॒जां दे॒वि दि॒दिङ्ङि नः ॥

१५५

या सु॒पा॒णिः स्व॒ङ्गुरिः॑ सु॒षूमा॑ बहु॒स्रव॑री ।

तस्यै॑ वि॒श॒प॒न्त्यै ह॒विः सि॒नी॒वा॒ल्यै जु॒हो॒तन ॥

१५६

कु॒हू॒मह॑ꣳ सु॒कृत॑ꣳ वि॒घ्नना॑प॒सम॑स्मिन् य॒ज्ञे सु॒ह॑वां जो॒हवी॑मि ।

सा नो॑ द॒दातु॑ श्र॒वणं॑ पि॒तृणां॑ तस्यै॑ ते दे॒वि ह॒विषा॑ वि॒धेम ॥

१५७

कु॒हू॒र्दे॒वाना॑ममृ॒तस्य॑ प॒त्नी ह॒व्या नो॑ अस्य॑ ह॒विषः॑ शृ॒णोतु॑ ।

स दाशु॑षे कि॒रंतु॑ भू॒रि वा॒मꣳ रा॒य॒स्पोषं॑ चि॒क्रितु॑षे द॒धातु॑ ॥

१५८

धा॒ता द॒धातु॑ नो र॒यिं प्रा॒चीं जी॒वा॒तुम॑क्षिताम् ।

व॒यं दे॒वस्य॑ धीम॒हि सु॒म॒तिꣳ स॒त्य॒ध॒र्मणः॑ ॥

१५९

धा॒ता द॒दातु॑ दाशु॑षे व॒स॒नि प्र॒जा॒कामा॑य मी॒ढुषे॑ दुरो॒णे ।

तस्मै॑ दे॒वा अ॒मृ॒ताः सं॒व्य॒यन्ताꣳ वि॒श्वे दे॒वा॒सो अ॒दि॒तिः स॒जोषाः॑ ॥

१६०

[अन्वद्य (अनु नोऽद्या०) नो अनुमतिः० । ऋ. परि. ३, ३. अथर्व. ७, २०, १; कपि. ३६, २ । अन्विदनुमते त्वम्० । ऋ. परि. ३, ४; अथर्व. ७, २०, २; तै. सं. ३, ३, ११, ३; ४, ४, १२, ५; ७, १५, ५; तै. ब्रा. ३, १, ३, ३; तै. आ. ४, ११, २; काठ. १३, १६; २२, १४—१५ । राकामहꣳ सुह॑वाꣳ । ऋ. २, ३२, ४; अथर्व. ७, ४८, १; तै. सं. ३, ३, ११, ५; नि. ११, ३१; काठ. १३, १६ । यास्ते राके सु॒म॒तयः । ऋ. २, ३२, ५; अथर्व. ७, ४८, २; तै. सं. ३, ३, ११, ५; काठ. १३, १६ । सिनी॒वा॒लि पृथु॑ष्टुके० । ऋ. २, ३२, ६; अथर्व. ७, ४६, १; २०, २; ६८, १; तै. सं. ३, १, ११, ३; ३, ११, ५; नि. ११, ३२; काठ. १३, १६ । या सु॒पा॒णिः (सु॒बा॒हुः) स्व॒ङ्गुरिः॑० । ऋ. २, ३२, ७; अथर्व. ७, ४३, २; तै. सं. ३, १, ११, ४; ३, ११, ५; काठ. १३, १६ । कु॒हू॒महꣳ (कु॒हू॒र्दे॒वा॒) सु॒कृत॑ꣳ० । अथर्व. ७, ४७, १; तै. सं. ३, ३, ११, ५; काठ. १३, १६ । कु॒हू॒र्दे॒वाना॑ममृ॒तस्य॑ प॒त्नी० । अथर्व. ७, ४७, २; तै. सं. ३, ३, ११, ५; काठ. १३, १६ । धा॒ता द॒धातु॑ नो र॒यिं० । अथर्व. ७, १७, १-२; तै. सं. ३, ३, ११, ३; काठ. १३, १६ । धा॒ता (वि॒श्वे दे॒वा॒) द॒दातु॑ (०द्या०) दाशु॑षे० । अथर्व. ७, १७, २—३; तै. सं. ३, ३, ११, ३]

प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत न सायमस्ति देवया अजुष्टम् ।	
उतान्यो अस्मद्यजते वि चावः पूर्वः पूर्वो यजमानो वनीयान् ॥	१६१
प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वं पुरा गृध्रादररुषः पिबातः ।	
प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते प्रशंसन्ति कवयः पूर्वभाजः ॥	१६२
इन्द्रा नु पूषणा वयं सख्याय स्वस्तये । हुवेम वाजसातये ॥	१६३
यन्निर्णिजा ॥	१६४
त्वमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाशुषे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥	१६५
हव्यवाडग्निरजरः पिता नो विभुर्विभावा सुदृशीको अस्मै ।	
सुगार्हपत्याः समिषो दिदीह्यस्मर्यक् समिमीहि श्रवांसि ॥	१६६
त्वं च सोम नो वशो जीवातुं न मरामहे । प्रियस्तोत्रो वनस्पतिः ॥	१६७
ब्रह्मा देवानां पदवीः कुवीनां कविर्विप्राणां महिषो मृगाणाम् ।	
श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥	१६८
आ विश्वदेव सत्पति सूक्तैरद्या वृणीमहे । सत्यसव सवितारम् ॥	१६९
आ कृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च ।	
हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवना विपश्यन् ॥	१७०
उदप्रतो न वयो रक्षमाणा वावदतो अभ्रियस्येव घोषाः ।	
गिरिभ्रजो नोर्मियो मदन्तो बृहस्पतिमभ्यर्क्य अनावन् ॥	१७१
हंसैरिव सखिभिर्वावदद्भिरश्मन्मयानि नहुना व्यस्यन् ।	
बृहस्पतिरभिकनिकदद्रा उत प्रास्तौदुच्च विद्वं अगायत् ॥	१७२

[प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत० । ऋ. ५, ७७, २; तै. ब्रा. २, ४, ३, १३; नि. १२, ५ । प्रातर्यावाणा प्रथमा० । ऋ. ५, ७७, १; तै. ब्रा. २, ४, ३, १३ । इन्द्रा नु पूषणा वयं० । ऋ. ६, ५७, १; सा. २०२; काठ. २३, ११ । यन्निर्णिजा रेक्णसा० । ऋ. १, १६२, २; तै. सं. ४, ६, ८, १; काठ. ५, ६, ३ । त्वमग्ने बृहद्वयो० । ऋ. ८, १०२, १; तै. सं. ३, ४, ११, १ । हव्यवाड (ळ) ग्निरजरः पिता० । ऋ. ५, ४, २; तै. सं. ३, ४, ११, १ । त्वं च सोम नो वशो० । ऋ. १, ९१, ६; तै. सं. ३, ४, ११, १; काठ. २३, १२ । ब्रह्मा देवानां पदवीः० । ऋ. ९, ९६, ६; सा. ९४४; तै. सं. ३, ४, ११, १; तै. आ. १०, १०, १; नि. १४, १३; काठ. २३, १२ । आ विश्वदेव सत्पति० । ऋ. ५, ८२, ७; तै. सं. ३, ४, ११, २ । आ कृष्णेन रजसा० । ऋ. १, ३५, २; तै. सं. ३, ४, ११, २ । उदप्रतो न वयो० । ऋ. १०, ६८, १; अथर्व. २०, १६, १; तै. सं. ३, ४, ११, ३; काठ. २३, १२ । हंसैरिव सखिभिः० । ऋ. १०, ६७, ३; अथर्व. २०, ९१, ३; तै. सं. ३, ४, ११, ३]

त्वं सुतस्य पीतये सद्यो वृद्धो अजायथाः । इन्द्र ज्यैष्ठ्याय सुक्रतो ॥	१७३
भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणो महान् भुवो विश्वेषु सवनेषु यज्ञियः ।	
भुवो नृश्रयौत्नो विश्वस्मिन् भरे ज्यैष्ठश्च मन्त्रो विश्वचर्षणे ॥	१७४
प्र समित्रानमीवासः ॥	१७५
यच्चिद्धि ते विशो यथा प्र देव वरुण व्रतम् । मिनीमसि द्यवि द्यवि ॥	१७६
यत्किंचेदं वरुण दैव्ये जनेऽभिद्रोहं मनुष्याश्चरामसि ।	
अचित्ती यत्तव धर्मा युयोपिम मा नस्तस्मादेनसो देव रीरिषः ॥	१७७
यथा नो अदितिः करत् पश्चे नृभ्यो यथा गवे । यथा तोकाय रुद्रियम् ॥	१७८
मा नस्तोके तनये मा ना आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः ।	
वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते ॥	१७९
य इमा विश्वा जातान्याश्रावयति श्लोकेन । प्र च सुवाति सविता ॥	१८०
विश्वा रूपाणि ॥	१८१
अश्विना यज्ञमागतं दाशुषः पुरुदंससा । पूषा रक्षतु नो रयिम् ॥	१८२
इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्तेमौ वीर्यं यजमानाय धत्ताम् ।	
इमौ पशून् रक्षतां विश्वतो नः पूषा नः पातु सदमप्रयुञ्जन् ॥	१८३
प्र ते महं सरस्वति सुभगे वाजिनीवति । सत्यवाचे भरे मतिम् ॥	१८४
इदं ते हव्यं घृतवत्सरस्वति सत्यवाचे प्रयुतेमा हवींषि ।	
इमानि त उदिता शतमानि तेभिर्वयं सुभगांसः स्याम ॥ ६ ॥	१८५

[२७८८]

॥ इति खिलकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥१२॥

[त्वं सुतस्य पीतये० । ऋ. १,५,६; अथर्व. २०,६९,४; तै. सं. ३,४,११,४; काठ. २३,१२ । भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणो (ब्रह्मणा)० । ऋ. १०,५०,४; तै. सं. ३,४,११,४; काठ. २३,१२ । प्र समित्रानमीवासः० । ऋ. ३,५९,२—३; तै. सं. ३,४,११,५; २,८,७,५; नि. २,१३ । यच्चिद्धि ते विशो यथा० । ऋ. १,२५,१; तै. सं. ३,४,११,५—६ । यत्किंचेदं वरुण दैव्ये० । ऋ. ७,८९,५; अथर्व. ६,५१,३; तै. सं. ३,४,११,६; तै. ब्रा. २,८,१,६; काठ. २३,१२ । यथा नो अदितिः० । ऋ. १,४३,२; तै. सं. ३,४,११,२; काठ. २३,१२ । मा नस्तोके तनये० । ऋ. १,११४,८; तै. सं. ३,४,११,२; ४,५,१०,३; तै. ब्रा. २,८,६,९; तै. आ. १०,५३; काठ. २३,१२ । य इमा विश्वा जातानि० । ऋ. ५,८२,९ । विश्वा रूपाणि० । ऋ. ५,८१,२; तै. सं. ४,१,१०,४; नि. १२,१३; काठ. १६,८; १०,१२; कपि. ३२,१ । अश्विना यज्ञमागतं० । तै. ब्रा. २,५,४,५ । इमं यज्ञमश्विना० । तै. ब्रा. २,५,४,६ । इदं ते हव्यं घृतवत्० । तै. ब्रा. २,५,४,६]

अथ त्रयोदशः प्रपाठकः ।

प्र देवं देव्या धियेत्यष्टौ ॥

१

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तो वनस्पते मधुना दैव्येन ।

यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥

२

उच्च श्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन् पृथिव्या अधि ।

सुमिती मीर्यमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥

३

समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताद्ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरम् ।

अरिं असदमृतिं बाधमाना उच्च श्रयस्व महर्ते सौभगाय ॥

४

ऊर्ध्व ऊषु ण ऊतये ॥

५

ऊर्ध्वो नः पाह्यहसो नि केतुना विश्वं समत्रिणं दह ।

कृधी न ऊर्ध्वोश्चरथाय जीवसे विदा देवेषु नो दुवः ॥

६

जातो जायते सुदिनत्वे अह्नां समर्थ आ विदथे वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा देव्या विप्रा उदियति वाचम् ॥

७

युवा सुवासाः परिवीता आगात् स उ श्रैयान् भवति जायमानः ।

तं धीरासः कव्या उन्नयन्ति स्वाऽध्यो मनसा देवयन्तः ॥

८

अभि त्वा देव सवित्, रिति त्रयोदश ॥ १ ॥

९

होता यक्षदग्निं समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभा पृथिव्याः संग्रथे वामस्य वर्ष्मन् दिवं हृड-
स्पदे, वेत्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य गोपां, मध्वाद्यं देवो

[१] तै. ब्रा. ३,६,१; काठ. १५,१२ । वा. ४,१०; ९,३७; ११,४२ । काण्व. ४,१३; ११,३; १२,४२ । [प्र देवं देव्या धिया० । ऋ. १०,१७६,२; तै. सं. ३,५,११,१; काठ. १५,१२ । अञ्जन्ति त्वामध्वरे० । ऋ. ३,८,१; तै. ब्रा. ३,६,१,१; नि. ८,१८; काठ. १५,१२ । उच्च श्रयस्व वनस्पते० । ऋ. ३,८,३; तै. ब्रा. ३,६,१,१; काठ. १५,१२ । समिद्धस्य श्रयमाणः० । ऋ. ३,८,२; तै. ब्रा. ३,६,१,१; काठ. १५,१२ । ऊर्ध्व ऊषु ण ऊतये० । ऋ. १,३६,१३; सा. ५७; तै. सं. ४,१,४,२; ५,१,५,३; तै. ब्रा. ३,६,१,२; तै. आ. ४,२०,१; काठ. १५,१२; १६,४ । ऊर्ध्वो नः पाह्यहसो० । ऋ. १,३६,१४; तै. ब्रा. ३,६,१,२; काठ. १५,१२ । जातो जायते सुदिनत्वे० । ऋ. ३,८,५; तै. ब्रा. ३,६,१,३; युवा सुवासाः परिवीता(त)० । ऋ. ३,८,४; तै. ब्रा. ३,६,१,३; तै. आ. १,२७,२; काठ. १५,१२ । अभि त्वा देव सवित्० । ऋ. १,२४,३; तै. सं. ३,५,११,३; काठ. १५,१२; २८,७; कपि. ४४,७]

[२] तै. ब्रा. ३,६,२ । वा. २८,१—१०,२४—३४; २१,२९—४० । काण्व. ३०,१—१०,२४—३४; २३,३०—४१ ।

देवेभ्यो देवानान् पथो अनक्तु, वेत्वाज्यस्य, होतॄयज, होता यक्षन्नाशः सं नृशस्तं नृष्य-
 नेत्रं, गोभिर्वपावान्त्स्याद्विरैः शक्तीवान् रथैः प्रथमयावा हिरण्यैश्चन्द्री, वेत्वाज्यस्य, होतॄयज,
 होता यक्षदग्नि, —मिड ईडितो देवो देवो आ च वक्षद्, दूतो हव्यवाडमूरा उपेमे यज्ञमुपेमां
 देवो देवहूतिमवतु, वेत्वाज्यस्य, होतॄयज, होता यक्षद्वहिः सुष्टीमोर्णम्रदा, अस्मिन् यज्ञे विं च
 प्र च प्रथताः स्वास्यं देवेभ्यः, एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः स्वदन्तु, प्रियमिन्द्रस्यास्तु,
 वेत्वाज्यस्य, होतॄयज, होता यक्षदुर कृष्णाः कुत्रण्यो कोशधावनी, —रुदाताभिर्जिह्वाः,
 विं पक्षोभिः श्रयन्ताः, सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे विश्रयन्तामृतावृधो, व्यन्त्वाज्यस्य, होतॄ-
 यज, होता यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशसा नृष्यतिभ्यो योनिं कृण्वाने, सः स्मयमाने इन्द्रेण
 देवैरेदं बहिः सीदताः, वीतामाज्यस्य, होतॄयज, होता यक्षदैव्या होतारा मन्द्रा पोतारा
 कवीं प्रचेतसा, स्विष्टमद्यान्यः कुरुदिषा स्वभिगूर्तेमन्य ऊर्जा, संतवसेमे यज्ञे दिवि देवेषु
 धत्ताः, वीतामाज्यस्य, होतॄयज, होता यक्षत्तिस्रो देवीरपसामपस्तुमा, अछिद्रमद्येदमप-
 स्तन्वतां, देवेभ्यो देवीर्देवमपो, व्यन्त्वाज्यस्य, होतॄयज, होता यक्षत्त्वारमचिष्टमपाकः
 रेतोधाः विश्रवसः यशोधां पुरुषमकामकर्शनः, सुपोषः पोषैः स्यात् सुवीरो वीरं, —वेत्वाज्यस्य,
 होतॄयज, होता यक्षद्वनस्पतिमुपावस्रक्षद्वियो जोष्टारः, शशमन्नरः, स्वदात्स्वधिति, —ऋतु-
 थाद्य देवो देवेभ्यो हव्यावाड, वेत्वाज्यस्य, होतॄयज ॥ २ ॥ १०

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे देवो देवान् यजसि जातवेदः ।

आ च वह मित्रमहश्चिकित्वान्तवं दूतः कविरुसि प्रचेताः ॥

११

तनूनपात् पथ ऋतस्य यानान् मध्वा समञ्जन्तस्वदया सुजिह्व ।

मन्मानि धीभिरुत यज्ञमृन्धन् देवत्रा च कणुहध्वरं नः ॥

१२

नराशंसस्य महिमानमेषामुपस्तोषाम यजतस्य यज्ञैः ।

ये सुक्रतवः शुचयो धियंधाः स्वदन्तु देवा उभयानि हव्या ॥

१३

[३] तै. ब्रा. ३, ६, ३ । काठ. १६, २० । वा. २९, २५—३५ । काण्व. ३१, ३७—४७ । [समिद्धो अद्य मनुषो० ।

ऋ. १, ११०, १; अथर्व. ५, १२, १; तै. ब्रा. ३, ६, ३, १; नि. ८, ५; वाठ. १६, २० । तनूनपात् पथ ऋतस्य० । ऋ.

१०, ११०, २; अथर्व. ५, १२, २; तै. ब्रा. ३, ६, ३, १; नि. ८, ६; काठ. १६, २० । नराशंसस्य महिमानम्० ।

ऋ. ७, २, २; तै. ब्रा. ३, ६, ३, १; नि. ८, ७; काठ. ३७, ४]

आजुह्वाना ईड्यो वन्द्यश्चा याह्यमे वसुभिः सजोषाः ।	
त्वं देवानामसि यहु होता स एनान् यक्षीषितो यजीयान् ॥	१४
प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा पृथिव्या वस्तोरस्या वृज्यते अग्रे अह्वाम् ।	
व्यु प्रथते वितरं वरीयो देवेभ्यो अदितये स्योनम् ॥	१५
व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्तां पतिभ्यो न जनुयः शुम्भमानाः ।	
देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वा देवेभ्यो भवत सुप्रायणाः ॥	१६
आ सुष्वयन्ती यजते उपाके उषासानक्ता सदतां नि योनौ ।	
दिव्ये योषणे बृहतीं सुरुक्मे अधि श्रियं शुक्रपिशं दधाने ॥	१७
देव्या होतारा प्रथमा सुवाचा मिमाना यज्ञं मनुषो यजुध्वै ।	
प्रचोदयन्ता विदथेषु कारू प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता ॥	१८
आ नो यज्ञं भारतीं त्र्यमेत्विडा मनुष्वदिह चेतयन्ती ।	
तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं स्योनं सरस्वती स्तपसः सदन्तु ॥	१९
य इमे द्यावापृथिवीं जनित्री रूपैरपिंशद्भुवनानि विश्वा ।	
तमद्य होतरिषितो यजीयान् देवं त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान् ॥	२०
उपावसृज तमन्या समञ्जन् देवानां पाथ क्रतुथा हवींश्पि ।	
वनस्पतिः शमिता देवो अग्निः स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन ॥ ३ ॥	२१
अग्निर्होता नो अध्वरे वाजी सन् परिणीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥	२२

[आजुह्वाना ईड्यो वन्द्यश्चा० (श्च) । ऋ. १०, ११०, ३; अथर्व. ५, १२, ३; तै. ब्रा. ३, ६, ३, २; नि. ८, ८; काठ. १६, २० । प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा० । ऋ. १०, ११०, ४; अथर्व. ५, १२, ४; तै. ब्रा. ३, ६, ३, २; नि. ८, ९; काठ. १६, २० । व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्तां० । ऋ. १०, ११०, ५; अथर्व. ५, १२, ५; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ३; नि. ८, १०; काठ. १६, २०; आ सुष्वयन्ती यजते० । ऋ. १०, ११०, ६; अथर्व. ५, १२, ६; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ३; नि. ८, ११; काठ. १६, २० । देव्या होतारा प्रथमा सुवाचा ० । ऋ. १०, ११०, ७; अथर्व. ५, १२, ७; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ३; नि. ८, १२; काठ. १६, २० । आ नो यज्ञं भारती० । ऋ. १०, ११०, ८; अथर्व. ५, १२, ८; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि. ८, १३; काठ. १६, २० । य इमे द्यावापृथिवीं जनित्री० । ऋ. १०, ११०, ९; अथर्व. ५, १२, ९; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि. ८, १४; काठ. १६, २० । उपावसृज तमन्या समञ्जन्० । ऋ. १०, ११०, १०; अथर्व. ५, १२, १०; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि. ८, १७; काठ. १६, २०]

[४] तै. ब्रा. ३, ६, ४-६ । वा. ११, २५; ४, २०; १, १५ । काण्व. १२, २५; ४, २६; १, २३ । [अग्निर्होता नो अध्वरे० । ऋ. ४, १५, १; तै. ब्रा. ३, ६, ४, १; काठ. १६, २१; ३८, १२]

परि त्रिविष्टयध्वरं यात्यग्नीं रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥ २३

परि वाजपतिः कविः ॥ अजैदग्निरसुनद्वाजं, नि देवो देवैभ्यो हव्यावाट्, प्राञ्जोभिर्हन्वा-
नो धेनाभिः कल्पमानो यज्ञस्यायुः प्रतिरक्षुप्रेष्य होतृहव्या देवैभ्यो, दैव्याः शमितार उत
मनुष्या आरभध्व, —मुपनयत मेध्यादुर आशासाना मेधपतये मेधं, प्रास्मा अग्निं भरत, स्त-
णीत बर्हि, —रन्वेन माता मन्यतामनु पितानु भ्राता संगर्भ्योऽनु संखा संयूथ्य, उदीचीनाः
अस्य पदो निधत्तात्, सूर्यं चक्षुर्गमयताद्, वातं प्राणमन्ववसृजता, —दन्तरिक्षमसुं, पृथिवीं
शरीर, —मेकधास्य त्वचमाछ्यतात्, पुरा नाभ्या अपिशसो वषामुत्खिदता, —दन्तरेवोष्माणः
वारयताच्, श्येनमस्य वक्षः कणुतात्, प्रशसा बाहू, शला दोषणी, कश्यपेवासाः, —छिद्रे
श्रीणी, कवषोरुस्त्रे, कपर्णाष्ठीवन्ता, षड्विंशतिरस्य वङ्कय, —स्ता अनुष्टुयोच्चयावयताद्,
गात्रं गात्रमस्यानूनं कणुता, —दूधयगोहं पार्थिवं खनता, —दस्ता रक्षः संसृजताद्, वनिष्टु-
मस्य मा रविष्टो, —रूकं मन्यमाना नैद्वस्तोके तनये रविता रव, —दग्निगो शमीध्वः, सुशमि
शमीध्वः, शमीध्वमग्निगो ॥ २४-२५

अग्निगुश्च विपापश्च देवानां शमितारौ ।

ता एनं प्रविद्वांससौ श्रपयत यथास्य श्रपणं तथा ॥ ४ ॥

२६

जुषस्व सप्रथस्तमम् ॥

२७

इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुषस्व ।

स्तोकां नामग्रे मेदसो घृतस्य होतः प्राज्ञान प्रथमो निषद्य ॥

२८

घृतवन्तः पावक ते स्तोकाः श्रोतन्ति मेदसः ।

स्वधर्मन् देववीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम् ॥

२९

[परित्रिविष्टयध्वरं० । ऋ. ४, १५, २; तै. ब्रा. ३, ६, ४, १; १६, २१ । परि वाजपतिः कविः० । ऋ. ४, १५, ३; सा. ३०; तै. सं. ४, १, २, ५; तै. ब्रा. ३, ६, ४, १; काठ. १६, २, २१; १९, ३; ३८, १२; कपि. ३०, १ । अजैदग्निरसुनद्वाजं० । तै. ब्रा. ३, ६, ५; काठ. १६, २१ । स्तृणीत बर्हिः० । ऋ. १, १३, ५ । अन्वेन माता मन्यतामनु० । काठ. १६, २१ । उदीचीनाः० । ऐ. ब्रा. २, ६]

[५] तै. ब्रा. ३, ६, ७-९ । काठ. १६, २०-२१ । वा. ३, १३; २१, ४०—४१, ४३-४७; २९, ३६; ३३, ९; १२, ५१ । काण्व. ३, १९; २३, ४२-४६; ३१, ४८; ३२, ९; १३, ५२ । [जुषस्व सप्रथस्तमम्० । ऋ. १, ७५, १; तै. ब्रा. ३, ६, ७, १; काठ. १६, २१ । इमं नो यज्ञममृतेषु० । ऋ. ३, २१, १; तै. ब्रा. ३, ६, ७, १; काठ. १६, २१ । घृतवन्तः पावक ते० । ऋ. ३, २१, २; तै. ब्रा. ३, ६, ७, १ २; काठ. १६, २१]

तुभ्य॑ स्तोका घृतश्चुतोऽग्रे विप्राय सन्त्य ।

ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥

३०

तुभ्य॑ श्रोतन्त्याग्निगो शचीवः स्तोकासो अग्रे मेदसो घृतस्य ।

कविशस्तो बृहता भानुनागा हव्या जुषस्व मेधिर ॥

३१

ओजिष्ठं ते मध्यतो मेदा उद्धृतं प्र ते वयं ददामहे ।

श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अधि त्वचि प्रति तान् देवशो विहि ॥

३२

होता यक्षदग्निः स्वाहा, ऽऽज्यस्य स्वाहा, मेदसः स्वाहा, स्तोकांना स्वाहा, स्वा-
हाकृतीना स्वाहा, हव्यसूक्तीना स्वाहा, देवा आज्यपा जुपाणा अग्रा आज्यस्य व्यन्तु,
होतयेज ॥

३३

सद्यो जातो व्यमिमीत यज्ञमग्निर्देवानामभवत् पुरोगाः ।

अस्य होतुः प्रदिश्यतस्य वाचि स्वाहाकृतः हविरदन्तु देवाः ॥

३४

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत् ॥ होता यक्षदग्निमाज्यस्य, जुषताः हवि, —होतयेज ॥ त्वं सो-
मासि सत्पतिः ॥ होता यक्षत्सोममाज्यस्य, जुषताः हवि, —होतयेज ॥ शुचिं नु स्तोमम् ॥
होता यक्षदिन्द्राग्नी छागस्य वपाया मेदसो, जुषताः हवि, —होतयेज ॥ श्रथद् वृत्र, —मुभा वामि-
न्द्राग्नी ॥ होता यक्षदिन्द्राग्नी पुरोडाशस्य, जुषताः हवि, —होतयेज ॥ प्र चर्षणिभ्या, इडामग्ने,
होता यक्षदग्निं पुरोडाशस्य, जुषताः हवि, —होतयेज ॥

३५-४३

[तुभ्य॑ स्तोका घृतश्चुतो० । ऋ. ३, २१, ३; तै. ब्रा. ३, ६, ७, २; काठ. १६, २१ । तुभ्य॑ श्रोतन्त्याग्निगो० ।
ऋ. ३, २१, ४; तै. ब्रा. ३, ६, ७, २; काठ. १६, २१ । ओजिष्ठं ते मध्यतो० । ऋ. ३, २१, ५; तै. ब्रा. ३, ६, ७, २;
काठ. १६, २१ । सद्यो जातो व्यमिमीत० । ऋ. १०, ११०, ११; अथर्व. ५, १२, ११; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि.
८, २१; काठ. १६, २० । अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्० । ऋ. ६, १६, ३४; सा. ४, १३९६; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा.
३, ५, ६, १; काठ. २, १४; २०, १४ । त्वं सोमासि सत्पतिः० । ऋ. २, २१, ५; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा.
३, ५, ६, १; काठ. २, १४ । शुचिं नु स्तोमम्० । ऋ. ७, ९३, १; तै. सं. १, १, १४, १; तै. ब्रा. २, ४, ८, ३; काठ.
६३, १५; २१, १३ । श्रथद् वृत्रम्० । ऋ. ६, ६०, १; तै. सं. ४, २, ११, १; ३, १३, ८; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ.
३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५; २१, १३; २३, ११ । उभा वामिन्द्राग्नी० । ऋ. ६, ६०, १३; तै. सं. १, १, १४, १; ५,
५, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ६, ९; ७, ४-५; कपि. ४, ८; ५, ३-४ । प्र चर्षणिभ्या० (भ्यः) । ऋ. १, १०९, ६;
तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ४, १५ । इडा(ला)मग्ने० । ऋ. ३, १, २३; ५, ११; ६, ११; ७, ११;
१५, ७, २२, ५; २३, ५; सा. ७६; तै. सं. ४, २, ४, ३]

अग्निं सुदीतिं सुदृशं गुणन्तो नमस्यामस्त्वेदं जातवेदः ।

त्वां दूतमरतिं हव्यवाहं देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥

४४

इडोपहूतो, —पहूतेडो, —पासं इडा ह्यता, —मिडोपहूता मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी ॥ ब्रह्म
देवकृतमुपहूतं, दैव्या अध्वर्यवा उपहूता, उपहूता मनुष्या य इमं यज्ञमवान् ये च यज्ञ-
पुतिं वर्धा, —नुपहूते यावापृथिवी पूर्वजं ऋतावरी देवी देवपुत्रे, उपहूतोऽयं यजमाना उत्तर-
स्यां देवयाज्याया, —मुपहूतो भूयसि हविःकरणे, दिव्ये धामन्नुपहूतो, देवा म इदं हविर्जु-
षन्तामिति, तस्मिन्नुपहूतः ॥ ५ ॥

४५-४६

त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतास्या भियो अभवो दस्म होता ।

त्वं सी वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु संहो विश्वस्मै संहुसे सहध्वै ॥

४७

अधा होता न्यसीदो यजीयानिडस्पद इष्यन्नीड्यः सन् ।

तं त्वा नरः प्रथमं देवयन्तो महो रायं चितयन्तो अनुगमन् ॥

४८

वृतेव यन्तं बहुभिर्वसरेवैस्त्वं रयिं जागृवांसो अनुगमन् ।

रुशन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तं वपावन्तं विश्वहा दीदिवांसम् ॥

४९

पदं देवस्य नमसा व्यन्तः श्रवस्येवः श्रव आपन्नमृक्तम् ।

नामानि चिदधिरे यज्ञियानि भद्रायां ते रणयन्तं सदृष्टौ ॥

५०

त्वां वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्यां त्वां राय उभयासो जनानाम् ।

त्वं त्राता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन्मानुषाणाम् ॥

५१

सपर्येण्यः स प्रियो विरेक्ष्वग्निर्होता मन्द्रो निपसादा यजीयान् ।

तं त्वा वयं दमा आ दीदिवांसमुप जुवाधो नमसा सदेम ॥

५२

[अग्निं सुदीतिं० । ऋ. ३, १७, ४; तै. ब्रा. ३, ६, ९, १; काठ. १८, २१]

[६] तै. ब्रा. ३, ६, १० । काठ. १८, २० । [त्वं ह्यग्ने प्रथमो० । ऋ. ६, १, १; तै. ब्रा. ३, ६, १०, १; काठ. १८, २० ।
अधा होता न्यसीदो० । ऋ. ६, १, २; तै. ब्रा. ३, ६, १०, १; काठ. १८, २० । वृतेव यन्तं बहुभिर्वसरेवैस्त्वे० ।
ऋ. ६, १, ३; तै. ब्रा. ३, ६, १०, १; काठ. १८, २० । पदं देवस्य नमसा० । ऋ. ६, १, ४; तै. ब्रा. ३, ६, १०, १; नि.
४, १९ । त्वां वर्धन्ति क्षितयः० । ऋ. ६, १, ५; तै. ब्रा. ३, ६, १०, २; काठ. १८, २० । सपर्येण्यः स प्रियो० ।
ऋ. ६, १, ६; तै. ब्रा. ३, ६, १०, ३; काठ. १८, २०]

तै त्वा वयं सु३ध्यो नव्यमग्ने सुम्नायव ईमहे देवयन्तः ।	
त्वं विशो अनयो दीद्यानो दिवो अग्ने बृहता रोचनेन ॥	५३
विशो कविं विश्वपतिं शश्वतीनां नितोशनं वृषभं चर्षणीनाम् ।	
प्रेतीषणिमिषयन्तं पावकं राजन्तमग्निं युजतं रयीणाम् ।	५४
सो अग्न ईजे शशमे च मर्तो यस्ता आनट् समिधा हव्यदातिम् ।	
य आहुतिं परि वेदा नमोभिर्विश्वेत् स वामो दधते त्वोतः ॥	५५
अस्मा उ ते महि महि विधेम नमोभिरग्ने समिधोत हव्यैः ।	
वेदी सूनो सहसो गीर्भिरुक्थैरा ते भद्रायां सुमर्तो यतेम ॥	५६
आ यस्ततन्थ रोदसी वि भासा श्रवोभिश्च श्रव३स्यस्तरुत्रः ।	
बृहद्भिर्वीजैः स्थविरेभिरस्मे रेवद्भिरग्ने वितरं विभाहि ॥	५७
नृवद्भसो सदमिद्वेह्यस्मे भूरि तोकाय तनयाय पथः ।	
पूर्वीरिषो बृहतीरारैअघा अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु ॥	५८
पुरुण्यग्ने पुरुधा त्वायां वसूनि राजन् वसुता ते अश्याम् ।	
पुरुणि हि त्वे पुरुवार सन्त्यग्ने वसु विधते राज्ञि त्वे ॥ ६ ॥	५९
आ वृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैरिन्द्र यातं नमोभिरग्ने अवीक् ।	
युवं राधोभिरुक्वेभिरिन्द्राग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः ॥	६०

होता यक्षदिन्द्राग्नी छागस्य हविषा आत्तामद्य मध्यतो मेदा उद्धृतं पुरा द्वेषोभ्यः पुरा पौरुषेय्या
गृभो घस्ता नूनं घासेअजाणां यवसप्रथमानां सुमत्क्षराणां शतरुद्रियाणामग्निवात्तानां पीवोष-
वसनानां पार्श्वतः श्रोणितः शितामत उत्सादतोऽङ्गादङ्गादवत्तानां करत एवेन्द्राग्नी जुषेता हवि-
र्होतयज ॥ ६१

[तं त्वा वयं सु३ध्यो०। ऋ. ६,१,७; तै. ब्रा. ३,६,१०,३; काठ. १८,२०। विशां कविं विश्वपतिं०। ऋ. ६,१,८; तै. ब्रा. ३,६,१०,३; काठ. १८,२०। सो अग्न ईजे शशमे०। ऋ. ६,१,९; तै. ब्रा. ३,६,१०,४; काठ. १८,२०। अस्मा उ ते महि महि०। ऋ. ६,१,१०; तै. ब्रा. ३,६,१०,४। आ यस्ततन्थ रोदसी०। ऋ. ६,१,११; तै. ब्रा. ३,६,१०,५; काठ. १८,२०। नृवद्भसो सदमिद्वेह्यस्मे०। ऋ. ६,१,१२; तै. ब्रा. ३,६,१०,५; काठ. १८,२०। पुरुण्यग्ने पुरुधा त्वाया०। ऋ. ६,१,१३; तै. ब्रा. ३,६,१०,५; काठ. १८,२०]

[७] तै. ब्रा. ३,६,११-१२। वा. २१,४३-४७। कण्व. २३,४४-४६। [आ वृत्रहणा वृत्रहभिः०। ऋ. ६,६०,३; तै. ब्रा. ३,६,८,१। एवेन्द्राग्नी जुषेता०। तै. ब्रा. ३,६,११,१-२]

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमाना ईद्वे रायि५ यज्ञसं पूर्वभाजम् ।

इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा प्र नो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः ॥

६२

देवेभ्यो वनस्पते हवीं५षि हिरण्यपर्णं प्रदिवस्ते अर्थम् ।

प्रदक्षिणिद्वशनया नियूय ऋतस्य वक्षि पथिभी रजिष्ठैः ॥

६३

होता यक्षद्वनस्पति, —मभि हि पिष्टतमया रमिष्ठया रशनयाधित यत्राघैराज्यस्य प्रिया धामानि यत्र सोमस्याज्यस्य हविषः प्रिया धामानि यत्रेन्द्राग्न्योश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि यत्र वनस्पतेः प्रिया पाथा५सि यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि यत्राघैर्होतुः प्रिया धामानि तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्येवोपावस्रक्षद्रभीया५समिव कृत्वीं करुदेवं देवो वनस्पति, —जुषता५ हवि, —होतयेज ॥

६४

वनस्पते रशनया नियूय पिष्टतमया वयुनानि विद्वान् ।

वहा देवत्रा दधिपो हवीं५षि प्र च द्वातारममृतेषु वोचः ॥

६५

पिप्रीहि देवान् ॥ होता यक्षदग्नि५स्विष्टकृत, —मयाडग्निरग्नेः प्रिया धामान्य, —याट् सोमस्याज्यस्य हविषः प्रिया धामान्य, —याडिन्द्राग्न्योश्छागस्य हविषः प्रिया धामान्य, —याड् वनस्पतेः प्रिया पाथा५स्य, —याड् देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि, यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि, यक्षत्स्वं मुहिमान्, —मायजतामेज्या इषः, कृणोतु सो अध्वराज्जातवेदा, जुषता५ हवि, —होतयेज ॥ अग्ने यदुद्ये, —डोपहूता ॥ ७ ॥

६६-६७

देवं बर्हिः सुदेवं देवं स्यात्, सुवीर५वीर, —र्वस्तोर्वृज्येता, —ऽक्तोः प्रभ्रियेता, —ऽत्यन्यान् राया बर्हिष्मतो मदेम, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यज्ञ, देवं बर्हि, —र्वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवीर्द्वारः संघाते वीङ्गीर्यामच्छिथिरा ध्रुवा देवहूतौ, वत्स ईमेनास्तरुणा ओमिमीयात् कुमारो वा नवजातो, मैना अर्वा रेणुककाटः प्रणग्, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यज्ञ, देवीर्द्वारो, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवी उपासानक्ताद्यास्मिन् यज्ञे प्रयत्यवहेता, —मपि नूनं देवीर्विशः प्रायासिष्टा५ सुप्रीते सुधिते, वसुवने वसुधेयस्य वीता५, यज्ञ, देवी उपासानक्ता, वसुवने

[गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छ(च्छ)माना (न)० । ऋ. ७,९३,४; तै. ब्रा. ३,६,९,१; काठ. ४,१५ । देवेभ्यो वनस्पते हवीं५षि० । तै. ब्रा. ३,६,११,२; काठ. १८,२१ । देवो वनस्पतिर्जुषता५० । तै. ब्रा. ३,६,११,४ । वनस्पते रशनया नियूय० । ऋ. १०,७०,१०; तै. ब्रा. ३,६,१२,१; नि. ६,७ । पिप्रीहि देवान्० । ऋ. १०,२,१; तै. सं. ४,३,१३,४; तै. ब्रा. ३,५,७,५; ६,११,४; काठ. २,१५; १८,२१; २०,१५ । अग्ने यदुद्य० । ऋ. ६,१५,१४; तै. सं. ४,३,१३,४; तै. ब्रा. ३,५,७,६; ६,१२,२]

[८] तै. ब्रा. ३,६,१३ । वा. २१,४८—५८; २८,३५—४५ । काण्व. २३,४७—५७; ३०,१२—२२ ।

वसुधेयस्य वीतां, देवीं जौष्टीं वसुधित्नीं ययोरन्याया द्वेषांसि यूयवदान्या वक्षदसु वार्याणि
यजमानाय, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु, देवीं जौष्टीं, वसुवने वसुधेयस्य वीतां,
देवीं ऊर्जाहुती, इषमूर्जमन्या वक्षत्सग्धिं संपीतिमन्या, नवेन पूर्व दयमानाः स्याम पुरा-
णेन नवं, तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जेयमाने अधातां, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु, देवीं
ऊर्जाहुती, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवां दैव्या होतारा पोतारा नेष्टारा हताघशंसा आभु-
रद्वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु, देवां दैव्या होतारा, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवी-
स्तिस्रस्तिस्रो देवीरिडा सरस्वती भारती, द्यां भारत्यादित्यैरस्पृक्षत् सरस्वतीमं रुद्रेयज्ञमावी,
—दिहैवेड्या वसुमत्या सधमादं मदेम, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यजु, देवीस्तिस्रस्तिस्रो
देवीं, —वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवां नराशंसस्त्रिशीर्षा षडक्षः, शतमिदेनं शितिपृष्ठा
आदधति, सहस्रमीं प्रवहन्ति, मित्रावरुणदस्य होत्रमह्वतो, बृहस्पतिः स्तोत्रं, —मश्विनाध्व-
र्यव, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यजु, देवां नराशंसो वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवां
वनस्पतिर्विषावा घृतनिणिग् द्यामग्नेणास्पृक्ष, —दान्तरिक्षं मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादृहीद्, वसु-
वने वसुधेयस्य वेतु, यजु, देवां वनस्पतिर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवं बर्हिर्वीरितीनां निधे-
धासि प्रच्युतीनामप्रच्युतं निकामधरणं पुरुषस्पर्हं यशस्व, —देना बर्हिषान्या बर्हींष्यभिष्याम,
वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यजु, देवं बर्हिर्वीरितीनां वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवां अग्निः
स्विष्टकृद्, यजु, —देवां अग्निः स्विष्टकृत् ॥ ८ ॥

६८

अग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः पंचन् पक्तीः पंचन् पुरोडाशं गृह्णन्नग्रया आज्यं गृह्णन्तोमा-
याज्यं बध्नान्निन्द्राग्निभ्यां छागं, सूपस्था अद्य देवां वनस्पतिरभवदग्रया आज्येन सोमायाज्येनेन्द्रा-
ग्निभ्यां छागेन, —ऽघस्तां तै, मेदस्तः प्रतिपचतां, —ऽग्रभीष्टा, —मवीवृधेतां पुरोडाशेन, त्वामद्य
ऋष आर्षेय ऋषीणां नपादवृणीतायं यजमानो, बृहम्या आ संगतेभ्य एष मे देवेषु वसु वार्या-
यक्षयता इति, —ता या देवा देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्वा च गुरस्वे, —षितश्च होतरसि
भद्रवाच्याय प्रेषितो, मानुषः सूक्तावाकाय, सूक्ता ब्रूही, —दं द्यावापृथिवी भद्रमभू, —दार्ध्म
सूक्तवाकमुत नमोवाकं, —मृध्यास्म सूक्तोच्य, —मग्ने त्वं सूक्तवागस्युपश्रुति दिवस्पृथिव्यो, —रोम-
न्वती तेऽस्मिन् यज्ञे यजमान द्यावापृथिवी स्तां शंगवीं जीरदान् अत्रस्नु अप्रवेदे असंबाधे

उरुगव्यूती अभयंकृतौ वृष्टिद्यावा रीत्यापा शंभुवौ मयोभुवा ऊर्जस्वती च पयस्वती च सूपचरणा
च स्वधिचरणा च, तयोराविद्यगिरिदे० हविरजुषता, —ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽकृत, सोम
इदं० हविरजुषता, —ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽकृते, —न्द्राग्नी इदं० हविरजुषेता, —मवीवृधेतां,
महो ज्यायोऽक्राता०, वनस्पतिरिदं० हविरजुषता, —ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽकृत, देवा
आज्यपा आज्यमजुषन्ता, —ऽवीवृधन्त, महो ज्यायोऽकृता, —ऽग्निहोत्रेणेदं० हविरजुषता, —
ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽकृता, —ऽस्यामृधुद्धोत्रायां देवंगमायामाशास्तेऽयं० यजमाना, आयुरा-
शास्ते, सुप्रजास्त्वमाशास्ते, विश्वं प्रियमाशास्ते, यदनेन हविषाशास्ते तदश्यात्, तद-
ध्यात्, तदस्मै देवा रासन्तां, तदग्निदेवो देवेभ्यो वनुता०, वयमग्नेमीनुषा इष्टं च वीनं
चो, —मे च नो द्यावापृथिवी अंहसस्पातामे, —हं गतिर्वामस्ये, —दं नमो देवेभ्यः ॥ ९ ॥ ६९

तच्च शं०योरावृणीमहे गातुं० यज्ञाय गातुं० यज्ञपतये देवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्तिमीनुषेभ्यः ।

ऊर्ध्वं जिगातु भेषजं० शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥

७०

आप्यायस्व, सं ते पयांसि ॥

७१

इह त्वष्टारमग्रियं० विश्वरूपमुपह्वये । अस्माकमस्तु केवलः ॥

७२

तन्नस्तुरीपमध पोषयितुं देव त्वष्ट्रिं रुराणः स्यस्व ।

यतो वीरः कर्मण्युः सुदर्क्षो युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥

७३

देवानां पत्नीरुशतीरिवन्तु नः प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये ।

याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते तां नो देवीः सुहवाः शर्म यच्छत ॥

७४

उत ग्रा व्यन्तु देवपत्नीरिन्द्रा३ण्यग्राग्यश्विनी राट् ।

आ रोदसी वरुणानीं शृणोतु व्यन्तु देवीर्यं ऋतुर्जनीनाम् ॥

७५

[१०] तै. ब्रा. ३, ५, ११—१२ । वा. ११, ६३; १२, ११२—११४; २७, २०; ३४, १० । काण्व. १२, ६५; १३, १११—
११३; २९, २०; ३३, ४ । [तच्च शं०योरावृणीमहे० । तै. सं. २, ६, १०, २; तै. ब्रा. ३, ५, ११; तै. आ. १, ९,
७; ३, १ । आप्यायस्व० । ऋ. १, ९१, १६—१७; ९, ३१, ४; तै. सं. १, ४, ३२, १; ३, २, ५, ३; ४, २, ७, ४; तै. ब्रा.
३, ५, १२; ७, १३, ४; तै. आ. ३, १७, १; ६, ६, ३; ताण्ड्य ब्रा. १, ५, ८; काठ. १६, १४; कपि. २५, ५ । सं ते
पयांसि० । ऋ. १, ९१, १८; तै. सं. ४, २, ७, ४; काठ. १६, १४; ३५, १३; ३७, ५; कपि. २५, ५ । इह त्वष्टार-
मग्रियं० । ऋ. १, १३, १०; तै. सं. ३, १, ११, १; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १ । तन्नस्तुरीपमध० । ऋ. ३, ४, ९; ७,
२, ९; तै. सं. ३, १, ११, १ । देवानां पत्नीरुशतीः० । ऋ. ५, ४६, ७; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १ । उत ग्रा व्यन्तु
देवपत्नीः० । ऋ. ५, ४६, ८; अथर्व. ७, ४९, २; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १; नि. १२, ४६]

राकामहं, यास्ते राके, सिनीवालि, या सुपाणिः, कुहमहं, कुहर्देवानाम् ॥ ७६

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः ।

देवानामुत यो मर्त्यानां यजिष्ठः स प्रयजतामृतावा ॥

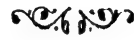
७७

हव्यवाडग्निं, रिडोपहृता ॥ १० ॥

७८

[२८६६]

॥ इति खिलकाण्डे त्रयोदशः प्रपाठकः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशः प्रपाठकः ।

सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुं सोमो वीरं कर्मण्यं ददाति ।

साद्वन्यं विद्वध्यं सभैयं पितृश्रवणं यो ददाशदसै ॥

१

अषाढं युत्सु पृतनासु पणिं स्वर्षामप्सां वृज्जनस्य गोपाम् ।

भरेषुजां सुक्षितिं सुश्रवसं जयन्तं त्वामनुमदम सोम ॥

२

त्वं सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भस्त्वं दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः ।

त्वं वृषा वृषत्वेभिर्महित्वा द्युम्नेभिर्धुमन्युभवो नृचक्षाः ॥

३

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम् ॥

४

त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्वं गाः ।

त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षं त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ ॥

५

[राकामहं० । ऋ. २,३२,४; अथर्व. ७,४८,१; तै. सं. ३,३,११,५; नि. ११,३१; काठ. १३,१६ । यास्ते राके० । ऋ. २,३२,५; अथर्व. ७,४८,२; तै. सं. ३,३,११,५; काठ. १३,१६ । सिनीवालि० । ऋ. २,३२,६; अथर्व. ७,४८,१; तै. सं. ३,१,११,३; ३,११,५; नि. ११,३२; काठ. १३,१६ । या सुपाणिः० । ऋ. २,३२, ७; अथर्व. ७,४८,२; तै. सं. ३,१,११,४; ३,११,५; काठ. १३,१६ । कुहमहं(०देवी) । ऋ. परि. ३,१; अथर्व. ७,४७,१; तै. सं. ३,३,११,५; काठ. १३,१६ । कुहर्देवानाम्० । ऋ. परि. ३,२; अथर्व. ७,४७,२; तै. सं. ३,३,११,५; काठ. १३,१६ । अग्निर्होता गृहपतिः० । ऋ. ६,१५,१३; तै. ब्रा. ३,५,१२,१ । हव्यवाड(ळ)-ग्निः० । ऋ. ५,४,२; तै. सं. ३,४,११,१]

[१] तै. ब्रा. २,८,३; २,८,१ । वा. ३४,२०-२२; ४,३७; १०,२०; २३,६५ । काण्व. ३३,१४-१६; ४,४९; ११,२९; २५,६७ । [सोमो धेनुं सोमो० । ऋ. १,९१,२०; तै. ब्रा. २,८,३,१ । अषाढं युत्सु पृतनासु० । ऋ. १,९१,२१; तै. ब्रा. २,४,३,८; २,८,३,१; ७,४,१ । स्वं सोम क्रतुभिः० । ऋ. १,९१,२; तै. ब्रा. २,४,३,८; २,८,३,१ । या ते धामानि दिवि० । ऋ. १,९१,४; तै. सं. २,३,१४,१; ४,१,११,१; तै. ब्रा. २,८,३,२; काठ. १३,१५ । त्वमिमा ओषधीः सोम० । ऋ. १,९१,२२; तै. ब्रा. २,८,३,१]

या ते धामानि हविषा यजन्ति, सोमापूषणे,—मौ देवौ ॥	६
सोमापूषणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम् । विषुवत्तं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पञ्चरश्मिम् ॥	७
दिरेव्यन्यः सदनं चक्र उच्चो पृथिव्यामन्यो अध्यन्तरिक्षे । ता अस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुं रायस्पोषं विद्युतां नाभिमुस्मे ॥	८
धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रथिं सोमो रथिपतिर्दधातु । अवतु देव्यदितिरनर्वा बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥	९
विश्वान्यन्यो भुवना जजान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति । सोमापूषणा अवतु धियं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतना जयेम ॥	१०
प्रजापते नहि त्वत्तान्यन्यो विश्वा जातानि परि तां बभूव । यस्मै कै जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रथीणाम् ॥	११
रथीणां पतिं यजतं बृहन्तुमस्मिन् भरे नृतुमं वाजसातौ । प्रजापतिं प्रथमजामृतस्य मजाम देवमधि नो ब्रवीतु ॥	१२
प्रजापते त्वं निधिपाः पुराणो देवानां पिता जनिता प्रजानाम् । पतिर्विश्वस्य जगतः परस्पा हविर्नो देव विहवे जुषस्व ॥	१३
तवमे लोकाः प्रदिशो दिशश्च परावतो निवत उद्वतश्च । प्रजापते विश्वसृग् जीवधन्य इदं नो देव प्रतिहर्य हव्यम् ॥	१४
प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियानां देवानामग्रे यजतं यजध्वम् । स नो ददातु श्रवणं पितृणां तस्मै ते देव हविषा विधेम ॥	१५

[या ते धामानि हविषा०। ऋ. १.११.१९; तै. सं. १.२.१०.१; तै. ब्रा. २.८.३.१; काठ. ११.१३। सोमा-
पूषणा०। ऋ. २.४०.१.३; तै. सं. १.८.२२.५; २.६.११.४; तै. ब्रा. २.८.१.५; काठ. ८.१७। दमौ देवौ०।
२.४०.२; तै. सं. १.८.२२.५; २.६.११.४; तै. ब्रा. २.८.१.५; काठ. ८.१७। सोमापूषणा रजसो०। ऋ.
२.४०.३; तै. सं. १.८.२२.५; तै. ब्रा. २.८.१.५। दिरेव्यन्यः सदनं चक्र०। ऋ. २.४०.४; तै. ब्रा. २.८,
१.५। धियं पूषा जिन्वतु०। ऋ. २.४०.६; तै. ब्रा. २.८.१.६। विश्वान्यन्यो भुवना०। ऋ. २.४०.५;
तै. ब्रा. २.८.१.६। प्रजापते नहि त्वत्तान्यन्यो०। ऋ. १०.१२१.१०; अथर्व. ७.७९.४; ८०.३; तै. सं.
१.८.१४.२; ३.२.५.६; तै. ब्रा. २.८.१.२; ३.५.७.१; तै. आ. १०.५४; नि. १०.४३; काठ. १५.८। रथीणां
पतिं यजतं०। तै. ब्रा. २.८.१.३। प्रजापते त्वं निधिपाः०। तै. ब्रा. २.८.१.३। तवमे लोकाः प्रदिशो०।
तै. ब्रा. २.८.१.३। प्रजापतिं प्रथमं०। तै. ब्रा. २.८.१.४]

यो राय ईशे शतदाय उ३कध्यो यः पु३शूनां रक्षिता विष्टितानाम् ।	
प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य सहस्रधामा जुषतां हविर्नः ॥ १ ॥	१६
वायो शतं हरीणां युवस्व पोष्याणाम् ।	
उत वा ते सहस्रिणो रथा आयातु पाजसा ॥	१७
ईशानाय प्रहुतिं यस्ता आनद् शुचिं सोमं शुचिपास्तुभ्यं वायो ।	
ऋणोपि तं मर्त्येषु प्रशस्तं जातो जातो जायते वाज्यस्य ॥	१८
युक्ष्वा हि त्वं रथासहा युवस्व पोष्या वसो ।	
आन्नो वायो मधु पिवास्माकं सवनागहि ॥	१९
कुविदङ्गं नमसा ये वृधासः पुरा देवा अनवर्धासा आसन् ।	
ते वायवे मनवे बाधितायावासयन्नपसं सूर्येण ॥	२०
आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे ।	
वयं हि ते चक्रमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥	२१
सं ते वायुः ॥	२२
पीवोअन्नं रयिवृधः सुमेधाः श्वेतः सिपक्ति नियुतामभिर्ध्रीः ।	
ते वायवे समनसो वितस्थुर्विश्वेन्नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥	२३
राये नु यं जज्ञत् रौदुसीमे राये देवी धिषणा धाति देवम् ।	
अधु वायुं नियुतः सश्वत स्वा उत श्वेतं वसुधितिं निरेके ॥	२४
आ वायो, प्र वायुं, प्र याभिः ॥	२५

[यो राय ईशे० । तै. ब्रा. २, ८, १, ४]

- [२] तै. ब्रा. २, ८, १ । वा. ११, ३९; २७, २३-२४, २७-२८; ७, ७; ३३, ५५; २५, १५, २१-२२; ४, ५; ३१, १६ । काण्व. १२, ३९; २९, २३-२४, २६, ३१; ७, ६; ३२, ५५; २७, १९, २५-२६; ४, ६; ३५, १६ । [वायो शतं हरीणां० । ऋ. ४, ४८, ५; तै. सं. २, २, १२, ७ । ईशानाय प्रहुतिं० । ऋ. ७, ९०, २ । युक्ष्वा हि त्वं रथासहा० । ऋ. ८, २६, २० । कुविदङ्गं नमसा० । ऋ. ७, ९१, १ । आ नो वायो महे० । ऋ. ८, ४६, २५ । सं ते वायुः० । तै. सं. ४, १, ४; ५, १, ५, १; काठ. १६, ४; १९, ५; कपि. ३०, ३ । पीवोअन्नं (०न्नां) रयिवृधः० । ऋ. ७, ९१, ३; तै. ब्रा. २, ८, १, १ । राये नु यं जज्ञत्० । ऋ. ७, ९०, ३; तै. ब्रा. २, ८, १, १ । आ वायो० । ऋ. ७, ९२, १; तै. सं. १, ४, ४, १; ३, ४, २, १; तै. ब्रा. २, ८, ११; काठ. ४, २; १३, ११-१२; कपि. ३, २ । प्र वायुं० । ऋ. ६, ४९, ४; तै. ब्रा. २, ६, १, १ । प्रयाभिः० । ऋ. ७, ९२, ३; तै. सं. २, २, १२, ७; तै. ब्रा. २, ८, १, १; काठ. १०, १२]

आ नो नियुद्धिः शतिनीभिरध्वरं सहस्रिणीभिरुपयाहि यज्ञम् ।	
वायो अस्मिन्सर्वने मादयस्व यूयं पात स्वास्तिभिः सदा नः ॥	२६
देवानां भद्रां सुमतिर्कृज्यतां देवानां रातिरभि नो निवर्तताम् ।	
देवानां सख्यमुपसेदिमा वयं देवा ना आयुः प्रतिरन्तु जीवसे ॥	२७
भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।	
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥	२८
शतमिन्नु शरदो अन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जरमं तनूनाम् ।	
पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो मध्या गिरिपतायुर्गन्तोः ॥	२९
आ वो देवास ईमहे ॥	३०
उत देवा अवहितं देवा उन्नयथा पुनः । उतागश्चक्रुषं देवा देवा जीवयथा पुनः ॥	३१
यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः ॥ २ ॥	३२
अग्ने नय ॥	३३
प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं हव्यं मतिं चाग्नेये सुपूतम् ।	
यो दैव्यानि मानुषा जनृष्यन्तर्विश्वानि विघ्नना जिगाति ॥	३४
अग्ने त्वं पारय ॥	३५
अच्छा गिरो मतयो देवयन्तीरग्निं यन्ति द्रविणं भिक्षमाणाः ।	
सुसंदेशं सुप्रतीकं स्वञ्च हव्यवाहमर्तिं मानुषाणाम् ॥	३६
अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः ।	
पुनरस्मभ्यं सुविताय देव क्षां विश्वेभिरमृतेभिर्यजत्र ॥	३७

[आ नो नियुद्धिः० । क्र. ७,९२,५; तै. ब्रा. २,८,१,२। देवानां भद्रा सुमतिः०। क्र. १,८९,२; नि. १९,३९। भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम० । क्र. १,८०,८; सा. १,८७४; तै. आ. १,१,१; काठ. ३,५,१; कपि. २८,२ । शतमिन्नु शरदो० । क्र. १,८९,९; तै. आ. १,२७,६; काठ. ३,५,१; कपि. ४८,२ । आ वो देवास० । तै. सं. १,२,१,२ । उत देवा अवहितं० । क्र. १०,१३७,१; अथर्व. ४,१३,१ । यज्ञेन यज्ञमयजन्त० । ऋ. १, १६४,५०; १०,९०,१६; अथर्व. ७,५,१; तै. सं. ३,५,११,५; तै. आ. ३,२,७; शत. ब्रा. १०,२,२,२]

[३] तै. ब्रा. २,८,२ । वा. ५,३६; ७,४३; ४०,१६; १२,१२; ४,३०; १८,४९; २१,२; ३८,५ । काण्व. ५,४५; ९,८, ४०,१८; १३,१३; ४,४२; २०,१९; २३,२; ३८,५ । अग्ने नय सुपूतम्० । क्र. १,१८९,१; तै. सं. १, १,४३,३; ४,४३,१; तै. ब्रा. २,८,२,३; तै. आ. १,८,८; शत. ब्रा. १४,८,३,१; काठ. ३,१; ६,१०; कपि. २,८। प्र वः शुक्राय भानवे०। क्र. ७,४,१; तै. ब्रा. २,८,२,३; कठ. ७,१६ । अग्ने त्वं पारय०। क्र. १,१८९,२; तै. सं. १,१,१४,४; तै. ब्रा. २,८,२,५; तै. आ. १०,२,१ । अच्छा (च्छा) गिरो मतयो०। क्र. ७,१०,३; तै. ब्रा. २,८,२,४ । अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा० । १,१८९,३; तै. ब्रा. २,८,२,४]

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देवयन्तः ।	
दक्षिणावाङ् वाजिनी प्राच्येति हविर्भरन्त्यग्रये घृताची ॥	३८
उदुत्तमं,—मस्तभ्नाद् घा,—मिमां धियम् ॥	३९
कितवासो यद्रिरिपुर्न दीवि यद्वा घा सत्यमुत यन्न विश्वं ।	
सर्वा तां विष्य शिथिरैव देवाथा ते स्याम वरुण प्रियासः ॥	४०
अवु ते हेडो वरुण, तत्त्वायामि ॥	४१
पावीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात् ।	
ग्राभिरछिद्रं शरणं सजोषा दुरार्धर्षं गृणते शर्म यत्सत् ॥	४२
आ नो दिवः ॥	४३
इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व ।	
तव शर्मन् प्रियतुमे दधाना उपस्थेयाम शरणं न वृक्षम् ॥	४४
यस्ते स्तनः शशयो यो मुयोभूर्येण विश्वा पुष्यसि वार्याणि ।	
यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः सरस्वति तमिह धातवे कः ॥	४५
सरस्वत्यभि नो नेषि वस्य, इदं ते हव्यम् ॥ ३ ॥	४६

[प्र कारवो मनना०। ऋ. ३,६,१; तै. ब्रा. २,८,२,५ । उदुत्तमं वरुण पाश० । ऋ. १,२४,१५; सा. ५८९; अथर्व. ७,८३,३; १८,४,६९; तै. सं. १,५,११,३; ४,२,१,३; तै. ब्रा. २,७,१६,४; ८,१,६; तै. आ. २,४,४; नि. २,१३; काठ. ३,८; १६,८; १९,११; २१,१३; कपि. २,१५; ३२,१ । अस्तभ्नाद् घाम्० । ऋ. ८,४२,१; तै. सं. १,२,८,१; तै. ब्रा. २,८,१,६; काठ. २,६; ११,१२; कपि. १,१९ । इमां धियम्० । ऋ. ८,४२,३; १०,६७,१; अथर्व. २०,९१,१; तै. सं. १,२,२,२; ६,१,३,२; काठ. २,३; कपि. १,१५ । कितवासो यद्रिरिपुः० । ऋ. ५, ८५,८; तै. सं. ३,४,११,६; तै. ब्रा. २,८,१,५; काठ. २३,१२ । अव ते हेडो (लो) वरुण० । ऋ. १,२४,१४; तै. सं. २,५,११,३; तै. ब्रा. २,७,१६,४; ८,१,६; तै. आ. २,४,४; काठ. ४०,११ । तत्त्वायामि ब्रह्मणा० । ऋ. १,२४,११; तै. सं. २,१,११,६; तै. ब्रा. २,८,१,६; काठ. ४,१६; ११,१३; १२,१५; १७,१९; २१,१३; ४०,११ । पावीरवी कन्या चित्रायुः० । ऋ. ६,४९,७; तै. सं. ४,१,११,२; तै. ब्रा. २,८,२,८ । आ नो दिवः० । ऋ. ५,४३,११; ७,२४,३; तै. सं. १,८,२२,१; २,५,१२,१; ३,१,११,२; काठ. ४,१६; २०,१५ । इमा जुह्वाना युष्मदा० । ऋ. ७,९५,५; तै. ब्रा. २,४,६,१; काठ. ४,१६ । यस्ते स्तनः शशयो० । ऋ. १,१६, ४,४९; अथर्व. ७,१०,१; तै. ब्रा. २,८,२,८; तै. आ. ४,८,२; ५,७,३; शत. ब्रा. १४,२,१,१५; ९,४,२८ । सरस्वत्यभि नो नेषि० । ऋ. ६, ६१,१४; तै. सं. ७,२,७,४; तै. ब्रा. २,४,३,१; २,८,२,८; काठ. १७,१८; ३०,३ । इदं ते हव्यम् । तै. ब्रा. २,५,४,६]

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहन्तं बृहस्पतिः सद्ने सादयध्वम् । सादद्योनिं दमा आ दीदिवांसः हिरण्यवर्णमरुषः सपेम ॥	४७
स हि शुचिः शतपत्रः स शुन्ध्युहिरण्यवाशीरिषिरः स्वर्षाः । बृहस्पतिः स स्वावेशः ऋष्वः पुरु सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः ॥	४८
बृहस्पतिः, स सुष्टुभा ॥	४९
बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद् द्युमद्विभाति क्रतुमर्जनेषु । यदीदयच् शवसः क्रतुप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥	५०
एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे ॥	५१
सूर्यो देवीमुषसः रोचमानां मर्यो न योषामभ्येति पश्चा । यत्रा नरो देवयन्तो युगानि वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम् ॥	५२
भद्रा अश्वा, —स्तत्सूर्यस्य ॥	५३
तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे । अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः कृष्णमन्यद्वरितः संभ्ररन्ति ॥	५४
अद्या देवा उद्विता सूर्यस्य निरःहसः पिपुता निरुवद्यात् । तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामद्वितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥	५५

[४] तै. ब्रा. २, ८, २; २, ८, ७ । वा. २६, ३: ३३, ३७-३८, ४२; ७, ४२; १३, ४६; २१, ५-६; २५, २३; २९, ४ । काण्व. २, २१; २८, ४; ३२, ३७-३८, ४२; ८, २४, ९, ७; १४, ४८; २३, ५-६; २७, २७; ३१, ४ । [आवेधसं नीलपृष्ठं० । ऋ. ५, ४३, १२; तै. ब्रा. २, ५, ५, ४; २, ८, २, ७ । स हि शुचिः शतपत्रः० । ऋ. ७, ९७, ७; तै. ब्रा. २, ५, ५, ४; ८, २, ७ । बृहस्पतिः० । ऋ. ४, ५०, ४; ६, ७३, ३; १०, ४२, ११; ४३, ११; ४४, ११; १८२, १; अथर्व. ७, ५१, १; २०, १७, ११; ८८, ४; ८९, ११; ९०, ३; ९४, ११; तै. सं. ३, ३, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ७-८; काठ. १७, १८ । स सुष्टुभा० । ऋ. ४, ५०, ५; १, ६२, ४; अथर्व. २०, ८८, ५; तै. सं. २, ३, १४, ४; काठ. १०, १३ । बृहस्पते अति यदर्यो० । ऋ. २, २३, १५; तै. सं. १, ८, २२, २; काठ. ४, १६; ४०, ११ । एवा पित्रे विश्वदेवाय० । ऋ. ४, ५०, ६; अथर्व. २०, ८८, ६; तै. सं. १, ८, २२, २; तै. ब्रा. २, ८, २, ८; काठ. १७, १८ । सूर्यो देवीमुषसः० । ऋ. १, ११५, २; अथर्व. २०, १०७, १५; तै. ब्रा. २, ८, ७, १ । भद्रा अश्वाः० । ऋ. १, ११५, ३; तै. ब्रा. २, ८, ७, १ । तत्सूर्यस्य० । ऋ. १, ११५, ४; अथर्व. २०, १२३, १; तै. ब्रा. २, ८, ७, १; नि. ४, ११ । तन्मित्रस्य वरुणस्य० । ऋ. १, ११५, ५; अथर्व. २०, १२३, २; तै. ब्रा. २, ८, ७, २ । अद्या देवा उद्विता० । ऋ. १, ११५, ६; तै. ब्रा. २, ८, ७, २]

चित्रं देवानामुदुगादनीकं, सुत्रामाणं, महीमू ष्व, —दितिः पाशान् ॥ ५६

अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः ।

विंशे देवा अदितिः पञ्च जना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥ ५७

विष्टम्भो दिवः, स्तीर्णो बर्हिः ॥ ४ ॥ ५८

विष्णोर्नु कं, तदस्य, प्र तद्विष्णुः ॥ ५९

परो मात्रया तन्वा वृधान न ते महित्वमन्ववृश्वन्ति ।

उमे ते विश्व रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वं परमस्य वित्से । ६०

विचक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।

ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास उरुक्षितिः सुजनिमा चकार ॥ ६१

त्रिर्देवः पृथिवीमेष एतां विचक्रमे अतर्चसं महित्वा ।

प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयांस्त्वेपं ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॥ ६२

इन्द्रं नरो नेमघिता, युजे रथम् ॥ ६३

जगृह्णा ते दक्षिणामिन्द्र हस्तं वसुयवो वसुपते वसूनाम् ।

विश्वा हि त्वा गोपतिः शूर गोनामस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥ ६४

[चित्रं देवानाम् । ऋ. १, ११५, १; अथर्व. १३, २, ३५; २०, १०७, १४; तै. सं. १, ४, १४, १; २, ४, १४, ४; तै. ब्रा. २, ८, ७, ३; ऐ. आं. ३, ९; तै. आ. १, ७, ६; २, १३, १; नि. १२, १६; काठ. ४, ६; १०, १३; १३, १६; २१, १४; २२, ५-६, ८; कपि. ३, ४, ७; ३५, २ । सुत्रामाणं पृथिवीं । ऋ. १०, ६३, १०; अथर्व. ७, ६, ३; तै. सं. १, ५, ११, ५; ७, १, १८, २; तै. आ. १, १३, २; काठ. २, ३ । महीमू षु० । तै. सं. १, ५, ११, ५; ७, १, १८, २; तै. ब्रा. ३, १, ३, ३; तै. आ. १, १३, २; काठ. ३०, ४—५; कपि. ४६, ७ । अदितिः पाशान्० । तै. सं. ३, १, ४, ४; काठ. २०, ८ । अदितिर्द्यौरदितिः० । ऋ. १, ८९, १०; अथर्व. ७, ६, १; तै. आ. १, १३, २; नि. ४, २३ । विष्टम्भो दिवः० । ऋ. ९, ८९, ६; तै. सं. ४, ४, १२, ५; काठ. २२, १४ । स्तीर्णो बर्हिः० । ऋ. १, १३५, १; तै. सं. ५, १, ११, २; काठ. ५, ६, २]

[५] तै. ब्रा. २, ८, २-३ । वा. ५, १८, २०; १९, ८१; ८, १५ । काण्व. ५, २४, २६; २१, ७८; ९, १५ । [विष्णोर्नु कं० । ऋ. १, १५४, १; अथर्व. ७, २६, १; तै. सं. १, २, १३, २; तै. ब्रा. २, ८, ३, २; काठ. २, १०; २५, ८; कपि. २, ४; ४०, १ । तदस्य० । ऋ. १, १५४, ५; १०३, ५; २, ३५, ११; तै. ब्रा. २, ४, ६, २; ८, ३, २ । प्र तद्विष्णुः० । ऋ. १, १५४, २; अथर्व. ७, २६, २—३; तै. ब्रा. २, ४, ३, ४; ८, ३, २; ३, १, ३, ३; नि. १, २०; काठ. २, १०; २५, ८; कपि. २, ४; ४०, १ । परो मात्रया तन्वा० । ऋ. ७, ९९, १; तै. ब्रा. २, ८, ३, २ । विचक्रमे पृथिवीमेष० । ऋ. ७, १००, ४; तै. ब्रा. २, ४, ३, ५; ८, ३, ३ । त्रिर्देवः पृथिवीमेष० । ऋ. ७, १००, ३; तै. ब्रा. २, ४, ३, ५; ८, ३, ३ । इन्द्रं नरो नेमघिता० । ऋ. ७, २७, १; सा. ३१८; तै. सं. १, ६, १२, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ५ । युजे रथम्० । ऋ. ७, २३, ३; अथर्व. २०, १२, ३; तै. ब्रा. २, ४, १, ३; ८, २, ५ । जगृह्णा(०भ्मा०) ते दक्षिणमिन्द्र० । ऋ. १०, ४७, १; सा. ३१७; तै. ब्रा. २, ८, २, ५]

तवेदं विश्वमभितः पशुव्यं यत् पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य ।
गवामसि गोपतिरेक इन्द्र भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः ॥

६५

समिन्द्र नः ॥

६६

आरांश्च शत्रुमपबाधस्व दूरमुग्रो यः शम्भुः पुरुहूत तेन ।
अस्मे धेहि यवमद्रोमदिन्द्र कुधीं धियं जरित्रे वाजुरत्नाम् ॥

६७

इन्द्रो बलं रक्षितारं दुधानां करेणैव विचकर्ता रवेण ।
स्वेदाज्जिभिराशिरुमिच्छमानोऽरोदयत् पणिमां गां अमुष्णात् ॥

६८

अध्वर्यवो यो दृभीकं जघान यो गां उदाजदपि हि बलं वः ।
तस्मा एतमन्तरिक्षे न वातमिन्द्रं सौमैरोर्णुत जूने वस्त्रैः ॥

६९

इन्द्रा ओषधीरसनोदहानि वनस्पतींश्चसनोदन्तरिक्षम् ।
बिभेदु बलं नुनुदे विवाचोऽथाभवहमिताभिकृतूनाम् ॥

७०

यो हत्वाहिमरिणात् सप्त सिन्धून् यो गां उदाजदपधा बलस्य ।
यो अश्मनोरन्तरिणि जजान सध्वक् समत्सु स जनासा इन्द्रः ॥

७१

अभि स्ववृष्टिम् ॥

७२

भिनद्वलमङ्गिरोभिर्गुणानो वि पर्वतस्य दहितान्यैरत् ।
रिणग्रोधांसि कृत्रिमान्येषां सौमस्य तां मदा इन्द्रश्चकार ॥ ५ ॥

७३

विष्णुं देवं वरुणमूतये भगं मेदसा देवा वपया यजध्वम् ।
तां नो यज्ञमागतं विश्वधेना प्रजावुदस्मे द्रविणेह धत्तम् ॥

७४

[तवेदं विश्वमभितः० । ऋ. ७, ९८, ६; अथर्व. २०, ८७, ६; तै. ब्रा. २, ८, २, ६ । समिन्द्र नः०(णो०) । ऋ. ५, ४२, ४; अथर्व. ७, ९७, २; तै. सं. १, ४, ४४, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ६; काठ. ४, १२; कपि. ३, १० । आरांश्च शत्रु-
मपबाधस्व० । ऋ. १०, ४२, ७; अथर्व. २०, ८९, ७; तै. ब्रा. २, ८, २, ७; नि. ५, २४ । इन्द्रो बलं (व०)
रक्षितारं० । १०, ६७, ६; अथर्व. २०, ९१, ६ । अध्वर्यवो यो दृभीकं० । ऋ. २, १४, ३ । इन्द्रा (०न्द्र) ओ-
षधीरसनो० । ऋ. ३, ३४, १०; अथर्व. २०, ११, १० । यो हत्वाहिमरिणात् सप्त० । ऋ. २, १२, ३; अथर्व.
२०, ३४, ३ । अभि स्ववृष्टिम्० । ऋ. १, ५२, ५ । भिनद्वलमङ्गिरोभिः० । ऋ. २, १५, ८; तै. सं. २, ३,
१४, ५]

[६] तै. ब्रा. २, ८, ४, ६ । वा. ८, ६, ५९; ३३, ४३; ३४, ३१; १२, ७५, ७८, ८१, ८४, ८८ । काण्व. ८, ५; ९, ४५; ३२,
४३; ३३, २५; १३, ७६, ७९, ८२, ८५, ८९ । [विष्णुं देवं वरुणमूतये० । तै. ब्रा. २, ८, ४, ४]

- मैदसा देवा वपया यजध्वं विष्णुं च देवं वरुणं च रातिम् ।
 ता नो अभीवामपवाधमाना इमं यज्ञं जुषमाणा उपेतम् ॥ ७५
- विष्णुवरुणा युवमध्वराय नो विशं जनाय महि शर्म यच्छतम् ।
 दीर्घप्रयज्यू हविषा वृधाना ज्योतिषारातीर्दहतं तमांसि ॥ ७६
- ययोरोजसा स्कमिता रजांसि वीरेभिर्वीरतुमा शविष्ठा ।
 या पत्येते अप्रतीता सहोभिर्विष्णु अगन् वरुणा पूर्वहूतिम् ॥ ७७
- विष्णुवरुणा अभिशस्तिपावा देवा यजन्त हविषा घृतेन ।
 अपामीवां सेधत रक्षसश्चाथा धत्तं यजमानाय शंस्योः ॥ ७८
- अहोमुखा वृषभा सुप्रतूर्ता देवानां देवतुमा शविष्ठा ।
 विष्णुवरुणा प्रतिहर्यतं न इदं नरा प्रयतमृतये हविः ॥ ७९
- आ देवो याति सविता सुरत्नोऽन्तरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः ।
 हस्ते दधानो नर्या पुरुणि निवेशयश्च प्रसवश्च भूम ॥ ८०
- अभीवृतं कृशनैर्विश्वरूपं हिरण्यशम्यं यजतो बृहन्तम् ।
 आस्थाद्रथं सविता चित्रभानुः कृष्णा रजांसि तविषां दधानः ॥ ८१
- स घा नो देवः सविता सहावासाविषद्रसुपतिर्विस्त्रनि ।
 विश्रयमाणो अमतिमूर्च्छी मर्तेभोजुनमध रासते नः ॥ ८२
- आ कृष्णेन रजसा, वाममघं ॥ ८३
- गं धियं वाजयन्तः पुरन्धि नराशंसो ग्रास्पतिर्नो अव्यात् ।
 जाये वामस्य संगथे रूपाणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ ८४

[मैदसा देवा वपया० । तै. ब्रा. २,८,४,४ । विष्णुवरुणा युवम० । तै. ब्रा. २,८,४,५ । ययोरोजसा स्क-
 मिता० । अथर्व. ७,२५(२६),१; तै. ब्रा. २,८,४,५ । विष्णुवरुणा अभि० । तै. ब्रा. २,८,४,६ । अहोमुखा
 वृषभा० । तै. ब्रा. २,८,४,६ । आ देवो याति (तु०) सविता० । ऋ. ७,४५,१; तै. ब्रा. २,८,६,१; काठ.
 १७,१९ । अभीवृतं कृशनैः० । ऋ. १,३५,४; तै. ब्रा. २,८,६,१ । स घा नो देवः सविता० । ऋ. ७,४५,
 ३; तै. ब्रा. २,८,६,१ । आ कृष्णेन रजसा० । ऋ. १,३५,२; तै. सं. ३,४,११,३ । वाममघं० । ऋ.
 ६,७१,६; तै. सं. १,४,२३,१; २,२,१२,२ । भगं धियं वाजयन्तः० । ऋ. २,३८,१०; तै. ब्रा. २,८,६,३]

या ओषधयो, ऽश्वावती, —मौषधीरिति मातरं, ऽति विश्वाः परिष्ठा, यदोषधयः
संगच्छन्ते, ऽन्या वो अन्याम् ॥ ६ ॥ ८५

मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे रुचा भवतां शुचयद्भिरर्कैः ।
यत् सी० वरिष्ठे बृहती विमिन्वन् रुवद्रोक्षा प्रथानेभिरेवैः ॥ ८६

प्र पूर्वजे ॥ ८७

स इत् स्वपा भुवनेष्वास य इमे द्यावापृथिवी जजान ।
उर्वी गुभीरं रजसी सुमेके अव० शो धीरः शच्या समैरत् ॥ ८८
भूरि द्वे अचरन्ती चरन्तं पद्वन्तं गर्भमपदी दधाते ।
नित्यं न सूनुं पित्रोरुपस्थे द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ८९

इदं द्यावापृथिवी सत्यमस्तु पितृमार्तयैर्दिहोपब्रुवे वाम् ।
भूतं देवानामवमे अवोभिर्विद्यामेष० वृजनं जीरदानुम् ॥ ९०

उर्वी पृथ्वी बहुले दूरं अन्ते उपब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन् ।
दधाते ये सुमेगे सुप्रतृती द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ९१

इन्द्रो भूतस्य भुवनस्य राजेन्द्रो दाधार पृथिवीमुत्तमाम् ।

इन्द्रे ह विश्वा भुवना श्रितानीन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९२

इन्द्रः पृणन्तं पपूरि चन्द्रा इन्द्रः स्तुवन्त० स्तवितारमिन्द्रः ।

दधाति शक्रः सुकृतस्य लोक इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९३

इन्द्रो द्यौरुर्व्युत् भूमिरिन्द्रा इन्द्रः समुद्रो अभवद्रभीरः ।

उर्वन्तरिक्ष० स जनासा इन्द्रा इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९४

[या ओषधयः० (०षधीः) । ऋ. १०, ९७, १; तै. सं. ४, २, ६, १; नि. ९, २८; काठ. १३, १६; १६, १३; कपि. २५, ४ । अश्वातीम्० । ऋ. १०, ९७, ७; तै. सं. ४, २, ६, ४; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८; काठ. १६, १३; कपि. २५, ४ । ओषधीरिति मातरः० । ऋ. १०, ९७, ४; तै. सं. ४, २, ६, १; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८; नि. ६, ३; काठ. १३, १६; १६, १३; कपि. २५, ४ । अति विश्वाः परिष्ठा० । ऋ. १०, ९७, १०; तै. सं. ४, २, ६, ३; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८; काठ. १६, १३; कपि. २५, ४ । यदोषधयः संगच्छन्ते० । तै. सं. ४, २, ६, २; कपि. २५, ४ । अन्या वो अन्याम्० । ऋ. १०, ९७, १४; तै. सं. ४, २, ६, ३; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८; काठ. १६, १३; कपि. २५, ४]

[७] तै. ब्रा. २, ८, ४, ७-८; २, ८, २, ८ । वा. २०, ५४; २७, २८; ३४, ४० । काण्व. २२, ३९; २९, ३१ । [मही द्यावापृथिवी० । ऋ. ४, ५६, १ । प्र पूर्वजे० । ऋ. ७, ५३, २; तै. सं. ४, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, ४, ७ । स इत् स्वपा भुवनेष्वास० । ऋ. ४, ५६, ३; तै. ब्रा. २, ८, ४, ७ । भूरि द्वे अचरन्ती० । ऋ. १, १८५, २; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८ । इदं द्यावापृथिवी० । ऋ. १, १८५, ११; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८ । उर्वी पृथ्वी (पृथिवी) बहुले० । ऋ. १, १८५, ७; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८]

इन्द्रो वृत्रं वज्रेणावधीद्दीन्द्रो व्यसमुतं शुष्णमिन्द्रः ।

इन्द्रः पुरः शम्बरस्याभिनद्दीन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥

९५

इन्द्रो बभूव ब्रह्मणा गभीरं इन्द्रा अभूतः परिभूष्विन्द्रः ।

इन्द्रो भविष्यदुत भूतमिन्द्रा इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥

९६

इन्द्रोऽस्मै अवतु वज्रबाहुरिन्द्रे भूतानि भुवनानीन्द्रे ।

अस्माकमिन्द्रो भवतु प्रसाहं इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥

९७

उत स्या नः सरस्वती जुषाणोपश्रवत् सुभगा यज्ञे अस्मिन् ।

द्युतद्युभिर्नमस्यैरियाणां राया युजा चिदुत्तरा सखिभ्यः ॥

९८

प्र क्षौदसा धायसा सस्र एषा सरस्वती धरुणमायसी पूः ।

प्र बाधमाना रथ्येव याति विश्वा अपो मृदिना सिन्धुरन्याः ॥

९९

एकाचेतत् सरस्वती नदीनां शुचिर्यतीं गिरिभ्या आ समुद्रात् ।

रायश्चेतन्ती भुवनस्य भूरेर्धृतं पयो दुदुहे नाहुषाय ॥

१००

इदमददाद्रभसमृणच्युतं दिवोदासं वधीयश्वाय दाशुषे ।

यां शश्वन्तमाचखादावसं पणिं तां ते दात्राणि तविषा सरस्वति ॥

१०१

अयम् ते सरस्वति वसिष्ठो द्वात्रा ऋतस्य सुभगे व्यावः ।

वर्ध शुभ्रे स्तुवते रासि वाजान् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥

१०२

इयं शुष्मेभिर्विसखा इवारुजत् सानु गिरीणां तुविषेभिरुर्मिभिः ।

पारावतघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमाविवासेम धीतिभिः ॥७॥

१०३

शुचिं नु स्तोमं, श्रथद्वत्रं, —मुभा वामिन्द्राग्नी, प्र चर्षणिभ्या, आ वृत्रहणा,

[उत स्या नः सरस्वती जुषाणोप० । ऋ. ७, ९५, ४ । प्र क्षौदसा धायसा० । ऋ. ७, ९५, १ । एकाचेतत् सरस्वती० । ऋ. ७, ९५, २ । अयमु ते सरस्वति० । ऋ. ७, ९५, ६ । इयं शुष्मेभिर्विसखा० । ऋ. ६, ६१, २; तै. ब्रा. २, ८, २, ८; नि. २, २४; काठ. ४, १६]

[८] तै. ब्रा. २, ८, ७, ४ । वा. ३, १३; २०, ४४; २७, २०; २९, ९; ६, २० । काण्व. ३, १९; २२, २९; २९, २०; ३१, ९; ६, २७ । [शुचिं नु स्तोमं० । ऋ. ७, ९३, १; तै. सं. १, १, १४, १; तै. ब्रा. २, ४, ८, ३; काठ. १३, १५; २१, १३ । श्रथद्व वृत्रम्० । ऋ. ६, ६०, १; तै. सं. ४, २, ११, १; ३, १३, ८; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; ३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५; २१, १३; २३, ११ । उभा वामिन्द्राग्नी० । ऋ. ६, ६०, १३; तै. सं. १, १, १४, १; ५, ५, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ७, ४, ७, ५; ६, २; कपि. ४, ८; ५, ३—४ । प्र चर्षणिभ्या० (०भ्यः) । ऋ. १, १०९, ६; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ४, १५ । आ वृत्रहणा० । ऋ. ६, ६०, ३; तै. ब्रा. ३, ६, ८, १]

गीर्भिर्विप्रः, —स्त्वष्टा दधत्, तन्नस्तुरीपं, त्वष्टा वीरम् ॥	१०४
पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः । प्रजां त्वष्टा विष्णुतु नाभिमस्मे अधा देवानामप्येतु पाथः ॥	१०५
देव त्वष्टः ॥	१०६
आविष्टयो वर्धते चारुरासु जिह्मानामूर्ध्वः स्वयंशा उपस्थे । उभे त्वष्टुर्विभ्यतुर्जीयमानात् प्रतीचीं सिंहे प्रतिचेतयेते ॥	१०७
जगृह्णा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम् ॥	१०८
सुब्रह्माणं देववन्तं महान्तमुरुं गुभीरं पृथुबुधमिन्द्र । श्रुतऋषिमुग्रमभिमातिषाह्मस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥	१०९
वनीवानो मम दूतासा इन्द्रं स्तोमाश्चरन्ति सुमतीरियाणाः । हृदिस्पृशो मनसा वच्यमाना अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ।	११०
स्वायुधं स्ववसं सुनीथं चतुःसमुद्रं धरुणं रयीणाम् । चर्कृत्यं शंस्यं भूरिवारमुग्रमस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥	१११
अश्वान्तं रथिनं वीरवन्तं सहस्रिणं शतिनं वाजमिन्द्र । भद्रंवातं विप्रवीरं स्वर्षामस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥	११२
सनद्वाजं विप्रवीरं तरुत्रं धनुस्पृतं शूशुवांसं सुदक्षम् । दस्युह्नं पूभिदमिन्द्र सत्यमस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥ ८ ॥	११३

[गीर्भिर्विप्रः० । ऋ. ७,९३,४; तै. ब्रा. २,८,५,१; ३,६,९,१; काठ. ४,१५ । त्वष्टा दधत्० । तै. ब्रा. २,६,८, ४; ८,७,४; काठ. ३८,६ । तन्नस्तुरीपं० । ऋ. १,१४२,१०; ३,४,९; ७,२,९; तै. सं. ४,१,८,३; ३,१,११,१; नि. ६,११; काठ. १८,१७; कपि. २९,५ । त्वष्टा वीरम्० । तै. सं. ५,१,११,३; तै. ब्रा. २,८,७,४; काठ. ५, ६,१ । पिशङ्गरूपः सुभरो० । ऋ. २,३,९; तै. सं. ३,१,११,२; तै. ब्रा. २,८,७,४ । देव त्वष्टः० । ऋ. १०, ७०,९; तै. सं. १,३,१०,१; ६,३,११,२; काठ. ३,७; कपि. २,१४ । आविष्टयो वर्धते० । ऋ. १,९५,५; तै. ब्रा. २,८,७,४; नि. ८,१५ । जगृह्णा (०भ्मा) ते दक्षिणम्० । ऋ. १०,४७,१; सा. ३१७; तै. ब्रा. २,८, १,५ । सुब्रह्माणं देववन्तं० । ऋ. १०,४७,३; तै. ब्रा. २,५,६,१ । वनीवानो मम दूतासा (स)० । १०, ४७,७ । स्वायुधं स्ववसं सुनीथं० । ऋ. १०,४७,२ । अश्वान्तं रथिनं० । ऋ. १०,४७,५ । सनद्वाजं विप्रवीरं० । ऋ. १०,४७,४]

- त्वष्टा पत्नीभिरिह नः सजोषा देवो देवीभिर्हविषो जुषाणः ।
 उपो रयिं बहुलं विष्यता नः शृणोत नः सुमतिं यज्ञियासः ॥ ११४
- रेतोधा यस्य भुवनस्य देवः ससादु योनौ जनिता जनिष्ठः ।
 रूपाणि कृण्वन् विदधद्रूपेषु त्वष्टा पत्नीभिश्चरति प्रजानन् ॥ ११५
- त्वष्टा पत्नीभिरनु महेनेवाग्रेयावा धिषणे यं दधाते ।
 विश्वा वसु हस्तयोरादधानोऽन्तर्मही रोदसी याति साधन् ॥ ११६
- आ नो वीरैर्भिर्जनिता मृतीनां गोभिरश्वेभिर्वसुभिर्वसूयन् ।
 समञ्जानो धामभिर्विश्वरूपैस्त्वष्टा पत्नीभिश्चरति प्रजानन् ॥ ११७
- त्वष्टा रेतो भुवनस्य पत्नीर्विकृण्वानास्तनुयं भूरि पश्वः ।
 आ वो देवी रोदसी तच् शृणोता नो रयिं जनत विश्ववारम् ॥ ११८
- यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां च रयिं च नो जनत विश्वरूपम् ।
 योनौ रेतो दधुदुस्मे नु त्वष्टा देवीः पत्नीर्जनत जीवसे नः ॥ ११९
- वि मच्च श्रथाय रशनामिवाग क्रुध्याम ते वरुण खामृतस्य ।
 मा तन्तुश्छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा शार्यपसः पुरं क्रतौः ॥ १२०
- परं क्रणां सावीरध मत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजम् ।
 अग्युष्टा इन्ने भूयसीरुपासा आ नो वीरान् वरुण तासु शाधि ॥ १२१
- अपो पुं म्यक्ष वरुण भियसं मत्सम्राडृतावोऽनु नो गृभाय ।
 दामिव वत्साद्विमुग्ध्यं हो नहि त्वदारैर् निमिषश्चनेशे ॥ १२२
- यो मे राजन् युज्यो वा सखा वा स्वमे भयं भीरवे मह्यमाह ।
 स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद्वरुण पाह्यसान् ॥ १२३
- मा नो वधैर्वरुण ये त इष्टा एनः कृण्वन्तमरुण श्रीणन्ति ।
 मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्म वि षू मृधः शिश्रथो जीवसे नः ॥ १२४

[९] वा. ७, २४; ३३, ८; १८, ७३; २६, ७ । काण्व. ७, २६; ३२, ८; २०, ४२; २८, ९ । [यज्ञं च नस्तन्वं च० ।
 क्र. १०, १५७, २; साम. ११११; अथर्व. २०, ६३, १; १२४, ४; तै. आ. १, २७, १ । वि मच्च श्रथाय रशनाम० ।
 क्र. २, २८, ५ । पर क्रणा सावीरध० । क्र. २, २८, ९ । अपो पुं म्यक्ष० । क्र. २, २८, ६; नि. १३, १ । यो
 मे राजन् युज्यो० । क्र. २, २८, १० । मा नो वधैर्वरुण० । क्र. २, २८, ७]

कृ३ त्यानि नौ सख्या बभूवुः संचावहै यद्वृकं पुरा चित् ।

बृहन्तं मानि वरुण स्वधावः सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥

१२५

मूर्धानं दिवः, पृष्ठो दिवि, वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम, त्वमग्ने शोचिषा शोशुचानो,
अग्निः प्रातः सवुनाद्, विश्वं विव्याच ॥ ९ ॥

१२६

आ वा५ रथो रोदसी बद्धधानो हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः ।

घृतवर्तनिः पवित्री रुचान इषा५ वोढा नृपतिर्वाजिनीवान् ॥

१२७

स पप्रथानो अभि पञ्च भूमा त्रिवन्धुरो मनसायातु युक्तः ।

विशो येन गच्छथो देवयन्तीः कुत्रा चिद्यामश्विना दधाना ॥

१२८

स्वश्वा यशसायातमर्वाग्देसा निधिं मधुमन्तं पिबाथः ।

वि वा५ रथो व३ध्वा यादमानोऽन्तान् दिवो वाधते वर्तनिभ्याम् ॥

१२९

यो ह स्य वा५ रथिरा वस्त उस्ता रथो युजानः परियाति वर्तिः ।

तेन नः श५ योरुषसो व्युष्टौ न्यश्विना वहत५ यज्ञे अस्मिन् ॥

१३०

युवोः श्रियं परि योषावृणीत् सरो दुहिता परितक्म्यायाम् ।

यदेवयन्तमवथः शंवीभिः परि घ५संमोमना वा५ वयो गात् ॥

१३१

युवं भुज्युमवविद्ध५ समुद्रं उदहथुरर्णसो अस्मिधानैः ।

पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिर्द५सनाभिरश्विना पारयन्ता ॥

१३२

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता ॥

१३३

[कृ३ त्यानि नौ सख्या० । ऋ. ७, ८८, ५ । मूर्धानं दिवः० । ऋ. ६, ७, १; सा. ६७, ११४०; तै. सं. १, ४, १३, १; ऋ. ५, २, १; काठ. ४, ५; २८, १; कपि. ३, ५ । पृष्ठो दिवि० । ऋ. १, ९८, २; ७, ५, २; तै. सं. १, ५, ११, १; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४; काठ. ४, १६; ४०, ३ । वैश्वानरस्य सुमतौ० । ऋ. १, ९८, १; तै. सं. १, ५, ११, ३; नि. ७, २२; काठ. ४, १६ । त्वमग्ने शोचिषा० । ऋ. ७, १३, २; तै. सं. १, ५, ११, २ । अग्निः प्रातः सवुनाद्० । मे. १, ३, ३६; तै. सं. ३, १, ९, १; काठ. ३०, ६—७]

[१०] तै. ब्रा. २, ८, ७; २, ८, ५—६ । वा. २१, ९; ३४, ५८ । काण्व. २३, ९; ३३, ४६ । आ वा५ रथो रोदसी० । ऋ. ७, ६९, १; तै. ब्रा. २, ८, ७, ६ । स पप्रथानो अभि पञ्च० । ७, ६९, २; तै. ब्रा. २, ८, ७, ७ । स्वश्वा यशसायातम्० । ऋ. ७, ६९, ३; तै. ब्रा. २, ८, ७, ७ । यो ह स्य वा५ रथिरा० । ऋ. ७, ६९, ५; तै. ब्रा. २, ८, ७, ८; काठ. १७, १८ । युवोः श्रियं परि योषा० । ऋ. ७, ६९, ४; तै. ब्रा. २, ८, ७, ८; नि. ६, ४ । युवं भुज्युमवविद्ध५० । ऋ. ७, ६९, ७; तै. ब्रा. २, ८, ७, ८ । ब्रह्मणस्पते त्वमस्य० । ऋ. २, २३, १९; २४, १६; तै. ब्रा. २, ८, ५, १]

सं ई५ सत्येभिः सखिभिः शुचिद्विर्गोधायसं५ वि धुनसैरुददः ।	
ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैर्धर्मस्वेदेभिर्द्रविणं५ व्यानृत् ॥	१३४
ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशं५ सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।	
यो गा उदाजत् स दिवे वि चाभजन्महीव रीतिः शवसासरत् पृथक् ॥	१३५
इन्धानो अग्निं५ वनवदनुष्यतः कृतब्रह्मा शशुवद्रातहव्या इत् ।	
जातेन जातमति स प्रससृते यं५ यं५ युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥	१३६
ब्रह्मणस्पते सूर्यमस्य विश्वहा ॥	१३७
सं इज्जनेन सं विशां स जन्मना सं पुत्रैर्वीजं भरते धना नृभिः ।	
देवानां५ यः पितरमाविवासति श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम् ॥	१३८
आयातं मित्रावरुणा सुशस्त्युप प्रियां नमसा हूयमाना ।	
सं५ या अमःस्थो अपसेव जनाच् शुधीयतश्चिद्यतथो महित्वा ॥	१३९
युवं५ वस्त्राणि पीवसा वसाथे युवोरंछिद्रा मन्तवो ह सर्गाः ।	
अवातिरतमनृतानि विश्व ऋतेन मित्रावरुणा सचैथे ॥	१४०
को नु वां मित्रावरुणा ऋतायन्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे ।	
ऋतस्य वा सद्सि त्रासीथां नो यज्ञायते वा पशुषो नु वाजान् ॥	१४१
तत्सु वां मित्रावरुणा महित्वमीर्मा तस्थुषीरंहभिर्दुदुहे ।	
विश्वाः पिन्वथः स्वसरस्य धेना अनु वामेकः पविरोववर्त ॥	१४२
यद्वं५ हिष्ठं नातिविधे सुदान अछिद्रं५ शर्म भुवनस्य गोपा ।	
तेन नो मित्रावरुणा अविष्टं५ सिषासन्तो जिगीवांसः स्याम ॥	१४३
प्र बाहवा ॥ १० ॥	१४४

[सं ई५ सत्येभिः सखिभिः०। ऋ. १०,६७,७; अथर्व. २०,९१,७; तै. ब्रा. २,८,५,१; नि. ५,४। ब्रह्मणस्पते-
रभवद्यथा०। ऋ. २,२४,१४; तै. ब्रा. २,८,५,२। इन्धानो अग्निं५ वनवद्०। ऋ. २,२५,१; तै. ब्रा. २,
८,५,२। ब्रह्मणस्पते सूर्यमस्य०। ऋ. २,२४,१५; तै. ब्रा. २,८,५,२। स इज्जनेन स विशा०। ऋ. २,२६,
३; तै. सं. २,३,१४,३; तै. ब्रा. २,८,५,३। आयातं मित्रावरुणा०। ऋ. ६,६७,३। युवं५ वस्त्राणि
पीवसा०। ऋ. १,१५२,१; तै. ब्रा. २,८,६,६। को नु वां मित्रावरुणा०। ऋ. ५,४१,१। तत्सु वां मित्रा-
वरुणा०। ऋ. ५,६२,२; तै. ब्रा. २,८,६,६। यद्वं५ हिष्ठं नातिविधे०। ऋ. ५,६२,९; तै. ब्रा. २,८,६,७।
प्र बाहवा०। ऋ. ७,६२,५; तै. सं. १,८,२२,३; २,५,१२,३; तै. ब्रा. २,७,१५,६; ८,६,७; काठ. १२,१४]

आ नो विश्वा आस्क्रा गमन्तु देवा मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ।	
भूवन् यथा नो विश्वे वृधासः करन्त्सुषाहा विधुरं न शवः ॥	१४५
शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु ।	
शमुभिषाचः शमु रातिषाचः शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अप्याः ॥	१४६
ये सवितुः सत्यसवस्य विश्वे मित्रस्य व्रते वरुणस्य देवाः ।	
ते सौभगं वीरवद्रोमदमो दधातन द्रविणं चित्रमस्मे ॥	१४७
सुगा वो देवा, विश्वे देवाः ॥	१४८
द्यौः पितः पृथिवि मातरधुगग्ने आतर्वसवो मृडता नः ।	
विश्व आदित्या अदिते सजोषा अस्मभ्यं शर्म बहुलं वियन्त ॥	१४९
ईडे अग्निं स्ववसं नमोभिरिह प्रसतो विचयत् कृतं नः ।	
रथैरिव प्रभरे वाजयज्ञिः प्रदक्षिणिन्मरुतां स्तोमश्याम् ॥	१५०
त्विषीमन्तो अध्वरस्येव दिद्युत् त्रिषुच्यवसो जुश्हो नागैः ।	
अर्चत्रयो धुनयो न वीरा आज्ञन्मानो मरुतो अधृष्टाः ॥	१५१
अग्ने याहि दूश्यं मा रिषण्यो देवं अंष्टा ब्रह्मकृता गुणेन ।	
सरस्वतीं मरुतो अश्विनापो यक्षि देवान् रत्नधेयाय विश्वान् ॥	१५२
प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय ॥	१५३
ये अग्नयो न शोशुचन्निधानां द्विर्यत् त्रिर्मरुतो वावृधन्त ।	
अरेणवो हिरण्ययास एषां साकं नृम्यैः पौंस्येभिश्च भूवन् ॥	१५४

[११] तै. ब्रा. २, ८, ६। वा. ८, १८, ५५, ५८; ३३, ५३। काण्व. ९, १८, ४१, ४३; ३२, ५३। [आ नो विश्वा आस्क्रा०। ऋ. १, १८६, २; तै. ब्रा. २, ८, ६, ३। शं नो देवा विश्वदेवा०। ऋ. ७, ३५, ११; अथर्व. १९, ११, २; तै. ब्रा. २, ८, ६, ३। ये सवितुः सत्यसवस्य०। ऋ. १०, ३६, १३; तै. ब्रा. २, ८, ६, ४। सुगा वो देवा०। काठ. ४, १२; कपि. ३, १०। विश्वे देवाः०। ऋ. ५, ५१, १३; ६, ९, ५; ५२, १०; ५२, १३—१४; ९, ५, ११। १०, २४, ५; ५२, १; ६५, १४; तै. सं. २, ४, १४, ५; ४, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, ६, ५; शत. ब्रा. १, ५, १, २६। द्यौः पितः (०ष्पि०) पृथिवि०। ऋ. ६, ५१, ५; तै. ब्रा. २, ८, ६, ५। ईडे अग्निं स्ववसं०। ऋ. ५, ६०, १; अथर्व. ७, ५०, ३; तै. ब्रा. २, ७, १२, ४। त्विषीमन्तो अध्वरस्येव०। ऋ. ६, ६६, १०। अग्ने याहि दूश्यं मा०। ऋ. ७, ९, ५; तै. ब्रा. २, ८, ६, ४। प्र चित्रमर्कं गृणते०। ऋ. ६, ६६, ९; तै. सं. ४, १, ११, ३; तै. ब्रा. २, ८, ५, ५; नि. ३, २१; काठ. २०, १५। ये अग्नयो न शोशुचन्निधाना०। ऋ. ६, ६, ६, २]

आ वो यन्तूदवाहासो अद्य ॥

१५५

सत्यं बृहद्वतमुग्रं दीक्षा तपो ब्रह्म यज्ञाः पृथिवीं धारयन्ति ।

सा नो भूतस्य भुवनस्य पत्न्युरेकं लोकं पृथिवीं नः कृणोतु ॥

१५६

असंबाधा या मध्यतो मानवेभ्यो यस्या उद्धतः प्रवतः समं महत् ।

नानारूपा ओषधीर्या बिभर्ति पृथिवीं नः प्रथतां रक्ष्यतां नः ॥

१५७

या रक्षन्त्यस्वप्ना विश्वदानीं देवा भूमिं पृथिवीमप्रमादम् ।

सा नो मधु घृतं दुहामथो उक्षतु वर्चसा ॥

१५८

यस्यां पूर्वं पूर्वजना विचक्रिरे यस्यां देवा असुरानभ्यवर्तयन् ।

या बिभर्ति बहुधा प्राणदेजस्ता नो भूमिः पूर्वपेयं दधातु ॥

१५९

यास्ते प्राचीः प्रदिशो या उदीचीर्याश्च भूम्यधराग्याश्च पश्चा ।

शिवास्ता मह्यं चरते भवन्तु मा निपमं भुवने शिश्रियाणः ॥

१६०

विश्वंभरा वसुधानी पुरुक्षुद्विरण्यवर्णा जगतः प्रतिष्ठा ।

वैश्वानरं विभ्रती भूमिरग्निमिन्द्र ऋषभा द्रविणं नो दधातु ॥ ११ ॥

१६१

आ वां मित्रावरुणा हव्यदाति नमसा देवा अत्रसा ववृत्याम् ।

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सद्या अस्माकं वृष्टिर्दिव्या सुपारा ॥

१६२

ऋतस्य गोपा अधितिष्ठथो रथं संत्यधर्माणा परमै व्योमन् ।

यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत् पिन्वते दिवः ॥

१६३

वाचं सु मित्रावरुणा ऋतावरीं पर्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमतीम् ।

अभ्रा वसथ मरुतः सु मायया द्यां वर्षयतमरुणामुरेपसम् ॥

१६४

[आ वो यन्तूदवाहासो० । ऋ. ५, ५८, ३; तै. ब्रा. २, ५, ५, ३ । सत्यं बृहद्वतमुग्रं० । अथर्व. १२, १, १ । असंबाधा(०धं) या मध्यतो(व०) । अथर्व. १२, १, २ । या रक्षन्त्यस्वप्ना० । अथर्व. १२, १, ७ । यस्यां पूर्वं पूर्वजना० । अथर्व. १२, १, ५ (पूर्वार्धः); १२, १, ४ (उत्तरार्धः) । यास्ते प्राचीः प्रदिशो० । अथर्व. १२, १, ३१ । विश्वंभरा वसुधानी० । अथर्व. १२, १, ६,]

[१२] तै. ब्रा. २, ८, ६; २, ८, ३—४ । वा. १७, ३९; २१, ८; २०, ५२; २९, ३४ । काण्व. १८, ३९; २३, ८; २२, ३७; ३१, ४६ । [आ वां मित्रावरुणा० । ऋ. १, १५२, ७; तै. ब्रा. २, ८, ६, ५ । ऋतस्य गोपा अधितिष्ठथो० । ऋ. ६, ६३, १ । वाचं सु मित्रावरुणा० । ऋ. ५, ६३, ६; तै. ब्रा. २, ४, ५, ४]

सम्राजा अस्य भुवनस्य राजथो मित्रावरुणा विदथे स्वर्दशा ।	
वृष्टिं वा राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवीं विचरन्ति तन्यवः ॥	१६५
आ नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिडाभिः ।	
प्रति वामत्र वरमा जनाय पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः ॥	१६६
सम्राजा उग्रा वृषभा दिवस्पती पृथिव्या मित्रावरुणा विचर्षणी ।	
चित्रैर्भिरभ्रैरुपतिष्ठतो रवं द्यौं वर्षयतो असुरस्य मायया ॥	१६७
आ ते महो, यो जात एव, —ऽभि गोत्राणि ॥	१६८
आभिः स्पृधो मिथतीरिषण्यन्नामित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र ।	
आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीरार्याय विशोऽवतारीर्दीप्तीः ॥	१६९
अयं ऋण्वे अध जयन्नुत घ्नन्नयमुत प्रकृणुते युधा गाः ।	
यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृढं भयता एजदस्मात् ॥	१७०
अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्यावर्धत मध्या आ नाव्यानाम् ।	
सध्रीचीनेन मनुसा तमिन्द्रा ओजिष्ठेन हन्मनाहन्नभि द्यून् ॥	१७१
इन्द्रस्तरुस्वानभिमातिहोत्रो हिरण्यवर्ण इपिरः स्वर्षाः ।	
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥	१७२
हिरण्यवर्णो अभयं कृणोत्वभिमातिहेन्द्रः पृतनासु जिष्णुः ।	
स नः शर्म त्रिवरूथं वियंसद्युयं पात स्वास्तिभिः सदा नः ॥	१७३
इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं सोमपृष्ठं पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः ।	
हत्वाभिमातीः पृतनाः सहस्वानथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥	१७४

सम्राजा अस्य भुवनस्य० । ऋ. ५, ६३, २ । आ नो मित्रावरुणा० । ऋ. ७, ६५, ४; तै. ब्रा. २, ८, ६, ७ । सम्राजा उग्रा वृषभा० । ऋ. ५, ६३, ३ । आ ते महो० । ऋ. ७, २५, १; तै. सं. १, ७, १३, २ । यो जात एव० । ऋ. २, १२, १; अथर्व. २०, ३४, १; तै. सं. १, ७, १३, २; तै. ब्रा. २, ८, ३, ३; नि. ३, २१; १०, १०; काठ. ८, १६ । अभि गोत्राणि० । ऋ. १०, १०३, ७; सा. १८५५; अथर्व. १९, १३, ७; तै. सं. ४, ६, ४, २ । आभिः स्पृधो मिथतीः० । ऋ. ६, २५, २; तै. ब्रा. २, ८, ३, ३ । अयं ऋण्वे अध० । ऋ. ४, १७, १०; तै. ब्रा. २, ८, ३, ३ । अनु स्वधामक्षरन्नापो० । ऋ. १, ३३, ११; तै. ब्रा. २, ८, ३, ४ । तस्य वयं सुमतौ० । ऋ. ६, ४७, १३; १०, १३१, ७; अथर्व. ७, ९२, १; २०, १२५, ७; तै. सं. १, ७, १३, ५; तै. ब्रा. २, ८, ४, १; नि. ६, ७ । हिरण्यवर्णो अभयं० । तै. ब्रा. २, ८, ४, १ । इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं० । तै. ब्रा. २, ८, ४, १]

स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीकं वृत्रहणं पुरुहूतमिन्द्रम् ।	
य एका ईच शतपतिर्जनेषु तस्मा इन्द्राय हविषा जुहोत ॥	१७५
इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितो विशो पतिरभवद् वाजिनीवान् ।	
अभिमातिहा तुविषस्तुविष्मानस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दातु ॥	१७६
य इमे द्यावापृथिवीं मुहृत्वा बलेनादृहदभिमातिहेन्द्रः ।	
स नो हविः प्रतिगृभ्णातु रातये देवानां देवो निधिषा नो अव्यात् ॥ १२ ॥	१७७
इन्द्रो वृत्रमतरद् वृत्रतूर्येऽनाधृष्यो मघवा शूरा इन्द्रः ।	
अन्वेनं विशो अमदन्त पूर्वोर्यं राजा जगतश्चरणीनाम् ॥	१७८
स एव वीरः स उ वीर्यावान्तस एकराजो जगतः परस्पाः ।	
यदा वृत्रमतरच् शूरा इन्द्रो अथैकराजो अभवज्जनानाम् ॥	१७९
इन्द्रो यज्ञं वर्धयन् विश्ववेदाः पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः ।	
वृत्रं तीर्त्वा दानवं वज्रबाहुर्दिशोऽदृहद् दृहिता दृहणेन ॥	१८०
इमं यज्ञं वर्धयन् विश्ववेदाः पुरोडाशं प्रतिगृभ्णात्विन्द्रः ।	
यदा वृत्रमतरच् शूरा इन्द्रो अथाभवदमितामिक्तूनाम् ॥	१८१
अहन् वृत्रम् ॥	१८२
इन्द्रो देवाञ्शम्बरहत्य आवदिन्द्रो देवानामभवत् पुरोगाः ।	
इन्द्रो यज्ञे हविषा वायुधानो वृत्रतूर्नो अभयं शर्म यंसत् ॥	१८३
इन्द्रस्य वृष्णो, जनिष्ठा उग्र, इन्द्र एषां नेता, भूरि चकर्थ ॥	१८४

[स्तुहि शूरं वज्रिणम्०। तै. ब्रा. २,८,४,२। इन्द्रो देवानामधिपाः०। तै. ब्रा. २,८,४,२। य इमे द्यावा-पृथिवी०। तै. ब्रा. २,८,४,३]

[१३] तै. ब्रा. २,८,३—४। बा. १७,४०—४१:३३,६४; २०,३६। काण्व. १८,४०—४१: ३२,६४; २२,२१ [इन्द्रो वृत्रमतरद् वृत्रतूर्ये०। तै. ब्रा. २,८,३,६। स एव वीरः स उ०। तै. ब्रा. २,८,३,७। इन्द्रो यज्ञं वर्धयन्०। तै. ब्रा. २,८,३,७। इमं यज्ञं वर्धयन्०। तै. ब्रा. २,८,३,८। अहन् वृत्रम्०। ऋ. १,३२,५; तै. ब्रा. २, ५,४,३; नि. ६,४। इन्द्रो देवाञ्शम्बरहत्य०। तै. ब्रा. २,८,३,८। इन्द्रस्य वृष्णो०। ऋ. १०,१०३,९; सा. १८,५७; अथर्व. १९,१३,१०। तै. सं. ४,६,४,३; काठ. १८,५; कपि. २८,५। जनिष्ठा उग्रः०। ऋ. १०,७३, १; तै. ब्रा. २,८,३,४; कठ. ४,८; कपि. ३,६। इन्द्र एषां (आसां) नेता०। ऋ. १०,१०३,८; सा. १८,५६; अथर्व. १९,१३,९; तै. सं. ४,६,४,३; काठ. १८,५; कपि. २८,५। भूरि चकर्थ०। ऋ. १,१६,५,७; नि. ६,७; काठ. ९,१८; २३,११]

त्वं मानेभ्य इन्द्र विश्वजन्या रदा मरुद्भिः शुरुधो गोअग्राः ।	
स्तवानेभिः स्तवस इन्द्र देवैर्विद्यामेषः वृजनं जीरदानुम् ॥	१८५
यः सप्त सिन्धुः रदधात् पृथिव्याः यः सप्त लोकान्कृणोद्विश्व ।	
इन्द्रो हविष्मान्त्सगणो मरुद्भिर्वृत्रतूनों यज्ञमिहोपयासत् ॥	१८६
समिद्धा इन्द्रो, अनवस्ते ॥	१८७
इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचः यानि चकार प्रथमानि वज्री ।	
अहन्नहिर्मन्वपस्ततर्दु प्र वक्षणा अभिनत् पर्वतानाम् ॥	१८८
अहन्नहिं पर्वते शिश्रियाणं त्वष्टास्मै वज्रः स्वयं ततश्च ।	
वाभ्रा इव धेनवः स्यन्दमाना अजः समुद्रमवजग्मुरापः ॥	१८९
इन्द्रो यातोऽवासितस्य राजा शंस्य च शुक्लिणो वज्रबाहुः ।	
सेदु राजा क्षयति चर्षणीनामरात्रे नेमिः पुरि ता वभ्रुव ॥	१९०
अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून् वि तिग्मेन वृषभेणा पुरोऽभेत् ।	
सः वज्रेणाभिनद्वृत्रमिन्द्रः प्र स्वां मतिमतिरच् शाशदानः ॥ १३ ॥	१९१
त्वमपो वि दुरो विषूचीरिन्द्र दृढमरुजः पर्वतस्य ।	
राजाभवो जगतश्चर्षणीनाः साकः स्वयं जनयन् द्यामुषासम् ॥	१९२
इन्द्रो राजा जगतश्चर्षणीनामधि क्षमि विषुरूपः यदस्ति ।	
ततो ददाति दाशुषे वसूनि चौदद्राध उपस्तुतश्चिदुर्वाक् ॥	१९३
स्वादोरिस्था विषूवतो मध्वः पिबन्ति गौर्यैः ।	
या इन्द्रेण संयावुरीदिस्रा मदन्ति शोभसे वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥	१९४

[त्वं मानेभ्य इन्द्र विश्वजन्या० । ऋ. १, १६९, ८ । समिद्धा इन्द्रो० । तै. ब्रा. २, ६, ८, कठ. ३८, ६ । अनवस्ते० । ऋ. ५, ३१, ४; सां. ४३९, ४४०; तै. सं. १, ६, १२, ६; तै. ब्रा. २, ८, ४, ३; काठ. ८, १६ । इन्द्रस्य नु वीर्याणि० । ऋ. १, ३२, १; सा. ६१२; अथर्व. २, ५, ५; तै. ब्रा. २, ५, ४, १; ८, ४, ३ । अहन्नहिं पर्वते० । ऋ. १, ३२, २; अथर्व. २, ५, ६; तै. ब्रा. २, ५, ४, २; ८, ४, ३ । इन्द्रो यातोऽवासितस्य० । ऋ. १, ३२, १५; तै. ब्रा. २, ८, ४, ३ । अभि सिध्मो अजिगादस्य० । ऋ. १, ३३, १३; तै. ब्रा. २, ८, ४, ४; नि. ६, १६]

[१४] तै. ब्रा. २, ८, १, ६ । वा. १७, ४३; ८, ४; ३३, ६८ । काण्व. १८, ४३; ८, ३; ३२, ६८ । [त्वमपो वि दुरो विषूचीः० । ऋ. ६, ३०, ५ । इन्द्रो राजा जगतश्चर्षणीनाम्० । ऋ. ७, २७, ३; अथर्व. १९, ५, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, ८ । स्वादोरिस्था विषूवतो० । ऋ. १, ८४, १०; सा. ४०९, १००५; अथर्व. २०, १०९, १]

युष्मस्य ते वृषभस्य स्वराज्ञ उग्रस्य यूनः स्थविरस्य घृष्ट्वेः । अजूर्यतो वज्रिणो वीर्याणीन्द्रः श्रुतस्य महतो महानि ॥	१९५
इदं नमो वृषभाय स्वराज्ञ उक्थशुष्माय तवसेऽवाचि । अस्मिन्निन्द्र वृजने सर्ववीराः स्मत् सूरिभिस्तव शर्मन्त्यमाम ॥	१९६
अस्माकमिन्द्रः समृतेषु ध्वजेषु ॥	१९७
आदित्यानामवसा नृतनेन सक्षीमहि शर्मणा शतमेन । अनागास्त्वे अदितित्वे तुरास इमं यज्ञं दधतु श्रोषमाणाः ॥	१९८
न दक्षिणा विचिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्वा । पाक्या चिद्वसवो धीर्या चिद्युष्मानीतो अभुयं ज्योतिरश्याम् ॥	१९९
धारयन्तः ॥	२००
तिस्रो भूमीधारयस्त्रीन् रुतं द्यूस्त्रीणि व्रता विदथे अन्तरेषाम् । ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन् वरुण मित्र चारु ॥	२०१
यज्ञो देवानां प्रत्येतु सुम्रम् ॥	२०२
शुचिरपः सूर्यवसा अदुब्धा उपक्षयन्ति वृद्धवयाः सुवीरः । नैकिष्टं म्रन्त्यन्ति तो न दुराद्य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥	२०३
आदित्यो देव उदगात् पुरस्ताद्विश्वा भूतानि प्रति मोदमानः । तस्य देवाः प्रसवन् यन्ति सर्वे यत्रास्य नाम परमं गुहा विदुः ॥	२०४
यस्य भान्ति केतवो यस्य रश्मयो यस्येमा विश्वा भुवनानि सर्वा । तस्यादित्यस्य प्रसवं मनामहे यस्तेजसा प्रथमजा विभाति ॥	२०५

[युष्मस्य ते वृषभस्य० । ऋ. ३, ४६, १ । इदं नमो वृषभाय० । ऋ. १, ५१, १५ । अस्माकमिन्द्रः समृतेषु० । ऋ. १०, १०३, ११; सा. १८, ५९; अथर्व. १०, १३, ११; तै. सं. ४, ६, ४, ३; काठ. १८, ५; कपि. २८, ५ । आदित्यानामवसा० । ऋ. ७, ५१, १; तै. सं. २, १, ११, ६; तै. ब्रा. २, ८, १, ६ । न दक्षिणा विचिकिते० । ऋ. २, २७, ११; तै. सं. २, १, ११, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ६ । धारयन्तः० । ऋ. २, २७, ४; तै. सं. २, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. ११, १२ । तिस्रो भूमीधारयस्त्रीन्० । ऋ. २, २७, ८; तै. सं. २, १, ११, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. ११, १२ । यज्ञो देवानां प्रत्येतु (०ति०) । ऋ. १, १०७, १; तै. सं. १, ४, २२, १; २, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. ४, १०; कपि. ३, ८ । शुचिरपः सूर्यवसा० । ऋ. २, २७, १३; तै. सं. २, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, ६ । यस्य भान्ति केतवो० । तै. ब्रा. ३, १, १, १]

विभाति केतुररुणः पुरस्तादादित्यो विश्वा भुवनानि सर्वा ।	
सुगं नु पन्थामन्वेति प्रजानन् पिता देवानामसुरो विपश्चित् ॥	२०६
व्रतेन यं व्रतिनो वर्धयन्ति देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे ।	
तस्यादित्यस्य प्रसवमनामहे यस्तेजसा प्रथमजा विभाति ॥	२०७
आदित्यः शुक्र उदगात् पुरस्ताज्ज्योतिः कृष्वन् वि तमो बाधमानः ।	
आभासमानः प्रदिशो नु सर्वा भद्रस्य कर्ता रचमाना आगात् ॥	२०८
यदेदेनमदधुर्यज्ञियासो दिवि देवाः सूर्यमादित्यम् ।	
यदा चरिष्णू मिथुना अभूतामादित् प्रापश्यन् भुवनानि विश्वा ॥ १४ ॥	२०९
वयमु त्वा गृहपते जनानामग्रे अकर्म समिधा बृहन्तम् ।	
अस्थुरि नो गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नस्तेजसा संश्लिशाधि ॥	२१०
अग्रे स क्षेषदत्ता कृतेजा उरु ज्योतिर्नश्यते देवयुष्टे ।	
यं त्वं मित्रेण वरुणः सजोषा देव पाप्मि त्यजसा मर्तमंहः ॥	२११
तेजिष्ठा यस्यारतिर्वनेराट् तोदो अध्वन्ने वृधसानो अद्यौत् ।	
अद्रोघो न द्रुविता चेतति तमन्नमर्त्योऽवर्त्र ओषधीषु ॥	२१२
आ यदिषे नृपतिं तेजा आनट् शुचि रेतो निषिक्तं द्यौरभीके ।	
अग्निः शर्धमनवद्यं युवानं स्वाध्यं जनयत् सुदयच्च ॥	२१३
स तेजीयसा मनुसा त्वौत् उत शिक्ष स्वपत्यस्य शिक्षोः ।	
अग्रे रायो नृतमस्य प्रभूतौ भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥	२१४
स इदस्तेव प्रतिधादसिष्यञ्जिशीत् तेजोऽयुसो न धाराम् ।	
चित्रध्रजतिरतिर्यो अक्तोर्वेन द्रुषद्वा रघुपत्मजं हः ॥	२१५
हव्यवाडग्रिरजरः पिता नः ॥	२१६

[यदेवेनमदधुर्यज्ञियासो० । ऋ. १०, ८८, ११; नि. ७, २९]

[१५] [वयमु त्वा गृहपते० । ऋ. ६, १५, १९; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १ । अग्रे स क्षेषदत्ता० । ऋ. ६, ३, १ । तेजिष्ठा यस्यारतिः० । ऋ. ६, १२, ३ । आ यदिषे नृपतिं० । ऋ. १, ७१, ८; तै. सं. १, ३, १४, ६ । स तेजीयसा मनसा० । ऋ. ३, १९, ३; तै. सं. १, ३, १४, ६ । स इदस्तेव प्रतिधाद० । ऋ. ६, ३, ५ । हव्यवाड(ळ)-ग्रिरजरः० । ऋ. ५, ४, २; तै. सं. ३, ४, ११, १]

मथीद्यदी५ विष्टो मातरिश्वा होतार५ विश्वाप्सु५ विश्वदेव्यम् ।

नि यं दधुर्मनुष्यासु विश्वं ३स्वर्णं चित्रं५ वपुषे विभावम् ॥

२१७

अयं५ स यस्य शर्मन्वोभिरधैरैधते जरिताभिष्टौ ।

ज्वेष्टेभिर्यो भानुभिर्ऋभूणां पर्येति परिवीतो विभावा ॥

२१८

अदिद्युतस्वपाको विभावाम्रे यजस्व रोदसी उरूची ।

आयुं न यं नमसा रातहव्या अज्जन्ति सुप्रयसं पञ्च जनाः ॥

२१९

स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरग्निर्वन्दारु वैद्यश्चनो धात ।

विश्वायुर्यो अमृतो मर्त्येषु पर्यभूदतिथिर्जातवेदाः ॥

२२०

यो भानुभिर्विभावा विभात्यग्निर्देवैर्भिरुक्तावाजस्रः ।

आ यो विवायु सख्या सखिभ्योऽपरिहृतो अत्यो न सप्तिः ॥

२२१

यदग्न एषा समितिर्भवाति देवी देवेषु यजता यजत्र ।

रत्ना च यद्विभजसि स्वधावो भागं नो अत्र वसुमन्त५ वीतात् ॥

२२२

एता ते अग्न उचथानि वैधो जुष्टानि सन्तु मनसे हृदै च ।

शक्रेण रायः सुधुरो यमं तेऽग्नि श्रवो देवभक्तं दधानाः ॥

२२३

वि पृक्षो अग्ने मघवानो अयुर्वि सूरयो ददुतो विश्वमायुः ।

सनैम वाज५ समिथेव्यो भागं देवेषु श्रवसे दधानाः ॥

२२४

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान् महीभिरुतिभिः सरण्यन् ।

अस्मे रयि बहुलं५ सैतरुत्र५ सुवाचं भागं५ यशंसं कृधी नः ॥

२२५

कुर्मस्ता आयुरजर५ यदग्रे यथा युक्तो जातवेदो न रिष्याः ।

अथा वहासि सुमनस्पमानो भागं देवैभ्यो हविषः सुजात ॥

२२६

[मथीद्यदी५ विष्टो०। ऋ. १,१४८,१। अयं५ स यस्य शर्मन्०। ऋ. १,६,१। अदिद्युतस्वपाको०। ऋ. ६,११,४; अथर्व. ३,३,१। स नो विभावा चक्षणिर्न०। ऋ. ६,४,२। यो भानुभिर्विभावा विभाति०। ऋ. १०,६,२। यदग्न एषा समितिः०। ऋ. १०,११,८; अथर्व. १८,१,२६। एता ते अग्न उचथानि०। ऋ. १,७३,१०। वि पृक्षो अग्ने मघवानो०। ऋ. १,७३,५। आ नो गहि सख्येभिः०। ऋ. ३,१,१९। कुर्मस्ता आयुरजर०। ऋ. १०,५१,१७]

हविषीव भजमानो ना आभाग् देवेभ्यः शिक्षन्तुत मानुषेभ्यः ।

त्वं देवानामसि यद्ध होता स एनान्यक्षीपितो यजीयान् ॥ १५ ॥

२२७

अग्ने दा, दा नो अग्ने, अग्निर्ददात्य, — अन्नपते अन्नस्य नो देह्य, — अग्निना रयिमश्नवत्,
सं समिधुवसे वृषन्, यास्ते ॥

२२८

यमो नो गातुं प्रथमो विवेद नैषा गव्यूतिरपभर्तवा उ ।

यत्रा नः पूर्वे पितरः परेयुरेना जज्ञानाः पश्यन् अनु स्वाः ॥

२२९

प्रेहि प्रेहि पथिभिः पूर्वैर्मित्रा नः पूर्वे पितरः परेताः ।

उभा राजाना स्वधया मदन्ता यमं पश्यासि वरुणं च देवम् ॥

२३०

अङ्गिरोभिरागहि यज्ञियैर्मित्रैर्वैरुपैरिह मादयस्व ।

विष्वन्तं हुवे यः पिता तेऽस्मिन् यज्ञे वहिष्या निषद्य ॥

२३१

इमं यम प्रस्तरमा हि सीदाङ्गिरोभिः पितृभिः स विद्वानः ।

आ त्वा मन्त्राः कविशस्ता बृहन्त्वेना राजन् हविषा मादयस्व ॥

२३२

मातली कव्यैर्यमो अङ्गिरोभिर्वहस्पतिर्ऋक्भिर्वावृधानः ।

याश्च देवा वावृधुर्यं च देवान्त्स्वाहान्ये स्वधयान्ये मदन्ति ॥

२३३

परेयिवांसं प्रवतो महीरन्तु बहुभ्यः पन्थामनुपस्पशानम् ।

वैवस्वतं संगमनं जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्य ॥

२३४

[१६] तै. सं. २,६,१२; तै. ब्रा. २,८,५। वा. ११,८३; १५,३०; १३,२२; १८,४६। काण्व. १२,८४; १६,५१; १४,२२; २०,१६। [अग्ने दा०। ऋ. ३,२४,५; तै. सं. २,२,१२,६; काठ. ६,१०। दा नो अग्ने०। मै. ४,१२,२; ऋ. ७,१,५; २,२,७; तै. सं. २,२,१२,६। अग्निर्ददाति०। ऋ. ५,२५,६; काठ. २,१५। अन्नपते अन्नस्य०। तै. सं. ४,२,३,१; तै. ब्रा. ३,११,४; काठ. १९,१२; १६,१०, कपि. २५,१; ३२,२। अग्निना रयिमश्नवत्०। ऋ. १,१,३; तै. सं. ३,१,११,१; ४,३,१३,५। स० समिधुवसे वृषन्०। ऋ. १०,१९१,१; अथर्व. ६,६३,४; तै. सं. २,६,११,४; ४,४,४,४; काठ. २,१५। यास्ते०। मै. २,७,१६; ऋ. १,४३,२; २,३२,५; ६,५८,३; ९,६२,७; सा. ९७९; अथर्व. ७,४८,२; तै. सं. ३,३,११,५; ४,२,२,४; ५,७,७,३; तै. ब्रा. २,५,३,५। काठ. १६,१६; ४०,१३। यमो नो गातुं प्रथमो०। ऋ. १०,१४,२; अथर्व. १८,१,५०। प्रेहि प्रेहि पथिभिः०। ऋ. १०,१४,७; अथर्व. १८,१,५४। अङ्गिरोभिरागहि०। ऋ. १०,१४,५; अथर्व. १८,१,५९; तै. सं. २,६,१२,६। इमं यम प्रस्तरमा०। ऋ. १०,१४,४; अथर्व. १८,१,६०; तै. सं. २,६,१२,६। मातली कव्यैर्यमो०। ऋ. १०,१४,३; अथर्व. १८,१,४७; तै. सं. २,६,१२,५; तै. ब्रा. २,६,१६,२। परेयिवांसं प्रवतो०। ऋ. १०,१४,१; अथर्व. १८,१,४९; तै. आ. ६,१,१; नि. १०,२०]

यास्ते पृषन्नावो अन्तः समुद्रे हिरण्ययीरन्तरिक्षे चरन्ति ।

ताभिर्यासि दूरत्य॥ सूर्यस्य कामेन कृतः श्रव इच्छमानः ॥

२३५

शुक्रं ते अन्यद्युजतं ते अन्यत् ॥

२३६

पूषेमा आशा अनुवेद सर्वाः सो अस्मै अभयतमेन मेषत् ।

स्वस्तिदा आघृणिः सर्ववीरोऽप्रयुच्छन् पुर एतु प्रजानन् ॥

२३७

प्रपथे पथामजनिष्ट पूषा प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः ।

उमे अभि प्रियतमे सधस्थे आ च परा च चरति प्रजानन् ॥

२३८

पूषा सुबन्धुर्दिव आ पृथिव्या इडस्पतिर्मधवा दस्मवर्चाः ।

यै देवासो अददुः सूर्यायै कामेन कृतं तवस॥ स्वश्चम् ॥

२३९

अजाश्वः पशुषा वाजपस्त्यो धियंजिन्वो भुवुने विश्वे अर्पितः ।

अष्टां पूषा शिथिरामुद्वरीवृजत्संचक्षाणो भुवना देव ईयते ॥ १६ ॥

२४०

यदेवा देवहेडुन॥ यद्वाचानृतमोदिम । आदित्यास्तस्मान्मुश्चतर्तस्य त्वेनमासुतः ॥

२४१

देवा जीवनकाम्या यद्वाचानृतमोदिम । तस्मान्न इह मुश्चत विश्वे देवाः सजोषसः ॥

२४२

ऋतेन द्यावापृथिवी ऋतेन त्व॥ सरस्वति ।

कृतान्नः पाह्य॥ हसो यत् किंचानृतमोदिम ॥

२४३

इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः ।

तै नो मुश्चत्वेनुसो यत् किंचानृतमोदिम ॥

२४४

संजातश॥ सादुतं जामिश॥ साज्ज्यायसः श॥ सादुतं वा कनीयसः ।

अनाधृष्टं देवकृत॥ यदेनस्तस्मान्चमस्मान् जातवेदो मुमुग्धि ॥

२४५

[यास्ते पृषन्नावो अन्तः० । ऋ. ६, ५८, ३; तै. ब्रा. २, ५, ५, ५; ८, ५, ३ । शुक्रं ते अन्यद्युजतं० । ऋ. ६, ५८, १; सा. ७५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३; तै. आ. १, २, ४; १०, १; ४, ५, ६; नि. १२, १७; काठ. ४, १५; २०, १५ । पूषेमा आशा अनुवेद० । ऋ. १०, १७, ५; अथर्व. ७, ९, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३; ४, १, ५; तै. आ. ६, १, १ । प्रपथे पथामजनिष्ट० । ऋ. १०, २७, ६; अथर्व. ७, ९, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३ । पूषा सुबन्धुर्दिव आ० । ऋ. ६, ५८, ४; तै. ब्रा. २, ८, ५, ४ । अजाश्वः पशुषा० । ऋ. ६, ५८, २; तै. ब्रा. २, ८, ५, ४]

[१७] तै. आ. २, ३-४ । वा. २०, १४-१६; २१, १-४; १२, १२; १८, ४९; २, २४; ८, १४, १६ । काण्व. २२, १-३; २३, १-४; १३, १३; २०, १९; २, ४४; ९, १६ । [देवा जीवनकाम्या० । तै. ब्रा. ३, ७, १२, १; तै. आ. २, ३, १ । अतेन द्यावापृथिवी० । तै. ब्रा. ३, ४, १२, २; तै. आ. २, ३, १ । संजातश॥ सादुतं० । तै. ब्रा. ३, ७, १२, २; तै. आ. २, ३]

- यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिस्मि ।
अग्निर्नस्तस्मादेनुसो गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु दुरितानि यानि कानि च चकृम ॥ २४६
- येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन सूर्यं तमसो निरमोचि ।
येनेन्द्रो विश्वा अजुहादरातीस्तेनाहं ज्योतिषा ज्योतिरांशान् अयाक्षि ॥ २४७
- यद्वैव्यमृणमहं बभूव धिप्स्यं वा संचकर जनेभ्यः ।
अग्निर्नस्तस्मादिन्द्रश्च संचविदानौ प्रमुञ्चताम् ॥ २४८
- यत् कुसीदमप्रतीतं मयेह येन यमस्य निधिना चरावः ।
एतत्तदग्रे अनुणो भवामि जीवन्नेव प्रति हस्तानृणानि ॥ २४९
- यद्धस्ताभ्यां चकरं किल्बिषान्यक्षाणां वग्मुमवजिघ्रमापः ।
उग्रं पश्यच्च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरसामनुदत्तानृणानि ॥ २५०
- उग्रं पश्येद्राष्ट्रभृत् किल्बिषानि यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत् ।
नेम्न ऋणानृणवानीप्समानो यमस्य लोके निधिरजराय ॥ २५१
- इमं मे वरुण श्रुधी हवुमद्या च मृडय । त्वामवस्युराचके ॥ २५२
- तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ।
अष्टेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा ना आयुः प्रमोषीः ॥ २५३
- उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमं श्रथाय ।
अथा वयमादित्य त्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥ २५४

[यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत० । तै. सं. १,८,५३; तै. ब्रा. ३,७,१२,४; तै. आ. २,६,२; काठ. ९,६; कपि. ८,१०।
येन त्रितो अर्णवान्निः० । तै. आ. २,३ । यत् कुसीदमप्रतीतं० । तै. सं. ३,३,८,१; तै. आ. २,३ । यद्ध-
स्ताभ्यां चकर० । तै. ब्रा. ३,७,१२,३; तै. आ. २,४ । उग्रं पश्येद्राष्ट्रभृत्० । तै. आ. २,४ । इमं मे वरुण
श्रुधी० । ऋ. १,२५,१९; सा. १५८५; तै. सं. ६,१,११,६; तै. ब्रा. ३,७,११,३; १२,३; तै. आ. २,४,४; काठ.
४,१६; ११,१२ । तत्त्वा यामि ब्रह्मणा० । ऋ. १,२४,११; तै. सं. २,१,११,६; तै. ब्रा. २,८,१,६; ३,७,
११,३; १२,६; तै. आ. २,४; काठ. ४,१६; ११,१३ । उदुत्तमं वरुण पाशमं० । ऋ. १,२४,१५; सा.
५८९; अथर्व. ७,८३,३; १८,४,६९; तै. सं. १,५,११,३; २,५,१२,१; ४,२,१,३; तै. ब्रा. २,७,१६,४; ८,१,६;
नि. २,१३; काठ. ३,८; १६,८; कपि. २,१५; ३२,१]

अव ते हेडो वरुण नमोभिरवु यज्ञेभिरीमहे हविभिः ।

क्षयन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजन्नेनांसि शिश्रथः कृतानि ॥

२५५

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽवयासिसीष्ठाः ।

यजिष्ठो वह्नितमः शौशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥

२५६

स त्वं नो अग्नेऽवमो भुवोती नैदिष्ठो अस्या उपसो व्युष्टौ ।

अवयक्ष्व नो वरुण रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि ॥

२५७

संकसुको विकसुको निर्कृतो यश्च निस्वनः । तेऽस्मद्यक्षममनागसो दूरादूरमचीचतम् ॥

निर्यक्षममचीचते कृत्या निर्कृतिं चकार ।

तेन योऽस्मत् समृच्छति तमस्मै प्रसुवामसि ॥

२५९

दुःशंसानुशंसाम्यां घनेनानुघनेन च ।

तेन योऽस्मत् समृच्छति तमस्मै प्रसुवामसि ॥

२६०

सं वर्चसा पयसा सं तनूभिरगन्महि मनुसा सं शिवेन ।

त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनु नो मार्धु तन्नो यद्विरिष्टम् ॥१७॥

२६१

शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः ।

ऋतेन सत्यमृतसाप आयञ्शुचित्रन्मानः शुचयः पावकाः ॥

२६२

या वः शर्म शशमानाय सन्ति ॥

२६३

असेष्वा मरुतः खादयो वो वक्षःसु रुक्मा उपशिश्रियाणाः ।

त्रि विद्युतो न वृष्टिर्भी रुचाना अनु स्वधामायुधैर्युजमानाः ॥

२६४

[अव ते हेडो (०७०) वरुण० । ऋ. १,२४,१४; तै. सं. १,५,११,३; २,५,१२,१; तै. ब्रा. २,७,१६,४; ८,१,६; तै. आ. २,४,४; काठ. ४०,११ । त्वं नो अग्ने वरुणस्य० । ऋ. ४,१,४; तै. सं. २,५,१२,३; तै. ब्रा. ३,७,११,३; १२,६; तै. आ. २,४,४; ४,२०,३; काठ. ३४,१९ । स त्वं नो अग्नेऽवमो० । ऋ. ४,१,५; तै. सं. २,५,१२,३; काठ. ३४,१९; कपि. ४८,१ । संकसुको विकसुको० । अथर्व. १२,२,१४; तै. आ. २,४ । निर्यक्षममचीचते० । तै. आ. २,४ । स वर्चसा पयसा० । अथर्व. ६,५३,३; तै. सं. १,४,४४,१; तै. आ. २,४,८; काठ. ४,१२; कपि. ३,१०]

[१८] तै. ब्रा. २,८,५; ७ । [शुची वो हव्या मरुतः० । ऋ. ७,५६,१२; तै. ब्रा. २,८,५,५ । या वः शर्म० । ऋ. १,८,५,१२; तै. सं. १,५,११,५; २,१,११,१; ३,१४,४; तै. ब्रा. २,८,५,६; काठ. ८,१७; २१,१३ । असेष्वा मरुतः० । ऋ. ७,५६,१३; तै. ब्रा. २,८,५,५]

ऋष्टयो वो मरुतो अ॒स्योराधि ॥	२६५
इमे तुरै मरुतो रामयन्तीमे सहः सहसा आनमान्ति ।	
इमे श॒स॒ वनुष्यतो नि॒पान्ति गुरु द्वेषो अरुरूपे दधान्ति ॥	२६६
अरा इवेद॑चरमा अहेव प्र प्रजायन्ते अकुवा महोभिः ।	
पृ॒श्नेः पु॒त्रा उ॒पमा॑सो र॒भिष्ठाः स्व॒या म॒त्या म॒रुतः संमि॑मिभुः ॥	२६७
अग्नीषोमा इमं॑, युवमेतानि ॥	२६८
अग्नीषोमा यो अ॒द्य वामि॑दं व॒चः स॒प॒र्येति॑ ।	
तस्मै॑ ध॒त॒ सु॒र्वीर्यं॑ ग॒त्रां पौष॑स्व॒स्वम् ॥	२६९
आन्यं दिवो मातरि॒श्वा ज॒भाराम॑थनादन्यं परि श्येनो अ॒द्रेः ।	
अग्नीषोमा ब्रह्म॑णा वावृ॒धानोरु॑स्व॒ यज्ञाय॑ चक्रथुरु॒लोकम् ॥	२७०
अग्नीषोमा य आहु॑तिस्व॒ यो वां दा॑शाद्विष्कृ॒तिम् ।	
स प्र॒जया॑ सु॒र्वीर्यं॑ वि॒श्वमा॑युर्व्य॒श्रवत् ॥	२७१
अग्नीषोमा ह॒विषः॑ प्र॒स्थित॑स्य वी॒तस्व॑ ह॒र्यत॑स्व॒ वृष॑णा जुषे॒थाम् ।	
सु॒शर्मा॑णा स्व॒वसा॑ हि भू॒तमे॑था ध॒त्तस्व॑ य॒जमाना॑य श॒स्योः ॥	२७२
आ च॒र्षणि॑प्रा वृष॒भो ज॑नाना॒स्व राजा॑ कृ॒ष्टीनां॑ पुरु॒हूत इन्द्रः॑ ।	
स्तुतः॑ श्रु॒वस्य॑न्न॒वसो॑प॒ मद्रि॑ग्युक्त्वा ह॒री वृष॑णा॒याह्य॑र्वाक् ॥	२७३
वि॒वेष॑ यन्मा धि॒षणा॑ ज॒जान॑ ॥	२७४
तस्व॑ स॒ध्रीची॑रू॒तयो॑ वृ॒ण्यानि॑ पौ॒स्व्यानि॑ नि॒युतः॑ स॒श्वरि॑न्द्रम् ।	
स॒मुद्रं॑ न सि॒न्धव॑ उ॒क्थ॑शु॒ष्मा उ॒रुव्य॑च्च॒सं गिरा॑ आ॒विश॑न्ति ॥	२७५
स॒त्यमि॑त् तन्न॒ त्वाव्रं॑ अ॒रन्यो॑ऽस्तीन्द्रु॒ देवो॑ न म॒त्यो ज्या॑यन् ।	
अ॒ह॒न्नाहि॑ परि॒श्यान्म॑र्णो॒ऽवा॒सृजो॑ अ॒पो अ॒ह्ना स॒मुद्रं॑ ॥	२७६

[ऋष्टयो वो मरुतो० । ऋ. ५, ५७, ६ । इमे तुरै मरुतो० । ऋ. ७, ५६, १९; तै. ब्रा. २, ८, ५, ६ । अरा इवे॒ च॒रमा० । ऋ. ५, ५८, ५; तै. ब्रा. २, ८, ५, ७ । अग्नीषोमा यो अद्य० । ऋ. १, ९३, २; तै. ब्रा. २, ८, ७, ९ । आन्यं दिवो मातरि॒श्वा० । ऋ. १, ९३, ६; तै. सं. २, ३, १४, २; काठ. ४, १६ । अग्नीषोमा य आहु॑तिस्व० । ऋ. १, ९३, ३; तै. ब्रा. २, ८, ७, १० । अग्नीषोमा ह॒विषः० । ऋ. १, ९३, ७; तै. सं. २, ३, १४, २; तै. ब्रा. २, ८, ७, १० । आ च॒र्षणि॑प्रा वृष॒भो० । ऋ. १, १७७, १; तै. ब्रा. २, ४, ३, ११; काठ. ३८, ७ । वि॒वेष॑ यन्मा धि॒षणा० । ऋ. ३, ३२, १४; तै. १, ६, १२, ३; २, ५, १२, ५; तै. ब्रा. २, ६, ९, १; काठ. ८, १६; ३८, ७ । तस्व॑ स॒ध्रीची॑रू॒तयो० । ऋ. ६, ३६, ३; तै. ब्रा. २, ४, ५, २; ६, ९, १ । सत्यमि॑त् तन्न॒ त्वाव्रं॑ (०वा०) । ऋ. ६, ३०, ४; तै. ब्रा. २, ६, ९, १]

प्र ससाहिषे पुरुहूत शत्रून् ॥

२७७

स शैवृधमधि धा द्युम्नमस्मे महि क्षत्रं जुनाषाडिन्द्र तव्यम् ।

रक्षा च नो मधौनः पाहि सूरिन् राये च नः स्वपत्या इषे धाः ॥

२७८

[३१४४]

॥ इति खिलकाण्डे चतुर्दशः प्रपाठकः ॥१४॥

ॐ ॥ ३७ ॥

॥ इति खिलकाण्डं समाप्तम् ॥

इति मैत्रायणी-संहिता समाप्ता ।

मैत्रायणी-संहितायां ऋग्वेद-मन्त्राः ।

प्रथमं काण्डम् ।

पृष्ठं	मन्त्रः	प्रपा. मं.सं. ऋग्वेदे	पृष्ठं	मन्त्रः	प्रपा. मं.सं. ऋग्वेदे
१	मा व (वः) स्तेन ईशत माघशंसः । १	६।२८।७	१६	यो नो द्वेष्टयधरः सः । २	१०८ ३।५३।२१
	सहस्रवलिशा (० वृक्षा) ... रुहेम । ५	३।८।११	१७	उदुत्तमं वरुण ० ... स्याम । ११८	१।२४।१५
३	परि वाजपतिः कविः ० ... दाशुषे । २१	४।१५।३	१८	यममे पृत्सु मर्त्यमवा ० ... रिषः । ३	६ १।२७।७
५	नित्यहोतारं (वीतिहोत्रं) ० महि । ३१	५।२६।३	१९	आ वायो भूष शुचि ० ... पेयम् । २०	७।९।१
६	आपो मा (अस्मान्) ० ... एमि । २	५ १०।१७।१०		इन्द्रवायू इमे सुता ० ... हि । २२	१।२।४
७	विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो ० पुष्यसे । १३	५।५०।१		अयं वा मित्रावरुणा ० ... हवम् । २४	१।४७।१ २।४१।४
	इमां धियं ० ... रुहेयम् (रुहेम) । १५	८।४२।३		या वां कशा ० मिमिक्षतम् । २६	१।२२।३
८	त्वमग्ने व्रतपा ० ... यज्ञेवीर्यः । २८	८।११।१	२०	अयं वेनश्चोदयत् ० ... रिहन्ति । ३१	१०।१२३।१
	अपि पन्थामगन्महि ० ... वसु । ३२	६।५१।१६		तं प्रत्यथा पूर्वथा ० ... वर्धसे ३३	५।४४।१
९	अस्तभ्नाद् घामृषभो ० ... व्रतानि । ३९	३।३०।९ ८।४२।१	२१	ये देवा (० सो) ... जुषध्वम् । ४०	१।१३९।११
	वनेऽधु व्यन्तरिक्षं ० ... मद्रौ । ४०	५।८५।२		मूर्धानं दिवो भरति ० ... देवाः । ४५	६।७।१
	नमो मित्रस्य ० ... शंसत । ४५	१०।३७।१		ध्रुवं ध्रुवेण हविषा ० ... मसि । ४८	१।१७।३।६
११	विभ्राड् बृहत् पिबतु ० ... जति । ५९	१०।१७०।१		यथानः सर्वा ० ... असत् । ४८	१०।१४।१।४
	युजते मन उत युजते ० ... धृतिः । ६१	५।८१।१	२२	इन्द्राग्नी आगतं ० धियेषिता । ५१	३।१२।१
	इदं विष्णुर्विं ० ... पां सुरे । ६३	१।२२।१७		ओमासश्चर्षणीष्टो ० ... सुतम् । ५३	१।३।७
	इरावती धेनुमती ० ... मयूखैः । ६४	७।९९।३		इन्द्र मरुत्व इह ० ... सुयज्ञाः । ५५	३।५१।७
१२	विष्णोर्नु कं ० ... रुगायः । ६९	१।१५।४।१		जनिष्ठा उग्रः ० जनिष्ठम् (धनिष्ठा) ५७	१०।७३।१
	प्र तद्विष्णुः स्तवते ० ... विश्वा । ७१	१।१५।४।२		मरुत्वन्तं वृषभं ० ... हुवे । ५९	३।४७।५
	उच्छ्र (० च्छ्र) यस्व वनस्पते । ७६	३।८।३		मरुवां इन्द्र ० ... सुतानाम् । ६१	३।४७।१
१३	परि त्वा गिर्वणो ० ... जुष्टयः । ७९	१।१०।१२	२३	सजोषा इन्द्र सगणो ० ... नः । ६३	३।४७।१
	त्वं सोम तनू ० ... वरूथम् । ८२	८।७९।३		महं (० हाँ) इन्द्रो य ० ... वावृधे । ६५	८।६।१
	अग्ने नय सुपथा ० ... विधेम । ८४	१।१८९।१		महं (० हाँ) इन्द्रो नृव ० ... भूत् । ६७	६।१९।१
	एवा वन्दस्व वरुणं ० ... उपस्थे । ८६	८।४२।२		कदा चन स्तरीरसि ० ... पृच्यते । ६९	८।५१।७
१४	प्रणिनाय महते सौभगाय ॥ ११	३।८।११		कदा चनः प्रयुच्छस्युभ ० ... दिवि । ७१	८।५२।७
	वनस्पते शतवलि (० वृक्षो) ० सो ११	३।८।११		यज्ञो देवानां ० ... वितरासत् । ७३	१।१०७।१
	ता ते (वां) धामा (वास्तू) न्युदमसि ९६	१।१५।४।६		विश्वस्य भुवनस्य राजा । ७४	९।९७।५६
	विष्णो कर्माणि ० ... सखा । ९७	१।२२।१९	२४	अद्वेषेभिः सवितः ० ... ईशत । ७६	६।७१।३
१५	तद्विष्णोः परमं ० ... ततम् । ९९	१।२२।२०		अग्ना (० अग्न) ० ... दुच्छुनाम् । ८६	९।६६।१९
	न वा (उ) एत ० ... दधातु । १०६	१।१६२।११ १०।१७।४		ओजस्तदस्य तिरिवि ० ... रोदसी । ८८	८।६।५
			२५	अद्वेषन्न (० अ) स्य ० ... यथा । ९०	१।५०।३

२५ इन्द्रमिन्द्ररी० ... मानुषाणाम् ।	३	२२	१।८४।२
तिन्नो जि(य) ह्रस्य०...ईयतुः ।		२५	३।२।९
२६ उदु खं जातवेदसं०...सूर्यम् ।		१००	१।५०।१
चित्रं देवानाम्०...तस्थुषश्च ।		१०१	१।११५।१
२७ समिन्द्र नो०...यज्ञियानाम् ।		१०८	५।४१।४
स्वष्टा सुवन्नो वि दधातु रायः ।		१०९	७।३४।२२
यदद्य स्वा प्रयति०...यज्ञम् ।		११२	३।२९।१६
ढरुहि राजा०...वृ(वि)धश्चित् ।		११४	१।२४।८
ज्ञातं ते राजन्०...प्रमुमुग्ध्यस्वत् ।		११५	१।२४।९
२८ उदुत्ते मधुमत्तमा०...रथा इव ।		१२०	८।३।१५
कण्वा इव भृगवः०...मानशुः ।		१२१	८।३।१६
अपो(आ०) अग्नान्व०...वर्चसा ।		१२३	१।२३।२३
			१०।९।९
ममाग्ने वचो विहवेषु०...जयेम ।	४	१	१०।१२८।१
युनजिम स्वा (ते) ब्रह्मणा ।		४	१।८२।६
३० तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः ।		१८	९।८६।२७
३३ गोमं (०मौ)०...सभावान् ।		२५, ३७	४।२।५
३५ अस्तु औषट् ।		५०	१।१३९।१
३९ उपप्रयन्तो अध्वरं०...शृण्वते ।	५	१	१।७४।१
अग्निर्मूर्धा दिवः०...जिन्वति ।		२	८।४४।१६
उभा वामिन्द्राग्नी०...वाम् ।		३	६।६०।१३
अयमिह प्रथमो०...विशे ।		४	४।७।१
अस्य प्रत्नामनु०...मृषिम् ।		५	९।५४।१
अयं ते योनिः०...रयिम् ।		६	३।२९।१०
दधिक्राग्नो अकारिषं०...तारिषत् ।		७	४।३९।६
			१०।१८६।१
अग्ना (०ग्न)०...दुच्छुनाम् ।		८	९।६६।१९
अग्निर्द्विषिः पवमानः०...गयम् ।		९	९।६६।२०
अग्ने पवस्व स्वपा०...मयि ।		१०	९।६६।२१
अग्ने पावक रोचिषा०...यक्षि च ।		११	५।२६।१
स नः पावक०...हविश्च नः ।		१२	१।१२।१०
४० अग्निः शुचिब्रततमः०...आहुतः ।		१३	८।४४।२१
उदग्ने शुचयस्तव०...अर्चयः ।		१४	८।४४।२७
अग्नीषोमा इ(वि)म०...मयः ।		१५	१।९३।१
उप स्वाग्ने दिवे०...एमसि ।		२५	१।१।७
४१ राजन्तमध्वराणां०...दमे ।		२६	१।१।८
स नः पितेव०...स्वस्तये ।		२७	१।१।९

४१ अग्ने स्वं नो०...वरुध्यः ।	५	२८	५।२४।१
तं स्वा शोचिष्ठ०...सस्त्रिभ्यः ।		२८	५।२४।४
वसुराग्निर्वसुश्रवा०...रयिं दाः ।		२९	५।२४।२
स नो बोधि श्रुधी०...समस्मात् ।		२९	५।२४।३
महि ग्रीणामवो०...वरुणस्य ।		३५	१०।१८५।१
नहि तेषाममा०...ज्ञा ५सः ।		३६	१०।१८५।२
तेहि (यस्मै) पुत्रासो अदितेः ।		३७	८।१८।५
			१०।१८५।३
सोमान ५ स्वरणं०...औशिजः ।		३८	१।१८।१
यो रेवान्यो०...शिवः (यस्तुरः) ।		३९	१।१८।२
मित्रस्य चर्षणी०...स्तमम् ।		४०	३।५९।६
कदा च न स्तरीरसि ।		३१	८।५१।७
कदा च न प्रयुच्छसि ।		४१	८।५१।७
४२ परि ते दूडभो०...दाशुषः ।		४२	४।९।८
उपप्रयन्तो अध्वरम् ।		४५	८।७४।१
अस्य प्रत्नामनु युतम् ।		४५	९।५४।१
उपोपेन्नु मध्वन् भूया इन्नु० ।		४५	८।५१।७
परि ते दूडभो रथा ।		४५	४।९।८
अग्निर्मूर्धा दिवः०...जिन्वति ।		४५	८।४४।१६
उभा वामिन्द्राग्नी आहुवध्या ।		४५	६।६०।१३
४३ अयमिह प्रथमो०...विशे विशे ।		४५	४।७।१
अयं ते योनिर्ऋत्विजः ।		४५	३।२९।१०
उपप्रयन्तो अध्वरम् ।		४६	१।७४।१
अग्निर्मूर्धा दिवः०...जिन्वति ।		४६	८।४४।१६
अयमिह प्रथमो०...स्वीड्यः ।		४७	४।७।१
अस्य प्रत्नामनु युतम् ।		४७	९।५४।१
अयं ते योनिर्ऋत्विजः ।		४७	३।२९।१०
दधिक्राग्नो अकारिषम् ।		४७	४।३९।६
			१०।१८६।१
४५ उप स्वाग्ने दिवे०...एमसि ।		५१	१।१।७
अग्ने स्वं नो अन्तमा ... ।		५१	५।२४।१
४६ महि ग्रीणामवोऽस्तु० ... ।		५४	१०।१८५।१
मित्रस्य चर्षणीष्टता० ... ।		५४	३।५९।६
कदा च न स्तरीरसि०... ।		५४	८।५१।७
परि ते दूडभो रथा० ... ।		५४	४।९।८
४८ अमीवहा वास्तो०...नः ।		५७	७।५५।१
वास्तोष्पते प्रति०...पदे ।		५८	७।५४।१

४९ प्र वो वाजा०...सुम्नयुः ।	६	१	३।२७।१
उप स्वा जुश्नो०...नः ।		२	८।४४।५
उदमे तव तद्०...मुखे ।		३	८।४३।१०
अयं ते योनिः०...रयिम् ।		५	३।२९।१०
आयं गौ पृश्निः०...प्रयन्स्वः ।		६	१०।१८९।१
त्रिंशद्धामा०...दिवम् ।		७	१३
अन्तश्चरत्यर्णवे०...अहभिः ।		८	१२
५० मदेम शतहिमाः सुवीराः ।		१२	६।४।८
अग्ना [०म] आयूँषि पवसे० ।		१५	९।६६।१९
अग्निर्केषिः०...गयम् ।			१२०
अग्ने पवस्व०...मयि ।			१२१
यदक्रन्दः प्रथमं...अर्वन् ।		१७	१।१६३।१
५१ इडा [का] यास्वा०...वोढवे ।	६	२४	३।२९।४
समुद्रादूर्ध्वं०...नाभिः ।		२६	४।५८।१
वयं नाम०...एतत् ।		२७	१२
चत्वारि शृङ्गा०...आ विवेश ।		२८	१३
निषसाद धृत०...सुक्रतुः ।		३२	१।२५।१०
५२ उत नोऽहिर्बुध्न्यः०...मादयस्व ।		३३	६।५०।१४
प्र नूनं ब्रह्मण०...चक्रिरे ।		३४	१।४०।५
५७ इडा [का] यास्वा०...वोढवे ।		४६	३।२९।४
६५ अग्ना [०म]०...दुच्छुनाम् ।	७	१८	९।६६।१९
अग्निर्मूर्धा दिवः०...जिन्वति ।			८।४४।१६
७४ देवेभ्यो०...प्रजानन् [च.पा.] ।	८	४६	१०।१६।९
अन्व [प्रत्य]मिषसता [प्र.पा.]		५५	४।१३।१
७५ इदं विष्णुर्वि०...पाँसुरे ।		६०	१।२२।१७

८३ मो पू ण०...वन्दते गीः ।	१०	४५	१।१७३।२२
सुसंदशं स्वा०...ते हरी ।		११	१८२।३
८४ अश्वजमी०...ते हरी ।		१७	१२
मनो न्वाहुवामहे०...मन्मभिः ।		१८	१०।५७।३
आ न [त] एतु मनः०...दशे ।		१९	१४
पुनर्नः पितरो०...सचेमहि ।		२०	१५
अग्ने तमघ्राश्वं०...ओहैः ।		२१	४।१०।१
सुगं मेपाय मेघ्ये [०घ्ये] [द्वि.पा.]		२४	१।४३।६
ध्यम्बकं यजामहे०...मृतात् ।		२५	७।५९।१२
९३ उशन्तस्त्वा०...अत्तवे ।	१०	४३	१०।१६।१२
सुसंदशं स्वा०...ते हरी ।		४७	१।८२।३
९५ अस्त्वन्तर०...वाजिनः ।	११	३	१२३।१९
शं नो भवन्तु०...जमीवाः ।		१०	७।३८।७
९६ वाजे वाजेऽवत०...यानैः ।		११	१८
ते नो अर्वन्तो०...जश्रिरे ।		१२	१०।६४।६
एष [उत]स्य वाजी०...फणत् ।		१३	४।४०।४
उत स्यास्य० ... तरित्रतः ।		१४	१३
९७ अग्ने अच्छा वदे० ... नस्त्वम् ।	१७	१०।१४।११	
प्र नो यच्छर्व्यमा० ...नः ।		१८	१२
अयमणं बृहस्पति० ...वाजिनम् ।		१९	१५
सोमं राजान० ...बृहस्पतिम् ।		२०	१३
इन्द्रवायू सुसंदशा० ... असत् ।		२१	१४
९८ कुविदङ्ग यवमन्तो० ...जग्मुः ।	३१	१३१।२	
९९ अस्त्वन्तर० ...वाजिनः ।	३५	१।२३।१९	

द्वितीयं काण्डम् ।

११५ संज्ञानं वः० ...नियच्छतम् ।	२	२२	क्र.परि३६।२
समिन्द्र राया०...रभेमहि ।		२३	१।५३।५
इन्द्रवायू सुसंदशा०...असत् ।		२४	१०।१४।१४
सं वो मनांसि०...यामसि ।		२५	क्र.परि३६।४
समाना (०नी)वा(व)०...सति ।		२६	१०।१९।१४
समानो मन्त्रः०...जुहोमि ।		२७	१३
संगच्छध्वं०...उपासते ।		२८	१२
१२५ पुनातु (०ति) ते०...तना ।	३	३८	९।१।६
इन्द्रस्य युज्यः सखा (उत्तरार्धः) ।		३९	१।२२।१२
१२६ कुविदङ्ग यवमन्तो०...जग्मुः ।		४०	१०।१३।१२
द्वे क्षुती०...मातरं च ।		४४	१८८।१५
१२९ अस्मान्नायो० ...न्ताम् [द्वि.पा.]	४	७,११	१।९८।३

१३० उभा जिग्यथुर्न०...थाम् ।	१७	६।६९।८	
अग्ने त्री ते०...अप्रयुच्छन् ।		१०	३।२०।२
१३१ दिवा चित्तमः० ...व्युन्दन्ति ।		२९	१।३८।९
१३२ आ यज्ञरः०...वृष्टयः ।		३०	५।५३।६
उदीरयता (था)०...अवृत्सत ।		३१	१५।५।५
१४२ हुतो(तृप्ता)०...यानैः(च.पा.)	५	१३	७।३८।८
ओषधीषु०...शरीरैः(च.पा.) ।			१०।१६।३
मृत्सश्चस्कन्द०... होत्राः ।		१५	१।७।११
१४६ हिरण्यवर्णं(रूप)०...च ।	६	२६	५।६२।८
१४९ युजते मनः०...परिपुतिः ।	७	४	१८१।१
युजे वां ब्रह्म०...तस्थुः ।		५	१०।१३।१
यस्य प्रयाण०... महित्वना ।		६	९।८१।३

१५० योगे योगे०...मृतये ।	१४	१३०।७
१५१ (आ स्वा) जिघर्षि०...दशानम् ।	२५	२।१०।४
आ विश्वतः० ... जर्भुराणः ।	२६	।५
परि वाजपतिः० ... दाशुषे ।	२७	४।१५।३
परि स्वाप्ते० ...वताम् ।	२८	१०।८७।२२
स्वमग्ने शुभि० ... शुचिः ।	२९	२।१।१
स्वामग्ने पुष्क० ... वाघतः ।	३५	६।१६।१३
तमु स्वा० ... पुरंदरम् ।	३६	।१४
१५२ तमु स्वा पाथ्यो० ... रणे ।	३७	।१५
सीद होतः० ... बयो धाः ।	३८	३२९।८
नि होता० ... अग्निः ।	३९	२।९।१
ससीदस्व० ... दर्शतम् ।	४०	१३६।९
जनिष्व (०४) हि०...यजीयान् ।	४१	५।१।५
अयमिह० ... विशेषे ।	४२	४।७।१
इमस्त्वोम० ... तव ।	४३	१।९४।१
अयं ते० ... ।	४४	।१६।७
		३।२९।१०
		।४४।१
		८।६४।०
		१०।८३।६
अपो देवीरुप० ।	४५	१।२३।२०
उदु तिष्ठ०... शुशुक्वनिः ।	४८	८।२३।५
१५३ ऊर्ध्व ऊ पु० ... ह्यामहे ।	४९	१३६।१३
सजातो गर्भो० ... दन्ताः ।	५०	१०।१।२
अग्ना [०म]० ... वीतये ।	५४	६।१६।१०
ओषधयः [०धीः]०... [प्र. पा.]	५७	१०।९७।३
वि पाजसा० ... प्रणीतौ ।	५८	३।१५।१
आपो हि छा० ... चक्षसे ।	५९	१०।९।१
यो वः शिव० ... मातरः ।	६०	।२
तस्मा अरं० ... च नः ।	६१	।३
१५४ मित्रस्य चर्ष० ... स्तमम् ।	७०	३।५९।६
१५५ विश्वो देवस्य०... पुष्यसे ।	७६	५।५०।१
द्रव्यः सर्पिरा०... अमुतः ।	७९	२।७।६
परस्या अधि०... अव ।	८०	८।७५।१५
यदग्ने या [का] नि०...यविष्य ।	८२	।१०२।२०
यदस्युप०... धृतम् ।	८३	।२१
१५६ दशानो रुक्म०...सुरेताः ।	९३	१०।४५।८
नक्तोषासा०... जोदाः [०म] ।	९४	१।९६।५
नक्तोषासा०...विरूपे [च. पा.] ।		।११३।३
विश्वा रूपाणि०... विराजति ।	९५	५।८१।२

१५७ अक्रन्ददग्निः०... भात्यन्तः ।	९९	१०।४५।४
आ स्वाहार्य०... अशत् ।	१०१	।१७३।१
उदुत्तम०...स्नात् [प्र.पा.] ।	१०२	१।२४।१५
अग्ने (मे) वृहन्नु०...न्यप्राः ।	१०३	१०।१।१
ह०सः शुचिष०...कृतम् ।	१०४	४।४०।५
द्विस्परि०...स्वाधीः ।	१०८	१०।४५।१
विष्वा ते०...आवभृथ ।	१०९	।२
विष्वा तमु०...बभृथ [च.पा.] ।		।८४।५
१५८ समुद्रे स्वा०...अवर्धन् ।	११०	।४५।३
श्रीणामुदा०...मिधानः ।	१११	।५
उशिकपावको०...नक्षन् ।	११२	।७
अक्रन्ददग्निः०...भात्यन्तः ।	११२	।४
विश्वस्य केतु०...पञ्च ।	११३	।६
नक्तोषासा०...दाम् ।	११३	१।९६।५
यस्ते अद्य०...यविष्य ।	११४	१०।४५।९
आ तं भज०...जनिस्वैः ।	११५	।१०
स्वामग्ने यज...विवशुः ।	११६	।११
दूतं कृष्वाना०...हव्यैः [द्वि.पा.]		५।३।८
अस्ताव्यग्नि०...सुवीरम् ।	११७	१०।४५।२२
१५९ अक्रन्ददग्निः०...भात्यन्तः ।	१२०	।४
समिधामि०...जुहोतन ।	१२१	८।४४।१
प्र प्रायमग्नि०...शिवो नः ।	१२२	७।८।४
सुरभा उ लोके [द्वि.पा.] ।	१२३	५।१।६
अप्स्वमे सधि०...पुनः ।	१२४	८।४३।९
बोधा मे०...वन्दे अग्ने ।	१२९	१।१४।७।२
स बोधि०...द्वेषासि ।	१३०	२।६।४
अपेत वीत०...तातो [प्र.पा.] ।	१३१	१०।१४।९
अयस्सो०...जातवेदः ।	१३३	३।२२।१
अग्ने दिवो०...आपः ।	१३४	।३
१६० अग्ने यसे०...नृचक्षाः ।	१३५	।२
पुरीष्यासो०...महीः ।	१३६	।४
इडा [का]मग्ने०...भूत्वस्ते ।	१३७	३।१।२३
		।५।११
		।६।११
		।७।११
		।१५।७
		।२२।५
		।२३।५
अयं ते०...वर्धया गिरः ।	१३८	३।२९।१०

१६१	रायो बुध्नः संग०...नाम् ।	१५१	१०।१३९।३
	देव इव०...धर्मा [द्वि. पा.]		१३४।८
	सीरा युअन्ति०...सुम्नया ।	१५४	११०।१।४
	युनक्त सीरा०...मायत् ।	१५५	१३
	शुन० सुफाला०...वाहैः ।	१५७	४.५७।८
१६२	या ओषधीः०...सप्त च ।	१६६	१०।९७।१
	शत० ओषधीः०...कृत ।	१६७	१२
	पुष्पवतीः०...विष्णवः ।	१६८	१३
	ओषधीरिति०...ब्रुवे ।	१६९	१४
	अश्वत्थे वो०...पुरुषम् ।	१७०	१५
	यदो (यत्रो०)०...चातनः ।	१७१	१६
	नि (ह) ष्कृतिर्नाम०...निष्कृय ।	१७२	१९
	अश्ववती०...तातये ।	१७३	१७
	उच्छ्रुत्मा०...तव पुरुष ।	१७५	१८
	अति विश्वाः०...रपः ।	१७६	११०
१६३	परः परः०...मशीरिव ।	१७७	११२
	साक० यक्ष्म०...निहाकया ।	१७८	११३
	अम्या वो०...वाचं मे (वचः) ।	१७९	११४
	याः फलिनीर्या०...हसः ।	१८०	११५
	अवपतन्ती०...पुरुषः ।	१८१	११७
	ते (ता) नो०...हसः [च. पा.]	१८३	११५
	मा नो हि ष्सी०...विधेम ।	१८४	१०।१२१।९
१६४	अग्ने तव०... कवे ।	१८९	११४०।१
	पावकवर्चा०... रोदसी ।	१९०	१२
	ओमे०... रोदसी [उत्तरार्धः]		८।६४।४
	हरयश्चमे०... क्रतुम् ।	१९१	१०।१४०।४
	ऊर्जो नपा०... जाताः ।	१९२	१३
	क्रतावानं०... युजा [०गा] ।	१९३	१६
	इक्ष्तीर०... रथिम् ।	१९४	१५
	अप्यायस्व०... संगथे ।	१९५	१।९१।१६
			९।३१।४
	सं ते पया० सि०... धिष्व ।	१९६	१।९१।१८
१६५	हिरण्यगर्भः०... विधेम ।	१९८	१०।१२१।१
	कर्षं देवाय०... विधेम ।		११-९
	वृषसश्चस्कन्द०... होत्राः ।	२००	१७।११
	नमो अस्तु०... नमः ।	२०१	१५।११
	य [या] इषवो०... नमः ।	२०२	११०
	येऽदो (०मी) रोचने०... नमः ।	२०३	१९
	कृणुष्व पाजः०... तपिष्ठैः ।	२०४	४।४।१०
	तव अमास०... गुहकाः ।	२०५	१२

	प्रति स्पशो०... दधर्षीत् ।	२०६	१३
	उदग्ने तिष्ठ०... शुष्कम् ।	२०७	१४
	उध्वो भव०... शत्रून् ।	२०८	१५
१६६	अयमग्निः०... रयीणाम् ।	२०९	८।७५।४
	भुवो यज्ञस्य०... वाहम् ।	२१०	१०।८।६
१६७	मधु वाता०...सम्बोषधीः ।	२२०	१।९०।६
	मधु नक्तमुतो०... पिता ।	२२१	१७
	मधुमाप्नो०... भवन्तु नः ।	२२२	१८
	मही धौः०... भरीमभिः ।	२२५	१।२२।१३
	इद० विष्णुः०... पांसुरे ।	२२६	१७
	अध स्मा (स्म) ते०...ल्लखलः ।	२२७	६।२५।७
			७।३।२
	नक्तोषासा०... ।	२२८	१।९६।५
			१।३।७
१६८	निषसाद०... सुक्रतुः ।	२३१	१।२५।१०
	अग्ने युक्ष्वा०... मन्यवे ।	२३५	६।१६।४३
	युक्ष्वा हि देव०... सदः ।	२३६	८।७५।१
	समित्तवन्ति०... अग्नेः ।	२३७	४।५८।६
१७१	ता अस्य०... दिवः ।	८	२
			८।६९।३
१७८	प्रोधक्षो०... मस्तु ।	३२	७।३।२
१७९	आ स्वा०...हरयः [प्र.पा.] ।	९	१
	... [द्वि.पा.] ।		६।४०।३
	यथा नः०...असत् । [उत्तरार्धः]	१७	१०।१४।१४
	अही०...धान्यः । [उत्तरार्धः]	१८	१।१९।१८
१८२	इमा रुद्राय०... तुरम् ।	३७	१।१४।१
१८३	परि नो (णो)०... मृड ।	३९	२।३३।१४
१८४	हिमस्य०...मसि [पूर्वार्धः] ।	१०	३
			३।३।३०।१
	अपामिदं०...नम् [पूर्वार्धः] ।	५	१०।१४।१७
१८५	अग्ने पावक रोचिषा ।	६	५।२६।१
	स नः पावक दीदिवः ।		१।१२।१०
	पावकया०... रणे (अजरः) ।	७	६।१५।५
	अग्निस्त्रिमेन०...रथिम् ।	१४	१।६।२८
	य इमा विश्वा०... विवेका ।	१५	१०।८१।१
	किं०स्त्रिद्वनं०...धारयन् ।	१६	१४
	किं०स्त्रिद्वशीद०...चक्षाः ।	१७	१२
१८६	यो विश्वत०... देव एकः ।	१८	१३
	या ते०...जुषा (वृधानः) णः ।	१९	१५
	विश्वकर्मन्०... रस्तुः ।	२१	१६
	वाचस्पति०... कर्मा ।	२२	१७
	चक्षुषः पिता०... ताम् ।	२३	८।२।१

१८६ विश्वकर्मां ... एकमाहुः ।	२४	१०।८१।२
त आयजं ... निमानि ।	२५	१४
यो नः पितां ... यन्त्यन्या ।	२६	१३
परो दिवः ... सर्वे (पूर्वे) ।	२७	१५
१८७ तमिद्रभं ... तस्थुः ।	२८	१६
न तं विदाथं ... श्रान्ति ।	३०	१७
आशुः शिशानो ... मिन्द्रः ।	३४	१०३।१
संक्रन्दनेनां ... वृष्टा	३५	१२
स इपुहसैः ... रस्ता ।	३६	१३
सुहस्पतेः ... रथानाम् ।	३७	१४
अभि गोत्राणि ... युस्तु ।	३८	१७
१८८ बलविज्ञायः ... गोवित् ।	३९	१५
गोत्रभिर्दं ... रभध्वम् ।	४०	१६
इन्द्र आसां ... मध्ये ।	४१	१८
इन्द्रस्य वृष्णो ... स्थात् ।	४२	१९
अस्माकमिन्द्रः ... हवेपु ।	४३	१११
सूर्यरश्मिं ... गोपाः ।	४८	१२९।१
१८९ इन्द्रं विश्वां ... पतिम् ।	५१	१।११।१
विमान (नृवक्षा) ... केतुम् ।	५२	१०।१३९।२
उक्षा समुद्रो ... पान्यन्तौ ।	५३	५।४७।१
नक्तोपासां ...	६१	१।९६।५
नक्तोपासां ... विरूपे [च.पा.] ।		१।३।३
१९० अस्मिन्सं ... रस्मिन् [प्र.पा.] ।	६३	१०।९८।६
विधेम ते ... समिद्धे ।	६५	२।९।३
प्रेक्षो अग्ने ... वाजाः ।	६६	७।१।३
अग्ने तमद्यं ... ओहैः ।	६७	४।१०।१
१९३ विश्वे नो अद्यं ... अग्ने ।	१	१०।३५।१३
१९५ अयं ते ... वर्धया गिरः ।	२४	३।२९।१०
१९६ शिवेभिः ... वृधे [द्वि.पा.] ।	३१	६।७१।३
उद्धयं तमं ... रुतमम् ।	३४	१।५०।११
१९७ समन्यां ... तस्थुरापः ।	१३	२।३५।३
हिरण्यवर्णं [रूपः] ... मस्मै ।	२	१०
हिरण्य [समु०] पावकाः । [नृ. पा.]	३	७।४९।२
यासां राजां ... अवन्तु ।	४	१३
१९८ आपो हि ष्ठां ... चक्षसे ।	१३	१०।९।१
यो वः शिवं ... मातरः ।		१२
तस्मा अरं ... चनः ।		१३
१९९ वृत्तं वो ... गिरा ।	१८	४।८।१
अगन्म महां ... प्रवृद्धम् ।	१९	७।११।१

अयमिहं ... विश्वेविशे ।	२०	४।७।१
वधन्वे वां ... भुवत् ।	२१	२।५।३
ओमे (उमे) ... आभर ।	२२	५।६।९
इन्द्रो दीर्घाचो ... नव ।	२३	१।८४।१३
अत्राह गोरमं ... गृहे ।	२४	१।५
इच्छन्नश्वस्यं ... वति ।	२५	१।४
इन्द्रमिन्द्राधिनीं ... नृवत् ।	२६	१।७।१
इन्द्रो दीर्घायं ... रयत् ।	२७	१३
इन्द्रा (०न्द्र) इन्द्रयोः ... ण्ययः ।	२८	१२
इन्द्र वाजेपुं ... रूतिभिः ।	२९	१४
२०० तमिन्द्रं ... वाजं ... भुवत् ।	३०	८।९३।७
इन्द्रः स दामने ... सोम्यः ।	३१	१८
गिरा वज्रो ... अस्तुतः ।	३२	१९
अयमग्निः सहस्त्रिगो ... ।	३३	१७।५।४
अग्निर्मूर्धा दिवः ... ।		१४४।१६
त्वामग्ने पुष्करादधि ... ।		६।१६।१३
अवोध्वग्निः ... नाकमच्छ ।	३४	५।१।१
अवोचामं ... चमश्नेत् ।	३५	१।२
अवोधि होतां ... निरमोचि ।	३६	१२
जनस्य गोपां ... क्षुचिः ।	३७	१।१।१
त्वामग्ने अङ्गिरसो ... मङ्गिरः ।	३८	१६
तुभ्येदमग्ने ... वर्धयन्ति च ।	३९	१५
सं समिधुवसे ... भर ।	४०	१०।१९१।१
२०१ अग्निं वः पृथ्वीं ... धसम् ।	४१	८।३१।१४
त्वां चित्रध्रुवं ... वोढवे ।	४२	१।४५।६
आ ते अग्ने ... आभर ।	४३	५।६।४
अग्निं तं मन्ये ... आभर ।	४४	११
सो अग्निर्यो ... आभर ।	४५	१२
स्तोतृभ्या (०भ्य) आभर [पं.पा.] ।		५।६।१-९
[कया] स्तोतृभ्यं [उत्तरार्धः] ।		८।९३।१९
एना वो अग्निं ... मृतम् ।	४६	७।१६।१
त्वामग्ने गृहपतिं ... वार्यम् ।	४७	१५
देवो वो व्रविणो ... ओहते ।	४८	१।११
अग्ने वाजस्यं ... श्रवः ।	४९	१।७९।४
स इधातो ... दीदिहि ।	५०	१५
क्षपो राजसुतं ... प्रति ।	५१	१६
अग्ने तमद्याश्वं ... ओहैः ।	५२	४।१०।१
अथा अग्ने ... बभूथ ।	५३	१२
२०२ आभिष्टे अद्यं ... क्षुमैः ।	५४	१४

२०२ अग्निं होतारं... सर्पिषः । ५५-५६ १।१२७।१	उर्जो नपात०...तनूनाम् । ७० १२
ह०सः शुचिष०...ऋतम् । ५७ ४।४०।५	२०४ सा नः०...समाम् [उत्तरार्धः] । ८५ ४।५७।७
अग्ने त्वं नो०... वरूथ्यः । ५।२४।१	पृष्टो दिवि पृष्टो०...नक्तम् । ८६ १।९८।२
अधा जगन्...बभूवतुः । ५८ ५।१६।४	त्व० यविष्ठ दाशुषो०...त्मना । ८७ ८।८४।३
आयाहि सुषुमा०...मम । ५९ ८।१७।१	अग्ने धामानि (भूरी०) ...बन्धो । ८८ ३।२०।३
आ त्वा ब्रह्मयुजा०...शृणु । ६० १२	२०५ उक्षाज्ञाय०...माग्नये । ९४ ८।४३।११
ब्रह्माणस्त्वा०...हवामहे । ६१ १३	२०८ हिरण्यगर्भः०...विधेम । ११० १०।१२१।१
अभि त्वा शूर०...तस्थुषः । ६२ ७।३२।२२	यः प्राणतो०...विधेम । १११ १३
न त्वावं (०वाँ) अन्यो०...हवामहे । ६३ १२३	य ओजोदा[आत्म०]०...विधेम । ११२ १२
त्वामिद्धि हवामहे०...स्वर्धतः । ६४ ६।४६।१	यस्येमे विश्वे०...विधेम । ११३ १४
स त्वं नश्चित्र०...जिग्युषे । ६५ १२	२०९ येन द्यौरुद्रा०...विधेम । ११४ १५
कथा नश्चित्र०...वृता । ६६ ४।३१।१	य इमे द्यावा०...विधेम । ११५ १११०।९
२०३ कस्त्वा सत्यो०...वसु । ६७ १२	आपो ह यत्०...विधेम । ११६ १२२।७
अभी पु णः०...स्यूतिभिः । ६८ १३	कस्मै देवाय०...विधेम [च.पा.] । ११७ ११-९
यज्ञा यज्ञा वो०...श०सिषम् । ६९ ६।४८।१	आ नः प्रजा०...पतिः [प्र.पा.] । ११७ १८।५।४३

तृतीयं काण्डम् ।

२११ युञ्ज्याधा०रासभं०...पीतये । १ ३ ८।८५।७	२२१ समिधामि०... जुहोतन । ८।४४।१
योगेयोगे०...मृतये । १।३०।७	बोधा मे अस्य०... अग्ने । १।१४।२
२१४ उदु तिष्ठ०...शुक्वनिः । ७ ८।२३।५	अपेत वीत वि०... मस्यै । ३ १०।१४।९
स जातो गर्भो०...द्वद्राः । १०।१।२	२२३ निवेशनः [रायो भुधः]०... । ६ १।३९।३
अमा [०मा] आ याहि०...बर्हिषि । ८ ६।१६।१०	२२४ अग्ने तव श्रवो०... कवे । ७ १।४०।१
वि पाजसा०...प्रणीतौ । ३।१।५।१	२२५ द्रव्यश्चस्कन्द०... होत्राः । ८ १।७।११
आपो हि द्या०...चक्षसे । १०।९।१	२२८ ता अस्य सुददो०... दिवः । १० ८।६९।३
२१६ मित्रस्य चर्ष०...स्तमम् । १० ३।५९।६	२३५ अग्निस्त्रिमेन०... रयिम् । ३ ९ ६।१६।२८
सुपाणि [०बाहुः] स्वङ्गुरिः [प्र.पा.] । १।३३।७	२३६ सूर्यरश्मि०... गोपाः । १० १०।१३९।१
२१७ द्रवज्ञः सर्पिरा०...अद्भुतः । १३ ७।७।६	इन्द्रं विश्वा०... पतिम् । १।११।१
परस्या अधि...भव । ८।७५।१५	विमान [नृचक्षा] एष०...केतुम् । १०।१३९।२
परमस्याः परावतः [उत्तरार्धः] । ५।६।१।१	२३७ नक्तोषासा०... द्रविणोदाम् । ११ १।९६।५
यदग्ने कानि०...यविष्ठ्य । ८।१०२।२०	विधेम ते०... समिद्धे । २।९।३
२१९ दृशानो रुक्म०...सुरेताः । २ १ १०।४५।८	प्रेद्धो अग्ने०... यन्ति वाजाः । ७।१।३
नक्तोषासा०...विरूपे [च.पा.] । १।११३।३	२३८ अग्ने तमद्य०... ओहैः । ४।१०।१
नक्तोषासा०...द्रविणोदाम् । १९६।५	२४१ पृश्निर्मध्ये [०दिवो०] [प्र.पा.] । ४ ४ ५।४७।३
विश्वा रूपाणि०...राजति । ५।८।१।२	२४३ उद्वयं तम०... रुन्तमम् । ६ १।५०।१०
२२० आ त्वाहार्ष०...अशत् । १०।१७३।१	२४६ तत्त्वा यामि०... प्र मोषीः । १६ १।४।११
उदुत्तमं वरुण०...स्थाम । १।२४।५	२५० आपो मा [अस्मान्]०... एमि । ६ २ १०।१७।१०
अग्ने [०ग्ने]०...न्यप्राः । १०।१।१	२५२ विश्वो देवस्य०... पुण्यसे । ७ ५।५०।१
ह०सः शुचिष०...ऋतम् । ४।४०।५	२५७ स्वमग्ने व्रतपा०... ष्वीव्याः । २० ८।११।१
अक्रन्ददग्निः०... भात्यन्त । २ १०।४५।४	२५८ देवा यज्ञमतन्वत [द्वि.पा.] । ७ १ १०।९०।६

२६४ अस्तभ्नाद् ... व्रतानि ।	१३	८४२११
अस्तभ्नाद् ... रिक्षम् [तृ. पा.] ।	३३०१९	
२६५ वनेषु ... सोममद्रौ ।	१४	५१८२१२
नमो मित्रस्य ... शंसत ।		१०३७१२
२६९ सीद होतः ... वयो धाः ।	८ ५	३१२९१८
२७० अतिविद्धा ... चकार ।	८	८१९६१२
विश्वेता ... एमुषम् ।	१०	१७७११०
२७३ विभ्राद् ... विराजति ।	१५	१०११७०१२
२७५ युजते मन ... परिहृतिः ।	१९	५१८११२
विष्णोर्नु कं ... रुगायः ।		१११५४१२
२७६ आ वामुपस्थ ... पीतये ।	२०	२१४१२१२
प्र तद्विष्णु ... विश्वा ।	२१	१११५४१२
२८० त्वसोम ... वरुधम् ।	९ १	८१७९१३
२८३ ता [या] ते [वा] भूरि ।	३	१११५४१६
विष्णो कर्माणि ... सखा ।		१२२११९
तद्विष्णोः परमं ... ततम् ।	४	११२२१२०
२९० जुषस्व सप्रथ ... आसनि ।	१० २	१७५१२
२९९ युवसुराम ... स्वावत ।	११ २५, ३०	१०११३११४
३०० पुत्रमिव ... भिष्णक् ।	३२	१५
अहाव्यग्ने ... बृहन्तम् ।	३६	१९१११५
यस्मिन्मन्त्रास ... मग्नये ।	३७	११४
३०२ परीतो विज्ञता ... मद्रिभिः ।	४९	९११०७१२
पुनानु (०ति) ते ... तना ।	५१	११६
इन्द्रस्य युज्यः सखा [उत्तरार्धः] ।	५२-५३	११२२११९
३०५ अग्ना (०ग्न) ... दुच्छुनाम् ।	९०	९१६६११९
पवमानः ... पुनानु मा [नः] ।	९१	१६७१२२
पुनन्तु मा ... पुना [नी दि मा] ।	९२	१२७
ऋवे दक्षाय ... सूर्य दशे ।	९३	१०५७१४
उभाभ्यां देव ... विश्वतः ।	९४	९१६७१२५
३०६ यत्ते पवित्र ... पुनीमहे ।	९६	१२३
वैश्वदेवी ... रयीणाम् ।	९७	९७९१२९
वयस्याम् ... रयीणाम् [च. पा.] ।		४१५०१६
		५१५५११०
		८४०११२
		१४८११३
		१०११२११०
दे स्तुती ... मातरं च ।	१०२	८८११५
सर्वगणं स्वस्तये [तृ. पा.] ।	१०३	५१५११२२
सर्वस्माद्देवकिलिङ्घात् [च. पा.] ।	११०	१०१९७११६
३११ द्विरण्वर्गः ... विधेम ।	१२	१८
		११२११२

यः प्राणतो ... विधेम ।	२०	१३
३१२ युजन्ति ब्रध्न ... दिवि ।	२२	११६१२
गणानां स्वा ... हवामहे ।	३१	२१२३१२
३१३ कुविदङ्ग ... सूर्येण ।	३८	७१९१२२
कुविदङ्ग ... न जग्मुः ।		१०११३१२
कुविदङ्ग ... दधातु नः ।		१६४१२३
दधिक्काष्णो ... तारिषत् ।	१३	५
३२० मा नो मित्रो ... वीर्याणि ।	१६	१११६२१२
यस्मिर्णिजा ... पाथः ।	२	१२
एष च्छागः ... जिन्वति ।	३	१३
३२१ यद्विष्य ... दयस्त्रजः ।	४	१४
उप प्रागात् ... सुबन्धुम् ।	५	१७
होताध्वर्यु ... पृणध्वम् ।	६	१५
यूपध्वस्का ... इन्वतु ।	७	१६
यद्वाजिनो ... देवेवस्तु ।	८	१८
यद्वध्व ... पचन्तु ।	९	११०
यद्वध्वस्य ... देवेवस्तु ।	१०	१९
यत्ते गात्रा ... रातमस्तु ।	११	११२
ये वाजिनं ... इन्वतु ।	१२	१२२
यस्मीक्षणं ... स्थश्वम् ।	१३	१२३
३२२ यद्वधाय ... यामयन्ति ।	१४	१२६
निक्रमणं ... देवेवस्तु ।	१५	१२४
मा र्वाग्निर्धनं ... न्यश्वम् ।	१६	१२५
३२३ युजन्ति ब्रध्न ... दिवि ।	२८	११६१२
युजन्त्यस्य ... नृवाहता ।	२९	१२
केतुं कृण्वन् ... जायथाः ।	३०	१३
जीमूतस्येव ... पिपतु ।	३१	६७७५१२
धन्वना गा ... जयेम ।	३२	१२
वक्ष्यन्ती ... पारयन्ती ।	३३	१३
ते आचरन्ती ... अमित्रान् ।	३४	१४
बहूनां पिता ... प्रसूतः ।	३५	१५
३२४ रथे तिष्ठन् ... रश्मयः ।	३६	१६
तीघ्रान् घोषान् ... यन्तः ।	३७	१७
वनस्पते ... जेतवानि ।	३८	१४७१२६
दिवस्पृथिव्या ... यज ।	३९	१२७
इन्द्रस्य वज्रो ... गृभाय ।	४०	१२८
स्वादुषसदः ... वातसाहाः ।	४१	१७५१९
ब्राह्मणासः ... ईशत ।	४२	११०
ऋजीते परि ... यच्छतु ।	४३	११२
सुपर्णश्चक्षे ... यस्सन् ।	४४	१११

अहिरिष भौगैः०...विश्वतः ।	४५	६।७५।१४
३२५ आजङ्गन्ति०...नोदय ।	४६	१२३
उपधासय०...वात्रून् ।	४७	१४७।२९
आक्रन्दय०...घोडयस्व ।	४८	१३०
आमूरज०...जयन्तु ।	४९	१३१
३२६ अन्विष [अधु] नो०... मयः ।	६२, ८३	ऋ.परि. ३।३
अन्विदनु०... तारिषत् ।	६३, ८३	ऋ.परि. ३।४
दृष्टो दिवि०... नक्तम् ।	६५	१।९८।१९

विष्टम्भो दिवो०... रूपस्ये ।	६७	९।८९।६
कया नश्चित्र० वृता ।	६८	४।३१।१
को अघ युक्ते०... जीवात् ।	६९	१।८४।१६
३२८ स्वमग्ने शोचिषा०... महित्वा ।	८४	७।१३।२
याचिद्धि ते०... विध्वगग्ने ।	८७	४।११।४
यथा ह०... ना आयुः ।	८८	१६
		१०।१२६।८

चतुर्थ काण्डम् ।

३२९ मावः०... शंसः [तृ.पा.] १	१	६।२८।७
शुद्धा०... पिबन्तीः [द्वि.पा.]	२	"
३३८ इदं विष्णुर्वि०... पांसुरे ।	७४	१।२२।१७
३४८ ता[ते]०... जु[जि]वे[च.पा.] २	७१	१।११।४
३५० इन्द्रोद्भृदश्रवाः [प्र. पा.] । ४	३	८९।६
पृषा विश्ववेदाः [द्वि. पा.] ।	"	"
३६१ नसुचेः शिरः [तृ. पा.] ।	४	५।३०।७
३६३ निषसाद् ... सुक्रतुः ।	७	१।२५।१०
इ०सः शुचिष०... ऋतम् ।	८	४।४०।५
३८० विदधदि०... जानती गात् ।	६	१७ ३।३१।६
वे देवा [सो]०... दश स्थ ।	१८	१।१३९।११
३८५ अष्टौ पुत्रासो०... मास्यत् ।	५८	१०।७२।८
३९३ सुदेवो असि०... रामिव ।	७	१६ ८।६९।१२
३९७ उरु०हि०... विश्वश्चित् ।	८	८ १।१४।८
शतं ते०... सुमुख्यस्तत् ।		१९
४०१ द्रप्सश्चस्कन्द०... होत्राः ।	१९	१०।१७।११
कुविदङ्ग०... न जग्मुः ।		१।३१।२
४०२ युज्जते०... परिष्टुतिः ।	९	१ ५।८१।१
उत्तिष्ठ ब्रह्मण०... सचा ।	४	१।४०।१
प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः०... नः ।	५	१३
४०३ मित्रस्य चर्व०... स्तमम् ।	३१	३।५९।६
४०४ स० सीदस्व०... दर्शतम् ।	५३	१।३६।९
अज्जग्मि यं०... न सादि ।	५४	५।४३।७
अर्हन् बिमर्षि०... तदस्ति ।	७१	२।३३।१०
४०५ अपश्यं गोपा०... व्रन्तः ।	८५	१।१६४।३१
		१०।१७७।३
४०६ यस्ते स्तनः०... वार्याणि ।	१०२	१।१६४।४९
४०७ विश्वावसु०... पश्यत् ।	१७८	१०।१३९।४
४०८ वीरोभि [विष्वा०]०... अभ्याः ।	१७९	१५

४०८ सज्जिमवि०... दहीनाम् ।	१८०-८२	१६
महान्सधस्ते०... निषतो [प्र.पा.] १८५	३।६।४	
उतु स्य०... सूर्यम् ।	१८९	१।५०।१
चित्रं देवाना०... तस्थुषश्च ।		१।११५।१
विधुं दद्याणं०... समान ।	१९७	१०।५५।५
जरि चेती०... विहृतं पुनः ।	१९८	८।१।१२
४०९ उतु तिष्ठ०... शुशुक्वनिः ।	१९९	८।२३।५
ऊर्ध्व ऊ षु ण०... महे ।		१।३६।१३
उतु स्य०... सूर्यम्	२०१	१।५०।१
चित्रं देवाना०... तस्थुषश्च ।		१।११५।१
उदस्य शुष्मा०... भूमीः [०म] ।	२०८	७।३४।७
प्र शुक्रैतु०... वाणी [०जी] ।	२०९	१२
४१० तच्चक्षु०... शरवः शतम् ।	२२२-२३	१६६।१६
४११ आपो हि ष्ठा०... चक्षसे ।	२४६	१०।९।१
४१२ यो वः शिव०... मातरः ।	२४७	१२
तस्मा अरं०... चनः ।	२४८	१३
ईशाना०... भेषजम् ।	२४९	१५
कया नश्चित्र०... वृता ।	२५०	४।३१।१
कस्त्वा सत्यो०... वसु ।	२५१	१२
अभी षु णः०... स्यूतिभिः ।	२५२	१३
प्रातारमिन्द्र०... धाविन्द्रः ।	२५३	६।४७।११
स्वस्ति ना [न]०... दधातु ।	२५४	१।८९।६
उद्वयं तमस०... रुतमम् ।	२५६	१।५०।१०
४१३ अग्निर्बृहन्नाणि०... आहुतः ।	१०	१ ६।१६।३४
स्व० सोमासि०... ऋतुः ।	२	१।९१।५
अग्निर्मूर्धा०... जिन्वति ।	३	८।४४।१६
भुवो यज्ञस्य०... वाहम् ।		१०।८।६
पिप्रीहि देवाँ०... यजिष्ठः ।	४	१२।१
अग्ने यद्वय०... हि यज्वा ।	५	६।१५।१४

४१३ पृथुपाजा० ... हव्यवाट् ।	६	३।२७।५
तः सबाधो० ... मृतये ।	७	।६
अग्ने रक्षा णो० ... दह ।	८	७।१५।१३
त्वं नः सोम० ... सखा ।	९	१।९१।८
पृष्टो दिवि० ... नक्तम् ।	१०	।९८।२
४१४ विश्वानि नो० ... तनूनाम् ।	११	५।४।९
अग्ने त्वं पारया० ... शंयो	१२	१।१८९।२
दमे दमे० ... दधाना [तृ.पा.] ।	१४	६।७४।१
पावका नः० ... धियावसुः ।	१५	१।३।१०
आ नो दिवो० ... शृणोतु ।	१६	५।४३।११
ये ते० ... पृतश्चुतः [पूर्वार्धः] ।	१७	७.९६।५
अग्निः प्रत्नेन० ... वावृधे ।	१९	८।४४।१२
सोम गीभिष्ट्वा० ... आविश ।	२०	१।९१।१
त्वमग्ने वीर० ... वार्यम् ।	२१	७।१५।१२
त्वं भगो ना [न]० ... भूरेः ।	२२	६।१३।२
४१५ प्रेक्षो अग्ने० ... बाजाः ।	२३	७।१।३
इमो अग्ने० ... व्यन्तु ।	२४	।१८
अग्न आयूषि० ... दुच्छुनाम् ।	२५	९।६६।१९
अग्निर्ऋषिः० ... गयम् ।		।२०
तः हि शश्वन्त० ... वोढहवे ।	२६	५।१४।३
अग्निमग्निं० ... पुरुप्रियम् ।	२७	१।१२।२
अग्ने पावक० ... यक्षि च ।	२८	५।२६।१
स न पावक० ... नः ।		१।१२।१०
अग्निः शुचि० ... आहुतः ।		८।४४।२१
उदग्ने शुच० ... यर्चयः ।		।१७
स हव्यवाड० ... समृणवति ।	२९	३।११।२
अग्निं स्तोमेन० ... दधत् ।	३०	५।१४।१
किमित्ते विष्णो० ... बभूथ ।	३१	७।१००।६
प्र तसे अद्य० ... पराके ।	३२	।५
सुत्रामाणं० ... स्वस्तये ।	३३	१०।६३।१०
४१६ अग्नीषोमा० ... बभूवथुः ।	३५	१।९३।९
युवमेतानि० ... गृभीतान् ।	३६	।५
अग्न आयाहि० ... बर्हिषि ।	३७	६।१६।१०
अग्निं दूतं० ... सुकृतम् ।	३८	१।१२।१
अग्निनाग्निः० ... जुह्वास्यः ।	३९	।६
अग्निर्वृत्राणि० ... आहुतः ।	४०	६।१६।३४
अग्निं स्तोमेन० ... दधत् ।		५।१४।१
अग्न आयूषि० ... दुच्छुनाम् ।		९।६६।१९
अग्ने तमद्याश्वं० ... ओहैः ।		४।१०।१
आभिष्टे अद्य० ... शुष्माः ।		।४

एभिर्नो अर्कै० ... अनीकैः ।	४१	।३
अधा ह्यग्ने० ... बभूथ ।	४२	।२
अग्ने स्तोमं० ... द्रविणस्यवः ।	४३	५।१३।२
४१७ अग्ना यो० ... वुरीतावसे ।	४४	६।१४।१
त्वमग्ने० ... वितन्वते ।	४५	५।१३।४
वृषा सोम० ... दधिषे ।	४६	९।६४।१
अग्निर्जातो० ... अपः स्वः ।	४७	५।१४।४
अग्ने (०ग्ने)० ... सद्यान्यप्राः ।	४८	१०।१।१
इमं मे वरुण० ... चके ।	४९	१।२।१२९
तस्वा यामि० ... प्रमोषीः ।	५०	।२४।११
अग्निनाग्निः० ... जुह्वास्यः ।		।१२।६
त्वः ह्यग्ने० ... समिध्यसे ।	५१	८।४३।१४
प्र स मित्र० ... दूरात् ।	५२	३।५९।२
अनमीवास० ... स्याम ।	५३	।३
तत्सूर्यस्य० ... सिमस्मै ।	५४	१।१२।५।४
भद्रा अश्वा० ... यन्ति सद्यः ।	५५	।३
त्वमग्ने व्रतपा० ... ष्वीक्यः ।	५६	८।११।१
४१८ यद्वो वयं० ... कल्पयाति ।	५७	१०।२।४
अग्ने नय० ... विधेम ।	५८	१।१८९।१
आ देवाना० ... कल्पयाति ।	५९	१०।२।३
अग्निः शुचि० ... आहुतः ।	६०	८।४४।२१
उदग्ने शुचय० ... यर्चयः ।		।१७
अक्रन्ददग्निः० ... भाष्यन्तः ।		१०।४।५।४
नक्तोषासा० ... णोदाः (दाम्) ।		१।९६।५
नक्तोषासा० ... विरूपे [च. पा.] ।		।१२।३।३
अभि त्वा देव० ... महे ।	६३	१।२४।३
मही द्यौः० ... भरीमभिः ।	६४	।२२।१३
त्वामग्ने पुष्करा० ... वाघतः ।		६।१६।१३
तमु त्वा दध्य० ... पुरंदरम् ।		।१४
तमु त्वा पाथ्यो० ... रणेरणे ।		।१५
उत व्रुवन्तु० ... रणेरणे ।	६५	१।७४।३
४१९ आ यं हस्ते० ... स्वध्वरम् ।	६६	६।१६।४०
प्र देवं देव० ... निषीदतु ।	६७	।४१
आ जातं० ... गृहपतिम् ।	६८	।४२
अग्निनाग्निः० ... जुह्वास्यः ।	६९	१।१२।६
त्वः ह्यग्ने० ... समिध्यसे ।		८।४३।१४
तं मर्जयन्त० ... वाजिनम् ।	७०	।८४।८
यज्ञेन यज्ञ० ... देवाः ।	७१	१।१६४।५०
		१०।९०।१६
अग्ने यः यज्ञ० ... गच्छति ।	७३	१।१४

४१९	त्वं नः सोम०...सखा । १०	७४	१।९।१८
	अग्निर्मूर्धा०...जिन्वति ।		८।४४।१६
	भुवो यज्ञस्य०...वाहम् ।		१०।८।६
	सोम यास्ते०...भव ।	७५	१।९।१९
	या ते भामानि०...गुभाय ।	७६	१४
४२०	तत्सवितु०...प्रचोदयात् ।	७७	३।६१।१०
	अचिन्ती०...दनागसः ।	७८	४।५४।३
	पात्रका नः०...धियावसुः ।	७९	१।३।१०
	आ नो दिवः० ... शृणोतु ।		५।४३।११
	पूषा गा० ... सनोतु नः ।	८०	६।५४।५
	शुकं ते० ... रातिरस्तु ।	८१	६।५८।१
	हृहेह वः० ... आवृणे ।	८२	७।५९।११
	प्र चित्रमर्कं० ... मखेभ्यः ।	८३	६।६६।९
	विश्वे देवा० युज्यं पयः ।	८४	१।५१।१०
	विश्वे देवासो० ... वक्ष्यः ।	८५	१।३।९
	द्यावा नः० ... यच्छताम् ।	८६	२।४१।२०
	प्र पूर्वजे० ... वरूथम् ।	८७	७।५३।२
	स हव्यवाळ० ... समृण्वति ।	८८	३।११।२
	अग्निं स्तोमेन० ... दधत् ।		५।१४।१
४२१	वाजेवाजे० ... देवयानैः ।	९०	७।३८।३
	शं नो भवन्तु० ... नमीवाः ।		१७
	प्र देवं देव्या० ... लुषक् ।	९१	१०।१७६।२
	अयमु एव प्र० ... रमना ।	९२	१३
	अथमग्नि० ... कृतः ।	९३	१४
	इडायास्त्वा० ... वोळहवे ।	९४	३।२९।४
	अग्ने विश्वेभिः० ... साधु ।	९५	६।१५।१६
	सीद होतः० ... वयो धाः ।	९६	३।२९।८
	नि होता०...शुचिजिह्वो अग्निः ।		२।९।१
	त्वं कृतस्त्वमु० ... गोपाः ।	९७	१२
	अग्निना० ... धीरवत्तमम् ।	९८	१।१।३
	गयस्फानो० ... नो भव ।	९९	१।१०।१२
			१।८।२
४२२	इन्द्राग्नी रोचना०...वीर्यम् ।	१००	३।१२।९
	प्र चर्वणिभ्यः०...नात्यभ्या ।	१०१	१।१०९।६
	मरुतो यद्ध०...गन्तन ।	१०२	८।७।११
	या वः शर्म०...सुवीरम् ।	१०३	१।८५।१२
	इमं मे वरुण०...चक्रे ।	१०४	१।२५।१९
	तस्वा यामि०...प्र मोषीः ।		१।२४।११
	कया नक्षित्र०...वृता ।		४।३१।१
	को अथ०...स जीवात् ।		१।८४।१६

	पिप्रीहि देवाँ०...यजिष्ठः ।		१०।२।१
	अग्ने यद्य०...ते अथ ।		६।१५।१४
	अष्टवर्गे सधिवृत्त०...पुनः ।		८।४३।९
	अप्सु मे०...विश्वशंभुवः ।	१०५	१।२३।२०
			१०।९।६
	उदुत्तमं वरुण०...स्याम ।	१०६	१।२४।१५
	अव ते हेडो०...कृतानि ।	१०७	१।१४
	त्वं नो अग्ने०...मुग्ध्यस्वत् ।	१०८	४।१।४
	स त्वं नो अग्ने०...न एधि ।	१०९	१।५
४२३	अग्निर्वृत्राणि०...आहुतः ।	११०	६।१६।३४
	त्व० सोमासि०...असि क्रतुः ।		१।९।१।५
	सैनानीकेन०...दिदीहि ।	११२	२।९।६
	पिप्रीहि देवाँ०...यजिष्ठः ।	११३	१०।२।१
	आ देवानां०...कहरयाति ।		१३
	सान्तपना०...रिशादसः ।	११४	७।५९।९
	यो नो मरुतो०...तम् ।	११५	१८
	अग्निः प्रनेन०...वावृधे ।	११६	८।४४।१२
	सोम गीभिष्ट्वा०...विश ।		१।९।१।११
	गृहमेधासा(स)०...जुष्टन ।	११७	७।५९।१०
	प्र बुध्न्या व०...जुषध्वम् ।	११८	१।५६।१४
	प्रेक्षो अग्ने०...यन्ति वाजाः ।	११९	१।१३
	इमो अग्ने वीत०...व्यन्तु ।		१।१८
	अग्निमीळे०...धातमम् ।	१२०	१।१।१
	वृषा सोम०...दधिषे ।	१२१	९।६४।१
४२४	क्रीडः०...प्रगायत ।	१२२	१।३७।१
	अत्यासो न०...पयोधाः ।	१२३	७।५६।१६
	त० हि शश्वतो०...वोळहवे ।	१२४	५।१४।३
	अग्निमग्नि०...पुरुमियम् ।		१।१२।२
	इन्द्राग्नी नवति०...कर्मणा ।	१२५	३।१२।६
	अथद्वृत्र०...वाजयन्ता ।	१२६	६।६०।१
	तमिन्द्र०...वाज०... भुवत् ।	१२७	८।९३।७
	युजे रथं०...जघन्वान् ।	१२८	७।२३।३
	विश्वकर्मन्०...सूरिरस्तु ।	१२९	१०।८।१।६
	वाचस्वति०...साधुकर्मा ।		१७
	उशन्तस्त्वा०...अत्तवे ।	१३०	१।६।१२
	आ नो अग्ने०...जीवसे ।	१३१	१।७९।९
	त्व० सोम महे०...जीवसे ।	१३२	१।९।७
	त्व० सोम प्रचि०...धीराः ।	१३३	१।१
४२५	त्वया हि नः०...भवा नः ।	१३४	९।९६।११
	त्व० सोम०...रयीणाम् ।	१३५	८।४८।१३

४२१	वर्हिषदः०...दधातन ।	१३६	१०।१५।४
	उपहूताः०...न्वस्मान् ।	१३७	१५
	आह पितृन्सु०...गमिष्ठाः ।	१३८	१३
	इदं पितृभ्यो...विश्रु ।	१३९	१२
	उदीरता०...हवेष ।	१४०	११
	अग्निव्रान्ता०...दधातन ।	१४३	१११
४२६	स प्रत्नथा०...द्विणोदाम् ।	१४४	१।९६।१
	स पूर्या०...द्विणोदाम् ।	१४५	१२
	ये तातृषु०...सद्भिः ।	१४६	१।१०५।९
	प्र वायुमच्छा०...प्रयज्यो ।	१४७	६।४९।४
	प्र याभिर्यासि०...राधः ।	१४८	७।९२।३
	स नः पर्षदति०...द्विषः[उत्तरार्धः]।	१४९	परि.३५।१
	स नः०...दुर्गाणि विश्वा[च.पा.] ।	१५०	२६।१९
	सस स्वा०...विचक्षण ।	१५१	१।५०।८
	तरणिर्विश्व०...रोचनम् ।	१५२	१४
४२७	इन्द्राग्नी रोचना दिवः ।	११	१
	प्रचर्षणिभ्यः०...त्यन्या ।	११	३।१२।९
	इन्द्राग्नी नवति पुरः ।	३।१२।६	
	अथद्वृत्र०...वाजयन्ता ।	६।६०।१	
	जुष्टो दम्ना०...भोजनानि ।	२	५।४।५
	अग्ने शर्ध०...सन्तु ।	३	१२८।३
	प्र वामर्चन्त्यु०...आवृणे ।	४	३।१२।५
	उपो ह यद्विदथ०...नरस्ते ।	५	७।९३।३
	अग्निर्ददाति०...जितम् ।	६	५।२५।६
	अग्निस्तुवि०...दाशुषे ।	७	१५
	या वा० सन्ति०...गतम् ।	८	६।६०।८
	शुचिं नु स्तोमं०...धेष्टा ।	९	७।९३।१
	पूषा गा अन्वेतु नः०... ।	१०	६।५४।५
	शुक्रं ते अन्यत्०... ।	१०	१५८।१
४२८	क्षेत्रस्य पतिना०...दृशे ।	११	४।५७।१
	मधुमती०...चरेम ।	१२	१३
	स० समिद्युवसे०...भर ।	१३	१०।१९१।१
	सखायः सं वः०...सहस्वते ।	१४	५।७।१
	पृष्टो दिवि०...नक्तम् ।	१५	१।९८।२
	वैश्वानर तव०...स्मना ।	१७	३।३।१०
	इडा(का)मग्ने०...[४९८पृष्ठे द्रष्टव्यम्]।	१८	१।१२३
	त्वं नो अग्ने०...प्रावतं नः ।	१९	१।३१।८
	वैश्वानरस्य०...सूर्येण ।	२०	१९८।१
	अस्याकमग्ने०...तयोमिधिः ।	२१	६।८।६

४२९	स जायमानः०...स्पृशत् ।	२३	१२
	यथा ह०...न आयुः ।	२४	४।१२।६
			१०।१२६।८
	श्रीण्यायू० वि तव०...शं योः ।	२५	३।१७।३
	न्य३भि जात०...मृत्विजम् ।	२६	५।२६।७
	इडा(का)यास्त्वा०...वोळहवे ।	२७	३।२९।४
	दधिक्रावणो०...तारिषत् ।		४।३९।६
	दधिक्रावाणं०...यावयन्तु ।	२८	७।४४।३
	अग्निर्होता०...मध्य इदः ।	२९	५।१।६
	साध्वीमक०...नो अघ ।	३०	१०।५३।३
	यच्चिदि ते (पुरुषत्रा०)... ।	३१	४।१२।४
	" " (विश्वो) ।		१।२५।१
	महश्चिद्वस्र०...शं योः ।	३२	४।१२।५
	मही घौः०...भरीमभिः ।	३३	१।२२।१३
४३०	घृतवती०...भूरिरेतसा ।	३४	६।७०।१
	पृथुपाजा०...हृष्यवाद् ।	३५	३।२७।५
	तं संबाधो०...मृतये ।		१६
	इडे(के)अग्नि०...धितावानम् ।	३६	१२
	अग्ने शक्रेम०...तरेम ।	३७	१३
	उप स्वा रण्व०...गिरः ।	३८	६।१६।३७
	उप च्छायामिव०...संहवाः ।	३९	१३८
	अग्निर्वृत्राणि०...आहुतः ।	४०	१३४
	त्वं सोमासि०...क्रतुः ।		१।९१।५
	अगीषोमा०... ।		१९३।१-४
	" ०... शं योः ।		१७
	" ०... ।		१९-१२
	" ०... ।		१२०
	" ०... यंसतः ।		१०।६६।७
	युवमेतानि०...गृभीताम् ।		१।९३।५
	श्रीणामुदारो०...मिधानः ।		१०।४५।५
	सोमस्य मा०... जुषस्व ।	४१	३।१।१
	सोमापूषणा०... नाभिम् ।	४२	२।४०।१
	इमौ देवौ०... दुक्षियासु ।	४३	१२
	उत नो ब्रह्मन्०... सातमः ।	४४	३।१३।६
४३१	नू नो राख०... जुषक्षितम् ।	४५	१७
	स्वा युजा तव०...स्नानि ।	४६	४।२८।१
	ऋक्द्रेण०...रमेभ्यासुः ।	४७	८।४८।१०
	त्वं नो अग्ने०...सुमुग्धस्वत् ।	४८	४।१।४
	" ...प्रावतं नः ।	"	१।३१।८
	स त्वं नो अग्ने०...पृथि ।	"	४।१।५

अग्निं वः पूर्वम्...धत्तम् । ११	८३११४
मक्ष देववतो...भुवत् । ४९	१५
न यजमान...भुवत् । ५०	१६
नकिष्टं कर्मणा...भुवत् । ५१	१७
असिद्वन्...भुवत् । ५२	१८
उपधरमित...विश्वतः । ५३	११२५४
सोमारुद्रा...अस्मत् । ५४	६७४३
४३२ सोमारुद्रा...चतुष्पदे । ५५	११
सोमारुद्रा...सन्तु । ५६	१२
तिग्मायुधौ...शतमामि । ५७	१४
पावका नः...धियावसुः । ६०	१३१०
सरस्वत्यभि...गन्म । ६१	६६११४
आ नो दिवः...शृगोतु । ६२	५४३११
वृहस्वते जुषस्व...दाशुवे । ६३	३६२१४
एवा पित्रे...रयीणाम् । ६४	४५०१६
आ नो मित्रा...सुक्रत् । ६५	३६२१६
प्र बाहवा...हवेमा । ६६	७६२५
४३३ और्वभृगु...वाससम् । ६७	८१०२४
आ सव...वाससम् । ६८	१६
हुवे वात...वाससम् । ६९	१५
वृषा सोम...दधिषे । ७०	९६४१
आ ये तन्वन्ति...आगहि । ७१	१९१८
आ वो यन्तु...युवानः । ७२	५५८३
यं स्वा देवापि...मन्तम् । ७३	१०९८८
अग्ने बाधस्व...सृजेह । ७४	१२
मित्रा वो नाम...वशानाः । ७५	७५६१०
अग्नये कं...धासः । ७६	१८७६
मरुतो यद्ध...गन्तन । ७७	८७११
प्रेषामउमेषु...धूतयः । ७८	१८७३
कया शुभा...वसूया । ७९	१६५१
४३४ कस्य ब्रह्माणि...रीरमाम । ८०	१२
कुतस्त्वमिन्द्र...अस्मे । ८१	१३
ब्रह्माणि मे...नो अश्व । ८२	१४
अतो वयम्...बभूध । ८३	१५
कश्वा वो...वधस्नैः । ८४	१६
भूरि चक्र्य...यद्वताम् । ८५	१७
वधीःवृत्रं...वज्रबाहुः । ८६	१८
अनुत्तमा ते...प्रवृद्ध । ८७	१९
एकस्य धिमे...एषाम् । ८८	१०
अमन्दमा...तनुभिः । ८९	१११

एवेदेते...नृन्म । ९०	१२२
४३५ को म्वत्र...कृतानाम् । ९१	१२३
आ यद्वद्वस्याद्...अर्चत् । ९२	१२४
एष वः स्तोमो...जीरदानुम् । ९३	१२५
इन्द्रो वो विश्व...केवलः । ९४	१७१०
आ ते शुष्मो...ह्यस्मे । ९५	६१९९
मरुतो यद्ध वो दिवो... । ९६	८७११
या वः शर्म...सुवीरम् । ९७	१८५१२
आ तू न इन्द्र...रुतिभिः । ९८	४३२१२
एवं महां...जप्रसानान् । ९९	१७११
मरुतो यद्ध वो...वीतन । १००	१३७१२
ऋष्टयो वो...पिपिशे । १०१	५५७६
पुरुत्रा हि...हवामहे । १०२	८११८
समस्वभि...राधसम् । १०३	११९
४३६ अग्ने नय...विधेम । १०४	११८९१
आ देवानो...कल्पयाति । १०५	१०२३
त्वमग्ने व्रतपा...वीर्यः । १०६	८१११
यद्वो वयं...कल्पयाति । १०७	१०२४
त्वमग्ने व्रत (सनः)...नः । १०८	११२१०
श्रेष्ठं यविष्ठ...रयिम् । १०९	२७११
तुभ्यं भरन्ति...भद्रम् । ११०	५१११०
त्वामग्ने...सुवीर्यम् । १११	१३५
सैनानीकेन...दिदीहि । ११२	२९६
इदं विष्णुर्वि...पांसुरे । ११३	१२२१७
प्र तविष्णु...विभा । ११४	१५४२
आ वो राजा...कृणुध्वम् । ११५	४३११
कद्विष्ण्यासु...नृप्ते । ११६	१६
उक्षाज्ञाय...माग्नये । ११७	८४३११
वातोपधूत...धक्षतः । ११८	१०९१७
४३७ कृणुध्वपाजा...इति पञ्च । ११९	४४११-५
स ते जानाति...अभिद्यौत् । १२०	१६
सेदग्ने अस्तु...सासदिष्टिः । १२१	७
अर्चामि ते...धुन् । १२२	८
इह स्वा...जनानाम् । १२३	९
यस्त्वा स्वधः...जुजोषत् । १२४	१०
महो रुजामि...दमृताः । १२५	११
अस्वमज...पामवमूर । १२६	१२
ये पायवो...नाह देभुः । १२७	१३
त्वया वयं...हयाण । १२८	११४७३

४३८ अथा ते०...अवद्यात् ।	१२४	४।४।१५
अग्नी रक्षांसि०...ईड्यः ।	१२५	७।१५।१०
त्वं नः सोम०...सखा ।	१२६	१।९।१८
" "०...पुस्ततात् ।		८।४८।१५
" "०...विवक्षसे ।		१०।२५।७
युक्ष्वा हि देव०...सदः ।	१२७	८।७५।१
उत नो देव०...कृधि ।	१२८	१२
त्वं ह यद्यविष्टय०...भुवः ।	१२९	१३
अयमग्निः०...रयीणाम् ।	१३०	१४
तं नेमिस्तृभवो०...मङ्गिरः ।	१३१	१५
तस्मै नूनम०...सुष्टुतिम् ।	१३२	१६
कमु त्विदस्व०...स्तरामहे ।	१३३	१७
मा नो देवानां०...हासुरद्वयाः ।	१३४	१८
मा नः समस्य०...वधीत् ।	१३५	१९
नमस्ते अग्न०...मर्दय ।	१३६	१२०
हमं यज्ञमिदं०...भव ।	१३७	१।९।१।१०
कुविस्तु नो०...णस्कृधि ।	१३८	८।७५।११
मा नो अस्मिन्०...जय ।	१३९	१।२
४३९ यस्या जुष०...धावति ।	१४०	१।४
अन्यमस्म०...अमवच्छवः ।	१४१	१।३
इदं वामास्ये०...शस्यते ।	१२	१।४९।१
अस्मे इन्द्रा०...सहस्रिणम् ।	२	१४
पृष्ट पु०...इन्दुभिः ।	३	६।१६।१६
हमं यज्ञमिदं०...भव ।	४	१।९।१।१०
" "०...हवामहे ।		१०।१५।०।२
त्यान्नु०...अभिष्टये ।	५	८।६७।१
येभ्यो माता०...स्वस्ये ।	६	१०।६३।३
धारयन्त०...ऋणानि ।	७	२।२७।४
त्री रोचना०...मर्त्याय ।	८	१९
तत्सूर्यस्य०...सिमस्मै ।	९	१।११।५।४
भद्रा अश्वा०...यन्ति सद्यः ।		१३
हिरण्यगर्भो०...विधेम ।		१०।१२१।२
यः प्राणतो०...विधेम ।		१३
४४० बृहस्तरति०...तर्मांसि ।	१०	४।५०।४
यदा वाज०...ज्योतिरासाम् ।	११	१०।६७।१०
स सुष्टुभा०...रुदाजत् ।	१३	४।५०।५
ब्रह्मणस्पते०...सुवीराः ।	१४	२।२३।१९
		२४।१६
" "०...मे हवम् ।	१५	१।५
उतिष्ठ ब्रह्म०...सखा ।	१६	१।४०।१

अग्निरुक्थे०...वरण्यम् ।	१७	८।२७।१
इमा रुद्राय०...तुरम् ।	१८	१।११४।१
" शृणोतु नः ।		७।४६।१
को अद्वा वेद०...आवभूव ।	१९	१०।१२९।६
इयं विसृष्टि०...न वेद् ।	२०	१७
४४१ इदं विष्णुर्वि०...पांसुरे ।	२१	१।२२।१७
तदस्य प्रिय०...उत्सः ।	२२	१।५४।५
विश्वे देवाः०...युज्यं पयः ।	२३	६।५२।१०
विश्वे देवाः०...दयध्वम् ।	२४	१।३
अग्ने दा०...सनुमतः ।	३०	३।२४।५
दा नो अग्ने०...विदिष्टुतुः ।	३१	२।२।७
हिरण्यपाणि०...पदम् ।	३२	१।२२।५
४४२ वाममघ०...स्याम ।	३३	६।७१।६
प्र वायुं०...प्रयज्यो ।	३४	१४९।४
प्र याभिः०...च राधः ।		७।९२।३
स्योना पृथिवि०...सप्रथः ।	३५	१।२२।१५
बद्धि(ली)त्था०...महिनि ।	३६	५।८४।१
पूर्वापरं०...जायते पुनः ।	३७	१०।८५।१८
नवो नवो०...दीर्घमायुः ।	३८	१।९
अस्पेदेव०...रणाय ।	४१	१।६१।९
४४३ इन्द्रियाणि०...आवृणे ।	४५	३।३७।९
अनु ते दायि०...नृष्ये ।	४६	६।२५।८
अनवस्ते०...हन्तवा उ ।	४७	५।३१।४
वृष्णे यत्ते०...दस्यन् ।	४८	१५
विवेष यन्मा०...हवन्ते ।	४९	३।३२।१४
त्रातारमिन्द्र०...धाविन्द्रः ।	५१	६।४७।११
मा ते अस्या०...स्याम ।	५२	७।१९।७
अनु स्वाहिमे०...गुणानः ।	५३	६।१८।१४
४४४ अनु द्यावा०...यज्ञैः ।	५४	१।५
अभि प्रभर०...जया स्वः ।	५५	८।८९।४
अस्मा ह्रु०...चरध्वै ।	५६	१।६१।२२
वि न इन्द्र०...अभिदासति ।	५७	१०।१५।२।४
मृगो न भीमः०...नुदस्व ।	५८	१२८।२
आकरे वसो०...स्तुहि ।	५९	३।५१।३
पुरुष्टुतस्य०...सहः ।	६१	३।७।४
नामानि ते०...मातिबाह्ये ।	६२	१३
अर्वावतो०...नो गिरः ।	६३	१४०।८
यदन्तरा०...भागहि ।	६४	१९
पुन्द्र सानसि०...भर ।	६५	१।८।१

४४५	प्रससाहिबे०...रेवतीनाम् ।	१२	६६	१०१८०१
	हन्त्रं नरो०...भजा एवं नः ।		६७	७१२७१
	ह्वं न हि०...भूयोजसम् ।		६८	१५२१७
	अभि स्ववृष्टिं०...प्रितः ।		६९	१५
	तमिन्द्रं वाज०...भुवत् ।		७०	८९३१७
	युजे रथं०...जघन्वान् ।			७१२३३
	वृत्र(चर्षणी०)०...दिवेदिवे ।	७१		३५११२
	अहन् वृत्रं०...पृथिव्याः ।	७२		१३२१५
४४६	आ ते मह०...विचारीत् ।	७३		७१५११
	यो जात एव०...हन्त्रः ।	७८		२१२१२
	मन्युरिन्द्रो०...सजोषाः ।	७९		१०८३१२
	एवं हि मन्यो०...गच्छत् ।	८०		१४
	इडा(का)ममे०[४९८पृष्ठ द्रष्टव्यम्]।	८१		३५१११
	एवं नो अमे०...ध्यस्वत् ।			४११४
	एवं नो अमे०...प्रावतं नः ।			१३११८
	किमित्ते विष्णो०...बभूथ ।			७१००१६
	प्र तत्ते अद्य०...पराके ।			१५
	दीर्घस्ते अस्व०...सुन्वते ।	८२		८१७११०
	भद्रा ते हस्ता०...उ ।	८३		४२११९
	हन्द्रावरुणा०...दृष्यः ।	८४		७८२११
	सम्राज्यः०...बलं दधुः ।	८५		१२
४४७	विश्वा हेन्द्रो०...उत धौः ।	८६		११००११९
				१२०२१११
	तन्नो मित्रो०...धौः [उत्तरार्धः]।			१,९४, १६;
				९५, ११; ९६, ९; ९८, ३;
				१००, १९; १०१, ११;
				१०२, ११; १०३, ८; १०५,
				१०; १०६, ७; १०७, ३;
				१०८, १३; १०९, ८; ११०,
				९; १११, ५; ११२, २५;
				११३, २०; ११४, ११;
				११५, ६
	एनां मुखेन०...उत धौः ।	८७		११०५११९
	कुत्राचिद्दृश्य०...जन्तवः ।	८८		५१७१२
	सं यद्विषो०...रक्षिमसाददे ।	८९		१३
	यद्वद्य सूर्य०...गुणन्तः ।	९०		७१६०१
	उद्वां पृक्षासो०...सजोषाः ।	९१		१४
	उपेमसृक्षि०...जोषिषादि ।	९२		२३५११
	समन्या यमित०...तस्थुरायः ।	९३		१३
	अपां नपादा०...यक्षीः ।	९४		१९
	तमस्मेरा०...निर्णिगम्बु ।	९५		१४

अग्ना (ऋ) आयूंषि पवसे ।	९६	९१६६१९
४४८ गयस्कानो०...नो भव ।	९८	१९१११२
या ते धामानि०...दुर्धान् ।	९९	११९
सुत्रामाणं०...स्वस्तये ।	१००	१०६३११०
इमं मे वरुण०...चके ।		११५११९
तथा यामि०...प्र मोषीः ।		१२४१११
पृष्ठो दिवि०...नक्तम् ।		१९८१२
अभि त्वा शूर०...तस्थुषः ।		७१३११२२
त्वामिद्धि०...काष्ठास्वर्वतः ।		६१४६११
आप्रापय०...रूतिभिः ।	१०१	८१७०१६
बोधा सु मे०...जुषस्व ।	१०२	७१२१३
रेवतीर्नः०...याभिर्मदेम ।	१०३	१३०१३३
प्रो वस्मे०...धन्वसु ।	१०४	१०१३३३१
आ नो अमे०...जीवसे ।	१०५	१७९१९
आ नो अमे०...दुष्टुम् ।	१०६	१८
४४९ हन्द्रो मदाय०...नोविषत् ।	१०७	१८११११
मदे मदे०...आभर ।	१०८	१७
ता अस्य नमसा०...स्वराज्यम् ।	१०९	१८४१२२
ता अस्य पृशना०...स्वराज्यम् ।	११०	१११
ओमे (उमे)०...आ भर ।	११२	५३१९
उदमे शुच०...व्यर्चयः ।	११५	८४४१७
तत्सूर्यस्य०...सिमस्यै ।		१११५१४
भद्रा अश्वाः०...यन्ति सद्यः ।		१३
सप्त त्वा०...विचक्षण ।		१५०१८
तरणिर्विश्व०...रोचनम् ।		१४
४५० चक्षुर्नो धेहि०...पश्येम ।	११६	१०१५८१४
सुसंष्टां त्वा...नृचक्षसाः ।	११७	१५
युवं सुराम०...स्वावतम् ।	११८	१३११४
पुत्रमिव०...मिष्णक् ।	११९	१५
हन्त्रः सुत्रामा०...स्याम ।	१२०	१६
		६१४७१२२
तस्य वय०...युयोतु ।	१२१	१३
		१०१३३१७
अमे वाजस्य०...महि श्रवः ।	१२२	१७९१४
अद्रो नो०...प्रशस्तयः ।	१२३	८१९११९
संसमिधुवसे०...भर ।	१२४	१०१९९११
एना वो अग्नि०...मृतम् ।		७१६११
आ ते अग्ना०...आ भर ।		५१६१४
अमे ग्री ते०...प्रयुच्छन् ।		३२०१२
स० वां कर्मणा०...पारयन्ता ।	१२७	६१६९११

४५१ उभा जिग्वधुः०...रथेथाम् । १२	१२८	६।६९।८
इन्द्राविष्णू०...वीरान् ।	१२९	७।९९।५
उत माता०...विक्रमस्व ।	१३०	४।१८।११
श्रीण्यायुषि०...शं योः ।	१३१	३।१७।३
अग्निरस्मि०...नाम ।	१३२	१२६।७
विष्वा ते०... आजगन्ध ।	१३३	१०।४५।२
अतिविद्धा०...चकार ।	१३५	८।९६।२
अस्येदेव०...रणाय ।		१।६१।९
अस्येदेव०...सचेताः ।		११०
पर्जन्याय०...मिच्छतु ।	१३६	७।१०२।१
प्र वाता०...रेतसावति ।	१३७	५।८३।४
यस्सस्तम्भ०...जिह्वम् ।	१३८	४।५०।१
विभिद्या पुरं०...धौः ।	१३९	१०।६७।५
४५२ कृष्णं नियानं०...व्युद्यते ।	१४०	१।१६४।४७
आ ते सुपर्णा०...स्यआम् ।	१४१	१७९।२
वाग्नेव०... वृष्टिरसिं ।	१४२	१३८।८
पर्वतश्चिन्महि०...धवध्वे ।	१४३	५।६०।३
सृजन्ति०...वितस्थिरे ।	१४४	८।७।८
बहिष्ठेभि०...अस्त्वन्तः ।	१४५	४।१३।४
अर्वाञ्जो अद्या०...यजत्राः ।	१४७	२।२९।६
प्र व एको०...प्रभीष्ट ।	१४८	१५
आ घा ये अग्नि०...सस्ता ।	१४९	८।४५।१
अग्न इन्द्रश्च०...देवा ।	१५१	३।२५।४
४५३ अन्व(०नु य नो०...मयः ।	१५२	क्र.परि.३।३
अन्विदनुमते०...तारिषत् ।		" १४
राकामहं०...सुक्थम् ।	१५३	२।३२।४
यास्ते राके०...रराणा ।	१५४	१५
सिनीबालि०...दिदिङ्गिनः ।	१५५	१६
या सुबाहुः०...जुहोतन ।	१५६	१७
कूहमहं०...विधेम ।	१५७	क्र.परि.३।१
कुहूर्देवाना०...दधातु ।	१५८	क्र.परि.१।२
धाता दधातु नो [प्र.पा.] ।	१५९	क्र.परि.१।५
धाता०...धर्मणः (०नीवतः) ।		क्र.परि.१।७
धाता दधातु०...सजोषाः ।	१६०	क्र.परि.१।६
धाता०...दाशुषे [प्र.पा.] ।		क्र.परि.१।६-७
४५४ प्रातर्यज०...वनीयान् ।	१६१	५।७७।२
प्रातर्याबाणा०...पूर्वभाजः ।	१६२	११
इन्द्रा तु०...वाजसातये ।	१६३	६।५७।१
यज्जिणिजा०...पाथः ।	१६४	१।१६२।२
त्वमग्ने वृहद्वयो०...युवा ।	१६५	८।१०२।१

हव्यवाड(क)मिः०...अवांसि ।	१६६	५।४।२
त्वं च सोम०...वनस्पतिः ।	१६७	१।९१।६
अस्मा देवाना०...रेभन् ।	१६८	९।९६।६
आ विश्व०...सवितारम् ।	१६९	५।८२।७
आ कृष्णेन०...विपश्यन् ।	१७०	१।३५।२
उदमुतो०...अनावन् ।	१७१	१०।६८।१
ह०सैरिष०...अगायत् ।	१७२	१६७।३
४५५ त्वं सुतस्य०...सुक्रतो ।	१७३	१।५।६
भुवस्त्वमिन्द्र०...चर्वणे ।	१७४	१०।५०।४
प्र समिन्न०...दूरात् ।	१७५	३।५९।२
अनमीवास०...स्याम् ।		१३
यच्चिद्धि ते०...यवि यवि ।	१७६	१।२५।१
यत्किंचेदं०...रीरिषः ।	१७७	७।८९।५
यथा नो०...रुद्रियम् ।	१७८	१।४३।२
मा नस्तोके०...विधेम ते ।	१७९	१।११४।८
य इमा विश्वा०...सविता ।	१८०	५।८२।९
विश्वा रूपाणि०...राजति ।	१८१	१८१।२
४५६ प्र देवं०...वक्षदानुषक् ।	१८२	१ १०।१७६।२
अज्जग्मि त्वां०...उपस्थे ।	२	३।८।१
उच्छ्रयस्व०...यज्ञवाहसे ।	३	१३
समिद्धस्य०...सौभगाय ।	४	१२
ऊर्ध्व ऊ चु ण०...ह्वयामहे	५	१।३६।१३
ऊर्ध्वो नः०...नो दुवः ।	६	१४
जातो जायते०...वाचम् ।	७	३।८।५
युवा सुवासा०...देव्यन्तः ।	८	१४
अभि त्वा देव०...महे ।	९	१।२४।३-१५
४५७ समिद्धो अद्य०...प्रचेताः ।	११	१०।११०।१
तनूनपात्०...ह्यध्वरं नः ।	१२	१२
नराशंसस्य०...हव्या ।	१३	१७ २।२
४५८ आनुह्वान०...यजीयान् ।	१४	१०।११०।३
प्रावीनं बर्हिः०...स्योनम् ।	१५	१४
व्यचस्वती०...सुप्रायणाः ।	१६	१५
आ सुवयन्ती०...दधाने ।	१७	१६
दैव्या होतारा०...दिसन्ता ।	१८	१७
आ नो यज्ञं०...सदन्तु ।	१९	१८
य इमे द्यावा०...विद्वान् ।	२०	१९
उपावसृज०...घृतेन ।	२१	११०
अग्निर्होता नो०...यज्ञियः ।	२२	४।१५।१
४५९ परित्रिविष्टय०...दधत् ।	२३	१२
परिवाजपतिः०...दाशुषे ।	२४	१३

४५९	शुषस्व सप्रथं...आसनि ।	१३	२७	१।७५।१
	इमं नो यज्ञं...निषद्य ।	२८	३।२१।१	
	घृतवन्तः पावकं... वार्यम् ।	२९	१२	
४६०	तुभ्यं स्तोकां...भव ।	३०	१३	
	तुभ्यं श्रोतम्यं...मेधिर ।	३१	१४	
	भोजिष्ठं ते...विहि ।	३२	१५	
	सद्यो जातो...देवाः ।	३४	१०।११०।११	
	अग्निर्वृत्राणि...आहुतः ।	३५	६।१६।३४	
	त्वं सोमासि...असि क्रतुः ।	३७	१।९१।५	
	शुचिं नु स्तोमं...धेष्ठा ।	३९	७।९३।१	
	श्वथद् वृत्रं...वाजयन्ता ।	४१	६।६०।१	
	उभा वामिन्द्राग्नी...वाम् ।		१।२३	
	प्र चर्षणिभ्यः...त्यन्या ।	४३	१।१०९।६	
	इडा (का)मग्ने[४९८पृष्ठे द्रष्टव्यम्] ।		३।६।११	
४६१	अग्निं सुदीतिं...नाभिम् ।	४४	१।७।४	
	त्वं ह्यग्ने...सहचै ।	४७	६।१।१	
	अधा होता...अनुरमन् ।	४८	१२	
	वृतेव यन्तं...वांसम् ।	४९	१३	
	पदं देवस्य...संदष्टौ ।	५०	१४	
	त्वां वर्धन्ति...मानुषाणाम् ।	५१	१५	
	सपर्येण्यः...सदेम ।	५२	१६	
४६२	तं त्वां...रोचनेन ।	५३	१७	
	विशां कविं...रथीणाम् ।	५४	१८	
	सो अग्न ईजे...रतोतः ।	५५	१९	
	अस्मा उ ते...यतेम ।	५६	१२०	
	आ यस्ततन्ध...विभाहि ।	५७	१११	
	नृवद्वसो...सन्तु ।	५८	११२	
	पुरुष्यग्ने...राजनि त्वे ।	५९	११३	
	आ वृत्रहणा...मुत्तमेभिः ।	६०	६।६०।३	
४६३	गीर्भिर्विप्रः...देष्णैः ।	६२	७।९३।४	
	वनस्पते...वोचः(हवं मे) ।	६५	१०।७०।१०	
	विप्रीहि देवां...यजिष्ठः ।	६६	१२।१	
	अग्ने यदथ...ते अथ ।	६७*	६।१५।१४	
४६५	तच्छंयोरा...चतुस्पदे ।	७०	ऋ.परि.३६।१५	
	आप्यायस्व...संगथे ।	७१	१।९१।९६	
			९।३१।४	
	आप्यायस्व...वृधे ।		१।९१।१७	
	सं ते पर्यासि...चिन्व ।		१।१८	
	इह त्वष्टारमं...केवलः ।	७२	१।३१।१०	
	तन्नस्तुरी...देवकामः ।	७३	३।४।९	

	देवानां...शर्म यच्छत ।	७४	५।४६।७
	उत मा व्यस्तु...जनीनाम् ।	७५	१८
४६६	राकामहं...मुक्थ्यम् ।	७६	२।३२।४
	यास्ते राके...रराणा ।		१५
	सिनीवालि...नः ।		१६
	या सुबाहुः...जुहोतन ।		१७
	कुहूमहं...विधेम ।		ऋ.परि.३।१
	कुहूर्देवानां...दधातु ।		ऋ.परि.१२
	अग्निर्होता...मृता वा ।	७७	६।१५।१३
	हव्यवाह(क)ग्निः...अवांसि ।	७८	५।४।२
	सोमो धेनुं...शदस्मै ।	१४	१ . १।९१।२०
	अषाढं(कहं)युत्सु...सोम ।	२	१२१
	त्वं सोम...नृचक्षाः ।	३	१२
४६७	या ते धामानि...गृभाय ।	४	१४
	त्वमिमा ओषधीः...ववर्थे ।	५	१२२
	या ते धामानि...दुर्यान् ।	६	११९
	सोमापूषणा...नाभिम् ।		२।४०।१
	इमौ देवो...दुस्त्रियासु ।		१२
	सोमापूषणा...रश्मिम् ।	७	१३
	दिद्व्यन्यः...नाभिमस्मे ।	८	१४
	धियं पूषा...सुवीराः ।	९	१६
	विश्वान्यन्यो...जयेम ।	१०	१५
	प्रजापते न...रथीणाम् ।	११	१०।१२१।१०
४६८	वायो शतं...पाजसा ।	१७	४।४८।५
	ईशानाय...वाजस्य ।	१८	७।९०।२
	युक्ष्वा हि...सधनागहि ।	१९	८।२६।२०
	कुविदङ्ग...सूर्वेण ।	२०	७।९१।१
	आ नो वायो...दावने ।	२१	८।४६।२५
	पीवो अन्नां रथि...चक्रुः ।	२३	७।९१।३
	राये नु यं...निरेके ।	२४	१९०।३
	आ वायो...पूर्वेपेयम् ।	२५	१२२।१
	प्र वायुं...प्रयज्यो ।		६।४९।४
	प्र याभिः...च राषः ।		७।९२।३
४६९	आ नो नियुद्धिः...सदा नः ।	२६	१५
	देवानां भद्रा...जीवसे ।	२७	१।८९।२
	भद्रं कर्णेभिः...यदायुः ।	२८	१८
	शतमिन्नु शरदो...गन्तोः ।	२९	१९
	उत देवा अव...पुनः ।	३१	१०।१३७।१
	यज्ञेन यज्ञं...सन्ति देवाः ।	३२	१९०।१६
			१।१६४।५०

४६९	अग्ने नय०... विधेम ।	१४	३३	१।१८९।१	स्तीर्णं बहिः०... अस्थिरन् ।		१।१३५।१
	प्र वः झुक्काय०... जिगाति ।		३४	७।४।१	विष्णोन्नु कं०... रुगायः ।	५९	१।५४।१
	अग्ने त्वं पारया०... शं योः ।		३५	१।१८९।२	तदस्य प्रिय०... डत्सः ।		१।५
	अच्छा गिरो०... मानुषाणाम् ।		३६	७।१०।३	तदस्येदं०... वनानि ।		१।१०३।५
	अग्ने त्वमस्म०... यजत्र ।		३७	१।१८९।३	तदस्यानीक०... नमस्य ।		२।३५।११
४७०	प्र कारवो०... घृताची ।		३८	३।६।१	प्र तद्विष्णुः०... विश्वा ।		१।१५४।२
	उदुत्तमं वरुण०... स्वाम ।		३९	१।२४।१५	परो मान्नया०... वित्से ।	६०	७।९९।१
	उदुत्तमं मुमुग्धि०... जीवसे ।			१।२५।२२	विचक्रमे ०... चकार ।	६१	१।१००।४
	अस्तभ्राद०... व्रतानि ।			८।४२।१	त्रिदेवः पृथिवी०... नाम ।	६२	१।३
	इमां धियं०... नावं रुहेम ।			१।३	इन्द्रं नरो०... भजा त्वं नः ।	६३	१।२७।१
	कितवासो०... प्रियासः ।	४०		५।८५।८	युजे रथं०... जघन्वान् ।		१।२३।३
	अव ते हेळो०... कृतानि ।	४१		१।२४।१४	जगृक्षा (०भ्मा)०... रथि दाः ।	६४	१।०४७।१
	तत्त्वा यामि०... प्र मोषीः ।			१।११	४७३ तषेदं विश्व०... वस्वः ।	६५	७।९८।६
	पाक्षीरवी०... यंसत् ।	४२		६।४९।७	समिन्द्र नः (णो)०... यानाम् ।	६६	५।४२।४
	आ नो दिवः०... ऋणोतु ।	४३		५।४३।११	आराच्छत्र०... रत्नाम् ।	६७	१।०४२।७
	आ नो दिवः०... सदाय ।			७।२४।३	इन्द्रो व (व०) लं०... अमुष्मात् ।	६८	१।६७।६
	इमा जुह्वाना०... न वृक्षम् ।	४४		७।९५।५	अधर्यवो०... वस्त्रैः ।	६९	२।१४।३
	यस्ते स्तनः०... धातवे कः ।	४५		१।१६४।७९	इन्द्रा (०न्द्र) ओषधी... नाम ।	७०	३।३४।१०
	सरस्वत्यभि०... गम्भ ।	४६		६।६१।१४	यो हत्वाहिम०... इन्द्रः ।	७१	२।१२।३
४७१	आ वेधसं०... सपेम ।	४७		५।४३।१२	अभि स्ववृष्टिं०... त्रितः ।	७२	१।५२।५
	स हि शुचिः०... करिष्ठः ।	४८		७।९७।७	भिनद्वल०... इन्द्रश्चकार ।	७३	२।१५।८
	वृहस्पतिः०... तमासि ।	४९		४।५०।४	४७४ आ देवो याति०... भूम ।	८०	७।४५।१
	वृहस्पतिः०... मित्रमर्कैः ।			६।७३।३	अभीवृत्तं०... दधानः ।	८१	१।३५।४
	वृहस्पतिर्न०... कुणोतु ।			१०।४२।११	स घा नो देवः०... नः ।	८२	७।४५।३
				१।४३।११	आ कृष्णेन०... पश्यन् ।	८३	१।३५।२
				१।४४।११	वाममद्य०... भाजः स्वाम ।		६।७१।६
	वृहस्पतिर्न०... शं योः ।			१।८२।१	भगं धियं वाज०... स्वाम ।	८४	२।३८।१०
	स सुष्टुभा०... दशगवैः ।			१।६२।४	४७५ या ओषधीः०... सप्त च ।	८५	१।०।९७।१
	स सुष्टुभा०... रुदाजत् ।			४।५०।५	अन्धावर्ती०... तातये ।		१।७
	वृहस्पते०... चित्रम् ।	५०		२।२३।१५	ओषधीरिति०... पूरुष ।		१।४
	एषा पित्रे०... रयीणाम् ।	५१		४।५०।६	अति विश्वाः०... रपः ।		१।१०
	सूर्यो देवी०... भद्रम् ।	५२		१।११५।२	अन्या वो०... प्रावता वचः ।		१।१४
	भद्रा अन्धा०... यन्ति सद्यः ।	५३		१।३	मही द्यावा०... भिरवैः ।	८६	४।५६।१
	तत्सूर्यस्य०... सिमस्मै ।			१।४	प्र पूर्वजे०... वरुधम् ।	८७	७।५३।२
	तन्मित्रस्य०... संभरन्ति ।	५४		१।५	स हस्त्वया०... समैरत् ।	८८	४।५६।१
	अद्या देवा०... उत यौः ।	५५		१।६	भूरि द्वे अच०... अन्धात् ।	८९	१।१८५।२
४७२	चित्रं देवाना०... तस्थुषश्च ।	५६		१।१	इदं द्यावा०... जीरदानुम् ।	९०	१।११
	सुप्रामाणं०... स्वस्तये ।			१०।६३।१०	उर्वी पृथ्वी०... नो अन्धात् ।	९१	१।७
	अदितिर्द्यौः०... जनिस्वम् ।	५७		१।८९।१०	४७६ उत स्या०... सखिभ्यः ।	९८	७।९५।४
	विष्टम्भो दिवः०... इन्द्रियाय ।	५८		९।८९।६	प्रक्षोदसा०... सिधुरम्याः ।	९९	१।१

४७६	एका चेत्त०...नाहुषाय । १४	१००	७९५।२
	इद (य) मद०...सरस्वति ।	१०१	६।६१।१
	अयमु ते०... सदा नः ।	१०२	७।९५।६
	इयं शुष्मेभि०...धीतिभिः ।	१०३	६।६१।२
	शुचिं नु स्तोमं०...धेष्टा ।	१०४	७।९३।१
	श्वथद् वृत्र०... वाजयन्ता ।		६।६०।१
	उभा वामिन्द्राग्नी०... वाम् ।		।१३
	प्र चर्षणिभ्यः०...त्यन्या ।		१।१०९।६
	आ वृत्रहणा०...तमेभिः ।		६।६०।३
४७७	गीर्भिर्विप्रः०... देष्णैः ।		७।९३।४
	तन्नस्तुरीप०...अस्युः ।		१।१४२।१०
	" ०...देवकामः ।		३।४।९
			७।२।९
	पिशङ्कूपः०...पाथः ।	१०५	२।३।९
	देव त्वष्टः०...सुरस्तः ।	१०६	१०।७०।९
	आविष्टयो०...चेतयेते ।	१०७	१।९५।५
	जगृह्णा [भमा]...रयिं दाः ।	१०८	१०।४७।१
	सुव्रह्माणं०...रयिं दाः ।	१०९	।३
	वनीवानो०...रयिं दाः ।	११०	।७
	स्वायुधं० रयिं दाः ।	१११	।२
	अश्वावन्तं०...रयिं दाः ।	११२	।५
	सनद्वाजं०...रयिं दाः ।	११३	।४
४७८	विश्वा०...दधानः । [च.पा.] । ११६		९।९०।१
	गोभिरश्वेभिर्वसुभिः [द्वि.पा.] । ११७		७।९०।६
			१०।१०८।७
	य जं च०...प्रजां च [तृ.पा.] । ११९		।१५७।२
	वि मच्छ्रुथाय०...ऋतोः ।	१२०	२।२८।५
	पर ऋणा०...तासु शाधि ।	१२१	।९
	अपो पु [सु]०...अनेशे ।	१२२	।६
	यो मे राजन्०...पादृस्मान् ।	१२३	।१०
	मा नो वधै०...जीवसे नः ।	१२४	।७
४७९	क्वक्षत्यानि०...गृहं ते ।	१२५	७।८८।५
	मूर्धानं दिवो०...देवाः ।	१२६	६।७।१
	पृष्टो दिविः०...नक्तम् ।		१।९८।२
	" ०...वरेण ।		७।५।२
	वैश्वानरस्य०...सूर्येण ।		१।९८।१
	त्वमग्ने शोचिषा०...महिष्वा ।		७।१३।२
	आ वां रथो०...वाजिनीवान् । १२७		७।६९।१
	स पप्रथानो०...दधाना । १२८		।२
	स्वश्वा यशसा०...वर्तनिभ्याम् । १२९		।३
	मै०६५		

यो ह स्य वां०... यज्ञे अस्मिन् ।	१३०	१५
युवोः श्रियं०... वयो गात् ।	१३१	१४
युवं भुज्यु०... पारयन्ता ।	१३२	१७
ब्रह्मणस्पते०... सुवीराः ।	१३३	२१२३।१९ १२४।१६
४८० स ईं सस्येभिः०... ध्यानद् ।	१३४	१०।६७।७
ब्रह्मणस्पते०... पृथक् ।	१३५	२।२४।१४
हन्धानो०... ब्रह्मणस्पतिः ।	१३६	१२५।१
ब्रह्मणस्पते०... हवम् ।	१३७	१२४।१५
स इज्जनेन०... स्पतिम् ।	१३८	१२६।३
आयातं०... महित्वा ।	१३९	६।६७।३
युवं वस्त्राणि०... सचेथे ।	१४०	१।१५२।१
को नु वां०... नु वाजान् ।	१४१	५।४१।१
तस्य वं०... पवित्राववर्त ।	१४२	१६२।२
यद्वह्निष्ठं नाति०... स्याम ।	१४३	१९
प्र बाहवा०... हवेमा ।	१४४	७।६२।५
४८१ आ नो विश्वा०... न शवः ।	१४५	१।१८६।२
शं नो देवा०... नो अप्याः ।	१४६	७।३५।११
ये सवितुः०... चित्रमस्मे ।	१४७	१०।३६।१३
विश्वे देवाः०... पाव्हंसः ।	१४८	५।५१।१३
" ०... साधु [उत्तरार्धः]		६।९।५
" " " तूतये नः ।		१७
" " " युज्यं पयः ।		१।५२।१०
" " " मादयध्वम् ।		१।१३
" " " मदेम ।		१।१४
" " " ... सजोषसः ।		९।५।११
" " " ... तादिति ।		१०।२४।५
" " " ... वहानि ।		१।५२।१
" " " ... जुषेरत ।		१।६५।१४
द्यौष्पितः पृथिवि०... वियन्त ।	१४९	६।५१।५
ईडे अग्नि०... स्तोममश्याम् ।	१५०	५।६०।१
विषीमन्तो०... अष्टष्टाः ।	१५१	६।६६।१०
अग्ने याहि०... विश्वान् ।	१५२	७।९।५
प्र चित्रमर्कं०... मखेभ्यः ।	१५३	६।६६।९
ये अग्नयो०... भूवन् ।	१५४	१२
४८२ आ वो यन्तु०... युवानः ।	१५५	५।५८।३
आ वां मित्रा०... सुपारा ।	१५६	१।१५२।७
ऋतस्य गोपा०... दिवः ।	१५७	६।६३।१
वाचं सु मित्रा०... रेपसम् ।	१५८	५।६३।६
४८३ सन्नाज्ञा अस्य०... तन्यवः ।	१५९	१२

४८३ आ नो मित्रा०... चारोः । १४	१६६	७।६५।४
सन्नाजा उग्रा०... मायया । १६७		५।६३।३
आ ते महो०... चारीत् । १६८		७।२५।१
यो जात एव०... इंद्रः । १।१२।१		
आभि गोत्राणि०... प्र युत्सु । १०।१०३।७		
आभिः स्पृधो०... दासीः । १६९		६।२५।२
अयं शृण्वे०... एजदस्मात् । १७०		४।१७।१०
अनु स्वधा०... धून् । १७१		१।३३।११
तस्य वयं०... स्याम[पूर्वार्धः] । १७२		६।४७।१३
		१०।१३१।७
स नः०... यंसत् [तृ.पा.] । १७३		८।४२।२
यूयं पात०... नः [च. पा.] । ७.१.२०, २५;		
		३-४, १०; ७, १०; ८,
		७; ९, ६; ११, ५; १२-
		१४, ३; १९, ११; २०-
		२१, १०; २२, ९; २३-
		२५, ६; २६-३०, ५;
		३४, २५; ३५, १५; ३६,
		९; ३७ ८; ३९-४१,
		७; ४२, ६; ४३, ५;
		४५-४८, ४; ५१, ३;
		५३-५४, ३; ५६, २५;
		५७, ७; ५८ ६; ६०,
		१२; ६१, ७; ६२-६३,
		६; ६४-६५, ५; ६७,
		१०; ६८, ९; ६९, ८;
		७०, ७; ७१, ६; ७२-
		७३, ५; ७५, ८; ७६,
		७; ७७, ६; ७८-७९,
		५; ८०, ३; ८४-८५,
		५; ८६, ८; ८७-८८,
		७, २०-२१, ७; २२, ५;
		२३, ८; २५, ६; २७, १०
		२८-१००, ७; १०१, ६
४८४ अहन्वृत्रम्०... पृथिव्याः । १८२		१।३२।५
इन्द्रस्य वृष्णो०... सुदस्यात् । १८४		१०।१०३।९
जनिष्ठा उग्रः०... जनिष्ठा । १७३।१		
इन्द्र एषां [आसां]०... न्वग्रम् । १२०३।८		
भूरि चकर्थ०... यद्वशाम । १।१६५।७		
४८५ स्व मानेभ्यः०... दानुम् । १८५		१।१६९।८
अनवस्ते०... हस्तवा उ । १८७		५।३१।४

इन्द्रस्य जु०... पर्वतानाम् । १८८		१।३२।१
अहन्नहिं०... जग्मुरापः । १८९		१२
इन्द्रो यातो०... बभूव । १९०		११५
अभि सिध्मो०... च्छाशदानः । १९१		१३३।१३
स्वमपो०... घामुषासम् । १९२		६।३०।५
इन्द्रो राजा०... दर्वीक् । १९३		७।२७।३
स्वादोदिस्था०... स्वराज्यम् । १९४		१।८४।१०
४८६ युध्मस्यते०... महानि । १९५		३।४६।१
इदं नमो०... शर्मन्स्याम् । १९६		१।५१।१५
अस्माकमिन्द्रः०... हवेषु । १९७		१०।१०३।११
आदित्या०... श्रोवमाणाः । १९८		७।५१।१
न दक्षिणा०... ज्योतिरश्याम् । १९९		२।२७।११
धारयन्तः०... ऋणानि । २००		१४
तिष्ठो भूमी०... मित्र चारु । २०१		१८
यज्ञो देवानां०... वित्तरासत् । २०२		१।१०७।१
शुचिरपः०... प्रणीतौ । २०३		२।२७।१३
४८७ पिता०... विपश्चित् [प्र.पा.] । २०६		३।३।४
यदेदेनमदधुः०... विश्वा । २०९		१।०।८।११
वयमु स्वा०... संशिश्राधि । २१०		६।१५।१९
अग्ने स०... मर्तमंहः । २११		१३।१
तेजिष्ठा०... ओषधीषु । २१२		१।२३।३
आ यदिषे०... सूदयन् । २१३		१।७१।८
स तेजीयसा०... वस्त्रः । २१४		३।१९।३
स इदस्त्रेव०... रमजंहाः । २१५		६।३।५
हव्यवाह[क]मि०... श्रवांसि । २१६		५।४।२
४८८ मथीषर्दी०... विभावम् । २१७		१।१४।१
अयं स अस्य०... विभावा । २१८		६।१
अदिद्युत०... पञ्च जनाः । २१९		६।११।४
स नो विभावा०... जातवेदाः । २२०		१।४।२
यो भानुभि०... न सतिः । २२१		१०।६।५
यदग्न एषा०... वीतात् । २२२		१।१।८
एता ते अग्न०... दधानाः । २२३		१।७३।१०
एता ते०... उचथानि[प्र.पा.] । २२४		४।२।२०
त्रि पृक्षो अग्ने०... दधानाः । २२४		१।७३।१
आ नो गहि०... कृधी नः । २२५		३।१।१
कुर्मस्ता आयु०... सुजात । २२६		१०।५१।१
४८९ स्व देवानां०... यजीयान्[उत्तरार्धः] २२७		१०।११।०
अग्ने दाः०... सुनूततः । २२८		३।२४।१
दा नो अग्ने०... यातुमावान् । २२९		७।१।१
दा नो अग्ने०... दियुतुः । २३०		२।२।१

४८९ अभिर्ददाति०... जितम् । १४	२२८	५।२५।६	४९२ अव ते हेडो[लो]०... कृतानि । २५५	११४
अभिना रयि०... वत्तमम् ।		१।१।३	त्वं नो अग्ने०... मुमुग्ध्यस्मत् । २५६	४।१।४
संसमिधुवसे०... भर ।		१०।१९।१	स त्वं नो अग्ने०... एधि । २५७	१५
या स्ते प्रजा०... सोमवेदः ।		१।४३।९	शुची वो हव्या०... पावकाः २६२	७।५६।१२
या स्ते राके ०... रराणा ।		२।३२।५	या वः शर्म०... सुवीरम् । २६३	१।८५।१२
" पूष०... इच्छमानः ।		६।५८।३	अंसेष्वा०... यच्छमानाः । २६४	७।५६।१३
" धारा०... मासदः ।		९।६२।७	४९३ ऋष्टयो वो०... पिपिशे । २६५	५।५७।६
यमो नो०... अनु स्वाः । २२९	१०।१४।२		इमे तुरं०... दधन्ति । २६६	७।५६।१९
प्रेहि प्रेहि०... च देवम् । २३०	१७		भरा इवे०... संमिमिक्षुः । २६७	५।५८।५
अङ्गिरोभि०... निषद्य । २३१	१५		अग्नीषोमा०... मयः । २६८	१।९३।१
इमं यम०... मादयस्व । २३२	१४		युवमेतानि०... गृभीतान् ।	१४
मातली कव्ये०... मदन्ति । २३३	१३		अग्नीषोमा०... स्वद्वयम् । २६९	१२
परेयिवांसं०... दुवस्य । २३४	११		आन्यं दिवो०... लोकम् । २७०	१६
४९० यास्ते पूष०... इच्छमानः । २३५	६।५८।३		अग्नीषोमा०... व्यभवत् । २७१	१३
शुक्रं ते०... रातिरस्तु । २३६	११		अग्नीषोमा०... शं योः । २७२	१७
पूषेमा आशा०... प्रजानन् । २३७	१०।१७।५		आ चर्षणिप्रा०... ह्यर्वाक् । २७३	११७७।१
प्रपथे पथा०... प्रजानन् । २३८	१६		विवेष यन्मा०... हवन्ते । २७४	३।३२।१४
पूषा सुवन्धु०... स्वञ्चम् । २३९	६।५८।४		तं सध्रीची०... आविशन्ति । २७५	६।३६।३
अजाश्वः पशुपा०... ईयते । २४०	१२		सत्यमित्०... समुद्रम् । २७६	१३०।४
४९१ इमं मे वरुण०... चके । २५२	१।२५।१९		४९४ प्र ससाहिषे०... रवेतीनाम् । २७७	१०।१८०।१
तश्वा यामि०... प्र मोषीः । २५३	१२४।११		स शेवृधमधि०... धाः । २७८	१।५४।११
उदुत्तमं वरुण०... स्याम । २५४	११५			

मैत्रायणी-सहितायां ऋग्वेदमन्त्राणां मण्डलानुसारेण मन्त्रसंख्या ।

ऋ० मं०	प्र० कां०	द्वि० कां०	तृ० कां०	च० कां०	मं० सं०
१ प्रथमं मण्डलम् ।	४८	४७	३८	१८६	४१९
२ द्वितीयं मण्डलम् ।	१	११	५	६१	७८
३ तृतीयं मण्डलम् ।	२१	१०	४	६७	११२
४ चतुर्थं मण्डलम् ।	१७	२१	७	६२	१०७
५ पञ्चमं मण्डलम् ।	१२	३२	८	६३	११५
६ षष्ठं मण्डलम् ।	९	१६	२१	१११	१५७
७ सप्तमं मण्डलम् ।	८	१३	३	१७८	२०२
८ अष्टमं मण्डलम् ।	२५	२३	१३	६७	१२८
९ नवमं मण्डलम् ।	१३	३	८	१४	३८
१० दशमं मण्डलम् ।	३०	१२४	२९	१४०	३२३
११ ऋग्वेद-परिशिष्टम् ।	X	६	३	१३	२२
सर्वे मिलित्वा	१८४	३१६	१३९	१०६२	१७०१

मैत्रायणी-संहिता-मन्त्राणां वर्णानुक्रमसूची ।

अ०सेष्वा मरुतः खादयो ४, १४, २६४
अ०होमुचे प्रभरेमा ४, १२, ५०
अ०होमुचा वृषभा ४, १४, ७९
अक्लृप्त० वा इदमासीद् ३, ७, १
अक्रन् कर्म कर्मकृतः १, ५०, ७
अक्रन्ददग्निः स्तनयन् २, ७, ९९;
११३; १२०
अक्षजमीमदन्त ह्यत्र १, १० १७
अगन्म महा नमसा २, १३ १९
अगन्म मित्रावरुणा १, ४, १८
अग्नयेऽ०होमुचे ३, १५, ११
अग्नयेऽनीकवते ३, १३, १८
अग्नये कूटरून् ३, १४, ४
अग्नये गायथ्याय त्रिवृते ३, १५, १०
अग्नये जातवेदसे २, १, ३
अग्नये स्वा प्रवृहामि १, ३, ९७
अग्नये स्वा मय्य० वरुणो १, ९, ९
अग्नये स्वा रायस्पोषदे १, ३, ११
अग्नये पथिकृते २, १, १४
अग्नये भगिनेऽष्टाकपालं १, ४, ८६
अग्नये वसुमते २, २, २१
अग्नये वैश्वानराय २, १, २,
अग्नये वो जुष्टान् १, १, १४
अग्नये रक्षोऽश्नं २, १, १५
अग्नये समिध्यमाना १, ४, ४६
अग्नये स्वाहा सोमाय २, ६, २९, ३७;
३, १२, ४, ९
अग्ना अग्निश्चरति १, २, ५१,
अग्ना आयाहि वीतये ४, १०, ३७
अग्ना आयू०षि पवसा १, ३, ८६;
५, ८, ६, १५; ३, ११, ९०, ४, १०, २५;
१२, ९६
अग्ना इन्द्रश्च दाशुषो ४, १२, ६५१

अग्नाइह पत्नीवाइन् १, ३, ८२
अग्ना यो मर्यो दुवो ४, १०, ४४
अग्नाविष्णू महि तद्वां ४, ११, ५९
अग्नाविष्णू महि धाम ४, १०, १४
अग्नाविष्णू सजोषसा ४, १०, १३;
११, ५८
अग्नि० युनजिम शवसा २, १२, ९
अग्नि० वः पूर्य गिरा २, १३, ४१
अग्नि० वा एते चित्यं १, ५, ५६
अग्नि० वै देवा विभाजं १, ६, ४०
अग्नि० वै सृष्टं प्रजापतिः १, ६, ४८
अग्नि० समाधेहि १, ५, ६७
अग्नि० सुदीति० सुहृशं ४, १३, ४४
अग्नि० स्तोमेन बोधय ४, १०, ३०
अग्नि० होतारं मन्ये ३, १३, ५५
अग्नि० होतारमुप त० १, ४, ३
अग्निः प्रजां बहुलां मे ३, ११, १०४
अग्निः प्रत्नेन मन्मना ४, १०, १९;
११६
अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो ४, १२, २८
अग्निः प्रातःसवनात् १, ३, ९६
अग्निः शुचिघ्नततमः १, ५, १३
अग्निः शुचिघ्नततमा ४, १०, ६०
अग्निनाग्निः समिध्यते ४, १०, ३९
अग्निनाग्निस्त्व० ह्यग्ने ४, १०, ६९
अग्निना वै मुखेन ३, ९, १७
अग्निना रयिमभवत् ४, १०, ९८
अग्निं तं मन्ये यो २, १३, ४४
अग्निं दूत० वृणीमहे ४, १०, ३८
अग्निभ्यः ३, १, १५
अग्निमग्नि० हवीमभिः ४, १०, २७
अग्निमघ होतारम् ४, १३, ६९
अग्निमीडे पुरोहित० ४, १०, १२०

अग्निं पुरोष्यमङ्गिरस्वद् २, ७, १८
अग्निरस्मि जन्मना ४, १२, १३२
अग्निरायुस्तस्य मनुष्या २, ३, १८
अग्निरुक्थे पुरोहितो ४, १२, १७
अग्निरेकाक्षराम् १, ११, ३९
अग्निर्ऋषिः पवमानः १, ५, ९
अग्निर्जातो अरोचत ४, १०, ४७
अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः १, ६, ५१;
८, २०
अग्निर्वेदाति सत्पति० ४, ११, ६
अग्निर्वैवेषु प्र वोच ४, ९, १९२
अग्निर्वैवीना० विशां ३, ९, १९
अग्निर्मूर्धा दिवः १, ५, २; ४, १०, ३
अग्निर्यजुर्भिः सविता १, ९, २
अग्निर्वा उत्सीदन् १, ७, १४
अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद् ४, १०, १; ४०;
११०; ११, ४०; १३, ३५
अग्निर्होता गृहपतिः ४, १३, ७७
अग्निर्होता नो अध्वरे ४, १३, २२
अग्निर्होता न्यसीदद् ४, ११, २९
अग्निश्च घर्मश्चेत्येव ३, ४, २
अग्निश्च घर्मश्चार्कश्च २, ११, ६
अग्निष्टे तेजः प्रयच्छ २, २, १५
अग्निष्टोममग्ने ४, ४, १७
अग्निष्ट्वा वसुभिः ४, ९, ७९
अग्निष्ट्वात्ता क्रतावृधः ४, १०, १४१
अग्निष्ट्वात्तानृतुमतो ४, १०, १४२
अग्निष्ट्वात्ताः पितरा ४, १०, १४३
अग्निस्तिग्मस्तिग्मतेजाः १, ५, १६
अग्निस्तिग्मेन शोचिषा २, १०, १४
अग्निस्तुविश्रवस्तमं ४, ११, ७
आग्निहोत्रम् १, ८ ४
अग्नीदग्नीन्विहर ३, ८, २५

अग्नी रक्षाःसि सेधति ४,११,१२५
 अग्नीषोमा इमं युवम् ४,१४,२६८
 अग्नीषोमा इमं सु मे १,५,१५
 अग्नीषोमा य आहुतिः ४,१४,२७१
 अग्नीषोमा यो अद्य ४,१४,२६९
 अग्नीषोमा सवेदसा ४,१०,३५
 अग्नीषोमा हविषः ४,१४,२७२
 अग्नीषोमीयमेकादश २,१,४
 अग्ने अङ्गिरः शतं ते १,७,९
 अग्ने अछा वदेह नः १,११,१७
 अग्नेऽभ्यावर्तिज्ञग्ने २,७,१००
 अग्नेऽभ्यावर्तिज्ञभि १,७,८
 अग्नेः पक्षतिर्वायोः ३,१५,४
 अग्नेः पुरीषमस्यप्तो २,८,१८
 अग्ने गृहपते १,५,७४; ८,२६
 अग्ने च्यवस्व समनु २,१२,२०
 अग्ने जातान् प्रणुदा २,८,१५
 अग्ने तमद्य सप्त २,१०,६७
 अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः १,१०,२१;
 २,१३,५२
 अग्ने तव अवो वयो २,७,१८९
 अग्ने त्री ते वाजिना २,४,१९
 अग्ने त्वं नो अन्तम १,५,२८
 अग्ने त्वं पारय ४,१४,३५
 अग्ने त्वं पारया ४,१०,१२
 अग्ने त्वमस्मद् ४,१४,३७
 अग्ने दा दा नो अग्ने ४,१४,२२८
 अग्ने दा दाशुषे रयि ४,१२,३०
 अग्ने दिवो अर्णमछा २,७,१३४
 अग्ने दुःशीर्तनो १,८,३१
 अग्ने धामानि तव २,१३,८८
 अग्ने नय सुपथा १,२,८४; ४,१०,५८;
 १४,३३
 अग्ने नया देवानां ४,११,१०३
 अग्ने पवस्व स्वपा १,५,१०
 अग्ने पावक रोचिषा १,५,११; २,१०,
 ६; ४,१०,२८
 अग्ने प्रेहि प्रथमो २,१०,५८
 अग्ने बलदः सहा भोजः १,४,८३
 अग्ने बाधस्व वि सृधो ४,११,७४

अग्ने बृहन्नुषसा २,७,१०३; ४,१०,४८
 अग्ने यं यज्ञमध्वरं ४,१०,७३
 अग्ने यज्ञक्रुं यज्ञन्द् २,७,१८६
 अग्ने यस्ते दिवि वर्षः २,७,१३५
 अग्ने यदद्य विशो ४,१०,५
 अग्ने यद्वेदो ४,१३,६७
 अग्ने याहि दूरं मा ४,१४,१५२
 अग्ने युक्ष्वा हि ये २,७,२३५
 अग्ने रक्षा णो अहसः ४,१०,८
 अग्नेरनीकमप १,३,११६
 अग्नेरायुरसि २,३,१२
 अग्नेर्जनित्रमसि १,२,४८
 अग्नेर्भस्मास्यग्नेः २,७,१३२
 अग्नेर्भाणोऽसि दीक्षाया २,८,१३
 अग्नेर्मन्त्रे प्रथमस्या ३,१६,५०
 अग्नेर्वै भागः पुनराधेयम् १,७,१३
 अग्नेर्वोपज्ञगृहस्य १,३,२
 अग्ने वाजस्य गोमतः ४,१२,१२२
 अग्ने वाजस्य गोमता २,१३,४९
 अग्ने विश्वेभिः स्वनीक ४,१०,९५
 अग्ने वेहोत्र वेर्कृत्यम् १,१०,२
 अग्ने व्रतपते १,४,२; ४,९,२३१,२३९
 अग्ने शकेम ते वयं ४,११,३७
 अग्ने शर्धं महते ४,११,३
 अग्नेश्च त्वा ब्रह्मणश्च ४,७,९
 अग्नेष्ट्वा तेजसा २,७,२१०
 अग्ने स क्षेपदत्ता ४,१४,२११
 अग्ने सपत्नसाह १,५,१७
 अग्नेः समिदस्यभिषास्या १,५,२१
 अग्ने सहस्राक्ष शत १,५,६०.७१
 अग्नेः स्तोमं मनामहे ४,१०,४३
 अग्ने स्वाहा कृणुहि २,१२,४६
 अग्ने हव्यं रक्षस्व ४,१,३७
 अघोरेभ्यो अथ घोरेभ्यो २,९,५४
 अङ्गिरोभिरागहि ४,१४,२३१
 अङ्गैरात्मानं भिषजा ३,११,८५
 अचिप्ती यच्चक्रमा ४,१०,७८
 अछा गिरो मतयो ४,१४,३६
 अजस्रमिन्दुमरुषं २,७,२४१
 अजाश्वः पशुपा वाजं ४,१४,२४०

अजैदभिरसनद्वाजं ४,१३,२५
 अञ्जन्ति त्वामध्वरे ४,१३,२
 अञ्जन्ति यं प्रथयन्तो ४,९,५४
 अतस्त्वं बहिः १,१,५
 अति निहो अति सृधो २,१२,३०
 अतिविद्धाऽस्येदेवा ४,१२,१३५
 अतिविद्धा विधुरेणा ३,८,८
 अति विश्वाः परिष्ठाः २,७,१७६
 अतिसर्गं ददतो २,१३,१०७
 अतो वयमन्तमेभिः ४,११,८३
 अत्यन्यानगां नान्या १,२,८८
 अत्यासो न ये मरुतः ४,१०,१२३
 अत्र पितरो मादयध्वम् १,१०,१०; ४७
 अत्राह गोरमन्वत २,१३,२४
 अथैत ऋतुप्रहाः ४,६,५५
 अथैतत् त्रिषं युक्तं ४,३,७
 अथैतद्वात्सप्रमेतेन ३,२,२
 अथैता आप्रियः ३,९,१६
 अथैता निर्ऋतीस्तिस्रः ३,२,४
 अथैताः पञ्चापञ्चीनाः ३,५,२
 अथैता विश्वज्योतिष ३,२,९
 अथैताः स्तोमभागा ३,३,१
 अथैतानि चार्तुमास्यानि ४,३,३
 अथैतानि पार्थानि ४,४,५
 अथैतेऽतिग्राह्या १,११,३८; ४,७,८
 अथैते रतिनः क्षत्रस्य ४,३,८
 अथैषा छन्दश्चितिः ३,३,२
 अथैषोऽग्नये वैश्वानराय ३,३,१२
 अथैषोऽदाभ्यो देवाश्च ४,७,१४
 अथैषोऽश्वः प्रतिगृह्यते २,३,९
 अदध्वेभिः सवितः १,३,७६
 अदस्तमसि विण्णवे ४,१,२५
 अदितिर्घोरदितिः ४,१४,५७
 अदितिः पाशान् १,२,१०८
 अदितिष्ट्वा देवी ४,९,२८
 अदितेऽनुमन्यस्व २,२,५
 अदिष्ट्वा षण्णीषमसि ४,९,१०३
 अदित्या रास्नासि ४,९,१००
 अदित्यास्त्वा पृष्ठे २,८,७
 अदित्यास्त्वोपस्थे ४,१,८१

अद्विसन्तं दापयतु १,११,२५
 अद्विषुतस्त्वपाको ४,१४,२१९
 अद्विषस्य केतवो १,३,९०
 अद्भयः क्षीरं व्यपिबत् ३,११,४०
 अद्भयः संभृतः पृथिव्या २,७,१९९
 अद्भयः सोमं व्यपिबत् ३,११,४१
 अद्या देवा उदिता ४,१४,५५
 अध स्मा ते वनस्पते २,७,२२७
 अधा मा २,४,५
 अधा होता न्यसीदो ४,१३,४८
 अधा ह्यम एवा ह्यमे २,१३,५८
 अधा ह्यमे क्रतोः २,१३,५३; ४,२०,४२
 अध्ववोचदधिवक्ता २,९,१८
 अध्रिगुश्च विपापश्च ४,१३,२६
 अध्वर्यवो यो दमीकं ४,१४,६९
 अनमीमासा ह्यद्या ४,१०,५३
 अनवस्ते रथमन्वाय ४,१२,४७
 अनाष्टृष्टासि पुरस्तादग्नेः ४,९,५५
 अनाष्टृष्टो जातवेदा २,१२,३१
 अनाभो मृड धूर्ते १,८,२२
 अनिशिताः सपत्नक्षयणीः ४,१,७६
 अनीकैर्द्वेभ्यो अर्दय ४,१०,१११
 अनु ते दायि मह ४,१२,४६
 अनुत्तमाते मघवन् ४,११,८७
 अनु त्वाहिमे अध देव ४,१२,५३
 अनु द्यावापृथिवी तत्ता ४,१२,५४
 अनु म इदं व्रतं १,२,५५
 अनुमत्या अष्टाकपालं २,६,१
 अनुमत्यै चरु राकायै २,६,१३
 अनु स्वधामक्षरज्ञापो ४,१४,१७१
 अन्तरग्ने रुचा त्वम् २,७,१०६
 अन्तरा मित्रावरुणा ३,१६,२२
 अन्तरिक्षं समित् ४,९,२२८; २३६
 अन्तरिक्षस्पृष्ट मा मा ४,९,१२१
 अन्तरिक्षस्य तन्वस्पाहि ४,९,१७०
 अन्तरिक्षस्यान्तः ४,९,६९
 अन्तरिक्षेणोपयच्छामि ४,९,११९
 अन्तर्यं मघवन् १,३,१८
 अन्तश्चरत्यर्णवे अस्य १,६,८
 अक्षपते अक्षस २,१०,१०

अक्षात्परिस्तुतो रसं ३,११,४२
 अक्षादा भूयास्त ये ४,२,५४
 अन्यमस्मद्भिया ह्यमग्ने ४,११,१४१
 अन्यवापोऽधमासा ३,१४,१८
 अन्या वो अन्यामव २,७,१७९
 अन्वग्निरुषसामग्र १,८,५५; २,७,१९;
 ३,१,४
 अन्वद्यनह्येषा ४,९,१६३; १६६; १६९
 अन्वद्य नो अनुमतिः ३,१६,६२; ४,
 १२,१५२
 अन्विदनुमते त्वं ३,१६,६३
 अह्ने पारावतान् ३,१४,६
 अह्ने स्वाहा ४,९,१५५
 अप इत्य होतः ४,५,३
 अपकामं स्यन्दमाना २,१३,९
 अप जन्यं भयं नुद १,२,६२
 अप द्वेभ्यो अप ह्यो ४,९,१७२
 अपनुत्तो षण्डामकौ १,३,३५
 अपश्चाद्दृष्ट्वाज्ञं ३,९,१३
 अपश्यं गोपाम् ४,९,८५
 अपहतः रक्षः ४,१,४१
 अपां त्वा गह्वन्सादयामि २,७,२२३
 अपां त्वेमन्सादयामि २,७,२४७
 अपां नपादाशुहेमन् १,११,५
 अपां नपादा ह्यस्यादुपस्थं ४,१२,९४
 अपां नप्रे स्वाहोर्जो २,६,४४
 अपामिदं न्ययनं २,१०,५
 अपां पृष्ठमसि २,७,३१; ३,१,७
 अपां रसमुद्रयसं १,११,२९
 अपां वा एतानि चित्राणि ४,३,१०
 अपि पन्थामगन्महि १,२,३२
 अपेत वीत वि च २,७,१३१; ३,२,३
 अपो अद्याम्बचारिषं १,३,१२३
 अपो देवीरुपसृजा २,७,४५
 अपो देवीर्मधुमतीः २,६,१९
 अपो वै वृद्धः ४,५,१
 अपो पु म्यक्ष वरुण ४,१४,१२२
 अप्समे सधिष्ठव २,७,१२४
 अस्त्वन्तरमृतमप्सु १,११,३

अप्सु मे सोमो अजवीद् ४,१०,१०५
 अबोधि होता यजथाय २,१३,३६
 अबोध्यमिः समिधा २,१३,३४
 अभि गोत्राणि सहसा २,१०,३८
 अभितिष्ठ पृतन्यतो ४,१२,७३
 अभि त्वं देव सवितारम् १,२,३४
 अभि त्वा देव ४,१०,६३; १३,९
 अभि त्वा शूर २,१३,६२
 अभिधा असि ३,१२,२
 अभि प्रभर धृषता ४,१२,५५
 अभिशस्त्रिणा अनभि १,२,५४
 अभि सिध्मो अजिगादस्य ४,१४,१९१
 अभि स्ववृष्टि मदे ४,१२,६९; १४,
 ७२
 अभीष्टतं कृशनैः ४,१४,८१
 अभी पु णः सखीना २,१३,६८; ४,९,
 २५२
 अभ्यधौ वै देवेभ्यो ३,८,७
 अभ्यस्थां विश्वाः पृतना १,५,३०;
 ६,२०
 अभ्यषिक्षि राजाभूम ४,४,१५
 अभ्यावर्तस्व पृथिवि २,७,१८५
 अभ्रिरसि नारिरसि ४,९,३
 अमन्दम्मा मरुतः सोमो ४,११,८९
 अमीमदन्त पितरो १,१०,१३
 अमीवहा वास्तोष्पते १,५,५७
 अमुत्रभूयादध २,१२,३३
 अमुमभितिष्ठ ३,१,५
 अमुं वा आदित्यं ३,६,२१
 अमुग्मिन्वै लोके ४,८,५
 अम्यग्मिन्वै अम्बालिके ३,१२,३०
 अयं वां मित्रावरुणा १,३,२४
 अयं वेनश्चोदयत् १,३,३१
 अयं श्रुष्वे अध ४,१४,१७०
 अयं स यस्य शर्मन् ४,१४,२१८
 अयं सो अग्निर्यद्विमन् २,७,१३३
 अयं ते योनिर्ऋत्वियो १,५,६; ६,५;
 २,७,४४; १३८; १२,२४
 अयं नो अग्निरनीकैः ४,११,१०९
 अयं नो अग्निरवतिष्ठानो १,३,१०४

अयं पुरो भूस्तस्य २,७,२४८
 अयं पुरो हरिकेशः २,८,२२
 अयं मे रक्ष इति ४,५,९
 अयज्ञियान्यज्ञियान् २,३,४६
 अयमग्निरुह्यति ४,१०,९३
 अयमग्निर्षीरतमो २,१२,१९
 अयमग्निः सहस्रिणो २, ७, २०९;
 १३,३३; ४,११,१३०
 अयमिह प्रथमो धायि १,५,४;४७;
 २,७,४२; १३,२०
 अयमु ते सरस्वति ४,१४,१०२
 अयमु व्य प्र देवयुः ४,१०,९२
 अया ते अग्ने समिधा ४,११,१२४
 अया विष्टा जनयन् १,१०,१६
 अया विष्टा प्रजापतये १,११,३३
 अयाश्चानेऽस्यनभि १,४,३०
 अयुपिता योनिः १,१,६
 अरुहते धां मा ४,१,६१;६३
 अरा इवेदचरमा ४ १४,२६७
 अरातीयान्ति वा अन्ये ४,३,१
 अरुणाः शरदे पृषन्तो ३,१३,२४
 अरेडता मनसा देवान् १,४,८
 अर्चामि ते सुमतिं ४,११,११७
 अर्चिरसि शोचिरसि ४,९,५२
 अर्चिषे स्वा शोचिषे स्वा ४,९,२९;५१
 अर्यमणं बृहस्पति १,११,१९
 अर्वाञ्चो अद्या भवता ४,१२,१४७
 अर्वावतो ना आगहि ४,१२,६३
 अर्हन् बिभर्षि सायकानि ४,९,७१
 अवतस्य धनुष्ट्व २,९,२५
 अव ते ह्येदो वरुण ४,१०,१०७;
 १४,४१;२५५
 अवपतन्तीरवदन् २,७,१८१
 अवष्टुथ निष्कुण्ठ १,३,११९
 अवाम्ब रुद्रमहि १,१०,२३
 अविर्न मेघो नसि ३,११,८२
 अविषं नः पितुं १,६,३६
 अवैरपोऽध्वर्या ४,५,६
 अवोचाम कवये २,१३,३५

अश्मन्नुजं पर्वते २,१०,१; ३,३,५
 अश्याम ते देव घर्म ४,९,१५१
 अश्वः प्रस्तोतुः ४,४,१३
 अश्वथे वो निवेशनं २,७,१७०
 अश्वस्तूपरो गोमृगस्ते ३,१३,६
 अश्वा घृतेन स्मन्या ३,१६,२६
 अश्वावतीः सोमवती २,७,१७३
 अश्वावन्तः रथिनः ४,१४,११२
 अश्विना गोभिरिन्द्रियम् ३,११,३३
 अश्विना घर्म पिबतः ४,९,१३३
 अश्विना नमुचेः सुतः ३,११,१६
 अश्विना भेषजं मधु ३,११,२१
 अश्विना यज्ञमागतं ४,१२,१८२
 अश्विना हविरिन्द्रियम् ३,११,२४
 अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ३,११,८१
 अश्विभ्यां पिन्वस्व ४,९,११०
 अश्वेन वै देवा अग्ने ३,१,३
 अषाढः युस्तु पृतनासु ४,१४,२
 अषाढासि सहमाना २,७,२१९
 अष्टमीमजुहोत् १,८,७
 अष्टौ पुत्रासौ अदितेः ४,६,५८
 असंख्याता सहस्राणि २,९,४३
 असंबाधा या मध्यतो ४,१४,१५७
 असदन्न सुवीर्यमुत ४,११,५२
 असवे स्वाहा वसवे ३,१२,१३
 असा असुष्य पुत्रो २,६,४२
 असुन्वन्तमयजमान २,७,१४५
 असुराणां वा एषु ३,८,१
 असृङ्मुखो रुधिरण ४,९,२२०
 असौ ते पशुः ४,७,१८
 असौ यस्तात्रो अरुण २,९,१९
 असौ योऽवसर्पति २,९,२०
 असौ वा आदित्यः २,५,१२
 अस्तभ्राद् द्यामृषभो १,२,३९;३,७,१३
 अस्ताव्यमिर्नृणां २,७,११७
 अस्तु श्रौषद् १,४,५०; ४,१,६८;
 ९,१३१
 अस्मा इतु प्रभरा ४,१२,५६
 अस्मा उ ते महि महे ४,१३,५६
 अस्माकमग्ने मघवस्तु ४,११,२१

अस्माकमिन्द्रः समृतेषु २,१०,४३;
 ४,१४,१९७
 अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं १,४,५,२,४,७,११
 अस्मे इन्द्रावृहस्पती ४,१२,२
 अस्मै क्षत्राय पिपीहि ४,९,१३८
 अस्मै ब्रह्मणे पिपीहि ४,९,१३७
 अस्य प्रन्नामनु द्युतः १,५,५
 अस्यां जनतायाः १,४,८४
 अस्येदेव प्ररिरिचे ४,१२,४१
 अस्यै विशे मङ्ग ४,९,१४२
 अस्वप्नजस्तरणयः ४,११,१२१
 अहः केतुना लुपताः ४,९,१२३
 अहर्ज्ञाहि पर्वते ४,१४,१८९
 अहन् वृत्रं वृत्रतरः ४, १२, ७२;
 १४,१८२
 अहं परस्तादहम् १,३,७४
 अहानि शं भवन्तु ४,९,२४४
 अहाव्यमे हविरास्ये ३,११,३६
 अहिरिव भोगैः पर्येति ३,१६,४५
 अहोरात्रे ते कल्पेताम् ४,९,२१९
 आकरे वसोर्जरिता ४,१२,५९
 आकृतं चाकृतिश्च १,४,६९
 आकृतमग्निं प्रयुजः २,७,७५
 आकृत्यै प्रयुजे अग्नये १,२,११;३,६,६
 आ कृष्णेन रजसा ४,१२,१७०;१४,८३
 आक्रम्य बलमोजो ना ३,१६,४८
 आक्रम्य वाजिन् पृथिवीम् २,७,२१
 आशुं ते रुद्र पशुं १,१०,२२
 आगत्य वाज्यध्वानः २,७,२०
 आग्निवैष्णवमेकादश १,४,६८;२,१,७;
 ३,१९;३,६,१
 आग्निमारुतं चरुं २,१,८
 आग्नेयमजमालभेत २,५,५
 आग्नेयमष्टाकपालं २,२,२९;३,१;२२;
 ४,२२
 आग्नेयोऽष्टाकपालः १,१०,१;२,६,९
 आ घा ये अग्निमिन्धते ४,१२,१४९
 आ वर्षणिप्रा वृषभो ४,१४,२७३
 आलदि स्वा छन्दो १,६,१४;२२
 आलेता ते मार्षम् ४,१,१४

आजह्वन्ति सान्वेषां ३,१६,४६
 आ जातं जातवेदसि ४,१०,६८
 आजुह्वानः सुप्रतीकः २,१०,६३
 आजुह्वानस्य सर्पिषः २,१३,५६
 आजुह्वाना ईक्ष्यो वन्द्यश्च ४,१३,१४
 आजुह्वाना सरस्वती ३,११,१५
 आ ते भज सौश्रवसे २,७,११५
 आ तु न इन्द्र वृत्रहन् ४,११,९७
 आ ते अग्न इधीमहि २,१३,४३
 आ ते मह इन्द्रोत्युध ४,१२,७७
 आ ते महो यो जात ४,१४,१६८
 आ ते शुष्मो वृषभ ४,११,९५
 आ ते सुपर्णा अमिनन्त ४,१२,१४१
 आत्मज्ञपस्ये न वृकस्य ३,११,८४
 आ त्वा जिघमि मनसा २,७,२५
 आ त्वा ब्रह्मयुजा २,१३,६०
 आ त्वा वहन्तु हरयः २,९,१
 आ त्वाहार्षमन्तरभूः २,७,१०१
 आदित्यस्यास्युत २,१३,११
 आदित्यः शुक्र उदगात् ४,१४,२०८
 आदित्यं गर्भं पयसा २,७,२३९
 आदित्यानामवसा ४,१४,१९८
 आदित्या भागः वः २,२,१
 आदित्या वा हत उत्तमाः ४,६,५६
 आदित्यैर्नो भारती ३,१६,२४
 आदित्यो देव उदगात् ४,१४,२०४
 आ देवानामपि ४,१०,५९
 आ देवो याति सविता ४,१४,८०
 आधीतं चाधीतिश्च १,४,७३
 आ नः प्रजां जनयतु २,१३,११७
 आ न एतु मनः पुनः १,१०,१९
 आनुष्टुभेन छन्दसा २,७,११
 आ नो अग्रे रयिं भर ४,१२,१०६
 आ नो अग्ने सुचेतुना ४,१०,१३१;
 १२,१०५
 आ नो गहि सख्येभिः ४,१४,२२५
 आ नो दिवः ४,११,६२; १४,४३
 आ नो दिवो वृहत् ४,१०,१६
 आ नो नियुजिः ४,१४,२६

आ नो मित्रावरुणा ४,११,६५; १४,
 १६६
 आ नो यज्ञं भारती ४,१३,१९
 आ नो याहि तपसा ४,१०,६२
 आ नो वायो महे तने ४,१४,२१
 आ नो विश्वा आस्का ४,१४,१४५
 आ नो वारिभिर्जनिता ४,१४,११७
 आ नो वीरो जायतां १,२,६६
 आन्त्राणि स्थालीर्मधु ३,११,७८
 आन्यं दिवो मातरिश्वा ४,१४,२७०
 आपतये त्वा गृह्णामि १,२,५३
 आपप्राथ महिना वृष्ण्या ४,१२,१०१
 आपस्त्वामग्निनौ त्वाम् ४,१,१६
 आपृणानो विजहता १,४,२७
 आपो देवीः प्रतिगृह्णीत २,७,१२३
 आपो देवीः शुन्धत १,२,१
 आपो देवीर्घृतमिन्वा २,१३,१२
 आपो देवीर्बृहतीः १,२,१२
 आपो मा मातरः १,२,५
 आपो ह यन्महतीः २,१३,११६
 आपो हि ष्ठा मयो २,७,५९; १३,
 १३; ४,९,२४६
 आप्यायस्व सं ते ४,१३,७१
 आप्यायस्व समेतु ते २,७,१९५
 आ ब्रह्मन्ब्राह्मणः ३,१२,८
 आभिः स्पृधो मिथतीः ४,१४,१६९
 आभिष्टे अद्य गीर्भिः २,१३,५४
 आमनस्य देव ये २,३,५
 आमयाविनः याजयेद् ४,३,६
 आ मा वाजस्य प्रसवो १,११,१५
 आमाशिषो दोहकामा १,४,६
 आमूरज प्रत्यावर्तयेमाः ३,१६,४९
 आ यः हस्ते न ४,१०,६६
 आयं गौः पृश्निरक्रीमिद् १,६,६
 आ यदिषे नृपतिं तेजा ४,१४,२१३
 आ यद् दुवस्याद् दुवसे ४,११,९२
 आ यन्नरः सुदानवो २,४,३०
 आ यस्ततन्थ रोदसी ४,१३,५७
 आ यस्मिन्सस वासवा ४,१२,४३

आयातं मित्रावरुणा ४,१४,१३९
 आयाहि तपसा ४,१०,६१
 आयाहि सुपुमा २,१३,५९
 आयुः पाहि प्रजां पाहि ४,६,१०
 आयुर्दो देव जरसः ४,१२,९७
 आयुर्धा अग्नेऽस्यायुर्मे १,५,५०
 आयुर्धा असि ध्रुवा ४,६,३८; ४९
 आयुर्मे दा वर्चो मे दा ४,२,४५
 आयुर्मे यद्य १,८,१४
 आयुर्वै ध्रुवस्तमुत्तमं ३,६,३३
 आयुषे स्वाहा प्राणाय ३,१२,११
 आयुषे हिंङ्गुरु ४,२,३०
 आयुष्मान्भवति ४,२,२३
 आ ये तन्वन्ति रश्मिभिः ४,११,७१
 आयोष्वा सद्ने १,८,३३
 आराच् शत्रुमपबाधस्व ४,१४,६७
 आर्यमा याति वृषभः ४,१२,११३
 आवर्तमानो भुवनस्य २,१३,१०८
 आ वाः रथो रोदसी ४,१४,१२७
 आ वा एष प्रजापतये ३,५,१
 आ वाचो मध्यमरुहद् २,१२,१८
 आ वामुपस्थमनुहा ३,८,२०
 आ वां मित्रावरुणा ४,१४,१६२
 आ वायो प्र वायुं ४,१४,२५
 आ वायो भूष शुचिपा १,३,२०
 आवाहितमावाहित् २,९,५८
 आ विश्वतः प्रत्यञ्जं २,७,२६
 आ विश्वदेवः सप्तपि ४,१२,१६९
 आविष्टयो वर्धते ४,१४,१०७
 आ वृत्रहणा वृत्रहभिः ४,१३,६०
 आ वेधसं नीलपृष्ठं ४,१४,४७
 आ वो देवास ईमहे १,२,२०; ४,१४,३०
 आ वो यन्तूद्वाहासो ४,११,७२;
 १४,१५५
 आ वो राजानम् ४,११,११०
 आसीनां ऊर्जमुत ४,१२,७४
 आशुः शिशानो वृषभो २,१०,३४
 आशुस्त्रिद्विजान्तः २,८,१२
 आश्रुतिरुत्तरतो ४,९,५७
 आ समुद्रा अक्षुष्यवुः १,३,९८

आ संबन्धः सवितुर्यथा ४.११,६८
 आ सुख्ययन्ती यजते ४.१३,१७
 आस्माकोऽसि शुक्रस्ते १.२,३३
 आहं पितृन्सुविदमं ४.१०,१३८
 आहिताग्निर्वा एष ३,६,८
 दृष्टन्नश्च यश्चिरः २,१३,२५
 इडा एकासावेह्यदिता ४,९,१०१
 इडाभिरग्निरीड्यः ३,११,११५
 इडामग्ने पुरुद्वंस्त २,७,१३७; ४,
 ११,१८
 इडामग्ने त्वं नो अग्ने ४,१२,८१
 इडायास्त्वा पदे वयं १,६,२४; ४,६,
 ४,१०,९४; ११,२७
 इडाये हिंकरु ४,२,२६
 इडा स्थ मधुकृतः स्योना १,५,३३
 इडोपहृतोपहृतेडा ४,१३,४५
 इत एव प्रथमं १,८,४६
 इति कामायालभ्यन्ते ३,१,१६
 इति कामेनैवास्मै ४,२,१२
 इति कुम्भं जघन्याया ३,३,७
 इति गर्भिण्या वाचा १,८,२१
 इति गवां लक्ष्म कुर्याद् ४,२,६५
 इति गाः सप्तसृजेष्ठा ४,२,७०
 इति गाः सायमायतीः ४,२,६७
 इति गायत्री वै यज्ञस्य १,४,५९
 इति गार्हपत्यं १,५,७३
 इति गिरिवै रुद्रस्य १,१०,५०
 इति गृह्णाति तृतीय ४,६,२९
 इति गृह्णाति प्रातःसवने ४,६,२१
 इति गृह्णाति सर्वेभ्यो ४,६,२७
 इति गोर्वा एतन्महिमा ३,७,११
 इति गोष्ठो वै ४,२,९
 इति घृतस्य वा २,३,२१
 इति चतुरश्वरम् १ ४ ४९; ५१
 इति चतुर्निग्राभम् ४,५,२२
 इति चत्वारो वै ४,४,१०
 इति छन्दाऽसि वै देवाः ४,५,१२
 इति जयति संग्रामम् ४,२,९०
 इति जुहुयादिय ४,८,१९

इति जुहुयादेतद्ध ४,८,१४
 इति जुहुयादेतानि ४,२,८८
 इति जुहुयादेवा १,८,३०; ३२
 इति जुहुयाद् १,४,८५; ८,२७; ४०;
 ४४; ६०; ४,२,७९; ८२; ८५
 इति तत्सायं ज्योतिषा १,६,५२
 इति तद्य एव कश्च १,४,५७
 इति तद्वा भदश्चक्षुः १,८,३
 इति तद्वाव भ्रैषा २,४,१५
 इति तद्विष्णवे २,४,६; १०
 इति तद्वै देवा यज्ञम् ३,८,११
 इति तस्मिन् वितनुयात् ४,२,७२
 इति तमेवाभितिष्ठति ३,१,६
 इति तमेवासौ ४,७,१९
 इति तस्मादेषोभयेषां ४,२,९५
 इति तस्य गृहाद् २,२,८
 इति तानेव पविष्टाक्त ३,९,१२
 इति तेनैवास्य ते ३,१०,३
 इति तेभ्य एव ३,९,१०
 इति ते यदा समवायम् ३,७,१८
 इति त्रयोदशीमाहुतिं १,४,८२
 इति त्रयो वा इम ४,१,७
 इति त्रिरुद्धति ४,१,२२
 इति दक्षिणाम्निं १,५,७५
 इति दक्षिणीयेष्वेव १ ४,६३
 इति दक्षोपरिष्ठाद् ४,६,६३
 इति दर्शपूर्णमासा १,४,८०
 इति दिवः प्रत्यनुदत् ४,१,६४
 इति देवाः सा २,१,१९
 इति देवा यज्ञादक्षा १,४,४२
 इति देवेभ्य एवैनं ४,१,११
 इति ध्रुवं प्रवर्तयद् ४,६,३५
 इति न वा एते ४,१,८८
 इति निरुद्धस्य राज्ञः २,२,६
 इति निर्ऋतिगृहीतो २,२,१०
 इति पञ्चाश्वरम् १,४,५५
 इति परिद्धाति २ ४ २०
 इति परिपश्यति ४,७,४
 इति पशवो वै पूषा ३,१०,१८

इति पितरः ४,२,६
 इति पुनात्यैनाः ४,१,३
 इति पुमांसं जातम् ४,२,५१; ५९
 इति पुर उपसादयति ४,१,३८
 इति पुरस्तात् प्रयाजा १,७,१६
 इति पुरस्तात् स्वय ३ ४,१,१
 इति पुरस्तादाज्याना ४,२,२७
 इति पुरस्तादाभैवस्य ४ २,३१
 इति पुरस्ताद्धोतोः १,८,१९; ३५; ३८; ४२
 इति पुरस्तान्माध्यंदिनस्य ४,२,२९
 इति पुरस्ताद्वहिः ४,२,२५
 इति पुरस्ताद्वपाया ३,१०,५
 इति पुरोडाशम् १,४,६२
 इति पुरोनुवाक्या १,४,४७
 इति पुरोरुचं कुर्याद् ४,६,१८
 इति प्रजापतिर्वै भगो १,४,७८
 इति प्रजायाः पशूना १,८,१३
 इति प्रजा वा आधीतं १,४,७४
 इति प्रज्ञात आज्यगृहः १,४,४०
 इति प्रतिनयति ४,१,२४
 इति प्रतिप्रस्थान ४,६,८
 इति प्रथयथैवेन ४,१,८६
 इति प्रातस्तत्सायं १,६,५४
 इति प्राणापानौ ३,१०,२४
 इति प्रैवैनान् भावयति ४,१,३२
 इति बलिहृतो ४,२,५५
 इति बृहत् ऋचम् २,३,२७
 इति ब्राह्मणाञ्च सिने ४,६,२३; ३१
 इति ब्रूयादात्मन्येव ४,२,४९
 इति ब्रूयाद् असित ३,७,६
 इति ब्रूयाद्विः २,२,२
 इति ब्रूयाद् यदि ३,९,६
 इति ब्रूयाद् वायुगोपा ३,९,८
 इति भागधेय ३,८,१८
 इति भूतिमाशास्ते ४,१,८४
 इति मनसा यज्ञम् ३,६,१८
 इति मनुष्याः ४,२,४
 इति मनो वै चित्त १,४,७२
 इति मन्थिपात्र सादयेत् ४,६,१५

इति मिश्रायैवैनां ३,१,१२
 इति य एव देवा १,४,३७, ३,८,२१
 इति यजमानः वा ३,९,२०
 इति यजुर्वदेत् १,८,२५
 इति यजुषैव युज्यन्ते ४,१,५४, ९४
 इति यजुष्मन्ति करोति ४,१,५२
 इति यजुहोति शान्तिः ३,४,१७
 इति यजुहोत्यामानः ३,४,१५
 इति यज्ञं प्रेष्येति ४,५,४
 इति यज्ञो वा आकूतं १,४,७०
 इति यज्ञो वै विष्णुः ४,१,२६,४०
 इति यदेवार्धा योनिमति ३,४,९
 इति यदोदनपचने ४,१,७५
 इति यद्वाव प्राचीन ३,८,१४
 इति यद्वाहीहीति ४,१,३४
 इति यं द्विष्यात् २,२,१८
 इति यवानेकविंशति ४,८,१२
 इति यावद्यावदेवम् ४,१,१५
 इति योऽस्य प्रियः स्यात् २,२,२०
 इति यो देवानां ४,१,४४
 इति रक्षसामपहृत्यै ४,१,४२
 इति रथन्तरस्या २,३,२५
 इति रथिमेवास्य ४,२,४६
 इति रथैवैनां ४,२,७४
 इति रुद्रादेवैनाः ४,१,५
 इति रेवतीमनूच्य २,३,३३
 इति वर्च एवास्मिन् ४,६,५२
 इति वज्रो वा आपो २,१,१३
 इति वरुणमेवैनमकः ३,७,१४
 इति वरुणसवो वा ४,४,८
 इति वषट्करोति १,१०,४६
 इति वाग्वै गायत्री १,४,६५
 इति वाग्वै सरस्वती ३,१०,२०
 इति विश्वेषु वा ४,२,४४
 इति विश्वदर्शतो ४,६,५४
 इति वैराजस्या ऋचम् २,३,३१
 इति वैरूपस्या २,३,२९
 इति व्रतः ३,६,१०
 इति शक्वरीमनूच्य २,३,३५
 इति शुक्रपात्रं निरुह्य ४,६,१३

इति श्रुतत्वाय ३,१०,१०
 इति श्रद्धास्यै ४,४,१६
 इति सः स्वत्सरो वै २,१,२१
 इति स चतुर्थमिन्द्रियस्य १,९,१०
 इति स तृतीयमिन्द्रियस्य १,९,८
 इति स तृतीयं बभूव ४,६,४१
 इति सत्यमाहेत्य २,४,१८
 इति स द्विभागं बभूव ४,६,४३
 इति स पञ्चममिन्द्रियस्य १,९,१२
 इति स पुरे तद् ४,६,४५
 इति सभासदः पादौ ४,२,५७
 इति समावच्छो १,१०,३४
 इति समुद्रो वै कामो १,९,१६
 इति सवितृप्रसूत ४,१,४७
 इति स षष्ठमिन्द्रियस्य १,९,१४
 इति सादयति १,८,१७
 इति सादयत्या १,८,१५
 इति सादयेद् ४,६,११
 इति सा सह वषट्कारेण ३,६,१४
 इति सुषदैवैनं १,८,५१
 इति सुमो वै नामासुर ४,२,६४
 इति सोऽर्धमिन्द्रियस्य १,९,६
 इति सोऽग्रीवद् ३,८,९
 इति सोऽवेदस्ति २,४,८,१२
 इति सोमपीथेन ४,६,६१
 इति स्त्रियं जाताम् ४,२,५३,६१
 इति स्वा होनः १,८,६
 इति हव्यवाहमेवैनम् १,६,४७
 इतीन्द्रवज्रैवास्या २,१,११
 इतीन्द्रस्याहैनं २,४,४
 इतीन्द्रियं वा इन्द्र ३,१०,२२
 इतीन्द्रो वै वृत्रमपस्वध्यहः ३,६,५
 इतीमे एव प्रथयति ४,१,५९
 इतीयं वा अदितिः ४,१,८२
 इतीयं वा एषेमा ४,२,१४
 इतीलान्दा हि पशवः ४,२,४३
 इतो जज्ञे प्रथमः १,६,९
 इत्यग्निरेवास्यै तेजः २,२,१६
 इत्यग्निर्वै वसुमान् ४,१,९०
 इत्यग्निर्वै सर्वा देवताः १,४,६७

इत्यच्छावाकाय ४,६,२५
 इत्यध्वर्युपात्रं ४,६,६
 इत्यध्वर्युः पुरो वाचः ३,६,१६
 इत्यनिशिताः श्रेताः ४,१,७७
 इत्यपश्चाद्वाक् ३,९,१४
 इत्यपिदध्यात् ४,५,१६
 इत्यन्वाहोशन्तो हि १,१०,४४
 इत्यभिचरन्सादयेत् ४,५,१८
 इत्यभिनिदध्याद् ४,७,२१
 इत्यभिमन्त्रयेत् १,८,५६
 इत्यरह्वै नामासुर ४,१,६२
 इत्यविदो यज्ञा इमिति ४,५,७
 इत्यवेक्षेत १,८,११
 इत्यव्यायुकोऽध्वर्युः ४,१,३६
 इत्यश्विनौ वै देवानां ४,१,१७
 इत्यसुरा आह्वयन् २,१,१७
 इत्यस्मिन्वाचैनमेतं १,८,५८
 इत्यस्यामूर्जमदधात् ४,१,८०
 इत्यहोरात्रे वै १,५,६६,७७
 इत्याग्नीध्राद्वा ३,८,२६
 इत्याज्यधानी ४,१,७२
 इत्यात्मन्यज्ञस्य ४,१,९२
 इत्यादित्यान् वा २,२,४
 इत्यायुरेवास्मिन् ४,६,३९,५०
 इत्याशिषमेवाशास्ते ४,१,४९, ७,७
 इत्यासन्नमभि ४,१,१९
 इत्यास्यानादेवैनं ४,६,३७
 इत्याह जुश्च तेन ४,१,६७
 इत्याह तेन होत्रा १,८,५
 इत्याह भस्म त्वा १,५,६८
 इत्याह यज्ञो वै ४,१,५७
 इत्याह रक्षसामपहृत्या १,४,४४
 इत्याहवनीयं १,५,७०
 इत्याह विमुक्त्वा एव ४,६,४
 इत्याह्वयत्तस्या ४,२,२
 इत्युत्तमो ह चेतयति ४,५,२५
 इत्युद्दति वा आह ३,६,२०
 इत्युपभृतम् ४,१,६९
 इत्युपरिष्ठात् ३,१०,७
 इत्युपरिष्ठावतु १,७,१८
 इत्यूर्जं यजमाने दधाति ४,१,३०

इत्यृकसामे वा ३,१०,१६
 इत्यृकसामे वै सारस्वता १,८,५३
 इत्यृग्वै विज्ञातं साम १,४,७६
 इत्यृषभस्य कर्णं ४,२,७६
 इत्येतान्मेवावरुद्धे १,८,४९
 इत्येताभ्य एवैनं २,५,८
 इत्येता वै रुद्रस्य १,८,२३
 इत्येते वा एतस्य १,८,४७
 इत्येव ब्रूयात् तां वै ३,८,३
 इत्येवाह चतुर्वैतः ३,८,६
 इत्येष वाव स उपांशु ४,६,५९
 इत्यैडीश्र वा इमाः १,५,५३
 इत्येषधीनामहिंसायै ४,१,१३
 इदं वर्चो अग्निना २,३,१६
 इदं वामास्ये हविः ४,१२,१
 इदं विष्णुर्विचक्रमे १,२,६३; २,७,
 २२६; ४,१,७४; १२,२१
 इदं श्रेयो मन्यमानो २,१३,७९
 इदं हविः प्रजननं ३,११,१०३
 इदं शत्रं दुष्टमस्वोजो ३,१६,५५
 इदं ते हव्यं घृतवत् ४,१२,१८५
 इदं छावापृथिवी ४,१४,९०
 इदं नमो वृषभाय ४,१४,१९६
 इदमददाद्रभसं ४,१४,१०१
 इदमहममुमासुप्यायणं ४,६,५७; १२,
 १४; ७,२०; ९,३४-३६
 इदमहममुष्यामुष्या २,१,१०; ६,४,
 ६; ३,३,६; ४,५,१५; १७,६,३४
 इदमहमादित्यान् २,२,३
 इदमहं मां चामुं २,२,१७; १९
 इदं पितृभ्यो नमो ४,१०,१३९
 इदं दक्षं परिददाद् ४,९,१८२
 इदुर्दक्षः श्येन ऋतावा २,१२,११;
 ४,९,१८५
 इन्द्रं वयं शुनासीरम् ४,१०,१४९
 इन्द्रं विश्वा अवीवृचन् २,१०,५१
 इन्द्रं वो विश्वतस्परि ४,११,९४
 इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं ४,१४,१७४
 इन्द्रः पृणन्तं पपुर् ४,१४,९३
 इन्द्रः स वामने कृत २,१३,३१

इन्द्रः सुत्रामा स्ववं ४,१२,१२०
 इन्द्रः सुत्रामा हव्येन ३,११,७७
 इन्द्र एषां नेता २,१०,४१
 इन्द्रं दुरः कवश्यो ३,११,५
 इन्द्रं नरो नेमं ४,१२,६७.१४,६३
 इन्द्र मरुत्व इह पाहि १,३,५५
 इन्द्रमिन्द्राग्निनो २,१३,२६
 इन्द्रमिन्द्रो वदतो १,३,९२
 इन्द्र वाजेषु नोऽव २,१३,२९
 इन्द्रवायू इमे सुता १,३,२२
 इन्द्रवायू सुमहसा १,११,२१; २,२,२४
 इन्द्रस्तरस्वानभिमातिं ४,१४,१७२
 इन्द्रस्य क्रोडोऽदित्याः ३,१५,७
 इन्द्रस्य चषालमसि १,२,९५
 इन्द्रस्य त्वौजसा २,७,२१२
 इन्द्रस्य नु वीर्याणि ४,१४,१८८
 इन्द्रस्य मन्वे प्रथमस्य ३,१६,७२
 इन्द्रस्य रूपसृषभो ३,११,८३
 इन्द्रस्य वज्रोऽसि २,६,३१
 इन्द्रस्य वज्रो मरुताम् ३,१६,४०
 इन्द्रस्य वृष्णो जनिष्ठा ४,१४,१८४
 इन्द्रस्य वृष्णो वरुणस्य २,१०,४२
 इन्द्रस्यौजोऽसि प्रजापते ४,२,१४
 इन्द्रस्यापूपः ३,१०,२१
 इन्द्रा इन्द्रयोः सचा २,१३,२८
 इन्द्रा ओषधीरसनो ४,१४,७०
 इन्द्राग्निभ्यां त्वा ४,६,२४
 इन्द्राग्नी अय्यथमाना २,८,१०
 इन्द्राग्नी आगतं सुतं १,३,५१
 इन्द्राग्नी नवतिं ४,१०,१२५
 इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ ४,१४,२४४
 इन्द्राग्नी रोचना दिवः ४,१०,१००;
 ४,११,१
 इन्द्राग्न्योः पक्षितः ३,१५,५
 इन्द्राग्नी पथा ३,८,१३; ४,१२,२५
 इन्द्रा नु पूषणा वयं ४,१२,१६३
 इन्द्रावृहस्पतिभ्यां त्वा ४,६,३०
 इन्द्रायत्वाजुष्टं १,११,२८; ३०; ४,६,२२
 इन्द्राय त्वा वृहद्वते १,३,४३
 इन्द्राय त्वा सुषुत्तमं १,३,१०

इन्द्राय त्वेन्द्रस्य १,२,८०
 इन्द्राय देवेभ्यो हविः ४,१,२१
 इन्द्राय बार्हताय २,३,२६
 इन्द्राय मय्युमते २,३,३४; ५,१०
 इन्द्राय राथन्तराय २,३,२४
 इन्द्राय रेवताय २,३,३२
 इन्द्राय वाचं वदत १,११,१६
 इन्द्राय वैराजाय २,३,३०
 इन्द्राय वैरूपाय २,३,२८
 इन्द्राय शाकराय २,३,३४
 इन्द्रायाः होमुचा २,२,३२; ६,१५;
 ४,३,९
 इन्द्रायार्कवतेऽथ २,२,३१
 इन्द्रायेन्दुं सरस्वती ३,११,१४
 इन्द्रावरुणा युवमध्वराय ४,१२,८४
 इन्द्राविष्णुभ्यां त्वा ४,६,३२
 इन्द्राविष्णुं दधिताः ४,१२,१२०.
 इन्द्राग्निना मधुनः ४,९,११४
 इन्द्रियाणि शतक्रानो ४,१२,४५
 इन्द्रेण मनुयुना १,३,३७
 इन्द्रेमं प्रतरं नय २,१०,३२
 इन्द्रोऽस्मिं अवतु वज्र ४,१४,९७
 इन्द्रो जयति न ४,१२,७६
 इन्द्रो दधीचो अस्थभिः २,१३,२३
 इन्द्रो दीर्घाय चक्षसा २,१३,२७
 इन्द्रो देवाग्निम्वरं ४,१४,१८३
 इन्द्रो देवानामधिपाः ४,१४,१७६
 इन्द्रो द्यौरुर्द्व्युतं ४,१४,९४
 इन्द्रो बभूव ब्रह्मणा ४,१४,९६
 इन्द्रो बलं रक्षितारं ४,१४,६८
 इन्द्रो भूतस्य भुवनस्य ४,१४,९२
 इन्द्रो मदाय वावृधे ४,१२,१०७
 इन्द्रो यज्ञं वर्धयन् ४,१४,१८०
 इन्द्रो यातोऽवसितस्य ४,१४,१९०
 इन्द्रो राजा जगतं ४,१,१२३
 इन्द्रो वृत्रं वज्रेण ४,१४,९५
 इन्द्रो वृत्रमतरद् ४,१४,१७८
 इन्द्रो वै वृत्रमहन्स ३,३,९
 इन्द्रो वै वृत्राय ४,६,१९

हन्धानास्त्वा शतं हिमा १,५,२०
 हन्धानो अग्निं वनवद् ४,१४,१३६
 हम् यज्ञं वर्धयन् ४,१४,१८१
 हम् यज्ञमश्विना ४,१२,१८३
 हम् यज्ञमिदं वचो ४,११, १३७;
 १२,४
 हम् यम प्रस्तरमा ४,१४,२३२
 हम् स्तोममर्हते २,७,४३
 हम् नो यज्ञममृतेषु ४,१३,२८
 हम् हम् हम् स्वर्णज्योतिः ४,९,२२६
 हम्सु पु त्वमस्माकं ४,९,१९१
 हम् मा हिंसीद्विपादं २,७,२४४
 हम् मे देव सवितः २,७,८
 हम् मे वरुण ४,१०,४९; १०,४; १४,२५२
 हम्समा आयुषे २,३,१७
 हमा जुह्वाना युष्मदा ४,१४,४४
 हमां धियं शिक्षमाणस्य २,२,१५
 हमान्मे मित्रावरुणौ १,५,६२; ६५; ७६
 हमामगृह्णन् ३,१२,१
 हमामिन्द्र हस्तच्युतिं २,७,१६३
 हमा रुद्राय तवसे २,९,३७
 हमे तुरं मरुतो ४,१४,२६६
 हमे हिरण्यवर्णाः २,९,५६
 हमो अग्ने वीततमानि ४,१०,२४
 हमौ ते पक्षा अजरौ २,१२,१०
 हमौ देवौ जायमानौ ४,११,४३
 ह्यं विस्मृष्टिर्ह्यत ४,१२,२०
 ह्यं वै कद्रुर्वाक् ३,७,३
 ह्यं शुभेभिर्विसखा ४,१४,१०३
 ह्यस्यग्र आसीदतो ४,९,११
 ह्यदस्यायुरस्या २,६,३२; ४,४,६
 ह्यं ते शुक्र तनूरिदं १,२,३०
 ह्यमेव सा या प्रथमा २,१३,७३
 हरज्यग्रमे प्रथयस्व २,७,१९१
 हरावती धेनुमती १,२,६४
 हलान्दाः स्थ ४,२,४२
 हलान्दे ४,२,५
 ह्य ऊर्जे पिपीहि ४,९,१३९
 ह्यमूर्जेमहमित २,७,१८७

ह्ये त्वा सुभूताय १,१,१
 ह्ये त्वोपावीरस्युपो १,२,१०१
 ह्ये पिपीहि ४,९,१३५
 ह्ये राये रमस्व १,८,४८
 ह्योऽसि त्वेषोऽसि ४,६,५३
 ह्यकर्तारमध्वरस्य २,७,१९४
 ह्यष्टाहोत्रीयं साम गाय ४,९,१८७
 ह्यो यज्ञो भृगुभिः १,४,१०; २,१२,१५
 ह्य त्वष्टारमग्रियं ४,१३,७२
 ह्य त्वा भूयांचरेद् ४,११,११८
 ह्य प्रजा विश्वरूपा ४,२,६६
 ह्येह वः स्वतवसः ४,१०,८२
 ह्यैव क्षेम्य एधि १,८,५७
 ह्यैवामे अधिधारया २,१२,२८
 ह्येडानो वह्निर्नमसाग्निं २,१२,३८
 ह्येडितो देवैर्हसिवां ३,११,३
 ह्ये अग्निं त्रिपश्चितं ४,११,३६
 ह्ये अग्निं स्ववसं ४,१४,१५०
 ह्य्यश्वासि वन्यश्वासि ३,१६,१९
 ह्यशाना वार्याणाम् ४,९,२४९
 ह्यशानाय परस्वता ३,१४,१०
 ह्यशानाय प्रहुतिं यस्ता ४,१४,१८
 उश्नास्त्राय वशान्नाय २,१३,९४; ४,
 ११,११२
 उश्ना समुद्रे अरुणः २,१०,५३
 उखां कृणोतु वाकरा २,७,६६
 उग्रं पश्येद्वाधृत् ४,१४,२५१
 उग्रश्च भीमश्च ४,९,२१३
 उग्रा दिशामभिभूतिः ३,१६,५२
 उग्रशुभा ओषधीनां २,७,१७५
 उग्रयस्व वनस्पते १,२,७६; ४,१३,३
 उत मा व्यन्तु देवपत्नीः ४,१३,७५
 उत देवा अवहितं ४,१४,३१
 उत नोऽहिर्बुध्नयः १,६,३३
 उत नो देव देवं ४,११,१२८
 उत नो ब्रह्मन् हविष ४,११,४४
 उत शुवन्तु जन्तवा ४,१०,६५
 उत माता महिषमन्व ४,१२,१३०
 उतमेनमनसुतेमं ४,५,८

उत श्रवस आ ४,९,३०
 उत स्याऽस्य द्रवतस्तु १,११,१४
 उत स्या नः सरस्वती ४,१४,९८
 उता नो मित्रावरुणा ४,९,१९६
 उत्तैनं विश्वा भूतानि २,९,२१
 उत्क्राम महते सौभगाय २,७,२३
 उत्तानाय त्वाङ्गिरसाय १,९,१३
 उत्तिष्ठ वृक्षती भवोर्ध्वा २,७,७२
 उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ४,९,४; १२,१६
 उत्सन्नयज्ञो वा एष ३,२,११
 उदकमीद् द्रविणोदा २,७,२४
 उदमं तव तद् १,६,३
 उदमे तिष्ठ प्रत्यातनुष्व २,७,२०७
 उदमे शुचयस्तव १,५,१४; ४,१२,११५
 उदपुरा नामास्यजेन २,८,३१
 उदप्रतो न वयो ४,१२,१७१
 उदरं वै वृत्रः पाप्मा २,४,१६
 उदस्थाङ्गोजिदश्चजिद् २,७,१६२
 उदस्य शुष्माङ्गानोः ४,९,२०८
 उदहं प्रजया पशुभिः १,८,१२
 उदायुषा स्वायुषो १,२,३७
 उदीची दिक् शरदतु २,७,२५२
 उदीरतामवरा ४,१०,१४०
 उदीरयता मरुतः २,४,३१
 उदु तिष्ठ स्वध्वर २,७,४८; ४,९,१९९
 उदुत्तमं वरुण १,२,११८; २,७,१०२;
 ४,१०,१०६; १४,२५४
 उदुत्तममस्तभनाद् ४,१४,३९
 उदुत्ते मधुमत्तमा १,३,१२०
 उदु त्य चित्रम् ४,९,१८९; २०१
 उदु त्यं जातवेदसं १,३,१००
 उदु त्वा विश्वे देवा २,७,११८; १०,४४
 उदेनमुत्तरं नयामि २,१०,३१
 उदेनमुत्तरं नयेति ३,३,१०
 उदेषां बाह्वनति २,७,९०
 उद्गाभश्च निग्राभश्च १,१,४०
 उद्बुध्यस्वामे प्रति २,१२,२२
 उद्भवः स्थ १,८,१०
 उद्भिक्तं रात्रः ४,४,९

उद्योजनमन्तर्याम् २,७,१६१
 उद्दयं तमसस्परि २,१२,३४; ४,९,२५६
 उद्वां पृक्षासो मधुमन्तो ४,१२,९१
 उज्जतः शितिबाहुः ३,१३,१२
 उज्जम्भय पृथिवीं १,३,७५
 उन्मासि ४,९,६८
 उपक्षरन्ति सिन्धवो ४,११,५३
 उप छायामिव वृणेः ४,११,३९
 उप उमन्नुप वेतसे २,१०,४
 उप त्वाप्ते दिवेदिवे १,५,२५
 उप त्वा जुह्वो मम १,६,२
 उप त्वा रणवसंस्रं ४,११,३८
 उपप्रयन्तो अध्वरम् १,५,१,४६
 उप प्रागात् सुमन्मे ३,१६,५
 उपमेहि वाचस्पते ४,१२,२६
 उप मेहि सहोर्जो ४,९,११२
 उपयामगृहीतोसि १,३,१७,२१,२३,
 २५,२७,२८,३०,३२,४१,४२,४६,५०,
 ५२,५४,५६,५८,६०,६२,६४,६६,६८,
 ७०,७२,७७,७८,८०,८३,८७,८९,९१,
 ९३-९४; ११,३२,२,३,४१; ३,१२,१९;
 २१; ४,६,२०; २६; २८
 उप श्रेष्ठा न आशिरो ३,१६,७७
 उपश्वासय पृथिवीमुत ३,१६,४७
 उपहूताः पितरः ४,१०,१३७
 उपाङ्गुपात्रेण ४,७,११
 उपावसृज रमन्या ४,१३,२१
 उपेयसृक्षि वाजयुः ४,१२,९२
 उपो ह यद्विदथ ४,११,५
 उभयेषां त्वा देवमनुष्याणां ४,२,०,४
 उभा जिग्यथुर्न २,४,२७; ४,१२,१२८
 उभाभ्यां देव सवितः ३,११,९४
 उभा वामिन्द्राग्नी १,५,३
 उरुः हि राजा वरुणः १,३,११४
 उरु विष्णो विक्रमस्त्वो १,२,८५; ८९
 उर्ध्वन्तरिक्ष ५ वीहि १,२,३८; ८७;
 ११३; २,७,१६
 उर्ध्वन्तरिक्षमन्वमि ४,१,३३; ३५
 उर्वी पृथ्वी बहुले ४,१४,९१
 उर्वी रोदसी ३,१६,८५

उशन्तस्त्वा हवामहे १,१०,४३; ४,१०,
 १३०
 उशिक् पावको भरतिः २,७,११२
 उषासा नक्तमश्विना ३,११,१८
 उषासानक्ता बृहती ३,११,६
 उवे यङ्गी सुपेशसा ३,११,११८
 उष्टारयोः पीडवयोरथो २,७,१६४
 ऊर्जं गृहीत ४,१,२९
 ऊर्जा पृथिवी ५ यत्त ४,१,७९
 ऊर्जा वः पश्याभ्यूर्जा १,५,३१
 ऊर्जे पिपीहि ४,९,१३६
 ऊर्जो नपाजातवेदः २,७,१९२
 ऊर्जो नपात ५ स २,१३,७०
 ऊर्ध्वं ऊषुण ऊतये २,७,४९; ४,१३,५
 ऊर्ध्वमिममध्वरं दिवि ४,९,८९
 ऊर्ध्वो अस्य समिधो २,१२,३५
 ऊर्ध्वो दिग्धेमन्तशिगिरा २,७,२५३
 ऊर्ध्वो दिशा ५ रन्तीराशौ ३,१६,६०
 ऊर्ध्वामेनामुच् ३,१३,१
 ऊर्ध्वो अध्वरो १,१,३७
 ऊर्ध्वो नः प ह्यहसो ४,१३,६
 ऊर्ध्वो भव प्रतिविध्या २,७,२०८
 ऊक्तसामयोः शिल्पे स्थस्ते १,२,१४
 ऊचा त्वा छन्दसा २,१३,१७
 ऊचे त्वा रुचे त्वा २,७,२३८
 ऊजवे त्वा साधवे त्वा ४,९,३३
 ऊजीते परिवृङ्गिध ३,१६,४३
 ऊतः वै सत्यः यज्ञो १,१०,३६
 ऊतः सत्यमृतः २,७,५५
 ऊतस्य गोपा अधि० ४,१४,१६३
 ऊतस्य धामप्रथमा २,१३,७८
 ऊतस्य पथा प्रेतश्चन्द्र १,३,१०५
 ऊतस्य पन्थामनु २,१३,७५
 ऊतावानः वैश्वानरम् ४,११,१६
 ऊतावानं महिषः २,७,१९३
 ऊताषाडृत धामाग्निः २,१२,७
 ऊषुधेन्द्रो धनस्पतिः ३,११,२२
 ऊतूनां पत्नी प्रथमे २,१३,७१
 ऊतेन द्यावापृथिवी ४,१४,२४३

ऊतेन सत्यमिन्द्रियः ३,११,४४; ४६
 ऊविजो वृणीते ३,९,१८
 ऊदूदरेण सख्या ४,११,४७
 ऊध्यासमद्य मखस्य ४,९,१५
 ऊष्टयो वो मरुतो ४,११,१००; १४,
 २६५
 एकया च दशभिश्च ४,६,३
 एकयास्तुवत प्रजा २,८,१४
 एकस्मै स्वाहा द्वाभ्यां ३,१२,१७
 एकस्य चिन्मे वि३भ्वस्तु ४,११,८८
 एकाचेतत् सरस्वती ४,१४,१००
 एको वो देवो २,१३,१०
 एण्यङ्गो मण्डूको ३,१४,१७
 एतत्ते अग्ने राध एति १,३,१०३
 एतद्वा अस्य १,१०,४८
 एतद्वा एषाभ्यनृक्ता ४,६,५७
 एताः संकुष्य जुहुधि १,४,६६
 एता उ वः सुभगा ३,१६,२१
 एता ऐन्द्राग्ना द्विरूपा ३,१३,१३
 एता ते अग्न उचथानि ४,१४,२२३
 एतावती वा इयं ३,८,१६
 एते ते वायो ३,९,७
 एते वै वरुणस्य २,३,३
 एते वै सजाताः २,३,६; ८
 एते होमा भक्षंकाराश्च ४,७,१०
 एनां मुखेन वायुमिन्द्रवन्तो ४,१२,८७
 एना वो अग्निं नमसा २,१३,४६
 एना व्याघ्रं परिपस्व २,१,१२
 एन्द्र सानसि ५ रयिः ४,१२,६५
 एभिर्नो अकैर्भवा ४,१०,४१
 एमामनु सर्पतेमौ ४,२,३५
 एवा पित्रे विश्वदेवाय ४,११,१४;
 १४,५१
 एवा वन्दस्व वरुणं १,२,८६
 एवेदेते प्रति मा ४,११,९०
 एष छागः पुरो अश्वेन ३,१६,३
 एष ते योनिरिन्द्राय १,३,४४
 एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा १,३,७९
 एष ते वायो ३,९,५

एष वः स्तोमो मरुत ४,११,९३
 एष वज्रस्तेन मे २,६,४०
 एष वै प्रजापती १,६,४३
 एष स्य वाजी क्षिपणिं १,११,१३
 एषा युष्माकं पितर १,१०,१४
 एषूषु ब्रवाणि ते ४,१२,३
 ऐन्द्रमेककपालं २,२,३३
 ऐन्द्रमेकादशकपालं २,१,९
 ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं २,१,१६,८
 ऐन्द्राबार्हस्पत्य २,१,२२
 ओं श्रावय १,४,४८; ४,१,६६; ९,
 १३०
 भोजसे बलाय त्वोद्यते १,६,१८
 भोजस्तदस्य तिषिव १,३,८८
 भोजिष्ठं ते मध्यतो ४,१३,३२
 भोजोऽसि सहोऽसि २,१,२०
 भोभे सुश्वन्द्र विस्पते २,१३,२२;
 ४,१२,११२
 भोमासश्रवणीष्टतो १,३,५३
 भोमिन्द्रवन्तः प्रचरत ४,९,४५
 भोधधयः प्रतिगृभीत २,७,५६
 भोधधयः प्रतिमो २,७,५७
 भोधधया उप मा १,२,१७
 भोधधीरिति मातरः २,७,१६२
 भोधधे त्राय स्वेन १,२,२; ९०; ११०;
 ३,९,३
 और्वभृगुवक्षुचिम् ४,११,६७
 क इदं कस्या अदात् १,९,१५
 कः स्विदेकाकी चरति ३,१२,२५
 ककुभ ० रूप ० वृषभस्य १,३,९९
 कण्वा इव भृगवः १,३,१२१
 कदा चनः प्रयुछस्युभे १,३,७१
 कदा चन स्तरीरसि १,३,६९; ५,४१
 कक्षिण्यासु वृषसानो ४,११,१११
 कमु पिवदस्य सेनयाग्नेः ४,११,१३३
 कया न शिचत्र २,१३,६६; ३,१६,६८;
 ४,९,२५०
 कया शुभा सवयसः ४,११,७९

कल्पेतां धावापृथिवी १,६,३७; २,८,
 २५; २८
 कवरेभ्यो न व्यचस्वती ३,११,१७
 कस्त्वा सत्यो मदानां २,१३,६७; ४,९,
 २५१
 कस्य ब्रह्माणि जुजुषुः ४,११,८०
 काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती २,७,२१४
 कामं कामदुधे ध्रुव २,७,१८८
 कामो हविषा मन्दिष्टो १,२,२६
 काम्यायै स्वाहा ४,२,८
 काय स्वाहा कस्यै स्वाहा ३,१२,७
 काष्ठां गच्छत १,११,९
 का स्विदासन्ति पूर्वचित्तिः ३,१२,२७
 कि ० स्विदासीदधिष्ठा २,१०,१७
 कि ० स्विद्वनं क उ स २,१०,१६
 कितवासो यद्विरिपुर्न ४,१४,४०
 किं ब्राह्मणस्य पितरं ४,८,२
 किमिच्छे विष्णो परिचक्ष्यं ४,१०,३१
 कुतस्त्वमिन्द्र माहिनः ४,११,८१
 कुत्राचिद्यस्य समृतौ ४,१२,८८
 कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता ३,११,७९
 कुरुत इति ब्रूयान्ता ४,२,६३
 कुर्मस्ता आयुः ४,१४,२२६
 कुलायिनी घृतवती २,८,४
 कुत्रलसक्तुमिराश्विन २,३,४८
 कुविस्सु नो गइष्टये ४,११,१३८
 कुविदङ्ग नमसा ये ४,१४,२०
 कुविदङ्ग नाना हि वाम् ३,११,५५
 कुविदङ्ग यवमन्तो १,११,३१; २,३,४
 ०; ३,१२,३८
 कुहूमह ० सुकृत ० ४,१२,१५७
 कुहूर्देवानाममृतस्य ४,१२,१५८
 कृणुष्व पाजः प्रसितिं २,७,२०४; ४,११,
 ११४
 कृत्तिका नक्षत्रम् २,१३,१०३
 कृत्वाय सा महीमुखी २,७,६८
 कृषि ० सुमस्यासुकृषे १,२,१८
 कृष्णप्रोवा आग्नेयाः ३,१३,११,१४,
 १६,१७,१९,२०
 कृष्णं नियान ० हरयः ४,१२,१४०

कृष्णशीर्षाग्नेयो ४,७,१५
 कृष्णा भौमा धूम्रा ३,१३,१५
 कृष्टं वपति कृष्टं ३,२,७
 केतुं कृण्वन्नकेतवे ३,१६,३०
 केनेत्याभ्यां ब्राह्मणाभ्यां ४,८,३
 केतश्मश्रु वपते ३,६,२
 केतिन ० वैदार्य गन्धर्वा १,४,६०
 को अद्धा वेद क इह ४,१२,१९
 को अद्य युक्ते ३,१६,६९
 को नु वा मित्रावरुणा ७,१४,१४१
 को न्वत्र मरुतो मामहे ४,११,९१
 को विराजो मिथुनत्वं २,१३,७२
 क्रतुं देवानां महिमा २,७,२३२
 क्रमध्वमग्निना नाकम् २,१०,५६;
 १,३,११
 क्रौड ० वः शर्धो ४,१०,१२२
 क्वरेत्यानि नौ सख्या ४,१४,१२५
 क्वरेत्या वो मरुतः ४,११,८४
 क्षत्रं धारय ४,९,१४३
 क्षत्रस्य योनिरसि २,६,२५; ४,४,३
 क्षत्रेणाग्ने स्वेन २,१२,२९
 क्षपो राजन्नुत त्मनाग्ने २,१३,५१
 क्षेत्रस्य पतिना वय ० ४,११,११
 खड्गो वैश्वदेवः ३,१४,२१
 गच्छ त्वं भगवान् २,९,५७
 गणानां त्वा गणपति ० ३,१२,३१
 गयस्फानो अमीवहा ४, १०, ९९;
 १२,९८
 गर्भो अस्योषधीनां २,७,१२५
 गर्भो देवानां जनिता ४,९,८६
 गवयमारण्यमनु ते २,७,२४५
 गायत्रं छन्दो अनु १,३,१२२
 गायत्रमसि ४,९,११५
 गायत्री छन्दः प्रपद्ये ४,९,४०
 गायत्री त्रिष्टुब् जगती ३,१२,३३
 गायत्रोऽसि ४,९,२१; ७२
 गायत्रो वै देवाना ० ४,७,१
 गिरा वज्रो न संभृतः २,१३,३२
 गीर्भिर्विप्रः प्रमति ० ४,१३,६२
 गृध्रः सुपर्णः कुण्वं ४,९,२२१

गृहमेधासा आगत ४,१०,११७
 गोत्रभिदं गोविदः २,१०,४०
 गोनमैः सःश्रद्धया ४,२,७
 गोभिर्न सोममश्विना ३,११,२३
 गोमं अग्नेऽविमं अश्वी १,४,२५
 गोषदसि प्रयुष्टः १,१,२
 ग्रास्वाकृन्तज्ञपसो १,९,११
 ग्रावभ्यः स्वाहा ४,९,१४६
 ग्रीष्मेण ऋतुना ३,११,१२५
 घर्मः शिरस्तदयम् १,६,३५
 घर्म या तेऽन्तरिक्षे ४,९,१६०
 घर्म या ते दिवि श्रुत्या ४,९,१५९
 घर्म या ते पृथिव्याः ४,९,१६१
 घर्मस्य यज ४,९,१३२
 घर्माय शंख ४,९,१०६
 घर्मैतत्तेऽज्ञमेतत् ४,९,१७६
 घृतं च वै मधु च ४,१,७३
 घृतं न पूतं तनूरेपाः ४,१२,१११
 घृतवती भुवनानाम् ४,११,३४
 घृतवन्तं कुलायिनः १,४,२३
 घृतवन्तः पावक ते ४,१३,२९
 घृतस्य पन्थाममृतस्य २,३,१४
 घृतस्य यजत्येष ४,७,२
 घृतेन द्यावापृथिवी १,२,७८; ९४; ११२
 घृतेन सीता मधुना २,७,१६०
 हन्ति वा एतस्सोमः ४,८,६
 चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे ४,१२,११६
 चक्षुषः पिता मनसा २,१०,२३
 चतुर्गृहीतमाज्यं ३,७,७
 चतुश्चावारिःसी स्तोमो २,८,१७
 चतुष्टोममदधाया २,१३,७६
 चावारि श्रद्धा त्रयो १,६,२८
 चितः स्थ परिचितः ३,५,३; ४,१,५१
 चितिं जुहोमि मनसा २,१०,६८
 चितं च चितिश्र १,४,७१
 चित्तिः क्षुक् चित्तमाज्यः १,९,१
 चित्पतित्स्वा पुनातु १,२,८
 चित्र आदिपानामुष्टो ३,१४,२०

चित्रं देवानामुदगा १,३,१०१; ४,१४,
 ५६
 चिदसि ४,९,६१; २१०
 चिदसि तया देवतया २,७,१३९
 चिदसि समुद्रयोनिः ४,९,१८४
 नृणस्तु स्वा वाक् ४,९,३७
 छन्दस्वती उपसौ २,१३,७४
 छन्दाःसि वै यज्ञाय २,५,९
 छन्दाःसि वै वरुणस्य २,३,११
 जगृह्णा ते दक्षिणामिन्द्र ४,१४,६४;
 १०८
 जङ्गाभ्यां पद्भ्यां ३,११,७०
 जनस्य गोपा अजनिष्ट २,१३,३७
 जनिष्ठा उग्रः सहसे १,३,५७
 जनिष्व हि जेन्यो अग्ने २,७,४१
 जरि चेतीदभिभिषः ४,९,१९८
 जागतमसि ४,९,७४
 जागतासि ४,९,११७
 जागतोऽसि ४,९,२३
 जातो जायते सुदिनस्ये ४,१३,७
 जिह्वा मे भद्रः ३,११,६५
 जीमूतस्येव भवति ३,१६,३१
 जीवा नाम स्थ ता इमं ४,८,११
 जुषस्व सप्रथस्तमः ३,१०,२; ४,१३,२७
 जुषाणा निर्ऋतिर्वैतु २,६,२
 जुषाणेनान्य आज्यभागा ३,७,२
 जुषाणो अप्तुराजस्य १,२,८३
 जुषाणो बर्हिर्हरिवासा ३,११,४
 जुहुमग्ने संमार्ष्टि ३,१,१
 जुह्वामिष्ट्वा ४,१,८७
 जुष्टं देवेभ्यो हव्य १,२,११४
 जुष्टो दमूना आतिथिः ४,११,२
 जुष्टो वाचो भूयास १,३,७
 ज्योतिषे हिंङ्कुरु ४,२,२८
 ज्योतिष्मतीं स्वा सादयामि २,१३,१०२
 ज्योतिष्मतीः प्रतिमुञ्चते २,१३,८४
 ज्योतिष्मान्भवति ४,२,२१
 तः सध्रीचीरुतयो ४,१४,२७५
 तः सबाधो यतक्षुच ४,१०,७
 तः हि शश्वता ४,१०,२६

तः हि शश्वतो ४,१०,१२४
 तं आयजन्त द्रविणां २,१०,२५
 तक्षुर्देवहितं ४,९,२२२
 तक्षुर्मुखाय विग्रहे २,९,७
 तक्षुः शःयोरावृणीमहे ४,१३,७०
 तज्ज्वलनाय विग्रहे २,९,११
 ततो यः सोमोऽत्यरिच्यत २,४,३
 तत् कराटाय विग्रहे २,९,६
 तत् कुमाराय विग्रहे २,९,५
 तत् केशवाय विग्रहे २,९,८
 तत् परमात्माय विग्रहे २,९,१३
 तत् पुनरपिदधाति २,६,५
 तत् पुरुषाय विग्रहे २,९,३
 तत् प्रजापतिरुदा ४,२,२२
 तस्यजपाय विग्रहे २,९,१२
 तस्वा यामि ब्रह्मणा ३,४,१६; ४,१४,
 २५३
 तस्वा याम्यग्निना ४,१०,५०
 तस्वितुर्वरेण्यं भर्गो ४,१०,७७
 तस्य वां मित्रावरुणा ४,१४,१४२
 तत् सूर्यस्य देवत्वं ४,१०,५४
 तत् सूर्यस्य भद्रा अश्वा ४,१२,९
 तत् सोमराजाय विग्रहे २,९,१०
 तदश्विना भिषजा ३,११,७४
 तदस्य प्रियमभि पाथो ४,१२,२२
 तदस्य रूपममृतः ३,११,७३
 तदिन्द्रा उदाजत ४,२,१६
 तद्वाङ्मियाय विग्रहे २,९,४
 तद् बृहस्पतिरुदाजतेडा ४,२,१८
 तद्वास्कराय विग्रहे २,९,९
 तद्विष्णोः परमं पदः १,२,९९
 तनूनपाच् छुचिप्रतः ३,११,११४
 तनूनपादसुरो २,१२,३६
 तनूनपात् पथ ऋतस्य ४,१३,१२
 तनूनपात् सं पथो ३,१६,१८
 तं स्वा वयः सुःश्रद्धो ४,१३,५३
 तं स्वा सुभव देवा ४,६,४८
 तस्वस्तुरीपमज्जुतं २,१२,४४
 तस्वस्तुरीपमध ४,१३,७३
 तं नेमिमृभवो यथा ४,११,१३१

तन्मरुता उदाजन्त ४,२,२०
 तन्मित्रस्य वरुणस्य ४,१४,५४
 तपो योनिरसि २,१३,१५
 तपो योनिरसीति ३,२८
 तसायनी मेऽसि १,२,५८
 तमस्मेरा युवतयो ४,१२,९५
 तमिन्द्रं प्रथमं वधा २,१०,२८
 तमिन्द्रं पशवः सचा ३,११,२६
 तामिन्द्रं वाजयामसि २, १३, ३०;
 ४,१०,१२७; १२,७०
 तमु एवा दध्यङ्कृषिः २,७,३६
 तमु एवा पाथ्यो वृषा २,७,३७
 तमो वै स्वर्गं ङोक्म ३,३,४
 तं पत्नीभिरनुगच्छेम २,१२,१७
 तं प्रनथा पूर्वथा १,३,३३
 तं मर्जयन्त सुक्रतुं ४,१०,७०
 तथा देवतयाङ्गिरस्वद् २,८,१९
 तरणिर्विश्वदर्शतो ४,१०,१५२
 तव भ्रमास आश्रुया २,७,२०५
 तवेदं विश्वमभितः ४,१४,६५
 तवेमे लोकाः प्रादिशो ४,१४,१४
 तस्मा अरं गमाम २,७,६१; ४,२,२४८
 तस्मै नूनमभिषवे ४,११,१३२
 तस्मै विधेम हविषा १,२,५२
 तस्य ते पवित्रपते १,२,१०
 तस्य ते वसन्तः शिरो ४,९,२१७
 तस्य मा यज्ञस्वेष्टस्य १,४,११
 तस्य वयं सुमत्तौ ४,१२,१२१
 तां सवितुर्वरेण्यस्य २,१०,६४
 ता अस्य नमसा सहः ४,१२,१०९
 ता अस्य पृथनायुवः ४,१२,११०
 ता अस्य सूददोहसः २,८,२
 ता ते धामान्युश्मसि १,२,९६
 ता नासत्या सुपेक्षा ३,११,३४
 तानि नोऽवन्तु तानि नः ४,९,४१
 ता नो हिन्वन्तु सातये ४,२,७१
 ता भिषजा सुकर्मणा ३,११,३५
 ता वैश्वदेवेन सृष्टा १,१०,३०; ३५
 तासामयं योनिरयं ४,२,७८; ८१, ८४;
 ८७

तिग्ममायुधं वीरितं ३,१६,८१
 तिग्मायुधौ तिग्महेती ४,११,५७
 तिसृभिर्वर्मां विभाति ४,९,२०७
 तिस्रस्त्रेधा सरस्वती ३,११,२०
 तिस्रो जिह्वस्य समिधः १,३,९५
 तिस्रो देवीरिडा मही ३,११,१२०
 तिस्रो देवीर्बहिरदं २,१२,४३
 तिस्रो देवीर्हविषा ३,११,८
 तिस्रो भूमीर्धारयं ४,१४,२०१
 तीक्ष्णान्धोषान् कृण्वते ३,१६,३७
 तुथोऽति जनधाया १,३,३६
 तुभ्यं भरन्ति क्षितयो ४,११,१०७
 तुभ्यं श्रोतस्यध्रिगो ४,१३,३१
 तुभ्यं स्तोका घृतश्रुतो ४,१३,३०
 तुभ्येदमग्ने मधु २,१३,३९
 तुरीयो यज्ञो यत्र २,१०,५०
 ते अस्य योषणे दिव्ये २,१२,४१
 ते आचरन्ती समनेव ३,१६,३४
 तेजः पशूनां हविः ३,११,८७
 तेजिष्ठा बस्यारतिः ४,१४,२१२
 तेजोऽसि तेजोऽनुप्रेहि ४,२,१२३
 तेन वर्धस्व चाप्यायस्व ४,९,१७७
 ते नो अर्वन्तो हवन १,११,१२
 तेभिर्वाजं वाजयन्तो १,४,८१
 ते वै चतुर्होतारो १,९,४
 ते वै श्रो भूते वृत्रं १,१०,४०
 ते वै स्वर्यन्तोऽनुवृक्षतो १,९,१७
 तेषां वा उभयेषामिन्द्रः १,१०,४१
 ते हि पुत्रासो अदितेः १,५,३७
 तौ वृक्षश्चैवापश्चाभवतां ४,८,४
 तौ सह चतुरः पदः ३,१२,३२
 त्मनास्य हविषो यज १,२,१०४
 त्यान्तु क्षत्रियं भव ४,१२,५
 त्रयस्त्रिंशत्तन्तवो यः १,७,५; ८,५९
 त्रया देवा एकादश ३,११,६२
 त्रातारमिन्द्रमाविता ४,९,२५३; १२,५१
 त्रिंशत्स्वसारा २,१३,८३
 त्रिंशद्धामा विराजति १,६,७
 त्रिवृद्धीं पुरस्तात् ३,२,१२

त्रिरग्निर्वैलभिद्वलं ४,१२,१२५
 त्रिरङ्गः पवते वृषा ४,१२,१२६
 त्रिर्देवः पृथिवीमेष ४,१४,६२
 त्रिर्माधाः २,४,१४
 त्रीण्यायूषि तव जातवेदः ४,११,
 २५; १२,१३१
 त्रीन्समुद्रान्समस्पृत् २,७,२२४
 त्री रोचना दिव्या ४,१२,८
 त्रैष्टुभमसि ४,९,११६
 त्रैष्टुभोऽसि ४,९,२२,७३
 त्र्यम्बकं यजामहे १,१०,२५
 त्र्यवयो गायत्र्यै पञ्चा ३,१३,२१
 त्वं यविष्ठ दाशुषो २,१३,८७
 त्वं सपत्नान् घृतनासु ४,१२,६०
 त्वं सुतस्य पीतये ४,१२,१७३
 त्वं सोम क्रतुभिः ४,१४,३
 त्वं सोम तनूकृद्भ्यो १,२,८२
 त्वं सोम पितृभिः ४,१०,१३५
 त्वं सोम प्रचिकितो ४,१०,१३३
 त्वं सोम महे भगं ४,१०,१३२
 त्वं सोमासि सत्पतिः ४,१०,२,१३,३७
 त्वं ह यणविष्ठय ४,११,१२९
 त्वं हि मन्यो अभिभूयो जाः ४,१२,८०
 त्वं ह्यग्ने अग्निना ४,१०,५१
 त्वं ह्यग्ने प्रथमो ४,१३,४७
 त्वं च सोम नो वशो ४,१२,१६७
 त्वं तन्तुरुत सेतुरग्ने २,१३,१०६
 त्वं दूतस्त्वमु नः ४,१०,९७
 त्वं नः सोम विश्वतो ४,१०,९,७४;
 ११,१२६
 त्वं नो अग्ने ४,११,४८
 त्वं नो अग्ने वरुणस्य ४,१०,१०८;
 १४,२५६
 त्वं नो अग्ने सनये ४,११,१९
 त्वमग्ने गृहपतिस्त्व २,१३,४७
 त्वमग्ने शुभिस्त्वमा २,७,२९
 त्वमग्ने पुरीष्यो रयिमान् २,७,१४२
 त्वमग्ने बृहद्वयो ४,१२,१६५
 त्वमग्ने वीरवणशो ४,१०,२१

स्वमग्ने व्रतपा असि १,२,२८,४,१०,५६
 स्वमग्ने व्रतभृच् ४,११,१०४
 स्वमग्ने शोचिषा ३,१६,८४
 स्वमग्ने सप्रथा असि ४,१०,४५
 स्वमग्ने सूर्यवर्चा असि १,५,१८; ४९
 स्वमपो वि दुगो ४,१४,१९२
 स्वमिन्द्रास्यधिराजस्वं ४ १२,४२,७५
 स्वमिमा ओषधीः सोम ४,१४,५
 एवं भगो ना आ हि ४,१०,२२
 एवं महं इन्द्र तुभ्यम् ४ ४,११,९८
 एवं मानेभ्य इन्द्र ४ ४,१४,१८५
 स्वया वयम् सधश्न्यस्वो ४,११,१२३
 स्वया हि नः पितरः ४,१०,१३४
 स्वष्टा तुरीपो अञ्जुत ३,११,१२१
 स्वष्टा दधदिन्द्राय ३,११,९
 स्वष्टा पत्नीभिरनु ४,१४,११६
 स्वष्टा पत्नीभिरिह नः ४,१४,११४
 स्वष्टा रेतो भुवनस्य ४,१४,११८
 स्वष्टा वीरं देवकामं ३,१६,२५
 स्वष्टुर्वरुणी वरुणस्य २,७,२४२
 स्वाष्टिर्मन्तस्वा सपेम ४,९,९८
 स्वा वधेन्ति क्षितयः ४,१३,५१
 स्वा गावोऽवृणत २,५,१७
 स्वां चित्रश्रवस्तम २,१३,४२
 स्वामग्ने अङ्गिरसो २,१३,३८
 स्वामग्ने पुष्करादथ २,७,३५
 स्वामग्ने यजमाना २,७,११६
 स्वामग्ने वाजसातम् ४,११,१०८
 स्वामग्ने वृणते ब्राह्मणा २,१२,२७
 स्वामिद्धि हवामहे २,१३,६४
 स्वा युजा तव ४,११,४६
 स्विषीमन्तो अध्वरस्येव ४,१४,१५१
 सुष्टुभ्यां मलिनल्लभे २,७,८८
 दक्षिणा दिग् ग्रीष्म ऋतु २,७,२५०
 दक्षिणा वै देवेवासीद् ३,६,१२
 ददन्मा इति वै दीयते १,५,५५
 दधन्वे वा यदीमनु २,१३,२१
 दक्षिणावाणं बुधधानो ४,११,२८
 दक्षिणाणो अकारिणं १,५,७,३,१३,५

दमेदमे समिधम् १,३,११७
 दर्शश्च पूर्णमासश्च १,४,७९
 दश प्राचीर्दश भासि ४,९,७७
 दानवः स्थ ४,९,१०८
 दा नो भद्रं शतिनो दाः ४,१२,३१
 दाभि २,१,१६
 दितेः पुत्राणाम् १,३,२९
 दिवं ब्रूमो नक्षत्राणि २,७,१८२
 दिवः सप्तचरपाहि ४,९,७०
 दिवस्परि प्रथमं जज्ञे २,७,१०८
 दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षाद् ३,१६,३९
 दिवा चित्तमः कृण्वन्ति २,४,२९
 दिवि दिव्यान् दृक् १,३,४९
 दिविधा इमम् यज्ञम् ४,९,१२८
 दिवि श्रयस्वान्तरिक्षे २,१३,१४
 दिविस्पृष्ट मा मा हिंसीः ४,९,१२०
 दिवो मूर्धायि नाभिः २,१२,१२
 दिवो विष्ण उत वा १,२,६८
 दिव्यन्यः सदनं चक्र ४ १४,८
 दिश एनम् व्यास्थापयति ४,४,४
 दिशः समित् ४,९,२३०; २३८
 दीक्षितोऽयमसा ३,६,१९
 दीर्घस्ते अस्वङ्कुशो येना ४,१२,८२
 दुरो देवीर्दिशो ३,११,११७
 दुःशस्मानुशस्माभ्यां ४,१४,२६०
 दूतम् वो विश्वेदेवम् २,१३,१८
 दृक् हस्व देवि पृथिवि २,७,७८
 दृशानो रुक्म उरुया २,७,९३; ३,२,१
 दृष्ट्वा पशितो रसम् ३,११,४८
 दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत ३,११,४५
 देव धर्म रुचितस्वं ४,९,८४
 देवतानाम् वा एतदा १,४,४१
 देव स्वष्टभूरि ते १,२,११५; ४,१४,१०६
 देवपुरश्चम ऋध्यासं ४,९,३८
 देवं बर्हिर्वसुग्ने ४ १०,८९
 देवं बर्हिः सरस्वती ३,११,३८
 देवं बर्हिः सुदेवं ४,१३,६८
 देवश्रुतौ देवेवा १,२,६०

देवश्रुत्वं देव धर्म ४,९,९३
 देवश्रुदिमान् प्रवपे १,२,३
 देव सवितः प्रसुव १,११,१; २,७,७
 देवस्वा सविता १,१,२२; २,९;
 ४,९,४९
 देवस्वा सवितोद्वपतु २,७,७१; ४,९,
 ३२
 देवस्य स्वा सवितुः १,१,२३; २,७,२३
 ३,९,५; ११,२६; २,६,१०; ७,९,३०;
 ३,८,२२; ११,६१; ४,१,९; ६०;
 ९,२; ९९
 देवस्य वः सवितुः १,१,१८; ४,१,५५
 देवस्य वयम् सवितुः १,११,७
 देवस्य सवितुः प्रसवे १,११,६; ३१
 देवा अश्न्योऽन्यस्य ३,७,१६
 देवा असुराणाम् २,३,२३
 देवा ओषधीषु पक्वासु ४,३,२
 देवा गातुविदो गातुम् १,१,४३
 देवा जीवनकाय्या ४,१४,२४२
 देवान् जनमग्न्यज्ञ १,४,३१; ३८
 देवा देवेध्वध्वर्यन्तो २,१०,४९
 देवा वसव्या अग्ने २,४,२६
 देवा वै नाना यज्ञान १,११,३४
 देवा वै सस्त्रमासत ४,५,२६
 देवा वै सर्वे ४,२,९३
 देवाः पितरः पितरो १,४,५६
 देवाः शर्मण्या २,४,२७
 देवाः सपीतयो २,४,२८
 देवानां च ऋषीणां २,९,२
 देवानां पत्नीरुशतीः ४,१३,७४
 देवानां परिपूतमसि १,१,४
 देवानां भद्रा सुमतिः ४,१४,२७
 देवानां मन्वे अधि ३,१६,८२
 देवानामसि वह्नितम् १,१,१२;
 ४,१,२८
 देवानामिदं निहितम् १,२,७४
 देवानामेष उपनाह २,५,१४
 देवाश्च वा असुराश्च १,९,२०; १०,२८;
 २,५,३; ३,१०,१४; ४,३,४
 देवी द्यावापृथिवी ४,९,६

देवीरापः शुद्धा यूयं १.१,२९
 देवीरापो अपां नपाय १.३,५,२,६,१७
 देवीरापो मधुमतीः २,६,१८; ४.४, ३
 देवेभ्यः प्रातर्यावभ्यो ४,५,११
 देवेभ्यो जुष्टमिह ४,१,१०
 देवेभ्यो वनस्पते ४,१३,६३
 देवेभ्यो वा अग्निं ३,४,१८
 देवेभ्यो वै मनुष्येभ्यः ४,५,१०
 देवो देवानां पवित्र १,३,१५
 देवो देवानाममर्त्यः ४,९,९१
 देवो वः सविता २,६,२१; ४,१,४६
 देवो वः सवितोऽपुनातु १.१,१३
 देवो वो द्रविणोदाः २,१३,४८
 देहि मे ददामि ते १,१०,९
 देवीं धियं मनामहे १,२,२३
 देव्या मिमाना मनसा ३,११,७
 देव्याय धात्रे वेष्टे २,१०,४७
 देव्या होतारा ऊर्ध्वम् २,१२,४२
 देव्या होतारा प्रथमा ४,१३,१८
 देव्या होतारा भिषजा ३,११,११९
 दोषा वस्तोर्नमः १,८,३९
 दोह्या च ते दुग्धभृच्छो १,६,११
 द्यां गच्छ स्वर्गच्छ रूपम् १,३,१०२
 द्यावा नः पृथिवी ४,१०,८६
 द्यावापृथिवीभ्यां त्वा ४,९,११८
 द्यावापृथिवीभ्याम् स्वाहा ४,९,१४८
 द्यौः पितः पृथिवि ४,१४,१४९
 द्यौः समित् ४,९,२२९; २३७
 द्यौरसि पृथिव्यसि १,१,८
 द्यौरासीत् पूर्वचित्तिरश्व ३,१२,२८
 द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी २,७,२२
 द्रव्यसश्चस्कन्द पृथिवी २, ५, १५;
 ७,२००
 द्रापे अन्धसस्पते २,९,३६
 द्रुपदादिवेन्मुमुक्षानः ३,११,१११
 द्रुपदे वणं नृपदे २,१०,९
 द्रव्यज्ञः सर्पिरासुतिः २,७,७९
 द्वादश मासाः सः स्वत्सरः ४,६,४६
 द्वादश रात्रीः सायम् १,८,३३

द्वारो देवीरन्वस्य २,१२,४०
 द्विपदा या चतुष्पदा ३,१२,३४
 द्विर्माधाः २,४,९
 द्वे दुहन्त्यग्निहोत्राय १,८,२८
 द्वे स्तुति अशृणवं २,३,४४,३,११,१०२
 धन्वना गा धन्वनाजिं ३,१६,३२
 धर्ता दिवो रजसो ४,९,९०
 धर्त्री दिशां क्षत्रमिदं ३,१६,५६
 धर्षणाय स्वाहा ३,१२,१४
 धाता ददातु दाशुषे ४,१२,१६०
 धाता दधातु नो रयिं ४,१२,१५९
 धाता रतिः सवितेदं १,३,१०७
 धामासि प्रिय देवानाम् १,१,२८; ४,
 ३२, ३९
 धाम्नो धाम्नो राजक्षितो १,२,११७;
 ३,११,१०८
 धारयन्त आदित्यासो ४,१२,७; १४,
 २००
 धिय इन्वानो धिय ४,९,१७९
 धियं पूषा जिन्वतु ४,१४,९
 धूम्रा वसन्ताय ३,१३,२३
 धूरसि ध्वर ध्वरन्तम् १,२,४१
 ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिः २,८,३
 ध्रुवं त्वा ध्रुवक्षितिम् ४,३,३६
 ध्रुवं ध्रुवेण हविषा १,३,४८
 ध्रुवा असदन्तस्य १,१,३३
 ध्रुवा दिशाः विष्णुपत्न्य ३,१६,६६
 ध्रुवा इहीयं ध्रुवोऽसि २,३,७
 ध्रुवोऽसि ध्रुवक्षितिः १,३,४७
 नक्षिणं कर्मणा ४,११,५१
 नक्तोपासा २,७,११४; २२८
 नक्तोपासां सहस्राक्ष २,१०,६१
 नक्तोपासा समनसा २,७,९४
 नक्षत्राणां सकाशान्मा १,२,२२
 न तं विदाथ य इमा २,१०,३०
 न त्वावं अन्यो दिव्यो २,१३,६३
 न दक्षिणा विचिकिते ४,१४,१९९
 न पुरा सूर्यस्योदेतोः १,६,५०

नम आशुषेणाय २,९,३२
 नम इषुकृद्भ्यो २,९,३०
 नमः सु ते निर्ऋते तिग्मतेजो २,७,१४६
 नमः स्वरुभ्यो ३,९,९; ११
 नमः शिखण्डिने च २,९,३४
 नमस्त आताना १,२,१०९
 नमस्ता आयुधायाना २,९,२३
 नमस्ते अग्ना भोजसे ४,११,१३६
 नमस्ते रुद्र मन्यव २,९,१४,४,१२,१८
 नमस्ते हरसे शोचिषे २,१०,८
 नमे तदुपदग्भिषः ४,२,३८
 नमो अस्तु रुद्रेभ्यो २,९,५३
 नमो अस्तु सर्वेभ्यो २,७,२०१
 नमो गिरिकेभ्यो २,९,३५
 नमो दुन्दुभ्ये च २,९,३३
 नमो नीलकपर्शाय २,९,२२
 नमो ब्राह्मणेभ्यो २,९,३१
 नमो महिसे चक्षुषे २,५,१३
 नमो मित्रस्य वरुणस्य १,२,४५
 नमो वाचे नमो वाचस्पतये ४,९,३९
 नमो हिरण्यवाहवे २,२,२९
 न यजमान रिष्यसि ४,११,५०
 न यूयमछेत्पता ३,९,२
 नराशः सः प्रति ३,११,२
 नराशः सस्य महिमानं ४,१३,१३
 नराशः सो अग्निः २,१२,३७
 न वा एतन्मित्रसे १,२,१०६
 नवैते प्रातर्ग्रहा ४,६,१
 नवो नवो भवति ४,१२,३८
 नहि तेषाममा सतां १,५,३६
 नाना हि वां देवहितम् २,३,४३
 नाभा पृथिव्याः २,७,८५
 नाभिर्मे चित्तं विज्ञानं ३,११,६८
 नामानि ते शतक्रतो ४,१२,६२
 निक्रमणं निषदनं ३,१६,१५
 निग्राभ्या स्थ देवश्रुत १,३,८
 नित्यहोतारं त्वा १,१,३१
 निधायो वा ३ निधायो ४,९,२२४
 निश्रयोऽसि इम्यहं १,५,४३
 निर्दग्धः रक्षा इति ४,१,५०

निर्दग्धः रक्षो निर्दग्ध १,१,१६
निर्द्विषन्तं निरराति १,४,२४
निर्यक्षमचीचते ४,१४,२५९
निवेशनः संगमनो २,७,१५१
निषसाद् घनव्रतो १,६,३२, २,६,३६;
७,२३१; ४,४,७
निष्कृतिनाम वो माताया २,७,१७२
नि होता होतृषदने २,७,३९
नू नो रास्व सहस्रवत् ४,११,४५
नृवहसो सदमिद्धे ४,१३,५८
न्यक्षिं जातवेदसः ४,११,२६
न्यधुमाप्रायां कवयो २,७,२३३
पञ्चचितिकः कार्श्यः ३,३,३
पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञम् २,१०,४५
पञ्चभिर्धाता विदधा २,१३,७७
पञ्च व्युष्टीरनु पञ्च २,१३,८२
पञ्चसवनो वै यज्ञः १,८,८
परि पत्न्येष ते लोको १,४,२८
पत्नीवन्तं ग्रहः १,३,८१
पत्नी वै प्रच्यवमाना ३,१०,१
पदं देवस्य नमसा ४,१३,५०
पयः पृथिव्यां पया २,१२,६
पयसः शुक्रमसृजं ३,११,७६
पयोऽसि पयस्वी ४,९,१५८
पर ऋणा सावीरध ४,१४,१२१
परमस्याः परावतो २,७,८१
परमेष्ठिने द्वादश २,२,१४
परस्या अभि सःवतो २,७,८०
परि च वक्षि ४,९,१७५
परि ते दूढभो रथोऽस्म १,५,४२
परि ते धन्वनो हेतिः २,९,२७
परि त्रिविष्टपध्वरः ४,१३,२३
परि त्वा गिर्वणो गिर १,२,७९
परि त्वाग्ने पुरः वयः २,७,२८
परि नो रुद्रस्य २,९,३९
परि वाजपतिः १,१,२१: २,७,२७,
४,१३,२४
परिवीरसि परि त्वा १,२,१००
परीतो विज्ञता सुतः ३,११,४९

परेतन पितरः १,१०,१५
परेयिवाऽसं प्रवतो ४,१४,२३४
परो दिवः पर एना २,१०,२७
परो मात्रयाः तन्वा ४,१४,६०
पर्जन्याय प्रगायत ४,१२,१३६
पर्वतश्चिन्महि वृद्धो ४,१२,१४३
पर्वताश्च मे गिरयश्च २,११,५
पवमानः पुनातु मा ३,११,९३
पवमानः स्वर्जनः ३,११,९१
पवित्रः वितन्वन्ति ४,५,१९
पवित्रमसि यज्ञस्य ३,११,११०
पवित्रेण पुनाहि मा ३,११,९५
पशुं बध्नामि वरुणाय २,५,७
पशून्मे शःस्य पाहि १,५,५९; ६३
पशून्मे शःस्याजुगुपः १,५,६९
पशूनां ज्योतिरासि ४,९,१५६
पश्येम शरदः शतं ४,९,२२३
पष्ठवाहो विराज ३,१३,२२
पातं नो अश्विना ३,११,१९
पावकया यश्चितयस्या २,१०,७
पावकवर्चाः शुक्रवर्चा २,७,१९०
पावका नः सरस्वती ४,१०,१५: ७९;
११,६०
पावमानस्य त्वा २,३,१५
पावीरवी कन्या चित्रायुः ४,१४,४२
पाहि यज्ञं पाहि १,१,३४
पितरस्त्वा यमराजानः ४,९,८०
पिता वत्सानां पतिः २,५,१६; ४,२,७५
पिनाकहस्तः कृत्तिवासा १,१०,२७
पिप्रीहि देवं उगतो ४,१०,४
पिप्रीहि देवान् ४,१०,११३; १३,६६
पीवोअक्षः रयिवृधः ४,१४,२३
पिशङ्गरूपः सुभरो ४,१४,१०५
पुण्यं प्रशस्तम् ४,२,४८
पुण्या पुण्यमसूक्ष्मा ४,२,५८; ६०
पुत्रमिव पितरा ३,११,३२
पुनन्तु मा देवजनाः ३,११,९२
पुनन्तु मा पितरः ३,११,८८
पुनन्तु मा पितामहाः ३,११,८९
पुनरन्यानि पात्राणि ४,८,१६

पुनरासद्य सदनम् २,७,१२७
पुनरितरथा ४,८,१५
पुनरुर्जा निवर्तस्व १,७,१०: १५
पुनरुर्जा सह रथया २,७,१२८; ४,९,
१८८; २००
पुनर्नः पितरो मनो १,१०,२०
पुनर्मनः पुनरायुर्ना १,२,२७
पुनस्त्वादित्या रुद्रा १,७,४
पुनातु ते पस्तिनः ३,३८; ३,११,५१
पुरा क्रूरस्य विसृपो १,१,२४
पुरीष्यामो अग्नयः २,७,१३६
पुरीष्योऽग्नि विश्वभरा २,७,३४
पुरुरा हि सदङ्कडसि विशो २,११,१०१
पुरुषः वै देवा ३,१०,८
पुरुषमृगश्चन्द्रमसो ३,१४,१६
पुरुषशीर्षमुप ३,२,१०
पुरुष्टुतस्य नामभिः ४,१२,६१
पुरुष्यमे पुरुषा ४,१३,५९
पुरोवात जिन्व रावद् २,४,२३
पुरोवातसनिरसि २,८,३०
पुरावतीः प्रसूवरीः २,७,१६८
पूर्णा दर्वे परा पत १,१०,८
पूर्वापरं चरतो ४,१२,३७
पूर्वैर्बहुरिध्वा बहिः ४,१,२०
पूषणः वनिष्टुना ३,१५,९
पूषणवान्करम्भः ३,१०,१७
पूषा गा अन्वेतु नः ४,१०,८०; ११,१०
पूषा ते ग्रन्थिः १,१,३०
पूषा त्वोपावसीदतु ४,९,१०४
पूषा मा पथिपाः पातु १,५,४४
पूषा युनक्तु सविता २,७,१५३
पूषा वः परस्या ४,१,६
पूषा सनीनाः सोमो १,२,०९
पूषासि १,८,२४
पूषा सुबन्धुर्दिव आ ४,१४,२३९
पूषेमा आशा अनुवेद ४,१४,२३७
पूषो शरसि स्वाहा ४,९,१४५
पृथिवि पृथिव्याः सोद २,७,२३०
पृथिवी शान्तिः ४,९,२४५
पृथिवी समिन्तामसि ४,९,२२७; २३५

पृथिवीस्पृष्ट मा मा हिंसी ४,९,१२२
 पृथिव्यसि जन्मना २,१३,९८
 पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षम् २,१०,५९
 पृथिव्याः पुरीषमस्यसो २,८,६
 पृथिव्याः संपृचस्पाहि ४,९,५०
 पृथिव्यास्त्वा धर्मणा ४,९,१७१
 पृथिव्यै त्वान्तरिक्षाय १,२,७५: ९२;
 ३,८,२३

पृथिव्यै त्वा रक्षसां १,२,१११
 पृथिव्यै स्वाहान्तरिक्षाय ३,१२,१२
 पृथुवाजा अमर्त्यो ४,१०,६
 पृथुवाजास्त सबाधः ४,१२,३५
 पृथिव्यै त्वान्तरिक्षाय ३,१३,९
 पृथिव्यै राक्षसद्वयम् ३,११,६७
 पृथो दिवि पृथो अग्निः २,१३,८६;
 ३,१६,६५

पोषाय त्वादित्या १,१,१०
 प्र कारवो मनना ४,१४,३८
 प्र क्षोदसा धायसा ४,१४,९९
 प्रघास्यान् हवामहे १,१०,३
 प्रचरन्ध्यामग्ने गृह्णाति ४,५,२
 प्र चर्षणिभ्यः पृतना ४,१०,१०१
 प्र चर्षणिभ्या इहामग्ने ४,१३,४३
 प्र चित्रमर्कं गृणते ४,१०,८३; १४,
 १५३

प्रच्यवस्व भुवनस्वते १,२,४३
 प्रजा अग्ने स वासये १,६,४
 प्रजाः स्पृष्ट्वा होतव्यज्य १,१०,३९;
 ४२

प्रजां ददातु परि २,१३,१०९
 प्रजां मे नर्य पाहि १,५,६३; ६४
 प्रजां मे नर्या जुगुप्स्तां १,५,७२
 प्रजापतये च वायवे ३,१४,११
 प्रजापतये पुरुषान् ३,१४,८
 प्रजापतिः प्रजा असृजत १,८,११९;
 २,५,६

प्रजापतिं प्रथमम् ४,१४,१५
 प्रजापतिर्वा अमन्यत ३,१,१०
 प्रजापतिर्वा आमायणी ४,६,१६
 प्रजापतिर्वा इदमग्ने १,६,३९

प्रजापतिर्वा एक १,९,३; ४,२,१
 प्रजापतिर्वा एतम् ३,४,१३
 प्रजापतिर्वै श्रीनहिन्नो ४,२,९२
 प्रजापतिर्वै देवेभ्यो २,२,३०; ४,७,१३
 प्रजापतिर्वै न व्याहरत् ४,२,४७
 प्रजापतिष्ट्वा सादयतु ४,९,२१२
 प्रजापते त्वं निधिपाः ४,१४,१३
 प्रजापते न त्वदेता २,६,४१
 प्रजापते नहि त्वत् ४,१४,११
 प्रजापतेर्वा एतज्ज्येष्ठ १,१०,३८
 प्रजापतेर्वा एते चक्षुषी ४,६,९
 प्रजापतेस्तपसा ३,१६,२७
 प्रजाभ्यस्त्वा प्रजास्त्वा १,२,३५
 प्र तत्ते अथ शिपिविष्ट ४,१०,३२
 प्र तद्विष्णुः स्तवते १,२,७१
 प्रति त्यक्तम राज्यम् २,६,३३
 प्रति प्रजायां प्रति ३,११,७१
 प्रति प्रथस्व पृथिवीम् ४,१,५८
 प्रतिमासि ४,९,६५
 प्रतिरवेभ्यः स्वाहा ४,९,१४७
 प्रति स्पशो विसृजा २,७,२०६
 प्रतीची शाखाम् ४,१,८
 प्रतीची दिग् वरां क्रतु २,७,२५१
 प्रतीपमन्य जमिः ४,४,१
 प्रतूर्वा वाजिज्ञाद्रव २,७,१२
 प्रतूर्वावाकामन् २,७,१५
 प्र ते महे सरस्वति ४,१२,१८४
 प्रत्यस्तं नमुचेः शिरो २,६,२८
 प्रपुष्ट रक्षः १,१,२५
 प्रथमा वा सरथिना ३,१६,२३
 प्रथमास्त्वा द्वितीयैः ३,११,६३
 प्रथमा ह व्युवास सा २,१३,८५
 प्र देवं देववीतयं ४,१०,६७
 प्र देवं देव्या धिया ४,१०,९१,१३,१
 प्र नूनं ब्रह्मगवतिः १,६,३४
 प्र नो यत्स्वयमा प्र १,११,१८
 प्रपथे पथामजनिष्ट ४,१४,२३८
 प्र पूर्वजे पितरः ४,१०,८७; १४,८७
 प्र प्रायमग्निर्भरतस्य २,७,१२२
 प्र बाहवा सिस्तुं ४,११,६६; १४,१४४

प्र बुध्न्या व ईरते ४,१०,११८
 प्र ब्रह्मगा इति ४,५,५
 प्रभूयै वः ४,१,३१
 प्रमा छन्दस्तदन्तरिक्षम् २,१३,९७
 प्रमासि ४,९,६४
 प्रमुञ्च धन्वनस्त्वम् २,९,२४
 प्र याभिर्यासि ४,१०,१४८
 प्र वः शुक्राय भानवे ४,१४,३४
 प्र वा ऋचा ह प्रयच्छति ४,८,१०
 प्र वा एको मिमय ४,१२,१४८
 प्र वाता वान्ति ४,१२,१३७
 प्र वामर्चन्त्युक्थिनो ४,११,४
 प्र वाधुमछा वृत्ती ४,१०,१४७
 प्र वायुं प्र याभिः ४,१२,३४
 प्र वो वाजा अभिघ्नो १,६,१
 प्रशस्ताः स्थ कल्याण्यः ४,२,१३
 प्र शुक्रैतु देवी ४,९,२०९
 प्रसद्य भस्मना योनिम् २,७,१२६
 प्र स मित्र मर्तो अस्तु ४,१०,५२
 प्र समिन्त्राननीवासः ४,१२,१७५
 प्रसमाहिषे पुरुहूत ४,१२,६६; १४,
 २७७
 प्रसूतः साम गाय ४,९,१६२; १६५;
 १६८
 प्रस्वाङ्क्ते प्रजात्या ३,६,३
 प्राची दिग् वसन्त क्रतु २,७,२४९
 प्राची दिशा सहयशा ३,१६,५४
 प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा ४,१३,१५
 प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि १,६,१९;
 २,१०,५७
 प्राच्या त्वा दिशा २,८,२३
 प्राच्यां दिशि त्वमिन्द्रासि ४,१२,४०
 प्राच्यै दिशे स्वाहा ३,१२,१०
 प्राणदा अपानदा २,१०,१३
 प्राणं मे पाह्यगानं मे २,८,९
 प्राणादपानम् २,१३,१६
 प्राणापानौ त उपांस्तु ४,८,१३
 प्राणाय स्वाहापानाय ३,१२,२९
 प्राणेभ्यो वै ताः प्रजाः १,१०,३१
 प्राणो वै गायत्री गायत्रम् ३,४,४

प्रातः प्रजनयामकः १,६,५५
 प्रातर्यजुषमश्विना ४,१२,१६१
 प्रातर्यावाणा प्रथमा ४,१२,१६२
 प्रातर्वस्त्रोर्नमः १,८,४३
 प्रासां गन्धर्वो अमृतानि ४,९,१८१
 प्रिया वो नाम हुवे ४,११,७५
 प्रेत मरुतः स्वतवस २,२,७
 प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् २,७,११९
 प्रेक्षो अग्न इमो अग्ने ४,१०,११९
 प्रेक्षो अग्ने दीदिहि २, १०, ६६;
 ४,१०,२३
 प्रेयमगाद्धिषणा १,१,३
 प्रेरवः स्थ ४,९,१०९
 प्रेहि प्रेहि पथिभिः ४,१४,२३०
 प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः ४ ९, ५
 प्रेतु वाजी कनिकरन् २,७,५३
 प्रैयमेधा वै सर्वे सह १,८,३६
 प्रैषामउमेषु विधुरेव ४,११,७८
 प्रोथदश्वो न यवसे २,८,३२
 प्रो वस्मै पुरोयमिन्द्राय ४,१२,१०४
 फल्गुनीपूर्णमासे १,६,४९
 बह्विस्था पर्वतानां ४,१२,३६
 बभ्रुरग्नवम्हः ३,१३,७
 बर्हिंसि देवंगमम् ४,१,१८
 बर्हिषद्ः पितरः ४,१०,१३६
 बलविज्ञायः स्थविरः २,१०,३९
 बहिष्ठेभिर्विहरन् यासि ४,१२,१४५
 बहूनां पिता बहुस्य ३,१६,३५
 बह्नीरासादयैव ४,१,७८
 बह्नीर्ह वा एनमिडाः ४ २ १९
 बाहू मे बलमिन्द्रिय ३,११,६६
 बाहंस्य चरं २,२,१२; १३
 बाहंस्यश्चरुर्ब्रह्मणो २,६ १४
 बृहत्साम श्वभृद् ३,१६ ५३
 बृहत्सां बृहत्सां ४,९,२२५
 बृहद्भिः सवितृभिः ३,११,९९
 बृहत्सि वानस्पत्यः १,२,१९
 बृहस्पतिः हवामहे ४,१२,१२
 बृहस्पतिः प्रथमं ४,१२,१०

बृहस्पतिः स सुष्टुभा ४,१४,४९
 बृहस्पतिर्नो हविषा १,७,७
 बृहस्पतिष्वा विश्वेदेवैः ४,९,८३
 बृहस्पतिष्वा सादयतु ४,९,२११
 बृहस्पतिष्वापोसीदतु ४ ९, १०७
 बृहस्पते अति यदयो ४,१४,५०
 बृहस्पते जुषस्व नो ४,११ ६३
 बृहस्पते परिदीया २,१० ३७
 बृहस्पते सवितः २,१२,३२
 बोधा मे अस्य वचसो २ ७, १२९
 बोधा सु मे मघवन् ४,१२,१०२
 ब्रह्म पाहि १,४,६१
 ब्रह्म शत्रुः सयुजा २,७ ९२; ३,१,१४
 ब्रह्म शत्रं पवते ३,११,५४
 ब्रह्म जज्ञानं प्रथम २,७,१९७
 ब्रह्मण उपस्तरणमसि ४,९,२५९
 ब्रह्मणस्पते त्वमस्य ४,१२,१४; १४,
 १३३
 ब्रह्मणस्पतेरभव० ४,१४,१३५
 ब्रह्मणस्पते सूर्यमस्य ४,१२,१५; १४,
 १३७
 ब्रह्म देवकृतमुपहूतं ४ १३, ४६
 ब्रह्मन् प्रवर्येण ४ ९ ४२
 ब्रह्म मे दाः शत्रं मे दाः ४,९,५९
 ब्रह्मर्षिं त्वा शत्रवर्षिं १,२,७७; ९८
 ब्रह्मवर्चसाय पिपीहि ४,९,१४१
 ब्रह्मनादिनो वदन्ति १,४ ४५; ५,४८;
 ९,१९; ४,५ २०
 ब्रह्माणस्त्वा वय २,१३,६१
 ब्रह्माणि मे मतयः ४,११,८२
 ब्रह्मा देवानां पदवीः ४,१२,१६८
 ब्रह्मा १ ५ स्त्वं ब्रह्मासि २,६,३९
 ब्राह्मणा कौशिका हव ४,५,२१
 ब्राह्मणासः पितरः ३,१६,४२
 ब्रूमो राजान ५ वरुणं २,७,१८३
 भृगं धिय ५ वाजयन्तः ४,१४,८४
 भगश्च क्रतुश्च १,४,७७
 भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम ४,१४,२८
 भद्रा भव्यास्तस्युयस्य ४,१४,५३

भद्रा भव्या हरितः ४,१०,५५
 भद्रा ते इत्ता सुकृतो ४,१२,८३
 भद्रो नो अग्निराहुतो ४,१२,१२३
 भवतं नः समनसौ १,२,४९; ८,५४;
 २,७,१४३
 भिनङ्गलमङ्गिरोभिः ४,१४,७३
 भुवनमसि सहस्र १,५,३४; ४,१,८३
 भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणो ४,१२,१७४
 भुवः स्वस्वर्गिरसां त्वा १,६,२१
 भुवः स्वाहा ४,९,२०३
 भुवो यज्ञस्य रजसश्च २,७,२११
 भूः स्वाहा ४,९,१९३; २०२
 भूपतये स्वाहा ३,८,१७
 भूम्या आखून् ३,१४,७
 भूयसीर्भूयास्त वा ४,२,५२
 भूयस्कृदांसि वरि २,१३,१०१
 भूया ५ सो भूयास्त ये ४,२,५६
 भूयास्त ते सुमतौ २,१३,८०
 भूयासा ५ हव्यं १,४,३३
 भूरि चकर्थ युग्मेभिः ४,११,८५
 भूरि द्वे अचरन्ती ४,१४,८९
 भूर्भुवः स्वः १,६ ४१; ८,१८; ३४,३७;
 ४१; ३,४,१०
 भूर्भुवः स्वः स्वाहा ४,९,२०५
 भूर्भुवः स्वदेवस्य सवितुः ४,९,४४
 भूर्भुवः स्वर्मयि ४,९,२०६
 भूर्भुवोऽङ्गिरसां त्वा १,६,१३
 भक्ष देववतो रथः ४,११,४९
 भस्वस्य त्वा शीर्ष्णे ४,९,८,१०; १३; १७
 भस्वस्य रास्नासि ४,९,२४
 भस्वस्य शिरोऽसि २,७,६७; ३,१,९;
 ४,१,५६; ९,१९
 भस्वाय त्वा ४,९,७; ९,१२; १६,४७
 मथीषदी ५ विष्टो ४,१४,२१७
 मदे मदे हि नो इदिः ४,१२,१०८
 मद्रो न यः सोम्यो ४,१२,४४
 मधवे स्वाहा माधवाय ३,१२,१५
 मधु त्वा मधुला ४,९,१८
 मधु नक्तमुतोषसो २,७,२२१

मधुमतीरोषधीर्वावा ४,११,१२
 मधुमतीनीं हृषस्कृधि १,३,१६
 मधु मधु मधु ४,९,७५
 मधु माध्वीभ्यां ४,९,९५
 मधुमाज्ञो वनस्वतिः २,७,२२२
 मधु वाता ऋतायते २,७,२२०
 मधुश्च माधवश्च २,८,२४
 मधुहविरसि स्वाहा ४,९,११३
 मनुर्वं प्रजाकामो १,६,५८
 मनो ज्योतिर्जुषताम् १,७,६
 मनो स्वाहुवामहे १,१०,१८
 मनोरश्वासि भूरिपुत्रा ४,९,६०
 मनोर्वं पात्राण्यासः ४,८,१
 मन्युरिन्द्रो मन्युरेवास ४,१२,७९
 मन्वे वा मित्रावरुणा ३,१६,७४
 ममाग्रे वचो विहवेपु १,४,१
 मयि गृह्णाम्यहमग्रे १,६,१२
 मयि वो राय श्रयताः १,५,२४
 मयुः प्राजापत्य ३,१४,१२
 मरुताः स्कन्धा विश्वेषां ३,१५,६
 मरुतां मन्वे अधि ३,१६,८०
 मरुतो यद्ध वो दिवः ४,१०,१०२,
 ११,७७; ९६
 मरुतो यद्ध वो बलं ४,११,९९
 मरुत्वन्तः वृषभः १,३,५९
 मरुत्वाः इन्द्र वृषभो १,३,६१
 मरुतान्केशरिन्द्रः ३,१५,३
 महं इन्द्रो य ओजसा १,३,६५
 महं इन्द्रो नृवदा १,३,६७
 महश्चिदग्रा एनसो ४,११,३२
 महानाज्ञी रेवतयो ३,१२,३६
 महि त्रीणामवोऽस्तु १,५,३५; ५४
 मही चिद्यस्य मीढुषो १,१०,५
 मही बावापृथिवी इह ४,१४,८६
 मही द्याः पृथिवी च न २,७,२२५;
 ४,१०,६४; ११,३३
 महीमू षु मातरः ४,१०,३४
 महो वज्रामि बन्धुता ४,११,१२०
 मा छन्दस्तपृथिवि २,१३,९६
 मातली कर्ष्यैर्मो ४,१४,२३३

माता च ते पिता ३,१३,३
 मा ते भस्याः सहसावन् ४,१२,५२
 मातेव पुत्रं पृथिवी २,७,१४४
 मा त्वाभिर्धनयोद्धूम ३,१६,१६
 माधो मोपरि परुस्त ४,१,१२
 मा नः क्रतुभिर्हाडिषेभिः ४,९,१९५
 मा नः समस्य दूश्च्यः ४,११,१३५
 मा नस्तोके तनये मा ना ४,१२,१७९
 मा नो अस्मिन्महाधने ४,११,१३९
 मा नो घर्म व्यथितो ४,९,१२४
 मा नो देवानां विशः ४,११,१३४
 मा नो मित्रो वरुणो ३,१६,१
 मा नो वधैर्वरुण ये ४,१४,१२४
 मा नो हिंसीजनिता २,७,१८४
 मान्दा वशा ज्योतिष्मती २,४,२४
 मा यज्ञः हिंसिष्टं १,२,५०
 मासि ४,९,६३
 मा सु मिथा मा सु रिषो २,७,७७
 मित्रः सः सृज्या पृथिवी २,७,६२
 मित्रभृतः क्षत्रभृता ४,२,८९
 मित्रस्य चर्षणीधृतः १,५,४०; २,७,७०;
 ४,९,३१
 मित्रस्य वश्रधुषा ४,९,२५७; २५८
 मित्रावरुणयोः पयस्या ३,१०,२३
 मित्रावरुणो त्वोत्तरतो ४,९,८२
 मित्रेतां त उखां २,७,७३; ३,१,११
 मिथुनः वै दधि च शृणं १,१०,२९
 मीढुष्टम शिवतम २,९,४०
 मुखः सदस्य शिरा ३,११,८०
 मूर्धानं दिवः पृथो दिवि ४,१४,१२६
 मूर्धानं दिवो अरतिं १,३,४५
 मृगो न भीमः कुचरो ४,१२,५८
 मेदसा देवा वपया ४,१४,७५
 मेघमारण्यमनु ते २,७,२४६
 मो पू ण इन्द्रात्र पृत्सु १,१०,४
 य इन्द्र इन्द्रियं दधुः ३,११,२७
 य इमा विश्वा जातानि ४,१२,१८०
 य इमा विश्वा भुवनानि २,१०,१५
 य इमे बावापृथिवी २,१३,११५;

४,१३,२०; १४,१७७
 य हृषवो बातुधानानाः २,७,२०२
 य एतावन्तो वा २,९,५२
 य ओजोदा बलदा २,१३,११२
 यः कामयेत सर्वो मे ४,८,९
 यः पथः समनुयाति २,९,५५
 यः प्रजया पशुभिर्न १,९,१८
 यः प्रथम एकाष्टकायां २,५,११
 यः प्राणतो निमिषतश्च २,१३,१११;
 ३,१२,२०
 यः संग्रामं नयति ३,१६,७३
 यः सप्त सिन्धून् रदधात् ४,१४,१८६
 यः सोमे अन्तर्यो २,१३,९१
 यं कामयेत पशुमान् १,६,५६
 यच्चिद्धि ते ४,११,३१
 यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा ३,१६,८७
 यच्चिद्धि ते विशो यथा ४,१२,१७६
 यज्ञ इति द्वयक्षरम् १,४,५२-५३
 यजमानमृषया २,३,४७
 यजुर्गुक्तः सामभिः ४,९,४३
 यजेति ध्रुवाम् ४,१,७०
 यज्ञः शक्यम् ३,६,४
 यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां ४,१४,११९
 यज्ञं यज्ञं गच्छ १,३,११३
 यज्ञस्य त्वा प्रमया १,४,५८
 यज्ञस्य पदे स्थः ४,९,२०
 यज्ञस्य वा एताः ४,५,१३
 यज्ञस्य वै सृष्टस्य ३,६,११
 यज्ञा यज्ञा वो अग्नये २,१३,६९
 यज्ञेन यज्ञमयजन्त ४,१०,७१; १४,३२
 यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं ४,७,१२
 यज्ञो देवानां प्रत्येतु १,३,७३; ४,१४,
 २०२
 यज्ञो वा एष ३,९,१
 यज्ञो वै पशूनाम् ४,२,३२
 यज्ञो वै प्रजापतिः ३,६,७
 यत्कर्णगृहीतया ३,७,८
 यत्किंचेदः वरुण द्युषे ४,१२,१७
 यष्ट कुसीदम प्रतीतं ४,१४,२४९

यत्ते गात्रादग्निना ३, १६, ११
यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने ३, ११, ९६
यत्ते भामेन विचकरा १, ७, ३
यत्ते मय्युपरोक्षस्य १, ७, २
यत्ते शुक्रं शुक्रं ज्योतिः १, ६, २३
यत्ते सोम दिवि ज्योतिः १, ३, १३
यत्र प्राचीनप्रवणः ४, २, ११
यस्वा क्रुद्धः परोवप १, ७, १
यथादित्या अ० शुम्भ ४, ९, २५५; १२, ३९
यथा नो अदितिः करत ४, १२, १७८
यथा नो भूयस्करद् १, १०, २४
यथा वै शालैव ४, ८, २०
यथा ह स्वद्वसवो गौर्य ३, १६, ८८;
४, ११, २४
यदक्रमः प्रथमं १, ६, १७
यदग्न पृषा समितिः ४, १४, २२२
यदग्ने यानि कानि २, ७, ८२
यदस्युपजिह्विका २, ७, ८३
यददः संप्रयतीरहा २, १३, ७
यदद्य ते घोर आसन् २, २, ९, ७, १४७
यदद्य त्वा प्रयति यज्ञे १, ३, ११२
यदद्य सूर्यं ब्रवोऽनागा ४, १२, ९०
यदन्तरा परावत ४, १२, ६४
यदन्तरिक्षं पृथिवी १, १०, १२; ४, १४, २४६
यदयातः बहुतु ३, १६, ७९
यदत्र शिष्टः रसिनः २, ३, ४२; ३, ११, ६०
यदश्वस्य ऋषिवो ३, १६, १०
यदश्वाय वास उपस्तृणन्ति ३, १६, १४
यदस्य पारे रजसो २, ७, १४९; ३, २, ५
यदा वाजमसनद् ४, १२, ११
यदिदं माभिषोचति ३, १६, ८३
यदि दिवा यदि ३, ११, १०७
यदिमा वाजयन् २, ७, १७४
यदि स्वपन्थदि ३, ११, १०६
यद्वधयमुदरस्या ३, १६, ९
यदेदेनमद्वधुं ४, १४, २०९
यद्योषधयः संगच्छन्ते २, ७, १७१

यद्दामे यदरण्ये १, १०, ६; ३, ११, १०९
यद्देवा देवहेडनं ३, ११, १०५; ४, १४, २४१
यद्देव्यमृणमहं ४, १४, २४८
यद्दुरिणो यवमन्ति ३, १३, ४
यद्दुर्विष्यमृतुशो ३, १६, ४
यद्दस्ताभ्यां चकर ४, १४, २५०
यद्द० हिष्टं नातिविधे ४, १४, १४३
यद्दहिः प्रयाजेयु १, १०, ३२
यद्दा अस्या यजित्यं ३, ८, १५
यद्दाजिनो दाम ३, १६, ८
यद्दातोऽपो अगनीगन् ३, १२, २३
यद्वै पात्रः रिक्तम् ४, ६, २
यद्वै प्रजा वरुणो १, १०, ३७
यद्वो वयं प्रमिनाम ४, १०, ५७
यन्ता च मे धर्ता च मे २, ११, ४
यं ते देवी निर्ऋति २, ७, १४८
यं त्वा देवापिः ४, ११, ७३
यं त्वामयः स्वधिति १, २, ९१
यज्ञवमैत्तज्ञवनीत २, ३, १३; २०
यज्ञिणिजा रेक्णसा ३, १६, २; ४, १२, १६४
यज्ञीक्षणं मा० रूपचन्या ३, १६, १३
यन्मे मनो यमं गतः ४, ७, ५
यमग्रे पृथु मर्त्यमवा १, ३, ६
यमभिना नमुचेरा ३, ११, ५९
यमभिना सरस्वती ३, ११, २५
यमाय त्वा ४, ९, ४६
यमो नो गातुं प्रथमो ४, १४, २२९
यं परिधिं पर्यधत्था ४, १, ९३
ययोरोजसा स्कमिता ४, १४, ७७
यवा अयवा ऊमा २, १३, ८९
यस्तस्तम्भ सहसा वि ज्मो ४, १२, १३८
यस्ते अथ कृणवद् २, ७, ११४
यस्ते रसः संभृता ३, ११, ५८
यस्ते राजन् वरुण २, ३, १०
यस्ते स्तनः शशयो ४, ९, १०२; १४, ४५
यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो ४, ११, ११९
यस्मिन्नास ऋषभास ३, ११, ३७
यस्य कुर्मो गृहे हविः २, १०, ३३

यस्य प्रयाणमन्वन्य २, ७, ६
यस्य भाम्नि केतवो ४, १४, २०५
यस्य वा अग्निहोत्रे १, ५, ४५
यस्य व्रतं पशवो ४, १०, १८
यस्य साक्षाद्यं चन्द्रमा २, २, ३५
यस्याग्निरुख्योऽनुगच्छति ३, ४, ७
यस्याजुषज्ञमस्विनः ४, ११, १४०
यस्याज्यमनुत्पूतः १, ४, ६४
यस्यां पूर्वं पूर्वजना ४, १४, १५९
यस्या रात्र्याः प्रातरग्निम् १, ६, ५७
यस्येदं प्राणस्त्रिमिषद् ३, १६, ७१
यस्येमे विश्वे गिरयो २, १३, ११३
या ओषधयः प्रथमजा २, ७, १६६
या ओषधयोऽश्वावती ४, १४, ८५
याग्निहोत्रायोपसृष्टा १, ८, ४५
या ते अग्नेऽयाशया १, २, ५६
या ते अग्ने रजाशया १, २, ५७
या ते धामानि दिवि ४, १०, ७६; १४, ४
या ते धामानि परमाणि २, १०, १९
या ते धामानि हविषा ४, १२, ९९;
१४, ६
या ते रुद्र शिवा २, ९, १५; ३८
या ते हृतिर्मीढुष्टम २, ९, २८
या दिव्या वृष्टिस्तया ४, ६, ६२
या देव्यसीष्टे २, १३, ९९
या द्विरूपा सा वार्ध्रणी ३, ७, ४
यानावह उशतो देव १, ३, १११
यानि घर्मे कपालानि १, १, १७४; १, ५३
या प्रथमा स० स्फुटिः १, ३, ३९
याः फलिनीर्या अफला २, ७, १८०
याभ्यां ३ स्वरजनज्ञप्र ४, १२, १५०
यामिपुं गिरिश २, ९, १६
या० रक्षन्त्यस्वप्ना ४, १४, १५८
या रोहिणी तामरुणा ४, २, १५
या वः शर्म शशमानाय ४, १०, १०३;
१४, २६३
या वा० सन्ति पुरुष्टुहो ४, ११, ८
या वां कशा मधु १, ३, २६
या बाजिजम्नेः पवमाना १, ६, १६
या वां मित्रावरुणा २, ३, २

या वो देवाः सूर्ये रुचो २,७,२१७
 या व्याघ्रं विषूचिको ३,११,५६
 या शतेन प्रतनोषि २,७,२१५
 यासकौ शकुन्तिका ३,१३,२
 या सरस्वती वेश १,४,२९
 यासां राजा वरुणो २,१३,४
 यासां देवा दिवि २,१३,५
 यासां प्रजापतिरुदाजयत ४,२,८६
 यासां बृहस्पतिरुदाजत ४,२,८०
 यासां मरुत उदाजन्त ४,२,८३
 यासामिन्द्र उदाजत ४,२,७७
 या सुपाणिः स्वङ्गुरिः ४,१२,१५६
 याः सेना अभीश्वरी २,७,८६
 यास्त आविविशुरात्मानं २,७,१७७
 यास्तिस्रः प्रथमजा १,११,२७
 यास्ते अग्न आर्द्रा २,७,२१३; ३,४,८
 यास्ते अग्ने सूर्ये रुचो २,७,२१६
 यास्ते पूषन्नावो अन्तः ४,१४,२३५
 यास्ते प्राचीः प्रदिशो ४,१४,१६०
 यास्ते राके सुमतयः ४,१२,१५४
 यास्ते रात्रयः सवितः १,४,१५
 युक्तेन मनसा वयं २,७,२
 युक्तेऽन्योऽन्यद्वान् ३,७,१५
 युक्स्वाय सविता देवान् २,७,३
 युक्ष्वा हि त्वं रथासहा ४,१४,१९
 युक्ष्वा हि देवहूतमं २,७,२३६; ४,११,
 १२७
 युजे रथं गावृषणं ४,१०,१२८
 युजे वा ब्रह्म पूर्य २,७,५
 युज्जते मनः २,७,४
 युज्जते मन उत १,२,६१; ४,९,१
 युज्जन्ति ब्रह्ममरुषं ३,१२,२२; १६,२८
 युजन्त्यस्य काम्या हरी ३,१६,२९
 युजाथां रासभं २,७,१३
 युजानः प्रथमं मनः २,७,१
 युधमस्य ते बृषमस्य ४,१४,१९५
 युनक्त सीरा वि युगा २,७,१५५
 युनक्ति त्वा ब्रह्मणा १,४,४
 युवः वस्त्राणि पीवसा ४,१४,१४०

युवः सुराममभिना ३,११,३०; ४,१२,
 ११८
 युवं युज्युमवविद्धं ४,१४,१३२
 युवमेतानि दिवि ४,१०,३६
 युवा सुवासाः परिवीता ४,१३,८
 युवोः श्रियं परि योषा ४,१४,१३१
 यूपमस्का उत ये ३,१६,७
 ये अग्नयः समनसा १,६,२९; ३८
 ये अग्नयः समनसो २,८,२६; २९
 ये अग्नयो दिवि ये १,६,३१; ७४
 ये अग्नयो न शोशुचन् ४,१४,१५४
 ये अग्नेषु विविध्यन्ति २,९,५१
 ये अग्रथेताममिमे ३,१६,८६
 ये अमी रोचने दिवो २,७,२०३
 ये अस्मिन् महत्यर्णवे २,९,४४
 ये केचावाचीनम् ३,१०,१३
 ये जनेषु मल्लिवः २,७,८७
 ये तातृषुर्देवत्रा ४,१०,१४६
 ये तीर्थानि प्रचरन्ति २,९,५०
 ये तेऽयमन् बहवो ४,१२,११४
 ये ते सरस्व उर्मयो ४,१०,१७
 ये त्रिमसाः परियन्ति ४,१२,२७
 ये देवा दिव्येकादश १,३,४०
 ये देवा देवानां २,१०,११
 ये देवा देवेभ्यो २,१०,१२
 ये देवानां बलपतयः ४,७,१७
 ये देवाः पुरः सदा २,६,१२
 ये देवा मनुजाता १,२,२४
 ये देवा यज्ञमुषः १,४,१४
 ये देवा यज्ञमुषो १,४,१७, २०
 ये देवा यज्ञहनः १,४,१३
 ये देवा यज्ञहनो १,४,१६; १९
 येन त्रितो अर्णवान् ४,१४,२४७
 येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा २,७,१५२
 येन घोरया पृथिवी २,१३,११४
 येन वहलि सहस्रं २,१२,२३
 येना ऋषयस्तपसा २,१२,१६
 ये नीलग्रीवाः २,९,४५-४६
 येनेन्द्रस्य रथः २,१३,९२
 येनेन्द्राय समभरन् १,४,२१

ये पथां पथि रक्षय २,९,४९
 ये पायवो मामतेयं ४,११,१२२
 ये पुरा ग्रन्थयो ३,८,१९
 ये बध्यमानमनु १,२,१०२
 ये भक्षयन्तो न २,३,४५
 ये भूतानामधिपतयो २,९,४८
 येभ्यो माता मधुमत् ४,१२,६
 ये यजामहे १,४,५४, ४,१,७१
 ये वाजिनं परिपश्यन्ति ३,१६,१२
 ये वृक्षेषु शष्पिञ्जरा २,९,४७
 ये समानाः समनसः ३,११,१००
 ये समानाः समनसो ३,११,१०१
 ये सन्तितुः सत्यसवस्य ४,१४,१४७
 यो अग्निः स्रेक्षपमोऽधि २,७,२४३
 यो अक्षन्तराग्निर्वा २,१३,९०
 यो अर्चन्तं जिघांसति ३,१२,३
 यो अस्मभ्यमराती २,७,८९
 योगे योगे तवस्तरं २,७,१४
 यो जात एव प्रथमो ४,१२,७८
 यो ज्येष्ठवन्धुः स्यात् ४,८,१७
 यो नः पिता जनिता २,१०,२६
 यो नस्तत्प्रापो ३,७,१७
 यो नो अग्निः पितरो १,६,१०
 यो नो मरुतो अभि ४,१०,११५
 यो नो मित्रावरुणा ४,५,२४
 यो भानुभिर्विभावा ४,१४,२२१
 यो मे राजन् युज्यो वा ४,१४,१२३
 यो राय ईशे शतदाय ४,१४,१६
 यो रेवान्यो अमीवहा १,५,३९
 यो ललामः शितिपान् ४,२,९६
 यो वः शिष्यतो २,७,६०; ४,९,२४७
 यो वाः रथ ऋजुराग्निः ३,१६,७५
 यो वा अग्निः योगा ३,४,५
 यो वा अग्निमयोनिम् ३,४,१९
 यो वा अस्यायं मनुष्यो १,६,४१
 यो वा इडा धेनुः ४,२,१०
 यो विश्वचक्षुरत २,१०,१८
 यो वै शक्तिः वेद ४,२,६२
 यो वै अक्षामनालभ्य ४,१,२७
 यो वै क्षुषाः योगम् ४,१,६५

योषास्ते पत्नयो ३,१२,३७
 यो हत्वाहिमरिणात् ४,१४,७१
 यो ह स्त वा ॥ रथिरा ४,१४,१३०
 रजताः सीसा हरिणीः ३,१२,३५
 रथन्तर ॥ सामभिः ३,१६,५१
 रथीतमौ रथीनामह ३,१६,७८
 रथे तिष्ठन्नपति वाजिनः ३,१६,३६
 रम्भितर्नामासि दिव्यो ४,९,१७८
 रथीणां पति ॥ यजतं ४,१४,१२
 रथ्या त्वा पुष्ट्यानुमाजिनं ४,२,७३
 रश्मिना क्षयाय क्षयं २,८,२०
 राकामह ॥ यास्ते राके ४,१३,७६
 राकामह ॥ सुहवा ॥ ४,१२,१५३
 राजन्तमध्वराणां १,५,२६
 राक्षसि प्राची दिग् २,८,११; २१
 रात्रिः केतुना जुषता ॥ ४,९,१२७
 रात्री ॥ रात्रीमप्रयावं २,७,८४
 राज्ये स्वाहा ४,९,१५५
 राये नु यं जज्ञत् ४,१४,२४
 रुक्मो होतुराग्नेयो ४,४,१२
 रुचं नो धेहि ब्राह्मणेभ्यु ३,४,१४
 रुचितो घर्मः ४,९,७६
 रुद्र यत्ते गिरिपरं २,६,२४
 रुद्रस्य हेतिः परि ४,१,४
 रुद्राः स ॥ सृज्या पृथिवीं २,७,६३
 रुद्राय त्वा मरुत ॥ वरुणो १,९,७
 रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा ४,९,१४९
 रुद्रैष ते भागस्तेन १,१०,२६; ४९
 रुद्राद्विधाना समना २,१३,८१
 रेतोधा यस्य भुवनस्य ४,१४,११५
 रेतो मृत्र ॥ विजहाति ३,११,४३
 रेवति मेधा यज्ञपतिम् १,२,१०३
 रेवती रमध्वम् १,५,२२
 रेवतीर्नः सधमादा इन्द्रे ४,१२,१०३
 रोहिणीर्षो बृज्जे ४,२,९१
 रौद्रं गवि सद् १,८,६१
 र्त्नाङ्गं पवीरव ॥ २,७,१५६
 लोकं पृण छिद्रं पृणाय २,८,१
 लोमानि प्रवर्तिमं ३,११,६९

मै० ६८

वृक्षयन्ती वेदागनीगन्ति ३,१६,३३
 वज्रो वै यूपो ३,९,४
 वधी ॥ वृत्रं मरुतः ४,११,८६
 वनस्पतिरवसृष्टो ३,११,१०
 वनस्पतीनामपाम् ४,९,१५७
 वनस्पतीन्वा उग्रो ४,१,१
 वनस्पतेऽवसृजा २,१२,४५
 वनस्पते रशनया ४,१३,६५
 वनस्पते वीङ्गो हि भूया ३,१६,३८
 वनीवानो मम वृतासा ४,१४,११०
 वनेषु ३ वयन्तरिक्षे १,२,४०
 वय ॥ स्याम पतयो २,६,४३
 वयं नाम प्रभवामा १,६,२७
 वयमु त्वा गृह्यते ४,१४,२१०
 वरुणः क्षत्रभिर्गिर्यम् ३,११,२९
 वरुणमेनिर्वा एष ३,३,८
 वरुणस्त्वा धृतज्यतो ४,९,२७
 वरो दक्षिणा २,६,११
 वचोधा असि ध्रुव ४,६,५१
 वचो मे यत् १,८,१६
 वर्धतां भूतिर्दधा ४,८,१८
 वर्षवृद्धमसि प्रति त्वा १,१२,१५; ४,१,४५
 वर्षाभिर्ऋतुना ३,११,१२६
 वर्षाहूर्ऋतूनामास्तुः ३,१४,१९
 वर्षिष्ठे अधि नाके १,१,३२
 वसवस्त्वाहृन्तु २,७,७४
 वसवस्त्वाहृन्तु ३,१२,२४
 वसवस्त्वा धूपयन्वङ्गिरस्व २,७,६९
 वसतीवरीभिः सोमम् ४,५,१४
 वसन्ताय कपिअलान् ३,१४,१
 वसन्तेन ऋतुना ३,११,२२४
 वसाहोमं प्रयौति ३,१०,१२
 वसीयस्येहि ४,२,३३; ४०
 वसुध्वो ऋष्यान् ३,१४,९
 वसुमतस्तो छायाम् ४,१,८९
 वसुराग्नर्वसुभवा १,५,२९
 वसुरस्युपावसुरसि १,१,४१
 वसोधोरां जुहोति ३,४,१
 वस्यै हिंक्रुह तस्यै ४,२,२४
 वाक्स्वाहा स्वाहा त्वा १,३,१९

वाग्वा ऐन्द्रवायवः ४,५,२३
 वाच ॥ सु मित्रावरुणा ४,१४,१६४
 वाचस्पतये पवस्व १,३,१४
 वाचस्पति ॥ विश्वकर्मा २,१०,२२
 वाज ॥ वाजिनो जयता १,११,८
 वाजः पुरस्तादुत २,१२,३
 वाजप्रसव्यं जुहोति ३,४,३
 वाजमस्मिन्निधेहि ४,९,९४
 वाजश्च मे प्रसवश्च २,११,२
 वाजस्य नु प्रसवे १,११,२
 वाजस्य मा प्रसवेन १,१,३९; २,१०,५५
 वाजस्येदं प्रसव १,११,२४
 वाजस्येमं प्रसवः १,११,२२
 वाजस्येमां प्रसवः १,११,२३
 वाजिनो मे यज्ञ ॥ वहान् १,१०,३३
 वाजे वाजेऽवत वाजिनो १,११,११
 वाजे वाजे शं नो ४,१०,९०
 वाजो मे अद्य प्रसुवाति २,१२,४
 वाजो मे सप्त प्रदिशः २,१२,२
 वातं प्राणेनापानेन ३,१५,२
 वातस्य जूति ॥ वरुणस्य २,७,२४०
 वातोपधून इषितो ४,११,११३
 वामदेव्य ॥ साम गाय ४,९,१९०
 वाममद्य सवितर्वामसु ४,१२,३३
 वायव्यमजमालभेत २,५,१८
 वायुः पूतः पवित्रेण ३,११,५२
 वायुरस्यभिर्भ्यां ४,९,१०५
 वायुर्वा त्वा मनुर्वा १,११,४
 वायोः पूतः पवि० २,३,३९; ३,११,५३
 वायो व्रतपते व्रतं ४,९,२३२; २४०
 वायो शत ॥ हरीणां ४,१४,१७
 वायोः सवितुर्विदधानि ३,१६,७६
 वारमे विप्रस्य तिष्ठति ४,२,३९
 वारुणमसि वरुण १,२,४२; ४६
 वाश्रेव विद्युन्मिमाति ४,१२,१४२
 वार्षाहर ॥ साम गाय ४,९,१८३
 वासः कृष्णं भिक्षान्तं २,६,३
 वास्तोष्पते प्रति १,५,५८
 विक्षिपः ४,९,२१४

विचक्रमे पृथिवीमेप ४, १४, ६१
 विचक्रां वरुणस्य पातः १ २, ४७
 विजं धनुः वपदिना २, ९, २६
 विजं विज्ये विक्षिपेत् ४ ९, २, ५
 विज्ञातं च विज्ञातिश्च १, ४ ७५
 वि ते मुञ्चामि रशना १, ४, ९;
 २, १२, १४
 विदद्यदि मरमा ४, ६, १७
 विद्या ते अग्ने त्रेधा २, ७, १०९;
 ४, १२, १३३
 विष्टुं दद्राण ५ समने ४, ९, १९७
 विष्टुर्नि नाभ्या घृत् २, १५, ८
 विष्टु निरुपगिष्टाद् ४, ९, ५८
 विधेम ते परमे २, १०, ६५
 वि न इन्द्र मृगो जहि ४, १२, ५७
 विन्दते दसु न वसु ४, २, १७
 वि पाजया पृथुना २, ७ ५८
 वि प्रो अग्ने मघवानो ४, १४, २२४
 विप्रयसः ४, १, ८५
 विप्रिया या एष पशुभिः १, ६, ४२
 विभाति केतुरगः ४, १४, २०६
 विभिद्या पुत्रं शयथे ४, १२, १३९
 विभूमि प्रवाहणो १ २, ८१
 विभूमित्रा प्रभुः पित्रा ३, १२, ६
 विभ्राद् वृत् त पिबतु १, २ ५९
 वि मन्त्रं श्रथाय रशना ४, १४, १२०
 विमान एष दिवो २, १०, ५२
 विमामि ४, ९, ६६
 विमुच्यध्वमद्या २ ७, १६५
 विराड् ज्योतिरधारयत् २ ७, २१८
 विस्वस्त्रादित्येप ४, ६, ६०
 वि वा एष यज्ञश्चिद्यते ३ ५, ४
 विवेप यन्मा धिपणा ४, १२ ४९;
 १४, २७४
 विशं धारय ४, ९, १ ४
 विशस्त्वा धर्मेणा वयमनु ४, ९, १६४
 विशां कवि ५ निश्चि ४ १३, ५४
 विश्व ५ विव्याच पृथिवी ४, ११, २२
 विश्वकर्मन् २, १, १८
 विश्वकर्मन् वाचस्पतिम् ४, १०, १२९

विश्वकर्मन् हविषा वर्धनेन २, १०, २०
 विश्वकर्मन् हविषा वाक्त्रयाः २, १० २१
 विश्वकर्मा चदजनिष्ट २, १०, २९
 विश्वकर्मा विममे यो २ १०, २४
 विश्वभरा वसुधानी ४, १४, १६१
 विश्वरूपो वा एतत् ४, ८, ७
 विश्वरूपो वै स्वाष्ट २, ४, १
 विश्वस्य जज्ञे भुवनस्य २, ७, ११३
 विश्वहोतुर्धामन् १, १, ९
 विश्वा आशा दक्षिणम् ४, २, १२९
 विश्वादमस्मि ५ यमु २, १३, ९३
 विश्वानि नो दुर्गहा ४, १०, ११
 विश्वान्यन्यो भुवना ४ १४ १०
 विश्व रूपाणि २, ७, २५; ४, १२, १८१
 विश्वा मां भुवां पते ४, ९, २२
 विश्वाहेन्द्रो अधिवक्ता ४, १२, ८६
 विश्वत्ता विष्णुभरद् ३, ८, १०
 विश्व देवा क्रता ०४ १०, ८४; १२, २३
 विश्व देवाः शृणुतेम ४ १२, २४
 विश्व देवासो अस्त्रिधा ४, १०, ८५
 विश्वे नो अद्य मरुतो २, १२, १
 विश्वभ्यो देवेभ्यः ३ १०, ६
 विश्वो देवस्य नेतु १ २, १३, २, ७ ७६
 विष्टम्भो दिवः स्तोत्रं ४, १४, ५८
 विष्टम्भो दिवो धरुण ३, १६, ६७
 विष्णु देव ५ वरुणम् ४, १४, ७४
 विष्णूनि स्थ वैष्णवानि १, १, ३५
 विष्णू रुगा अभिशस्ति ० ४ १४, ७८
 विष्णुवरुणा युवमध्वराय ४, १४ ७६
 विष्टोः कर्माणि पश्यत १, २, ९७
 विष्टोः क्रनोऽसि सपत्नहा २, ७ ९८
 विष्टोः पृष्ठनसि १, २, ७०
 विष्टोः शर्मसि शर्म मे १, २, ६
 विष्टोर्नु क ५ वीयाणि १ २, ६९
 विष्टोर्नु कं तदस्य ४, १४, ५९
 विष्णोर्मनसा पूते स्थ ४, १, ३९
 वि सः पश्य ५ वयन्नरिक्ष १, ३, १०६
 वीरवतीर्भूगास य ४ २, ५०
 वीरहा वा एष देवाना १, ७, १९

वीहि मधर्ष १, १, ३८
 वृषणं त्वा त्रि ५ कुम्भ ४, १२ १३४
 वृषाग्नि ५ वृषण २, ७, ५४
 वृषा सोम शुभं अमि ४, १० ४६; १२१;
 ११, ७०
 वृष्णे यत्ते वृषणो ४, १२, ४८
 वृष्णे अश्वस्य २ ४, २५; ४, २, २६
 वृष्टिर्देवेभ्यो २, ४, ३३
 वृतेव यन्तं बहुभिः ४, १३, ४९
 वृषतरं मघवाना ४, १२, ७१
 वृषस्याभि कनीनिका १, २, ७
 वेदेन रूपे व्यपिबत ३, ११, ४७
 वेदोऽमि वेदो मा १, ४, २२
 वेषाय वां कर्मणे १, १, ११
 वैराजे सामस्यधि मे ३, १६, ५७
 वैश्वदेवं चक्रं २, ३, ४
 वैश्वदेवी पुनती ३, ११, ९७
 वैश्वानरउयंष्टेभ्यः २, १३, ९५
 वैश्वानर तव धामानि ४, ११, १७
 वैश्वानरस्य सुमती ४, ११, २०
 वैश्वानरो न ऊया ३, १६, ६४; ४, १०,
 १० ११, १५
 वैश्वानरो गदिमभिर्मा ३, ११, ९८
 वैष्णवमसि १, २, ६७
 व्यकृड विलोहित २, ९ ४१
 व्यचस्वतीरुर्विया ४, १३, १६
 व्रतमुपहि व्रत्य ३, ६, ९
 व्रताना ५ व्रतपते ४, ९, २३४; २४२
 व्रता नु विष्ट ४, ११, १०५
 व्रतेन य ५ व्रतिनो ४, १४, २०७
 व्रां च वक्षि ४, ९, १७४
 शन ५ वो अश्व धामानि २, ७, १६७
 शत ते राजन् भिषजः १, ३, ११५
 शतन्निनु शरदो अन्ति ४, १४, २९
 शं नो दवा विश्वदेवा ४ १४, ५४६
 शं नो अगन्तु वाजिनो १, ११, १०
 शं नो वानोऽभिवातु ४, ९, २४३
 शमिता नो वनस्पतिः ३, ११, १२२
 शमितार उपेतन १, २, १०७

शर्म च स्थो वर्म च स्थो २ ७ ३२
 शाब्द दक्षिणकान्दन्त ३ १५, १
 शारदेन क्रतुना ३.११, १२७
 शिरो मे श्रीर्यशो ३.११.६४
 शिष्टया वैश्वदेवी ३, १३, १०
 शिवाः पीता भवत १, २, २५
 शिवेन मा चक्षुषा २, १३, ६
 शिवेन वचसा त्वा २, ९ १७
 शिवो भव प्रजाभ्यो २, ७, ५२
 शिवो भूत्वा मह्यग्ने २, ७. १०७
 शिशुर्जनधायाः ४, ९, १७३
 शुक्रज्योतिश्च चित्र २, ११, १
 शुक्रं ते अन्यजतं ४, १०, ८१; १४,
 २३६
 शुक्रश्च शुचिश्च प्रेमा २, ८, २७
 शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि २, ६, २०
 शुचिं नु खोमं ४, ११, ९; १३, ३९;
 १४, १०४
 शुचिरपः स्यवसा ४, १४, २०३
 शुची वो हव्या मरुतः ४, १४, २६२
 शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो ३, १३, ८
 शुद्धा अपः सुप्रपाणे ४, १, २
 शुनं सुफाला वितुदन्तु २, ७, १५७
 शुनं नरो लाङ्गलेन २, ७, १५८
 शुनासीरा प्रकृतं २, ७, १५९
 शुन्धध्वं दैव्याय १, १, ७
 शुन्ध सोममापन्न ३, ७, ५
 शृणोत्वग्निः समिधा १, ३, ४
 शृतः हविः शमिता ३, १०, ९
 शैशिरेण क्रतुना ३.११.१२९
 अथद् वृत्रमुन सनोति ४, १०, १२६
 अथद् वृत्रमुभा ४, १३, ४१
 इयेनचित्तिं चिन्वीत ३, ४, १२
 इयेनो भूत्वा परापत १, २, ४४
 अये ४, २, ३
 आयस्तीयं ब्रह्मसामं ४, ४, १४
 भियसे कं भानुभिः ४, ११, ७६
 श्रीणामुदागो धरुणो २, ७, १११
 अहं यविष्ठ भारत ४, ११ १०६

श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा ४, ९ १६७
 श्वात्रा स्थ वृत्रतुरो १, ३, १२
 श्वो भूतं आदित्येभ्यो २, ६, ७
 घटत्रिंशत् प्रक्रमः ३, ८, १२
 षडेताभ्याधीतयजूषि ३ १, १३
 स हजनेन स विशा ४, १४, १३८
 स इत् स्वपा भु नेषु ४, १४, ८८
 स इदस्तेव प्रति० ४, १४ २१५
 स इधानो वसुः २, १३, ५०
 स इषुहसौ स २, १० ३६
 स ई मन्द्रा सुपयसा २, १२, ३९
 स ईं मर्येभिः सखिभिः ४, १४, १३४
 स एव वीरः स उ ४, १४, १७९
 स यज्ञपतिराशिषा १, ४, १२; ३५
 स यद्विषो वनामहे ४, १२, ८९
 स वः सृजस्वयमा ४, २ ६८
 स वस्वसरोऽसि ४, ९, २१६
 स वचसा पयसा १, ३, १०९; ४,
 १४, २६१
 स वसेयास्व स्वर्दिदा २, ७, ३३
 स वां कर्मणा समिषा ४ १२ १२७
 स वां मनांसि स २, ७, १४१
 स वो मनांसि स २, २, २५
 स शितं मे ब्रह्म स शित २, ७, ९१
 स समित् ४ ११, १३
 स समिदेना वो अग्निवा ४, १२, १२४
 स समिधु से २, १३, ४०
 स साधमानाय ४, ९ १५२
 स सीदस्व महं अग्नि २ ७ ४०;
 ४ ९, ५३
 स सृष्टा वसुभी २, ७, ६४
 स स्त्रावमाणा स्थपा १, १, ४२
 स हितासि विश्वरूपा १, ५, २३
 सखायः स वः ४, ११ १४
 न वा नो देवः सविता ४ १४, ८२
 संकसुको विकसुको ४, १४, २५८
 स क्रन्दनेनानिमिषण २, १०, ३५
 संगच्छस्व संजानीध्व २, २, २८
 सजातश साकुत ४, १४, २४५

सजातो गर्भो अग्नि २ ७, ५०
 स जायमानः परमे ४, ११, २३
 सजृक्तुभिः सजूः २, ८ ८
 सजृजं तवेदो दिवा १ ८, २९
 सजोषा इन्द्र मगणो १, ३, ६३
 सं चध्यस्वाम प्र च २, १२ २६
 संजग्माना अविहता ४, २, ६९
 संजग्मानो दिवा १, ३, ३८
 सज्जानं नो दिवा पयोः २, २, २२
 स ते जानाति सुमति ४, ११, १६५
 स तेजीयसा मनसा ४, १४, २१४
 सत्यं ऽहम् ३ ८, २
 सत्यं च मे श्रद्धा च मे २, ११, ३
 सत्यमित् तन्न त्वां ४, १४, २७६
 सत्यं वृद्धतमुग्रं ४, १४, १५६
 सत्रा त एतद्यदु ४, ७, ३
 स त्वं नश्चित्र २ १३, ६५
 स त्वं नो अग्नेऽवमो ४, १०, १०९;
 १४, २५७
 सदग्नि सन्ने भूया १, ४, ३६
 सद्यो जातो व्यमिमीत ४, १३, ३४
 सधमारो बुद्धम्या ऊर्जा २, ६, २३
 स नः पायक दीदिवो १, ५, १२
 स नः पितेव सृजते १, ५, २७
 सनद्वाजः पिप्रवीरं ४, १४, १६३
 स नो विभावा चक्षुर्गितं ४ १४ २२०
 स ते पथांसि समु २, ७, १९६
 सं ते वायुः २, ७, ३६. ४, १४, २२
 सं देवो देवेन ४, ९, ८७
 संधां नु संदधाहै २, ४, १३
 स पप्रधानो अग्नि ४, १४, २२८
 सपर्येष्यः स प्रियो ४, १३, ५२
 स पूर्वा निविदा ४, १० १४५
 स ते अग्ने समिधः १, ६ ३०
 स त्वा हन्ति रथे ४, १०, १५१
 स तदश वा एते १, ११, ३५
 स त्वं बन्धु मतीः १, ५, ५१
 स प्रत्यथा महसा ४, १०, १४४
 स बोधि सूरिमघना २, ७, १३०

समक्तमग्निना हविः ४,१,९१
 समग्निरग्निनागत ४,९,२६
 समग्निरवसुभिर्नो ४,१२,२९
 समग्निरस्तपसागत ४,९,९७
 समस्तवग्निमवसे ४,११,१०२
 समन्या यन्ति २,१३,१; ४,१२,९३
 समाना वा आकृतानि २,२,२६
 समानो मन्त्रः समितिः २,२,२७
 समानो वा एष ४,४,११
 समापा ओषधीभिः १,१,१९
 समाववृत्रक्षधरा २,६,३०
 समानृतपृथिवी ३,११,११२
 समास्वाग्ना क्रतवो २,१२,२५; ३,४,६
 समितः संकल्पेथाः २,७,१४०
 समिस्तवन्ति सरितो २,७,२३७
 समिद्विशामाशयानः ३,१६,५०
 समिद्वस्य श्रयमाणः ४,१३,४
 समिद्धा इन्द्र उषसा ३,११,१
 समिद्धा इन्द्रोऽनवस्ते ४,१४,१८७
 समिद्धे अग्ना अधि २,१०,४६
 समिद्धो अग्निरश्विना ३,११,१३
 समिद्धो अग्निः समिधा ३,११,११३
 समिद्धो अज्जन्कृदरं ३,१६,१७
 समिद्धो अथ मनुषो ४,१३,११
 समिधमातिष्ठ २,६,२७
 समिधामि द्रुवस्यत २,७,१२१
 समिधो अग्ना आश्रयस्य ४,१०,७२
 समिध्यमानः समिधा २,७,२३४
 समिन्द्र नः ४,१४,६६
 समिन्द्र नो मनसा १,३,१०८
 समिन्द्र राया समिषा २,२,२३
 समीची नामासि २,१३,१०४
 समुद्रं गच्छ स्वाहा १,२,११६; ३,१०,२५
 समुद्रस्य स्वावकयाग्रे २,१०,२
 समुद्रस्य वो वयुनस्य २,१०,६९
 समुद्रादूर्मिर्मधुमं १,६,२६
 समुद्राय शिशुमारान् ३,१४,२
 समुद्रे ते हृदयम् १,३,११८; २,१२,१३
 समुद्रे स्वा नृमणा २,७,११०

समुद्रोऽसि नभस्वाना २,१२,८
 समृतयज्ञो वा एष १,४,३४
 समृषीणाः स्तुतेन १,५,१९
 सं पत्नी पत्या सुकृतेषु १,४,२६
 संप्रथामि प्रजा अहम् १,५,३२; ५२
 संपृच्यध्वमृतावरी ४,१,२३
 संप्रच्यवध्वमुप २,१२,२१
 संप्रच्युता वरुणेन २,१३,८
 संमासि ४,९,६७
 सं मा सृजामि पयसा २,१२,५
 संमृश इमानायुषे १,२,७३
 सम्राजा अस्य भुवनस्य ४,१४,१६५
 सम्राजा उग्रा वृषभा ४,१४,१६७
 सम्राट् च स्वराट् चाग्ने १,६,२५
 सम्राडन्यः स्वराडन्य ४,१२,८५
 सम्राडसि स्वराडसि १,८,५०
 सम्राड् दिशाः सहसाम्नी ३,१६,५८
 सरस्वती मनसा ३,११,७५
 सरस्वती योन्यां गर्भम् ३,११,८६
 सरस्वतीवान् भारती ३,१०,१९
 सरस्वत्यभि नो नेषि ४,११,६१; १४,४६
 सरस्वत्यै पिन्वस्व ४,९,१११
 सर्वाभ्यो देवताभ्यो २,४,२१
 सर्वे ज्ञाता वरुणस्य २,६,३४
 सलिलः सलिलः सगरः १,७,१२
 सलिलाय त्वा वाताय ४,९,१२४
 सवयसे त्वाभिवयसे २,१३,१००
 सवयसे स्वाहा ३,१२,१६
 सविता स्वादित्यैः पश्चाद् ४,९,८१
 सविता त्वा प्रसवानाः २,६,१६
 सविता वरुणो दधद् ३,११,२८
 सवित्रे त्वभूमते ४,९,१२५
 स शेवृधमधि धा ४,१४,२७८
 स सुहुभा स ऋक्वता ४,१२,१३
 सस्त्रिमविन्द्वारणे ४,९,१८०
 सह रय्या निवर्तस्वामे १,७,११; १७
 सहस्यवाडमिः स्तोमेन ४,१०,८८
 स हृदयवाडमर्त्य ४,१०,२९

सहसा जातान् प्रणुवा २,८,१६
 सहस्रवीर्यमसि १,१,२७
 सहस्राणि सहस्रानो २,९,४२
 स हि शुचिः शतपत्रः ४,१४,४८
 साकः यक्ष्म प्रपत २,७,१७८
 साध्या वै देवा ३,९,१५
 साध्वीमकर्द्वेववीति ४,११,३०
 सा नः प्रजां पश्यन् ४,९,७८
 सा नः सुप्रतूर्तिः ४,२,३६
 सांतपना इदं हविः ४,१०,११४
 सा मे सत्याशीर्देवान् १,४,७
 सारस्वतौ त्वोस्तौ १,८,५२
 सावित्रं पुनरुत्सृष्ट २,५,४
 सावित्रैरभिमादत्ते ३,१,२
 सावित्रोऽष्टाकपालं २,६,४५
 सा वै सृष्टोभयान् ४,२,४१
 सिनीवालि पृथुष्टुके ४,१२,१५५
 सिनीवाली सुकपर्दा २,७,६५
 सीद त्वं मातुरस्या २,७,१०५
 सीदन्तु विशो १,१,२०
 सीद होतः स्व उ लोके २,७,३८; ३,८,५
 सीद होतर्नि होता ४,१०,९६
 सीरां युञ्जन्ति कवयो २,७,१५४
 सीसेन क्लीबान् २,४,२
 सीसेन तन्त्रं मनसा ३,११,७२
 सुगा वो देवाः सद्ना १,३,११०; ४,१४,१४८
 सुजातो ज्योतिषा २,७,४७
 सुत्रामाणं पृथिवीं ४,१०,३३
 सुत्रामाणं महीम् ३,४,१२२,१००
 सुदेवो असि वरुण ४,७,१६
 सुपर्णः वस्ते मृगो ३,१६,४४
 सुपर्णः पार्जन्य ३,१४,१५
 सुपर्णोऽसि गरुमान् २,७,९६-९७; १०,६२
 सुबर्हिर्गभिः पूषत्रान् ३,११,११६
 सुब्रह्मणं देववन्तं ४,१४,१०९
 सुभृताय पिपीहि ४,९,१४०
 सुमित्रा ना आपा १,२,११९

सुम्नहृष्यन् आ च १,१०,५४
सुरावन्तं बर्हिषदः ३,११,५७
सुवागावद् देव १,२,६५
सुवाकूनभ्रातृद्वारे ३,८,२४
सुविचा विविच्यध्वम् ४,१,४८
सुषदा पश्चात् सवितुः ४,९,५६
सुसंहतां स्वा वयः १,१०,११४,१२,
११७
सूनरि विश्वा स्वा ४,२,३४
सूयमे मेऽद्य स्तः १,१,३६
सूर्य एकाकी चरति ३,१२,२६
सूर्यं व्रतपते व्रतं ४,९,२३३,२४१
सूर्यस्य चक्षुराकृष्टम् १,२,३१
सूर्यस्य रसा ४,९,२५
सूर्यस्य हरसे स्वा ४,९,४८
सूर्याग्नी धावापृथिवी १,२,१६
सूर्यो अपो विगाहते ४,१२,१४६
सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः १,६,५३
सूर्यो देवीमुखसः ४,१४,५२
सृजन्ति रश्मिमोजसा ४,१२,१४४
सृजा वृष्टिं दिव आग्निः २,४,३२
सेदमे अस्तु सुभगः ४,११,११६
सेनानीकेन सुविदत्रो ४,१०,११२
सो अग्न ईजे शशमे ४,१३,५५
सो अग्निर्षो वसुगृणे २,१३,४५
सोऽहोरात्रैः सोऽर्धमासैः ४,१०,१५०
सोमः राजानः वरुण १,११,२०
सोम गीर्भिष्ट्वा वयः ४,१०,२०
सोमपीथानु मेहि ४,९,१८६
सोम यास्ते मयोभुव ४,१०,७५
सोमविक्रयितोमं ३,७,१०
सोमस्य मा तवसः ४,११,४१
सोमानः स्वरणं कृणुहि १,५,३८
सोमापूषणा जनना ४,११,४२
सोमापूषणा रजसो ४,१४,७
सोमाय कुलङ्ग ३,१४,१३
सोमाय लवानां ३,१४,५
सोमाय हःसाज् ३,१४,३
सोमारुद्रा धारयेधाम् ४,११,५५

सोमारुद्रा युवमेतानि ४,११,५४
सोमारुद्रा विवृहत् ४,११,५६
सोमेनेजानः याजयेत् ४,३,५
सोमोऽस्यश्विभ्यां पश्यस्व २,३,३७,
३,११,५०
सोमो धेनुः सोमो ४,१४,१
सोमो राजासृत् ३,११,३९
सोमो वा अमुग्रासीत् ३,७,१२
सोमारीद्रं घृते चरं २,१,५
सोमरीद्रं चरं २,१,६
सोम्यं बभ्रं लोमशं २,५,१
सौरी बलाका ३,१४,१४
सौर्यं घृते चरं २,२,११
स्तीर्णं बर्हिः सुष्टीरमा ३,१६,२०
स्तुहि शूरः वज्रिणम् ४,१४,१७५
स्तोकानामिन्दुं प्रति ३,११,११
स्तोमस्त्वश्विभ्यां ३,१६,६१
स्थार्या दुहत्यनया १,८,८,
स्थिरो भव वीड्वंग २,७,५१;३,१,८
स्यूता देवेभिरमृतेन २,७,२२९
स्योना पृथिवि ४,१२,३५
स्योनासि सुषदा २,६,३५
स्योना स्योनेन घृतेन ४,२,३७
स्वयं कृणवानः २,१३,१०५
स्वजा अति स्वभूरसि १,२,३६
स्वधा नमः १,१०,४५
स्वयंभूरसि श्रेष्ठो ४,६,४७
स्वर्गः वा एष लोकम् ३,५,५
स्वर्भानुर्वा आसुरः २,५,२
स्वर्धन्तो नापेक्षन्ता २,१०,६०
स्वर्वती सुदुवा नः ३,१६,५९
स्वर्विदसि स्वर्विस्वा १,२,१०५
स्वश्वा यशसायात ४,१४,१२९
स्वस्तिगव्यूतिरभयानि २,७,१७
स्वस्तिना इन्द्रो ४,९,२५४
इस्वः स्वाहा ४,९,२०४
स्वादुषःसदः पितरो ३,१६,४१
स्वादोरिस्था विवृहतो ४,१४,१९४
स्वाह्नीं स्वा स्वादुना २,३,३६

स्वायुधः स्ववसः सुनीधं ४,१४,१११
स्वावेशोऽस्यमेगा १,२,९३
स्वाहाकृतस्य धर्मस्य ४,९,१३४
स्वाहा दिव आप्यायस्व ४,६,४०
स्वाहा देवेभ्यः ३,१०,४
स्वाहान्तरिक्षादाप्यायस्व ४,६,४२
स्वाहा पृथिव्या आप्यायस्व ४,६,४४
स्वाहा भूयै नमः २,७,१५०
स्वाहा मरुद्भ्यः ४,९,६२
स्वाहा यज्ञः वरुणः ३,११,१२३
स्वाहा यज्ञं मनसः १,२,२१
स्वाहा यज्ञं मनसा ३,६,१७
स्वाहा राजसूयाः २,६,२२
स्वाहेति तदिममेव १,६,४५
स्वाहेत्यपः परिषिञ्चन् ३,२,६
स्वैर्दक्षैर्दक्षपितेह २,८,५
स्वो रोहावेहि स्वो १,११,३७
ह्रः सः शुचिषद् २,६,३८; ७,१०४
१३,५७
हःसैरिव सखिभिः ४,१२,१७२
हरिकेशः सूर्यरश्मिः २,१०,४८
हरिवं इन्द्रो धाना ३,१०,१५
हरिवतो हार्योजनस्य १,३,८४
हर्षोर्धाना हरिवतीः १,३,८५
हविरसि वैश्वानरम् १,१,२६
हविषीव भजमानो ४,१४,२२७
हविष्कुरेहि १,४,४३; ४,१,४३
हविष्मतीरमा आपो १,३,१
हव्यवाडमिरजरः पिता ४,१२,१६६;
१४,२१६
हव्यवाडमिरिड ४,१३,७८
हस्त आधाय सविता २,७,१०
हिकाराय स्वाहा ३,१२,५
हिमस्य स्वा जरायुणामे २,१०,३
हिरण्यगर्भः समवर्ततामे २,७,१९८;
१३,११०; ३,१२,१८
हिरण्यं निधाय जुहोति ३,७,९
हिरण्यपाणिमूतये ४,१२,३२
हिरण्यवर्णमुखसो २,६,२६

हिरण्यवर्णः स हिरण्य २,१३,२
 हिरण्यवर्णाः शुचयः १,२,४; २,१३,३
 हिरण्यवर्णो भभयं ४,१४,१७३
 हुतः हविर्मधुहविः ४,९,१५०
 हुवे वातस्वणं ४,११,६९
 हुदं न हि त्वा ४,१२,६८
 हृदयस्यावद्यति ३,१०,११
 हृदिस्पृक् क्रतुस्पृग् ४,७,६

हृदे त्वा मनसे त्वा १, ३, ३;
 ४,९,८८
 हेमन्तेन ऋतुना ३,११.१२८
 हेमन्तो मध्यः शिशिरं ४,९,२१८
 होतर्यज पोतर्यज ३,६,१३; १५
 होताध्वर्युरावया ३,१६,६
 होता यक्षसन्निधामिम् ३,११,१२
 होता यक्षसोममाज्यस्य ४,१३,३८

होता यक्षदग्निः सन्निधा ३ १३,१०
 होता यक्षदग्निः स्वाहा ४,१३,३३
 होता यक्षदग्निः सिवष्ट ४,१३,६७
 होता यक्षदग्निमाज्यस्य ४,१३.३६
 होता यक्षदधिनौ ३,११.३१; ४,१२,
 ११९
 होता यक्षदिन्द्राग्नी ४.१३.४०,४२,६१
 होता यक्षद्वनस्पति ४,१३,६४

अथ यजुर्वेदीयं मैत्रायणीयमारण्यकम्

अथवा
मैत्रायणीया उपनिषद् ।
शान्तिः ।

ॐ तच्छ्रुत्वा योरा वृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये ।
दैवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ॥
ऊर्ध्वं जिगातु भेषजं शन्नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि, सर्वं ब्रह्मोपनिषद्, माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां, मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मे ऽ अस्तु ॥ तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु, ते मयि सन्तु ॥ १ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥
वैराग्योत्थमक्रियुक्तब्रह्ममात्रप्रबोधतः । यत्पदं मुनयो यान्ति तत् त्रैपदमहं महः ॥ १ ॥

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

॥ ॐ ॥ ब्रह्मयज्ञो वा ऽ एष यत्पूर्वेषां चर्यनन्तस्माद्यजमानश्चित्त्वैतानुग्रीनात्मानमभिध्यायेत्, सम्पूर्णः खलु वा ऽ अद्धाऽविकलः सम्पद्यते यज्ञः कः सोऽभिध्येत् योऽयं यः प्राणाख्यस्तस्योपाख्यानम् ॥ १ ॥

बृहद्वथो वै नाम राजा विराज्ये पुत्रं निधापयित्वेदमशाश्वतम्मन्यमानः शरीरं वैराग्यं

१ कचिदेषा शान्तिरपि दृश्यते ।

२ एषा कण्डिका निर्णयसागर-मुंबई-मुद्रिताष्टोत्तरशतोपनिषदन्तर्गतमैत्रायणीयोपनिषदि नास्त्येवेति ।

३ निर्णयसागर-मुंबई-मुद्रिताष्टोत्तरशतोपनिषदन्तर्गतमैत्रायणीयोपनिषदः प्रारम्भ इमां कण्डिकामारभ्येवेति ।

४ एतस्या मैत्रायणीयोपनिषदः संस्करणे मुम्बईस्थनिर्णयसागरमुद्रितमेकं पुस्तकमपरं श्रीमत्परमहंसपरिव्राजककृष्णानन्द-यतिवर्यै [श्री० मुठे स्वामिभिः] दत्तं लिखितपुस्तकं चेति पुस्तकद्वयमेव हस्ते समापन्नम् । तयोरुभयोर्मेलने क्रियमाणेऽन्योऽन्यं महद्वैम्यं दृश्यते समागतम् । तत्र मुद्रितपुस्तकमतीवपाठभेदसमाकुलमानुपूर्व्या परिश्रष्टं न्यूनमसम्पूर्णं स्वराङ्कनविरहितं प्रपाठकपञ्चात्मकमेवेति तत्त्यक्त्वा लिखितपुस्तकं विशुद्धपाठव्यथावदानुपूर्विकं सम्पूर्णं स्वरलेखनसन्नियमितं प्रपाठकसप्तकोपेतं मैत्रायणीयवैदिकवर्याणां नित्यपाठाधारमिति कृत्वा तदेवावलम्ब्यैतत्संस्करणं संस्कृतमिति ज्ञेयम् ॥

मुद्रितपुस्तकस्थाः पाठभेदास्तु पदेपदे वर्तमानाः कचिदपपाठाः कचिच्च शुद्धाः पाठाः सन्ति तथापि ते नार्थान्तरमावहन्त्यतो न सङ्ग्रहीता इत्यपि ध्येयम् ॥

मुपेतोऽरण्यं निर्जगाम, स तत्र परमन्तप ऽ आस्थायाऽऽदित्यमुदीक्षमाण ऽ ऊर्ध्वबाहुस्तिष्ठ-
त्यन्ते सहस्रस्य अन्तिकमार्जगाम, अग्निर्विबाधूमकस्तेजसा निर्दहन्निवात्मविद्भगवा-
ञ्छाकार्यन्य ऽ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ, वरः वृणीष्वेति राजानमब्रवीत्, स तस्मै नमस्कृत्योवाच,
भगवन्नाहमात्मवित्त्वं तत्त्वविच्छुश्रुमो वयः स त्वं नो ब्रूहीति, एतद्वृत्तं पुरस्ताद्दुःशक्यमेत-
म्भ्रमभिक्षवाकान्यान्कामान्वृणीष्वेति शाकार्यन्यः, शिरसाऽस्य चरणावभिमूश्यमानो राज्ञेमं
गाथां जगाद ॥२॥

भगवन्नास्थिचर्मस्नायुमज्जामाः सशुक्रशोणितश्लेष्माश्रुदूषिकाविण्मूत्रपित्तकफसङ्घाते
दुर्गन्धे निःसारेऽस्मिञ्छरीरे किङ्कामोपभोगैः कामक्रोधलोभमोहभयविषादेर्ष्येष्टावियोगानि-
ष्टसम्प्रयोगक्षुत्पिपासाजराभृत्युरोगशोकाद्यैरभिहतेऽस्मिञ्छरीरे किङ्कामोपभोगैः ॥३॥

सर्वश्रेष्ठः क्षयिष्णुं पश्यामो यथेमे वृःशमशकादयः॥ तूणवनस्पतय उद्भूतप्रध्वःसिनोऽथ
किमेतैर्वाऽपरेऽन्ये महाधनुर्द्धराश्वक्रवर्तिनः ॥ केचित्सुद्युम्नभूरिद्युम्नेन्द्रद्युम्नकुर्वलयाश्वयौ
वनाश्ववध्यश्चाश्वपतिः शशबिन्दुर्हरिश्चन्द्रोऽम्बरीषो ननक्तुः शर्यातिर्ययातिरनरण्योऽक्षसेना-
वयोऽथ मरुत्तभरतप्रभृतयो राजानो मिषतो बन्धुवर्गस्य महतीः श्रियं त्यक्त्वाऽस्माल्लोकाव-
मुल्लोकं प्रयाता इति, अथ किमेतैर्वाऽपरेऽन्ये गन्धर्वासुरयक्षराक्षसभूतगणपिशाचोरगग्रहादीनां
निरोधनं पश्यामः, अथ किमेतैर्वाण्यर्णानां शोषणं महार्णवानां शिखरिणां प्रपतनं ध्रुवस्य
प्रचलनं वृश्चनं वातरज्जूनां निमज्जनं पृथिव्याः स्थानादपसरणं सुराणामित्येतद्विधेऽ-
स्मिन्सःसारे किङ्कामोपभोगैर्यैरेवाशितस्यासकृदिहावर्तनं दृश्यता ऽ इत्युद्धर्तुमर्हसीत्यन्धो-
र्दपानस्थो मेक ऽ ईवाहमस्मिन्सःसारे भगवःस्त्वं नो गतिस्त्वं नो गतिः ॥४॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

॥ अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥

॥ ॐ ॥ अथ भगवाञ्छाकार्यन्यः सुप्रीतस्त्वब्रवीद्राजानं महाराज बृहद्वथेक्षाकु-
वःशध्वज शीघ्रमात्मज्ञः कृतकृत्यस्त्वं मरुन्नाम्नेति विश्रुतोऽसीत्ययः वाव खल्व्वात्मा ते यः
कृतमो भगवा ऽ इति तः होवाचेति ॥१॥

अथ यऽएषोऽसावाविष्टम्भेनोर्द्ध्वमुत्क्रान्तो व्यथमानोऽव्यथमानस्तमः प्रणुवत्येषऽआत्मे
त्याह भगवान्मैत्रिरित्येव ह्याहाथ य ऽ एष सम्प्रससाक्षोऽस्माच्छरीरात्समुत्थाय परं ज्योति

रूपसम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यतऽएषऽआत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रूहेति ॥२॥

अथ खल्वियं ब्रह्मविद्या सर्वोपनिषद्विद्या वा राजन्नुस्माकं भगवता मैत्रिणाऽऽख्याताऽहं ते कथयिष्यामीत्यर्थापहतपाप्मानस्तिग्मतेजसोर्ध्वरेतसो वालखिल्याऽइति श्रूयन्तेऽथ क्रतुं प्रजापतिमब्रुवन्भगवञ्छुकटमिवाचेतनमिदं शरीरं कस्यैष खल्वीदृशो महिमाऽतीन्द्रिय-
मृतस्य येनैतद्विधमेतच्चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वाऽअस्य यद्भगवन्वेत्स्यैतदुस्माकं ब्रूहीति तान्होवाचेति ॥३॥

यो ह खलु वाधोपरिस्थः श्रूयते गुणोर्ध्ववोर्ध्वरेतसः स वाऽएष शुद्धः पूतः शून्यः शान्तः प्राणो निरात्माऽनन्तोऽक्षयः स्थिरः शाश्वतोऽजः स्वतन्त्रः स्वे महिम्नि तिष्ठत्यनेनेदं शरीरं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ते होचुर्भगवन्कथमुनेनेदं शोनाणि-
ष्ठेनैतद्विधमिदं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽस्य कथमिति तान्होवाच ॥४॥

स वाऽएष सूक्ष्मोऽग्राह्योऽदृश्यः पुरुषसंज्ञो बुद्धिपूर्वमिहैवावर्ततेऽशनेति सुषुप्तस्येवा-
बुद्धिपूर्वं विबोधायैवमित्यथ यो ह खलु वावैतस्य सोऽशोऽयं यश्चेतनमात्रः प्रति-
पुरुषः क्षेत्रज्ञः सङ्कल्पाध्यवसायाभिमानलिङ्गः प्रजापतिर्विश्वाख्यश्चेतनेनेदं शरीरं
चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ते होचुर्भगवन्कथमुनेनेदं शोनाणिष्ठेनैतद्विध-
मिदं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽस्य कथमिति तान्होवाचेति ॥५॥

प्रजापतिर्वाऽएकोऽग्रेतिष्ठन्स नारमतैकः सुऽआत्मानमभिध्यात्वा ब्रह्मीः प्रजाऽअसृजत्ताऽ-
अस्यैवात्मप्रबुद्धाऽअप्राणाः स्थाणुरिव तिष्ठमानाऽअपश्यत्स नारमत सोऽमन्यतैतासां
प्रतिबोधनायाभ्यन्तरं प्राविशानीत्यथ स वायुमिवात्मानं कृत्वाऽभ्यन्तरं प्राविशत्सऽएको
नार्शक्तस् पञ्चधाऽत्मानं विभज्योच्यते यः प्राणोऽपानः समानऽउद्गानो व्यानऽइत्यथायं
योर्ध्वमुत्क्रामत्येष वाव स प्राणोऽथ योऽयमवाङ् सङ्क्रामत्येष वाव सोऽपानोऽथ येन
वाऽएता अनुगृहीताऽइत्येष वाव स व्यानोऽथ योऽयं स्थविष्ठो धातुरन्नस्यापाने प्रापयत्य-
णिष्ठो वाऽङ्गेऽङ्गे समानयत्येष वाव स समानसंज्ञऽउत्तरं व्यानस्य रूपं चैतेषामन्तरां प्रसू-
तिरेवोद्गानस्याथ योऽयं पीताशितमुद्गिरतिं निगिरतीति वैष वाव संऽउद्गानोऽथोपाऽशुरन्त-
र्याममभिभवत्यन्तर्यामऽउपाऽशु चैतयोरन्तराले वौष्ण्यं प्रासुवद्यदौष्ण्यं स पुरुषोऽथ यः
पुरुषः सोऽग्निर्वैश्वानरोऽप्यन्यत्राप्युक्तमयमग्निर्वैश्वानरो योऽयमन्तः पुरुषे येनेदमन्नं पच्यते
यद्विदुमद्यते तस्यैष घोषो भवति यमेतत्कर्णावपिधाय शृणोति स यदोत्क्रमिष्यन्भवति नैनं
घोषं शृणोति स वाऽएष पञ्चधाऽऽत्मानं विभज्य निहितो गुहायां मनोमयः प्राणशरीरो

भारूपः सत्यसङ्कल्पऽआकाशात्मेति स वा ए३षोऽस्माद्धृवन्तरादकृतार्थोऽमन्यतार्थान्-
श्रानीत्यतः खानीमानि भिच्चोदिनः पञ्चभीं रश्मिभिर्विषयान्तीति बुद्धीन्द्रियाणि यानी-
मान्पेतान्यस्य रश्मयः कर्म्मैन्द्रियाण्यस्य हया रथः शरीरं मनो नियन्ता प्रकृतिमयोऽस्य
प्रतोदोऽनेन खल्वीरितं परिभ्रमतीदं शरीरं चक्रमिव मृते च नेदं शरीरं चेतनवत्प्रतिष्ठा-
पितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ॥६॥

स वाऽएषऽआत्मेहोशन्ति क्वयः सितासितैः कर्म्मफलैरनाभिभूतऽइव प्रति शरीरेषु
चरत्यव्यक्तत्वात्सौक्ष्म्यादुदृश्यत्वादग्राह्यत्वाङ्निर्ममत्वाच्चानवस्थो सति कर्ता कर्तैवावस्थः
स वाऽएष शुद्धः स्थिरोऽचलश्चालेप्योऽव्यग्रो निःस्पृहः प्रेक्षकवदवस्थितः स्वस्थश्च कृत-
भृग्गुणमयेन पटेनात्मानमन्तर्द्धायावस्थितऽइत्यवस्थित इति ॥७॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि द्वितीयः प्रपाठकः ॥२॥

॥ अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥

॥३॥ ते होचुर्भगवन्त्यद्येवमस्यात्मनो महिमानं सूचयसीत्यन्यो वाऽपरः कोऽयमात्मा-
ख्यो३ योऽयं सितासितैः कर्म्मफलैरभिभूयमानः सदसद्योनिमापद्यताऽइत्यवाङ्मोर्ध्वा वा
गतिं द्वन्द्वैरभिभूयमानः परिभ्रमतीति कर्तमऽएषऽइति तान्होवाचेति ॥१॥

अस्ति खल्वन्योऽपरो भूतात्माख्यो३ योऽयं सितासितैः कर्म्मफलैरभिभूयमानः सदस-
द्योनिमापद्यताऽइत्यवाङ्मोर्ध्वा वा गतिद्वन्द्वैरभिभूयमानः परिभ्रमतीत्यस्योपव्याख्यानं पञ्च
तन्मात्रा भूतशब्देनोच्यन्तेऽथ पञ्चमहाभूतानि भूतशब्देनोच्यन्तेऽथ तेषां यत्समुद्भयं तच्छ-
रीरमित्युक्तमथ यो हं खलु वाव शरीरमित्युक्तं स भूतात्मेत्युक्तमथाश्रितोऽस्यात्मा बिन्दुरिव
पुष्कराऽइति स वा एषोऽभिभूतः प्राकृतैर्गुणैरित्यथोऽभिभूतत्वात्सम्मूढत्वं प्रयातः सम्मूढत्वा-
दात्मस्थं प्रभुं भगवन्तं कारयितारं नापश्यद्गुणैरुद्दृष्टमानः कलुषीकृतश्चास्थिरश्चञ्चलो
लुप्यमानः संस्पृहो व्यग्रश्चाभिमानित्वं प्रयातऽइत्यहं सो ममेवमित्येवं मन्यमानो निबध्ना-
त्यात्मनाऽऽत्मानं जालेनेव खचरः कृतस्यानुफलैरभिभूयमानः परिभ्रमतीति ॥२॥

अथान्यत्राप्युक्तं यः कर्ता सोऽयं वै भूतात्मा करणैः कारयिताऽन्तःपुरुषोऽथ यथा-
ऽग्निनाऽयष्टिपण्डो वाऽभिभूतः कर्तृभिर्हन्यमानो नानात्वमुपैत्येवं वाव खल्वसौ भूतात्माऽ-
न्तःपुरुषेणाभिभूतो गुणैर्हन्यमानो नानात्वमुपैति चतुर्जालं चतुर्दशविधं चतुरशीतिधा

परिणतं भूतगणमेतद्वै नानात्वस्य रूपं तानि ह वा एतानि पुरुषेणोरितानि चक्रमिव
मृत्पचेनेत्यथ यथाऽयष्पिण्डे हन्यमाने नाग्निरभिभूयत्येवं नाभिभूयत्यसौ पुरुषोऽभिभूयत्ययं
भूतात्मोपसंसृष्टत्वादिति ॥३॥

अथान्यत्राप्युक्तं शरीरमिदं मैथुनादिवोद्धृतं सवृद्धशुपेतं निरयेऽथ मूत्रद्वारेण निष्क्रान्तमस्थिभिश्चितं मासेनानुलिप्तं चर्मणाऽवनद्धं विण्मूत्रपित्तकफमज्जामेदोवसाभिरन्यैश्चामयैर्बहुभिः परिपूर्णं कोषऽइव वसुनेति ॥४॥

अथान्यत्राप्युक्तं सम्मोहो भयं विषादो निद्रा तन्द्री प्रमादो जरा शोकः क्षुत्पिपासा
कार्पण्यं क्रोधो नास्तिक्यमज्ञानं मात्सर्यं नैष्कारुण्यं मूढत्वं निबीडत्वं निराकृतित्वमुद्धतत्व-
मसमत्वमिति तामसान्यथ तूष्णा स्नेहो रागो लोभो हिंसा रुतिद्विष्टिर्यावृत्तत्वमीर्ष्या
काममस्थिरत्वं चलत्वं व्यग्रत्वं जिगीषाऽर्थोपार्जनं मित्रानुग्रहणं परिग्रहावलम्बोऽनिष्टेष्ट्वि-
न्द्रियार्थेषु द्विष्टिरिष्टेष्वभिष्वङ्गः शुक्लः स्वरोन्नतमस्त्विति राजसान्येतैः परिपूर्णऽएतैरभिभूत-
ऽइत्ययं भूतात्मा तस्मान्नानारूपाण्याप्नोतीत्याप्नोति ॥५॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशास्त्रोपनिषदि तृतीयः प्रपाठकः ॥३॥

॥ अथ चतुर्थः प्रपाठकः ॥

॥३०॥ ते ह खलु वावोर्ध्वरेतसोऽतिविस्मिताऽभिसमेत्योर्चुर्भगवन्नमस्तेऽस्त्वनुशाधि-
त्वमस्माकं गतिरन्या न विद्यतऽइत्यस्य को विधिर्भूतात्मनो येनेदं हित्वाऽऽत्मन्येव सायु-
ज्यमुपैति तान्होवाचेति ॥१॥

अथान्यत्राप्युक्तं महानदीपूर्वमयऽइवानिवर्तकमस्य यत्पुराकृतं समुद्रवेलेव दुर्निवार्यमस्य
मृत्योरागमनं सदसत्फलमयैः पाशैः पङ्कुरिव बद्धं बन्धनस्थस्येवास्वातन्त्र्यं यमविषयस्थ-
स्येव बहुभयावस्थं मुदिरोन्मत्तऽइव मोहमुदिरोन्मत्तं पाप्मना गृहीतऽइव भ्राष्ट्र्यमाणं महो-
रगदष्टऽइव विषयदष्टं महान्धकारमिव रागान्धमिन्द्रजालमिव मायामयं स्वप्नऽइव मिथ्या-
वृर्शनं कदलीगर्भऽइवासारं नटऽइव क्षणवेषं चित्रभित्तिरिव मिथ्यामनोरममित्यथोक्तं

शब्दस्पर्शाद्वयो ह्यर्था मर्त्येऽनर्थाऽइव स्थिताः ॥

येषां सक्तस्तु भूतात्मा न स्मरेत परं पदम् ॥२॥

अयं वाव खल्वस्य प्रतिविधिर्भूतात्मनो यद्वेदविद्याधिगमः स्वधर्मस्यानुचरणं स्वाश्रये-

ष्वेवानुक्रमणः स्वधर्मस्य वाऽएतद्वृतः स्तम्बशाखेवैतराण्यनेनोर्ध्वभागभवत्यन्यथा बाङ्पत-
त्येष स्वधर्मोऽभिहिः तो यो वेदेषु न स्वधर्मातिक्रमेणाश्रमी भवत्याश्रमेष्वेवावस्थस्तपस्वी
वैत्युच्यत इत्येतदयुक्तं नातपस्कस्यात्मज्ञानेऽधिगमः कर्मसिद्धिर्वैत्येवः ह्याह ॥

तपसा प्राप्यते सत्त्वं सत्त्वात्सम्प्राप्यते मनः ॥

मनसः प्राप्यते ह्यात्मायमाप्त्वा न निवर्तत इति ॥३॥

अस्ति ब्रह्मेति ब्रह्मविद्याविदो ब्रह्मवित् ॥ ब्रह्मद्वारमिदमित्येवैतदाह यस्तपसाऽपहतपाप्मा ॥
ॐ ब्रह्मणो महिमेत्येवैतदाह यस्तु युक्तोऽजस्रं चिन्तयति तस्माद्विद्यया तपसा चिन्तया
चोपलभते ब्रह्म सद्ब्रह्मणः परऽएता भवत्याधिदैवत्वं देवेभ्यश्चेत्यक्षय्यमपरिमितमनामयः
सुखमश्नुते यऽएव विद्वाननेन त्रिकेण ब्रह्मोपास्तेऽथ येः परिपूर्णोऽभिभूतोऽयः रथितश्च
तैर्वैवमुक्तस्त्वात्मन्येव सायुज्यमुपैति ॥४॥

ते होचुर्भगवन्नभिवाद्यसीत्यभिवाद्यसीति निहितमस्माभिरेतद्यथावदुक्तं मनसीत्यथोत्तरं
प्रश्नमनुब्रूहीत्यग्निवायुरादित्यः कालो यः प्राणोऽन्नं ब्रह्मा रुद्रो विष्णुरित्येकेऽन्यमभिधाय-
न्येकेऽन्यः श्रेयः कर्तमो यः सोऽस्माकं ब्रूहीति तान्होवाचेति ॥५॥

ब्रह्मणो वावैताऽअग्न्यास्तनवः परस्यामृतस्यांशरीरस्य तस्यैव लोके प्रतिमोवृतीह यो
यस्यानुषक्त इत्येवः ह्याह ब्रह्म खल्विव वाव सर्वः या वाऽस्याऽअग्न्यास्तनवस्ता-
अभिध्यायेदञ्चैवेन्निन्दुयाच्चातस्ताभिः सहैवोपर्युपरि लोकेषु चरत्यथ कृत्स्नः क्षयऽएकत्वमेति
पुरुषस्य पुरुषस्य ॥६॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

॥ अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥

॥ ॐ ॥ अथ यथेयं कौत्सायनी स्तुतिः ॥

त्वं ब्रह्मा त्वं च वै विष्णुस्त्वः रुद्रस्त्वं प्रजापतिः ॥

त्वमग्निर्वरुणो वायुस्त्वमिन्द्रस्त्वं निशाकरः ॥१॥

त्वं मनस्त्वः यमस्त्वं पृथिवी त्वः विश्वं खमथाच्युतः ॥

स्वार्थे स्वाभाविकेऽर्थे च बहुधा सः स्थितिस्त्वयि ॥२॥

विश्वेश्वर नमस्तुभ्यः विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् ॥

विश्वभुग्विश्वमायुस्त्वः विश्वक्रीडारतिः प्रभुः ॥३॥

नमः शान्तात्मने तुभ्यं नमो गुह्यतमाय च ॥

अचिन्त्यायाप्रमेयाय अनादिनिधनाय च ॥४॥ इति ॥१॥

तमो वाऽइदमग्रऽआसीदेकं तत्परेऽस्यात्तत्परेणेति ५ विषमत्वं प्रयात्येतद्रूपं ५ वै रजस्तद्वजः खल्वीरितं ५ विषमत्वं प्रयात्येतद्वै सत्त्वस्य रूपं तत्सत्त्वमेवेति ५ रसः सम्प्राप्तवत्सो ५ ३-शोऽयं ५ यश्चेतनमात्रः प्रतिपुरुषः क्षेत्रज्ञः सङ्कल्पाध्यवसायाभिमानलिङ्गः प्रजापतिर्विश्वे-त्यस्य प्रागुक्ताऽएतास्तनवोऽथ यो ह खलु वावास्यं तामसो ५ ३-शोऽसौ स ब्रह्मचारिणो ३ योऽयं ५ रुद्रोऽथ यो ह खलु वावास्यं राजसो ५ ३-शोऽसौ स ब्रह्मचारिणो ३ योऽयं ब्रह्माथ यो ह खलु वावास्यं सात्त्विको ५ ३-शोऽसौ स ब्रह्मचारिणो ३ योऽयं ५ विष्णुः स वाऽएष-एकस्त्रिधाभूतोऽष्टधैकादशधा द्वादशधाऽपरिमितधा बोद्धूतऽउद्धूतत्वाद्धूतं भूतेषु चरति प्रविष्टः स भूतानामधिपतिर्बभूवऽइत्यसावात्माऽन्तर्बहिश्चान्तर्बहिश्च ॥२॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि पञ्चमः प्रपाठकः ॥५॥

॥ अथ षष्ठः प्रपाठकः ॥

॥ॐ॥ द्विधा वाऽएषऽआत्माऽऽत्मानं बिभर्त्य ५ यः प्राणो यश्चासाऽआदित्योऽथ द्वौ वाऽएताऽअस्य पन्थानावन्तर्बहिश्चाहोरात्रेणैतौ व्यावर्ततेऽसौ वाऽआदित्यो बहिरात्माऽन्त-रात्मा प्राणोऽतो बहिरात्मक्या गत्याऽन्तरात्मनोऽनुमीयते गतिरित्येव ५ ह्याहाथ यः कश्चि-द्विद्वानपहतपाप्माऽक्षाध्यक्षोऽवदातमनास्तन्निष्ठऽआवृत्तचक्षुः सोऽन्तराऽऽत्मक्या गत्या बहिरात्मनोऽनुमीयते गतिरित्येव ५ ह्याहाथ यऽएषोऽन्तरादित्ये हिरण्यः पुरुषो यः पश्यती-मा ५ हिरण्यवत्सः सऽएषोऽन्तरे हृत्पुष्करऽएवाश्रितोऽन्नमत्ति ॥ १ ॥

अथ यऽएषोऽन्तरे हृत्पुष्करऽएवाश्रितोऽन्नमत्ति सऽएषोऽग्निर्दिवि श्रितः सौरः कालाख्यो-ऽदृश्यः सर्वभूतान्यन्नमत्तीति कः पुष्करः किम्भयो वेत्तीदं ५ वाव तत्पुष्करं ५ योऽयमाकाश-स्येमाश्चतस्रो विश्वश्चतस्रऽउपविशो दलसंस्था आसुरवाग्विचरतऽएतौ प्राणादित्याऽएताऽ-उपासीतऽॐमित्येतद्वक्षरेण व्याहृतिभिः सावित्र्या चेति ॥ २ ॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चामूर्तं चाथ यन्मूर्तं तदसत्यं ५ यदमूर्तं तत्सत्यं ५ यत्सत्यं तद्ब्रह्म यद्ब्रह्म तज्ज्योतिर्यज्ज्योतिः सऽआदित्यः स वाऽएषऽॐमित्येतदात्माऽभवत्स त्रेधाऽऽत्मानं ५ व्यकुरुतऽॐमिति तिस्रो मात्राऽएताभिः सर्वमिदमोतं प्रोतं चैवास्मीत्येव ५ ह्याहैतद्वाऽआदित्यऽॐमित्येवं ध्यायतऽआत्मानं ५ युञ्जीतेति ॥ ३ ॥

अथान्यत्राप्युक्तमथ खलु यऽउद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः सऽउद्गीथऽइत्यसौ वाऽ-
आदित्यऽउद्गीथऽएषं प्रणवऽइत्येव॥ ह्याहोद्गीथं प्रणवाख्यं प्रणेतारं भारूपं॥ विगतनिद्रं॥
विजरं॥ विमृत्युं त्रिपदं त्र्यक्षरं पुनः पञ्चधा ज्ञेयं निहितं गुहायामित्येव॥ ह्याहोर्ध्वमूलं
त्रिपादब्रह्म शाखाऽआकाशवाय्वग्न्युदकभूम्यादयऽएकोऽश्वत्थनामैतद्ब्रह्मैतत्तस्यैतत्तेजो यद-
साऽआदित्यऽॐमित्येतदक्षरस्य चैतत्तस्मादोमित्यनेनैतदुपासीताजस्रमित्येकोऽस्य सम्बो-
धयितेत्येव॥ ह्याह ॥

एतदेवाक्षरं पुण्यमेतदेवाक्षरं परम् ॥

एतदेवाक्षरं ज्ञात्वा यो यद्विच्छति तस्य तत् ॥ ४ ॥

अथान्यत्राप्युक्तं॥ स्वनवत्येषाऽस्य तनूर्याऽॐमिति स्त्रीपुंनपुंसकमिति लिङ्गवत्येषाऽ-
थाग्निर्वायुरादित्यऽइति भास्वत्येषाऽथ ब्रह्मा रुद्रो विष्णुरित्यधिपतिवत्येषाऽथ गार्हपत्यो
दक्षिणाग्निराहवनीयऽइतिमुखवत्येषाऽथऽऽक्रयंजुःसामेति विज्ञानवत्येषाऽथ भूर्भुवः३ स्वरिति
लोकवत्येषाऽथ भूतं भव्यं भविष्यदिति कालवत्येषाऽथ प्राणोऽग्निः सूर्यऽइति प्रतापवत्येषा-
ऽथात्रमापश्चन्द्रमाऽइत्याप्यायनवत्येषाऽथ बुद्धिर्मनोऽहङ्कारऽइति चेतनवत्येषाऽथ प्राणोऽ-
पानो व्यानऽइति प्राणवत्येवेत्येतद्वाऽॐमित्युक्तेनैताः प्रस्तुताऽअर्चिताऽअर्पिता भवन्तीत्येव॥
ह्याहैतद्वै सत्यकाम परं चापरं च ब्रह्म यदोमित्येदक्षरमिति ॥ ५ ॥

अथ व्याहृतं॥ वाऽइदमासीत्स सत्यं प्रजापतिस्तपस्तप्त्वाऽनुव्याहरद्भूर्भुवः३ स्वरित्ये-
षैवाऽस्य प्रजापतेः स्थविष्ठा तनूर्या लोकवतीति स्वरित्यस्याः शिरो नाभिर्भुवोभूः पादाऽ-
आदित्यश्चक्षुश्चक्षुषाऽऽयत्ता हि पुरुषस्य महतीर्मात्राश्चक्षुषा ह्ययं मात्राश्चरति सत्यं॥ वै
चक्षुरक्षिण्यवस्थितो हि पुरुषः सर्वार्थेषु चरत्येतस्माद्भूर्भुवः३ स्वरित्युपासीतानेन हि प्रजा-
पतिर्विश्वात्मा विश्वचक्षुरिवोपासीतो भवतीत्येव॥ ह्याहैषा वै प्रजापतेर्विश्वभूतनूरेतस्या-
मिदं॥ सर्वमन्तर्हितमस्मि॥ सर्वस्मिन्नेषाऽन्तर्हितेति तस्माद्विषोपासीतेति ॥ ६ ॥

तत्संवितुर्वरेण्यमित्यसौ वाऽआदित्यः सविता स वाऽएवं प्रवरणीयऽआत्मकामेनेत्याहु-
र्ब्रह्मवादिनोऽथ भर्गो देवस्य धीमहीति सविता वै देवस्ततो योऽस्य भर्गाख्यस्तं चिन्तयामी-
त्याहुर्ब्रह्मवादिनोऽथ धियो यो नः प्रचोदयादिति बुद्धयो वै धियस्ता योऽस्माकं प्रचोदयादि-
त्याहुर्ब्रह्मवादिनोऽथ भर्गऽइति यो ह वाऽअमुष्मिन्नावित्ये निहितस्तारकोऽक्षिणि वैष भर्गाख्यो
भाभिर्गतिरस्य हीति भर्गो भर्जयतीति वैष भर्गऽइति रुद्रो ब्रह्मवादिनोऽथ भऽइति भासय-
तीमाल्लोकात्रऽइति रश्मयतीमानि भूतानि गऽइति गच्छन्त्यस्मिन्नागच्छन्त्यस्माद्विमाः प्रजा-
स्तस्मान्द्भरगत्वाद्भर्गः शश्वत्सूयमानात्सूर्यः सवनात्सविताऽऽदानादादित्यः पवनात्पावनोऽ-

थापोऽप्यायुनादित्येव॥ ह्याह खल्वात्मनऽआत्मा नेताऽमृताख्यश्चेता मन्ता गन्तोत्स्रष्टाऽऽ-
नन्दयिता कर्ता वक्ता रसयिताऽऽघ्राता द्रष्टा श्रोता स्पृशति च विभुर्विग्रहे सन्निविष्टऽद्वैत्ये-
व॥ ह्याहाथ यत्र द्वैतीभूतः विज्ञानं तत्र हि शृणोति पश्यति जिघ्रति रसयते चैव स्पर्शयति
सर्वमात्मा जानीतेति यत्रद्वैतीभूतः विज्ञानं कार्यकारणकर्मनिर्मुक्तं निर्वचनमनौपम्यं
निरूपारूपं किं तदवाच्यम् ॥ ७ ॥

एष हि खल्वात्मेशानः शम्भुर्भवो रुद्रः प्रजापतिर्विश्वसृग्विणयगर्भः सत्यं प्राणो हंसः
शास्ता विष्णुर्नारायणोऽर्कः सविता धाता विधाता सम्राडिन्द्रऽइन्दुरिति यऽएष तपत्यग्नि-
रिवाग्निना पिहितः सहस्राक्षेण हिरण्मयेनाण्डेनैष वाव जिज्ञासितव्योऽन्वेष्टव्यः सर्वभूतेभ्यो-
ऽभयं कृत्वाऽरण्यं गत्वाऽथ बहिः कृत्वेन्द्रियार्थान्स्वाच्छरीरादुपलभैतेनमिति ॥

विश्वरूपः हरिणं जातवेदसं परायणं ज्योतिरेकं तपन्तम् ॥

सहस्ररश्मिः शतधा वर्तमानः प्राणः प्रजानामुदयत्येष सूर्यः ॥८॥

+ तस्माद्वाऽएषऽउभयात्मैव॥ विदात्मन्येवाभिधायत्यात्मन्येव यजतीति ध्यानं प्रयोगस्थं
मनो विद्वदभिष्टुतं मनः पूतिमुच्छिष्टोपहतमित्यनेन तत्पावयेत् ॥ उच्छिष्टोच्छिष्टोपहतः
यच्च पापेन कृतमृतसूतकाद्वा ॥ वसोः पवित्रमग्निः सवितुश्च रश्मयः पुनन्त्वन्नं मम दुष्कृतं च
यदन्यत् ॥ अग्निः पुरस्तात्परिदधाति प्राणाय स्वाहाऽणनाय स्वाहा व्यानाय स्वाहा समानाय
स्वाहोदानाय स्वाहेति पञ्चभिरभिजुहोत्यथावशिष्टः यत्वागश्चात्यथोऽग्निर्भूयऽएवोपरिष्ठा-
त्परिदधात्याचान्तो भूत्वाऽऽत्मेज्यान् प्राणोऽग्निर्विश्वोऽसीति च द्वाभ्यामात्मानमभिध्याये-
त्प्राणोऽग्निः परमात्मा वै पञ्च वायुः समाश्रितः ॥ स प्रीतः प्रीणातु विश्वः विश्वभुग्विश्वो-
ऽसि वैश्वानरोऽसि विश्वं त्वया धार्यते जायमानम् ॥ विशन्तु त्वामाहुतयश्च सर्वाः प्रजास्तत्र
यत्र विश्वामृतोऽसीत्येवन्न विधिना खल्वनेनात्ताऽन्नत्वं पुनरुपैति ॥९॥

अथापरः वेदितव्यमुत्तरो विकारोऽस्यात्मयज्ञस्य यथाऽन्नमन्नादश्चेत्यस्योपव्याख्यानं
पुरुषश्चेता प्रधानान्तस्थः सऽएव भोक्ता प्राकृतमन्नं भुङ्क्तऽइति तस्यायं भूतात्मा ह्यन्नमस्य
कर्ता प्रधानस्तस्मात्त्रिगुणं भोज्यं भोक्ता पुरुषोऽन्तस्थोऽन्नं दृष्टं नाम प्रत्ययः यस्माद्धीज-
सम्भवा हि पशवस्तस्माद्धीजं भोज्यमनेनैव प्रधानस्य भोज्यत्वः व्याख्यातं तस्माद्भोक्ता
पुरुषो भोज्या प्रकृतिस्तत्स्थो भुङ्क्तऽइति प्राकृतमन्नं त्रिगुणभेदपरिणामत्वान्महदाद्यः
विशेषान्तं लिङ्गमनेनैव चतुर्दशविधस्य मार्गस्य व्याख्या कृता भवति सुखदुःखमोहसंज्ञः
ह्यन्नभूतमिदं जगत् ॥ न हि बीजस्य स्वादुपरिग्रहोऽस्तीति यावन्न प्रसूतिः ॥ तस्याप्येवं

तिसृष्ववस्थास्वन्नत्वं भवति कौमारः यौवनं जरा परिणामत्वात्तदन्नत्वमेव प्रधानस्य व्यक्ततां
गतस्योपलब्धिर्भवति तत्र बुद्ध्यादीनि स्वादूनि भवन्त्यर्धवसायसङ्कल्पाभिमानाऽइत्यथे-
न्द्रियार्थन्पञ्च स्वादूनि भवन्त्येवः सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माण्येवः व्यक्तमन्न-
मव्यक्तमन्नमस्य निर्गुणो भोक्ता भोक्तृत्वाच्चैतन्यं प्रसिद्धं तस्य यथाऽग्निर्वै देवानामन्नादः
सोमोऽन्नमग्निर्नैवान्नमित्येवः वित्सोमसंज्ञोऽयं भूतात्माऽग्निसंज्ञोऽप्यव्यक्तमुखऽइति वचना-
त्पुरुषो ह्यव्यक्तमुखेन त्रिगुणं भुङ्क्तुऽइति यो हैवः वेद सन्न्यासी योगी चात्मयाजी
चेत्यथ यद्वाऽन्यः कश्चिच्छून्यागारे कामिन्यः प्रविष्टाः स्पृशतीन्द्रियार्थास्तद्वद्यो न
स्पृशति प्रविष्टान्सन्न्यासी योगी चात्मयाजी चेति ॥ १० ॥

परः वाऽएतद्वात्मनो रूपः यदन्नमन्नमयो ह्ययं प्राणोऽथ न यद्यश्नात्यमन्ताऽश्रोताऽस्पृष्टा-
ऽदृष्टाऽवक्ताऽघ्राताऽरसयिता भवति प्राणाः श्रोत्सुजतीत्येवः ह्याहाथ यदि खल्वश्नाति
प्राणसमृद्धो भूत्वा मन्ता भवति श्रोता भवति स्पृष्टा भवति वक्ता भवति रसयिता
भवति घ्राता भवति दृष्टा भवतीत्येवः ह्याह ॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते याः काश्चित्पृथिवीश्रिताः ॥

अतोऽन्नेनैव जीवन्त्यथैतदपि यन्त्यन्ततः ॥ ११ ॥

अथान्यत्राप्युक्तः सर्वाणि ह वाऽङ्मानि भूतान्यहरहः प्रपतन्त्यन्नमभिजिघृक्षमाणानि
सूर्यो रश्मिभिर्नादवात्यन्नं तेनासौ तपत्यन्नेनाभिषिक्ताः पचन्तीमे प्राणाऽअग्निर्वाऽअन्नेनो-
ज्ज्वलत्यन्नकामेनेदं प्रकल्पितं ब्रह्मणाऽतोऽन्नमात्मेत्युपासीतेत्येवः ह्याह ॥

अन्नाद्भूतानि जायन्ते जातान्यन्नेन वर्द्धन्ते ॥

अद्यतेऽस्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते ॥ १२ ॥

अथान्यत्राप्युक्तः विश्वभूद्वै नामैषा तनूर्भगवतो विष्णोर्यद्विदुमन्नं प्राणो वाऽअन्नस्य
रसो मनः प्राणस्य विज्ञानं मनसोऽआनन्दः विज्ञानस्येत्यन्नवान्प्राणवान्मनस्वान्विज्ञान-
वानानन्दवाःश्च भवति यो हैवः वेद यावन्ति ह वै भूतान्यन्नमदन्ति तावत्स्वन्तरस्थोऽ-
न्नमस्ति यो हैवः वेद ॥ अन्नमेव विजरन्नमन्नं सः स्वननः स्मृतमन्नं पशूनां प्राणोऽन्नं ज्येष्ठ-
मन्नं भिषक्स्मृतम् ॥ १३ ॥

अथान्यत्राप्युक्तमन्नः वाऽअस्य सर्वस्य योनिः ॥ कालश्चान्नस्य सूर्यो योनिर्वै कालस्य
तस्यैतद्रूपः यन्निमेषादिकालात्सम्भृतं द्वादशात्मकः वत्सरमेतस्याग्नेयमर्द्धमर्द्धः वारुणम-

घाद्यं॑ अविष्टां॑र्द्धमाग्नेयं क्रमेणोत्क्रमेण सार्पाद्यं॑ अविष्टां॑र्द्धान्तं॑ सौम्यं तत्रैकैकमात्मनो नवां॑ शकं॑ स चारकविधं॑ सौक्ष्म्यत्वादेतत्प्रमाणमनेनैव प्रमीयते हि कालो न विना प्रमाणयेत्प्रमाणेन प्रमेयस्योपलब्धिः प्रमेयोऽपि प्रमाणतां पृथक्त्वादुपेत्यात्मसम्बोधनाश्रित्येव॑ ह्याह ॥ यावत्सो वै कालस्य कलास्तावतीषु चरत्यसौ यः कालं ब्रह्मेत्युपासीत कालस्तस्यातिदूरमपसरतीत्येव॑ ह्याह ॥

कालात्स्रवन्ति भूतानि कालाद्वृद्धिं प्रयान्ति च ॥

काले चास्तं नियच्छन्ति कालो मूर्तिरमूर्तिमान् ॥१४॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे कालश्चाकालश्चाथ यः प्रागादित्यात्स कालोऽकालोऽथ यऽआदित्याद्यः स कालः सकलः सकलस्य वाऽएतद्रूपं॑ यत्सं॑वत्सरः सं॑वत्सरात्स्रवन्वेमाः प्रजाः प्रजायन्ते सं॑वत्सरेणेह वै जाता विवर्द्धन्ते सं॑वत्सरे प्रत्यस्तं॑ यन्ति तस्मात्सं॑वत्सरो वै प्रजापतिः कालोऽन्नं ब्रह्मनीडमात्मा चेत्येव॑ ह्याह ॥

कालः पचति भूतानि सर्वाण्येव महात्मनि ॥

यस्मिं॑स्तु पच्यते कालो यस्तं॑ वेद स वेदवित् ॥१५॥

विग्रहवानेष कालः सिन्धुराजः प्रजानाम् ॥ एष तत्स्थः सविताख्यो यस्मादिवेमे चन्द्रर्क्षग्रहसं॑वत्सरादयः सूयन्तेऽथैभ्यः सर्वमिदमन्नं वा यत्किञ्चिच्छ्रभाशुभम् ॥ हृश्यते ह लोके तदैतेभ्यस्तस्मादादित्यात्मा ब्रह्मार्थं कालसंज्ञमादित्यमुपासीतादित्यो ब्रह्मेत्येकेऽथऽएव॑ ह्याह ॥

होता भोक्ता हविर्मन्त्रो यज्ञो विष्णुः प्रजापतिः ॥

सर्वः कश्चित्प्रभुः साक्षी योऽमुष्मिन्भाति मण्डले ॥१६॥

ब्रह्म ह वाऽइदमग्रऽआसीदेकोऽनन्तः प्रागनन्तो दक्षिणतोऽनन्तः प्रतीच्योऽनन्तऽउदीच्योऽनन्तऽऊर्ध्वश्चावाङ् च सर्वतोऽनन्तो न ह्यस्य प्राच्यादिदिशः कल्पन्तेऽथ तिर्यग्वाङ् चोर्ध्वं॑ वानूह्यऽएष परमात्मापरिमितो योऽजोऽतर्क्योऽचिन्त्यऽएषऽआकाशात्मैवैष कृत्स्नक्षयऽएको जागर्तीत्येतस्मादाकाशादेष खल्विदं चेतामात्रं बोधयत्यनेनैव चेदं ध्यायतेऽस्मिं॑श्च प्रत्यस्तं॑ यात्यस्यैतद्भास्वरं॑ रूपं॑ यदमुष्मिन्नादित्ये तपत्यग्नौ चाधूमके यज्योतिश्चित्रतरमुदरस्थोऽथ वा यः पचत्यन्नमित्येव॑ ह्याह ॥ यश्चैषोऽग्नौ यश्चायं॑ हृदये यश्चासाऽआदित्ये सऽएषऽएकऽइत्येकस्य हैकत्वमेति यऽएव॑ वेद ॥१७॥

तथा तत्प्रयोगकल्पः प्राणायामः प्रत्याहारो ध्यानं धारणा तर्कः समाधिः षडङ्गऽइत्युच्यते योगोऽनेन यदा पश्यन्पश्यति रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिं तदाऽविद्वान्पुण्यपापे॑

विहाय परेऽव्यये सर्वमेकीकरोतीत्येव ॥ ह्याह ॥

यथा पर्वतमादीप्तं नाश्रयन्ति मृगा द्विजाः ॥

तद्वद् ब्रह्मविदो दोषा नाश्रयन्ति कदाचन ॥१८॥

अथान्यत्राप्युक्तं यदा वै बहिर्विद्वान्मनो नियम्येन्द्रियार्थाश्च प्राणो निवेशयित्वा निःसङ्कल्पस्ततस्तिष्ठेदप्राणादिह यस्मात्सम्भूतः प्राणसंज्ञको जीवस्तस्मात्प्राणो वै तुरीयाख्ये धारयेत्प्राणमित्येव ॥ ह्याह ॥

अचित्तं चित्तमध्यस्थमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमम् ॥

तत्र चित्तं निधयेत् तच्च लिङ्गं निराश्रयम् ॥१९॥

अथान्यत्राप्युक्तमतः पराऽस्य धारणा तालुरसनाग्रनिपीडनाद्वाङ्मनः प्राणनिरोधनाद् ब्रह्म तर्केण पश्यति यदाऽऽत्मनाऽऽत्मानमणोरुणीयांसं द्योतमानं मनःक्षयात्पश्यति तदाऽऽत्मनाऽऽत्मानं हृष्ट्वा निरात्मा भवति निरात्मकत्वादसंख्योऽयोनिश्चित्यो मोक्षलक्षणऽइत्येतत्परं ॥ रहस्यमित्येव ॥ ह्याह ॥

चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म शुभाशुभम् ॥

प्रसन्नात्माऽऽत्मनि स्थित्वा सुखमव्ययमश्नुतऽइति ॥२०॥

अथान्यत्राप्युक्तमूर्ध्वगा नाडी सुषुम्णाख्या प्राणसञ्चारिणी ताल्वन्तर्विच्छिन्ना तथा प्राणोकारमनोर्युक्तयोर्ध्वमुत्क्रमेत्ताल्वध्यग्रं परिवर्त्य चेन्द्रियाण्यसंयोज्य महिमा महिमानं निरीक्षेत् ततो निरात्मकत्वमेति निरात्मकत्वान्न सुखदुःखभागभवति केवलत्वं लभतऽइत्येव ॥ ह्याह ॥

परः पूर्वं प्रतिष्ठाप्य निगृहीतानिलं ततः ॥

तीर्त्वा पारमपारेण पश्चाद्युञ्जीत मूर्द्धनि ॥२१॥

अथान्यत्राप्युक्तं द्वे वाव ब्रह्मणीऽअभिध्येये शब्दश्चाशब्दश्चार्थः शब्देनैवाशब्दमाविष्कृत्यतेऽथ तत्रोऽमिति शब्दोऽनेनोर्ध्वमुत्क्रान्तोऽशब्दे निधनमेत्यर्थः हैषा गतिरित्वुमृतमेतत्सायुज्यत्वं निर्वृत्तत्वं तथा चेत्यथ यथोर्णानाभिस्तन्तुनोर्ध्वमुत्क्रान्तोऽवकाशं लभतऽइत्येव ॥ वाव खल्वसाऽअभिध्यातुऽअमित्यनेनोर्ध्वमुत्क्रान्तः स्वातन्त्र्यं लभतेऽन्यथा परे शब्दवादिनः श्रवणाद्गुणयोगेनान्तर्हृदयाकाशशब्दुमाकर्णयन्ति सप्तविधेयं तस्योपमा यथा नद्यः किङ्किणी कास्यचक्रभेकाविष्कृन्धिकावृष्टिनिर्वाते ववृतीति तं पृथग्लक्षणमितीत्य परे शब्देऽव्यक्ते ब्रह्मण्यस्तं गतास्तत्र तेऽपृथग्धर्मिणोऽपृथग्विवेक्या यथा सम्पन्ना मधुत्वं नानारसाऽइत्येव ॥ ह्याह ॥

द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् ॥

शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥२२॥+

अथान्यत्राप्युक्तं यः शब्दस्तदोश्मित्येतदक्षरं यदस्याग्रं तच्छान्तमशब्दमभयभशो-
कमानन्दं तत् स्थिरमचलममृतमच्युतं ध्रुवः विष्णुसंज्ञितं सर्वापरत्वाय तदेतदुपासीते-
त्येव ह्यहं ॥

योऽसौ परापरो देवा ऽॐकारो नाम नामतः ॥

निःशब्दः शून्यभूतस्तु मूर्ध्नि स्थाने ततोऽभ्यसेत् ॥२३॥

अथान्यत्राप्युक्तं धनुः शरीरमोश्मित्येतच्छरः शिखाऽस्य मनस्तमोलक्षणं भित्त्वा तमो-
ऽतमाविष्टमार्गच्छत्यथाविष्टं भित्त्वाऽलातचक्रमिव स्फुरन्तुमादित्यवर्णमूर्जस्वन्तं ब्रह्म
तमसः पर्यपश्यद्यदमुष्मिन्नावित्येऽथ सोमेऽग्नौ विद्युतिं विभात्यथ खल्वेनं हृष्ट्वाऽमृतत्वं
गच्छतीत्येव ह्यहं ॥

ध्यानमन्तः परं तच्चे लक्ष्येषु च निधीयते ।

अतोऽविशेषविज्ञानं विशेषमुपगच्छति ॥

मानसे च विलीने तु यत्सुखं चात्मसाक्षिकम् ॥

तद्ब्रह्म चोमृतं शुक्रं सा गतिर्लोकऽएव सः ॥२४॥

अथान्यत्राप्युक्तं निद्रं वान्तर्हितेन्द्रियः शुद्धितमया धिया स्वप्नऽइव यः पश्यतीन्द्रियबले
ऽविवशः प्रणवाख्यं प्रणेतरं भारूपं विगतनिद्रं विजरं विमृत्युं विशोकं च सोऽपि
प्रणवाख्यः प्रणेता भारूपो विगतनिद्रो विजरो विमृत्युर्विशोको भवतीत्येव ह्यहं ॥

एवं प्राणमथोक्तरं यस्मात्सर्वमनेकधा ॥ युनक्ति युञ्जते वाऽपि तस्माद्योगऽइति स्मृतः ॥
एकत्वं प्राणमनसोरिन्द्रियाणां तथैव च ॥ सर्वभावपरित्यागो योगऽइत्याभिधीयते ॥२५॥

अथान्यत्राप्युक्तं यथा चाप्सु चारिणः शाकुनिकः सूत्रयन्त्रेणोद्धृत्योदरेऽग्नौ जुहोत्येव
वाव खल्विमान्प्राणानोमित्यनेनोद्धृत्यानामयेऽग्नौ जुहोत्यतस्ततोर्वीव सोऽथ यथा ततोर्विसर्पि-
स्तृणकाष्ठसंस्पर्शेनोज्ज्वलतीत्येव वाव खल्वसाऽअप्राणाख्यः प्राणसंस्पर्शेनोज्ज्वलत्यथ
यदुज्ज्वलत्येतद्ब्रह्मणो रूपं चैतद्विष्णोः परमं पदं चैतद्ब्रह्मस्य रुद्रत्वमेतत्तदपरिमितधा
वाऽऽत्मानं विभज्य पूरयतीमाल्लोकानित्येव ह्यहं ॥

वह्नेश्च यद्वत्खलु विस्फुलिङ्गाः सूर्यान्मयूखाश्च तथैव तस्य ॥

प्राणाद्वयो वै पुनरेव तस्माद्वभ्युच्चरन्तीह यथा क्रमेण ॥२६॥

अथान्यत्राप्युक्तं ब्रह्मणो वावैतत्तेजः परस्यामृतस्याशरीरस्य यच्छरीरस्यौष्ण्यमस्यैतद्धू-
तमथाऽऽविः सन्नभसि निहितः वैतदेकाग्रिणैवमन्तर्हृदयाकाशः विनुदन्ति यत्तस्य ज्योतिरिव
सम्पद्यतीत्यतस्तद्भावं चिरेणैति भूमावयव्यपिण्डं निहितः यथाऽचिरेणैति भूमित्वं मूढत्वं
स्थमयव्यपिण्डः यथाऽग्नयस्कृत्कारदयो नाभिभवन्ति प्रणश्यति चित्तं तथाऽऽश्रयेण सहैव-
मित्येवः ह्याह ॥

हृद्याकाशमयं कोशमानन्दं परमालयम् ॥

स्वः योगश्च ततोऽस्माकं तेजश्चैवाग्निसूर्ययोः ॥२७॥

अथान्यत्राप्युक्तं भूतेन्द्रियार्थानतिक्रम्य ततः प्रवृज्याज्यं धृतिर्दण्डं धनुर्गृहीत्वाऽनभिमा-
नमयेन वैवेषुणा तं ब्रह्मद्वारपारं निहत्याद्यः सम्मोहमौली तूष्णेष्ट्या कुण्डली तन्द्रीराऽघवे-
ज्यभिमानाध्यक्षः क्रोधज्यं प्रलोभदण्डं धनुर्गृहीत्वेच्छामयेन चैवेषुणेमानि खलु भूतानि हन्ति
तः हत्वोक्ताः रणवेनान्तर्हृदयाकाशस्य पारं तीर्त्वाऽऽविर्भूतेऽन्तराकाशे शनकैरवटैवावट्कृन्द्वा-
तुक्रामः सः विशत्येवं ब्रह्मशालाः विशेत्ततश्चतुर्जालं ब्रह्मकोशं प्रणुदेदुर्वागमेनेत्यतः शुद्धः
पूतः शून्यः शान्तोऽप्राणो निरात्माऽनन्तोऽक्षय्यः स्थिरः शाश्वतोऽजः स्वतन्त्रः स्वे महिम्नि
तिष्ठत्यतः स्वे महिम्नि तिष्ठमानं हृष्ट्वाऽऽवृत्तचक्रमिव सः सारचक्रमालोकयतीत्येवः ह्याह ॥

पद्भिर्मासैस्तु युक्तस्य नित्यमुक्तस्य देहिनः ॥

आनन्दुः परमो गुह्यः सम्यग्योगः प्रवर्तते ॥

रजस्तमोभ्याः विद्धस्य सुसमिद्धस्य देहिनः ॥

पुत्रदारकुटुम्बेषु सक्तस्य न कदाचन ॥२८॥

एवमुक्त्वाऽन्तर्हृदयः शाकायन्यस्तस्मै नमस्कृत्वाऽनया ब्रह्मविद्यायां राजन्ब्रह्मणः पन्था-
नमारुढाः पुत्राः प्रजापतेरिति सन्तोषं द्वन्द्वतितिक्षाः शान्तत्वः योगाभ्यासादवाप्नोतीत्येतद्गु-
ह्यतमं नापुत्राय नाशिष्याय नाशान्ताय कीर्तयेदित्यनन्यभक्ताय सर्वगुणसम्पन्नाय
दद्यादिति ॥२९॥

ॐ शुचौ कुशे शुचिः सत्वस्थः सद्धीयानः सद्वादी सद्भ्यायी सद्याजी स्याद्वित्यतः सद्
ब्रह्मणि सत्याभिलाषिणि निर्वृत्तोऽन्यस्तत्फलच्छिन्नपाशो निराशः परेष्व्वात्मवद्विगतभयो
निःक्रामोऽक्षय्यमपरिमितः सुखमाक्रम्य तिष्ठति परमः वै शेवधेरिव परस्योद्गुरणः यन्निः-
कामत्वः स हि सर्वकाममयः पुरुषोऽध्यवसायसङ्कल्पाभिमानलिङ्गो बद्धोऽतस्तद्विपरीतो
मुक्तोऽत्रैकऽआहुर्गुणः प्रकृतिभेदवशादध्यवसायात्मबन्धमुपागतोऽध्यवसायस्य दोषश्याद्धि
मोक्षो मनसा ह्येव प्रयति मनसा शृणोति कामः सङ्कल्पो विचिकित्सा श्रद्धाऽश्रद्धा

धृतिरधृतिर्हीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वं मनऽप्यव गुणोच्चैरुह्यमानः कलुषीकृतश्चास्थिरश्चञ्चलो लुप्य-
मानः संस्पृहोऽव्यग्रहश्चाभिमानित्वं प्रयातऽइत्यहं सो, ममेदमित्येवं मन्यमानो निबध्ना-
त्यात्मनाऽऽत्मानं जालेनैव खचरोऽन्तः पुरुषोऽध्यवसायसङ्कल्पाभिमानलिङ्गोऽवबद्धो-
ऽतस्तद्विपरीतो मुक्तस्तस्मान्निरध्यवसायो निःसङ्कल्पो निराभिमानस्तिष्ठेद्वेतन्मोक्षलक्षण-
मेषाञ्च ब्रह्मपदव्येषोऽत्र द्वारविवरोऽनेनास्य तमसः पारं गमिष्यत्यत्र हि सर्वे कामाः
समाहिता इत्यत्रोदाहरन्ति ॥ *यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह ॥ बुद्धिस्तु न
विचेष्टते तामाहुः परमां गतिमित्येतदुक्त्वाऽन्तर्हृदयः शाकान्यस्तस्मै नमस्कृत्वा
यथावदुपचारी कृतकृत्यो मरुदुत्तरायणं गतो न ह्यत्रोद्वर्त्मना गतिरेपोऽत्र ब्रह्मपथः सारं
द्वारं भित्त्वोर्ध्वेन विनिर्गताऽइत्यत्रोदाहरन्ति ॥

अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद्यः स्थितो हृदि ॥
सितासिताः कन्दुनीलाः कपिला मृदुलोहिताः ॥
ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ॥
ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन यान्ति परां गतिम् ॥
यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ॥
तेन देवनिक्रायानां स्वधामानि प्रपद्यते ॥
ये नैकरूपाश्चाधस्ताद्विश्रम्योऽस्य मृदुप्रभाः ॥
इह कर्मोपभोगाय तैः संसरति सोऽवशः ॥
तस्मात्स्वर्गः स्वर्गापवर्गहेतुर्भगवानसावादित्यऽइति ॥३०॥

किमात्मकानि वाऽएतानीन्द्रियाणि प्रचरन्त्युद्वन्ता चैतेषामिह को नियन्ता चेत्याह
प्रत्याहात्माऽऽत्मकानीत्यात्मा ह्येषामुद्वन्ता नियन्ता चाप्सरसो भानवीयाश्च मरीचयो नामार्थ
पञ्चर्भा रश्मिभिर्विषयानतीति कर्तमऽआत्मेति योऽयं शुद्धः पूतः शून्यः शान्तादिलक्षणो-
क्तः स्वकैर्लिङ्गैरुपगृह्यस्तस्यैतलिङ्गमलिङ्गस्याग्रेयदौर्गण्यमाविष्टं चापां यः शिवतमो रसऽ-
इत्येकेऽथ वाक्श्रोत्रं चक्षुर्मनः प्राणऽइत्येकेऽथ बुद्धिर्धृतिः स्मृतिः प्रज्ञानमित्येकेऽथ ते
वाऽएतस्यैव यथैवेह बीजस्याङ्कुरा वाऽथ धूमार्चिर्विस्फुलिङ्गाऽइवाग्नेश्चेत्यत्रोदाहरन्ति ॥
वह्नेश्च यद्वत्खलु विस्फुलिङ्गाः सूर्यान्मयूखाश्च तथैव तस्य ॥
प्राणाद्वयो वै पुनरेव तस्माद्वभ्युच्चरन्तीह यथा क्रमेण ॥३१॥

तस्माद्वाऽएतस्मादात्मनि सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे वेदाः सर्वे देवाः सर्वाणि च भूतान्यु-
च्चरन्ति तस्योपनिषत्सत्यस्य सत्यमित्यथ यथाहिं धाग्रेभ्याहितस्य पृथग्धूमा निश्चरन्त्येव
वाऽएतस्य महतो भूतस्य निश्वासितमेतद्यद्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरसऽइतिहासः

पुराणं विद्याऽउपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि विश्वा भूतानि ॥३२॥

पञ्चैष्टको वाऽएषोऽग्निर्यत्संस्वत्सरस्तस्येमाऽइष्टका यो वसन्तो ग्रीष्मो वर्षा शरद्धेमन्तः शिशिरः स शिरः पक्षसीपृष्ठपुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधुः सेयं पृथिवी प्रजापतेः प्रथमा चितिः, करैर्यजमानमन्तरिक्षमुत्क्षिप्त्वा वायवे प्रायच्छत्प्राणो वै वायुः प्राणोऽग्निस्तस्येमाऽइष्टका यः प्राणोऽपानो व्यानः समानऽउदानः स शिरःपक्षसी पृष्ठपुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधस्तद्विदमन्तरिक्षं प्रजापतेर्द्वितीया चितिः, करैर्यजमानं दिवमुत्क्षिप्त्वेन्द्राय प्रायच्छत्सौ वाऽआकृत्यऽइन्द्रः सैषोऽग्निस्तस्येमाऽइष्टका यदृग्यजुःसामार्थर्वाङ्गिरसऽइतिहासः पुराणं स शिरःपक्षसीपृष्ठपुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधस्तस्यैषा द्यौः प्रजापतेस्तृतीया चितिः, करैर्यजमानस्यात्माविदेऽवदानं करोत्यथात्मविदुत्क्षिप्य ब्रह्मणे प्रायच्छत्तत्रानन्दी मोदी भवति ॥३३॥

पृथिवी गार्हपत्योऽन्तरिक्षं दक्षिणाग्निर्यौराहवनीयस्ततऽएव पवमानः पावकः शुचिर्यऽआविष्कृतमेतेनास्य यज्ञं यतः पवमानः पावकः शुचिः सङ्घातो हि जाठरस्तस्मादुग्निर्यष्टव्यश्चेतव्यः स्तोतव्योऽभिध्यातव्यो यजमानो हविर्गुहीत्वा देवताभिधानमिच्छन्ति ॥

हिरण्यवर्णः शकुनो हृद्यादित्ये प्रतिष्ठितः ॥

मद्गृहंस्सस्तेजो वृषः सोऽस्मिन्नग्नौ यजामहऽइति ॥

चापि मन्त्रार्थं विचिनोति तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गोऽस्याभिध्येयं यो बुद्धयन्तस्थोऽध्यायी ह मनः शान्तिपदमनुसरित्यात्मन्येव धत्तेऽत्रेभे श्लोका भवन्ति ॥

यथानिरिन्धनो वह्निः स्वयोनाऽउपशाम्यते ॥

तथा वृत्तिक्षयाच्चित्तं स्वयोनाऽउपशाम्यते ॥१॥

स्वयोनाऽउपशान्तस्य मनसः सत्यकामतः ॥

इन्द्रियार्थविमूढस्यानृताः कर्मवशानुगाः ॥२॥

चित्तमेव हि ससारं तत्प्रयत्नेन शोधयेत् ॥

यच्चित्तस्तन्मयो भवति गुह्यमेतत्सनातनम् ॥३॥

चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म शुभाशुभम् ॥

प्रसन्नात्माऽऽत्मानि स्थित्वा सुखमव्ययमश्नुते ॥४॥

समासक्तं यथाचित्तं जन्तोर्विषयगोचरे ॥

यद्येवं ब्रह्मणि स्यात्तत्को न मुच्येत बन्धनात् ॥५॥

मनो हि द्विविधं प्रोक्तं शुद्धं चाशुद्धमेव च ॥

अशुद्धं कामसम्पर्काच्छुद्धं कामविवर्जितम् ॥६॥

लयविक्षेपरहितं मनः कृत्वा सुनिश्चलम् ॥

यदा यात्यमनीभावं तदा तत्परमं पदम् ॥७॥

तावन्मनो निरोद्धव्यं हृदि यावत्क्षयं गतम् ॥

एतज्ज्ञानं च मोक्षं च शेषोऽन्यो ग्रन्थविस्तरः ॥८॥

समाधिनिर्धैतमलस्य चेतसो निवेशितस्यात्मनि यत्सुखं भवेत् ॥

न शक्यते वर्णयितुं गिरा तदा स्वयं तदन्तः करणेन गृह्यते ॥९॥

अपामापोऽग्निग्नौ वा व्योम्नि व्योम न लक्ष्यते ॥

एवमन्तर्गतं यस्य मनः स परिमुच्यते ॥१०॥

मनऽएवं मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ॥

बन्धाय विषयासङ्गि मोक्षे निर्विषयं स्मृतम् ॥११॥ इति ॥

अतोऽनग्निहोत्र्यनग्निचिदज्ञानाभिध्यायिनाम् ॥ ब्रह्मणस्पदव्योमानुस्मरणं विरुद्धं
तस्मादुग्निर्यष्टव्यश्चेतव्यः स्तोतव्योऽभिध्यातव्यः ॥३४॥

नमोऽग्नये पृथिवीक्षिते लोकस्मृते लोकमस्मै यजमानाय धेहि, नमो वायवेऽन्तरिक्षक्षिते
लोकस्मृते लोकमस्मै यजमानाय धेहि, नमऽआदित्याय दिविक्षिते लोकस्मृते लोकमस्मै
यजमानाय धेहि, नमो ब्रह्मणे सर्वक्षिते सर्वस्मृते सर्वमस्मै यजमानाय धेहि ॥

हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् ॥

तत्त्वं पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय विष्णवे ॥ योऽसाऽआदित्ये पुरुषः सोऽसाऽअहम् ॥×

इत्येष ह वै सत्यधर्मो यदादित्यस्यादित्यत्वं तच्छ्रुत्वा पुरुषमालिङ्गं नभसोऽन्तर्गतस्य
तेजसोऽशमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्येऽङ्गवेत्यक्षिण्यग्नौ चैतद्ब्रह्मैतदमृतमेतद्भर्गऽएतत्सत्यधर्मो
नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोऽशमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्येऽअमृतं यस्य हि सोमः प्राणा वा
ऽअप्यङ्कुराऽएतद्ब्रह्मैतदमृतमेतद्भर्गऽएतत्सत्यधर्मो नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोऽशमात्रमेतद्य-
दादित्यस्य मध्ये यजुर्दीप्यत्योऽमापो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोऽमित्यष्टपादं शुचिं
हंसं त्रिसृत्रं मनुमव्ययं द्विधर्मोन्धं तेजसेद्धं सर्वं पश्यन्पश्यति नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोऽ-
शमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्येऽउदित्वा मयूखे भवतऽएतत्सवित्सत्यधर्मोऽएतद्यजुरेतत्तपऽएतद-
ग्निरेतद्वायुरेतत्प्राणऽएतदापऽएतच्चन्द्रमाऽएतच्छुक्रमेतदमृतमेतद्ब्रह्मविषयऽएतद्भानुरर्णवस्त-
स्मिन्नेव यजमानाः सैन्धवं इव वलीयन्तऽएषा वै ब्रह्मैक्यताऽत्र हि सर्वे कामाः समाहिताऽ-
इत्यत्रोदाहरन्ति ॥ अं शुधारयऽइवाणुर्वतिरितः सं स्फुरत्यसावन्तर्गतः सुराणां यो हैव
वित्स सवित्स द्वैतवित्सैकधामेतः स्यात्तदात्मकश्च ॥

ये बिन्दवऽइवाभ्युच्चरन्त्यजस्रः विद्युदिवाभ्राचर्षिः परमे व्योमन् ॥

तेऽर्चिषो वै यशसऽआश्रयवशाज्जटाभिरूपाऽइव कृष्णवर्त्मनः ॥३५॥

तस्माद्वोमित्यनेनैतदुपासीतापरिमितं तेजस्तत्रैधाऽभिहितमग्राऽआदित्ये प्राणेऽथैषां नाड्यन्त्रं
बहुमित्येषाऽग्नौ हुतमादित्यं गमयत्यथोऽआदित्ये यो रसोऽस्रवत्सऽउद्धीथः वर्षति तेनेमे
प्राणाः प्राणेभ्यः प्रजाऽइत्यत्रोदाहरन्ति ॥ यद्धविरग्नौ हूयते तदादित्यं गमयति तत्सूर्यो
रश्मिभिर्वर्षति तेनाग्नं भवत्यन्नाद्धतानामुत्पत्तिरित्येवः ह्याहं ॥

अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥

आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥३६॥+

द्वे वाव खल्व ते ब्रह्म ज्योतिषो रूपके शान्तमेकं सप्तमृद्धं चैकमथ यच्छान्तं तस्याधारं
खमथ यत्सप्तमृद्धमिदं तस्यान्नं तस्मान्मन्त्रौषधाज्यमिव पुरोडाशस्थालीपाकादिभिर्यष्टय-
मन्तर्वेद्यामास्यैवशिष्टैरन्नपानैश्चास्यमाहवनीयमिति मत्वा तेजसः सप्तमृद्धं पुण्यलोक-
विजित्यर्थायामृतत्वाय चात्रोदाहरन्त्यग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामो यमराज्यमग्निष्टोमेनाभि-
जयति सोमराज्यमुक्थेन सूर्यराज्यं षोडशिना स्वाराज्यमतिरात्रेण प्राजापत्यमासहस्रस्रं
वत्सरान्तः क्रतुनेति ॥

वृत्त्याधारस्नेहयोगाद्यथा दीपस्य सः स्थितिः ॥

अन्तर्याण्डोऽप्योगादिमौ स्थितावात्मशुची तथा ॥३७॥

अग्निहोत्रं जुह्वानो लोभजालं भिनच्यतः सम्मोहं छित्त्वा न क्रोधः स्तुन्वानः काममाभि-
ध्यायमानस्ततश्चतुर्जालं ब्रह्मकोशं भिन्दन्नतः परमाकाशमत्र हि सौरसौम्याग्नेयसात्त्विकानि
मण्डलानि भित्त्वा ततः शुद्धः सत्त्वान्तरस्थमचलममृतमच्युतं ध्रुवः विष्णुसंज्ञितः सर्वापरं
धाम सत्यकामसर्वज्ञत्वं स युक्तः स्वतन्त्रं चैतन्यं ततः स्वे महिम्नि तिष्ठमानं पश्यत्यत्रो-
दाहरन्ति ॥

रविमध्ये स्थितः सोमः सोममध्ये हुताशनः ॥

तेजोमध्ये स्थितः सत्त्वः सत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥

शरीरप्रादेशाङ्गुष्ठमात्रमणोरण्यणुं परमैक्यं ध्यात्वाऽतः परमतां गच्छत्यत्र हि सर्वे
कामाः समाहिताऽइत्यत्रोदाहरन्ति ॥

अङ्गुष्ठप्रादेशशरीरमात्रं प्रदीपप्रतापवद्विस्त्रिधा हि ॥

तद्ब्रह्माभिष्टूयमानं महो देवो भुवनान्याविवेश ॥ ॐ नमो ब्रह्मणे नमः ॥३८॥

इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशास्त्रोपनिषदि षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ॥

॥३९॥ अग्निर्गीयत्रं त्रिवृद्धन्तरः वसन्तः प्राणो नक्षत्राणि वसवः पुरस्तादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्यर्चिन्त्योऽमूर्तो गभीरो गुप्तोऽनवद्यो घनो गहनो निर्गुणः शुद्धो भास्वरो गुणभृगभयोऽनिर्वृत्तिर्योगीश्वरः सर्वज्ञो मघोऽप्रमेयोऽनाद्यन्तः श्रीमानजो धीमाननिर्देश्यः सर्वसृक् सर्वस्यात्मा सर्वभुक् सर्वस्येशानः सर्वस्यान्तराऽऽन्तरऽऽति ॥१॥

इन्द्रंस्त्रिषुष्वश्चदुशो बृहद्दीप्सो व्यानः सोमो रुद्रा दक्षिणतऽउद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्यनाद्यन्तोऽपरिमितोऽपरिच्छिन्नोऽपरप्रयोज्यः स्वतन्त्रोऽलिङ्गोऽमूर्तोऽनन्तशक्तिधाता भास्करऽइति ॥२॥

मरुतो जगती सप्तदुशो वैरूपः वर्षाऽअपानः शुक्रऽआदित्याः पश्चादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति तच्छान्तमशब्दमभयमशोकमानन्दं तप्तं स्थिरमचलममृतमच्युतं ध्रुवः विष्णुसंज्ञितः सर्वापरं धामेति ॥३॥

विश्वेदेवाऽअनुष्टुबेकविंशो वैराजः शरत्समानो वरुणः साध्याऽउत्तरतऽउद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्यन्तःशुद्धः पूतः शून्यः शान्तोऽप्राणो निरात्माऽनन्तऽइति ॥४॥

मित्रावरुणौ पङ्क्तिस्त्रिणवस्त्रयस्त्रिंशौ शाक्ररैवते हेमन्ताशिशिराऽउद्गानोऽङ्गिरसश्चन्द्रमाऽऊर्ध्वाऽउद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति यः प्राज्ञो विधरणः सर्वान्तरोऽक्षरः शुद्धः पूतो भान्तः क्षान्तः शान्तऽइति ॥५॥

शनिराहुकेतुरगरक्षो यक्षनरविहङ्गशरभेभादुयोऽधस्तादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति प्रणवाख्यः प्रणेतारं भारूपः विगतनिद्रः विजरः विमृत्युः विशोकमिति ॥६॥

एष हि खल्वात्माऽन्तर्हृदयेऽणीयानिन्द्रोऽग्निरिव विश्वरूपोऽस्यैवान्नमिदः सर्वमस्मिन्नोताऽऽत्माः प्रजाऽएष तऽआत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोकोऽबिचिकित्सोऽविपाशः सत्यसङ्कल्पः सत्यकामऽएष परमेश्वरऽएष भूताधिपतिरेष भूतपालऽएष सेतुर्विधरणऽएष हि खल्वात्मे शानः शम्भुर्भवो रुद्रः प्रजापतिर्विश्वसृग्विधरणयगर्भः सत्यं प्राणो हंसः शास्ता-

ऽच्युतो विष्णुर्नारायणो यश्चैषोऽग्नौ यश्चायं हृदये यश्चासांऽआवित्ये सऽएषऽएकस्तस्मै ते विश्वरूपाय सत्ये नमसि हिताय नमः ॥७॥

अथेदानीं ज्ञानोपसर्गां राजन्मोहजालस्यैष वै योनिर्यदस्वर्ग्यैः सह स्वर्ग्यस्यैष वाट्यैः पुरस्तादुक्तेऽप्यधःस्तम्बेनाश्लिष्यन्त्यथ ये चान्ये ह नित्यप्रमुदिता नित्यप्रवसिता नित्ययाचनका नित्यं शिल्पोपजीविनोऽथ ये चान्ये ह पुरोयाचकाऽअयाज्ययाजकाः शूद्रशिष्याः शूद्राश्च शास्त्रविद्वांसोऽथ ये चान्ये ह वृथाकषायण्डलिनः कापालिनोऽथ ये चान्ये ह यक्षराक्षसभूतगणपिशाचोरगग्रहादीनामर्थं पुरस्कृत्य शमयामऽइत्येवं ब्रुवाणाऽअथ ये चान्ये ह चाटुजटनटभटप्रजितरङ्गावतारिणो राजकर्मणि पतितावुर्योऽथ ये चान्ये ह वृथातर्कहृष्टान्तकुहकेन्द्रजालैर्वैदिकेषु परिस्थितुमिच्छन्ति तैः सह न सः स्वसेत् ॥ प्रकाशभूता वै ते तस्कराऽअस्वर्ग्याऽइत्येव ह्याह ॥

नैरात्म्यवादकुहकैर्मिथ्यादृष्टान्तहेतुभिः ॥

भ्राम्यंलोको न जानाति वेदविद्यान्तरं तु यत् ॥८॥

बृहस्पतिर्वै शुक्रो भुत्वेन्द्रस्याभयायासुरेभ्यः क्षयायेमामविद्यामसृजत्तयाशिवमाशिवमित्युद्दिशन्त्यशिवं शिवमिति वेदादिशास्त्रं हि संकृधर्मीमिध्यानमस्त्विति वदन्त्यतो नैनामभिधीयेतान्यथैषा वन्ध्येवैषा रतिमात्रं फलमस्या वृत्तच्युतस्यैव नारम्भणीयेत्येव ह्याह ॥

दूरमेति विपरीते विषूची अविद्या या च विद्येति ज्ञाता ॥

विद्याभीप्सितं नचिकेतसं मन्ये ॥ न त्वा कामा बहवो लोलुपन्ते ॥*

विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोऽभयं सह ॥

अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते ॥*

अविद्यायामन्तरे वैष्ट्यमानाः स्वयं धीराः पण्डितमन्यमानाः ॥

दन्द्रम्यमाणाः परियन्ति मूढाऽअन्धेनैव नीयमाना यथान्धाऽइति ॥९॥+

देवासुरा ह वै यऽआत्मक्रामा ब्रह्मणोऽन्तिकं प्रयातास्तस्मै नमस्कृत्वोचुर्भगवन्वयमात्मकामाः स त्वं नो ब्रूहीत्यतश्चिरं ध्यात्वाऽमन्यतान्यतात्मानो वै ते सुराऽअतोऽन्यतममेतेषां मुक्तं तदिमे मूढाऽउपजीवन्त्यभिष्वङ्गिणस्तुर्याभिघातिनोऽनृताभिः शंसिनः सत्यमिवानृतं पश्यन्तीन्द्रजालवदित्यतो यद्वेदेष्वभिहितं तत्सत्यं यद्वेदेषुक्तं तद्विद्वांसऽउपजीवन्ति तस्माद्ब्राह्मणो नावैदिकमधीयातायमर्थः स्यादिति ॥१०॥

एतद्वाव तत्स्वरूपं नभसः खेऽन्तर्भूतस्य यत्परं तेजस्तत्रैधाऽभिहितमुग्धाऽआदित्ये प्राणऽएतद्वाव तत्स्वरूपं नभसः खेऽन्तर्भूतस्य यदोऽमित्येतदक्षरमनेनैव तदु तदुध्यत्यु-
दयत्युद्भवसत्यजस्रं ब्रह्म धियाऽऽलम्बन्वाऽअत्रैवैतत्समीरणे प्रकाशप्रक्षेपकोण्यस्थानीय-
मेतद्धूमस्येव समीरणे नभसि प्रशाखयैवोत्क्रम्य स्कन्धात्स्कन्धमनुसरत्यप्सु प्रक्षेपको
लवणस्येव घृतस्य चौण्यमिवाभिध्यातुर्विस्तृतिरिवैतादित्यत्रोदाहरन्त्यथ कस्मादुच्यते वैद्यु-
तो यस्मादुच्चारितमात्रऽएव सर्वः शरीरः विद्योतयति तस्मादोऽमित्यनेनैतदुपासीतापरि-
मितं तेजः ॥

पुरुषश्चाक्षुषो योऽयं कुक्षिणेऽक्षिण्यवस्थितः ॥
इन्द्रोऽयमस्य जायेयः सव्ये चाक्षिण्यवस्थिता ॥१॥
समागमस्तयोरेव हवृयान्तर्गतः सुषौ ॥
तेजस्तल्लोहितस्यात्र पिण्डऽएवोभयस्तयोः ॥२॥
हृदयादायतीं तावच्चक्षुष्यस्मिन्प्रतिष्ठिता ॥
साऽरणीं सा तयोर्नाडी द्वयोरेका द्विधा संती ॥३॥
मनः कायाग्रिमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ॥
मारुतस्तूरसि चरन्मन्द्रं जनयति स्वरम् ॥४॥
खजाग्निसंयोगान्दृदि सम्प्रयुक्तं मणोर्ह्यणुर्द्विर्णुः कण्ठदेशे ॥
जिह्वाग्रदेशे त्र्यणुकं च विद्धि विनिर्गतं मातृकमेवमाहुः ॥५॥
न पश्यन्मृत्युं पश्यति न रोगो न च दुःखताम् ॥
सर्वं हि पश्यन्पश्यति सर्वमाप्नोति सर्वशः ॥६॥
चाक्षुषः स्वप्नचारी च सुप्तः सुप्तात्परश्च यः ॥
भेदाश्चैतेऽस्य चत्वारस्तेभ्यस्तुयं महत्तरम् ॥७॥
त्रिष्वेकपाच्चरेद् ब्रह्म त्रिपाच्चरति चोत्तरे ॥
सत्यानृतोपभोगार्थो द्वैतीभावो महात्मनः ॥८॥
इति द्वैतीभावो महात्मनऽइति ॥११॥

इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि सप्तमः प्रपाठकः ॥७॥

इति मैत्रायणीयारण्यकमथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषत्समाप्ता ॥

अथ यजुर्वेदीय-मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयोपनिषदि=अन्ते पठ्यमाना—

शान्तिः ॥

॥ॐ॥ नमो वाचे नमो वाचस्पतये याऽर्चोदिताय च नोदिताय तस्मै वाचे नमो नमऽ-
ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा माभृषयो मन्त्रकृतो
मन्त्रविदः प्रादुर्देवीः वाचमुद्यासं जुष्टां देवेभ्यः स्वधावरीं पितृभ्योऽनुमतान्मनुष्येभ्यस्तन्मा
देवाऽभवन्तु शोभायि पितरोऽनुमदन्तु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इति ॥

कविदष्टोत्तरशतोपनिषद्वादौ चान्या शान्तिरुक्ता—

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि, सर्वं
ब्रह्मोपनिषदं माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं
मेऽअस्तु ॥ तदात्मनि निरते यऽउपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥१॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इति ॥

अथ कण्डिका-प्रारम्भप्रतीक-सूची ।

अ०शुधारण इवाणुः ६,३५
 अग्निर्गायत्रं त्रिबुद् ७,१
 अग्निहोत्रं शुद्धानो ६,३८
 अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः ६,३६
 अङ्गुष्ठप्रादेष्टाशरीरमात्रं ६,३८
 अचित्तं चित्तमध्यस्थं ६,१९
 अतोऽनग्निहोत्र्यनग्नि ६,३४
 अथ सखिवयं ब्रह्मविद्या २,३
 अथ भगवान्छाकायन्यः २,१
 अथ य एषोऽन्तरे ६,२
 अथ य एषोऽसावाविष्ट २,२
 अथ यथेयं कौत्सायनी ५,१
 अथ व्याहृतं वा इदं ६,६
 अथान्यत्राप्युक्तं यः कर्ता ३,३
 अथान्यत्राप्युक्तं यः शब्द ६,२३
 अथान्यत्राप्युक्तं यथा ६,२६
 अथान्यत्राप्युक्तं यदा ६,१९
 अथान्यत्राप्युक्तं विश्वं ६,१३
 अथान्यत्राप्युक्तं शरीरं ३,४
 अथान्यत्राप्युक्तं सम्मोहो ३,५
 अथान्यत्राप्युक्तं सर्वाणि ६,१२
 अथान्यत्राप्युक्तं स्वनवति ६,५
 अथान्यत्राप्युक्तं द्वे वाव ६,२२
 अथान्यत्राप्युक्तं धनुः ६,२४
 अथान्यत्राप्युक्तं निद्रे ६,२५
 अथान्यत्राप्युक्तमतः ६,२०
 अथान्यत्राप्युक्तमथ सलु ६,४
 अथान्यत्राप्युक्तमङ्ग ६,१४
 अथान्यत्राप्युक्तमूर्ध्वगा ६,२१
 अथान्यत्राप्युक्तं ब्रह्मणो ६,२७
 अथान्यत्राप्युक्तं भूते ६,२८
 अथान्यत्राप्युक्तं महानदी ४,२
 अथापरं वेदितव्यं ६,१०
 अथेदानीं ज्ञानोपसर्गा ७,८
 अग्निः पुरस्तात्परिदधाति ६,९
 अनन्ता रश्मयस्तस्य ६,३०
 अन्नमेवविजरन्नमङ्ग ६,१३
 अन्नाद्भूतानि जायन्ते ६,१२

अन्नाद्भूतानि प्रजाः प्रजायन्ते ६,११
 अपामापोऽग्निरग्नौ ६,३४,१०
 अयं वाव सखिवस्य ४,३
 अविद्यायामन्तरे वेष्टमानाः ७,९
 अस्ति सखिवस्योऽपरो ३,२
 अस्ति ब्रह्मेति ब्रह्मविद्याविदो ४,४
 आप्यायन्तु ममाङ्गानि (घाम्निः)
 हूत्येष ह वै सत्यधर्मो ६,३५
 इन्द्रश्चिदुप् पञ्चदशो ७,२
 उच्छिष्टोच्छिष्टोपहतं ६,९
 ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तोषा ६,३०
 एकत्वं प्राणमनसोः ६,२५
 एतदेवाक्षरं पुण्यं ६,४
 एतद्वाव तत्स्वरूपं ७,११
 एवमुक्त्वाऽन्तर्हृदयः ६,२९
 एवं प्राणमयोङ्कारः ६,२५
 एष तत्स्थः सविताकयो ६,१६
 एष हि सखिवात्माऽन्तर्हृदये ७,७
 एष हि सखिवात्मेतानः ६,८
 काकः पचति भूतानि ६,१५
 कालभ्रातृस्य सूर्यो योनिर्वै ६,१४
 कालास्तवन्ति भूतानि ६,१४
 किमात्मकानि वा एतानि ६,३१
 केचित्सुषुम्नभरि १,४
 स्वजाग्नि संयोगाद्बुद्धि ७,११,५
 चाक्षुषः स्वप्रचारी च ७,११,७
 चापि मन्त्रार्थं विचिनोति ६,३४
 चित्तमेव हि सत्सारं ६,४३,३
 चित्तस्य हि प्रसादेन ६,२०, ६,३४,४
 तत्सवितुर्वरेण्यम् ६,७
 तथा तत्प्रयोगकल्पः ६,१८
 तपसा प्राप्यते सख ४,३
 तमो वा इदमग्र ५,२
 तस्मादोमित्यनेनैतद् ६,३६
 तस्माद्वा एतस्मादात्मनि ६,३२
 तस्माद्वा एष उभया ६,९
 तस्याप्येवं तिसृषु ६,१०

तावन्मनो निरोद्धव्यः ६,३४,८
 तृणवनस्पतयः १,४
 ते ह खलु वावोर्ध्वरेतसो ४,१
 ते होषुर्भगवन्मभिवाच ४,५
 ते होषुर्भगवन्मयेव ३,१
 त्रिवेकपाक्षरेद् ब्रह्म ७,११,८
 एवं ब्रह्मा एवं च वै विष्णुः ५,१,१
 एवं मनस्वः यमस्त्वं ५,१,२
 दूरमेति विपरीते विषूची ७,९
 इदयते ह लोके तदेतेभ्यः ६,१६
 देवासुरा ह वै य ७,१०
 द्विधा वा एष आत्मा ६,१
 द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये ६,२२
 द्वे वाव खल्वे ते ब्रह्म ६,३७
 द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे ६,३; ६,१५
 ध्यानमन्तः परे तत्त्वे ६,२४
 न पश्यन्मृत्युं पश्यन्ति ७,११,६
 नमः शास्तात्मने तुभ्यं ५,१,४
 नमोऽग्नये पृथिवीरक्षिते ६,३५
 नमो वाचे नमो [शान्तिः]
 न हि बीजस्य स्वादुपरि ६,१०
 नैरात्म्यवादकुहकैः ७,८
 पञ्चेष्टको वा एषो ६,३३
 परः वा एतदात्मनो ६,११
 पुरुषश्चाक्षुषो योऽयं ७,११,१
 पृथिवी गार्हपत्योऽन्तरिक्षं ६,३४
 प्रजापतिर्वा एको २,६
 प्राकाशभूता वै ते ७,८
 बृहद्रथो वै नाम राजा १,२
 बृहस्पतिर्वै शुक्रो भूत्वा ७,९
 ब्रह्मणस्पद्व्योमानुस्मरणः ६,३४
 ब्रह्मणो महिमेत्येव ४,४
 ब्रह्मणो वावैता अभ्याः ४,६
 ब्रह्मयज्ञो वा एष १,१
 ब्रह्म ह वा इदमग्र आसीद् ६,१७
 भृगवन्मन्त्रिचर्म १,३
 मन एव मनुष्याणां ६,३४,११
 मनः कायाग्निमाहन्ति ७,११,४
 मनो हि द्विविधं प्रोक्तः ६,३४,६
 मरुतो जगती सप्तदशो ७,३
 मानसे च विलीने तु ६,२४

मित्रावरुणौ पंक्तिस्त्रिणवः ७,५
 युथानिरन्धनो वह्निः ६,३४,१
 यथा पर्वतमादीक्षं ६,१८
 यदस्यान्यद्द्रश्मिशतं ६,३०
 यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ६,३०
 यद्विराग्नौ हूयते ६,३६
 यश्चैषोऽग्नौ यश्चायः हृदये ६,१७
 यावत्यो वै कालस्य ६,१४
 ये नैकरूपाश्चाधस्ताद् ६,३०
 ये विन्दव इवाभ्युच्चरन्ति ६,३५
 योऽसौ परापरो देवा ६,२३
 यो ह खलु वावोपरिस्थः २,४
 रजस्तमोभ्याः विद्वस्य ६,२८
 रविमध्ये स्थितः सोमः ६,३८
 लुपविक्षेपरहितं मनः ६,३४,७
 वृद्धेऽथ यद्वखलु ६,२६; ६,३१
 वर्त्याधारस्नेहयोगाद् ६,३७
 वसोः पवित्रमग्निः ६,९
 विग्रहवानेष कालः ६,१६
 विष्णो वाविष्णो च यस्ताद् ७,९
 विशन्तु स्वामाहुतयश्च ६,९
 विश्वरूपः हरिण ६,८
 विश्वेदेवा अनुषुवेकाविंशो ७,४
 विश्वेश्वर नमस्तुभ्यः ५,१,३
 शानिराहुकेतुराग्नौ ७,६
 शब्दस्पर्शादयो ह्यर्था ४,२
 शरीरप्रादेशाङ्गुष्ठमात्रमतेः ६,३८
 शुचौ देशे शुचिः सत्वस्थः ६,३०
 षड्भिर्मांसैस्तु युक्तस्य ६,२८
 स प्रीतः प्रीणातु विश्वः ६,९
 समागमस्तयोरेव ७,११,२
 समाधिनिर्घोतमलस्य ६,३४,९
 समासक्तः यथाचितं ६,३४,५
 सर्वञ्चेदः क्षयिष्णु १,४
 स वा एष आत्मेह २,७
 स वा एष सृक्ष्मो २,५
 स्वयोना उपशास्यस्य ६,३४,२
 त्रिरण्मयेन पात्रेण ६,३५
 हिरण्यवर्णः शकुनो ६,३४
 हृदयादायती तावच्चक्षु ७,११,३
 हृद्याकाशमयं कोशं ६,२७
 होता भोक्ता हविर्मन्त्रो ६,१६

अथारण्यकान्तर्गत-विशेषनाम-सूची ।

[प्रपाठकानुसारेण]

बृहद्गन्धः १, २; २, १
शाकायन्यः १, २; २, १; ६, २९; ६, ३०
इक्ष्वाकुः १, २
सुद्युम्नः १, ४
भूरिद्युम्नः १, ४
इन्द्रद्युम्नः १, ४
कुवल्याश्वः १, ४
यौवनाश्वः १, ४
वध्रिः १, ४
अश्वपतिः १, ४
शशबिन्दुः १, ४
हरिश्चन्द्रः १, ४
अम्बरीषः १, ४
ननक्तुः १, ४
शर्यातिः १, ४
ययातिः १, ४
अनरण्यः १, ४
अक्षसेनः १, ४
मरुतः १, ४; ७, ३
भरतः १, ४
मरुत् २, १; ६, ३०; ७, ११, ४
मैत्रिः २, २; २, ३
अग्निः वैश्वानरः २, ६; ६, ९
भूतात्मा ३, २, ३; ६, १०
ब्रह्मा ४, ५; ५, १, १; ६, ५
रुद्रः ४, ५; ५, १, १; ६, ५, ८; ७, २, ७
विष्णुः ४, ५; ५, १, १; ६, ५, ८, १३,
१६, २१, ३५; ७, ७
कुत्सायनः ५, १, १; ५, २
प्रजापतिः ५, १, १; ५, २; ६, ६, ८; ७, ७
अग्निः ५, १, १; ६, २, ६, ४, ५, ८-१०;
१२, १६, १७, २४, २६, ३२-३६; ७,
१, ७, ११
वरुणः ५, १, १; ७, ४
वायुः ५, १, १; ६, ४-५, ३३, ३५
इन्द्रः ५, १, १; ६, ३३; ७, ११, १
निशाकरः ५, १, १

मनः ५, १, २
यमः ५, १, २; ७, ११, १
पृथिवी ५, १, २; ६, ३३-३४
विश्वं ५, १, २; ६, ९
खं ५, १, २; ६, ३७; ७, ११
अव्युतः ५, १, २; ६, ३८; ७, ७
विश्वेश्वरः ५, १, ३
विश्वामा ५, १, ३; ६, ६
विश्वकर्मकृत् ५, १, ३
विश्वभुक् ५, १, ३; ६, ९
विश्वमायुः ५, १, ३
विश्वक्रीडारतिः ५, १, ३
प्रभुः ५, १, ३; ६, १६
शान्तात्मन् ५, १, ४
गुह्यतमः ५, १, ४
अचिन्त्यः ५, १, ४
अप्रमेयः ५, १, ४
अनादिनिधनः ५, १, ४
आदित्यः-त्याः ६, १, ३, ४, ५, ६, ७, १७,
३३-३६; ७, ३, ७, १२,
गार्हपत्यः ६, ५; ६, ३४
सूर्यः ६, ५, ७, ८, १२, १४
आपः ६, ५
चन्द्रमाः ६, ५, ३५; ७, ५
विश्वचक्षुः ६, ६
विश्वभृत् ६, ६, १३
सविता ६, ७-८
भर्गः ६, ७, ३४-३५
विश्वसृक् ६, ८; ७, ७
हिरण्यगर्भः ६, ८; ७, ७
नारायणः ६, ८; ७, ७
अर्कः ६, ८
धाता ६, ८
विधाता ६, ८
सम्राट् इन्द्रः ६, ८
इन्द्रुः ६, ८

हिरण्यमयः ६, ८; ६, ३५
सहस्रराशिः ६, ८
सिन्धुराजः ६, १६
सुषुम्णः ६, २१
देवाः ६, २३
अग्निसूर्यौ ६, २७
भानवीयाः ६, ३१
मरीचयः ६, ३१
ऋग्वेदः ६, ३२
यजुर्वेदः ६, ३२
सामवेदः ६, ३२
अथर्ववेदः ६, ३२
वसन्तः ६, ३३; ७, १
ग्रीष्मः ६, ३३; ७, २
वर्षा ६, ३३; ७, ३
शरद् ६, ३३; ७, ४
हेमन्तः ६, ३३; ७, ५
शिशिरः ६, ३३; ७, ५
द्यौः ६, ३४
पवमानः पावकः ६, ३४
शकुनः ६, ३४
सोमः ६, ३५, ३८; ७, २
रविः ६, ३८
हुताशनः ६, ३८
तेजः ६, ३८
सखं ६, ३८
वसवः ७, १
विश्वे देवाः ७, ४
मित्रावरुणौ ७, ५
अङ्गिरसः ७, ५
शनिराहुकेतुरगरक्षाः ७, ६
शम्भुः ७, ७
बृथाकषायण्डक्लिनः ७, ८
कापालिनः ७, ८
बृहस्पतिः ७, ९
नचिकेतस् ७, ९

ग्रन्थान्तरनिर्दिष्टमन्त्रसूची ।

मन्त्रभागः ।	स्थानं ।	पृष्ठं ।
यदा पश्यन्पश्यति०= यदा पश्यः पश्यते० ।	[मुण्ड० उप० ३।१।३] ।	५५३
द्वे ब्रह्मणी० ... गच्छति ।	[ब्रह्मविन्दु उप० १७] ।	५५५
कामः संकल्पो चिकित्सा ... सर्वं मन एव ।	[बृहदा० उप० १।५।३] ।	५५७
यदा पञ्चावतिष्ठन्ते० ... इत्यत्रोदाहरन्ति ।	[कठ० उप० ६।१०] ।	५५७
हिरण्मयेन पात्रेण० ... सोऽसाऽअहम् ।	[काण्व० यजु० (इष्टवे=विष्णवे) ४०।१५-१६; ईश०उ० १५-१६] ।	५५९
अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः० ... ततः प्रजाः ।	[मनु० ३।७६] ।	५६०
दूरमेति विपरीते० ... लोलुपन्ते ।	[कठ० उप० १।१।४] ।	५६१
विद्यां चाविद्यां य० ... मश्नुते ।	[वा० य० ४०।११; ईश०उ० ११] ।	५६१
अविद्यायामन्तरे० ... यथाम्बाऽहति ।	[कठ० उप० १।१।५] ।	५६१

